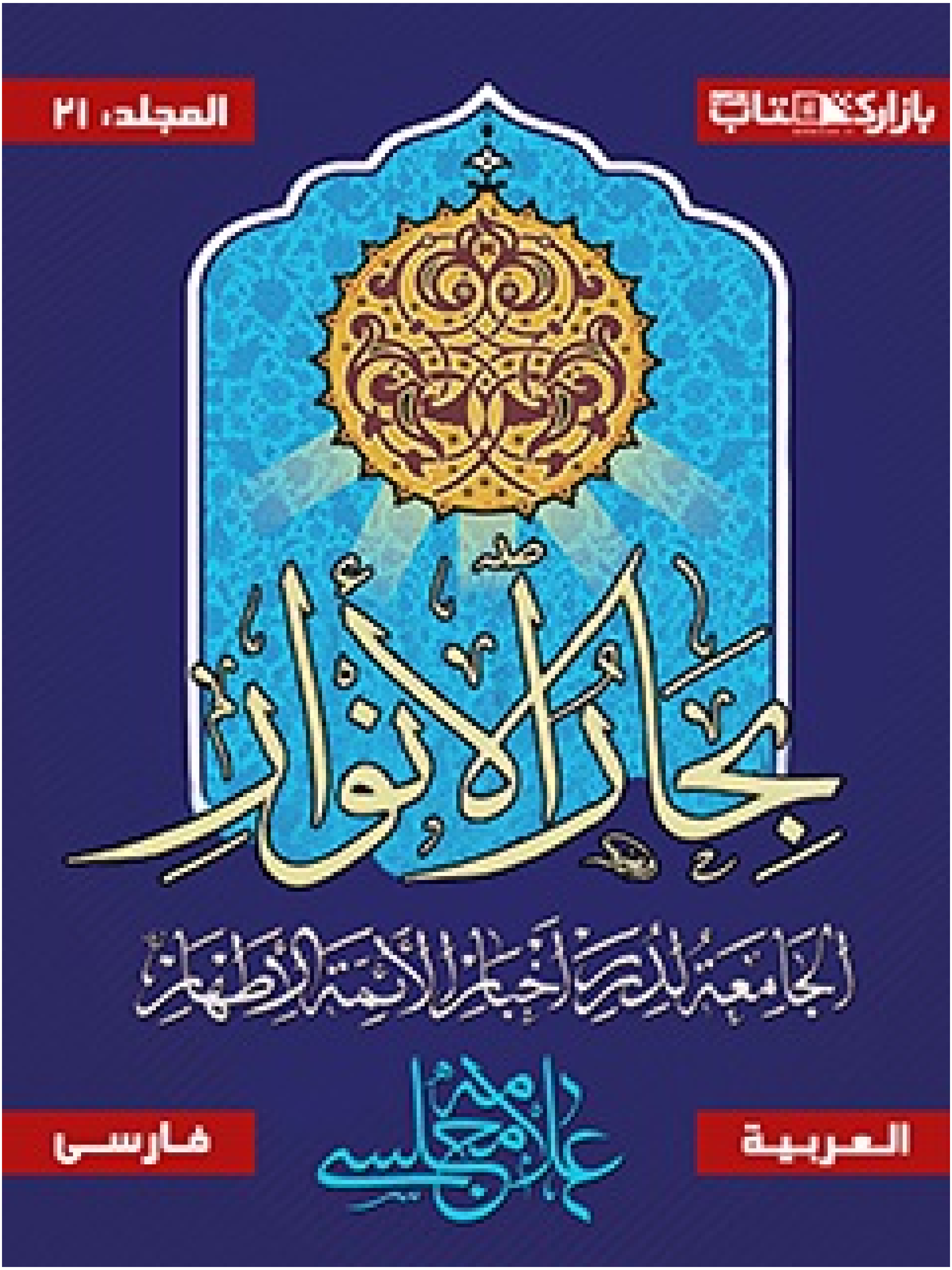

بازار کتاب
المجلد، ۲۱
بحار الأنوار
الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار
علامه مجلسی
العربية
فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار المجلد ۲۱ : تاریخ پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله – ۷

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۱۶:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۱۷:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۱۹:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۲۰:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۲۲:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۲۳:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

تتمه أبواب أحواله صلی الله علیه و آله من البعثه إلی نزول المدینه

باب ۲۲ غزوه خیبر و فدک و قدوم جعفر بن أبی طالب علیهما السلام

الآیات

الفتح: «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونا كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا بَلْ كانُوا لا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا»(۱۵)

(و قال تعالی): «فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً* وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً* وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَها فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً»(۱۸-۲۰)

lt;meta info="- سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِن قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا - . فتح /۱۵[۱] -

{چون به [قصدِ] گرفتن غنایم روانه شدید، به زودی برجای ماندگان خواهند گفت: «بگذارید ما [هم] به دنبال شما بیاییم.» [این گونه] می خواهند دستورِ خدا را دگرگون کنند. بگو: «هرگز از پی ما نخواهید آمد. آری، خدا از پیش درباره شما چنین فرموده.» پس به زودی خواهند گفت: «[نه،] بلکه بر ما رشگ می برید.» [نه چنین است] بلکه جز اندکی درنمی یابند.}

- فأنزلَ السَّكينةَ عَلَيهم وَ أثابَهُم فتحا قَريبا وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا* وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا - . فتح/ ۱۸-۲۰[۲] -

{و [نیز] غنیمتهای فراوانی خواهند گرفت، و خدا همواره نیرومند سنجیده کار است*خدا به شما غنیمتهای فراوان [دیگری] وعده داده که به زودی آنها را خواهید گرفت، و این [پیروزی] را برای شما پیش انداخت، و دستهای مردم را از شما کوتاه ساخت، و تا برای مؤمنان نشانه ای باشد و شما را به راه راست هدایت کند}.

**[ترجمه]

تفسیر

أقول: قد مر تفسیر الآیات فی باب نوادر الغزوات و باب غزوه الحدیبیه.

و قال الطبرسی رحمه الله: لما قدم رسول الله صلی الله علیه و آله المدینه من الحدیبیه مکث بها عشرین لیله ثم خرج منها غادیا إلی خیبر.

وَ ذَکَرَ ابْنُ إِسْحَاقَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی مَرْوَانَ الْأَسْلَمِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ (۱) قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی خَیْبَرَ حَتَّی إِذَا کُنَّا قَرِیباً مِنْهَا وَ أَشْرَفْنَا عَلَیْهَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قِفُوا فَوَقَفَ النَّاسُ فَقَالَ اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَ مَا أَظْلَلْنَ وَ رَبَّ الْأَرَضِینَ السَّبْعِ وَ مَا أَقْلَلْنَ وَ رَبَّ الشَّیَاطِینِ وَ مَا أَضْلَلْنَ (۲) إِنَّا نَسْأَلُکَ خَیْرَ هَذِهِ الْقَرْیَهِ وَ خَیْرَ أَهْلِهَا وَ خَیْرَ مَا فِیهَا وَ نَعُوذُ بِکَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الْقَرْیَهِ وَ شَرِّ أَهْلِهَا وَ شَرِّ مَا فِیهَا قَدِّمُوا (۳)

ص: ۱

۱- فی سیره ابن هشام: قال ابن إسحاق حدّثنی من لا اتهم، عن عطاء بن أبی مروان الاسلمی عن أبیه، عن ابی معتب بن عمرو.

۲- زاد فی السیره: و ربّ الریاح و ما أذرین، فانا.

۳- أقدموا خ ل. أقول: فی المصدر و السیره: اقدموا بسم اللّه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ.

وَ عَنْ سَلَمَهَ بْنِ الْأَكْوَعِ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى خَيْبَرَ فَسِرْنَا لَيْلًا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لِعَامِرِ بْنِ الْأَكْوَعِ أَ لَا تُسْمِعُنَا مِنْ هُنَيْهَاتِكَ (١) وَ كَانَ عَامِرٌ رَجُلًا شَاعِراً فَجَعَلَ يَقُولُ:

لَاهُمَّ لَوْ لَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا (٢)*** وَ لَا تَصَدَّقْنَا وَ لَا صَلَّيْنَا (٣)

فَاغْفِرْ فِدَاءٌ لَكَ مَا اقْتَنَيْنَا*** وَ ثَبِّتِ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

وَ أَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا*** إِنَّا إِذَا صِيحَ بِنَا أَتَيْنَا

وَ بِالصِّيَاحِ عَوَّلُوا عَلَيْنَا

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ هَذَا السَّائِقُ قَالُوا عَامِرٌ قَالَ يَرْحَمُهُ اللَّهُ قَالَ عُمَرُ وَ هُوَ عَلَى جَمَلٍ وَجَبَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ لَا أَمْتَعْتَنَا بِهِ وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا اسْتَغْفَرَ لِرَجُلٍ قَطُّ يَخُصُّهُ إِلَّا اسْتُشْهِدَ قَالُوا فَلَمَّا جَدَّ الْحَرْبُ وَ تَصَافَّ الْقَوْمُ خَرَجَ يَهُودِيٌّ وَ هُوَ يَقُولُ:

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي مَرْحَبُ*** شَاكِي السِّلَاحِ بَطَلٌ مُجَرَّبُ

إِذَا الْحُرُوبُ أَقْبَلَتْ تَلَهَّبُ

فَبَرَزَ (٤) إِلَيْهِ عَامِرٌ وَ هُوَ يَقُولُ:

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي عَامِرٌ*** شَاكِي السِّلَاحِ بَطَلٌ مُغَامِرٌ

فَاخْتَلَفَا ضَرْبَتَيْنِ فَوَقَعَ سَيْفُ الْيَهُودِيِّ فِي تُرْسِ عَامِرٍ وَ كَانَ سَيْفُ عَامِرٍ فِيهِ قِصَرٌ فَتَنَاوَلَ بِهِ سَاقَ الْيَهُودِيِّ لِيَضْرِبَهُ فَرَجَعَ ذُبَابُ سَيْفِهِ فَأَصَابَ عَيْنَ رُكْبَةِ عَامِرٍ فَمَاتَ مِنْهُ قَالَ سَلَمَةُ فَإِذَا نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُونَ بَطَلَ عَمَلُ عَامِرٍ قَتَلَ نَفْسَهُ قَالَ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله وَ أَنَا أَبْكِي فَقُلْتُ قَالُوا إِنَّ عَامِراً بَطَلَ

١- فی السیره: من هناتک.

٢- حجینا خ ل. أقول: فی السیره و اللّه لو لا اللّه ما اهتدینا.

٣- الموجود فی السیره بعد ذلک: انا إذا قوم بغوا علینا*** وان ارادوا فتنه ابینا فانزلن سکینه علینا***وثبت الاقدام ان لاقینا

٤- فبدر خ ل.

عَمَلُهُ فَقَالَ مَنْ قَالَ ذَلِکَ قُلْتُ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِکَ فَقَالَ کَذَبَ أُولَئِکَ بَلْ أُوتِیَ مِنَ الْأَجْرِ مَرَّتَیْنِ قَالَ فَحَاصَرْنَاهُمْ حَتَّی إِذَا أَصَابَتْنَا مَخْمَصَهٌ شَدِیدَهٌ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ فَتَحَهَا عَلَیْنَا وَ ذَلِکَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله أَعْطَی اللِّوَاءَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ (۱) وَ نَهَضَ مَنْ نَهَضَ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ فَلَقُوا أَهْلَ خَیْبَرَ فَانْکَشَفَ عُمَرُ وَ أَصْحَابُهُ فَرَجَعُوا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُجَبِّنُهُ أَصْحَابُهُ وَ یُجَبِّنُهُمْ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ أَخَذَتْهُ الشَّقِیقَهُ فَلَمْ یَخْرُجْ إِلَی النَّاسِ فَقَالَ حِینَ أَفَاقَ مِنْ وَجَعِهِ مَا فَعَلَ النَّاسُ بِخَیْبَرَ فَأُخْبِرَ فَقَالَ لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ غَداً رَجُلًا یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ کَرَّاراً غَیْرَ فَرَّارٍ لَا یَرْجِعُ حَتَّی یَفْتَحَ اللَّهُ عَلَی یَدَیْهِ.

وَ رَوَی الْبُخَارِیُّ وَ مُسْلِمٌ عَنْ قُتَیْبَهَ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْإِسْکَنْدَرَانِیِّ عَنْ أَبِی حَازِمٍ عَنْ سَعِیدِ بْنِ سَهْلٍ (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ یَوْمَ خَیْبَرَ لَأُعْطِیَنَّ هَذِهِ الرَّایَهَ غَداً رَجُلًا یَفْتَحُ اللَّهُ عَلَی یَدَیْهِ یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ قَالَ فَبَاتَ النَّاسُ یَدُوکُونَ بِجُمْلَتِهِمْ (۳) أَیُّهُمْ یُعْطَاهَا (۴) فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ غَدَوْا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کُلُّهُمْ یَرْجُونَ أَنْ یُعْطَاهَا فَقَالَ أَیْنَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ یَشْتَکِی عَیْنَیْهِ (۵) قَالَ فَأَرْسِلُوا إِلَیْهِ فَأُتِیَ بِهِ فَبَصَقَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی عَیْنَیْهِ وَ دَعَا لَهُ فَبَرَأَ کَأَنْ لَمْ یَکُنْ بِهِ وَجَعٌ (۶) فَأَعْطَاهُ الرَّایَهَ فَقَالَ عَلِیٌّ یَا رَسُولَ اللَّهِ أُقَاتِلُهُمْ حَتَّی یَکُونُوا مِثْلَنَا قَالَ (۷) انْفِذْ عَلَی رِسْلِکَ حَتَّی تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَی الْإِسْلَامِ وَ أَخْبِرْهُمْ بِمَا یَجِبُ عَلَیْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ (۸) فَوَ اللَّهِ لَأَنْ یَهْدِیَ اللَّهُ بِکَ رَجُلًا وَاحِداً خَیْرٌ مِنْ أَنْ یَکُونَ لَکَ حُمْرُ النَّعَمِ. (۹)

۱- و کان ذلک بعد ما أعطی اللواء أبا بکر فرجع ذکره ابن هشام فی السیره.

۲- سعد خ ل أقول: فی المصدر، سعد بن سهل، و فی صحیح البخاریّ و مسلم: سهل بن سعد. و روياه أيضا بأسانيد اخرى. راجع البخاری ۵: ۲۲ و ۲۳ و ۱۷۱ طبعه محمّد علی صبیح و صحیح مسلم ۵: ۱۹۵ و ۶: ۱۲۱ و ۱۲۲ طبعه محمّد علی صبیح.

۳- فی الصحیحین: یدوکون لیلتهم.

۴- یعطیها خ ل.

۵- فی الصحیحین: فقالوا: هو یا رسول اللّه یشتکی عینیه.

۶- فی الصحیحین: فبرأ حتّی کان لم یکن به وجع.

۷- فی الصحیحین: فقال.

۸- فی الصحیحین: من حقّ اللّه فیه.

۹- فی الصحیحین: «خیر لک من أن یکون لک حمر النعم» إلی هنا تمام الخبر فیهما.

قَالَ سَلَمَهُ فَبَرَزَ مَرْحَبٌ وَ هُوَ يَقُولُ قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّی مَرْحَبٌ الْأَبْيَاتِ.

فَبَرَزَ لَهُ عَلِيٌّ عليه السلام وَ هُوَ يَقُولُ

أَنَا الَّذِی سَمَّتْنِی أُمِّی حَيْدَرَه ***كَلَيْثِ غَابَاتٍ كَرِيهِ الْمَنْظَرِه

أُوفِيهِمُ بِالصَّاعِ كَيْلَ السَّنْدَرِه

(۱) فَضَرَبَ مَرْحَباً فَفَلَقَ رَأْسَهُ فَقَتَلَهُ وَ كَانَ الْفَتْحُ عَلَى يَدِهِ (۲)

أَوْرَدَهُ مُسْلِمٌ فِی الصَّحِيحِ.

وَ رَوَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی رَافِعٍ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ خَرَجْنَا مَعَ عَلِيٍّ عليه السلام حِينَ بَعَثَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْحِصْنِ خَرَجَ إِلَيْهِ أَهْلُهُ فَقَاتَلَهُمْ فَضَرَبَهُ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَطَرَحَ تُرْسَهُ مِنْ يَدِهِ فَتَنَاوَلَ عَلِيٌّ عليه السلام بَابَ الْحِصْنِ فَتَتَرَّسَ بِهِ عَنْ نَفْسِهِ فَلَمْ يَزَلْ فِی يَدِهِ وَ هُوَ يُقَاتِلُ حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ أَلْقَاهُ مِنْ يَدِهِ فَلَقَدْ رَأَيْتُنِی فِی سَبْعَهِ نَفَرٍ أَنَا مِنْهُمْ (۳) نَجْهَدُ عَلَى أَنْ نَقْلِبَ ذَلِكَ الْبَابَ فَمَا اسْتَطَعْنَا أَنْ نَقْلِبَهُ.

و بإسناده عن ليث بن أبی سليم (۴) عن أبی جعفر محمد بن علی عليهم السلام قال حدثنی جابر بن عبد الله أن عليا عليه السلام حمل الباب يوم خيبر حتى صعد المسلمون عليه فاقتحموها ففتحوها و أنه حرك بعد ذلك فلم يحمله أربعون رجلا..

قال و روی من وجه آخر عن جابر ثم اجتمع عليه سبعون رجلا فكان جهدهم أن أعادوا الباب.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی لَيْلَى قَالَ كَانَ عَلِيٌّ عليه السلام يَلْبَسُ فِی الْحَرِّ وَ الشِّتَاءِ الْقَبَاءَ الْمَحْشُوَّ الثَّخِينَ وَ مَا يُبَالِی الْحَرَّ فَأَتَانِی أَصْحَابِی فَقَالُوا إِنَّا رَأَيْنَا مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ شَيْئاً فَهَلْ رَأَيْتَ قُلْتُ وَ مَا هُوَ قَالُوا رَأَيْنَاهُ يَخْرُجُ عَلَيْنَا فِی الْحَرِّ الشَّدِيدِ فِی الْقَبَاءِ الْمَحْشُوِّ الثَّخِينِ وَ مَا يُبَالِی الْحَرَّ وَ يَخْرُجُ عَلَيْنَا

۱- يأتی قريبا تمام الأبيات عن الديوان و فيه اختلاف.
۲- فی صحيح مسلم: قال فضرب رأس مرحب فقتله ثمّ كان الفتح على يديه. راجع صحيح مسلم ۵: ۱۹۵.
۳- ثامنهم خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر و السيره.
۴- سلمه خ ل.

فِی الْبَرْدِ الشَّدِیدِ فِی الثَّوْبَیْنِ الْخَفِیفَیْنِ وَ مَا یُبَالِی الْبَرْدَ فَهَلْ سَمِعْتَ فِی ذَلِکَ شَیْئاً فَقُلْتُ لَا فَقَالُوا فَسَلْ لَنَا أَبَاکَ عَنْ ذَلِکَ فَإِنَّهُ یَسْمُرُ (۱) مَعَهُ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ مَا سَمِعْتُ فِی ذَلِکَ شَیْئاً فَدَخَلَ عَلَی عَلِیٍّ علیه السلام فَسَمَرَ مَعَهُ فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِکَ فَقَالَ أَ وَ مَا شَهِدْتَ مَعَنَا خَیْبَرَ قُلْتُ بَلَی قَالَ أَ وَ مَا رَأَیْتَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِینَ دَعَا أَبَا بَکْرٍ فَعَقَدَ لَهُ ثُمَّ بَعَثَهُ إِلَی الْقَوْمِ فَانْطَلَقَ فَلَقِیَ الْقَوْمَ ثُمَّ جَاءَ بِالنَّاسِ وَ قَدْ هُزِمُوا (۲) فَقَالَ بَلَی قَالَ ثُمَّ بَعَثَ إِلَی عُمَرَ فَعَقَدَ لَهُ ثُمَّ بَعَثَهُ إِلَی الْقَوْمِ فَانْطَلَقَ فَلَقِیَ الْقَوْمَ فَقَاتَلَهُمْ ثُمَّ رَجَعَ وَ قَدْ هُزِمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ الْیَوْمَ رَجُلًا یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ یَفْتَحُ اللَّهُ عَلَی یَدَیْهِ کَرَّاراً غَیْرَ فَرَّارٍ فَدَعَانِی فَأَعْطَانِی الرَّایَهَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اکْفِهِ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ فَمَا وَجَدْتُ بَعْدَ ذَلِکَ حَرّاً وَ لَا بَرْداً.

- و هذا کله منقول من کتاب دلائل النبوه للإمام أبی بکر البیهقی.

ثُمَّ لَمْ یَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَفْتَحُ الْحُصُونَ حِصْناً فَحِصْناً وَ یَحُوزُ الْأَمْوَالَ حَتَّی انْتَهَوْا إِلَی حِصْنِ الْوَطِیحِ وَ السَّلَالِمِ وَ کَانَ آخِرَ حُصُونِ خَیْبَرَ افْتُتِحَ وَ حَاصَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ بِضْعَ عَشَرَ لَیْلَهً.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ وَ لَمَّا افْتُتِحَ الْقَمُوصُ حِصْنُ ابْنُ أَبِی الْحُقَیْقِ أُتِیَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِصَفِیَّهَ بِنْتِ (۳) حُیَیِّ بْنِ أَخْطَبَ وَ بِأُخْرَی مَعَهَا فَمَرَّ بِهِمَا بِلَالٌ وَ هُوَ الَّذِی جَاءَ بِهِمَا عَلَی قَتْلَی مِنْ قَتْلَی الْیَهُودِ (۴) فَلَمَّا رَأَتْهُمُ الَّتِی مَعَهَا صَفِیَّهُ صَاحَتْ وَ صَکَّتْ وَجْهَهَا وَ حَثَتِ التُّرَابَ عَلَی رَأْسِهَا فَلَمَّا رَآهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ أَعْزِبُوا (۵) عَنِّی هَذِهِ الشَّیْطَانَهَ وَ أَمَرَ بِصَفِیَّهَ فَحِیزَتْ خَلْفَهُ وَ أَلْقَی عَلَیْهَا رِدَاءَهُ فَعَرَفَ الْمُسْلِمُونَ أَنَّهُ قَدِ اصْطَفَاهَا لِنَفْسِهِ وَ قَالَ صلی الله علیه و آله لِبِلَالٍ لَمَّا رَأَی مِنْ تِلْکَ الْیَهُودِیَّهِ مَا رَأَی أَ نُزِعَتْ مِنْکَ الرَّحْمَهُ یَا بِلَالُ حَیْثُ تَمُرُّ بِامْرَأَتَیْنِ عَلَی قَتْلَی رِجَالِهِمَا.

وَ کَانَتْ صَفِیَّهُ قَدْ رَأَتْ فِی الْمَنَامِ وَ هِیَ عَرُوسٌ بِکِنَانَهَ بْنِ الرَّبِیعِ بْنِ أَبِی الْحُقَیْقِ

۱- أی یتحدث معه باللیل.

۲- فی المصدر: و قد هزم.

۳- حیی خ ل أقول: هذا هو الصحیح کما فی المصدر و السیره.

۴- فی المصدر و السیره: من قتلی یهود.

۵- أی باعدوا.

أَنَّ قَمراً وَقَعَ فِی حَجْرِهَا فَعَرَضَتْ رُؤْيَاهَا عَلَی زَوْجِهَا فَقَالَ مَا هَذَا إِلَّا أَنَّکِ تَتَمَنَّيْنَ مَلِکَ الْحِجَازِ مُحَمَّداً وَ لَطَمَ عَلَی وَجْهِهَا لَطْمَهً اخْضَرَّتْ عَيْنُهَا مِنْهَا فَأُتِیَ بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله وَ بِهَا أَثَرٌ مِنْهَا فَسَأَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله مَا هُوَ فَأَخْبَرَتْهُ.

وَ أَرْسَلَ ابْنُ أَبِی الْحُقَيْقِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله انْزِلْ لِأُكَلِّمَکَ (۱) قَالَ نَعَمْ فَنَزَلَ وَ صَالَحَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله عَلَی حَقْنِ دِمَاءِ مَنْ فِی حُصُونِهِمْ مِنَ الْمُقَاتِلَهِ وَ تَرْکِ الذُّرِّيَّهِ لَهُمْ وَ يَخْرُجُونَ مِنْ خَيْبَرَ وَ أَرْضِهَا بِذَرَارِيِّهِمْ وَ يُخَلُّونَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله وَ بَيْنَ مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ مَالٍ وَ أَرْضٍ وَ عَلَی الصَّفْرَاءِ وَ الْبَيْضَاءِ وَ الْكُرَاعِ وَ عَلَی الْحَلْقَهِ وَ عَلَی الْبَزِّ إِلَّا ثوب (۲) (ثَوْباً) عَلَی ظَهْرِ إِنْسَانٍ وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله وَ بَرِئَتْ مِنْكُمْ ذِمَّهُ اللَّهِ وَ ذِمَّهُ رَسُولِهِ إِنْ كَتَمْتُمُونِی شَيْئاً فَصَالَحُوهُ عَلَی ذَلِکَ فَلَمَّا سَمِعَ بِهِمْ أَهْلُ فَدَکَ قَدْ صَنَعُوا مَا صَنَعُوا بَعَثُوا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله يَسْأَلُونَهُ أَنْ يُسَيِّرَهُمْ (۳) وَ يَحْقُنَ دِمَاءَهُمْ وَ يُخَلُّونَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْأَمْوَالِ فَفَعَلَ وَ كَانَ مِمَّنْ مَشَی بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله وَ بَيْنَهُمْ فِی ذَلِکَ مُحَيِّصَهُ بْنُ مَسْعُودٍ أَحَدُ بَنِی حَارِثَهَ فَلَمَّا نَزَلَ أَهْلُ خَيْبَرَ عَلَی ذَلِکَ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله أَنْ يُعَامِلَهُمُ الْأَمْوَالَ عَلَی النِّصْفِ وَ قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِهَا مِنْكُمْ وَ أَعْمَرُ لَهَا فَصَالَحَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ عَلَی النِّصْفِ عَلَی أَنَّا إِذَا شِئْنَا أَنْ نُخْرِجَكُمْ أَخْرَجْنَاكُمْ وَ صَالَحَهُ أَهْلُ فَدَکَ عَلَی مِثْلِ ذَلِکَ فَكَانَتْ أَمْوَالُ خَيْبَرَ فَيْئاً بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَ كَانَتْ فَدَکُ خَالِصَهً لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لِأَنَّهُمْ لَمْ يُوجِفُوا عَلَيْهَا بِخَيْلٍ وَ لَا رِكَابٍ.

وَ لَمَّا اطْمَأَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله أَهْدَتْ لَهُ زَيْنَبُ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ سَلَّامِ بْنِ مِشْكَمٍ وَ هِیَ ابْنَهُ أَخِی مَرْحَبٍ شَاهً مَصْلِيَّهً (۴) وَ قَدْ سَأَلَتْ أَیُّ عُضْوٍ مِنَ الشَّاهِ أَحَبُّ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله فَقِيلَ لَهَا الذِّرَاعُ فَأَكْثَرَتْ فِيهَا السَّمَّ وَ سَمَّتْ (۵) سَائِرَ الشَّاهِ ثُمَّ جَاءَتْ بِهَا فَلَمَّا وَضَعَتْهَا بَيْنَ يَدَيْهِ تَنَاوَلَ الذِّرَاعَ فَأَخَذَهَا فَلَاکَ مِنْهَا مَضْغَهً وَ انْتَهَشَ (۶)

۱- فاکلمک خ ل. أقول: يوجد هذا فی المصدر.

۲- فی المصدر: «إلا ثوبا» أقول: الحلقه بسكون اللام: السلاح عاما و قيل: هی الدروع خاصّه. و البز: الثياب.

۳- أی ينفيهم من ارضهم.

۴- أی مشويه.

۵- و سممت خ ل.

۶- نهش خ ل.

مِنْهَا وَ مَعَهُ بِشْرُ بْنُ الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ فَتَنَاوَلَ عَظْماً فَانْتَهَشَ مِنْهُ (۱) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ارْفَعُوا أَيْدِيَكُمْ فَإِنَّ كَتِفَ هَذِهِ الشَّاةِ تُخْبِرُنِي أَنَّهَا مَسْمُومَةٌ فَدَعَاهَا (۲) فَاعْتَرَفَتْ فَقَالَ مَا حَمَلَكِ عَلَى ذَلِكِ فَقَالَتْ بَلَغْتَ مِنْ قَوْمِي مَا لَمْ يَخْفَ عَلَيْكَ فَقُلْتُ إِنْ كَانَ نَبِيّاً فَسَيُخْبَرُ وَ إِنْ كَانَ مَلِكاً اسْتَرَحْتُ مِنْهُ فَتَجَاوَزَ عَنْهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَاتَ بِشْرُ بْنُ الْبَرَاءِ مِنْ أَكْلَتِهِ الَّتِي أَكَلَ قَالَ وَ دَخَلَتْ أُمُّ بِشْرِ بْنِ الْبَرَاءِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَعُودُهُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَقَالَ صلى الله عليه و آله يَا أُمَّ بِشْرٍ مَا زَالَتْ أُكْلَهُ خَيْبَرَ الَّتِي أَكَلْتُ بِخَيْبَرَ مَعَ ابْنِكِ تُعَاوِدُنِي فَهَذَا أَوَانُ قُطِعَتْ (۳) أَبْهَرِي فَكَانَ (۴) الْمُسْلِمُونَ يَرَوْنَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَاتَ شَهِيداً مَعَ مَا أَكْرَمَهُ اللَّهُ بِهِ مِنَ النُّبُوَّهِ (۵).

**[ترجمه]مؤلف: تفسیر آیات در باب غزوه های برجسته و باب غزوه حدیبیه آمد.

طبرسی رحمه اللّه علیه گفته است: آن هنگام که رسول الله صلی الله علیه و آله از مدینه به حدیبیه رسید، بیست شب در آنجا اقامت نمود، سپس صبحدم روانه خیبر شد. ابن اسحاق از ابومروان اسلمی و او از پدرش و از جدّش روایت کرده است که گفت: با پیامبر به سوی خیبر خارج شدیم تا آنکه به نزدیکی آن رسیدیم و بر آن مشرف شدیم. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «بایستید». با این سخن، مردم توقف کردند. آنگاه فرمود: «خداوندا: ای پروردگار آسمان‌های هفت گانه و آنچه بر آن سایه افکنده اند و ای پروردگار زمین های هفت گانه و آنچه که بر روی خود دارند و ای پروردگار شیاطین و آنچه که گمراهش می سازند، ما از تو خیر و نیکی این قریه و اهلش و آن چه در آن است را می خواهیم و از شرّ این قریه و شر اهلش و شر آنچه در آن است به تو پناه می جوییم. با بسم الله الرحمن الرحیم داخل شوید».

و از سلمه بن اکوع روایت است که گفت: با رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی خیبر خارج شدیم و شبانه راه سپردیم. یک نفر از همراهان به عامر بن اکوع که مردی شاعر بود، گفت: آیا از رجزهایت برای ما نمی خوانی؟ عامر نیز گفت: - پروردگارا، اگر تو نبودی ما هدایت نمی شدیم و صدقه نمی‌دادیم و نماز نمی خواندیم.

- پس ما را بیامرز، که آنچه به دست آوردیم فدای تو باد و قدمهایمان را هنگام کارزار ثابت گردان.

- و آرامش را بر ما فرو فرست که آن دم که بر ما خروش آید (به جنگ دعوت شویم) اجابت می کنیم.

و با فریاد بر ما زاری می کنند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «این گوینده کیست؟». گفتند: عامر. فرمود: «خدا رحمتش کند!». عمر که بر شتری سوار بود، گفت: ای رسول خدا! مغفرت و شهادت را بر او واجب ساختی! چرا ما را از آن بهره مند نساختی؟ و دلیل این سخن آن بود که رسول خدا هرگز برای کسی به طور مخصوص تقاضای مغفرت الهی نکرد، مگر آن که او به شهادت رسید. گفته اند: آن دم که جنگ شدت یافت و دو لشکر در برابر هم صف آرایی کردند، یک نفر یهودی خارج شد و گفت:

- خیبریان می دانند که من مرحب هستم. سراپا سلاح و دلاوری کارآزموده ام.

- آن هنگام که آتش جنگ شعله می کشد، در آن وارد می گردم.

پس عامر به مقابله اش شتافت در حالی که می گفت:

- اهل خیبر می دانند که من عامر هستم. سراپا سلاح و دلاوری شجاع و ماجراجویم.

و دو ضربه بر یکدیگر وارد ساختند: ضربه یهودی به سپر عامر برخورد کرد و عامر که شمشیری کوتاه داشت، ساق یهودی را هدف قرار داد تا بر آن ضربه وارد کند، ولی لبه شمشیر عامر برگشت و کاسه زانوی خود او را مورد اصابت قرار داد و در نتیجه عامر جان سپرد. سلمه گفت: برخی از اصحاب رسول خدا صلی اللّه علیه‌و آله گفتند: کار عامر تباه و باطل شد، چرا که خود را به کشتن داد. - گفت: - در حالی که می گریستم نزد پیامبر آمدم و گفتم: می گویند عامرعملش را باطل کرد. فرمود: چه کسی این را گفته است؟ گفتم: تعدادی از اصحاب. فرمود: آنان دروغ گفته اند، بلکه عامر دو بار از پاداش و ثواب بهره مند گردید. - گفت: - آنان را محاصره کردیم تا آن که به گرسنگی سختی دچار گشتیم، و سپس خداوند آن را بر ما گشود. و آن اینگونه بود که پیامبر صلی الله علیه و آله در ابتدا پرچم را به عمر بن خطاب سپرد - . و این بعد از آن بود که پیامبر پرچم را به ابوبکر داد و او بازگشت. ابن هشام در سیره این موضوع را ذکر کرده است. -

و تعدادی از مردم با او همراه گشتند و با اهل خیبر رودرو شدند، ولی عمر و یارانش شکست خوردند و در حالی به نزد پیامبر بازگشتند که یکدیگر را ترسو می خواندند. رسول خدا صلی الله علیه و آله دچار سر درد شده بود، از همین رو به سوی مردم خارج نگشت و چون بهبود یافت، فرمود: «مردم با خیبر چه کردند؟» چون (از کرده عمر و همراهانش) آگاه شد، فرمود: «فردا پرچم را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسولش هم او را دوست دارند. جنگاوری مهاجم است که نمی گریزد و باز نمی گردد تا آنکه خدا به دستان او فتح و پیروزی را محقق کند.».

و بخاری و مسلم از سعید بن سهل روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در جنگ خیبر فرمود: «بی شک فردا این پرچم را به مردی خوهم داد که خدا به دستان او فتح و پیروزی را رقم می زند. او خدا و رسولش را دوست دارد وخدا و رسولش هم او را دوست دارند.» می گوید: مردم شب را در حالی به سر آوردندکه همگی در آرزوی پرچم داری بودند. ولی صبح فردا پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «علی بن ابی طالب کجاست؟» گفتند: یا رسول الله! او از درد چشم می نالد. فرمود: «به سوی او بفرستید (و او را بیاورید).» او را آوردند.

حضرت رسول از آب دهانش بر دیدگان او نهاد و برای او دعا فرمود و او چنان شفا یافت که گویی هیچ درد و بیماری در او نبود. سپس پرچم را به او سپرد. علی علیه‌السّلام عرض داشت: ای رسول خدا، با آنان بجنگم تا آنکه مانند ما شوند؟ فرمود: «در این کار بی درنگ پیش رو، تا آنکه در برابرشان قرار گیری، سپس آن ها را به اسلام فرا بخوان. و به آنچه که از حق خدا بر آنان واجب است آگاهشان ساز که به خدا سوگند اگر خداوند به واسطه تو یک نفر را هدایت کن،د بهتر از آن است که تو را شترانی سرخ موی باشد».

سلمه می‌گوید: مرحب ظاهر شد در حالی که می گفت:

- اهل خیبر می دانند که من مرحب هستم ...(بقیه ابیات).

و علی علیه السلام نیز به مقابله او شتافت و فرمود:

- من همانم که مادرم مرا حیدر(شیر بیشه) نامید. چون شیر جنگل که زشت چهره است (خشم و قهرش سخت است).

- و به دشمنان با صاع، مثل پیمانه های بزرگ، - مرگ - می نوشانم.

آنگاه بر مرحب ضربه ای وارد کرد و سرش را شکافت و او را کشت. و فتح و پیروزی با دستان او محقق شد. این را مسلم در صحیح آورده است.

و ابوعبدالله حافظ از ابورافع غلام آزاد شده رسول خدا روایت کرده است که گفت: با علی علیه‌السّلام، آن هنگام که رسول خدا صلی الله علیه و آله او را گسیل داشت خارج شدیم. هنگامی که نزدیک قلعه شد، اهل آن به سوی او خارج شدند. پس یک نفر یهودی ضربه‌ای بر او وارد ساخت که سپرش را از دستش انداخت. در این هنگام علی علیه السلام در قلعه را برداشت و آن را سپر مدافع خود قرار داد و پیوسته در دستان او بود و می جنگید تا آنکه خدا فتح و پیروزی را نصیب او گردانید. سپس آن را از دستانش فرو افکند و هفت نفر که من هم از آن ها بودم، کوشیدیم در را برگردانیم ولی موفق نشدیم.

و با إسناد روایی از لیث بن ابی سلیم از امام محمد باقر علیه‌السّلام روایت کرده است که فرمود: جابر بن عبدالله به من گفت که علی علیه‌السّلام روز خیبر در را برداشت و مسلمانان توانستند از آن بگذرند و به قلعه هجوم برند و آن را فتح کنند. و خواستند آن در را بعد از آن واقعه حرکت دهند ولی چهل مرد نتوانستند آن را بردارند.

گفت: و به صورتی دیگر از جابر روایت شده است: سپس هفتاد مرد بر آن در جمع شدند و تلاششان آن بود که در را برگردانند (ولی از انجام آن بازماندند).

و از عبدالرحمن بن ابی لیلی روایت کرده است که گفت: علی علیه‌السّلام در گرما و سرما قبای پشمی سخت و ضخیمی به تن می‌کرد و به گرما اهمیتی نمی‌داد. به همین خاطر اصحابم نزد من آمدند و گفتند: ما از امیرالمومنین کار عجیبی دیده‌ایم. آیا تو هم دیده‌ای؟ گفتم: چه کاری؟ گفتند: ما او را دیده‌ایم که در گرمای شدید بر ما خارج می شود در حالی که قبای پشمی سخت و ضخیم می پوشد و اهمیتی به گرما نمی دهد و در سرمای شدید هم بر ما با دو لباس نازک خارج می‌شود و اهمیتی به سرما نمی‌دهد. آیا در این مورد چیزی شنیده‌ای؟ گفتم: نه. گفتند: در مورد این موضوع از پدرت بپرس که او شبانه با علی علیه‌السّلام به گفتگو می نشیند. از او درباره این موضوع پرسش کردم. پدرم گفت: در این مورد چیزی نشنیده ام. چون بر علی وارد شد، در گفتگوی شبانه در این مورد از او پرسید. فرمود: آیا با ما در خیبر نبودی؟(خیبر را ندیدی؟). گفتم: آری، بودم. فرمود: آیا ندیدی رسول خدا هنگامی که ابوبکر را فراخواند و او را به فرماندهی سپاه گماشت و او را به سوی قوم (یهودیان) گسیل داشت و او با آنان رو در رو شد؛ ولی با مردم در حالی بازگشت که شکست خورده بودند؟ گفتم: آری، دیدم. فرمود: آنگاه به سوی عمر فرستاد (و عمر را فراخواند) و فرماندهی را به او سپرد و او را به سوی قوم (یهودیان) گسیل داشت. او نیز روانه (جنگ) شد و با آنان رو در رو گردید و با آنان نبرد کرد ولی او نیز شکست خورده و مغلوب بازگشت؟ و (در پی این شکست) رسول خدا صلی‌اللّه‌علیه و آله فرمود: «بی شک امروز این پرچم را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسول او را

دوست دارند و خدا و رسول هم او را دوست دارند، خدا به دستان او فتح و ظفر آورد. و او جنگاوری مهاجم است که از نبرد نمی گریزد». در این هنگام مرا فراخواند و پرچم را به من سپرد و فرمود: «خدایا او را از گرما و سرما حفظ کن». و من بعد از آن دیگر گرما و سرما را احساس نکردم.

و همه این مطالب از کتاب دلائل النبوه امام ابوبکر بیهقی نقل شده است.

سپس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله پیاپی قلعه‌ها را یکی بعد از دیگری می گشود و اموال را تصرف می کرد تا آنکه به دژ وطیح و سلالم رسید که آخرین قلعه های خیبر بود که فتح شد. و پیامبر آنان را ده شب و اندی به محاصره درآورد.

ابن اسحاق گفت: وقتی قموص، قلعه ابن ابی الحقیق گشوده شد، صفیه دختر حیّ بن اخطب و یک زن دیگر که همراهش بود، نزد رسول خدا آورده شدند. ولی بلال که آن ها را آورد، آن دو را از کنار کشته شدگان یهود عبور داد و چون زن همراه صفیه آن ها را دید، فریاد برآورد و بر سر و صورتش زد و خاک بر سرش ریخت. وقتی رسول خدا او را دید، فرمود: «این زن شیطان صفت را از من دور کنید». و به صفیه دستور داد که در پشت سر او قرار گیرد و ردای خود را روی دوش او انداخت؛ اینگونه مسلمانان متوجه شدند که رسول خدا صلی الله علیه و آله صفیه را برای خود برگزیده است. پیامبر صلی اللّه علیه و آله وقتی آن عمل را از آن زن یهودی دید، به بلال فرمود: «ای بلال، آیا رحمت الهی از تو دور شده است که دو زن را بر کشته های مردانشان می گذرانی؟».

و صفیه که همسر کنانه بن ربیع بن ابی الحقیق بود در خواب دید که ماه در دامن او افتاده است. چون رویای خود را برای زوجش بازگفت، شوهرش گفت: این رویا تنها به این معنی است که تو در آرزوی (وصال) پادشاه حجاز، محمد هستی، و چنان با سیلی بر صورتش زد که چشمش از آن سیلی کبود گردید. و حتی هنگامی که او را نزد رسول خدا آوردند، همچنان اثر سیلی بر چهره او باقی بود. رسول خدا در مورد آن پرسید و صفیه او را از چگونگی ماجرا آگاه ساخت.

و ابن ابی الحقیق به رسول خدا صلی الله علیه و آله پیام داد: من به نزد تو می‌آیم تا با تو سخن گویم. پیامبر فرمود: «من آن را می پذیرم.» چون ابن ابی الحقیق به نزد پیامبر آمد، با رسول خدا بر عدم ریختن خون ساکنان دژها و حفظ جانشان در جنگ و باقی ماندن فرزندانشان برای آن ها و خروج از خیبر و زمین آن به همراه فرزندانشان و واگذاری دارایی‌هایشان به پیامبر از مال و زمین و طلا و نقره و چهارپا و سلاح و لباس، به جز لباسی که بر تن انسان است، مصالحه کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر چیزی را از من پنهان سازید، عهد و پیمان و ضمانت خدا و رسولش شامل حال شما نمی‌شود.» پس با او بر این امر مصالحه کردند. و وقتی اهل فدک از کرده و عمل خیبریان آگاه شدند، به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرستادند و از او خواستند که آنان را از سرزمینشان تبعید کند. ولی از ریختن خون آن ها صرفنظر کند و در مقابل، آنان نیز اموال را برای او واگذارند. پیامبر نیز چنین کرد و از کسانی که در این امر میان رسول خدا و آنان رفت و آمد می کرد، یک نفر از بنی حارثه به نام محیصه بن مسعود بود. هنگامی که اهل خیبر این شروط را پذیرفتند، از رسول خدا خواستند که در مورد اموال آنان به نصف اکتفا کند و گفتند: ما از شما به آن ها آگاهتر و دلسوزتر (زیاد کننده تر) هستیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله با این شرط که «هر گاه خواستیم شما را خارج کنیم، اخراجتان می کنیم» بر نصف اموال با آنان مصالحه کرد. و اهل فدک نیز همانند این با وی مصالحه کردند. و اموال خیبر در حکم (فیء) غنیمت از آنِ مسلمانان بود. ولی فدک

مخصوص رسول خدا گشت. چرا که مسلمانان برای به دست آوردن آن اسب و شتری نراندند (بدون جنگ به دست آمد).

چون رسول خدا صلی الله علیه و آله از این کار آسوده گردید، زینب دختر حارث بن سلام بن مشکم که برادرزاده مرحب بود، گوسفندی کباب شده خدمت پیامبر هدیه آورد و پرسید: رسول خدا کدام عضو (گوسفند) را بیشتر دوست دارد. به او گفته شد: دست. پس در آن سَمّ بیشتری ریخت و سایر قسمت‌های گوسفند را نیز مسموم ساخت و آن را به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله آورد و آن را در برابر او قرار داد. حضرت دست گوسفند را برگرفت و از آن لقمه‌ای جوید ودر دهان گردانید. و بشر بن براء بن معرور هم که با او بود، استخوانی برداشت و از آن به دندان گرفت. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «دستانتان را بالا بیاورید (کنار بکشید) که کتف این میش به من خبر می دهد که آن مسموم است». آن زن یهودی را خواست و او هم به مسموم ساختن آن اعتراف کرد. به آن زن فرمود: «چه چیزی تو را واداشت که چنین کنی؟» گفت: با قومم چنان کردی (قومم را به بیچارگی ای انداختی) که بر خودت پوشیده نیست. پس گفتم: اگر پیامبر باشد آگاه می شود و اگر پادشاه است از او آسوده می شوم. رسول خدا او را مورد عفو قرار داد. ولی بشر بن براء به خاطر لقمه ای که خورد، درگذشت. - می گوید: - مادر بشر بن براء به قصد عیادت از رسول خدا در هنگامه بیماری که از آن وفات یافت، بر او وارد شد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای اُمّ بشر: همچنان اثر آن لقمه که در خیبر با پسرت خوردم بر من عود می‌کند و این زمانی است که نزدیک است شاهرگ مرا

قطع کند». و مسلمانان بر این عقیده بودند که رسول خدا به همراه مقام نبوت که خداوند به وی ارزانی داشت، به مقام شهادت نیز رسیده است - . مجمع البیان ۹ : ۱۲۲-۱۱۹ - .

**[ترجمه]

بیان

قوله من هنیهاتک قال الجزری أی من کلماتک أو من أراجیزک قوله وجبت أی الرحمه أو الشهاده فی مجمع البحار أی وجبت له الجنه و المغفره التی ترحمت بها علیه و إنه یقتل شهیدا و قال النووی فی شرح الصحیح أی ثبتت له الشهاده و ستقع قریبا و کان معلوما عندهم أنه کل من دعا له النبی صلی الله علیه و آله هذا الدعاء فی هذا الموطن استشهد.

و فی النهایه فی حدیث ابن الأکوع قالوا یا رسول الله لو لا متعتنا به أی هلا ترکتنا ننتفع به انتهی و قال النووی أی وددنا أنک أخرت الدعاء له فنتمتع بمصاحبته مده و قال غیره أی لیتک أشرکتنا فی دعائه.

و قال الجزری فی النهایه فی حدیث خیبر لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ غَداً رَجُلًا یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ یَفْتَحُ اللَّهُ عَلَی یَدَیْهِ.

فبات الناس یدوکون تلک

۱- فی سیره ابن هشام: تناول الذراع، فلاک منها مضغه فلم یسغها و معه بشر بن البراء بن معرور، قد أخذ منها کما أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، فاما بشر فأساغها، و اما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فلفظها، أقول: فلم یسغها أی فلم یبلعها. فلفظها أی طرحها و رماها.

۲- ثم دعاها خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- أن قطعت خ ل: أقول الابهر: عرق إذا انقطع مات صاحبه.

۴- فی المصدر: و کان.

۵- مجمع البیان ۹: ۱۱۹- ۱۲۲.

اللیله أی یخوضون و یموجون فیمن یدفعها إلیه یقال وقع الناس فی دوکه أی خوض و اختلاط و قال النهس أخذ اللحم بأطراف الأسنان و النهش الأخذ بجمیعها. أقول: قال الطبرسی قدس الله روحه فی قوله تعالی إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً (۱) قیل إن المراد بالفتح هنا فتح خیبر.

و روی عن مجمع بن حارثه الأنصاری و کان أحد القراء قال شهدنا الحدیبیه مع رسول الله صلی الله علیه و آله فلما انصرفنا عنها إذا الناس یهزون الأباعر فقال بعض الناس لبعض ما بال الناس قالوا أوحی إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فخرجنا نوجف فوجدنا النبی صلی الله علیه و آله واقفا علی راحلته عند کراع الغمیم فلما اجتمع الناس علیه قرأ إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً السوره فقال عمر أ فتح هو یا رسول الله قال نعم فقال (۲) و الذی نفسی بیده إنه لفتح فقسمت خیبر علی أهل الحدیبیه لم یدخل فیها أحد إلا من شهدها. (۳).

**[ترجمه]سخنش: «من هنیهاتک»: جزری گفته است: یعنی از کلمات یا از رجزهایت. سخنش: «وجبتَ»: یعنی: رحمت یا شهادت را واجب ساختی. در مجمع البحار آمده است: یعنی بر او بهشت و آمرزش الهی را که برایش خواستار شدی، واجب ساختی و او شهید خواهد شد. و نووی در شرح صحیح می گوید: یعنی شهادت را برایش ثبت کردی و شهادت او به زودی واقع خواهد شد. و این برای آنان روشن و مشخص بود که هر کس که پیامبر برای او در چنین موقعیتی این دعا را کرده است، به شهادت رسیده است.

و در النهایه: آمده که در حدیث ابن اکوع است که گفتند: «یا رسول الله: لولا متعتنا به» یعنی چرا ما را ترک نکردی تا از آن شخص بهره مند گردیم. نووی گفت: یعنی اینکه دوست داشتیم که تو دعا برای او را مدتی به تاخیر می افکندی تا مدتی از همنشینی او بهره مند می گشتیم. و دیگری گفته است: یعنی ای کاش ما را هم در دعای او شریک می گرداندی.

جزری در النهایه می گوید: در حدیث خیبر: «لأعطینّ الرایه غداً رجلًا یحبّه الله و رسوله، و یحبّ الله و رسوله، یفتح الله علی یدیه فبات الناس یدوکون تلک اللیله» یعنی مردم در هم آمیخته و کنجکاوی می کردند که پرچم به چه کسی داده خواهد شد؟. گفته می شود: «وقع الناس فی دوکه» یعنی در هم فرورفتگی و درهم آمیختگی. و گفت: «النهس» یعنی گرفتن گوشت با کناره های دندان ها و «النهش» گرفتن با تمامی دندان ها.

مؤلف: طبرسی رحمه الله علیه در مورد سخن حق تعالی «إنّا فَتَحنَا لَکَ فَتحَاً مُبِینَاً» - . الفتح/۴۸ - گفته است: گفته شده است اینجا منظور از فتح، همان فتح خیبر است. و از مجمع بن حارثه انصاری که یکی از قاریان بود، روایت شده است که گفت: به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله در حدیبیه بودیم. وقتی از آن برگشتیم، مردم به شدت شتران را می راندند. پس برخی از مردم به برخی دیگر می گفتند: مردم را چه شده است؟ گفتند: به رسول خدا صلی الله علیه و آله وحی شد، پس خارج شدیم که بتازیم (بجنگیم). ما پیامبر را دیدیم که بر شترش در کراع الغمیم ایستاده است. وقتی مردم در نزد او اجتماع کردند، (این آیه را) را خواند: «إنَّا فَتَحنَا لَکَ فَتحَاً مُبِینَاً». عمر گفت: ای رسول خدا، آیا این فتح و پیروزی است؟ حضرت فرمود: «آری. قسم به آن که جانم در دست اوست، بی هیچ تردیدی این فتح و پیروزی است». و خیبر بر اهل حدیبیه تقسیم شد و بر آن کسی جز آنان که در حدیبیه بودند، وارد نشد. - . مجمع البیان ۹: ۱۱۰ -

**[ترجمه]

في النهايه إذا الناس يهزون الأباعر أي يحثونها و يدفعونها و الوهز شده الدفع و الوطء انتهى و قد يقرأ بتشديد الزاي من الهز و هو إسراع السير و كراع الغميم كغراب موضع على ثلاثه أميال من عسفان ذكره الفيروزآبادي.

**[ترجمه]در النهايه آمده است: «إذا الناس يهزون الأباعر»: شتران را برانگيخته و مى رانندند، و «الوهز»: به شدت راندن و راه سپردن و سوارى گفته مى‌شود. و گاهى با تشديد زاى از: «الهزّ» خوانده مى شود و آن به معنى سريع رفتن است. «كراع الغميم» بر وزن غراب: مكانى در سه مايلى عسفان است كه فيروز آبادى آن را ذكر كرده است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ التَّمِيمِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّيبَاجِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَزِيزٍ عَنْ سَلَامَةَ بْنِ عَقِيلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: قَدِمَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۴) فَقَامَ فَتَلَقَّاهُ فَقَبَّلَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ مَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا أَنَا أَسَرُّ بِافْتِتَاحِي خَيْبَرَ أَمْ بِقُدُومِ ابْنِ عَمِّي جَعْفَرٍ (۵).

**[ترجمه]نوادر الراوندى از ابن شهاب آورده است كه گفت: جعفر بن ابى طالب نزد رسول خدا آمد. پيامبر صلى الله عليه و آله نيز برخاست و از او استقبال كرد و ميان دو ديده اش را بوسيد. سپس رو به مردم كرد و فرمود: «اى مردم، نمى دانم به كدام يک از اين دو خوشحال تر باشم؟ به فتح خيبر يا به آمدن پسرعمويم جعفر؟» - . نوادر الراوندى : ۲۹ -

**[ترجمه]

«۲»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ أَهْلَ خَيْبَرَ يُرِيدُونَ أَنْ يَلْقَوْكُمْ فَلَا تَبْدَءُوهُمْ بِالسَّلَامِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْ سَلَّمُوا عَلَيْنَا فَمَا ذَا نَرُدُّ عَلَيْهِمْ

۱- السوره: ۴۸.

۲- خلى المصدر عن لفظه: فقال.

۳- مجمع البيان ۹: ۱۱۰.

۴- أي من الحبشه.

۵- نوادر الراونديّ: ۲۹.

قَالَ تَقُولُونَ وَ عَلَيْكُمْ (۱).

**[ترجمه]و با همين إسناد گفت: رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: «اهل خيبر مى‌خواهند شما را ببينند. ولى شما آغاز كننده سلام نباشيد». گفتند: اى رسول خدا، اگر بر ما سلام كردند، پاسخشان را چگونه دهيم؟ فرمود: «بگوييد: و عليكم» - . نوادر الراوندى : ۳۳ - .

**[ترجمه]

«۳»

ما، الأمالي للشيخ الطوسي الْمُفِيدُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ التَّمَّارِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَاهَانَ عَنْ عَمِّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مَكْحُولٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ خَيْبَرَ خَرَجَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ يُقَالُ لَهُ مَرْحَبٌ وَ كَانَ طَوِيلَ الْقَامَهِ عَظِيمَ الْهَامَهِ وَ كَانَتِ الْيَهُودُ تُقَدِّمُهُ لِشَجَاعَتِهِ وَ يَسَارِهِ قَالَ فَخَرَجَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ إِلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَمَا وَاقَفَهُ قِرْنٌ إِلَّا قَالَ أَنَا مَرْحَبٌ ثُمَّ حَمَلَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَثْبُتْ لَهُ قَالَ وَ كَانَتْ لَهُ ظِئْرٌ وَ كَانَتْ كَاهِنَهً تَعْجَبُ بِشَبَابِهِ وَ عِظَمِ خَلْقِهِ (۲) وَ كَانَتْ تَقُولُ لَهُ قَاتِلْ كُلَّ مَنْ قَاتَلَكَ وَ غَالِبْ كُلَّ مَنْ غَالَبَكَ إِلَّا مَنْ تَسَمَّى عَلَيْكَ بِحَيْدَرَهَ فَإِنَّكَ إِنْ وَقَفْتَ لَهُ هَلَكْتَ قَالَ فَلَمَّا كَثُرَ مُنَاوَشَتُهُ وَ جَزِعَ (۳) النَّاسُ بِمُقَاوَمَتِهِ شَكَوْا ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ سَأَلُوهُ أَنْ يُخْرِجَ إِلَيْهِ عَلِيّاً عليه السلام فَدَعَا النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عَلِيّاً وَ قَالَ لَهُ يَا عَلِيُّ اكْفِنِي مَرْحَباً فَخَرَجَ إِلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَلَمَّا بَصُرَ بِهِ مَرْحَبٌ يُسْرِعُ إِلَيْهِ فَلَمْ يَرَهُ يَعْبَأُ بِهِ فَأَنْكَرَ ذَلِكَ وَ أَحْجَمَ عَنْهُ ثُمَّ أَقْدَمَ وَ هُوَ يَقُولُ

أَنَا الَّذِي سَمَّتْنِي أُمِّي مَرْحَباً

فَأَقْبَلَ عَلِيٌّ عليه السلام (۴) وَ هُوَ يَقُولُ

أَنَا الَّذِي سَمَّتْنِي أُمِّي حَيْدَرَهَ

فَلَمَّا سَمِعَهَا مِنْهُ مَرْحَبٌ هَرَبَ وَ لَمْ يَقِفْ خَوْفاً مِمَّا حَذَّرَتْهُ مِنْهُ ظِئْرُهُ فَتَمَثَّلَ لَهُ إِبْلِيسُ فِي صُورَهِ حَبْرٍ مِنْ أَحْبَارِ الْيَهُودِ فَقَالَ إِلَى أَيْنَ يَا مَرْحَبُ فَقَالَ قَدْ تَسَمَّى عَلَيَّ هَذَا الْقِرْنُ بِحَيْدَرَهَ فَقَالَ لَهُ إِبْلِيسُ فَمَا حَيْدَرَهُ فَقَالَ إِنَّ فُلَانَهَ ظِئْرِي كَانَتْ تُحَذِّرُنِي مِنْ مُبَارَزَهِ رَجُلٍ اسْمُهُ حَيْدَرَهُ وَ تَقُولُ إِنَّهُ قَاتِلُكَ فَقَالَ لَهُ إِبْلِيسُ شَوْهاً لَكَ لَوْ لَمْ يَكُنْ حَيْدَرَهُ إِلَّا هَذَا وَحْدَهُ لَمَا كَانَ مِثْلُكَ يَرْجِعُ عَنْ مِثْلِهِ تَأْخُذُ بِقَوْلِ النِّسَاءِ وَ هُنَّ يُخْطِئْنَ أَكْثَرَ مِمَّا يُصِبْنَ وَ حَيْدَرَهُ فِي الدُّنْيَا كَثِيرٌ فَارْجِعْ فَلَعَلَّكَ تَقْتُلُهُ فَإِنْ قَتَلْتَهُ سُدْتَ قَوْمَكَ وَ أَنَا فِي ظَهْرِكَ أَسْتَصْرِخُ الْيَهُودَ لَكَ فَرَدَّهُ فَوَ اللَّهِ مَا كَانَ إِلَّا كَفُوَاقِ نَاقَهٍ حَتَّى ضَرَبَهُ عَلِيٌّ ضَرْبَهً سَقَطَ مِنْهَا لِوَجْهِهِ وَ انْهَزَمَ الْيَهُودُ يَقُولُونَ قُتِلَ مَرْحَبٌ قُتِلَ مَرْحَبٌ

ص: ۹

۱- نوادر الراوندیّ: ۳۳.

۲- فی المصدر: و عظم خلقته.

۳- و ثقل خ ل.

۴- و اقبل علیّ علیه السلام بالسیف.

قَالَ وَ فِی ذَلِکَ یَقُولُ الْکَمَیْتُ بْنُ یَزِیدَ الْأَسَدِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی مَدْحِهِ علیه السلام شِعْراً:

سَقَی جُرَعَ الْمَوْتِ ابْنُ عُثْمَانَ بَعْدَ مَا** تَعَاوَرَهَا مِنْهُ وَلِیدٌ وَ مَرْحَبٌ

وَ الْوَلِیدُ هُوَ ابْنُ عُتْبَهَ خَالُ مُعَاوِیَهَ بْنِ أَبِی سُفْیَانَ وَ عُثْمَانُ بْنُ طَلْحَهَ (۱) مِنْ قُرَیْشٍ وَ مَرْحَبٌ مِنَ الْیَهُودِ (۲).

یج، الخرائج و الجرائح عن مکحول مثله مع اختصار و لم یذکر البیتین (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: مفید از مکحول روایت کرده است که گفت: در روز جنگ خیبر مردی از یهودیان خارج شد که او را مرحب می گفتند که بلند قامت و دارای سری بزرگ بود. و یهودیان او را به خاطر شجاعت و توانگریش پیش می‌داشتند. گفت: در آن روز مرحب به سوی اصحاب رسول خدا خارج شد و هیچ هماوردی در برابرش قرار نگرفت مگر آنکه گفت: من مرحب هستم و بر او هجوم برد و کسی در برابرش تاب نیاورد. گفت: او دایه‌ای داشت که زنی کاهن بود و شیفته جوانی و عظمت خلقت مرحب (هیبت مرحب) بود. و به او می گفت: با هر که با تو جنگید بجنگ! و بر هر که خواست بر تو غالب شود، چیره شو! جز کسی که حیدر نامیده می شود، که اگر تو در برابر او بایستی، هلاک می گردی. گفت: چون کارزار او به درازا کشید و مردم از او به ستوه آمدند، از این امر شکایت به نزد رسول خدا بردند و از او خواستند که علی علیه‌السلام را به مقابله مرحب بفرستد. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز علی را فراخواند و فرمود: «یا علی، از مرحب خلاصم ساز». با این سخن امیرالمومنین به سوی او خارج شد. وقتی مرحب او را دید که به سویش روان است و اهمیتی به او نمی‌دهد، ناراحت شد و واپس رفت. سپس پیش آمد در حالی که می گفت:

- من آنم که مادرم، مرحبم نامید.

علی علیه السلام هم پیش آمد و گفت:

- من هم آنم که مادرم، حیدرم نامید.

وقتی مرحب این کلام را از او شنید، به خاطر ترس از آنچه که دایه اش او را از آن بازداشته و هشدار داده بود، رو به فرار نهاد و توقف نکرد. در این هنگام ابلیس به صورت یکی از احبار یهود در برابرش ظاهر شد و گفت: ای مرحب، به کجا چنین شتابان؟! گفت: این هماورد حیدر نام دارد. ابلیس به او گفت: حیدر کیست؟ پاسخ داد: فلانی که دایه من است، مرا از نبرد با مردی که نامش حیدر است، باز می‌داشت و می‌گفت: او قاتل تو خواهد بود. ابلیس به او گفت: رویت سیاه! اگر تنها او همان حیدر باشد، بی شک همانند تو از همانند او باز نمی‌گردد. آیا سخن زنان را می پذیری، در حالی که آنان بیش از آنکه درست گویند خطا می کنند؟ و حیدر در دنیا فراوان است (و معلوم نیست این همان حیدر باشد). پس برگرد، باشد که او را بکشی. و اگر او را بکشی، آقا و سرور قومت می گردی و من در پشت سرت یهود را به یاری تو می خوانم. و اینگونه او را بازگرداند. و به خدا سوگند، تنها به مانند فاصله کوتاه میان دو بار دوشیدن شتر، از نبرد آنان گذشت که علی بر مرحب چنان ضربه ای وارد ساخت که از آن ضربه به روی خویش بر زمین افتاد و یهودیان گریختند و فریاد برآوردند: مرحب کشته شد، مرحب کشته شد. - گفت: - و در این موضوع کمیت بن یزید اسدی (ره) در مدح علی علیه السلام می گوید:

- پسر عثمان را جرعه مرگ نوشاند. بعد از آنکه ولید و مرحب دست به دست (به نوبت) از آن نوشیدند.

و منظور از ولید پسر عتبه، دایی معاویه بن ابوسفیان می باشد. عثمان بن طلحه از قریش و مرحب از یهود - . مجالس ابن الشیخ : ۲ و ۳ - است.

الخرائج: از مکحول همانند آن را با اختصار نقل کرده است. ولی این دو بیت را نیاورده است.

**[ترجمه]

«۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ أَبِی شِهَابٍ الزُّهْرِیِّ عَنْ عُرْوَهَ بْنِ الزُّبَیْرِ وَ مِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَهَ أَنَّ نَبِیَّ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا افْتَتَحَ خَیْبَرَ وَ قَسَّمَهَا عَلَی ثَمَانِیَهَ عَشَرَ سَهْماً کَانَتِ الرِّجَالُ أَلْفاً وَ أَرْبَعَمِائَهِ رَجُلٍ وَ الْخَیْلُ مِائَتَا (۴) فَرَسٍ وَ أَرْبَعُمِائَهِ سَهْمٍ لِلْخَیْلِ کُلُّ سَهْمٍ مِنَ الثَّمَانِیَهَ عَشَرَ سَهْماً مِائَهُ سَهْمٍ وَ لِکُلِّ مِائَهِ سَهْمٍ رَأْسٌ فَکَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَأْساً وَ عَلِیٌّ رَأْساً (۵) وَ الزُّبَیْرُ رَأْساً وَ عَاصِمُ بْنُ عَدِیٍّ رَأْساً فَکَانَ سَهْمُ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله مَعَ عَاصِمِ بْنِ عَدِیٍّ (۶).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابوعمرو از مسور بن مخرمه روایت کرده است: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله خیبر را گشود و آن را به هجده سهم تقسیم کرد، پیاده ها دو هزار و چهارصد نفر و سواران دویست نفر بودند. و پیامبر چهار صد سهم برای سواران در نظر گرفت که هر سهم از آن هجده سهم، معادل صد سهم می‌شد و هر صد سهم را رأسی بود که عمر بن خطاب یک رأس و علی علیه‌السّلام رأس دیگر و زبیر و عاصم بن عدیّ هم هر یک، یک رأس به شمار می‌رفتند و سهم پیامبر همراه عاصم بن عدی بود - . امالی ابن الشیخ : ۱۶۴ - .

**[ترجمه]

«۵»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی الْفَوَارِسِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّائِغِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ السَّرَّاجِ عَنْ قُتَیْبَهَ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ حَاتِمٍ عَنْ بُکَیْرِ بْنِ یَسَارٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ لِعَلِیٍّ ثَلَاثٌ فَلَأَنْ یَکُونَ لِی وَاحِدَهٌ مِنْهُنَّ أَحَبُّ إِلَیَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ لِعَلِیٍّ وَ خَلَّفَهُ فِی بَعْضِ مَغَازِیهِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ تُخَلِّفُنِی مَعَ النِّسَاءِ وَ الصِّبْیَانِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ مَا تَرْضَی أَنْ تَکُونَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی وَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ یَوْمَ خَیْبَرَ لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ رَجُلًا یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ قَالَ فَتَطَاوَلْنَا لِهَذَا قَالَ ادْعُوا لِی عَلِیّاً فَأَتَی عَلِیٌّ أَرْمَدَ الْعَیْنِ فَبَصَقَ فِی عَیْنَیْهِ وَ دَفَعَ إِلَیْهِ الرَّایَهَ فَفَتَحَ عَلَیْهِ وَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ نَدْعُ أَبْناءَنا وَ

۱- استظهر المصنّف فى الهامش ان الصحيح طلحه بن عثمان.

۲- مجالس ابن الشيخ: ۲ و ۳.

۳- لم نجده فى الخرائج.

۴- فى المصدر: و الخيل مائتى فرس.

۵- زاد فى المصدر: و طلحه رأسا.

۶- أمالى ابن الشيخ: ۱۶۴.

أَبْنَاءَكُمْ (۱) دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلِيّاً وَ فَاطِمَةَ وَ حَسَناً وَ حُسَيْناً عليهم السلام وَ قَالَ اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: عامر بن سعد از پدرش نقل کرده است که گفت: سه بار شنیدم که پیامبر صلی اللّه علیه و آله علی علیه‌السّلام را خطاب قرار داد که اگر یکی از آن ها (خطاب ها) از آنِ من بود، برایم از شتران سرخ مو ارزشمندتر بود. شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله در یکی از غزوه‌ها علی را به جانشینی خود باقی گذاشته بود. علی علیه‌السّلام عرضه داشت: ای رسول خدا! مرا با زنان و کودکان بر جا می نهی؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود «آیا از این راضی و خشنود نمی شوی که نسبت به من مانند هارون به موسی هستی، جز آنکه بعد از من پیامبری نمی آید؟». و از او شنیدم که در روز جنگ خیبر فرمود: «به یقین این پرچم را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسولش را دوست دارد و آن ها هم او را دوست می دارند» گفت: پس ما گردن کشیدیم – بر این امر با هم رقابت کردیم –. ولی او فرمود: «علی را به پیش من بخوانید». علی در حالی به حضور وی رسید که چشمش دچار درد و بیماری بود. پس او آب دهانش را بر دیدگان علی نهاد و پرچم را به او داد که فتح و پیروزی را محقق گردانید. و هنگامی که این آیه: «فَمَنْ حَآجَّکَ فِیهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءکُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءکُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَی الْکَاذِبِینَ»، {پس هر که در این [باره] پس از دانشی که تو را [حاصل] آمده، با تو محاجه کند، بگو: «بیایید پسرانمان و پسرانتان، و زنانمان و زنانتان، و ما خویشان نزدیک و شما خویشان نزدیک خود را فرا خوانیم. سپس مباهله کنیم، و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.} – . آل عمران / ۶۱ – نازل گردید، رسول خدا صلی الله علیه و آله، علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم‌السّلام را فراخواند و فرمود: «پروردگارا، اینان اهل من هستند» – . امالی ابن الشیخ : ۱۹۳ – .

**[ترجمه]

«۶»

فس، تفسیر القمی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَتَبَیَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا (۳) فَإِنَّهَا نَزَلَتْ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ غَزْوَهِ خَیْبَرَ وَ بَعَثَ أُسَامَهَ بْنَ زَیْدٍ فِی خَیْلٍ إِلَی بَعْضِ قُرَی الْیَهُودِ فِی نَاحِیَهِ فَدَکٍ لِیَدْعُوَهُمْ إِلَی الْإِسْلَامِ وَ کَانَ رَجُلٌ مِنَ الْیَهُودِ یُقَالُ لَهُ مِرْدَاسُ بْنُ نَهِیکٍ الْفَدَکِیُّ فِی بَعْضِ الْقُرَی فَلَمَّا أَحَسَّ بِخَیْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جَمَعَ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ وَ صَارَ فِی نَاحِیَهِ الْجَبَلِ فَأَقْبَلَ یَقُولُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَمَرَّ بِهِ أُسَامَهُ بْنُ زَیْدٍ فَطَعَنَهُ وَ قَتَلَهُ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَخْبَرَهُ بِذَلِکَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَتَلْتَ رَجُلًا شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّی رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا قَالَهَا تَعَوُّذاً مِنَ الْقَتْلِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَا شَقَقْتَ الْغِطَاءَ عَنْ قَلْبِهِ لَا مَا قَالَ بِلِسَانِهِ قَبِلْتَ وَ لَا مَا کَانَ فِی نَفْسِهِ عَلِمْتَ فَحَلَفَ أُسَامَهُ بَعْدَ ذَلِکَ أَنَّهُ لَا یُقَاتِلُ أَحَداً شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَتَخَلَّفَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فِی حُرُوبِهِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِی ذَلِکَ وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَهٌ کَذلِکَ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ فَتَبَیَّنُوا إِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُواْ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِیلِ اللّهِ فَتَبَیَّنُواْ وَلاَ تَقُولُواْ لِمَنْ أَلْقَی إِلَیْکُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ

مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِندَ اللّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواْ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»، {ای کسانی که ایمان آورده اید، چون در راه خدا سفر می کنید [خوب] رسیدگی کنید و به کسی که نزد شما [اظهارِ] اسلام می کند مگویید: «تو مؤمن نیستی» [تا بدین بهانه] متاع زندگی دنیا را بجویید، چرا که غنیمتهای فراوان نزد خداست. قبلًا خودتان [نیز] همین گونه بودید، و خدا بر شما منّت نهاد. پس خوب رسیدگی کنید، که خدا همواره به آنچه انجام می دهید آگاه است. - . النساء/۹۴ - }

این آیه هنگامی نازل شد که رسول خدا صلی الله علیه و آله از غزوه خیبر بازگشت و اسامه بن زید را با سوارانی به سوی برخی از دهکده های یهودی در ناحیه فدک فرستاد تا آنان را به اسلام فرا خواند. و در یکی از دهکده‌ها مردی یهودی که مرداس بن نهیک فدکی نام داشت، هنگامی که متوجه سپاهیان رسول الله شد، خانواده و مالش را جمع کرد و به گوشه‌ای از کوه رفت و رو به مسلمانان کرد و گفت: «أشهد أن لا إله إلا الله، و أنّ محمداً رسول الله». ولی اُسامه بن زید به سوی او رفت و با نیزه بر او ضربه ای زد و او را کشت. و وقتی به سوی رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بازگشت، او را از این موضوع آگاه ساخت، رسول خدا به او فرمود: «تو کسی را کشتی که شهادت به یگانگی خدا و رسالت من می‌داد؟». اُسامه گفت: ای پیامبر خدا! ولی او تنها برای در امان ماندن از کشته شدن آن را بر زبان راند!. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «تو نه از دل او پرده بر داشتی و نه اظهار زبانی او را پذیرفتی و نه به اسرار درونی او آگاه بودی». و اُسامه بعد از آن سوگند یاد کرد که دیگر با کسی که شهادت به یگانگی خدا می دهد نبرد نکند و به همین خاطر از همراهی امیرالمومنین علیه‌السلام در جنگهایش خودداری کرد. و خداوند در این مورد این آیه را نازل کرد: «وَلاَ تَقُولُواْ لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِندَ اللّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواْ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»، {و به کسی که نزد شما [اظهارِ] اسلام می کند مگویید: «تو مؤمن نیستی» [تا بدین بهانه متاع زندگی دنیا را بجویید، چرا که غنیمتهای فراوان نزد خداست. قبلًا خودتان [نیز] همین گونه بودید، و خدا بر شما منّت نهاد. پس خوب رسیدگی کنید، که خدا همواره به آنچه انجام می دهید آگاه است} - . تفسیر قمی: ۱۳۷-۱۳۶ - .

**[ترجمه]

«۷»

ج، الإحتجاج عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ سَعْدَ بْنَ (۵) مُعَاذٍ بِرَايَةِ الْأَنْصَارِ إِلَى خَيْبَرَ فَرَجَعَ مُنْهَزِماً ثُمَّ بَعَثَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ بِرَايَةِ الْمُهَاجِرِينَ فَأُتِيَ بِسَعْدٍ جَرِيحاً وَ جَاءَ عُمَرُ يُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ وَ يُجَبِّنُونَهُ فَقَالَ رَسُولُ

۱- زاد فی المصدر: «وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ» أقول: و الآیه فی سوره آل عمران: ۶۱.

۲- أمالي ابن الشيخ: ۱۹۳.

۳- النساء: ۹۴.

۴- تفسير القمّيّ: ۱۳۶ و ۱۳۷.

۵- لم نظفر فى المصدر بالحديث حتّى نرى نصه و الفاظه، و سعد بن معاذ كما قال المصنّف لم يكن حيا فى تلك الغزوه بل مات بعد غزوه قريظه، و المقريزى قال فى الامتاع انه صلّى اللّه عليه و آله دفع رايه إلى رجل من الأنصار و لم يبين شخصه.

اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَكَذَا تَفْعَلُ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثاً ثُمَّ قَالَ لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَهَ رَجُلًا لَيْسَ بِفَرَّارٍ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]احتجاج: از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله سعد بن معاذ را با پرچم انصار به سوی خیبر فرستاد. ولی او شکست خورد و بازگشت. سپس عمر بن خطاب را با پرچم مهاجران فرستاد. ولی در این اعزام‌ها سعد را مجروح آوردند و عمر هم در حالی بازگشت که اصحابش را ترسو می‌خواند و آنان هم عمر را ترسو می‌شمردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله با مشاهده این وضع فرمود: «آیا مهاجران و انصار باید چنین کنند؟!» و سه بار این جمله را تکرار کرد و فرمود: «بی تردید این پرچم را به مردی خواهم سپرد که نمی گریزد، خدا و رسولش او را دوست دارند و او هم خدا و رسولش را دوست دارد.»

**[ترجمه]

بیان

لعله کان سعد بن عباده فصحف إذ الفرار منه بعید مع أنه مات یوم قریظه و لم یبق إلی تلک الغزوه.

**[ترجمه]شاید منظور سعد بن عباده است و تصحیف صورت گرفته باشد. چرا که فرار او (سعد بن معاذ) بعید به نظر می رسد. علاوه بر اینکه وی در روز جنگ قریظه درگذشت و تا آن غزوه زنده نماند.

**[ترجمه]

«۸»

لی، الأمالی للصدوق أَخْبَرَنِی سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ اللَّخْمِيُّ (۱) فِيمَا كَتَبَ إِلَيَّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رماخس [رُمَاحِسِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ بْنِ حَبِيبِ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ بْنِ غَزِيَّهَ بْنِ جُشَمَ بْنِ بَكْرِ بْنِ هَوَازِنَ بِرَمَادَهِ الْقُلَّيْسِيِّينَ رَمَادَهِ الْعُلْيَا وَ كَانَ فِيمَا ذُكِرَ ابْنَ مِائَهٍ وَ عِشْرِينَ سَنَهً قَالَ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ طَارِقٍ الْجُشَمِيِّ وَ كَانَ ابْنَ تِسْعِينَ سَنَهً قَالَ حَدَّثَنَا جَدِّی أَبُو جَرْوَلٍ زُهَيْرٌ وَ كَانَ رَئِيسَ قَوْمِهِ قَالَ: أَسَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ فَتْحِ خَيْبَرَ (۲) فَبَيْنَا هُوَ يَمِيزُ الرِّجَالَ مِنَ النِّسَاءِ إِذْ وَثَبْتُ حَتَّى جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَسْمَعْتُهُ شِعْراً أُذَكِّرُهُ حِينَ شَبَّ فِينَا وَ نَشَأَ فِی هَوَازِنَ وَ حِينَ أَرْضَعُوهُ فَأَنْشَأْتُ أَقُولُ:

امْنُنْ عَلَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ فِی كَرَمٍ*** فَإِنَّكَ الْمَرْءُ نَرْجُوهُ وَ نَنْتَظِرُ

امْنُنْ عَلَى بَيْضَهٍ قَدْ عَاقَهَا قَدَرٌ*** مُفَرَّقٍ شَمْلُهَا فِی دَهْرِهَا غِيَرٌ (۳)

أَبْقَتْ لَنَا الْحَرْبُ هُتَّافاً عَلَى حَزَنٍ*** عَلَى قُلُوبِهِمُ الْغَمَّاءُ وَ الْغَمَرُ

إِنْ لَمْ تَدَارَكْهُمْ نَعْمَاءُ تَنْشُرُهَا*** يَا أَرْجَحَ النَّاسِ حِلْماً حِينَ يُخْتَبَرُ (۴)

امْنُنْ عَلَى نِسْوَةٍ قَدْ كُنْتَ تَرْضَعُهَا*** إِذْ فُوكَ يَمْلَؤُهُ مِنْ مَحْضِهَا (۵) الدُّرَرُ

إِذْ أَنْتَ طِفْلٌ صَغِيرٌ كُنْتَ تَرْضَعُهَا*** وَ إِذْ يَزِينُكَ (۶) مَا تَأْتِي وَ مَا تَذَرُ

ص: ۱۲

۱- الصحيح كما فى المصدر: اللخمى بالخاء المعجمه.

۲- أورده أيضا بطريق آخر وجده بخط الشهيد رحمه اللّه فى باب غزوه حنين و فيه: «لما أسرنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله يوم هوازن» و هو الصواب، و الظاهران لفظه «خيبر» مصحفه (حنين) و الوهم من الرواه كما ان الظاهر ان ابا جرول زهير المذكور فى الحديث و فيما يأتى من الشهيد مصحف أيضا و الصواب أبو صرد زهير، و هو مذكور فى سيره ابن هشام ۴: ۱۳۴ راجعه.

۳- فى نسخه من المصدر: «غير» و فيما يأتى من خطّ الشهيد: مشتت شملها فى دهرها غير.

۴- فيما يأتى من خطّ الشهيد: تختبر.

۵- فى المصدر: من مخضها.

۶- فيما يأتى من خطّ الشهيد: و اذ يريبك و فى المصدر: و اذ يرينك.

يَا خَيْرَ مَنْ مَرِحَتْ كُمْتُ الْجِيَادِ بِهِ*** عِنْدَ الْهِيَاجِ إِذَا مَا اسْتَوْقَدَ الشَّرَرُ

لَا تَتْرُكَنَّا (۱) كَمَنْ شَالَتْ نَعَامَتُهُ ***وَ اسْتَبْقِ مِنَّا فَإِنَّا مَعْشَرٌ زُهَرُ

إِنَّا لَنَشْكُرُ لِلنَّعْمَاءِ وَ قَدْ كُفِرَتْ (۲)*** وَ عِنْدَنَا بَعْدَ هَذَا الْيَوْمِ مُدَّخَرٌ

فَأَلْبِسِ الْعَفْوَ مَنْ قَدْ كُنْتَ تَرْضَعُهُ*** مِنْ أُمَّهَاتِكَ إِنَّ الْعَفْوَ مُشْتَهَرٌ (۳)

إِنَّا نُؤَمِّلُ عَفْواً مِنْكَ تُلْبِسُهُ*** هَادِيَ الْبَرِيَّهِ أَنْ تَعْفُوَ وَ تَنْتَصِرَ (۴)

فَاعْفُ عَفَا اللَّهُ عَمَّا أَنْتَ رَاهِبُهُ*** يَوْمَ الْقِيَامَهِ إِذْ يُهْدَى لَكَ الظَّفَرُ

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَّا مَا كَانَ لِي وَ لِبَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَهُوَ لِلَّهِ وَ لَكُمْ وَ قَالَتِ الْأَنْصَارُ مَا كَانَ لَنَا فَهُوَ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ فَرَدَّتِ الْأَنْصَارُ مَا كَانَ فِي أَيْدِيهِمَا مِنَ الذَّرَارِيِّ وَ الْأَمْوَالِ (۵).

**[ترجمه]امالی صدوق: زیاد بن طارق جشمی هنگامی که نود سال داشت برایم نقل کرد و گفت: پدربزرگم أبوجرول که بزرگ قومش بود، برای ما گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز فتح خیبر - . آن را به صورتی دیگر با خط شهید رحمه اللّه علیه یافته و آورده است و در آن آمده است: «لمّا أسرنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یوم هوازن»: هنگامی که رسول خدا ما را در روز جنگ هوازن اسیر ساخت. و این قول صحیح تر می‌باشد. - ما را اسیر کرد و در حالی که او مردان را از زنان جدا می کرد، ناگهان جستم و در برابر او نشستم و برایش شعری سرودم و در آن شعر، روزگاری را برایش یادآوری کردم که در میان ما بالید و بزرگ شد و در هوازن رشد کرد و او را شیر دادند و گفتم:

- ای رسول خدا! با کرم و بخشش بر ما منت گذار که تو آن انسانی هستی که امید به او داشته و منتظرش هستیم.

- منت بنه بر قومی که مورد بی‌مهری قضا و قدر واقع شده‌اند و پراکنده شده‌اند و روزگارشان عبرتی است برای دیگران.

- جنگ برای ما فریادکننده‌ای بر اندوه، باقی نهاد و بر قلبهای ایشان - مردم ما - خشم و کینه است.

- اگر نعمت‌هایی که تو آنها را پخش می کنی مصیبت ایشان را جبران نکند، ای بهترین مردم از نظر بردباری، آن گاه که آزموده شوند.

- منت بنه بر زنانی که از آنان شیر می‌خوردی که در آن هنگام دهانت از شیر خالص آنان پر از مروارید می شد.

- هنگامی که طفلی کوچک بودی از آن ها شیر می‌خوردی و تو را آنچه می‌آوری و ترک می کردی، زینت می‌داد - رفتارت شیرین بود -.

- ای بهترین کسی که در هنگامه کارزار، آن دم که شعله‌های جنگ برافروخته گردد؛ اسبان سرخ مایل به سیاه با وجود او به

وجد می آیند.

- ما را چون کسی که اهلش کشته شده و متفرق شده اند، مگردان و از ما باقی گذار که ما گروهی سپیدروییم (آبرومندیم).

- ما نیکی را آن دم که کفران نعمت می‌شود، سپاس می گوییم و بعد از این روز، این نیکی نزد ما ذخیره و اندوخته خواهد گردید.

- پس لباس عفو و بخشش را بر مادرانت که از آنان شیر خوردی بپوشان که عفو و بخشش آوازه‌ای بلند دارد.

- ای هدایتگر خلایق! ما آرزومندیم که ببخشی و پیروز شوی، بخششی که تو آن را بپوشانی.

- پس بخشش پیشه کن، باشد که خداوند در روز قیامت از آنچه تو از آن می هراسی بگذرد، آن دم که پیروزی به تو پیشکش می‌شود.

با شنیدن این شعر، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «آنچه که برای من و فرزندان عبدالمطلب بود، از آن خدا و شما باد.» و انصار نیز گفتند: «آنچه برای ماست، از آن خدا و رسول اوست». و به این ترتیب انصار آنچه را که از اولاد و اموال در دستشان بود، بازگرداندند. - . امالی صدوق : ۳۰۰ و ۳۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

البیضه الأصل و العشیره و مجتمع القوم و موضع سلطانهم و یقال شالت نعامتهم إذا ماتوا و تفرقوا کأنهم لم یبق منهم إلا بقیه و النعامه الجماعه ذکره الجزری ثم إن الظاهر أنه کان یوم فتح حنین فصحف کما سیظهر مما سیأتی فی تلک الغزاه.

**[ترجمه]«البیضه»، اصل و عشیره و اجتماع مردم و موضوع تسلط و نفوذشان. و گفته می شود: «شالت نعامتهم»، هنگامی که بمیرند و پراکنده گردند. گویی که از آن‌ها تنها اندکی باقی مانده باشد. و «نعامه» جماعت، که جزری آن را آورده است. چنین به نظر می آید که این واقعه در روز فتح حنین رخ داده است و سپس تصحیف صورت گرفته است. همچنان که در قسمت مربوط به آن غزوه ها خواهد آمد و مشخص و روشن می شود.

**[ترجمه]

«۹»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام بِإِسْنَادِ التَّمِیمِیِّ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام قَالَ: دَفَعَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الرَّایَهَ یَوْمَ خَیْبَرَ إِلَیَّ فَمَا بَرِحْتُ حَتَّی فَتَحَ اللَّهُ عَلَیَّ (۶).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السـلام: علی علیه السلام فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله در روز جنگ خیبر پرچم را به من سپرد و من پیوسته جنگیدم تا آنکه خداوند فتح و پیروزی را نصیبم گردانید. - . عیون أخبار الرضا : ۲۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ع، علـل الشـرائع ابْنُ الْوَلِیـدِ عَـنِ الصَّفَّارِ عَـنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَبْـدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مَرَّ بِالنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یَوْمٌ کَانَ أَشَدَّ عَلَیْهِ مِنْ یَوْمِ خَیْبَرَ وَ ذَلِکَ أَنَّ الْعَرَبَ تَبَاغَتْ عَلَیْهِ (۷).

**[ترجمه]علـل الشـرائع: امام صادق علیه السـلام فرمود: بر پیامبر روزی دشوارتر از روز خیبر پیش نیامـد، چرا که عرب در آن روز بر جفای به وی اتفاق کردند. - . علل الشرائع : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

الأظهر أنه کان یوم حنین کما فی بعض النسخ أو یوم الأحزاب فصحف.

ص: ۱۳

۱- فیما یأتی من خطّ الشهید: لا تجعلنا.
۲- فیما یأتی من خطّ الشهید: اذ کفرت.
۳- فیما یأتی من خطّ الشهید: منتشر.
۴- کتب فی نسخه المصنّف علی کلمه (هادی) هذا. و فیما یأتی من خطّ الشهید: هذی البریه اذ تعفو و تنتصر.
۵- أمالی الصدوق: ۳۰۰ و ۳۰۱، و ذکر ابن هشام فی السیره من تخلف و لم یرد إلیهم الأموال و الذراری.
۶- عیون أخبار الرضا: ۲۲۴ و فیه: حتی فتح اللّه علی یدی.
۷- علل الشرائع: ۱۵۸.

**[ترجمه]به نظر می رسد که روز: «حنین» صحیح‌تر باشد. چنان که در برخی نسخ آمده است. یا منظور جنگ احزاب باشد. سپس تصحیف (تحریف) صورت گرفته است.

**[ترجمه]

«۱۱»

شا، الإرشاد ثم تلت الحدیبیه خیبر و کان الفتح فیها لأمیر المؤمنین علیه السلام بلا ارتیاب و ظهر من فضله فی هذه الغزاه ما أجمع علی نقله الرواه و تفرد فیها من المناقب ما لم یشرکه فیها (۱) أحد من الناس فَرَوَی یَحْیَی بْنُ (۲) مُحَمَّدٍ الْأَزْدِیُّ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ الْیَسَعَ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحِیمِ عَنْ عَبْدِ الْمَلِکِ بْنِ هِشَامٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ وَ غَیْرِهِمْ مِنْ أَصْحَابِ الْآثَارِ قَالُوا لَمَّا دَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ خَیْبَرَ قَالَ لِلنَّاسِ قِفُوا فَوَقَفَ النَّاسُ فَرَفَعَ یَدَیْهِ إِلَی السَّمَاءِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَ مَا أَظْلَلْنَ وَ رَبَّ الْأَرَضِینَ السَّبْعِ (۳) وَ مَا أَقْلَلْنَ وَ رَبَّ الشَّیَاطِینِ وَ مَا أَضْلَلْنَ أَسْأَلُکَ خَیْرَ (۴) هَذِهِ الْقَرْیَهِ وَ خَیْرَ مَا فِیهَا وَ أَعُوذُ بِکَ مِنْ شَرِّهَا وَ شَرِّ مَا فِیهَا. (۵) ثُمَّ نَزَلَ تَحْتَ شَجَرَهٍ فِی الْمَکَانِ ثُمَّ (۶) أَقَامَ وَ أَقَمْنَا بَقِیَّهَ یَوْمِنَا وَ مِنْ غَدِهِ فَلَمَّا کَانَ نِصْفُ النَّهَارِ نَادَی مُنَادِی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَاجْتَمَعْنَا إِلَیْهِ فَإِذَا عِنْدَهُ رَجُلٌ جَالِسٌ فَقَالَ إِنَّ هَذَا جَاءَنِی وَ أَنَا نَائِمٌ فَسَلَّ سَیْفِی وَ قَالَ یَا مُحَمَّدُ مَنْ یَمْنَعُکَ مِنِّی الْیَوْمَ قُلْتُ اللَّهُ یَمْنَعُنِی مِنْکَ فَشَامَ السَّیْفَ وَ هُوَ جَالِسٌ کَمَا تَرَوْنَ لَا حَرَاکَ بِهِ فَقُلْنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ لَعَلَّ فِی عَقْلِهِ شَیْئاً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَعَمْ دَعُوهُ ثُمَّ صَرَفَهُ وَ لَمْ یُعَاقِبْهُ وَ حَاصَرَ رَسُولُ اللَّهِ خَیْبَرَ بِضْعاً وَ عِشْرِینَ لَیْلَهً وَ کَانَتِ الرَّایَهُ یَوْمَئِذٍ لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَلَحِقَهُ رَمَدٌ فَمَنَعَهُ (۷) مِنَ الْحَرْبِ وَ کَانَ الْمُسْلِمُونَ یُنَاوِشُونَ (۸) الْیَهُودَ مِنْ بَیْنِ أَیْدِی حُصُونِهِمْ وَ جَنْبَاتِهَا فَلَمَّا کَانَ ذَاتَ یَوْمٍ فَتَحُوا الْبَابَ وَ قَدْ کَانُوا خَنْدَقُوا عَلَی أَنْفُسِهِمْ خَنْدَقاً وَ خَرَجَ مَرْحَبٌ بِرَجْلِهِ یَتَعَرَّضُ لِلْحَرْبِ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ص

۱- بما لم یشرک فیه خ ل.

۲- محمّد بن یحیی خ ل.

۳- لم یذکر ابن هشام فی السیره «السبع» فی الموضعین.

۴- من خیر خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۵- فی السیره: «و ربّ الشیاطین و ما اضللن و ربّ الریاح و ما أذرین، فانا نسألک خیر هذه القریه و خیر أهلها و خیر ما فیها، و نعوذ بک من شرها و شر أهلها و شر ما فیها، اقدموا بسم اللّه» قال: و کان یقولها علیه السلام لکل قریه دخلها.

۶- فاقام خ ل.

۷- أعجزه عن الحرب خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۸- یتناوشون خ ل.

أَبَا بَكْرٍ (١) فَقَالَ لَهُ خُذِ الرَّايَهَ فَأَخَذَهَا فِي جَمْعٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ (٢) فَاجْتَهَدَ فَلَمْ يُغْنِ شَيْئاً فَعَادَ (٣) يُؤَنِّبُ الْقَوْمَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ يُؤَنِّبُونَهُ فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ تَعَرَّضَ لَهَا عُمَرُ فَسَارَ بِهَا غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ رَجَعَ يُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ وَ يُجَبِّنُونَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ (۴) صلى الله عليه و آله لَيْسَتْ هَذِهِ الرَّايَهُ لِمَنْ حَمَلَهَا جِيئُونِي بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَقِيلَ لَهُ إِنَّهُ أَرْمَدُ (۵) قَالَ أَرُونِيهِ تُرُونِي رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ يَأْخُذُهَا بِحَقِّهَا لَيْسَ بِفَرَّارٍ فَجَاءُوا بِعَلِيٍّ عليه السلام يَقُودُونَهُ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مَا تَشْتَكِي يَا عَلِيُّ قَالَ رَمَدٌ مَا أُبْصِرُ مَعَهُ وَ صُدَاعٌ بِرَأْسِي فَقَالَ لَهُ اجْلِسْ وَ ضَعْ رَأْسَكَ عَلَى فَخِذِي فَفَعَلَ عَلِيٌّ عليه السلام ذَلِكَ فَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَتَفَلَ (۶) فِي يَدِهِ فَمَسَحَ (٧) بِهَا عَلَى عَيْنَيْهِ وَ رَأْسِهِ فَانْفَتَحَتْ عَيْنَاهُ وَ سَكَنَ مَا كَانَ يَجِدُهُ مِنَ الصُّدَاعِ وَ قَالَ فِي دُعَائِهِ (٨) اللَّهُمَّ قِهِ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ وَ أَعْطَاهُ الرَّايَهَ وَ كَانَتْ رَايَهً بَيْضَاءَ وَ قَالَ لَهُ خُذِ الرَّايَهَ وَ امْضِ بِهَا فَجَبْرَئِيلُ (٩) مَعَكَ وَ النَّصْرُ أَمَامَكَ وَ الرُّعْبُ مَبْثُوثٌ فِي صُدُورِ الْقَوْمِ وَ اعْلَمْ يَا عَلِيُّ أَنَّهُمْ يَجِدُونَ فِي كِتَابِهِمْ أَنَّ الَّذِي يُدَمِّرُ عَلَيْهِمْ اسْمُهُ إِيلِيَا فَإِذَا لَقِيتَهُمْ فَقُلْ أَنَا عَلِيٌّ فَإِنَّهُمْ يُخْذَلُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (١٠) عليه السلام فَمَضَيْتُ بِهَا حَتَّى أَتَيْتُ الْحُصُونَ (١١) فَخَرَجَ مَرْحَبٌ وَ عَلَيْهِ مِغْفَرٌ وَ حَجَرٌ قَدْ ثَقَبَهُ مِثْلَ الْبَيْضَهِ عَلَى رَأْسِهِ وَ هُوَ يَرْتَجِزُ وَ يَقُولُ

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي مَرْحَبٌ*** شَاكِ السِّلَاحِ (١٢) بَطَلٌ مُجَرَّبٌ

فَقُلْتُ

أَنَا الَّذِي سَمَّتْنِي أُمِّي حَيْدَرَه (١٣)*** كَلَيْثِ غَابَاتٍ (١۴) شَدِيدٍ قَسْوَرَهِ

أَكِيلُكُمْ بِالسَّيْفِ كَيْلَ السَّنْدَرَهِ

(١۵)

١- و قال خ ل.

٢- في المهاجرين خ ل.

٣- و عاد خ ل.

۴- رسول اللّه خ ل.

۵- فقال خ ل.

۶- و تفل خ ل.

٧- فمسحها خ ل.

٨- في دعائه له خ ل.

٩- فجبرائيل خ ل.

١٠- على خ ل.

١١- الحصن خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

١٢- سلاحى خ ل.

١٣- عبل الذراعين شديد القصره خ.

١٤- ليث لغابات.

١٥- أطعن بالرمح وجوه الكفره خ.

وَ اخْتَلَفْنَا ضَرْبَتَيْنِ فَبَدَرْتُهُ وَ ضَرَبْتُهُ فَقَدَدْتُ الْحَجَرَ وَ الْمِغْفَرَ وَ رَأْسَهُ حَتَّى وَقَعَ السَّيْفُ فِی أَضْرَاسِهِ فَخَرَّ صَرِیعاً. (۱).

وَ جَاءَ فِی الْحَدِیثِ أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لَمَّا قَالَ أَنَا عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ قَالَ حِبْرٌ مِنْ أَحْبَارِ الْقَوْمِ غُلِبْتُمْ وَ مَا أُنْزِلَ عَلَی مُوسَی (۲) فَدَخَلَ فِی قُلُوبِهِمْ (۳) مِنَ الرُّعْبِ مَا لَمْ یُمْكِنْهُمْ مَعَهُ الِاسْتِیطَانُ بِهِ وَ لَمَّا قَتَلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام مَرْحَباً رَجَعَ مَنْ كَانَ مَعَهُ وَ أَغْلَقُوا بَابَ الْحِصْنِ عَلَیْهِمْ دُونَهُ فَصَارَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِلَیْهِ فَعَالَجَهُ حَتَّی فَتَحَهُ وَ أَكْثَرُ النَّاسِ مِنْ جَانِبِ الْخَنْدَقِ لَمْ یَعْبُرُوا مَعَهُ فَأَخَذَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بَابَ الْحِصْنِ فَجَعَلَهُ عَلَی الْخَنْدَقِ جِسْراً لَهُمْ حَتَّی عَبَرُوا فَظَفِرُوا (۴) بِالْحِصْنِ وَ نَالُوا الْغَنَائِمَ فَلَمَّا انْصَرَفُوا مِنَ الْحِصْنِ أَخَذَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بِیُمْنَاهُ فَدَحَا (۵) بِهِ أَذْرُعاً مِنَ الْأَرْضِ وَ كَانَ الْبَابُ یُغْلِقُهُ عِشْرُونَ رَجُلًا (۶) وَ لَمَّا فَتَحَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام الْحِصْنَ وَ قَتَلَ مَرْحَباً وَ أَغْنَمَ اللَّهُ الْمُسْلِمِینَ أَمْوَالَهُمُ اسْتَأْذَنَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِیُّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یَقُولَ فِیهِ شِعْراً فَقَالَ لَهُ (۷) قُلْ فَأَنْشَأَ یَقُولُ:

وَ كَانَ عَلِیٌّ أَرْمَدَ الْعَیْنِ یَبْتَغِی*** دَوَاءً فَلَمَّا لَمْ یُحِسَّ مُدَاوِیاً

شَفَاهُ رَسُولُ اللَّهِ مِنْهُ بِتَفْلِهِ*** فَبُورِكَ مَرْقِیّاً وَ بُورِكَ رَاقِیاً

وَ قَالَ سَأُعْطِی الرَّایَهَ الْیَوْمَ صَارِماً*** كَمِیّاً مُحِبّاً لِلرَّسُولِ مُوَالِیاً

یُحِبُّ إِلَهِی وَ الْإِلَهُ یُحِبُّهُ*** بِهِ یَفْتَحُ اللَّهُ الْحُصُونَ الأَوَابِیَا

فَأَصْفَی بِهَا دُونَ الْبَرِیَّهِ كُلِّهَا*** عَلِیّاً وَ سَمَّاهُ الْوَزِیرَ الْمُوَاخِیَا

وَ قَدْ رَوَی أَصْحَابُ الْآثَارِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِی (۸) إِسْحَاقَ

۱- و خر خ ل.

۲- فی السیره: فاطلع إلیه یهودی من رأس الحصن فقال: من أنت؟ قال: انا علیّ بن أبی طالب، قال الیهودی: علوتم و ما انزل علی موسی أو کما قال: فما رجع حتّی فتح اللّه علی یدیه.

۳- علی قلوبهم خ ل.

۴- و ظفروا خ ل.

۵- و دحا خ ل.

۶- عشرون رجلا منهم خ.

۷- قل قال خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۸- ابن خ ل أقول: فی المصدر: عن أبی إسحاق.

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِیِّ (۱) قَالَ سَمِعْتُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَقُولُ لَمَّا عَالَجْتُ بَابَ خَیْبَرَ جَعَلْتُهُ مِجَنّاً لِی فَقَاتَلْتُهُمْ (۲) بِهِ فَلَمَّا أَخْزَاهُمُ اللَّهُ وَضَعْتُ الْبَابَ عَلَی حِصْنِهِمْ طَرِیقاً ثُمَّ رَمَیْتُ بِهِ فِی خَنْدَقِهِمْ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ لَقَدْ حَمَلْتَ مِنْهُ ثِقَلًا فَقَالَ مَا کَانَ إِلَّا مِثْلَ جُنَّتِیَ الَّتِی فِی یَدِی فِی غَیْرِ ذَلِکَ الْمُقَامِ..

و ذکر أصحاب السیره أن المسلمین لما انصرفوا من خیبر راموا حمل الباب فلم یقله منهم إلا سبعون (۳) رجلا.

و فی حمل أمیر المؤمنین علیه السلام الباب یقول الشاعر:

إن امرأ حمل الرتاج (۴) بخیبر*** یوم الیهود بقدره لمؤید

حمل الرتاج رتاج باب قموصها*** و المسلمون و أهل خیبر حشد

فرمی به و لقد تکلف رده*** سبعون شخصا کلهم متشدد (۵)

ردوه بعد تکلف و مشقه*** و مقال بعضهم لبعض ارددوا

و فیه أیضا قال شاعر من شعراء الشیعه یمدح أمیر المؤمنین علیه السلام و یهجو أعداءه علی ما رواه أبو محمد الحسن بن محمد بن جمهور قال قرأت علی أبی عثمان المازنی:

بعث النبی برایه منصوره ***عمر بن حنتمه الدلام الأدلما (۶)

فمضی بها حتی إذا برزوا له*** دون القموص نبا (۷) و هاب و أحجما

فأتی النبی برایه مردوده*** أ لا تخوف عارها فتذمما

فبکی النبی له و أنبه بها ***و دعا امرأ حسن البصیره مقدما

فغدا بها فی فیلق و دعا له*** ألا یصد بها و ألا یهزما

فزوی الیهود إلی القموص و قد کسا*** کبش الکتیبه ذا غرار مخذما

۱- فی المصدر: عن ابن أبی عبد اللّه الجدلی و لعله وهم.
۲- و قاتلت القوم خ ل.
۳- ذکره المقریزی فی الامتاع عن جابر.
۴- الرتاج: الباب.

۵- فی المصدر: سبعون کلهم له یتشددوا.

۶- الادلم: الأسود الطویل: قال الجزریّ: و منه الحدیث: فجاء رجل أدلم فاستأذن علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، قیل: هو عمر بن الخطّاب.

۷- ثنی خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر و نبا أی تجافی و رجع.

و ثنی بناس بعدهم فقراهم*** طلس الذئاب و کل نسر قشعما

ساط الإله بحب آل محمد*** و بحب من والاهم منی الدما

(۱)

**[ترجمه]الإرشاد: بعد از حدیبیه، خیبر واقع شد و در آن فتح و پیروزی بی هیچ شک و تردیدی از آن امیرالمومنین علیه السلام بود و از فضل و برتریش در این جنگ مواردی آشکار شد که همه راویان آن را نقل کرده اند و در مناقب و ویژگی هایی منحصر (یگانه) گشته است که هیچ یک از مردم با وی در آن ها شریک نگشته است. یحیی بن محمد أزدی از عبدالملک بن هشام و محمد بن اسحاق و سایرین از اصحاب کتب روایت کرده است که گفته اند: وقتی رسول خدا صلی اللّه علیه وآله به خیبر نزدیک شد، به مردم فرمود: «بایستید». آنگاه دو دستش را به آسمان بلند کرد و فرمود: «پروردگارا! ای خداوند آسمان های هفت گانه و آنچه بر آن سایه افکنده اند، و ای پروردگار زمین های هفت گانه و آنچه که روزی اش می دهند و ای پروردگار شیاطین و آنچه که گمراهش سازند، از تو خیر و نیکی این قریه و خیر آنچه در آن است را می طلبم و از شر آن و شر آنچه که در آن است، به تو پناه می جویم.» آنگاه در زیر درختی که آنجا بود فرود آمد و اطراق نمود. و ما هم بقیه آن روز و روز بعد را توقف کردیم. وقتی روز به نیمه رسید، منادی رسول خدا صلی الله علیه و آله ندا داد. ما نزد او جمع شدیم و ناگاه در نزد او مردی را نشسته یافتیم. حضرت فرمود: «این فرد سراغ من آمد در حالی که خواب بودم. پس شمشیرم را کشید و گفت: ای محمد، چه کسی امروز از تو در برابر من محافظت می کند؟ گفتم: خدا مرا در برابر تو حفظ می کند. پس شمشیر را غلاف ساخت و همچنان که می‌بینید او نشسته است و هیچ حرکتی در او نیست.» گفتیم: ای رسول خدا، شاید در عقلش خللی باشد. رسول خدا فرمود: «بله، رهایش کنید». سپس او را مرخص کرد و مجازاتش نکرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله بیست شب و اندی خیبر را محاصره کرد و پرچم در آن روز در اختیار امیر المومنین علیه السلام بود. ولی درد چشم بر او عارض گشت و مانع از حضورش در نبرد شد و مسلمانان با یهودیان از برابر دژها و کناره های آن، جنگ و گریز داشتند. ولی یک روز یهودیان که در اطراف خود خندقی حفر کرده بودند، دروازه قلعه را گشودند و در این هنگام مرحب پیاده خارج شد و آماده جنگ گردید. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله، ابوبکر را فراخواند و به او فرمود: «پرچم را برگیر». ابوبکر نیز آن را با جمعی از مهاجران برداشت و (در امر نبرد) کوشید. ولی کاری از پیش نبرد و در نهایت و در حالی که او و مردمی که در پی‌اش رفته بودند، یکدیگر را ملامت می‌کردند، بازگشت. فردای آن روز عمر پرچم را برداشت و با آن اندکی پیش رفت. ولی در نهایت او نیز در حالی که او و اصحابش یکدیگر را ترسو می‌خواندند، برگشت. در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «این پرچم در دست کسی که لیاقت آن را داشته باشد، نیست. علی بن ابی طالب را نزد من بیاورید». به او گفته شد: علی دچار درد چشم است. فرمود: «او را نشانم دهید، مردی را که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسولش هم او را دوست دارند. او حق این پرچم را ادا می کند و فرار نمی کند». پس علی علیه السلام را که سایرین دست او را گرفته بودند، در نزد پیامبر صلی الله علیه و آله حاضر ساختند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! از چه شکایت می کنی؟». عرض داشت: درد چشم که با وجود آن نمی بینم و نیز دردی که در سر دارم. پیامبر صلی اللّه علیه ... وآله به او فرمود: «بنشین و سرت را بر زانوی من گذار.» علی علیه السلام نیز چنین کرد. سپس پیامبر برایش دعا کرد. آنگاه از آب دهانش در دستش قرار داد و با آن دیدگان و سر علی علیه السلام را مسح نمود. و در اثر آن، علی علیه السلام چشمانش

را گشود و سر درد او نیز آرام شد و پیامبر صلی اللّه علیه و آله در دعایش فرمود: «خدایا او را از گرما و سرما حفظ فرما». و پرچم را که پرچمی سفید بود به او سپرد و فرمود: «پرچم را بگیر و با آن پیش رو، که جبرئیل با توست و پیروزی در پیش روی تو قرار دارد و ترس در سینه های این قوم گسترده شده است. و ای علی! آگاه باش! در کتاب آنان آمده است کسی که آنان را در هم می کوبد و مقهور می سازد، نامش ایلیا است. پس اگر با آنان رو در رو شدی، بگو نامم علی است که آنان إن شاء الله شکست می خورند». امیر المومنین علیه السلام فرمود: پس با آن پرچم پیش رفتم تا آنکه به قلعه ها رسیدم. در این هنگام مرحب خارج شد و او کلاهخود و سنگی که آن را سوراخ کرده بود و به کلاهخود می‌ماند، بر سر نهاده بود و رجز می خواند و می گفت:

- اهل خیبر می دانند که من مرحب هستم. سراپا سلاح و دلاوری میدان دیده‌ام.

من نیز گفتم:

- من آنم که مادرم مرا حیدر (شیر بیشه) نامید و همانند شیر جنگل ها شدید و دلاورم. و با شمشیر، به مانند پیمانه های بزرگ به شما می دهم و - به طرز دردناکی شما را می کشم -.

آنگاه دو ضربه بر یکدیگر وارد ساختیم. من بر او پیشی گرفتم و چنان ضربه‌ای بر او وارد ساختم که سنگ و کلاهخود و سرش را شکافتم و از شدت ضربه شمشیر در دندان‌هایش واقع شد و او بر زمین فرو افتاد.

و در حدیث آمده است: هنگامی که امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: من علی بن ابی طالب هستم، یکی از أحبار یهود گفت: سوگند به آنچه بر موسی نازل گشته است، شما (یهودیان) مغلوب خواهید گشت. از این سخن قلب‌هایشان را چنان ترس و وحشتی فراگرفت که آرامش و قرار را از آنان سلب نمود و هنگامی که امیر المومنین علیه السلام مرحب را هلاک ساخت، همراهان مرحب بازگشتند و در قلعه را بر او بستند. ولی امیرالمؤمنین به سوی در روانه شد و به کار آن پرداخت تا آنکه آن را گشود. و این در حالی بود که بیشتر مردم در کنار خندق باقی ماندند و از عبور از آن بازماندند. هنگامی که امیرالمؤمنین علیه السلام در قلعه را از جای برکند، آن را مانند پلی بر روی خندق قرار داد و این چنین مردم از آن گذشتند و قلعه را فتح کردند و غنیمت‌ها به دست آوردند و هنگامی که از قلعه بازگشتند، امیرالمومنین علیه السلام در قلعه را به دست راستش گرفت و آن را چند ذرع آن سوتر پرتاب کرد و این در حالی بود که تنها برای بستن آن در، نیاز به زور بازوی بیست مرد بود. آن دم که امیرالمومنین قلعه را فتح کرد و مرحب را کشت و خداوند اموال آنان را به غنیمت به مسلمانان داد، حسّان بن ثابت انصاری از رسول خدا اجازه خواست که درباره او شعری بگوید. حضرت فرمود: بگو. او هم چنین گفت:

- علی در حالی که گرفتار درد چشم بود، در پی داروی شفا بخش می گشت و وقتی درمان‌گری نیافت؛

- پیامبر با آب دهان خویش او را شفا داد. پس تبریک به بیمار و تبریک به درمان گر او.

- فرمود: امروزپرچم را به شمشیرزنی پهلوان خواهم داد که دوستدار و هوادار پیامبر است.

- او پروردگارم را دوست دارد و خداوند هم او را دوست دارد و خداوند به دستان او قلعه های مستحکم و مقاوم را می گشاید و فتح می کند.

- پس برای فتح آن قلعه از میان تمامی مردمان علی را برگزید و او را وزیر و برادر نامید.

از ابوعبدالله جدلی نقل شده است که گفت: از امیرالمؤمنین علیه‌السّلام شنیدم که فرمود: هنگامی که دروازه خیبر را برداشتم، آن را سپر خود قرار دادم و با آن به نبرد یهود برخاستم. و آنگاه که خداوند آنان را خوار و مغلوب ساخت، در را چون راهی بر قلعه آنان قرار دادم و سپس آن را در خندق ایشان افکندم. در این هنگام مردی او را گفت: بی‌شک تو در برداشتن آن، در سختی و تنگنا افتاده‌ای! حضرت پاسخ داد: آن مانند سپرم بود که در سایر مواقع در دست دارم.

و سیره نویسان آورده‌اند: آن دم که مسلمانان از فتح خیبر فارغ و آسوده شدند، برآن شدند که در را بلند کنند، ولی تنها به قدرت هفتاد مرد توانستند این کار را صورت دهند.

و شاعر در مورد برداشتن در به دست امیر المومنین می گوید:

- انسانی که در روز خیبر و در نبرد با یهود، با قدرت و توان خود در قلعه را از جا کند، بی‌شک از جانب خدا پشتیبانی شده است.

- او در قلعه قموص را از جا کند. در حالی که مسلمانان و خیبریان اجتماع کرده بودند.

- سپس آن را پرتاب کرد و حال آن که برگرداندن آن هفتاد مرد قوی و سرسخت را به سختی انداخت.

- آن را بعد از رنج و مشقت بازگرداندند و گفته برخی از آن‌ها برای برخی دیگر آن بود که در را برگردانید.

همچنین درباره این موضوع، یکی از شعرای شیعه، شعری در مدح امیرالمومنین و هجو دشمنان سروده است که ابومحمد حسن بن محمد بن جمهور در روایتش آورده و گفته است: بر ابوعثمان مازنی این شعر را خواندم:

- رسول خدا عمر بن حنتمه سیاه و بلند را به نبرد فرستاد. - پس پرچم را برد و چون یهودیان به مقابله‌اش شتافتند، با مشاهده آنان دل از کف بداد و بی‌قراری کرد و روی برگرداند و از ترس بازگشت.

- پس با پرچمی عقب رانده شده به نزد پیامبر بازگشت. آیا از ننگ و عار این امر نترسید که موجب مذمت او گردد؟

- پیامبر گریست و او را سرزنش کرد و مردی زیرک و دلیر و هجوم برنده را فراخواند.

- او نیز صبحدم آن پرچم را با سپاهی برگرفت و پیامبر برای او دعا کرد که با آن پرچم بازگردانده نشود و شکست نخورد.

- یهود را به سوی قموص عقب راند، در حالی که سردار سپاهشان را که به سلاح و شمشیری بران مجهز بود، بر خاک

هلاکت افکند.

- و پس از ایشان مردمی را به زانو درآورد و آنان را میهمان گرگ‌های موریخته و خطرناک و عقاب‌های پیر کرد.

- خدا خون مرا با محبت آل محمد و محبت کسانی که آنان را به دوستی و ولایت خود برگزید، درهم آمیزد. - . الارشاد: ۶۵ -۶۲-

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری شمت السیف أغمدته و شمته سللته من الأضداد قوله یجبن أصحابه أی ینسبهم إلی الجبن

و قال الجزری فی حدیث علی علیه السلام

أکیلکم بالسیف کیل السندره

أی أقتلکم قتلاـ واسعا ذریعا و السندره مکیال واسع و قیل یحتمل أن یکون اتخذ من السندره و هی شجره تعمل منها النبل و القسی و السندره أیضا العجله.

أَقُولُ فِی الدِّیوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَیْهِ علیه السلام:

أَنَا الَّذِی سَمَّتْنِی أُمِّی حَیْدَرَهْ*** ضِرْغَامُ آجَامٍ وَ لَیْثٌ قَسْوَرَهْ

عَبْلُ الذِّرَاعَیْنِ شَدِیدُ الْقِصَرَهِ*** کَلَیْثِ غَابَاتٍ کَرِیهِ الْمَنْظَرَهِ

أَکِیلُکُمْ بِالسَّیْفِ کَیْلَ السَّنْدَرَهِ*** أَضْرِبُکُمْ ضَرْباً یُبِینُ الْفِقَرَهَ

وَ أَتْرُکُ الْقِرْنَ بِقَاعٍ جَزَرَهٍ*** أَضْرِبُ بِالسَّیْفِ رِقَابَ الْکَفَرَهِ

ضَرْبَ غُلَامٍ مَاجِدٍ حَزَوَّرَهْ ***مَنْ تَرَکَ (۲) الْحَقَّ یَقُومُ صَغَرَهً

أَقْتُلُ مِنْهُمْ سَبْعَهً أَوْ عَشَرَهً*** فَکُلُّهُمْ أَهْلُ فُسُوقٍ فَجَرَهٍ

(۳).

العبل: الضخم من کل شی ء و القصره بالتحریک: أصل العنق و جزر السباع: اللحم الذی تأکله و الحزور کجعفر و بتشدید الواو و فتح الزاء أیضا الغلام إذا اشتد و قوی و خدم و صغره جمع صاغر بمعنی الذلیل و الفیلق الجیش و الغرار بالکسر حد الرمح و

السهم و السيف و المخذم بالكسر السيف القاطع و القرى الضيافه و الطلس بالكسر الذئب الأمعط أی المتساقط الشعر و القشعم المسن من النسور و الضخم و السوط الخلط.

**[ترجمه]جوهری گفته است: »شمت السیف» آن را غلاف کردم و از غلاف خارج کردم. از اضداد است. سخنش: «یجبّن أصحابه» یعنی آنان را ترسو می خواند (آنان را به ترس متهم می کند). و جزری گفته است: در حدیث علی علیه السّلام: «أکیلکم بالسیف کیل السندره»، یعنی به صورتی گسترده و وحشتناک شما را می کشم. و «سندره» به پیمانه بزرگ گفته می... شود، و گفته شده است: احتمالا از «سندره» گرفته شده است و آن درختی است که از آن تیر و کمان می‌سازند، و «سندره» به معنای چرخ نیز می‌باشد.

مؤلف: در دیوان منسوب به حضرت علی علیه السّلام آمده است:

- من همانم که مادرم مرا حیدر نامید. شیر بیشه‌ها و دلاوری شجاعم.

- بازوانی بزرگ (و پر توان) و گردنی قوی دارم و مانند شیر جنگل‌ها، زشت منظره و ترسناکم.

- با شمشیر از پیمانه‌های بزرگ مرگ شما را می‌نوشانم و چنان ضربه‌ای بر شما وارد می‌سازم که مهره‌هایتان را ازهم‌می... گسلد.

- و هماورد خویش را خوراک (حیوانات درنده) می‌سازم و با شمشیر گردن کافران را می‌زنم.

- (ضربه‌ام) ضربه جوان بزرگوار و سرافراز و قدرتمند است و هر کس حق را نادیده بگیرد، خوار می گردد.

- از آن‌ها هفت یا ده نفر بکشم - باکی نیست - چرا که همه اهل گناه و فجورند. - . دیوان: ۶۱ -

«العبل»: بزرگ و ستبر از هر چیز. و «القَصَره» با تحریک، بیخ گردن. و «جزر السباع»: گوشتی که درندگان می خورند. «الحَزوَر» بروزن جعفر و با تشدید واو و نیز فتح زاء: پسربچه هنگامی که بزرگ و قوی شود و کمر خدمت بربندد. و «الصغره» جمع صاغر به معنای خوار و ذلیل. و «الفیلق» به معنای ارتش. و «الغِرار» با کسره: لبه نیزه و تیر و شمشیر. و «المخذم» با کسره: شمشیر برّان. و «القری»: پذیرایی و میهمانی. و «الطلس» با کسره: گرگی که موهایش فرو ریخته باشد. و «القشعم»، عقاب پیر و درشت هیکل. و «السوط»: درهم آمیختن.

**[ترجمه]

«۱۲»

قب، المناقب لابن شهرآشوب أَرْكَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَوْمَ خَيْبَرَ وَ عَمَّمَهُ بِيَدِهِ وَ أَلْبَسَهُ ثِيَابَهُ وَ أَرْكَبَهُ بَغْلَتَهُ ثُمَّ قَالَ امْضِ يَا عَلِيُّ وَ جَبْرَئِيلُ عَنْ يَمِينِكَ وَ مِيكَائِيلُ عَنْ يَسَارِكَ وَ

ص: ١٨

١- الإرشاد: ٦٢- ٦٥.

٢- فی المصدر: من یترک.

٣- الدیوان: ٦١.

عِزْرَائِیلُ أَمَامَکَ وَ إِسْرَافِیلُ وَرَاءَکَ وَ نَصْرُ اللَّهِ فَوْقَکَ وَ دُعَائِی خَلْفَکَ وَ خَبَّرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله رَمْیَهُ بَابَ خَیْبَرَ أَرْبَعِینَ ذِرَاعاً فَقَالَ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَقَدْ أَعَانَهُ عَلَیْهِ أَرْبَعُونَ (۱) مَلَکاً.

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: رسول خدا صلی الله علیه و آله، خود او را راهی میدان کرد و با دست خود عمامه بر سرش نهاد و لباسهایش را به او پوشانید و او را بر قاطرش سوار ساخت. سپس فرمود: «ای علی! پیش رو. در حالی که جبرئیل در سمت راست تو و میکائیل در سمت چپ تو و عزرائیل در پیش رو و إسرافیل در پشت سرت و یاری خداوند در بالای سر تو و دعای من پشت سرت، همراه تو هستند». و هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله آگاه گردید که حضرت علی علیه السّلام در خیبر را چهل ذراع آن سوتر پرتاب کرده است، فرمود: «سوگند به کسی که جانم در دست اوست، بی‌شک در این کار چهل فرشته او را یاری کردند.» - . مناقب آل أبی طالب۲: ۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی فِی خَبَرِ الشُّورَی بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی ذَرٍّ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَهَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ احْتَمَلَ بَابَ خَیْبَرَ یَوْمَ فَتَحْتُ حِصْنَهَا ثُمَّ مَشَی بِهِ سَاعَةً ثُمَّ أَلْقَاهُ فَعَالَجَهُ بَعْدَ ذَلِکَ أَرْبَعُونَ رَجُلًا فَلَمْ یُقِلُّوهُ مِنَ الْأَرْضِ (۲) قَالُوا لَا (۳).

**[ترجمه]أمالی شیخ طوسی: در خبر شورا به نقل از ابوذر - رضی الله عنه - آورده است که گفت: امیرالمومنین علیه السّلام فرمود: آیا در میان شما کسی هست که در خیبر را در روزی که من قلعه آن را گشودم، از جای کنده باشد، سپس ساعتی آن را برده، آنگاه آن را افکنده باشد و بعد از آن چهل مرد برای بلند کردن آن کوشیده باشند، ولی از این کار بازمانده باشند؟ گفتند: نه. - . المجالس و الاخبار: ۶ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سُلَیْمَانَ الْأَزْدِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الْأَزْدِیِّ عَنْ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ الْهَمَّامِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِی هَارُونَ الْعَبْدِیِّ عَنْ رَبِیعَهَ السَّعْدِیِّ عَنْ حُذَیْفَهَ بْنِ الْیَمَانِ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مِنْ أَرْضِ الْحَبَشَهِ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَدِمَ جَعْفَرٌ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِأَرْضِ خَیْبَرَ فَأَتَاهُ بِالْفَرْعِ مِنَ الْغَالِیَهِ وَ الْقَطِیفَهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَأَدْفَعَنَّ هَذِهِ الْقَطِیفَهَ إِلَی رَجُلٍ یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ فَمَدَّ أَصْحَابُ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَعْنَاقَهُمْ إِلَیْهَا فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَیْنَ عَلِیٌّ فَوَثَبَ عَمَّارُ بْنُ یَاسِرٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ فَدَعَا عَلِیّاً علیه السلام فَلَمَّا جَاءَ قَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَا عَلِیُّ خُذْ هَذِهِ الْقَطِیفَهَ إِلَیْکَ فَأَخَذَهَا عَلِیٌّ علیه السلام وَ أَمْهَلَ حَتَّی قَدِمَ الْمَدِینَهَ فَانْطَلَقَ إِلَی الْبَقِیعِ وَ هُوَ سُوقُ الْمَدِینَهِ فَأَمَرَ صَائِغاً فَفَصَّلَ الْقَطِیفَهَ سِلْکاً سِلْکاً فَبَاعَ الذَّهَبَ وَ کَانَ أَلْفَ مِثْقَالٍ

فَفَرَّقَهُ عَلِیٌّ علیه السلام فِی فُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَی مَنْزِلِهِ وَ لَمْ یَتْرُکْ (۴) مِنَ الذَّهَبِ قَلِیلًا وَ لَا کَثِیراً فَلَقِیَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِنْ غَدٍ فِی نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فِیهِمْ حُذَیْفَهُ وَ عَمَّارٌ فَقَالَ یَا عَلِیُّ إِنَّکَ أَخَذْتَ بِالْأَمْسِ أَلْفَ مِثْقَالٍ فَاجْعَلْ غَدَائِی الْیَوْمَ وَ أَصْحَابِی هَؤُلَاءِ عِنْدَکَ وَ لَمْ یَکُنْ عَلِیٌّ علیه السلام یَرْجِعُ یَوْمَئِذٍ إِلَی شَیْ ءٍ مِنَ الْعُرُوضِ ذَهَبٍ أَوْ فِضَّهٍ فَقَالَ حَیَاءً مِنْهُ وَ تَکَرُّماً نَعَمْ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ فِی الرَّحْبِ وَ السَّعَهِ ادْخُلْ یَا نَبِیَّ اللَّهِ أَنْتَ

۱- مناقب آل أبی طالب ۲: ۷۸.

۲- فی المصدر: فلم یقلوه من الأرض غیری؟.

۳- المجالس و الاخبار: ۶.

۴- فی المصدر: لم یترک له.

وَ مَنْ مَعَکَ قَالَ فَدَخَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ لَنَا ادْخُلُوا قَالَ حُذَيْفَهُ وَ كُنَّا خَمْسَهَ نَفَرٍ أَنَا وَ عَمَّارٌ وَ سَلْمَانُ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ الْمِقْدَادُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَدَخَلْنَا وَ دَخَلَ عَلِيٌّ عَلَى فَاطِمَهَ علیهما السلام يَبْتَغِي عِنْدَهَا شَيْئاً مِنْ زَادٍ فَوَجَدَ فِي وَسَطِ الْبَيْتِ جَفْنَهً مِنْ ثَرِيدٍ تَفُورُ وَ عَلَيْهَا عُرَاقٌ كَثِيرٌ وَ كَأَنَّ رَائِحَتَهَا الْمِسْکُ فَحَمَلَهَا عَلِيٌّ علیه السلام حَتَّى وَضَعَهَا بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَنْ حَضَرَ مَعَهُ فَأَكَلْنَا مِنْهَا حَتَّى تَمَلَّأْنَا وَ لَا يَنْقُصُ مِنْهَا قَلِيلٌ وَ لَا كَثِيرٌ وَ قَامَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله حَتَّى دَخَلَ عَلَى فَاطِمَهَ علیه السلام وَ قَالَ أَنَّى لَکِ هَذَا الطَّعَامُ يَا فَاطِمَهُ فَرَدَّتْ عَلَيْهِ وَ نَحْنُ نَسْمَعُ قَوْلَهُمَا فَقَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِلَيْنَا مُسْتَعْبِراً وَ هُوَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يُمِتْنِي حَتَّى رَأَيْتُ لِابْنَتِي مَا رَأَى زَكَرِيَّا لِمَرْيَمَ كَانَ إِذَا دَخَلَ عَلَيْها ... الْمِحْرابَ وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً فَيَقُولُ لَهَا يا مَرْيَمُ أَنَّى لَکِ هذا فَتَقُولُ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ (۱).

**[ترجمه]أمالی شیخ طوسی: از حذیفه بن یمان روایت کرده‌اند که گفت: هنگامی که جعفر بن ابی طالب از سرزمین حبشه به سوی پیامبر خارج شد، زمانی به خدمت پیامبر رسید که او در خیبر بود. جعفر برای او بهترین نوع ماده خوشبو کننده (مشک) و پارچه زربافت گران قیمتی هدیه آورد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «بی‌شک این پارچه را به مردی خواهم داد که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسولش هم او را دوست دارند.» با این سخن، اصحاب پیامبر از روی اشتیاق، گردن‌های خود را به سوی آن پارچه دراز می‌کردند (و در آرزوی آن بودند). ولی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «علی کجاست؟» عمار بن یاسر - رضی الله - عنه از جای برخاست و علی را فراخواند. هنگامی که علی آمد، پیامبر صلی الله علیه و آله به وی فرمود: «ای علی! این پارچه را برگیر.» علی علیه السّلام نیز آن را گرفت و صبر کرد تا آنکه به مدینه رسید و چون وارد شهر شد، راهی بقیع که بازار مدینه بود، گردید. و پارچه زربافت را به زرگری سپرد و به او فرمان داد که آن را رشته به رشته جدا کند. و طلا را که هزار مثقال بود فروخت و علی علیه السّلام پول آن را در میان فقرای مهاجرین و انصار پخش کرد. آنگاه در حالی به خانه اش برگشت که از طلا هیچ نمانده بود. فردای آن روز پیامبر با جمعی از اصحاب که حذیفه و عمار هم در میان آن‌ها بودند، علی علیه السلام را دید و فرمود: «ای علی: تو دیروز هزار مثقال (طلا) گرفتی. پس امروز من و این اصحابم را ناهار، میهمان کن». و علی علیه السّلام را در آن روز هیچ طلا- و نقره‌ای نبود، ولی از روی حیاء و احترام عرض کرد: بله یا رسول الله، خوش آمدید، ای پیامبر خدا، شما و همراهانت میهمان من باشید. گفت: پس پیامبر صلی الله علیه و آله وارد شدند. سپس به ما فرمودند: داخل شوید. حذیفه می‌گوید:

ما پنج نفر بودیم: من، عمار، سلمان، ابوذر و مقداد - رضی الله عنهم -. ما داخل شدیم و علی علیه السلام نزد فاطمه سلام الله علیها رفت و از او چیزی از طعام خواست. در این حال در میانه خانه دیگ بزرگی از آبگوشت دید که می‌جوشید و پر از گوشت خالص بود و بوی مشک می‌داد. علی علیه السّلام آن را برداشت و جلوی پیامبر و همراهان وی قرار داد. ما از آن خوردیم تا آنکه سیر شدیم، ولی از آن چیزی کاسته نشد. پیامبر صلی الله علیه و آله برخاست و بر فاطمه داخل شد و فرمود: «ای فاطمه! این طعام از کجا برایت رسیده است؟» فاطمه سلام الله علیها - در حالی که ما سخنشان را می‌شنیدیم - پاسخ داد: این غذا از سوی پروردگار است که او هر که را بخواهد، بی‌حساب روزی می‌دهد. پیامبر صلی الله علیه و آله با دیده ای گریان به سوی ما خارج گردید و فرمود: «سپاس خدای را که جانم را نستاند تاآنکه آنچه زکریا از مریم دیده بود، برای دخترم نیز مشاهده کردم. آن دم که زکریا بر او در محراب وارد شد، در نزد او غذایی یافت. به او گفت: ای مریم، این طعام از

کجا برایت رسیده است؟ و مریم پاسخ داد: {آن از پیشگاه خداوند آمده است که خداوند هر که را خواهد بی‌حساب و کتاب روزی می‌دهد.} - . المجالس و الاخبار: ۳۶. به داستان مریم در سوره آل عمران: آیه ۳۷ مراجعه کنید. -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس فرع کل شی ء أعلاه و من القوم شریفهم و المال الطائل المعد.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: «فرع کل شیء»: بهترین آن و از قوم، بزرگشان، و مال فراوان و آماده.

**[ترجمه]

«۱۵»

ل، الخصال بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَةَ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِیّاً علیه السلام یَقُولُ یَوْمَ الشُّورَی نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِینَ رَجَعَ عُمَرُ یُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ وَ یُجَبِّنُونَهُ قَدْ رَدَّ رَایَةَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُنْهَزِماً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَةَ غَداً رَجُلًا لَیْسَ بِفَرَّارٍ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَا یَرْجِعُ حَتَّی یَفْتَحَ اللَّهُ عَلَیْهِ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ ادْعُوا لِی عَلِیّاً فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ رَمِدٌ مَا یَطْرِفُ فَقَالَ جِیئُونِی بِهِ فَلَمَّا قُمْتُ بَیْنَ یَدَیْهِ تَفَلَ فِی عَیْنِی وَ قَالَ اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْهُ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ فَأَذْهَبَ اللَّهُ عَنِّیَ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ إِلَی سَاعَتِی هَذِهِ فَأَخَذْتُ الرَّایَةَ وَ هَزَمَ اللَّهُ الْمُشْرِکِینَ وَ أَظْفَرَنِی بِهِمْ غَیْرِی قَالُوا اللَّهُمَّ لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ حِینَ جَاءَ مَرْحَبٌ وَ هُوَ یَقُولُ:

أَنَا الَّذِی سَمَّتْنِی أُمِّی مَرْحَبٌ***شَاکِی السِّلَاحِ بَطَلٌ مُجَرَّبٌ

أَطْعَنُ أَحْیَاناً وَ حِیناً أَضْرِبُ

ص: ۲۰

۱- المجالس و الاخبار: ۳۶. راجع حکایه مریم فی سوره آل عمران: ۳۷.

فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ فَضَ رَبَنِی وَ ضَرَبْتُهُ وَ عَلَی رَأْسِهِ نَقِیرٌ مِنْ جَبَلٍ (۱) لَمْ یَکُنْ (۲) تَصْلُحُ عَلَی رَأْسِهِ بَیْضَهٌ مِنْ عِظَمِ رَأْسِهِ فَفَلَقْتُ النَّقِیرَ وَ وَصَلَ السَّیْفُ إِلَی رَأْسِهِ فَقَتَلَهُ فَفِیکُمْ أَحَدٌ فَعَلَ هَذَا قَالُوا اللَّهُمَّ لَا (۳).

**[ترجمه]الخصال: با سلسله روایی از عامر بن واثله روایت کرده است که گفت: شنیدم که علی علیه السلام در روز شورا می‌فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم، آیا در میان شما به جز من کسی هست که آن دم که عمر بازگشت در حالی که او یارانش را به ترس متهم می‌کرد و آنان هم او را ترسو می‌شمردند و پرچم رسول الله را شکست خورده بازگرداند، پیامبر در مورد او فرموده باشد: «به یقین فردا این پرچم را به مردی خواهم سپرد که نمی‌گریزد. خدا و رسولش او را دوست دارند. او هم خدا و رسول خدا را دوست دارد و باز نمی گردد تا آنکه خداوند فتح و پیروزی را نصیب وی کند.» و چون به صبح درآمد، فرمود: »علی را به سوی من بخوانید». پس گفتند: ای رسول خدا، او دچار درد چشم است و نمی بیند.

فرمود: «او را نزد من بیاورید» و آنگاه که در برابر او نشستم و از آب دهانش بر چشمم نهاد و فرمود: «خدایا از او گرما و سرما را دور کن.»

خداوند نیز گرما و سرما را از من تا این ساعت زدود، پس پرچم را برداشتم و خداوند مشرکین را مغلوب و مرا بر آنان پیروز ساخت. (آیا در میان شما چنین کسی هست؟) گفتند: صد البته که نیست.

فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم، آیا در میان شما - به مانند من - کسی است آن دم که مرحب آمد در حالی که می... گفت:

- من آنم که مادرم مرحبم نام نهاد سراپا سلاح و دلاوری رزم دیده‌ام.

گاهی با نیزه و گاهی با شمشیر ضربه می‌زنم.

به سویش رفتم و بر یکدیگر ضربه وارد ساختیم. و بر سر او سنگی تراش داده شده، قرار داشت. چرا که از بزرگی سرش، کلاهخود بر آن وارد نمی‌شد، پس - با ضربتی - آن سنگ را چنان شکافتم که شمشیر به سرش رسید و او را کشت. پس آیا در میان شما کسی هست که این کار را به انجام رسانده باشد؟ گفتند: به یقین که نه، نیست. - . الخصال ۲: ۱۲۰ و ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ج، الإحتجاج عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی حَدِیثِ الشُّورَی قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ مَسَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَیْنَیْهِ وَ أَعْطَاهُ الرَّایَهَ یَوْمَ خَیْبَرَ فَلَمْ یَجِدْ حَرّاً وَ لَا بَرْداً غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ قَتَلَ مَرْحَباً الْیَهُودِیَّ مُبَارَزَهً فَارِسَ الْیَهُودِ غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ احْتَمَلَ بَابَ خَیْبَرَ حِینَ فَتَحَهَا فَمَشَی بِهِ مِائَهَ ذِرَاعٍ ثُمَّ عَالَجَهُ بَعْدَهُ أَرْبَعُونَ رَجُلًا فَلَمْ یُطِیقُوهُ غَیْرِی قَالُوا لَا (۴).

**[ترجمه]الإحتجاج: از امام محمد باقر علیه السّلام در حدیث شورا روایت کرد که فرمود: امیرالمومنین علیه السّلام فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم، آیا در میان شما به جز من کسی هست که رسول خدا چشمان او را مسح کرده و پرچم را در روز خیبر به او سپرده باشد و گرما و سرما از او دور شده باشد؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند، آیا در میان شما به جز من کسی است که مرحب یهودی، جنگاور و سوارکار یهود را در نبرد کشته باشد؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند، آیا در میان شما به جز من کسی است که درِ خیبر را هنگامه فتح آن از جای برداشته و آن را صد ذراع حمل کرده باشد، و

بعد از او چهل مرد در برداشتن آن کوشیده و عاجز مانده باشند؟ گفتند: نه. - . الاحتجاج: ۷۴-۷۳ -

**[ترجمه]

«۱۷»

عم، إعلام الوری ثم کانت غزوه خیبر فی ذی الحجه من سنه ست و ذکر الواقدی أنها کانت أول سنه سبع من الهجره و حاصرهم رسول الله صلی الله علیه و آله بضعا و عشرین لیله و بخیبر أربعه عشر ألف یهودی فی حصونهم فجعل رسول الله علیه السلام یفتحها حصنا حصنا و کان من أشد حصونهم و أکثرها رجالا القموص فأخذ أبو بکر رایه المهاجرین فقاتل بها ثم رجع منهزما ثم أخذها عمر من الغد فرجع منهزما یجبن الناس و یجبنونه حتی ساء رسول الله صلی الله علیه و آله ذلک فَقَالَ لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ غَداً رَجُلًا کَرَّاراً غَیْرَ فَرَّارٍ یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ لَا یَرْجِعُ حَتَّی یَفْتَحَ اللَّهُ عَلَی یَدَیْهِ فغدت قریش یقول بعضهم لبعض أما علی فقد کفیتموه فإنه أرمد لا یبصر موضع قدمه وَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام لَمَّا سَمِعَ مَقَالَهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ لَا مُعْطِیَ لِمَا مَنَعْتَ وَ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَیْتَ فأصبح رسول الله صلی الله علیه و آله و اجتمع إلیه الناس قال سعد جلست نصب عینیه ثم جثوت علی رکبتی ثم قمت علی رجلی قائما رجاء أن یدعونی فقال ادعوا لی علیا فصاح الناس من کل جانب إنه أرمد رمدا لا یبصر موضع قدمه فقال أرسلوا إلیه و ادعوه فأتی به یقاد فوضع رأسه علی فخذه

۱- من حجر خ ل.

۲- فی المصدر: لم تکن.

۳- الخصال ۲: ۱۲۰ و ۱۲۴.

۴- الاحتجاج: ۷۳ و ۷۴.

ثم تفل فی عینیه فقام و کأن (۱) عینیه جزعتان ثم أعطاه الرایه و دعا له فخرج یهرول هروله فو الله ما بلغت أخراهم حتی دخل الحصن قال جابر فأعجلنا أن نلبس أسلحتنا و صاح سعد (۲) أربع یلحق بک الناس فأقبل حتی رکزها قریبا من الحصن فخرج إلیه مرحب فی عادته بالیهود فبارزه فضرب رجله فقطعها و سقط و حمل علی علیه السلام و المسلمون علیهم فانهزموا.

قَالَ أَبَانٌ وَ حَدَّثَنِی زُرَارَهُ قَالَ قَالَ الْبَاقِرُ علیه السلام انْتَهَی إِلَی بَابِ الْحِصْنِ وَ قَدْ أُغْلِقَ فِی وَجْهِهِ فَاجْتَذَبَهُ اجْتِذَاباً وَ تَتَرَّسَ بِهِ ثُمَّ حَمَلَهُ عَلَی ظَهْرِهِ وَ اقْتَحَمَ الْحِصْنَ اقْتِحَاماً وَ اقْتَحَمَ الْمُسْلِمُونَ وَ الْبَابُ عَلَی ظَهْرِهِ قَالَ فَوَ اللَّهِ مَا لَقِیَ عَلِیٌّ مِنَ النَّاسِ تَحْتَ الْبَابِ أَشَدَّ مِمَّا لَقِیَ مِنَ الْبَابِ ثُمَّ رَمَی بِالْبَابِ رَمْیاً وَ خَرَجَ الْبَشِیرُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام دَخَلَ الْحِصْنَ فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ فَخَرَجَ عَلِیٌّ علیه السلام یَتَلَقَّاهُ فَقَالَ صلی الله علیه و آله بَلَغَنِی (۳) نَبَؤُکَ الْمَشْکُورُ وَ صَنِیعُکَ الْمَذْکُورُ قَدْ رَضِیَ اللَّهُ عَنْکَ فَرَضِیتُ أَنَا (۴) عَنْکَ فَبَکَی عَلِیٌّ علیه السلام فَقَالَ لَهُ مَا یُبْکِیکَ یَا عَلِیُّ فَقَالَ فَرَحاً بِأَنَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ عَنِّی رَاضِیَانِ قَالَ وَ أَخَذَ عَلِیٌّ فِیمَنْ أَخَذَ صَفِیَّهَ بِنْتَ حُیَیٍّ فَدَعَا بِلَالًا فَدَفَعَهَا إِلَیْهِ وَ قَالَ لَهُ لَا تَضَعْهَا إِلَّا فِی یَدَیْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی یَرَی فِیهَا رَأْیَهُ فَأَخْرَجَهَا بِلَالٌ وَ مَرَّ بِهَا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی الْقَتْلَی وَ قَدْ کَادَتْ تَذْهَبُ رُوحُهَا (۵) فَقَالَ صلی الله علیه و آله أَ نُزِعَتْ مِنْکَ الرَّحْمَهُ یَا بِلَالُ ثُمَّ اصْطَفَاهَا لِنَفْسِهِ ثُمَّ أَعْتَقَهَا وَ تَزَوَّجَهَا.

قَالَ: فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ خَیْبَرَ عَقَدَ لِوَاءً ثُمَّ قَالَ مَنْ یَقُومُ إِلَیْهِ (۶) فَیَأْخُذُهُ بِحَقِّهِ وَ هُوَ یُرِیدُ أَنْ یَبْعَثَ بِهِ إِلَی حَوَائِطِ فَدَکَ فَقَامَ الزُّبَیْرُ إِلَیْهِ فَقَالَ أَنَا فَقَالَ أَمِطْ عَنْهُ ثُمَّ قَامَ إِلَیْهِ (۷) سَعْدٌ فَقَالَ أَمِطْ عَنْهُ ثُمَّ قَالَ

۱- فی المصدر: فکأن.

۲- فی المصدر: و صاح سعد یا ابا الحسن أربع.

۳- فی المصدر: قد بلغنی.

۴- فی المصدر: و رضیت أنا.

۵- فی المصدر: و قد کادت تذهب روحها جزعا.

۶- المصدر خلی عن لفظه: «الیه».

۷- المصدر خلی عن لفظه: «الیه».

يَا عَلِيُّ قُمْ إِلَيْهِ فَخُذْهُ فَأَخَذَهُ فَبَعَثَ بِهِ إِلَى فَدَكَ فَصَالَحَهُمْ عَلَى أَنْ يَحْقُنَ دِمَاءَهُمْ فَكَانَتْ حَوَائِطُ فَدَكَ لِرَسُولِ اللَّهِ خَاصّاً خَالِصاً فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَأْمُرُكَ أَنْ تُؤْتِيَ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ قَالَ يَا جَبْرَئِيلُ وَ مَنْ قُرْبَايَ (۱) وَ مَا حَقُّهَا قَالَ فَاطِمَةُ فَأَعْطِهَا حَوَائِطَ فَدَكَ وَ مَا لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ فِيهَا فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَاطِمَةَ وَ كَتَبَ لَهَا كِتَاباً جَاءَتْ بِهِ بَعْدَ مَوْتِ أَبِيهَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَ قَالَتْ هَذَا كِتَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِي وَ لِابْنَيَّ.

قَالَ: وَ لَمَّا افْتَتَحَ (۲) رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَيْبَرَ أَتَاهُ الْبَشِيرُ بِقُدُومِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ أَصْحَابِهِ مِنَ الْحَبَشَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ صلى الله عليه و آله مَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا أَنَا (۳) أَسَرُّ بِفَتْحِ خَيْبَرَ أَمْ بِقُدُومِ جَعْفَرٍ.

وَ عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ مِنْ أَرْضِ الْحَبَشَةِ تَلَقَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا نَظَرَ جَعْفَرٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَجَّلَ يَعْنِي مَشَى عَلَى رِجْلٍ وَاحِدَةٍ إِعْظَاماً لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ بَيْنَ عَيْنَيْهِ (۴).

وَ رَوَى زُرَارَةُ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا اسْتَقْبَلَ جَعْفَراً الْتَزَمَهُ ثُمَّ قَبَّلَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ (۵) قَالَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَعَثَ قَبْلَ أَنْ يَسِيرَ إِلَى خَيْبَرَ عَمْرَو بْنَ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيَّ (۶) إِلَى النَّجَاشِيِّ عَظِيمِ الْحَبَشَةِ (۷) وَ دَعَاهُ إِلَى الْإِسْلَامِ فَأَسْلَمَ وَ كَانَ أَمَرَ عَمْراً أَنْ يَتَقَدَّمَ بِجَعْفَرٍ وَ أَصْحَابِهِ فَجَهَّزَ النَّجَاشِيُّ جَعْفَراً وَ أَصْحَابَهُ بِجَهَازٍ حَسَنٍ وَ أَمَرَ لَهُمْ بِكِسْوَةٍ وَ حَمَلَهُمْ فِي سَفِينَتَيْنِ (۸).

**[ترجمه]أعلام الورى: غزوه خيبر در ذى الحجّه سال ششم هجرى واقع شد و واقدى آورده است كه آن در ابتداى سال هفتم هجرى رخ داده است. و رسول خدا صلى اللّه عليه و آله آنان را بيست شب و اندى محاصره كرد و در قلعه‌هاى خيبر چهارده هزار يهودى ساكن بودند. رسول خدا صلى اللّه عليه و آله نيز شروع به فتح قلعه به قلعه آن كرد و از مستحكم‌ترين و پرجمعيت‌ترين آن قلعه‌ها، دژ قموص بود. (براى فتح آن قلعه) ابوبكر پرچم مهاجران را در دست گرفت و با آن (پرچم) به نبرد يهود برخاست، ولى مغلوب گشت و عقب نشست. فرداى آن روز عمر پرچم را در دست گرفت ولى (او نيز) شكست خورده و مغلوب در حالى بازگشت كه او و همراهانش يكديگر را به ترس و بزدلى متهم مى‌ساختند و كار بدانجا كشيد كه پيامبر اكرم صلى اللّه عليه و آله آزرده گرديد و فرمود: «بى‌شک فردا اين پرچم را به مردى خواهم سپرد كه جنگاورى مهاجم است و از ميدان نمى‌گريزد، خدا و رسولش را دوست دارد، و خدا و رسولش هم او را دوست دارند، بازنمى‌گردد تا آنكه خداوند فتح و پيروزى را نصيب او كند». با اين سخن، قريشيان به يكديگر مى‌گفتند: از على آسوده شديد كه او دچار درد چشم است و جلوى پايش را هم نمى بيند. و على عليه السلام وقتى سخن پيامبر را شنيد، گفت: خداوندا! آنچه را تو منع سازى هيچ كس را ياراى عطاى آن نيست و بر آنچه كه تو ببخشى، هيچ كس را توان منع آن نيست. (فرداى آن روز) رسول خدا به صبح درآمد و مردم در اطراف او اجتماع كردند. سعد مى‌گويد: من در مقابل ديدگان پيامبر نشستم، سپس بر روى دو زانويم نشستم، سپس ايستادم، به اميد آنكه مرا بخواند، ولى او فرمود: «على را نزد من آوريد». با اين سخن مردم از هر سو بانگ برآوردند كه او دچار درد چشم است و جلوى پايش را هم نمى بيند، ولى پيامبر فرمود: «به سوى او بفرستيد و او را (به اينجا) بخوانيد». او را آوردند، و او سرش را بر زانوى پيامبر صلى اللّه عليه و آله قرار داد و پيامبر صلى اللّه عليه وآله از آب دهانش بر ديدگان او نهاد. على در حالى كه چشمانش چون مهره‌هاى يمانى گشته بودند، از جاى برخاست. سپس پيامبر پرچم را به او

سپرد و برایش دعا کرد. علی علیه‌السّلام که به شتاب در حرکت بود، خارج شد. به خدا سوگند هنوز نفرات آخر نرسیده بودند که او وارد قلعه شد. جابر می گوید: او ما را واداشت که شتاب کنیم و سلاح هایمان را برداریم. سعد فریاد زد: توقف کن تا مردم به تو برسند. او پیش رفت تا آنکه پرچم را در نزدیکی قلعه، در زمین فرو برد و مرحب طبق عادتش، با یهود به سوی او خارج شد. علی علیه‌السّلام با او به نبرد پرداخت و ضربه‌ای بر پایش وارد ساخت که آن را قطع کرد و مرحب نقش زمین شد و علی علیه السّلام و مسلمانان بر آنان هجوم بردند و یهودیان شکست خوردند.

أبان می گوید: زراره برایم گفت: امام باقر علیه السّلام فرمود: علی علیه السلام به در قلعه رسید در حالی که به رویش بسته شده بود. پس آن را از جای برکند و سپر خود قرار داد. سپس آن را بر پشتش نهاد و قلعه را به سختی مورد حمله و هجوم قرار داد و مسلمانان نیز هجوم بردند و در حالی که در بر پشت او قرار داشت، از روی آن گذشتند. فرمود: به خدا سوگند برخوردی که مردم با علی علیه‌السّلام داشتند در حالی که زیر در - خیبر - بود، سخت‌تر از سنگینی تحمل کردن در بود. سپس با قدرت هر چه تمام‌تر در را پرتاب کرد و بشارت دهنده به نزد رسول خدا رفت و آگاهش ساخت که علی وارد قلعه شد. رسول خدا با شنیدن این خبر به سوی او رفت و علی نیز به سوی او خارج شد و از او استقبال کرد، سپس پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: »خبر کار قابل سپاس و عملکرد قابل تقدیرت به من رسید، خدا از تو راضی و خشنود گردیده است، پس من نیز از تو راضی و خشنود گشتم». علی علیه السّلام گریست. پیامبر به او فرمود: «یا علی چه چیزی تو را به گریه وا می دارد؟» عرض کرد: گریه‌ام به خاطر شادی از رضایت خدا و رسولش از من است. گفت: صفیه دختر حییّ در میان کسانی بود که علی علیه السلام به اسارت گرفته بود. پس بلال را فراخواند و صفیه را به او سپرد و فرمود: او را تنها به شخص رسول خدا بسپار تا در مورد او رأی و نظر خود را بیان کند. بلال نیز او را بیرون آورد. ولی او را از کنار جنازه کشته شدگان عبور داد و به نزد رسول خدا برد، تا آنجا که نزدیک بود جان صفیه برآید. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «ای بلال! آیا رحمت الهی از تو سلب شده است؟ (که زنی را بر جنازه کشته‌هایش عبور می‌دهی؟). سپس صفیه را برای خود برگزید و آزادش کرد و با او ازدواج کرد.

گفت: وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله از خیبر فارغ گشت، پرچمی بست و فرمود: «چه کسی حمل این پرچم را بر عهده می‌گیرد و حق آن را اداء می کند؟» و او می‌خواست که آن پرچم را به سوی بوستان‌های فدک بفرستد. زبیر برخاست و گفت: من. فرمود: «کنار برو». سپس سعد برخاست. فرمود: «کنار برو» سپس فرمود: «ای علی، به سویش برو و آن را بردار.» علی نیز آن را برداشت و پیامبر با آن پرچم او را به سوی فدک فرستاد و او هم با آنان بر محفوظ ماندن خونشان مصالحه کرد. و باغ‌های فدک خاصّ رسول خدا گشت. پس جبرئیل علیه السلام نازل شد و فرمود: خداوند عزّ و جلّ تو را دستور می‌دهد که حق و حقوق خویشانت را ادا نمایی. فرمود: «ای جبرئیل! خویشانم چه کسانی هستند؟ و حقشان چیست؟» جبرئیل فرمود: فاطمه؛ و باغ‌های فدک و آنچه از آن خدا و رسولش در آن است را به او بده. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله فاطمه سلام الله علیها را فراخواند و برای او نوشته‌ای نگاشت که بعد از درگذشت پدرش آن را نزد ابوبکر آورد و گفت: این نوشته رسول خدا صلی الله علیه و آله برای من و پسرانم است. گفت: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله خیبر را گشود، به او مژده آمدن جعفر بن ابی طالب و اصحابش از حبشه به مدینه داده شد، پس فرمود: «نمی‌دانم به کدام یک بیشتر خوشحال باشم؟ به فتح خیبر یا به آمدن جعفر؟» سفیان ثوری از جابر روایت کرده است که گفت: هنگامی که جعفر بن ابی طالب از سرزمین

حبشه آمد، رسول خدا از او استقبال کرد و وقتی نگاه جعفر به رسول خدا افتاد، از روی احترام به پیامبر، یک پایش را بالا آورد و بر پای دیگر، جست و خیز کرد و پیامبر میان دو دیده‌اش را بوسید.

و زراره از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله از جعفر استقبال کرد، او را در آغوش گرفت. سپس میان دیدگانش را بوسید. و گفت: رسول خدا قبل از آنکه رهسپار خیبر شود، عمرو بن اُمیّه ضمری را به سوی نجاشی پادشاه حبشه فرستاد و او را به اسلام دعوت کرد. او نیز اسلام آورد، و پیامبر به عمرو دستور داده بود که جعفر و اصحابش را بازگرداند. نجاشی نیز امکانات کافی و شایسته‌ای را در اختیار جعفر و اصحابش قرار داد و به آن‌ها خلعت عطا نمود و دو کشتی در اختیارشان قرار داد. - . اعلام الوری بأعلام الهدی: ۶۲ و ۶۳ (ط ۱) و ۱۰۹-۱۰۷، (ط ۱). -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری الجزع بالفتح الخرز الیمانی و یقال ربع یربع

ص: ۲۳

۱- فی المصدر: و من قراباتی.

۲- فی المصدر: و لما فتح.

۳- فی المصدر: ما أدری بایهما أسر؟.

۴- فی المصدر: ما بین عینیه.

۵- فی المصدر: ثم قبل عینیه.

۶- فی المصدر: و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قبل أن یسیر الی خیبر ارسل عمرو بن امیه الضمیری. أقول: الاصوب: الضمری.

۷- الحبش خ ل.

۸- باعلام الوری بأعلام الهدی. ۶۲ و ۶۳ (ط ۱) و ۱۰۷- ۱۰۹ ط ۱.

أي وقف و انتظر و قال فی حديث خيبر إنه أخذ الرايه فهزها ثم قال من يأخذها بحقها فجاء فلان فقال أنا فقال أمط ثم جاء آخر فقـال أمـط أی تنـح و اذهب و قـال الحجـل أن يرفع رجلا و يقفز علی الأخری من الفرح و قـد يكون بالرجلين إلا أنه قفز و قيل الحجل مشی المقيد.

**[ترجمه]جزری گفته است: «الجزع» با فتحه: مهره يمانی. و گفته می شود: «ربع يربع» يعنی ايستاد و منتظر مانـد. و گفت: در حـديث خيبر، او پرچم را برداشت و تکـان داد. سپس فرمود: «چه کسـی اين پرچم را به حق و شايسـتگی‌اش برمی‌دارد؟» پس فلانی آمـد و گفت: من، پس فرمود: «إمط.» سـپس ديگری آمد پس فرمود: «إمط.» يعنی کنار بکش و برو. و گفت: «الحجل»: يعنی يـک پـا را بالا بياورد و بر پای ديگر از شادی بالا بپرد. و ممکن است با هر دو پا باشـد که به آن «قفز» (پرش) گفته می- شود و گفته شده است: «الحجل» يعنی راه رفتن فرد در قيد و بند.

**[ترجمه]

«۱۸»

کـا، الكافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ يَحْيَی الْحَلَبِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لِجَعْفَرٍ يَا جَعْفَرُ أَ لَا أَمْنَحُكَ أَ لَا أُعْطِيكَ أَ لَا أَحْبُوكَ فَقَالَ لَهُ جَعْفَرٌ بَلَی يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَظَنَّ النَّاسُ أَنَّهُ يُعْطِيهِ ذَهَباً أَوْ فِضَّهً فَتَشَوَّفَ النَّاسُ لِذَلِكَ فَقَالَ لَهُ إِنِّی أُعْطِيكَ شَيْئاً إِنْ أَنْتَ صَنَعْتَهُ فِی كُلِّ يَوْمٍ كَانَ خَيْراً لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا ثُمَّ عَلَّمَهُ صلی الله عليه و آله صَلَاهَ جَعْفَرٍ عَلَی مَا سَيَأْتِی إِنْ شَاءَ اللَّهُ (۱).

**[ترجمه]کـافی: ابوبصـير از امـام جعفر صـادق عليه السـلام روايت کرده است که فرمود: رسول خـدا صـلی اللّه عليه و آله به جعفر فرمود: «ای جعفر: آيـا نمی‌خواهی چيزی به تو دهم؟ آيـا نمی‌خواهی چيزی به تو عطـا کنم؟ آيـا نمی‌خواهی چيزی به تو ببخشم؟» پس جعفر به او گفت: بله، دوست دارم ای رسول خـدا. مردم گمـان بردنـد که پيـامبر به او طلاـ يـا نقره خواهـد داد. بنابراين با اشتياق چشم دوختند. ولی پيامبر به او فرمود: «من به تو چيزی می‌دهم که اگر هر روز به آن عمل کنی، برايت از دنيا و آنچه که در آن است بهـتر خواهـد بـود.» سـپس نمـاز جعفر را به او آموخت که إن شـاء الله در ادامه خواهـد آمـد. – . فروع الكافی ۱: ۱۳۰–۱۲۹ – .

**[ترجمه]

بيان

تشوف للشی ء أی طمح إليه بصره.

**[ترجمه]«تشوف للشیء»: يعنی به آن چشم دوخت.

**[ترجمه]

«۱۹»

ل، الخصال ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْمُفَسِّرُ بِإِسْنَادِهِ إِلَی أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْکَرِیِّ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا جَاءَهُ جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مِنَ الْحَبَشَهِ قَامَ إِلَیْهِ وَ اسْتَقْبَلَهُ اثْنَتَیْ عَشْرَهَ خُطْوَهً وَ قَبَّلَ مَا بَیْنَ عَیْنَیْهِ وَ بَکَی وَ قَالَ لَا أَدْرِی بِأَیِّهِمَا أَنَا أَشَدُّ سُرُوراً بِقُدُومِکَ یَا جَعْفَرُ أَمْ بِفَتْحِ اللَّهِ عَلَی أَخِیکَ خَیْبَرَ وَ بَکَی فَرَحاً بِرُؤْیَتِهِ (۲).

**[ترجمه]الخصال، عیون أخبار الرضا: آورده است که علی علیه السّلام فرمود: رسول خدا، هنگامی که جعفر بن ابی طالب از حبشه به نزد او آمد، به سوی او رفت و دوازده گام به استقبالش شتافت، و میان دیدگان او را بوسید و گریست و فرمود: «نمی‌دانم به کدام یک از آن دو شادمان تر باشم؟ به آمدن تو ای جعفر، یا به فتح الهی خیبر به دست برادرت؟» و از شادی دیدن او گریست. - . الخصال ۲ :۸۳-۸۲، عیون اخبار الرضا: ۱۴۰ -

**[ترجمه]

«۲۰»

یب، تهذیب الأحکام الْحُسَیْنُ بْنُ سَعِیدٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ بِسْطَامَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ لَهُ رَجُلٌ جُعِلْتُ فِدَاکَ أَ یَلْتَزِمُ الرَّجُلُ أَخَاهُ فَقَالَ نَعَمْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ افْتَتَحَ خَیْبَرَ أَتَاهُ الْخَبَرُ أَنَّ جَعْفَراً قَدْ قَدِمَ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا أَدْرِی بِأَیِّهِمَا أَنَا أَشَدُّ سُرُوراً بِقُدُوم جَعْفَرٍ أَوْ بِفَتْحِ خَیْبَرَ قَالَ فَلَمْ یَلْبَثْ أَنْ جَاءَ جَعْفَرٌ قَالَ فَوَثَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَالْتَزَمَهُ وَ قَبَّلَ مَا بَیْنَ عَیْنَیْهِ قَالَ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ الْأَرْبَعُ رَکَعَاتٍ الَّتِی بَلَغَنِی أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَرَ جَعْفَراً أَنْ یُصَلِّیَهَا فَقَالَ لَمَّا قَدِمَ علیه السلام عَلَیْهِ قَالَ لَهُ یَا جَعْفَرُ أَ لَا أُعْطِیکَ أَ لَا أَمْنَحُکَ أَ لَا أَحْبُوکَ قَالَ فَتَشَوَّفَ النَّاسُ وَ رَأَوْا

ص: ۲۴

۱- فروع الکافی ۱: ۱۲۹ ۱۳۰.

۲- الخصال ۲: ۸۲ و ۸۳، عیون أخبار الرضا: ۱۴۰.

أَنَّهُ يُعْطِيهِ ذَهَباً أَوْ فِضَّةً قَالَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صَلِّ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مَتَى مَا صَلَّيْتَهُنَّ غُفِرَ لَکَ مَا بَيْنَهُنَّ إِنِ اسْتَطَعْتَ کُلَّ يَوْمٍ وَ إِلَّا فَکُلَّ يَوْمَيْنِ أَوْ کُلَّ جُمْعَةٍ أَوْ کُلَّ شَهْرٍ أَوْ کُلَّ سَنَةٍ فَإِنَّهُ يُغْفَرُ لَکَ مَا بَيْنَهُمَا الْخَبَرَ (۱).

**[ترجمه]التهذیب: بسطام از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که مردی به ایشان گفت: فدایت شوم، آیا مرد، برادر خود را در آغوش می‌کشد؟ فرمود: بله. رسول خدا در روزی که خیبر را فتح کرد، آگاه شد که جعفر آمده است. پس فرمود: «به خدا سوگند نمی‌دانم به کدام یک از این دو بیشتر خوشحالم، به آمدن جعفر یا به فتح خیبر؟». گفت: طولی نکشید که جعفر آمد. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله از جای برجست و او را در آغوش گرفت و میان دیدگان او را بوسید. پس آن مرد به او گفت: چهار رکعتی که شنیده‌ام رسول خدا به جعفر دستور داد که آن را بخواند، - ماجرایش چه بود؟- حضرت پاسخ داد: وقتی جعفر به نزد پیامبر صلی اللّه علیه و آله آمد، پیامبر به او فرمود: «ای جعفر! آیا نمی‌خواهی چیزی به تو دهم؟ آیا نمی‌خواهی چیزی به تو عطا کنم؟ آیا نمی‌خواهی چیزی به تو ببخشم؟». گفت: پس مردم بدان خیره گشتند و گمان بردند که پیامبر به او طلا یا نقره خواهد داد. جعفر پاسخ داد: البته ای رسول خدا. فرمود: چهار رکعت نماز بخوان که هرگاه آن را بخوانی، در فاصله میان آن‌ها، آنچه واقع شود، خدا آن را می‌آمرزد. اگر توانستی هر روز بخوان و اگر نتوانستی هر دو روز یا هر جمعه یا هر ماه، یا هر سال بخوان، که خدا برای تو آنچه را که میان آن دو واقع می‌شود، مورد آمرزش قرار می‌دهد. - . التهذیب ۱: ۱۷۶ - ۱۷۵ -

**[ترجمه]

«۲۱»

قب، المناقب لابن شهرآشوب فُتِحَ خَيْبَرُ فِي الْمُحَرَّمِ سَنَةَ سَبْعٍ وَ لَمَّا رَأَتْ أَهْلُ خَيْبَرَ عَمَلَ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ ابْنُ أَبِي الْحُقَيْقِ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه و آله انْزِلْ فَأُکَلِّمَکَ قَالَ نَعَمْ فَنَزَلَ وَ صَالَحَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله عَلَى حَقْنِ دِمَاءِ مَنْ فِي حُصُونِهِمْ وَ يَخْرُجُونَ مِنْهَا بِثَوْبٍ وَاحِدٍ فَلَمَّا سَمِعَ أَهْلُ فَدَکٍ قِصَّتَهُمْ بَعَثُوا مُحَيِّصَةَ بْنَ مَسْعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله يَسْأَلُونَهُ أَنْ يَسْتُرَهُمْ بِأَثْوَابٍ فَلَمَّا نَزَلُوا سَأَلُوا النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله أَنْ يُعَامِلَهُمُ الْأَمْوَالَ عَلَى النِّصْفِ فَصَالَحَهُمْ عَلَى ذَلِکَ وَ کَذَلِکَ فَعَلَ بِأَهْلِ خَيْبَرَ (۲).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: فتح خیبر در محرم سال هفتم هجری صورت گرفت. چون اهل خیبر کار علی علیه السّلام را مشاهده کردند، ابن ابی الحقیق به پیامبر گفت: می‌آیم تا با تو سخن گویم. فرمود: «می‌پذیرم». پس پایین و آمد و با پیامبر مصالحه کرد، به شرط آنکه جان ساکنان قلعه‌ها حفظ شود و در عوض، آنان فقط با لباسی که بر تن دارند از آنجا خارج شوند. وقتی اهل فدک از جریان کار خیبریان آگاه شدند، محیصه بن مسعود را به سوی پیامبر فرستادند و از او خواستند، لباس‌هایشان را بر تن ایشان باقی بگذارد (و از آنان نگیرد). ولی هنگامی که به نزد پیامبر آمدند از او خواستند که در مورد اموال ایشان به نصف اکتفا کند. پیامبر نیز بر این اساس با آنان مصالحه کرد که با اهل خیبر هم، چنین کرده بود. - . مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۶ -

**[ترجمه]

«۲۲»

ل، الخصال الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَلَوِيُّ عَنْ جَدِّهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْقَاسِمِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ جَمَاعَةً مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يَقُولُونَ إِنَّ جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ لَمَّا قَدِمَ مِنْ أَرْضِ الْحَبَشَهِ وَ كَانَ بِهَا مُهَاجِراً وَ ذَلِكَ يَوْمُ فَتْحِ خَيْبَرَ قَامَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَقَبَّلَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ ثُمَّ قَالَ مَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا أَنَا أَسَرُّ بِقُدُومِ جَعْفَرٍ أَوْ بِفَتْحِ خَيْبَرَ (۳).

**[ترجمه]الخصال: حسن بن زید روایت کرده است که گفت: شنیدم گروهی از اهل بیتم می گفتند: هنگامی که جعفر بن ابی طالب از حبشه آمد - که به آنجا هجرت کرده و بازگشتش روز فتح خیبر بود - پیامبر صلی اله علیه و آله از جای برخاست و میان دیدگان او را بوسید و فرمود: «نمی‌دانم به کدام یک از این دو خوشحال‌ترم؟ به آمدن جعفر یا به فتح خیبر؟» - . الخصال ۱: ۳۹-۳۸ -

**[ترجمه]

«۲۳»

كا، الكافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ أَبِي الْفَضْلِ قَالَ: كُنْتُ مُجَاوِراً بِمَكَّهَ فَسَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مِنْ أَيْنَ أُحْرِمُ بِالْحَجِّ فَقَالَ مِنْ حَيْثُ أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْجِعْرَانَهِ (۴) أَتَاهُ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ فُتُوحُ الطَّائِفُ وَ فَتْحُ خَيْبَرَ وَ الْفَتْحُ (۵).

**[ترجمه]کافی: ابوالفضل نقل کرده است: هنگامی که در مجاورت مکه بودم، از امام صادق علیه السّلام پرسیدم، از کجا به حج مُحرم شوم؟ حضرت فرمود: از آنجایی که رسول خدا در جعرانه - . «الجعرانه»: به سکون عین و تخفیف و گاهی عین کسره و راء مشدّد می‌شود، مکانی در نزدیکی مکه است. -

محرم شد که برای او در آن مکان، پیروزی‌های طائف و خیبر و فتح صورت گرفت. - . فروع الکافی ۱: ۲۴۹ -

**[ترجمه]

بیان

لعل خیبر هنا تصحیف حنین کما فی بعض النسخ و یمکن أن یقال کانت البشاره بفتح خیبر فی الحدیبیه و هو قریب من الجعرانه.

۱- التهذیب ۱: ۱۷۵ و ۱۷۶.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۶.

۳- الخصال ۱: ۳۸ و ۳۹.

۴- الجعرانه بسكون العين و التخفيف و قد تكسر العين و تشد الراء: موضع قريب من مكّه.

۵- فروع الكافى ۱: ۲۴۹.

**[ترجمه]احتمالاً خیبر در اینجا مصحّف حنین باشد، چنان‌که در برخی نسخه‌ها آمده است. و می‌توان گفت: بشارت و مژده فتح خیبر، در حدیبیه که نزدیک جعرانه است، داده شده است.

**[ترجمه]

«۲۴»

لی، الأمالی للصدوق الصَّائِغُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ بَسَّامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ سُوَيْدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ لَهِيعَةَ عَنِ ابْنِ قُنْبُلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دَفَعَ الرَّايَةَ يَوْمَ خَيْبَرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَرَجَعَ مُنْهَزِماً فَدَفَعَهَا إِلَى آخَرَ فَرَجَعَ يُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ وَ يُجَبِّنُونَهُ قَدْ رَدَّ الرَّايَةَ مُنْهَزِماً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَداً رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ لَا يَرْجِعُ حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ ادْعُوا لِي عَلِيّاً فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ رَمِدٌ فَقَالَ ادْعُوهُ فَلَمَّا جَاءَ تَفَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي عَيْنَيْهِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ ادْفَعْ عَنْهُ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ ثُمَّ دَفَعَ الرَّايَةَ إِلَيْهِ وَ مَضَى فَمَا رَجَعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَّا بِفَتْحِ خَيْبَرَ ثُمَّ قَالَ إِنَّهُ لَمَّا دَنَا مِنَ الْقَمُوصِ أَقْبَلَ أَعْدَاءُ اللَّهِ مِنَ الْيَهُودِ يَرْمُونَهُ بِالنَّبْلِ وَ الْحِجَارَةِ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ عَلِيٌّ علیه السلام حَتَّى دَنَا مِنَ الْبَابِ فَثَنَى رِجْلَهُ (۱) ثُمَّ نَزَلَ مُغْضَباً إِلَى أَصْلِ عَتَبَةِ الْبَابِ فَاقْتَلَعَهُ ثُمَّ رَمَى بِهِ خَلْفَ ظَهْرِهِ أَرْبَعِينَ ذِرَاعاً قَالَ ابْنُ عَمْرٍو مَا عَجِبْنَا مِنْ فَتْحِ اللَّهِ خَيْبَرَ عَلَى يَدَيْ عَلِيٍّ علیه السلام وَ لَكِنَّا عَجِبْنَا مِنْ قَلْعِهِ الْبَابَ وَ رَمْيِهِ خَلْفَهُ أَرْبَعِينَ ذِرَاعاً وَ لَقَدْ تَكَلَّفَ حَمْلَهُ أَرْبَعُونَ رَجُلًا فَمَا أَطَاقُوهُ فَأُخْبِرَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله بِذَلِكَ فَقَالَ وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ أَعَانَهُ عَلَيْهِ أَرْبَعُونَ مَلَكاً (۲).

**[ترجمه]امالی صدوق: عبدالله بن عمرو بن عاص گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در جنگ خیبر پرچم را به یک تن از اصحابش داد. ولی او شکست خورد و بازگشت. سپس آن را به دیگری سپرد که او هم در حالی که یارانش را ترسو می... نامید و آنان هم او را به ترس و بزدلی متهم می‌ساختند، شکست خورده و مغلوب، پرچم را بازگرداند. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «به یقین فردا این پرچم را به مردی خواهم داد که خدا و رسول خدا را دوست دارد و خدا و رسول خدا هم او را دوست دارند. باز نمی گردد، تا آنکه خداوند به دستان او فتح و پیروزی را محقق گرداند» و چون به صبح درآمد، فرمود: «علی را به نزد من بخوانید». گفته شد: ای رسول خدا! او دچار درد چشم است. فرمود: «او را بخوانید».

چون در نزد وی حضور یافت، رسول خدا صلی الله علیه و آله آب دهانش را بر دیدگان او نهاد و فرمود: «خدایا! گرما و سرما را از او دور ساز.» سپس پرچم را به او داد و علی علیه السلام عازم نبرد شد و تنها زمانی به نزد رسول خدا برگشت که خیبر را گشوده بود. سپس گفت: وقتی او نزدیک قلعه قموص شد، دشمنان خدا از یهود، او را هدف تیر و سنگ قرار دادند. علی علیه السلام نیز بر آنان هجوم برد تا آنکه نزدیک در شد. در این هنگام پایش را خم کرد، سپس خشمگین به سوی آستانه در رفت و آن را از جای کند. سپس آن را چهل ذراع به پشت سرش پرتاب کرد. ابن عمرو گفت: ما از اینکه خداوند به دستان علی خیبر را گشود تعجب نکردیم، ولی از اینکه او در را از جا کند و چهل ذراع به پشت سرش پرتاب کرد، در شگفت شدیم، و حال آنکه چهل مرد برای حمل آن، کوشش خود را به کار بستند، ولی از حمل و جابجایی آن بازماندند. و هنگامی که این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله داده شد، فرمود: «سوگند به آن که جانم در دست اوست، به یقین چهل فرشته دراین کار او

را یاری کردند». - . امالی صدوق: ۳۰۷ -

**[ترجمه]

«۲۵»

لی، الأمالی للصدوق الدَّقَّاقُ عَنِ الصُّوفِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْحَبَّالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْخَشَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مِحْصَنٍ عَنِ ابْنِ ظَبْيَانَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ فِی رِسَالَتِهِ إِلَى سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ اللَّهِ مَا قَلَعْتُ بَابَ خَيْبَرَ وَ رَمَيْتُ بِهِ خَلْفَ ظَهْرِی أَرْبَعِينَ ذِرَاعاً بِقُوَّةٍ جَسَدِيَّةٍ وَ لَا حَرَكَةٍ غِذَائِيَّةٍ لَكِنِّی أُيِّدْتُ بِقُوَّةٍ مَلَكُوتِيَّةٍ وَ نَفْسٍ بِنُورِ رَبِّهَا مُضِيئَةٍ (۳) وَ أَنَا مِنْ أَحْمَدَ كَالضَّوْءِ مِنَ الضَّوْءِ وَ اللَّهِ لَوْ تَظَاهَرَتِ الْعَرَبُ عَلَى قِتَالِی لَمَا وَلَّيْتُ وَ لَوْ أَمْكَنَتْنِی الْفُرْصَةُ مِنْ رِقَابِهَا لَمَا بَقَّيْتُ وَ مَنْ لَمْ يُبَالِ مَتَى حَتْفُهُ عَلَيْهِ سَاقِطٌ فَجَنَانُهُ فِی الْمُلِمَّاتِ رَابِطٌ (۴).

۱- رجلیه خ ل.
۲- أمالی الصدوق: ۳۰۷.
۳- مضیه خ ل.
۴- أمالی الصدوق ۳۰۷.

**[ترجمه]امـالی صـدوق: امام صادق، از پـدرانش علیهم السـلام روایت کرده است: امیر المومنین علیه السـلام در نامه خود به سهل بن حنیف – رحمه الله – فرمود: به خـدا سوگنـد من در خیبر را با قـدرت جسـمی و تغـذیه از جای نکنده و چهل ذراع به پشت سـرم پرتـاب نکردم. بلکه با قـدرتی ملکوتی و نفسـی که از نور پروردگارش روشن بود، پشتیبانی شـدم، و من نسـبت به احمد مانند نوری از نور هستم. و به خدا سوگند، اگر عرب برای نبرد با من پشت به پشت هم دهند، هرگز به آنان پشت نمی... کنم (و نمی گریزم). و اگر فرصت می‌یـافتم که گردن آنان را بزنم، احـدی را باقی نمی‌گذاشـتم. و آن که اهمیتی به زمان در رسیدن مرگش ندهد، قلبش در سختی‌ها محکم و استوار خواهد بود. – . امالی صدوق: ۳۰۷ –

**[ترجمه]

«۲۶»

ل، الخصـال فِیمَـا أَجَـابَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السـلام الْیَهُودِیَّ الَّذِی سَأَلَ عَنْ عَلَامَاتِ الْأَوْصِـیَاءِ أَنْ قَالَ وَ أَمَّا السَّادِسَهُ یَا أَخَا الْیَهُودِ فَـإِنَّا وَرَدْنَـا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله مَـدِینَهَ أَصْـحَابِکَ خَیْبَرَ عَلَی رِجَـالٍ مِنَ الْیَهُودِ وَ فُرْسَانِهَا مِنْ قُرَیْشٍ وَ غَیْرِهَا فَتَلَقَّوْنَا بِأَمْثَالِ الْجِبَالِ مِنَ الْخَیْلِ وَ الرِّجَالِ وَ السِّلَاحِ وَ هُمْ فِی أَمْنَعِ دَارٍ وَ أَکْثَرِ عَـدَدٍ کُلٌّ یُنَادِی یَدْعُو (۱) وَ یُبَادِرُ إِلَی الْقِتَالِ فَلَمْ یَبْرُزْ إِلَیْهِمْ مِنْ أَصْـحَابِی أَحَـدٌ إِلَّا قَتَلُوهُ حَـتَّی إِذَا احْمَرَّتِ الْحَـدَقُ وَ دُعِیتُ إِلَی النِّزَالِ وَ أَهَمَّتْ کُـلَّ امْرِئٍ نَفْسُهُ وَ الْتَفَتَ بَعْضُ أَصْـحَابِی إِلَی بَعْضٍ وَ کُـلٌّ یَقُولُ یَا أَبَا الْحَسَنِ انْهَضْ فَأَنْهَضَـنِی رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله إِلَی دَارِهِمْ فَلَمْ یَبْرُزْ إِلَیَّ مِنْهُمْ أَحَـدٌ إِلَّا قَتَلْتُهُ وَ لَا یَثْبُتُ لِی فَارِسٌ إِلَّا طَحَنْتُهُ ثُمَّ شَـدَدْتُ عَلَیْهِمْ شِـدَّهَ اللَّیْثِ عَلَی فَرِیسَـتِهِ حَتَّی أَدْخَلْتُهُمْ جَوْفَ مَـدِینَتِهِمْ مُسَـدِّداً عَلَیْهِمْ فَاقْتَلَعْتُ بَابَ حِصْـنِهِمْ بِیَـدِی حَـتَّی دَخَلْتُ عَلَیْهِمْ مَـدِینَتَهُمْ وَحْـدِی أَقْتُـلُ مَنْ یَظْهَرُ فِیهَـا مِنْ رِجَالِهَـا وَ أَسْبِی مَنْ أَجِـدُ مِنْ نِسَائِهَـا حَتَّی افْتَتَحْتُهَا وَحْدِی وَ لَمْ یَکُنْ لِی فِیهَا مُعَاوِنٌ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ (۲).

**[ترجمه]الخصال: امیر المؤمنین علیه السـلام در پاسـخ به مردی یهودی که درباره نشانه‌های أوصـیاء سوال پرسـید، فرمود: «و اما شـشم ای یهودی: ما به همراه رسول خدا صـلی الله علیه و آله در شهر یارانت:خیبر بر مردانی از یهود و سواران جنگجویشان از قریش و غیر آن وارد شدیم. پس با کوه‌هایی از اسبان و مردان و سـلاح با ما مواجه گشـتند و آن‌ها در اسـتوارترین و دست نیافتنی‌ترین خانه (قلعه) و با بیشترین نفرات حضور داشـتند. هر کس ندا داده و به جنگ می‌خواند و به میدان نبرد می‌شـتافت و کسـی از یارانم به مقابله‌شان برنخاست، مگر آنکه او را کشـتند. تا آنکه دیـدگان به سـرخی گرایید و به مبارزه خوانده شدم و هر کسـی از جان خود بیمناک گشت و یارانم رو به یکـدیگر کردنـد و همگی گفتنـد: ای أباالحسن به پاخیز! پس رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا به سوی قلعه آنـان گسـیل داشت و احـدی از آنـان به مقـابله‌ام برنخـاست مگر آنکه او را کشـتم و هیچ سوار جنگـاوری در برابرم ایسـتادگی نکرد، مگر آنکه هلاکش ساختم. سـپس بر آنان هماننـد هجوم شـیر بر شـکارش، یورش بردم تـا آنکه آنان را وارد شـهرشان ساختم، در حالی که آنان را هـدف ضـربات شمشـیر قرار می‌دادم. در این هنگام با دسـتم دروازه قلعه آنـان را از جـای کنـدم و به تنهـایی بر آن‌ها در شـهرشان وارد گشـتم. آنجا مردان شـهر را که در برابرم قرار می... گرفتنـد، می‌کشـتم و زنـانی را کـه می‌یـافتم بـه اسـارت می‌گرفتـم تـا آنکه به تنهـایی آن را فتـح کردم و در آنجـا یـاوری جز پروردگار نداشتم. – . الخصال ۲: ۱۶ –

**[ترجمه]

«۲۷»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الْحَمَّامِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُلَیْمَانَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُعَاذِ بْنِ الْمُثَنَّی عَنْ مُسَدَّدٍ عَنْ أَبِی عَوَانَهَ عَنْ سُهَیْلٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ غَداً رَجُلًا یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَا یَرْجِعُ حَتَّی یَفْتَحَ اللَّهُ عَلَیْهِ قَالَ عُمَرُ مَا أَحْبَبْتُ الْإِمَارَهَ قَبْلَ یَوْمِئِذٍ فَدَعَا عَلِیّاً علیه السلام فَبَعَثَهُ فَقَالَ لَهُ اذْهَبْ فَقَاتِلْ حَتَّی یَفْتَحَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَیْکَ وَ لَا تَلْتَفِتْ فَمَشَی سَاعَهً أَوْ قَالَ قَلِیلًا ثُمَّ وَقَفَ وَ لَمْ یَلْتَفِتْ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَی مَا أُقَاتِلُ النَّاسَ قَالَ قَاتِلْهُمْ حَتَّی یَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِکَ فَقَدْ مَنَعُوا مِنْکَ دِمَاءَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَ حِسَابُهُمْ عَلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابوهریره گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «به یقین فردا این پرچم را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسولش او را دوست دارند، و او هم خدا و رسولش را دوست دارد. باز نمی‌گردد تا آنکه خداوند پیروزی را نصیب او کند.» عمر گفت: قبل از آن روز علاقه‌ای به امیری و فرمانروایی نداشتم. پس علی را فراخواند و او را فرستاد. و به او فرمود: «برو و بجنگ تا آنکه خدای بزرگ و بلند مرتبه فتح و پیروزی را نصیب تو سازد و (و قبل از فتح آنجا) بازنگرد.» پس ساعتی رفت - یا گفت: کمی - سپس ایستاد، در حالی که روی برنگردانده بود و عرض داشت: ای رسول خدا! بر چه اساسی با مردم به جنگ برخیزم؟ فرمود: «با آنان بجنگ تا آنکه شهادت دهند خدایی جز خدای یگانه نیست و محمد رسول و فرستاده خداست. پس اگر چنین کردند، خون و اموالشان را از تو محفوظ داشته‌اند. مگر آنجا که حق ایجاب کند و حساب آن‌ها با خداوند بزرگ و بلند مرتبه است». - . امالی ابن الشیخ: ۲۴۲ -

**[ترجمه]

«۲۸»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ

ص: ۲۷

۱- و یدعو خ ل.

۲- الخصال ۲: ۱۶.

۳- أمالی ابن الشیخ: ۲۴۲.

بْنِ شَیْبَانَ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ بِلَالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُوسَی بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دَفَعَ خَیْبَرَ إِلَی أَهْلِهَا بِالشَّطْرِ فَلَمَّا کَانَ عِنْدَ الصِّرَامِ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ رَوَاحَهَ فَخَرَصَهَا عَلَیْهِمْ ثُمَّ قَالَ إِنْ شِئْتُمْ أَخَذْتُمْ بِخَرْصِنَا وَ إِنْ شِئْنَا أَخَذْنَا وَ احْتَسَبْنَا لَکُمْ فَقَالُوا هَذَا الْحَقُّ بِهَذَا قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: جعفر بن محمد از پدرش از پدرانش علیهم السلام روایت کرده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله خیبر را به نصف به ساکنان آن داد. پس چون موعد برداشت محصول رسید، عبدالله بن رواحه را به سوی آنان فرستاد و او میزان محصول آنان را تخمین زد. بعد از تخمین محصول، پیامبر فرمود: شما محصول را برداشت می کنید و سهم ما را می‌دهید، یا ما برداشت کنیم و سهم شما را بدهیم؟ پس گفتند: این همان حق است و بر این اساس آسمان‌ها و زمین استوار و برپا گشته‌اند. -. ألامالی: ۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۲۹»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: لَمَّا خَرَجْنَا إِلَی خَیْبَرَ فَإِذَا نَحْنُ بِوَادٍ ملأ (۲) [مَلْآنَ مَاءً فَقَدَّرْنَاهُ أَرْبَعَ عَشْرَهَ (۳) قَامَهً فَقَالَ النَّاسُ یَا رَسُولَ اللَّهِ الْعَدُوُّ مِنْ وَرَائِنَا وَ الْوَادِی أَمَامَنَا کَمَا قَالَ أَصْحابُ مُوسی إِنَّا لَمُدْرَکُونَ فَنَزَلَ صلی الله علیه و آله فَقَالَ (۴) اللَّهُمَّ إِنَّکَ جَعَلْتَ لِکُلِّ مُرْسَلٍ عَلَامَهً فَأَرِنَا قُدْرَتَکَ (۵) فَرَکِبَ وَ عَبَرَتِ الْخَیْلُ وَ الْإِبِلُ لَا تَنْدَی حَوَافِرُهَا وَ أَخْفَافُهَا (۶) فَفَتَحُوهُ ثُمَّ أُعْطِیَ بَعْدَهُ فِی أَصْحَابِهِ حِینَ عُبُورِ عَمْرِو بْنِ مَعْدِیکَرِبَ الْبَحْرَ (۷) بِالْمَدَائِنِ بحبشه (۸) [بِجَیْشِهِ .

**[ترجمه]الخرائج: از علی علیه السلام روایت شده است که فرمود: هنگامی که به سوی خیبر خارج شدیم، ناگهان با دره پر آبی مواجه شدیم که آن را ۱۴ قامت [مقیاس اندازه گیری] تخمین زدیم. مردمان گفتند: ای رسول خدا! دشمن در پشت سر ما و این دره در پیش روی ماست، همچنان که پیروان موسی گفتند: بی‌شک ما را به چنگ خواهند آورد. با این سخن، پیامبر صلی الله علیه و آله فرود آمد و فرمود: «بار الها، تو برای هر فرستاده‌ای نشانه‌ای قرار دادی، پس قدرتت را بر ما نمایان ساز.» آنگاه بر مرکب خود سوار شد و اسبان و شتران از آن دره گذشتند بی‌آنکه سم هایشان خیس شود، پس آن را فتح کردند و بعد از او، این معجزه بار دیگر برای اصحابش رخ داد، هنگامی که عمرو بن معدی کرب در مداین در حبشه از دریا عبور کرد -. الخرائج: ۱۸۴. ممکن است «حبشه» مصحف: «بجیشه» (با سپاهش) باشد. -.

**[ترجمه]

«۳۰»

یج، الخرائج و الجرائح مِنْ مُعْجِزَاتِهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ لَمَّا سَارَ إِلَی خَیْبَرَ أَخَذَ أَبُو بَکْرٍ الرَّایَهَ إِلَی بَابِ الْحِصْنِ فَحَارَبَهُمْ فَحَمَلَتِ الْیَهُودُ فَرَجَعَ مُنْهَزِماً یُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ وَ یُجَبِّنُونَهُ وَ لَمَّا کَانَ مِنَ الْغَدِ أَخَذَ عُمَرُ الرَّایَهَ فَخَرَجَ بِهِمْ ثُمَّ رَجَعَ یُجَبِّنُ النَّاسَ (۹) فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ مَا بَالُ أَقْوَامٍ یَرْجِعُونَ مُنْهَزِمِینَ یُجَبِّنُونَ أَصْحَابَهُمْ أَمَا لَأُعْطِیَنَّ الرَّایَهَ غَداً رَجُلًا یُحِبُّ

اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ كَرَّاراً غَيْرَ فَرَّارٍ لَا يَرْجِعُ حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ عَلَى يَدِهِ (۱۰) وَ كَانَ عَلِيٌّ علیه السلام أَرْمَدَ الْعَيْنِ فَتَطَاوَلَ جَمِيعُ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ فَقَالُوا أَمَّا عَلِيٌّ فَإِنَّهُ لَا يُبْصِرُ شَيْئاً لَا سَهْلًا وَ لَا جَبَلًا

ص: ۲۸

۱- الأمالی: ۲۱۸.

۲- ملان خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- عشره خ ل. أقول: فی المصدر: فاذا هو أربعه عشر قامه.

۴- ثم قال خ ل.

۵- من قدرتک خ ل.

۶- فی المصدر: «و لا اخفافها» و لم یذکر بعد ذلک فیه.

۷- بالمدائن و البحر.

۸- الخرائج: ۱۸۴. أقول: لعل «بحبشه» مصحف بجیشه.

۹- أصحابه خ ل.

۱۰- علی یدیه خ ل.

فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنَ الْخَيْمَهِ وَ الرَّايَهُ فِی (۱) يَدِهِ فَرَكَزَهَا وَ قَالَ أَيْنَ عَلِيٌّ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ رَمِدٌ مَعْصُوبُ الْعَيْنَيْنِ قَالَ هَاتُوهُ إِلَيَّ فَأُتِیَ بِهِ يُقَادُ فَفَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَيْنَيْهِ ثُمَّ تَفَلَ فِيهِمَا فَكَأَنَّ عَلِيّاً (۲) لَمْ تَرْمَدْ عَيْنَاهُ قَطُّ (۳) ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْهُ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ فَكَانَ عَلِيٌّ يَقُولُ مَا وَجَدْتُ بَعْدَ ذَلِكَ حَرّاً وَ لَا بَرْداً فِی صَيْفٍ وَ لَا شِتَاءٍ ثُمَّ دَفَعَ إِلَيْهِ الرَّايَهَ وَ قَالَ لَهُ سِرْ فِی الْمُسْلِمِينَ إِلَى بَابِ الْحِصْنِ وَ ادْعُهُمْ إِلَى إِحْدَى ثَلَاثِ خِصَالٍ إِمَّا أَنْ يَدْخُلُوا فِی الْإِسْلَامِ وَ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَ عَلَيْهِمْ مَا عَلَيْهِمْ وَ أَمْوَالُهُمْ لَهُمْ وَ إِمَّا أَنْ يُذْعِنوا لِلْجِزْيَهِ (۴) وَ الصُّلْحِ وَ لَهُمُ الذِّمَّهُ وَ أَمْوَالُهُمْ لَهُمْ وَ إِمَّا الْحَرْبَ فَإِنِ (۵) اخْتَارُوا الْحَرْبَ فَحَارِبْهُمْ فأخذها و سار بها و المسلمون خلفه حتى وافى باب الحصن فاستقبله حماه اليهود و فى أولهم مرحب يهدر (۶) كما يهدر البعير فدعاهم إلى الإسلام فأبوا ثم دعاهم إلى الذمه فأبوا فحمل عليهم أمير المؤمنين عليه السلام فانهزموا بين يديه و دخلوا الحصن و ردوا بابه و كان الباب حجرا منقورا فى صخر و الباب من الحجر فى ذلك الصخر المنقور كأنه حجر رحى و فى وسطه ثقب لطيف فرمى أمير المؤمنين عليه السلام بقوسه من يده اليسرى و جعل يده اليسرى فى ذلك الثقب الذى فى وسط الحجر دون اليمنى لأن السيف كان فى يده اليمنى ثم جذبه إليه فانهار الصخر المنقور و صار الباب فى يده اليسرى فحملت عليه اليهود فجعل ذلك ترسا له و حمل عليهم فضرب مرحبا فقتله و انهزم اليهود من بين يديه فرمى عند ذلك الحجر بيده اليسرى إلى خلفه فمر الحجر الذى هو الباب على رءوس الناس من المسلمين إلى أن وقع فى آخر العسكر قال المسلمون فذرعنا المسافه التى مضى فيها الباب فكانت أربعين ذراعا ثم اجتمعنا على الباب (۷) لنرفعه من الأرض و كنا أربعين رجلا حتى تهيأ لنا أن نرفعه قليلا من الأرض.

ص: ۲۹

۱- بيده خ ل.

۲- فكان على خ ل.

۳- فكأنهما لم ترمدا قط.

۴- بالجزيه خ ل.

۵- فان هم خ ل.

۶- الهدير: ترديد صوت البعير فى حنجرته.

۷- على ذلك الباب خ ل.

**[ترجمه]الخرائج: از معجزات پیامبر صلی الله علیه و آله آن بود که چون راهی خیبر شد، ابوبکر پرچم را تا در قلعه برداشت و با آن‌ها جنگید، ولی یهودیان هجوم آوردند و او شکست خورد ودر حالی که او و یارانش یکدیگر را ترسو می خواندند، مغلوب عقب نشست. و چون فردای آن روز فرا رسید، عمر پرچم را برداشت و با اصحابش خارج گردید، سپس برگشت، در حالی که مردمان را ترسو می خواند. رسول خدا صلی الله علیه و آله از این وضع در خشم شد و فرمود: «مردمان را چه شده است که مغلوب باز می گردند و اصحابشان را ترسو می‌خوانند؟ بی‌شک فردا این پرچم را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسولش هم او را دوست دارند، جنگاوری مهاجم است که نمی گریزد و باز نمی گردد تا آنکه خدا به دست او فتح و پیروزی را محقق گرداند.» و علی علیه السّلام گرفتار درد چشم بود. بنابراین همه مهاجرین و انصار به رقابت برخاستند و گفتند: اما در مورد علی، او هیچ چیز را نمی‌بیند، نه دشت و نه کوه را. و فردای آن روز رسول خدا صلی الله علیه و آله با پرچمی که در دست داشت، از خیمه خارج شد و آن را بر زمین کوبید و فرمود: «علی کجاست؟» پاسخ داده شد: ای رسول خدا! او دچار درد چشم است و چشمانش از درد بسته شده‌اند. فرمود: «او را بیاورید.» او را آوردند. رسول خدا چشمان او را گشود و از آب دهانش بر آن‌ها نهاد و در این هنگام علی علیه السلام چنان بهبود یافت که گویی هرگز دچار درد چشم نبوده است. بعد از آن پیامبر فرمود: «خدایا، گرماو سرما را از او زایل کن (دور ساز)». و علی می‌فرمود: بعد از آن هیچ‌گاه گرما و سرما را در تابستان و زمستان احساس نکردم. سپس پرچم را به او سپرد و فرمود: «با مسلمانان به سوی در قلعه برو، و آن‌ها را به پذیرش یکی از این موارد دعوت کن: یا آنکه در اسلام وارد شوند که در این صورت هر حقی که مسلمانان دارند، آنان نیز داشته باشند و هر چه بر مسلمانان واجب است بر آنان نیز واجب باشد و اموالشان برای خود آن‌ها باقی بماند؛ یا آنکه به جزیه و صلح تن دهند و از حق ذمّه برخوردار شوند و اموالشان برای خود آن‌ها باقی بماند؛ و یا جنگ، که اگر جنگ را برگزیدند با آنان نبرد کن.» پس علی پرچم را برداشت و با آن پیش رفت و مسلمانان نیز در پی او روان گردیدند. چون علی علیه السلام به در قلعه رسید، دلاوران یهود به مقابله‌اش شتافتند و پیشقراول آنان مرحب بود که چون شتر نعره می کشید. علی علیه السلام آنان را به اسلام فراخواند. ولی آنان نپذیرفتند. سپس آنان را به قبول ذمّه دعوت کرد که آن را هم قبول نکردند. پس امیرالمومنین بر آنان هجوم برد و آنان از برابر او گریختند و وارد قلعه شدند و در آن را بستند. و آن در، سنگی کنده‌کاری شده در دل یک صخره بود و آن در سنگی، در دل آن صخره کنده شده، چون سنگ آسیاب می‌نمود که در میانه آن حفره‌ای کوچک بود. پس امیرالمومنین علیه السلام کمان را از دست چپش برانداخت و دست چپش را وارد آن حفره‌ای که در میان سنگ بود، کرد و دست راست را کنار داشت، چرا که شمشیر در آن بود. آنگاه آن در را به سوی خود کشید که در اثر آن صخره کنده شد و فرو ریخت و آن در، در دست چپ او قرار گرفت و یهودیان بر او هجوم آوردند. او نیز در را سپر مدافع خود قرار داد و بر آنان هجوم برد و آن سنگ را به پشت سرش پرتاب کرد و تخته سنگ که همان در قلعه بود، از فراز مسلمانان عبور کرد تا آنکه در آخر سپاه فرو افتاد. مسلمانان گفتند: فاصله‌ای را که در طی کرده بود، اندازه گرفتیم و بالغ بر چهل ذراع شد. سپس بر آن در اجتماع کردیم تا آن را از زمین بلند کنیم و چهل مرد بودیم و با کوشش بسیار، (تنها) توانستیم آن را اندکی از زمین بالا بیاوریم.

**[ترجمه]

يج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ خَیْبَرَ رَاجِعاً إِلَی الْمَدِینَهِ قَالَ جَابِرٌ وَ صِرْنَا (۱) عَلَی وَادٍ عَظِیمٍ قَدِ امْتَلَأَ بِالْمَاءِ فَقَاسُوا عُمْقَهُ بِرُمْحٍ فَلَمْ یَبْلُغْ قَعْرَهُ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ اللَّهُمَّ أَعْطِنَا الْیَوْمَ آیَهً مِنْ آیَاتِ أَنْبِیَائِکَ وَ رُسُلِکَ ثُمَّ ضَرَبَ الْمَاءَ بِقَضِیبِهِ وَ اسْتَوَی عَلَی رَاحِلَتِهِ ثُمَّ قَالَ سِیرُوا خَلْفِی بِاسْمِ اللَّهِ (۲) فَمَضَتْ رَاحِلَتُهُ عَلَی وَجْهِ الْمَاءِ فَاتَّبَعَهُ (۳) النَّاسُ عَلَی رَوَاحِلِهِمْ وَ دَوَابِّهِمْ فَلَمْ تَتَرَطَّبْ (۴) أَخْفَافُهَا وَ لَا حَوَافِرُهَا (۵).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است: آن هنگام که رسول خدا صلی الله علیه و آله از خیبر به سوی مدینه بازگشت، جابر گفت: بر دره بزرگی گذشتیم که پر از آب بود، پس عمق آن را با نیزه اندازه گرفتند که به عمق آن نرسید. با مشاهده این وضعیت، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرود آمد و فرمود: «خداوندا، امروز نشانه‌ای از نشانه‌های انبیاء و رسولانت را بر ما نمایان ساز.» سپس عصایش را به آب زد و بر شترش سوار شد و فرمود: با نام خدا در پی من حرکت کنید. پس شتر او بر روی سطح آب به راه افتاد و مردم سوار بر شترها و چهارپاهایشان به دنبال او رفتند و سم اسبان و شتران هم اصلاً مرطوب و خیس نشد. - . الخرائج : ۱۸۸ -

**[ترجمه]

«۳۲»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله لَمَّا صَارَ (۶) إِلَی خَیْبَرَ کَانُوا قَدْ جَمَعُوا حُلَفَاءَهُمْ مِنَ الْعَرَبِ مِنْ غَطَفَانَ أَرْبَعَهَ آلَافِ فَارِسٍ فَلَمَّا نَزَلَ صلی الله علیه و آله بِخَیْبَرَ سَمِعَتْ غَطَفَانُ صَائِحاً یَصِیحُ فِی تِلْکَ اللَّیْلَهِ یَا مَعْشَرَ غَطَفَانَ الْحَقُوا حَیَّکُمْ فَقَدْ خُولِفْتُمْ إِلَیْهِمْ وَ رَکِبُوا مِنْ لَیْلَتِهِمْ وَ صَارُوا إِلَی حَیِّهِمْ مِنَ الْغَدِ فَوَجَدُوهُمْ سَالِمِینَ قَالُوا فَعَلِمْنَا أَنَّ ذَلِکَ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ لِیَظْفَرَ مُحَمَّدٌ بِیَهُودِ خَیْبَرَ فَنَزَلَ صلی الله علیه و آله تَحْتَ شَجَرَهٍ فَلَمَّا انْتَصَفَ النَّهَارُ نَادَی مُنَادِیهِ قَالُوا فَاجْتَمَعْنَا إِلَیْهِ فَإِذَا عِنْدَهُ رَجُلٌ جَالِسٌ فَقَالَ عَلَیْکُمْ هَذَا جَاءَنِی وَ أَنَا نَائِمٌ وَ سَلَّ سَیْفِی وَ قَالَ مَنْ یَمْنَعُکَ مِنِّی قُلْتُ اللَّهُ یَمْنَعُنِی مِنْکَ فَصَارَ کَمَا تَرَوْنَ لَا حَرَاکَ بِهِ فَقَالَ دَعُوهُ وَ لَمْ یُعَاقِبْهُ وَ لَمَّا فَتَحَ عَلِیٌّ علیه السلام حِصْنَ خَیْبَرَ الْأَعْلَی بَقِیَتْ لَهُمْ قَلْعَهٌ فِیهَا جَمِیعُ أَمْوَالِهِمْ وَ مَأْکُولِهِمْ وَ لَمْ یَکُنْ عَلَیْهَا حَرْبٌ بِوَجْهٍ (۷) مِنَ الْوُجُوهِ نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ مُحَاصِراً لِمَنْ فِیهَا فَصَارَ إِلَیْهِ یَهُودِیٌّ مِنْهُمْ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ تُؤْمِنُنِی عَلَی نَفْسِی وَ أَهْلِی وَ مَالِی وَ وُلْدِی حَتَّی أَدُلَّکَ عَلَی فَتْحِ الْقَلْعَهِ فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَنْتَ آمِنٌ فَمَا دَلَالَتُکَ قَالَ تَأْمُرُ أَنْ یُحْفَرَ هَذَا الْمَوْضِعُ فَإِنَّهُمْ یَصِیرُونَ إِلَی مَاءِ أَهْلِ الْقَلْعَهِ فَیَخْرُجُ وَ یَبْقَوْنَ بِلَا مَاءٍ (۸) وَ یُسَلِّمُونَ إِلَیْکَ الْقَلْعَهَ طَوْعاً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَوْ یُحْدِثُ اللَّهُ غَیْرَ هَذَا وَ قَدْ أَمَّنَاکَ فَلَمَّا

۱- فی المصدر: أشرفنا.

۲- فی المصدر: علی اسم اللّه.

۳- و اتبعه خ ل. و فی المصدر: فاتبعها.

۴- فلم یترطب خ ل.

۵- الخرائج: ۱۸۸.

٦- سار خ ل.

٧- من وجه خ ل.

٨- بغير ماء خ ل.

كَانَ مِنَ الْغَدِ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ بَغْلَتَهُ وَ قَالَ لِلْمُسْلِمِينَ اتَّبِعُونِي وَ سَارَ نَحْوَ الْقَلْعَهِ فَأَقْبَلَتِ السِّهَامُ وَ الْحِجَارَهُ نَحْوَهُ وَ هِيَ تَمُرُّ عَنْ يَمْنَتِهِ وَ يَسْرَتِهِ فَلَا تُصِيبُهُ وَ لَا أَحَداً مِنَ الْمُسْلِمِينَ شَيْ ءٌ مِنْهَا حَتَّى وَصَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى بَابِ الْقَلْعَهِ فَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى حَائِطِهَا فَانْخَفَضَ الْحَائِطُ حَتَّى صَارَ مِنَ (۱) الْأَرْضِ وَ قَالَ لِلنَّاسِ ادْخُلُوا الْقَلْعَهَ مِنْ رَأْسِ الْحَائِطِ بِغَيْرِ كُلْفَهٍ (۲).

**[ترجمه]الخرائج: روايت شده است: هنگامی که پیامبر رهسپار خيبر شد، هم پیمانان عرب یهود از غطفان، چهار هزار جنگاور گرد آورده بودند. ولی هنگامی که پیامبر صلى الله عليه و آله در خيبر فرود آمد، غطفانی‌ها در آن شب شنیدند که فریادگری بانگ می‌زند: ای گروه غطفان! خود را به قبیله‌تان برسانید (قبیله‌تان را دریابید) که دشمنانتان در غیاب شما بر آنان هجوم برده‌اند.آنان نیز شبانه سوار مرکب‌هایشان گشتند و صبحدم فردا به سوی قومشان روان گشتند ولی آن‌ها را سالم یافتند (و دریافتند که خطری متوجه آن‌ها نیست)، گفتند: دانستیم که این امر از جانب خداوند بوده است تا محمد را بر یهود چیره سازد. از آن سو پیامبر صلى الله عليه و آله زیر درختی فرود آمد و چون روز به نیمه رسید، ندا دهنده‌ای از جانب او مردم را فراخواند. گفتند: با آن ندا در نزد او جمع شدیم و ناگهان در نزد او با مردی مواجه گشتیم که بر زمین نشسته بود. پیامبرصلى الله عليه وآله فرمود: «این مرد هنگامی که من در خواب بودم پیش آمد و شمشیرم را کشید و گفت: چه کسی تو را در برابر من محافظت می‌کند؟ گفتم: خدا مرا در برابر تو حفاظت می‌کند، پس همانطور که می‌بینید، اینگونه بی‌حرکت گشت». سپس فرمود: «او را رها کنید» و مجازاتش نکرد. هنگامی که علی عليه السّلام قلعه مستحکم خيبر را گشود، برای آن‌ها قلعه‌ای باقی ماند که همه اموال و آذوقه‌شان در آن قرار داشت و برای تصرف آن هیچ جنگی واقع نشده بود. رسول خدا صلى الله عليه و آله کسانی را که در قلعه بودند، محاصره کرد. بعد از محاصره این قلعه، مردی یهودی به نزد پیامبر رفت و گفت: ای محمد! مرا و خانواده و مال و فرزندم را امان ده تا تو را برای فتح قلعه راهنمایی کنم. پیامبر صلى الله عليه و آله به او فرمودند: تو در امانی. حال چگونه می خواهی ما را راهنمایی کنی؟ گفت: دستور بده که این مکان را بکَنند که (از اینجا) به سرچشمه (آب) ساکنان قلعه می‌رسند و با این کار تمامی آن آب خارج می‌شود و آن‌ها بدون آب می‌مانند و قلعه را با دست خود تسلیم تو می‌سازند. رسول خدا صلى الله عليه و آله پاسخ داد: یا آنکه خدا غیر از این را رقم بزند – و در هر حال – تو در امان هستی.

فردای آن روز رسول خدا صلى الله عليه و آله بر قاطرش سوار شد و به مسلمانان فرمود: «دنبال من بیایید». و به سوی قلعه عازم گشت. یهودیان با مشاهده او تیرها و سنگ‌ها بر سرش ریختند. ولی آن تیرها و سنگ‌ها از سمت راست و چپ وی می... گذشتند و هیچ یک از آن‌ها نه به او و نه به احدی از مسلمانان برخورد نکرد تا آنکه پیامبر به در قلعه رسید. پس با دست خویش به دیوار اشاره فرمود که دیوار فرو ریخت و با خاک یکسان شد و به مردم فرمود: «از بالای دیوار بی هیچ زحمتی وارد قلعه شوید.»

**[ترجمه]

بيان

فقد خولفتم إليهم أي أتى عدوكم حيكم مخالفين لكم في الطريق في القاموس هو يخالف فلانه أي يأتيها إذا غاب زوجها.

**[ترجمه]«فقد خولفتم إليهم» يعنى دشمنتان از غير راه شما به سوى قبيله‌تان آمده است. و در قاموس آمده است: «هو يخالف

فلانه» یعنی در غیاب شوهرش به سراغ او می‌رود.

**[ترجمه]

«۳۳»

كا، الكافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ أَبَاهُ علیه السلام حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَعْطَى خَيْبَرَ بِالنِّصْفِ أَرْضَهَا وَ نَخْلَهَا فَلَمَّا أَدْرَكَتِ الثَّمَرَةُ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ رَوَاحَةَ فَقَوَّمَ عَلَيْهِمْ قِيمَةً فَقَالَ لَهُمْ إِمَّا أَنْ تَأْخُذُوهُ وَ تُعْطُونِی نِصْفَ الثَّمَرِ (۳) وَ إِمَّا أَعْطَيْتُكُمْ نِصْفَ الثَّمَرِ (۴) وَ آخُذُهُ فَقَالُوا بِهَذَا قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ (۵).

**[ترجمه]کافی: حلبی گفت: امام صادق علیه السلام مرا آگاه ساخت که پدرش برای او گفته است: رسول خدا صلی الله علیه و آله زمین و نخلستان خیبر را به نصف بخشید و هنگامی که محصولات به ثمر نشستند، عبدالله بن رواحه را به سویشان گسیل داشت و او ارزش محصول (خرما) را تخمین زد، پس به آن‌ها فرمود: «یا شما محصول را بچینید و نیمی از آن را به من دهید و یا آنکه من بچینم و نیمی از محصول را به شما دهم.» پس گفتند: به این، آسمان‌ها و زمین برافراشته و برپا شده است.
- . فروع الکافی: ۱، ۴۰۵ -

**[ترجمه]

«۳۴»

كا، الكافی الْعِدَّةُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی الصَّبَّاحِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ إِنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله لَمَّا افْتَتَحَ خَيْبَرَ تَرَكَهَا فِی أَيْدِيهِمْ عَلَى النِّصْفِ فَلَمَّا بَلَغَتِ الثَّمَرَةُ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ رَوَاحَةَ إِلَيْهِمْ فَخَرَصَ عَلَيْهِمْ فَجَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا لَهُ إِنَّهُ قَدْ زَادَ عَلَيْنَا فَأَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ مَا يَقُولُ هَؤُلَاءِ قَالَ قَدْ خَرَصْتُ عَلَيْهِمْ بِشَیْ ءٍ فَإِنْ شَاءُوا يَأْخُذُونَ بِمَا خَرَصْتُ وَ إِنْ شَاءُوا أَخَذْنَا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ بِهَذَا قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ (۶).

**[ترجمه]کافی: ابوصباح گفت: شنیدم که امام صادق علیه السّلام فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که خیبر را فتح کرد، آن را به نصف به ایشان واگذاشت و چون محصول رسید، عبدالله بن رواحه را به سوی آنان فرستاد. او نیز (مقدار محصول) را برای آنان تخمین زد. بعد از تخمین او،آنان به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: او بر ما سخت گرفته است. پیامبر نیز به سوی عبدالله فرستاد و فرمود: «اینان چه می‌گویند؟» گفت: برای آنان مقداری تخمین زدم، پس اگر خواستند، بنا به آنچه تخمین زدم محصول را برداشت می‌کنند و اگر خواستند ما خود این کار را به انجام می رسانیم. با این سخن مردی از یهود گفت: به این، آسمان‌ها و زمین برپا شده است.

**[ترجمه]

أقول قال الكازرونی فی سنه سبع من الهجره كانت غزوه خيبر فی جمادی الأولی و خيبر علی ثمانيه برد من المدينه و ذلک أن رسول الله صلی الله عليه و آله لما

ص: ۳۱

۱- مع الأرض خ ل.

۲- لم نجد الحديث فی الخرائج المطبوع و لا ما تقدم تحت رقم ۳۰ و ذكرنا مرارا ان الخرائج المطبوع مختصر من الأصل.

۳- التمر خ ل.

۴- التمر خ ل.

۵- فروع الكافی ۱: ۴۰۵.

۶- فروع الكافی ۱: ۴۰۵ و ۴۰۶.

رجع من الحديبيه أقام بالمدينه بقيه ذى الحجه و بعض المحرم ثم خرج فى بقيه المحرم لسنه سبع و استخلف على المدينه سباع بن عرفطه الغفارى (۱) و أخرج معه أم سلمه فلما نزل بساحتهم أصبحوا و غدوا (۲) إلى أعمالهم معهم المساحى و المكاتل فلما نظروا إلى رسول الله صلى الله عليه و آله قالوا محمد و الخميس (۳) فولوا هاربين إلى حصونهم و جعل رسول الله صلى الله عليه و آله يقول الله أكبر خزيت (۴) خيبر إنا جيش إذا نزلنا (۵) بساحه قوم فساء صباح المنذرين فقاتلوهم أشد القتال و فتحها حصنا حصنا و هى حصون ذوات عدد و أخذ كنز (۶) آل أبى الحقيق و كان قد غيبوه فى خربه فدله الله عليه فاستخرجه و قتل منهم ثلاثه و تسعين (۷) رجلا من يهود حتى ألجأهم إلى قصورهم و غلبهم على الأرض و النخل فصالحهم على أن يحقن دماءهم و لهم ما حملت ركابهم و للنبى صلى الله عليه و آله الصفراء و البيضاء و السلاح و يخرجهم و شرطوا للنبى صلى الله عليه و آله أن لا يكتموه شيئا فإن فعلوا فلا ذمه لهم و لا عهد فلما وجد المال الذى غيبوه فى مسك الجمال (۸) سبى نساءهم و غلب على الأرض و النخل و دفعها إليهم على الشطر.

ثم ذكر حديث الرايه و رجوع أبى بكر و عمر و انهزامهما.

وَ قَوْلَهُ صلى الله عليه و آله أَمَا وَ اللَّهِ لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَداً رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ يَأْخُذُهَا إلى آخر ما مر.

ص: ۳۲

۱- فى سيره ابن هشام ۳: ۳۷۸: و استعمل على المدينه نميله بن عبد اللّه الليثى، و ذكر المقريزى فى الامتاع سباع أولا، ثمّ قال: و قيل: أبا ذر، و قيل نميله بن عبد اللّه الليثى.

۲- فى المصدر: أصبحوا و أفئدتهم تخفق و فتحوا حصونهم و غدوا.

۳- الخميس الجيش، سمّى بذلك لأنّه ينقسم إلى خمسه اقسام: مقدّمه، و ساقه، و قلب، و ميمنه و ميسره.

۴- فى السيره: خربت خيبر.

۵- فى المصدر و السيره و غيرهما: إنا إذا نزلنا.

۶- فى الامتاع: كان مسك جمل فيه: أسوره الذهب، و دمالج الذهب، و خلاخل الذهب و اقرطه ذهب و نظم من جوهر و زمرد، و خواتم ذهب، و فتخ بجزع ظفار مجزع بالذهب انتهى أقول: الفتخ بالخاء المعجمه جمع فتخه: حلقه تلبس فى الاصبع كالخاتم.

۷- فى المصدر: سبعين.

۸- فى المصدر: فى مسك الجمل.

ثم قال قال ابن عباس لما أراد النبى صلى الله عليه و آله أن يخرج من خيبر قال القوم الآن نعلم أ سريه صفيه أم امرأه فإن كانت امرأه فسيحجبها و إلاـ فهى سريه فلما خرج أمر بستر فستر دونها فعرف الناس أنها امرأه فلما أرادت أن تركب أدنى رسول الله صلى الله عليه و آله فخذه منها لتركب عليها فأبت و وضعت ركبتها على فخذه ثم حملها فلما كان الليل نزل فدخل الفسطاط و دخلت معه و جاء أبو أيوب فبات عند الفسطاط معه السيف واضع رأسه على الفسطاط فلما أصبح رسول الله صلى الله عليه و آله سمع صوتا فقال من هذا فقال أنا أبو أيوب فقال ما شأنك قال يا رسول الله جاريه شابه حديثه عهد بعرس و قد صنعت بزوجها ما صنعت فلم آمنها قلت إن تحركت كنت قريبا منك فقال رسول الله صلى الله عليه و آله رحمك الله يا أبا أيوب مرتين و كانت صفيه عروسا بكنانه بن الربيع بن أبى الحقيق حين نزل رسول الله خيبر فرأت فى المنام كأن الشمس نزلت حتى وقعت على صدرها فقصت ذلك على زوجها فقال و الله ما تمنيت (۱) إلا هذا الملك الذى نزل بنا ففتحها رسول الله صلى الله عليه و آله و ضرب عنق زوجها فتزوجها.

-و فى بعض الروايات أن صفيه كانت قد رأت فى المنام و هى عروس بكنانه بن الربيع أن قمرا وقع فى حجرها فعرضت رؤياها على زوجها فقال ما هذا إلا أنك تمنين ملك الحجاز فلطم وجهها لطمه اخضرت عينها منها فأتى رسول الله صلى الله عليه و آله بها و بها أثر منها فسألها ما هو فأخبرته هذا الخبر.

و أتى رسول الله صلى الله عليه و آله بزوجها كنانه و كان عنده كنز بنى النضير فسأله فجحده أن يكون يعلم مكانه فأتى رسول الله صلى الله عليه و آله برجل من اليهود فقال لرسول الله صلى الله عليه و آله إنى قد رأيت كنانه يطيف بهذه الخربه كل غداه فقال رسول الله أ رأيت إن وجدناه عندك أ نقتلك قال نعم فأمر رسول الله صلى الله عليه و آله بالخربه فحفرت فأخرج منها بعض كنزهم ثم سأله ما بقى فأبى أن يؤديه فأمر صلى الله عليه و آله الزبير بن العوام قال عذبه حتى تستأصل ما عنده و كان الزبير يقدح بزند فى

۱- فى المصدر: ما تمنين.

صدره حتی أشرف علی نفسه ثم دفعه رسول الله صلی الله علیه و آله إلی محمد بن مسلمه فضرب عنقه بأخیه محمود بن مسلمه.

و بإسناده عن أنس قال لما افتتح رسول الله صلی الله علیه و آله خیبر قال الحجاج بن علاط یا رسول الله إن لی بمکه مالا و إن لی بها أهلا أرید أن آتیهم فأنا فی حل إن أنا نلت منک و قلت (۱) شیئا فأذن له رسول الله صلی الله علیه و آله أن یقول ما شاء فأتی امرأته حین (۲) قدم و قال اجمعی لی ما کان عندک فإنی أرید أن أشتری من غنائم محمد و أصحابه فإنهم قد استبیحوا و قد أصیبت أموالهم و فشا ذلک فی مکه فانقمع المسلمون و أظهر المشرکون فرحا و سرورا فبلغ الخبر العباس بن عبد المطلب فعقر و جعل لا یستطیع أن یقوم ثم أرسل الغلام إلی الحجاج ویلک ما ذا جئت به و ما ذا تقول فما وعد الله خیر مما جئت به فقال الحجاج اقرأ علی أبی الفضل السلام و قل له فلیخل لی بعض بیوته لآتیه فإن الخبر علی ما یسره قال فجاء غلامه فلما بلغ الباب قال أبشر یا أبا الفضل قال فوثب العباس فرحا حتی قبل بین عینیه فأخبره بما قال الحجاج فأعتقه قال ثم جاء الحجاج فأخبره أن رسول الله صلی الله علیه و آله قد افتتح خیبر و غنم أموالهم و جرت سهام الله تعالی فی أموالهم و اصطفی رسول الله صلی الله علیه و آله صفیه و اتخذها لنفسه و خیرها بین أن یعتقها و تکون زوجته أو تلحق بأهلها فاختارت أن یعتقها و تکون زوجته و لکن جئت (۳) لمال لی هاهنا أردت أن أجمعه فأذهب به فاستأذنت رسول الله صلی الله علیه و آله فأذن لی أن أقول ما شئت فاخف علی ثلاثا ثم اذکر ما بدا لک قال فجمعت امرأته ما کان عندها من حلی و متاع فدفعته إلیه ثم انشمر به فلما کان بعد ثلاث أتی العباس امرأه الحجاج فقال ما فعل زوجک فأخبرته أنه ذهب یوم کذا و کذا و قالت لا یحزنک الله یا أبا الفضل لقد شق علینا الذی بلغک قال أجل لا یحزننی الله تعالی و لم یکن بحمد الله إلا ما أحببنا فتح الله خیبر

۱- فی المصدر: أو قلت.

۲- فی المصدر: حتی قدم.

۳- فی المصدر: و لکنی جئت.

علی رسول الله صلی الله علیه و آله و اصطفی رسول الله صلی الله علیه و آله صفیه لنفسه فإن کان لک حاجه فی زوجک فالحقی به قالت أظنک و الله صادقا قال فو الله إنی لصادق و الأمر علی ما أخبرتک قال ثم ذهب حتی أتی مجلس قریش (۱) و هم یقولون إذا مر بهم لا ـ یصیبک إلا خیر یا أبا الفضل قال لم یصبنی إلا خیر بحمد الله لقد أخبرنی الحجاج أن خیبر فتح الله علی رسوله و جرت سهام الله فیها و اصطفی رسول الله صلی الله علیه و آله صفیه لنفسه و قد سألنی أن أخفی عنه ثلاثا و إنما جاء لیأخذ ماله و ما کان له من شی ء هاهنا ثم یذهب قال فرد الله الکأبه التی بالمسلمین علی المشرکین و خرج من کان دخل بیته مکتئبا حتی أتوا العباس فأخبرهم الخبر فسر المسلمون و رد الله ما کان من کأبه أو غیظ أو حزن علی المشرکین. (۲).

قوله (۳) فانقمع أی انکسر و عقر أی دهش من کراهه الخبر الذی سمعه و انشمر به أی خف به و أسرع به.

**[ترجمه]مؤلف: کازرونی گفت: غزوه خیبر در جمادی الأولی سال هفتم هجری واقع شد و خیبر در هشت بردی مدینه قرار داشت. - . فروع الکافی ۱: ۴۰۶-۴۰۵ - و فتح آن اینگونه صورت پذیرفت که چون رسول خدا از حدیبیه بازگشت، باقی ذی الحجّه و بخشی از محرم را در مدینه اقامت کرد. سپس در روزهای باقی مانده محرم سال هفتم هجری از مدینه خارج شد و به جای خویش سباع بن عرفطه غفاری را گمارد و اُمّ سلمه را با خود همراه ساخت. بعد از آنکه پیامبر و سپاهیانش در دیار آنان فرود آمدند، یهودیان که صبحدم با بیل‌ها و سبدها عازم کارهای روزانه خود بودند، با مشاهده پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: محمد با ارتش خود - . «الخمیس»: ارتش. از آن رو این نام بر آن اطلاق شده است که سپاه به پنج بخش تقسیم می‌گردید: مقدمه یا طلیعه، ساقه یا عقبه، قلب یا میانه، میمنه (سمت راست)، و میسره(سمت چپ). -

اینجاست و به سوی قلعه هایشان گریختند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «الله اکبر، خیبر خوار گردد، ما ارتشی هستیم که چون به دیار قومی فرود آییم، صبح هشدار داده شدگان آن چه بد می‌گردد». مسلمانان با آنان به سختی نبرد کردند و پیامبر قلعه‌ها را که نفرات فراوان داشتند، یکی بعد از دیگری فتح کرد و گنج آل أبی الحقیق را هم تصاحب نمود. یهودیان این گنج را در خرابه‌ای پنهان ساخته بودند، ولی خداوند پیامبر را به آن راهنمایی کرد و او آن را خارج ساخت و از آنان نود و سه مرد یهودی را کشت تا آنکه آنان را به قصرهایشان پناه داد (راند) و زمین و نخلستان آنان را گرفت و با آنان بر این اساس مصالحه کرد که خونشان محفوظ و هر آنچه بار شترانشان گشته است، برای آن‌ها باقی بماند. ولی طلا و نقره و سلاح از آن پیامبر باشد و آنان را اخراج کند و به پیامبر تعهد سپردند که چیزی را از او پنهان نسازند، و اگر چیزی را پنهان ساختند، هیچ ذمه و عهدی نسبت به آنان وجود نداشته باشد. بر همین اساس، هنگامی که مالی را که در پوست شتر پنهان ساخته بودند یافت، زنانشان را به کنیزی گرفت و زمین و نخلستان آنان را تصاحب کرد و نصف آن را به آنان بازگرداند.

سپس حدیث پرچم و شکست و بازگشت ابوبکر و عمر و سخن پیامبر صلی الله علیه و آله را آورده است که فرمود: «به خدا سوگند، فردا این پرچم را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسولش هم او را دوست دارند، پرچم را بر می‌دارد...» تاآخر حدیث که در صفحات قبل ذکر شد.

- سپس گفت: - ابن عباس گفت: هنگامی که پیامبر قصد خروج از خیبر را نمود، مردم گفتند: الان می‌فهمیم که آیا صفیّه در حکم کنیز است یا آنکه همسر پیامبر است؟ که اگر همسر او باشد، او را می‌پوشاند و در غیر این صورت او کنیز است. و چون پیامبر خارج شد، دستور داد صفیه را بپوشانند. و این گونه مردمان دانستند که او همسر پیامبر گشته است. و آن دم که صفیه

خواست سوار مرکب شود، رسول خدا صلی الله علیه و آله رانش را نزدیک آورد تا از روی آن سوار شود، ولی صفیه امتناع کرد و زانوی خود را ران حضرت نهاد و رسول خدا او را سوار کرد. و چون شب در رسید، پیامبر فرود آمد و با صفیه وارد خیمه گردید، و ابوایوب پیش آمد و در حالی که شمشیر به دست بود و سرش را بر خیمه نهاده بود، شب را در کنار خیمه به سر آورد. چون رسول صلی الله علیه و آله به صبح درآمد، صدایی شنید. فرمود: «چه کسی آنجاست؟» پاسخ آمد: من ابو ایوب هستم. فرمود: «چه کار داری؟» گفت: ای رسول خدا! من از کنیزی جوان و نوعروس که با شوهرش چنان رفتاری کرد، ایمن نبودم، (با خود) گفتم: اگر از جای جنبید (و قصد صدمه زدن داشت)، نزدیک شما باشم. با شنیدن این سخن، رسول خدا صلی الله علیه و آله دو بار فرمود: «ای ابو ایوب: خدا تو را رحمت کند.» و صفیه هنگامی که رسول خدا در خیبر فرود آمد، همسر کنانه بن ربیع بن ابی الحقیق بود و در خواب دید که خورشید پایین آمد و بر روی سینه‌اش نشست. این رؤیا را برای شوهرش بازگو کرد. شوهرش گفت: به خدا که تو تنها در آرزوی وصال این پادشاه هستی که بر ما وارد شده است. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله خیبر را فتح کرد و گردن همسر صفیه را زد و او را به ازدواج خود درآورد.

و در برخی روایات آمده است: صفیه که همسر کنانه بن ربیع بود، در خواب دیده بود ماهی وارد اتاق او شده است. پس خواب خود را بر شویش بازگفت. شوهرش گفت: این تنها به این معنی است که تو آرزومند (وصال) پادشاه حجاز هستی. پس چنان سیلی بر او زد که دیدگانش از آن به کبودی گرایید. بعد از فتح خیبر او را به نزد رسول خدا آوردند، در حالی که همچنان اثر سیلی بر چهره او هویدا بود. و پیامبر از او درباره چند و چون آن سؤال نمود و صفیه او را از این ماجرا آگاه ساخت.

و کنانه همسر صفیه را که گنج بنی نضیر نزد او بود، خدمت پیامبر آوردند. پیامبر آن گنج را از او مطالبه کرد. ولی کنانه منکر آگاهی از مکان آن گنج شد. در این حین مردی یهودی را خدمت پیامبر آوردند و او به پیامبر گفت: من کنانه را می دیدم که هر صبح در اطراف این خرابه می‌گشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله به کنانه فرمود: «آیا می‌پذیری که اگر گنج را نزد تو یافتیم تو را بکشیم؟» گفت: بله، می پذیرم. رسول خدا دستور جستجوی خرابه را صادر نمود. مسلمانان آن خرابه را حفر کردند و مقداری از گنج آنان را خارج ساختند. سپس پیامبر از کنانه، باقی مانده گنج را مطالبه نمود. ولی او(بار دیگر) از دادن آن امتناع کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله با مشاهده سرسختی کنانه، به زبیر بن عوّام فرمود: «او را شکنجه کن تا به آنچه که نزد اوست دست یابی.» – . این متن بی مدرک که نسبت امر به شکنجه به رسول خدا می‌دهد قابل قبول نیست. زیرا در اسلام شکنجه برای اقرار گرفتن ممنوع است. – و زبیر با آتش زنه سینه او را می‌سوزاند تا آنکه در آستانه مرگ قرار گرفت. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به محمد بن مسلمه سپرد که به انتقام خون برادرش محمود بن مسلمه، گردن او را زد.

و به نقل از انس روایت کرده است که گفت: آن هنگام که رسول خدا صلی الله علیه و آله خیبر را گشود، حجاج بن علاط گفت: ای رسول خدا! دارایی و خانواده من در مکه است و می‌خواهم آن‌ها را بیاورم. آیا من اجازه دارم که از تو بدگویی کنم و سخنی (بر ضد تو) بر زبان آرم؟ رسول خدا نیز به او اجازه داد آنچه می‌خواهد بگوید. هنگامی که حجاج به مکه رسید، نزد همسرش رفت و گفت: آنچه از من نزد توست، جمع کن که می‌خواهم از غنائم محمّد و اصحابش[که به دست یهود افتاده] خریداری کنم. چرا که آنان همگی قلع و قمع شدند و اموالشان به تاراج رفت. این خبر در مکه منتشر شد و

مسلمانان را غمگین و خانه‌نشین ساخت و مشرکان به شادی و سرور پرداختند. این خبر به عباس بن عبدالمطلب نیز رسید و او از شنیدن آن چنان در بهت و حیرت فرو رفت که حتی یارای برخاستن از زمین را هم نداشت. عباس غلامش را به نزد حجاج فرستاد (و به او پیام داد:) وای بر تو! چرا چنین خبری آورده ای؟ و این چه سخنی است که می گویی؟ و حال آنکه، آنچه خداوند به تحقق آن وعده داده است، از آنچه تو آورده ای، بسی بهتر و نیکوتر است. حجاج در پاسخ گفت: سلامم را به ابوالفضل برسان و به او بگو: یکی از خانه‌هایش را برایم خالی کند که به یقین من به نزدش می‌آیم و خبر چنان است که او را شاد و مسرور می‌سازد. گفت: غلام عباس آمد، و هنگامی که به در رسید گفت: ای ابوالفضل، تو را مژده‌ای دارم. گفت: عباس از خوشحالی برجست و میان دیدگان او را بوسید و او عباس را از آنچه حجاج گفته بود آگاه ساخت و عباس به پاس این خبر، غلام را آزاد ساخت. سپس حجاج به نزد او آمد و او را آگاه ساخت که رسول خدا خیبر را فتح کرد و اموال آنان را به غنیمت گرفت و سهام الهی در اموال آنان جاری شد، و رسول خدا صفیه را برگزید و او را برای خود برداشت و او مخیّر شد که یا پیامبر او را آزاد کند و همسر او گردد و یا آنکه به خانواده‌اش بپوندد. و صفیه آزاد شدن و به همسری پیامبر درآمدن را برگزید. و اما من، به خاطر مال و دارایی که اینجا دارم، آمدم و خواستم که آن را جمع کنم و با خود ببرم. پس از رسول خدا اجازه خواستم و او هم به من اجازه داد که هر آنچه می‌خواهم بگویم. پس تا سه روز این سخن را پنهان دار. سپس آنچه خواستی بر زبان آر. گفت: همسر حجاج هر آنچه از زیورآلات و لوازم زندگی در اختیارش بود جمع کرد و به او داد و حجاج با آن‌ها به شتاب گریخت. و چون سه روز گذشت، عباس به نزد همسر حجاج آمد و گفت: شوهرت چه کرد؟ و او عباس را آگاه ساخت که روز کذا و کذا رفت و گفت: ای ابوالفضل، خدا غمگینت نسازد. خبری که به تو رسید برای ما بسی سخت و ناگوار بود. گفت: صد البته همین گونه است و خدا مرا غمگین نسازد. و به شکر خدا آن خبر جز آنچه که دوست داشتیم نبود. خداوند خیبر را به روی رسول خدا گشود و او صفیه را برای خود برگزید، و اگر تو نیازمند شوهرت هستی، به او ملحق شو. همسر حجاج گفت: به خدا سوگند که تو را فردی راستگو می‌دانم. گفت: به خدا که من راست می گویم و حقیقت کار آن است که تو را از آن آگاه ساختم. - گفت: - سپس عباس رفت تا آنکه وارد مجلس قریش شد، در حالی که آنان به او می گفتند: ای ابوالفضل، جز خیر و نیکی تو را پیش نیاید. گفت: بحمدالله جز خیر مرا پیش نیامده است. به یقین حجاج مرا آگاه ساخت که خداوند خیبر را به روی رسول خود گشود و سهام خداوند در آن جاری گردید، و رسول خدا صفیه را برای خود برگزید. و حجاج از من خواست تا سه روز این موضوع را پنهان دارم و او تنها برای برداشتن و بردن دارایی و آنچه که اینجا داشت، به مکه آمد. پس خداوند اندوهی را که بر مسلمانان عارض گشته بود، به مشرکان بازگرداند و کسانی که با غصه و اندوه خانه‌نشین شده بودند خارج شدند و نزد عباس آمدند. او نیز خبر را به آنان داد و مسلمانان شادی و سرور کردند و خداوند غم و اندوه و خشم را به مشرکان بازگرداند. - . المنتقی فی مولد المصطفی: باب هفتم قسمت مربوط به سال هفتم هجری. -

سخنش: «إنقمع» یعنی إنکسر: شکسته شد. و «عقر»: یعنی از بدی و ناگواری خبری که شنید، بهت زده و از خود بیخود شد. و «إنشمر به»: یعنی به شتاب با آن رفت.

**[ترجمه]

مِنَ الدِّيوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام مِمَّا أَنْشَدَهُ فِی غَزَاهِ خَيْبَرَ:

سَتَشْهَدُ لِی بِالْكَرِّ وَ الطَّعْنِ رَايَهٌ ***حَبَانِی بِهَا الطُّهْرُ النَّبِیُّ الْمُهَذَّبُ

وَ تَعْلَمُ أَنِّی فِی الْحُرُوبِ إِذَا الْتَظَتْ*** بِنِيرَانِهَا اللَّيْثُ الْهَمُوسُ الْمُجَرَّبُ

وَ مِثْلِیَ لَاقَی الْهَوْلَ فِی مَفْظِعَاتِهِ ***وَ قَلَّ لَهُ الْجَيْشُ الْخَمِيسُ الْعَطَبْطَبُ (۴)

وَ قَدْ عَلِمَ الْأَحْيَاءُ أَنِّی زَعِيمُهَا*** وَ أَنِّی لَدَی الْحَرْبِ الْعُذَيْقُ الْمُرَجَّبُ (۵)

**[ترجمه]در دیوان منسوب به امیرالمومنین، از آنچه در جنگ خیبر سرود، آمده است:

- به یورش و نیزه زدن من پرچمی گواهی خواهد داد که پیامبر پاک و مربی، آن را به من داد.

و آن پرچم می‌داند که من در گرماگرم نبردها، در میانه آن چون شیری خونخوار و نابودگر هستم .

و کسی همانند من، همیشه با حوادث سخت و طاقت‌فرسا روبرو بوده و تمام پنج رکن لشکری که خطرناک است، برای او ناچیز بوده است.

تمام طائفه های عرب می دانند که من پرچمدار عرب و جنگ هستم و می دانند که به هنگام جنگ نخلی پربار و استوارم.

**[ترجمه]

بيان

الالتظاء الاشتعال و الالتهاب و قال الجوهری الأسد الهموس الخفی الوطء و قل المضبوط فی النسخ بالقاف و لعل الفاء أنسب من قولهم فل الجيش إذا هزمهم و العطبطب لم أجده فی اللغه و فی الشرح المهلك و الزعيم سيد القوم و رئيسهم و العذيق تصغير العذق بالفتح و هی النخله و هو

ص: ۳۵

۱- فی المصدر: مجالس قريش.

۲- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب السابع فيما كان سنه سبع من الهجره.

۳- ذكر فی الطبعه السابقه قبل ذلک لفظه (بيان) و لكن نسخه المصنّف خاليه عنها.

۴- الخميس: الجيش، سمی به لان له خمسه اركان: مقدّمه و قلب و ميمنه و ميسره و ساق.

۵- فی المصدر: المرحب. راجع الديوان: ۲۳ و ۲۴.

تصغیر تعظیم و الرجبه هو أن تعمد النخله الکریمه ببناء من حجاره أو خشب إذا خیف علیها لطولها و کثره حملها أن تقع و قد یکون ترجیبها بأن یجعل حولها شوک لئلا یرقی إلیها و من الترجیب أن تعمد بخشبه ذات شعبتین و قیل أراد بالترجیب التعظیم کل ذلک ذکره فی النهایه.

وَ مِنْهُ فِیهَا:

أَنَا عَلِیٌّ وَ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ***مُهَذَّبٌ ذُو سَطْوَهٍ وَ ذُو غَضَبٍ

غُذِّیتُ (۱) فِی الْحَرْبِ وَ عِصْیَانِ النُّوَبِ*** مِنْ بَیْتِ عِزٍّ لَیْسَ فِیهِ مُنْشَعَبُ

وَ فِی یَمِینِی صَارِمٌ یَجْلُو (۲) الْکُرَبَ*** مَنْ یَلْقَنِی یَلْقَی الْمَنَایَا وَ الْعَطَبَ

إِذْ کَفُّ مِثْلِی بِالرُّءُوسِ یَلْتَعِبُ (۳)

**[ترجمه]«الإلتظاء»، شعله کشیدن و ملتهب شدن. و جوهری گفته است: «الأسد الهموس» یعنی شیری که در پنهانی گام برمی‌دارد، و «قلّ» در نسخه‌ها با قاف آمده است ولی شاید با فاء صحیح‌تر باشد از «فلّ الجیش»: آنگاه که آنان را شکست دهد. و «العطبطب»: آن را در لغت نیافتم، و در شرح یعنی نابودگر و هلاک کننده. و «الزعیم»: بزرگ و رئیس قوم. «العذیق»: تصغیر العذق با فتحه به معنی نخل است، و آن تصغیر تعظیم است، و «الرجبه» یعنی آنکه نخل بزرگ آن هنگام که از بلندی و زیادی بار، ترس فرو افتادن آن رود، بنایی از سنگ یا چوب تکیه گاه آن گردد. و ممکن است ترجیب نخل به این صورت باشد که در اطراف آن خار گذاشته شود تا از آن بالا نروند. و از ترجیب آن است که به چوبی دو شاخه تکیه داده شود. و گفته شده است که منظور او از ترجیب، تعظیم و بزرگداشت است، همه آن‌ها را در النهایه آورده است.

و از دیگر اشعار موجود در این دیوان درباره جنگ خیبر:

- من علی و پسر عبدالمطلب هستم و تربیت یافته‌ای مهاجم و خشمناک هستم.

- در هنگامه جنگ و یورش طوفانی سختی‌ها، بالیده‌ام و از خانه عزت و شرفی هستم که اختلاف و جدایی در آن راه ندارد.

- و در دست راستم، شمشیر برنده‌ای دارم که سختی‌ها را کنار می‌زند و هر که با من رو در رو گردد، با مرگ و هلاکت رو در رو می‌شود.

- چرا که دست جنگاوری مانند من، سرهای حریفان را به بازی می گیرد. - . الدیوان : ۲۴ -

**[ترجمه]

و عصیان النؤب أی عدم إطاعه نوائب الدهر لی و غلبتها علی و المنشعب مصدر میمی أو اسم مکان و الانشعاب التفرق و إذ للتعلیل أو ظرف لیلقی.

وَ مِنْهُ فِیهَا مُخَاطِباً لِیَاسِرٍ وَ غَیْرِهِ:

هَذَا لَکُمْ مِنَ الْغُلَامِ الْغَالِبِ ***مِنْ ضَرْبِ صِدْقٍ وَ قَضَاءِ الْوَاجِبِ (۴)

وَ فَالِقِ الْهَامَاتِ وَ الْمَنَاکِبِ*** أَحْمِی بِهِ قَمَاقِمَ الْکَتَائِبِ (۵)

**[ترجمه]«و عصیان النؤب»: یعنی عدم فرمانبرداری سختی‌ها و مصیبت‌ها از من و غلبه آن‌ها. و «المنشعب» مصدر میمی یا اسم مکان، و «الانشعاب» یعنی جدایی و پراکندگی، و «إذ» یا به معنای تعلیل است و یا ظرف برای فعل یلقی می‌باشد.

و از دیگر اشعار منسوب به او در جنگ خیبر که یاسر و سایرین را خطاب قرار داده، است:

– این شمشیر نوجوانی که همیشه پیروز است مخصوص شماست. از روی عقیده شمشیر می زند و کار واجب (جهاد) را انجام می دهد.

– و شمشیر من شکافنده سرها و شانه‌ها است و با آن از لشکرها حمایت می‌کنم. – . الدیوان: ۲۴ –

**[ترجمه]

القمقام السید و العدد الکثیر و الکتیبه الجیش.

وَ مِنْهُ فِیهَا مُخَاطِباً لِعَنْتَرٍ وَ سَائِرِ عَسْکَرِ خَیْبَرَ:

هَذَا لَکُمْ مَعَاشِرَ الْأَحْزَابِ*** مِنْ فَالِقِ الْهَامَاتِ وَ الرِّقَابِ

فَاسْتَعْجِلُوا لِلطَّعْنِ وَ الضِّرَابِ*** وَ اسْتَبْسِلُوا لِلْمَوْتِ وَ الْمَآبِ

صَیَّرَکُمْ سیفی إِلَی الْعَذَابِ***بِعَوْنِ رَبِّی الْوَاحِدِ الْوَهَّابِ(۶)

**[ترجمه]«القمقام»: بزرگ قوم، و عدد زیاد، و «الکتیبه»: ارتش

و از دیگر اشعار دیوان درباره جنگ خیبر که عنتر و سایر لشکریان خیبر را خطاب قرار داده است:

– ای گروه احزاب! این برای شما از جانب شکافنده سرها و گردن‌ها است.

– پس به سوی ضربات شمشیر و نیزه بشتابید و از برای کشته شدن و رفتن به آن دنیا فداکاری کنید و وارد میدان نبرد شوید.

– که شمشیر من با یاری خداوند یگانه بخشنده، شما را به عذاب رهنمون می‌سازد. – . الدیوان : ۲۵ –

**[ترجمه]

استبسل طرح نفسه فی الحرب و یرید أن یقتل أو یقتل لا محاله و

ص: ۳۶

۱- فی المصدر: عذیت.

۲- فی المصدر: تجلو.

۳- الدیوان: ۲۴.

۴- الواهب خ ل.

۵- الدیوان: ۲۴.

۶- الدیوان : ۲۵.

المآب المرجع فی الآخره.

وَ مِنْهُ فِيهِ مُخَاطِباً لِرَبِيعِ بْنِ أَبِی الْحُقَيْقِ:

أَنَا عَلِيٌّ وَ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ ***أَحْمِی ذِمَارِی وَ أَذُبُّ عَنْ حَسَبٍ

وَ الْمَوْتُ خَيْرٌ لِلْفَتَی مِنَ الْهَرَبِ (۱)

وَ مِنْهُ فِيهَا مُخَاطِباً لِجَمَاهِيرِ أَهْلِ خَيْبَرَ:

أَنَا عَلِيٌّ وَ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ*** مُهَذَّبٌ ذُو سَطْوَةٍ وَ ذُو حَسَبٍ

قِرْنٌ إِذَا لَاقَيْتُ قِرْناً لَمْ أَهَبْ ***مَنْ يَلْقَنِی يَلْقَی الْمَنَايَا وَ الْكُرَبَ (۲)

وَ مِنْهُ فِيهَا مُخَاطِباً لِمُرَّةَ بْنِ مَرْوَانَ:

أَنَا عَلِيٌّ وَ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ*** أَخُو النَّبِيِّ الْمُصْطَفَی الْمُنْتَجَبِ

رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَدْ غَلَبَ*** بَيَّنَهُ رَبُّ السَّمَاءِ فِی الْكُتُبِ

وَ كُلُّهُمْ (۳) يَعْلَمُ لَا قَوْلَ كَذِبٍ*** وَ لَا بِزُورٍ حِينَ يدء (۴) (يَدْوِی) بِالنَّسَبِ

صَافِی الْأَدِيمِ وَ الْجَبِينِ كَالذَّهَبِ*** الْيَوْمَ أُرْضِيهِ بِضَرْبٍ وَ غَضَبٍ

ضَرْبَ غُلَامٍ أَرِبٍ مِنَ الْعَرَبِ*** لَيْسَ بِخَوَّارٍ يُرَی عِنْدَ النُّكَبِ

فَاثْبُتْ لِضَرْبٍ مِنْ حُسَامٍ كَاللَّهَبِ (۵)

**[ترجمه]«استبسل»، خود را در جنگ انداخت و خواست که بی‌تردید یا بکشد یا کشته شود. و «المآب»، محل بازگشت در آخرت.

و از دیگر اشعار که خطاب به ربیع بن ابی الحقیق سروده است:

- من علی و پسر عبدالمطلب هستم که از ناموس و آبرو دفاع می‌کنم و دستاوردهای پدرانم را پاس می‌دارم.

- و برای جوانمرد، مرگ نیکوتر از گریز و فرار است. - . دیوان : ۲۵ -

و از دیگر اشعار خطاب به ساکنان خیبر:

- من علی و پسر عبدالمطلب هستم. تربیت یافته‌ای هجوم برنده هستم و از کارهای بزرگ پدرانم شرافت یافته‌ام.

- جنگاوری هستم که در هنگامه رویارویی با هماوردان نمی‌هراسم، و هر که با من رودرو شود، با مرگ و سختی مواجه می... شود. - .الدیوان: ۲۵ -

و از دیگر اشعار خطاب به مرّه بن مروان:

- من علی و پسر عبدالمطب هستم. برادر پیامبر برگزیده خداوندم.

- فرستاده پروردگار جهانیان که بر همه غالب شده است. و خداوند آسمان‌ها او را در کتابهای الهی ذکر کرده است.

- و همه می‌دانند که این سخن دروغ نیست و هنگام معرفی چنین گفته می‌شود:

- او پوست و پیشانی درخشانی چون طلا دارد و امروز من او را با ضربه شمشیر و خشم خویش، راضی و خشنود می‌سازم.

- همانند جوانی زیرک و کاردان از نسل عرب حمله می‌کنم که در سختی‌ها سست عنصر و درمانده نیست.

- پس برای ضربه شمشیر که چون آتش است بر جای بمان و فرار مکن. - . دیوان : ۲۶-۲۵ -

**[ترجمه]

حین یدء قال الشارح الداو و الدای الحکایه و لم أجده فیما عندنا من الکتب و فی القاموس دأیت الشی ء کسعیت ختلته و یحتمل أن یکون بالباء الموحده من الابتداء.

وَ مِنْهُ فِیهَا مُخَاطِباً لِمَرْحَبٍ:

نَحْنُ بَنُو الْحَرْبِ بِنَا سَعِیرُهَا*** حَرْبَ عَوَانٍ حَرُّهَا نَذِیرُهَا

تَحُثُّ رَکْضَ الْخَیْلِ فِی زَفِیرِهَا (۶)

وَ مِنْهُ فِیهَا مُجِیباً لِیَاسِرٍ الْخَیْبَرِیِ:

ص: ۳۷

۱- الدیوان: ۲۵.

۲- الدیوان: ۲۵.

۳- و کلکم خ ل.

۴- فی المصدر: یدوی. أقول: دوی یدوی: سمع له دوی.

٥- الديوان: ٢٥ و ٢٦.

٦- الديوان: ٦١. و هو خال عن المصرع الأخير.

تَبّاً وَ تَعْساً لَکَ یَا ابْنَ الْکَافِرِ*** أَنَا عَلِیٌّ هَازِمُ الْعَسَاکِرِ

أَنَا الَّذِی أَضْرِبُکُمْ وَ نَاصِرِی*** إِلَهُ حَقٍّ وَ لَهُ مُهَاجِرِی

أَضْرِبُکُمْ بِالسَّیْفِ فِی الْمَصَاغِرِ*** أَجُودُ بِالطَّعْنِ وَ ضَرْبٍ طاهر (۱) (ظَاهِرٍ)

مَعَ ابْنِ عَمِّی وَ السِّرَاجِ الزَّاهِرِ*** حَتَّی تَدِینُوا لِلْعَلِیِّ الْقَاهِرِ

ضَرْبَ غُلَامٍ صَارِمٍ مُمَاهِرِ (۲)

وَ أَیْضاً فِی جَوَابِهِ:

یَنْصُرُنِی رَبِّی خَیْرُ نَاصِرٍ*** آمَنْتُ بِاللَّهِ بِقَلْبٍ شَاکِرٍ

أَضْرِبُ بِالسَّیْفِ عَلَی الْمَغَافِرِ*** مَعَ النَّبِیِّ الْمُصْطَفَی الْمُهَاجِرِ (۳)

وَ مِنْهُ فِیهَا مُجِیباً لِأَبِی الْبُلَیْتِ عَنْتَرٍ:

أَنَا عَلِیٌّ الْبَطَلُ الْمُظَفَّرُ*** غَشَمْشَمُ الْقَلْبِ بِذَاکَ أُذْکَرُ

وَ فِی یَمِینِی لِلِّقَاءِ أَخْضَرُ ***یَلْمَعُ مِنْ حافته (حَافَتِهِ) بَرْقٌ یَزْهَرُ (۴)

لِلطَّعْنِ وَ الضَّرْبِ الشَّدِیدِ مُحْضَرُ*** مَعَ النَّبِیِّ الطَّاهِرِ الْمُطَهَّرِ

اخْتَارَهُ اللَّهُ الْعَلِیُّ الْأَکْبَرُ*** الْیَوْمَ یُرْضِیهِ وَ یُخْزِی عَنْتَرٌ (۵)

**[ترجمه]«حین یدء»: شارح گفته است: «الدأو» و «الدأی» یعنی حکایت کردن و ماجرا گفتن، و آن را در میان کتاب‌هایی که داریم نیافتیم، و در قاموس آمده است: «دأیتُ الشیء» بر وزن سعیتُ یعنی آن را فریفتم و ممکن است که با باء از ماده «إبتداء» باشد.

و از دیگر اشعار خطاب به مرحب:

– ما فرزندان جنگیم که آتش آن از ما زبانه می‌کشد. جنگ هولناکی که در آن از کشته‌ها پشته گردد و گرمای آن هشدار دهنده آن است.

– و اسبان در میانه غوغای آن به جنبش و حرکت واداشته می‌شوند. – . دیوان : ۶۱ –

و از اشعار او در پاسخ به یاسر خیبری:

- ای فرزند کافر، مرگ و نگونساری نصیب تو گردد! که من علی درهم شکننده لشکرها هستم.

- من آن کسی هستم که با شمشیر بر شما ضربه وارد می‌سازم و یار و یاورم پروردگاری است که به سوی او هجرت خواهم کرد. - با شمشیر بر شما در مذلّت‌گاه های هلاکت‌تان ضربه وارد می‌سازم و از ضربه‌های خالص نیزه و شمشیر به شما می... بخشم - می چشانم -.

- این کار را به همراهی پسرعمویم، آن چراغ روشنی بخش انجام می‌دهم؛ تا در برابر پروردگار والای پیروزمند سرتسلیم فرود آرید.

- که این ضربه جوانی دلیر و کارآزموده و زبردست است. - . دیوان: ۶۲ -

و همچنین در پاسخ او:

- مرا خداوند که بهترین یار و یاور است یاری می رساند و به پروردگارم با قلبی شکرگذار ایمان آوردم.

- و با همراهی پیامبر برگزیده مهاجر، با شمشیر بر کلاهخودها می‌کوبم. - . دیوان: ۶۲ -

و از دیگر اشعار در پاسخ به أبوبلیت عنتر:

- من علی دلاوری پیروزمندم. قلبی نترس و بی‌پروا دارم و با آن خدا را یاد می‌کنم.

- و در دست راستم شمشیری سیاه برای نبرد دارم که از کناره‌های آن آذرخش می‌درخشد - بیرون می‌جهد -.

- من برای وارد ساختن ضربه‌های شدید نیزه و شمشیر به همراه پیامبر پاک و مطهر حاضر هستم.

- خداوند والا و بزرگ او را برگزید و امروز او را راضی و خشنود می‌سازد و عنتر را رسوا می‌کند. - . دیوان: ۶۳-۶۲ -

**[ترجمه]

قال الجوهری الغشمشم الذی یرکب رأسه لا یثنیه شی ء عما یرید و یهوی من شجاعته و إنما عبر عن السیف بالأخضر لأنه من الحدید و هو أسود و العرب یعبر عن السواد بالخضره أو لکثره مائه کما یسمی البحر الأخضر.

وَ مِنْهُ فِیهَا قَالَ ارْتَجَزَ دَاوُدُ بْنُ قَابُوسَ فَقَالَ:

یَا أَیُّهَا الْحَامِلُ (۶) بِالتَّرَغُّمِ ***مَا ذَا تُرِیدُ مِنْ فَتًی غَشَمْشَمِ

أَرْوَعَ مِفْضَالٍ هَصُورٍ هَیْصَمٍ*** مَا ذَا تَرَی بِبَازِلِ مُعْتَصَمٍ (۷)

وَ قَاتِلِ الْقِرْنِ الْجَرِى ءِ الْمُقْدِمِ*** وَ اللَّهِ لَا أَسْلِمُ حَتَّى تُحْرَمِ

١- فى المصدر: و ضرب ظاهر.

٢- الديوان: ۶٢ و فيه: للعلى القادر.

٣- الديوان: ۶٢.

۴- فى المصدر: من حافه.

۵- الديوان: ۶٢ و ۶٣.

۶- الجاهل خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

٧- فى المصدر: معصم.

فَأَجَابَهُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ:

اثْبُتْ لَحَاكَ اللَّهُ إِنْ لَمْ تُسْلِمِ*** لِوَقْعِ سَيْفٍ عَجْرَفِيٍّ خِضْرَمٍ

تَحْمِلُهُ مِنِّی بَنَانُ الْمِعْصَمِ*** أَحْمِی بِهِ كَتَائِبِی وَ أَحْتَمِی

إِنِّی وَ رَبِّ الْحَجَرِ الْمُكَرَّمِ*** قَدْ جُدْتُ لِلَّهِ بِلَحْمِی وَ دَمِی (۱)

**[ترجمه]جوهری گفته است: «الغشمشم»: کسی که بی هیچ اندیشه‌ای به کاری می‌پردازد و هیچ چیز به دلیل شجاعتش، او را از خواسته‌اش و آنچه هوای آن را دارد، باز نمی‌دارد. و به این دلیل صفت «أخضر» (سبز) را برای تعبیر از شمشیر به کار برد که شمشیر از آهن ساخته می‌شود که سیاه است و عرب «سِواد» (سیاهی) را با «خضره» (رنگ سبز) بیان می کند، یا آنکه به خاطر درخشش زیاد، از آن استفاده کند. همچنان که دریا، سبز (الأخضر) نامیده می‌شود.

و از دیگر اشعار، رجزی است که داود بن قابوس سرود:

- ای کسی که با خشم حمله می کنی! از جوان شجاع و بی‌باکی که چیزی او را از هدف خود باز نمی‌دارد چه می‌جویی؟

- ای زیباروی فرزانه‌ای که چون شیری قوی پنجه است، نسبت به کسی که بازوهای خود را می بخشد چه نظر داری؟

- من کُشنده هماورد دلیر و مهاجم خویش هستم و به خدا، آرام نمی گیرم - آنقدر می‌جنگم - تا آنکه از زندگی محرومت کنم.

پس به او پاسخ داد:

- خدا تو را لعنت کند، اگر اسلام نمی‌آوری، پس در جای خود برای فرود آمدن شمشیری که بی محابا ضربات خود را ارزانی‌ات می‌دارد بایست.

- این شمشیر را انگشتان ساعد من (دست من) حمل می کنند و با آن از لشکریانم و جان خود در جنگ حفاظت می کنم.

- سوگند به پروردگار حجرالاسود که محترم است، من خون و گوشتم را در راه خدا بخشیده‌ام. - . دیوان : ۱۲۷ -

**[ترجمه]

الترغم التغضب و الغشمشم الشجاع الذی لا یرده شی ء و الأروع الذی یعجبک حسنه و الهصور الأسد و الهیصم الأسد و القوی من الرجال و بزل البعیر انشق نابه لحاك الله أی لعنك الله و یقال جمل فیه عجرفه أی قله مبالاه لسرعته و فلان یتعجرف علی إذا كان یركبه بما یكره و لا یهاب شیئا و عجارف الدهر حوادثه و قال الجوهری الخضرم بالكسر الكثیر العطیه مشبه بالبحر الخضرم و هو الكثیر الماء و كل شی ء كثیر واسع خضرم و المعصم موضع السوار من الساعد و الحجر المكرم الحجر الأسود.

وَ مِنْهُ فِيهَا: مُخَاطِباً لِلْيَهُودِ:

هَذَا لَكُمْ مِنَ الْغُلَامِ الْهَاشِمِيِّ*** مِنْ ضَرْبِ صِدْقٍ فِي ذُرَى الْكَمَائِمِ

ضَرْبَ يقود (٢) (نُفُوذٍ) شَعَرَ الْجَمَاجِمِ*** بِصَارِمٍ أَبْيُضَ أَيِّ صَارِمِ

أَحْمِي بِهِ كَتَائِبَ الْقَمَاقِمِ*** عِنْدَ مَجَالِ الْخَيْلِ بِالْأَقَادِمِ (٣)

**[ترجمه]«الترغم»: خشم. و «الغشمشم»: شجاعى كه هيچ چيز او را باز نمى گرداند. و «الأروع»: كسى كه نيكويى و زيبايى‌اش را ستايش مى كنى. و «الهصور»: شير. و «الهيصم»: شير و مرد قوى، و «بزل البعير»: دندان نيشش شكافته شد. «لحاك الله»: يعنى خدا تو را لعنت كند، و گفته مى‌شود: «جمل فيه عجرفه»: شترى كه به خاطر سرعت زيادش توجهى به اطراف ندارد. و «فلانٌ يتعجرف علىّ»: هنگامى كه او را به كارى وادارد كه نمى‌پسندد و از چيزى نهراسد. و «عجارف الدهر»: حوادث روزگار. و جوهرى گفته است: «الخضرم» با كسره: يعنى زياد بخشنده. مانند: «البحر الخضرم»: يعنى پر آب. و به هر چيز فراوان و گسترده «خضرم» گفته مى‌شود. و «المعصم»: مكان النگو در مچ دست. و «الحجر المكرم»: منظور حجر الأسود است.

و از ديگر اشعار در خطاب به يهوديان:

- اين شمشير جوان هاشمى، مخصوص شماست كه از روى حقيقت بر فرق كلاهخودهاى شما مى كوبد.

- آن چنان ضربتى بر فرق شما فرود مى آورد كه از كلاهخود شما مى گذرد و در جمجمه هاى شما نفوذ مى كند. ضربت من با شمشيرى تيز و سفيد كه وصف آن گفتنى نيست فرود مى آيد.

- با اين شمشير، بزرگان لشكر را در هنگامه يورش سواران با دلاورى‌هايم حفاظت مى كنم. - . ديوان: ١٢٧ -

**[ترجمه]

الكمه القلنسوه المدوره و يقال سيد قماقم بالضم لكثره خيره و بالفتح جمع القمقام و هو السيد.

وَ مِنْهُ عِنْدَ قَتْلِ الْخَيْبَرِي:

أَنَا عَلِيٌّ وَلَدَتْنِي هَاشِمٌ ***لَيْثٌ حَرُوبٌ لِلرِّجَالِ قَاصِمٌ

مُعْصَوْصَبٌ فِي نَقْعِهَا مَقَادِمُ*** مَنْ يَلْقَنِي يَلْقَاهُ مَوْتٌ هَاجِمٌ (۴)

**[ترجمه]«الكمّه»: نوعى كلاه گرد. و گفته مى‌شود: «سيّد قماقم» با ضمّه به خاطر زيادى خيرش و با فتحه: جمع «القمقام» به معنى سيّد، آقا و بزرگ است.

و از اشعار او بعد از كشتن جنگاور خيبرى:

- من علی فرزند هاشمم. شیر جنگ‌ها و خرد کننده مردانم.

- چون در غبـار آن (جنـگ) دلاـوران اجتمـاع کننـد، هر که به مقابله من برخیزد با هجوم مرگ رو به رو می گردد. - . دیوان: ۱۲۷-۱۲۸ -

**[ترجمه]

قصمت الشی ء قصما کسرته و اعصوصب القوم اجتمعوا و النقع الغبار و المقادم جمع مقدام کمفاتح و مفتاح.

ص: ۳۹

۱- الدیوان: ۱۲۷.

۲- فی المصدر: ضرب نفوذ.

۳- الدیوان: ۱۲۷.

۴- الدیوان: ۱۲۷ و ۱۲۸.

**[ترجمه]«قصمت الشیء قصماً»: آن را شکستم. و «إعصوصب القوم»: جمع شدند. و «النقع»: غبار. و «المقادم»: جمع مقدام بر وزن مفاتح و مفتاح: دلیر، بی باک.

**[ترجمه]

«۳۷»

الْبُرْسِیُّ فِی مَشَارِقِ الْأَنْوَارِ قَالَ: لَمَّا جَاءَتْ صَفِیَّهُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ کَانَتْ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ وَجْهاً فَرَأَی فِی وَجْهِهَا شَجَّهً فَقَالَ مَا هَذِهِ وَ أَنْتِ ابْنَهُ الْمُلُوکِ فَقَالَتْ إِنَّ عَلِیّاً علیه السلام لَمَّا قَدِمَ إِلَی الْحِصْنِ هَزَّ الْبَابَ فَاهْتَزَّ الْحِصْنُ وَ سَقَطَ مَنْ کَانَ عَلَیْهِ مِنَ النَّظَّارَهِ (۱) وَ ارْتَجَفَ بِیَ السَّرِیرُ فَسَقَطْتُ لِوَجْهِی فَشَجَّنِی جَانِبُ السَّرِیرِ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا صَفِیَّهُ إِنَّ عَلِیّاً عَظِیمٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنَّهُ لَمَّا هَزَّ الْبَابَ اهْتَزَّ الْحِصْنُ وَ اهْتَزَّتِ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَ الْأَرَضُونَ السَّبْعُ وَ اهْتَزَّ عَرْشُ الرَّحْمَنِ غَضَباً لِعَلِیٍّ وَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ لَمَّا سَأَلَهُ عُمَرُ فَقَالَ یَا أَبَا الْحَسَنِ لَقَدِ اقْتَلَعْتَ مَنِیعاً (۲) وَ أَنْتَ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ خَمِیصاً فَهَلْ قَلَعْتَهَا بِقُوَّهٍ بَشَرِیَّهٍ فَقَالَ مَا قَلَعْتُهَا بِقُوَّهٍ بَشَرِیَّهٍ وَ لَکِنْ قَلَعْتُهَا بِقُوَّهٍ إِلَهِیَّهٍ وَ نَفْسٍ بِلِقَاءِ رَبِّهَا مُطْمَئِنَّهٍ رَضِیَّهٍ وَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ لَمَّا شَطَرَ مَرْحَباً شَطْرَیْنِ وَ أَلْقَاهُ مُجَدَّلًا جَاءَ جَبْرَئِیلُ مِنَ السَّمَاءِ مُتَعَجِّباً فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِمَّ تَعَجَّبْتَ فَقَالَ إِنَّ الْمَلَائِکَهَ تُنَادِی فِی صَوَامِعِ جَوَامِعِ (۳) السَّمَاوَاتِ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ أَمَّا إِعْجَابِی فَإِنِّی لَمَّا أُمِرْتُ أَنْ أُدَمِّرَ قَوْمَ لُوطٍ حَمَلْتُ مَدَائِنَهُمْ وَ هِیَ سَبْعُ مَدَائِنَ مِنَ الْأَرْضِ السَّابِعَهِ السُّفْلَی إِلَی الْأَرْضِ السَّابِعَهِ الْعُلْیَا عَلَی رِیشَهٍ مِنْ جَنَاحِی وَ رَفَعْتُهَا حَتَّی سَمِعَ حَمَلَهُ الْعَرْشِ صِیَاحَ دِیَکَتِهِمْ وَ بُکَاءَ أَطْفَالِهِمْ وَ وَقَفْتُ بِهَا إِلَی الصُّبْحِ أَنْتَظِرُ الْأَمْرَ وَ لَمْ أُثْقَلْ بِهَا وَ الْیَوْمَ لَمَّا ضَرَبَ عَلِیٌّ ضَرْبَتَهُ الْهَاشِمِیَّهَ وَ کَبَّرَ أُمِرْتُ أَنْ أَقْبِضَ فَاضِلَ سَیْفِهِ حَتَّی لَا یَشُقَّ الْأَرْضَ وَ تَصِلَ إِلَی الثَّوْرِ الْحَامِلِ لَهَا فَیَشْطُرَهُ شَطْرَیْنِ فَتَنْقَلِبَ الْأَرْضُ بِأَهْلِهَا فَکَانَ فَاضِلُ سَیْفِهِ عَلَیَّ أَثْقَلَ مِنْ مَدَائِنِ لُوطٍ هَذَا وَ إِسْرَافِیلُ وَ مِیکَائِیلُ قَدْ قَبَضَا عَضُدَهُ فِی الْهَوَاءِ (۴).

۱- النظاره: القوم یقعدون فی مرتفع من الأرض ینظرون منه القتال و لا یشهدونه.

۲- المنیع: الحصن الذی یتعذر الوصول إلیه.

۳- و جوامع خ ل.

۴- لیست عندی نسخه مشارق الأنوار: و البرسی معروف فی اخباره بالغرابات و الشواذ لا یعول علی متفرداته، و قصه الثور فی الحدیث من الرموز التی لم تکشف عنها الاستار، و لعل یوما یرشدنا العلم إلی معناها الصحیح.

أقول: سيأتي بعض ما يتعلق بتلك الغزوه في باب أحوال جعفر بن أبي طالب عليهما السلام و في أبواب فضائل أمير المؤمنين عليه السلام و في احتجاج الحسن عليه السلام على معاويه و احتجاج سعد عليه.

**[ترجمه]البرسى در مشارق الانوار آورده است: چون صفيه كه از زيباروترين مردمان بود نزد رسول خدا آمد، پيامبر صلى الله عليه و آله در چهره او زخمى را مشاهده كرد و فرمود: «اين زخم چيست و حال آنكه تو دختر پادشاه هستى؟» صفيه پاسخ داد: وقتى على به قلعه رسيد، در را به لرزه انداخت و قلعه چنان به لرزه افتاد كه كسانى كه در بالاى قلعه به تماشاى جنگ ايستاده بودند، به زير افتادند و تخت من نيز به لرزه در افتاد و در پى آن به روى و صورت فرو افتادم و كناره تخت، صورتم را مجروح ساخت. رسول خدا صلى الله عليه و آله به او فرمود: «اى صفيه! على در نزد خداوند مقامى بس والا و بزرگ دارد. و هنگامى كه او در را به لرزه انداخت، قلعه و آسمان ها و زمين هاى هفت گانه و عرش الهى به خاطر خشم على عليه السلام لرزيدند».

و در آن روز هنگامى كه عمر از او پرسيد: اى اباالحسن، تو در قلعه مستحكم و والايى را از جاى كندى و حال آنكه سه روز گرسنه بودى، آيا آن را با قدرت بشرى از جا كندى؟ در پاسخ فرمود: «من نه با قدرت بشرى، بلكه با قدرتى الهى و نفسى كه از ديدار پروردگارش مطمئن و خشنود است، آن را از جاى كندم». و در آن روز هنگامى كه على، مرحب را دو نيم ساخت و او را بر زمين افكند، جبرئيل شگفت‌زده از آسمان فرود آمد. پيامبر صلى الله عليه و آله به او فرمود: «از چه در عجبى؟» عرض كرد: ملائكه در صومعه‌ها و مساجد آسمان‌ها ندا مى‌دهند: يگانه رادمرد گيتى، على و يگانه شمشير هستى، ذوالفقار است؛ اما شگفتى من از آن است كه چون مامور گشتم قوم لوط را نابود سازم، شهرهايشان را كه هفت شهر از زمين هفتم سفلى تا زمين هفتم عليا بود، بر روى پرى از بالم حمل كردم و از جاى برداشتم و آن را بالا ـ بردم تا آنجا كه حاملان عرش الهى بانگ خروس‌ها و گريه كودكان آنان را شنيدند - . در روايات معتبر در باره عذاب قوم نوح آمده است كه خداوند چهل سال آنان را عقيم ساخت تا هنگام عذاب فرزند كوچكى ميانشان نباشد. پس اين نقل برسى كه از عذاب كودكان قوم لوط مى گويد - علاوه بر اينكه فى نفسه به منقولات او اعتمادى نيست - با اين روايات معتبر در تعارض است و قابل پذيرش نيست. - . و تا صبحدم با اين شهرها به انتظار حكم الهى توقف كردم و هيچ احساس سنگينى نكردم، ولى امروز وقتى على آن ضربه هاشمى خود را فرود آورد و تكبير گفت، دستور يافتم كه دنباله (ضربت) شمشيرش را بگيرم تا زمين را نشكافد و به گاو نرى كه زمين را حمل مى كند، اصابت نكند كه در اين صورت آن را دو نيم مى‌ساخت و زمين با ساكنانش واژگون مى گشت. من نيز چنين كردم. ولى دنباله (ضربت) شمشيرش بر من از شهرهاى لوط سنگين‌تر آمد و اين در حالى بود كه اسرافيل و ميكائيل نيز بازوى على عليه السّلام را در هوا گرفته بودند.

مؤلف: برخى از حوادث مربوط به آن غزوه (خيبر) در باب احوال جعفر بن ابى طالب و در ابواب فضائل امير المومنين عليه السّلام، و در احتجاج حسن بن على عليه السلام در برابر معاويه و احتجاج سعد در برابر او خواهد آمد.

**[ترجمه]

باب ۲۳ ذكر الحوادث بعد غزوه خيبر إلى غزوه مؤته

الأخبار

«۱»

قب، المناقب لابن شهرآشوب عم، إعلام الورى ثم بعث رسول الله صلى الله عليه و آله بعد غزوه خيبر فيما رواه الزهرى عبد الله بن رواحه فى ثلاثين راكبا فيهم عبد الله بن أنيس إلى البشير بن رازم اليهودى لما بلغه أنه يجمع غطفان ليغزو بهم فأتوه فقالوا أرسلنا (۱) إليك رسول الله صلى الله عليه و آله ليستعملك على خيبر فلم يزالوا به حتى تبعهم فى ثلاثين رجلا مع كل رجل منهم رديف من المسلمين فلما صاروا سته أميال ندم البشير فأهوى بيده إلى سيف عبد الله بن أنيس ففطن له عبد الله فزجر بعيره ثم اقتحم يسوق بالقوم حتى إذا استمكن من البشير ضرب رجله فقطعه (۲) فاقتحم البشير و فى يده مخرش من شوحط فضرب به وجه عبد الله فشجه مأمومه و انكفأ (۳) كل رجل من المسلمين على رديفه فقتله غير رجل واحد من اليهود أعجزهم شدا و لم يصب من المسلمين أحد و قدموا على رسول الله صلى الله عليه و آله فبصق فى شجه عبد الله بن أنيس فلم تؤذه حتى مات.

و بعث غالب بن عبد الله الكلبى إلى أرض بنى مره فقتل و أسر.

و بعث عيينه بن حصن البدرى إلى أرض بنى العنبر فقتل و أسر.

ثم كانت عمره القضاء سنه سبع اعتمر رسول الله صلى الله عليه و آله و الذين شهدوا معه الحديبيه و لما بلغ قريشا ذلك خرجوا متبددين فدخل مكه و طاف بالبيت على بعيره بيده محجن يستلم به الحجر و عبد الله بن رواحه أخذ بخطامه و هو يقول:

۱- فى المصدر: انا ارسلنا.

۲- فى المصدر: فقطعها.

۳- أي مال.

خلوا بنی الکفار عن سبیله*** خلوا فکل الخیر فی رسوله

إلی آخر ما مر من الأبیات.

و أقام بمکه ثلاثه أیام تزوج بها میمونه بنت الحارث الهلالیه ثم خرج فابتنی بها بسرف و رجع إلی المدینه فأقام بها حتی دخلت سنه ثمان. (۱).

**[ترجمه]مناقب إبن شهر آشوب، أعلام الوری: بنا به آنچه الزهری روایت کرده است، بعد از غزوه خیبر، وقتی به پیامبر صلی الله علیه وآله خبر رسید که بشیر بن رزام یهودی در حال گردآوری غطفان برای نبرد با ایشان است، عبدالله بن رواحه را با سی سوار که عبدالله بن انیس هم در میان آن‌ها بود، به سوی او گسیل داشت. آنان به نزد بشیر آمدند و گفتند: رسول خدا ما را به سوی تو فرستاده است تا تو را به حکمرانی خیبر بگمارد.آنان بعد از ابلاغ پیام رسول خدا صلی الله علیه وآله همواره در کنار او بودند، تا آنکه بشیر با سی مرد که هر یک سوار همراهی (ترکه سواری) از مسلمانان (بر روی مرکب خود) به همراه داشتند، در پی آنان روان شد. و چون شش میل پیمودند، بشیر از کرده خود پشیمان گشت.از همین رو دستش را به سوی شمشیر عبدالله بن انیس برد. ولی عبدالله متوجه شد و شترش را راند، سپس حمله آورد و بر آنان تاخت تا آنکه بر بشیر دست یافت و ضربه‌ای بر پایش وارد ساخت و آن را قطع کرد. بشیر نیز حمله آورد و با عصای کجی از درخت شوحط که در دستش بود، ضربه‌ای بر صورت عبدالله وارد ساخت و بر سر او زخمی وارد ساخت که تا مغزش رسید و هر یک از مسلمانان به سوی هم تَرک خود (همراه یهودی خود) بازگشت و او را کشت. در نهایت از یهودیان تنها یک نفر که از همه آن‌ها ضعیف‌تر بود، زنده ماند و به هیچ یک از مسلمانان آسیبی نرسید و آنان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشتند و او از آب دهانش بر جراحت عبدالله بن انیس نهاد و آن جراحت تا روز مرگش او را نیازرد.

و پیامبر، غالب بن عبدالله کلبی را به سرزمین بنی مرّه فرستاد که او در آنجا جمعی را کشت و جمعی دیگر را اسیر کرد. و عیینه بن حصن بدری را به سرزمین بنی عنبر فرستاد که او نیز جمعی را مقتول و اسیر ساخت.

سپس در سال هفتم هجری عمره القضا واقع شد که رسول خدا و همراهان او در حدیبیه عمره گزاردند. وقتی این خبر به قریش رسید، پراکنده و خارج شدند. پیامبر صلی الله علیه و آله وارد مکه شد و در بیت الله الحرام بر روی شترش طواف کرد، در حالی که در دستش عصای کجی بود که با آن حجرالأسود را لمس می‌کرد و عبدالله بن رواحه افسار شترش را در دست گرفته بود و می‌گفت:

- ای فرزندان کافران از راه او کنار روید.

- کنار روید، که همه نیکی‌ها در فرستاده خدا گرد آمده است.

... تا آخر ابیات که گذشت.

و پیامبر صلی الله علیه و آله سه روز در مکه اقامت فرمود و در خلال آن میمونه دختر حارث هلالی را به ازدواج خود درآورد

و در سرف - در نزدیکی مکه - خانه‌ای برای او ساخت. سپس به مدینه بازگشت و در آنجا اقامت نمود تا آنکه سال هشتم هجری فرا رسید. - . مناقب آل أبی طالب : ۱، ۱۷۶ ، أعلام الوری : ۶۳، (ط ۱) و ۱۰۹ و ۱۱۰ (ط ۲) -

**[ترجمه]

بیان

المخرش عصاء معوجه الرأس کالصولجان و الشوحط ضرب من شجر الجبال یتخذ منه القسی و المأمومه الشجه التی بلغت أم الرأس.

**[ترجمه]«المخرش»: عصای سرکج مانند صولجان (عصای سلطنتی یا اسقفی)، «الشوحط»: نوعی درخت کوهی که از آن کمان ساخته می‌شود. و «المأمومه»: زخم و جراحتی که به پرده مغز برسد.

**[ترجمه]

«۲»

أقول قال الکازرونی فی حوادث سنه سبع و فیها نام رسول الله صلی الله علیه و آله عن صلاه الصبح حتی طلعت الشمس.

بِالْإِسْنَادِ عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِینَ قَفَلَ مِنْ غَزْوَهِ خَیْبَرَ سَارَ حَتَّی إِذَا أَدْرَکَهُ الْکَرَی عَرَّسَ (۲) وَ قَالَ لِبِلَالٍ اکْلَأْ لَنَا اللَّیْلَ فَصَلَّی بِلَالٌ مَا قُدِّرَ لَهُ وَ نَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا تَقَارَبَ الْفَجْرُ اسْتَنَدَ بِلَالٌ إِلَی رَاحِلَتِهِ مُوَاجِهَ الْفَجْرِ فَغَلَبَتْ بِلَالًا عَیْنُهُ وَ هُوَ مُسْتَنِدٌ إِلَی رَاحِلَتِهِ فَلَمْ یَسْتَیْقِظْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا بِلَالٌ وَ لَا أَحَدٌ مِنَ الصَّحَابَهِ حَتَّی ضَرَبَتْهُمُ الشَّمْسُ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَوَّلَهُمُ اسْتِیقَاظاً فَفَزِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ أَیْ بِلَالُ فَقَالَ بِلَالٌ أَخَذَ بِنَفْسِیَ الَّذِی أَخَذَ بِنَفْسِکَ بِأَبِی أَنْتَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ اقْتَادُوا فَاقْتَادُوا رَوَاحِلَهُمْ شَیْئاً ثُمَّ تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَمَرَ بِلَالًا فَأَقَامَ الصَّلَاهَ وَ صَلَّی بِهِمُ الصُّبْحَ فَلَمَّا قَضَی الصَّلَاهَ قَالَ مَنْ نَسِیَ صَلَاهً فَلْیُصَلِّهَا إِذَا ذَکَرَهَا فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِکْرِی (۳).

أقول: قد مضی الکلام فیه فی باب سهوه صلی الله علیه و آله.

ثم قال و فیها طلعت الشمس بعد ما غربت لعلی علیه السلام علی ما أَوْرَدَهُ الطَّحَاوِیُّ فِی مُشْکِلِ الْحَدِیثِ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَیْسٍ مِنْ (۴) طَرِیقَیْنِ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله کَانَ یُوحَی

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۷۶، إعلام الوری: ۶۳ (ط ۱) و ۱۰۹ و ۱۱۰ ط ۲، و الفاظ الحدیث من الثانی، و اما المناقب فاختصر الحدیث، راجعه.

۲- عرس القوم: نزلوا من السفر للاستراحه ثمّ يرتحلون.

۳- طه: ۱۴.

۴- ستمر بک فی أحادیث فضائل علیّ علیه السلام أحادیث فی ذلک من العامّه و الخاصّه.

إِلَيْهِ وَ رَأْسُهُ فِي حَجْرِ عَلِيٍّ عليه السلام فَلَمْ يُصَلِّ الْعَصْرَ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ صَلَّيْتَ يَا عَلِيُّ قَالَ لَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَ فِي طَاعَتِكَ وَ طَاعَةِ رَسُولِكَ فَارْدُدْ عَلَيْهِ الشَّمْسَ قَالَتْ أَسْمَاءُ فَرَأَيْتُهَا غَرَبَتْ ثُمَّ رَأَيْتُهَا طَلَعَتْ بَعْدَ مَا غَرَبَتْ وَ وَقَعَتْ عَلَى الْجَبَلِ وَ الْأَرْضِ وَ ذَلِكَ بِالصَّهْبَاءِ فِي خَيْبَرَ.

و هذا حديث ثابت رواته ثقات.

و حكى الطحاوى أن أحمد بن صالح كان يقول لا ينبغى لمن سبيله العلم التخلف عن حفظ حديث أسماء لأنه من علامات النبوه.

قصه أم حبيبه كانت قد خرجت مهاجره إلى أرض الحبشه مع زوجها عبيد الله بن جحش فتنصر (۱) و ثبتت على الإسلام روى عن سعيد بن العاص قال قالت أم حبيبه رأيت فى المنام كأن عبيد الله بن جحش زوجى أسوأ صوره و أشوهها ففزعت فقلت تغيرت و الله حاله فإذا هو يقول حين أصبح يا أم حبيبه إنى نظرت فى الدين فلم أر دينا خيرا من النصرانيه و كنت قد دنت بها ثم دخلت فى دين محمد قد رجعت (۲) إلى النصرانيه فقلت و الله ما خير لك و أخبرته بالرؤيا التى رأيت له فلم يحفل بها (۳) و أكب على الخمر حتى مات فأرى فى المنام كأن آتيا يقول يا أم المؤمنين ففزعت فأولتها أن رسول الله يتزوجنى قالت فما هو إلا أن انقضت عدتى فما شعرت إلا برسول النجاشى على بابى يستأذن فإذا جاريه له يقال لها أبرهه كانت تقوم على ثيابه و دهنه فدخلت على فقالت إن الملك يقول لك إن رسول الله صلى الله عليه و آله كتب إلى أن أزوجكه فقلت بشرك الله بخير قالت يقول لك الملك وكلى من يزوجك فأرسلت إلى خالد بن سعيد بن العاص فوكلته فأعطت (۴) أبرهه سوارين من فضه و خدمتين كانتا فى رجليها و خواتيم (۵) فضه كانت فى أصابع رجليها سرورا بما بشرتها فلما كان العشى

۱- فى المصدر: فتنصر هو.

۲- فى المصدر: ثم قد رجعت.

۳- أى لم يبال بها و لم يهتم لها.

۴- فى المصدر: فأعطيت ابرهه.

۵- فى المصدر: كانتا فى رجلها، و خواتم فضه.

أمر النجاشی جعفر بن أبی طالب و من هناک من المسلمین فحضروا فخطب النجاشی فقال الحمد لله الملک القدوس السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار أشهد أن لا إله إلا الله و أن محمدا عبده و رسوله و أنه الذی بشر به عیسی ابن مریم أما بعد فإن رسول الله صلی الله علیه و آله کتب إلی أن أزوجه أم حبیبه بنت أبی سفیان فأجبت إلی ما دعا إلیه رسول الله صلی الله علیه و آله و قد أصدقتها أربعمائه دینار.

ثم سکب الدنانیر بین یدی القوم فتکلم خالد بن سعید فقال الحمد لله أحمده و أستعینه و أستغفره و أشهد أن لا إله إلا الله و أن محمدا عبده و رسوله أرسله بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ أما بعد فقد أجبت إلی ما دعا إلیه رسول الله صلی الله علیه و آله و زوجته أم حبیبه بنت أبی سفیان فبارک الله لرسول الله صلی الله علیه و آله.

و دفع الدنانیر إلی خالد بن سعید فقبضها ثم أرادوا أن یقوموا فقال اجلسوا فإن سنه الأنبیاء إذا تزوجوا أن یؤکل طعام علی التزویج فدعا بطعام فأکلوا ثم تفرقوا قالت أم حبیبه فلما أتی بالمال أرسلت إلی أبرهه التی بشرتنی فقلت لها إنی کنت أعطیتک ما أعطیتک یومئذ و لا مال بیدی فهذه خمسون مثقالا فخذیها فاستعینی بها فأخرجت حقا فیه کل ما کنت أعطیتها فردته علی و قالت عزم علی الملک أن لا أرزأک (۱) شیئا و أنا الذی أقوم علی ثیابه و دهنه و قد اتبعت دین محمد رسول الله و أسلمت لله و قد أمر الملک نساءه أن یبعثن إلیک بکل ما عندهن من العطر قالت فلما کان الغد جاءتنی بعدد ورس و عنبر و زباد (۲) کثیر فقدمت بکله علی النبی صلی الله علیه و آله و کان یراه علی و عندی و لا ینکره ثم قالت أبرهه حاجتی إلیک أن تقرئی علی رسول الله صلی الله علیه و آله منی السلام و تعلیمه أنی قد اتبعت دینه قالت و کانت هی التی جهزتنی و کانت کلما دخلت علی

۱- رزأ الرجل ماله: أصاب منه شیئا مهما کان، ای نقصه، و رزأ و رزئ الرجل: أصاب منه خیرا.

۲- الزباد: ماده عطره تتخذ من دابه کالسنور هی أکبر منه قلیلا.

تقول لا تنسی (۱) حاجتی إلیک فلما قدمت علی رسول الله صلی الله علیه و آله أخبرته کیف کانت الخطبه و ما فعلت بی أبرهه فتبسم و أقرأته منها السلام فقال و علیها السلام و رحمه الله و برکاته و کان لأم حبیبه حین قدم بها المدینه بضع و ثلاثون سنه و لما بلغ أبا سفیان تزویج رسول الله صلی الله علیه و آله أم حبیبه قال ذاک الفحل لا یقرع أنفه.

و قیل إن هذه القصه فی سنه ست.

و فیها قتل شیرویه أباه قال الواقدی کان ذلک فی لیله الثلاثاء لعشر (۲) مضین من جمادی الآخره سنه سبع لست ساعات مضین من اللیل و روی أنه لما قتل أباه قتل معه سبعه عشر أخا له ذوی أدب و شجاعه فابتلی بالأسقام فبقی بعده ثمانیه أشهر فمات. (۳) و فیها وصلت هدیه المقوقس و هی ماریه و سیرین أخت ماریه و یعفور و دلدل کانت بیضاء فاتخذ لنفسه ماریه و وهب سیرین لحسان بن وهب و کان معهم خصی یقال له مایوشنج (۴) کان أخا ماریه و بعث ذلک کله (۵) مع حاطب بن أبی بلتعه فعرض حاطب الإسلام علی ماریه و رغبها فیه فأسلمت و أسلمت أختها و أقام الخصی علی دینه حتی أسلم بالمدینه (۶) و کان رسول الله صلی الله علیه و آله معجبا بأم إبراهیم و کانت بیضاء جمیله و ضرب علیها الحجاب و کان یطؤها بملک الیمین فلما حملت و وضعت إبراهیم قبلتها (۷) سلمی مولاه رسول الله صلی الله علیه و آله فجاء أبو رافع زوج سلمی فبشر رسول الله صلی الله علیه و آله بإبراهیم فوهب له عبدا و ذلک فی ذی الحجه سنه ثمان فی روایه أخری.

۱- فی المصدر: لا تنسنی.

۲- فی المصدر: فی لیله ثلاث عشر مضین.

۳- زاد فی المصدر: و قیل: سته أشهر ثمّ مات.

۴- فی المصدر: مابوشح. و فی غیره: مأبور.

۵- و بعث إلیه صلّی اللّه علیه و آله أشیاء اخری منها فرس یسمی اللزاز، و مکحله و مربعه توضع فیها المکحله، و قاروره دهن، و مقص، و مسواک و مشط و مرآه و غیر ذلک.

۶- زاد فی المصدر: فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۷- أی کانت قابلتها.

و فيها كانت عمره القضاء و ذلك أن رسول الله صلى الله عليه و آله أمر أصحابه حين رأوا هلال ذى القعده أن يعتمروا قضاء لعمرتهم التى صدهم المشركون عنها بالحديبيه و أن لا يتخلف أحد ممن شهد الحديبيه فلم يتخلف منهم أحد إلا من استشهد منهم بخيبر و من مات و خرج مع رسول الله صلى الله عليه و آله قوم من المسلمين عمارا و كانوا فى عمره القضيه ألفين و استخلف على المدينه أبا رهم الغفارى (۱) و ساق رسول الله صلى الله عليه و آله ستين بدنه و جعل على هديه ناجيه بن جندب الأسلمى و حمل رسول الله صلى الله عليه و آله السلاح و الدروع و الرماح و قاد مائه فرس و خرجت قريش من مكه إلى رءوس الجبال و أخلوا مكه فدخل رسول الله صلى الله عليه و آله من الثنيه بطلعه الحجون و عبد الله بن رواحه أخذ بزمام راحلته (۲) فلم يزل رسول الله صلى الله عليه و آله يلبى حتى استلم الركن بمحجنه و أمر النبى صلى الله عليه و آله بلالا فأذن على ظهر الكعبه و أقام بمكه ثلاثا فلما كان عند الظهر من اليوم الرابع أتاه سهيل بن عمرو و حويطب بن عبد العزى فقالا قد انقضى أجلك فاخرج عنا فأمر أبا رافع ينادى بالرحيل و لا يمسين بها أحد من المسلمين و ركب رسول الله صلى الله عليه و آله حتى نزل بسرف و هى على عشره أميال من مكه.

و فيها تزوج رسول الله صلى الله عليه و آله ميمونه بنت الحارث زوجه إياها العباس و كان يلى أمرها و هى أخت أم ولده و كان هذا التزويج بسرف حين نزل بها مرجعه من عمره القضيه و كانت آخر امرأه تزوجها صلى الله عليه و آله و بنى بها بسرف. (۳)
ثم ذكر فى حوادث السنه الثامنه فيها أسلم عمرو بن العاص و خالد بن الوليد و عثمان بن طلحه قدموا المدينه فى صفر.

و فيها تزوج رسول الله صلى الله عليه و آله فاطمه بنت الضحاك الكلابيه فلما دخلت

۱- ذكره ابن الأثير فى أسد الغابه و قال: اسمه كلثوم بن الحصين الغفارى و قال ابن هشام فى السيره: استعمل على المدينه عويف بن الاضبط الديلى. و ذكر المقريزى ابارهم كلثوم بن حصن الغفارى فيمن يسوق الهدى فى عمره القضاء. و قال: و استخلف على المدينه أبا ذر الغفارى.
۲- و كان يقول اشعارا ذكرها فى المصدر.
۳- المنتقى فى مولد المصطفى الباب السابع فيما كان سنه سبع من الهجره.

على رسول الله صلى الله عليه و آله و دنا منها قالت أعوذ بالله منك فقال رسول الله صلى الله عليه و آله عذت بعظيم الحقى بأهلك.

و فيها اتخذ المنبر لرسول الله صلى الله عليه و آله و قيل كان ذلك فى سنه سبع و الأول أصح.

وَ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَخْطُبُ عَلَى جِذْعِ نَخْلَهٍ (١) فَقَالَتِ امْرَأَهٌ مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ لَهَا غُلَامٌ نَجَّارٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي غُلَاماً نَجَّاراً أَ فَلَا آمُرُهُ يَتَّخِذْ لَکَ مِنْبَراً تَخْطُبُ عَلَيْهِ قَالَ بَلَى قَالَ فَاتَّخَذَ لَهُ مِنْبَراً فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَهِ خَطَبَ عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ فَأَنَّ الْجِذْعُ الَّذِى كَانَ يَقُومُ عَلَيْهِ كَأَنِينِ الصَّبِيِّ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِنَّ هَذَا بَكَى لِمَا فُقِدَ مِنَ الذِّكْرِ وَ اسْمُ تِلْکَ الْأَنْصَارِيَّهِ عَائِشَهُ وَ اسْمُ غُلَامِهَا النَّجَّارِ يَاقُومُ الرُّومِيُّ (٢).

وَ فِي رِوَايَهٍ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ ذَلِکَ فَأَجَابَهُ إِلَيْهِ وَ فِيهَا أَنَّهُ صُنِعَ لَهُ ثَلَاثُ دَرَجَاتٍ وَ فِيهَا أَنَّهُ حَنَّ الْجِذْعُ حَتَّى تَصَدَّعَ وَ انْشَقَّ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَمْسَحُهُ بِيَدِهِ حَتَّى سَكَنَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَلَمَّا هُدِمَ الْمَسْجِدُ وَ غُيِّرَ ذَلِکَ أَخَذَ ذَلِکَ الْجِذْعَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَ كَانَ عِنْدَهُ فِي تِلْکَ الدَّارِ حَتَّى بَلِيَ وَ أَكَلَتْهُ الْأَرَضَهُ وَ عَادَ رُفَاتاً (٣).

**[ترجمه]مؤلف: کازرونی در مورد وقایع سال هفتم هجری گفته است: و در آن سال رسول خدا صلی الله علیه وآله خوابید و از نماز صبح بازماند تا آنکه خورشید برآمد.

و به نقل از ابوهریره روایت کرده است: هنگامی که رسول خدا از غزوه خیبر بازگشت، شبانه راه خود را پیمود تا آنکه بی خوابی عرصه را بر او تنگ ساخت. از همین رو، جهت استراحت فرود آمد و به بلال فرمود: «شب را برای ما بیدار بمان». بلال نیز تا آنجا که برایش میسر بود نماز به پا داشت و رسول خدا خوابید و چون زمان دمیدن سپیده صبح نزدیک شد، بلال در برابر (نزدیکی) سپیده صبح به شترش تکیه داد و در همین حال خواب او را در ربود. در نتیجه نه رسول خدا صلی الله علیه و آله، نه بلال و نه هیچ یک از صحابه از خواب بیدار نشدند تا آنکه پرتو خورشید بر آنان دمیدن یافت، و رسول خدا اولین آن‌ها بود که هراسان بیدار شد و به بلال فرمود: «ای بلال!». بلال گفت: پدرم فدای تو باد ای رسول خدا! آنکه تو را چنین در خواب فرو برد، همو نیز مرا در خواب کرد. رسول خدا فرمود: «شترها را به دنبال خود حرکت دهید». آنان نیز اندکی شتران را پیش بردند. سپس رسول خدا وضو گرفت و به بلال دستور (اذان) داد و با آن‌ها نماز صبح را اقامه کرد. پس چون نماز را به پا داشت، فرمود: «هر کس نمازی را فراموش کرد، آنگاه که آن را به یاد آورد، باید آن را به پا دارد که خداوند می‌فرماید: «نماز را برای یاد و ذکر من به پا دار» - . طه/ ۱۴ - .

مؤلف: پیشتر درباره این موضوع در باب سهو آن حضرت سخن رفت.

سپس گفت: و در آن سال (سال هفتم هجری) خورشید بعد از آنکه غروب کرد (دوباره) بر حضرت علی علیه السّلام طلوع کرد. این را طحاوی در مشکل الحدیث از أسماء بنت عمیس - . در احادیث مربوط به فضایل علی علیه السلام از طریق عامه و خاصه احادیثی ذکر خواهد شد. - به دو طریق آورده است که: وحی الهی بر رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی نازل می‌گشت که سر آن حضرت در آغوش حضرت علی علیه السّلام بود، به همین خاطر او نماز عصر را به پا نداشت تا آنکه

خورشید غروب کرد. بعد از نزول وحی، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! آیا تو نماز خواندی؟» عرض کرد: نه. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوندا، او در حال فرمانبرداری از تو و رسول تو بود، پس خورشید را بر او بازگردان.» اسماء می گوید: من خورشید را دیدم که غروب کرد، سپس آن را دیدم که بعد از غروب، دوباره طلوع کرد و بر کوه و زمین تابیدن گرفت و این واقعه در صهباء خیبر به وقوع پیوست. و این حدیثی ثابت است که راویان آن مورد اعتمادند.

و طحاوی آورده است که احمد بن صالح می‌گفت: شایسته نیست کسی که راه علم را در پیش گرفته است از حفظ حدیث أسماء باز بماند. چرا که آن یکی از نشانه‌های نبوّت است.

داستان اُمّ حبیبه

او به همراه شوهرش عبیدالله بن جحش به سرزمین حبشه هجرت کرده بود و در آنجا شوهرش به نصرانیت گروید. ولی او بر اسلام باقی ماند. از سعید بن عاص روایت شده است که گفت: اُمّ حبیبه گفت: در خواب شوهرم، عبیدالله بن جحش را در بدترین و زشت‌ترین چهره‌ها دیدم. هراسان شده و گفتم: به خدا سوگند که حال او دگرگون گردیده است. چون به صبح درآمد، او را دیدم که می‌گفت: ای اُمّ حبیبه! من در امر دین اندیشه کردم و دینی بهتر از نصرانیت نیافتم و در سابق نیز بر آن دین بودم، سپس در دین محمد داخل شدم و اکنون به نصرانیت بازگشته‌ام. گفتم: به خدا سوگند تو را در آن خیری نیست. و او را از خوابی که دیده بودم آگاه ساختم. ولی او به آن اعتنایی نکرد و ملازم شرب خمر گردید تا آنکه مُرد. بعد از آن در خواب دیدم که گویی رهگذری می‌گوید: ای اُمّ المومنین! از این خواب مرا ترس فراگرفت و آن خواب را اینگونه تأویل کردم که رسول خدا مرا به ازدواج خویش درمی آورد. گفت: طولی نکشید که بعد از پایان عدّه‌ام، فرستاده نجاشی را بر در خانه یافتم که اجازه ورود می‌خواست و او کنیزی أبرهه نام بود که مسئول لباس‌ها و عطریات نجاشی بود. او بر من وارد شد و گفت: پادشاه تو را پیغام داده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله به من نوشته است که تو را به ازدواج او درآورم. گفتم: خدا به تو بشارت نیک دهد. کنیز گفت: پادشاه به تو می‌گوید: کسی را به وکالت برگزین که تو را به ازدواج درآورد. من نیز به سوی خالد بن سعید بن عاص فرستادم و به او وکالت دادم. و اُمّ حبیبه به خاطر بشارتی که ابرهه داد، دو النگوی نقره و دو خلخال پاها و انگشترهای نقره که در انگشتان پاهایش بود را از خوشحالی به او داد. چون شب در رسید نجاشی، جعفر بن ابی طالب و مسلمانانی که آنجا بودند را به حضور طلبید. آنان نیز حضور یافتند. نجاشی خطبه‌ای خواند و گفت: سپاس خداوند پادشاه و پاک منزه از عیوب و سلام و مومن و نگاهبان و مسلط بر مخلوقات را، پروردگار قدرت مدار، شکست ناپذیر جبّار را. شهادت می‌دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و شهادت می‌دهم که محمّد بنده و فرستاده اوست و او همان کسی است که عیسی بن مریم مژده به آمدن او داده است. امّا بعد، رسول خدا برای من نگاشته است که اُمّ حبیبه دختر ابوسفیان را به ازدواج او درآورم. من نیز آنچه را که رسول خدا خواستارش گشته بود، اجابت کردم و چهارصد دینار کابین او ساختم.

سپس دینارها را در پیش روی قوم بر زمین ریخت و خالد بن سعید زبان به سخن گشود و گفت: سپاس خدای را که او را شکرگزارم و از او یاری می‌جویم و از او طلب بخشش می‌کنم و شهادت می‌دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و محمّد بنده و فرستاده اوست که او را با هدایت و دین حق فرستاد تا بر همه ادیان غالبش گرداند. هر چند مشرکان را خوش نیاید. امّا بعد، آنچه که رسول خدا خواسته بود را اجابت کردم و امّ حبیبه دختر ابوسفیان را به ازدواج او درآوردم. خداوند نیز این امر

را برای رسول الله مبارک گرداند.

نجاشی دینارها را به خالد بن سعید داد و او آن‌ها را گرفت. سپس حاضران در صدد برآمدند که برخیزند. نجاشی گفت: بنشینید که سنت انبیا چنین است که چون ازدواج کنند غذایی در آن خورده شود. پس به غذایی فراخواند و آنان خوردند و سپس متفرق شدند. اُمّ حبیبه گفت: وقتی که آن مال را نزد من آوردند، به سوی ابرهه که آن مژده را برایم آورده بود، فرستادم و به او گفتم: من به تو آن روز چیزی بخشیدم در حالی که چیزی در دستم نبود. این پنجاه مثقال است، آن را بگیر و از آن استفاده کن. ولی او همه آنچه را که به او داده بودم، (از دست و پایش) خارج ساخت و به من بازگرداند. و گفت: پادشاه مرا دستور داده است که از تو منفعتی نبرم و من کسی هستم که مسئول لباس‌ها و عطریات اویم، و پیرو آیین محمّد، فرستاده خدا شدم و برای خدا اسلام آوردم. و پاشاه زنان خویش را فرمان داده است تا هر آنچه از عطریات نزد آن‌هاست، برای تو بفرستند. گفت: فردای آن روز ابرهه مقدار فراوانی از ورس و عنبر و زَباد - . «زباد» : ماده‌ای خوشبو است و از جانوری که اندکی از گربه بزرگتر است، گرفته می‌شود. - برایم

آورد. من همه آن‌ها را به نزد پیامبر بردم و او آن‌ها را بر من و نزد من می‌دید، ولی

آن را ناپسند نمی‌شمرد. سپس ابرهه گفت: خواسته من از تو آن است که سلام مرا به رسول خدا برسانی و او را آگاه سازی که من پیرو دین او گشته‌ام. - گفت: - و او کسی بود که اسباب و لوازم سفر مرا آماده ساخت. و هر بار که بر من وارد می‌شد می‌گفت: آنچه از تو خواسته‌ام را فراموش مکن. من نیز چون به خدمت پیامبر رسیدم، او را از چگونگی و کیفیت خطبه و رفتار ابرهه با خود آگاه ساختم. پیامبر لبخندی بر لب آورد. و بعد از آنکه من سلام ابرهه را به او رساندم، فرمود: «سلام و رحمت و برکت خدا بر او باد». و هنگامی که امّ حبیبه به مدینه آورده شد، سی و اندی سال داشت و چون خبر ازدواج رسول الله صلی الله علیه و آله با ام حبیبه به ابوسفیان رسید، گفت: آن بزرگ مرد بازداشته نمی شود. و گفته شده است که این واقعه در سال ششم هجری روی داده است.

و در آن سال (سال هفتم هجری) شیرویه پدرش را کشت. واقدی گفت: این واقعه بعد از آنکه ۶ ساعت از شب ۱۳ جمادی الاخر سال هفتم هجری گذشت، روی داد. و روایت شده است: که او به همراه پدرش، ۱۷ برادر خود که همگی شجاع و اهل ادب بودند را کشت. و بعد از آن به بیماری‌هایی مبتلا شد و ۸ ماه بعد از آن زنده بود تا آنکه درگذشت.

و در آن سال هدیه مقوقس رسید که شامل ماریه و خواهرش سیرین و یعفور (نام الاغ) و دُلدُل (نام قاطر) که سفید بود می‌شد. پیامبر صلی الله علیه وآله ماریه را برای خود برگزید و سیرین را به حسان بن وهب بخشید. همراه آنان خواجه و ملازمی بود که مایوشنج نامیده می‌شد و برادر ماریه بود و همه آن‌ها را به همراه حاطب بن أبی بلتعه فرستاده بود. حاطب اسلام را بر ماریه عرضه داشت و او را در اسلام ترغیب کرد. با تشویق حاطب، ماریه و خواهرش اسلام آوردند، ولی آن خواجه بر دین خویش باقی ماند تا آنکه در مدینه اسلام آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله شیفته اُمّ ابراهیم بود که او زیبا و سفید بود. پیامبر بر او پرده‌ای افکند و با او به عنوان کنیز هم بستر می‌گردید. و چون اُمّ ابراهیم باردار شد و ابراهیم را به دنیا آورد، سلمی کنیز رسول الله قابلگی او را بر عهده گرفت. بعد از ولادت ابراهیم، ابو رافع شوهر سلمی به نزد رسول خدا آمد و او را به ابراهیم بشارت داد. پیامبر نیز به او بنده‌ای بخشید. و بنا به روایت دیگر، این رویداد در ذی الحجّه سال هشتم هجری رخ داده است.

و از دیگر حوادث آن سال عمره القضا بود که در آن رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که هلال ذی القعده رویت شد، به اصحابش دستور داد که به عنوان قضای عمره‌ای که مشرکان در حدیبیه مانع از برگزاری آن شدند، مراسم عمره را به جا آورند و هیچ یک از کسانی که در حدیبیه بودند از آن باز نمانند. پس جز آن‌هایی که در خیبر به شهادت رسیدند و کسانی که درگذشته بودند، هیچ یک از مسلمانان از این کار سرباز نزد. و گروهی از مسلمانان عمره گذار با رسول خدا صلی الله علیه و آله خارج شدند که در عمره القضیه ۲۰۰۰ نفر بودند. پیامبر هم اباذر غفاری را به جای خویش بر مدینه گمارد و ۶۰ شتر قربانی را پیش راند و ناجیه بن جندب اسلمی را بر آن‌ها گماشت. و سلاح و زره و نیزه‌ها را برداشت و ۱۰۰ اسب را حرکت داد. پس رسول خدا از مسیر کوه و از راه طلعه الحجون و در پیشاپیش حاجیان وارد مکه شد و عبدالله بن رواحه افسار شتر او را گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله پیوسته لبیک می‌گفت تا آنکه با عصای خویش رکن را استلام کرد و بلال را دستور اذان داد. بلال نیز بر بام کعبه اذان گفت. پیامبر سه روز در مکه اقامت نمود و چون ظهر روز چهارم رسید، سهیل بن عمرو و حویطب بن عبدالعزّی به نزد وی آمدند و گفتند: مهلت تو تمام شده است و باید از نزد ما خارج شوی. پیامبر ابورافع را دستور داد که آوای کوچ سر دهد و هیچ کدام از مسلمانان شب را در آنجا اطراق نکند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله سوار مرکب خود شد تا آنکه در سِرف که در ده میلی مکه است، فرود آمد.

و در آن سال رسول خدا با میمونه دختر حارث ازدواج کرد، که عباس او را به همسری پیامبر درآورد. عباس خود سرپرستی امور او را به عهده داشت چرا که میمونه خواهر همسرش بود و این ازدواج در سرف به هنگام بازگشت پیامبر از عمره القضیه واقع شد و او آخرین زنی بود که پیامبر با او ازدواج کرد. و با او در سرف عروسی کرد. - . المنتقی فی مولد المصطفی: باب هفتم؛ درباره وقایع سال هفتم هجری. -

سپس درباره وقایع سال هشتم هجری آورده است: در آن سال عمرو بن العاص و خالد بن ولید و عثمان بن طلحه اسلام آوردند و در ماه صفر وارد مدینه شدند. و در آن سال (سال هشتم هجری) پیامبر صلی الله علیه و آله فاطمه دختر ضحّاک کلابی را به ازدواج خود درآورد. و چون فاطمه بر او وارد شد و پیامبر به او نزدیک شد، فاطمه گفت: از تو به خدا پناه می... جویم. با این سخن، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: به بزرگی پناه جستی، به خانواده‌ات ملحق شو.

و در آن (سال هشتم هجری) برای رسول خدا منبری ساخته شد و گفته شده است که این واقعه در سال هفتم هجری بوده است که قول اوّل (سال هشتم) صحیح‌تر است. و از جابر روایت شده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله بر تنه نخل خطبه می‌خواند. پس زنی از انصار که غلامی نجار داشت، گفت: ای رسول خدا! مرا غلامی نجار است. آیا به او بگویم که برای شما منبری بسازد که بر آن خطبه بخوانید؟ فرمود: «چنین کن». - گفت: - پس برای پیامبر منبری ساخته شد و چون روز جمعه شد، بر روی منبر خطبه خواند. گفت: تنه نخلی که پیامبر (هنگام خطبه) بر آن می‌ایستاد، صدایی چون ناله کودک می... داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «این تنه به خاطر آنچه از ذکر و یاد خدا از دست داده است، می‌گرید.» و نام آن زن انصاری عایشه و نام غلامش یاقوم رومی بود. و در روایتی دیگر آمده است که مردی آن را خواست. پیامبر نیز آن را به او سپرد و در روایت آمده است: او برای آن سه پله ساخت. و در آن روایت گفته شده است که آن تنه(پیوسته) ناله سر داد تا آنکه ترک برداشت و شکافته شد. رسول خدا صلی الله علیه و آله از منبر فرود آمد و آن را با دستش مسح کرد تا آنکه آن آرام گرفت. آنگاه به منبر بازگشت. و وقتی مسجد را خراب کرد و آن را تغییر داد، اُبیّ بن کعب آن تنه را برداشت و در خانه

نزد او بود تا آنکه پوسیده شد و موریانه آن را خورد و شکسته و تکّه تکّه شد. - . المنتقى فى مولد المصطفى: باب هشتم درباره وقایع سال ۸ هجری. -

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه قاد البعیر و اقتاده جره خلفه و منه حدیث الصلاه اقتادوا رواحلهم و قال الخدمه بالتحریک الخلخال و قال القدع الکف و المنع و منه حدیث زواجه بخدیجه قال ورقه بن نوفل محمد یخطب خدیجه هو الفحل لا یقدع أنفه یقال قدعت الفحل و هو أن یکون غیر کریم فإذا أراد رکوب الناقه الکریمه ضرب أنفه بالرمح أو غیره حتی یرتدع و ینکف و یروی بالراء (۴) أی إنه کفو کریم لا یرد

**[ترجمه]در النهایه آمده است: «قاد البعیر» و «إقتاده»: آن را پشت سر خود کشید. و از این جمله، حدیث نماز است: «إقتادوا رواحلهم»: شترهایشان را به دنبال خود کشیدند. و گفت: «الخدمه» با تحریک: خلخال. و گفت: «القدع»: بازداشتن و مانع شدن. و از آن حدیث (داستان) ازدواج پیامبر با خدیجه است که ورقه بن نوفل گفت: «محمّد یخطب خدیجه. هو الفحل لایقدع أنفه»: محمّد از خدیجه خواستگاری کرده است و او بزرگ مردی است که بازداشته نمی‌شود. گفته می‌شود: «قدعت الفحل»: شتر نر را بازداشتم. و آن هنگامی است که غیر اصیل باشد. پس هنگامی که قصد آمیزش با ماده شتر اصیل را داشته باشد، با نیزه یا دیگر چیزها بر دماغ او می‌زنند تا بازداشته شود و بازایستد. و با راء «قرع» روایت شده است یعنی او هماوردی کریم و بزرگوار است که از خواسته اش بازگردانده و محروم نمی‌شود.

**[ترجمه]

«۳»

و قال ابن الأثیر فی حوادث السنه السابعه و فیها قدم حاطب من عند

۱- فی المصدر: یخطب الی جذع نخله.

۲- فی المصدر: باقوم الرومی.

۳- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب الثامن فیما کان سنه ثمان من الهجره.

۴- و هو الموجود فی المتن و المصدر.

المقوقس بماريه و أختها (۱) و بغلته دلدل و حماره يعفور. (۲) و فيها كانت سريه بشير بن سعد والد النعمان بن بشير الأنصارى إلى بنى مره (۳) فى شعبان فى ثلاثين رجلا أصيب أصحابه و ارتث (۴) فى القتلى ثم رجع إلى المدينه.

و فيها كانت سريه غالب بن عبد الله الليثى إلى أرض بنى مره فأصاب مرداس بن بهل (۵) حليفا لهم من جهينه قتله أسامه و رجل من الأنصار قال أسامه لما غشيناه قال أشهد أن لا إله إلا الله فلم ننزع عنه حتى قتلناه فلما قدمنا على النبى صلى الله عليه و آله أخبرناه الخبر فقال كيف نصنع بلا إله إلا الله.

و فيها كانت سريه غالب بن عبد الله أيضا فى مائه و ثلاثين راكبا إلى بنى عبد بن تغلبه (۶) فأغار عليهم و استاق الغنم إلى المدينه. (۷) و فيها كانت سريه بشير بن سعد إلى نمر و صاب فى شوال.

و فيها كانت عمره القضاء و تزوج فى سفره هذا بميمونه بنت الحارث. (۸) و فيها كانت غزوه ابن أبى العوجاء السلمى إلى بنى سليم (۹) فلقوه و أصيب هو و أصحابه و قيل بل نجا و أصيب أصحابه.

و قال فى حوادث السنه الثامنه و فيها توفيت زينب بنت رسول الله صلى الله عليه و آله.

و فيها كانت سريه غالب بن عبد الله الليثى إلى بنى الملوح (۱۰) فلقيهم الحارث

۱- فى المصدر: بماريه أم إبراهيم بن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و اختها سيرين.
۲- زاد فى المصدر: و كسوه، فأسلمت ماريه و اختها قبل قدومها على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فأخذ ماريه لنفسه، و وهب سيرين حسان بن ثابت الأنصاريّ، فهى أم ابنه عبد الرحمن فهو و إبراهيم ابنا خاله. و فيها اتخذ صلّى اللّه عليه و آله منبره الذى كان يخطب الناس عليه، و اتخذ درجتين و مقعده، و قيل: إنّه عمل سنه ثمان و هو الثبت.
۳- فى المصدر: الى بنى مره بفدك.
۴- ارتث على المجهول: حمل من المعركه جريحا و به رمق.
۵- فى المصدر: مرداس بن نهيك.
۶- فى المصدر: ثعلبه.
۷- فى المصدر: و استاق النعم و الشاء و حدروها الى المدينه.
۸- ذكر فى المصدر مفصلا و اختصره المصنّف.
۹- زاد فى المصدر: فى ذى القعده.
۱۰- زاد فى المصدر: فى صفر.

بن البرصاء اللیثی فأخذوه أسیرا فقال إنما جئت لأسلم فقال له غالب إن کنت صادقا فلن یضرک رباط لیله و إن کنت کاذبا استوثقنا منک و وکل به بعض أصحابه و قال له إن نازعک فخذ رأسه و أمره بالقیام (۱) إلی أن یعود ثم ساروا حتی أتوا بطن الکدید فنزلوا بعد العصر و أرسل جندب الجهنی رئیه (۲) لهم قال فقصدت تلا هناک یطلعنی علی الحاضر فانبطحت علیه فخرج منهم رجل فرآنی و معه قوسه و سهمان (۳) فرمانی بأحدهما فوضعه فی جنبی قال فنزعته و لم أتحول (۴) ثم رمانی بالثانی فوضعه فی رأس منکبی قال فنزعته فلم أتحول (۵) فقال أما و الله لقد خلطه سهمای و لو کان رئیه لتحرک (۶) قال فأمهلناهم حتی راحت مواشیهم و احتلبوا و شننا علیهم الغاره فقتلنا منهم و استقنا النعم و رجعنا سراعا و إذا بصریخ القوم فجاءنا ما لا قبل لنا به حتی إذا لم یکن بیننا إلا بطن الوادی بعث الله بسیل لا یقدر أحد أن یجوزه (۷) فلقد رأیتهم ینظرون إلینا لا یقدر أحد أن یتقدم و قدمنا المدینه و کان شعار المسلمین أمت أمت و کان عدتهم بضعه عشر رجلا.

و فیها بعث رسول الله صلی الله علیه و آله العلاء بن الحضرمی إلی البحرین و بها المنذر بن شاوی (۸) و صالحه المنذر علی أن علی المجوس الجزیه و لا یؤکل ذبائحهم و لا ینکح نساؤهم و قیل إن إرساله کان سنه ست من الهجره مع الرسل الذین أرسلهم

۱- فی المصدر: و امره بالمقام.

۲- فی المصدر: و ارسلوا جندب بن مکیث الجهنیّ ربیئه لهم، أقول: الربیئه: الطلیعه من الجیش.

۳- فی المصدر: فرآنی منبطحا فأخذ قوسه و سهمین فرمانی.

۴- فی المصدر: و لم اتحرک.

۵- فی المصدر: و لم اتحرک.

۶- فی المصدر: لقد خالطه سهمای و لو کان ربیئه لتحرک.

۷- فی المصدر: الابطن الوادی من قدید بعث اللّه عز و جل من حیث شاء سحابا ما رأینا قبل ذلک مطرا مثله فجاء الوادی بما لا یقدر أحد یجوزه.

۸- فی المصدر: ساوی.

رسول الله صلى الله علیه و آله إلی الملوک. (۱) و فیها کانت سریه عمرو بن کعب الغفاری (۲) إلی ذات أطلاح فی خمسه عشر رجلا فوجد بها جمعا کثیرا فدعاهم إلی الإسلام فأبوا أن یجیبوا و قتلوا أصحاب عمرو (۳) و نجا حتی قدم إلی المدینه و ذات أطلاح من ناحیه الشام (۴).

**[ترجمه]ابن أثیر در مورد وقایع سال هفتم هجری گفته است: در آن سال حاطب از نزد مقوقس با ماریه و خواهرش، و قاطر(دلدل) و الاغ (یعفور) مقوقس به حضور پیامبر رسید.

و در شعبان آن سال سریه بشیر بن سعد، پدر نعمان بن بشیر انصاری، با سی مرد به سوی بنی مرّه واقع شد. ولی یارانش جان سالم به در نبردند و خود او هم نیمه جان در میان کشته شدگان افتاد و سپس به مدینه بازگشت. و در آن سال سریّه عبدالله لیثی در سرزمین بنی مرّه رخ داد، پس مرداس بن بهل، هم پیمان آنان از جهینه، به دست اسامه و مردی از انصار کشته شد. اسامه می گوید: هنگامی که به او رسیدیم او: «أشهد أن لا إله إلا الله» بر زبان راند، ولی ما او را کشتیم و چون به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدیم؛ او را از این واقعه آگاه ساختیم. او فرمود: «با لا إله إلّا الله، چگونه رفتار می کنید؟!».

و در آن سال سریه غالب بن عبدالله با صد و سی سوار به سوی بنی عبد بن تغلبه روی داد که بر آنان هجوم برد و گوسفندانشان را به مدینه آورد. و در شوال آن سال سریه بشیر بن سعد به سوی نمر و صاب رخ داد. و در آن سال عمره القضاء پیش آمد که در این سفر [پیامبر] با میمونه دختر حارث ازدواج کرد. و در آن سال غزوه ابن ابی العوجاء سلمی به سوی بنی سلیم اتفاق افتاد که با او رو در رو گشتند و او و یارانش کشته شدند. و گفته شده است که ابن ابی العوجاء نجات یافت و یارانش کشته شدند.

در مورد حوادث سال هشتم گفت: در آن سال زینب دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله وفات یافت. و در آن سال سریه غالب بن عبدالله لیثی به سوی بنی ملوح واقع شد. در این سریه، حارث بن برصاء لیثی با آنان مواجه گردید که او را اسیر کردند. او گفت: من تنها برای اسلام آوردن، آمده‌ام. در پاسخ، غالب به او گفت: اگر راست گفته باشی، قید و بند شبی تو را زیانی نخواهد رساند و اگر دروغ گفته باشی از تو آسوده خواهیم بود. و یکی از اصحابش را بر او گماشت و او را گفت: اگر با تو درگیر شد، گردنش را بزن. و به او دستور داد که تا بازگشت او در آن مکان باقی بماند. سپس آنان به راه افتادند تا آنکه به (قبیله) الکدید رسیدند و بعد از عصر فرود آمدند. و غالب، جندب جهنی را به عنوان دیده‌بان تعیین کرد تا مراقب حرکات آنان باشد. جندب می گوید: به سوی تل خاکی که آنجا بود و مرا بر قبیله مشرف می‌ساخت، رفتم و بر روی آن دراز کشیدم. مردی از آن‌ها که دو تیر و کمانش را به همراه داشت، خارج شد و مرا دید. پس با یکی از تیرها مرا هدف قرار داد و آن را بر پهلوی من نشاند. آن را خارج ساختم و حرکتی نکردم. سپس مرا با دومی هدف گرفت و آن را بر بالای شانه‌ام نشاند. آن را نیز خارج ساختم و جابجا نشدم. آن مرد گفت: به خدا سوگند که دو تیرم را بر او دوختم. بی‌شک اگر دیده‌بان بود از جای می جنبید. گفت: ما آنان را مهلت دادیم تا آنکه چهارپاهایشان به هنگام شب آمدند و آن‌ها را دوشیدند. آنگاه بر آنان تاختیم واز آنان کشتیم و چهارپایان آنان را حرکت دادیم و به سرعت بازگشتیم و ناگهان فریاد مردمان به گوشمان رسید و به سوی ما، چندان آمدند که توان رویارویی با آنان را نداشتیم. در شرایطی که میان ما و آنان تنها یک دره فاصله مانده بود، خداوند سیلی به راه انداخت که کسی را یارای عبور از آن نبود و من آنان را در حالتی دیدم که به سوی ما می‌نگریستند،

ولی هیچ یک را یارای پیش آمدن نبود. ما وارد مدینه شدیم در حالی که مسلمانان شعار می‌دادند: بکَش بکَش؛ و تعداد افراد حاضر در این سریه، ده مرد و اندی بود.

و در آن سال رسول خدا صلی الله علیه و آله، علاء بن حضرمی را به سوی بحرین که تحت فرمانروایی منذر بن شاوی بود، گسیل داشت. منذر نیز بر این اساس که مجوس جزیه بپردازد و از قربانی‌های آن‌ها نخورد و با زنان آنان ازدواج نکند، با فرستاده پیامبر مصالحه کرد. و گفته شده است: اعزام او در سال ششم هجری و همزمان با اعزام فرستادگانی صورت گرفت که رسول خدا آنان را به سوی پادشاهان ممالک روانه ساخت.

و در آن سال سریه عمرو بن کعب غفاری به سوی ذات أطلاح با پانزده نفر صورت گرفت و در آنجا جمع فراوانی یافت و آنان را به اسلام فراخواند. ولی آنان از پذیرش دعوت او سرباز زدند و همراهانش را کشتند. ولی خود عمرو نجات یافت و خود را به مدینه رساند. و ذات أطلاح نقطه‌ای در ناحیه شام است. - . الکامل ۲: ۱۵۳-۱۵۲ -

**[ترجمه]

باب ۲۴ غزوه مؤته و ما جرى بعدها إلى غزوه ذات السلاسل

الأخبار

«۱»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الْمَرْزُبَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ فُلَیْحٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ شِهَابٍ الزُّهْرِیِّ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مِنْ بِلَادِ الْحَبَشَهِ بَعَثَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى مُؤْتَهَ وَ اسْتَعْمَلَ عَلَى الْجَیْشِ مَعَهُ زَیْدَ بْنَ حَارِثَهَ وَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ رَوَاحَهَ فَمَضَى النَّاسُ مَعَهُمْ حَتَّى كَانُوا بِنَحْوِ الْبَلْقَاءِ فَلَقِیَهُمْ جُمُوعُ هِرَقْلٍ مِنَ الرُّومِ وَ الْعَرَبِ فَانْحَازَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى قَرْیَهٍ یُقَالُ لَهَا مُؤْتَهُ فَالْتَقَى النَّاسُ عِنْدَهَا وَ اقْتَتَلُوا قِتَالًا شَدِیداً وَ كَانَ اللِّوَاءُ یَوْمَئِذٍ مَعَ زَیْدِ بْنِ حَارِثَهَ فَقَاتَلَ بِهِ حَتَّى شَاطَ فِی رِمَاحِ الْقَوْمِ ثُمَّ أَخَذَهُ جَعْفَرٌ فَقَاتَلَ بِهِ قِتَالًا شَدِیداً ثُمَّ اقْتَحَمَ عَنْ فَرَسٍ لَهُ شَقْرَاءَ فَعَقَرَهَا وَ قَاتَلَ حَتَّى قُتِلَ قَالَ وَ كَانَ جَعْفَرٌ أَوَّلَ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ عَقَرَ فَرَسَهُ فِی الْإِسْلَامِ ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ فَقُتِلَ ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ (۵) فَنَاوَشَ الْقَوْمَ

ص: ۵۰

۱- زاد فی المصدر: و فیها کان سریه شجاع بن وهب الی بنی عامر فی شهر ربیع الأوّل فی أربعه عشر رجلا فشن الغاره علیهم فاصابوا نعماء فکان سهم کل رجل منهم خمسه عشر بعیرا.

۲- فی المصدر: کعب بن عمیر الغفاری و هو الصحیح.

۳- فی المصدر: أصحاب کعب.

۴- الکامل ۲: ۱۵۲- ۱۵۵.

۵- فی المصدر: ثم اخذ اللواء عبد اللّه بن رواحه فقاتل حتّی قتل، فاعطی المسلمون اللواء بعدهم خالد بن الولید.

وَ رَاوَغَهُمْ حَتَّى انْحَازَ بِالْمُسْلِمِينَ مُنْهَزِماً وَ نَجَا بِهِمْ مِنَ الرُّومِ وَ أَنْفَذَ رَجُلًا (۱) يُقَالُ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَمُرَةَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله بِالْخَبَرِ قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ فَسِرْتُ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا وَصَلْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى رِسْلِكَ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ ثُمَّ قَالَ صلى الله عليه و آله أَخَذَ اللِّوَاءَ زَيْدٌ فَقَاتَلَ بِهِ فَقُتِلَ رَحِمَ اللَّهُ زَيْداً ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ جَعْفَرٌ وَ قَاتَلَ وَ قُتِلَ رَحِمَ اللَّهُ جَعْفَراً ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ وَ قَاتَلَ فَقُتِلَ فَرَحِمَ اللَّهُ عَبْدَ اللَّهِ قَالَ فَبَكَى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هُمْ حَوْلَهُ فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ مَا يُبْكِيكُمْ فَقَالُوا وَ مَا لَنَا لَا نَبْكِي وَ قَدْ ذَهَبَ خِيَارُنَا وَ أَشْرَافُنَا وَ أَهْلُ الْفَضْلِ مِنَّا فَقَالَ لَهُمْ صلى الله عليه و آله لَا تَبْكُوا فَإِنَّمَا مَثَلُ أُمَّتِي مَثَلُ حَدِيقَةٍ قَامَ عَلَيْهَا صَاحِبُهَا فَأَصْلَحَ رَوَاكِبَهَا وَ بَنَى مَسَاكِنَهَا وَ حَلَقَ سَعَفَهَا فَأَطْعَمَتْ عَاماً فَوْجاً ثُمَّ عَاماً فَوْجاً ثُمَّ عَاماً فَوْجاً (۲) فَلَعَلَّ آخِرَهَا طَعْماً أَنْ يَكُونَ أَجْوَدَهَا قِنْوَاناً وَ أَطْوَلَهَا شِمْرَاخاً وَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ نَبِيّاً لَيَجِدَنَّ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ فِي أُمَّتِي خَلَفاً (۳) مِنْ حَوَارِيِّهِ قال و قال كعب بن مالك يرثى جعفر بن أبى طالب رضى الله عنه و المستشهدين معه

هدت العيون (۴) و دمع عينك يهمل*** سحا كما و كف الضباب (۵) المخضل

و كان ما بين الجوانح و الحشا*** مما تأوبنى شهاب مدخل

وجدا على النفر الذين تتابعوا*** يوما (۶) بمؤته أسندوا لم ينقلوا (۷)

فتغير القمر المنير لفقدهم*** و الشمس قد كسفت و كادت تأفل

قوم بهم نصر الإله (۸) عباده*** و عليهم نزل الكتاب المنزل

۱- فى المصدر: و أنفذ رجلا من المسلمين.

۲- المصدر خال عن قوله: «ثم عاما فوجا» الثانى.

۳- فى المصدر: (خلقا) بالقاف.

۴- فى سيره ابن هشام: نام العيون.

۵- فى السيره: «الطباب المخضل»، و الطباب ثقب فى خرز المزاده التى يجعل فيها الماء.

۶- قتلا خ ل.

۷- لم يقفلوا خ ل.

۸- فى السيره: عصم الاله.

قوم علا بنيانهم من هاشم (۱) ***فرع أشم و سودد ما ينقل (۲)

و لهديهم (۳) رضى الإله لخلقه*** و بجدهم نصر النبى المرسل

بيض الوجوه ترى بطون أكفهم*** تندى إذا اغبر (۴) الزمان الممحل (۵)

**[ترجمه]امالی طوسی: محمد بن شهاب زهریّ گفت: هنگامی که جعفر بن ابی طالب از سرزمین حبشه آمد، رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به سوی مؤته گسیل داشت و به همراه او زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه را به فرماندهی سپاه گماشت. مردم با آنان رهسپار شدند تا آنکه به نزدیکی بلقاء رسیدند. از آن سو سپاهیان رومی و عرب هرقل با آنان رو در رو گشتند و مسلمانان به سوی دهکده‌ای - که به آن موته گفته می‌شد- رفتند و در آنجا دو لشکر در برابر هم قرار گرفتند و به سختی با یکدیگر به پیکار پرداختند. آن روز پرچم سپاه در دست زید بن حارثه بود. او با آن پرچم به نبرد پرداخت، تا آنکه با نیزه‌های سپاه دشمن کشته شد. سپس جعفر پرچم را برداشت و با آن به سختی نبرد کرد. سپس به سرعت از اسب بور خود فرود آمد و آن را پی کرد و به جنگ پرداخت تا آنکه به شهادت رسید. - گفت: - جعفر اولین مرد مسلمانی بود که اسبش را در اسلام پی کرد. سپس عبدالله بن رواحه پرچم را برداشت تا جان باخت. بعد از شهادت عبدالله، خالد بن ولید آن را برداشت و با سپاه دشمن به جنگ و گریز پرداخت و در نبرد با آنان دست به نیرنگ زد و توانست علی رغم شکستی که متحمل شد، مسلمانان را از چنگال رومیان نجات دهد و آنان را از این ورطه خارج سازد. آنگاه مردی به نام عبدالرحمن بن سمر را با خبر این شکست به نزد پیامبر فرستاد. عبدالرحمن می‌گوید: به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله روان گشتم و چون به مسجد رسیدم، رسول خدا صلی الله علیه و آله به من فرمود: «ای عبدالرحمن، آرام باش». سپس فرمود: «زید پرچم را برداشت و با آن نبرد کرد تا کشته شد، خدا زید را بیامرزد. سپس جعفر پرچم را برداشت و جنگید و کشته شد، خدا جعفر را نیز بیامرزد. سپس عبدالله بن رواحه پرچم را در دست گرفت و به نبرد پرداخت و کشته شد که خداوند عبدالله را نیز بیامرزد». - گفت: - اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله که اطرافش بودند، گریستند. با مشاهده این وضع، پیامبر به آنان فرمود: «چه چیزی شما را به گریه وا می‌دارد؟» گفتند: چگونه نگرییم و حال آنکه بهترین و شریف‌ترین ما و اهل فضل از میان ما رخت بربسته اند؟ پیامبر صلی الله علیه و آله خطاب به آنان فرمود: «گریه نکنید. چرا که مثل اُمّت من مانند باغی است که صاحبش بر آن همت گماشته و نهال‌های آن را اصلاح کرده، و خانه‌ها را ساخته و زیاده‌های آن را زدوده است. پس در سالی به گروهی غذا داده است، و در سالی دیگر گروهی دیگر را، سپس سالی دیگر گروهی دیگر، و چه بسا که آخرین پذیرایی آن بهترین خوشه و طولانی‌ترین ساقه آن باشد. و سوگند به کسی که مرا به حق، به پیامبری فرستاد، بی‌شک عیسی بن مریم در اُمّت من جانشینانی (صالح) از حواریونش خواهد یافت».

- گفت: - و کعب بن مالك در رثای جعفر بن ابی طالب - رضی الله عنه - و یاران شهیدش گفت:

- دیدگان تسکین یافت و اشک چشمت پیاپی فرو می‌ریزد. همانگونه که قطرات ابر نیز در این مصیبت جاری است؟

- و گویی به خاطر آنچه (از غم و اندوه) شبانه بر من وارد شد، میان سینه و أحشاء من، گدازه‌ای شعله‌ور گردیده است.

- این به خاطر اندوه بر کسانی است که یکی بعد از دیگری در میدان مؤته بر زمین افتادند و تکیه‌گاه قرار گرفتند و نگریختند..

- ماه تابان به خاطر از دست رفتن آن‌ها، رنگ از رخ بداد و خورشید در پرده فرو رفت. تا آنجا که نزدیک بود غروب کند.

- مردمانی که خداوند بواسطه آنان بندگانش را یاری کرد و بر آنان کتاب قرآن را نازل فرمود.

- قومی که اساس و بنیان آنان و سروری و بزرگی شان از هاشم ریشه گرفت که مردی شریف و عزت‌مند بود.

- و به خاطر هدایت یافتن ایشان، خداوند به خلقتش راضی گشت و با کوشش و تلاش آن‌ها پیامبرِ مُرسل را یاری کرد.

- چهره‌هایشان درخشان است و می‌بینی که کف دست آن‌ها هنگامی که غبار روزگار قحطی بر می‌خیزد، بخشندگی پیشه می کند. - . امالی ابن الشیخ : ۸۸-۸۷ -

**[ترجمه]

بیان

شاط فلان هلك و فی بعض النسخ بالسین المهمله و السوط الخلط و ساطت نفسی تقلصت و الأول أصح قال فی النهایه فی حدیث زید بن حارثه یوم مؤته إنه قاتل برایه رسول الله صلی الله علیه و آله حتی شاط فی رماح القوم أی هلك.

و قال فی جامع الأصول أراد بالاقتحام هنا نزوله عن فرسه مسرعا.

و فی القاموس راغ الرجل و الثعلب روغا و روغانا حاد و مال و المراوغه المصارعه و أن یطلب بعض القوم بعضا و قال انحاز عنه عدل و القوم ترکوا مراکزهم و الراکب و الراکبه و الراکوب و الراکوبه و الرکابه فسیله فی أعلی النخل متدلیه لا تبلغ الأرض قوله و حلق سعفها بالحاء المهمله أی أزال زوائدها أو بالمعجمه من خلق العود بتخفیف اللام و تشدیده إذا سواه و السح الصب و السیلان من فوق و الضباب ندی کالغیم أو سحاب رقیق و فی روایه ابن أبی الحدید الرباب مکان الضباب و هو السحاب الأبیض و أخضله بله و تأوبه أتاه لیلا و فرع کل شی ء أعلاه و من القوم شریفهم و الشمم ارتفاع فی الجبل و الأشم السید ذو الأنفه و النفل العطاء و انتفل طلب و منه تبرأ و انتفی (۶) و فی بعض النسخ بالغین من نغل الأدیم کفرح إذا فسد و فی بعضها بالقاف.

**[ترجمه]«شاط فلان»: کشته شد؛ و در برخی نسخه‌ها با سین «ساط» آمده است. و «السوط» یعنی در هم آمیختن. و «ساطت نفسی». «تقلّصت»: دلم گرفت و اوّلی صحیح‌تر است. در النهایه آورده است: در حدیث زید بن حارثه در جنگ موته آمده است: «إنه قاتل برایه رسول الله صلی الله علیه و آله حتی شاط فی رماح القوم» یعنی در میان نیزه‌های دشمنان جان باخت.

و در جامع الاصول آورده است: در اینجا منظورش از «الاقتحام»: فرود آمدن سریع او از اسبش می باشد. و در قاموس آمده

است: «راغ الرجـل و الثعلب روغـاً و روغانـاً»: یعنی روی برگردانـد و برگشت. و «المراوغه»: کُشـتی گرفتن و دست و پنجه نرم کردن، و اینکـه برخی از قـوم، برخی دیگر را بطلبنـد. و گفـت: «إنحـاز عنه»: بـازگشت، و «إنحـاز القـوم»: مراکز خـود را ترک کردند. و «الراکب» و «الراکبه» و «الراکوب» و «الراکوبه» و «الرکابه»: نهالی که بر بالای نخل خرما رشد کرده و آویخته گردد و به زمین نرسـد. سـخنش: «حلقَ سعفها» بـا حـاء یعنی زوایـد و إضافه های آن را زدود. یا با خاء از «خلق العود» با تخفیف لام و تشدیـد آن: چوب را صاف کرد. و «السـحّ»: ریزش و جاری شدن از بالا. و «الضـباب»: نمناکی مانند ابر، یا ابر نازک و رقیق. و در روایت ابن إبی الحدیـد: «الربـاب» به جـای «الضـباب» آمـده است که به معنـای ابر سـفید میباشـد. و «أخضـله»: آن را تَر و مرطوب کرد. «تأوّبه»: شبانه نزد او آمد. و «فرع کلّ شی»: بالای آن، و من القوم: شریف و بزرگشان، و «الشمم»: بلندی و ارتفاع کوه. و «الأـشم»: بزرگ مرد عزتمنـد. و «النفل»: بخشـش و عطاء، و «إنتفل»: طلب کرد، از معانی آن: از چیزی بیزاری جست. و در برخی نسخهها با غین از «نَغلَ الأدیم» بر وزن فَرح آمده است. یعنی پوست دباغی شده فاسد شد و در برخی دیگر از نسخه‌ـها با قاف «نقل» آمده است.

**[ترجمه]

«۲»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا قُتِلَ زَیْدُ بْنُ حَارِثَهَ بِمُؤْتَهَ قَالَ صلی الله علیه و آله بِالْمَدِینَهِ قُتِلَ

ص: ۵۲

۱- فی السیره: قرم علا بنیانه من هاشم *** فرعا أشم وسؤددا ما ینقل

۲- ما ینغل خ ل. أقول : ذکر فی السیره هذا البیت السابق.

۳- فی المصدر و السیره: و بهدیهم.

۴- فی السـیره: «إذا اعتذر» و الممحل من المحل و هو الشده و القحط و کلب الزمان و الجدب. و ذکر فی السـیره هذا البیت قبل البیت السابق.

۵- أمالی ابن الشیخ: ۸۷ و ۸۸.

۶- فی هامش السیره: و یروی (ینفل) بالفاء و معناه لا یحجر.

زَيْدٌ وَ أَخَذَ الرَّايَهَ جَعْفَرٌ ثُمَّ قَالَ قُتِلَ جَعْفَرٌ وَ تَوَقَّفَ وَقْفَهً ثُمَّ قَالَ وَ أَخَذَ الرَّايَهَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ وَ ذَلِکَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ لَمْ يُسَارِعْ فِی أَخْذِ الرَّايَهِ كَمُسَارَعَهِ جَعْفَرٍ ثُمَّ قَالَ وَ قُتِلَ عَبْدُ اللَّهِ ثُمَّ قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِلَی بَيْتِ جَعْفَرٍ إِلَی أَهْلِهِ ثُمَّ جَاءَتِ الْأَخْبَارُ بِأَنَّهُمْ قَدْ قُتِلُوا عَلَی تِلْکَ الْهَيْئَهِ (۱).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است: آن دم که زید بن حارثه در موته جان باخت، پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه فرمود: «زید کشته شد و جعفر پرچم را برداشت.» سپس فرمود: «جعفر کشته شد». اندکی مکث نمود و سپس فرمود: «و عبدالله بن رواحه پرچم را برداشت.» و علت این مکث پیامبر صلی الله علیه و آله آن بود که عبدالله همانند جعفر در گرفتن پرچم شتاب نکرد. سپس فرمود: «و عبدالله نیز کشته شد.» و پیامبر صلی الله علیه و آله رهسپار خانه خانواده جعفر شد و سپس خبر رسید که همه آن‌ها بدان شکل کشته شده‌اند.

**[ترجمه]

«۳»

يج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا بَعَثَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عَسْكَراً إِلَی مُؤْتَهَ وَلَّی عَلَيْهِمْ زَيْدَ بْنَ حَارِثَهَ وَ دَفَعَ الرَّايَهَ إِلَيْهِ وَ قَالَ إِنْ قُتِلَ زَيْدٌ فَالْوَالِی عَلَيْكُمْ جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ إِنْ قُتِلَ جَعْفَرٌ فَالْوَالِی عَلَيْكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ الْأَنْصَارِيُّ وَ سَكَتَ فَلَمَّا سَارُوا وَ قَدْ حَضَرَ هَذَا التَّرْتِيبَ فِی الْوِلَايَهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قال رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ (۲) (قَالَ) إِنْ كَانَ مُحَمَّدٌ نَبِيّاً كَمَا يَقُولُ سَيُقْتَلُ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَهُ فَقِيلَ لَهُ لِمَ قُلْتَ هَذَا قَالَ لِأَنَّ أَنْبِيَاءَ بَنِی إِسْرَائِيلَ كَانُوا إِذَا بَعَثَ نَبِيٌّ مِنْهُمْ بَعْثاً فِی الْجِهَادِ فَقَالَ (۳) إِنْ قُتِلَ فُلَانٌ فَالْوَالِی فُلَانٌ بَعْدَهُ عَلَيْكُمْ فَإِنْ سَمَّی لِلْوِلَايَهِ كَذَلِکَ اثْنَيْنِ (۴) أَوْ مِائَهً أَوْ أَقَلَّ أَوْ أَكْثَرَ قُتِلَ جَمِيعُ مَنْ ذَكَرَ فِيهِمُ الْوِلَايَاتِ قَالَ جَابِرٌ فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الَّذِی وَقَعَ فِيهِ حَرْبُهُمْ صَلَّی النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِنَا الْفَجْرَ (۵) ثُمَّ صَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ قَدِ الْتَقَی إِخْوَانُكُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۶) لِلْمُحَارَبَهِ فَأَقْبَلَ يُحَدِّثُنَا بِكَرَّاتِ بَعْضِهِمْ عَلَی بَعْضٍ إِلَی أَنْ قَالَ قُتِلَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَهَ وَ سَقَطَتِ الرَّايَهُ ثُمَّ قَالَ قَدْ أَخَذَهَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ تَقَدَّمَ لِلْحَرْبِ بِهَا (۷) ثُمَّ قَالَ قَدْ قُطِعَتْ يَدُهُ وَ قَدْ أَخَذَ الرَّايَهَ بِيَدِهِ الْأُخْرَی ثُمَّ قَالَ قُطِعَتْ (۸) يَدُهُ الْأُخْرَی وَ قَدْ أَخَذَ (۹) الرَّايَهَ فِی صَدْرِهِ ثُمَّ قَالَ قُتِلَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ سَقَطَتِ الرَّايَهُ ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ وَ قَدْ قُتِلَ مِنَ

۱- لم نظفر بالحديث فی الخرائج المطبوع.

۲- رجل من اليهود فقال اليهودی: ان كان خ ل. أقول: فی المصدر: جاء من رجل من اليهود فقال ان كان.

۳- فی المصدر: يقول لهم.

۴- فی المصدر: لاثنين.

۵- الغداه خ ل.

۶- مع المشركين خ ل أقول: فی المصدر: من المسلمين.

۷- خلی المصدر عن لفظه (بها).

٨- و قطعت خ ل.

٩- و قد احتضن خ ل.

الْمُشْرِكِينَ كَذَا وَ قُتِلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَذَا فُلَانٌ وَ فُلَانٌ (۱) إِلَى أَنْ ذَكَرَ جَمِيعَ مَنْ قُتِلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بِأَسْمَائِهِمْ ثُمَّ قَالَ قُتِلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ وَ أَخَذَ الرَّايَهَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فَانْصَرَفَ (۲) الْمُسْلِمُونَ ثُمَّ نَزَلَ عَنِ الْمِنْبَرِ وَ صَارَ إِلَى دَارِ جَعْفَرٍ فَدَعَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَعْفَرٍ فَأَقْعَدَهُ فِي حَجْرِهِ وَ جَعَلَ يَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهِ فَقَالَتْ وَالِدَتُهُ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ لَتَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهِ كَأَنَّهُ يَتِيمٌ قَالَ قَدِ اسْتُشْهِدَ جَعْفَرٌ فِي هَذَا الْيَوْمِ وَ دَمَعَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ قُطِعَتْ يَدَاهُ قَبْلَ أَنْ استشهد (۳) (يُسْتَشْهَدَ) وَ قَدْ أَبْدَلَهُ اللَّهُ مِنْ يَدَيْهِ جَنَاحَيْنِ مِنْ زُمُرُّدٍ أَخْضَرَ فَهُوَ الْآنَ يَطِيرُ بِهِمَا فِي الْجَنَّهِ مَعَ الْمَلَائِكَهِ كَيْفَ يَشَاءُ (۴).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله سپاهی را به سوی موته گسیل می داشت، زید بن حارثه را به فرماندهی آنان گمارد و پرچم را به او سپرد و فرمود: «اگر زید کشته شد، فرمانده شما جعفر بن ابی طالب است و اگر جعفر هم کشته شد، فرماندهی شما بر عهده عبدالله بن رواحه انصاری خواهد بود» و سکوت نمود. هنگامی که آنان حرکت کردند و این ترتیب در فرماندهی توسط رسول خدا اعمال شد، مردی از یهود گفت: اگر محمد چنانکه می گوید، به راستی پیامبر خدا باشد، هر سه این افراد کشته خواهند شد. به او گفته شد: چرا چنین سخنی می گویی؟ پاسخ داد: زیرا هر گاه پیامبری از پیامبران بنی اسرائیل سپاهی برای جهاد گسیل می‌داشت و می‌فرمود: اگر فلانی کشته شد، بعد از او فلانی فرمانده شما خواهد بود و به این ترتیب برای فرماندهی دو یا صد، بیشتر یا کمتر نام می‌برد، کسانی که نامشان را در میان فرماندهان ذکر می کرد، همگی کشته می‌شدند. جابر گفت: در روزی که جنگ آنان واقع شد، پیامبر صلی الله علیه و آله با ما نماز صبح را اقامه کرد. سپس از منبر بالا رفت و فرمود: «برادرانِ شما با مشرکان برای نبرد رودرو شده‌اند.» آنگاه برای ما شروع به بیان چگونگی حملات آن‌ها به یکدیگر کرد تا آنکه فرمود: «زید بن حارثه کشته شد و پرچم فرو افتاد.» سپس فرمود: «جعفر بن ابی طالب آن را برداشت و با آن وارد جنگ شد.» سپس فرمود: «دستش قطع شد و با دست دیگرش پرچم را برگرفت.» و ادامه داد: «دست دیگرش هم قطع گردید و پرچم را در میان سینه‌اش به بر گرفته است.» سپس فرمود: «جعفر بن ابی طالب نیز جان باخت و پرچم فرو افتاد. سپس عبدالله بن رواحه آن را برداشت و از مشرکان افرادی کشته شدند و از مسلمانان نیز فلان و فلان کشته شده‌اند.» و همه کشته‌های مسلمانان را یک به یک نام برد. سپس فرمود: «عبدالله بن رواحه کشته شد و خالد بن ولید پرچم را برداشت و مسلمانان بازگشتند.» سپس از منبر فرود آمد و راهی منزل جعفر گردید. در آنجا عبدالله بن جعفر را فراخواند و او را در دامان خویش، نشاند و شروع به نوازش او نمود. مادر عبدالله، اسماء بنت عمیس گفت: ای رسول خدا! شما چنان او را نوازش می کنید که گویی او یتیم است. پیامبر فرمود: «جعفر در این روز به شهادت رسید». و دیدگان رسول خدا صلی الله علیه و آله اشک‌آلود شد و فرمود: «قبل از آنکه شهید شود، دو دستش قطع شد و خدا به جای دستانش دو بال از زمرد سبز به او عطا کرد و اکنون با آن دو بال، به همراه فرشتگان هر گونه که خواهد، در بهشت در پرواز است». - . الخرائج : ۱۸۸ -

**[ترجمه]

«۴»

سن، المحاسن النَّوْفَلِيُّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ مُؤْتَهَ كَانَ جَعْفَرٌ عَلَى فَرَسِهِ فَلَمَّا الْتَقَوْا نَزَلَ عَنْ فَرَسِهِ فَعَرْقَبَهَا (۵) بِالسَّيْفِ وَ كَانَ أَوَّلَ مَنْ عَرْقَبَ فِي الْإِسْلَامِ (۶).

**[ترجمه]المحاسن: نوفلى از سكونى، از امام جعفر صادق، از پدرش عليهما السّلام روايت كرده است كه فرمود: در روز جنگ موته، جعفر بر اسبش سوار بود. و چون با سپاه روم رودرو گشتند، از اسبش فرود آمد و با شمشيرش پى پاى ستورش را قطع كرد و در اسلام اولين كسى بود كه پى پاى ستورش را قطع كرد. -. المحاسن : ۶۳۴ -

**[ترجمه]

«۵»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ مِثْلَهُ (۷).

**[ترجمه]كافى: از پدرش از نوفلى همانند او روايت كرده است. - فروع الكافى ۳۴۱ -

**[ترجمه]

«۶»

ما، الأمالى للشيخ الطوسى الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْقَزْوِينِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَهْبَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الزَّعْفَرَانِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا مَاتَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَاطِمَةَ عليها السلام أَنْ تَتَّخِذَ طَعَاماً لِأَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ وَ تَأْتِيَهَا وَ نِسَاؤُهَا (۸) ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَجَرَتْ بِذَلِكَ السُّنَّةُ أَنْ يُصْنَعَ لِأَهْلِ الْمَيِّتِ (۹) ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ طَعَامٌ (۱۰).

سن، المحاسن أبى عن ابن أبى عمير مثله (۱۱)

ص: ۵۴

۱- فى المصدر: كذا و كذا، و قتل من المسلمين فلان و فلان.

۲- و انصرف خ ل أقول: فى المصدر: ثم انصرف. و فيه: و نزل.

۳- فى المصدر: قبل أن يستشهد.

۴- الخرائج: ۱۸۸.

۵- عرقب الدابّه: قطع عرقوبها. و العرقوب: عصب غليظ فوق العقب.

۶- المحاسن: ۶۳۴.

۷- فروع الكافى ۱: ۳۴۱.

۸- و تسليها خ ل أقول: فى المصدر: و يأتيها نساؤها. و فى المحاسن: و تسليها.

۹- لاهل المصيبه خ ل.

۱۰- أمالى الشيخ: ۵۷ و ۵۸.

١١- المحاسن: ٤١٩.

- کا، الکافی علی عن أبیه عن ابن أبی عمیر عن حفص بن البختری و هشام بن سالم عن أبی عبد الله علیه السلام مثله (۱).

**[ترجمه]امالی طوسی: هشام بن سالم از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: هنگامی که جعفر بن ابی طالب درگذشت، رسول خدا صلی الله علیه و آله به فاطمه سلام الله علیها امر فرمود که برای اسماء بنت عمیس غذایی آماده سازد و سه روز میهمان فاطمه و همسران او باشد و اینگونه سنت سه روز آماده کردن غذا برای خانواده میّت، پایه‌گذاری شد.
- . امالی الشیخ : ۵۸-۵۷ -

المحاسن: پدرم از ابن ابی عمیر همانند او روایت کرده است. - . المحاسن : ۴۱۹ -

کافی: از امام جعفر صادق همانند او روایت کرده است. - . الفروع ۱ : ۵۹ -

**[ترجمه]

«۷»

سن، المحاسن بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبِی علیه السلام عَنِ الْمَأْتَمِ (۲) فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا انْتَهَی إِلَیْهِ قَتْلُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ دَخَلَ عَلَی أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَیْسٍ امْرَأَهِ جَعْفَرٍ فَقَالَ أَیْنَ (۳) بَنِیَّ فَدَعَتْ بِهِمْ وَ هُمْ ثَلَاثَهٌ عَبْدُ اللَّهِ وَ عَوْنٌ وَ مُحَمَّدٌ فَمَسَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رُءُوسَهُمْ فَقَالَتْ إِنَّکَ تَمْسَحُ رُءُوسَهُمْ کَأَنَّهُمْ أَیْتَامٌ فَعَجِبَ (۴) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ عَقْلِهَا فَقَالَ یَا أَسْمَاءُ أَ لَمْ تَعْلَمِی أَنَّ جَعْفَراً رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَیْهِ اسْتُشْهِدَ فَبَکَتْ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَبْکِی فَإِنَّ اللَّهَ (۵) أَخْبَرَنِی أَنَّ لَهُ جَنَاحَیْنِ فِی الْجَنَّهِ مِنْ یَاقُوتٍ أَحْمَرَ فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ جَمَعْتَ النَّاسَ وَ أَخْبَرْتَهُمْ بِفَضْلِ جَعْفَرٍ لَا یُنْسَی فَضْلُهُ فَعَجِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ عَقْلِهَا ثُمَّ قَالَ (۶) ابْعَثُوا إِلَی أَهْلِ جَعْفَرٍ طَعَاماً فَجَرَتِ السُّنَّهُ (۷).

**[ترجمه]المحاسن: یکی از اصحاب ما از عباس بن موسی بن جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: از پدرم درباره مراسم عزاداری و ماتم پرسیدم. فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که خبر کشته شدن جعفر بن ابی طالب به وی رسید، به نزد همسر جعفر أسماء بنت عمیس رفت و فرمود: «پسرانم کجا هستند؟». اسماء آنان را که سه برادر به نام های: عبدالله، عون و محمد بودند، فراخواند و پیامبر بر سرشان دست کشید. همسر جعفر گفت: شما چنان بر سر آن‌ها دست می... کشید که گویی یتیم هستند! رسول خدا از ذکاوت او در شگفت شد و فرمود: «ای اسماء! آیا نمی دانی که جعفر رضوان الله علیه، به شهادت رسیده است؟» اسماء از این سخن گریست. رسول خدا فرمود: «گریه مکن، که خداوند مرا آگاه ساخته است که او را در بهشت دو بال از یاقوت سرخ است.» اسماء گفت: ای رسول خدا! اگر مردم را جمع سازی و از فضل و بزرگی جعفر آگاهشان سازی، فضل و بزرگی او فراموش نگردد. رسول خدا از درایت او به شگفت آمد و فرمود: «برای خانواده جعفر غذایی بفرستید.» و این سنت (بردن غذا برای خانواده میّت) پایه‌ریزی شد. - . المحاسن : ۴۲۰ -

**[ترجمه]

«۸»

یه، من لا یحضره الفقیه قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله حِینَ جَاءَتْهُ وَفَاهُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ وَ زَیْدِ بْنِ حَارِثَهَ کَانَ إِذَا دَخَلَ بَیْتَهُ کَثُرَ بُکَاؤُهُ عَلَیْهِمَا جِدّاً وَ یَقُولُ کَانَا یُحَدِّثَانِی وَ یُؤْنِسَانِی فَذَهَبَا جَمِیعاً (۸).

**[ترجمه]من لا یحضره الفقیه: امام صادق علیه السّلام فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که خبر وفات جعفر بن ابی طالب و زید بن حارثه به وی رسید، وارد خانه‌اش شد و بسیار بر آن دو گریست و فرمود: «آن دو هم صحبت و مایه دلگرمی من بودند، ولی (افسوس) هر دو رخت سفر بر بستند». -. من لا یحضره الفقیه ۱ : ۵۷ -

**[ترجمه]

«۹»

عم، إعلام الوری و کانت غزوه مؤته فی جمادی من سنه ثمان بعث جیشا عظیما و أمر علی الجیش زید بن حارثه ثم قال فإن أصیب زید فجعفر فإن أصیب جعفر فعبد الله بن رواحه فإن أصیب فلیرتض المسلمون واحدا فلیجعلوه علیهم.

وَ فِی رِوَایَهِ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ اسْتَعْمَلَ عَلَیْهِمْ جَعْفَراً فَإِنْ قُتِلَ فَزَیْدٌ فَإِنْ قُتِلَ فَابْنُ رَوَاحَهَ ثُمَّ خَرَجُوا حَتَّی نَزَلُوا مَعَانَ فَبَلَغَهُمْ أَنَّ هِرَقْلَ مَلِکَ

ص: ۵۵

۱- الفروع: ۱: ۵۹. فیه: «لما قتل جعفر بن أبی طالب» و فیه: ثلاثه أیّام و تأتیها و نساؤها فتقیم عندها ثلاثه أیّام.

۲- المأتم: مجتمع الناس عموما و قد غلب علی مجتمعهم فی حزن و الجمع المآتم.

۳- أی بنی خ ل.

۴- فی المصدر: فتعجب.

۵- فان رسول اللّه خ ل. أقول: و فی المصدر: فان جبرئیل.

۶- فی المصدر: ثم قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۷- المحاسن: ۴۲۰.

۸- الفقیه: ج ۱ ص ۵۷.

الرُّومِ قَدْ نَزَلَ بِمَأْرِبَ (١) فِي مِائَهِ أَلْفٍ مِنَ الرُّومِ وَ مِائَهِ أَلْفٍ مِنَ الْمُسْتَعْرِبَهِ.

و فی کتاب أبان بن عثمان بلغهم کثره عدد الکفار من العرب و العجم من لخم و حذام و بلی و قضاعه (٢) و انحاز المشرکون إلی أرض یقال لها المشارف و إنما سمیت السیوف المشرفیه لأنها طبعت لسلیمان بن داود بها فأقاموا بمعان یومین فقالوا نبعث إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فنخبره بکثره عدونا حتی یری فی ذلک رأیه فقال عبد الله بن رواحه یا هؤلاء إنا و الله ما نقاتل الناس بکثره و إنما نقاتلهم بهذا الدین الذی أکرمنا الله به فقالوا صدقت فتهیئوا و هم ثلاثه آلاف حتی لقوا (٣) جموع الروم بقریه من قری البلقاء یقال لها شرف ثم انحاز المسلمون إلی مؤته قریه فوق الأحساء.

وَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: نَعَى النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله جَعْفَراً وَ زَيْدَ بْنَ حَارِثَهَ وَ ابْنَ رَوَاحَهَ نَعَاهُمْ قَبْلَ أَنْ يَجِيءَ خَبَرُهُمْ وَ عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ- رواه البخاری فی الصحیح.

قَالَ أَبَانٌ وَ حَدَّثَنِي الْفُضَيْلُ بْنُ يَسَارٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أُصِيبَ يَوْمَئِذٍ جَعْفَرٌ وَ بِهِ خَمْسُونَ جِرَاحَهً خَمْسٌ وَ عِشْرُونَ مِنْهَا فِي وَجْهِهِ.

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ أَنَا أَحْفَظُ حِينَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى أُمِّي فَنَعَى لَهَا أَبِي فَأَنْظُرُ إِلَيْهِ وَ هُوَ يَمْسَحُ عَلَى رَأْسِي وَ رَأْسِ أَخِي وَ عَيْنَاهُ تهراقان [تُهْرَقَانِ الدُّمُوعَ حَتَّى تَقْطُرَ (٤) لِحْيَتُهُ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ جَعْفَراً قَدْ قَدِمَ إِلَيْكَ إِلَى أَحْسَنِ الثَّوَابِ فَاخْلُفْهُ فِي ذُرِّيَّتِهِ بِأَحْسَنِ مَا خَلَفْتَ أَحَداً مِنْ عِبَادِكَ فِي ذُرِّيَّتِهِ ثُمَّ قَالَ يَا أَسْمَاءُ

١- قال یاقوت: المأرب، بلاد الازد بالیمن.

٢- لخم: بطن عظیم ینتسب الی لخم و اسمه مالک بن عدی بن الحارث بن مره بن أدد بن زید بن یشجب بن عریب بن زید بن کهلان. من القحطانیه. وحذام مصحف وصحیحه جذام کما فی المصدر المطبوع جدیدا ، وهم بطن من کهلان من القحطانیه ، وهم بنو جذام بن عدی بن الحارث. وبلی بفتح الباء وسکون اللام : بطن من قضاعه من الحقانیه تنتسب إلی بلی بن عمروبن الحافی بن قضاعه. وقضاعه : شعب عظیم ینتسب إلی قضاعه بن مالک بن عمروبن مره بن زید بن مالک بن حمیر أو إلی قضاعه بن معد بن عدنان علی اختلاف فیهم انهم من حمیر ، أو من العدنانیه.

٣- فی المصدر: حتی بلغوا.

۴- فی المصدر: حتی تقطرت لحیته.

أَ لَا أَبَشِّرُكِ قَالَتْ بَلَى بِأَبِي وَ أَمِّي (۱) يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ لِجَعْفَرٍ جَنَاحَيْنِ يَطِيرُ بِهِمَا فِي الْجَنَّهِ قَالَتْ فَأَعْلِمِ النَّاسَ ذَلِكَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَخَذَ بِيَدِي يَمْسَحُ بِيَدِهِ رَأْسِي حَتَّى رَقِيَ إِلَى الْمِنْبَرِ وَ أَجْلَسَنِي أَمَامَهُ عَلَى الدَّرَجَهِ السُّفْلَى وَ الْحُزْنُ يُعْرَفُ عَلَيْهِ فَقَالَ إِنَّ الْمَرْءَ كَثِيرٌ [حُزْنُهُ بِأَخِيهِ (۲) وَ ابْنِ عَمِّهِ أَلَا إِنَّ جَعْفَراً قَدِ اسْتُشْهِدَ وَ جُعِلَ لَهُ جَنَاحَانِ يَطِيرُ بِهِمَا فِي الْجَنَّهِ ثُمَّ نَزَلَ صلى الله عليه و آله وَ دَخَلَ بَيْتَهُ وَ أَدْخَلَنِي مَعَهُ وَ أَمَرَ بِطَعَامٍ يُصْنَعُ لِأَجْلِي وَ أَرْسَلَ إِلَى أَخِي فَتَغَدَّيْنَا عِنْدَهُ غَدَاءً (۳) طَيِّباً مُبَارَكاً وَ أَقَمْنَا ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ فِي بَيْتِهِ نَدُورُ مَعَهُ كُلَّمَا صَارَ فِي بَيْتِ إِحْدَى نِسَائِهِ ثُمَّ رَجَعْنَا إِلَى بَيْتِنَا فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَنَا أُسَاوِمُ شَاهَ أَخٍ لِي فَقَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُ فِي صَفْقَتِهِ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَمَا بِعْتُ شَيْئاً وَ لَا اشْتَرَيْتُ شَيْئاً إِلَّا بُورِكَ لِي فِيهِ.

قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِفَاطِمَهَ اذْهَبِي فَابْكِي عَلَى ابْنِ عَمِّكِ فَإِنْ لَمْ تَدْعِي بِثُكْلٍ فَمَا قُلْتِ فَقَدْ صَدَقْتِ.

و ذكر محمد بن إسحاق عن عروه قال لما أقبل أصحاب مؤته تلقاهم رسول الله صلى الله عليه و آله و المسلمون معه فجعلوا يحثون عليهم التراب و يقولون يا فرار فررتم (۴) في سبيل الله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَيْسُوا بِفَرَّارٍ وَ لَكِنَّهُمُ الْكَرَّارُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ. (۵).

**[ترجمه]أعلام الورى: و كارزار موته در جمادى سال هشت هجرى رخ داد كه پيامبر در آن سال سپاه بزرگى را گسيل داشت و زيد بن حارثه را به فرماندهى آن گماشت. سپس فرمود: «اگر زيد كشته شد، جعفر جانشين او گردد و اگر جعفر كشته شد، عبدالله بن رواحه و اگر عبدالله نيز كشته شد، مسلمانان يک تن را برگزيده، به فرماندهى خود بگمارند.»

و در روايت ابان بن عثمان به نقل از حضرت صادق عليه السّلام آمده است كه پيامبر صلى الله عليه و آله جعفر را به فرماندهى آنان منصوب كرد و ترتيب فرماندهى به اين صورت بود كه اگر او كشته مى شد، زيد و اگر زيد هم كشته شد، ابن رواحه فرماندهى را بر عهده گيرد. و آنان اينگونه خارج گشتند تا آنكه به (معان) رسيدند و به آنان خبر رسيد كه هر قل پادشاه روم، با صد هزار رومى و صد هزار نفر از اعراب مستعربه در مأرب فرود آمده است.

و در كتاب أبان بن عثمان آمده است: خبر فراوانى شمار كفار از عرب و عجم از قبايل لخم و حذام و بلى و قضاعه به مسلمين رسيد و مشركان به سوى منطقه‌اى كه مشارف ناميده مى‌شد، رهسپار گشتند - و از آن رو شمشير را المشرفى گويند كه در آن مكان براى سليمان بن داود، شمشير ساخته شده است -. پس مسلمانان دو روز در معان اقامت كردند و گفتند: پيكى به نزد رسول خدا مى‌فرستيم و او را از فراوانى شمار دشمنان آگاه مى‌سازيم تا نظر خود را در اين‌باره اعلام كند. عبدالله بن رواحه گفت: اى مردم! به خدا سوگند كه ما با مردمان با فراوانى نفرات به پيكار بر نمى‌خيزيم، بلكه تنها با اين دين كه خداوند بواسطه آن ما را كرامت بخشيده است، با آنان وارد كارزار مى گرديم. گفتند: راست گفتى. به اين ترتيب آنان كه سه هزار نفر بودند آماده نبرد شدند تا آنكه در روستايى از روستاهاى بلقاء به نام شرف با سپاهيان روم رو در رو گشتند. و مسلمانان راهى موته كه روستايى بر فراز احساء بود، گشتند.

و از انس بن مالك روايت شده است كه گفت: پيامبر صلى الله عليه و آله با چشمانى اشک آلود خبر شهادت جعفر و زيد بن حارثه و ابن رواحه را قبل از رسيدن خبر كشته شدن آنان، داد. اين را بخارى در صحيح آورده است.

ابان گفت: فضیل بن یسار از امام محمد باقر علیه السّلام برایم روایت کرد که فرمود: آن روز جعفر در حالی به شهادت رسید که پنجاه زخم بر او وارد شده بود و بیست و پنج عدد از آن زخم‌ها بر صورتش وارد شده بود.

عبدالله بن جعفر می گوید: آن زمان را که رسول خدا صلی الله علیه و آله بر مادرم وارد شد و خبر شهادت پدرم را به او داد، به خاطر دارم. من به او می نگریستم و او بر سر من و برادرم دست می‌کشید. در حالی که اشک از چشمانش چنان جاری بود که از ریشش فرو می‌ریخت. سپس فرمود: «پروردگارا! جعفر به سوی تو، به سوی بهترین پاداش آمده است. پس در میان اولادش برای او، بهترین جانشینی را که برای بنده‌ای از بندگانت قرار دادی، قرار بده». سپس فرمود: «ای اسماء! آیا دوست داری که بشارتی به تو دهم؟». اسماء گفت: پدر و مادرم به فدایت ای رسول خدا! صد البته که دوست دارم. فرمود: «خداوند برای جعفر دو بال قرار داد، که با آن دو در بهشت پرواز می کند.» اسماء گفت: پس مردم را از آن آگاه سازید. رسول خدا صلی الله علیه و آله برخاست و در حالی که دستش را بر سرم می کشید، دستم را گرفت. تا آنکه از منبر بالا رفت. و مرا جلوی خود در پله پایین نشاند و با چهره ای که غرق غم و اندوه بود، فرمود: «عزّت انسان وابسته به برادر و پسر عموی اوست. آگاه باشید که جعفر به شهادت رسیده است و برای او دو بال قرار داده شده است که با آن دو در بهشت، در پرواز است.» سپس پایین آمد و وارد خانه‌اش شد و مرا با خود داخل برد و دستور داد که برای من غذایی مهیّا شود و به دنبال برادرم فرستاد (تا او را نیز بیاورند). و اینگونه نزد او غذای پاک و پر برکتی خوردیم و سه روز در منزلش اقامت کردیم و هر بار که به خانه یکی از زنانش می‌رفت، با او بودیم. سپس به خانه خود بازگشتیم. و در زمانی که من بر سر گوسفند برادرم چانه می‌زدم، پیامبر نزد ما آمد و فرمود: «خدایا به او در معامله‌اش، برکت ده». عبدالله گفت: بعد از آن من چیزی را نفروختم و چیزی را نخریدم مگر آنکه در آن به من برکت داده شد.

امام صادق علیه السّلام روایت نمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به فاطمه سلام الله علیها فرمود: «برو و بر پسرعمویت گریه کن، که اگر آه و وامصیبتاه نکنی، هر چه از فضائل او گفته باشی، راست گفته‌ای.»

و محمد بن اسحاق از عروه نقل کرده است که گفت: چون اصحاب موته باز آمدند، رسول خدا صلی الله علیه و آله و مسلمانان از آنان استقبال کردند، ولی مسلمانان شروع به ریختن خاک بر سر و روی آن‌ها کردند و گفتند: ای فراریان! آیا در راه خدا گریختید؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آنان فراری نیستند. بلکه به خواست خداوند مهاجم هستند». - . إعلام الوری بأعلام الهدی : ط ۱،۶۶-۶۵، ط ۲، ۱۱۲-۱۱۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی المعان موضع بطریق حاج الشام و قال مؤته موضع بمشارف الشام قتل فیه جعفر بن أبی طالب و فیه کان تعمل السیوف.

قوله صلی الله علیه و آله إن المرء کثیر (۶) لعل المراد بالکثره هنا العزه کما یکنی عن الذله بالقله أی عزه المرء و کثره أعوانه

إنمـا يكون بـأخيه و ابن عمه قوله إن لم تـدعى بثكـل أى لا تقولى وا ثكلاه ثم كل ما قلت فيه من الفضائل فقـد صـدقت لكثره فضائله و قيل المعنى لا تقولى إلا صدقا و لا يخفى بعده.

ص: ۵۷

۱- فى المصدر: بابى انت و امى.

۲- فى المصدر: ان المرء كثير حزنه باخيه.

۳- فى المصدر: فتغذينا جميعا عنده غذاء طيبا مباركا.

۴- فى المصدر: أ فررتم.

۵- إعلام الورى بأعلام الهدى: ۶۴ و ۶۵ ط ۱ و ۱۱۰- ۱۱۲ ط ۲.

۶- ذكرنا قبلا ان الموجود فى المصدر: ان المرء كثير حزنه بأخيه، فعليه لا يحتاج الى توجيه.

**[ترجمه]فیروز آبـادی گفته است: «المعـان»: مکـانی در راه مسـافران شـام است، و گفته است: «موته» مکانی در مشارف شام است که جعفر بن ابی طالب در آن کشته شد و در آن شمشیر ساخته می‌شده است.

حـدیث پیـامبر صـلی الله علیـه و آلـه: «إنّ المرء کـثیرٌ بـأخیه و إبـن أخیه» ممکن است که مقصـود از «کـثرت» در اینجـا عزّت و سربلنـدی باشـد. همچنان که «قلّه»: کمی را کنایه از ذلت و خواری قرار می‌دهند. یعنی آنکه عزت انسان و فراوانی یارانش تنها از طریق برادر و پسـرعمویش ممکن است. و سـخنش: «إن لم تدّعی بثکل» یعنی واثکلاه نگویی، سپس همه آنچه از فضایل او بگـویی، به خـاطر فراوانی فضـایلش راست گفته‌ای. و گفته شـده است که معنی‌اش آن است که: جز راست نگـویی، ولی بعید بودن این احتمال، مخفی نیست.

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، الکافی حُمَیْـدُ بْنُ زِیَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْکِنْـدِیِّ عَنْ أَحْمَدَ الْمِیثَمِیِّ (۱) عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی بَصِـیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: بَیْنَا رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله فِی الْمَسْـجِدِ إِذْ خُفِضَ لَهُ کُلُّ رَفِیعٍ وَ رُفِعَ لَهُ کُلُّ خَفِیضٍ حَتَّی نَظَرَ إِلَی جَعْفَرٍ یُقَاتِلُ الْکُفَّارَ قَالَ فَقُتِلَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُتِلَ جَعْفَرٌ وَ أَخَذَهُ الْمَغْصُ فِی بَطْنِهِ (۲).

**[ترجمه]کـافی: حمیـد بن زیاد، از حسن بن محمـد کنـدی، از احمـد میثمی، از ابو بصـیر، از امام صادق علیه السّـلام روایت کرده است که فرمود: در حالی که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله در مسـجد بود، ناگهان هر بلندی برای او پست و هر پستی برای او بلند شد، تا آنکه نگاهش بر جعفر افتاد که با کفار در حال نبرد بود و بعد از آنکه او جان باخت، رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرمود: «جعفر کشته شد». و در ناحیه شکم دچار درد شد. - . روضه الکافی : ۳۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

المغص بالفتـح و یحرک وجع فی البطن و الأـظهر إرجاع الضـمیر فی أخـذه إلی النبی صـلی الله علیه و آله و إرجاعه إلی جعفر بعید.

أقول: سیأتی بعض أخبار شهادته علیه السلام فی باب فضائله.

**[ترجمه]«المغص»: با فتحه و تحریک: درد در ناحیه شـکم. آنچه درست به نظر می‌آید آن است که مرجع ضـمیر در «اخذه» پیامبر باشد؛ چرا که ارجاع آن به جعفر بعید می‌نماید.

مؤلف: برخی اخبار مربوط به شهادت او در باب فضایل او خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ رُوِیَ فِی جَامِعِ الْأُصُولِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: أَمَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی غَزْوَهِ مُؤْتَهَ زَیْدَ بْنَ حَارِثَهَ فَقَالَ إِنْ قُتِلَ زَیْدٌ فَجَعْفَرٌ فَإِنْ قُتِلَ جَعْفَرٌ فَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ فَکُنْتُ مَعَهُمْ فِی تِلْکَ الْغَزْوَهِ فَالْتَمَسْنَا جَعْفَراً فَوَجَدْنَاهُ فِی الْقَتْلَی وَ وَجَدْنَا فِیمَا أَقْبَلَ مِنْ جَسَدِهِ بِضْعاً وَ تِسْعِینَ مِنْ طَعْنَهٍ وَ رَمْیَهٍ وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی أَنَّهُ وَقَفَ عَلَی جَعْفَرٍ یَوْمَئِذٍ وَ هُوَ قَتِیلٌ فَعَدَدْتُ خَمْسِینَ بَیْنَ طَعْنَهٍ وَ ضَرْبَهٍ لَیْسَ مِنْهَا شَیْ ءٌ فِی دُبُرِه.

**[ترجمه]در جامع الأصول از ابن عمر روایت شده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله در غزوه موته، زید بن حارثه را به فرماندهی گماشت و فرمود: «اگر زید کشته شد، جعفر و اگر جعفر کشته شد، عبدالله بن رواحه فرماندهی را بر عهده گیرد.» ابن عمر می گوید: در آن غزوه به همراه آنان بودم. ما به دنبال جعفر گشتیم و او را در میان کشته‌شدگان پیدا کردیم. در حالی که قسمت جلوی بدنش نود و اندی زخم نیزه و شمشیر داشت.

و در روایتی دیگر آمده است که او آن روز بر جعفر که کشته شده بود، توقف کرد و پنجاه زخم از ضربات نیزه و شمشیر شمرد که هیچ یک به پشت او اصابت نکرده بود. (به دشمن پشت نکرده بود.)

**[ترجمه]

«۱۲»

و قال عبد الحمید بن أبی الحدید فی شرح نهج البلاغه روی الواقدی عن عمر بن الحکم (۳) قال بعث رسول الله صلی الله علیه و آله الحارث بن عمیر الأزدی فی سنه ثمان إلی ملک بصری بکتاب فلما نزل مؤته عرض له شرحبیل بن عمرو الغسانی فقال أین ترید قال الشام قال لعلک من رسل محمد قال نعم فأمر به فأوثق رباطا ثم قدمه فضرب عنقه صبرا و لم یقتل لرسول الله صلی الله علیه و آله رسول غیره و بلغ ذلک رسول الله صلی الله علیه و آله فاشتد علیه و ندب الناس و أخبرهم بقتل الحارث فأسرعوا و خرجوا فعسکروا بالجرف فلما صلی رسول الله صلی الله علیه و آله الظهر جلس و جلس أصحابه حوله و جاء النعمان بن مهض الیهودی فوقف مع الناس فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

۱- فی المصدر: عن أحمد بن الحسن المیثمی.

۲- روضه الکافی: ۳۷۶.

۳- فی المصدر: قال الواقدی: حدّثنی ربیعه بن عثمان عن عمر بن الحکم.

زَيْدُ بْنُ حَارِثَهَ أَمِيرُ النَّاسِ فَإِنْ قُتِلَ زَيْدٌ فَجَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَإِنْ أَصِيبَ جَعْفَرٌ فَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ فَإِنْ أَصِيبَ ابْنُ رَوَاحَهَ فَلْيَرْتَضِ الْمُسْلِمُونَ بَيْنَهُمْ رَجُلًا فَلْيَجْعَلُوهُ عَلَيْهِمْ فقال النعمان بن مهض يا أبا القاسم إن كنت نبيا فسيصاب من سميت قليلا كانوا أو كثيرا إن الأنبياء فی بنی إسرائيل كانوا إذا استعملوا الرجل علی القوم ثم قالوا إن أصيب فلان فلو سمی مائه أصيبوا جميعا ثم جعل اليهودی يقول لزيد بن حارثه اعهد فلا ترجع إلی محمد أبدا إن كان نبيا قال زيد أشهد أنه نبی صادق فلما أجمعوا المسير و عقد رسول الله صلی الله عليه و آله لهم اللواء بيده دفعه إلی زيد بن حارثه و هو لواء أبيض و مشی الناس إلی أمراء رسول الله صلی الله عليه و آله يودعونهم و يدعون لهم و كانوا ثلاثه آلاف فلما ساروا فی معسكرهم ناداهم المسلمون دفع الله عنكم و ردكم صالحين غانمين. (۱).

قلت اتفق المحدثون علی أن زيد بن حارثه هو كان الأمير الأول و أنكرت الشيعه و قالوا كان جعفر بن أبی طالب هو الأمير الأول فإن قتل فزيد بن حارثه فإن قتل فعبد الله و رووا فی ذلک روايات.

وَ رَوَی الْوَاقِدِیُّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله خَطَبَهُمْ فَأَوْصَاهُمْ فَقَالَ أُوصِيكُمْ بِتَقْوَی اللَّهِ وَ بِمَنْ مَعَكُمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْراً اغْزُوا بِسْمِ اللَّهِ وَ فِی سَبِيلِ اللَّهِ قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ لَا تَغْدِرُوا وَ لَا تَغُلُّوا وَ لَا تَقْتُلُوا وَلِيداً وَ إِذَا لَقِيتَ عَدُوَّكَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادْعُهُمْ إِلَی إِحْدَی ثَلَاثٍ فَأَيَّتُهُنَّ [مَا] أَجَابُوكَ إِلَيْهَا فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَ اكْفُفْ عَنْهُمْ ادْعُهُمْ إِلَی الدُّخُولِ فِی الْإِسْلَامِ فَإِنْ فَعَلُوهُ فَاقْبَلْ وَ اكْفُفْ ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَی التَّحَوُّلِ مِنْ دَارِهِمْ إِلَی دَارِ الْمُهَاجِرِينَ فَإِنْ فَعَلُوا فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُهَاجِرِينَ وَ عَلَيْهِمْ مَا عَلَی الْمُهَاجِرِينَ وَ إِنْ دَخَلُوا فِی الْإِسْلَامِ وَ اخْتَارُوا دَارَهُمْ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّهُمْ يَكُونُونَ كَأَعْرَابِ الْمُسْلِمِينَ يَجْرِی عَلَيْهِمْ حُكْمُ اللَّهِ وَ لَا يَكُونُ لَهُمْ فِی الْفَیْءِ وَ لَا فِی الْغَنِيمَهِ شَیْءٌ إِلَّا أَنْ

۱- فی المصدر: صالحين سالمين غانمين.

۲- فی المصدر: قال الواقدی: فحدّثنی ابن أبی سيره، عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحه عن رافع بن إسحاق، عن زيد بن أرقم.

يُجَاهِدُوا مَعَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنْ أَبَوْا فَادْعُهُمْ إِلَى إِعْطَاءِ الْجِزْيَهِ فَإِنْ فَعَلُوا فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَ اكْفُفْ عَنْهُمْ فَإِنْ أَبَوْا فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَ قَاتِلْهُمْ وَ إِنْ أَنْتَ حَاصَرْتَ أَهْلَ حِصْنٍ أَوْ مَدِينَهٍ فَأَرَادُوا أَنْ تَسْتَنْزِلَهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ فَلَا تَسْتَنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ وَ لَكِنْ أَنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِكَ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِی أَ تُصِيبُ حُكْمَ اللَّهِ فِيهِمْ أَمْ لَا وَ إِنْ حَاصَرْتَ أَهْلَ حِصْنٍ أَوْ مَدِينَهٍ فَأَرَادُوا أَنْ تَجْعَلَ لَهُمْ ذِمَّهَ اللَّهِ وَ ذِمَّهَ رَسُولِهِ فَلَا تَجْعَلْ لَهُمْ ذِمَّهَ اللَّهِ وَ ذِمَّهَ رَسُولِهِ وَ لَكِنِ اجْعَلْ لَهُمْ ذِمَّتَكَ وَ ذِمَّهَ أَبِيكَ وَ ذِمَّهَ أَصْحَابِكَ فَإِنَّكُمْ أَنْ تَخْفِرُوا ذِمَمَكُمْ وَ ذِمَمَ آبَائِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَخْفِرُوا ذِمَّهَ اللَّهِ وَ ذِمَّهَ رَسُولِهِ.

قَالَ الْوَاقِدِیُّ وَ رَوَى أَبُو صَفْوَانَ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ (۱) قَالَ: خَرَجَ النَّبِیُّ صلى الله عليه و آله مُشَيِّعاً لِأَهْلِ مُؤْتَهَ حَتَّى بَلَغَ ثَنِيَّهَ الْوَدَاعِ فَوَقَفَ وَ وَقَفُوا حَوْلَهُ فَقَالَ اغْزُوا بِسْمِ اللَّهِ فَقَاتِلُوا عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ بِالشَّامِ وَ سَتَجِدُونَ فِيهَا رِجَالًا فِی الصَّوَامِعِ مُعْتَزِلِينَ النَّاسَ فَلَا تَعَرَّضُوا لَهُمْ وَ سَتَجِدُونَ آخَرِينَ لِلشَّيْطَانِ فِی رُءُوسِهِمْ مَفَاحِصُ (۲) فَاقْلَعُوهَا بِالسُّيُوفِ لَا تَقْتُلُنَّ امْرَأَهً وَ لَا صَغِيراً ضَرَعاً وَ لَا كَبِيراً فَانِياً وَ لَا تَقْطَعُنَّ نَخْلًا وَ لَا شَجَراً وَ لَا تَهْدِمُنَّ بِنَاءً قَالَ فَلَمَّا وَدَّعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ لَهُ مُرْنِی (۳) بِشَیْ ءٍ أَحْفَظْهُ عَنْكَ قَالَ إِنَّكَ قَادِمٌ غَداً بَلَداً السُّجُودُ بِهِ قَلِيلٌ فَأَكْثِرِ (۴) السُّجُودَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ زِدْنِی يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ اذْكُرِ اللَّهَ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَى مَا تَطْلُبُ فَقَامَ مِنْ عِنْدِهِ حَتَّى إِذَا مَضَى ذَاهِباً رَجَعَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَتْرٌ يُحِبُّ الْوَتْرَ فَقَالَ يَا ابْنَ رَوَاحَهَ مَا عَجَزْتَ فَلَا تَعْجَزْ إِنْ أَسَأْتَ عَشْراً أَنْ تُحْسِنَ وَاحِدَهً فَقَالَ ابْنُ رَوَاحَهَ لَا أَسْأَلُكَ عَنْ شَیْ ءٍ بَعْدَهَا.

۱- فی المصدر: و حدّثنی أبو صفوان عن خالد بن يزيد.

۲- فی النهايه: المفحص مفعل من الفحص كالا فحوص و جمعه مفاحص، و منه الحديث انه أوصى امراء جيش مؤته: ستجدون آخرين للشيطان فی رءوسهم مفاحص فافلقوها بالسيوف، ای ان الشيطان قد استوطن رءوسهم فجعله له مفاحص كما تستوطن القطا مفاحصها، و هو من الاستعارات اللطيفه لان من كلامهم إذا وصفوا إنسانا بشده الغی و الانهماك فی الشر قالوا: قد فرخ الشيطان فی رأسه. و عشش فی قلبه.

۳- فی المصدر: اؤمرنی.

۴- فی المصدر: فاكثروا السجود.

قال الواقدی و مضی المسلمون و نزلوا وادی القری (۱) فأقاموا به أیاما و ساروا حتی نزلوا بمؤته و بلغهم أن هرقل ملک الروم قد نزل ماء من میاه البلقاء فی بکر و بهراء (۲) و لخم و جذام و غیرهم مائه ألف مقاتل و علیهم رجل من بلی فأقام المسلمون لیلتین ینظرون فی أمرهم و قالوا نکتب إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فنخبره الخبر فإما أن یردنا أو یزیدنا رجالا فبینا الناس علی ذلک إذ جاءهم عبد الله بن رواحه فشجعهم و قال و الله ما کنا نقاتل الناس بکثره عدد (۳) و لا کثره سلاح و لا کثره خیل إلا بهذا الدین الذی أکرمنا الله به انطلقوا فقاتلوا فقد و الله رأیتنا (۴) یوم بدر ما معنا إلا فرسان إنما هی إحدی الحسنیین إما الظهور علیهم فذاک ما وعدنا الله و رسوله و لیس لوعده خلف و إما الشهاده فنلحق بالإخوان نرافقهم فی الجنان فشجع الناس علی قول ابن رواحه. قال و روی أبو هریره قال شهدت مؤته فلما رأینا المشرکین رأینا ما لا قبل لنا به من العدد و السلاح و الکراع و الدیباج و الحریر و الذهب فبرق بصری فقال لی ثابت بن أقرم (۵) ما لک یا با هریره کأنک تری جموعا کثیره قلت نعم قال لم تشهدنا ببدر إنا لم ننصر بالکثره.

قال الواقدی فالتقی القوم فأخذ اللواء زید بن حارثه فقاتل حتی قتل طعنوه بالرماح ثم أخذه جعفر فنزل عن فرس له شقراء فعرقبها فقاتل حتی قتل قیل إنه ضربه رجل من الروم فقطعه نصفین فوقع أحد نصفیه فی کرم هناک فوجد فیه ثلاثون أو بضع و ثلاثون جرحا.

قال و قد روی نافع عن ابن عمر أنه وجد فی بدن جعفر بن أبی طالب اثنتان و سبعون ضربه و طعنه بالسیوف و الرماح.

ص: ۶۱

۱- فی المصدر: فنزلوا وادی القری.

۲- بهراء: بطن من قضاعه من قضاعه القحطانیه، و هم بنو بهراء بن عمرو بن الحافی بن قضاعه و ترجمنا قبل ذلک سائر القبائل.

۳- فی المصدر: بکثره عده.

۴- فی المصدر: راینا.

۵- فی المصدر: (ثابت بن أرقم) و هو من تصحیف الطابع.

و قال البلاذری قطعت یداه و لذلک

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَقَدْ أَبْدَلَهُ اللَّهُ بِهِمَا جَنَاحَیْنِ یَطِیرُ بِهِمَا فِی الْجَنَّهِ.

و لذلک سمی الطیار.

قال ثم أخذ الرایه عبد الله بن رواحه فنکل (۱) یسیرا ثم حمل فقاتل حتی قتل فلما قتل انهزم المسلمون أسوأ هزیمه کانت فی کل وجه ثم تراجعوا فأخذ اللواء ثابت بن أقرم (۲) و جعل یصیح یا للأنصار فثاب إلیهم (۳) منهم قلیل فقال لخالد بن الولید خذ اللواء یا أبا سلیمان قال خالد لا بل خذه أنت فلک سن و قد شهدت بدرا قال ثابت خذه أیها الرجل فو الله ما أخذته إلا لک فأخذه خالد و حمل به ساعه و جعل المشرکون یحملون علیه حتی دهمه منهم بشر کثیر فانحاز بالمسلمین و انکشفوا راجعین.

قال الواقدی و قد روی أن خالدا ثبت بالناس فلم ینهزموا و الصحیح أن خالدا انهزم بالناس. (۴) و روی محمد بن إسحاق قال لما أخذ جعفر بن أبی طالب الرایه قاتل قتالا شدیدا حتی إذا أثخنه (۵) القتال اقتحم عن فرس له شقراء فعقرها ثم قاتل القوم حتی قتل فکان جعفر علیه السلام أول رجل عقر فی الإسلام. (۶) قال الواقدی و قال عبید الله بن عبد الله (۷) ما لقی جیش بعثوا مبعثا ما لقی أصحاب مؤته من أهل المدینه لقوهم بالشر حتی إن الرجل لینصرف إلی بیته و أهله فیدق علیهم فیأبون أن یفتحوا له یقولون أ لا تقدمت مع أصحابک فقتلت و جلس الکبراء منهم فی بیوتهم استحیاء من الناس حتی أرسل النبی صلی الله علیه و آله رجلا رجلا یقول لهم أنتم الکرار فی سبیل الله فخرجوا.

۱- نکل عن کذا او من کذا: نکص.

۲- فی المصدر: (ثابت بن أرقم) و هو من تصحیف الطابع.

۳- الیه خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- هنا زیادات فی المصدر لم یذکرها المصنّف راجعه.

۵- أی أوهنه و أضعفه. و فی المصدر: حتی إذا لحمه القتال.

۶- و هنا زیادات فی المصدر لم یذکرها المصنّف اختصارا راجعه.

۷- فی المصدر: عبید اللّه بن عبد اللّه بن عتبه.

و روی الواقدی بإسناده (۱) عن أسماء بنت عميس قالت أصبحت فی اليوم الذی أصيب فيه جعفر و أصحابه فأتانی رسول الله صلى الله عليه و آله و قد منأت أربعين منا من أدم و عجنت عجينی و أخذت بنی فغسلت وجوههم و دهنتهم فدخل علی رسول الله صلى الله عليه و آله فقال يا أسماء أين بنو جعفر فجئت بهم إليه فضمهم و شمهم ثم ذرفت عيناه فبكى فقلت يا رسول الله لعله بلغك عن جعفر شی ء قال نعم إنه قتل اليوم فقمت أصيح و اجتمعت إلی النساء فجعل رسول الله صلى الله عليه و آله يقول يا أسماء لا تقولی هجرا و لا تضربی صدرا ثم خرج حتى دخل على ابنته فاطمه عليها السلام و هی تقول وا عماه فقال على مثل جعفر فلتبك الباكيه ثم قال اصنعوا لآل جعفر طعاما فقد شغلوا عن أنفسهم اليوم. (۲).

و روی أبو الفرج فی كتاب مقاتل الطالبيين أن كنيه جعفر بن أبی طالب أبو المساكين و كان ثالث الإخوه من ولد أبی طالب أكبرهم طالب و بعده عقيل و بعده جعفر و بعده علی عليه السلام و كل واحد منهم أكبر من الآخر بعشر سنين و أمهم جميعا فاطمه بنت أسد (۳) و هی أول هاشميه ولدت لهاشمی و فضلها كثير و قربها من رسول الله صلى الله عليه و آله و تعظيمه لها معلوم عند أهل الحديث قال أبو الفرج و لجعفر عليه السلام فضل (۴).

وَ قَدْ وَرَدَ فِيهِ حَدِيثٌ كَثِيرٌ مِنْ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا فَتَحَ خَيْبَرَ قَدِمَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مِنَ الْحَبَشَهِ فَالْتَزَمَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ جَعَلَ يُقَبِّلُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ يَقُولُ مَا أَدْرِی بِأَيِّهِمَا أَنَا أَشَدُّ فَرَحاً بِقُدُومِ جَعْفَرٍ أَمْ بِفَتْحِ خَيْبَرَ.

وَ عَنْ أَبِی سَعِيدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَيْرُ النَّاسِ حَمْزَهُ وَ جَعْفَرٌ وَ عَلِیٌّ عليهم السلام.

قَالَ وَ قَدْ رَوَى جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله

۱- و الاسناد على ما فی المصدر: الواقدی حدّثنی مالك بن أبی الرجال، عن عبد اللّه بن أبی بكر بن حزم، عن أم جعفر بنت محمّد بن جعفر عن جدتهما أسماء بنت عميس.

۲- هنا فی المصدر زيادات اسقطها المصنّف اختصارا راجعه.

۳- فی المصدر: بنت اسد بن هاشم بن عبد مناف.

۴- فی المصدر: فضل كثير.

خُلِقَ النَّاسُ مِنْ أَشْجَارٍ شَتَّى وَ خُلِقْتُ أَنَا وَ جَعْفَرٌ مِنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ أَوْ قَالَ مِنْ طِينَةٍ وَاحِدَةٍ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِجَعْفَرٍ أَشْبَهْتَ (۱) خَلْقِی وَ خُلُقِی.

و قال ابن عبد البر فی الاستیعاب کانت سن جعفر علیه السلام یوم قتل إحدی و أربعین سنه.

وَ قَدْ رَوَی سَعِیدُ بْنُ الْمُسَیَّبِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: مُثِّلَ لِی جَعْفَرٌ وَ زَیْدٌ وَ عَبْدُ اللَّهِ فِی خَیْمَةٍ مِنْ دُرٍّ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ عَلَی سَرِیرٍ فَرَأَیْتُ زَیْداً وَ ابْنَ رَوَاحَةَ فِی أَعْنَاقِهِمَا صُدُودٌ وَ رَأَیْتُ جَعْفَراً مُسْتَقِیماً لَیْسَ فِیهِ صُدُودٌ فَسَأَلْتُ فَقِیلَ لِی إِنَّهُمَا حِینَ غَشِیَهُمَا الْمَوْتُ أَعْرَضَا وَ صَدَّا بِوَجْهِهِمَا وَ أَمَّا جَعْفَرٌ فَلَمْ یَفْعَلْ.

و روی الشعبی قال سمعت عبد الله بن جعفر یقول کنت إذا سألت عمی علیا علیه السلام شیئا فمنعنی أقول له بحق جعفر فیعطینی..

وَ رُوِیَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا أَتَاهُ قَتْلُ جَعْفَرٍ وَ زَیْدٍ بِمُؤْتَةَ بَكَی وَ قَالَ أَخَوَایَ وَ مُؤْنِسَایَ وَ مُحَدِّثَایَ (۲).

**[ترجمه]و عبدالحمید بن ابی الحدید در شرح نهج‌البلاغه گفته است: واقدی از عمر بن حکم روایت کرده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در سال هشتم هجری حارث بن عمیر أزدی را با نامه‌ای به سوی پادشاه بصری فرستاد. چون در موته فرود آمد، شرحبیل بن عمرو غسانی در برابرش قرار گرفت و گفت: عزم کجا کرده ای؟ پاسخ داد: شام. گفت: شاید از فرستادگان محمد باشی؟ گفت:آری. با این پاسخ، فرمان بازداشت او را صادر نمود و او را به بند کشید. سپس او را پیش راند و در حالی که در بند بود، گردن او را زد. و او تنها فرستاده رسول خدا بود که به قتل رسید. این خبر به پیامبر رسید و از شنیدن آن اندوهگین شد و مردم را فراخواند و آنان را از کشته شدن حارث آگاه کرد. مسلمانان نیز به شتاب خارج شدند و در جرف اجتماع کردند. بعد از آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز ظهر را اقامه نمود، نشست و اصحابش در اطراف او بر زمین نشستند. نعمان بن مهض یهودی نیز آمد و در کنار مردم ایستاد. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «زید بن حارثه فرمانده مردم است. پس اگر زید کشته شد، جعفر بن ابی طالب و اگر جعفر بن ابی طالب کشته شد، عبدالله بن رواحه فرمانده مردم خواهند بود. و اگر ابن رواحه نیز کشته شد، مسلمانان میان خود مردی را برگزینند و او را به فرماندهی خود بگمارند.» با شنیدن این سخن، نعمان بن مهض گفت: ای ابوالقاسم! اگر تو به راستی پیامبر خدا باشی، کسانی را که نام بردی، کم باشند یا زیاد، کشته خواهند شد. چرا که پیامبران بنی اسرائیل وقتی که یک مرد را به فرماندهی مردم می گماردند و می گفتند: اگر فلانی کشته شد(فلانی جانشین او گردد) و به این ترتیب اگر نام صد نفر را هم ذکر می نمودند، همگی آن افراد کشته می‌شدند.آن مرد یهودی به زید بن حارثه گفت: وداع کن، که اگر محمّد پیامبر باشد، دیگر به سوی او بازنخواهی گشت. زید گفت: شهادت می‌دهم که او پیامبری راستگوست. هنگامی که برای رفتن به جنگ اجتماع کردند، رسول خدا صلی الله علیه و آله با دست خویش پرچم آنان را بست و آن را که پرچمی سفید بود، به زید بن حارثه سپرد. و مردم به سوی فرماندهان رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند، آنان را بدرقه و برایشان دعا می‌کردند. و آنان سه هزار تن بودند. پس چون اردوی آن‌ها حرکت کرد. مسلمانان آنان را ندا دادند: خداوند حافظتان باشد و شما را صالح و با غنایم [پیروز] بازگرداند.

می گویم: راویان حدیث بر این نکته که زید بن حارثه فرمانده اول سپاه بود، هم رأی و متفق هستند؛ ولی شیعه این نظر را رد کرده اند و گفته‌اند: جعفر بن ابی طالب اولین فرمانده بوده است و اگر کشته می‌شد، زید بن حارثه و اگر او هم کشته می‌شد، عبدالله بن رواحه فرمانده سپاه می گشتند و برای این ترتیب، روایاتی نقل کرده‌اند.

واقدی از زید بن ارقم روایت کرده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله برای آنان خطبه خواند و آنان را توصیه نمود و فرمود: «شما را به تقوای الهی و نیکی با مسلمانانی که همراه شما هستند، سفارش می کنم. با نام خدا و در راه خدا بجنگید. با کسانی که به خداوند کافرند، به پیکار برخیزید. پیمان نشکنید و هیچ طفلی را به بند نکِشید و نکُشید. هنگامی که با دشمنت از مشرکین رو در رو شدی، آنان را به یکی از این سه راه بخوان و چون هر یک از آن‌ها را قبول کردند، از آنان بپذیر و از آنان دست بردار: آنان را به قبول اسلام دعوت کن. پس اگر چنان کردند، بپذیر و دست بردار. سپس آنان را به مهاجرت از سرزمین خود به سرزمین مهاجران (مدینه) فراخوان. اگر چنین کردند، آگاهشان ساز که هر حق و تکلیفی که مهاجران دارند، برای آنان نیز خواهد بود و اگر اسلام آوردند و سرزمین خود را انتخاب کردند، آگاهشان ساز که مانند اعراب مسلمان بادیه‌نشین، حکم خداوند در مورد آنان جاری و در فیء و غنیمت حقی نخواهند داشت، مگر در صورتی که به همراه مسلمانان در جهاد شرکت کنند؛ و اگر این پیشنهاد را نپذیرفتند، آنان را به پرداخت جزیه دعوت کن. اگر چنان کردند، از آنان بپذیر و از آنان دست بدار و اگر امتناع ورزیدند از خدا یاری گیر و با آنان وارد کارزار شو. و چنانچه تو، اهل قلعه یا شهری را محاصره کردی و از تو خواستند که بر اساس حکم خدا، آنان را فرود آری و با آنان صلح کنی، بر مبنای حکم خدا با آنان صلح مکن! بلکه بر اساس حکم خود با آنان مصالحه کن. چرا که تو نمی‌دانی آیا به حکم الهی در مورد آنان می‌رسی یا نه؟ و اگر اهل قلعه یا شهری را محاصره ساختی و از تو خواستند که ذمّه و عهد و ضمانت خدا و رسول خدا را بر آنان قرار دهی، تو ذمّه و عهد خدا و رسول را برای آنان قرار مده، ولی ذمّه و ضمانت و عهد خود و پدر و اصحابت را برای آنان قرار ده. چرا که اگر ذمّه و عهد خود و پدرانتان را بشکنید، بهتر از آن است که ذمه و عهد خدا و رسول را زیر پا گذارید.»

واقدی گفت: ابوصفوان از خالد بن برید روایت کرده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله برای بدرقه اهل موته خارج شد تا آنکه به ثنیه الوداع رسید. در آنجا توقف نمود و مسلمانان اطراف او اجتماع کردند. به آنان فرمود: «با نام خدا جهاد کنید و با دشمن خدا و دشمنان در شام بجنگید و در آنجا مردانی را در صومعه‌ها خواهید یافت که از مردم کناره گرفته‌اند، پس متعرّض ایشان نشوید. و افراد دیگری خواهید یافت که شیطان در سرهایشان آشیانه ساخته است، پس با شمشیر آن سرها را از بُن بر کنید. هیچ زن و طفل ناتوان و پیر فانی را نکشید، هیچ نخل و درختی را قطع و هیچ بنایی را ویران نسازید.» – گفت: – چون عبدالله بن رواحه با رسول خدا وداع کرد، به او گفت: مرا به چیزی فرمان ده که از تو به خاطر داشته باشم. پیامبر صلی الله علیه و آله پاسخ داد: «فردا تو به سرزمینی خواهی رفت که سجده در آن اندک است. پس بسیار سجده کن.» گفت: ای رسول خدا، برایم بیشتر بگو. فرمود: «خدا را یاد کن که یار تو در به دست آوردن چیزی است که آن را می... خواهی.» با این سخن عبدالله از نزد وی برخاست و بعد از آنکه مقداری رفت دوباره برگشت و گفت: ای رسول خدا، خداوند، فرد و یگانه است و یگانه و واحد را دوست دارد. فرمود: «ای پسر رواحه، چون ناتوان شدی، حتی اگر ده بدی هم کردی، از انجام یک نیکی عاجز مشو.» ابن رواحه گفت: بعد از این دیگر از تو درباره چیزی نمی‌پرسم.

واقدی گفت: مسلمانان پیش رفتند تا آنکه در وادی القری فرود آمدند و چند روز در آنجا اقامت کردند و سپس به راه افتادند

تـا آنکه به موته رسـیدند. و به آنـان خبر رسـید که هرقـل، پادشاه روم در آبی از آب‌های بلقاء فرود آمـده است و قبایل بکر و بهراء و لخم و جـذام و غیر آن‌هـا با صـد هزار جنگجو، به فرمانـدهی مردی از قبیله بلی، او را همراهی می کننـد. با شـنیدن این خبر مسـلمانان دو شب توقف کردند و در کار خود اندیشه می‌کردند و در نهایت گفتند: نامه‌ای برای رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌نویسـیم و او را از این امر(تعـداد بی شـمار سـپاهیان هرقـل)آگـاه می سـازیم. با این کار او یا ما را باز می‌گردانـد و یا مردانی بر شـمار مـا می‌افزایـد. در این زمـان که مردم بر این رای متفـق بودنـد، ناگهـان عبـدالله بن رواحه به نزدشـان آمـد و به تشویقشان پرداخت و گفت: به خدا سوگند که ما با دشمنان با فراوانی نفرات و کثرت سلاح و اسب، پیکار نمی‌کردیم، مگر با این دین که خداونـد به واسـطه آن ما را کرامت بخشید. راهی شویـد و بجنگید که به خدا سوگند، در روز جنگ بدر تنها دو اسب در اختیـار مـا بود. نتیجه کـار نیز از دو امر نیـک بیرون نخواهـد بود: یا بر آنان غلبه می‌یابیم که این همان چیزی است که خـدا و رسـولش بـه مـا وعـده دادنـد و برای وعـده او (خـدا) تخلفی نیسـت. و یـا بـه شـهادت می‌رسـیم کـه در این صـورت به برادرانمـان ملحق می‌شویم و آنـان را در بهشت همراهی می‌کنیم. این سـخنان ابن رواحه توانست مسـلمانان را به وجـد آوَرَد و آنان را بر ورود به جنگ تهییج نماید.

گفت: و ابوهریره روایت کرد و گفت: در موته حضور داشتم. هنگامی که با مشرکان مواجه گشتیم، متوجه شدیم که به لحاظ نفرات و سلاح و چهارپا و دیباج و حریر و طلا، توان رویارویی با آنان را نداریم. چشمانم خیره و حیران ماند. ثابت بن أقرم به من گفت: ای ابـوهریره! تـو را چه می شود؟ گویی که تو نفرات دشـمن را فراوان می انگـاری؟ گفتم: آری. گفت: تو در بـدر همراه ما نبودی. ما (در بدر) با کثرت و فراوانی پیروز نگشتیم.

واقـدی گفت: دو سپاه رو در روی هم صف کشیدند. آغـاز زیـد بن حارثه پرچم را گرفت و به نبرد پرداخت تا آنکه هـدف ضربات نیزه‌های دشـمن قرار گرفت و جان باخت. بعـد از او جعفر پرچم را برداشت و از اسب بلونـد خود فرود آمـد و پی پای اسبش را قطع کرد و تـا آخرین نفس به نـبرد ادامه داد. گفته شـده است: مردی رومی بر او (بـا شمشـیر) چنـان ضـربه‌ای وارد ساخت که او را دو نیم ساخت و یکی از نیمه‌هایش در کنار تاکی که آنجا بود افتاد و در بدن او سـی یا سی و اندی زخم یافته شد.

گفت: و نافع از ابن عمر روایت کرده است که در بدن جعفر بن ابی طالب علیه السّلام هفتاد ودو ضره نیزه و شمشیر دیده شد.

و بلاـذری گفت: دو دست او قطع گردیـد و به این خاطر رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: «به یقین خداونـد به جای آن دستان، دو بال به او عطا کرد که آن دو در بهشت در پرواز است.» و به این خاطر جعفر، طیّار نامیده شد.

گفت: سـپس عبـدالله بن رواحه پرچم را برداشت. او در ابتـدا انـدکی عقب نشـست، سـپس هجوم آورد و به جنگ پرداخت تا آنکه کشـته شـد. با کشـته شدن او، مسـلمانان از هر سو به بدترین شـکل شـکست خوردند و عقب‌نشـینی کردند. در این زمان ثـابت بن اقرم پرچم را برگرفت و فریـاد برآورد: ای گروه انصار! به فریاد برسـید! با این نـدا، از آنان انـدک نفراتی به سویشان بازگشت. ثابت بن اقرم به خالد بن ولید گفت: ای ابوسلیمان، پرچم را بگیر. خالد گفت: نه. بلکه تو خود آن را بردار، چرا که بزرگتری و در بدر هم حضور داشته‌ای. ثابت گفت: ای مرد! آن را برگیر که به خدا سوگند تنها برای تو آن را برداشتم. خالد نیز آن را گرفت و بـا آن سـاعتی هجوم برد و مشـرکان شـروع به حمله به سوی او نمودنـد تـا آنجا که ناگهان نفرات زیادی از

آنان بر او یورش بردند و خالد با مشاهده این وضع به مسلمانان پیوست وآنان شکست خورده، بازگشتند.

واقدی گفت: و روایت شده است که خالد با مردم پایداری کردند و شکست نخوردند. ولی صحیح آن است که خالد با مسلمانان مغلوب شد.

و محمد بن اسحاق روایت کرد و گفت: هنگامی که جعفر بن ابی طالب پرچم را برداشت، به سختی جنگید تا آنکه جنگ او را خسته و فرتوت ساخت. در این زمان او به سرعت از اسب بلوند خود پایین آمد و آن را پی کرد. سپس با دشمن به جنگ پرداخت تا آنکه کشته شد. و جعفر اولین مرد در اسلام بود که اسب خود را پی کرد..

واقدی گفت: و عبیدالله بن عبدالله گفت: هیچ سپاهی که به جنگ گسیلش داشتند، آن ندید که اصحاب موته از اهل مدینه دیدند: با شر و بدی از آنان استقبال کردند تا آنجا که مرد به سوی خانه و خانواده‌اش می‌رفت و در می‌زد، ولی آنان از باز کردن در به روی او خودداری می‌کردند و می‌گفتند: چرا با یارانت پیش نرفتی تا کشته شوی؟ بزرگان آنان به خاطر شرم از مردم خانه‌نشین شدند. تا آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله مردی را به سوی آن‌ها فرستاد که به آن‌ها می‌گفت: شما هجوم برنده در راه خدایید، و با این سخن از خانه های خود خارج شدند.

واقدی با اسناد خود از اسماء بنت عمیس روایت کرده است که گفت: در روزی که جعفر و یارانش کشته شدند، صبح کردم و رسول خدا به نزدم آمدم، در حالی که چهل مَن از پوست را در مایع دباغی خیسانده و آردم را خمیر کرده بودم. پسرانم را آوردم و صورتشان را شستم وآنان را معطر ساختم. در این حین رسول خدا صلی الله علیه و آله به نزد من آمد و فرمود: «ای اسماء! فرزندان جعفر کجایند؟» من نیز آنان را به نزد او آوردم. او آنان را در آغوش کشید و بویید. سپس اشک از چشمانش جاری شد و گریست: گفتم: ای رسول خدا! شاید از جعفر تو را خبری رسیده باشد؟ فرمود: «بله، او امروز کشته شد.» با این پاسخ، برخاستم و فریاد برآوردم و زنان بر من جمع شدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای اسماء! سخنی زشت و ناروا، مگو و بر سینه مزن.» سپس خارج گردید تا آنکه بر دخترش فاطمه سلام الله علیها وارد شد. در حالی که فاطمه می... گفت: وای عموجان! پیامبر فرمود: «بر کسی مانند جعفر، باید هم که زن گریان، بگرید.» سپس فرمود: «برای خانواده جعفر غذایی آماده سازید که آنان امروز از خود بیخود گشته‌اند.»

و ابوالفرج در کتاب: مقاتل الطالبیین روایت کرده است که کنیه جعفر بن ابی طالب أبوالمساکین بود و سومین برادر از پسران ابوطالب به شمار می رفت. بزرگترین آن‌ها طالب و بعد از او عقیل و بعد از او جعفر، و بعد او علی علیه السّلام بود و هر یک از آن‌ها از دیگری ده سال بزرگتر بود و مادر همگی آن‌ها فاطمه بنت اسد است که نخستین زن هاشمی بود که برای مردی هاشمی، فرزند به دنیا آورده است و فضل و بزرگی او بسیار است. و نزدیکی او به رسول خدا و احترام و بزرگداشت رسول خدا برای او در نزد اهل حدیث، امری روشن و واضح است. ابوالفرج گفت: و برای جعفر علیه السّلام فضل و برتری (فراوان) است و در این زمینه احادیث فراوانی وارد شده است از جمله آنکه: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که خیبر را گشود، جعفر بن ابی طالب از حبشه به نزد وی آمد. رسول خدا او را در آغوش کشید و شروع به بوسیدن میان دیدگانش کرد و فرمود: «نمی‌دانم به کدام یک از این دو، بیشتر خوشحال هستم؟ به آمدن جعفر یا به فتح خیبر؟».

و از ابوسعید خدری روایت است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «بهترین مردم، حمزه ، جعفر و علی هستند».

گفت: و جعفر بن محمّد از پدرش علیهما السّلام روایت کرده است که روایت نمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مردم از درختان مختلفی خلق شده‌اند. و من و جعفر از یک درخت آفریده شده‌ایم». یا فرمود: «از یک گِل آفریده شده‌ایم. (سرشته شده‌ایم.)».

و با اسناد روایت نمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به جعفر فرمود: «در آفرینش و خلق و خو، همانند من هستی».

و ابن عبدالبر در الاستیعاب گفت: جعفر علیه السّلام در روزی که کشته شد، ۴۱ سال داشت.

و سعید بن مسیّب روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «جعفر و زید و عبدالله در خیمه‌ای از مروارید در برابر من نمایان شدند، در حالی که هر یک از آن‌ها بر تختی نشسته بود. من زید و ابن رواحه را دیدم که گردنشان بازگشته است. ولی جعفر را دیدم که راست قامت بود و در او بازگشتی نبود. از علت آن جویا گشتم. به من پاسخ داده شد: آن دو هنگامی که مرگ آنان را در برگرفت برگشتند و روی خود را برگرداندند. ولی جعفر چنین نکرد».

و شعبی روایت کرد و گفت: از عبدالله بن جعفر شنیدم که می‌گفت: هنگامی که از عمویم علی چیزی می‌خواستم، مرا منع می کرد که بگویم: به حق جعفر، (تا به حرمت برادر) ناچار از عطای آن نگردد.

و روایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که خبر کشته شدن جعفر و زید در موته به او رسید، گریست و فرمود: «آن دو برادر و مونس و هم صحبت من بودند». - . شرح نهج البلاغه إبن إبی الحدید ۳: ۴۷-۴۲ -

**[ترجمه]

«۱۳»

وَ قَالَ الْكَازَرُونِيُّ بَعْدَ إِيرَادِ غَزْوَهِ مُؤْتَهَ فِي حَوَادِثِ السَّنَهِ الثَّامِنَهِ وَ فِي هَذِهِ السَّنَهِ كَانَتْ سَرِيَّهُ الْخَبَطِ رُوِيَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي ثَلَاثِمِائَهِ رَاكِبٍ وَ أَمِيرُنَا أَبُو عُبَيْدَهَ بْنُ الْجَرَّاحِ فِي طَلَبِ عِيرِ قُرَيْشٍ فَأَقَمْنَا عَلَى السَّاحِلِ حَتَّى فَنِيَ زَادُنَا وَ أَكَلْنَا الْخَبَطَ ثُمَّ إِنَّ الْبَحْرَ أَلْقَى إِلَيْنَا دَابَّهً يُقَالُ لَهَا الْعَنْبَرُ فَأَكَلْنَا مِنْهَا نِصْفَ شَهْرٍ حَتَّى صَلَحَتْ أَجْسَامُنَا وَ أَخَذَ أَبُو عُبَيْدَهَ ضِلْعاً مِنْ أَضْلَاعِهَا فَنَصَبَهَا وَ نَظَرَ إِلَى أَطْوَلِ بَعِيرٍ فِي الْجَيْشِ وَ أَطْوَلِ رَجُلٍ فَحَمَلَهُ عَلَيْهِ فَجَازَ تَحْتَهُ وَ قَدْ كَانَ رَجُلٌ نَحَرَ ثَلَاثَ جَزَائِرَ ثُمَّ ثَلَاثَ جَزَائِرَ ثُمَّ نَهَاهُ عَنْهُ أَبُو عُبَيْدَهَ وَ كَانُوا يَرَوْنَهُ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ (۳).

أَقُولُ وَ رَوَى فِي جَامِعِ الْأُصُولِ بِأَسَانِيدَ عَنْ أُسَامَهَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: بَعَثَنَا

۱- فی المصدر: أنت اشبهت.

۲- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۳: ۴۲- ۴۷.

۳- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب الثامن فیما کان سنه ثمان من الهجره.

رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله إِلَى الْحُرُقَاتِ فَصَبَّحْنَا الْقَوْمَ فَهَزَمْنَاهُمْ وَ لَحِقْتُ أَنَا وَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ رَجُلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا غَشِينَاهُ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَكَفَّ الْأَنْصَارِيُّ وَ طَعَنْتُهُ بِرُمْحِي حَتَّى قَتَلْتُهُ فَلَمَّا قَدِمْنَا بَلَغَ النَّبِيَّ صلى الله علیه و آله فَقَالَ يَا أُسَامَةُ أَ قَتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قُلْتُ إِنَّمَا كَانَ مُتَعَوِّذاً فَقَالَ أَ قَتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى تَمَنَّيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ.

وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله فِي سَرِيَّةٍ فَصَبَّحْنَا الْحُرُقَاتِ مِنْ جُهَيْنَةَ فَأَدْرَكْتُ رَجُلًا فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَطَعَنْتُهُ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي مِنْ ذَلِكَ فَذَكَرْتُهُ لِلنَّبِيِّ صلى الله علیه و آله فَقَالَ أَ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ قَتَلْتَهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا قَالَهَا خَوْفاً مِنَ السِّلَاحِ قَالَ أَ فَلَا شَقَقْتَ قَلْبَهُ حَتَّى تَعْلَمَ أَ قَالَهَا أَمْ لَا فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى تَمَنَّيْتُ أَنِّي أَسْلَمْتُ يَوْمَئِذٍ (۱).

أقول: أورد تلك القصه بعد غزوه مؤته.

**[ترجمه]کازرونی بعد از ذکر غزوه موته در میان حوادث سال هشتم، گفت: و در این سال سریه الخبط واقع شد. از جابربن عبدالله روایت شده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را با سیصد سوار به فرماندهی ابوعبیده بن جراح در پی کاروان قریش گسیل داشت. ما نیز در ساحل اقامت کردیم، تا آنکه توشه‌مان تمام شد و (به ناچار) خبط (برگ ریخته خشک شده و آرد شده مخلوط با آرد و غیر آن) خوردیم. سپس دریا موجودی به سوی ما افکند که به آن عنبر گفته می‌شد. ما نصف ماه از آن خوردیم تا آنکه بدن‌هایمان نشاط و سرزندگی خود را بازیافت. و ابوعبیده یک دنده از دنده‌های آن را برداشت و آن را برافراشت و بلندترین شتر را انتخاب و بلندترین مرد را بر آن سوار کرد (تا از زیر آن بگذرد) و از زیر آن گذشت. و او مردی بود که سه شتر را بعد از سه شتر نحر کرد، سپس ابوعبیده او را از آن نهی کرد و او را قیس بن سعد می... گفتند. - . المنتقی فی مولد المصطفی: باب هشتم در مورد حوادث سال هشتم هجری. -

مؤلف: در جامع الاصول با اسنادهایی از اسامه بن زید روایت شده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را به سوی حرقات گسیل داشت. ما نیز صبحدم بر آنان تاختیم و آنان را مغلوب ساختیم. من با مردی از انصار به مردی از آن‌ها رسیدیم. چون او را در برگرفتیم، گفت: «لا إله إلّا الله:. آن مرد انصاری از او دست کشید، ولی من با نیزه‌ام او را هدف قرار دادم تا آنکه او را کشتم. چون آمدیم، این خبر به پیامبر رسید. فرمود: «ای اسامه! آیا بعد از آنکه «لا إله إلّا الله» گفت، باز او را کشتی؟» گفتم: آن را برای حفظ جان خود گفت. فرمود: «آیا بعد از آنکه «لا إله إلّا الله» گفت، باز او را کشتی؟» و پیوسته آن را تکرار می‌کرد تا آنجا که آرزو کردم که قبل از آن روز اسلام نمی‌آوردم.

و در روایتی دیگر آمده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را در سریه‌ای گسیل داشت. ما نیز صبحدم بر حرقات از جهینه هجوم بردیم و به مردی رسیدم که: «لا إله إلّا الله» بر زبان آورد. ولی من او را با نیزه زدم و از این امر در دل خویش احساس بدی داشتم. آن را برای پیامبر صلی الله علیه و آله بازگو کردم. حضرت فرمود: «آیا لا إله إلّا الله گفت و او را کشتی؟» گفتم: ای رسول خدا! آن را تنها به خاطر ترس از سلاح گفت. فرمود: «آیا قلبش را نشکافتی تا آگاه گردی که آن را گفت یا نه؟» و پیوسته آن را تکرار می‌کرد تا آنجا که آرزو کردم که آن روز اسلام می‌آوردم. - . جامع الاصول -

مؤلف: آن قصه را بعد از غزوه موته آورده است.

**[ترجمه]

بيان

فى النهـايه الضـارع النحيف الضـاوى الجسم يقـال ضـرع يضـرع فهو ضـارع و ضـرع بالتحريك و قال منأت الأديم إذا ألقيته فى الـدباغ و يقال له ما دام فى الـدباغ منيئه و منه حـديث أسـماء بنت عميس و هى تمعس منيئه لها و فى القاموس صد عنه صدودا أعرض و قال الخبط محركه ورق ينفض بالمخابط و يجفف و يطحن و يخلط بدقيق أو غيره و يوخف بالماء فيؤجره الإبل و كل ورق مخبوط و الجزائر جمع الجزور و هو البعير.

ص: ۶۵

۱- جامع الأصول: ليست نسخته موجوده عندى.

**[ترجمه]در النهایه آمده است: «الضارع»: لاغر و نحیف، گفته می‌شود: «ضَرَعَ یضرُعُ» پس آن «ضارع» و «ضرع» با تحریک است، و گفت: «منأتُ الأدیم»: هنگامی که پوست در مایع دباغی افکنده شود. و به آن تا زمانی که در مایع دباغی است: «منیئه» گفته می‌شود و از آن حدیث اسماء بنت عمیس است که او پوست تازه دباغی شده را می‌مالید. و در قاموس آمده است: «صدّ عنه صدودا»: از او روی برگرداند. گفت: «الخَبَط» با تحریک: برگ که با چوب ریخته و خشک و آرد می‌شود و با آرد و غیر آن مخلوط می‌گردد و با آب خیس می‌شود و به عنوان دارو به شتر داده می‌شود. و هر برگی مخبوط است. و «الجزائر» جمع «الجزور» به معنی شتر (پنج تا نه ساله) است.

**[ترجمه]

باب ۲۵ غزوه ذات السلاسل

الآیات

وَ الْعادِیاتِ* ضَبْحاً فَالْمُورِیاتِ قَدْحاً* فَالْمُغِیراتِ صُبْحاً* فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً* فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً (۱)

lt;meta info="-وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً* فَالْمُورِیاتِ قَدْحاً* فَالْمُغِیراتِ صُبْحاً* فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً* فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً - . عادیات /۱-۵[۱] -

{سوگند به مادیان هایی که با همهمه تازانند و با سمّ [های] خود از سنگ آتش می جهانند! و برق [از سنگ] همی جهانند، و صبحگاهان هجوم آرند، و با آن [یورش] ، گَردی برانگیزند، و بدان [هجوم] ، در دل گروهی درآیند.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: قیل: بعث رسول الله صلی الله علیه و آله سریه إلی حی من کنانه فاستعمل علیهم المنذر بن عمرو الأنصاری أحد النقباء فتأخر رجوعهم فقال المنافقون قتلوا جمیعا فأخبر الله تعالی عنها بقوله وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً

عن مقاتل وَ قِیلَ نَزَلَتِ السُّورَهُ لَمَّا بَعَثَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً إِلَی ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَوْقَعَ بِهِمْ وَ ذَلِکَ بَعْدَ أَنْ بَعَثَ إِلَیْهِمْ مِرَاراً غَیْرَهُ مِنَ الصَّحَابَهِ فَرَجَعَ کُلٌّ مِنْهُمْ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ الْمَرْوِیُّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ قَالَ وَ سُمِّیَتْ هَذِهِ الْغَزْوَهُ ذَاتَ السَّلَاسِلِ لِأَنَّهُ أَسَرَ مِنْهُمْ وَ قَتَلَ وَ سَبَی وَ شَدَّ أُسَارَاهُمْ فِی الْحِبَالِ مُکَتَّفِینَ کَأَنَّهُمْ فِی السَّلَاسِلِ وَ لَمَّا نَزَلَتِ السُّورَهُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی النَّاسِ فَصَلَّی بِهِمُ الْغَدَاهَ وَ قَرَأَ فِیهَا وَ الْعادِیاتِ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ قَالَ أَصْحَابُهُ هَذِهِ السُّورَهُ لَمْ نَعْرِفْهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَعَمْ إِنَّ عَلِیّاً قَدْ ظَفِرَ بِأَعْدَاءِ اللَّهِ وَ بَشَّرَنِی بِذَلِکَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام فِی هَذِهِ اللَّیْلَهِ فَقَدِمَ عَلِیٌّ علیه السلام بَعْدَ أَیَّامٍ بِالْأُسَارَی وَ الْغَنَائِمِ.

وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً قیل هی الخیل فی الغزو تعدو فی سبیل الله عن ابن عباس و أکثر المفسرین قالوا أقسم بالخیل العادیه لغزو

الکفـار و هی تضـبح ضـبحا و ضـبحها صوت أجوافها إذا عـدت لیس بصـهیل و لا حمحمه و لکنه صوت نفس و قیل هی الإبل حین ذهبت إلی غزوه بدر تمد أعناقها فی السیر فهی تضبح أی تضبع (۲) و هی أن یمد ضبعه فی السیر حتی لا یجد مزیدا روی ذلک عن علی علیه السلام و ابن مسعود (۳) و روی

ص: ۶۶

۱- العادیات: ۱- ۵.

۲- فی المصدر: فهی تضبع أی تضبح.

۳- زاد فی المصدر: و السدی.

أیضـا أنهـا إبـل الحاج تعـدو من عرفه إلی المزدلفه و من المزدلفه إلی منی فَالْمُورِياتِ قَدْحاً هی الخيل توری النار بحوافرها إذا سـارت فی الحجـاره و الأرض المخصبه و قـال مقاتـل يقـدحن بحوافرهن النـار فی الحجاره قال ابن عباس يريـد ضـرب الخيل بحوافرها الجبل فأورت منه النار مثل الزناد إذا قـدح و قال مجاهـد يريد مكر الرجال فی الحروب تقول العرب إذا أراد الرجل أن يمكر بصـاحبه أمـا و الله لأـورين لـک بزنـد وار و لأقـدحن لـک و قيـل هی ألسـنه الرجال توری النار من عظيم ما يتكلم (۱) به فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً يريـد الخيل تغير بفرسانها علی العدو وقت الصـبح و إنما ذكر الصـبح (۲) لأنهم كانوا يسـيرون إلی العدو ليلا فيأتونهم صـبحا و قيل يريـد الإبل ترفع ركبانها (۳) يـوم النحر من جمع إلی منی و السـنه أن لاـ ترفع (۴) بركبانها حتی تصـبح و الإغـاره سـرعه السـير فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً يقال ثار الغبار أو الـدخان و أثرته أی هيجته و الهاء فی به عائـد إلی معلوم يعنی بالمكان أو بالوادی فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً أی صرن بعدوهن أو بذلک المكان وسط جمع العدو و قيل يريد جمع منی (۵).

**[ترجمه]طبرسـی رحمه اللّه عليه گفت: گفته شده است: رسول خدا صَـلی الله عليه و آله سـريه‌ای را به سوی قبيله‌ای از كنانه گسـيل داشت، و يكی از بزرگـان به نـام منـذر بن عمرو انصـاری را به فرمانـدهی آنـان گماشت. چون بازگشت آنان به تاخير افتاد، منافقان گفتند: آنان همگی كشته شده اند. ولی

خداونـد از آن‌هـا بـا اين سـخنش خـبر داد: «وَالْعَادِيَاتِ ضَـبْحًا». اين از مقاتـل روايت شـده است و گفته شـده است: اين سوره هنگـامی نازل گشت كه رسول خـدا صـلی الله عليه و آله، علی عليه السـلام را به جنگ ذات السـلاسل فرسـتاد و او در نبرد، بر آنان برتری يافت. و اين امر بعد از آن رخ داد، كه پيامبر صـلی الله عليه و آله بارها از ميان صـحابه، افرادی به جز او را به سوی آنان فرسـتاد. ولی همه آن‌ها شـكست خورده به نزد رسول خدا صلی الله عليه و آله بازگشتند. و اين رخداد از امام صادق عليه السّـلام در حـديثی طولاـنی روايت گشـته است كه فرمود: اين جنـگ، ذات السـلاسل ناميـده شـده است، چرا كه او (علی عليه السّـلام)، از آنـان جمعی را به بنـد كشـيد و جمعی ديگر را كشت و يـا اسـير سـاخت و اسـيران آن‌ها را چنان با طناب‌ها به بند كشـيد، كه گويی با زنجير بسته شده بودند. و هنگامی كه اين سوره نازل گرديد، رسول خدا صلی الله عليه و آله به سوی مردم خارج شد و با آنان نماز صـبح را اقامه كرد، و در آن «وَالْعَادِيَاتِ» را خواند. هنگامی كه نماز را به پايان برد، اصـحابش گفتند: اين سوره برايمان ناآشـناست. رسول خدا صلی الله عليه و آله پاسخ داد: «آری، علی بر دشمنان خدا غلبه يافته و جبرئيل در اين شب مژده و بشارت آن را به من داد». چون چند روز از اين ماجرا گذشت، علی عليه السلام با اسيران و غنائم از راه رسيد.

«وَالْعَادِيَاتِ ضَـبْحًا »: گفته شـده است منظور از آن (العاديات) اسـبانی است كه در جنگ در راه خـدا می دوند، كه اين قول از ابن عبـاس نقـل شـده است. و بيشتر مفسـران گفته‌انـد: به اسـبان دونـده برای جنگ با كفار سوگنـد خورده است، در حالی كه صدای درون شـكمشان برخاسـته می‌شود و منظور از (الضـبح): صدای درون شـكم اسب‌ها به هنگام دويدن، كه شيهه و بانگ نيسـت، ولی صـدای نفس اسـت. و گفته شـده است: منظور از آن (العاديـات)، شـتران در هنگـامه رفتن به غزوه بـدر است كه گردن هايشان را در رفتن دراز می‌كردند. پس آن‌ها نفس نفس می‌زدند، يعنی در رفتن شـتاب می‌كردند و آن اين‌گونه اسـت كـه در رفتـن چنـان شـتاب بگيرد كه بيشـتر از آن ممكن نباشـد. آن از علی عليه السّـلام و ابن مسـعود روايت شـده است و نيز روايت شده است كه مقصود از العاديات، شتران حاجيان است كه از عرفه به سوی مزدلفه و از آنجا تا منا می‌دوند. «فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا»: مقصود اسـبانی است كه هنگام رفتن در سـنگلاخ و زمين آباد و حاصـلخيز با سم‌های خود آتش می‌افروزنـد. و مقاتل گفته است: بـا ضـربه سُم‌هايشان در سـنگ، آتش پديـد می‌آورنـد و از قول ابن عبّاس نقل شـده است كه مقصود، ضـربه زدن

اسب‌ها بر کوه با سم‌هایشان است که آتش از آن شعله‌ور گردد. همانند آتش زنه ای که آتش پدید آرد. و مجاهد گفت: مقصودش مکر و نیرنگ مردان در جنگ است. عرب هنگامی که مرد بخواهد حریف خود را فریب دهد، می گوید: «واللّه لأورینّ لك بزنـدٍ وارٍ و لأقدحنّ لك»: به خدا سوگند برای تو با آتش‌زنه‌ای آتش افروز، آتش خواهم افروخت. و گفته شده است: مقصود زبان مردان است که از عظمت و بزرگی سخنی که بر زبان می‌رانند، آتش افروخته می‌شود. «فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا»: مقصود، اسبانی است که با سواران خود، به هنگام صبح بر دشمن هجوم می‌برند. و تنها صبح را ذکر کرده است، چرا که آن‌ها در شب، به سوی دشمن راه‌پیمایی می کردند و صبحدم به آنان می‌رسیدند. و گفته شده است: مقصود شترانی است که در روز قربانی، سواران خود را از جمع تا منا حمل می کنند. و سنت اینگونه است که راکبان خود را جز در هنگام صبح حمل نکنند. و «الإغاره»: سرعت راه رفتن را گویند. «فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا»: گفته می‌شود: «ثار الغبار أو الدخان»: غبار یا دود به پاخاست. و «أثرته»: یعنی آن را برانگیختم. و هاء در «به» به آنچه معلوم است بازمی گردد: یعنی مکان یا وادی. «فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا»: یعنی با دویدن و یا در آن مکان، در میانه دشمن قرار گرفتند. و گفته شده است: مقصود جمع حاضر در مناست. - . مجمع‌البیان ۱۰ : - ۵۲۸ - ۵۲۹

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ مَعَ عَلِيٍّ علیه السلام ثَلَاثِينَ فَرَساً فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ وَ قَالَ أَتْلُو عَلَيْكَ آيَةً فِي نَفَقَةِ الْخَيْلِ الَّذِينَ (۶) يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِيَةً هِيَ النَّفَقَةُ عَلَى الْخَيْلِ سِرّاً وَ عَلَانِيَةً (۷).

**[ترجمه]نوادر الراوندی با اسنادش از جعفر بن محمد علیه السّلام، از پدرش روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به همراه علی علیه السلام در جنگ ذات السلاسل سی اسب را فرستاد و فرمود: برای تو آیه‌ای در مورد نفقه اسبان، تلاوت می کنم: «و الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً»، مقصود همان نفقه بر اسب‌ها، به صورت پنهان و آشکار است. - . نوادر الراوندی : ۳۴ - ۳۳ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسیر القمی وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً فَالْمُورِياتِ قَدْحاً فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي قَوْلِهِ وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً قَالَ هَذِهِ السُّورَةُ

۱- فی المصدر: ما تتکلم به.

۲- فی المصدر: و انما ذکر وقت الصبح.

۳- فی المصدر: ان ترفع برکبانها.

۴- فی المصدر: ان لا ترتفع.

۵- مجمع البیان ۱۰: ۵۲۸ و ۵۲۹.

۶- هکذا فی الکتاب و الصحیح: (الذین) بلا عاطف. راجع سوره البقره: ۲۷۴.

۷- نوادر الراوندیّ: ۳۳ و ۳۴.

نَزَلَتْ فِی أَهْلِ وَادِی یَابِسٍ (۱) قَالَ قُلْتُ (۲) وَ مَا کَانَ حَالُهُمْ وَ قِصَّتُهُمْ قَالَ إِنَّ أَهْلَ وَادِی یَابِسٍ (۳) اجْتَمَعُوا اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفَ فَارِسٍ وَ تَعَاقَدُوا وَ تَعَاهَدُوا وَ تَوَاثَقُوا (۴) أَنْ لَا یَتَخَلَّفَ رَجُلٌ عَنْ رَجُلٍ وَ لَا یَخْذُلَ أَحَدٌ أَحَداً وَ لَا یَفِرَّ رَجُلٌ عَنْ صَاحِبِهِ حَتَّی یَمُوتُوا کُلُّهُمْ عَلَی خُلُقٍ وَاحِدٍ (۵) وَ یَقْتُلُوا مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله وَ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام (۶) فَنَزَلَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام عَلَی مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله (۷) فَأَخْبَرَهُ بِقِصَّتِهِمْ وَ مَا تَعَاقَدُوا عَلَیْهِ وَ تَوَافَقُوا (۸) وَ أَمَرَهُ أَنْ یَبْعَثَ أَبَا بَکْرٍ إِلَیْهِمْ فِی أَرْبَعَهِ آلَافِ فَارِسٍ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ یَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ إِنَّ جَبْرَئِیلَ أَخْبَرَنِی أَنَّ أَهْلَ وَادِی الْیَابِسِ اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفاً (۹) قَدِ اسْتَعَدُّوا وَ تَعَاهَدُوا وَ تَعَاقَدُوا أَنْ لَا یَغْدِرَ رَجُلٌ بِصَاحِبِهِ (۱۰) وَ لَا یَفِرَّ عَنْهُ وَ لَا یَخْذُلَهُ حَتَّی یَقْتُلُونِی وَ أَخِی (۱۱) عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ وَ أَمَرَنِی أَنْ أُسَیِّرَ إِلَیْهِمْ أَبَا بَکْرٍ فِی أَرْبَعَهِ آلَافِ فَارِسٍ فَخُذُوا (۱۲) فِی أَمْرِکُمْ وَ اسْتَعِدُّوا لِعَدُوِّکُمْ وَ انْهَضُوا إِلَیْهِمْ عَلَی اسْمِ اللَّهِ وَ بَرَکَتِهِ یَوْمَ الِاثْنَیْنِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَأَخَذَ الْمُسْلِمُونَ عُدَّتَهُمْ (۱۳) وَ تَهَیَّئُوا وَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَبَا بَکْرٍ بِأَمْرِهِ وَ کَانَ فِیمَا أَمَرَهُ بِهِ أَنْ إِذَا رَآهُمْ (۱۴) أَنْ یَعْرِضَ عَلَیْهِمُ الْإِسْلَامَ

۱- الیابس خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- فی تفسیر فرات: قیل: یا بن رسول اللّه و ما کان حالهم و قصتهم؟.

۳- الیابس خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- و توافقوا علی خ ل. أقول: یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ. و فی تفسیر فرات: تعاهدوا و تعاقدوا علی ان لا یتخلف.

۵- علی حلف واحد أن یقتلوا خ ل أقول: یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ الا ان فیه: و یقتلوا.

۶- رسول اللّه و علیا خ ل.

۷- رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم خ ل.

۸- و تواثقوا خ ل أقول: یوجد ذلک فی تفسیر فرات.

۹- ألف فارس خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدرین.

۱۰- علی ان لا یغدر رجل منهم بصاحبه خ ل أقول یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ.

۱۱- فی تفسیر فرات: او یقتلون اخی علیّ بن أبی طالب.

۱۲- فجددوا خ ل.

۱۳- فی عدتهم خ ل أقول: یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ.

۱۴- فی تفسیر القمّیّ: انه إذا رآهم.

فَإِنْ تَابَعُوا (۱) وَ إِلَّا وَاقَعَهُمْ (۲) فَقَتَلَ مُقَاتِلِيهِمْ وَ سَبَى ذَرَارِيَّهُمْ وَ اسْتَبَاحَ أَمْوَالَهُمْ وَ خَرَّبَ ضِيَاعَهُمْ وَ دِيَارَهُمْ فَمَضَى أَبُو بَكْرٍ وَ مَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ فِي أَحْسَنِ عُدَّةٍ وَ أَحْسَنِ هَيْئَةٍ يَسِيرُ بِهِمْ سَيْراً رَفِيقاً حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى أَهْلِ وَادِي الْيَابِسِ فَلَمَّا بَلَغَ الْقَوْمَ نُزُولُ الْقَوْمِ عَلَيْهِمْ وَ نَزَلَ أَبُو بَكْرٍ وَ أَصْحَابُهُ قَرِيباً مِنْهُمْ خَرَجَ إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ وَادِي الْيَابِسِ مِائَتَا رَجُلٍ مُدَجَّجِينَ بِالسِّلَاحِ (۳) فَلَمَّا صَادَفُوهُمْ قَالُوا لَهُمْ مَنْ أَنْتُمْ وَ مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتُمْ وَ أَيْنَ تُرِيدُونَ لِيَخْرُجْ إِلَيْنَا صَاحِبُكُمْ حَتَّى نُكَلِّمَهُ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ لَهُمْ أَنَا أَبُو بَكْرٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالُوا مَا أَقْدَمَكَ عَلَيْنَا قَالَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ أَعْرِضَ عَلَيْكُمُ الْإِسْلَامَ وَ أَنْ تَدْخُلُوا (۴) فِيمَا دَخَلَ فِيهِ الْمُسْلِمُونَ وَ لَكُمْ مَا لَهُمْ وَ عَلَيْكُمْ مَا عَلَيْهِمْ وَ إِلَّا فَالْحَرْبُ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ قَالُوا لَهُ أَمَا وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّى لَوْ لَا رَحِمٌ (۵) مَاسَّةٌ وَ قَرَابَةٌ قَرِيبَةٌ لَقَتَلْنَاكَ وَ جَمِيعَ أَصْحَابِكَ (۶) قَتْلَةً تَكُونُ حَدِيثاً لِمَنْ يَكُونُ بَعْدَكُمْ فَارْجِعْ أَنْتَ وَ مَنْ مَعَكَ وَ ارْتَجُوا (۷) الْعَافِيَةَ فَإِنَّا إِنَّمَا نُرِيدُ (۸) صَاحِبَكُمْ بِعَيْنِهِ وَ أَخَاهُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِأَصْحَابِهِ يَا قَوْمِ الْقَوْمُ أَكْثَرُ مِنْكُمْ أَضْعَافاً وَ أَعَدُّ مِنْكُمْ (۹) وَ قَدْ نَأَتْ دَارُكُمْ عَنْ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَارْجِعُوا نُعْلِمْ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِحَالِ الْقَوْمِ فَقَالُوا لَهُ جَمِيعاً خَالَفْتَ يَا أَبَا بَكْرٍ رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا أَمَرَكَ بِهِ فَاتَّقِ اللَّهَ وَ

۱- فان بايعوا خ ل. أقول: في تفسير القمّيّ، فان بايعوك و الا واقفهم فاقتل مقاتليهم و اسب ذراريهم و استبح اموالهم و خرب ضياعهم و ديارهم. و في تفسير فرات: فان تابعوه و الا واقعهم فقتل مقاتليهم و سبى ذراريهم و استباح اموالهم و اخرب ديارهم.

۲- واقفهم فيقتل مقاتليهم و يسبى ذراريهم و يستبيح اموالهم و يخرب خ ل.

۳- في المصدرين: مدججين في السلاح.

۴- في تفسير القمّيّ: و ان تدخلون. و في تفسير فرات: ان تدخلوا.

۵- في تفسير فرات: لو لا رحم بيننا و بينك و قرابه قريبه لقتلناك و جميع اصحابك حتّى يكون حديثا لمن يأتي بعدكم، ارجع انت و اصحابك و من معك، و ارغبوا في العافيه فانا نريد صاحبكم بعينه و أخاه عليّ بن أبي طالب.

۶- من معك خ ل. أقول يوجد ذلك في تفسير القمّيّ.

۷- و اربحوا خ ل. أقول يوجد ذلك في تفسير القمّيّ.

۸- فانما انا نريد خ ل.

۹- في تفسير فرات: اكثر منا اضعافا و أعد منكم عده.

وَاقِعِ الْقَوْمَ وَ لَا تُخَالِفْ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ إِنِّی أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ الشَّاهِدُ (۱) یَرَی مَا لَا یَرَی الْغَائِبُ فَانْصَرَفَ وَ انْصَرَفَ النَّاسُ أَجْمَعُونَ فَأُخْبِرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِمَقَالِهِ الْقَوْمِ لَهُ وَ مَا رَدَّ عَلَیْهِمْ أَبُو بَکْرٍ (۲) فَقَالَ صلی الله علیه و آله یَا بَا بَکْرٍ خَالَفْتَ أَمْرِی (۳) وَ لَمْ تَفْعَلْ مَا أَمَرْتُکَ بِهِ وَ کُنْتَ لِی وَ اللَّهِ عَاصِیاً فِیمَا أَمَرْتُکَ فَقَامَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ صَعِدَ الْمِنْبَرَ (۴) فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ (۵) یَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِینَ إِنِّی أَمَرْتُ أَبَا بَکْرٍ أَنْ یَسِیرَ إِلَی أَهْلِ وَادِی الْیَابِسِ وَ أَنْ یَعْرِضَ عَلَیْهِمُ الْإِسْلَامَ وَ یَدْعُوَهُمْ إِلَی اللَّهِ فَإِنْ أَجَابُوا (۶) وَ إِلَّا وَاقَعَهُمْ فَإِنَّهُ (۷) سَارَ إِلَیْهِمْ وَ خَرَجَ مِنْهُمْ إِلَیْهِ مِائَتَا رَجُلٍ فَإِذَا سَمِعَ (۸) کَلَامَهُمْ وَ مَا اسْتَقْبَلُوهُ بِهِ انْتَفَخَ صَدْرُهُ (۹) وَ دَخَلَهُ الرُّعْبُ مِنْهُمْ وَ تَرَکَ قَوْلِی وَ لَمْ یُطِعْ أَمْرِی وَ إِنَّ جَبْرَئِیلَ علیه السلام أَمَرَنِی عَنِ اللَّهِ أَنْ أَبْعَثَ إِلَیْهِمْ عُمَرَ مَکَانَهُ فِی أَصْحَابِهِ فِی أَرْبَعَهِ آلَافِ فَارِسٍ فَسِرْ یَا عُمَرُ عَلَی اسْمِ اللَّهِ وَ لَا تَعْمَلْ کَمَا (۱۰) عَمِلَ أَبُو بَکْرٍ أَخُوکَ فَإِنَّهُ قَدْ عَصَی اللَّهَ وَ عَصَانِی وَ أَمَرَهُ بِمَا أَمَرَ بِهِ أَبَا بَکْرٍ فَخَرَجَ عُمَرُ وَ الْمُهَاجِرُونَ (۱۱) وَ الْأَنْصَارُ الَّذِینَ کَانُوا مَعَ أَبِی بَکْرٍ یَقْتَصِدُ بِهِمْ فِی سَیْرِهِمْ (۱۲) حَتَّی شَارَفَ الْقَوْمَ وَ کَانَ قَرِیباً مِنْهُمْ حَیْثُ یَرَاهُمْ وَ یَرَوْنَهُ وَ خَرَجَ (۱۳) إِلَیْهِمْ مِائَتَا رَجُلٍ فَقَالُوا لَهُ وَ لِأَصْحَابِهِ مِثْلَ مَقَالَتِهِمْ لِأَبِی بَکْرٍ فَانْصَرَفَ وَ انْصَرَفَ النَّاسُ مَعَهُ وَ کَادَ

۱- فی المصدرین: و الشاهد.

۲- فی تفسیر فرات: فاخبر جبرئیل النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم فقال: یا أبا بکر خالفت و لم تفعل ما امرتک و کنت لی عاصیا فیما امرتک، فقام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم فحمد اللّه.

۳- قولی خ ل.

۴- حتی صعد خ ل. أقول یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ.

۵- فی تفسیر القمّیّ: فقال.

۶- فان أجابوه خ ل. أقول یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ، و فی تفسیر فرات: و یدعوهم الی اللّه و الی.

۷- و انه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدرین.

۸- فلما سمع خ ل. أقول یوجد ذلک فی المصدرین.

۹- فی تفسیر فرات: انتفخ سحره: أقول: السحر: الرئه، ای جبن و ان الخوف ملأ جوفه فانتفخ سحره.

۱۰- فی تفسیر فرات: ما عمل.

۱۱- فی تفسیر فرات: بالمهاجرین.

۱۲- فی مسیرهم خ ل. أقول: یوجد ذلک فی تفسیر القمّیّ، و فی تفسیر فرات: فی مسیره.

۱۳- فی تفسیر فرات: حتی خرج.

أَنْ يَطِيرَ قَلْبُهُ مِمَّا رَأَى مِنْ عُدَّهِ الْقَوْمِ وَ جَمْعِهِمْ وَ رَجَعَ يَهْرُبُ مِنْهُمْ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ علیه السلام فَأَخْبَرَ مُحَمَّداً (۱) بِمَا صَنَعَ عُمَرُ وَ أَنَّهُ قَدِ انْصَرَفَ وَ انْصَرَفَ الْمُسْلِمُونَ مَعَهُ (۲) فَصَعِدَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ أَخْبَرَهُمْ بِمَا صَنَعَ عُمَرُ وَ مَا كَانَ مِنْهُ وَ أَنَّهُ قَدِ انْصَرَفَ وَ انْصَرَفَ الْمُسْلِمُونَ مَعَهُ مُخَالِفاً لِأَمْرِي عَاصِياً لِقَوْلِي فَقَدِمَ عَلَيْهِ فَأَخْبَرَهُ بِمَقَالِهِ (۳) مَا أَخْبَرَهُ بِهِ صَاحِبُهُ فَقَالَ لَهُ يَا عُمَرُ عَصَيْتَ اللَّهَ فِي عَرْشِهِ وَ عَصَيْتَنِي وَ خَالَفْتَ قَوْلِي وَ عَمِلْتَ بِرَأْيِكَ لَأَقْبَحَ (۴) اللَّهُ رَأْيَكَ وَ إِنَّ جَبْرَئِيلَ علیه السلام قَدْ أَمَرَنِي أَنْ أَبْعَثَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فِي هَؤُلَاءِ الْمُسْلِمِينَ فَأَخْبَرَنِي (۵) أَنَّ اللَّهَ يَفْتَحُ عَلَيْهِ وَ عَلَى أَصْحَابِهِ فَدَعَا عَلِيّاً وَ أَوْصَاهُ بِمَا أَوْصَى بِهِ أَبَا بَكْرٍ وَ عُمَرَ وَ أَصْحَابَهُ الْأَرْبَعَةَ آلَافٍ وَ أَخْبَرَهُ أَنَّ اللَّهَ سَيَفْتَحُ عَلَيْهِ وَ عَلَى أَصْحَابِهِ فَخَرَجَ عَلِيٌّ وَ مَعَهُ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ فَسَارَ بِهِمْ سَيْراً غَيْرَ سَيْرِ أَبِي بَكْرٍ وَ عُمَرَ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ أَعْنَفَ بِهِمْ فِي السَّيْرِ حَتَّى خَافُوا أَنْ يَنْقَطِعُوا (۶) مِنَ التَّعَبِ وَ تَحْفَى دَوَابُّهُمْ فَقَالَ لَهُمْ لَا تَخَافُوا فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ (۷) وَ أَخْبَرَنِي أَنَّ اللَّهَ سَيَفْتَحُ عَلَيَّ وَ عَلَيْكُمْ فَأَبْشِرُوا فَإِنَّكُمْ عَلَى خَيْرٍ وَ إِلَى خَيْرٍ فَطَابَتْ (۸) نُفُوسُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ وَ سَارُوا عَلَى ذَلِكَ السَّيْرِ (وَ) التَّعَبِ (۹) حَتَّى إِذَا كَانُوا قَرِيباً مِنْهُمْ حَيْثُ يَرَوْنَهُ وَ يَرَاهُمْ أَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَنْزِلُوا وَ سَمِعَ أَهْلُ وَادِي الْيَابِسِ بِمَقْدَمِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ أَصْحَابِهِ

۱- رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم خ ل. أقول: يوجد ذلک فى تفسير فرات.

۲- فى المصدرين: و انه قد انصرف بالمسلمين معه.

۳- بمقالته خ ل مثل خ ل. اقول: فى تفسير القمّىّ: فاخبره بمثل ما اخبره به صاحبه.

۴- فى تفسير القمّىّ: (ألا قبح اللّه رأيک) و فى تفسير فرات: و خالفت امرى و تجليت برأيک، الا قبح اللّه رايک.

۵- و اخبرنى خ ل. أقول: يوجد ذلک فى تفسير القمّىّ.

۶- فى تفسير فرات: ان يتقطعوا.

۷- بأمره خ ل. أقول فى تفسير فرات: امرنى بأمر و انا منتهى الى امره و اخبرنى.

۸- فى تفسير فرات: ابشروا فانكم عادون الى خير، فطابت انفسهم و سكنت قلوبهم، فسار.

۹- فى تفسير القمّىّ: (و التعب) و فى تفسير فرات: فسار كل ذلک فى السير و التعب الشديد حتّى باتوا قريبا منهم حيث يراهم و يرونه، و امر.

فَخَرَجُوا (۱) إِلَيْهِ مِنْهُمْ مِائَتَا رَجُلٍ شَاكِينَ بِالسِّلَاحِ (۲) فَلَمَّا رَآهُمْ عَلِيٌّ علیه السلام خَرَجَ إِلَيْهِمْ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالُوا لَهُمْ (۳) مَنْ أَنْتُمْ وَ مِنْ أَيْنَ أَنْتُمْ وَ مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتُمْ (۴) وَ أَيْنَ تُرِيدُونَ قَالَ أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَخُوهُ وَ رَسُولُهُ إِلَيْكُمْ أَدْعُوكُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ (۵) وَ لَكُمْ (۶) مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَ عَلَيْكُمْ مَا عَلَيْهِمْ (۷) مِنْ خَيْرٍ وَ شَرٍّ فَقَالُوا لَهُ إِيَّاكَ أَرَدْنَا وَ أَنْتَ طَلِبَتُنَا قَدْ سَمِعْنَا مَقَالَتَكَ فَاسْتَعِدَّ (۸) لِلْحَرْبِ الْعَوَانِ وَ اعْلَمْ أَنَّا (۹) قَاتِلِيكَ وَ قَاتِلِي (۱۰) أَصْحَابِكَ وَ الْمَوْعُودُ فِيمَا بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ غَداً ضَحْوَةً وَ قَدْ أَعْذَرْنَا فِيمَا بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ فَقَالَ لَهُمْ عَلِيٌّ علیه السلام وَيْلَكُمْ تُهَدِّدُونِّي بِكَثْرَتِكُمْ وَ جَمْعِكُمْ فَأَنَا (۱۱) أَسْتَعِينُ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكُمْ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ فَانْصَرَفُوا إِلَى مَرَاكِزِهِمْ (۱۲) وَ انْصَرَفَ عَلِيٌّ علیه السلام إِلَى مَرْكَزِهِ (۱۳) فَلَمَّا جَنَّهُ اللَّيْلُ أَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يُحَسِّنُوا إِلَى دَوَابِّهِمْ وَ يُقْضِمُوا وَ يُسْرِجُوا (۱۴) فَلَمَّا انْشَقَّ عَمُودُ الصُّبْحِ صَلَّى بِالنَّاسِ بِغَلَسٍ ثُمَّ غَارَ عَلَيْهِمْ بِأَصْحَابِهِ فَلَمْ يَعْلَمُوا حَتَّى وَطِئَتْهُمُ الْخَيْلُ فَمَا أَدْرَكَ آخِرُ أَصْحَابِهِ حَتَّى قَتَلَ مُقَاتِلِيهِمْ وَ سَبَى ذَرَارِيَّهُمْ وَ اسْتَبَاحَ أَمْوَالَهُمْ وَ خَرَّبَ (۱۵) دِيَارَهُمْ وَ أَقْبَلَ بِالْأُسَارَى (۱۶) وَ الْأَمْوَالِ مَعَهُ وَ نَزَلَ (۱۷) جَبْرَئِيلُ فَأَخْبَرَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى عَلِيٍّ علیه السلام (۱۸) وَ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ

ص: ۷۲

۱- فخرج اليهم خ ل. أقول: يوجد ذلك فی تفسير القمّیّ، و فی تفسير فرات: فخرج منهم إليه.

۲- فی المصدرين: شاكين فی السلاح.

۳- له خ ل.

۴- خلی تفسير القمّیّ من قوله: (و من اين أنتم)؟ و فی تفسير فرات: و من اين أنتم اقبلتم.

۵- و رسول اللّه خ ل.

۶- و لكم ان آمنتم خ ل.

۷- ما على المسلمين خ ل.

۸- فخذ حذرک و استعد خ ل.

۹- فی تفسير القمّیّ: اننا.

۱۰- و قاتلوا خ ل.

۱۱- فی تفسير فرات: و انا.

۱۲- فی تفسير القمّیّ: الی مراكزكم.

۱۳- فی تفسير فرات: الی مركزه و الی أصحابه.

۱۴- فی تفسير القمّیّ: (و يقضموا و يحسوا و يسرجوا) و فی تفسير فرات: أمر على أصحابه أن يحسوا دوابهم و يقضمونها و يحسبونها و يسرجونها فلما أسفر عمود الصبح صلى بالناس بغلس فمر عليهم بأصحابه فلم يعلموا حتّی توطأهم الخيل.

۱۵- أخرب خ ل. أقول: يوجد ذلک فی تفسير فرات.

۱۶- بالاسير خ ل.

۱۷- فنزل خ ل.

۱۸- فی تفسیر فرات: علی یدی أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السلام.

وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ أَخْبَرَ النَّاسَ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَ أَعْلَمَهُمْ أَنَّهُ لَمْ يُصَبْ مِنْهُمْ إِلَّا رَجُلَانِ وَ نَزَلَ فَخَرَجَ (۱) يَسْتَقْبِلُ عَلِيّاً فِي جَمِيعِ أَهْلِ الْمَدِينَهِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى لَقِيَهُ عَلَى أَمْيَالٍ (۲) مِنَ الْمَدِينَهِ فَلَمَّا رَآهُ عَلِيٌّ مُقْبِلًا نَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ وَ نَزَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله حَتَّى الْتَزَمَهُ وَ قَبَّلَ مَا بَيْنَ عَيْنَيْهِ فَنَزَلَ جَمَاعَهُ الْمُسْلِمِينَ إِلَى عَلِيٍّ عليه السلام حَيْثُ (۳) نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ وَ أَقْبَلَ بِالْغَنِيمَهِ وَ الْأُسَارَى وَ مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ مِنْ أَهْلِ وَادِي الْيَابِسِ ثُمَّ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عليهما السلام مَا غَنِمَ الْمُسْلِمُونَ مِثْلَهَا قَطُّ إِلَّا أَنْ تَكُونَ خيبرا (مِنْ خَيْبَرَ) (۴) فَإِنَّهَا مِثْلُ خَيْبَرَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ (۵) وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً يَعْنِي بِالْعَادِيَاتِ الْخَيْلَ تَعْدُو بِالرِّجَالِ وَ الضَّبْحُ ضَبْحُهَا فِي أَعِنَّتِهَا وَ لُجُمِهَا فَالْمُورِياتِ قَدْحاً فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً فَقَدْ أَخْبَرَكَ أَنَّهَا غَارَتْ عَلَيْهِمْ صُبْحاً قُلْتُ قَوْلُهُ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً قَالَ يَعْنِي الْخَيْلَ (۶) يَأْثَرْنَ بِالْوَادِي نَقْعاً فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً قُلْتُ قَوْلُهُ إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ قَالَ لَكَفُورٌ وَ إِنَّهُ عَلى ذلِكَ لَشَهِيدٌ قَالَ يَعْنِيهِمَا (۷) جَمِيعاً قَدْ شَهِدَا جَمِيعاً وَادِيَ الْيَابِسِ وَ كَانَا لِحُبِّ الْحَيَاهِ حَرِيصَيْنِ قُلْتُ قَوْلُهُ (۸) أَ فَلا يَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ ما فِي الْقُبُورِ وَ حُصِّلَ ما فِي الصُّدُورِ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ قَالَ نَزَلَتِ الْآيَتَانِ فِيهِمَا خَاصَّهً كَانَا يُضْمِرَانِ ضَمِيرَ السَّوْءِ وَ يَعْمَلَانِ بِهِ فَأَخْبَرَ اللَّهُ خَبَرَهُمَا وَ فِعَالَهُمَا فَهَذِهِ قِصَّهُ أَهْلِ وَادِي الْيَابِسِ وَ تَفْسِيرُ الْعَادِيَاتِ (۹)

۱- فی تفسیر فرات: لم یصب منهم الا رجلا، فخرج النبیّ صلّی اللّه علیه و آله یستقبل علیا و جمیع.

۲- علی ثلاثه أمیال خ ل. أقول یوجد ذلک فی تفسیر فرات.

۳- حیث نزل عن دابته و خ ل. اقول: فی تفسیر القمّیّ: «فجاء جماعه المسلمین الی علی حیث نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فأقبل» و فی تفسیر فرات: و نزل جماعه المسلمین الی علی حیث نزل النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و اقبل.

۴- من خیبر خ ل. اقول فی تفسیر القمّیّ: (الا أن یکون من خیبر) و فی تفسیر فرات: إلی أن یکون خیبر.

۵- هذه السوره خ.

۶- فی تفسیر فرات: «فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً، بالخیل اثرن» و فی تفسیر القمّیّ: قال: الخیل یأثرن.

۷- بعثهما خ ل.

۸- فی تفسیر فرات: قد شهدا جمع الوادی الیابس و تمنیا الحیاه (انه لحب الخیر لشدید) یعنی أمیر المؤمنین علیه السلام. اقول ضمیر التثنیه یرجع إلی أبی بکر و عمر.

۹- إلی هنا انتهی الخبر فی تفسیر فرات.

ثُمَّ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً أَيْ عَدْواً عَلَيْهِمْ فِي الضَّبْحِ ضُبَاحُ الْكِلَابِ صَوْتُهَا فَالْمُورِياتِ قَدْحاً كَانَتْ بِلَادُهُمْ فِيهَا حِجَارَةٌ فَإِذَا وَطِئَهَا سَنَابِكُ الْخَيْلِ كَانَ (١) يَنْقَدِحُ مِنْهَا النَّارُ فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً أَيْ صَبَّحَهُمْ بِالْغَارَةِ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً قَالَ ثَارَتِ الْغُبْرَةُ مِنْ رَكْضِ الْخَيْلِ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً قَالَ تَوَسَّطَ الْمُشْرِكِينَ بِجَمْعِهِمْ إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ أَيْ كَفُورٌ وَ هُمُ الَّذِينَ أَمَرُوا وَ أَشَارُوا (٢) عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَنْ يَدَعَ الطَّرِيقَ مِمَّا حَسَدُوهُ (٣) وَ كَانَ عَلِيٌّ عليه السلام أَخَذَ بِهِمْ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ الَّذِي أَخَذَ (۴) فِيهِ أَبُو بَكْرٍ وَ عُمَرُ فَعَلِمُوا (۵) أَنَّهُ يَظْفَرُ بِالْقَوْمِ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ لِأَبِي بَكْرٍ إِنَّ عَلِيّاً غُلَامٌ حَدَثٌ لَا عِلْمَ لَهُ بِالطَّرِيقِ وَ هَذَا طَرِيقٌ مُسْبِعٌ لَا نَأْمَنُ فِيهِ مِنَ السِّبَاعِ فَمَشَوْا (۶) إِلَيْهِ فَقَالُوا يَا أَبَا الْحَسَنِ هَذَا الطَّرِيقُ الَّذِي أَخَذْتَ فِيهِ طَرِيقٌ مُسْبِعٌ فَلَوْ رَجَعْتَ إِلَى الطَّرِيقِ فَقَالَ لَهُمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام الْزَمُوا رِحَالَكُمْ وَ كُفُّوا عَمَّا لَا يَعْنِيكُمْ وَ اسْمَعُوا وَ أَطِيعُوا فَإِنِّي أَعْلَمُ بِمَا أَصْنَعُ فَسَكَتُوا (٧) وَ إِنَّهُ عَلى ذلِكَ لَشَهِيدٌ أَيْ عَلَى الْعَدَاوَةِ وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ يَعْنِي حُبَّ الْحَيَاةِ حَيْثُ خَافُوا السِّبَاعَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ فَقَالَ اللَّهُ أَ فَلا يَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ ما فِي الْقُبُورِ وَ حُصِّلَ ما فِي الصُّدُورِ أَيْ يُجْمَعُ وَ يُظْهَرُ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ (٨).

فر، تفسير فرات بن إبراهيم عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَحْرِ بْنِ طَيْفُورٍ بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهما السلام مِثْلَهُ (٩) إِلَى قَوْلِهِ ثُمَّ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ

**[ترجمه]تفسير على بن إبراهيم: «وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً* فَالْمُورِياتِ قَدْحاً* فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً*»: ابو بصير گويد: امام صادق عليه السلام در مورد آيه: «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» فرمود: اين سوره در مورد اهل وادى يابس نازل شد. گفتم: حال و قصه آنان چگونه بود؟ فرمود: اهل وادى يابس با ۱۲۰۰۰ جنگاور گرد آمدند و با يكديگر عهد و پيمان بستند كه هيچ مردى از ديگرى باز نماند، و هيچ كسى ديگرى را تنها نگذارد و هيچ مردى از دوست و همراه خود نگريزد تا آنكه همگى بر يک سرشت بميرند و محمد صلى الله عليه و آله و على بن ابى طالب عليه السّلام را بكشند. پس جبرئيل عليه السّلام بر پيامبر نازل شد و او را از جريان كار آنان، و آنچه كه بر آن عهد و پيمان بسته‌اند، آگاه ساخت. و به او فرمان داد كه ابوبكر را به همراه ۴۰۰۰ نفر از مهاجرين و انصار به سوى آنان گسيل دارد. رسول خدا صلى الله عليه و آله نيز از منبر بالا رفت، حمد و ثناى الهى را به جا آورد و فرمود: «اى گروه مهاجرين و انصار!جبرئيل مرا آگاه ساخته است كه ۱۲۰۰۰ تن از اهالى وادى يابس آماده شده اند و با يكديگر عهد و پيمان بسته‌اند كه هيچ مردى، دوست و همراه خود را نفريبد و از او فرار نكرده، تنهايش نگذارد، تا آنكه من و برادرم، على بن ابى طالب را به قتل برسانند. و (جبرئيل) مرا فرمان داده است، كه ابوبكر را به همراه ۴۰۰۰ جنگاور به سوى آنان بفرستم. پس تجهيزات مورد نيازتان را گردآوريد و براى (رويارويى) دشمنتان آماده گرديد. و إن‌شاءالله با نام و بركت خدا، در روز دوشنبه به سوى آنان رهسپار گرديد.» مسلمانان نيز تجهيزات خود را برداشتند و آماده شدند. رسول خدا صلى الله عليه و آله دستورات خود را به ابوبكر داد و از جمله دستوراتى كه به او داد، آن بود كه چون با آنان روردرو گرديد، اسلام را بر آنان عرضه دارد. اگر تبعيت كردند (از آنان دست بكشد) و در غير اين صورت با آنان بجنگد و جنگجويانشان را كشته، اولادشان را اسير و اموال آنان را مباح سازد (و به غنيمت بگيرد) و كشتزارها و خانه‌هايشان (سرزمينشان) را ويران كند. به اين ترتيب ابوبكر و همراهان او از مهاجرين و انصار، در بهترين هيأت و تجهيزات رهسپار شدند. و ابوبكر آنان را به نرمى و آرامى پيش برد تا آنكه به وادى يابس رسيدند. چون به اهل وادى يابس خبر ورود آنان رسيد و ابوبكر و همراهانشان در نزديكى آنان فرود آمدند، از اهل وادى يابس، دويست مرد سراپا مسلح به سوى آنان خارج شدند و چون با آنان رودررو گشتند، به مسلمانان گفتند: شما كه هستيد؟ از كجا آمده‌ايد؟ و كجا مى‌رويد؟ فرمانده شما به سوى ما خارج شود تا با او سخن گوييم.

ابوبکر با گروهی از مسلمانان به سوی آنان خارج شد و به آنان گفت: من ابوبکر فرمانده رسول خدا هستم. گفتند: چه چیز تو را به سوی ما آورده است؟

گفت: رسول خدا مرا فرمان داد که اسلام را بر شما عرضه کنم تا در آنچه مسلمانان در آن داخل شده‌اند داخل شوید و آنچه که از حق و امتیاز و تکلیف برای ایشان است، بر شما نیز باشد. و در غیر این صورت جنگ میان ما حکم خواهد کرد. به او گفتند: سوگند به لات و عزی که اگر خویشاوندی نزدیک (ما) نبود، بی‌تردید تو و همه همراهانت را چنان می‌کشتیم که خود داستان و حکایت برای کسانی می‌شد که بعد از شما می‌آیند. تو و همراهانت بازگردید و در پی سلامتی (و حفظ جان) باشید.

چرا که ما تنها شخص رهبر شما و برادرش علی بن ابی طالب را می جوییم. ابوبکر به همراهانش گفت: ای مردم! این قوم، چندین برابر شما و مجهزتر از شمایند و حال آنکه شما از برادران مسلمانتان دور افتاده‌اید. پس بازگردید تا رسول خدا را از حال این قوم آگاه سازیم. مسلمانان همگی به او گفتند: ای ابوبکر! از رسول خدا و آنچه که تو را به آن دستور داده بود، سرپیچی کردی! از خدا بترس و با این قوم پیکار کن و از سخن رسول خدا نافرمانی نکن. ولی او در پاسخ گفت: من چیزی می‌دانم که شما نمی‌دانید، شاهد می‌بیند آنچه را که غایب نمی‌بیند. با این سخن برگشت و مردم همگی بازگشتند. هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله از گفته مردم به ابوبکر و پاسخ او به آن‌ها آگاه شد، فرمود: «ای ابوبکر! با فرمانم مخالفت کردی و آنچه که تو را به آن فرمان داده بودم انجام ندادی. و به خدا سوگند که در آنچه که به تو فرمان دادم، نافرمانی‌ام کردی.» بعد از این سخن، پیامبر صلی الله علیه و آله برخاست و از منبر بالا رفت و حمد و ثنای الهی را به جا آورد و فرمود: «ای گروه مسلمانان! من به ابوبکر فرمان دادم که به سوی اهل وادی یابس رود و اسلام را بر آنان عرضه دارد و آن‌ها را به سوی خدا دعوت کند. اگر پذیرفتند (از آنان دست بکشد) و در غیر این صورت با آنان نبرد کند. او نیز به سوی آنان رفت و از آنان ۲۰۰ مرد به سوی او خارج شدند. ولی از شنیدن سخن و مشاهده رفتار آنان، سینه‌اش برآمد و ترس از آنان بر او غالب شد و سخنم را ترک و فرمانم را اطاعت نکرد. و جبرئیل علیه السّلام از جانب خدا مرا فرمان داده است که به جای او، عمر را با اصحابش، در میان ۴۰۰۰ جنگاور، به سوی آنان بفرستم. پس ای عمر! با نام خدا عازم شو. ولی همانند برادرت ابوبکر رفتار مکن که او خدا را و مرا نافرمانی کرد». و به او نیز همان اوامری را داد که به ابوبکر داده بود و به این ترتیب عمر با مهاجران و انصاری که ابوبکر را همراهی کرده بودند، خارج شدند. عمر با آنان در رفتن مدارا می‌کرد تا آنکه به نزدیکی آن قوم رسید و به آنان چنان نزدیک گشته بود که آن‌ها را می‌دید و آن‌ها هم او را می‌دیدند. و از جانب آنان ۲۰۰ مرد به سوی مسلمانان خارج شدند و همان سخنی را که به ابوبکر گفته بودند، برای او و اصحابش بازگو نمودند و تحت تأثیر سخن آنان، عمر راه بازگشت در پیش گرفت و مردم نیز همراه او بازگشتند و چیزی نمانده بود که قلب عمر به خاطر آنچه از تجهیزات و جمعیت آن قوم دید، از جا کنده شود. و در حالی بازگشت که از آنان می‌گریخت. در این هنگام جبرئیل نازل شد و پیامبر را از کرده عمر آگاه ساخت، و آگاهش کرد که او برگشته و مسلمانان هم با او بازگشته‌اند. با این خبر، پیامبر صلی الله علیه و آله بر منبر رفت و حمد و ثنای الهی را به جا آورد و آنان را از کرده عمر و آنچه از او (سرزده) بود آگاه ساخت و فرمود: «عمر با نافرمانی از دستورات و گفته های من، راه بازگشت در پیش گرفته است و مسلمانان نیز به تبعیت از او در حال بازگشت می‌باشند.» بعد از مدتی عمر بر پیامبر وارد شد و همان خبری را که ابوبکر پیش از او آورده بود، برای پیامبرصلی الله علیه وآله بازگو کرد. پیامبر به او فرمود: «ای عمر! از خدا در عرش او نافرمانی کردی و از من سرپیچی و با سخنم مخالفت نمودی و به

رای خود عمل نمودی. خدا رای و نظر تو را زشت گردانَد! جبرئیل مرا فرمان داده است که علی بن ابی طالب را در میان این مسلمانان گسیل دارم و مرا آگاه نمود که خداوند فتح و پیروزی را نصیب وی و اصحابش خواهد ساخت.» پس علی را فراخواند و او را به آنچه که ابوبکر و عمر و ۴۰۰۰ همراه آن دو را به آن خوانده بود، توصیه نمود. و او را آگاه ساخت که خداوند فتح و پیروزی را نصیب وی و اصحابش خواهد ساخت. علی علیه السلام نیز به همراه مهاجرین و انصار خارج شد، ولی آن‌ها را به شیوه‌ای غیر شیوه ابوبکر و عمر حرکت داد. او در پیمودن مسیر، بر آنان سخت گرفت تا آنجا که ترسیدند از شدت خستگی قطعه قطعه شوند(و جانشان برآید) و سم‌های چهارپایانشان ساییده شود. با مشاهده این امر، علی (علیه السلام) به آنان فرمود: نهراسید، چرا که رسول خدامرا فرمانی داده است و آگاهم ساخته است که خداوند فتح و پیروزی را نصیب من و شما خواهد ساخت. پس شادمان باشید، که شما بر خیر و نیکی هستید و به سوی خیر و نیکی رهسپارید. با این سخن او جان‌ها و قلب های مسلمانان به وجد آمد و بر آن راهپیمایی جان‌فرسا، راه پیمودند و سرانجام به نزدیکی آنان رسیدند. و به گونه‌ای به مشرکان نزدیک گشته بودند که آنان علی علیه السلام را می‌دیدند و او هم آنان را مشاهده می کرد. در این زمان علی علیه السلام به اصحابش دستور داد که فرود آیند. از دیگر سو، چون اهل وادی یابس از آمدن علی بن ابی طالب و اصحابش مطلع گشتند، از آنان ۲۰۰ مرد سراپا مسلح به سوی او خارج شدند. هنگامی که علی علیه السّلام آن‌ها را دید، با جمعی از یارانش به سوی آن‌ها خارج شد.آن مشرکان به مسلمانان گفتند: شما چه کسانی هستید؟ از کجایید؟ و از کجا آمده‌اید؟ و کجا می‌روید؟ حضرت پاسخ داد: من علی بن ابی طالب پسرعموی رسول خدا صلی الله علیه و آله و برادر و فرستاده او به سوی شمایم، شما را فرا می‌خوانم که شهادت دهید: خدایی جز خدای یگانه نیست و محمد بنده و فرستاده اوست. و (در مقابل) از خیر و شر، آنچه از حقوق و تکالیف بر مسلمانان است، بر شما نیز باشد. در پاسخ به او گفتند: ما در پی تو بودیم ولی تو خود به طلب ما آمدی. سخنت را شنیده‌ایم. پس برای جنگی سخت آماده شو و بدان که ما تو و اصحابت را خواهیم کشت و لحظه موعود ما، فردا هنگام چاشتگاه خواهد بود و در آنچه میان ما و توست، ما را معذور دار. علی علیه السلام خطاب به آنان فرمود: وای بر شما! مرا به فراوانی و عدّه و عددتان تهدید می‌کنید؟ من نیز در برابر شما از خدا و فرشتگان و مسلمانان یاری می‌گیرم و هیچ دگرگونی و قدرتی جز با اتکال بر خداوند بلندمرتبه بزرگ پدیدار نمی گردد. بعد از این گفتگو، مشرکان به جایگاه‌های خود بازگشتند و علی علیه السّلام به سوی مکان خود بازگشت. چون ظلمت شب جهان را دربرگرفت، به یارانش دستور داد که چهارپایان خود را تیمار کنند و به آنان غذا دهند و زین‌هایشان را بر روی آن‌ها قرار دهند. چون روشنای صبح دمید، با مردم در پایان تاریکی شب نماز خواند، سپس با اصحابش بر آنان هجوم برد. و آنان تا دمی که اسب‌ها، آنان را لگدکوب و پایمال ساختند، متوجه هجوم مسلمانان نگشتند. و هنوز آخرین دنباله اصحابش نرسیده بودند که او جنگاوران آنان را کشت، و فرزندانشان را به اسارت گرفت و اموالشان را مباح گرداند (و به غنیمت گرفت) و خانه‌های آنان را ویران ساخت و با اسیران و اموال همراهش، آهنگ مدینه نمود. جبرئیل نازل گردید و رسول خدا صلی الله علیه و آله را از فتحی که خداوند نصیب علی علیه السّلام و جماعت مسلمانان ساخته بود، آگاه ساخت. او نیز بر منبر رفت و حمد و ثنای الهی به جا آورد و مردم را از فتح و پیروزی که خداوند نصیب مسلمانان ساخته بود باخبر ساخت، و آگاهشان کرد که از مسلمانان تنها دو تن کشته شده‌اند و آنگاه از منبر فرود آمد و برای استقبال از علی با همه مسلمانان اهل مدینه خارج شد تا آنکه با او در چند میلی مدینه رو در رو گردید. چون علی او را دید که به سویش روان است، از مرکب خود پایین آمد و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز از مرکب خود پایین آمد و او را در آغوش گرفت و میان دیدگان او را بوسید. جماعت مسلمانان نیز در جایی که پیامبر فرود آمد، نزد علی رفتند و علی علیه السّلام با غنیمت و اسیران و آنچه خداوند از

اهل وادی یابس نصیب آنان ساخته بود، باز گشت.

سپس جعفر بن محمد علیه السّلام فرمود: مسلمانان جز در خیبر، هرگز مانند آن نبرد (ذات السلاسل)، غنیمت به دست نیاورند و غنایم آن همانند خیبر بود. و خداوند تبارک و تعالی در آن روز این آیات را نازل فرمود: «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا»: مقصودش از «العادیات»: اسبانی است که با مردان می‌دوند، و «الضبح»: نفس نفس زدن اسب‌ها در میان عنان و لگام آن‌هاست. «فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا * فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا» تو را آگاه ساخته است که آن‌ها در هنگام صبح بر آنان هجوم برده‌اند. گفتم مقصود پروردگار از: «فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا» چیست؟ فرمود: مقصودش اسب‌هاست که در وادی (دره) گرد و غبار ایجاد می‌کنند. «فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا» {و بدان [هجوم] در دل گروهی درآیند.} گفتم: سخن او: «إِنَّ الْانسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ» به چه معناست؟ فرمود: یعنی به یقین انسان بسیار ناسپاس است. از آیه: «وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ» سؤال کردم. حضرت فرمود: مقصودش هر دوی آن‌ها (ابوبکر و عمر) هستند که در وادی یابس حضور داشتند و به خاطر محبت دنیا، حریص و علاقمند (به دنیا) بودند. گفتم: سخن پروردگار: «أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ* وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ* إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ» به چه معناست؟ فرمود: این دو آیه به طور ویژه در مورد آن دو نازل شد که آن دو نیت پلیدی داشتند و بر اساس آن عمل می‌کردند. خداوند نیز (با این آیات) از آن دو و کارهایشان خبر داد. و این قصه اهل وادی یابس و تفسیر العادیات است.

سپس علی بن ابراهیم گفت: در سخنش: «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا »: یعنی بر آن‌ها نفس‌نفس‌زنان می‌دوند. «ضباح الکلاب»: صدای سگ‌ها. «فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا»: در سرزمین آن‌ها، سنگ وجود داشت که چون جلوی سم اسب‌ها آن‌ها را لگد می‌کرد، از آن‌ها آتش برافروخته می‌شد. «فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا»: یعنی صبحدم بر آنان هجوم برد. «فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا»: گفت: از دویدن اسب‌ها گرد و غبار به پا خاست. «فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا»: گفت: سپاه مسلمانان، در میانه مشرکان قرار گرفت. «إِنَّ الْانسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»: یعنی نسبت به پروردگار خود ناسپاس است. و آنان، کسانی بودند که به خاطر حسادتشان به امیرالمومنین، او را دستور داده و نصیحت کرده بودند که از راه برگردد و علی علیه السّلام آنان را به راهی، غیر از راهی که ابوبکر و عمر در پیش گرفته بودند، پیش برد. از این رو آنان دانستند که او بر آن قوم چیره خواهد شد. به همین خاطر عمروعاص به ابوبکر گفت: علی جوانکی نورس است که با راه آشنایی ندارد و این راه پر از حیوانات درنده است که در آن از آن ها امنیت نداریم. بنابراین به نزد او رفتند و گفتند: ای ابالحسن! این راهی(بیراهه ای) که در پیش گرفته‌ای پر از حیوانات درنده است، پس بهتر آن است که به راه اصلی بازگردی. امیرالمومنین علیه السّلام به آنان فرمود: مراقب جهاز شترانتان باشید و از آنچه به شما ارتباطی ندارد، کنار بکشید. و سخن گوش دارید و اطاعت نمایید که من به آنچه می‌کنم آگاه‌ترم. با این سخن، آنان وادار به سکوت گشتند. «وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ »: یعنی بر دشمنی گواه است. «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ»: یعنی محبت و دوست داشتن زندگی در نزد آنان ریشه دوانده است. چرا که از درندگان بر جان خویش بیمناک گشتند. از همین رو خداوند فرمود: «أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ* وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ»: یعنی جمع و آشکار شود. «إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ» - . تفسیر قمی:۷۳۷-۷۳۳ -

تفسیر فرات بن ابراهیم: عبدالله بن بحر بن طیفور با اسناد خود از جعفر بن محمد علیه السّلام مانند او - . تفسیر فرات : ۲۲۹ - ۲۲۶ -

تا سخنش: «سپس علی بن ابراهیم گفت» را روایت کرده است.

**[ترجمه]

بیان

رجل مدجج و مدجج أی شاک فی السلاح و حفی من کثره المشی

ص: ۷۴

۱- فی المصدر: کاد.

۲- و هما اللذین أمرا و اشارا خ ل. اقول یوجد ذلک فی المصدر.

۳- هما حسدا خ ل.

۴- فی المصدر: قد اخذ.

۵- فعلما خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۶- فمشیا إلیه و قالا له خ ل.

۷- فقال لهما أمیر المؤمنین علیه السلام: الزما رحالکما و کفا عمالا یعنیکما و اسمعا و اطیعا فانی اعلم بما اصنع فسکتا خ ل. أقول یوجد ذلک فی المصدر.

۸- تفسیر القمّیّ: ۷۳۳- ۷۳۷.

۹- تفسیر فرات: ۲۲۶- ۲۲۹.

أی رقت قدمه أو حافره و العوان من الحروب التی قوتل فیها مره کأنهم جعلوا الأولی بکرا و أقضم القوم امتاروا شیئا فی القحط و فی بعض لغه الفرس القضم خوردن اسب جو را. (۱) قوله علیه السلام یعنیهما أی مصداق الإنسان فی هذه الآیه أبو بکر و عمر.

قال البیضاوی لَکَنُودٌ لکفور من کند النعمه کنودا أو لعاص بلغه کنده أو لبخیل بلغه بنی مالک و هو جواب القسم وَ إِنَّهُ عَلی ذلِکَ و إن الإنسان علی کنوده لَشَهِیدٌ یشهد علی نفسه لظهور أثره علیه أو إن الله علی کنوده لشهید فیکون وعیدا وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَیْرِ المال لَشَدِیدٌ لبخیل أو لقوی مبالغ فیه قوله بُعْثِرَ أی بعث و حُصِّلَ جمع محصلا فی الصحف أو میز.

**[ترجمه]«رجل مدجَّج و مدجَج»: یعنی غرق در سلاح. و «حفی من کثره المشی»: یعنی (از زیادی راه رفتن) پا یا سُمش ساییده شد. «العوان» از جنگ‌ها: جنگی که در آن یکبار کشتار صورت گرفته باشد؛ گویی آن‌ها جنگ اولی را باکره قرار داده‌اند. و «أقضم القوم»: در هنگام قحطی، کمی آذوقه گرد آورند. و در زبان پارسیان: «القضم»: خوردن اسب جو را. سخن او علیه السّلام: «یُعنِیهُما»: یعنی مصداق انسان در این آیه، ابوبکر و عمر است.

البیضاوی گفت: «لَکَنُودٌ»: به یقین انسان بسیار ناسپاس است و از ریشه «کند النعمه کنوداً». یا به لغت کنده: به یقین نافرمان است، یا به لغت بنی مالک: بی‌تردید بخیل است و آن جواب قسم است. «وَإِنَّهُ عَلَی ذَلِکَ لَشَهِیدٌ »: و به یقین انسان بر ناسپاسی خود گواه است. «لَشَهِیدٌ»: بر علیه خود به خاطر ظهور اثر آن (ناسپاسی) بر او، شهادت می‌دهد. یا آنکه به یقین خداوند بر ناسپاسی او گواه است. که در این صورت، تهدید محسوب می شود. «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَیْرِ»: یعنی از محبت مال و ثروت، «لَشَدِیدٌ»: یعنی به یقین بخیل است، یا به یقین قدرتمند و زیاده‌رو است. سخنش «بُعْثِرَ»: یعنی برانگیخته شود. «وَحُصِّلَ» یعنی به طور روشن در نامه‌هایی جمع یا جدا و متمایز می شود.

**[ترجمه]

«۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی قَالَ شَیْخُ الطَّائِفَهِ قُرِئَ (۲) عَلَی أَبِی الْقَاسِمِ بْنِ شِبْلٍ وَ أَنَا أَسْمَعُ حَدَّثَنَا ظَفَرُ بْنُ حُمْدُونِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْأَحْمَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ ثَابِتٍ وَ أَبِی الْمَغْرَاءِ الْعِجْلِیِّ قَالا حَدَّثَنَا الْحَلَبِیُّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً قَالَ وَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فِی سَرِیَّهٍ فَرَجَعَ مُنْهَزِماً یُجَبِّنُ أَصْحَابَهُ وَ یُجَبِّنُونَهُ (۳) أَصْحَابُهُ فَلَمَّا انْتَهَی إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ لِعَلِیٍّ أَنْتَ صَاحِبُ الْقَوْمِ فَتَهَیَّأْ أَنْتَ وَ مَنْ تُرِیدُ مِنْ فُرْسَانِ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ وَ سِرِ اللَّیْلَ (۴) وَ لَا یُفَارِقْکَ الْعَیْنُ قَالَ فَانْتَهَی عَلِیٌّ إِلَی مَا

۱- أی اکل الفرس الشعیر.

۲- هکذا فی الکتاب و مصدره المطبوع اما فی نسختی المصحّحه علی نسخه للمولی خلیل القزوینی قدّس سرّه: قرء علی أبو

القاسم عليّ بن شبل بن أسد الوكيل و انا اسمع فى منزله ببغداد فى ربض بباب المحول فى سنه عشر و اربعمائه، قال: حدّثنا ظفر بن حمدون بن أحمد بن شداد البادرائيّ أبو منصور ببادرايا فى شهر ربيع الآخر من سنه سبع و أربعين و ثلاثمائه قال حدّثنا إبراهيم بن إسحاق النهاوندى عن إبراهيم الأحمرى اه أقول: الظاهران الأحمرى متحد مع النهاوندى فالصحيح زياده (عن إبراهيم).

۳- فى نسختى من المصدر: و يجبنه أصحابه.

۴- فى المصدر بعد قوله: (و الأنصار) فوجهه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فقال: اكمن النهار و سر الليل.

أَمَرَهُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَسَارَ إِلَيْهِمْ فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ وَجْهِ الصُّبْحِ أَغَارَ عَلَيْهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ صلی الله علیه و آله وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً إِلَى آخِرِهَا (١).

**[ترجمه]امالی طوسی: شیخ طائفه گفت: بر ابوالقاسم بن شبل روایتی خوانده شد و من نیز آن را می شنیدم که ظفر بن حمدون... از محمد بن ثابت و ابوالمغرا عجلیّ روایت کرده است که گفتند: حلبی برای ما روایت کرد و گفت: از حضرت امام صادق علیه السّلام درباره سخن خدای عزوجل: «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» پرسیدم. حضرت فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله عمر بن خطّاب را در سریه‌ای گسیل داشت. ولی او شکست خورده و مغلوب بازگشت و این در حالی بود که او و اصحابش یکدیگر را ترسو و بزدل می خواندند. چون او به نزد پیامبر بازگشت، به علی فرمود: «تو فرمانده مردم هستی، پس تو با آن دسته از سوارکاران جنگجوی انصار که برمی گزینی، آماده شو و شبانه راهپیمایی کن و همواره جاسوسانی (برای نظارت بر حرکات دشمن) به همراه داشته باش». اباعبدالله علیه السلام ادامه داد: علی نیز به مکانی که رسول خدا به او فرمان حرکت بدانجا را داده بود، رسید و در حین حرکت خود، شبانه به سوی آنان راه پیمود. و چون در آستانه روشنایی صبح قرار گرفت، بر آنان هجوم برد و خداوند بر پیامبر «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» تا آخرش را نازل نمود. - . امالی إبن الشیخ: ۲۶۰ – ۲۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

لا یفارقک العین أی لیکن معک جواسیس ینظرون لئلا یکمن لک العدو أو کنایه عن ترک النوم أو عن ترک الحذر و النظر إلی مظان الریبه أو المعنی لا یفارقک عسکرک و کن معهم قال الجوهری جاء فلان فی عین أی فی جماعه.

**[ترجمه]«لایفارقک العین»: یعنی باید به همراه تو جاسوسانی باشند که مراقب حرکات دشمن باشند تا تو در کمین آنان گرفتار نگردی. یا آنکه می تواند کنایه از ترک خواب یا ترک بیم و هراس، و توجه داشتن به مکان‌های مشکوک باشد. یا آنکه به این معنی باشد که از لشکر خود جدا مشو و همراه آنان باش. جوهری گفت: «جاء فلان فی عین»: یعنی در میان گروه و جماعت آمد.

**[ترجمه]

«۴»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله لَمَّا بَعَثَ سَرِيَّةَ ذَاتِ السَّلَاسِلِ وَ عَقَدَ الرَّايَةَ وَ سَارَ بِهَا أَبُو بَكْرٍ حَتَّى إِذَا صَارَ بِهَا بِقُرْبِ الْمُشْرِكِينَ اتَّصَلَ خَبَرُهُمْ فَتَحَرَّزُوا وَ لَمْ يَصِلِ الْمُسْلِمُونَ إِلَيْهِمْ فَأَخَذَ الرَّايَةَ عُمَرُ وَ خَرَجَ مَعَ السَّرِيَّةِ فَاتَّصَلَ بِهِمْ خَبَرُهُمْ (٢) فَتَحَرَّزُوا وَ لَمْ يَصِلِ الْمُسْلِمُونَ إِلَيْهِمْ فَأَخَذَ (٣) الرَّايَةَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ فَخَرَجَ فِي السَّرِيَّةِ فَانْهَزَمُوا فَأَخَذَ الرَّايَةَ لِعَلِيٍّ وَ ضَمَّ إِلَيْهِ أَبَا بَكْرٍ وَ عُمَرَ وَ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ وَ مَنْ كَانَ مَعَهُ (٤) فِي تِلْكَ السَّرِيَّةِ وَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ قَدْ أَقَامُوا رُقَبَاءَ عَلَى جِبَالِهِمْ يَنْظُرُونَ إِلَى كُلِّ عَسْكَرٍ يَخْرُجُ إِلَيْهِمْ مِنَ الْمَدِينَهِ عَلَى الْجَادَّةِ فَيَأْخُذُونَ حِذْرَهُمْ وَ اسْتِعْدَادَهُمْ فَلَمَّا خَرَجَ عَلِيٌّ علیه السلام تَرَكَ

الْجَادَّهَ وَ أَخَذَ بِالسَّرِيَّهِ فِي الْأَوْدِيَهِ بَيْنَ الْجِبَالِ فَلَمَّا رَأَى عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ وَ قَدْ فَعَلَ عَلِيٌّ ذَلِكَ عَلِمَ أَنَّهُ سَيَظْفَرُ بِهِمْ فَحَسَدَهُ فَقَالَ لِأَبِي بَكْرٍ وَ عُمَرَ وَ وُجُوهِ السَّرِيَّهِ إِنَّ عَلِيّاً رَجُلٌ غِرٌّ (۵) لَا خِبْرَهَ لَهُ بِهَذِهِ الْمَسَالِكِ وَ نَحْنُ أَعْرَفُ بِهَا مِنْهُ وَ هَذَا الطَّرِيقُ الَّذِي تَوَجَّهَ فِيهِ كَثِيرُ السِّبَاعِ وَ سَيَلْقَى النَّاسُ مِنْ مَعَرَّتِهَا أَشَدَّ مَا يُحَاذِرُونَهُ مِنَ الْعَدُوِّ فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرْجِعَ عَنْهُ إِلَى الْجَادَّهِ فَعَرَّفُوا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ذَلِكَ قَالَ مَنْ كَانَ طَائِعاً لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ مِنْكُمْ فَلْيَتَّبِعْنِي وَ مَنْ أَرَادَ الْخِلَافَ عَلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَلْيَنْصَرِفْ عَنِّي فَسَكَتُوا وَ سَارُوا مَعَهُ فَكَانَ يَسِيرُ بِهِمْ

۱- أمالی ابن الشیخ: ۲۵۹ و ۲۶۰. اقول: ظاهر النسخه التی صححت المصدر علیه ان الکتاب للشیخ نفسه، و تعبیری بامالی ابن الشیخ هنا أو فی غیر ذلک الموضع للوفاق للمشهور.

۲- فی المصدر: فاتصل بهم الخبر.

۳- فی المصدر: فعاد فاخذ.

۴- فی المصدر: و من کان فی تلک السریه.

۵- أی شاب لا خبره له بالحرب أو بغیره.

بَیْنَ الْجِبَالِ فِی اللَّیْلِ (۱) وَ یَکْمُنُ فِی الْأَوْدِیَهِ بِالنَّهَارِ وَ صَارَتِ السِّبَاعُ الَّتِی فِیهَا کَالسَّنَانِیرِ إِلَی أَنْ کَبَسَ (۲) الْمُشْرِکِینَ وَ هُمْ غَارُّونَ آمِنُونَ وَقْتَ الصُّبْحِ فَظَفِرَ بِالرِّجَالِ وَ الذَّرَارِیِّ وَ الْأَمْوَالِ فَحَازَ ذَلِکَ کُلَّهُ وَ شَدَّ الرِّجَالَ فِی الْحِبَالِ کَالسَّلَاسِلِ فَلِذَلِکَ سُمِّیَتْ غَزَاهَ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَلَمَّا کَانَتِ الصَّبِیحَهُ الَّتِی أَغَارَ فِیهَا أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَلَی الْعَدُوِّ وَ مِنَ الْمَدِینَهِ إِلَی هُنَاکَ خَمْسُ مَرَاحِلَ خَرَجَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَصَلَّی (۳) بِالنَّاسِ الْفَجْرَ وَ قَرَأَ وَ الْعادِیاتِ فِی الرَّکْعَهِ الْأُولَی وَ قَالَ هَذِهِ سُورَهٌ أَنْزَلَهَا اللَّهُ عَلَیَّ فِی هَذَا الْوَقْتِ یُخْبِرُنِی فِیهَا بِإِغَارَهِ عَلِیٍّ عَلَی الْعَدُوِّ وَ جَعَلَ حَسَدَهُ لِعَلِیٍّ حَسَداً لَهُ (۴) فَقَالَ إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ وَ الْکَنُودُ الْحَسُودُ وَ هُوَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ هَاهُنَا إِذْ هُوَ کَانَ یُحِبُّ الْخَیْرَ وَ هُوَ الْحَیَاهُ حِینَ (۵) أَظْهَرَ الْخَوْفَ مِنَ السِّبَاعِ ثُمَّ هَدَّدَهُ اللَّهُ (۶).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که سپاه خود را به سریه ذات السلاسل اعزام کرد و پرچم را بست، ابوبکر با آن پرچم پیش رفت و چون با آن در نزدیکی مشرکان قرار گرفت، اخبار آنان به او رسید. از همین رو آنان از درگیری اجتناب کردند و خود را کنار کشیدند و حال آنکه (هنوز) مسلمانان با آنان رودررو نگشته بودند (و تنها به خاطر اخباری که هنوز درستی آنها به اثبات نرسیده بود، دچار ترس و واهمه گردیدند). بعد از ابوبکر، عمر پرچم را برگرفت و با سپاه خارج شد، ولی وقتی که اخبار عدّه و عدد مشرکین به او رسید، او نیز- بی آنکه مسلمانان با مشرکین رو در رو گردند- از ورود به کارزار خودداری کرد. پس عمروبن عاص پرچم را گرفت و در آن سریه خارج شد. ولی آنان نیز گریختند. پیامبر با مشاهده این وضع پرچم را به علی سپرد و ابوبکر و عمر و عمرو بن عاص و کسانی که همراه آنان در آن سریه حضور داشتند را به او ملحق ساخت. از دیگر سو، مشرکان نیز دیده‌بانانی بر کوه‌های آنان گمارده بودند که هر لشکری که از راه مدینه به سوی آنان خارج می‌شد را زیر نظر داشتند و در صورت بروز هر گونه تهدیدی، در حال آماده باش و آمادگی قرار می‌گرفتند.به همین خاطر علی علیه السّلام در هنگام خروج، راه اصلی را رها کرد و سریه را در میان دره‌های کوه‌ها پیش راند. هنگامی که عمرو بن عاص این کار علی را مشاهده کرد، دانست که او به زودی بر آنان چیره خواهد گشت و به خاطر حسادتش به او، به ابوبکر و عمر و سایر بزرگان سریه گفت: علی جوانکی ناپخته است که با این راه‌ها آشنایی ندارد و ما به آن‌ها از او آگاه‌تریم. و این راهی که در پیش گرفته است پر از حیوانات درنده است و بر مردمان از سختی و دشواری این راه، سختی‌های بیشتری از آن خواهد رفت که به خاطرش از دشمن می‌هراسند. بنابراین از او خواستند که از آن بیراهه به راه اصلی برگردد و امیر المومنین علیه السلام را از این خواسته خود آگاه ساختند.حضرت فرمود: هر یک از شما که در برابر خدا و رسولش فرمانبردار است، باید که از من پیروی کند و هر که قصد نافرمانی از خدا و رسولش را دارد، از نزد من بازگردد. با این سخن، آنان سکوت کردند و با او همراه گشتند. علی علیه السلام آنان را شبانه در میان کوه‌ها راه می‌برد و در روز در دره‌ها پنهان می‌شدند و حیوانات درنده‌ای که آنجا بودند، چون گربه‌ها - بی‌آزار - شدند و سرانجام بر مشرکان در حالی که آنان در هنگام صبح غافل و ایمن بودند، یورش برد و بر مردان و اولاد و اموالشان دست یافت و همه آن‌ها را تصاحب کرد. و مردان را با طناب‌ها چون زنجیر به بند کشید و به همین خاطر این جنگ ذات السلاسل نامیده شد. چون صبحگاه روزی که امیرالمومنین علیه السّلام در آن بر دشمن هجوم برد، فرا رسید - و در شرایطی که از مدینه تا آن مکان ۵ روز راه بود - پیامبرصلی الله علیه و آله به هنگام صبح خارج شد و با مردم نماز صبح را اقامه فرمود و در رکعت اول «وَالْعَادِیَاتِ» را خواند، و فرمود: «این سوره‌ای است که خداوند در این وقت، بر من نازل فرموده و مرا از هجوم علی بر دشمن آگاه ساخته است، و حسادت او به علی را، حسادت نسبت به خود قرار داد». و در ادامه فرمود: «إِنَّ الْانسانَ لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ» و «الکنود»: یعنی حسود، و در اینجا مقصود عمرو بن عاص است؛ چرا که او هنگامی که ترس خود از درندگان را آشکار

ساخت، مشتاق و دوستدار خیر - که مقصود از آن زندگی است - بود و در ادامه، خداوند او را مورد تهدید قرار داد. - . الخرائج و الجرائج : ۱۸۸ -

**[ترجمه]

«۵»

شا، الإرشاد ثم كان (۷) غزاه السلسله و ذلک أن أعرابيا جاء عند النبی صلی الله علیه و آله (۸) فجثا بين يديه و قال له جئتک لأنصح لک قال و ما نصيحتک قال قوم من العرب قد اجتمعوا بوادی الرمل و عملوا علی أن يبيتوک بالمدينه و وصفهم له فأمر النبی صلی الله علیه و آله أن ینادی ب الصلاه جامعه فاجتمع المسلمون و صعد المنبر فحمد الله و أثنی علیه ثم قال أيها الناس إن هـذا عدو الله و عدوكم قد عمل علی أن يبيتكم فمن له (۹) فقام جماعه من أهل الصفه فقالوا نحن نخرج إليهم (۱۰) فول علينا من شئت فأقرع بينهم فخرجت القرعه علی ثمانين رجلا منهم و من غيرهم فاستدعی أبا بكر فقال له خذ اللواء و امض إلی بنی سليم فإنهم قريب من الحره فمضی

ص: ۷۷

۱- بالليل خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

۲- فی المصدر: و سار الی ان كبس.

۳- و صلی خ ل.

۴- فی المصدر: فجعل اللّه حسد عمرو بن العاص لعلی علیه السلام حسد اللّه.

۵- حتی أظهر خ ل.

۶- الخرائج و الجرائح: ۱۸۸.

۷- ثم كانت خ ل. أقول يوجد ذلک فی المصدر.

۸- الی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله خ ل أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

۹- فمن لهم خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

۱۰- فی المصدر: نحن نخرج اليهم يا رسول اللّه.

و معه القوم حتى قارب أرضهم و كانت كثيره الحجاره و الشجر و هم ببطن الوادى و المنحدر إليه صعب فلما صار أبو بكر إلى الوادى و أراد الانحدار خرجوا إليه فهزموه و قتلوا من المسلمين جمعا كثيرا فانهزم أبو بكر من القوم فلما ورد (۱) على النبى صلى الله عليه و آله عقد لعمر بن الخطاب و بعثه إليهم فكمنوا له تحت الحجاره و الشجر فلما ذهب ليهبط خرجوا إليه فهزموه فساء رسول الله صلى الله عليه و آله ذلك فقال له عمرو بن العاص ابعثنى يا رسول الله إليهم فإن الحرب خدعه فلعلى (۲) أخدعهم فأنفذه مع جماعه و وصاه فلما صار إلى الوادى خرجوا إليه فهزموه و قتلوا من أصحابه جماعه و مكث رسول الله صلى الله عليه و آله أياما يدعو عليهم ثم دعا أمير المؤمنين عليه السلام (۳) فعقد له ثم قال أرسلته كرارا غير فرار ثم رفع يديه إلى السماء و قال اللهم إن كنت تعلم أنى رسولك فاحفظنى فيه و افعل به و افعل فدعا له ما شاء الله و خرج على بن أبى طالب عليهما السلام و خرج رسول الله صلى الله عليه و آله لتشييعه و بلغ معه إلى مسجد الأحزاب و على على فرس أشقر مهلوب عليه بردان يمانيان و فى يده قناه خطيه فشيعه رسول الله صلى الله عليه و آله و دعا له و أنفذ معه فيمن أنفذ أبا بكر و عمر و عمرو بن العاص فسار بهم عليه السلام نحو العراق متنكبا للطريق حتى ظنوا أنه يريد بهم غير ذلك الوجه ثم انحدر (۴) بهم على محجه غامضه فسار بهم حتى استقبل الوادى من فمه و كان يسير الليل و يكمن النهار فلما قرب من الوادى أمر أصحابه أن يعكموا الخيل و وقفهم مكانا و قال لا تبرحوا و انتبذ (۵) أمامهم فأقام ناحيه منهم فلما رأى عمرو بن العاص ما صنع لم يشك أن الفتح يكون له فقال لأبى بكر أنا أعلم بهذه البلاد من على و فيها ما هو أشد علينا من بنى سليم و هى الضباع و الذئاب فإن خرجت علينا خفت أن تقطعنا فكلمه يخل عنا نعلو الوادى قال فانطلق أبو بكر فكلمه (۶) فأطال فلم يجبه أمير المؤمنين عليه السلام

۱- فى المصدر: فلما قدموا على النبىّ صلّى اللّه عليه و آله عقده.

۲- و لعلى خ ل.

۳- على بن أبى طالب خ ل.

۴- ثم اخذ لهم خ ل. أقول: فى المصدر: ثم اخذ بهم.

۵- و ابتدر خ ل.

۶- و كلمه خ ل.

حرفا واحـدا فرجع إليهم فقال لا و الله ما أجابنى حرفا واحـدا فقال عمرو بن العاص لعمر بن الخطاب أنت أقوى عليه فانطلق عمر فخاطبه فصنع به مثل ما صنع بأبى بكر فرجع إليهم فأخبرهم أنه لم يجبه فقال عمرو بن العاص إنه لا ينبغى لنا أن نضيع أنفسنا انطلقوا بنا نعلو الوادى فقال له المسلمون و الله (۱) ما نفعل أمرنا رسول الله أن نسمع لعلى و نطيع فنترك أمره و نطيع لک و نسمع فلم يزالوا كذلک حتى أحس أمير المؤمنين عليه السلام بالفجر فكبس القوم و هم غارون (۲) فأمكنه الله تعالى منهم فنزلت على النبى صلى الله عليه و آله وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً إلى آخرها فَبَشَّرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَصْحَابَهُ بِالْفَتْحِ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَسْتَقْبِلُوا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَاسْتَقْبَلُوهُ وَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَقْدُمُهُمْ فَقَامُوا لَهُ صَفَّيْنِ فَلَمَّا بَصُرَ بِالنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله تَرَجَّلَ عَنْ فَرَسِهِ (۳) فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله ارْكَبْ فَإِنَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ عَنْكَ رَاضِيَانِ فَبَكَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَرَحاً فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَا عَلِيُّ لَوْ لَا أَنَّنِي أُشْفِقُ أَنْ تَقُولَ فِيكَ طَوَائِفُ مِنْ أُمَّتِي مَا قَالَتِ النَّصَارَى فِي الْمَسِيحِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ لَقُلْتُ فِيكَ الْيَوْمَ مَقَالًا لَا تَمُرُّ بِمَلَإٍ مِنَ النَّاسِ إِلَّا أَخَذُوا التُّرَابَ مِنْ تَحْتِ قَدَمَيْكَ.

و كان الفتح فى هذه الغزاه لأمير المؤمنين عليه السلام خاصه بعد أن كان لغيره فيها من الإفساد (۴) ما كان و اختص عليه السلام من مديح النبى صلى الله عليه و آله فيها بفضائل لم يحصل منها شى ء لغيره و بان له من المنقبه فيها ما لم يشركه فيه (۵) سواه. (۶)

**[ترجمه]الارشاد: سپس جنگ ذات السلاسل واقع شد و جريان آن بدينگونه بود كه عربى باديه نشين به نزد پيامبر آمد و در برابرش زانو زد و به او گفت: آمده‌ام تا (خيرخواهانه) تو را نصيحتى كنم. فرمود: نصيحتت چيست؟ گفت: جماعتى از عرب در وادى الرمل گرد آمده اند و بر آن شده‌اند كه شبانه بر تو در مدينه يورش بياورند، و(عدّه و عدد) آن‌ها را براى او توصيف كرد. پيامبر صلى الله عليه و آله نيز دستور داد كه به نماز در مسجد ندا داده شود. با اين ندا، مسلمانان اجتماع كردند و پيامبر بر منبر رفت. حمد و ثناى الهى را به جا آورد و فرمود: «اى مردم! اين دشمن خدا و دشمن شما بر آن شده است تا شبانه بر شما يورش آورد، پس چه كسى به مقابله او برمى‌خيزد؟» گروهى از اهل صفه برخاستند و گفتند: ما به سوى آنان خارج مى‌شويم، و تو هر كه را خواستى به فرماندهى ما بگمار. پيامبر نيز در ميان آن‌ها قرعه انداخت و قرعه بر هشتاد تن از آن‌ها و غير آن‌ها افتاد. ابوبكر را فراخواند و به او فرمود: «پرچم را بگير و به سوى بنى سليم برو، كه آن‌ها نزديک حرّهٔ هستند.» ابوبكر به همراه مردم پيش رفت تا آنكه به نزديكى سرزمين آن‌ها كه پر از سنگ و درخت بود، رسيد. و مشركان در اين زمان داخل دره اى كه شيب و سرازيرى دشوارى داشت، به كمين نشسته بودند. هنگامى كه ابوبكر به سوى وادى (دره) رفت و قصد پايين رفتن از آن را نمود، مشركان به سوى او خارج شدند و او را شكست دادند و گروه زيادى از مسلمانان را كشتند. و در نهايت ابوبكر در برابر آن قوم شكست را پذيرا شد و چون به نزد پيامبر صلى الله عليه و آله بازگشت، او پرچم فرماندهى را به عمربن خطاب سپرد و او را به سوى ايشان فرستاد. ولى مشركان بار ديگر در زير سنگ ها و درخت‌ها به كمين او نشستند و هنگامى كه قصد پايين رفتن از وادى (دره) را داشت، به سوى او خارج شدند و او را نيز مغلوب ساختند. اين شكست ها رسول خدا را آزرده خاطر ساخت. عمرو بن العاص به ايشان گفت: اى رسول خدا! مرا به سوى آن‌ها بفرست كه جنگ حيله و فريب است و شايد كه من آنان را بفريبم. با اين پيشنهاد، رسول خدا صلى الله عليه وآله او را به همراهى گروهى از مسلمانان روانه ساخت و به او توصيه‌هايى كرد. ولى هنگامى كه او به سوى وادى (دره) حركت كرد، مشركان به سوى او خارج شدند و او را شكست دادند و جمعى از همراهانش را كشتند. بعد از اين واقعه، حضرت رسول صلى الله عليه و آله چند روزى درنگ نمود و مردم را بر

علیه آن‌ها بر می انگیخت. سپس امیر المومنین علیه السّلام را فراخواند و فرماندهی را به او سپرد و فرمود: «او را فرستادم، که او مهاجم و پیش رونده است و نمی گریزد.» سپس دو دستش را به آسمان بلند کرد و فرمود: «خداوندا! اگر مرا به رسولی خود قبول داری، پس او را برایم حفظ کن و کار او را جاری ساز» و برای او مشیت و خواسته الهی را خواستار شد. و علی بن ابی طالب علیه السلام خارج شد و پیامبر صلی الله علیه و آله برای همراهی او بیرون آمد و او را تا مسجد احزاب همراهی کرد. در زمان حرکت، علی سوار بر اسب سرخ رنگی بود که موی دمش کنده شده بود و بر او دو برده یمانی و در دستش نیزه‌ای خطی قرار داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز او را همراهی کرد و برای او دعا نمود و به همراه کسانی که با او فرستاد، ابوبکر و عمر و عمرو بن عاص را نیز روانه ساخت. علی علیه السلام با آن‌ها به سوی عراق راهی شد و چنان از راه (اصلی) کناره گرفت که آنان گمان بردند که او آن‌ها را به جای دیگری می‌برد. سپس با آن‌ها از راهی ناآشنا سرازیر شد و آن‌ها را پیش برد تا آنکه به ابتدای دره رسید. او شبانه راه می‌رفت و در روز پنهان می گشت. هنگامی که در نزدیکی دره قرار گرفت، به اصحابش دستور داد که دهان اسبان را ببندند. و در مکانی آنان را متوقف ساخت و خطاب به آنان فرمود: از اینجا دور نشوید. و خود از برابر آن‌ها به یک سو شد و در جانبی از آن‌ها ایستاد. هنگامی که عمرو بن عاص کرده او را مشاهده نمود، یقین یافت که فتح و پیروزی نصیب وی خواهد شد. از همین رو به ابوبکر گفت: من از علی به این سرزمین آگاه‌ترم، و آنچه از کفتارها و گرگ‌ها در آن است، برای ما از بنی سلیم دشوارتر و شدیدتر خواهد بود. مرا بیم آن می رود که اگر این درندگان بر ما خارج شوند، ما را قطعه قطعه سازند. پس با او سخن گو، تا از ما دست بردارد و از این وادی (دره) بالا رویم. گفت: ابوبکر به نزد علی علیه السلام رفت و با او سخن گفت و سخنش را طول داد، ولی امیرالمومنین علیه السلام یک حرف (کلمه) هم در پاسخ وی نگفت. و ابوبکر به سوی آنان برگشت و گفت: به خدا سوگند که یک حرف هم مرا پاسخ نداد. با این سخن، عمرو بن عاص به عمر بن خطاب گفت: تو بر او قوی‌تر هستی، (تو برو). پس عمر رفت و با او سخن گفت. ولی با او نیز همانند ابوبکر رفتار کرد. او نیز به سوی آن‌ها برگشت و آگاهشان ساخت که او را نیز پاسخی نداده است. عمرو بن عاص گفت: ما را سزاوار نیست که خود را تباه سازیم! با ما حرکت کنید تا از (این) دره بالا رویم. ولی مسلمانان به او گفتند: ما چنین نمی کنیم. رسول خدا ما را فرمان داده است که گوش به فرمان علی باشیم و از او اطاعت کنیم. آیا فرمان او را رها کنیم و به تو گوش سپاریم و از تو فرمان بریم؟ آنان همواره بر این حال بودند تا آنکه امیرالمومنین متوجه سپیده صبح شد و بر آن قوم که از حرکت مسلمین غافل بودند، هجوم برد. و خداوند تعالی او را بر آنان پیروز و مسلط ساخت و به خاطر این پیروزی، بر پیامبر صلی الله علیه و آله «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» تا آخر سوره نازل گردید، و پیامبر به اصحابش مژده فتح و پیروزی داد و به آنان فرمان داد که به استقبال امیرالمومنین علیه السّلام روند. آنان نیز در حالی که رسول خدا صلی الله علیه و آله پیشاپیش آن‌ها حرکت می کرد، به استقبال او رفتند. و مسلمانان برای او در دو صف ایستادند. چون نگاه علی بر پیامبر افتاد، از اسب خود پیاده شد. پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «سوار شو! که خدا و رسولش از تو راضی و خشنود هستند.» در این هنگام امیرالمومنین علیه السّلام از شادی گریست و پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای علی، اگر به خاطر ترس از آن نبود که گروه‌هایی از امت من، در مورد تو سخن نصاری درباره مسیح عیسی بن مریم، را بگویند، به یقین امروز درباره تو سخنی می گفتم که بر گروهی از مردم نمی گذشتی، مگر آنکه خاک زیر پاهایت را (به تبرک) بر می گرفتند.»

و در این جنگ فتح و پیروزی به طور مخصوص و ویژه از آن امیرالمومنین بود، بعد از آن که غیر از او، در آن فساد و تباهی به بار آوردند. و از مدح و ستایش پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد آن جنگ، به فضائلی یکتا و یگانه گشت که اندکی از

آن هم برای دیگران حاصل نگشته است و برای او در آن جنگ فخر و بزرگی‌هایی آشکار شد که جز او، کسی در آن شریک نگردیده است. - . إرشاد المفید : ۸۶ - ۸۴ -

**[ترجمه]

بیان

المهلبه ما غلظ من شعر الذنب و هلبت الفرس نتفت هلبه فهو مهلوب ذکره الجوهری و قال الخط موضع بالیمامه تنسب إلیه الرماح الخطیه لأنها تحمل من بلاد الهند فتقوم به و یقال عکمت المتاع أی شددته و المراد هنا شد أفواه الدواب لترک صهیلها قوله فکبس القوم أی هجم علیهم

ص: ۷۹

۱- لا و اللّه خ ل.

۲- أی غافلون.

۳- فی المصدر: ترجل له من فرسه.

۴- فی المصدر: بعد ان کان من غیره فیها من الفساد ما کان.

۵- من سواه خ ل.

۶- إرشاد المفید: ۸۴- ۸۶.

**[ترجمه]«المهلبه»: آنچه از موی دم غلیظ و محکم شود. و «هلبت الفرس»: موی دم آن را کندم، پس آن «مهلوب» است، این را جوهری آورده است. و گفت: «الخطّ»: مکانی در یمامه است که نیزه‌های خطی به آنجا منسوب است. چرا که آن‌ها از سرزمین هند آورده می‌شدند و در آنجا ساخته می‌شدند، و گفته می‌شود: «عکمت المتاع»: یعنی کالا و بار را بستم. ولی اینجا مقصود بستن دهان چهارپایان است تا شیهه نکشند. سخن او «فکبس القوم»: یعنی بر آن‌ها هجوم برد.

**[ترجمه]

«۶»

أقول: ذکر المفید رحمه الله هذه الغزوه علی هذا الوجه بعد غزوه تبوک و ذکرها علی وجه آخر علی ما فی بعض النسخ القدیمه بعد غزوه بنی قریظه و قبل غزوه بنی المصطلق قال و قد کان من أمیر المؤمنین علیه السلام فی غزوه وادی الرمل و یقال إنها کانت تسمی بغزوه السلسله (۱) ما حفظه العلماء و دونه الفقهاء و نقله أصحاب الآثار و رواه نقله الأخبار مما ینضاف إلی مناقبه علیه السلام فی الغزوات و یماثل فضائله فی الجهاد و ما توحد به فی معناه من کافه العباد و ذلک.

أن أصحاب السیر ذکروا أن النبی صلی الله علیه و آله کان ذات یوم جالسا إذ جاء أعرابی فجثا بین یدیه ثم قال إنی جئت (۲) لأنصحک قال و ما نصیحتک قال قوم من العرب قد عملوا علی أن یبیتوک بالمدینه و وصفهم له قال فأمر أمیر المؤمنین علیه السلام أن ینادی ب الصلاه جامعه فاجتمع المسلمون فصعد المنبر فحمد الله و أثنی علیه ثم قال أیها الناس إن هذا عدو الله و عدوکم قد أقبل علیکم (۳) یزعم أنه یبیتکم بالمدینه فمن للوادی فقام رجل من المهاجرین فقال أنا له یا رسول الله فناوله اللواء و ضم إلیه سبعمائه رجل و قال له امض علی اسم الله فمضی فوافی القوم ضحوه فقالوا له من الرجل قالوا (۴) رسول لرسول الله صلی الله علیه و آله إما أن تقولوا لا إله إلا الله وحده لا شریک له و أن محمدا عبده و رسوله أو لأضربنکم بالسیف قالوا له ارجع إلی صاحبک فإنا فی جمع لا تقوم له فرجع الرجل فأخبر رسول الله صلی الله علیه و آله بذلک فقال النبی صلی الله علیه و آله من للوادی فقام رجل من المهاجرین فقال أنا له یا رسول الله قال فدفع إلیه الرایه و مضی ثم عاد بمثل (۵) ما عاد به صاحبه الأول فقال رسول الله صلی الله علیه و آله أین علی بن أبی طالب فقام أمیر المؤمنین علیه السلام فقال أنا ذا یا رسول الله قال (۶)

۱- ذات السلسله خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- جئتک خ ل.

۳- فی المصدر: قد اقبل الیکم.

۴- قال: أنا خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۵- فی المصدر: لمثل.

۶- فقال خ ل.

امض إلی الوادی قال نعم و کانت له عصابه لا یتعصب بها حتی یبعثه النبی صلی الله علیه و آله فی وجه شدید فمضی إلی منزل فاطمه علیها السلام فالتمس العصابه منها فقالت أین ترید و أین (۱) بعثک أبی قال إلی وادی الرمل فبکت إشفاقا علیه فدخل النبی صلی الله علیه و آله و هی علی تلک الحال فقال لها ما لک تبکین أ تخافین أن یقتل بعلک کلا إن شاء الله فقال له علی علیه السلام لا تنفس علی بالجنه یا رسول الله ثم خرج و معه لواء النبی صلی الله علیه و آله فمضی حتی وافی القوم بسحر فأقام حتی أصبح ثم صلی بأصحابه الغداه و صفهم صفوفا و اتکأ علی سیفه مقبلا علی العدو فقال لهم یا هؤلاء أنا رسول رسول الله إلیکم أن تقولوا لا إله إلا الله و أن محمدا (۲) عبده و رسوله و إلا أضربنکم بالسیف قالوا (۳) ارجع کما رجع صاحباک قال أنا أرجع (۴) لا و الله حتی تسلموا أو أضربکم بسیفی هذا أنا علی بن أبی طالب بن عبد المطلب فاضطرب القوم لما عرفوه ثم اجترءوا علی مواقعته فواقعهم علیه السلام فقتل منهم سته أو سبعه و انهزم المشرکون و ظفر المسلمون و حازوا الغنائم و توجه إلی النبی صلی الله علیه و آله.

فَرُوِیَ عَنْ أُمِّ سَلَمَهَ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ کَانَ نَبِیُّ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَائِلًا فِی بَیْتِی إِذَا انْتَبَهَ فَزِعاً مِنْ مَنَامِهِ فَقُلْتُ لَهُ اللَّهُ جَارُکَ قَالَ صَدَقْتِ اللَّهُ جَارِی لَکِنْ هَذَا جَبْرَئِیلُ علیه السلام یُخْبِرُنِی أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام قَادِمٌ ثُمَّ خَرَجَ إِلَی النَّاسِ فَأَمَرَهُمْ أَنْ یَسْتَقْبِلُوا عَلِیّاً علیه السلام فَقَامَ الْمُسْلِمُونَ لَهُ صَفَّیْنِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا بَصُرَ بِالنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله تَرَجَّلَ عَنْ فَرَسِهِ وَ أَهْوَی إِلَی قَدَمَیْهِ یُقَبِّلُهُمَا فَقَالَ لَهُ صلی الله علیه و آله ارْکَبْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَی وَ رَسُولَهُ عَنْکَ رَاضِیَانِ فَبَکَی أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَرَحاً وَ انْصَرَفَ إِلَی مَنْزِلِهِ وَ تَسَلَّمَ (۵) الْمُسْلِمُونَ الْغَنَائِمَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِبَعْضِ مَنْ کَانَ مَعَهُ فِی الْجَیْشِ کَیْفَ رَأَیْتُمْ أَمِیرَکُمْ قَالُوا لَمْ نُنْکِرْ مِنْهُ شَیْئاً إِلَّا أَنَّهُ لَمْ یَؤُمَّ بِنَا فِی صَلَاهٍ إِلَّا قَرَأَ

۱- و این خ ل.

۲- محمّد رسول اللّه خ ل.

۳- فی المصدر: قالوا له.

۴- أنا لا ارجع.

۵- و قسم خ ل.

فِيهَا [(۱)](#) بِقُلْ هُوَ اللَّهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَسْأَلُهُ [(۲)](#) عَنْ ذَلِكَ فَلَمَّا جَاءَهُ قَالَ لَهُ لِمَ لَمْ تَقْرَأْ بِهِمْ فِي فَرَائِضِكَ إِلَّا بِسُورَةِ الْإِخْلَاصِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحْبَبْتُهَا قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَبَّكَ كَمَا أَحْبَبْتَهَا ثُمَّ قَالَ لَهُ يَا عَلِيُّ لَوْ لَا أَنِّي [(۳)](#) أُشْفِقُ أَنْ تَقُولَ فِيكَ طَوَائِفُ مَا قَالَتِ النَّصَارَى فِي عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ لَقُلْتُ فِيكَ الْيَوْمَ مَقَالًا لَا تَمُرُّ بِمَلَإٍ مِنْهُمْ إِلَّا أَخَذُوا التُّرَابَ مِنْ تَحْتِ قَدَمَيْكَ.

و قد ذكر كثير من أصحاب السير أن في هذه الغزاه نزل على النبي صلى الله عليه و آله وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً إلى آخرها فتضمنت ذكر الحال فيما فعله أمير المؤمنين عليه السلام فيها. [(۴)](#) أقول ذكر في إعلام الورى تلك القصه على هذا الوجه مع اختصار [(۵)](#).

**[ترجمه]مؤلف: شیخ مفید رحمه الله علیه، این جنگ را بدین صورت بعد از غزوه تبوک آورده است و بر اساس آنچه در برخی از نسخه‌های قدیمی آمده است، آن را به صورتی دیگر بعد از غزوه بنی قریظه و قبل از غزوه بنی مصطلق ذکر کرده است. گفت: در جنگ وادی الرمل - و گفته می‌شود که آن جنگ السلسله نامیده می‌شد - برای حضرت علی علیه السلام افتخاراتی بوده است که علما آن را حفظ و فقهاء آن را تدوین کرده‌اند و اصحاب حدیث آن‌ها را نقل و راویان اخبار آن‌ها را روایت کرده‌اند که به مناقب و افتخارات او در جنگ‌ها افزون می گردد و بیانگر فضائل او در جهاد است. و از میان همه بندگان، در معنا و مفهوم آن یکتا و یگانه است. و جریان آن به این صورت است که سیره‌نویسان آورده‌اند: روزی پیامبر صلی الله علیه و آله نشسته بود که به ناگاه مردی بادیه‌نشین آمد و در برابر او زانو زد. سپس گفت: من آمده‌ام تا خیرخواهانه تو را نصیحتی کنم. فرمود: «و نصیحت تو چیست؟» گفت: قومی از عرب بر آن شده‌اند تا شبانه بر تو در مدینه هجوم آورند و(عدّه وعدد) آن‌ها را برای او توصیف کرد. پیامبر بعد از آگاهی از این موضوع به امیرالمومنین دستور داد که برای نماز در مسجد، ندا در دهد. مسلمانان جمع شدند و پیامبر بالای منبر رفت. حمد و ثنای الهی را به جا آورد و فرمود: «ای مردم! براستی که این دشمن خدا و دشمن شماست، که رو به سوی شما نهاده است، و در پی آن است که شبانه در مدینه بر شما شبیخون زند. پس چه کسی به سوی وادی می‌رود؟» مردی از مهاجران برخاست و گفت: ای رسول خدا! من بدان سو می‌روم. بنابراین پرچم را به او سپرد و ۷۰۰ مرد را همراهش ساخت و به او فرمود: «با نام خدا پیش رو.» او نیز حرکت کرد و هنگام چاشتگاه به آن قوم رسید. به او گفتند: ای مرد تو کیستی؟ گفت: فرستاده رسول خدا. یا بگویید: خدایی جز خدای یگانه نیست و هیچ شریکی ندارد و محمد بنده و فرستاده اوست، یا آنکه به یقین شما را طعمه ضربه شمشیر می‌سازیم. به او گفتند: به سوی پیامبرت بازگرد که ما جمعیتی هستیم که تو را یارای ایستادگی در برابر آن نیست. با این پاسخ آن مرد بازگشت و رسول خدا از جریان کار آگاه ساخت. پیامبر صلی الله علیه و آله (بار دیگر) فرمود: چه کسی به سوی وادی می‌رود؟ مردی از مهاجرین برخاست و گفت: ای رسول خدا! من به سوی وادی می‌روم. گفت: پس پرچم را به او داد و او حرکت نمود، ولی او نیز با همان خبر که دوست اولش آورده بود، بازگشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله(با مشاهده ناتوانی صحابه از رویارویی مشرکان) فرمود: «علی بن ابی طالب کجاست؟». امیرالمومنین علیه السلام برخاست و فرمود: ای رسول خدا! من اینجا هسم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «به سوی وادی برو». گفت: بله. و او را سربندی بود که تنها در مواقعی که پیامبر او را به سوی کاری دشوار روانه می‌ساخت، آن را به سر می‌بست. بنابراین به سوی منزل فاطمه علیها السّلام رفت و آن سربند را از او طلب نمود. فاطمه عرض کرد: عزم کجا کرده ای؟ و پدرم تو را به کجا روانه ساخته است؟ فرمود: به سوی وادی الرمل می‌روم. با این پاسخ، حضرت فاطمه از روی دلسوزی بر او گریست. در حالی که فاطمه می گریست، پیامبر صلی الله علیه و آله وارد شد

و به او فرمود: «تو را چه می‌شود که گریه می کنی؟ آیا می‌ترسی که شوهرت کشته شود؟ إن شاء الله هرگز این اتفاق نمی‌افتد.» علی علیه السلام به او عرض کرد: ای پیامبر خدا! بهشت را از من دریغ مدارا! سپس با پرچم پیامبر خارج شد و پیش رفت. هنگامه سحر به آن قوم رسید و توقف کرد تا آنکه به صبح درآمد. سپس با اصحابش نماز صبح را اقامه نمود و آنان را در صفوفی به صف کشید و بر شمشیرش تکیه کرد و رو به دشمن نمود و به آنان فرمود: ای قوم! من فرستاده رسول خدا به سوی شما هستم تا بگویید خدایی جز خدای یگانه نیست و محمد بنده و فرستاده اوست. و اگر چنین نکنید شما را طعمه شمشیر خواهم ساخت. گفتند: بازگرد! همان طور که آن دو دوستت بازگشتند. فرمود: آیا من برگردم؟ به خداوند سوگند چنین نمی‌کنم مگر آنکه اسلام بیاورید یا آنکه با این شمشیرم شما را هدف قرار خواهم داد. من علی بن ابی طالب بن عبدالمطلب هستم. چون آن قوم او را شناختند، دچار اضطراب و آشفتگی گشتند. سپس بر نبرد با او جرأت یافتند. و او نیز با آنان جنگید و۶ یا ۷ تن از آنان را هلاک ساخت. و مشرکان شکست خوردند و مسلمین پیروز شدند و غنیمت ها به چنگ آوردند. و علی علیه السلام به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله بازگشت.

و از اُمّ سلمه - رضی الله عنها - روایت شده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در خانه من، به خواب نیمروز فرو رفته بود که ناگهان با ترس و دستپاچگی از خواب بلند شد. به او گفتم: خدا پناه تو باشد. فرمود: «راست گفتی، خدا پناه من است، ولی جبرئیل به من خبر داد که علی در حال آمدن است.» و به سوی مردم خارج شد و به آنان دستور داد که به استقبال او بروند. با این فرمان، مسلمانان به همراه پیامبر صلی الله علیه و آله برای او در دو صف ایستادند. هنگامی که نگاه علی علیه السلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله افتاد، از اسب خود فرود آمد و خود را به پاهای پیامبر انداخت که آن‌ها را ببوسد، ولی پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمودند: «سوار شو، که خداوند متعال و رسولش از تو راضی و خشنود هستند». امیرالمومنین از روی شادی گریست و به سوی خانه‌اش رفت و مسلمانان غنیمت‌ها را گرفتند. پیامبر صلی الله علیه و آله خطاب به برخی از کسانی که همراه علی (علیه السلام) در آن لشکر بودند، فرمود: «امیرتان را چگونه یافتید؟» گفتند: از او چیز ناپسندی ندیدیم جز آنکه او به امامت ما در هیچ نمازی نایستاد، مگر آنکه در آن سوره: «قل هو الله» را خواند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «از او درباره این موضوع پرسش می کنم.» هنگامی که به نزد او آمد، به او فرمود: «به چه دلیلی برای آن‌ها در نمازهای واجب تنها سوره اخلاص را خواندی؟» عرض کرد: ای رسول خدا! آن سوره را دوست داشتم. پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «به راستی که خدا هم تو را دوست دارد، چنان که تو او را دوست داشته‌ای.» سپس به او فرمود: «ای علی! اگر از آن بیمناک نبودم که گروه‌هایی از مردم در مورد تو سخن نصاری درباره عیسی بن مریم را بگویند، به یقین امروز درباره تو سخنی می... گفتم که بر هیچ جمعی از آنان نمی گذشتی مگر آنکه خاک را از زیر پاهای تو، (به تبرک) بر می گرفتند.»

و بسیاری از سیره‌نویسان آورده‌اند که در این جنگ «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» تا آخر سوره بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شد و بیان کارهای امیرالمومنین علیه السلام در آن جنگ را در برگرفت. - . الإرشاد : ۵۹ - ۵۷ -

مؤلف: در اعلام الوری این داستان، به این صورت و با اختصار آمده است. - . اعلام الوری : ۱۱۷ - ۱۱۶ -

**[ترجمه]

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ مُعَنْعَناً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: دَعَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَبَا بَکْرٍ إِلَی غَزْوَهِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَعْطَاهُ الرَّایَهَ فَرَدَّهَا ثُمَّ دَعَا عُمَرَ فَأَعْطَاهُ الرَّایَهَ فَرَدَّهَا ثُمَّ دَعَا خَالِدَ بْنَ الْوَلِیدِ فَأَعْطَاهُ الرَّایَهَ فَرَجَعَ فَدَعَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فَأَمْکَنَهُ مِنَ الرَّایَهِ فَسَیَّرَهُمْ مَعَهُ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ یَسْمَعُوا لَهُ وَ یُطِیعُوهُ قَالَ فَانْطَلَقَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام بِالْعَسْکَرِ وَ هُمْ مَعَهُ حَتَّی انْتَهَی إِلَی الْقَوْمِ فَلَمْ یَکُنْ بَیْنَهُ وَ بَیْنَهُمْ إِلَّا جَبَلٌ قَالَ فَأَمَرَهُمْ أَنْ یَنْزِلُوا فِی أَسْفَلِ الْجَبَلِ فَقَالَ لَهُمُ ارْکَبُوا دَوَابَّکُمْ فَقَالَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ یَا أَبَا بَکْرٍ وَ أَنْتَ یَا عُمَرُ مَا تَرَوْنَ إِلَی هَذَا الْغُلَامِ أَیْنَ أَنْزَلَنَا فِی وَادٍ کَثِیرِ الْحَیَّاتِ کَثِیرِ الْهَوَامِّ کَثِیرِ السِّبَاعِ نَحْنُ مِنْهُ عَلَی إِحْدَی ثَلَاثِ خِصَالٍ إِمَّا سَبُعٌ یَأْکُلُنَا وَ یَأْکُلُ دَوَابَّنَا وَ إِمَّا حَیَّاتٌ تَعْقِرُنَا وَ تَعْقِرُ دَوَابَّنَا وَ إِمَّا یَعْلَمُ بِنَا عَدُوُّنَا فَیَقْتُلُنَا قُومُوا بِنَا إِلَیْهِ قَالَ فَجَاءُوا إِلَی عَلِیٍّ علیه السلام وَ قَالُوا (۶) یَا عَلِیُّ أَنْزَلْتَنَا فِی وَادٍ کَثِیرِ السِّبَاعِ کَثِیرِ الْهَامِ

۱- الا قرأ بنا فیها خ ل.

۲- فی المصدر: سأسأله.

۳- لو لا اننی خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- الإرشاد: ۵۷- ۵۹.

۵- إعلام الوری: ۱۱۶ و ۱۱۷.

۶- فی المصدر: فقالوا.

كَثِيرِ الْحَيَّاتِ نَحْنُ مِنْهُ عَلَى إِحْدَى ثَلَاثِ خِصَالٍ إِمَّا سَبُعٍ يَأْكُلُنَا وَ يَأْكُلُ دَوَابَّنَا أَوْ حَيَّاتٍ تَعْقِرُنَا وَ تَعْقِرُ دَوَابَّنَا أَوْ يَعْلَمُ بِنَا عَدُوُّنَا فَيُبَيِّتُنَا فَيَقْتُلُنَا قَالَ فَقَالَ لَهُمْ عَلِيٌّ عليه السلام أَ لَيْسَ قَدْ أَمَرَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ تَسْمَعُوا لِي وَ تُطِيعُوا (۱) قَالُوا بَلَى قَالَ فَانْزِلُوا فَرَجَعُوا قَالَ فَأَبَوْا أَنْ يَنْقَادُوا وَ اسْتَفَزَّهُمْ خَالِدٌ ثَانِيَةً فَقَالُوا لَهُ ذَلِكَ الْكَلَامَ (۲) فَقَالَ لَهُمْ أَ لَيْسَ قَدْ أَمَرَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ تَسْمَعُوا لِي وَ تُطِيعُوا (۳) قَالُوا بَلَى قَالَ فَانْزِلُوا بَارَكَ اللَّهُ فِيكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ بَأْسٌ قَالَ فَنَزَلُوا وَ هُمْ مَرْعُوبُونَ قَالَ وَ مَا زَالَ عَلِيٌّ لَيْلَتَهُ قَائِماً يُصَلِّي حَتَّى إِذَا كَانَ فِي السَّحَرِ قَالَ لَهُمُ ارْكَبُوا بَارَكَ اللَّهُ فِيكُمْ قَالَ فَرَكِبُوا وَ طَلَعَ الْجَبَلُ حَتَّى إِذَا انْحَدَرَ عَلَى الْقَوْمِ فَأَشْرَفَ عَلَيْهِمْ قَالَ لَهُمُ انْزِعُوا عَكَمَةَ دَوَابِّكُمْ قَالَ فَشَمَّتِ الْخَيْلُ رِيحَ الْإِنَاثِ فَصَهَلَتْ فَسَمِعَ الْقَوْمُ صَهِيلَ خَيْلِهِمْ (۴) فَوَلَّوْا هَارِبِينَ قَالَ فَقَتَلَ مُقَاتِلِيهِمْ وَ سَبَى ذَرَارِيَّهُمْ قَالَ فَهَبَطَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً فَالْمُورِياتِ قَدْحاً فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُخَالِطُ (۵) الْقَوْمَ وَ رَبِّ الْكَعْبَةِ قَالَ وَ جَاءَتِ الْبِشَارَةُ (۶).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: فرات بن ابراهیم به ترتیب راویان از ابن عباس روایت کرده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله، ابوبکر را به سوی جنگ ذات السلاسل فراخواند و پرچم را به او سپرد، ولی او پرچم را بازگرداند. سپس عمر را فراخواند و پرچم را به او داد که او مانند ابوبکر آن را بازگرداند. آنگاه خالد بن ولید را فراخواند و پرچم را به او داد، ولی او هم بازگشت. پس امیرالمومنین علی بن ابی طالب را فراخواند و پرچم را به او سپرد و آنان را به همراه او گسیل داشت و به آن‌ها دستور داد که گوش به فرمان او باشند و از او اطاعت کنند. گفت: پس امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام با سپاه راهی شد و آنان همراه او بودند تا آنکه به آن قوم رسیدند و میان او و آن‌ها تنها یک کوه فاصله باقی ماند. گفت: به آن‌ها دستور داد که در پایین کوه فرود آیند و به آن‌ها فرمود: بر چهارپایانتان سوار گردید. خالد بن ولید گفت: ای ابوبکر و تو ای عمر! درباره این جوان که ما را در این وادی مملو از مار و جغد و حیوانات درنده فرود آورده است، چه می اندیشید؟ ما را در آن سه احتمال است: یا درندگان ما و چهارپایانمان را می‌خورند، یا مارها ما و چهارپایانمان را می گزند و هلاک می... سازند و یا آنکه دشمن از وجود ما آگاه گشته و ما را به قتل می‌رساند. با ما به نزد او بیایید. گفت: پس به نزد علی آمدند و گفتند: ای علی! ما را در این وادی(دره) که پر از حیوانات درنده و جغدها و مارهاست، فرود آورده‌ای و در آن ما را سه احتمال است: یا درندگان ما و چهارپایان ما را می‌درند، یا مارها ما و چهارپایان ما را گزیده و هلاک می‌سازند، یا آنکه دشمن از وجود ما آگاه می گردد و شبانه بر ما می تازد و ما را می کشد. گفت: پس علی علیه السلام به آن‌ها فرمود: آیا رسول خدا شما را فرمان نداده است که گوش به فرمان من باشید و از من اطاعت کنید؟ گفتند: آری، این چنین است. فرمود: پس فرود آیید. با این پاسخ آنان بازگشتند. گفت: آنان از فرمانبرداری امتناع کردند و خالد برای دومین بار آنان را تحریک کرد و به او سخن پیشین را بازگفتند. علی به آن‌ها فرمود: آیا پیامبر شما را فرمان نداده است که گوش به فرمان باشید و از من اطاعت کنید؟ گفتند: آری، این چنین است. فرمود: پس فرود آیید. خدا بر شما برکت دهد، بیم و هراسی بر شما نیست. گفت: آنان با ترس و وحشت فرود آمدند. گفت: و علی شبش را پیوسته ایستاد و نماز گزارد تا آنکه هنگام سحر به آنان فرمود: سوار گردید! خداوند شما را برکت دهد. گفت: آنان بر مرکب هایشان سوار گشتند و علی علیه السلام از کوه بالا آمد تا آنکه بر آن قوم سرازیر شد و بر آنان مشرف شد و به مسلمانان فرمود: دهان بند (افسار) چهارپایانتان را بردارید. پس اسبان بوی ماده‌ها را استشمام کردند و شیهه کشیدند و آن قوم شیهه اسبان آن‌ها را شنیدند و (از ترس) پشت کردند و گریختند. علی علیه السلام نیز جنگجویان آن‌ها را کشت و اولادشان را به اسارت گرفت. گفت: جبرئیل بر رسول خدا صلی الله علیه و

آله نازل گشت و فرمود: ای محمد: «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا* فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا* فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا* فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا* فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً*» - و گفت: - رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «به خدای کعبه سوگند که او با آن قوم وارد کارزار گشته است» و بشارت (پیروزی) در رسید. - . تفسیر فرات : ۲۲۱ -

**[ترجمه]

«۸»

فر، تفسیر فرات بن إبراهيم الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ وَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَزَارِيُّ مُعَنْعَناً عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ غَيْرِهِ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَدْ أَقْرَعَ بَيْنَ أَهْلِ الصُّفَّهِ فَبَعَثَ مِنْهُمْ ثَمَانِينَ رَجُلًا وَ مِنْ غَيْرِهِمْ إِلَى بَنِي سُلَيْمٍ وَ وَلَّى عَلَيْهِمْ وَ انْهَزَمُوا مَرَّهً بَعْدَ مَرَّهٍ فَلَبِثَ بِذَلِكَ أَيَّاماً يَدْعُو عَلَيْهِمْ قَالَ ثُمَّ دَعَا بِلَالًا فَقَالَ لَهُ ايتِنِي بِبُرْدِيَ النَّجْرَانِيِّ وَ

۱- في المصدر: و تطيعوني.

۲- في المصدر: فرجعوا فابت تحملهم الأرض فاستفز خالد بن الوليد قال: قوموا بنا إليه قال: فجاءوا إليه فردوا عليه ذلك الكلام. فقال: أ ليس قد امركم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله ان تسمعوا لي و تطيعوني؟ قالوا: بلى، قال: فرجعوا قال: فابوا ان ينقادوا و استفزهم خالد بن الوليد ثالثه، فقالوا مثل ذلك الكلام.

۳- في المصدر: و تطيعوا امري.

۴- في المصدر: خيولهم.

۵- في المصدر: «تخالط» و فيه: و جاءه.

۶- تفسير فرات: ۲۲۱.

قَنَاتِیَ الْخَطِّیَّهِ فَأَتَاهُ بِهِمَا فَدَعَا عَلِیّاً وَ بَعَثَهُ فِی جَیْشٍ إِلَیْهِمْ وَ قَالَ لَقَدْ وَجَّهْتُهُ کَرَّاراً غَیْرَ فَرَّارٍ قَالَ فَسَرَّحَ (۱) عَلِیّاً قَالَ وَ خَرَجَ مَعَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یُشَیِّعُهُ فَکَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَیْهِمْ (۲) عِنْدَ مَسْجِدِ الْأَحْزَابِ وَ عَلِیٌّ عَلَی فَرَسٍ أَشْقَرَ وَ هُوَ یُوصِیهِ ثُمَّ وَدَّعَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ انْصَرَفَ قَالَ وَ سَارَ عَلِیٌّ فِیمَنْ مَعَهُ مُتَوَجِّهاً نَحْوَ الْعِرَاقِ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ یُرِیدُ بِهِمْ غَیْرَ ذَلِکَ الْوَجْهِ حَتَّی أَتَی فَمَ الْوَادِی ثُمَّ جَعَلَ یَسِیرُ اللَّیْلَ وَ یَکْمُنُ النَّهَارَ فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْقَوْمِ أَمَرَ أَصْحَابَهُ فَعَکَمُوا الْخَیْلَ (۳) وَ أَوْقَفَهُمْ وَ قَالَ لَا تَبْرَحُوا وَ انْتَبَذَ أَمَامَهُمْ (۴) فَرَامَ بَعْضُ أَصْحَابِهِ الْخِلَافَ وَ أَبَی بَعْضٌ حَتَّی إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ أَغَارَ عَلَیْهِمْ عَلِیٌّ فَمَنَحَهُ اللَّهُ أَکْتَافَهُمْ وَ أَظْهَرَهُ عَلَیْهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَی نَبِیِّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله الْآیَهَ (۵) وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً فَخَرَجَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِصَلَاهِ الْفَجْرِ وَ هُوَ یَقُولُ صَبَّحَ وَ اللَّهِ جَمْعَ الْقَوْمِ ثُمَّ صَلَّی بِالْمُسْلِمِینَ فَقَرَأَ وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً قَالَ فَقَتَلَ مِنْهُمْ مِائَهً وَ عِشْرِینَ (۶) رَجُلًا وَ کَانَ رَئِیسُ الْقَوْمِ الْحَارِثَ بْنَ بِشْرٍ وَ سَبَی مِنْهُ مِائَهً وَ عِشْرِینَ نَاهِداً (۷).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: حسین بن سعید و جعفر بن محمد فرازی به ترتیب راویان از ابوذر غفاری - رضی الله عنه - و غیر از او روایت کرده اند که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله میان اهل صفّه قرعه کشید و از میان آن‌ها ۸۰ مرد را به همراه سایر مسلمانان به سوی بنی‌سلیم روانه ساخت و بر آنان فرمانده ای گماشت. ولی آنان هر بار بعد از بار دیگر شکست خوردند. با این شکست ها، پیامبر چند روز درنگ نمود و مردم را بر علیه مشرکان فرا می خواند. سپس بلال را فراخواند و به او فرمود: «برده نجرانی و نیزه خطی‌ام را به من بده.» او نیز آن دو را نزد وی آورد. پیامبر علی را فراخواند و او را با سپاهی به سوی آنان گسیل داشت و فرمود: «به یقین تو را مهاجم و پیش‌رونده فرستادم که نمی گریزی.» - گفت: - علی را فرستاد و پیامبر صلی الله علیه و آله با او خارج شد و در حالی که علی سوار بر اسبی سرخ رنگ بود، پیامبر او را توصیه و نصیحت می... کرد. من در کنار مسجد احزاب ایستاده بودم و آنان را می نگریستم. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله با او وداع کرد و بازگشت. - گفت: - علی با همراهان خود به سوی عراق روانه شد و آن‌ها گمان کردند که او آن‌ها را به جایی غیر از آن مکان می برد. تا آنکه به ابتدای دره رسید. و او بعد از آن شبانه راه می‌پیمود و در روز پنهان می‌شد. چون نزدیک قوم گردید، به همراهان خود دستور داد تا دهان اسب‌ها را ببستند و آن‌ها را متوقف ساخت. و فرمود: (از اینجا) دور نشوید. و از برابر آن‌ها به کناری رفت. برخی از اصحابش در پی نافرمانی برآمدند و برخی (از فرمانبری) خودداری ورزیدند. هنگامی که سپیده صبح بر آنان دمیدن گرفت، علی بر آنان هجوم برد و در این نبرد خداوند کتف‌های آنان را به بند او کشید و بر آنان چیره‌اش ساخت و خداوند، بر پیامبرش آیه: «وَالْعَادِیَاتِ ضَبْحًا» را نازل نمود. بعد از نزول این آیات، پیامبر صلی الله علیه و آله برای نماز صبح خارج شد، در حالی که می‌فرمود: «به خدا سوگند که صبحدم بر اجتماع قوم یورش برد.» سپس با مسلمانان نماز را به پا داشت و آیه: «وَالْعَادِیَاتِ ضَبْحًا» را قرائت نمود. - گفت:- او از آنان ۱۲۰ مرد را کشت و رئیس آن قوم حارث بن بشر بود و از آنان ۱۲۰ دختر نورس را به اسارت گرفت. - . تفسیر فرات : ۲۲۲ - ۲۲۱ -

**[ترجمه]

بیان

الناهد الجاریه أول ما یرتفع ثدیها.

**[ترجمه]«الناهد»: دختر (نورس) در ابتدای برآمدن پستانش.

**[ترجمه]

«۹»

فر، تفسير فرات بن إبراهيم عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الزُّهْرِيُّ (۸) مُعَنْعَناً عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَيْنَمَا أَجْمَعُ مَا كُنَّا حَوْلَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله مَا خَلَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ (۹) عليه السلام إِذْ (۱۰) أَقْبَلَ أَعْرَابِيٌّ بَدَوِيٌّ فَتَخَطَّى (۱۱) صُفُوفَ الْمُهَاجِرِينَ وَ

ص: ۸۴

۱- أي أرسله. أقول: و في المصدر: و سار علي و خرج معه.

۲- في المصدر: انظر إليه.

۳- في المصدر: فعلوا الجبل.

۴- في المصدر: لا تبرحوا إذا نبذ بامامهم.

۵- خلي المصدر عن لفظه: «الآيه».

۶- في المصدر: و عشرون.

۷- تفسير فرات: ۲۲۱ و ۲۲۲.

۸- في المصدر: علي بن محمّد بن عليّ بن عمر الزهري.

۹- في المصدر: بينما نحن اجمع كنا حول النبيّ صلّى اللّه عليه و آله ما خلا أمير المؤمنين علي بن أبي طالب عليه السلام فانه كان في منبر في الحار اذ اقبل. أقول: كذا في المصدر.

۱۰- اذا اقبل خ ل.

۱۱- في المصدر: يتخطى.

الْأَنْصَارِ حَتَّی جَثَا بَیْنَ یَدَیْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَقُولُ السَّلَامُ عَلَیْکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ فِدَاکَ أَبِی وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَلَیْکَ السَّلَامُ مَنْ أَنْتَ یَا أَعْرَابِیُّ قَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِی لُجَیْمٍ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَا وَرَاکَ بِمَا جَاءَ لُجَیْمٌ (۱) قَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ خَلَّفْتُ خَثْعَمَ (۲) وَ قَدْ تَهَیَّئُوا وَ عَبَّئُوا کَتَائِبَهُمْ وَ خَلَّفْتُ الرَّایَاتِ تَخْفِقُ فَوْقَ رُءُوسِهِمْ یَقْدُمُهُمُ الْحَارِثُ بْنُ مَکِیدَهَ الْخَثْعَمِیُّ فِی خَمْسِمِائَهٍ مِنْ رِجَالِ خَثْعَمَ یَتَأَلَّوْنَ بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّی أَنْ لَا یَرْجِعُوا حَتَّی یَرِدُوا الْمَدِینَهَ فَیَقْتُلُوکَ (۳) وَ مَنْ مَعَکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَدَمَعَتْ عَیْنَا النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله حَتَّی أَبْکَی جَمِیعَ أَصْحَابِهِ ثُمَّ قَالَ یَا مَعْشَرَ النَّاسِ سَمِعْتُمْ مَقَالَهَ الْأَعْرَابِیِّ قَالُوا کُلٌّ قَدْ سَمِعْنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَمَنْ مِنْکُمْ یَخْرُجُ إِلَی هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ قَبْلَ أَنْ یَطَئُونَا فِی دِیَارِنَا وَ حَرِیمِنَا لَعَلَّ اللَّهَ یَفْتَحُ عَلَی یَدَیْهِ وَ أَضْمَنُ لَهُ عَلَی اللَّهِ الْجَنَّهَ قَالَ فَوَ اللَّهِ مَا قَالَ أَحَدٌ أَنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَقَامَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَلَی قَدَمَیْهِ وَ هُوَ یَقُولُ مَعَاشِرَ أَصْحَابِی هَلْ سَمِعْتُمْ مَقَالَهَ الْأَعْرَابِیِّ قَالُوا کُلٌّ قَدْ سَمِعْنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَمَنْ مِنْکُمْ یَخْرُجُ إِلَیْهِمْ قَبْلَ أَنْ یَطَئُونَا (۴) فِی دِیَارِنَا وَ حَرِیمِنَا لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ یَفْتَحَ عَلَی یَدَیْهِ وَ أَضْمَنُ لَهُ عَلَی اللَّهِ اثْنَیْ عَشَرَ قَصْراً فِی الْجَنَّهِ قَالَ فَوَ اللَّهِ مَا قَالَ أَحَدٌ أَنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَبَیْنَمَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَاقِفٌ إِذْ أَقْبَلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فَلَمَّا نَظَرَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَاقِفاً وَ دُمُوعُهُ (۵) تَنْحَدِرُ کَأَنَّهَا جُمَانٌ انْقَطَعَ سِلْکُهُ عَلَی خَدَّیْهِ لَمْ یَتَمَالَکْ أَنْ رَمَی بِنَفْسِهِ عَنْ بَعِیرِهِ إِلَی الْأَرْضِ ثُمَّ أَقْبَلَ یَسْعَی نَحْوَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یَمْسَحُ بِرِدَائِهِ الدُّمُوعَ عَنْ وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَقُولُ مَا الَّذِی أَبْکَاکَ لَا أَبْکَی اللَّهُ عَیْنَیْکَ یَا حَبِیبَ اللَّهِ هَلْ نَزَلَ فِی أُمَّتِکَ شَیْ ءٌ مِنَ السَّمَاءِ قَالَ یَا عَلِیُّ مَا نَزَلَ فِیهِمْ إِلَّا خَیْرٌ وَ لَکِنْ هَذَا الْأَعْرَابِیُّ حَدَّثَنِی عَنْ رِجَالِ خَثْعَمَ بِأَنَّهُمْ قَدْ عَبَّئُوا کَتَائِبَهُمْ وَ خَفَقَتِ الرَّایَاتُ فَوْقَ رُءُوسِهِمْ یُکَذِّبُونَ

۱- فی المصدر: ما وراک یا أخا لجیم؟.

۲- فی المصدر: خلفت خثعما.

۳- فی المصدر: فیقتلونک.

۴- ان یطئوا خ ل.

۵- فیه غرابه، لم نر فی غزواته صلّی اللّه علیه و آله انه خاف أو بکی من عدد.

قَوْلِي وَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ لَا يَعْرِفُونَ رَبِّي يَقْدُمُهُمُ الْحَارِثُ بْنُ مَكِيدَةَ الْخَثْعَمِيُّ فِي خَمْسِمِائَةٍ مِنْ رِجَالِ خَثْعَمَ يَتَأَلَّوْنَ بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّى لَا يَرْجِعُونَ حَتَّى يَرِدُوا الْمَدِينَةَ فَيَقْتُلُونِي وَ مَنْ مَعِي وَ إِنِّي قُلْتُ لِأَصْحَابِي مَنْ مِنْكُمْ يَخْرُجُ إِلَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَطَئُونَا فِي دِيَارِنَا وَ حَرِيمِنَا لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَفْتَحَ عَلَى يَدَيْهِ وَ أَضْمَنُ لَهُ عَلَى اللَّهِ اثْنَيْ عَشَرَ قَصْراً فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ صِفْ لِي هَذِهِ الْقُصُورَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا عَلِيُّ بِنَاءُ هَذِهِ الْقُصُورِ لَبِنَةٌ مِنْ ذَهَبٍ وَ لَبِنَةٌ مِنْ فِضَّةٍ مِلَاطُهَا الْمِسْكُ الْأَذْفَرُ وَ الْعَنْبَرُ حَصْبَاؤُهَا (۱) الدُّرُّ وَ الْيَاقُوتُ تُرَابُهَا الزَّعْفَرَانُ كُثُبُهَا (۲) الْكَافُورُ فِي صَحْنِ كُلِّ قَصْرٍ مِنْ هَذِهِ الْقُصُورِ أَرْبَعَةُ أَنْهَارٍ نَهَرٌ مِنْ عَسَلٍ وَ نَهَرٌ مِنْ خَمْرٍ وَ نَهَرٌ مِنْ لَبَنٍ وَ نَهَرٌ مِنْ مَاءٍ مَحْفُوفٍ بِالْأَشْجَارِ وَ الْمَرْجَانِ عَلَى حَافَتَيْ كُلِّ نَهَرٍ مِنْ هَذِهِ الْأَنْهَارِ خَيْمَةٌ (۳) مِنْ دُرَّةٍ بَيْضَاءَ لَا قَطْعَ فِيهَا وَ لَا فَصْلَ قَالَ لَهَا كُونِي فَكَانَتْ يُرَى بَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا وَ ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا فِي كُلِّ خَيْمَةٍ سَرِيرٌ مُفَصَّصٌ (۴) بِالْيَاقُوتِ الْأَحْمَرِ قَوَائِمُهَا مِنَ الزَّبَرْجَدِ الْأَخْضَرِ عَلَى كُلِّ سَرِيرٍ حَوْرَاءُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ عَلَى كُلِّ حَوْرَاءَ سَبْعُونَ حُلَّةً خَضْرَاءَ وَ سَبْعُونَ حُلَّةً صَفْرَاءَ وَ يُرَى مُخُّ سَاقِهَا خَلْفَ عَظْمِهَا (۵) وَ جِلْدِهَا وَ حُلِيِّهَا وَ حُلَلِهَا كَمَا تُرَى الْخَمْرَةُ الصَّافِيَةُ فِي الزُّجَاجَةِ الْبَيْضَاءِ مُكَلَّلَةً بِالْجَوَاهِرِ لِكُلِّ حَوْرَاءَ سَبْعُونَ ذُؤَابَةً كُلُّ ذُؤَابَةٍ بِيَدِ وَصِيفٍ (۶) وَ بِيَدِ كُلِّ وَصِيفٍ مِجْمَرٌ يُبَخِّرُ تِلْكَ الذُّؤَابَةَ (۷) يَفُوحُ مِنْ ذَلِكَ الْمِجْمَرِ بُخَارٌ لَا يَفُوحُ بِنَارٍ وَ لَكِنْ بِقُدْرَةِ الْجَبَّارِ قَالَ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام فِدَاكَ أُمِّي وَ أَبِي (۸) يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا لَهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَا عَلِيُّ هَذَا لَكَ وَ أَنْتَ لَهُ انْجُدْ إِلَى الْقَوْمِ فَجَهَّزَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي

۱- في المصدر: حصاؤها.

۲- في المصدر: كثيبها.

۳- في المصدر: و خلق فيها خيمه.

۴- مفضض خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

۵- في المصدر: خلف عظامها.

۶- الذؤابه: الناصيه. و هي شعر في مقدم الرأس. و الوصيف: الغلام دون المراهق.

۷- في المصدر: تبخر تلك الذؤابه.

۸- في المصدر و في غير نسخه المصنّف: فداك ابي و امي.

خَمْسِينَ وَ مِائَهِ رَجُلٍ (۱) مِنَ الْأَنْصَارِ وَ الْمُهَاجِرِينَ فَقَامَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ قَالَ فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ تُجَهِّزُ ابْنَ عَمِّي فِي خَمْسِينَ وَ مِائَهِ رَجُلٍ مِنَ الْعَرَبِ إِلَى خَمْسِمِائَهِ رَجُلٍ (۲) وَ فِيهِمُ الْحَارِثُ بْنُ مَكِيدَهَ يُعَدُّ بِخَمْسِمِائَهِ فَارِسٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَمِطْ عَنِّي يَا ابْنَ عَبَّاسٍ فَوَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ لَوْ كَانُوا عَلَى عَدَدِ الثَّرَى وَ عَلِيٌّ وَحْدَهُ لَأَعْطَى اللَّهُ عَلَيْهِمُ النَّصْرَ (۳) حَتَّى يَأْتِيَنَا بِسَبْيِهِمْ أَجْمَعِينَ فَجَهَّزَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ هُوَ يَقُولُ اذْهَبْ يَا حَبِيبِي حِفْظُ اللَّهِ مِنْ تَحْتِكَ وَ مِنْ فَوْقِكَ وَ عَنْ يَمِينِكَ وَ عَنْ شِمَالِكَ اللَّهُ خَلِيفَتِي عَلَيْكَ فَسَارَ عَلِيٌّ عليه السلام بِمَنْ مَعَهُ حَتَّى نَزَلُوا بِوَادٍ خَلْفَ الْمَدِينَهِ بِثَلَاثَهِ أَمْيَالٍ يُقَالُ لَهُ وَادِي ذِي خُشُبٍ قَالَ فَوَرَدُوا (۴) الْوَادِيَ لَيْلًا فَضَلُّوا الطَّرِيقَ قَالَ فَرَفَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ هُوَ يَقُولُ يَا هَادِيَ كُلِّ ضَالٍّ وَ يَا مُفَرِّجَ كُلِّ مَغْمُومٍ لَا تُقَوِّ عَلَيْنَا ظَالِماً وَ لَا تُظْفِرْ بِنَا عَدُوَّنَا وَ اعهدنا (۵)(اهْدِنَا) إِلَى سَبِيلِ الرَّشَادِ قَالَ فَإِذَا الْخَيْلُ يُقْدَحُ بِحَوَافِرِهَا مِنَ الْحِجَارَهِ النَّارُ حَتَّى عَرَفُوا الطَّرِيقَ فَسَلَكُوهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ وَ الْعادِياتِ ضَبْحاً يَعْنِي الْخَيْلَ فَالْمُورِياتِ قَدْحاً قَالَ قَدَحَتِ الْخَيْلُ بِحَوَافِرِهَا مِنَ الْحِجَارَهِ النَّارَ فَالْمُغِيراتِ صُبْحاً قَالَ صَبَّحَهُمْ عَلِيٌّ مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ وَ كَانَ لَا يَسْبِقُهُ (۶) أَحَدٌ إِلَى الْأَذَانِ فَلَمَّا سَمِعَ الْمُشْرِكُونَ الْأَذَانَ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ رَاعِي فِي رُءُوسِ هَذِهِ الْجِبَالِ يَذْكُرُ اللَّهَ فَلَمَّا أَنْ قَالَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ الرَّاعِي مِنْ أَصْحَابِ السَّاحِرِ الْكَذَّابِ وَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام لَا يُقَاتِلُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَ تَنْزِلَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ قَالَ فَلَمَّا أَنْ دَخَلَ النَّهَارُ الْتَفَتَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٌّ عليه السلام إِلَى صَاحِبِ رَايَهِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَهُ ارْفَعْهَا فَلَمَّا أَنْ رَفَعَهَا وَ رَآهَا الْمُشْرِكُونَ عَرَفُوهَا وَ قَالَ

۱- فی المصدر: فی خمس مائه رجل.

۲- فی المصدر: فی خمس مائه رجل الی خمس مائه من العرب.

۳- فی المصدر: لاعطی اللّه علیا علیهم النصر.

۴- فی المصدر: فورد.

۵- عدوا خ ل.

۶- لم یسبقه خ ل.

بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ هَذَا عَدُوُّكُمُ الَّذِی جِئْتُمْ تَطْلُبُونَهُ هَذَا مُحَمَّدٌ وَ أَصْحَابُهُ قَالَ فَخَرَجَ غُلَامٌ مِنَ الْمُشْرِكِینَ مِنْ أَشَدِّهِمْ بَأْساً وَ أَكْفَرِهِمْ كُفْراً (۱) فَنَادَی أَصْحَابَ النَّبِیِّ یَا أَصْحَابَ السَّاحِرِ الْكَذَّابِ أَیُّكُمْ مُحَمَّدٌ فَلْیَبْرُزْ إِلَیَّ فَخَرَجَ إِلَیْهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام وَ هُوَ یَقُولُ ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ أَنْتَ السَّاحِرُ الْكَذَّابُ مُحَمَّدٌ جَاءَ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِ الْحَقِّ قَالَ لَهُ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ أَخُو رَسُولِ اللَّهِ وَ ابْنُ عَمِّهِ وَ زَوْجُ ابْنَتِهِ قَالَ لَكَ هَذِهِ الْمَنْزِلَةُ مِنْ مُحَمَّدٍ قَالَ لَهُ عَلِیٌّ نَعَمْ قَالَ فَأَنْتَ وَ مُحَمَّدٌ شَرَعٌ وَاحِدٌ مَا كُنْتُ أُبَالِی لَقِیتُكَ أَوْ لَقِیتُ مُحَمَّداً ثُمَّ شَدَّ عَلَی عَلِیٍّ وَ هُوَ یَقُولُ

لَاقَیْتَ (لَیْثاً) یَا عَلِیُّ ضَیْغَماً ***قرم (قَوْماً) كریم (كَرِیماً)فِی الْوَغَی (۲) (مُشَرِّماً)

لَیْثٌ شَدِیدٌ مِنْ رِجَالِ خَثْعَمَا (۳)*** یَنْصُرُ دِیناً مُعْلَماً وَ مُحْكَماً

فَأَجَابَهُ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام وَ هُوَ یَقُولُ:

لَاقَیْتَ قِرْناً حَدَثاً وَ ضَیْغَماً (۴)*** لَیْثاً شَدِیداً فِی الْوَغَی غَشَمْشَماً

أَنَا عَلِیٌّ سَأُبِیرُ (۵) خَثْعَمَا*** بِكُلِّ خَطِّیٍّ یُرِی النَّقْعَ دَماً

وَ كُلِّ صَارِمٍ یُثْبِتُ الضَّرْبَ فَیَنْعَمَا (۶) (وَ كُلِّ صَارِمٍ ضَرُوبٍ قِمَماً)

ثُمَّ حَمَلَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَی صَاحِبِهِ فَاخْتَلَفَ بَیْنَهُمَا ضَرْبَتَانِ فَضَرَبَهُ عَلِیٌّ علیهما السلام ضَرْبَةً فَقَتَلَهُ وَ عَجَّلَ اللَّهُ بِرُوحِهِ إِلَی النَّارِ ثُمَّ نَادَی أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ فَبَرَزَ أَخٌ لِلْمَقْتُولِ وَ حَمَلَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَی صَاحِبِهِ فَضَرَبَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام ضَرْبَةً فَقَتَلَهُ وَ عَجَّلَ اللَّهُ بِرُوحِهِ إِلَی النَّارِ ثُمَّ نَادَی عَلِیٌّ علیه السلام هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ فَبَرَزَ لَهُ الْحَارِثُ بْنُ مَكِیدَةَ وَ كَانَ صَاحِبَ الْجَمْعِ وَ هُوَ یُعَدُّ بِخَمْسِمِائَةِ فَارِسٍ وَ هُوَ

۱- فی المصدر. و أكثرهم كفرا.

۲- فی المصدر: لا قیت لیثا یا علی ضیغما***لیثا كریما فی الوغا معلما

۳- فی المصدر : لیثا شدیدا.

۴- فی المصدر: لاقیت قرما هاشمیا ضیغما.

۵- فی المصدر: سأبید.

۶- فیغنما خ ل. أقول: فی المصدر: و كل صارم ضروب قمما.

الَّذِی أَنْزَلَ اللَّهُ فِیهِ إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ قَالَ کَفُورٌ وَ إِنَّهُ عَلی ذلِکَ لَشَهِیدٌ قَالَ شَهِیدٌ عَلَیْهِ بِالْکُفْرِ وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَیْرِ لَشَدِیدٌ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام یَعْنِی بِاتِّبَاعِهِ مُحَمَّداً فَلَمَّا بَرَزَ (۱) الْحَارِثُ حَمَلَ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَی صَاحِبِهِ فَضَرَبَهُ عَلِیٌّ ضَرْبَةً فَقَتَلَهُ وَ عَجَّلَ اللَّهُ بِرُوحِهِ إِلَی النَّارِ ثُمَّ نَادَی عَلِیٌّ علیه السلام هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ فَبَرَزَ إِلَیْهِ ابْنُ عَمِّهِ یُقَالُ لَهُ عَمْرُو بْنُ الْفَتَّاکِ (۲) وَ هُوَ یَقُولُ:

أَنَا عَمْرٌو وَ أَبِی الْفَتَّاکُ (۳)*** وَ بِیَدِی نَصْلُ سَیْفٍ (بِیَدِی) هَتَّاکٌ

أَقْطَعُ بِهِ الرُّءُوسَ لِمَنْ أَرَی کَذَاکَ

فَأَجَابَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ هُوَ یَقُولُ:

هاکها (فَهَاکَهَا) مُتْرَعَةً دِهَاقَا*** کَأْسٌ دِهَاقٌ مُزِجَتْ زُعَاقَا

أَبِی امْرُؤٌ إِذَا مَا لَاقَا*** أَقُدُّ الهام (هَاماً) وَ أَجُدُّ سَاقَا (۴)

ثُمَّ حَمَلَ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَی صَاحِبِهِ فَضَرَبَهُ عَلِیٌّ علیه السلام ضَرْبَةً فَقَتَلَهُ وَ عَجَّلَ اللَّهُ بِرُوحِهِ إِلَی النَّارِ ثُمَّ نَادَی عَلِیٌّ علیه السلام هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ فَلَمْ یَبْرُزْ إِلَیْهِ أَحَدٌ فَشَدَّ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَلَیْهِمْ حَتَّی تَوَسَّطَ جَمْعَهُمْ فَذَلِکَ قَوْلُ اللَّهِ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً

ص: ۸۹

۱- فی المصدر: قال: فبرز الحارث و هو یحرص علی اللّه و علی و رسوله و یقول: ان لنصر اللات عندی حقا***بکل صارم یریکم صعقا وکل خطی یزیل الحلقا فاجابه علیه السلام: أذودکم بالله عن محمد***بکل سیف قاطع مهند أرجو بذاک فوز قدحی فی غد. ثم حمل.

۲- فی المصدر: عمرو بن أبی الفتاک.

۳- فی المصدر: إنی عمرو أبی الفتاک***وفی یدی مخذم بتاک أطلب حقی إن آتی العراک أقول: : المخذم : السیف القاطع. والبتاک : مبالغه الباتک : القاطع. السیف.

۴- فی المصدر: دونکها مترعه دهاقا***کاسا سلافا مزجت زعاقا انی أنا المرء الذی إن لاقی***یقد هاما ویجذ ساقا أقول: : ذکر فی الدیوان : ۸۷ البیت الاول وفیه کذلک : خطاب لموسی بن حازم العکی : دونکها مترعه دهاقا***کاساز عافا مزجت زعاقا

فَقَتَلَ عَلِيٌّ علیه السلام مُقَاتِلِيهِمْ وَ سَبَى ذَرَارِيَّهُمْ وَ أَخَذَ أَمْوَالَهُمْ وَ أَقْبَلَ بِسَبْيِهِمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَخَرَجَ وَ جَمِيعَ أَصْحَابِهِ حَتَّى اسْتَقْبَلَ علی (عَلِيّاً) علیه السلام (۱) عَلَى ثَلَاثِهِ أَمْيَالٍ مِنَ الْمَدِينَهِ وَ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله يَمْسَحُ الْغُبَارَ عَنْ وَجْهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام بِرِدَائِهِ وَ يُقَبِّلُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ يَبْكِي وَ هُوَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ يَا عَلِيُّ الَّذِي شَدَّ بِكَ أَزْرِي وَ قَوَّى بِكَ ظَهْرِي يَا عَلِيُّ إِنَّنِي سَأَلْتُ اللَّهَ فِيكَ كَمَا سَأَلَ أَخِي مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَ سَلَامُهُ عَلَيْهِ أَنْ يُشْرِكَ هَارُونَ فِي أَمْرِهِ وَ قَدْ سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ يَشُدَّ بِكَ أَزْرِي ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَ هُوَ يَقُولُ مَعَاشِرَ أَصْحَابِي لَا تَلُومُونِي فِي حُبِّ (۲) عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام فَإِنَّمَا حُبِّي عَلِيّاً مِنْ أَمْرِ اللَّهِ وَ اللَّهُ أَمَرَنِي أَنْ أُحِبَّ عَلِيّاً وَ أُدْنِيهِ يَا عَلِيُّ مَنْ أَحَبَّكَ فَقَدْ أَحَبَّنِي وَ مَنْ أَحَبَّنِي فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ وَ مَنْ أَحَبَّ اللَّهَ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَ حَقِيقٌ (۳) عَلَى اللَّهِ أَنْ يُسْكِنَ مُحِبِّيهِ الْجَنَّهَ يَا عَلِيُّ مَنْ أَبْغَضَكَ فَقَدْ أَبْغَضَنِي وَ مَنْ أَبْغَضَنِي فَقَدْ أَبْغَضَ اللَّهَ وَ مَنْ أَبْغَضَ اللَّهَ أَبْغَضَهُ وَ لَعَنَهُ وَ حَقِيقٌ (۴) عَلَى اللَّهِ أَنْ يَقِفَهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ مَوْقِفَ الْبُغْضَاءِ وَ لَا يَقْبَلَ مِنْهُ صَرْفاً وَ لَا عَدْلًا (۵).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: علی بن محمد بن عمر زهریّ به ترتیب راویان از سلمان فارسی - رضی الله عنه - روایت کرده است که گفت: در حالی که همه ما به جز امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام در اطراف پیامبر بودیم، ناگهان عربی بادیه نشین پیش آمد و صفوف مهاجرین و انصار را شکافت تا آنکه در برابر رسول خدا صلی الله علیه و آله زانو زد و ... گفت: سلام بر تو ای رسول خدا! پدر و مادرم به فدای تو ای رسول خدا! رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «و سلام بر تو ای بادیه‌نشین. کیستی؟» گفت: ای رسول خدا! مردی از بنی لجیم هستم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «از لجیم چه خبری داری؟» گفت: ای رسول خدا! قبیله خُثعُم را پشت سر نهادم در حالی که مهیا گشته و سپاهیان خود را آماده ساخته بودند و در پشت سرم، پرچم‌هایی را دیدم که بر فراز آن ها در اهتزاز بود و در پیشاپیش آن‌ها حارث بن مکیده خثعمی با ۵۰۰ تن از مردان خثعم قرار داشت و آنان به لات و عزی سوگند می‌خوردند که بازنگردند مگر آنکه بر مدینه وارد شوند و ای تو ای رسول خدا و همراهان تو را بکشند. از این خبر، دیدگان پیامبر صلی الله علیه و آله چنان اشک‌آلود شد که همه اصحابش را به گریه واداشت. سپس فرمود:

«ای مردم! آیا گفته این بادیه‌نشین را شنیدید؟». گفتند: ای رسول خدا! همگی شنیدیم. فرمود: «پس کدام یک از شما به سوی این قوم خارج می‌شود، قبل از آنکه در دیار و در حریممان، ما را پایمال سازند؟ باشد که خدا پیروزی را نصیب وی سازد و من از جانب خدا بهشت را برای او ضمانت کنم؟» - گفت: - پس به خدا سوگند یک نفر هم نگفت: ای رسول خدا! من. گفت: در حالی که رسول خدا صلی الله علیه و آله ایستاده بود و می‌فرمود: ای گروه یارانم! آیا سخن بادیه نشین را شنیدید؟ گفتند: همه ما شنیدیم ای رسول خدا. پیامبر فرمود: پس کدام یک از شما پیش از آنکه آنان ما را در شهرها و حریمنمان لگدمال کنند، به سوی آنان رود، شاید خداوند فتحی بر دستان او بدهد و من ضامنم که خداوند به او دوازده قصر در بهشت بدهد.

راوی می گوید: به خدا سوگند، هیچ کس اعلام آمادگی نکرد که یا رسول الله، من آماده‌ام. راوی می گوید: همین طور که پیامبر صلی الله علیه و آله ایستاده بود، ناگهان امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام آمد. وقتی نگاهش بر پیامبر افتاد که ایستاده بود و اشک‌هایش همانند مرواریدهایی که رشته آن گسسته شود، بر گونه‌هایش جاری بود، نتوانست خویشتن‌داری کند و خود را از شترش بر زمین انداخت. سپس با عجله به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله دوید و با ردایش اشک‌ها را از

چهره رسول خدا صلی الله علیه و آله پاک کرد. در حالی که می گفت: چه چیزی تو را به گریه واداشته است؟ پروردگار دیدگانت را گریان نسازد، ای حبیب خدا! آیا درباره اُمّت چیزی از آسمان نازل شده است؟ فرمود: «ای علی! در میان آنان جز خیر و نیکی فرو نیامده است. ولی این بادیه‌نشین برایم از مردان خثعم گفت که آن‌ها سپاهیانشان را آماده ساخته‌اند و پرچم‌ها بر فرازشان به اهتزاز درآمده است. سخنم را تکذیب و ادعا می کنند که پروردگارم را نمی‌شناسند. در پیشاپیش آن‌ها حارث بن مکیده خثعمی با ۵۰۰ تن از مردان خثعم قرار دارد و به لات و عزی سوگند خورده اند که بازنمی گردند مگر آنکه وارد مدینه شوند و من و همراهان مرا بکشند. و من به اصحابم گفتم: کدام یک از شما به سوی این قوم خارج می‌شود، پیش از آنکه ما را در دیار و حریممان پایمال سازند، باشد که خدا فتح و پیروزی را نصیب او سازد و من از جانب خدا ۱۲ قصر را در بهشت، برایش ضمانت کنم؟» امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام عرض کرد: ای رسول خدا! پدر و مادرم به فدای تو باد! این قصرها را برای من توصیف کن. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! بنای این قصرها خشتی از طلا و خشتی از نقره است، ملاط آن از مشک تیزبوی و عنبر است و سنگریزه‌های آن از مروارید و یاقوت، و خاکش از زعفران و تپه‌های آن از کافور است. در صحن هر قصری از این قصرها چهار رود جاری است: رودی از عسل، رودی از شراب، روی از شیر، و رودی از آب که با درخت و مرجان اطراف آن‌ها پوشیده شده است. بر کناره هر رودی از این رودها خیمه‌ای از مروارید سفید است که هیچ جدایی و انفصالی در آن نیست. (خداوند) به آن فرمود: پدید آی و (آن خیمه) پدید آمد. باطن آن از ظاهرش دیده می شود. در هر خیمه تختی با روکش یاقوت سرخ وجود دارد که پایه‌های آن از زبرجد سبز است و بر هر تخت یک حوری سپید از حورالعین نشسته است و بر هر حوری هفتاد حلّه (جامه) سبز و هفتاد حلّه زرد رنگ وجود دارد و مغز استخوان ساق آن حوری به مانند شراب صاف که در شیشه سفید دیده می‌شود، از پشت استخوان و پوست و زیورآلات و لباس‌هایش دیده می شود. بر سر آن حوری تاجی از جواهر قرار دارد و هر حوری را هفتاد موی پیشانی است که هر یک در دست پسربچه‌ای است و در دست هر پسربچه‌ای عودسوزی قرار دارد که آن موی رسته بر پیشانی را خوشبو می‌سازد و از آن عودسوز، بخاری خوشبو بر می‌خیزد که از آتش بلند نمی گردد، بلکه با قدرت خداوند جبار این کار صورت می گیرد.» گفت: پس امیرالمومنین علی بن ابی طالب گفت: ای رسول خدا! پدر و مادرم فدای تو باد! من به سوی آن‌ها می‌روم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! این از آن توست و تو برای آن. با شجاعت به نبرد این قوم رو.» رسول خدا صلی الله علیه و آله او را در میان صد و پنجاه مرد از مهاجرین و انصار تجهیز ساخت. ولی ابن عباس – رضی الله عنه – برخاست و گفت: ای رسول خدا، پدر و مادرم فدای تو باد! آیا پسرعمویم را با صد و پنجاه مرد از عرب مجهز می‌سازی تا به سوی پانصد مرد که حارث بن مکیده هم در میان آن هاست و خود برابر با پانصد سوار جنگاور است، گسیلشان داری؟ پیامبر صَلی الله علیهِ و آله فرمود: «ای ابن عباس! از من کناره گیر. سوگند به کسی که مرا به حق مبعوث داشته است، اگر شمار آن ها به عدد خاک‌ها و علی تنها باشد، به یقین خداوند او را بر آن‌ها پیروز می‌سازد، تا آنکه همه اسیرانشان را نزد ما آورد.» پیامبر صلی الله علیه و آله ساز و برگش را آماده ساخت و فرمود: «ای حبیب من برو که خدا از زیر و بالا- و راست و چپ تو را حفظ نماید. خداوند جانشین من بر توست – در غیاب خود، تو را به خدا می‌سپارم.-». علی علیه السلام با همراهانش حرکت کرد تا آنکه در وادی که در سه میلی پشت مدینه قرار داشت و به آن وادی ذی خشب گفته می‌شد، فرود آمدند. پس به هنگام شب وارد وادی (دره) شدند و در نتیجه راه را گم کردند. در این هنگامه امیر المومنین، علی بن ابی طالب علیه السلام سرش را به آسمان بلند کرد، درحالی که می‌فرمود: ای هدایتگر هر گمگشته‌ای، و ای برطرف کننده اندوه هر دردمند محزونی. هیچ ظالمی را بر ما توانا مساز و دشمن ما را بر ما چیره مگردان و ما را به راه درست هدایت فرما. گفت: به ناگاه اسب‌ها چنان با سم‌هایشان از

سنگ‌ها آتش برافروختند که آن‌ها راه را یافتند و آن را پیمودند. و خدا بر پیامبرش محمد، این آیه را نازل فرمود: «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا»، یعنی اسب‌ها. «فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا»: اسب‌ها با سم‌هایشان از سنگ‌ها آتش برافروختند. «فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا » گفت: علی علیه السلام با طلوع فجر بر آنان یورش برد و کسی از او در اذان پیشی نمی‌گرفت. چون مشرکان صدای اذان را شنیدند، به یکدیگر گفتند: لابد چوپانی است که در بالای این کوه ها خدا را یاد می‌کند. ولی هنگامی که گفت: «أشهد أن محمداً رسول الله»، به یکدیگر گفتند: باید این چوپان از اصحاب آن جادوگر دروغ پیشه باشد. و امیر المومنین علی بن ابی طالب علیه السلام تا خورشید طلوع نمی‌کرد و ملائکه روز نازل نمی‌شدند، به جنگ نمی‌پرداخت. پس چون وارد روز شد، امیرالمومنین علیه السلام رو به حامل پرچم پیامبر صلی الله علیه و آله کرد و به او فرمود: آن را بالا ببر. چون مرد پرچمدار آن را بالا برد و مشرکان پرچم را دیدند، آن را شناختند و به یکدیگر گفتند: این (همان) دشمن شماست که در طلب او آمده‌اید! این‌ها محمد و اصحاب اویند. پس جوانی از مشرکان که از قدرتمندترین و کافرترین آن‌ها بود، خارج شد و اصحاب پیامبر را ندا داد: ای اصحاب جادوگر دروغگو! محمد کدامین شماست؟ تا به سوی من بیاید. و امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام به سوی او خارج شد و فرمود: مادرت به عزایت بنشیند. جادوگر و دروغگو، تو هستی. محمد با حق از جانب حق آمد. به او گفت: تو کیستی؟ فرمود: من علی بن ابی طالب برادر رسول خدا و پسرعموی او و شوهر دخترش هستم. گفت: آیا تو چنین مقام و منزلتی در نزد محمد داری؟ علی علیه السلام به او فرمود: آری. گفت: پس تو و محمد یکی هستید، اهمیتی نمی‌دهم که آیا با تو رودررو شده‌ام یا با محمد؛ و بر علی هجوم آورد در حالی که می‌گفت:

– ای علی، با شیری روبرو شده‌ای، برزگ‌مردی بخشنده در جنگ.

– شیری قدرتمند از مردان خثعم که یاریگر دین نشان‌دار (شناخته شده) و محکم و ثابت است.

علی بن ابی طالب علیه السلام نیز به او پاسخ داد و فرمود:

– با هماوردی جوان و شیری قدرتمند روبرو شده‌ای که در نبرد بی‌باک و دلاور است.

– من علی هستم که به زودی قبیله خثعم را، با نیزه‌های خطی که در گرد و غبار خون را نمایان می‌سازد، و با هر شمشیر برانی که ضربه وارد می‌سازد و آن‌ها را بهره‌مند می سازد، هلاکشان می‌سازم.

سپس هر یک از آن دو بر رقیب خود هجوم برد و دو ضربه میان آن‌ها رد و بدل شد. علی علیه السلام بر او ضربه‌ای وارد ساخت و او را کشت و خداوند روح او را در آتش فرو برد. سپس امیرالمومنین علی السّلام ندا داد: آیا مبارز و هماوردی است؟ با ندای او برادر مقتول به رویارویی‌اش برخاست و هر یک از آن‌ها بر حریف خود هجوم برد. امیر المومنین علی السّلام بر او نیز ضربه‌ای وارد ساخت و خداوند روح او را روانه آتش جهنم ساخت. سپس علی علیه السلام بار دیگر ندا در داد: آیا مبارز و هماوردی هست؟ این بار حارث بن مکیده که فرمانده آن سپاه بود و با پانصد سوار جنگاور برابر شمرده می‌شد، به رویارویی او شتافت. و او کسی بود که خدا در مورد او این آیه را نازل کرد. «إِنَّ الْانسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ» یعنی بسیار ناسپاس است. «وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ». به کفر او شاهد و گواه است. «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» – گفت: – مقصود امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام است. یعنی با پیروی و تبعیت از محمد، این اشتیاق خود به خیر و نیکی را نمایان ساخت. هنگامی که حارث

در برابر او قرار گرفت، هر یک از آن دو بر حریف خود یورش برد. علی بر او ضربه‌ای وارد ساخت و او را کشت. و خداوند روح او را در آتش جهنم فرو برد. سپس علی علیه السلام ندا در داد: آیا مبارز و هماوردی وجود دارد؟ این بار پسرعموی او که عمرو بن فتاک نامیده می‌شد به مقابله‌اش برخاست در حالی که می گفت:

- من عمرو هستم و پدرم فتاک بود و در دستم تیغه شمشیری برنده دارم.

- که با آن چنین، سر کسانی را که به مقابله ام برمی خیزند، قطع می کنم. امیرالمومنین علیه السّلام نیز در پاسخ به او فرمود:

- این جام مرگ را بگیر در حالی که پر و لبریز است. - جام لبریزی که با آبی تلخ (تلخی و ناگواری) درآمیخته است.

- پدرم مردی بود که در هنگام رویارویی در نبرد سرها را می‌درید و ساق‌ها را قطع می‌ساخت.

سپس هر یک از آن دو بر حریف خود هجوم برد و علی علیه السّلام بر او ضربه‌ای وارد ساخت و او را کشت و خداوند روح او را در آتش جهنم فرو برد. سپس علی علیه السّلام ندا داد: آیا مبارز و هماوردی است؟ ولی هیچ کس به مقابله‌اش برنخاست. و امیرالمومنین علیه السّلام خود بر آنان هجوم برد تا آنکه در میانه آن‌ها قرار گرفت که (مصداق) این سخن خدا است: «فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا» و در این پیکار علی علیه السّلام جنگاوران آن‌ها را کشت و اولادشان را به اسارت گرفت و اموالشان را تصاحب ساخت و اسیران آن‌ها را به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله حرکت داد. هنگامی که این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، او با همه اصحابش خارج شد و در سه میلی مدینه از علی علیه السّلام استقبال کرد. پیامبر پیش آمد و با ردایش گرد و غبار را از چهره امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام زدود و میان دیدگان او را بوسید و گریست و... فرمود: «ای علی! سپاس خدایی را که به واسطه تو پشت مرا نیرومند ساخت و با وجود تو مرا توانا ساخت. ای علی! من در مورد تو از خدا درخواست کردم، همانطور که برادرم موسی بن عمران صلوات الله و سلامه علیه از خداوند درخواست کرد که هارون در کار وی شریک گردد. و از خدا خواسته‌ام که بواسطه تو پشت مرا قدرتمند سازد.» سپس رو به اصحاب خویش کرد و فرمود: «ای گروه اصحاب من! مرا به خاطر محبت علی بن ابی طالب سرزنش نکنید که محبت من نسبت به علی، تنها به خاطر فرمان خداست. و خداوند مرا دستور داده است که علی را دوست بدارم و نزدیکش سازم. ای علی! هر که تو را دوست بدارد، مرا دوست داشته است و هر که مرا دوست بدارد، خدا را دوست داشته است و هر که خدا را دوست بدارد، خداوند او را دوست دارد. و بر خدا شایسته و سزاوار است که دوستدارانش را در بهشت منزل دهد. ای علی! هر که تو را دشمن بدارد، مرا دشمن داشته است و هر که مرا دشمن بدارد، خدا را دشمن داشته است و هر کس خدا را دشمن بدارد، خدا او را دشمن دارد و لعنش سازد. و بر خدا شایسته و سزاوار است که در روز قیامت او را به دشمنی نگاه دارد و از او هیچ مستحب و واجبی را نپذیرد.» - . تفسیر فرات : ۲۲۶ – ۲۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

خفقت الرایه تخفق بالضم و الکسر اضطربت و آلی و تألی أی حلف و الجمان بالضم جمع الجمانه و هی حبه تعمل من الفضه

كالـدره و الملاط بالكسـر الطين الـذى يجعل بين سافتى البناء و قال الفيروزآبادى أنجـد عرق و أعان و ارتفع و الدعوه أجابها و النجده القتال و الشـجاعه و الشده و الضـيغم الأسد و القرم بالفتح الفحل و السـيد و الغشمشم من يركب رأسه فلا يثنيه عن مراده شى ء.

أقول: إنما أوردت تلك الغزوه فى هـذا الموضع تبعا للمؤرخين و قـد مر أن المفيـد رحمه الله ذكرها فى موضـعين غير هذا و الله أعلم.

ص: ٩٠

١- فى المصدر: حتى استقبل عليّا عليه السلام.

٢- فى المصدر: فى حبى.

٣- فى المصدر: و كان حقيقا.

۴- فى المصدر: و كان حقيقا.

۵- تفسير فرات: ٢٢٢- ٢٢۶ و فيه: و لا يقبل عنه صرف و لا عدل و لاجاره.

**[ترجمه]«خفقت الرايه، تحفق» با ضمّه و کسره: یعنی پرچم در حرکت و اهتزاز بود. و «آلی» و «تألّی» یعنی: سوگند خورد. «الجمان»: با ضمه، جمع جمانه است و آن دانه‌ای است از نقره که شبیه مروارید ساخته می‌شود. «الملاط» باکسره: گِلی است که میان دو رده بنا (ردیف ساختمان)، قرار داده می‌شود. و فیروز آبادی گفت: «أنجد» یعنی: عرق کرد و یاری کرد و بالا رفت. و «الدعوة»: به آن پاسخ داد. و «النجدة»: نبرد و شجاعت و هجوم بردن. و «الضیغم»: شیر. و «القرم» با فتحه: جنس نر و آقا و بزرگوار. و «الغشمشم»: کسی که بی هیچ تامل و اندیشه‌ای در پی هدف خویش است و هیچ چیز او را از خواسته‌اش باز نمی‌دارد.

مؤلف: تنها به خاطر تبعیت از مورخین، آن جنگ را در این مکان آوردم و قبل از این اشاره شد که شیخ مفید رحمهٔ الله آن را در دو موضع دیگر به جز این ذکر کرده است و خدا خود آگاه‌تر است.

**[ترجمه]

باب ۲۶ فتح مکه

الآیات

الأسری: «وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ وَ اجْعَلْ لِی مِنْ لَدُنْکَ سُلْطاناً نَصِیراً* وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً»(۸۰-۸۱)

القصص: «إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لَرادُّکَ إِلی مَعادٍ»(۸۵)

التنزیل: «وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْفَتْحُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ* قُلْ یَوْمَ الْفَتْحِ لا یَنْفَعُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِیمانُهُمْ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ* فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ»(۲۸-۳۰)

الفتح: «إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً* لِیَغْفِرَ لَکَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ یُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکَ وَ یَهْدِیَکَ صِراطاً مُسْتَقِیماً* وَ یَنْصُرَکَ اللَّهُ نَصْراً عَزِیزاً* هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ السَّکِینَهَ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِینَ لِیَزْدادُوا إِیماناً مَعَ إِیمانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً»(۱-۴)

الممتحنه: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ وَ قَدْ کَفَرُوا بِما جاءَکُمْ مِنَ الْحَقِّ یُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِیَّاکُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّکُمْ إِنْ کُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهاداً فِی سَبِیلِی وَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِی تُسِرُّونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ وَ أَنَا أَعْلَمُ بِما أَخْفَیْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ وَ مَنْ یَفْعَلْهُ مِنْکُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ* إِنْ یَثْقَفُوکُمْ یَکُونُوا لَکُمْ أَعْداءً وَ یَبْسُطُوا إِلَیْکُمْ أَیْدِیَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَ وَدُّوا لَوْ تَکْفُرُونَ* لَنْ تَنْفَعَکُمْ أَرْحامُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَفْصِلُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ* قَدْ کانَتْ لَکُمْ أُسْوَهٌ حَسَنَهٌ فِی إِبْراهِیمَ وَ الَّذِینَ مَعَهُ إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْکُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ کَفَرْنا بِکُمْ وَ بَدا بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّی تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَکَ وَ ما أَمْلِکُ لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ رَبَّنا عَلَیْکَ تَوَکَّلْنا وَ إِلَیْکَ أَنَبْنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ* رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَهً لِلَّذِینَ کَفَرُوا وَ اغْفِرْ

لَنا رَبَّنا إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ* عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ الَّذِينَ عادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَ اللَّهُ قَدِيرٌ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* لا يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ* إِنَّما يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ أَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ وَ ظاهَرُوا عَلى إِخْراجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»(۱-۹)

(إلى قوله تعالى): «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ عَلى أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبايِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۱۲)

النصر: «إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ* وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً* فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كانَ تَوَّاباً»(۱-۳)

lt;meta info="- وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَ اجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطاناً نَصِيراً * وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً - . اسرا / ۸۰-۸۱[۱] -

{و بگو: «پروردگارا، مرا [در هر کاری] به طرز درست داخل کن و به طرز درست خارج ساز ، و از جانب خود برای من تسلطی یاری بخش قرار ده.»، و بگو: «حق آمد و باطل نابود شد. آری ، باطل همواره نابودشدنی است.»}

- إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جاءَ بِالْهُدى وَ مَنْ هُوَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ - . القصص/۸۵[۲] -

{در حقیقت، همان کسی که این قرآن را بر تو فرض کرد، یقیناً تو را به سوی وعده گاه باز می گرداند. بگو: «پروردگارم بهتر می داند چه کس هدایت آورده و چه کس در گمراهی آشکاری است؟»}

- وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ * قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ * فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ - . التنزيل/ ۳۰ - ۲۸

-

{و می پرسند: «اگر راست می گویید، این پیروزی [شما] چه وقت است؟»، بگو: «روز پیروزی ، ایمان کسانی که کافر شده اند سود نمی بخشد و آنان مهلت نمی یابند.» پس، از ایشان روی برتاب و منتظر باش که آن ها نیز در انتظارند.}

- إِنَّا فَتَحْنا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً* لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيَكَ صِراطاً مُسْتَقِيماً * وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْراً عَزِيزاً * هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدادُوا إِيماناً مَعَ إِيمانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً - . الفتح/ ۴ – ۱[۱] -

{ما تو را پیروزی بخشیدیم [چه] پیروزی درخشانی!، تا خداوند از گناه گذشته و آینده تو درگذرد و نعمت خود را بر تو تمام گرداند و تو را به راهی راست هدایت کند. و تو را به نصرتی ارجمند یاری نماید. اوست آن کس که در دل های مؤمنان

آرامش را فرو فرستاد تا ایمانی بر ایمان خود بیفزایند. و سپاهیان آسمان ها و زمین از آنِ خداست، و خدا همواره دانای سنجیده کار است.

– یا أَیُّهَا الَّذینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَ قَدْ کَفَرُوا بِما جاءَکُمْ مِنَ الْحَقِّ یُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِیَّاکُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّکُمْ إِنْ کُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهاداً فی سَبیلی وَ ابْتِغاءَ مَرْضاتی تُسِرُّونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَ أَنَا أَعْلَمُ بِما أَخْفَیْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ وَ مَنْ یَفْعَلْهُ مِنْکُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبیلِ * إِنْ یَثْقَفُوکُمْ یَکُونُوا لَکُمْ أَعْداءً وَ یَبْسُطُوا إِلَیْکُمْ أَیْدِیَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَ وَدُّوا لَوْ تَکْفُرُونَ * لَنْ تَنْفَعَکُمْ أَرْحامُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ یَفْصِلُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصیرٌ * قَدْ کانَتْ لَکُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فی إِبْراهیمَ وَ الَّذینَ مَعَهُ إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْکُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ کَفَرْنا بِکُمْ وَ بَدا بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَةُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلاَّ قَوْلَ إِبْراهیمَ لِأَبیهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَکَ وَ ما أَمْلِکُ لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْ‏ءٍ رَبَّنا عَلَیْکَ تَوَکَّلْنا وَ إِلَیْکَ أَنَبْنا وَ إِلَیْکَ الْمَصیرُ * رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلَّذینَ کَفَرُوا وَ اغْفِرْ لَنا رَبَّنا إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزیزُ الْحَکیمُ * لَقَدْ کانَ لَکُمْ فیهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ یَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمیدُ * عَسَى اللَّهُ أَنْ یَجْعَلَ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الَّذینَ عادَیْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَ اللَّهُ قَدیرٌ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحیمٌ * لا یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذینَ لَمْ یُقاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ لَمْ یُخْرِجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطینَ * إِنَّما یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذینَ قاتَلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ أَخْرَجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ وَ ظاهَرُوا عَلى إِخْراجِکُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ – . الممتحنه/ ۹ – ۱[۱] –

{ای کسانی که ایمان آورده اید، دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی برمگیرید [به طوری] که با آن ها اظهار دوستی کنید، و حال آنکه قطعاً به آن حقیقت که برای شما آمده کافرند [و] پیامبر [خدا] و شما را [از مکّه] بیرون می کنند که [چرا] به خدا، پروردگارتان ایمان آورده اید، اگر برای جهاد در راه من و طلب خشنودی من بیرون آمده اید. [شما] پنهانی با آنان رابطه دوستی برقرار می کنید در حالی که من به آنچه پنهان داشتید و آنچه آشکار نمودید داناترم. و هر کس از شما چنین کند، قطعاً از راه درست منحرف گردیده است. اگر بر شما دست یابند، دشمن شما باشند و بر شما به بدی دست و زبان بگشایند و آرزو دارند که کافر شوید. روز قیامت نه خویشان شما و نه فرزندانتان هرگز به شما سود نمی رسانند. [خدا] میانتان فیصله می دهد، و خدا به آنچه انجام می دهید بیناست. قطعاً برای شما در [پیروی از] ابراهیم و کسانی که با اویند سرمشقی نیکوست: آن گاه که به قوم خود گفتند: «ما از شما و از آنچه به جای خدا می پرستید بیزاریم. به شما کفر می ورزیم و میان ما و شما دشمنی و کینه همیشگی پدیدار شده تا وقتی که فقط به خدا ایمان آورید.» جز [در] سخن ابراهیم [که] به [نا] پدر [ی] خود [گفت:] «حتماً برای تو آمرزش خواهم خواست، با آنکه در برابر خدا اختیار چیزی را برای تو ندارم.» «ای پروردگار ما! بر تو اعتماد کردیم و به سوی تو بازگشتیم و فرجام به سوی توست. پروردگارا، ما را وسیله آزمایش [و آماج آزار] برای کسانی که کفر ورزیده اند مگردان ، و بر ما ببخشای که تو خود توانای سنجیده کاری.» قطعاً برای شما در [پیروی از] آنان سرمشقی نیکوست [یعنی] برای کسی که به خدا و روز بازپسین امید می بندد. و هر کس روی برتابد [بداند که] خدا همان بی نیاز ستوده [صفات] است. [امّا] خدا شما را از کسانی که در [کار] دین با شما نجنگیده و شما را از دیارتان بیرون نکرده اند، باز نمی دارد که با آنان نیکی کنید و با ایشان عدالت ورزید، زیرا خدا دادگران را دوست می دارد. فقط خدا شما را از دوستی با کسانی باز می دارد که در [کار] دین با شما جنگ کرده و شما را از خانه هایتان بیرون رانده و در بیرون راندنتان با یکدیگر همپشتی کرده اند. و هر کس آنان را به دوستی گیرد، آنان همان ستمگرانند.}

- يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ عَلى أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبايِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . الممتحنه/ ١٢[١] -

{ای پیامبر، چون زنان باایمان نزد تو آینـد که [با این شرط] با تو بیعت کننـد که چیزی را با خـدا شـریک نسازنـد، و دزدی نکنند، و زنا نکنند، و فرزندان خود را نکشند، و بچه های حرامزاده ای را که پس انداخته اند با بُهتان [و حیله] به شوهر نبندند، و در [کـار] نیـک از تو نافرمـانی نکننـد، بـا آنـان بیعت کن و از خـدا برای آنان آمرزش بخواه، زیرا خداونـد آمرزنـده مهربان است.}

- إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ * وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً * فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كانَ تَوَّاباً - . النصر/ ١ - ٣[٢] -

{چون یاریِ خـدا و پیروزی فرا رَسَد، و ببینی که مردم دسته دسته در دین خدا درآیند، پس به سـتایش پروردگارت نیایشگر باش و از او آمرزش خواه، که وی همواره توبه پذیر است.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: فی قوله تعالی رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ قیل معناه أدخلنی المدینه و أخرجنی منها إلی مکه للفتح

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ غَيْرِهِ (١) قَالَ وَ رُوِيَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله مَكَّةَ وَ حَوْلَ الْبَيْتِ ثَلَاثُمِائَةٍ وَ سِتُّونَ صَنَماً فَجَعَلَ يَطْعَنُهَا وَ يَقُولُ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً- أورده البخاری فی الصحیح.

و قال الکلبی فجعل ینکب (٢) لوجهه إذا قال ذلک و أهل مکه یقولون ما رأینا رجلا أسحر من محمد. (٣) قوله تعالی لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ روی عن ابن عباس و غیره أنه وعد بفتح مکه و عوده صلی الله علیه و آله إلیها.

قوله تعالی قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ قال البیضاوی هو یوم القیامه فإنه یوم نصر المسلمین علی الکفره و الفصل بینهم و قیل یوم بدر أو یوم فتح مکه و المراد بالذین کفروا المقتولون منهم فیه فإنه لا ینفعهم إیمانهم حال القتل و لا

١- ذکر الطبرسیّ معان اخری ترکها المصنّف اختصارا.

٢- فی المصدر: فجعل الصنم: ینکب.

٣- مجمع البیان ۶: ۴۳۵.

يمهلون و انطباقه جوابا عن سؤالهم من حيث المعنى باعتبار ما عرف من غرضهم (۱) فإنهم لما أرادوا به الاستعجال تكذيبا و استهزاء أجيبوا بما يمنع الاستعجال فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ و لا تبال بتكذيبهم و قيل هو منسوخ بآيه السيف وَ انْتَظِرْ النصره عليهم إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ الغلبه عليك. (۲) قوله تعالى إِنَّا فَتَحْنا قال الطبرسى رضى الله عنه أى قضينا عليك قضاء ظاهرا أو يسرنا لك يسرا بينا أو أعلمناك علما ظاهرا فيما أنزلنا عليك من القرآن و أخبرناك به من الدين أو أرشدناك إلى الإسلام و فتحنا لك أمر الدين ثم اختلف في هذا الفتح على وجوه أحدها أن المراد به فتح مكه وعده الله ذلك عام الحديبيه عند انصرافه منها (۳) و تقديره قضينا لك بالنصر على أهلها و عن جابر قال ما كنا نعلم فتح مكه إلا يوم الحديبيه. و ثانيها أنه صلح الحديبيه و ثالثها أنه فتح خيبر و رابعها أن الفتح الظفر على الأعداء كلهم بالحجج و المعجزات الظاهره و إعلاء كلمه الإسلام. (۴)

و قال في قوله تعالى لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَ عَدُوَّكُمْ أَوْلِياءَ نزلت في حاطب بن أبي بلتعه و ذلك أن ساره مولاه أبي عمرو بن صيفي بن هشام أتت رسول الله صلى الله عليه و آله من مكه إلى المدينه بعد بدر بسنتين فقال لها رسول الله صلى الله عليه و آله أ مسلمه جئت قالت لا قال أ مهاجره جئت قالت لا قال فما جاء بك قالت كنتم الأصل و العشيره و الموالي و قد ذهبت موالي و احتجت حاجه شديده فقدمت عليكم لتعطوني و تكسوني و تحملوني قال فأين أنت من شبان (۵) مكه و كانت مغنيه نائحه قالت ما طلب مني بعد وقعه بدر فحث رسول الله صلى الله عليه و آله عليها بني عبد المطلب فكسوها و حملوها و أعطوها نفقه و كان رسول الله صلى الله عليه و آله يتجهز (۶) لفتح مكه

ص: ۹۳

۱- في المصدر: من اغراضهم.

۲- أنوار التنزيل ۲: ۲۶۳.

۳- في المصدر: و عدها اللّه ذلك عام الحديبيه عند انكفائه منها.

۴- مجمع البيان ۹: ۱۰۹ و ۱۱۰. و اختصره المصنّف. راجع.

۵- من شباب خ ل.

۶- يتهجر خ ل.

فأتاها حاطب بن أبی بلتعه فکتب معها کتابا إلی أهل مکه و أعطاها عشره دنانیر عن ابن عباس و عشره دراهم عن مقاتل و کساها بردا علی أن توصل الکتاب إلی أهل مکه و کتب فی الکتاب من حاطب بن أبی بلتعه إلی أهل مکه أن رسول الله یریدکم فخذوا حذرکم.

فخرجت ساره و نزل جبرئیل علیه السلام فأخبر النبی صلی الله علیه و آله بما فعل فبعث (۱) رسول الله صلی الله علیه و آله علیا و عمارا و عمر و الزبیر و طلحه و المقداد بن الأسود و أبا مرثد و کانوا کلهم فرسانا و قال لهم انطلقوا حتی تأتوا روضه خاخ فإن بها ظعینه معها کتاب من حاطب إلی المشرکین فخذوه منها فخرجوا حتی أدرکوها فی ذلک المکان الذی ذکره رسول الله صلی الله علیه و آله فقالوا لها أین الکتاب فحلفت بالله ما معها من کتاب فنحوها و فتشوا متاعها فلم یجدوا معها کتابا فهموا بالرجوع فقال علی علیه السلام و الله ما کذبنا و لا کذبنا و سل سیفه و قال (۲) أخرجی الکتاب و إلا و الله لأضربن عنقک فلما رأت الجد أخرجته من ذؤابتها قد خبأتها (۳) فی شعرها فرجعوا بالکتاب إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فأرسل إلی حاطب فأتاه فقال له هل تعرف الکتاب قال نعم قال فما حملک علی ما صنعت فقال یا رسول الله و الله ما کفرت منذ أسلمت (۴) و لا غششتک منذ صحبتک (۵) و لا أجبتهم منذ فارقتهم و لکن لم یکن أحد من المهاجرین إلا و له بمکه من یمنع عشیرته و کنت عزیزا (۶) فیهم أی غریبا و کان أهلی بین ظهرانیهم (۷) فخشیت علی أهلی فأردت أن أتخذ عندهم یدا و قد علمت أن الله ینزل بهم بأسه و أن کتابی لا یغنی عنهم شیئا فصدقه رسول الله صلی الله علیه و آله و عذره فقام عمر بن الخطاب و قال دعنی یا رسول الله أضرب عنق هذا المنافق فقال رسول الله و ما یدریک یا عمر لعل الله اطلع علی أهل

۱- فأرسل خ ل.

۲- فی المصدر: و قال لها.

۳- فی المصدر: قد اخباتها.

۴- فی المصدر: مذ اسلمت خ ل.

۵- فی المصدر: منذ نصحتک.

۶- الصحیح کما فی المصدر: (عریرا) بالراءین.

۷- أی فی وسطهم و فی معظمهم.

بدر فغفر لهم فقال لهم اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم.

وَ رَوَى الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ فِي صَحِيحِهِمَا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (۱) بْنِ أَبِي رَافِعٍ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيّاً علیه السلام يَقُولُ بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَا وَ الْمِقْدَادَ وَ الزُّبَيْرَ وَ قَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا (۲) كِتَابٌ.

و ذکر نحوه. (۳) تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ قال البيضاوى أى تقضون إليهم الموده بالمكاتبه و الباء مزيده أو إخبار رسول الله صلی الله علیه و آله بسبب الموده وَ قَدْ كَفَرُوا بِما جاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ حال من فاعل أحد الفعلين (۴) يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِيَّاكُمْ أى من مكه و هو حال من كفروا أو استئناف لبيانه أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ لأن تؤمنوا به إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ عن أوطانكم جِهاداً فِي سَبِيلِي وَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِي عله للخروج و عمده للتعليق (۵) و جواب الشرط محذوف دل عليه لا تتخذوا تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ بدل من تلقون أو استئناف معناه أى طائل لكم فى إسرار الموده أو الإخبار بسبب الموده وَ أَنَا أَعْلَمُ بِما أَخْفَيْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ أى منكم و قيل أعلم مضارع و الباء مزيده و ما موصوله أو مصدريه وَ مَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ أى يفعل الاتخاذ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ أخطأه إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يظفروا بكم (۶) يَكُونُوا لَكُمْ أَعْداءً لا ينفعكم (۷) إلقاء الموده إليهم وَ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ بما يسوؤكم كالقتل و الشتم وَ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ و تمنوا ارتدادكم و مجيؤه وحده بلفظ الماضى للإشعار بأنهم ودوا ذلك قبل كل شى ء و أن ودادتهم حاصله و إن لم يثقفوكم لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحامُكُمْ قراباتكم وَ لا أَوْلادُكُمْ الذين توالون المشركين لأجلهم يَوْمَ الْقِيامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ يفرق بينكم بما عراكم من الهول فيفر بعضكم من بعض وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ فيجازيكم عليه قَدْ كانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ قدوه اسم لما يؤتسى به فِي إِبْراهِيمَ وَ الَّذِينَ مَعَهُ صفه ثانيه

۱- عبيد اللّه خ ل.

۲- و معها خ ل.

۳- مجمع البيان ۹: ۲۶۹ و ۲۷۰.

۴- أي تتخذوا، او تلقون. منه رحمه اللّه.

۵- فی المصدر: و عمده للتعليق.

۶- فی المصدر: ان يظهروا بكم.

۷- فی المصدر: و لا ينفعكم.

أو خبر كـان و لكم لغو أو حـال من المسـتكن فی حسـنه أو صـله لها لا لأسوه لأنها وصـفت إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ ظرف لخبر كان إِنَّا بُرَآؤُا مِنْكُمْ جمع بری ء كظريف و ظرفـاء وَ مِمَّا تَعْبُـدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنا بِكُمْ أی بـدينكم أو بمعبودكم أو بكم و به فلا نعتد بشأنكم و آلهتكم وَ بَدا بَيْنَنا إلی قوله وَحْدَهُ فتنقلب العداوه و البغضاء ألفه و محبه إِلَّا قَوْلَ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ استثناء من قوله أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ رَبَّنا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنا متصل بما قبل الاستثناء أو أمر من الله للمؤمنين بأن يقولوه (۱) فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا بأن تسلطهم علينا فيفتنونا بعـذاب لا نتحمله لَقَدْ كانَ لَكُمْ تكرير لمزيـد الحث علی التأسـی بإبراهيم و لـذلك صدر بالقسم و أبدل قوله لِمَنْ كـانَ يَرْجُوا اللَّهَ من لَكُمْ فإنه يـدل علی أنه لا ينبغی لمؤمن أن يترك التأسـی بهم و أن تركه مؤذن بسوء العقيـده و لـذلك عقبه بقوله وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيـدُ فإنه جدير بأن يوعد به الكفره. (۲) قوله تعالی وَ بَيْنَ الَّذِينَ عادَيْتُمْ مِنْهُمْ قال الطبرسی أی من كفار مكه مَوَدَّةً بالإسـلام قال مقاتل لما أمر الله سـبحانه المؤمنين بعداوه الكفار عادوا أقرباءهم فنزلت و المعنی أن موالاه الكفار لا تنفع و الله سـبحانه قادر علی أن يوفقهم للإيمان و يحصل الموده بينكم و بينهم و قد فعل ذلك حين أسـلموا عام الفتح (۳) وَ اللَّهُ قَدِيرٌ علی نقل القلوب من العداوه إلی الموده وَ اللَّهُ غَفُورٌ لذنوب عباده رَحِيمٌ بهم إذا تابوا و أسـلموا لا يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقاتِلُوكُمْ أی ليس ينهاكم عن مخالطه أهل العهـد الـذين عاهـدوكم علی ترك القتال و برهم و معاملتهم بالعـدل و هو قوله أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ أی و تعدلوا فيما بينكم و بينهم من الوفاء بالعهد و قيل إن المسلمين استأمروا النبی صلی الله عليه و آله فی أن يبروا أقرباءهم

۱- زاد فی المصدر: تتميما لما وصاهم به من قطع العلائق بينهم و بين الكفّار «ربنا لا تجعلنا».

۲- أنوار التنزيل ۲: ۵۱۴ و ۵۱۵. و اختصره المصنّف.

۳- فی المصـدر: و تحصـيل الموده بينكم و بينهم فكونوا علی رجاء و طمع من اللّه ان يفعل ذلك و قـد فعل ذلك حين اسـلموا عام الفتح فحصلت الموده بينهم و بين المسلمين.

من المشـركين و ذلـك قبـل أن يـؤمروا بقتـال جميع المشـركين فنزلت هـذه الآـيه و هى منسوخه بقوله فَاقْتُلُوا الْمُشْـرِكِينَ حَيْثُ وَجَـدْتُمُوهُمْ عـن ابـن عبـاس و غيره و قيـل إنه عنى بالـذين لم يقـاتلوكم من آمن من أهـل مكه و لم يهـاجر (۱) إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِـطِينَ أى العـادلين و قيل الـذين يجعلون لقراباتهم قسـطا مما فى بيوتهم من المطعومات إِنَّما يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قاتَلُوكُمْ فِي الـدِّينِ من أهـل مكه و غيرهم وَ أَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ أى منازلكم و أملاككم وَ ظاهَرُوا عَلى إِخْراجِكُمْ أى العوام و الأتباع الـذين عـاونوا رؤسـاءهم على الباطـل أَنْ تَـوَلَّوْهُمْ أى ينهـاكم عن أن تولـوهم و توادوهم و تحبوهم و المعنى أن مكـاتبتكم (۲) بإظهار سر المؤمنين موالاه لهم. (۳) و قـال رحمه الله فى قوله تعـالى يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ ثم ذكر سـبحانه بيعه النسـاء و كـان ذلـك يوم فتـح مكه لمـا فرغ النبى صـلى الله عليه و آله من بيعه الرجال و هو على الصـفا جاءته النساء يبايعنه فنزلت الآيه فى مبايعتهن أن يأخذ عليهن هذه الشـروط و هى (۴) عَلى أَنْ لا يُشْـرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً من الأصنام و الأوثان وَ لا يَسْرِقْنَ لاـ من أزواجهن و لاـ من غيرهم وَ لاـ يَزْنِينَ وَ لاـ يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ لاـ بـالوأد و لاـ بالإسـقاط وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ أى بكـذب يكـذبنه فى مولود يوجـد بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ أى لاـ يلحقن بـأزواجهن غير أولاـدهم عن ابن عباس و قال الفراء كانت المرأه تلتقط (۵) المولود فتقول لزوجها هـذا ولـدى منك فـذلك البهتان المفترى بين أيـديهن و أرجلهن و ذلك أن الولد إذا وضـعته الأم سقط بين يديها و رجليها و ليس المعنى نهيهن من أن يأتين بولد من الزنا فينسبنه إلى الأزواج لأن الشرط بنهى الزنا قد تقدم و قيل البهتان الذى نهين عنه قذف المحصنات و الكذب على الناس و إضافه الأولاد إلى الأزواج على البطلان فى

ص: ۹۷

۱- و لم يهاجروا خ ل.

۲- مكاتبتهم خ ل.

۳- مجمع البيان ۹: ۲۷۲.

۴- المصدر خال عن الجار.

۵- تلفظ خ ل.

الحاضر و المستقبل من الزمان لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ و هو جميع ما يأمرهن به لأنه صلى الله عليه و آله لا يأمر إلا بالمعروف و قيل عنى بالمعروف النهى عن النوح و تمزيق الثياب و جز الشعر و شق الجيب و خمش الوجه و الدعاء بالويل فَبايِعْهُنَّ على ذلك وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ من ذنوبهن إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ أى صفوح عنهن رَحِيمٌ منعم عليهن.

وَ رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله بَايَعَهُنَّ وَ كَانَ عَلَى الصَّفَا وَ كَانَ عُمَرُ أَسْفَلَ مِنْهُ وَ هِنْدُ بِنْتُ عُتْبَةَ مُتَنَقِّبَةً مُتَنَكِّرَةً مَعَ النِّسَاءِ خَوْفاً أَنْ يَعْرِفَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ أُبَايِعُكُنَّ عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً فَقَالَتْ هِنْدٌ إِنَّكَ لَتَأْخُذُ عَلَيْنَا أَمْراً مَا رَأَيْنَاكَ أَخَذْتَهُ عَلَى الرِّجَالِ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ بَايَعَ الرِّجَالَ يَوْمَئِذٍ عَلَى الْإِسْلَامِ وَ الْجِهَادِ فَقَطْ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ لَا تَسْرِقْنَ فَقَالَتْ هِنْدٌ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ مُمْسِكٌ وَ إِنِّي أَصَبْتُ مِنْ مَالِهِ هَنَاتٍ فَلَا أَدْرِي أَ يَحِلُّ لِي أَمْ لَا فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ مَا أَصَبْتِ مِنْ شَيْ ءٍ (١) فِيمَا مَضَى وَ فِيمَا غَبَرَ فَهُوَ لَكِ حَلَالٌ فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَرَفَهَا فَقَالَ لَهَا وَ إِنَّكِ لَهِنْدُ بِنْتُ عُتْبَةَ قَالَتْ نَعَمْ فَاعْفُ عَمَّا سَلَفَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ عَفَا اللَّهُ عَنْكَ فَقَالَ وَ لَا تَزْنِينَ فَقَالَتْ هِنْدٌ أَ وَ تَزْنِي الْحُرَّةُ فَتَبَسَّمَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لِمَا جَرَى بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَقَالَ صلى الله عليه و آله وَ لَا تَقْتُلْنَ أَوْلَادَكُنَّ فَقَالَتْ هِنْدٌ رَبَّيْنَاهُمْ صِغَاراً وَ قَتَلْتُمُوهُمْ كِبَاراً فَأَنْتُمْ وَ هُمْ أَعْلَمُ وَ كَانَ ابْنُهَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ قَتَلَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام يَوْمَ بَدْرٍ فَضَحِكَ عُمَرُ حَتَّى اسْتَلْقَى وَ تَبَسَّمَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ لَمَّا قَالَ وَ لَا تَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ قَالَتْ هِنْدٌ وَ اللَّهِ إِنَّ الْبُهْتَانَ قَبِيحٌ وَ مَا تَأْمُرُنَا إِلَّا بِالرُّشْدِ وَ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَ لَمَّا قَالَ وَ لَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ قَالَتْ هِنْدٌ مَا جَلَسْنَا مَجْلِسَنَا هَذَا وَ فِي أَنْفُسِنَا أَنْ نَعْصِيَكَ فِي شَيْ ءٍ.

وَ رَوَى الزُّهْرِيُّ عَنْ عَرَفَهَ (٢) عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يُبَايِعُ النِّسَاءَ بِالْكَلَامِ بِهَذِهِ الْآيَهِ أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ مَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ إِلَّا امْرَأَةً يَمْلِكُهَا- رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الصَّحِيحِ.

١- من مالى خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

٢- عن عروه خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ صلی الله علیه و آله کَانَ إِذْ بَایَعَ النِّسَاءَ دَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ فَغَمَسَ یَدَهُ فِیهِ ثُمَّ غمس [غَمَسْنَ أَیْدِیَهُنَّ فِیهِ و قیل إنه کان یبایعهن من وراء الثوب- عن الشعبی.

و الوجه فی بیعه النساء مع أنهن لسن من أهل النصره بالمحاربه هو أخذ العهد علیهن بما یصلح من شأنهن فی الدین و الأنفس (۱) و الأزواج و کان ذلک فی صدر الإسلام و لئلا ینفتق بهم فتق لما ضیع من الأحکام (۲) فبایعهن النبی صلی الله علیه و آله حسما (۳) لذلک. (۴) و قال رضی الله عنه فی قوله سبحانه إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ علی من عاداک و هم قریش وَ الْفَتْحُ یعنی فتح مکه و هذه بشاره من الله سبحانه لنبیه بالفتح و النصر قبل وقوع الأمر وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً أی جماعه بعد جماعه و زمره بعد زمره و المراد بالدین الإسلام و التزام أحکامه و اعتقاد صحته و توطین النفس علی العمل به قال الحسن لما فتح رسول الله صلی الله علیه و آله مکه قالت العرب أما إذا ظفر محمد بأهل الحرم و قد أجارهم الله من أصحاب الفیل فلیس لکم به ید (۵) فکانوا یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً أی جماعات کثیره بعد أن کانوا یدخلون فیه واحدا واحدا و اثنین و اثنین فصارت القبیله تدخل بأسرها فی الإسلام و قیل فی دین الله أی فی طاعه الله و طاعتک فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَ اسْتَغْفِرْهُ هذا أمر من الله سبحانه بأن ینزهه عما لا یلیق به من صفات النقص و أن یستغفره و وجه وجوب ذلک بالنصر و الفتح أن النعمه تقتضی القیام بحقها و هو شکر المنعم و تعظیمه و الایتمار بأوامره و الانتهاء عن معاصیه (۶) فکأنه قال قد حدث أمر یقتضی الشکر و الاستغفار و إن لم یکن ثم ذنب فإن الاستغفار قد یکون عند ذکر المعصیه بما ینافی الإصرار و قد یکون علی وجه التسبیح و الانقطاع إلی الله سبحانه إِنَّهُ کانَ تَوَّاباً یقبل توبه من بقی کما یقبل توبه من مضی

قال مقاتل لما نزلت هذه السوره قرأها علی أصحابه

۱- للانفس خ ل.

۲- فی المصدر: لما وضع الاحکام.

۳- أی حسما للفتق. و حسم الشی ء: قطعه مستأصلا إیّاه فانقطع.

۴- مجمع البیان ۹: ۲۷۵ و ۲۷۶.

۵- یدان خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر و زاد فیه: ای طاقه.

۶- عند معاصیه خ ل.

ففرحوا و استبشروا و سمعها العباس فبكى فقال صلى الله عليه و آله ما يبكيك يا عم فقال أظن أنه قد نعيت إليك نفسك يا رسول الله فقال إنه لكما تقول فعاش بعدها سنتين و ما رئى فيهما ضاحكا مستبشرا.

قال و هذه السوره تسمى سوره التوديع

وَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَّا نَزَلَتْ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ قَالَ صلى الله عليه و آله نُعِيَتْ إِلَيَّ نَفْسِي بِأَنَّهَا مَقْبُوضَهٌ فِي هَذِهِ السَّنَهِ.

و اختلف فى أنهم من أى وجه علموا ذلک و ليس فى ظاهره نعى فقيل لأن التقدير فسبح بحمد ربک فإنک حينئذ لاحق بالله و ذائق الموت كما ذاق من قبلک من الرسل و عند الكمال يرقب الزوال كما قيل:

إذا تم أمر دنا (۱) نقصه***توقع زوالا إذا قيل تم

و قيل لأنه سبحانه أمره بتجديد التوحيد و استدراک الفائت بالاستغفار و ذلک مما يلزم عند الانتقال من هذه الدار إلى دار الأبرار.

وَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتِ السُّورَهُ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَقُولُ كَثِيراً سُبْحَانَکَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِکَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنَّکَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

وَ عَنْ أُمِّ سَلَمَهَ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِآخِرِهِ لَا يَقُومُ وَ لَا يَقْعُدُ وَ لَا يَجِي ءُ وَ لَا يَذْهَبُ إِلَّا قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ بِحَمْدِهِ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَ أَتُوبُ إِلَيْهِ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ ذَلِکَ فَقَالَ إِنِّي أُمِرْتُ بِهَا ثُمَّ قَرَأَ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ.

وَ فِي رِوَايَهِ عَائِشَهَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سُبْحَانَکَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِکَ أَسْتَغْفِرُکَ وَ أَتُوبُ إِلَيْکَ.

ثم قال رحمه الله لما صالح رسول الله صلى الله عليه و آله قريشا عام الحديبيه كان فى أشراطهم أنه من أحب أن يدخل فى عهد (۲) رسول الله صلى الله عليه و آله دخل فيه فدخلت خزاعه فى عهد رسول الله صلى الله عليه و آله و دخلت بنو بكر فى عهد (۳) قريش و كان بين القبيلتين شر قديم ثم وقعت فيما بعد بين بنى بكر و خزاعه مقاتله و رفدت قريش بنى بكر بالسلاح و قاتل معهم من قريش من قاتل بالليل مستخفيا و كان ممن أعان

۱- فى المصدر: بدا نقصه.

۲- عقد خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۳- عقد خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

بنی بکر علی خزاعه بنفسه عکرمه بن أبی جهل و سهیل بن عمرو فرکب عمرو بن سالم الخزاعی حتی قدم علی رسول الله صلی الله علیه و آله المدینه و کان ذلک مما هاج فتح مکه فوقف علیه و هو فی المسجد بین ظهرانی القوم فقال:

لا هم إنی ناشد محمدا*** حلف أبینا و أبیه الأتلدا

إن قریشا أخلفوک الموعدا*** و نقضوا میثاقک المؤکدا

و قتلونا رکعا و سجدا

فقال رسول الله صلی الله علیه و آله حسبک یا عمرو ثم قام فدخل دار میمونه و قال اسکبی لی ماء فجعل یغتسل و هو یقول لا نصرت إن لم أنصر بنی کعب و هم رهط عمرو بن سالم ثم خرج بدیل بن الورقاء الخزاعی فی نفر من خزاعه حتی قدموا علی رسول الله صلی الله علیه و آله فأخبروه بما أصیب منهم و مظاهره قریش بنی بکر علیهم ثم انصرفوا راجعین إلی مکه و قد کان صلی الله علیه و آله قال للناس کأنکم بأبی سفیان قد جاء لیشدد العقد و یزید فی المده و سیلقی بدیل بن ورقاء فلقوا أبا سفیان بعسفان و قد بعثته قریش إلی النبی صلی الله علیه و آله لیشدد العقد فلما لقی أبو سفیان بدیلا قال من أین أقبلت یا بدیل قال سرت فی هذا الساحل و فی بطن هذا الوادی قال ما أتیت محمدا قال لا فلما راح بدیل إلی مکه قال أبو سفیان لئن کان جاء من المدینه لقد علف بها النوی فعمد إلی مبرک ناقته فأخذ (۱) من بعرها ففت فرأی فیه (۲) النوی فقال أحلف بالله لقد جاء بدیل محمدا ثم خرج أبو سفیان حتی قدم علی رسول الله صلی الله علیه و آله فقال یا محمد احقن دم قومک و أجر بین قریش و زدنا فی المده فقال أ غدرتم یا أبا سفیان قال لا قال فنحن علی ما کنا علیه فخرج فلقی أبا بکر فقال یا أبا بکر أجر بین قریش قال ویحک و أحد یجیر علی رسول الله صلی الله علیه و آله ثم لقی عمر بن الخطاب فقال له مثل ذلک ثم خرج فدخل علی أم حبیبه فذهب لیجلس علی الفراش فأهوت إلی الفراش فطوته فقال یا بنیه أ رغبه (۳) بهذا الفراش عنی فقالت نعم هذا فراش رسول الله صلی الله علیه و آله ما

۱- و أخذ خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- فیها خ ل.

۳- رغبت خ ل.

كنت لتجلس عليه و أنت رجس مشرك ثم خرج فدخل على فاطمه فقال يا بنت سيد العرب تجيرين بين قريش و تزيدين فى المده فتكونين أكرم سيده فى الناس فقالت جوارى جوار رسول الله صلى الله عليه و آله فقال أ تأمرين ابنيك أن يجيرا بين الناس قالت و الله ما بلغ ابناى أن يجيرا بين الناس و ما يجير على رسول الله صلى الله عليه و آله أحد (١) فقال يا أبا الحسن إنى أرى الأمور قد اشتدت على فانصحنى فقالت أنت شيخ قريش فقم على باب المسجد و أجر بين قريش ثم الحق بأرضك قال و ترى ذلك مغنيا عنى شيئا قال لا و الله ما أظن ذلك و لكن لا أجد لك غير ذلك فقام أبو سفيان فى المسجد فقال يا أيها الناس إنى قد أجرت بين قريش ثم ركب بعيره فانطلق فلما أن قدم على قريش قالوا ما وراك فأخبرهم بالقصه فقالوا و الله إن زاد ابن أبى طالب على أن لعب (٢) بك فما يغنى عنا ما قلت قال لا و الله ما وجدت غير ذلك قال فأمر رسول الله بالجهاز لحرب مكه و أمر الناس بالتهيؤ و قال اللهم خذ العيون و الأخبار عن قريش حتى نبغتها فى بلادها و كتب حاطب بن أبى بلتعه إلى قريش فأتى رسول الله صلى الله عليه و آله الخبر من السماء فبعث عليا عليه السلام و الزبير حتى أخذا كتابه من المرأه و قد مضت هذه القصه فى سوره الممتحنه.

ثم استخلف رسول الله صلى الله عليه و آله أبا دهم (٣) الغفارى و خرج عامدا إلى مكه لعشر مضين من شهر رمضان سنه ثمان فى عشره آلاف من المسلمين و نحو من أربعمائه فارس و لم يتخلف من المهاجرين و الأنصار عنه أحد و قد كان أبو سفيان بن الحارث بن عبد المطلب و عبد الله بن أميه بن المغيره قد لقيا رسول الله صلى الله عليه و آله بنيق العقاب فيما بين مكه و المدينه فالتمسا الدخول عليه فلم يأذن لهما فكلمته أم سلمه فيهما فقالت يا رسول الله ابن عمك و ابن عمتك و صهرك قال لا حاجه لى فيهما أما ابن عمى فهو (۴) الذى هتك عرضى و أما ابن عمتى و صهرى فهو الذى قال لى بمكه ما قال قال فلما خرج (۵) الخبر إليهما بذلك و مع أبى سفيان

١- واحد خ ل.

٢- أراد ابن أبى طالب ان يلعب خ.

٣- فى المصدر: ابارهم.

۴- فهتك خ ل.

۵- اخرج خ ل.

بنی له فقال و الله لیأذنن لی أو لآخذن بید بنی هذا ثم لنذهبن فی الأرض حتی نموت عطشا و جوعا فلما بلغ ذلک رسول الله صلی الله علیه و آله رق لهما فأذن لهما فدخلا علیه فأسلما فلما نزل رسول الله صلی الله علیه و آله مر الظهران و قد غمت (۱) الأخبار عن قریش فلا یأتیهم عن رسول الله صلی الله علیه و آله خبر خرج فی تلک اللیله أبو سفیان بن حرب و حکیم بن حزام و بدیل بن ورقاء یتجسسون الأخبار و قد قال العباس للبید (۲) یا سوء صباح (۳) قریش و الله لئن بغتها رسول الله صلی الله علیه و آله فی بلادها فدخل مکه عنوه إنه لهلاک قریش إلی آخر الدهر فخرج العباس علی بغله رسول الله صلی الله علیه و آله و قال أخرج إلی الأراک لعلی أری حطابا أو صاحب لبن أو داخلا یدخل مکه فیخبرهم بمکان رسول الله صلی الله علیه و آله فیأتونه و یستأمنونه (۴) قال العباس فو الله إنی لأطوف فی الأراک ألتمس ما خرجت له إذ سمعت صوت أبی سفیان و حکیم بن حزام و بدیل بن ورقاء و سمعت أبا سفیان یقول و الله ما رأیت کالیوم قط نیرانا فقال بدیل هذه نیران خزاعه فقال أبو سفیان خزاعه ألأم من ذلک قال فعرفت صوته فقلت یا أبا حنظله یعنی أبا سفیان فقال أبو الفضل فقلت نعم قال لبیک فداک أبی و أمی ما وراک فقلت هذا رسول الله صلی الله علیه و آله وراک قد جاء بما لا قبل لکم به بعشره آلاف من المسلمین قال فما تأمرنی قلت ترکب عجز هذه البغله فأستأمن لک رسول الله صلی الله علیه و آله فو الله لئن ظفر بک لیضربن عنقک فردفنی فخرجت أرکض به بغله رسول الله فکلما مررت بنار من نیران المسلمین قالوا هذا عم رسول الله صلی الله علیه و آله علی بغله رسول الله صلی الله علیه و آله حتی مررت بنار عمر بن الخطاب فقال یعنی عمر یا أبا سفیان الحمد لله الذی أمکن منک بغیر عهد و لا عقد ثم اشتد نحو رسول الله صلی الله علیه و آله و رکضت البغله حتی اقتحمت باب القبه و سبقت عمر بما یسبق به الدابه البطیئه الرجل البطی ء فدخل عمر فقال یا رسول الله صلی الله علیه و آله هذا أبو سفیان عدو الله قد أمکن الله منه بغیر عهد و لا عقد فدعنی أضرب عنقه فقلت یا رسول الله

۱- و قد عمیت خ ل. أقول: غم علیه الامر: خفی.

۲- لیلتئذ خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- لیله سوء یا سوء صباح خ ل.

۴- فی المصدر: فیستأمنونه.

إنی قد أجرته ثم جلست (۱) إلی رسول الله و أخـذت برأسه و قلت و الله لا يناجيه اليوم أحـد دونی فلما أكثر فيه عمر قلت مهلا يا عمر فو الله ما تصـنع هـذا بالرجل (۲) إلاـ أنه رجـل من بنی عبـد منـاف و لو كان من عـدی بن كعب ما قلت هـذا قال مهلا يا عباس فو الله لإسـلامک يوم أسـلمت كان أحب إلی من إسـلام الخطاب لو أسلم فقال صلی الله عليه و آله اذهب فقد آمناه حتی تغدو به علی بالغداه.

قال فلما أصبح غـدوت به علی رسول الله صـلی الله عليه و آله فلما رآه قال ويحک يا أبا سـفيان أ لـم يأن لک أن تعلم أن لا إله إلا الله فقال بأبی أنت و أمی ما أوصـلک و أكرمک و أرحمک و أحلمک و الله لقـد ظننت أن لو كان معه إله لأغنی يوم بدر و يوم أحـد فقال ويحک يا با سـفيان أ لم يأن لک أن تعلم أنی رسول الله فقال بأبی أنت و أمی أما هـذه فإن فی النفس منها شـيئا قـال العباس فقلت له ويحک (۳) اشـهد بشـهاده الحق قبل أن يضـرب عنقک فتشهد فقال صلی الله عليه و آله للعباس انصرف يا عباس فاحبسه عند مضـيق الوادی حتی تمر عليه جنود الله قال فحبسته عند خطم الجبل بمضيق الوادی و مر عليه القبائل قبيله قبيله و هو يقول من هؤلاـء و من هؤلاء و أقول أسـلم و جهينه و فلان حتی مر رسول الله صـلی الله عليه و آله فی الكتيبه الخضـراء من المهاجرين و الأنصار فی الحديد لا يری منهم إلا الحدق فقال من هؤلاء يا أبا الفضل قلت هذا رسول الله صلی الله عليه و آله فی المهـاجرين و الأنصـار فقال يا أبا الفضل لقـد أصبح ملک ابن أخيک عظيما فقلت ويحک إنها النبوه فقال نعم إذا و جاء حكيم بن حزام و بديل بن ورقاء رسول الله صلی الله عليه و آله فأسلما و بايعاه فلما بايعاه بعثهما رسول الله صلی الله عليه و آله بين يديه إلی قريش يدعوانهم إلی الإسـلام و قال من دخل دار أبی سفيان و هو (۴) بأعلی مكه فهو آمن و من دخل دار حكيم و هو (۵) بأسفل مكه فهو آمن و من أغلق بابه و كف يده فهو آمن.

۱- فی المصدر: ثم انی جلست.

۲- ما يصنع هذا الرجل خ.

۳- ويلک خ ل.

۴- و هی خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

۵- و هی خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

و لما خرج أبو سفيان و حكيم من عند رسول الله صلى الله عليه و آله عامدين إلى مكه بعث فى أثرهما الزبير بن العوام و أمره أن يغزز رايته بأعلى مكه بالحجون و قال لا تبرح حتى آتيك ثم دخل رسول الله صلى الله عليه و آله مكه و ضرب (١) خيمته هناك و بعث سعد بن عباده فى كتيبه الأنصار فى مقدمته و بعث خالد بن الوليد فيمن كان أسلم من قضاعه و بنى سليم و أمره أن يدخل من أسفل مكه و أن يغرز رايته دون البيوت و أمرهم رسول الله صلى الله عليه و آله جميعا أن يكفوا أيديهم و لا يقاتلوا إلا من قاتلهم و أمرهم بقتل أربعه نفر عبد الله بن سعد بن أبى سرح و الحويرث بن نفيل و ابن خطل (٢) و مقيس (٣) بن صبابه و أمرهم بقتل قينتين كانتا تغنيان بهجاء رسول الله صلى الله عليه و آله و قال اقتلوهم و إن وجدتموهم متعلقين بأستار الكعبه فقتل على عليه السلام الحويرث بن نفيل و إحدى القينتين و أفلتت الأخرى و قتل مقيس بن صبابه فى السوق و أدرك ابن خطل و هو متعلق بأستار الكعبه فاستبق إليه سعيد بن حريث و عمار بن ياسر فسبق سعيد عمارا فقتله قال و سعى أبو سفيان إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و أخذ غرزه فقبله و قال (۴) بأبى أنت و أمى أ ما تسمع ما يقول سعد إنه يقول:

اليوم يوم الملحمه*** اليوم تسبى الحرمه

فقال صلى الله عليه و آله لعلى عليه السلام أدركه فخذ الرايه منه و كن أنت الذى يدخل بها و أدخلها إدخالا رفيقا فأخذها على عليه السلام و أدخلها كما أمر و لما دخل رسول الله صلى الله عليه و آله مكه دخل صناديد قريش الكعبه و هم يظنون أن السيف لا يرفع عنهم فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ وَقَفَ قَائِماً عَلَى بَابِ الْكَعْبَهِ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ (۵) أَنْجَزَ وَعْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ هَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ (۶) أَلَا إِنَّ كُلَّ مَالٍ وَ مَأْثُرَهٍ (٧)

١- و ضربت خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

٢- اسمه عبد اللّه. منه قدّس سرّه.

٣- هكذا فى الكتاب و مصدره و الصحيح: مقيسن.

۴- ثم قال خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۵- فى المصدر: وحده وحده.

۶- لا قبله و لا بعده خ.

٧- فى المصدر: أو مأثره.

وَ دَم يُدَّعَى تَحْتَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ إِلَّا سِدَانَهَ الْكَعْبَهِ وَ سِقَايَهَ الْحَاجِّ فَإِنَّهُمَا مَرْدُودَتَانِ إِلَى أَهْلِيهِمَا أَلَا إِنَّ مَكَّهَ مُحَرَّمَهٌ بِتَحْرِيمِ اللَّهِ لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ كَانَ قَبْلِي وَ لَمْ تَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَهً مِنْ نَهَارٍ وَ هِيَ مُحَرَّمَهٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَهُ لَا يُخْتَلَى خَلَاهَا وَ لَا يُقْطَعُ شَجَرُهَا وَ لَا يُنَفَّرُ صَيْدُهَا وَ لَا تَحِلُّ لُقَطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ ثُمَّ قَالَ أَلَا لَبِئْسَ جِيرَانُ النَّبِيِّ كُنْتُمْ لَقَدْ كَذَّبْتُمْ وَ طَرَدْتُمْ وَ أَخْرَجْتُمْ وَ آذَيْتُمْ ثُمَّ مَا رَضِيتُمْ حَتَّى جِئْتُمُونِي فِي بِلَادِي تُقَاتِلُونِي (۱) اذْهَبُوا (۲) فَأَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ (۳) فيخرج القوم فكأنما (۴) أنشروا من القبور و دخلوا في الإسلام و قد كان الله سبحانه أمكنه من رقابهم عنوه و كانوا له فيئا فلذلك سمى أهل مكه الطلقاء و جاء ابن الزبعرى إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و أسلم و قال:

يا رسول المليك (۵) إن لساني*** راتق ما فتقت (۶) إذ أنا بور

إذ أباري الشيطان في سنن الغي*** و من مال ميله مبثور (۷)

آمن اللحم و العظام لربي*** ثم نفسي (۸) الشهيد أنت النذير (۹)

وَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَوْمَ الْفَتْحِ وَ حَوْلَ الْبَيْتِ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ سِتُّونَ صَنَماً فَجَعَلَ يَطْعَنُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَ يَقُولُ جاءَ الْحَقُّ وَ ما يُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما يُعِيدُ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً.

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مَكَّهَ أَبَى أَنْ يَدْخُلَ الْبَيْتَ وَ فِيهِ الْآلِهَهُ فَأَمَرَ بِهَا فَأُخْرِجَتْ فَأُخْرِجَ صُورَهُ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ فِي أَيْدِيهِمَا الْأَزْلَامُ فَقَالَ صلى الله عليه و آله قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ عَلِمُوا أَنَّهُمَا لَمْ يَسْتَقْسِمَا بِهَا قَطُّ.

انتهى

۱- في المصدر: تقاتلونني، فاذهبوا.

۲- فاذهبوا خ ل.

۳- ذكر الخطبه أهل السير في كتبهم ففيها زياده و نقيصه و من أراد فليرجع الى مظانها كسيره ابن هشام ۴: ۳۱ و ۳۲.

۴- و كأنّما خ ل.

۵- الا له خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر، و الموجود في السيره مثل المتن.

۶- أي مصلح ما كنت افسدته.

۷- اباري اى اعارض و اجادل. و مبثور: هالك.

۸- في السيره: ثم قلبي.

۹- مجمع البيان ۱۰: ۵۵۴- ۵۵۷.

کلام الطبرسی رحمه الله. و قال عبد الحمید بن أبی الحدید فی شرح نهج البلاغه لما حبس العباس أبا سفیان عند الجبل مرت به القبائل علی رایاتها فکان أول من مر به خالـد بن الولید فی بنی سـلیم و هم ألف لهم لواءان یحمل أحدهما العباس بن مرداس و آخر (۱) حفاف بن ندیه و رایه یحملها المقداد فقال أبو سـفیان یا أبا الفضل من هؤلاء قال بنو سلیم و علیهم خالد بن الولید قال الغلام قال نعم فلما حاذی خالد العباس و أبا سـفیان کبر ثلاثا و کبروا (۲) ثم مضوا و مر علی أثره الزبیر بن العوام فی خمسـمائه منهم جماعه من المهاجرین و قوم من أفناء العرب (۳) و معه رایه سوداء فلما حاذاهما کبر ثلاثا و کبر أصـحابه فقال من هذا قال هـذا الزبیر قـال ابن أختـک قـال نعم ثم مرت بنو غفار فی ثلاثمائه یحمل رایتهم أبو ذر (۴) فلمـا حاذوهما کبروا ثلاثا قال یا أبا الفضل من هؤلاء قال بنو غفار قال ما لی و لبنی غفار ثم مرت أسـلم فی أربعمائه یحمل لوائها بریده بن الحصـیب و لواء آخر مع نـاجیه بن الأعجم فلما حاذوه کبروا ثلاثا فسأل عنهم فقال هؤلاء أسـلم فقال ما لی و لأسـلم ما کان بیننا و بینهم تره قط ثم مرت بنو کعب بن عمرو بن خزاعه فی خمسـمائه یحمل رایتهم بشـر بن سفیان (۵) فقـال من هؤلاء قال کعب بن عمرو قال نعم هؤلاء حلفـاء محمـد فلما حاذوه کبروا ثلاثا ثم مرت مزینه فی ألف فیها ثلاثه ألویه (۶) مع النعمـان بن مقرن و بلال بن الحارث و عبد الله بن عمرو فلمـا حاذوهمـا کبروا قال من هؤلاء قال مزینه قال ما لی و لمزینه قـد جاءت (۷) تقعقع من شواهقهـا ثم مرت جهینه فی ثمانمائه فیها

۱- فی المصدر: و الآخر خفاف بن ندب أقول: فی الامتاع: خفاف بن ندبه.

۲- فی المصدر: و کبروا معه.

۳- یقال: هو من أفناء الناس ای لا یعلم ممن هو و المعنی أی لا یعلم من ای قبیله هم.

۴- فی المصدر و الامتاع: و یقال: ایماء بن رحضه.

۵- فی الامتاع: یحمل لواء هم بسر بن سفیان.

۶- زاد فی الامتاع: و مائه فرس.

۷- فی المصـدر و الامتـاع: جـاءتنی. و القعقعه: صوت السـلاح و نحوه. و الشواهق: الجبـال العـالیه و کانت منازل مزینه فی جبال طیئ و العیص.

أربعه ألويه مع معبد بن خالد و سويد بن صخر و رافع بن مكتب (۱) و عبد الله بن بدر فلما حاذوه كبروا ثلاثا فسأل عنهم فقيل جهينه ثم مرت بنو كنانه بنو ليث و ضمره و سعد و بكر (۲) في مائتين يحمل لواءهم أبو واقد الليثى فلما حاذوه (۳) كبروا ثلاثا فقال من هؤلاء قال بنو بكر قال نعم هل أهل سوء (۴) هؤلاء الذين غزانا محمد لأجلهم أما و الله ما شوورت فيهم و لا علمته و لقد كنت له كارها حيث بلغنى و لكنه أمر حتم (۵) قال العباس لقد خار الله لك فى غزو محمد إياكم دخلتم (۶) فى الإسلام كافه (۷) ثم مرت أشجع و هم ثلاثمائه يحمل لواءهم معقل بن سنان و لواء آخر مع نعيم بن مسعود فكبروا قال من هؤلاء قال أشجع فقال هؤلاء كانوا أشد العرب على محمد قال العباس نعم و لكن الله أدخل الإسلام قلوبهم و ذلك من فضل الله فسكت فقال أ ما مر محمد بعد قال لا ـ و لو رأيت الكتيبه التى هو فيها لرأيت الحديد و الخيل و الرجال و ما ليس لأحد به طاقه فلما طلعت كتيبه رسول الله صلى الله عليه و آله الخضراء طلع سواد شديد و غبره من سنابك الخيل و جعل الناس يمرون كل ذلك يقول أ ما مر محمد فيقول العباس لا ـ حتى مر رسول الله صلى الله عليه و آله يسير على ناقته القصواء بين أبى بكر و أسيد بن حضير و هو يحدثهما فقال له العباس هذا رسول الله صلى الله عليه و آله فى كتيبته الخضراء فانظر قال و كان فى تلك الكتيبه وجوه المهاجرين و الأنصار و فيها الألويه و الرايات و كلهم منغمسون فى الحديد لا يرى منهم إلا الحدق و كان فى الكتيبه

۱- فى المصدر و الامتاع: رافع بن مكيث.

۲- فى المصدر: و بنو ليث و ضمره و سعد بن أبى بكر، و فى الامتاع: كنانه بنو ليث و ضمره، و سعد بن بكر. و لعله الصحيح.

۳- فلما حاذوهما. و هو الصحيح.

۴- فى المصدر و الامتاع: اهل شؤم.

۵- فى المصدر و الامتاع: «أمر حم» أقول: حم الامر قضى و أنفذ.

۶- فى المصدر و الامتاع: و دخلتم.

۷- زاد فى الامتاع: و مرت بنو ليث و هم مائتان و خمسون يحمل لواءهم الصعب بن جثامه فلما حاذوهما كبروا ثلاثا: فقال أبو سفيان: من هؤلاء قال: بنو ليث.

ألفا درع (١) و رايه رسول الله صلى الله عليه و آله مع سعد بن عباده و هو أمام الكتيبه فلما حاذاهما سعد نادى يا أبا سفيان:

اليوم يوم الملحمه اليوم تستحل الحرمه

(٢) اليوم أذل الله قريشا فلما حاذاهما رسول الله صلى الله عليه و آله ناداه أبو سفيان يا رسول الله أمرت بقتل قومك إن سعدا قال كذا و إنى أنشد الله فى قومك فأنت أبر الناس و أرحم الناس و أوصل الناس فقال عثمان و عبد الرحمن بن عوف يا رسول الله إنا لا ـ نأمن سعدا أن يكون منه فى قريش صوله فوقف النبى صلى الله عليه و آله و ناداه يا أبا سفيان بل اليوم يوم الرحمه اليوم أعز الله قريشا و أرسل إلى سعد فعزله عن اللواء. (٣)

**[ترجمه]طبرسی رحمه اللّه علیه در مورد سخن حق تعالی که فرمود: «وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ»: گفت: چنین گفته شده است که مقصود آن است که مرا داخل مدینه گردان و از آن به سوی مکه برای فتح و پیروزی خارج ساز، که این قول از ابن عباس و دیگران نقل شده است. و از ابن مسعود روایت شده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی وارد مکه گردید که اطراف کعبه ۳۶۰ بت قرار داشت و بعد از ورود شروع به ضربه زدن به آنها کرد و فرمود: «جَاء الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» {حق آمد و باطل نابود شد.(آری) باطل همواره نابود شدنی است.} این را بخاری در صحیح آورده است. و کلبی گفت: هنگامی که آن را گفت، (بت) به روی خویش بر زمین افتاد و اهل مکه گفتند: مردی جادوپیشه‌تر از محمد ندیده‌ایم. - . مجمع‌البیان۶ : ۴۳۵ -

در مورد سخن حق تعالی: «لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ» از ابن عباس و دیگران روایت شده است: که خداوند با این سخن وعده فتح مکه و بازگشت پیامبر صلی الله علیه و آله را به آن داد.

درباره سخن خداوند در آیه: «قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ» بیضاوی گفته است: مقصود از آن (يَوْمَ الْفَتْحِ) روز قیامت است که روز پیروزی مسلمانان بر کفار و جدایی میان آنها است. و گفته شده است: که مقصود روز جنگ بدر است یا روز فتح مکه. و مقصود از: «الَّذِينَ كَفَرُوا» کشته شدگان آنان در آن روز است که ایمان آوردن آنها در لحظه کشته شدن، هیچ سودی برایشان ندارد و آنان مهلت داده نمی‌شوند. و انطباق این سخن به عنوان پاسخ به سؤال آنها از لحاظ معنی و به اعتبار مقصود شناخته شده آنان است. چرا که آنان هنگامی که از روی تکذیب یا تمسخر خواستار تسریع در تحقق این وعده إلهی شدند، پاسخی دریافت کردند که مانع از طلب تسریع در تحقق آن است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»: و به تکذیب آنان اهمیتی مده. و گفته شده است که این حکم با آیه شمشیر نسخ شده است. «وَانتَظِرْ»: یعنی منتظر یاری و پشتیبانی خدا در پیروزی بر آنان باش. «إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ»: آنان هم منتظر غلبه بر تو هستند. - . أنوار التنزيل ۲ : ۲۶۳ -

درباره قول حق تعالی: «إِنَّا فَتَحْنَا»: طبرسی - رضی الله عنه - گفته است: یعنی آنکه بر تو قضا و تقدیر آشکاری را مقدر داشتیم. یا آنکه برای تو راحتی و آسانی روشنی را فراهم ساختیم؛ یا آنکه با آنچه از قرآن بر تو نازل کردیم، تو را دانشی آشکار آموختیم و به واسطه آن تو را از دین آگاه ساختیم؛ یا تو را به اسلام رهنمون گشتیم و در امر دین برای تو فتح و گشایش پدید آوردیم. سپس درباره این فتح به چند صورت نظر داده شده است: یکی از آنها این است که مقصود از آن فتح مکه است. که خداوند وعده آن را در سال حدیبیه به هنگام بازگشت پیامبر از آن داد، و تقدیر آن به این صورت است که

برای تو حکم پیروزی بر آن‌ها را مقدر نمودیم. و از جابر روایت شده است که گفت: تنهادر روز حدیبیه از فتح مکه آگاه شدیم.

قول دوم آن است که مقصود صلح حدیبیه است. و سومین قول، مقصود آن را فتح خیبر می‌داند. و قول چهارم می‌گوید: که مقصود از فتح، پیروزی بر تمامی دشمنان با دلایل و معجزات آشکار و برافراشتن کلمه اسلام است - . مجمع البیان ۹: ۱۱۰- ۱۰۹ .

و در مورد سخن حق تعالی: «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَعَدُوَّکُمْ أَوْلِیَاءَ»: گفت: این آیه درباره حاطب بن ابی بلتعه نازل شد. و جریان آن به این صورت بود که ساره کنیز ابوعمرو بن صیفی بن هشام، دو سال بعد از جنگ بدر، از مکه به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله در مدینه آمد. پیامبر به او فرمود: «آیا به عنوان مسلمان آمده‌ای؟» گفت: نه. فرمود: «آیا به عنوان مهاجر آمده‌ای؟». گفت: نه. فرمود: «پس چه چیز تو را (به اینجا) کشانده است؟». او پاسخ داد: شما اصل و خاندان و عشیره و ولی نعمت بودید و ولی نعمتان رفتند و من به شدت نیازمند شدم. به همین جهت نزد شما آمدم تا بر من بخشش کنید و مرا بپوشانید و سوارم سازید. (مرکبی به من بدهید). فرمود: «چرا خواسته ات را از جوانان مکه نطلبیدی؟» و این سخن را از آن رو فرمود که او زنی خواننده و نوحه‌سرا بود. گفت: بعد از واقعه بدر از من درخواستی نشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله بنی عبدالمطلب را در کمک به او برانگیخت و آنان نیز او را پوشاندند و سوارش ساختند و خرجی‌اش را دادند. و این در زمانی بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله در حال آماده شدن برای فتح مکه بود. از دیگر سو حاطب بن ابی بلتعه نیز به نزد او (ساره) آمد و به همراه او نامه‌ای برای اهل مکه نوشت و به او ده دینار از جانب ابن عباس و ده درهم از سوی مقاتل داد و به این شرط که نامه را به اهل مکه رساند، جامه‌ای بر او پوشاند و در نامه چنین نوشت: از حاطب بن ابی بلتعه به اهل مکه. رسول خدا قصد شما را دارد. پس مراقب باشید.

بعد از آنکه ساره از مدینه خارج شد، جبرئیل نازل گردید و پیامبر را از کرده حاطب بن ابی بلتعه آگاه ساخت. با رسیدن این خبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله، او علی، عمّار، عمر، زبیر، طلحه، مقداد بن اسود و ابا مرثد را که همه سوار کار و رزم‌جو بودند، گسیل داشت و به آنان فرمود: «بروید تا آنکه به روضه خاخ برسید که در آنجا زنی کجاوه‌نشین است که نامه‌ای از حاطب برای مشرکان به همراه دارد و آن نامه را از او بستانید.» با فرمان رسول خدا، آنان خارج شدند و در مکانی که رسول خدا فرموده بود، به او رسیدند. به او گفتند: نامه کجاست؟ او به خدا سوگند خورد که هیچ نامه‌ای به همراه ندارد. ولی آنان او را به کناری راندند و اسباب و لوازم او را جستجو کردند. با این حال نزد او نامه ای نیافتند و آهنگ بازگشت کردند.در این هنگام علی علیه السّلام فرمود: به خدا سوگند که نه دروغ گفته‌ایم و نه به ما دروغ گفته شده است، و شمشیرش را کشید و فرمود: نامه را خارج ساز که به خدا سوگند در غیر این صورت، گردنت را با شمشیر می‌زنم. چون آن زن جدیت و سرسختی او را مشاهده نمود، آن نامه را از موی پیشانی‌اش که نامه را در میان آن پنهان ساخته بود، خارج ساخت. و آنان با آن نامه به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشتند. پیامبر در پی حاطب فرستاد و او به نزد پیامبر آمد. به او فرمود: «آیا این نامه را می‌شناسی؟». گفت: بله. فرمود: «چه چیز تو را بر این کار واداشت؟». گفت: ای رسول خدا! به خدا سوگند که از روزی که اسلام آوردم، کافر نگشتم و از زمانی که همراهی‌ات کردم، بر ضد تو مکر و حیله به کار نبستم و از زمانی که از آنان جدا شدم، اجابتشان ننمودم. ولی هیچ یک از مهاجرین نبود، مگر آنکه در مکه کسی را داشت که از عشیره و خویشان او حفاظت

می‌کرد و من در میان آن‌ها غریب بودم و خانواده‌ام در میان اجتماع آنان قرار داشتند. به همین خاطر بر خانواده‌ام بیمناک گشتم و خواستم که در نزد آنان یاوری یابم. و خود می‌دانستم که خداوند عذاب خود را بر آنان نازل می‌سازد و نامه‌ام هیچ سودی به حال آن‌ها نخواهد داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله سخن او را پذیرفت و او را معذور دانست. ولی عمر بن خطاب برخاست و گفت: ای رسول خدا! به من اجازه بده تا گردن این منافق را بزنم. رسول خدا خطاب به عمر فرمود: «چه می‌دانی ای عمر، چه بسا که خداوند بر اهل بدر آگاهی یافت و آنان را بخشید. و به آنان گفت: هر چه می‌خواهید انجام دهید که شما را آمرزیده‌ام.»

و بخاریِ و مسلم در کتاب‌های صحیحشان از عبداللّه بن ابی رافع روایت کرده‌اند، که گفت: از علی علیه السّلام شنیدم که می‌فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله من و مقداد و زبیر را فرستاد و فرمود: حرکت کنید تا به روضه خاخ برسید که در آنجا زنی کجاوه‌نشین است که نامه‌ای به همراه اوست... و ادامه داستان را همانند او ذکر کرده است. - . مجمع البیان : ۹، ۲۷۰ - ۲۶۹ -

«تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ»: بیضاوی گفت: یعنی آنکه با نامه‌نگاری آنان را از دوستی خود آگاه می‌سازید و «باء» در اینجا مزیده است یا آنکه: آنان را به سبب دوستی از اخبار پیامبر صلی الله علیه و آله آگاه می‌سازید. «وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءكُم مِّنَ الْحَقِّ»: حال برای فاعل یکی از آن دو فعل است. «يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ» یعنی شما و رسول خدا را از مکه اخراج می‌ساختند و آن حال برای (فاعل) «كَفَرُوا» است، یا آنکه استیناف بیانی آن است. «أَن تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ»: برای آنکه به او ایمان آورید. «إِن كُنتُمْ خَرَجْتُمْ»: اگر از سرزمینتان خارج شدید، «جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاء مَرْضَاتِي»: بیان علت خروج و تکیه‌ای برای تعلیق است و جواب شرط محذوف است که «لَا تَتَّخِذُوا»: به عنوان قرینه بر آن دلالت می‌کند. «تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ»: بدل از: «تُلْقُونَ» است، یا استیناف است و معنایش آن است که در دوستی پنهانی یا رساندن پنهانی اخبار به سبب دوستی، شما را چه سودی نهفته است؟ «وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنتُمْ»: یعنی از شما آگاه‌ترم، و گفته شده است: «أَعْلَمُ»: فعل مضارع است و باء حرف مزیده است و ما هم یا موصولی است و یا باید مصدری در نظر گرفته شود. «وَمَن يَفْعَلْهُ مِنكُمْ»: یعنی عمل به دوستی گرفتن آن‌ها را مرتکب شود. «فَقَدْ ضَلَّ سَوَاء السَّبِيلِ»: یعنی در تشخیص راه صحیح دچار خطا شده است. «إِن يَثْقَفُوكُمْ»: اگر بر شما تسلط یابند، «يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاء»: یعنی دوستی ورزیدن با آنان شما را هیچ سودی نمی‌رساند، «وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ»: دستان و زبانشان را با آنچه که شما را بیازارد، مانند قتل و دشنام به سوی شما می‌گشایند. «وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»: و در آرزوی ارتداد و بازگشت شما از اسلام هستند، و به این دلیل آن را به لفظ ماضی: «وَدُّوا» آورده است تا اعلام کند که آن‌ها قبل از هر چیز دوستدار ارتداد مسلمین هستند. و هر چند بر شما تسلط نیافته اند ولی دوستی شان حاصل گشته است. «لَن تَنفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ»: یعنی خویشاوندی‌هایتان شما را سودی ندارد «وَلَا أَوْلَادُكُمْ»: یعنی کسانی که به خاطر آنان مشرکان را دوستی و یاری می‌کردید. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ»: چرا که پروردگار در روز قیامت به واسطه ترس و وحشتی که بر شما حاکم می سازد، میان شما چنان جدایی می افکند که از یکدیگر می گریزید. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»: خدا بر اعمال شما بیناست و شما را به خاطر اعمالتان پاداش می‌دهد. «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»: اسوه یعنی الگوی نیکی که از آن پیروی شود، «فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ»: صفت دوم یا خبر کان است. و «لَكُمْ» لغو یا حال برای نیکی پنهان یا صله برای آن «حَسَنَةٌ» است. و برای «أُسْوَةٌ» نیست، چرا که آن وصف شده است، «إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ»: ظرف برای خبر کان است. «إِنَّا بُرَاء مِنكُمْ»: برآء جمع

بریء(بیزار) است، مانند ظریف که جمعش ظرفاء است. «وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ»: یعنی به دین شما یا به معبودتان و یا به شما و معبودتان کافر شدیم. به همین جهت به مقام و منزلت شما و معبودتان اهمیتی نمی‌دهیم. «وَبَدَا بَيْنَنَا»: میان ما و شما کینه و دشمنی همیشگی پدیدار شده است تا سخن خداوند که می‌فرماید: «حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ»: پس در این صورت دشمنی و کینه‌توزی جای خود را به دوستی و محبت می‌دهد. «إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ»: استثناء از این سخن خداست: «أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ». «رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا»: با مطالب قبل از استثناء متصل است، یا آنکه فرمانی از جانب خدا برای مومنان است که آن را بر زبان آرند. «فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا»: (ما را اینگونه مورد آزمون کافران قرار دهی) که آنان را بر ما مسلط سازی و با عذابی که توان تحمل بر آن را نداریم، ما را بیازمایند و بیازارند. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ»: تکرار است، تا هر چه بیشتر بر تأسی و پیروزی از ابراهیم تشویق کند، و به همین جهت با قسم آغاز شده است، و سخن خداوند «لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ»: بدل از «لَكُمْ » قرار گرفته است. چرا که آن بر این نکته دلالت دارد که برای هیچ مومنی شایسته و سزاوار نیست که پیروی از آن‌ها راترک کند و اینکه ترک پیروی از آن‌ها، بیانگر سوء عقیده است. به همین خاطر در ادامه آن آورده است: «وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»: چرا که سزاوار است که به واسطه آن کافران تهدید شوند. - .انوار التنزیل ۲: ۵۱۵ — ۵۱۴. -

در مورد کلام خداوند: «وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُم مِّنْهُم» طبرسی گفته است: مقصود از «مِّنْهُم» کافران مکه است. «مَّوَدَّةً »: یعنی: با اسلام میان شما دوستی قرار دهد. مقاتل گفت: هنگامی که خداوند سبحان مومنان را به دشمنی با کفار فرمان داد، آنان با خویشان خود به دشمنی برخاستند. پس این آیه نازل شد و معنی آن این است که دوستی کفار هیچ سودی ندارد و خداوند خود این توانایی را دارد که به آن‌ها توفیق ایمان دهد و میان شما و آن‌ها پیوند دوستی پدید آرد. و این کار را هنگامی که آن‌ها در عام الفتح (سال فتح مکه) اسلام آوردند، به انجام رساند. «وَاللَّهُ قَدِيرٌ»: بر انتقال قلب‌ها از دشمنی به سوی دوستی، تواناست. «وَاللَّهُ غَفُورٌ»: نسبت به گناهان بندگانش بسیار آمرزنده و بخشنده است. «رَّحِيمٌ»: نسبت به آن‌ها چون توبه کرده و اسلام آورند، بسیار رحیم و مهربان است. «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ»: یعنی خداوند شما را از ارتباط و آمیزش و نیکی و رفتار عادلانه با صاحبان عهد و پیمان که با شما بر ترک جنگ و خونریزی پیمان بسته‌اند، نهی نمی‌کند. و این همان سخن خداوند است که می فرماید: «أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ »: یعنی در آنچه میان شما و آن‌ها از وفای به عهد وجود دارد، به عدالت رفتار کنید. و گفته شده است: مسلمانان از رسول خدا درباره دوستی با نزدیکان مشرکشان کسب تکلیف کردند واین قبل از آن بود که به جنگ با تمامی مشرکین فرمان داده شوند. پس این آیه نازل شد که با آیه: «اُقتُلُوا الْمُشرِكِينَ حَيثُ وَجَدتُمُوهُم» نسخ گردید. و این قول از ابن عباس و دیگران نقل شده است. و گفته شده است: منظور خداوند از کسانی که با شما نجنگیدند، آن دسته از اهالی مکه است که ایمان آوردند ولی هجرت نکردند. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»: یعنی عادلان را دوست دارد. و گفته شده است: مقصود کسانی هستند که سهمی از آنچه در خانه‌هایشان از خوردنی‌هاست، برای خویشان خود قرار می‌دهند. «إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ»: خداوند شما را تنها از دوستی باآن دسته از اهالی مکه و سایرین نهی می کند که با شما جنگیدند. «وَأَخْرَجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ»: و از خانه‌ها و املاکتان، اخراجتان ساختند. «وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ»: یعنی عوام الناس و پیروان، همان کسانی که رؤسای خود را بر باطل، یاری رساندند. «أَن تَوَلَّوْهُمْ»: یعنی شما را از اینکه آنان را به دوستی گیرید و به آن‌ها محبت ورزید، نهی می‌کند. و معنی سخن این است که نامه‌نگاری شما با آشکار ساختن راز مومنان، در واقع به منزله دوستی با آنان است. - . مجمع البیان ۹ : ۲۷۲ - و شیخ رحمه اللّه علیه در مورد سخن حق تعالی: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ»: گفته است: سپس خداوند بیعت زنان را ذکر کرد که این واقعه در روز

فتح مکه به وقوع پیوست. هنگامی که پیامبر از بیعت مردان فارغ گشت و بر روی تخته سنگی قرار داشت، زنان جهت بیعت نزد وی آمدند. پس این آیه نازل شد که در بیعت آن‌ها، شروطی را بر آن‌ها تعیین سازد که شامل این موارد بود: «أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا»: از بت‌ها شریکی برای خدا قرار ندهند. «وَلَا يَسْرِقْنَ »: نه از شوهرانشان و نه از سایرین دزدی نکنند. «وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ»: (زنا نکنند) ونه با زنده به گور کردن و نه با سقط کردن، فرزندان خود را نکشند. «وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ »: یعنی درباره کودک متولد شده دروغ نگویند. «بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ »: از ابن عباس نقل شده است: یعنی غیر از فرزندان شوهران شوهران خود را به شوهرانشان منسوب نکنند. و فراء گفته است: زن، کودک متولد شده را بر می‌گرفت و به شوهرش می‌گفت: این فرزند من از توست و آن تهمت دروغین میان دستان و پاهای آن زنان بود. چرا که کودک در هنگام تولد از مادر میان دستان و پاهای او می‌افتد. و مقصود: نهی آن‌ها از به دنیا آوردن فرزند از طریق زنا و منسوب ساختن آن فرزند به شوهران نیست، چرا که شرط نهی از زنا پیشتر «وَلَا يَزْنِينَ» آمده است و گفته شده است: بهتانی که از آن نهی شده‌اند، تهمت زدن و متهم ساختن زنان پاکدامن و دروغ بستن بر مردم و افزودن فرزندان به صورت باطل به شوهران در حال و آینده است. «وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ »: که منظور از معروف همه دستوراتی است که به آن‌ها می دهد. چرا که او جز به خیر و نیکی فرمان نمی‌دهد. و گفته شده است که مقصود از معروف: نهی از نوحه گری و پاره کردن لباس و کشیدن موها و دریدن گریبان و خراشیدن صورت و ناله و زاری کردن است. «فَبَايِعْهُنَّ »: بر این اساس با آنان بیعت کن. «وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ »: به خاطر گناهانشان برای آن ها درخواست آمرزش کن. «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ »: از آن ها می گذرد و آن ها را مورد بخشش قرار می دهد. «رَّحِيمٌ »: بر آن ها بسیار رحیم و مهربان است. و روایت شده است که پیامبر بر روی کوه صفا از آنان بیعت گرفت. و عمر پایین تر از او قرار داشت. و هند دختر عتبه از ترس آنکه مبادا پیامبر صلی اللّه علیه وآله او را بشناسد، نقاب زده و ناشناس در میان زنان بود. هنگامی که پیامبر صلی اللّه علیه وآله فرمود: «با شما بر این اصل بیعت می‌کنم که ذره‌ای به خداوند شرک نورزید.». هند گفت: تو از ما پیمانی می‌گیری که ندیدیم آن را بر مردان قرار دهی! و علت این سخن آن بود که پیامبر صلی اللّه علیه وآله آن روز با مردان تنها بر اسلام و جهاد بیعت کرد. پیامبر صلی اللّه علیه وآله فرمود: «و دزدی نکنید». هند گفت: ابوسفیان مردی بخیل است و من چیزهایی از مال او برداشته‌ام و نمی‌دانم که آیا بر من حلال می‌کند یا نه. ابوسفیان گفت: هر چیزی که برداشته‌ای در آنچه که گذشته است و آنچه که سپری شده است، بر تو حلال است. در این هنگام رسول خدا صلی اللّه علیه وآله خندید و او را شناخت. و به او فرمود: «به یقین تو باید هند دختر عتبه باشی». او پاسخ داد: آری. ای رسول خدا (اکنون که مرا شناختی) از آنچه در گذشته واقع شده است، در گذر که خدا هم از تو بگذرد. پیامبر فرمود: «و زنا نکنید» هند بار دیگر گفت: آیا زن آزاد زنا می‌کند؟ چون هند این سخن را گفت، عمر بن خطاب به خاطر اتفاقی که میان او و هند در ایام جاهلیت به وقوع پیوسته بود، لبخند زد. پیامبر فرمود: «و فرزندانتان را نکشید.» هند گفت: آنان را در هنگام کودکی پروراندیم و شما آن‌ها را در بزرگی کشتید. و شما و آن‌ها (به کار خود) آگاه‌ترید. و این سخن از آن رو گفت که پسر او، حنظله بن ابوسفیان در روز بدر به دست علی علیه السلام کشته شده بود. در این هنگام عمر چنان خندید که از شدت آن بر روی زمین دراز کشید و پیامبر صلی اللّه علیه وآله نیز لبخند زد. و هنگامی که فرمود: «بهتان و تهمت نزنید.» هند گفت: به خدا سوگند که بهتان، زشت و ناپسند است و تو ما را جز به حق و راستی و بزرگی‌های اخلاقی فرمان نمی‌دهی. و چون فرمود: «و لایعصینك فی معروف» هند گفت: ما در اینجا اینگونه ننشستیم که در دلمان در چیزی قصد نافرمانی از تو را داشته باشیم. و زهری از عرفه از عایشه روایت کرده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله با گفتن این آیه «أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا » با زنان بیعت می‌کرد و دست رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگز دست هیچ زنی، جز آن زنی که مالکش بود را لمس نکرد.

بخاری آن را در صحیح روایت کرده است.

و روایت کرده است که پیامبر صلی الله علیه و آله در هنگام بیعت با زنان کاسه‌ای از آب خواست و دستش را در آن فرو برد. سپس آن ها دستانشان را در آن فرو بردند، گفته شده است که پیامبر با آن ها از پشت جامه بیعت می کرد. شعبی آن را روایت کرد. علت بیعت با زنان، با اینکه آن ها از یاریگران صحنه جنگ نبودند، پیمان گرفتن از آن ها در امور مربوط به زنان در امر دین و نفس و شوهران بود، و از این جهت که مبادا به واسطه آن ها شکاف و تضییعی در احکام دین پدید آید، رسول خدا صلی الله علیه و آله برای پیشگیری از این مشکل، با آن ها نیز بیعت کرد. - . مجمع البیان ۹ : ۲۷۶ - ۲۷۵ -

و شیخ - رضی الله عنه - در مورد قول حق تعالی: «إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ »: یعنی هنگامی که یاری خدا برای تو و بر ضد کسانی که با تو دشمنی می کنند، که همان قریشیان هستند، فرا رسد. «وَالْفَتْحُ »: یعنی فتح مکه، و این بشارت و مژده ای از خداوند سبحان برای پیامبرش در مورد فتح و پیروزی و یاری خداوند، پیش از وقوع آن است. «وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»شان نزول آیه : یعنی گروه گروه و دسته دسته وارد دین می شوند. و مقصود از دین، اسلام و پایبندی به احکام آن و اعتقاد به صحت و درستی آن، در کنار آماده ساختن خود برای عمل به آن است. حسن گفت: چون رسول خدا صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد، عرب ها گفتند: اگر محمد بر اهل حرم (مکیان) که خداوند آن‌ها را از اصحاب فیل نجات داده بود، چیره گشته است، پس شما را در برابر او توان و قدرتی نخواهد بود. و فوج فوج یعنی در گروه های پرشمار در دین خدا داخل می گشتند. و این بعد از آن بود که یک تن یک تن و دو نفر دو نفر در آن داخل می‌شدند. به گونه ای که یک قبیله با همه اعضای خود وارد اسلام می شد. و گفته شده است: «فِي دِينِ اللَّهِ »: یعنی به فرمان خدا و تو درمی‌آیند. «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ »: این فرمانی از جانب خداوند سبحان است که او را از صفات نقص که شایسته او نیست منزه بداند، و از او طلب بخشش و آمرزش کند. و وجه و دلیل واجب شدن آن با فتح و پیروزی آن است که وجود نعمت ایجاب می کند که حق آن نعمت ادا شود که همان شکر و سپاس از بخشنده نعمت و بزرگداشت او به همراه اطاعت از دستورات و بازایستادن از معصیت اوست. گویی که او می گوید: اتفاقی پیش آمده است که مستلزم شکر و استغفار است، حتی اگر گناهی هم وجود نداشته باشد. ولی گاهی استغفار به هنگام یاد معصیت، مانع از اصرار در گناه می شود و ممکن است بر اساس تسبیح و توجه کامل به خدا نمودن باشد. «إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا »: توبه را از آنکه مانده است می پذیرد. همچنان که توبه کسی را که رفته است را نیز پذیرا می گردد.

مقاتل گفت: هنگامی که این سوره نازل شد، پیامبر آن را برای اصحابش قرائت نمود.آنان خوشحال شدند و شادمانی کردند؛ ولی وقتی عباس آن را شنید، گریست. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «عمو، چه چیز تو را به گریه وا می دارد؟» گفت: گمان می کنم، که ای رسول خدا، به شما خبر در گذشتتان به شما داده شده است. پیامبر فرمود: «به یقین همین گونه است که می گویی.» و بعد از آن، دو سال زیست و در آن دو سال دیده نشد که بخندد و خوشحال باشد. گفت: و این سوره سوره توديع (وداع) نامیده می شود، و ابن عباس گفت: هنگامی که «إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ »: نازل گردید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «خبر رحلتم به من داده شده است که در این سال قبض روح خواهم شد». و در این امر که آن ها این موضوع (درگذشت پیامبر) را چگونه استنباط کرده اند، اختلاف شده است. چرا که در ظاهر این کلام اثری از خبر وفات دادن نیست. پس گفته شده است: از این رو این معنی را درک کرده اند، زیرا که تقدیر آیه این چنین است: «فَسَبِّح بِحَمدِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ

حِينَئِذٍ لَاحِقٌ بِاللَّهِ وَ ذَائِقُ المَوتِ كَمَا ذاقَ مِن قَبلِكَ مِنَ الرُّسُلِ»، پس با حمد پروردگارت تسبیح او را به جای آر. که تو در این زمان به خداوند پیوسته و مرگ را به سان پیامبرانی که پیش از تو بودند، خواهی چشید. و در هنگام به کمال و نهایت رسیدن امور، زوال و نابودی آن انتظار می رود. چنان که گفته شده است:

«آنگاه که چیزی تکمیل و تمام شود، نقص و نابودی آن نزدیک می شود، آنگاه که گفته شود کار تکمیل و تمام شد، منتظر زوال و نابودی آن باش.»

و گفته شده است: از آن جهت چنین برداشتی کردند که خداوند سبحان پیامبر را به تجدید توحید و جبران گذشته و امور از دست رفته، با استغفار فرمان داده است. و آن از امور مورد نیاز در هنگام انتقال از این سرا به سرای نیکان و ابرار است. و از عبدالله بن مسعود روایت شده است که گفت: هنگامی که این سوره نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله فراوان می گفت: «سبحانک اللّهم و بحمدك اللهم اغفرلی إنّک أنت التواب الرحیم: خدایا پاك و منزهی و تو را سپاس می گویم، بارالها مرا مورد بخشش و آمرزش (خود) قرار ده که تنها تو بسیار توبه پذیر و بخشنده ای.»

و از اُمّ سلمه روایت شده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در پایان زندگی اش برنمی خاست و نمی نشست و نمی آمد و نمی رفت مگر آنکه می فرمود: «سبحان الله و بحمده، أستغفرالله و أتوب إلیه: پاك و منزه است خدا و او را سپاس می گویم. از خدا طلب بخشش و آمرزش می کنم و به سوی او بازگشته و توبه می کنم.» ما از او درباره این کلام پرسیدیم. فرمود: «من به آن فرمان داده شده ام.» سپس «إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ » را قرائت کرد.

و در روایت عایشه آمده است که او می فرمود: «سبحانک اللهم و بحمدك أستغفرك و أتوبُ إلیك: خداوندا پاك و منزهی و تو را سپاس می گویم، از تو طلب بخشش و مغفرت می کنم و به سوی تو بازگشته، توبه می کنم».

سپس شیخ رحمه اللّه علیه گفت: هنگامی که در سال حدیبیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله با قریش مصالحه کرد، در شروط آن ها آمده بود که هر که دوست داشت تا در عهد و پیمان رسول خدا صلی الله علیه و آله درآید، در آن وارد شود. پس (قبیله) خزاعه در پیمان رسول خدا و بنوبکر در عهد و پیمان قریش درآمدند. و میان این دو قبیله خصومتی دیرینه وجود داشت. مدتی بعد از این واقعه، میان بنوبکر و خزاعه درگیری و جنگ رخ داد و قریش با سلاح به یاری بنوبکر برخاست و به همراه آن ها افرادی از قریش، شبانه و پنهانی در جنگ شرکت کردند. و از کسانی که بنوبکر را بر ضد خزاعه یاری دادند، عکرمه بن ابی جهل و سهیل بن عمرو بودند.

در پی این وقایع، عمرو بن سالم خزاعی راهی مدینه گردید و بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شد. و این جریان از جمله عواملی بود که انگیزه فتح مکه را پدید آورد. عمرو بعد از ورود به مدینه، در حضور پیامبر که در مسجد و میان اجتماع مردم قرار داشت، ایستاد و این شعر را خواند:

– پروردگارا! من محمد را به عهد و پیمان دیرین پدرمان و پدرش سوگند می دهم، (و به یاری‌اش می خوانم).

– که قریش بر عهد خویش با تو پایبند نماندند و پیمان استوار و محکم تو را نقض کردند. و ما را که مشغول رکوع و سجده

بودیم کشتند.

چون سخن عمرو بدین جا رسید، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای عمرو کافی است». سپس برخاست و وارد خانه میمونه شد و فرمود: «برای من آب بریز» و شروع به شستن خود کرد، در حالی که می فرمود: «یاری نشوم، اگر بنی کعب را یاری نکنم.» و بنی کعب قوم عمرو بن سالم بود. سپس بدیل بن ورقاء خزاعی با جماعتی از خزاعه خارج شدند و بر پیامبر صلی الله علیه و آله وارد شدند و او را از آنچه که برای آنان رخ داده بود و عملکرد قریش در یاری بنی بکر بر ضدّ خود آگاه ساختند. و بعد از آن به سوی مکه بازگشتند. پیامبر صلی الله علیه و آله به مردم فرمود: «من ابوسفیان را می بینم که به سوی ما روان گردیده است تا پیمان را استوار و مدت آن را افزون سازد و(در مسیر) با بدیل بن ورقاء مواجه خواهد شد.» (پیش بینی پیامبر تحقق یافت) و بدیل و همراهانش در عسفان در شرایطی با ابوسفیان رودررور شدند که قریش او را برای محکم ساختن پیمان گسیل داشته بود. چون ابوسفیان، بدیل را دید، به او گفت: ای بدیل از کجا می آیی؟ بدیل پاسخ داد: در این ساحل و در دل این درّه راه پیمودم. ابوسفیان پرسید: آیا از نزد محمّد نمی آیی؟ گفت: نه. هنگامی که بدیل رهسپار مکه گشت، ابوسفیان گفت: بی تردید اگر از مدینه آمده باشد، در آنجا به شترش هسته (خرما) خورانده است؛ و با این گمان به سوی خوابگاه شتر بدیل رفت و از پشکل آن برداشت و آن را با انگشتانش ریز ریز کرد و در آن هسته (خرما) را دید و گفت: به خدا سوگند که بدیل از نزد محمّد آمده است!. سپس ابوسفیان خارج شد تا آنکه بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شد و گفت: ای محمّد! خون قومت را محفوظ دار و قریش را امان ده و برای ما بر مدت پیمان بیفزای. پیامبر فرمود: «ای ابوسفیان! آیا پیمان شکنی کرده اید؟» گفت: نه. فرمود: «(اگر چنین باشد) ما نیز بر عهد و پیمان سابق هستیم». ابوسفیان از نزد پیامبر خارج شد و ابوبکر را دید و گفت: ای ابوبکر! قریش را امان بده. ولی ابوبکر گفت: وای بر تو! آیا کسی بر ضدّ رسول خدا صلی الله علیه و آله امان می دهد؟ سپس با عمر بن خطاب مواجه شد که از او نیز همان پاسخ ابوبکر را شنید. بعد از آن ابوسفیان خارج شد و به نزد (دخترش) اُمّ حبیبه رفت و در خانه او قصد نشستن بر روی بستر را نمود، ولی اُمّ حبیبه به سوی آن جست و آن را جمع کرد. ابوسفیان گفت: ای دختر من، آیا این بستر را از من دریغ می داری؟ گفت: بله. که این بستر رسول خداست و تو که مشرکی پلید هستی، اجازه نشستن بر روی آن را نداری. ابوسفیان از نزد او خارج شد و نزد فاطمه سلام الله علیها رفت و گفت: ای دختر آقا و سرور عرب! قریش را امان ده و بر مدت (پیمان) بیفزای که تو کریم ترین زنان در میان مردم هستی. فاطمه فرمود: امان من، امان رسول خداست. گفت: آیا به پسرانت دستور می دهی که مردم را امان دهند؟ فرمود: به خدا سوگند که پسرانم به آن حد نرسیده اند که مردم را امان دهند. و هیچ کس بر ضدّ رسول خدا صلی الله علیه و آله امان نمی دهد. با این پاسخ، ابوسفیان رو به علی بن ابی طالب علیه السلام کرد و گفت: ای اباالحسن، می بینم که کار بر من دشوار گردیده است، مرا نصیحتی کن (و راهی پیش پایم بگذار). فرمود: تو بزرگ قریش هستی، بر در مسجد بایست و قریش را امان ده، سپس به سرزمین خود برو. گفت: به نظرت این کار مرا سودی خواهد داشت؟ فرمود: به خدا که چنین گمانی نمی برم، ولی جز آن برای تو راه دیگری نمی بینم. ابوسفیان نیز در مسجد برخاست و گفت: ای مردم! من قریش را امان داده ام. سپس سوار بر شترش گردید و راهی مکه شد و چون بر قریش وارد شد، گفتند: چه خبری داری؟ او آنان را از جریان امور آگاه ساخت. گفتند: به خدا سوگند اگر پسر ابوطالب قصد بازیچه قرار دادن تو را کرده است، سخنی که گفته ای هیچ سود و فایده ای برای ما ندارد. گفت: به خدا سوگند که جز آن راهی نیافتم. - گفت: - پس رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد که ساز و برگ لازم برای جنگ مکه را فراهم آورند و به مردم دستور داد که آماده گردند و فرمود: «خدایا: چشم ها

(جاسوسان) و اخبار را از قریش پوشیده دار تا به ناگاه بر آنان در سرزمینشان وارد شویم.» ولی حاطب بن ابی بلتعه در این باره نامه ای برای قریش نگاشت که خبر آن از آسمان به پیامبر رسید و علی علیه السلام و زبیر را فرستاد تا آنکه نامه را از آن زن (ساره) گرفتند و این جریان در سوره ممتحنه ذکر شد.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله ابادَهم غفاری را به جای خویش بر مدینه گمارد و در دهم ماه رمضان سال هشتم هجری با ده هزار نفر از مسلمانان و حدود چهار هزار سوار جنگاور به سوی مکه خارج شد. و هیچ یک از مهاجرین و انصار از همراهی وی باز نایستاد و تخلف نورزید. ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب و عبدالله بن اُمیّه بن مغیره، رسول خدا صلی الله علیه و آله را در نیق العقاب در حد فاصل میان مکه و مدینه دیدند و خواستار ورود بر او شدند. ولی پیامبر به آن دو اجازه ورود نداد. اُم سلمه خود، درباره آن دو با پیامبر صحبت کرد و گفت: ای رسول خدا! این پسرعمو و آن دیگری پسرعمه و داماد تو است. فرمود: «مرا به آن دو نیازی نیست. اما پسرعمویم، او همان کسی است که آبرویم را درید (لکه دار کرد) و اما پسرعمه و دامادم: او هم همان است که در مکه آن سخنان (ناشایست) را به من گفت.» – گفت: – این خبر به آن دو رسید و ابوسفیان که پسربچه خردسالش را به همراه داشت، گفت: به خدا سوگند یا به من اجازه ورود می دهد و یا آنکه دست این پسر کوچک را می گیرم و در زمین راه می سپارم تا آنکه از تشنگی و گرسنگی جان سپاریم. چون این خبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید، بر آن دو رحم آورد و اجازه ورود داد. آن دو نیز بر او وارد شدند و اسلام آوردند. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرود آمد، بر ظهران گذشت و حال آنکه اخبار از قریش مخفی مانده بود و از رسول خدا خبری به آن ها نمی رسید. در آن شب ابوسفیان بن حرب و حکیم بن حزام و بدیل بن ورقاء در پی آگاهی یافتن از اخبار، خارج شدند. و آن شب عباس گفت: چه صبح شومی در انتظار قریش است! به خدا سوگند اگر رسول خدا صلی الله علیه و آله به ناگاه بر آن ها در سرزمینشان بگذرد و پیروز وارد مکه شود، بی تردید هلاک ابدی قریش رقم خواهد خورد. بنابراین عباس سوار بر قاطر رسول خدا صلی الله علیه و آله خارج شد و گفت: به سوی درختچه های أراک می روم، شاید که آنجا هیزم فروش یا شیرفروش یا کسی را ببینم که به مکه می رود تا آن ها را از مکان رسول خدا صلی الله علیه و آله آگاه ساخته، نزد او بیایند و از او امان بگیرند. عباس می گوید: به خدا سوگند من در میان درختچه های اراک می گشتم و آنچه را که در پی آن خارج شدم، می جستم که به ناگاه صدای ابوسفیان و حکیم بن حزام و بدیل بن ورقاء به گوشم خورد و شنیدم که ابوسفیان می گفت: به خدا سوگند که هرگز همانند امروز شعله های برافروخته آتش ندیده بودم!. بدیل گفت: این ها آتش های برافروخته شده (قبیله) خزاعه هستند. ولی ابوسفیان پاسخ داد: خزاعه پست تر (کوچک تر) از آن است – که چنین آتشی برافروزد –. عباس می گوید: من صدایش را شناختم و گفتم: ای اباحنظله (کنیه أبوسفیان). گفت: تو ابوالفضل هستی؟ گفتم: آری، گفت: لبیک، پدر و مادرم به فدای تو! چه خبر داری؟ گفتم: این رسول خدا صلی الله علیه و آله است که در پشت سر توست. با لشکری در میان ده هزار نفر از مسلمانان آمده است و شما را یارای مقابله با آن نیست. گفت: مرا چه دستور می دهی؟ گفتم: بر پشت این قاطر سوار شو تا برای تو از رسول خدا صلی الله علیه و آله امان بگیرم، که به خدا سوگند اگر بر تو دست یابد، بی تردید گردن تو را می زند. او نیز بر تَرک من نشست و من خارج شدم و با او، قاطر رسول خدا صلی الله علیه و آله را می دواندم. و هر بار که بر آتشی از آتش های افروخته شده مسلمانان گذشتم، گفتند: این عموی رسول خدا صلی الله علیه و آله است که بر قاطر او سوار است. تا آنکه بر آتش عمر گذشتم. عمر گفت: ای ابوسفیان! سپاس خدای را که بی هیچ پیمان و تعهدی (ما را) بر تو مسلط ساخت، سپس به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله دوید و من هم قاطر را دواندم تا

آنکه به یکباره از در خیمه گاه وارد شدم و از عمر همانگونه که مرد کُندرو از چهارپای کندرو سبقت می گیرد، پیشی گرفتم. عمر وارد شد و گفت: ای رسول خدا! این ابوسفیان دشمن خداست که پروردگار بی هیچ عهد و پیمانی (ما را) بر او قادر و توانا ساخته است. اجازه بده تا گردن او را بزنم. من گفتم: ای رسول خدا، من او را امان داده ام! سپس نزد رسول خدا نشستم و سرش را گرفتم و گفتم: به خدا سوگند که امروز کسی جز من با او سخن نمی گوید. چون عمر درباره او زیاده روی کرد، گفتم: آرام گیر ای عمر! به خدا سوگند که با این مرد تنها به این خاطر که از بنی عبد مناف است، چنین رفتار می کنی، در صورتی که اگر از عدی بن کعب بود، چنین سخن نمی گفتی. او گفت: ای عباس آرام باش! که به خدا سوگند اسلام تو در روزی که اسلام آوردی برای من از اسلام خطاب - اگر اسلام می آورد - دوست داشتنی تر بود. پس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «برو که او را امان دادیم تا آنکه فردا صبح با او نزد من آیی.»

عباس می گوید: هنگام صبح او را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بردم، چون او را دید، فرمود: «ای ابوسفیان، وای و صد افسوس بر تو! آیا زمان آن نرسیده است که بدانی خدایی جز خدای یگانه نیست؟» گفت: پدر و مادرم فدای تو باد! چه اندازه بخشنده و کریم و مهربان و بردبار هستی!. به خدا سوگند بر این گمان رفته ام که اگر با او(خدای یگانه) خدای دیگری بود، در بدر و اُحد بی نیاز می ساخت. فرمود: «وای و افسوس بر تو ای ابوسفیان! آیا زمان آن نرسیده که بدانی من فرستاده خدا هستم؟» ابوسفیان پاسخ داد: پدر و مادرم فدای تو باد! اما این مورد، در دلم نسبت به آن اندکی تردید وجود دارد. عباس می گوید: به او گفتم: وای بر تو! پیش از آنکه گردن تو را بزنند، شهادت حق را بر زبان آر!. او نیز تشهد بر زبان راند. و پیامبر صلی الله علیه و آله به عباس فرمود: «ای عباس بازگرد و او را در تنگه دره نگاه دار، تا سپاهیان خداوند بر او بگذرند.» می گوید: من او را در دماغه کوه، کنار تنگه دره نگاه داشتم و قبایل، قبیله به قبیله بر او می گذشتند و او می گفت: این ها چه کسانی هستند؟ این ها چه کسانی هستند؟ و من پاسخ می دادم: اسلم و جهینه و فلان قبیله است، تا آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله در سپاهی سیاه پوش (عرب از سیاهی با تعبیر أخضر یاد می کرده است) از مهاجرین و انصار که سراپا در آهن بودند و از آن ها تنها چشمانشان دیده می شد، عبور نمود. ابوسفیان پرسید: ای ابوالفضل! این ها که هستند؟ گفتم: این رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان مهاجران و انصار است. گفت: ای ابوالفضل! به یقین پادشاهی و سلطنت پسر برادرت عظیم گشته است. گفتم: وای بر تو! آن نبوّت است. گفت: بله، چنین است. و حکیم بن حزام و بدیل بن ورقاء به نزد رسول خدا آمدند و اسلام آوردند و با رسول خدا صلی علیه و آله و سلم بیعت کردند و هنگامی که با او بیعت کردند، رسول خدا صلی الله علیه و آله آن دو را در پیشاپیش خود به سوی قریش گسیل داشت تا آنان را به اسلام فرابخوانند و فرمود: «هر که در بالای مکه وارد خانه ابوسفیان شود، در امان است، و هر کس در پایین مکه وارد خانه حکیم شود، در امان است، و هر که در خانه اش را ببندد و دستش را (از جنگ) بازدارد، او نیز در امان خواهد بود».

هنگامی که ابوسفیان و حکیم از نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی مکه خارج شدند، پیامبر در پی آن ها زبیر بن عوام را روانه ساخت و به او دستور داد که پرچمش را بر بالای مکه، در حجون برافرازد و فرمود: «حرکت نکن تا من نزد تو آیم». سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد مکه شد و خیمه اش را در آنجا به پا داشت، و سعد بن عباده را با سپاه انصار در پیشاپیش گسیل داشت و خالد بن ولید را به همراه کسانی که از قضاعه و بنی سلیم اسلام آورده بودند روانه ساخت و به او دستور داد که از پایین مکه وارد شود و پرچمش را فراز خانه ها برافرازد و رسول خدا صلی الله علیه و آله به همه آن ها فرمان

داد که دستان خود را (از جنگ و خونریزی) بازدارند و جز با کسی که به پیکارشان بر خیزد، جنگ نکنند. و به آن ها دستور کشتن چهار نفر را داد: عبدالله بن سعد بن ابی سرح، و حویرث بن نفیل و ابن خطل و مقیس بن صبابه. و به آن ها فرمان داد که دو کنیز آوازه خوان که در هجای پیامبر آواز می خواندند را به قتل برسانند و فرمود: «آن ها را بکشید، حتی اگر آنان را آویخته به پرده های کعبه یافتید.» پس علی

علیه السلام حویرث بن نفیل و یکی از زنان آوازه خوان را کشت و دیگر زن آوازه خوان گریخت و مقیس بن صبابه در بازار کشته شد. و ابن خطل در حالی گرفتار شد که به پرده های کعبه آویخته بود و سعید بن حریث و عمار بن یاسر با یکدیگر در رسیدن به او رقابت کردند. ولی سعید از عمار پیش جست و ابن خطل را هلاک ساخت. - گفت: - و ابوسفیان به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله شتافت و رکاب او را گرفت و بوسید و گفت: پدر و مادرم به فدایت! آیا نمی شنوی سعد چه می گوید؟ او می گوید:

- امروز روز جنگ و خونریزی بزرگ است.

- امروز روزی است که زنان در حریم به اسارت و کنیزی گرفته می شوند.

پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: «خود را به او برسان و پرچم را از او بستان. و تو کسی باش که با آن پرچم وارد می شود و آن را به نرمی و آرامی داخل ساز.» با فرمان پیامبر، علی علیه السلام پرچم را گرفت و چنان که رسول خدا دستور داده بود، آن را وارد ساخت. و هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد مکه شد، دلیران قریش که تصور می کردند شمشیر از آنان برداشته نمی شود، (و مورد عفو قرار نمی گیرند) به درون کعبه رفتند. رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و در کنار در کعبه توقف نمود و فرمود: «هیچ خدایی جز خدای یگانه وجود ندارد، به تنهایی وعده اش را محقق ساخت و بنده اش را یاری کرد و به تنهایی همه احزاب را مغلوب ساخت. آگاه باشید که هر ثروت و افتخارات و مفاخر قومی و مسائل خونی (تعصبات قبیله ای و قصاص) که در ایام جاهلیت وجود داشت، اینک در زیر این دو پای من ملغی و نابود است. جز پرده داری کعبه و سقّایی حجاج که آن دو به صاحبان آن باز می گردد. آگاه باشید که مکه با تحریم خداوند، مکانی حرام و محفوظ است که پیش از من برای کسی حلال نگشت و برای من نیز تنها ساعتی از روز حلال است و آن تا برپایی قیامت حرام و محفوظ خواهد بود. گیاه آن کنده نمی شود و درختش قطع نمی گردد و شکار آن رانده نمی شود و آنچه در آن یافت شود، حلال نیست مگر برای اعلام کنندهای. سپس فرمود: «(ای اهل مکه) آگاه باشید که چه بد همسایگانی برای پیامبر بودید! مرا تکذیب کردید و راندید و اخراج نمودید و آزارم دادید، ولی به این همه راضی و خشنود نگشتید تا آنکه در سرزمینم به سویم آمدید تا به پیکارم برخیزید. بروید که شما طلقاء (رهاشدگان) هستید.» مردم مکه که گویی که از قبرها برانگیخته شده بودند،(از خانه ها) خارج می گشتند و در اسلام داخل می شدند. و خداوند سبحان پیامبر را بر آن ها چیره و مسلط ساخت و آنان در حکم فیء او بودند. به همین جهت اهل مکه طلقاء یعنی آزادشدگان نامیده شدند و ابن الزبعری به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده، اسلام آورد و این شعر را سرود:

- ای فرستاده خداوند صاحب ملک! به راستی اکنون زبانم، آنچه را که در هنگام هلاکت خویش تباه ساختم، اصلاح می سازد.

– آن هنگام با شیطان در سنت های گمراهی رقابت می کردم و هر که میل و هوایش گمراه شود، هلاک خواهد گشت.

– گوشت و استخوانم (بند بند وجودم) به پروردگارم ایمان آورد و نفسم شهادت داد که تو پیامبری هشدار دهنده هستی – . مجمع البیان ۱۰: ۵۵۷.– ۵۵۴ – .

و از ابن مسعود روایت شده است که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه به کعبه که اطراف آن سیصد و شصت بت قرار داشت، وارد شد و با چوب دستی ای که در دستش بود، شروع به ضربه زدن بر آن ها کرد و فرمود: «حق آمد و باطل نه کاری را آغاز کرد و نه دوباره به انجام می رساند. حق آمد و باطل نابود شد که باطل نابود شدنی است.»

و از ابن عباس روایت شده است که گفت: وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله وارد مکه شد، از وارد شدن به کعبه در حالی که بت ها در آنجا باشند، امتناع نمود و دستور به خارج ساختن آن ها داد. به این ترتیب آن ها را از کعبه خارج ساختند و (در میان آن ها) شمایل ابراهیم و اسماعیل که در دستانشان تیرهای قمار بود نیز بیرون آورده شد. پیامبر با مشاهده این صحنه فرمود: «خدا آنان را بکشد. به خدا سوگند، آگاه باشید که آن ها می دانستند که آن دو هرگز با این تیرها، قمار نکرده اند.» کلام طبرسی رحمه الله اینجا پایان یافت.

عبدالحمید بن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه آورده است: هنگامی که عباس، ابوسفیان را در کنار کوه نگاه داشت، قبایل با پرچم هایشان بر او گذشتند و اولین کسی که بر او گذشت، خالد بن ولید با هزار نفر از بنی سلیم بود. آن ها را دو بیرق بود که یکی را عباس بن مرداس و دیگری را حفاف بن ندیه حمل می کرد و پرچمی که در دستان مقداد بود. ابوسفیان گفت: ای ابوالفضل! اینان که هستند؟ پاسخ داد: بنوسلیم هستند که فرماندهی شان با خالد بن ولید است. گفت: آن جوانک؟ گفت: بله. چون خالد با عباس و ابوسفیان رودرو گشت، سه بار تکبیر گفت و (همراهانش نیز) تکبیر گفتند. سپس عبور کردند و رفتند. و در پی او زبیر بن عوام که پرچمی سیاه به همراه داشت، با پانصد نفر که متشکل از مهاجرین و گروهی از افراد ناشناس که معلوم نبود از کدام قبیله هستند، بر آن دو گذشت. و هنگامی که با آن دو مواجه شد، سه بار تکبیر گفت و همراهان او نیز تکبیر گفتند. ابوسفیان گفت: این کیست؟

گفت: این زبیر است. پرسید: خواهرزاده ات؟ گفت: بله. سپس بنی غفار با سیصد نفر به پرچمداری ابوذر گذشتند و هنگامی که با آن دو روردرو شدند، سه بار تکبیر گفتند. ابوسفیان گفت: ای ابوالفضل! اینان که هستند؟ گفت: بنی غفار هستند. گفت: مرا چه به بنی غفار!؟ سپس اسلم با ۴۰۰ نفر گذشت که یک بیرق آن ها در دست بریده بن حصیب و دیگری در اختیار ناجیه بن اعجم بود. و چون با او مواجه گشتند، سه بار تکبیر گفتند. ابوسفیان درباره آن ها نیز سؤال کرد. عباس پاسخ داد: اینان از قبیله اسلم هستند. گفت: مرا چه به اسلم؟! هرگز میان ما و آن ها جنگ و بلایی وجود نداشت. سپس قبیله بنی کعب بن عمرو بن خزاعه با پانصد نفر و به پرچمداری بشر بن سفیان گذشتند. ابوسفیان پرسید: اینان که هستند؟ گفت: قبیله کعب بن عمرو هستند. گفت: آری، اینان متحدان محمد هستند. هنگامی که آن ها با او (عباس) رودرو گشتند، سه بار تکبیر گفتند. سپس قبیله مزینه با هزار نفر عبور کرد که در میان آن ها، سه بیرق در دستان نعمان بن مقرن، و بلال بن حارث و عبدالله بن عمرو قرار داشت. چون با آن دو رودرو شدند، تکبیر گفتند. ابوسفیان گفت: اینان کیستند؟ عباس پاسخ داد: قبیله مزینه هستند. گفت: مرا به مزینه چه کار، که به سویم آمده اند در حالی که صدای سلاح های آنان از کوه های بلندشان(کوه های طیّی و

عیص) به گوش می رسد! سپس نوبت به قبیله جهینه رسید که با هشتصد نفر که در میان آن ها چهار بیرق در دستان معبد بن خالد، و سوید بن صخر و رافع بن مکتب و عبدالله بن بدر قرار داشت، عبور کرد. هنگامی که با او رودررو شدند، سه بار تکبیر گفتند. ابوسفیان درباره آن ها پرسید. گفته شد: اینان از جهینه هستند. سپس قبایل بنی کنانه، بنی لیث و ضمره و سعد و بکر با دویست تن گذشتند که بیرق آن ها در دستان ابو واقد لیثی قرار داشت. و چون با او رودررو گشتند، سه بار تکبیر گفتند. ابوسفیان گفت: اینان چه کسانی هستند؟ گفت: قبیله بنی بکر هستند. گفت: بله، آنان مردمان بدی هستند، این ها کسانی هستند، که محمد به خاطر آن ها بر ما هجوم آورد. به خدا سوگند که درباره آن ها با من مشورت صورت نگرفت و از آن (دخالت قریش بر ضد بنی بکر) آگاه نبودم و هنگامی که خبر آن به من رسید، آن را ناپسند دانستم (و از آن بیزاری جستم). ولی کاری بود که صورت گرفته بود. عباس گفت: خداوند به تو در هجوم محمد بر شما خیر و برکت داد؛ چرا که همگی در اسلام داخل شدید. سپس قبیله اشجع با سیصد نفر عبور کرد که یکی از بیرق هایشان در دست معقل بن سنان و دیگری در اختیار نعیم بن مسعود بود. بعد از آنکه تکبیر گفتند، ابوسفیان پرسید: این ها کیستند؟ عباس پاسخ داد: افراد قبیله اشجع هستند. گفت: اینان سرسخت ترین عرب ها در برابر محمد بودند. عباس گفت: بله، ولی خداوند اسلام را در قلوب آن ها داخل ساخت و این از فضل و بخشش خداست. ابوسفیان از این سخن سکوت نمود، سپس گفت: آیا هنوز محمد نگذشته است؟ گفت: نه، اگر سپاهی که او در آن است را ببینی، به یقین آهن و اسبان جنگی و مردانی را مشاهده خواهی کرد که کس را یارای مقاومت و پایداری در برابر آن نیست. چون سپاه سیاهپوش رسول خدا صلی الله علیه و آله پدیدار شد، گرد و غبار غلیظی از سُم های اسبان به پا خاست. و مردم شروع به عبور از برابر آن ها کردند. ابوسفیان هر بار می گفت: آیا محمد عبور نکرد؟ و عباس می گفت: نه، تا آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله سوار بر شتر گوش بریده خود، در حالی که میان ابوبکر و اسید بن حضیر قرار داشت و با آن دو سخن می گفت، عبور کرد. در این هنگام عباس به ابوسفیان گفت: این رسول خداست که در میان سپاه سیاهپوش خود قرار دارد، پس نگاه کن. – گفت:- و در آن سپاه، بزرگان مهاجرین و انصار حضور داشتند و در آن بیرق ها و پرچم ها قرار داشت و همگی چنان در آهن فرو رفته بودند که تنها چشمان آنان هویدا بود. و در آن سپاه دوهزار زره (مرد زره پوش) وجود داشت و پرچم رسول خدا صلی الله علیه و آله در دستان سعد بن عباده قرار داشت که پیشاپیش سپاه حرکت می کرد، و چون سعد با آن دو روبرو شد، ندا در داد: ای ابوسفیان! امروز روز جنگ و خونریزی بزرگ است.

امروز زنان در حریم حلال می شوند. امروز خدا قریش را خوار و ذلیل می سازد. پس چون رسول خدا صلی الله علیه و آله با آن دو رودررو شد، ابوسفیان خطاب به او گفت: ای رسول خدا! آیا به کشتار قومت فرمان داده ای که سعد چنین گفت؟ و من تو را درباره قومت به خدا سوگند می دهم، که تو نیکوکارترین و دل رحم ترین و بخشنده ترین مردمان هستی. عثمان و عبدالرحمن بن عوف گفتند: ای رسول خدا! ما از هجوم سعد به قریش ایمن نیستیم. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز توقف نمود و او را نداد داد: «ای ابوسفیان! بلکه امروز روز رحمت است. امروز خداوند قریش را عزیز گرداند.» و به سوی سعد فرستاد و او را از پرچمداری برکنار کرد.

**[ترجمه]

بیان

الرفد بالكسر العطاء و الإرفاد الإعانه و الحلف بالكسر العهد بين القوم و الحليف و الأتلد الأقدم و فى بعض الكتب بعد قوله ميثاقك المؤكدا:

و زعموا أن لست تدعو أحدا*** فانصر هداك الله نصرا أيدا

و ادع عباد الله يأتوا مددا*** فيهم رسول الله قد تجردا

أبيض كالبدر ينمى أبدا*** إن سيم خسفا وجهه تربدا

قوله أيدا أى قويا ينمى يرتفع و يزداد و سامه خسفا أورد عليه ذلا- تربد تغير و فى القاموس نيق العقاب بالكسر موضع بين الحرمين و فى النهايه فى حديث الفتح قال للعباس احبس أبا سفيان عند حطم الجبل هكذا جاءت فى كتاب أبى موسى و قال حطم الجبل الموضع الذى حطم منه أى ثلم فبقى منقطعا قال و يحتمل أن يريد عند مضيق الجبل حيث يزحم بعضهم بعضا

ص: ١٠٩

١- فى الامتاع: الف دارع أقول: اختصر المصنّف هاهنا جمله.
٢- فى المصدر: تسبى الحرمه.
٣- شرح نهج البلاغه لابن أبى الحديد ۴، ٢٠٨ و ٢٠٩: و فيه بعد ذلك: و اختلف فيمن دفع إليه اللواء فقيل: دفعه الى علىّ بن أبى طالب عليه السلام فذهب به حتّى دخل مكّه فغرزها عند الركن، و هو قول ضرار بن الخطّاب القهرى: و قيل دفعه الى قيس بن سعد بن عباده و ذكر نحوه المقريزى فى الامتاع الا انه أضاف الاحتمالين ثالثا و هو الدفع الى الزبير بن العوام أقول: و ذكرا بعد ذلك بقيه خبر الفتح مفصلا.

و رواه أبو نصر الحميدی فی کتابه بالخاء المعجمه و فسرها فی غریبه فقال الخطم و الخطمه رعن الجبل و هو الأنف النادر منه و الذی جاء فی کتاب البخاری و هو الذی أخرج الحدیث فیما قرأناه و رأیناه من نسخ کتابه عند حطم الخیل هکذا مضبوطا فإن صحت الروایه به و لم یکن تحریفا من الکتبه فیکون معناه و الله أعلم أنه یحبسه فی الموضع المتضایق الذی یتحطم فیه الخیل أی یدوس بعضها بعضا و یزحم بعضها بعضا فیراها جمیعها و تکثر فی عینه بمرورها فی ذلک الموضع الضیق و کذلک أراد بحبسه عند خطم الجبل علی ما شرحه الحمیدی فإن الأنف النادر من الجبل یضیق الموضع الذی یخرج فیه.

و قال مر رسول الله صلی الله علیه و آله فی کتیبته الخضراء کتیبه خضراء إذا غلب علیها لبس الحدید شبه سواده بالخضره و العرب تطلق الخضره علی السواد و قال مآثر العرب مکارمها و مفاخرها التی تؤثر عنها أی تروی و تذکر تحت قدمی هاتین أراد خفاءها و إعدامها و إذلال أمر الجاهلیه و نقض سنتها و قال الخلی مقصورا النبات الرقیق ما دام رطبا و اختلاؤه قطعه انتهی.

و البور بالضم الهالک یستوی فیه الواحد و الکثیر و المذکر و المؤنث و المباراه المجاراه و المسابقه و الثبور الهلاک و الویل و الإهلاک.

**[ترجمه]«الرفد» با کسره: عطاء و بخشش، و «الارفاد»: کمک کردن و بخشش. «الحِلف» با کسره: پیمان میان قوم و هم پیمان آن قوم. و «الاتلد»: دیرین. و در برخی از کتاب ها بعد از «میثاقک المو کدا: عهد و پیمان استوارت»، این ابیات آمده است:

- و گمان کردند که تو کسی را نمی خوانی. پس یاری کن که خدا تو را از کمک و یاری قدرتمند، بهره مند سازد.

- و بندگان خدا را فراخوان که به یاری بیایند در حالی که رسول خدا در میان آن ها برهنه گشته است و (می کوشد).

- چون ماه سفید است و همیشه بالاتر می رود و قدرتمندتر می گردد. و اگر در معرض ذلت و خواری واقع شود، چهره اش دگرگون می گردد.

سخنش «أیِّدا»: یعنی قدرتمند. «ینمّی»: بالا می رود و فزونی می یابد. «سامه خسفا»: او را به خواری و ذلت دچار ساخت. «تَربَّد»: دگرگون شد. و در قاموس آمده است: «نیق العقاب» با کسره: مکانی میان حرمین است، و در النهای-ه آمده است: در حدیث فتح (مکه)، پیامبر به عباس فرمود: «احبس أباسفیان عند حطم الجبل.» در کتاب ابوموسی چنین آمده است. و گفت: «حطم الجبل»: مکانی که در آن نقطه از کوه شکستگی واقع شده و از آن بریده و جدا شده است. گفت: و احتمال دارد که منظورش در کنار تنگه کوه باشد که در آنجا مردم با ازدحام بر یکدیگر فشار می‌آورند. و ابونصر حمیدی در کتابش آن را با (خاء معجمه) روایت کرده است و در غریب (لغتش) آن را تفسیر نموده و گفته است: «الخطم» و «الخطم-هٔ»: رعن الجبل و آن دماغه بیرون آمده از کوه است. و در کتاب بخاری که این حدیث در آنچه خوانده و دیده‌ایم از نسخه‌های کتاب او ذکر شده است، آمده است: «عند حطم الجبل» و اینگونه نوشته شده است و در صورتی که روایت آن صحیح بوده و تحریفی از جانب کاتبان صورت نگرفته باشد، در این صورت معنای آن - که خدا خود به آن آگاه‌تر است - چنین می‌شود: او، ابوسفیان را در مکانی تنگ و باریک نگاه داشت که در آن اسب‌ها در هم کوبیده می‌شوند. یعنی اسب‌ها یکدیگر را لگدکوب می کنند و به دلیل ازدحام بر یکدیگر فشار می‌آورند، تا به قول حمیدی، (ابوسفیان) همه آن‌ها را ببیند و با گذر اسب‌ها از آن مکان تنگ و

باریک، در نظرش فراوان آید. چرا که دماغه بیرون زده، آن نقطه که از آن بیرون آمده است را تنگ و باریک می‌سازد.

و گفت: «مرّ رسول‌الله فی کتیبته الخضراء»، «کتیب-هٔ خضراء»: از آنجا که در آن سپاه، اکثریت با آهن خود را پوشانده بودند، سیاهی آهن را به رنگ سبز تشبیه کرده است. و عرب رنگ سبز را برای اشاره به سیاهی به کار می‌برد. و گفت: «مآثرالعرب»: بزرگی‌ها و افتخاراتی که از آن‌ها روایت و بازگو می‌شود. «تحت قدمیّ هاتین»: منظورش نابودسازی و محو آن‌ها و خوار ساختن مسأله جاهلیت و نقض سنت‌های آن است. و گفت: «الخلا» با الف مقصوره: گیاه نازک، تا زمانی که نرم و تازه و مرطوب باشد. و «إختلاؤه»: قطع آن. و «البُور» با ضمّه یعنی هلاک شونده، که در آن مفرد و جمع و مذکر و مؤنث یکسان است. و «المباراهٔ»: رقابت و مسابقه. و «الثبور»: هلاک و نیستی و هلاک ساختن.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

أَقُولُ رَوَى السَّيِّدُ فِي سَعْدِ السُّعُودِ مِنْ تَفْسِيرِ الْكَلْبِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا فَتَحَ مَكَّةَ وَجَدَ فِي الْحِجْرِ أَصْنَاماً مَصْفُوفَةً حَوْلَهُ ثَلَاثُمِائَةٍ وَ سِتِّينَ صَنَماً صَنَمُ كُلِّ قَوْمٍ بِحِيَالِهِمْ وَ مَعَهُ مِخْصَرَةٌ بِيَدِهِ فَجَعَلَ يَأْتِي الصَّنَمَ فَيَطْعَنُ فِي عَيْنِهِ (۱) أَوْ فِي بَطْنِهِ ثُمَّ يَقُولُ جاءَ الْحَقُّ يَقُولُ ظَهَرَ الْإِسْلَامُ وَ زَهَقَ الْباطِلُ يَقُولُ وَ هَلَكَ الشِّرْكُ وَ أَهْلُهُ وَ الشَّيْطَانُ وَ أَهْلُهُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً يَقُولُ هَالِكاً فَجَعَلَ الصَّنَمُ يَنْكَبُّ لِوَجْهِهِ إِذَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَلِكَ فَجَعَلَ أَهْلُ مَكَّةَ يَتَعَجَّبُونَ وَ يَقُولُونَ فِيمَا بَيْنَهُمْ مَا رَأَيْنَا رَجُلًا أَسْحَرَ مِنْ مُحَمَّدٍ (۲).

۱- فی المصدر: فی عینیه.

۲- سعد السعود: ۲۲۰.

**[ترجمه]مؤلف: سیّد در سعدالسعود از تفسیر کلبی روایت کرده است: هنگامی که رسول خدا صلی‌الله علیه و آله مکه را فتح کرد و در حجر بت‌هایی به صف کشیده شده در اطراف آن یافت که سیصد و شصت بت بودند، و بت هر قوم در برابر آن‌ها بود. پیامبر با عصایی که در دست داشت به سوی بت روان شد و در چشمان و یا شکمش ضربه می‌زد و می‌فرمود: «جاءَ الحَقُّ»، یعنی اسلام آشکار شد. «وَ زَهَقَ البَاطِلُ»، و شرک و اهل آن و شیطان و اهل آن، هلاک و نابود شدند. «إنَّ البَاطِلَ كانَ زَهُوقَاً»: هلاک شونده است. چون رسول خدا این سخن را گفت، بت بر روی خویش، سرنگون فرو افتاد و اهل مکه از این پیشامد در شگفت گشتند و در میان خود می گفتند: مردی جادو پیشه‌تر از محمد ندیده‌ایم. - ۱. سعد السعود: ۲۲۰ -

**[ترجمه]

«۲»

كِتَابُ صِفَاتِ الشِّيعَهِ، لِلصَّدُوقِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ (۱) عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدَهَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ لَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَكَّهَ قَامَ عَلَى الصَّفَا فَقَالَ يَا بَنِي هَاشِمٍ يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ وَ إِنِّي شَفِيقٌ عَلَيْكُمْ لَا تَقُولُوا (۲) إِنَّ مُحَمَّداً مِنَّا فَوَ اللَّهِ مَا أَوْلِيَائِي مِنْكُمْ وَ لَا مِنْ غَيْرِكُمْ إِلَّا الْمُتَّقُونَ فَلَا أَعْرِفُكُمْ (۳) تَأْتُونِي يَوْمَ الْقِيَامَهِ تَحْمِلُونَ الدُّنْيَا عَلَى رِقَابِكُمْ وَ يَأْتِي النَّاسُ يَحْمِلُونَ الْآخِرَهَ أَلَا وَ إِنِّي قَدْ أَعْذَرْتُ فِيمَا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ فِيمَا بَيْنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ بَيْنَكُمْ وَ إِنَّ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ (۴).

**[ترجمه]صدوق (ره) در کتاب صفات الشیع-ۀ از حمیری، از ابن محبوب، از ابن رئاب، از ابوعبیده روایت کرده است که گفت: شنیدم که امام صادق علیه‌السلام می‌فرمود: وقتی که رسول خدا صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد، بر تخته سنگی ایستاد و فرمود: «ای بنی هاشم! ای فرزندان عبدالمطلب! من فرستاده خدا به سوی شما و دلسوز حال شما هستم، مبادا بگویید: محمد از ماست، که به خدا سوگند در میان شما و در میان غیر شما، تنها پرهیزکارانند که دوست و خویشاوند من محسوب می گردند. پس در قیامت شما را نبینم که در حالی به نزد من آیید که دنیا بار گردن شما باشد و سایر مردمان با توشه آخرت پیش آیند. بدانید که من در آنچه میان من و شما و آنچه که میان خداوند بزرگ بلند مرتبه و شما وجود دارد، اتمام حجت کردم. و عمل من برای من و عمل شما برای شما خواهد بود» - . صفات الشیعه: ۴، نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۳»

د، العدد القويه فِي يَوْمِ الْعِشْرِينَ مِنْ رَمَضَانَ سَنَهَ ثَمَانٍ مِنَ الْهِجْرَهِ كَانَ فَتْحُ مَكَّهَ (۵).

**[ترجمه]العدد: فتح مکه در روز بیستم ماه رمضان سال هشتم هجری صورت گرفت.

**[ترجمه]

«۴»

ب، قرب الإسناد أَبُو الْبَخْتَرِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليه السلام قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْبَيْتَ يَوْمَ الْفَتْحِ فَرَأَى فِيهِ صُورَتَيْنِ فَدَعَا بِثَوْبٍ فَبَلَّهُ فِي مَاءٍ ثُمَّ مَحَاهُمَا قَالَ ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِقَتْلِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ وَ إِنْ وُجِدَ فِي جَوْفِ الْبَيْتِ وَ بِقَتْلِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَطَلٍ وَ قَتْلِ مِقْيَسِ بْنِ صُبَابَةَ (۶) وَ بِقَتْلِ قرسا (فَرْتَنَا) (۷) وَ أُمِّ سَارَةَ (۸) قَالَ وَ كَانَتَا قَيْنَتَيْنِ تَزْنِيَانِ (۹) وَ تُغَنِّيَانِ بِهِجَاءِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ تُحَضِّضَانِ يَوْمَ أُحُدٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۱۰).

ص: ۱۱۱

۱- هكذا فى النسخ و فيه وهم لان الصدوق لا يروى عن الحميرى بلا واسطه و الصحيح: محمّد بن موسى المتوكل: عن الحميرى.

۲- فى المصدر: أ لا تقولون.

۳- فى المصدر: الا فلا اعرفكم.

۴- صفات الشيعه: ۴ و هو مخطوط.

۵- العدد: مخطوط لم نظفر بنسخته.

۶- الصبابه خ ل.

۷- فرتنا خ ل أقول: يوجد ذلك فى المصدر و فى الامتاع و فى نسخه من المصدر: قرس و فى السيره: فرتنى.

۸- فى الامتاع: قريبه و يقال: أرنبه، و لم يسمها ابن هشام فى السيره: بل قال: فرتنى و صاحبتها. وعد امرأه فيمن أمر صلّى اللّه عليه و آله و سلم بقتلهم و قال: ساره مولاه لبنى عبد المطلب و كانت ممن يؤذيه بمكّه، ثمّ قال و اما ساره فاستؤمن بها فامنها، ثمّ بقيت حتّى اوطأها رجل من الناس فرسا فى زمن عمر بن الخطّاب بالابطح فقتلها.

۹- تزينان خ ل و فى المصدر: ترنيان. تزينان خ ل.

۱۰- قرب الإسناد: ۶۱.

**[ترجمه]قرب‌الاسناد: ابوالبختری از امام جعفر از پدرش علیهماالسلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز فتح وارد کعبه شد و در آن، دو تصویر مشاهده کرد. پس پارچه‌ای خواست و آن را در آب خیس کرد و آن دو تصویر را پاک کرد. فرمود: سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به قتل عبدالله بن ابی سرح فرمان داد، اگرچه در داخل کعبه پیدایش کنند. و فرمان داد که عبدالله بن خطل و مقیس بن صبابه و قرسا و اُمّ ساره کشته شوند. فرمود: و آن دو (قرسا و اُمّ ساره) دو کنیز آوازه خوان بودند که زنا می‌دادند و در هجو پیامبر صلی‌الله علیه و آله آواز می‌خواندند و در جنگ احد مشرکان را بر ضدّ رسول خدا تحریک می کردند. - . قرب الاسناد: ۶۱ -

**[ترجمه]

«۵»

فس، تفسیر القمی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ نَزَلَتْ فِی حَاطِبِ بْنِ أَبِی بَلْتَعَهَ وَ لَفْظُ الْآیَهِ عَامٌّ وَ مَعْنَاهُ خَاصٌّ وَ کَانَ سَبَبُ ذَلِکَ أَنَّ حَاطِبَ بْنَ أَبِی بَلْتَعَهَ کَانَ قَدْ أَسْلَمَ وَ هَاجَرَ إِلَی الْمَدِینَهِ وَ کَانَ عِیَالُهُ بِمَکَّهَ وَ کَانَتْ قُرَیْشٌ یَخَافُ (۱) [تَخَافُ أَنْ یَغْزُوَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَصَارُوا إِلَی عِیَالِ حَاطِبٍ وَ سَأَلُوهُمْ أَنْ یَکْتُبُوا إِلَی حَاطِبٍ یَسْأَلُوهُ عَنْ خَبَرِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله هَلْ (۲) یُرِیدُ أَنْ یَغْزُوَ مَکَّهَ فَکَتَبُوا إِلَی حَاطِبٍ یَسْأَلُونَهُ عَنْ ذَلِکَ فَکَتَبَ إِلَیْهِمْ حَاطِبٌ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُرِیدُ ذَلِکَ وَ دَفَعَ الْکِتَابَ إِلَی امْرَأَهٍ تُسَمَّی صَفِیَّهَ (۳) فَوَضَعَتْهُ فِی قُرُونِهَا (۴) وَ مَرَّتْ فَنَزَلَ جَبْرَئِیلُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ بِذَلِکَ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ الزُّبَیْرَ بْنَ الْعَوَّامِ فِی طَلَبِهَا فَلَحِقَاهَا (۵) فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَیْنَ الْکِتَابُ فَقَالَتْ مَا مَعِی شَیْ ءٌ فَفَتَّشَاهَا (۶) فَلَمْ یَجِدَا (۷) مَعَهَا شَیْئاً فَقَالَ الزُّبَیْرُ مَا نَرَی مَعَهَا شَیْئاً فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ اللَّهِ مَا کَذَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا کَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی جَبْرَئِیلَ علیه السلام وَ لَا کَذَبَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام عَلَی اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ وَ اللَّهِ لَتُظْهِرَنَّ الْکِتَابَ أَوْ لَأُورِدَنَّ (۸) رَأْسَکِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَتْ تَنَحَّیَا حَتَّی أُخْرِجَهُ فَأَخْرَجَتِ الْکِتَابَ مِنْ قُرُونِهَا (۹) فَأَخَذَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ جَاءَ بِهِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ یَا حَاطِبُ مَا هَذَا فَقَالَ حَاطِبٌ وَ اللَّهِ یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا نَافَقْتُ وَ لَا غَیَّرْتُ وَ لَا بَدَّلْتُ وَ إِنِّی أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ حَقّاً وَ لَکِنْ أَهْلِی وَ عِیَالِی کَتَبُوا إِلَیَّ بِحُسْنِ صَنِیعِ قُرَیْشٍ إِلَیْهِمْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُجَازِیَ قُرَیْشاً بِحُسْنِ مُعَاشَرَتِهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱۰) یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ إِلَی قَوْلِهِ لَنْ تَنْفَعَکُمْ أَرْحامُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَفْصِلُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۱۱).

ص: ۱۱۲

۱- فی المصدر: تخاف.

۲- و هل یرید خ ل.

۳- تقدم فی صدر الباب ان اسمها ساره مولاه ابی عمرو بن صیفی بن هشام راجع.

۴- قرنیها خ ل.

٥- فلحقوها خ ل.

٦- ففتشوها خ ل.

٧- فلم يجدوا خ ل.

٨- لاردن خ ل.

٩- من قرنيها خ ل.

١٠- على رسوله خ ل.

١١- تفسير القمّيّ: ٦٧٤ و ٦٧٥.

أقول: قد أوردنا نحوه بأسانيد فی كتاب أحوال أمير المؤمنين عليه السلام فی باب تنمره فی ذات الله.

روی فی كشف الغمه عن الواحدی أنه ذكر فی أسباب نزول القرآن نحوا من ذلک. (۱) و روی فی الخرائج نحوه بأدنی تغيير فتركناها حذرا من زياده التكرار.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاء تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ»، {ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی نگیرید، (بطوری) که نسبت به آن‌ها اظهار دوستی کنید.} این آیه درباره حاطب بن ابی بلتعه نازل گردید و لفظ آیه عام و معنای آن خاص است. و علت این امر آن بود که حاطب بن ابی بلتعه اسلام آورده و به مدینه مهاجرت کرده بود، ولی خانواده او در مکه مانده بودند و قریش از هجوم رسول خدا بر آن‌ها بیمناک بود. به همین خاطر به نزد خانواده حاطب رفتند و از آن‌ها خواستند که نامه‌ای برای حاطب بنگارند و از او درباره اخبار محمّد صلی‌الله علیه و آله جویا شوند، که آیا در صدد هجوم به مکه می باشد؟خانواده حاطب نیز نامه‌ای به حاطب نگاشتند و از او در این باره سؤال کردند. حاطب در پاسخ آنان نوشت که پیامبر در صدد هجوم به مکه می باشد و نامه را به زنی که صفیه نام داشت، سپرد. آن زن، نامه را میان موهای پیشانی خود پنهان ساخت و راهی شد. در این هنگام جبرئیل بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شد و او را از آن امر آگاه ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز امیرالمؤمنین علیه‌السلام و زبیر بن عوام را در پی آن زن روانه داشت. چون به او رسیدند، امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: نامه کجاست؟ پاسخ داد: چیزی به همراه من نیست. پس او را جستجو کردند، ولی به همراه او چیزی نیافتند. زبیر گفت: همراهش چیزی نیافتیم. امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: به خدا سوگند که رسول‌خدا صلی‌الله علیه و آله به ما دروغ نگفت و رسول خدا صلی‌الله علیه و آله بر جبرئیل و جبرئیل بر خداوند والا مرتبه دروغ نبسته‌اند.(ای زن) به خدا سوگند که یا باید نامه را نشان دهی یا آنکه بی‌هیچ تردیدی سرت را برای رسول خدا خواهم برد. پس آن زن گفت: کنار روید تا آن را خارج کنم. و نامه را از میان موهای پیشانی‌اش بیرون ساخت و امیرالمؤمنین علیه السلام آن را گرفت و نزد رسول خدا آورد. رسول خدا فرمود: «ای حاطب! این چیست؟» حاطب گفت: ای رسول‌خدا! به خدا سوگند که نفاق نورزیدم و تغییر و تبدیل و دگرگونی ای صورت ندادم. و من شهادت می‌دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و تو به راستی فرستاده خدایی. ولی (با این وجود) اهل و خانواده ام درباره رفتار نیک قریش با آن ها، برای من نامه نوشتند و من نیز مشتاق بودم که قریش را بر معاشرت و رفتار نیکشان پاداش دهم. با این سخن، خداوند والامرتبه بر رسول خدا صلی الله علیه و آله این آیه را نازل فرمود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاء تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ»، {ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی نگیرید (بطوری) که شما با آن‌ها اظهار دوستی —کنید.} تا آنجا که فرمود: «لَن تَنفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»، {خویشاوندی‌ها و فرزندانتان هرگز در قیامت شما را سودی نمی‌رساند. چرا که خداوند میان شما جدایی می‌افکند و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.} - . تفسیر قمی: ۶۷۵-۶۷۴ -

مؤلف: مانند آن را با اسنادهای روایی در کتاب احوال امیرالمؤمنین علیه السلام در باب غضب او برای ذات الهی، آوردیم.

در کشف الغمّ-هٔ از واحدی روایت کرده است که او در اسباب نزول قرآن همانند آن را ذکر کرده است. - . کشف‌الغم-هٔ: ۶۲. -

و در الخرائج همانند آن را با تغییری اندک روایت کرده است که برای اجتناب از تکرار زائد، از ذکر آن خودداری کردیم.

**[ترجمه]

«۶»

فس، تفسیر القمی یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا جاءَکَ الْمُؤْمِناتُ یُبایِعْنَکَ إِلَی قَوْلِهِ تَعَالَی إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی یَوْمِ (۲) فَتْحِ مَکَّهَ وَ ذَلِکَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَعَدَ فِی الْمَسْجِدِ یُبَایِعُ الرِّجَالَ إِلَی صَلَاهِ الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ ثُمَّ قَعَدَ لِبَیْعَهِ النِّسَاءِ وَ أَخَذَ قَدَحاً مِنْ مَاءٍ فَأَدْخَلَ یَدَهُ فِیهِ ثُمَّ قَالَ لِلنِّسَاءِ مَنْ أَرَادَ أَنْ تُبَایِعَ فَلْتُدْخِلْ یَدَهَا فِی الْقَدَحِ (۳) فَإِنِّی لَا أُصَافِحُ النِّسَاءَ ثُمَّ قَرَأَ عَلَیْهِنَّ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ شُرُوطِ الْبَیْعَهِ عَلَیْهِنَّ فَقَالَ عَلی أَنْ لا یُشْرِکْنَ بِاللَّهِ شَیْئاً وَ لا یَسْرِقْنَ وَ لا یَزْنِینَ وَ لا یَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا یَأْتِینَ بِبُهْتانٍ یَفْتَرِینَهُ بَیْنَ أَیْدِیهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا یَعْصِینَکَ فِی مَعْرُوفٍ فَبایِعْهُنَّ فَقَامَتْ أُمُّ حَکِیمٍ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا الْمَعْرُوفُ الَّذِی أَمَرَنَا اللَّهُ أَنْ لَا نَعْصِیَکَ (۴) فِیهِ فَقَالَ أَلَّا تَخْمِشْنَ (۵) وَجْهاً وَ لَا تَلْطِمْنَ (۶) خَدّاً وَ لَا تَنْتِفْنَ (۷) شَعْراً وَ لَا تَمْزِقْنَ (۸) جَیْباً وَ لَا تُسَوِّدْنَ (۹) ثَوْباً وَ لَا تَدْعُونَ (۱۰) بِالْوَیْلِ وَ الثُّبُورِ وَ لَا تُقِمْنَ (۱۱) عِنْدَ قَبْرٍ فَبَایَعَهُنَّ صلی الله علیه و آله عَلَی (۱۲) هَذِهِ الشُّرُوطِ (۱۳).

ص: ۱۱۳

۱- کشف الغمّه: ۶۲. و فیه اختلاف مع المنقول.

۲- فی یوم خ خ.

۳- فی المصدر: من أراد ان یبایع فلیدخل یده فی القدح.

۴- فی المصدر: ان لا نعصینک فیه.

۵- یخمشن.

۶- یلطمن خ ل.

۷- ینتفن خ ل.

۸- یمزقن خ ل.

۹- یسودن خ ل.

۱۰- یدعون خ ل.

۱۱- یقمن خ ل.

۱۲- بهذه خ ل.

۱۳- تفسیر القمّیّ: ۶۷۶ و ۶۷۷.

**[ترجمه]تفسیر علی‌بن ابراهیم: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جاءكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ»النَّبِيُّ إِذَا جاءكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ »،{شان نزول آیه ای پیامبر، چون زنان باایمان نزد تو آیند که [با این شرط] با تو بیعت کنند که چیزی را با خدا شریک نسازند، و دزدی نکنند، و زنا نکنند، و فرزندان خود را نکشند، و بچه های حرامزاده ای را که پس انداخته اند با بُهتان [و حیله] به شوهر نبندند، و در [کار] نیک از تو نافرمانی نکنند، با آنان بیعت کن و از خدا برای آنان آمرزش بخواه، زیرا خداوند آمرزنده مهربان است.}

این آیه در روز فتح مکه نازل شد و جریان به این ترتیب بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد نشست و تا نماز ظهر و عصر با مردان بیعت می‌کرد. سپس جهت بیعت زنان نشست و کاسه‌ای از آب برگرفت و دستش را در آن فرو برد. سپس به زنان فرمود: «هر که قصد بیعت دارد، دستش را در این ظرف فرو برد که من با زنان دست نمی دهم.» سپس شروط بیعت را که خداوند بر آن‌ها تعیین و نازل کرده بود، قرائت نمود و فرمود: «(بر این اساس بیعت کنند) که ذره‌ای به خدا شرک نورزند، و دزدی نکنند، مرتکب زنا نگردند، و فرزندان خود را نکشند و میان دست‌ها و پاهایشان از افتراء، بهتان نبندند.(یعنی به شوهران خود فرزند سایر مردان را منسوب نسازند) ، و در معروف از تو نافرمانی نکنند (و در این صورت) با آنان بیعت کن.» در این هنگام اُمّ حکیمه دختر حارث بن عبدالمطلب برخاست و گفت: ای رسول‌خدا! این معروفی که خدا ما را دستور داده است در آن از تو نافرمانی نکنیم، چیست؟ حضرت پاسخ داد: «این که بر چهره چنگ و بر گونه سیلی نزنید و موی خویش را نکَنید و گریبان ندرید و جامه را سیاه نسازید و به مرگ و نیستی نخوانید (آه و ناله سر ندهید) و در کنار قبر توقف نکنید.» و

براساس این شروط با آن‌ها بیعت کرد. – . تفسیرالقمی: ۶۷۷-۶۷۶ –

**[ترجمه]

«۷»

فس، تفسیر القمی وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ وَ اجْعَلْ لِی مِنْ لَدُنْکَ سُلْطاناً نَصِیراً فَإِنَّهَا نَزَلَتْ یَوْمَ فَتْحِ مَکَّهَ لَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دُخُولَهَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ قُلْ یَا مُحَمَّدُ رَبِّ أَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ وَ اجْعَلْ لِی مِنْ لَدُنْکَ سُلْطاناً نَصِیراً أَیْ مُعِیناً (۱) وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً (۲) فَارْتَجَّتْ مَکَّهُ مِنْ قَوْلِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن إبراهیم: «وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا»،شان نزول آیه {و بگو: پروردگارا، مرا {در هر کاری] به طرز درست داخل کن و به طرز درست خارج ساز، و از جانب خود برای من تسلطی یاری بخش قرار ده.} شان نزول آیه این آیه در روز فتح مکه نازل شد. هنگامی که رسول‌خدا صلی‌الله علیه و آله قصد ورود به مکه را داشت، خداوند خطاب به وی فرمود: «قُل» ای محمد بگو: «وَ قُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ

وَأَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّی مِن لَّدُنکَ سُلْطَانًا نَّصِیرًا»، {خدایا مرا با قدم صدق وارد کن و با قدم صدق خارج ساز و برایم از نزد خود حجتی روشن را یار و یاور قرار بده.} «وَقُلْ جَاء الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»، {و بگو: حق فرا رسید و باطل نابود شد که باطل همواره نابود شدنی است.} پس مکه از سخن اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله به لرزه افتاد که می گفتند: حق در رسید و باطل نابود شد که باطل نابود شدنی است. - . تفسیر قمی: ۳۸۷ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی وَ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی أُمَیَّهَ أَخِ (۴) أُمِّ سَلَمَهَ رَحْمَهُ اللَّهِ عَلَیْهَا وَ ذَلِکَ أَنَّهُ قَالَ هَذَا لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَکَّهَ قَبْلَ الْهِجْرَهِ فَلَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی فَتْحِ مَکَّهَ اسْتَقْبَلَ (۵) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِی أُمَیَّهَ فَسَلَّمَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمْ یَرُدَّ عَلَیْهِ السَّلَامَ فَأَعْرَضَ (۶) عَنْهُ وَ لَمْ یُجِبْهُ بِشَیْ ءٍ وَ کَانَتْ أُخْتُهُ أُمُّ سَلَمَهَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَدَخَلَ إِلَیْهَا فَقَالَ یَا أُخْتِی إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ قَبِلَ إِسْلَامَ النَّاسِ کُلِّهِمْ وَ رَدَّ إِسْلَامِی فَلَیْسَ یَقْبَلُنِی کَمَا قَبِلَ غَیْرِی فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی أُمِّ سَلَمَهَ (۷) قَالَتْ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ سَعِدَ بِکَ جَمِیعُ النَّاسِ إِلَّا أَخِی مِنْ بَیْنِ قُرَیْشٍ وَ الْعَرَبِ رَدَدْتَ إِسْلَامَهُ وَ قَبِلْتَ إِسْلَامَ النَّاسِ کُلِّهِمْ (۸) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا أُمَّ سَلَمَهَ إِنَّ أَخَاکِ کَذَّبَنِی تَکْذِیباً لَمْ یُکَذِّبْنِی أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ هُوَ الَّذِی قَالَ لِی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً إِلَی قَوْلِهِ کِتاباً نَقْرَؤُهُ قَالَتْ أُمُّ سَلَمَهَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ أَ لَمْ تَقُلْ إِنَّ الْإِسْلَامَ یَجُبُّ مَا کَانَ قَبْلَهُ قَالَ نَعَمْ

۱- مبینا خ ل.

۲- قال خ.

۳- تفسیر القمّیّ: ۳۸۷.

۴- اخی أمّ سلمه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۵- فی المصدر: استقبله.

۶- و اعرض عنه خ ل.

۷- الی أمّ سلمه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۸- الا اخی خ ل.

فَقَبِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِسْلَامَهُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «وَقَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الأَرْضِ یَنبُوعًا »، {و گفتند هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد، مگر آنکه برای ما، چشمه‌ای از زمین خارج سازی.} این آیه درباره عبدالله بن ابی اُمیّه، برادر اُمّ سلمه رحم-ه الله علیها نازل شد، و جریان آن به این ترتیب بود که او پیش از هجرت این سخن را در مکه به رسول خدا گفت. پس چون رسول‌خدا صلی‌الله علیه و آله برای فتح مکه خارج گردید، با عبدالله بن ابی اُمیّه مواجه گردید. عبدالله بر رسول خدا صلی‌الله علیه و آله سلام کرد، ولی رسول خدا صلی‌الله علیه و آله پاسخ سلام او را نداد و از او روی برگرفت و در پاسخ او هیچ نگفت. با این رفتار پیامبر، عبداللّه به نزد خواهرش اُمّ سلمه که همراه رسول خدا بود، رفت و گفت: ای خواهرم! رسول خدا اسلام همه مردم را پذیرفت ولی اسلام مرا نپذیرفت؛ و آن چنان که بقیه را پذیرفت، مرا نمی‌پذیرد. چون رسول خدا صلی‌الله علیه و آله بر اُمّ سلمه وارد شد، او گفت: ای رسول‌خدا! پدر و مادرم فدای تو باد! همه مردم به واسطه تو خوشبخت شدند، جز برادرم که از میان قریش و عرب، اسلام همه مردم را پذیرفتی ولی اسلام او را رد کردی. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای اُمّ سلمه، برادر تو مرا چنان تکذیب کرد، که هیچ یک از مردم آنگونه مرا تکذیب نکردند. و او بود که به من گفت: «وَقَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الأَرْضِ یَنبُوعًا* أَوْ تَکُونَ لَکَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِیلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الأَنْهَارَ خِلالَهَا تَفْجِیرًا* أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاء کَمَا زَعَمْتَ عَلَیْنَا کِسَفًا أَوْ تَأْتِیَ بِاللّهِ وَالْمَلآئِکَهِ قَبِیلاً * أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَی فِی السَّمَاء وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِیِّکَ حَتَّی تُنَزِّلَ عَلَیْنَا کِتَابًا نَّقْرَؤُهُ»، {و گفتند تا از زمین برای ما چشمه‌ای نجوشانی هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد* و یا [باید] برای تو باغی از خرما و انگور باشد و آشکارا از میان آن‌ها جویباران روان سازی* یا چنان که ادعا می‌کنی آسمان را باره باره بر [سر] ما فرو اندازی یا خدا و فرشتگان را در برابر [ما حاضر] آوری* یا برای تو خانه‌ای از طلا [کاری] باشد، یا به آسمان بالا روی، و به بالا رفتن تو هم اطمینان نخواهیم داشت تا بر ما کتابی نازل کنی که آن را بخوانیم.}

اُمّ سلمه گفت: ای رسول خدا، پدر و مادرم به فدایت، آیا نگفتی که اسلام آنچه را که پیش از آن بوده است را محو و نابود و قطع می‌کند؟ فرمود: «بله». و این چنین رسول خدا صلی‌الله علیه و آله اسلام او را پذیرفت. - . تفسیر قمی: ۳۸۸، إسراء / ۹۳-۹۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فیه الإسلام یجب ما قبله و التوبه تجب ما قبلها أی یقطعان و یمحوان ما کان قبلهما من الکفر و المعاصی و الذنوب.

**[ترجمه]جزری گفت: در حدیث آمده است: «الإسلام یجبّ ما قبله و التوب-ۀ تجبّ ما قبلها»: یعنی اسلام آوردن و توبه کردن، آنچه را که پیش از آن‌ها از کفر و گناهان و لغزش‌ها وجود داشته است، قطع و محو و نابود می‌سازد.

**[ترجمه]

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو الْفَتْحِ هِلَالُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَلِيٍّ الدِّعْبِلِيِّ عَنْ أَبِی عَلِيٍّ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ رَزِينٍ عَنْ أَبِيهِ رَزِينِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِيهِ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُدَيْلِ بْنِ وَرْقَاءَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِی بُدَيْلَ بْنَ وَرْقَاءَ الْخُزَاعِيَّ يَقُولُ لَمَّا كَانَ يَوْمُ الْفَتْحِ وَقَّفَنِی الْعَبَّاسُ بَيْنَ يَدَیْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا يَوْمٌ قَدْ شَرَّفْتَ فِيهِ قَوْماً فَمَا بَالُ خَالِكَ بُدَيْلِ بْنِ وَرْقَاءَ وَ هُوَ قَعِيدُ حَيِّهِ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله احْسِرْ عَنْ حَاجِبَيْكَ يَا بُدَيْلُ فَحَسَرْتُ عَنْهُمَا وَ حَدَرْتُ لِثَامِی فَرَأَى سَوَاداً بِعَارِضِی فَقَالَ كَمْ سِنُوكَ يَا بُدَيْلُ فَقُلْتُ سَبْعٌ وَ تِسْعُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَتَبَسَّمَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ زَادَكَ اللَّهُ جَمَالًا وَ سَوَاداً وَ أَمْتَعَكَ وَ وُلْدَكَ لَكِنْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ نَيَّفَ عَلَى السِّتِّينَ وَ قَدْ أَسْرَعَ الشَّيْبُ فِيهِ ارْكَبْ جَمَلَكَ هَذَا الْأَوْرَقَ وَ نَادِ فِی النَّاسِ إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَ شُرْبٍ وَ كُنْتُ جَهِيراً فَرَأَيْتُنِی بَيْنَ خِيَامِهِمْ وَ أَنَا أَقُولُ أَنَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ لَكُمْ إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَ شُرْبٍ وَ هِيَ لُغَةُ خُزَاعَةَ يَعْنِی الِاجْتِمَاعَ وَ مِنْ هَاهُنَا قَرَأَ أَبُو عَمْرٍو فَشَارِبُونَ شَرْبَ الْهِيمِ (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: عبدالله بن بدیل بن ورقاء روایت کرده است که گفت: از پدرم شنیدم که می گفت: چون روز فتح (مکه) رسید، عباس مرا در برابر رسول خدا صلی‌الله علیه و آله نگهداشت و گفت: ای رسول خدا! امروز، روزی است که در آن مردمانی را کرامت و بزرگی بخشیده‌ای، پس حال دایی‌ات بدیل بن ورقاء که همنشین مردمان قبیله‌اش است (خانه نشین و زمین گیر است)، چگونه است؟ پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «ای بدیل، ابروهایت را آشکار ساز.» پس آن‌ها را آشکار ساختم و نقابم را کنار زدم و پیامبر بر گونه‌ام موهای سیاهی مشاهده نمود و فرمود: «ای بدیل، چند سال داری؟» گفتم: ای رسول‌خدا، نود و هفت سال دارم. پیامبر صلی‌الله علیه و آله لبخندی زد و فرمود: «خداوند بر زیبایی و سیه مویی تو بیفزاید، و اجل تو و فرزندت را به تأخیر افکند، ولی رسول خدا از شصت سالگی درحالی گذشته است که موی سفید پیری به سرعت، به سراغ او آمده است.» و از آنجا که مردی بلند آواز بودم، مرا فرمود: «بر این شتر خاکستری رنگت (ابلق) سوار شو و بر مردم ندا ده: «این روزها، روزهای خوردن و آشامیدن (ایام اجتماع مردمان) است.» و من خودم را در میان خیمه‌های آنان یافتم که بانگ می زدم: من فرستاده رسول خدا هستم. او به شما می‌فرماید: «این روزها، روزهای خوردن و آشامیدن(اجتماع) است». و این به لغت خزاعه به معنی اجتماع و گردهمایی است و براین‌اساس، ابوعمر چنین قرائت کرد: «فشاربون شرب الهیم.» - . امالی إبن الشیخ: ۲۳۹ و آن مربوط به سوره واقعه، آیه ۵۵ است. -

**[ترجمه]

بیان

و هو قعید حیه أی قاعد فی قبیلته یجالسهم و لا ینهض لأمر قال الجوهری القعید المقاعد و الجراد الذی لم یستو جناحه بعد و قال قال الأصمعی الأورق من الإبل الذی فی لونه بیاض إلی سواد.

قوله یعنی الاجتماع لم أعرف لهذا الکلام معنی و لعله سقط قوله و بعال کما فی سائر الروایات و الاجتماع تفسیر له لکن قوله و من هاهنا قرأ یدل

۱- تفسير القمّىّ: ۳۸۸. و لا يأت فى الإسراء: ۹۰- ۹۳.

۲- أمالى ابن الشيخ: ۲۳۹ و الآيه فى الواقعه: ۵۵.

على أنه تفسير للشرب و لم أر الشرب بهذا المعنى (۱) و أما القراءه فلم أعثر إلا على قراءه شُرْبَ بالضم مصدرا و بالفتح جمع شارب ثم المشهور أن هذا النداء كان فى حجه الوداع لا عام الفتح قال الجزرى فى حديث التشريق إنها أيام أكل و شرب و بعال البعال النكاح و ملاعبه الرجل أهله و المباعله المباشره.

**[ترجمه]«و هو قعيد حيّه»: يعنى در ميان قبيله‌اش نشسته و با آن‌ها همنشين است و براى كارى برنمى‌خيزد. جوهرى گفت: «القعيد» يعنى: همنشين، و ملخى كه هنوز بالش استوار و كامل نگشته است. و گفت: أصمعى گفته است: «الأورق من الإبل»: شترى كه به رنگ سفيد متمايل به سياه باشد.

سخنش: «يعنى الاجتماع»: براى اين سخن معنى و مفهومى نمى‌دانم. و شايد از سخنش: «و بِعال» افتاده باشد، چنان كه در ساير روايات آمده است. و اجتماع تفسير آن باشد. ولى سخنش: (و براين‌اساس أبوعمرو چنين قرائت كرد) بيانگر آن است كه اين سخن تفسير «الشُرب» است و من نديده‌ام كه (الشُرب) بر اين معنى دلالت كند. و اما در مورد قرائت (اين آيه) جز با ضمّ ابتدا، و با فتح جمع شارب، قرائت ديگرى نديده‌ام، و آنچه كه مشهور است، اين ندا (اعلان) نه در عام الفتح، بلكه در حج-ۀ الوداع صورت گرفته است. جزرى گفته‌است: در حديث تشريق: «إنها أيّام أكل و شُرب»، (ايّام تشريق - دهم و يازدهم ذى الحجّه -) روزهاى اجتماع مردمان است) و «بعال و البعال» يعنى: ازدواج و بازى كردن مرد با همسرش. و «المباعل-ۀ»: يعنى: جماع.

**[ترجمه]

«۱۰»

ما، الأمالى للشيخ الطوسى ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ الطَّحَّانِ عَنْ هَارُونَ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ عليهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سَافَرَ إِلَى بَدْرٍ فِى شَهْرِ رَمَضَانَ وَ افْتَتَحَ مَكَّهَ فِى شَهْرِ رَمَضَانَ (۲).

**[ترجمه]امالى طوسى: على عليه‌السلام فرمود: رسول خدا صلى الله عليه و آله در ماه رمضان راهى بدر شد و مكه را (نيز) در ماه رمضان فتح كرد. -. امالى إبن الشيخ: ۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ما، الأمالى للشيخ الطوسى ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ ثَبِيرِ (۳) بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ عَنِ الرِّضَا (۴) عليه السلام قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ فَتْحِ مَكَّهَ وَ الْأَصْنَامُ حَوْلَ الْكَعْبَهِ وَ كَانَتْ ثَلَاثَمِائَهٍ وَ سِتِّينَ صَنَماً فَجَعَلَ يَطْعَنُهَا بِمِخْصَرَهٍ فِى يَدِهِ وَ يَقُولُ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً جاءَ الْحَقُّ وَ ما يُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما يُعِيدُ فَجَعَلَتْ تَكُبُّ (۵) لِوَجْهِهَا (۶).

**[ترجمه]امالی طوسی: امام رضا علیه‌السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز فتح وارد مکه شد. در حالی که سیصد و شصت بت اطراف کعبه قرار داشتند.

پیامبر با عصایی که در دست داشت بر آن‌ها ضربه می‌زد و می‌فرمود: «حق پدیدار شد و باطل نابود شد که باطل نابود شدنی است، حق پدیدار گشت و باطل نه کاری را آغاز و نه دوباره به انجام می‌رساند.» با این سخن بت‌ها بر روی خویش، سرنگون فرو افتادند. - . امالی إبن الشیخ: ۲۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۲»

قب، المناقب لابن شهرآشوب تَفْسِيرُ الثَّعْلَبِيِّ وَ الْقُشَيْرِيِّ وَ الْوَاحِدِيِّ وَ الْقَزْوِينِيِّ وَ مَعَانِي الزَّجَّاجِ وَ مُسْنَدُ الْمَوْصِلِيِّ وَ أَسْبَابُ نُزُولِ الْقُرْآنِ عَنِ الْوَاحِدِيِّ أَنَّهُ لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ غَلَّقَ عُثْمَانُ بْنُ أَبِي طَلْحَةَ (۷) الْعَبْدِيُّ بَابَ الْبَيْتِ وَ صَعِدَ السَّطْحَ فَطَلَبَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله الْمِفْتَاحَ مِنْهُ فَقَالَ لَوْ عَلِمْتُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ أَمْنَعْهُ فَصَعِدَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام السَّطْحَ وَ لَوَى يَدَهُ وَ أَخَذَ الْمِفْتَاحَ مِنْهُ وَ فَتَحَ الْبَابَ فَدَخَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله الْبَيْتَ فَصَلَّى فِيهِ رَكْعَتَيْنِ فَلَمَّا خَرَجَ سَأَلَهُ الْعَبَّاسُ أَنْ يُعْطِيَهُ الْمِفْتَاحَ

۱- لعل الاجتماع معنی کنائی لقوله: أکل و شرب، یعنی أنّها أیّام الاجتماع و یکون معنی الآیه: فیجتمعون اجتماع الإبل العطاش التی یصیبها الهیام و لکنه بعید جدا.

۲- أمالی ابن الشیخ: ۲۱۸.

۳- معین خ ل.

۴- فی المصدر: علی بن موسی: عن أبیه، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن آبائه علیهم السلام.

۵- تنکب لوجوهها خ ل.

۶- أمالی ابن الشیخ: ۲۱۴ و فیه: تکبب لوجوهها.

۷- فی المصدر: عثمان بن طلحه.

فَنَزَلَ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلى أَهْلِها فَأَمَرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَنْ يَرُدَّ الْمِفْتَاحَ إِلَى عُثْمَانَ وَ يَعْتَذِرَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ عُثْمَانُ يَا عَلِيُّ أَكْرَهْتَ وَ أديت (آذَيْتَ)(١) ثُمَّ جِئْتَ بِرِفْقٍ قَالَ لَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي شَأْنِكَ وَ قَرَأَ عَلَيْهِ الْآيَةَ فَأَسْلَمَ عُثْمَانُ فَأَقَرَّهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِي يَدِهِ (٢).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: تفاسیر ثعلبی و قشیری و واحدی و قزوینی و معانی زجاج و مسند موصلی و اسباب نزول القرآن از واحدی روایت کرده‌اند: چون پیامبر صلی‌الله علیه و آله در روز فتح وارد مکه گردید، عثمان بن ابی طلحه عبدی در کعبه را بست و بر فراز بام کعبه رفت. پیامبر صلی‌الله علیه و آله از او کلید را مطالبه کرد. او گفت: اگر باور داشتم که او رسول خداست، مانع او نمی‌شدم. با این سخن علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام بر بام کعبه شد و دست او را پیچاند و کلید را از او گرفت و در را گشود. پس پیامبر صلی‌الله علیه و آله وارد کعبه گردید و در آن دو رکعت نماز اقامه فرمود. چون خارج شد، عباس از او خواست که کلید را به او بدهد. در این هنگام این آیه نازل شد: «إِنَّ اللّهَ يَأمُرُكُم أن تُؤدُّوا الامَانَاتَ إلى أهلِها»، {خداوند شما را فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبان آن‌ها برسانید.} به دنبال نزول این آیات، پیامبر صلی‌الله علیه و آله به علی علیه السلام دستور داد که کلید را به عثمان بازگرداند و از او عذر بخواهد. عثمان به او گفت: ای علی! ابتدا به اجبار واداشتی و کار خود به انجام رساندی و حال با نرمی و مهربانی آمدی! فرمود: خداوند عزوجل درباره تو آیه‌ای نازل فرمود و آن آیه را بر او قرائت کرد. با شنیدن این آیه، عثمان نیز اسلام آورد و پیامبر صلی‌الله علیه و آله کلید (کلیدداری) کعبه را در دست او باقی گذاشت.

**[ترجمه]

«۱۳»

ل، الخصال أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ لَمْ يَسْبِ لِأَهْلِهَا ذُرِّيَّةً وَ قَالَ مَنْ أَغْلَقَ بَابَهُ وَ أَلْقَى سِلَاحَهُ أَوْ دَخَلَ دَارَ أَبِي سُفْيَانَ فَهُوَ آمِنٌ الْخَبَرَ (٣).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق از پدرش علیهماالسلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی‌الله علیه و آله در روز فتح مکه از زنان و کودکان مردم مکه کسی را به اسارت نگرفت و فرمود: «هرکه در خانه‌اش را ببندد و سلاحش را کنار نهد، یا وارد خانه ابوسفیان شود، او در امان خواهد بود» - . الخصال: ۱، ۱۳۳ - .

**[ترجمه]

«۱۴»

ف، تحف العقول عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي علیه السلام قَالَ: كَانَتْ مُبَايَعَةُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله النِّسَاءَ أَنْ يَغْمِسَ يَدَهُ فِي إِنَاءٍ فِيهِ مَاءٌ ثُمَّ يُخْرِجَهَا فَتَغْمِسَ النِّسَاءُ أَيْدِيَهُنَّ فِي ذَلِكَ الْإِنَاءِ بِالْإِقْرَارِ وَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَ التَّصْدِيقِ بِرَسُولِهِ عَلَى مَا أَخَذَ عَلَيْهِنَّ (۴).

**[ترجمه]تحف‌العقول: از امام جواد علیه‌السلام روایت کرده است که فرمود: بیعت رسول خدا صلی الله علیه و آله با زنان به

این شکل بود که دستش را در ظرفی که در آن آب بود می‌برد، سپس آن را خارج می‌ساخت و زنان دست‌هایشان را در آن ظرف فرو می‌بردند و براساس پیمانی که رسول خدا از آنان می گرفت، به خداوند اقرار کرده و ایمان می‌آوردند و رسول خدا را تصدیق می‌نمودند. - . تحف العقول: ۴۵۷، (ط)۲ -

**[ترجمه]

«۱۵»

شا، الإرشاد یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ کَانَ فِی الْمَسْجِدِ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ سِتُّونَ صَنَماً وَ قَالَ بَعْضُهَا (۵) فِیمَا یَزْعُمُونَ مَشْدُودٌ بِبَعْضٍ بِهَا بِالرَّصَاصِ فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَفّاً مِنْ حَصًی فَرَمَاهَا (۶) فِی عَامِ الْفَتْحِ ثُمَّ قَالَ (۷) جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً فَمَا بَقِیَ فِیهَا (۸) صَنَمٌ إِلَّا خَرَّ لِوَجْهِهِ فَأَمَرَ بِهَا فَأُخْرِجَتْ مِنَ الْمَسْجِدِ فَطُرِحَتْ (۹) فَکُسِرَتْ (۱۰).

ص: ۱۱۷

۱- فی المصدر و اذیت.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۴۰۴ و ۴۰۵: أقول: روی ابن شهرآشوب فیه روایات تناسب هذه الغزوه ترکها المصنّف اختصارا، منها روایات صعود علیّ علیه السلام علی منکب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لالقاء الأصنام راجع ج ۱: ۳۹۸- ۴۰۵ و ص ۱۷۷- ۱۸۰.

۳- الخصال ۱: ۱۳۳. و الحدیث طویل راجعه.

۴- تحف العقول: ۴۵۷. ط ۲.

۵- ان بعضها خ ل.

۶- فرمی بها خ ل.

۷- فی الإرشاد: فقال لأمیر المؤمنین علیه السلام: اعطنی یا علی کفا من الحصی، فقبض له أمیر المؤمنین علیه السلام کفا فناوله فرماها و هو یقول.

۸- منها خ ل.

۹- و طرحت خ ل.

۱۰- إرشاد المفید ۶۳: و لم نجد الحدیث فی الخرائج المطبوع، و ذکرنا سابقا أن المطبوع مختصر من الأصل و لفظ الحدیث من الخرائج.

**[ترجمه]الارشاد، الخرائج: از ابو بصیر به نقل از حضرت صادق علیه‌السلام روایت شده است که فرمود: در مسجدالحرام ۳۶۰ بت قرار داشت و فرمود: بنا به سخنی که می گویند، آن‌ها با سرب به یکدیگر بسته و محکم شده بودند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در عام‌الفتح یک مشت سنگریزه بر گرفت و آن‌ها را پرتاب کرد و فرمود: «حق پدیدار گشت و باطل نابود شد که باطل نابودشدنی است.» و در آنجا هیچ بُتی باقی نماند مگر آنکه به روی خویش فرو افتاد و پیامبر صلی‌الله علیه و آله دستور داد که کار بت‌ها را بسازند. با فرمان پیامبر بت ها را از مسجدالحرام بیرون آوردند و آن‌ها را پرتاب کردند و درهم شکستند. - . ارشاد المفید: ۶۳

-

**[ترجمه]

«۱۶»

یج، الخرائج و الجرائح فَلَمَّا دَخَلَ وَقْتُ صَلَاهِ الظُّهْرِ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِلَالًا فَصَعِدَ عَلَی الْکَعْبَهِ فَقَالَ عِکْرِمَهُ أَکْرَهُ أَنْ أَسْمَعَ صَوْتَ أَبِی رَبَاحٍ یَنْهَقُ عَلَی الْکَعْبَهِ وَ حَمِدَ خَالِدُ بْنُ أَسِیدٍ أَنَّ أَبَا عَتَّابٍ تُوُفِّیَ وَ لَمْ یَرَ ذَلِکَ وَ قَالَ أَبُو سُفْیَانَ لَا أَقُولُ شَیْئاً لَوْ نَطَقْتُ لَظَنَنْتُ أَنَّ هَذِهِ الْجُدُرَ سَتُخْبِرُ بِهِ مُحَمَّداً فَبَعَثَ إِلَیْهِمُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَأُتِیَ بِهِمْ فَقَالَ عَتَّابٌ نَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَ نَتُوبُ إِلَیْهِ قَدْ وَ اللَّهِ یَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْنَا فَأَسْلَمَ وَ حَسُنَ إِسْلَامُهُ فَوَلَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَکَّهَ.

**[ترجمه]الخرائج: چون هنگام نماز ظهر شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله به بلال دستور(اذان) داد. بلال نیز بر فراز کعبه رفت. عکرمه گفت: از شنیدن صدای ابورباح بر فراز کعبه که چون الاغ آواز می‌دهد، بیزارم. و خالد بن اسید شکر کرد که اباعتاب در گذشت و این صحنه را ندید. و ابوسفیان گفت: من چیزی نمی گویم، چرا که گمان می کنم اگر لب به سخن بگشایم، این دیوارها محمد را از آن آگاه خواهند ساخت. پس پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی آن‌ها فرستاد و آنان را نزد او حاضر ساختند. عتاب گفت: از خدا تقاضای بخشش داشته و به سوی او توبه می کنیم، ای رسول‌خدا ، به خدا سوگند (که آن سخنان را) گفتیم. و اسلام آورد و به نیکی مسلمان شد و رسول خدا صلی‌الله علیه و آله او را به حکمرانی مکه گمارد.

**[ترجمه]

«۱۷»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله خَرَجَ قَاصِداً مَکَّهَ فِی عَشَرَهِ آلَافٍ (۱) مِنَ الْمُسْلِمِینَ فَلَمْ یَشْعُرْ أَهْلُ مَکَّهَ حَتَّی نَزَلَ تَحْتَ الْعَقَبَهِ وَ کَانَ أَبُو سُفْیَانَ وَ عِکْرِمَهُ بْنُ أَبِی جَهْلٍ خَرَجَا إِلَی الْعَقَبَهِ یَتَجَسَّسَانِ خَبَراً وَ نَظَرَا إِلَی النِّیرَانِ فَاسْتَعْظَمَا فَلَمَّا یَعْلَمَا لِمَنِ النِّیرَانُ وَ کَانَ الْعَبَّاسُ قَدْ خَرَجَ مِنْ مَکَّهَ مُسْتَقْبِلًا إِلَی الْمَدِینَهِ فَرَدَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَعَهُ وَ الصَّحِیحُ أَنَّهُ مُنْذُ یَوْمِ بَدْرٍ کَانَ بِالْمَدِینَهِ فَلَمَّا نَزَلَ تَحْتَ الْعَقَبَهِ رَکِبَ الْعَبَّاسُ بَغْلَهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ صَارَ إِلَی الْعَقَبَهِ طَمَعاً أَنْ یَجِدَ مِنْ أَهْلِ مَکَّهَ مَنْ یُنْذِرُهُمْ إِذْ سَمِعَ کَلَامَ أَبِی سُفْیَانَ یَقُولُ لِعِکْرِمَهَ مَا هَذِهِ النِّیرَانُ فَقَالَ الْعَبَّاسُ یَا أَبَا سُفْیَانَ نَعَمْ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ قَالَ

أَبُو سُفْيَانَ مَا تَرَى أَنْ أَصْنَعَ قَالَ تَرْكَبُ خَلْفِی فَأَصِیرُ بِکَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَآخُذُ لَکَ الْأَمَانَ قَالَ وَ تَرَاهُ یُؤْمِنُنِی قَالَ نَعَمْ فَإِنَّهُ إِذَا سَأَلْتُهُ شَیْئاً لَمْ یَرُدَّنِی فَرَکِبَ أَبُو سُفْیَانَ خَلْفَهُ فَانْصَرَفَ (۲) عِکْرِمَهُ إِلَی مَکَّهَ فَصَارَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ الْعَبَّاسُ هَذَا أَبُو سُفْیَانَ صَارَ مَعِی إِلَیْکَ فَتُؤْمِنُهُ بِسَبَبِی فَقَالَ صلی الله علیه و آله أَسْلِمْ تَسْلَمْ یَا أَبَا سُفْیَانَ فَقَالَ یَا أَبَا الْقَاسِمِ مَا أَکْرَمَکَ وَ أَحْلَمَکَ قَالَ أَسْلِمْ تَسْلَمْ قَالَ مَا أَکْرَمَکَ وَ أَحْلَمَکَ قَالَ أَسْلِمْ تَسْلَمْ فَوَکَزَهُ الْعَبَّاسُ وَ قَالَ وَیْلَکَ إِنْ قَالَهَا الرَّابِعَهَ وَ لَمْ تُسْلِمْ قَتَلَکَ فَقَالَ صلی الله علیه و آله خُذْهُ یَا عَمِّ إِلَی خَیْمَتِکَ وَ کَانَتْ قَرِیبَهً فَلَمَّا جَلَسَ فِی الْخَیْمَهِ نَدِمَ عَلَی مَجِیئِهِ مَعَ الْعَبَّاسِ وَ قَالَ فِی نَفْسِهِ مَنْ فَعَلَ بِنَفْسِهِ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ أَنَا جِئْتُ فَأَعْطَیْتُ بِیَدِی وَ لَوْ کُنْتُ انْصَرَفْتُ

۱- فی عشره آلاف فارس خ ل. أقول: فی المناقب: خرج فی نحو عشره آلاف رجل، و أربعمائه فارس.

۲- و انصرف خ ل.

إِلَى مَكَّةَ فَجَمَعْتُ الْأَحَابِيشَ وَ غَيْرَهُمْ فَلَعَلِّي كُنْتُ أَهْزِمُهُ فَنَادَاهُ رَسُولُ اللَّهِ مِنْ خَيْمَتِهِ فَقَالَ إِذاً كَانَ اللَّهُ يُخْزِيكَ فَجَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يُرِيدُ أَبُو سُفْيَانَ أَنْ يَجِيئَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هَاتِهِ فَلَمَّا دَخَلَ قَالَ أَ لَمْ يَأْنِ أَنْ تُسْلِمَ فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ قُلْ وَ إِلَّا فَيَقْتُلُكَ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ فَضَحِكَ صلى الله عليه و آله فَقَالَ رُدَّهُ إِلَى عِنْدِكَ فَقَالَ الْعَبَّاسُ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ يُحِبُّ الشَّرَفَ فَشَرِّفْهُ فَقَالَ مَنْ دَخَلَ دَارَهُ فَهُوَ آمِنٌ وَ مَنْ أَلْقَى سِلَاحَهُ فَهُوَ آمِنٌ فَلَمَّا صَلَّى بِالنَّاسِ الْغَدَاةَ فَقَالَ لِلْعَبَّاسِ خُذْهُ إِلَى رَأْسِ الْعَقَبَةِ فَأَقْعِدْهُ هُنَاكَ لِيَرَاهُ النَّاسُ (۱) جُنُودُ اللَّهِ وَ يَرَاهَا فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ مَا أَعْظَمَ مُلْكَ ابْنِ أَخِيكَ قَالَ الْعَبَّاسُ يَا أَبَا سُفْيَانَ هِيَ نُبُوَّةٌ قَالَ نَعَمْ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَقَدَّمْ إِلَى مَكَّةَ فَأَعْلِمْهُمْ بِالْأَمَانِ فَلَمَّا دَخَلَهَا قَالَتْ هِنْدٌ اقْتُلُوا هَذَا الشَّيْخَ الضَّالَّ فَدَخَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مَكَّةَ وَ كَانَ وَقْتُ الظُّهْرِ فَأَمَرَ بِلَالًا فَصَعِدَ عَلَى ظَهْرِ الْكَعْبَةِ فَأَذَّنَ فَمَا بَقِيَ صَنَمٌ بِمَكَّةَ إِلَّا سَقَطَ عَلَى وَجْهِهِ فَلَمَّا سَمِعَ وُجُوهُ قُرَيْشٍ الْأَذَانَ قَالَ بَعْضُهُمْ فِي نَفْسِهِ الدُّخُولُ فِي بَطْنِ الْأَرْضِ خَيْرٌ (۲) مِنْ سَمَاعِ هَذَا وَ قَالَ آخَرُ الْحَمْدُ لِلَّهِ (۳) الَّذِي لَمْ يَعِشْ وَالِدِي إِلَى هَذَا الْيَوْمِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَا فُلَانُ قَدْ قُلْتَ فِي نَفْسِكَ كَذَا وَ يَا فُلَانُ قُلْتَ فِي نَفْسِكَ كَذَا فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ أَنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَقُلْ شَيْئاً قَالَ اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۴).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله با ده هزار نفر از مسلمانان به قصد مکه خارج شد. و مکیان متوجه او نشدند تا آنکه در پایین عقبه فرود آمد و ابوسفیان و عکرمه بن ابی جهل در پی آگاهی از اخبار، به سوی عقبه خارج شده بودند و آن دو به شعله‌های افروخته شده آتش نگریستند و آن را چشمگیر و با عظمت یافتند؛ ولی ندانستند که آن شعله‌های افروخته شده از آنِ چه کسانی است؟ از دیگر سو عباس از مکه به سوی مدینه خارج شد و پیامبر به همراه خود او را بازگرداند.- ولی صحیح آن است که (بگوییم) او از روز جنگ بدر در مدینه بود- به هر حال هنگامی که پیامبر در پایین عقبه فرود آمد، عباس بر قاطر رسول خدا صلی‌الله علیه و آله سوار گشت و به امید آنکه کسی از اهالی مکه را یافته و به آنان درباره پیامبر و سپاهش هشدار دهد، راهی عقبه شد. که به ناگاه صدای ابوسفیان را شنید که به عکرمه می‌گفت: این شعله‌های آتش چیست؟ عباس با شنیدن صدای او گفت: ای ابوسفیان! این رسول خداست. ابوسفیان گفت: به نظرت چه کنم؟ گفت: پشت سر من سوار می‌شوی تا تو را به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله ببرم و برای تو امان بگیرم. ابوسفیان پرسید: به نظرت او مرا امان می‌دهد؟ عباس پاسخ داد: آری. او هنگامی که من از او چیزی بخواهم، درخواست مرا رد نمی‌کند. بنابراین ابوسفیان پشت سر او سوار شد و عکرمه به سوی مکه بازگشت. ابوسفیان به نزد رسول خدا رفت و عباس گفت: این ابوسفیان است که با من به سوی تو آمده است، پس به خاطر من او را امان بده. پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «ای ابوسفیان! اسلام بیاور تا در امان بمانی». ابوسفیان گفت: ای ابوالقاسم، چه اندازه کریم و بزرگوار و بردباری! پیامبر بار دیگر فرمود: «اسلام بیاور تا در امان بمانی.» ولی ابوسفیان گفته خود را تکرار نمود و گفت: چه اندازه کریم و بزرگوار و بردباری! پیامبر برای بار سوم فرمود: «اسلام بیاور تا در امان بمانی.» در این هنگام عباس با مشت بر او ضربه‌ای زد و گفت: وای بر تو! اگر برای بار چهارم آن را بگوید و اسلام نیاوری، تو را می‌کشد. پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «عموجان! او را به خیمه خود ببر.» و خیمه عباس در آن نزدیکی بود. چون ابوسفیان در خیمه بر زمین نشست، از آمدنش با عباس پشیمان شد و با خود گفت: چه کسی با خود همانند آنچه من کردم، می‌کند؟ آمدم و با دست خود، خودم را تقدیم کردم و اگر به مکه بازمی گشتم و حبشی‌ها و غیر آن‌ها را جمع می‌کردم، چه بسا که او را مغلوب می‌ساختم. چون این اندیشه بر دل او گذشت، رسول خدا صلی الله علیه و آله از خیمه‌اش او را خطاب کرد و فرمود: «در این صورت، خداوند تو را خوار و رسوا می‌ساخت.» بعد از مدتی عباس به نزد پیامبر آمد و گفت: ای رسول‌خدا! ابوسفیان می‌خواهد که نزد تو آید. فرمود: «او را بیاور.» چون داخل شد، فرمود: «آیا زمان

آن نرسیده که اسلام بیاوری؟» عباس به او گفت: بگو! در غیر این صورت تو را می‌کشد. گفت: شهادت می‌دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و تو رسول و فرستاده خداوند هستی. با این سخن، پیامبر صلی‌الله علیه و آله خندید و فرمود: «او را به نزد خود بازگردان». عباس گفت: ابوسفیان شرف و بزرگی را دوست دارد، او را شریف و بزرگ دار. فرمود: «هرکه وارد خانه او شود در امان است و هرکه سلاح خود را بر زمین افکند، در امان خواهد بود».

چون پیامبر با مردم نماز صبح را اقامه فرمود، به عباس فرمود: «او را به بالای عقبه (گذرگاه کوهستانی) ببر و او را در آنجا بنشان تا سپاهیان خدا و او یکدیگر را مشاهده کنند.» (بعد از مشاهده عدّه و عدد مسلمانان) ابوسفیان به عباس گفت: پادشاهی پسر برادرت چه عظمتی یافته است! عباس گفت: ای ابوسفیان! آن نبوّت است. گفت: بله (این چنین است که می گویی). سپس رسول خدا صلی‌الله علیه و آله فرمود: «جلوتر به سوی مکه برو و آنان را از امانشان آگاه ساز». چون ابوسفیان وارد مکه شد، هند گفت: این شیخِ پیرِ گمراه را بکشید. پس پیامبر صلی‌الله علیه و آله در هنگام ظهر وارد مکه شد و بلال را فرمان اذان داد. بلال بر بالای کعبه رفت و اذان گفت. و هیچ بتی در مکه باقی نماند مگر آنکه به روی خویش در افتاد. چون بزرگان قریش بانگ اذان را شنیدند، یکی از آن‌ها با خود گفت: فرو رفتن در دل زمین از شنیدن صدای این(کاک سیاه) بهتر و نیکوتر است. و دیگری گفت: سپاس خدا را که پدرم تا این روز زنده نماند.(و چون به حضور پیامبر رسیدند) پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «ای فلان! تو در دل خود چنین گفتی و ای فلان تو (نیز) با خود چنین گفتی.» ابوسفیان گفت: تو می‌دانی که من چیزی نگفتم. فرمود: «خدایا، قومم را هدایت کن که آنان نمی دانند».

**[ترجمه]

«۱۸»

شا، الإرشاد مِنْ مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله لَمَّا أَرَادَ فَتْحَ مَكَّةَ سَأَلَ اللَّهَ جَلَّ اسْمُهُ أَنْ يُعَمِّيَ أَخْبَارَهُ عَلَى قُرَيْشٍ لِيَدْخُلَهَا بَغْتَةً وَ كَانَ صلی الله علیه و آله قَدْ بَنَى الْأَمْرَ فِي مَسِيرِهِ إِلَيْهَا عَلَى الِاسْتِسْرَارِ بِذَلِكَ فَكَتَبَ حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِعَزِيمَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى فَتْحِهَا وَ أَعْطَى الْكِتَابَ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَتْ وَرَدَتِ الْمَدِينَةَ تَسْتَمِيحُ (۵) النَّاسَ وَ تَسْتَبِرُّهُمْ وَ جَعَلَ لَهَا جُعْلًا أَنْ تُوصِلَهُ إِلَى قَوْمٍ سَمَّاهُمْ لَهَا

۱- لتری جنود خ.

۲- اهون خ ل.

۳- حین خ.

۴- لم نجد الخبر و لا ما قبله فی الخرائج المطبوع.

۵- تستمیح بها خ. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

مِنْ أَهْلِ مَكَّهَ وَ أَمَرَهَا أَنْ تَأْخُذَ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ فَنَزَلَ الْوَحْیُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِذَلِکَ فَاسْتَدْعَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ قَالَ لَهُ إِنَّ بَعْضَ أَصْحَابِی قَدْ كَتَبَ إِلَى أَهْلِ مَكَّهَ يُخْبِرُهُمْ بِخَبَرِنَا وَ قَدْ كُنْتُ سَأَلْتُ اللَّهَ أَنْ يُعَمِّیَ أَخْبَارَنَا عَلَيْهِمْ وَ الْكِتَابُ مَعَ امْرَأَهٍ سَوْدَاءَ قَدْ أَخَذَتْ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ فَخُذْ سَيْفَکَ وَ الْحَقْهَا وَ انْتَزِعِ الْكِتَابَ مِنْهَا وَ خَلِّهَا وَ صِرْ بِهِ إِلَیَّ ثُمَّ اسْتَدْعَى الزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ وَ قَالَ لَهُ امْضِ مَعَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ فِی هَذَا الْوَجْهِ فَمَضَيَا وَ أَخَذَا عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ فَأَدْرَكَا الْمَرْأَهَ فَسَبَقَ إِلَيْهَا الزُّبَيْرُ فَسَأَلَهَا عَنِ الْكِتَابِ الَّذِی مَعَهَا فَأَنْكَرَتْ (۱) وَ حَلَفَتْ أَنَّهُ لَا شَیْ ءَ مَعَهَا وَ بَكَتْ فَقَالَ الزُّبَيْرُ مَا أَرَى يَا أَبَا الْحَسَنِ مَعَهَا كِتَاباً فَارْجِعْ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نُخْبِرْهُ (۲) بِبَرَاءَهِ سَاحَتِهَا فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يُخْبِرُنِی رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّ مَعَهَا كِتَاباً وَ يَأْمُرُنِی بِأَخْذِهِ مِنْهَا وَ تَقُولُ أَنْتَ إِنَّهُ لَا كِتَابَ مَعَهَا ثُمَّ اخْتَرَطَ السَّيْفَ وَ تَقَدَّمَ إِلَيْهَا فَقَالَ أَمَا وَ اللَّهِ لَئِنْ لَمْ تُخْرِجِی الْكِتَابَ لَأَكْشِفَنَّکِ ثُمَّ لَأَضْرِبَنَّ عُنُقَکِ فَقَالَتْ (۳) إِذَا كَانَ لَا بُدَّ مِنْ ذَلِکَ فَأَعْرِضْ يَا ابْنَ أَبِی طَالِبٍ بِوَجْهِکَ عَنِّی فَأَعْرَضَ بِوَجْهِهِ عَنْهَا فَكَشَفَتْ قِنَاعَهَا وَ أَخْرَجَتِ الْكِتَابَ مِنْ عَقِيصَتِهَا (۴) فَأَخَذَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ صَارَ بِهِ إِلَى النَّبِیِّ صلى الله عليه و آله فَأَمَرَ أَنْ يُنَادَى الصَّلَاهَ جَامِعَهً فَنُودِیَ فِی النَّاسِ فَاجْتَمَعُوا إِلَى الْمَسْجِدِ حَتَّى امْتَلَأَ بِهِمْ ثُمَّ صَعِدَ النَّبِیُّ صلى الله عليه و آله إِلَى (۵) الْمِنْبَرِ وَ أَخَذَ الْكِتَابَ بِيَدِهِ وَ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّی كُنْتُ سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يُخْفِیَ أَخْبَارَنَا (۶) عَنْ قُرَيْشٍ وَ إِنَّ رَجُلًا مِنْكُمْ كَتَبَ إِلَى أَهْلِ مَكَّهَ يُخْبِرُهُمْ بِخَبَرِنَا فَلْيَقُمْ صَاحِبُ الْكِتَابِ وَ إِلَّا فَضَحَهُ الْوَحْیُ فَلَمْ يَقُمْ أَحَدٌ فَأَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَقَالَتَهُ ثَانِيَهً وَ قَالَ لِيَقُمْ صَاحِبُ الْكِتَابِ وَ إِلَّا فَضَحَهُ الْوَحْیُ فَقَامَ حَاطِبُ بْنُ أَبِی بَلْتَعَهَ وَ هُوَ يُرْعَدُ كَالسَّعَفَهِ فِی

۱- فانكرته خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

۲- فی المصدر: لتخبره.

۳- فقالت له خ. أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

۴- العقيصه: ضفيره الشعر. ضفر الشعر: نسج بعضه على بعض عريضا.

۵- المصدر خال عن الجار.

۶- آثارنا خ ل.

يَوْمِ الرِّيحِ الْعَاصِفِ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ صَاحِبُ الْكِتَابِ وَ مَا أَحْدَثْتُ نِفَاقاً بَعْدَ إِسْلَامِي وَ لَا شَكّاً بَعْدَ يَقِينِي فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَمَا الَّذِي حَمَلَكَ عَلَى أَنْ كَتَبْتَ هَذَا الْكِتَابَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي أَهْلًا بِمَكَّةَ وَ لَيْسَ لِي بِهَا عَشِيرَةٌ فَأَشْفَقْتُ أَنْ تَكُونَ دَائِرَةٌ لَهُمْ عَلَيْنَا فَيَكُونُ كِتَابِي هَذَا كَفّاً لَهُمْ عَنْ أَهْلِي وَ يَداً لِي عِنْدَهُمْ وَ لَمْ أَفْعَلْ ذَلِكَ لِلشَّكِّ (۱) فِي الدِّينِ فَقَامَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مُرْنِي بِقَتْلِهِ فَإِنَّهُ (۲) مُنَافِقٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ وَ لَعَلَّ اللَّهَ تَعَالَى اطَّلَعَ عَلَيْهِمْ فَغَفَرَ لَهُمْ أَخْرِجُوهُ مِنَ الْمَسْجِدِ قَالَ فَجَعَلَ النَّاسُ يَدْفَعُونَ فِي ظَهْرِهِ حَتَّى أَخْرَجُوهُ وَ هُوَ يَلْتَفِتُ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله لِيَرِقَّ عَلَيْهِ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِرَدِّهِ وَ قَالَ لَهُ قَدْ عَفَوْتُ عَنْكَ وَ عَنْ جُرْمِكَ فَاسْتَغْفِرْ رَبَّكَ وَ لَا تَعُدْ بِمِثْلِ مَا جَنَيْتَ (۳).

**[ترجمه]الارشاد: از مناقب و افتخارات امیرالمؤمنین علیه‌السلام آن است که چون پیامبر صلی‌الله علیه و آله قصد فتح مکه را کرد، از خداوند درخواست کرد که اخبار او را از قریش بپوشاند تا ناگهان و غافلگیرانه بر آن‌ها وارد شود. و پیامبر صلی‌الله علیه و آله در مسیر خود به سوی مکه، اساس کار خود را بر پنهان کاری استوار ساخته بود. با این حال حاطب بن ابی بلتعه نامه‌ای به سوی مکیان نگاشت تا آنان را از قصد پیامبر برای فتح مکه آگاه سازد. و آن نامه را به زنی سیاه که به مدینه آمده بود و از آنان تقاضای عطا و احسان می‌کرد، سپرد و برای او اجرتی قرار داد تا آن نامه را به گروهی از اهل مکه که از آنان نام برد، برساند؛ و به او فرمان داد که راه بیراهه در پیش گیرد. و در این مورد وحی الهی بر پیامبر صلی‌الله علیه و آله نازل گردید. پیامبر نیز امیرالمؤمنین علیه‌السلام را فرا خواند و به او فرمود: «یکی از اصحابم نامه‌ای برای اهل مکه نوشته است تا آنان را از خبر ما آگاه سازد. و حال آنکه من از خدا خواسته‌ام که اخبار ما را از آنان پوشیده نگهدارد. و آن نامه به همراه زنی سیاه است که از بیراهه می‌رود. شمشیرت را بردار و خودت را به او برسان و نامه را از او بگیر و رهایش ساز و با نامه نزد من آی.» سپس زبیر بن عوام را فراخواند و به او فرمود: «به همراه علی بن ابی طالب برای این کار روان شو.» آن دو راهی شدند و راه بیراهه در پیش گرفتند و به آن زن رسیدند. چون به او رسیدند، زبیر به سوی او رفت و از او درباره نامه‌ای که همراه دارد، پرسش کرد. ولی آن زن منکر وجود نامه شد و سوگند خورد که به همراهش چیزی وجود ندارد و گریست. زبیر گفت: ای اباالحسن! من به همراه او نامه‌ای نمی‌بینم، ما را به نزد رسول خدا بازگردان تا از بی‌گناهی این زن آگاهش سازیم. ولی امیرالمؤمنین علیه‌السلام به او فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا آگاه می‌سازد که نامه‌ای همراه اوست و مرا فرمان می‌دهد که آن را از او بستانم، آن‌وقت تو می‌گویی هیچ نامه‌ای همراه او نیست؟! سپس شمشیر از نیام برکشید و به سوی آن زن رفت و فرمود: به خدا سوگند اگر نامه را خارج نسازی، یقین دار که تو را برهنه می‌سازم (حجاب از تو برمی‌گیرم) و سپس گردنت را می‌زنم. زن که وضع را چنین دید، گفت: اگر اینگونه باشد، چاره‌ای از آن نیست. پس ای پسر ابوطالب، از من روی بگردان. امیرالمؤمنین علیه‌السلام روی برگرفت تا او روسری‌اش را برداشت و نامه را از میان گیسوان بافته شده‌اش خارج ساخت. امیرالمؤمنین علیه‌السلام آن نامه را گرفت و به نزد رسول خدا صلی‌الله علیه و آله برد. پیامبر صلی الله علیه و آله دستور داد که به نماز در مسجد ندا داده شود. با فراخوان عمومی، مردم چنان در مسجد اجتماع کردند که مسجد مملو از جمعیت شد. در این هنگام پیامبر صلی‌الله علیه و آله از منبر بالا رفت و نامه را در دستش گرفت و فرمود: «ای مردم! من از خداوند عزوجل خواستم که اخبار ما را از قریش پنهان دارد. با این حال مردی از شما به سوی مکیان نامه‌ای نوشته تا آنان را از اخبار ما آگاه سازد. صاحب آن نامه خود برخیزد که اگر چنین نکند، وحی الهی او را رسوا خواهد ساخت.» کسی برنخاست. رسول خدا صلی الله علیه و آله برای بار دوم گفته‌اش را تکرار کرد و فرمود: «صاحب نامه خود برخیزد که در غیر این‌صورت وحی

الهی رسوایش خواهد ساخت.» این بار حاطب بن ابی بلتعه در حالی که چون شاخه خشکیده درخت خرما در دل یک روز تندباد طوفانی برخود می‌لرزید، برخاست و گفت: ای رسول‌خدا! من صاحب آن نامه‌ام و بعد از اسلام آوردنم نفاق نورزیده و بعد از ایمان و یقینم دچار شک و تردید نگشته‌ام. پس پیامبر صلی‌الله علیه و آله به او فرمود: «پس چه چیزی تو را به نوشتن این نامه وا داشت؟» گفت: ای رسول‌خدا! مرا در مکه خانواده‌ای است و در آنجا عشیره‌ای ندارم. از این رو ترسیدم که به خاطر ما آن‌ها در سختی و تنگنا دچار آیند. و این نامه‌ام آنان را از (آزار) خانواده‌ام باز داشته و دست یاریگری برای من در نزد آن‌ها باشد، و این کار را به خاطر شک و تردید در دین انجام ندادم. عمر بن خطاب برخاست و گفت: ای رسول‌خدا! مرا فرمان به قتل او ده که او منافق است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «او از اهل بدر است و چه بسا که خداوند بر آنان آگاه گشته و آنان را آمرزیده باشد. از مسجد بیرونش سازید.» گفت: با این سخن مردم او را پیش می‌راندند تا خارجش سازند. و او به سوی پیامبر صلی‌الله علیه و آله باز می‌گشت و می‌نگریست تا نسبت به او، بر سر رحم آید، و در نهایت رسول ... خدا دستور داد که او را بازگردانند و به وی فرمود: «از تو و جرم تو گذشتم، پس به درگاه پروردگارت استغفار کن و به مانند گناهی که مرتکب گشتی را تکرار مکن.» - . ارشاد المفید: ۲۶-۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ دَاوُدَ بْنِ سِرْحَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ الْفَتْحُ فِی سَنَهِ ثَمَانٍ وَ بَرَاءَهُ فِی سَنَهِ تِسْعٍ وَ حَجَّهُ الْوَدَاعِ فِی سَنَهِ عَشْرٍ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از داود بن سرحان از امام صادق علیه‌السلام روایت است که فرمود: فتح مکه در سال هشتم و برائت در سال نهم و حج-هٔ الوداع در سال دهم، به وقوع پیوستند. - . تفسیر عیاشی ۲: ۷۳ -

**[ترجمه]

«۲۰»

م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ وَ سَعی فِی خَرابِها أُولئِکَ ما کانَ لَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِینَ لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ عَظِیمٌ (۵) قَالَ الْإِمَامُ قَالَ الْحَسَنُ (۶) بْنُ عَلِیٍّ علیهما السلام لَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله بِمَکَّهَ وَ أَظْهَرَ بِهَا دَعْوَتَهُ وَ نَشَرَ بِهَا کَلِمَتَهُ وَ عَابَ أَعْیَانَهُمْ (۷) فِی عِبَادَتِهِمُ الْأَصْنَامَ وَ أَخَذُوهُ وَ أَسَاءُوا مُعَاشَرَتَهُ وَ سَعَوْا فِی خَرَابِ الْمَسَاجِدِ الْمَبْنِیَّهِ کَانَتْ لِلْقَوْمِ (۸) مِنْ خِیَارِ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ وَ شِیعَهِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام کَانَ بِفِنَاءِ

۱- لشک منی خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- قد نافق خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- إرشاد المفید: ۲۵ و ۲۶.

۴- تفسیر العیّاشیّ ج ۲: ۷۳.

۵- البقره: ۱۱۴ و ۱۱۵.

۶- الحسین خ ل. أقول: یوجد فی المصدر: علی بن الحسین علیه السلام.

۷- ادیانهم خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۸- فی المصدر: المبنیه التی کانت لقوم من خیار أصحاب محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم و شیعته و شیعه علی.

الْكَعْبَهِ مَسَاجِدُ يُحْيُونَ فِيهَا مَا أَمَاتَهُ الْمُبْطِلُونَ فَسَعَى هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكُونَ فِی خَرَابِهَا وَ أَذَی (۱) مُحَمَّدٍ وَ أَصْحَابِهِ (۲) وَ إِلْجَائِهِ إِلَی الْخُرُوجِ مِنْ مَكَّهَ نَحْوَ الْمَدِينَهِ الْتَفَتَ خَلْفَهُ إِلَيْهَا وَ قَالَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّنِی (۳) أُحِبُّكِ وَ لَوْ لَا أَنَّ أَهْلَكِ أَخْرَجُونِی عَنْكِ لَمَا آثَرْتُ عَلَيْكِ بَلَداً وَ لَا ابْتَغَيْتُ عَلَيْكِ بَدَلًا (۴) وَ إِنِّی لَمُغْتَمٌّ عَلَى مُفَارَقَتِكِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ يَا مُحَمَّدُ الْعَلِيُّ الْأَعْلَى يَقْرَأُ (۵) عَلَيْكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ سَنَرُدُّكَ إِلَى هَذَا الْبَلَدِ ظَافِراً غَانِماً سَالِماً قَادِراً قَاهِراً وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ يَعْنِی إِلَى مَكَّهَ غَانِماً ظَافِراً فَأَخْبَرَ بِذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَصْحَابَهُ فَاتَّصَلَ بِأَهْلِ مَكَّهَ فَسَخِرُوا مِنْهُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِرَسُولِهِ سَوْفَ يُظْفِرُكَ اللَّهُ بِمَكَّهَ (۶) وَ يَجْرِی عَلَيْهِمْ حُكْمِی وَ سَوْفَ أَمْنَعُ عَنْ دُخُولِهَا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى لَا يَدْخُلَهَا أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا خَائِفاً أَوْ دَخَلَهَا مُسْتَخْفِياً مِنْ أَنَّهُ إِنْ عُثِرَ عَلَيْهِ قُتِلَ فَلَمَّا حُتِمَ قَضَاءُ اللَّهِ بِفَتْحِ مَكَّهَ وَ اسْتَوْسَقَتْ لَهُ أَمَّرَ عَلَيْهِمْ عَتَّابَ بْنَ أَسِيدٍ فَلَمَّا اتَّصَلَ بِهِمْ خَبَرُهُ قَالُوا إِنَّ مُحَمَّداً لَا يَزَالُ يَسْتَخِفُّ بِنَا حَتَّى وَلَّى عَلَيْنَا غُلَاماً حَدَثَ السِّنِّ ابْنَ ثَمَانِیَ عَشْرَهَ سَنَهً وَ نَحْنُ مَشَايِخُ ذوی (ذَوُو) الْأَسْنَانِ (۷) وَ جِيرَانُ حَرَمِ اللَّهِ الْآمِنِ (۸) وَ خَيْرِ بُقْعَهٍ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ وَ كَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَتَّابِ بْنِ أَسِيدٍ عَهْداً عَلَى مَكَّهَ (۹) وَ كَتَبَ فِی أَوَّلِهِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى جِيرَانِ بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ وَ سُكَّانِ حَرَمِ اللَّهِ أَمَّا بَعْدُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ بِاللَّهِ مُؤْمِناً وَ بِمُحَمَّدٍ رَسُولِهِ فِی أَقْوَالِهِ مُصَدِّقاً وَ فِی أَفْعَالِهِ مُصَوِّباً وَ لِعَلِیٍّ أَخِی مُحَمَّدٍ رَسُولِهِ وَ نَبِيِّهِ وَ صَفِيِّهِ وَ وَصِيِّهِ وَ خَيْرِ خَلْقِ اللَّهِ (۱۰) بَعْدَهُ مُوَالِياً فَهُوَ مِنَّا وَ

۱- فی المصدر: و ايذاء محمد.

۲- و ساير أصحابه خ ل.

۳- فی المصدر: انی.

۴- فی المصدر: و لا ابتغيت بک بدلا.

۵- يقرؤک خ ل.

۶- فی المصدر: سوف يظهرک اللّه بمكّه.

۷- هكذا فی المصدر و الكتاب، و استظهر المصنّف فی الهامش انه مصحف «ذو و الأسنان».

۸- خدام بيت اللّه الحرام، و جيران حرمه الا من خ ل. أقول: يوجد ذلک فی المصدر. و فيه: و خير بقعه له على وجه الأرض.

۹- على أهل مكّه خ ل. اقول: فی المصدر: الى مكّه.

۱۰- فی المصدر: و لعلى اخى محمّد و صفيه و خير الخلق بعده.

إِلَيْنَا وَ مَنْ كَانَ لِذَلِكَ أَوْ لِشَيْ ءٍ مِنْهُ مُخَالِفاً فَسُحْقاً وَ بُعْداً لِأَصْحابِ السَّعِيرِ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ شَيْئاً مِنْ أَعْمَالِهِ وَ إِنْ عَظُمَ وَ كَبُرَ (۱) يُصْلِيهِ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِداً (۲) مُخَلَّداً أَبَداً وَ قَدْ قَلَّدَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَتَّابَ بْنَ أَسِيدٍ أَحْكَامَكُمْ وَ مَصَالِحَكُمْ وَ قَدْ فَوَّضَ إِلَيْهِ تَنْبِيهَ غَافِلِكُمْ وَ تَعْلِيمَ جَاهِلِكُمْ وَ تَقْوِيمَ أَوَدِ (۳) مُضْطَرِبِكُمْ وَ تَأْدِيبَ مَنْ زَالَ عَنْ أَدَبِ اللَّهِ مِنْكُمْ لِمَا عَلِمَ مِنْ فَضْلِهِ عَلَيْكُمْ مِنْ مُوَالاةِ (۴) مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مِنْ رُجْحَانِهِ فِي التَّعَصُّبِ لِعَلِيٍّ وَلِيِّ اللَّهِ فَهُوَ لَنَا خَادِمٌ وَ فِي اللَّهِ أَخٌ وَ لِأَوْلِيَائِنَا مُوَالٍ وَ لِأَعْدَائِنَا مُعَادٍ وَ هُوَ لَكُمْ سَمَاءٌ ظَلِيلَةٌ وَ أَرْضٌ زَكِيَّةٌ وَ شَمْسٌ مُضِيئَةٌ (۵) قَدْ فَضَّلَهُ اللَّهُ عَلَى كَافَّتِكُمْ بِفَضْلِ مُوَالاتِهِ وَ مَحَبَّتِهِ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ الطَّيِّبِينَ مِنْ آلِهِمَا وَ حَكَّمَهُ (۶) عَلَيْكُمْ يَعْمَلُ بِمَا يُرِيدُ اللَّهُ فَلَنْ يُخْلِيَهُ مِنْ تَوْفِيقِهِ كَمَا أَكْمَلَ مِنْ مُوَالاةِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ عليهما السلام شَرَفَهُ وَ حَظَّهُ لَا يُؤَامِرُ رَسُولَ اللَّهِ وَ لَا يُطَالِعُهُ (۷) بَلْ هُوَ السَّدِيدُ الْأَمِينُ فَلْيَطْمَعِ الْمُطِيعُ مِنْكُمْ بِحُسْنِ مُعَامَلَتِهِ شَرِيفَ الْجَزَاءِ وَ عَظِيمَ الْحِبَاءِ وَ لْيَتَوَقَّى الْمُخَالِفُ لَهُ شَدِيدَ الْعَذَابِ (۸) وَ غَضَبَ الْمَلِكِ الْعَزِيزِ الْغَلَّابِ (۹) وَ لَا يَحْتَجَّ مُحْتَجٌّ مِنْكُمْ فِي (۱۰) مُخَالَفَتِهِ بِصِغَرِ سِنِّهِ فَلَيْسَ الْأَكْبَرُ هُوَ الْأَفْضَلَ بَلِ الْأَفْضَلُ هُوَ الْأَكْبَرُ وَ هُوَ الْأَكْبَرُ فِي مُوَالاتِنَا وَ مُوَالاةِ أَوْلِيَائِنَا وَ مُعَادَاهِ أَعْدَائِنَا فَلِذَلِكَ جَعَلْنَاهُ الْأَمِيرَ عَلَيْكُمْ وَ الرَّئِيسَ عَلَيْكُمْ فَمَنْ أَطَاعَهُ فَمَرْحباً بِهِ وَ مَنْ خَالَفَهُ فَلَا يُبَعِّدِ اللَّهُ غَيْرَهُ قَالَ فَلَمَّا وَصَلَ إِلَيْهِمْ عَتَّابٌ وَ قَرَأَ عَهْدَهُ وَ وَقَفَ فِيهِمْ مَوْقِفاً ظَاهِراً نَادَى فِي جَمَاعَتِهِمْ حَتَّى حَضَرُوهُ وَ قَالَ لَهُمْ مَعَاشِرَ أَهْلِ مَكَّةَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَمَانِي بِكُمْ

۱- في المصدر: و كثر.

۲- خالدا فيها خ ل.

۳- الاود: الاعوجاج.

۴- في موالاه.

۵- زاد في المصدر: و قمر صفي. «منير خ ل» و في نسختي المخطوط: و قمر مضي ء.

۶- و حكمته خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

۷- و لا يكاتبه خ ل.

۸- في المصدر: فليعمل المطيع منكم و ليف بحسن معاملته ليسر بشريف الجزاء و عظيم الحباء و ليوفر المخالف له بشديد العقاب.

۹- الغلاب: الكثير الغلبه.

۱۰- الى مخالفته خ ل.

شِهَاباً مُحْرِقاً لِمُنَافِقِكُمْ (۱) وَ رَحْمَةً وَ بَرَكَةً عَلَى مُؤْمِنِكُمْ (۲) وَ إِنِّي أَعْلَمُ النَّاسِ بِكُمْ وَ بِمُنَافِقِكُمْ (۳) وَ سَوْفَ آمُرُكُمْ بِالصَّلَاةِ فَيُقَامُ (۴) بِهَا ثُمَّ أَتَخَلَّفُ (۵) أُرَاعِي النَّاسَ فَمَنْ وَجَدْتُهُ قَدْ لَزِمَ الْجَمَاعَةَ الْتَزَمْتُ لَهُ حَقَّ الْمُؤْمِنِ عَلَى الْمُؤْمِنِ وَ مَنْ وَجَدْتُهُ قَدْ بَعُدَ عَنْهَا فَتَّشْتُهُ (۶) فَإِنْ وَجَدْتُ لَهُ عُذْراً عَذَرْتُهُ (۷) وَ إِنْ لَمْ أَجِدْ لَهُ عُذْراً ضَرَبْتُ عُنُقَهُ حُكْماً (۸) مِنَ اللَّهِ مَقْضِيّاً عَلَى كَافَّتِكُمْ لِأُطَهِّرَ حَرَمَ اللَّهِ مِنَ الْمُنَافِقِينَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الصِّدْقَ أَمَانَةٌ وَ الْفُجُورَ خِيَانَةٌ وَ لَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي قَوْمٍ إِلَّا ضَرَبَهُمُ اللَّهُ بِالذُّلِّ قَوِيُّكُمْ عِنْدِي ضَعِيفٌ حَتَّى آخُذَ الْحَقَّ مِنْهُ وَ ضَعِيفُكُمْ عِنْدِي (۹) قَوِيٌّ حَتَّى آخُذَ الْحَقَّ لَهُ اتَّقُوا اللَّهَ وَ شَرِّفُوا بِطَاعَةِ اللَّهِ أَنْفُسَكُمْ وَ لَا تُذِلُّوهَا بِمُخَالَفَةِ رَبِّكُمْ فَفَعَلَ وَ اللَّهِ كَمَا قَالَ وَ عَدَلَ وَ أَنْصَفَ وَ أَنْفَذَ الْأَحْكَامَ مُهْتَدِياً بِهُدَى اللَّهِ غَيْرَ مُحْتَاجٍ إِلَى مُؤَامَرَةٍ وَ لَا مُرَاجَعَةٍ (۱۰).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری علیه‌السلام: درباره سخن خداوند که می‌فرماید: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَاجِدَ اللّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُوْلَـئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَا إِلاَّ خَآئِفِينَ لهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»، {و کیست بیدادگرتر از آن کس که نگذارد در مساجد خدا، نام وی برده شود و در نابودی آن بکوشد؟ آنان حق ندارند جز ترسان و لرزان در آن مسجدها درآیند. در این دنیا ایشان را خواری و در آخرت عذابی بزرگ است.} – . بقره / ۱۱۵-۱۱۴ –

امام گفت: حسن بن علی علیه‌السلام فرمود: هنگامی که خداوند حضرت محمد صلی‌الله علیه و آله را در مکه مبعوث داشت و او در آنجا دعوت خود را آشکار ساخت و کلمه و سخن خود را در آنجا نشر داد و بر بزرگان آن‌ها به خاطر پرستش بت‌ها خرده گرفت، بر او تنگ گرفتند و با او به بدی رفتار نمودند و کوشیدند تا مساجد ساخته شده برای گروهی از برگزیدگان اصحاب محمد و شیعیان علی بن ابی طالب علیه‌السلام را ویران سازند. در جوار کعبه مساجدی بود که در آن، آنچه را اهل باطل تباه ساخته بودند، آنان به پا می‌داشتند. این مشرکان در ویرانی آن‌ها و آزار محمد و اصحاب او کوشیدند و او را وادار به خروج از مکه به سوی مدینه نمودند. پیامبر صلی‌الله علیه و آله به پشت سرش به سوی مکه برگشت و فرمود: «خدا می‌داند که من تو را دوست دارم و اگر اهل تو مرا از تو اخراج نمی‌ساختند، به یقین هیچ شهری را بر تو ترجیح نمی‌دادم و جایگزینی برای تو نمی‌جستم و من به خاطر جداگشتن از تو غمگین و اندوهگینم.» و خداوند نیز به وی وحی فرمود: ای محمد، خداوند والا مرتبه بر تو سلام می‌فرستد و می‌فرماید: به زودی تو را به این شهر در حالی که پیروز و با غنایم و سالم و قدرتمند و قاهر باشی، باز خواهیم گرداند. و این همان سخن حق تعالی است که می فرماید: «إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ » یعنی تو را پیروز و با غنایم به مکه باز می گرداند. رسول خدا صلی‌الله علیه و آله نیز از این امر اصحابش را آگاه ساخت. هنگامی که این خبر به اهل مکه رسید، او را تمسخر کردند. پس خداوند متعال به رسولش فرمود: به زودی خدا تو را در مکه چیره و پیروز خواهد ساخت و حکم من بر آن‌ها جاری خواهد شد و مشرکان را از ورود به آن منع خواهم کرد تا هیچ یک از آن‌ها جز در حال ترس و هراس وارد آن نگردد؛ یا آنکه از ترس آنکه اگر گرفتار شود کشته گردد، پنهانی وارد آن شود. پس چون قضا و تقدیر الهی بر فتح مکه قرار گرفت و مکه در برابر او سر تسلیم فرود آورد، عتاب بن اسید را به حکمرانی آن گمارد. چون این خبر به مکیان رسید، گفتند: محمد همچنان ما را تحقیر می‌سازد تا آنجا که جوانکی کم سن و سال و هجده ساله را بر ما به ریاست گمارده است و حال آنکه ما بزرگانی سالمند و همسایگان حرم امن خداوند و بهترین مکان بر روی زمین هستیم. رسول خدا صلی‌الله علیه و آله برای عتّاب بن اسید پیمانی (حکمی) بر مکه نگاشت و در ابتدایش چنین نگاشت: «از محمد، فرستاده خدا به همسایگان بیت‌الله الحرام و ساکنان حرم الهی. امّا بعد، هر یک از شما که به خداوند ایمان داشته و محمّد فرستاده او را در سخنانش تصدیق و در اعمالش تأیید نماید و علی برادر محمد فرستاده و پیامبر خداوند که بهترین و

خالص‌ترین دوست و جانشین او و بهترین آفریدگان خدا بعد از پیامبر به شمار می رود، را یار و یاور باشد، او از ما و به سوی ماست. و هرکه نسبت به آن یا بخشی از آن مخالفت ورزد، (چنین فردی از جهنمیان خواهد بود) پس اصحاب جهنم را از رحمت خداوند دور باد. خداوند از اعمال او هیچ نمی‌پذیرد و اگرچه کارش عظیم و بزرگ باشد، او را جاودانه و تا ابد داخل آتش جهنم می‌سازد. و محمد رسول خدا، احکام و مصالح شما را به عتاب واگذار کرده است و از شما به خاطر آنچه که از فضل و برتری او بر شما در دوستی و یاری محمد، رسول‌خدا صلی الله علیه و آله و برتری و تقدم او در تعصب نسبت به علی، ولی خدا دانسته است، امر توجه دادن غافلتان و تعلیم جاهلتان و راست گردانیدن کجی و ناراستی سرگشته‌تان، به همراه تربیت آنکه از شما از ادب الهی منحرف گردیده را به او سپرده است. که او برای ما خادم و در (راه) خدا، برادر و دوست دوستان ما و دشمن دشمنان ماست و او برای شما آسمانی سایه گستر و زمینی پاك و خورشیدی روشنایی‌بخش است. خداوند او را به فضل دوستی و محبتش نسبت به محمد و علی و پاکان آل آن دو، بر همه شما برتری داد و او را بر شما حاکم گردانیده است. بنا به آنچه خداوند می‌خواهد، عمل می کند و خداوند هرگز او را از توفیقش محروم نمی سازد. همچنان که به خاطر دوستی و یاری محمد و علی، شرف و بزرگی و بهره او را کامل ساخت. با رسول خدا در امری مشورت نمی‌کند و جویای نظر او نمی... شود، بلکه او درستکار و امین است. پس آن که از شما از او فرمان برد، با نیك‌رفتاری با او، در انتظار پاداش نیك و عطا و بخشش عظیم باشد. و مخالف او از عذاب شدید و خشم خداوند بلندمرتبه قدرتمند پیروز، بر حذر باشد. و هیچ معترضی از شما در مخالفت با او، سن کم او را دستاویز مخالفت قرار ندهد که بزرگ ترین، برترین نیست، بلکه این برترین است که بزرگ ترین محسوب می‌شود. و او در یاری و دوستی ما و دوستی و یاری دوستان ما و دشمنی دشمنان ما، بزرگ ترین است. از همین رو او را امیر شما و رئیس شما قرار دادیم و هرکه از او اطاعت و فرمانبرداری کند، آفرین بر او باد و هرکه با او از در مخالفت درآید، خداوند جز او را (از خیر و رحمت) دور نگرداند.»

گفت: چون عتاب به آنان رسید و حکمش را خواند، در بین آنان در جای آشکاری ایستاد و در میان جماعت آنان ندا در داد تا آنکه نزد او حاضر شدند و به آن‌ها گفت: ای مردم مکه! رسول خدا صلی‌الله علیه و آله مرا بر شما چون آتشی سوزان برای منافقتان و رحمت و برکت بر مؤمنتان قرار داده است. و من آگاه ترین مردم به شما و منافقانتان هستم. و شما را به نماز فرمان خواهم داد و به آن پرداخته می‌شود. سپس بازگشته و مردم را زیرنظر خواهم داشت. هرکه را پایبند جماعت یابم، برای او حق مومن بر مومن را تعهد می‌کنم و هرکه را بینم که از آن (جماعت) دوری می گزینـد، او را در معرض رسیدگی قرار می‌دهم. اگر برای او عذری یافتم، معذورش می‌دارم و اگر برای او عذری نیافتم، بنا به حکم خدا، گردن او را می‌زنم و بر همه شما حکم (الهی) را جاری می‌سازم تا حرم الهی را از منافقین پاك سازم. اما بعد، به راستی که راستی امانت و گناه و فجور خیانت است و هرگز گناه در میان قومی رواج نمی‌یابد مگر آنکه خداوند آنان را به ذلت دچار سازد. قدرتمند شما در نزد من ضعیف است تا آنکه حق را از او بگیرم و ضعیف شما در نزد من قوی است تا آنکه حق او را بستانم. از خدا بترسید و با اطاعت خداوند نفس خود را شرف و بزرگی دهید و با نافرمانی و مخالفت پروردگارتان آن را خوار و ذلیل نسازید. و به خدا سوگند، همان‌گونه که گفت، رفتار کرد و عدل و انصاف به پا داشت و احکام را جاری ساخت، در حالی که هدایت الهی یافته بود و نیازی به مشورت و بازنگری (در رأی) نداشت. - . تفسیر منسوب به امام عسکری علیه‌السلام: ۲۳۱-۲۳۰ -

**[ترجمه]

«۲۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْناکَ لَقَدْ کِدْتَ تَرْکَنُ إِلَیْهِمْ شَیْئاً قَلِیلًا (۱۱) قَالَ لَمَّا کَانَ یَوْمُ الْفَتْحِ أَخْرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَصْنَاماً مِنَ الْمَسْجِدِ وَ کَانَ مِنْهَا صَنَمٌ عَلَی الْمَرْوَهِ وَ طَلَبَتْ إِلَیْهِ قُرَیْشٌ أَنْ یَتْرُکَهُ وَ کَانَ اسْتَحْیَا فَهَمَّ بِتَرْکِهِ ثُمَّ أَمَرَ بِکَسْرِهِ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ (۱۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از ابن ابی یعفور از امام صادق علیه‌السلام روایت کرده است که گفت: از او درباره این سخن خداوند پرسیدم که می فرماید: «وَلَوْلاَ أَن ثَبَّتْنَاکَ لَقَدْ کِدتَّ تَرْکَنُ إِلَیْهِمْ شَیْئًا قَلِیلاً»،{ و اگر تو را استوار نمی‌داشتیم قطعا نزدیک بود که کمی به سوی ایشان متمایل شوی.} - . الاسراء/۷۴. - حضرت فرمود: در روز فتح (مکه) رسول خدا صلی الله علیه و آله بت‌ها را از مسجدالحرام بیرون ساخت و در میان آن‌ها بتی بر روی مروه قرار داشت که قریش از او خواستند آن را واگذارد. و پیامبر (در برابر این درخواست) دچار شرم و حیا گشته بود و می خواست که آن بت را رها کند. سپس دستور داد که آن را بشکنند. و به این مناسبت این آیه نازل شد. - [۳] .تفسیر عیاشی ۲ : ۳۰۶ -

**[ترجمه]

«۲۲»

عم، إعلام الوری کانت غزوه الفتح فی شهر رمضان من سنه ثمان و ذلک أن رسول الله صلی الله علیه و آله لما صالح قریشا عام الحدیبیه دخلت خزاعه فی حلف النبی صلی الله علیه و آله و عهده و دخلت کنانه فی حلف قریش فلما مضت سنتان من القضیه قعد رجل من کنانه

۱- فی المصدر: لمنافقیکم.

۲- فی المصدر: علی مؤمنیکم.

۳- فی المصدر: و بمنافقیکم.

۴- فیقام لها خ ل.

۵- اختلف خ ل.

۶- فی المصدر المطبوع: و قد قعد عنها فتشته. و فی المخطوط: قد قعد عنها کبسته (فتشته خ ل).

۷- فی المصدر و ان وجدت له عذرا اعذرته.

۸- حتما خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۹- معی خ ل.

۱۰- تفسیر المنسوب الی العسکریّ علیه السلام: ۲۳۰ و ۲۳۱.

۱۱- الإسراء: ۷۴.

١٢- تفسير العيّاشيّ: ج ٢: ٣٠٦.

یروی هجاء رسول الله فقال له رجل من خزاعه لا تـذکر هـذا (۱) قال و ما أنت و ذاک فقال لئن أعـدت لأکسـرن فاک فأعادها فرفع الخزاعی یـده فضـرب بها فاه فاستنصـر الکنانی قومه و الخزاعی قومه و کانت کنانه أکثر فضـربوهم حتی أدخلوهم الحرم و قتلوا منهم و أعانهم قریش بالکراع و السلاح فرکب عمرو بن سالم إلی رسول الله فخبره الخبر و قال أبیات شعر منها:

لا هم إنی ناشد محمدا*** حلف أبینا و أبیه الأتلدا

إن قریشا أخلفوک الموعدا*** و نقضوا میثاقک المؤکدا

و قتلونا رکعا و سجدا

فقـال رسول الله صـلی الله علیه و آله حسـبک یـا عمرو ثم قـام فـدخل دار میمونه و قـال اسـکبوا لی ماء فجعل یغتسل و یقول لا نصـرت إن لم أنصـر بنی کعب ثم أجمع رسول الله صـلی الله علیه و آله علی المسـیر إلی مکه و قال اللهم خذ العیون عن قریش حتی نأتیها فی بلادها فکتب حاطب بن أبی بلتعه مع ساره مولاه أبی لهب إلی قریش أن رسول الله خارج إلیکم یوم کـذا و کـذا فخرجت و ترکت الطریق ثم أخـذت ذات الیسـار فی الحره فنزل جبرئیل علیه السـلام فأخبره فـدعا علیا علیه السـلام و الزبیر فقال لهما أدرکاها و خذا منها الکتاب فخرج علی و الزبیر لا یلقیان أحدا حتی وردا ذا الحلیفه و کان النبی صـلی الله علیه و آله وضـع حرسا علی المدینه و کان علی الحرس حارثه بن النعمان فأتیا الحرس فسألاهم فقالوا ما مر بنا أحد ثم اسـتقبلا حطابا فسألاه فقال رأیت امرأه سوداء انحـدرت من الحره فأدرکاهـا فأخـذ علی منهـا الکتـاب و ردهـا إلی رسول الله صـلی الله علیه و آله قال فـدعا حاطبا فقال له انظر ما صـنعت قال أما و الله إنی لمؤمن بالله و رسوله ما شککت و لکنی رجل لیس لی بمکه عشیره (۲) و لی بها أهـل فأردت أن أتخـذ عنـدهم یـدا لیحفظونی فیهم فقال عمر بن الخطاب دعنی یا رسول الله أضـرب عنقه فو الله لقـد نافق فقال صلی الله علیه و آله إنه من أهل بدر و لعل الله اطلع علیهم

۱- لا تذکره هذا خ ل.
۲- فی المصدر: و لکنی رجل لی بمکّه عشیره.

فغفر لهم أخرجوه من المسجد فجعل الناس يدفعون فی ظهره و هو يلتفت إلی رسول الله صلی الله علیه و آله لیرق علیه فأمر صلی الله علیه و آله برده و قال قد عفوت عن جرمک فاستغفر ربک و لا تعدل لمثل ما جنیت فأنزل الله سبحانه یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ إلی صدر السوره.

قَالَ أَبَانٌ وَ حَدَّثَنِی عِیسَی بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقُمِّیُّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا انْتَهَی الْخَبَرُ إِلَی أَبِی سُفْیَانَ وَ هُوَ بِالشَّامِ بِمَا صَنَعَتْ قُرَیْشٌ بِخُزَاعَهَ أَقْبَلَ (۱) حَتَّی دَخَلَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ احْقُنْ دَمَ قَوْمِکَ وَ أَجِرْ بَیْنَ قُرَیْشٍ (۲) وَ زِدْنَا فِی الْمُدَّهِ قَالَ أَ غَدَرْتُمْ یَا بَا سُفْیَانَ قَالَ لَا قَالَ فَنَحْنُ عَلَی مَا کُنَّا عَلَیْهِ فَخَرَجَ فَلَقِیَ أَبَا بَکْرٍ فَقَالَ یَا أَبَا بَکْرٍ أَجِرْ بَیْنَ قُرَیْشٍ قَالَ وَیْحَکَ وَ أَحَدٌ یُجِیرُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ لَقِیَ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِکَ ثُمَّ خَرَجَ فَدَخَلَ عَلَی أُمِّ حَبِیبَهَ فَذَهَبَ لِیَجْلِسَ عَلَی الْفِرَاشِ فَأَهْوَتْ إِلَی الْفِرَاشِ فَطَوَتْهُ فَقَالَ یَا بُنَیَّهِ أَ رَغْبَهً بِهَذَا الْفِرَاشِ عَنِّی قَالَتْ نَعَمْ هَذَا فِرَاشُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا کُنْتَ لِتَجْلِسَ عَلَیْهِ وَ أَنْتَ رِجْسٌ مُشْرِکٌ ثُمَّ خَرَجَ فَدَخَلَ عَلَی فَاطِمَهَ علیها السلام فَقَالَ یَا بِنْتَ سَیِّدِ الْعَرَبِ تُجِیرِینَ بَیْنَ قُرَیْشٍ وَ تَزِیدِینَ فِی الْمُدَّهِ فَتَکُونِینَ أَکْرَمَ سَیِّدَهٍ فِی النَّاسِ قَالَتْ جِوَارِی فِی جِوَارِ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ فَتَأْمُرِینَ ابْنَیْکِ أَنْ یُجِیرَا بَیْنَ النَّاسِ قَالَتْ وَ اللَّهِ مَا یَدْرِی ابْنَایَ مَا یُجِیرَانِ مِنْ قُرَیْشٍ فَخَرَجَ فَلَقِیَ عَلِیّاً علیه السلام فَقَالَ أَنْتَ أَمَسُّ الْقَوْمِ بِی رَحِماً وَ قَدِ اعْتَسَرَتْ عَلَیَّ الْأُمُورُ فَاجْعَلْ لِی مِنْهَا وَجْهاً قَالَ أَنْتَ شَیْخُ قُرَیْشٍ تَقُومُ عَلَی بَابِ الْمَسْجِدِ فَتُجِیرُ بَیْنَ قُرَیْشٍ ثُمَّ تَقْعُدُ عَلَی رَاحِلَتِکَ وَ تَلْحَقُ بِقَوْمِکَ (۳) قَالَ وَ هَلْ تَرَی ذَلِکَ نَافِعِی قَالَ لَا أَدْرِی فَقَالَ یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنِّی قَدْ أَجَرْتُ بَیْنَ قُرَیْشٍ (۴) ثُمَّ رَکِبَ بَعِیرَهُ وَ انْطَلَقَ فَقَدِمَ عَلَی قُرَیْشٍ فَقَالُوا مَا وَرَاکَ قَالَ جِئْتُ

۱- رواه ابن شهرآشوب فی المناقب ۱: ۱۷۷ عن ابان و فیه: اختلافات منها هاهنا ففیه:

۲- فی المناقب: احقن دماء قومک و احرس قریشا.

۳- فی المناقب: فقم فاستجر بین الناس ثمّ الحق باهلک.

۴- فی المناقب: ایها الناس انی استجرت بکم.

مُحَمَّداً فَكَلَّمْتُهُ فَوَ اللَّهِ مَا رَدَّ عَلَيَّ شَيْئاً ثُمَّ جِئْتُ ابْنَ أَبِی قُحَافَهَ فَلَمْ أَجِدْ عِنْدَهُ خَيْراً ثُمَّ جِئْتُ إِلَى ابْنِ الْخَطَّابِ فَكَانَ كَذَلِكَ ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى فَاطِمَهَ فَلَمْ تُجِبْنِی ثُمَّ لَقِيتُ عَلِيّاً فَأَمَرَنِی أَنْ أُجِيرَ بَيْنَ النَّاسِ فَفَعَلْتُ قَالُوا هَلْ أَجَازَ ذَلِكَ مُحَمَّدٌ قَالَ لَا قَالُوا وَيْحَكَ لَعِبَ بِكَ الرَّجُلُ أَ وَ أَنْتَ تُجِيرُ بَيْنَ قُرَيْشٍ.

قَالَ وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ الْجُمُعَهِ حِينَ صَلَّى الْعَصْرَ لِلَيْلَتَيْنِ مَضَتَا مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ فَاسْتَخْلَفَ عَلَى الْمَدِينَهِ أَبَا لُبَابَهَ بْنَ عَبْدِ الْمُنْذِرِ وَ دَعَا رَئِيسَ كُلِّ قَوْمٍ فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْتِیَ قَوْمَهُ فَيَسْتَنْفِرَهُمْ.

قَالَ الْبَاقِرُ عليه السلام خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِی غَزْوَهِ الْفَتْحِ فَصَامَ وَ صَامَ النَّاسُ حَتَّى نَزَلَ كُرَاعَ الْغَمِيمِ فَأَمَرَ بِالْإِفْطَارِ فَأَفْطَرَ وَ أَفْطَرَ النَّاسُ وَ صَامَ قَوْمٌ فَسُمُّوا الْعُصَاهَ لِأَنَّهُمْ صَامُوا ثُمَّ سَارَ عليه السلام حَتَّى نَزَلَ مَرَّ الظَّهْرَانِ وَ مَعَهُ نَحْوٌ مِنْ عَشَرَهِ آلَافِ رَجُلٍ وَ نَحْوٌ مِنْ أَرْبَعِمِائَهِ فَارِسٍ وَ قَدْ عَمِيَتِ الْأَخْبَارُ عَنْ قُرَيْشٍ فَخَرَجَ فِی تِلْكَ اللَّيْلَهِ أَبُو سُفْيَانَ وَ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ وَ بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ هَلْ يَسْمَعُونَ خَبَراً وَ قَدْ كَانَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ خَرَجَ يَتَلَقَّى رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَعَهُ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِی أُمَيَّهَ وَ قَدْ تَلَقَّاهُ بِثَنِيَّهِ الْعِقَابِ.

وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِی قُبَّتِهِ وَ عَلَى حَرَسِهِ يَوْمَئِذٍ زِيَادُ بْنُ أَسِيدٍ فَاسْتَقْبَلَهُمْ زِيَادٌ فَقَالَ أَمَّا أَنْتَ يَا أَبَا الْفَضْلِ فَامْضِ إِلَى الْقُبَّهِ وَ أَمَّا أَنْتُمَا فَارْجِعَا فَمَضَى الْعَبَّاسُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَ قَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی هَذَا ابْنُ عَمِّكَ قَدْ جَاءَ تَائِباً وَ ابْنُ عَمَّتِكَ قَالَ لَا حَاجَهَ لِی فِيهِمَا إِنَّ ابْنَ عَمِّی انْتَهَكَ عِرْضِی وَ أَمَّا ابْنُ عَمَّتِی فَهُوَ الَّذِی يَقُولُ بِمَكَّهَ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً فَلَمَّا خَرَجَ الْعَبَّاسُ كَلَّمَتْهُ أُمُّ سَلَمَهَ وَ قَالَتْ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی ابْنُ عَمِّكَ قَدْ جَاءَ تَائِباً لَا يَكُونُ أَشْقَى النَّاسِ بِكَ وَ أَخِی ابْنُ عَمَّتِكَ وَ صِهْرُكَ فَلَا يَكُونَنَّ شَقِيّاً بِكَ وَ نَادَى أَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ النَّبِیَّ صلى الله عليه و آله كُنْ (۱) لَنَا كَمَا

۱- فی المصدر: و قال: يا رسول اللّه كن لنا.

قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمْ فَدَعَاهُ وَ قَبِلَ مِنْهُ وَ دَعَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِی أُمَیَّهَ فَقَبِلَ مِنْهُ.

وَ قَالَ الْعَبَّاسُ هُوَ وَ اللَّهِ هَلَاکُ قُرَیْشٍ إِلَی آخِرِ الدَّهْرِ إِنْ دَخَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْوَهً قَالَ فَرَکِبْتُ بَغْلَهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْبَیْضَاءَ وَ خَرَجْتُ أَطْلُبُ الْحَطَّابَهَ أَوْ صَاحِبَ لَبَنٍ لَعَلِّی آمُرُهُ أَنْ یَأْتِیَ قُرَیْشاً فَیَرْکَبُونَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَسْتَأْمِنُونَ إِلَیْهِ إِذْ لَقِیتُ أَبَا سُفْیَانَ وَ بُدَیْلَ بْنَ وَرْقَاءَ وَ حَکِیمَ بْنَ حِزَامٍ وَ أَبُو سُفْیَانَ یَقُولُ لِبُدَیْلٍ مَا هَذِهِ النِّیرَانُ قَالَ هَذِهِ خُزَاعَهُ قَالَ خُزَاعَهُ أَقَلُّ وَ أَقَلُّ مِنْ أَنْ تَکُونَ هَذِهِ نِیرَانُهُمْ وَ لَکِنْ لَعَلَّ هَذِهِ تَمِیمٌ أَوْ رَبِیعَهُ قَالَ الْعَبَّاسُ فَعَرَفْتُ صَوْتَ أَبِی سُفْیَانَ فَقُلْتُ أَبَا حَنْظَلَهَ قَالَ لَبَّیْکَ فَمَنْ أَنْتَ قُلْتُ أَنَا الْعَبَّاسُ قَالَ فَمَا هَذِهِ النِّیرَانُ فِدَاکَ أَبِی وَ أُمِّی قُلْتُ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ فِی عَشَرَهِ آلَافٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ قَالَ فَمَا الْحِیلَهُ قَالَ تَرْکَبُ فِی عَجُزِ هَذِهِ الْبَغْلَهِ فَأَسْتَأْمِنُ لَکَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ فَأَرْدَفْتُهُ خَلْفِی ثُمَّ جِئْتُ بِهِ فَکُلَّمَا انْتَهَیْتُ إِلَی نَارٍ قَامُوا إِلَیَّ فَإِذَا رَأَوْنِی قَالُوا هَذَا عَمُّ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَلُّوا سَبِیلَهُ حَتَّی انْتَهَیْتُ إِلَی بَابِ عُمَرَ فَعَرَفَ أَبَا سُفْیَانَ فَقَالَ عَدُوُّ اللَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَمْکَنَ مِنْکَ فَرَکَضْتُ الْبَغْلَهَ حَتَّی اجْتَمَعْنَا عَلَی بَابِ الْقُبَّهِ وَ دَخَلَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ هَذَا أَبُو سُفْیَانَ قَدْ أَمْکَنَکَ اللَّهُ مِنْهُ بِغَیْرِ عَهْدٍ وَ لَا عَقْدٍ فَدَعْنِی أَضْرِبْ عُنُقَهُ قَالَ الْعَبَّاسُ فَجَلَسْتُ عِنْدَ رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقُلْتُ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی أَبُو سُفْیَانَ وَ قَدْ أَجَرْتُهُ قَالَ أَدْخِلْهُ فَدَخَلَ فَقَامَ (۱) بَیْنَ یَدَیْهِ فَقَالَ وَیْحَکَ (۲) یَا بَا سُفْیَانَ أَ مَا آنَ لَکَ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّی رَسُولُ اللَّهِ قَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی مَا أَکْرَمَکَ وَ أَوْصَلَکَ وَ أَحْلَمَکَ أَمَّا اللَّهُ لَوْ کَانَ مَعَهُ إِلَهٌ لَأَغْنَی یَوْمَ بَدْرٍ وَ یَوْمَ أُحُدٍ وَ أَمَّا أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ فَوَ اللَّهِ إِنَّ فِی نَفْسِی مِنْهَا لَشَیْئاً قَالَ الْعَبَّاسُ یَضْرِبُ وَ اللَّهِ عُنُقَکَ السَّاعَهَ (۳) أَوْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ

۱- أی قام أبو سفیان بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۲- المصدر: خلی عن لفظه «ویحک».

۳- فی المصدر: فی هذه الساعه.

فَإِنِّی أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ (۱) تَلَجْلَجَ بِهَا فُوهُ (۲) فَقَالَ أَبُو سُفْیَانَ لِلْعَبَّاسِ فَمَا نَصْنَعُ بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّی فَقَالَ لَهُ عُمَرُ اسْلَحْ (۳) عَلَیْهِمَا قَالَ أَبُو سُفْیَانَ أُفٍّ لَکَ مَا أَفْحَشَکَ مَا یُدْخِلُکَ یَا عُمَرُ فِی کَلَامِی وَ کَلَامِ ابْنِ عَمِّی فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ عِنْدَ مَنْ تَکُونُ اللَّیْلَهَ قَالَ عِنْدَ أَبِی الْفَضْلِ قَالَ فَاذْهَبْ بِهِ یَا أَبَا الْفَضْلِ فَأَبِتْهُ عِنْدَکَ اللَّیْلَهَ وَ اغْدُ بِهِ عَلَیَّ فَلَمَّا أَصْبَحَ سَمِعَ بِلَالًا یُؤَذِّنُ قَالَ مَا هَذَا الْمُنَادِی یَا أَبَا الْفَضْلِ قَالَ هَذَا مُؤَذِّنُ رَسُولِ اللَّهِ قُمْ فَتَوَضَّ (۴) وَ صَلِّ قَالَ کَیْفَ أَتَوَضَّأُ فَعَلَّمَهُ قَالَ وَ نَظَرَ أَبُو سُفْیَانَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَتَوَضَّأُ وَ أَیْدِی الْمُسْلِمِینَ تَحْتَ شَعْرِهِ فَلَیْسَ قَطْرَهٌ یُصِیبُ (۵) رَجُلًا مِنْهُمْ إِلَّا مَسَحَ بِهَا وَجْهَهُ فَقَالَ بِاللَّهِ إِنْ رَأَیْتُ کَالْیَوْمِ قَطُّ کِسْرَی وَ لَا قَیْصَرَ فَلَمَّا صَلَّی غَدَا بِهِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّی أُحِبُّ أَنْ تَأْذَنَ لِی إِلَی قَوْمِکَ فَأُنْذِرَهُمْ وَ أَدْعُوَهُمْ إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَأَذِنَ لَهُ فَقَالَ لِلْعَبَّاسِ کَیْفَ أَقُولُ لَهُمْ بَیِّنْ لِی مِنْ ذَلِکَ أَمْراً یَطْمَئِنُّون إِلَیْهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله تَقُولُ لَهُمْ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ وَ شَهِدَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ وَ کَفَّ یَدَهُ فَهُوَ آمِنٌ وَ مَنْ جَلَسَ عِنْدَ الْکَعْبَهِ وَ وَضَعَ سِلَاحَهُ فَهُوَ آمِنٌ فَقَالَ الْعَبَّاسُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبَا سُفْیَانَ رَجُلٌ یُحِبُّ الْفَخْرَ فَلَوْ خَصَصْتَهُ بِمَعْرُوفٍ فَقَالَ صلی الله علیه و آله مَنْ دَخَلَ دَارَ أَبِی سُفْیَانَ فَهُوَ آمِنٌ قَالَ أَبُو سُفْیَانَ دَارِی قَالَ دَارُکَ ثُمَّ قَالَ وَ مَنْ أَغْلَقَ بَابَهُ فَهُوَ آمِنٌ.

وَ لَمَّا مَضَی أَبُو سُفْیَانَ قَالَ الْعَبَّاسُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبَا سُفْیَانَ رَجُلٌ مِنْ شَأْنِهِ الْغَدْرُ وَ قَدْ رَأَی مِنَ الْمُسْلِمِینَ تَفَرُّقاً قَالَ فَأَدْرِکْهُ وَ احْبِسْهُ فِی مَضَایِقِ الْوَادِی حَتَّی یَمُرَّ بِهِ جُنُودُ اللَّهِ قَالَ فَلَحِقَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ أَبَا حَنْظَلَهَ قَالَ أَ غَدْراً یَا بَنِی هَاشِمٍ قَالَ سَتَعْلَمُ أَنَّ الْغَدْرَ لَیْسَ مِنْ شَأْنِنَا وَ لَکِنْ أَصْبِحْ حَتَّی تَنْظُرَ إِلَی جُنُودِ

ص: ۱۲۹

۱- فی المصدر: و انک لرسول اللّه.

۲- فی المناقب: فتلجلج لسانه و علی یقصده بسیفه: و النبیّ صلّی اللّه علیه و آله محدق بعلی فقال العباس یضرب و اللّه عنقک الساعه او تشهد الشهادتین فأسلم اضطرارا.

۳- سلح: تغوط. و هو خاصّ بالطیر و البهائم، و استعماله للإنسان من باب التساهل علی التشبیه.

۴- فتوضأ خ ل.

۵- فی المصدر: تصیب.

اللَّهِ قَالَ الْعَبَّاسُ فَمَرَّ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ قَالَ لَا وَ لَكِنْ هَذَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فِي الْمُقَدِّمَهِ ثُمَّ مَرَّ الزُّبَيْرُ فِي جُهَيْنَهَ وَ أَشْجَعَ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ يَا عَبَّاسُ هَذَا مُحَمَّدٌ قَالَ لَا هَذَا الزُّبَيْرُ فَجَعَلَتِ الْجُنُودُ تَمُرُّ بِهِ حَتَّى مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي الْأَنْصَارِ ثُمَّ انْتَهَى إِلَيْهِ سَعْدُ بْنُ عُبَادَهَ بِيَدِهِ رَايَهُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَا بَا حَنْظَلَهَ:

الْيَوْمُ يَوْمُ الْمَلْحَمَهِ*** الْيَوْمُ تُسْبَى الْحُرَمَهُ.

يَا مَعْشَرَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ ثَارُكُمْ يَوْمَ الْجَبَلِ فَلَمَّا سَمِعَهَا مِنْ سَعْدٍ خَلَّى الْعَبَّاسَ وَ سَعَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ زَاحَمَ (١) حَتَّى مَرَّ تَحْتَ الرِّمَاحِ فَأَخَذَ غَرْزَهُ فَقَبَّلَهَا ثُمَّ قَالَ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي أَ مَا تَسْمَعُ مَا يَقُولُ سَعْدٌ وَ ذَكَرَ ذَلِكَ الْقَوْلَ فَقَالَ صلى الله عليه و آله لَيْسَ مِمَّا قَالَ سَعْدٌ شَيْ ءٌ.

ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ عليه السلام أَدْرِكْ سَعْداً فَخُذِ الرَّايَهَ مِنْهُ وَ أَدْخِلْهَا إِدْخَالًا رَفِيقاً فَأَخَذَهَا عَلِيٌّ وَ أَدْخَلَهَا كَمَا أَمَرَ. (٢) قَالَ وَ أَسْلَمَ يَوْمَئِذٍ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ وَ بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ وَ جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ وَ أَقْبَلَ أَبُو سُفْيَانَ يَرْكُضُ حَتَّى دَخَلَ مَكَّهَ وَ قَدْ سَطَعَ الْغُبَارُ مِنْ فَوْقِ الْجِبَالِ وَ قُرَيْشٌ لَا تَعْلَمُ وَ أَقْبَلَ أَبُو سُفْيَانَ مِنْ أَسْفَلِ الْوَادِي يَرْكُضُ فَاسْتَقْبَلَهُ قُرَيْشٌ وَ قَالُوا مَا وَرَاكَ وَ مَا هَذَا الْغُبَارُ قَالَ مُحَمَّدٌ فِي خَلْقٍ ثُمَّ صَاحَ يَا آلَ غَالِبِ الْبُيُوتَ الْبُيُوتَ مَنْ دَخَلَ دَارِي فَهُوَ آمِنٌ فَعَرَفَتْ هِنْدٌ فَأَخَذَتْ تَطْرُدُهُمْ ثُمَّ قَالَتْ اقْتُلُوا الشَّيْخَ الْخَبِيثَ لَعَنَهُ اللَّهُ مِنْ وَافِدِ قَوْمٍ (٣) وَ طَلِيعَهِ قَوْمٍ قَالَ وَيْلَكِ إِنِّي رَأَيْتُ ذَاتَ الْقُرُونِ وَ رَأَيْتُ فَارِسَ أَبْنَاءِ الْكِرَامِ وَ رَأَيْتُ مُلُوكَ كِنْدَهَ وَ فِتْيَانَ حِمْيَرٍ يُسْلِمْنَ (۴) آخِرَ النَّهَارِ وَيْلَكِ

ص: ١٣٠

١- و زاحم الناس. أقول: فی المناقب: فاتی العباس الی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و اخبره بمقاله سعد.

٢- فی المناقب: فقال سعد: لولاک لما اخذت منی.

٣- فی المناقب: قبح من وافد قوم.

۴- فی المناقب: یسلمون آخر النهار. و فیه: و ذهبت البلیه.

اسْكُتِی فَقَدْ وَ اللَّهِ جَاءَ الْحَقُّ وَ دَنَتِ الْبَلِيَّهُ.

قَالَ وَ كَانَ قَدْ عَهِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمُسْلِمِينَ أَنْ لَا يَقْتُلُوا بِمَكَّهَ إِلَّا مَنْ قَاتَلَهُمْ سِوَی نَفَرٍ كَانُوا يُؤْذُونَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله مِنْهُمْ مِقْيَسُ بْنُ صُبَابَهَ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِی سَرْحٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ خَطَلٍ وَ قينتين (قَيْنَتَانِ) كَانَتَا تُغَنِّيَانِ بِهِجَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ اقْتُلُوهُمْ وَ إِنْ وَجَدْتُمُوهُمْ مُتَعَلِّقِينَ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَهِ فَأُدْرِكَ ابْنُ خَطَلٍ وَ هُوَ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَهِ فَاسْتَبَقَ إِلَيْهِ سَعِيدُ بْنُ حُرَيْثٍ وَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ فَسَبَقَ سَعِيدٌ عَمَّاراً فَقَتَلَهُ وَ قُتِلَ مِقْيَسُ بْنُ صُبَابَهَ فِی السُّوقِ وَ قَتَلَ عَلِيٌّ علیه السلام إِحْدَی الْقَيْنَتَيْنِ وَ أَفْلَتَتِ الْأُخْرَی وَ قَتَلَ علیه السلام أَيْضاً الْحُوَيْرِثَ بْنَ نُفَيْلِ بْنِ كَعْبٍ (۱) وَ بَلَغَهُ أَنَّ أُمَّ هَانِئٍ (۲) بِنْتَ أَبِی طَالِبٍ قَدْ آوَتْ نَاساً مِنْ بَنِی مَخْزُومٍ مِنْهُمُ الْحَارِثُ بْنُ هِشَامٍ وَ قَيْسُ بْنُ السَّائِبِ (۳) فَقَصَدَ نَحْوَ دَارِهَا مُقَنَّعاً بِالْحَدِيدِ فَنَادَی أَخْرِجُوا مَنْ آوَيْتُمْ فَجَعَلُوا يَذْرِقُونَ كَمَا يَذْرِقُ الْحُبَارَی خَوْفاً مِنْهُ فَخَرَجَتْ إِلَيْهِ أُمُّ هَانِئٍ وَ هِیَ لَا تَعْرِفُهُ فَقَالَتْ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَنَا أُمُّ هَانِئٍ بِنْتُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ وَ أُخْتُ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ انْصَرِفْ عَنْ دَارِی فَقَالَ عَلِيٌّ أَخْرِجُوهُمْ فَقَالَتْ وَ اللَّهِ لَأَشْكُوَنَّكَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ فَنَزَعَ الْمِغْفَرَ عَنْ رَأْسِهِ فَعَرَفَتْهُ فَجَاءَتْ تَشْتَدُّ حَتَّی الْتَزَمَتْهُ فَقَالَتْ فَدَيْتُكَ حَلَفْتُ لَأَشْكُوَنَّكَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهَا فَاذْهَبِی فَبَرِّی قَسَمَكِ فَإِنَّهُ بِأَعْلَی الْوَادِی قَالَتْ أُمُّ هَانِئٍ فَجِئْتُ إِلَی النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ فِی قُبَّهٍ يَغْتَسِلُ وَ فَاطِمَهُ علیها السلام يستره (تَسْتُرُهُ) فَلَمَّا سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَلَامِی قَالَ مَرْحَباً بِكِ يَا أُمَّ هَانِئٍ قُلْتُ بِأَبِی وَ أُمِّی مَا لَقِيتُ مِنْ عَلِيٍّ الْيَوْمَ فَقَالَ صلی الله علیه و آله قَدْ أَجَرْتُ مَنْ أَجَرْتِ فَقَالَتْ فَاطِمَهُ إِنَّمَا جِئْتِ يَا أُمَّ هَانِئٍ تَشْكِينَ عَلِيّاً (۴) فِی أَنَّهُ أَخَافَ أَعْدَاءَ اللَّهِ وَ أَعْدَاءَ رَسُولِهِ

۱- فی السیره: الحویرث بن نقیذ بن وهب بن عبد بن قصی.

۲- ام هانئ بالهمزه لا بالیاء، قال الفیروزآبادی فی باب المهموز: هانئ: الخادم، و أم هانئ بنت أبی طالب.

۳- فی الامتاع، حموان لها: عبد اللّه بن أبی ربیعه عمرو بن المغیره بن عبد اللّه ابن عمر بن مخزوم المخزومی، و الحارث بن هشام بن المغیره بن عبد اللّه بن عمر بن مخزوم.

۴- فی المصدر: تشکین من علی.

فَقُلْتُ احْتَمِلِينِی فَدَیْتُکِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ شَکَرَ اللَّهُ تَعَالَی سَعْیَهُ وَ أَجَرْتُ مَنْ أَجَارَتْ أُمُّ هَانِئٍ لِمَکَانِهَا مِنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ.

قَالَ أَبَانٌ وَ حَدَّثَنِی بَشِیرٌ النَّبَّالُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا کَانَ فَتْحُ مَکَّهَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عِنْدَ مَنِ الْمِفْتَاحُ قَالُوا عِنْدَ أُمِّ شَیْبَهَ فَدَعَا شَیْبَهَ فَقَالَ اذْهَبْ إِلَی أُمِّکَ فَقُلْ لَهَا تُرْسِلْ بِالْمِفْتَاحِ فَقَالَتْ قُلْ لَهُ قَتَلْتَ مُقَاتِلَنَا وَ تُرِیدُ أَنْ تَأْخُذَ مِنَّا مَکْرُمَتَنَا فَقَالَ لَتُرْسِلِنَّ بِهِ أَوْ لَأَقْتُلَنَّکِ فَوَضَعَتْهُ فِی یَدِ الْغُلَامِ فَأَخَذَهُ وَ دَعَا عُمَرَ فَقَالَ لَهُ هَذَا تَأْوِیلُ رُؤْیَایَ مِنْ قَبْلُ.

ثُمَّ قَامَ صلی الله علیه و آله فَفَتَحَهُ وَ سَتَرَهُ فَمِنْ یَوْمِئِذٍ یُسْتَرُ ثُمَّ دَعَا الْغُلَامَ فَبَسَطَ رِدَاءَهُ فَجَعَلَ فِیهِ الْمِفْتَاحَ وَ قَالَ رُدَّهُ إِلَی أُمِّکَ قَالَ وَ دَخَلَ صَنَادِیدُ قُرَیْشٍ الْکَعْبَهَ وَ هُمْ یَظُنُّونَ أَنَّ السَّیْفَ لَا یُرْفَعُ عَنْهُمْ فَأَتَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْبَیْتَ وَ أَخَذَ بِعِضَادَتَیِ (۱) الْبَابِ ثُمَّ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَنْجَزَ وَعْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ غَلَبَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ ثُمَّ قَالَ مَا تَظُنُّونَ وَ مَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ فَقَالَ سُهَیْلُ بْنُ عَمْرٍو نَقُولُ خَیْراً وَ نَظُنُّ خَیْراً أَخٌ کَرِیمٌ وَ ابْنُ عَمٍّ قَالَ فَإِنِّی أَقُولُ لَکُمْ کَمَا قَالَ أَخِی یُوسُفُ لا تَثْرِیبَ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ یَغْفِرُ اللَّهُ لَکُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ أَلَا إِنَّ کُلَّ دَمٍ وَ مَالٍ وَ مَأْثُرَهٍ کَانَ فِی الْجَاهِلِیَّهِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ تَحْتَ قَدَمَیَّ إِلَّا سِدَانَهَ (۲) الْکَعْبَهِ وَ سِقَایَهَ الْحَاجِّ فَإِنَّهُمَا مَرْدُودَتَانِ إِلَی أَهْلِیهِمَا أَلَا إِنَّ مَکَّهَ مُحَرَّمَهٌ بِتَحْرِیمِ اللَّهِ لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ کَانَ قَبْلِی وَ لَمْ تَحِلَّ لِی إِلَّا سَاعَهً مِنْ نَهَارٍ فَهِیَ مُحَرَّمَهٌ إِلَی أَنْ تَقُومَ السَّاعَهُ لَا یُخْتَلَی خَلَاهَا وَ لَا یُقْطَعُ شَجَرُهَا وَ لَا یُنَفَّرُ صَیْدُهَا وَ لَا تَحِلُّ لُقَطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ ثُمَّ قَالَ أَلَا لَبِئْسَ جِیرَانُ النَّبِیِّ کُنْتُمْ لَقَدْ کَذَّبْتُمْ وَ طَرَدْتُمْ وَ أَخْرَجْتُمْ وَ فَلَلْتُمْ ثُمَّ مَا رَضِیتُمْ حَتَّی جِئْتُمُونِی فِی بِلَادِی تُقَاتِلُونِی فَاذْهَبُوا فَأَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ فَخَرَجَ الْقَوْمُ کَأَنَّمَا أُنْشِرُوا مِنَ الْقُبُورِ وَ دَخَلُوا فِی الْإِسْلَامِ.

قَالَ وَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَکَّهَ بِغَیْرِ إِحْرَامٍ وَ عَلَیْهِمُ السِّلَاحُ وَ دَخَلَ

۱- عضادتا الباب: خشبتاه من جانبیه.

۲- سدانه الکعبه: خدمتها و حجابتها.

الْبَيْتَ لَمْ يَدْخُلْهُ فِي حَجٍّ وَ لَا عُمْرَةٍ وَ دَخَلَ وَقْتَ الظُّهْرِ (۱) فَأَمَرَ بِلَالًا فَصَعِدَ عَلَى الْكَعْبَةِ وَ أَذَّنَ فَقَالَ عِكْرِمَةُ وَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَأَكْرَهُ أَنْ أَسْمَعَ صَوْتَ ابْنِ رِيَاحٍ يَنْهَقُ عَلَى الْكَعْبَةِ وَ قَالَ خَالِدُ بْنُ أَسِيدٍ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَكْرَمَ أَبَا عَتَّابٍ مِنْ هَذَا الْيَوْمِ أَنْ يَرَى ابْنَ رِيَاحٍ قَائِماً عَلَى الْكَعْبَةِ قَالَ سُهَيْلٌ هِيَ كَعْبَةُ اللَّهِ وَ هُوَ يَرَى وَ لَوْ شَاءَ لَغَيَّرَ قَالَ وَ كَانَ أَقْصَدَهُمْ (۲) وَ قَالَ أَبُو سُفْيَانَ أَمَّا أَنَا فَلَا أَقُولُ شَيْئاً وَ اللَّهِ لَوْ نَطَقْتُ لَظَنَنْتُ أَنَّ هَذِهِ الْجُدُرَ تُخْبِرُ بِهِ مُحَمَّداً وَ بَعَثَ صلی الله علیه و آله إِلَيْهِمْ فَأَخْبَرَهُمْ بِمَا قَالُوا فَقَالَ عَتَّابٌ قَدْ وَ اللَّهِ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَلِكَ فَنَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَ نَتُوبُ إِلَيْهِ فَأَسْلَمَ وَ حَسُنَ إِسْلَامُهُ وَ وَلَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَكَّةَ قَالَ وَ كَانَ فَتْحُ مَكَّةَ لِثَلَاثَ عَشْرَةَ خَلَتْ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ اسْتُشْهِدَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ دَخَلُوا فِي أَسْفَلِ مَكَّةَ وَ أَخْطَئُوا الطَّرِيقَ فَقُتِلُوا. (۳)

أقول: ذكر المفيد رحمه الله في الإرشاد أكثر تلك (۴) القصص بأدنى تغيير (۵) تركناها حذرا من التكرار.

**[ترجمه]أعلام الورى: غزوه فتح (مکه) در ماه رمضان سال هشتم هجری واقع شد و آن به این ترتیب بود که رسول خدا صلی‌الله علیه و آله هنگامی که با قریش در سال حدیبیه مصالحه کرد، خزاعه در پیمان و عهد پیامبر صلی‌الله علیه و آله داخل گشت و کنانه در پیمان قریش وارد شد. و چون دو سال از آن قضیه سپری شد، مردی از کنانه در مکانی نشست و به هجو رسول‌خدا پرداخت. در این حال مردی از خزاعه گفت: این سخن را بازگو مکن. آن مرد گفت: تو را با آن چه کار؟ گفت: یقین دار که اگر آن را بازگو کنی، دهانت را درهم می‌شکنم. و چون آن را بازگو کرد، خزاعی دستش را بالا برد و با آن ضربه‌ای بر دهانش وارد ساخت و کنانی و خزاعی، هریک قومشان را به یاری خواندند. از آنجا که تعداد کنانی‌ها بیشتر بود، آن‌ها خزاعی‌ها را زدند و آنان را در حرم داخل ساختند و تعدادی از آنان را کشتند و قریش نیز با چهارپا و سلاح به آنان یاری رساندند. با وقوع این حادثه، عمرو بن سالم خود را به رسول خدا رساند و این خبر را به او داد و ابیاتی گفت که از جمله آن‌ها این ابیات است:

- پروردگارا، من محمد را به پیمان دیرین پدرمان و پدرش سوگند می‌دهم.

- که قریش نسبت به تو در پیمان تخلف ورزیدند و پیمان استوار تو را نقض کردند.

- و در حالت رکوع و سجده ما را کشتند.

رسول خدا صلی‌الله علیه و آله با شنیدن این ابیات فرمود: «ای عمرو، کافی است.» سپس برخاست و وارد خانه میمونه شد و فرمود: برای من آب بریزید. پس شروع به شستن خود کرد، در حالی که می‌فرمود: «یاری نشوم اگر بنی کعب را یاری نکنم.» سپس رسول خدا صلی‌الله علیه و آله بر آن شد که عازم مکه گردد و فرمود: «پروردگارا، چشمها(جاسوسان) را از قریش برگیر تا آنکه در سرزمینشان بر آن‌ها وارد شویم.» از دیگر سو حاطب بن ابی بلتعه به همراه ساره کنیز آزاد شده ابولهب در نامه‌ای برای قریش نگاشت: رسول خدا صلی‌الله علیه و آله در روز کذا و کذا به سوی شما خارج خواهد شد. آن کنیز خارج شد و راه اصلی را رها کرد، سپس سمت چپ حَرّة (زمین بی‌ریگ) را در پیش گرفت. جبرئیل علیه‌السلام نازل شد و پیامبر را از این جریان آگاه ساخت. او نیز علی علیه السلام و زبیر را فراخواند و به آن‌ها فرمود: «خود را به او برسانید و نامه را از او بستانید». علی و زبیر خارج شدند و کسی را نمی‌یافتند تا آنکه وارد ذوالحلیفه شدند. و پیامبر صلی‌الله علیه و آله بر مدینه نگهبانانی گمارده بود و حارثه بن نعمان فرمانده آن‌ها بود. آن دو به نزد نگهبانان آمدند و از آن‌ها سؤال کردند. آنان گفتند: کسی بر

ما نگذشته است، سپس با هیزم فروشی رودررو شدند و از او پرسیدند. او گفت: زنی سیاه‌پوست دیدیم که از حرّهٔ (زمین بی‌ریگ) سرازیر شد و پایین رفت. سرانجام به او رسیدند و علی علیه السلام نامه را از او گرفت و آن را به نزد رسول خدا صلی‌الله علیه و آله بازگرداند. گفت: پس (پیامبر) حاطب را فراخواند و به او فرمود: «به کرده‌ات بنگر!» گفت: به خدا سوگند که من به خدا و رسول او ایمان دارم و دچار شک و تردید نگشته‌ام، با این حال من مردی هستم که در مکه عشیره و خویشاوندی ندارم و مرا در آن خانواده‌ای است. و خواستم که با این کار در نزد آن‌ها دستی متحد و یاریگر برگیرم تا مرا در آن‌ها (خانواده‌ام) حفظ کنند. عمر گفت: ای رسول خدا بگذار تا گردن او را بزنم که به خدا سوگند او نفاق ورزیده است. ولی پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «او از اهل بدر است و شاید که خداوند بر آنان آگاه گردیده و آنان را آمرزیده باشد. او را از مسجد بیرون سازید.» با این فرمان ،مردم با هل دادن او را از پشت به پیش می‌راندند، ولی او باز می‌گشت و به رسول خدا صلی‌الله علیه و آله می‌نگریست تا نسبت به او بر سر رحم و عطوفت آید. سرانجام پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمان داد تا او را بازگرداندند و فرمود: «از جرم تو گذشتم. از پروردگارت تقاضای بخشش کن و دیگر چنین گناهی به انجام مرسان.» خداوند سبحان نیز این آیه را نازل فرمود: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن من و دشمن خویش را به دوستی نگیرید.»... تا آخر آیات ابتدایی سوره.

ابان گفت: عیسی بن عبدالله قمی برایم از امام صادق علیه‌السلام روایت کرد که فرمود: هنگامی که خبر رفتار قریش با خزاعه، در شام به ابوسفیان رسید، او به راه افتاد و به حضور رسول خدا صلی‌الله علیه و آله رسید و گفت: ای محمد! خون قومت را محفوظ دار و قریش را امان ده و بر مدت (پیمان) ما بیفزای! پیامبر فرمود: «ای ابوسفیان! آیا پیمان شکستید؟» گفت: نه. فرمود: «(اگر چنین است که می گویی) ما نیز بر آنچه که قبلا بودیم، هستیم.» با این پاسخ، ابوسفیان خارج شد و با ابوبکر مواجه شد و گفت: ای ابوبکر، قریش را امان ده، گفت: وای بر تو! آیا کسی بر علیه رسول‌خدا امان می‌دهد؟ سپس عمر را دید و او نیز همان پاسخ را به او داد. سپس خارج شد و بر اُمّ حبیبه وارد شد و قصد نشستن بر روی بستر را نمود. در این هنگام اُمّ حبیبه به سوی آن جست و آن را جمع کرد. ابوسفیان گفت: ای دختر عزیز من! آیا این بستر را از من دریغ می‌داری؟ گفت: بله، چرا که این بستر رسول خداست. تو که مشرکی پلید هستی، نمی‌توانی بر روی آن بنشینی. ابوسفیان از نزد او خارج شد و بر فاطمه سلام‌الله علیها وارد شد و گفت: ای دختر آقا و بزرگ عرب! قریش را امان ده و بر مدت بیفزای که تو کریم ترین و بزرگوارترین زنان در میان مردمان هستی. فرمود: پناه من در پناه رسول خداست. گفت: آیا دو پسرت را امر می کنی که مردم را امان دهند؟ فرمود: به خدا سوگند پسرانم به حدی نرسیده اند که بخواهند قریش را امان دهند. با این پاسخ از نزد او نیز خارج شد و با علی رودررو گردید و گفت: تو به لحاظ خویشاوندی نزدیک‌ترین مردم نسبت به من هستی و کارها بر من دشوار گردیده است، پس در برابر این مشکل راهی در برابرم قرار ده. حضرت فرمود: تو بزرگ قریش هستی، بر در مسجد بایست و قریش را امان ده، سپس بر شترت بنشین و به قومت ملحق شو. گفت: آیا آن را به حال من سودمند می‌بینی؟ فرمود: نمی‌دانم.

پس ابوسفیان گفت: ای مردم! من قریش را امان داده‌ام. و بر شترش سوار شد و راه افتاد و به نزد قریش رفت. گفتند: چه خبر داری؟ گفت: نزد محمد رفتم و با او سخن گفتم که به خدا سوگند هیچ پاسخی به من نداد. سپس نزد پسر ابی قحافه رفتم و نزد او خیری ندیدم. سپس به نزد پسر خطاب رفتم که از او نیز مرا سودی حاصل نگشت. سپس بر فاطمه وارد شدم، ولی

اجابتم نکرد و آنگاه با علی دیـدار کردم و او مرا دسـتور داد که میان مردم، امان دهم و من هم چنین کردم. گفتنـد: آیا محمد آن را روا دانست؟ گفت: نه. گفتند: وای بر تو! این مرد (علی) تو را بازیچه ساخته است. آیا تو قریش را امان می دهی؟

گفت: و رسول خـدا صـلی‌الله علیه و آله دو شب از مـاه رمضـان گذشـته در روز جمعه، هنگامی که نماز عصـر را اقامه فرمود، خارج گردیـد و ابولباب–ه بن عبدالمنـذر را به جای خویش بر مـدینه گمارد و بزرگ هر قوم را فراخواند و به او فرمان داد که نزد قومش برود و آنان را بسیج سازد.

امام باقر علیه‌السلام فرمود: رسول خدا صلی‌الله علیه و آله در غزوه فتح خارج شد، و او و مردم روزه گرفتند تا آنکه در کراع … الغمیم فرود آمـد و به افطـار و گشودن روزه فرمـان داد. او روزه‌اش را گشود و مردم نیز به تبعیت از او روزه‌شـان را گشودنـد. ولی گروهی روزه داری کردنـد و به همین خاطر (عصاهٔ)، نافرمانان نامیـده شدنـد؛ چرا که آن‌ها (بر خلاف فرمان رسول خدا) روزه گرفتنـد. بعـد از آن پیـامبر صـلی‌الله علیه و آله راه پیمود تـا آنکه فرود آمـد و بر ظهران گـذشت و حـدود ده هزار مرد و حدود چهار صد زن سوار جنگاور او را همراهی می‌کردند. با این حال اخبار از قریش پوشـیده گشت. در آن شب ابوسـفیان و حکیم بن حزام و بـدیل بن ورقـاء در پی آگـاهی از اخبـار خـارج شدنـد. از دیگر سو عباس بن عبـدالمطلب نیز برای دیـدار با رسول خـدا خارج شد و ابوسـفیان بن حارث و عبدالله بن ابی اُمیّه را که در ثنی–هٔ العقاب با او مواجه شده بودند را همراه خود ساخت.

رسول‌خدا صـلی الله علیه و آله در خیمه‌اش بود و آن روز، زیاد بن اسید پاسبانی او را بر عهده داشت. هنگامی که زیاد با آنان رودررو شد، گفت: تو ای ابوالفضل، به سوی خیمه برو، ولی شـما دو نفر، بازگردید. به این ترتیب عباس به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله رسـید و بر او سلام کرد. سپس گفت: پدر و مادرم به فدایت! این پسرعموی تو است که توبه کرده است و به همراه پسر عمه ات به حضورت رسیده است. پیامبر فرمود: «مرا به آن دو هیچ نیازی نیست! پسر عمویم آبرویم را درید و اما پسـر عمه‌ام، او همـان کسـی بـود که در مکه می‌گفت: هرگز به تو ایمـان نخواهیم آورد مگر آنکه از زمین برای مـا چشـمه‌ای خارج سازی». بعـد از خروج عباس، اُمّ‌سـلمه با پیامبر صـحبت کرد و گفت: پـدر و مادرم به فـدایت، پسـر عمویت توبه کرده و آمـده است تا بـدبخت‌ترین مردم به واسـطه تو نباشد. و برادرم، پسـر عمه و داماد توست و به یقین نباید به واسـطه تو بدبخت و مفلوک باشـد. و ابوسـفیان بن حارث، پیامبر صـلی‌الله علیه و آله را نـدا داد: برای ما همان گونه باش که بنـده صالـح گفت: «**لا** تَثرِیبَ عَلیکُم»، {هیـچ سـرزنش و توبیخی بر شـما نیست.} پیامبر او را فراخوانـد و (اسـلامش) را از او پـذیرفت. و بعـد از او با عبدالله بن ابی امیّه نیز چنین کرد.

عباس گفت: به خـدا سوگنـد، هلاک جاودانه قریش رقم خواهـد خورد، اگر رسول خـدا صـلی‌الله علیه و آله با جنگ و قهر و غلبه بر آنـان داخـل شود. گفت: پس بر قـاطر سـفید رسول خـدا صـلی الله علیه و آله سوار گشـتم و خارج شـدم، در حالی که هیزم‌فروش یا صاحب شیری (شیر فروشی) می‌جستم تا شاید او را امر کنم که نزد قریش رود، تا آن‌ها به نزد رسول خدا صلی… الله علیه و آله آینـد و از او تقاضای امان کنند. که ناگاه با ابوسـفیان و بدیل بن ورقاء و حکیم بن حزام مواجه گشـتم و شـنیدم که ابوسـفیان به بدیل می‌گفت: این آتش‌های افروخته شده چیست؟ بدیل پاسخ داد: این قبیله خزاعه است. گفت: خزاعه بسیار کمتر از آنند که چنین آتشی برافروزند.

ولی شایـد این تمیم یا ربیعه باشد. عباس گفت: من صدای ابوسـفیان را شـناختم. گفتم: ای اباحنظله! گفت: لبیک. تو کیستی؟ گفتم: من عباس هستم. گفت: پدر و مادرم به فدایت! این آتش‌ها دیگر چیست؟ گفتم: این رسول‌خدا به همراه ۱۰ هزار نفر از مسلمانان است. گفت: اکنون چاره چیست؟ عباس گفت: بر پشت این قاطر سوار می‌شوی تا برای تو از رسول‌خدا صلی‌الله علیه و آله امـان بگیرم. عباس می گویـد: او را بر تَرک خود سوار کردم و او را آوردم و هر بار که به آتشـی (از آتش های افروخته مسـلمانان) می‌رسیدم، به سـوی من برمی‌خاسـتند و چون مرا می‌دیدنـد! می گفتنـد: این عموی رسول خـدا صـلی‌الله علیه و آله است. از راهش کنار روید. تا آنکه به عمر رسـیدم. او ابوسـفیان را شـناخت و گفت: ای دشمن خدا! سپاس خدایی را که بر تو (ما را) چیرگی و تسـلط بخشـید. قاطر را رانـدم تا آنکه بر در خیمه جمع شدیم (به هم رسـیدیم) و عمر بر رسول خدا صـلی‌الله علیه و آله وارد شـد و گفت: این ابوسـفیان است که خداونـد بی‌هیـچ عهـد و امـانی، تو را بر او مسـلط سـاخته است. بگـذار تا گردن او را بزنم. عباس گفت: من کنار سر پیامبر صلی‌الله علیه و آله نشستم و گفتم: پدر و مادرم به فدای تو باد! این ابوسفیان است که من او را پنـاه داده‌ام. پیـامبر فرمود: «او را داخل ساز». ابوسـفیان داخل گشت و در برابر حضـرت ایسـتاد. پیامبر فرمود: «ای ابوسـفیان! وای و افسوس برتو! آیا زمان آن فرا نرسیده است که شهادت دهی خدایی جز خدای یگانه نیست و من فرستاده خـدا هسـتم؟» گفت: پدر و مادرم به فدای تو باد! چه اندازه کریم و بزرگوار و بخشـنده و بردباری! امّا درباره الله(و شـهادت به یگانگی او)، بی تردیـد اگر با او خدای دیگری بود، روز بدر و اُحد بی‌نیاز می ساخت؛ و اما این که تو فرسـتاده خدا هستی، به خـدا سوگنـد در دلم نسبت به آن انـدکی تردیـد دارم. عباس گفت: به خدا سوگند که این ساعت او گردن تو را می‌زند مگر آنکه شـهادت دهی خدایی جز خدای یگانه نیست و او فرسـتاده خداست. چون ابوسـفیان این سـخن شـنید، گفت: من شهادت می‌دهم که خـدایی جز خـدای یگـانه وجود نـدارد و تو فرسـتاده خـدا هستی. ولی زبـانش این سـخن را با لکنت ادا کرد. پس ابوسـفیان به عباس گفت: با لات و عزّی چه کنیم؟ عمر به او گفت: بر روی آن دو قضای حاجت کن. ابوسـفیان گفت: اُف بر تو بـاد! چه چیز تو را به ناسـزا واداشت؟ ای عمر، تو چه محلی از اعراب داری که در میـان سـخن من و پسـر عمویم داخـل می شوی؟ در این هنگـام پیـامبر صـلی‌الله علیه و آله به ابوسفیان فرمود: «امشب را نزد چه کسـی می‌مـانی؟» گفت: نزد ابوالفضـل. فرمود: «پس ای ابوالفضل! او را ببر و امشب نزد خود نگهدار و صـبحدم او را نزد من بیاور.» چون به صبح درآمد، صدای اذان بلال را شـنید. گفت: ای ابوالفضـل! این نـدا برای چیست؟ گفت: این مؤذن رسول‌خـداست، برخیز و وضوسـاز و نماز بخوان. گفت: چگونه وضو گیرم؟عبـاس وضو را به او آموخت. - گفت: - و ابوسـفیان به پیامبر صـلی‌الله علیه و آله نگریست درحالی که وضـو می گرفت و دسـتان مسـلمانان زیر ریش او بـود و هیـچ قطره‌ای بر مردی از آن‌هـا برخورد نمی کرد، مگر آنکه بـا آن صورتش را مسح می ساخت. با مشاهده این صـحنه گفت: به خدا سوگند که هرگز کسـری و قیصـر را (در عظمت و شوکتی) چون امروز ندیدم. بعد از آنکه نماز گزارد، عباس او را صـبحدم به نزد رسول خدا صلی‌الله علیه و آله برد و گفت: ای رسول... خـدا، من دوست دارم که مرا به رفتن به سوی قومت اجازت دهی، تا آنان را انـذار دهم و به سوی خدا و رسول خدا دعوتشان کنم. و به عبـاس گفت: چگونه به آن‌ها بگویم؟ از آن برایم امری روشن و آشکار قرار ده تا با آن به من اطمینان یابنـد. پیامبر صلی الله علیـه و آله به او فرمـود: «به آنـان می‌گـویی: هرکس که بگویـد هیـچ خـدایی جز خـدای یگـانه وجـود نـدارد و او را شریکی نیست و شـهادت دهـد که محمـد فرسـتاده خـداست و دست خود را (ز سـلاح) باز دارد، او در امان است. و هرکه در کنار کعبه بنشیند و سـلاحش را بر زمین گذارد، او نیز در امان خواهد بود». عباس گفت: ای رسول‌خدا! ابوسفیان مردی است که فخر و افتخار را دوست دارد، امید است که او را به امری نیک، مخصوص و ممتاز گردانی. پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «هر که وارد خانه ابوسـفیان شود، او در امان است.» ابوسـفیان گفت: خانه من؟ فرمود: «(بله) خانه تو». سپس فرمود: «و هرکس

در خانه‌اش را بسته دارد، او نیز در امان خواهد بود.»

هنگامی که ابوسفیان رفت، عباس گفت: ای رسول‌خدا! ابوسفیان مردی پیمان شکن است و از مسلمانان نیز پراکندگی و جدایی را مشاهده کرده است. پیامبر فرمود: «خود را به او برسان و او را در تنگه‌های دره نگاه دار تا لشکریان خداوند بر او بگذرند». پس عباس به او رسید و گفت: ای ابا حنظله! گفت: ای بنی هاشم، آیا پیمان‌شکنی کردید؟ گفت: به زودی خواهی دانست که پیمان‌شکنی در شأن ما نیست، ولی تا صبح بمان تا به سپاهیان خداوند بنگری. عباس گفت:(در هنگام عبور سپاهیان) خالد بن ولید عبور کرد. ابوسفیان پرسید: آیا این رسول خداست؟ گفت: نه. بلکه خالد بن ولید است که پیشاپیش لشکر در حرکت است. سپس زبیر در میان قبایل جهینه و أشجع عبور کرد. ابوسفیان بار دیگر گفت: ای عباس! آیا این محمد است؟ گفت: نه بلکه او زبیر است. پس سپاهیان بر او می‌گذشتند تا آنکه رسول خدا صلی‌الله علیه و آله در میان انصار عبور کرد، سپس سعد بن عباده بر او (ابو سفیان) گذشت در حالی که پرچم رسول خدا صلی الله علیه و آله در دست او بود و گفت: ای اباحنظله:

– امروز روز جنگ و خونریزی بزرگ است. امروز روزی است که زنان در حریم به بند اسارت و کنیزی گرفتار می گردند.

– ای گروه اوس و خزرج، انتقام خون‌های ریخته شده در اُحد را بگیرید. چون ابوسفیان این سخن از سعد شنید، عباس را کنار زد و به سوی رسول خدا صلی‌الله علیه و آله شتافت و از میان فشار جمعیت خود را به او نزدیک ساخت تا آنکه از زیر نیزه‌ها گذشت و رکاب او را گرفت و بوسید و گفت: پدر و مادرم به فدایت! آیا نمی شنوی که سعد چه می‌گوید؟ و گفته سعد را بازگو کرد. پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «چیزی از آنچه سعد گفته است، حقیقت ندارد.» سپس به علی علیه‌السلام فرمود: «خود را به سعد برسان و پرچم را از او بستان و آن را به آرامی و نرمی وارد (مکه) کن». پس علی نیز آن را از سعد گرفت و چنان که پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمان داده بود، آن را وارد ساخت.

گفت: و آن روز حکیم بن حزام و بدیل بن ورقاء و جبیر بن مطعم اسلام آوردند. ابوسفیان نیز به راه افتاد و در حالی به شتاب خود را به مکه رساند که گرد و غبار از کوه‌ها برخاسته بود. ولی قریش اطلاعی از جریان امور نداشت. و ابوسفیان از پایین دره حرکت کرد و می‌دوید تا آنکه قریش با او رو در رو گشتند و گفتند: چه خبری آورده‌ای؟ و این گرد و غبار چیست؟ گفت: محمد با مردم روانه گشته است. سپس فریاد برآورد: ای آل غالب به خانه‌ها پناه جویید، به خانه‌ها پناه جویید، هرکه وارد خانه من شود، او در امان خواهد بود. در این هنگام هند متوجه حقیقت امر شد و شروع به بیرون کردن آن‌ها کرد. و سپس گفت: این شیخ پیر خبیث را بکشید. خدا او را که رسول و پیشقراول آنان است، لعنت کند. ابوسفیان گفت: وای بر تو، من صاحب شاخها را دیده ام و جنگاوری فرزندان بزرگان و کریمان را مشاهده کردم و پادشاهان کنده و جوانمردان و دلیران حمیر را دیدم که در پایان روز اسلام می‌آوردند. وای بر تو! خاموش شو، که به خدا سوگند حق پدیدار گشت و بلا و مصیبت نزدیک شد.

گفت: و رسول خدا صلی‌الله علیه و آله به مسلمانان توصیه کرده بود که تنها کسانی را که به پیکار با آن‌ها برخیزند، بکشند. جز تعدادی که پیامبر را آزار داده بودند، که مقیس بن صبابه، و عبدالله بن سعد بن ابی سرح و عبدالله بن خطل و دو کنیز آوازه‌خوان که در هجو رسول خدا صلی‌الله علیه و آله آواز می‌خواندند، از جمله آن‌ها بودند. و پیامبر درباره آن‌ها فرمود:

«آن‌ها را بکشید، اگرچه آن‌ها را آویخته به پرده‌های کعبه یافتید.» پس ابن خطل در حالی که به پرده‌های کعبه آویزان گشته بود، گرفتار شد و سعید بن حریث و عمار بن یاسر به سوی او شتافتند. ولی سعید از عمار پیشی جست و ابن خطل را کشت. و علی علیه‌السلام نیز یکی از دو کنیز آوازه‌خوان را کشت و دیگری گریخت. او همچنین حویرث بن نفیل بن کعب را کشت و به او خبر رسید که اُمّ هانی دختر ابوطالب، گروهی از بنی مخزوم از جمله حارث بن هشام و قیس‌بن سائب را پناه داده است. بنابراین راهی خانه او گشت و درحالی که با آهن سر روی خود را پوشانده بود، ندا داد: کسانی را که پناه داده‌اید خارج سازید. با شنیدن صدای او از ترس چون هوبره، فضله انداختند (و خود را خراب کردند). اُمّ‌هانی به سوی علی علیه‌السلام خارج شد و در حالی که او را نمی‌شناخت. گفت: ای بنده خدا! من اُمّ هانی دختر عموی رسول‌خدا و خواهر علی بن ابی‌طالب هستم، از خانه من بازگرد. علی علیه السلام فرمود: آنان را خارج سازید. اُمّ هانی گفت: به خدا سوگند شکایت تو را به نزد رسول خدا خواهم برد. در این هنگام او کلاهخود را از سرش برگرفت .چون اُمّ هانی او را شناخت، دوید و پیش آمد و او را در آغوش گرفت و گفت: فدایت شوم! سوگند خوردم که از تو به رسول خدا صلی‌الله علیه و آله شکایت کنم. علی به او فرمود: برو و سوگند خود به انجام رسان که او در بالای دره است. اُمّ هانی گفت: به نزد رسول خدا صلی‌الله علیه و آله آمدم، در حالی که او در خیمه‌ای شست و شو می‌کرد و فاطمه سلام‌الله علیها او را می‌پوشاند. چون رسول خدا صلی‌الله علیه و آله سخنم را شنید فرمود: «ای اُمّ هانی خوش آمدی!» گفتم: پدر و مادرم به فدایت! امروز از علی چه چیزها که ندیدم!. پیامبر صلی‌الله علیه و آله فرمود: «آن را که تو امان دادی، امان می‌دهم.» فاطمه سلام‌الله علیها فرمود: ای امّ‌هانی! آیا تنها برای این آمده‌ای که از علی به خاطر آنکه دشمنان خدا و دشمنان پیامبر او را ترسانده است، شکایت کنی؟ گفتم: فدایت شوم، مرا عفو کن. پس رسول‌خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند تلاش او را پاداش داده است و من آن که را اُمّ هانی در خانه‌اش امان داد، به خاطر نسبتش با علی‌بن ابیطالب علیه السلام امان دادم». ابان می گوید: بشیر نبّال برایم از امام صادق علیه‌السلام روایت کرد که فرمود:

هنگامی که مکه فتح شد، رسول خدا صلی‌الله علیه و آله فرمود: «کلید نزد چه کسی است؟» گفتند: نزد اُمّ شیبـه است. شیبه را فراخواند و فرمود: «نزد مادرت برو و به او بگو کلید را بفرست.» ولی اُمّ شیبه پاسخ داد: به او بگو جنگاور ما را کشتی و اکنون می‌خواهی که بزرگی و افتخارمان را هم از ما بگیری؟ پیامبر فرمود: «باید آن را بفرستی که در غیر این صورت بی‌هیچ تردیدی تو را خواهم کشت». او نیز آن را در دست پسرش قرار داد، و پیامبر صلی‌الله علیه و آله آن را گرفت و عمر را فراخواند و به او فرمود: «این تأویل رؤیای دیده شده من در گذشته است.». سپس پیامبر صلی الله علیه و آله برخاست و کعبه را گشود و آن را پوشاند، و از آن روز کعبه پوشیده می‌شود. سپس آن پسر (شیبه) را فراخواند و ردایش را گسترد و کلید را در آن قرار داد و فرمود: «آن را به مادرت بازگردان». گفت: و دلاوران قریش که گمان می‌کردند از شمشیر در امان نخواهند بود، وارد کعبه گشتند. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله به کنار خانه کعبه آمد و چارچوب در را گرفت و فرمود: «خدایی جز خدای یگانه نیست که وعده‌اش را به انجام رساند، و بنده‌اش را یاری کرد و به تنهایی احزاب را مغلوب ساخت.» سپس فرمود: «چه گمانی می‌برید؟ و شما چه می‌گویید؟» سهیل بن عمرو گفت: ما بر خیر و نیکی سخن می‌گوییم و گمان بر خیر می‌بریم و تو را برادری کریم و بزرگوار و پسرعموی خود می دانیم. فرمود: «من نیز به شما همان سخنی را می گویم که برادرم یوسف گفت: «لا تَثرِیبَ عَلَیکُم» {هیچ توبیخ و ملامتی بر شما نیست.} امروز خداوند شما را می‌آمرزد که او ارحم الراحمین است. آگاه باشید که هر خون و مال و افتخاری که در جاهلیت بود، در زیر پاهای من باطل گردیده است. جز پرده

داری و سقایی حجاج که آن دو به صاحبانشان باز خواهد گشت. آگاه باشید که مکه با تحریم خداوند، مکانی حرام است، پیش از من برای هیچ کسی حلال نگشته است و برای من (هم) جز ساعتی از روز حلال نیست و آن تا لحظه برپایی قیامت مکانی حرام خواهد بود. گیاه تازه آن کنده نمی شود و درختش قطع نمی گردد و صید آن رانده نمی شود (در آن شکار صورت نمی گیرد) و مال پیدا شده در آن، جُز برای جوینده و نشانی دهنده آن حلال نیست.» سپس فرمود: «آگاه باشید که چه بد همسایگانی برای پیامبر بودید! (مرا) تکذیب کردید و راندید و اخراجم ساخته و پراکنده کردید. ولی باز خشنود نگشتید. تا آنکه در سرزمینم به سوی من آمدید تا با من نبرد کنید. پس بروید که شما طلقاء (آزاد شدگان) هستید.» بعد از این سخنان، مکیان که گویی که از قبرها برانگیخته شده بودند، خارج شدند و در اسلام داخل گشتند.

گفت: و رسول خدا صلی الله علیه و آله به همراه مسلمانان که با خود سلاح داشتند، وارد مکه شد و در حالی که در هیچ حج و عمره ای داخل کعبه نگشت، این بار در آن وارد گشت و در هنگام ظهر وارد شد و به بلال دستور اذان داد. بلال بر فراز کعبه رفت و بانگ اذان برآورد. در این هنگام عکرمه گفت: به خدا سوگند اگر بودم، از شنیدن صدای ابن رياح که بر بالای کعبه چون الاغ عرعر می کند، بیزاری می جستم. و خالد بن اسید گفت: سپاس خدای را که اباعتاب را کرامت بخشید که این روز را نبیند که ابن رياح بر فراز کعبه ایستاده است. سهیل که میانه روترین آن ها بود گفت: کعبه از آنِ خداست و او خود نظاره گر امور است و اگر بخواهد، بی تردید اوضاع را دگرگون می سازد. و ابوسفیان گفت: اما من هیچ نمی گویم. به خدا سوگند بر این گمانم که اگر لب به سخن بگشایم، این دیوارها محمد را از آن آگاه می سازند. و پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی آنان فرستاد و آنان را از گفته هایشان آگاه ساخت. پس عتاب (در مقام عذرخواهی از برادرش) گفت: ای رسول خدا! به خدا سوگند که این سخنان را گفتیم، و از خداوند تقاضای بخشش و مغفرت می کنیم و به سوی او بازگشته و توبه می کنیم. او به نیکی اسلام آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز او را بر مکه گمارد. - گفت: - و فتح مکه در سیزدهمین روز ماه رمضان صورت پذیرفت و از مسلمانان سه نفر به شهادت رسیدند که از پایین مکه وارد شدند و راه را گم کردند و کشته شدند. - . اعلام الوری: ۶۹-۶۵ -

مؤلف: شیخ مفید رحمه اللّه علیه در الارشاد بیشتر آن اتفاقات را با کم ترین تغییر آورده است - . ارشاد المفید: ۶۴ - ۶۰ -

که جهت پرهیز از تکرار، از ذکر آن ها صرف نظر کردیم.

**[ترجمه]

بیان

إلی صدر السوره أی إلی آخر الآیات من أول السوره و الصدر أیضا الطائفه من الشیء و لکن أصبح أی أصبر حتی یتنور الصبح و الإصباح الدخول فی الصباح و یطلق علی الإسفار قال الراغب الصباح أول النهار و هو وقت ما احمر الأفق بحاجب الشمس قوله ثارکم یوم الجبل أی اطلبوا دماءکم التی أریقت یوم أحد و الغرز بالفتح رکاب من جلد و الذرق بالذال و الزای بمعنی و الحباری معروف بالحمق و الجبن و فی المصباح احتملت ما کان منه بمعنی العفو و الإغضاء و الفل الکسر و الضرب و فل الجیش هزمه فقال عتاب أی معتذرا عن أخیه و یحتمل أن یکون هو أیضا قال شیئا.

۱- فی المصدر: و دخل وقت العصر.

۲- زاد فی المناقب: و قال الحارث بن هشام: اما وجد محمّد غیر هذا الغراب الأسود مؤذنا؟.

۳- إعلام الوری: ۶۵- ۶۹.

۴- و قد ذکرنا ان ابن شهرآشوب ذکرها فی المناقب: ۱۷۷- ۱۸۰.

۵- إرشاد المفید: ۶۰- ۶۴.

**[ترجمه]«إلى صدر السوره»: يعنى تا آخر آيات از ابتداى سوره. و «الصدر»: همچنين به معنى پاره اى از هر چيز است. و «لكن أصبح» يعنى صبر كن تا روشناى صبح بدمد، و «الإصباح» يعنى وارد شدن در صبح و بر روشن شدن هوا اطلاق مى شود. راغب گفت: «الصباح»: ابتداى روز و آن زمانى است كه افق در جانب كرانه خورشيد سرخ مى گردد. سخنش: «ثاركم يوم الجبل»: خون هايى كه از شما در اُحد ريخته شد را طلب كنيد. و «الغَرَز» با فتحه: ركابى از پوست. (ركاب چرمى). و «الذرق»: با ذال و زاى يعنى (فضله انداختن پرنده). و هوبره به حماقت و ترس مشهور است.

و در المصباح آمده است: «إحتملت ما كان منه»: يعنى از آنچه از او سر زده بود بخشش و چشم پوشى كردم. «الفلّ»: شكستن و ضربه زدن؛ و «فَلّ الجيش»: ارتش را شكست داد. «فقال عتاب»: عتاب در مقام عذرخواهى از عمل برادرش گفت، و احتمال دارد كه او نيز سخنى گفته باشد.

**[ترجمه]

«۲۳»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَكَّهَ بَايَعَ الرِّجَالَ ثُمَّ جَاءَهُ النِّسَاءُ يُبَايِعْنَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ عَلى أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبايِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ فَقَالَتْ هِنْدٌ أَمَّا الْوُلْدَ فَقَدْ رَبَّيْنَا صِغَاراً وَ قَتَلْتَهُمْ (۱) كِبَاراً وَ قَالَتْ أُمُّ حَكِيمٍ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ وَ كَانَتْ عِنْدَ عِكْرِمَهَ بْنِ أَبِى جَهْلٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا ذَلِكَ الْمَعْرُوفُ الَّذِى أَمَرَنَا اللَّهُ أَنْ لَا نَعْصِيَكَ فِيهِ فَقَالَ لَا تَلْطِمْنَ خَدّاً وَ لَا تَخْمِشْنَ وَجْهاً وَ لَا تَنْتِفْنَ شَعْراً وَ لَا تَشْقُقْنَ جَيْباً وَ لَا تُسَوِّدْنَ ثَوْباً وَ لَا تَدْعِينَ بِوَيْلٍ فَبَايَعَهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى هَذَا فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُبَايِعُكَ قَالَ إِنَّنِى لَا أُصَافِحُ النِّسَاءَ فَدَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ فَأَدْخَلَ يَدَهُ ثُمَّ أَخْرَجَهَا فَقَالَ أَدْخِلْنَ أَيْدِيَكُنَّ فِي هَذَا الْمَاءِ فَهِيَ الْبَيْعَهُ (۲).

كا، الكافى على عن أبيه عن بعض أصحابه عن أبى عبد الله عليه السلام مثله (۳).

**[ترجمه]كافى: امام صادق عليه السلام فرمود: هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله مكه را فتح كرد، با مردان بيعت كرد. سپس زنان به نزد او آمدند تا با او بيعت كنند. در اين هنگام خداى عزّ و جلّ اين آيه را نازل فرمود: {اى پيامبر، هنگامى كه زنان مومن به نزد تو آينـد، بر اين اساس با تو بيعت كننـد كه به خدا ذره اى شركت نورزنـد و دزدى نكنند و مرتكب زنا نگردنـد و فرزندانشان را نكشند و بهتان و تهمتى كه ميان دست ها و پاهايشان پديد آيد به افترا به كسى نبندند و در هيچ امر معروفى تو را نافرمانى نكننـد. پس (بر اساس اين شروط) با آنان بيعت كن و براى آنان استغفار كن، كه خداونـد، آمرزنده و مهربان است}. با شنيدن اين آيات، هند گفت: اما در مورد فرزنـد، آنان را در حالى كه كوچك بودنـد، پرورانـديم و چون باليده و بزرگ شدند، آنان را كشتى. و اُمّ حكيمه دختر حارث بن هشام كه همسر عكرمه بن ابى جهل بود، گفت: اى رسول خدا! آن معروف كه خداوند ما را با آن دستور داده است در آن از تو نافرمانى نكنيم، چيست؟ فرمود: «بر گونه سيلى نزنيد و چهره را نخراشيد و موى خويش نكنيد و گريبان ندريد و جامه را سياه نسازيد و به مرگ و نيستى نخوانيد(آه و زارى نكنيد).»

و پیامبر بر این اساس با آنان بیعت کرد. (اُم حکیمه) گفت: ای رسول خدا! چگونه با تو بیعت کنیم؟ فرمود: «من با زنان دست نمی دهم.» پس ظرفی از آب طلب کرد و دستش را در آن داخل و سپس خارج ساخت و فرمود: «دستانتان را در این آب داخل کنید که این بیعت است» - . فروع الکافی: ۲، ۶۶ - .

کافی: علی از پدرش از یکی از اصحابش، از امام صادق علیه السلام مانند آن روایت کرده است. - . فروع الکافی: ۲، ۶۶ -

**[ترجمه]

«۲۴»

کا، الکافی أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَ تَدْرِي كَيْفَ بَايَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله النِّسَاءَ قُلْتُ اللَّهُ أَعْلَمُ وَ ابْنُ رَسُولِهِ أَعْلَمُ قَالَ جَمَعَهُنَّ حَوْلَهُ ثُمَّ دَعَا بِتَوْرٍ بِرَامٍ فَصَبَّ فِيهِ نَضُوحاً ثُمَّ غَمَسَ يَدَهُ فِيهِ ثُمَّ قَالَ اسْمَعْنَ يَا هَؤُلَاءِ أُبَايِعُكُنَّ عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لَا تَسْرِقْنَ وَ لَا تَزْنِينَ وَ لَا تَقْتُلْنَ أَوْلَادَكُنَّ وَ لَا تَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ تَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُنَّ وَ أَرْجُلِكُنَّ وَ لَا تَعْصِينَ بُعُولَتَكُنَّ فِي مَعْرُوفٍ أَقْرَرْتُنَّ قُلْنَ نَعَمْ فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنَ التَّوْرِ ثُمَّ قَالَ لَهُنَّ اغْمِسْنَ أَيْدِيَكُنَّ فَفَعَلْنَ فَكَانَتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الطَّاهِرَةُ أَطْيَبَ مِنْ أَنْ يَمَسَّ بِهَا كَفَّ أُنْثَى لَيْسَتْ لَهُ بِمَحْرَمٍ (۴).

**[ترجمه]کافی: سعدان بن مسلم گوید: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: آیا می دانی رسول خدا صلی الله علیه و آله چگونه با زنان بیعت کرد؟ گفتم: خدا و پسر رسول خدا آگاه ترند. فرمود: آن ها را در اطراف خود جمع ساخت. سپس ظرفی مسی طلب نمود و در آن نضوح (نوعی عطر) ریخت. سپس دستش را در آن فرو برد و فرمود: «ای زنان! گوش کنید: من با شما بر این اصل بیعت می کنم که ذره ای به خدا شرک نورزید و دزدی نکنید و مرتکب زنا نشوید و فرزندانتان را نکشید و بهتان و تهمتی که میان دست ها و پاهایتان پدید آید، به دروغ و افترا به کسی نبندید و از شوهرانتان در هیچ امر معروفی، نافرمانی نکنید، آیا (این شروط) را می پذیرید؟» گفتند: بله. پس پیامبر دستش را از ظرف خارج ساخت و به آن ها فرمود: «دستانتان را در آب فرو ببرید» پس چنین کردند و دست مطهر رسول خدا صلی الله علیه و آله پاک تر از آن بود که با آن، دست زنی که نسبت به وی محرم نبود را لمس کند. - . فروع الکافی: ۲، ۶۶ -

**[ترجمه]

بیان

التور إناء من صُفْر أو حجاره کالإِجَّانه ذکره الجزريُّ و قال

ص: ۱۳۴

۱- قتلناهم خ ل.
۲- فروع الکافی ۲: ۶۶.

۳- فروع الکافی ۲: ۶۶.

۴- فروع الکافی ۲: ۶۶.

البُرْمه القِدْر مطلقا و جمعها بِرَام و هی فی الأصل المتخذه من الحجر المعروف بالحجاز و الیمن و قال النضوح بالفتح ضرب من الطیب.

**[ترجمه]«التور»: ظرفی از مس زرد (برنج) یا سنگ همانند: «اجانه» است . این را جزری ذکر کرده است و گفته است: «البُرمه»: مطلق دیگ است و جمع آن «برام» است و آن در اصل از سنگی معروف در حجاز و یمن ساخته می شود. و گفت: «النضوح» با فتحه، نوعی عطر است.

**[ترجمه]

«۲۵»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ وَهْبٍ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ فَتْحِ مَکَّهَ ضُرِبَتْ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَیْمَهٌ سَوْدَاءُ مِنْ شَعْرٍ بِالْأَبْطَحِ ثُمَّ أَفَاضَ عَلَیْهِ الْمَاءَ مِنْ جَفْنَهٍ یُرَی فِیهَا أَثَرُ الْعَجِینِ ثُمَّ تَحَرَّی الْقِبْلَهَ ضُحًی فَرَکَعَ ثَمَانِیَ رَکَعَاتٍ لَمْ یَرْکَعْهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْلَ ذَلِکَ وَ لَا بَعْدُ (۱).

**[ترجمه]کافی: معاویه بن وهب گفت: در روز فتح مکه، برای رسول خدا صلی الله علیه و آله در ابطح (دره و گذرگاه آب)، خیمه ای سیاه مویین برپا شد و از ظرف بزرگی که در آن اثر خمیر دیده می شد، بر او آب ریخته شد. سپس به هنگام چاشتگاه به جستجوی قبله برآمد و هشت رکعت نماز خواند که رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را چه قبل و چه بعد از آن روز، نخواند. - . فروع الکافی ۱: ۱۲۶ - ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۲۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَکَّهَ یَوْمَ افْتَتَحَهَا فَتَحَ بَابَ الْکَعْبَهِ فَأَمَرَ بِصُوَرٍ فِی الْکَعْبَهِ فَطُمِسَتْ ثُمَّ أَخَذَ بِعِضَادَتَیِ الْبَابِ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ صَدَقَ وَعْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ هَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ مَا ذَا تَقُولُونَ وَ مَا ذَا تَظُنُّونَ قَالُوا نَظُنُّ خَیْراً وَ نَقُولُ خَیْراً أَخٌ کَرِیمٌ وَ ابْنُ أَخٍ کَرِیمٍ وَ قَدْ قَدَرْتَ قَالَ فَإِنِّی أَقُولُ کَمَا قَالَ أَخِی یُوسُفُ لا تَثْرِیبَ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ یَغْفِرُ اللَّهُ لَکُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ أَلَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ مَکَّهَ یَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ فَهِیَ حَرَامٌ بِحَرَامِ اللَّهِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ لَا یُنَفَّرُ صَیْدُهَا وَ لَا یُعْضَدُ شَجَرُهَا وَ لَا یُخْتَلَی خَلَاهَا وَ لَا تَحِلُّ لُقَطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ فَقَالَ الْعَبَّاسُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَّا الْإِذْخِرَ فَإِنَّهُ لِلْقَبْرِ وَ الْبُیُوتِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَّا الْإِذْخِرَ (۲).

**[ترجمه]کافی: علی از پدرش، از حمّاد، از حریز، از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله، در روزی که مکه را فتح کرد و وارد آن شد، در کعبه را گشود و فرمان به نابودی تصاویری که در کعبه بود، داد، با این فرمان آن تصاویر پاک شدند. آنگاه پیامبر خدا از چارچوب در گرفت و فرمود: «هیچ خدایی جز خدای یگانه نیست که هیچ شریکی ندارد، وعده اش را با راستی محقق کرد، و بنده اش را یاری نمود و به تنهایی همه احزاب را

مغلوب ساخت. شما چه می گویید و چه گمانی می برید؟» گفتند: ما گمانی نیک و خیر برده و به خیر و نیکی سخن می گوییم، (و تو را) برادری بزرگوار و کریم و برادرزاده ای کریم و بزرگوار می دانیم که قدرت نیز یافته ای. فرمود: «من - همان گونه که برادرم یوسف گفت - می گویم: هیچ سرزنش و عاری بر شما نیست! امروز خداوند شما را می‌آمرزد که او رحم کننده ترین رحم کنندگان است. آگاه باشید! خداوند روزی که آسمان ها و زمین را آفرید، مکه را مکانی حرام قرار داد، پس آن به حرام خداوند، تا روز قیامت (مکانی) حرام است، صید آن تعقیب و رانده نمی شود و درختش قطع نمی گردد و گیاه نازک مرطوبش کنده نمی شود و مال پیدا شده در آن جز برای اعلام کننده آن که نشانی اش را دهد، حلال نمی گردد.» عباس گفت: ای رسول خدا، جز کاه مکه، که آن برای قبر و خانه هاست؟ پس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «جز کاه مکه» - . فروع الکافی: ۱، ۲۲۸-۲۲۷ - .

**[ترجمه]

بیان

الطموس الدروس و الانمحاء و عضادتا الباب هما خشبتاه من جانبیه و التثریب التعییر و العضد القطع و الخلی مقصورا النبات الرقیق ما دام رطبا و اختلاؤه قطعه و إنشاد الضاله تعریفها.

**[ترجمه]«الطموس»: از بین رفتن و محو شدن. و «عضادتا الباب»: دو چوب دراز که دو سوی در قرار می گیرد. «التثریب»: سرزنش کردن و به عار نسبت دادن. و «العضد»: قطع کردن. «خلا»: گیاه نازک تا زمانی که تر و مرطوب باشد. و «إختلاوه»: قطع آن. و «إنشاد الضّاله»: اعلام گمشده.

**[ترجمه]

«۲۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ فَتْحِ مَکَّهَ إِنَ

ص: ۱۳۵

۱- فروع الکافی ۱: ۱۲۵ و ۱۲۶.

۲- فروع الکافی ۱: ۲۲۷ و ۲۲۸.

اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّهَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ هِيَ حَرَامٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَهُ لَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَ لَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي وَ لَمْ تَحِلَّ (۱) لِي إِلَّا سَاعَهً مِنْ نَهَارٍ (۲).

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه فرمود: «خداوند روزی که آسمان ها و زمین را خلق کرد، مکه را مکانی حرام قرار داد و آن تا لحظه برپایی قیامت حرام خواهد بود، پیش از من برای کسی حلال نگشت و بعد از من هم برای کسی حلال نخواهد بود و برای من هم تنها ساعتی از روز حلال گشت». - . فروع کافی: ۱، ۲۲۸ -

**[ترجمه]

«۲۸»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ وَ الْقَاسَانِيِّ جَمِيعاً عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ عِيَاضٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَوْمَ فَتْحِ مَكَّهَ لَمْ يَسْبِ لَهُمْ ذُرِّيَّهً وَ قَالَ مَنْ أَغْلَقَ بَابَهُ فَهُوَ آمِنٌ وَ مَنْ أَلْقَى سِلَاحَهُ فَهُوَ آمِنٌ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق از پدرش علیهما السلام روایت کرد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه فرزندان و اهل آنان را به اسارت نگرفت و فرمود: «هر کس در خانه اش را ببندد و هر کس که سلاحش را بر زمین افکند، او در امان خواهد بود». - . فروع کافی: ۱، ۳۲۹ -

**[ترجمه]

«۲۹»

يب، تهذيب الأحكام الطَّاطَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَمْزَهَ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ لَا تُصَلِّ الْمَكْتُوبَهَ فِي جَوْفِ الْكَعْبَهِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ يَدْخُلْهَا فِي حَجٍّ وَ لَا عُمْرَهٍ وَ لَكِنْ دَخَلَهَا فِي فَتْحِ مَكَّهَ فَصَلَّى فِيهَا رَكْعَتَيْنِ بَيْنَ الْعَمُودَيْنِ وَ مَعَهُ أُسَامَهُ (۴).

**[ترجمه]التهذیب: معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که گفت: شنیدم می فرمود: در داخل کعبه نماز نخوان، چرا که رسول خدا صلی الله علیه و آله در هیچ حج و عمره ای به آن داخل نگشت، ولی در روز فتح مکه و به همراهی اُسامه وارد آن شد و در آنجا، میان دو ستون، دو رکعت نماز خواند. - . تهذیب الاحکام ۱: ۲۴۵ -

**[ترجمه]

«۳۰»

فر، تفسير فرات بن إبراهيم أَبُو الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ مُعَنْعَناً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَ عَدُوَّكُمْ أَوْلِياءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ قَالَ قَدِمَتْ سَارَةُ مَوْلَاةُ بَنِي هَاشِمٍ إِلَى الْمَدِينَهِ فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَنْ مَعَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَتْ إِنِّي مَوْلَاتُكُمْ وَ قَدْ أَصَابَنِي جَهْدٌ وَ أَتَيْتُكُمْ (۵) أَتَعَرَّضُ لِمَعْرُوفِكُمْ فَكُسِيَتْ وَ حُمِلَتْ وَ جُهِّزَتْ وَ عَمَدَتْ حَاطِبَ بْنَ أَبِي بَلْتَعَهَ أَخَا بَنِي أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى فَكَتَبَ مَعَهَا كِتَاباً لِأَهْلِ مَكَّهَ (۶) بِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ أَمَرَ النَّاسَ أَنْ يُجَهِّزُوا وَ عَرَفَ حَاطِبٌ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُرِيدُ أَهْلَ مَكَّهَ فَكَتَبَ إِلَيْهِمْ يُحَذِّرُهُمْ وَ جَعَلَ لِسَارَهَ جُعْلًا عَلَى أَنْ تَكْتُمَ عَلَيْهِ وَ تُبَلِّغَ رِسَالَتَهُ فَفَعَلَتْ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرَهُ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَجُلَيْنِ مِنْ أَصْحَابِهِ

۱- في المصدر: لم تحل لاحد قبلى.

۲- فروع الكافى ۱: ۲۲۸.

۳- فروع الكافى ۱: ۳۲۹ و الحديث طويل راجعه. فان المذكور منقول معنى.

۴- تهذيب الأحكام ۱: ۲۴۵.

۵- في المصدر: و قد اتيتكم.

۶- في المصدر: وعدها حاطب بن أبي بلتعه أخو بني اسد بن عبد العزى فكتب معها كتابا الى أهل مكّه.

فِی أَثَرِهَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام وَ زُبَیْرَ بْنَ (۱) الْعَوَّامِ وَ أَخْبَرَهُمَا خَبَرَ الصَّحِیفَهِ فَقَالَ إِنْ أَعْطَتْکُمُ (۲) الصَّحِیفَهَ فَخَلُّوا سَبِیلَهَا وَ إِلَّا فَاضْرِبُوا عُنُقَهَا فَلَحِقَا سَارَهَ فَقَالا أَیْنَ الصَّحِیفَهُ الَّتِی کُتِبَتْ مَعَکِ یَا عَدُوَّهَ اللَّهِ فَحَلَفَتْ بِاللَّهِ مَا مَعِی (۳) کِتَابٌ فَفَتَّشَاهَا فَلَمْ یَجِدَا مَعَهَا شَیْئاً فَهَمَّا بِتَرْکِهَا ثُمَّ قَالَ أَحَدُهُمَا وَ اللَّهِ مَا کَذَبْنَا وَ لَا کُذِبْنَا فَسَلَّ سَیْفَهُ فَقَالَ أَحْلِفُ بِاللَّهِ لَا أَغْمِدُهُ حَتَّی تُخْرِجِینَ الْکِتَابَ أَوْ یَقَعَ فِی رَأْسِکِ فَزَعَمُوا أَنَّهُ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ قَالَتْ فَلِلَّهِ عَلَیْکُمَا الْمِیثَاقُ إِنْ أُعْطِکُمَا الْکِتَابَ لَا تَقْتُلَانِی وَ لَا تَصْلِبَانِی وَ لَا تَرُدَّانِی إِلَی الْمَدِینَهِ قَالا نَعَمْ فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ شَعْرِهَا فَخَلَّیَا سَبِیلَهَا ثُمَّ رَجَعَا إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَأَعْطَیَاهُ الصَّحِیفَهَ فَإِذَا فِیهَا مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِی بَلْتَعَهَ إِلَی أَهْلِ مَکَّهَ إِنَّ مُحَمَّداً قَدْ نَفَرَ فَإِنِّی لَا أَدْرِی إِیَّاکُمْ أَرَادَ أَوْ غَیْرَکُمْ فَعَلَیْکُمْ بِالْحَذَرِ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَیْهِ فَأَتَاهُ فَقَالَ تَعْرِفُ هَذَا الْکِتَابَ یَا حَاطِبُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا حَمَلَکَ عَلَیْهِ فَقَالَ أَمَا وَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتَابَ مَا کَفَرْتُ مُنْذُ آمَنْتُ وَ لَا أَجَبْتُهُمْ مُنْذُ فَارَقْتُهُمْ وَ لَکِنْ لَمْ یَکُنْ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِکَ إِلَّا وَ لَهُمْ (۴) بِمَکَّهَ عَشِیرَهٌ غَیْرِی فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَتَّخِذَ عِنْدَهُمْ یَداً وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ اللَّهَ مُنْزِلٌ بِهِمْ بَأْسَهُ وَ نَقِمَتَهُ وَ أَنَّ کِتَابِی لَا یُغْنِی عَنْهُمْ شَیْئاً فَصَدَّقَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَذَّرَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: ابوالقاسم علوی، به ترتیب راویان در مورد این سخن خداوند متعال: {ای کسانی که ایمان آورده اید، دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی نگیرید [به طوری] که نسبت به آنان ابراز دوستی کنید.} از ابن عباس – رضی الله عنه – روایت کرده است که گفت: ساره کنیز آزادشده بنی هاشم وارد مدینه شد و نزد رسول خدا و کسانی که از بنی عبدالمطلب همراه او بودند، رفت و گفت: من کنیز آزاد شده شما هستم و به سختی و گرفتاری دچار گشته ام و آمده ام تا از احسان و نیکی شما طلب کنم. با این درخواست او را پوشاندند و بر مرکب سوارش ساختند و لوازم سفر در اختیارش قرار دادند. او به نزد حاطب بن ابی بلتعه از بنی أسد بن عبدالعزی نیز رفت و حاطب نامه ای برای اهل مکه نگاشت و همراه او فرستاد به اینکه رسول خدا صلی الله علیه و آله به مردم فرمان تجهیز و آماده ساختن ساز و برگ داده است. و حاطب آگاه گشته بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله قصد اهل مکه را کرده است. از همین رو به آنان نامه ای نوشت تا آنان را بر حذر دارد. و به ساره نیز اُجرتی داد تا این موضوع را پنهان دارد و نامه حاطب را به مکیان برساند. ساره خواسته او را پذیرفت. ولی جبرئیل علیه السلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل گردید و او را از این امر آگاه ساخت. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز دو تن از اصحابش، امیرالمومنین علیه السلام و زبیر بن عوام را از جریان نامه آگاه ساخت و آنان را در پی او روانه ساخت و فرمود: «اگر نامه را به شما داد از سر راهش کنار روید و اگر از دادن آن خودداری کرد، گردنش را بزنید.» آن دو به ساره رسیدند و گفتند: ای دشمن خدا! نامه ای که همراه تو است، کجاست؟ او به خدا سوگند خورد که هیچ نامه ای به همراه ندارم. او را مورد تفتیش و جستجو قرار دادند ولی چیزی همراه او نیافتند و خواستند که رهایش سازند که در این هنگام یکی از آن دو – که می گویند: علی بن ابیطالب بود – گفت: به خدا که دروغ نگفتیم و به ما هم دروغ گفته نشده است. پس شمشیرش را از نیام برکشید و گفت: به خدا سوگند می خورم که آن را غلاف نسازم تا آنکه یا نامه را خارج سازی و یا آنکه شمشیر بر سرت فرود آید. ساره گفت: اگر نامه را به شما دهم، با خداوند عهد می کنید که مرا کشته و مصلوب نسازید و مرا به مدینه باز نگردانید؟ گفتند: آری. پس نامه را از میان موهایش خارج ساخت و آنان راه او را گشودند. سپس به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله بازگشتند و نامه را به او دادند و این پیام را دیدند: از حاطب بن ابی بلتعه به اهل مکه. محمد عزم جنگ کرده است و من نمی دانم که آیا قصد شما را دارد و یا غیر شما را. پس مراقب باشید.

با مشاهده نامه، رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی او فرستاد و او به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد. رسول خدا فرمود: «ای حاطب! این نامه را می شناسی؟». گفت: بله. فرمود: «چه چیز تو را به آن واداشت؟» گفت: سوگند به کسی که بر تو قرآن را نازل کرده است، بدان که من از روزی که ایمان آوردم کفر نورزیدم، و از زمانی که از آنان جدا شدم، آنان را اجابت نکردم. با این حال جز من، کسی از اصحاب تو نیست مگر آنکه در مکه عشیره و خویشاوندی داشته باشد. از همین رو مشتاق شدم که نزد آن ها دست دوست و یاریگری بیابم. و حال آنکه می دانستم که خداوند عذاب و عقوبت خود را بر آن ها فرو می فرستد و نامه من هیچ سودی به حال آنان نخواهد داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله سخن او را تصدیق کرد و عذر او را پذیرفت و خداوند این آیه را نازل فرمود: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَعَدُوَّکُمْ أَوْلِیَاء تُلْقُونَ إِلَیْهِم بِالْمَوَدَّهِ - . تفسیر فرات: ۱۸۴ - ۱۸۳ - »، {ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن خدا و دشمن خود را به دوستی برمگیرید(به طوری که) با آنان اظهار دوستی کنید.}

**[ترجمه]

«۳۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَنَانٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمِنْبَرَ یَوْمَ فَتْحِ مَکَّهَ فَقَالَ أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْکُمْ نَخْوَهَ الْجَاهِلِیَّهِ وَ تَفَاخُرَهَا بِآبَائِهَا أَلَا إِنَّکُمْ مِنْ آدَمَ وَ آدَمُ مِنْ طِینٍ أَلَا إِنَّ خَیْرَ عِبَادِ اللَّهِ عَبْدٌ اتَّقَاهُ إِنَّ الْعَرَبِیَّهَ لَیْسَتْ بِأَبٍ وَالِدٍ وَ لَکِنَّهَا لِسَانٌ نَاطِقٌ فَمَنْ قَصُرَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ یُبْلِغْ حَسَبُهُ أَلَا إِنَّ کُلَّ دَمٍ کَانَ فِی الْجَاهِلِیَّهِ أَوْ إِحْنَهٍ وَ الْإِحْنَهُ الشَّحْنَاءُ فَهِیَ تَحْتَ قَدَمِی هَذِهِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ (۶).

ص: ۱۳۷

۱- فی المصدر: و الزبیر بن العوام.

۲- فی المصدر: ان أعطتکما الصحیفه.

۳- فی المصدر: ما معها.

۴- و له خ ل.

۵- تفسیر فرات: ۱۸۳ و ۱۸۴.

۶- روضه الکافی: ۲۴۶.

**[ترجمه]کافی: امام محمد باقر علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه از منبر بالا رفت و فرمود: «ای مردم! خداوند غرور جاهلیت و تفاخر جاهلیت به پدران را از شما زدوده است. آگاه باشید که شما از آدم هستید، و آدم از گِل است. آگاه باشید که بهترینِ بندگان خدا، بنده ای است که از او پروا داشته باشد. اصالت عربی به پدر فرد نیست، بلکه به زبان ناطق و گویا است. پس هر کس که عمل او کوتاه‌تر باشد (و نتواند او را به جایگاهش برساند) حسب و شرف او را نمی‌رساند. آگاه باشید که هر خون و یا کینه و دشمنی که در جاهلیت وجود داشت، در زیر این پاهای من تا روز قیامت باطل و ملغی گشته است». - . روضه الکافی: ۲۴۶ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ فَتْحِ مَکَّهَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی النَّاسِ خَطِیباً فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ أَیُّهَا النَّاسُ لِیُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَدْ أَذْهَبَ عَنْکُمْ بِالْإِسْلَامِ نَخْوَهَ الْجَاهِلِیَّهِ وَ التَّفَاخُرَ بِآبَائِهَا وَ عَشَائِرِهَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّکُمْ مِنْ آدَمَ وَ آدَمُ مِنْ طِینٍ أَلَا وَ إِنَّ خَیْرَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَ أَکْرَمَکُمْ عَلَیْهِ الْیَوْمَ أَتْقَاکُمْ وَ أَطْوَعُکُمْ لَهُ أَلَا وَ إِنَّ الْعَرَبِیَّهَ لَیْسَتْ بِأَبٍ وَالِدٍ وَ لَکِنَّهَا لِسَانٌ نَاطِقٌ فَمَنْ طُعِنَ بَیْنَکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّهُ یُبْلِغُهُ رِضْوَانَ اللَّهِ حَسَبَهُ أَلَا وَ إِنَّ کُلَّ دَمٍ أَوْ مَظْلِمَهٍ أَوْ إِحْنَهٍ کَانَتْ فِی الْجَاهِلِیَّهِ فَهِیَ مَطْلٌ (۱) تَحْتَ قَدَمَیَّ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ (۲).

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید و النوادر: ابوعبیده از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: در روز فتح مکه، رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان مردم خطبه خواند و بعد از حمد و ثنای الهی فرمود: «ای مردم! آن که در این جمع حاضر است، این سخن را به غائب برساند: که خداوند تبارک و تعالی با اسلام، تکبر و نخوت جاهلیت و افتخار به پدران و قبایل آن را از شما زدوده است. ای مردم! شما از آدم هستید و آدم از گِل. آگاه باشید که امروز بهترین و بزرگوارترین شما در نزد خدا، با تقواترین و مطیع ترین شما نسبت به او می باشد، بدانید که اصالت عربی به پدری که فرزند را پدید آرد نیست، بلکه به زبانی است که گویا و ناطق است. پس هر که از شما در میدان نبرد بر زمین افتاد و دانست که جان خواهد داد، رضایت و خشنودی خدا او را بسنده می کند. آگاه باشید که هر خون و دادخواهی یا کینه و دشمنی که در جاهلیت بود، باطل و تباه بوده و تا روز قیامت در زیر پای من است».

**[ترجمه]

«۳۳»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الْحَکَمِ بْنِ مِسْکِینٍ عَنْ رَجُلٍ مِنْ قُرَیْشٍ مِنْ أَهْلِ مَکَّهَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ فِی مَسْجِدِ الْخَیْفِ (۳) نَضَّرَ اللَّهُ عَبْداً سَمِعَ مَقَالَتِی فَوَعَاهَا وَ بَلَّغَهَا مَنْ لَمْ یَبْلُغْهُ یَا أَیُّهَا النَّاسُ لِیُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَیْسَ بِفَقِیهٍ وَ رُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَی مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا یُغِلُّ عَلَیْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ

مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَ النَّصِيحَهُ لِأَئِمَّهِ الْمُسْلِمِينَ وَ اللُّزُومُ لِجَمَاعَتِهِمْ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ مُحِيطَهٌ مِنْ وَرَائِهِمْ الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهٌ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَ هُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ يَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ (۴).

ص: ۱۳۸

۱- مظل خ ل. أقول: طل الدم، هدر أو لم يثأر له فهو طليل و مطلول و مطل.

۲- كتاب المؤمن: مخطوط.

۳- خطبه صلّى اللّه عليه و آله فى حجه الوداع، فكان الانسب ايرادها هنالك، و للحديث صدر و ذيل ترك المصنّف ذكره فراجع.

۴- أصول الكافى ۱: ۴۰۳ و ۴۰۴ قوله: نضر اللّه أى نعمه، و يروى بالتخفيف و التشديد من النضاره و هى فى الأصل حسن الوجه، و أراد حسن خلقه و قدره. لا يغل من الاغلال. الخيانه فى كل شى ء، و يروى يغل بفتح الياء من الغل و هو الحقد و الشحناء أى لا يدخله حقد يزيله عن الحق، و روى يغل بالتخفيف من الوغول: الدخول فى الشر. و المعنى ان هذه الخلال الثلاث تستصلح بها القلوب، فمن تمسك بها طهر قلبه من الخيانه و الدغل و الشر: و عليهن فى موضع الحال تقديره لا يغل كائنا عليهن قلب مؤمن. قوله: و النصيحه لائمه المسلمين، النصيحه كلمه يعبر بها عن إراده الخير للمنصوح له، و أصل النصح الخلوص: و نصيحه الأئمّه أن يطيعهم فى الحق و لا يخالف اوامرهم و يخلص لهم الضمائر و الاعمال محيطه من ورائهم اى تحدق بهم من جميع جوانبهم.يسعى بذمتهم اى اذا اعطى احد الجيش العدو امانا جاز ذلك على جميع المسلمين وليس لهم ان يخفروه ولا ان ينقضوا عليه عهده وان كان ادنى المسلمين.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد خیف چنین خطبه خواند: «خدا بنده ای که سخنم را بشنود و آن را حفظ کند و به کسی که از آن آگاه نیست، برساند، نعمت و آسایش دهد. ای مردم، آنکه حاضر است (این سخن) را به آنکه غائب است برساند: چه بسا کسی که حامل دانش است ولی دانشمند نیست. و چه بسا کسی که دانش را به نزد شخصی می برد که از او دانشمندتر است. سه چیز است که با وجود آن، قلب انسان مسلمان خیانت نمی ورزد: خالص گردانیدن عمل برای خدا، اطاعت و خلوص در برابر پیشوایان مسلمین و پایبندی به جماعتشان که دعوت آن ها از هر سو بر آن ها احاطه دارد. و مومنان برادرانی هستند که خون هایشان مساوی و برابر است و آنان در برابر غیر، دستی واحد هستند و ذمّه و امان پایین مرتبه ترین آن ها نیز محترم شمرده می شود - . اصول کافی ۱: ۴۰۴ و ۴۰۳ - .»

**[ترجمه]

«۳۴»

کا، الکافی الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبَانٍ عَنِ الثُّمَالِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِعَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام إِنَّ عَلِیّاً علیه السلام سَارَ فِی أَهْلِ الْقِبْلَهِ بِخِلَافِ سِیرَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی أَهْلِ الشِّرْکِ قَالَ فَغَضِبَ ثُمَّ جَلَسَ ثُمَّ قَالَ سَارَ وَ اللَّهِ فِیهِمْ بِسِیرَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ الْفَتْحِ إِنَّ عَلِیّاً علیه السلام کَتَبَ إِلَی مَالِکٍ وَ هُوَ عَلَی مُقَدِّمَتِهِ یَوْمَ الْبَصْرَهِ بِأَنْ لَا یَطْعُنَ فِی غَیْرِ مُقْبِلٍ وَ لَا یَقْتُلَ مُدْبِراً وَ لَا یُجَهِّزَ عَلَی جَرِیحٍ وَ مَنْ أَغْلَقَ بَابَهُ فَهُوَ آمِنٌ (۱).

**[ترجمه]کافی: حسین بن محمد، از معلّی، از وشّاء، از اَبان، از ثمالی روایت کرده است که گفت: به علی بن حسین علیه السلام گفتم: علی با اهل قبله (مسلمانان حاضر در جنگ جمل) برخلاف سیره پیامبر در برخورد با اهل شرک، رفتار کرد. گفت: او از این سخن در خشم شد. سپس نشست و فرمود: در برخورد با آن ها به سیره پیامبر در روز فتح عمل کرد. چرا که علی علیه السّلام در روز جنگ بصره به مالک که در مقدمه سپاهش قرار داشت، نوشت: بر کسی که هجوم نمی آورد، نیزه نزنند و آن را که پشت به میدان کرده است، نکشد و مجروح را مقتول نسازد و هر که درِ خانه اش را ببندد، در امان بماند. - . الفروع ۱: ۳۳۶ -

**[ترجمه]

باب ۲۷ ذکر الحوادث بعد الفتح إلی غزوه حنین

الأخبار

«۱»

شا، الإرشاد ثم اتصل بفتح مکه إنفاذ رسول الله صلی الله علیه و آله خالد بن الولید إلی بنی جذیمه (۲) بن عامر و کانوا بالغمیصاء یدعوهم إلی الله عز و جل و إنما أنفذه إلیهم للتره التی کانت بینه و بینهم و ذلک أنهم کانوا أصابوا فی الجاهلیه نسوه من بنی المغیره و قتلوا الفاکه بن المغیره عم خالد بن الولید و قتلوا عوفا أبا عبد الرحمن بن عوف و أنفذه رسول الله صلی الله

علیه و آله لذلک و أنفذ معه عبد الرحمن بن عوف للتره أیضا التی کانت بینه و بینهم و لو لا ذلک لما رأی رسول الله صلی الله علیه و آله خالدا أهلاـ للإماره علی المسلمین فکان من أمره ما کان و خالف فیه عهد الله و عهد رسوله و عمل فیه علی سنه الجاهلیه (۳) فبرئ رسول الله صلی الله علیه و آله من صنعه (۴) و تلافی فارطه بأمیر المؤمنین علیه السلام. (۵)

**[ترجمه]الارشاد: بعد از فتح مکه، رسول خدا صلی الله علیه و آله، خالد بن ولید را به سوی بنی جذیمه بن عامر که در غمیصاء بودند، فرستاد تا آنان را به سوی خدای عزّوجلّ دعوت کند و او را تنها به خاطر کینه و دشمنی که میان او و آنان وجود داشت، گسیل داشت. چرا که آن ها در ایام جاهلیت زنانی از بنی مغیره را گرفتار ساخته بودند و فاکه بن مغیره، عموی خالد بن ولید و عوف پدر عبدالرحمن بن عوف را کشته بودند. به همین جهت رسول خدا صلی الله علیه و آله او را گسیل داشت و عبدالرحمن بن عوف را نیز به خاطر کینه و دشمنی که میان او و آنان وجود داشت با او همراه ساخت. و بی تردید اگر به خاطر این امر نبود، رسول خدا صلی الله علیه و آله خالد را شایسته فرماندهی مسلمانان نمی دانست. با این حال خالد در مأموریتش، هر آنچه خواست، به انجام رساند و در آن چنان از فرمان خدا و رسول خدا نافرمانی کرد و بر اساس سنت جاهلیت رفتار نمود که رسول خدا صلی الله علیه و آله از کرده او برائت جست و با فرستادن امیرالمومنین علیه السلام، مشکلات به وجود آمده از سوء رفتار خالد را اصلاح کرد - . إرشاد مفید: ۷۱ - ۷۰ - .

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الغمیصاء موضع أوقع فیه خالد بن الولید ببنی جذیمه.

ص: ۱۳۹

۱- الفروع: ج ۱ ص ۳۳۶.

۲- خزیمه خ ل: اقول: الصحیح ما فی المتن.

۳- و اطرح حکم الإسلام وراء ظهره خ.

۴- صنیعه خ ل.

۵- إرشاد المفید ۷۰ و ۷۱.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: «الغمیصاء»: مکانی است که در آن خالد بن ولید با بنی جذیمه نبرد کرد.

**[ترجمه]

«۲»

عم، إعلام الوری بَعْدَ فَتْحِ مَكَّهَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله السَّرَايَا فِيمَا حَوْلَ مَكَّهَ يَدْعُونَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَمْ يَأْمُرْهُمْ بِقِتَالٍ فَبَعَثَ غَالِبَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى بَنِي مُدْلِجٍ فَقَالُوا لَسْنَا عَلَيْكَ وَ لَسْنَا مَعَكَ فَقَالَ النَّاسُ اغْزُهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ لَهُمْ سَيِّداً أَدِيباً أَرِيباً وَ رُبَّ غَازٍ مِنْ بَنِي مُدْلِجٍ شَهِيدٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ بَعَثَ عَمْرَو بْنَ أُمَيَّهَ الضَّمْرِيَّ إِلَى بَنِي الدِّيلِ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَأَبَوْا أَشَدَّ الْإِبَاءِ فَقَالَ النَّاسُ اغْزُهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَتَاكُمُ الْآنَ سَيِّدُهُمْ قَدْ أَسْلَمَ فَيَقُولُ لَهُمْ أَسْلِمُوا فَيَقُولُونَ نَعَمْ وَ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سُهَيْلِ بْنِ عَمْرٍو إِلَى بَنِي مُحَارِبِ بْنِ فِهْرٍ فَأَسْلَمُوا وَ جَاءَ مَعَهُ نَفَرٌ مِنْهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَعَثَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جُذَيْمَهَ بْنِ عَامِرٍ وَ قَدْ كَانُوا أَصَابُوا فِي الْجَاهِلِيَّهِ مِنْ بَنِي الْمُغِيرَهِ نِسْوَهً وَ قَتَلُوا عَمَّ خَالِدٍ فَاسْتَقْبَلُوهُ وَ عَلَيْهِمُ السِّلَاحُ وَ قَالُوا يَا خَالِدُ إِنَّا لَمْ نَأْخُذِ السِّلَاحَ عَلَى اللَّهِ وَ عَلَى رَسُولِهِ وَ نَحْنُ مُسْلِمُونَ فَانْظُرْ فَإِنْ كَانَ بَعَثَكَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَاعِياً فَهَذِهِ إِبِلُنَا وَ غَنَمُنَا فَاغْدُ عَلَيْهَا فَقَالَ ضَعُوا السِّلَاحَ قَالُوا إِنَّا نَخَافُ مِنْكَ أَنْ تَأْخُذَنَا بِإِحْنَهِ الْجَاهِلِيَّهِ وَ قَدْ أَمَاتَهَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ فَانْصَرَفَ عَنْهُمْ بِمَنْ مَعَهُ فَنَزَلُوا قَرِيباً ثُمَّ شَنَّ عَلَيْهِمُ الْخَيْلَ فَقَتَلَ وَ أَسَرَ مِنْهُمْ رِجَالًا ثُمَّ قَالَ لِيَقْتُلْ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ أَسِيرَهُ فَقَتَلُوا الْأَسْرَى وَ جَاءَ رَسُولُهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ بِمَا فَعَلَ خَالِدٌ بِهِمْ فَرَفَعَ علیه السلام يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا فَعَلَ خَالِدٌ وَ بَكَى ثُمَّ دَعَا عَلِيّاً علیه السلام فَقَالَ اخْرُجْ إِلَيْهِمْ وَ انْظُرْ فِي أَمْرِهِمْ وَ أَعْطَاهُ سَفَطاً مِنْ ذَهَبٍ فَفَعَلَ مَا أَمَرَهُ وَ أَرْضَاهُمْ (۱).

**[ترجمه]اعلام الوری: بعد از فتح مکه، رسول خدا صلی الله علیه و آله سریه هایی به اطراف مکه گسیل داشت تا به سوی خدا دعوت کنند، ولی به آنان دستور جنگ و درگیری نداد. در همین راستا غالب بن عبدالله را به سوی بنی مدلج اعزام کرد. آن ها گفتند: ما بر علیه تو نیستیم، ولی با تو نیز نیستیم. مردم گفتند: ای رسول خدا! با آنان نبرد کن. فرمود: «آنان را بزرگی ادیب و عاقل است و چه بسیار جنگاورانی که از بنی مدلج در راه خدا به شهادت خواهند رسید». عمروبن امیه ضمری را به سوی بنی دیل گسیل داشت و او آنان را به سوی خدا و رسول خدا فراخواند. ولی آنان به سختی امتناع ورزیدند. مردم گفتند: ای رسول خدا! بر آنان هجوم بر؛ ولی پیامبر فرمود: «اکنون بزرگشان نزد شما آید، در حالی که اسلام آورده است و به آنان می گوید: اسلام آورید و آنان نیز گویند: آری(ما نیز اسلام می‌آوریم)». و عبدالله بن سهیل بن عمرو را به سوی بنی محارب بن فهر فرستاد که آنان اسلام آوردند و تعدادی از آن ها به همراه وی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند. خالد بن ولید را به سوی بنی جذیمه بن عامر فرستاد، در حالی که آن ها در ایام جاهلیت زنانی از بنی مغیره را گرفتار ساخته و عموی خالد را به قتل رسانده بودند.آنان در حالی که سلاح به همراه داشتند از خالد استقبال کردند و گفتند: ای خالد! ما علیه خدا و پیامبرش سلاح برنداشته ایم و مسلمان هستیم. در کار خود بنگر که اگر رسول خدا صلی الله علیه و آله تو را برای گردآوری زکات فرستاده است، این ها شتران و گوسفندان ماست و صبحدم از آنان برگیر. خالد گفت: سلاح را زمین بگذارید. گفتند: ما از آن بیم داریم که تو با ما بر اساس کینه و دشمنی ایام جاهلیت رفتار کنی که خدا و رسول خدا آن را از بین برده اند. با این سخن، خالد با همراهانش از آنان روی برتافت و با سپاهیان خود در مکانی نزدیک اطراق نمود. سپس بر آنان هجوم برد و

از آنان مردانی را کشته و اسیر ساخت. سپس گفت: هر مردی از شما باید اسیر خود را بکشد. با این فرمان او، اسیران را کشتند و فرستاده آن ها به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و او را از آنچه خالد با آنان کرده بود، آگاه ساخت. با شنیدن این خبر، پیامبر صلی الله علیه و آله دست خود را به آسمان بلند کرد و فرمود: «من به تو از آنچه خالد کرد، برائت می جویم.» و گریست. سپس علی علیه السلام را فراخواند و به او فرمود: «به سوی آنان خارج شو و در کارشان بنگر». و به او سبدی از طلا داد. علی علیه السلام نیز آنچه را که او دستور داده بود اجرا کرد و آنان را راضی و خشنود ساخت. - . اعلام الوری: ۷۰-۶۹ -

**[ترجمه]

«۳»

أقول قال ابن الأثیر فی الکامل، و فی هذه السنه یعنی سنه ثمان بعد الفتح کانت غزاه خالد بن الولید بنی جذیمه و کان رسول الله صلی الله علیه و آله قد بعث السرایا بعد الفتح فیما حول مکه یدعون الناس إلی الله و لم یأمرهم بقتال و کان ممن بعث خالد بن الولید بعثه داعیا و لم یبعثه مقاتلا فنزل علی الغمیصاء ماء من میاه بنی جذیمه بن عامر و کانت جذیمه أصابت فی الجاهلیه عوف بن عبد عوف أبا عبد الرحمن و الفاکه بن المغیره عم خالد و أخذوا ما معهما (۲) فلما نزل خالد ذلک الماء أخذ

۱- إعلام الوری: ۶۹- ۷۰.

۲- فی المصدر: کانا اقبلا تاجرین من الیمن فأخذت ما معهما و قتلهما.

بنو جذیمه السلاح فقال خالد اخلعوا السلاح (۱) فإن الناس قد أسلموا فوضعوا فأمر بهم خالد عند ذلک فکتفوا ثم عرضهم علی السیف فقتل من قتل منهم فلما انتهی الخبر إلی النبی صلی الله علیه و آله رفع یدیه ثم قال اللهم إنی أبرأ إلیک مما صنع خالد ثم أرسل علیا علیه السلام و معه مال و أمره أن ینظر فی أمرهم فودی لهم النساء و الأموال حتی إنه لیدی میلغه (۲) الکلب ففضل معه من المال فضله فقال لهم علی علیه السلام هل بقی لکم مال أو دم لم یؤد قالوا لا قال إنی أعطیکم هذه البقیه احتیاطا لرسول الله صلی الله علیه و آله ففعل ثم رجع إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فأخبره فقال أصبت و أحسنت (۳).

**[ترجمه]مؤلف: ابن اثیر در الکامل گفته است: در این سال یعنی سال هشتم، بعد از غزوه فتح، جنگ خالد بن ولید با بنی جذیمه رخ داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از فتح، سریه هایی در اطراف مکه گسیل داشته بود تا مردم را به سوی خدا فرا بخوانند. ولی به آنان دستور جنگ نداده بود. و از جمله افراد اعزامی او خالد بن ولید بود که او را برای دعوت گری و نه جنگ و نبرد، اعزام کرد. خالد در غمیصاء (چاه آبی از بنی جذیمه بن عامر) فرود آمد. و این در شرایطی بود که قبیله جذیمه در ایام جاهلیت، عوف بن عبد عوف، پدر عبدالرحمن و فاکه بن مغیره، عموی خالد را کشته و آنچه را که به همراه داشتند، گرفته بودند. چون خالد در آن آب فرود آمد، بنی جذیمه سلاح برگرفتند. خالد گفت: سلاح ها را کنار بگذارید که مردم اسلام آورده اند. آنان نیز سلاح ها را کنار نهادند و در این هنگام خالد دستور هجوم بر آنان داد و در این هجوم آنان را به بند کشیدند. سپس خالد آنان را در برابر تیغ شمشیر قرار داد و از آنان کشتار کرد. چون این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، دستانش را به آسمان بلند کرد و فرمود: «خداوندا! من به تو از آنچه خالد کرده است، برائت می جویم.» سپس علی را با پول و مال گسیل داشت و به او دستور داد که در کار آنان بنگرد. علی نیز غرامت زنان و اموال حتی غرامت ظرف آبخوری سگ ها را هم به آنان پرداخت کرد و مقداری از آن پول اضافه آمد. علی علیه السلام به آنان فرمود: آیا برای شما مال یا خونی باقی ماند که غرامتش پرداخت نگشته باشد؟ گفتند: نه. فرمود: من به عنوان احتیاط برای رسول خدا، این باقیمانده را نیز به شما می بخشم. و چنین کرد. سپس به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشت و او را از کرده خود آگاه ساخت. پیامبر فرمود: «درست و نیکو عمل کردی». - . الکامل ۲: ۱۷۳ -

**[ترجمه]

«۴»

ل، الخصال بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ قَالَ: قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَوْمَ الشُّورَی نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ علیه السلام بَعَثَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِیدِ إِلَی بَنِی خُزَیْمَهَ (۴) فَفَعَلَ مَا فَعَلَ فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمِنْبَرَ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی أَبْرَأُ إِلَیْکَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قَالَ اذْهَبْ یَا عَلِیُّ فَذَهَبْتُ فَوَدَیْتُهُمْ ثُمَّ نَاشَدْتُهُمْ بِاللَّهِ هَلْ بَقِیَ شَیْ ءٌ فَقَالُوا إِذْ نَشَدْتَنَا بِاللَّهِ فَمِیلَغَهُ کِلَابِنَا وَ عِقَالُ بَعِیرِنَا فَأَعْطَیْتُهُمْ لَهُمَا وَ بَقِیَ مَعِی ذَهَبٌ کَثِیرٌ فَأَعْطَیْتُهُمْ إِیَّاهُ وَ قُلْتُ هَذَا لِذِمَّهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لِمَا تَعْلَمُونَ وَ لِمَا لَا تَعْلَمُونَ وَ لِرَوْعَاتِ النِّسَاءِ وَ الصِّبْیَانِ ثُمَّ جِئْتُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ وَ اللَّهِ لَا یَسُرُّنِی (۵) یَا عَلِیُّ أَنَّ لِی بِمَا صَنَعْتَ حُمْرَ النَّعَمِ قَالُوا اللَّهُمَّ نَعَمْ (۶).

۱- فی المصدر: ضعو السلاح.

۲- المیلغ و المیلغه: الاناء یلغ فیه الکلب أو یسقی فیه.

۳- الکامل ۲: ۱۷۳ و فیه: و کـان بین عبـد الرحمن بن عوف و خالـد کلام فی ذلک: فقال له: عملت بأمر الجاهلیه فی الإسـلام، فقـال خالـد: إنّمـا ثأرت بأبیک، فقال عبـد الرحمن: کـذبت قـد قتلت انا قاتل ابی، و لکنک انما ثأرت بعمک الفاکه، حتی کان بینهما شر، فبلغ ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فقال: مهلا یا خالـد دع عنک اصـحابی، فو اللّه لو کان لک أحـد ذهبا ثمّ انفقته فی سبیل اللّه ما ادرکت غدوه أحدهم و لا روحته.

۴- کذا فی الکتاب و مصدره و الصحیح کما استظهره المصنّف فی الهامش و تقدم: جذیمه.

۵- فی المصدر: ما یسرنی.

۶- الخصال ۲: ۱۲۵.

**[ترجمه]الخصال: از عامر بن واثله روایت کرده است که گفت: امیرالمومنین علیه السلام در روز شورا فرمود: شما را به خدا سوگند می دهم، آیا دانستید که رسول خدا صلی الله علیه و آله خالد بن ولید را به سوی بنی خزیمه فرستاد و او کار خویش به انجام رساند و رسول خدا صلی الله علیه و آله از منبر بالا رفت و سه بار فرمود: «خدایا، من به تو از آنچه خالد بن ولید به انجام رساند برائت می جویم.» سپس فرمود: «ای علی حرکت کن.» من

نیز رفتم و غرامت آنان را پرداخت کردم و آنان را به خدا سوگند دادم که آیا چیزی باقی ماند؟ گفتند: چون ما را به خدا سوگند دادی (ناچاریم که بگوییم) غرامت ظرف آب خوری سگ ها و زانوبند شترانمان باقی مانده است. من نیز غرامت آن دو را به آنان دادم. و با من طلای فراوانی باقی ماند که آن را هم در اختیار آنان قرار دادم و گفتم: این هم به جهت ذمه و پیمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و آنچه می دانید و آنچه نمی دانید و نیز به جهت ترس و وحشت زنان و کودکان باشد. پس آمدم و او را آگاه ساختم. و او فرمود: «ای علی! داشتن شتران سرخ موی هم چون آنچه تو به انجام رساندی، مرا شاد و خوشحال نمی سازد.» (شما را به خدا آیا این را می دانید؟ پس افراد حاضر در روز شورا) گفتند: صدالبته که چنین است. - . الخصال ۲: ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۵»

ل، الخصال لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ علیهما السلام قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَالِدَ بْنَ الْوَلِیدِ إِلَی حَیٍّ یُقَالُ لَهُمْ بَنُو الْمُصْطَلِقِ مِنْ بَنِی جُذَیْمَهَ وَ کَانَ بَیْنَهُمْ وَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ بَنِی مَخْزُومٍ إِحْنَهٌ فِی الْجَاهِلِیَّهِ فَلَمَّا وَرَدَ عَلَیْهِمْ کَانُوا قَدْ أَطَاعُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَخَذُوا مِنْهُ کِتَاباً فَلَمَّا وَرَدَ عَلَیْهِمْ خَالِدٌ أَمَرَ مُنَادِیاً فَنَادَی بِالصَّلَاهِ فَصَلَّی وَ صَلَّوْا فَلَمَّا کَانَ صَلَاهُ الْفَجْرِ أَمَرَ مُنَادِیَهُ فَنَادَی فَصَلَّی وَ صَلَّوْا ثُمَّ أَمَرَ الْخَیْلَ فَشَنُّوا فِیهِمُ الْغَارَهَ فَقَتَلَ وَ أَصَابَ فَطَلَبُوا کِتَابَهُمْ فَوَجَدُوهُ فَأَتَوْا بِهِ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَ حَدَّثُوهُ بِمَا صَنَعَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ فَاسْتَقْبَلَ صلی الله علیه و آله الْقِبْلَهَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی أَبْرَأُ إِلَیْکَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ قَالَ ثُمَّ قُدِّمَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تِبْرٌ وَ مَتَاعٌ فَقَالَ لِعَلِیٍّ علیه السلام یَا عَلِیُّ ائْتِ بَنِی جُذَیْمَهَ مِنْ بَنِی الْمُصْطَلِقِ فَأَرْضِهِمْ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ ثُمَّ رَفَعَ علیه السلام قَدَمَیْهِ فَقَالَ یَا عَلِیُّ اجْعَلْ قَضَاءَ أَهْلِ الْجَاهِلِیَّهِ تَحْتَ قَدَمَیْکَ فَأَتَاهُمْ عَلِیٌّ علیه السلام فَلَمَّا انْتَهَی إِلَیْهِمْ حَکَمَ فِیهِمْ بِحُکْمِ اللَّهِ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ یَا عَلِیُّ أَخْبِرْنِی بِمَا صَنَعْتَ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ عَمَدْتُ فَأَعْطَیْتُ لِکُلِّ دَمٍ دِیَهً وَ لِکُلِّ جَنِینٍ غُرَّهً وَ لِکُلِّ مَالٍ مَالًا وَ فَضَلَتْ مَعِی فَضْلَهٌ فَأَعْطَیْتُهُمْ لِمِیلَغَهِ کِلَابِهِمْ وَ حَبَلَهِ رُعَاتِهِمْ وَ فَضَلَتْ مَعِی فَضْلَهٌ فَأَعْطَیْتُهُمْ لِرَوْعَهِ نِسَائِهِمْ وَ فَزَعِ صِبْیَانِهِمْ وَ فَضَلَتْ مَعِی فَضْلَهٌ فَأَعْطَیْتُهُمْ لِمَا یَعْلَمُونَ وَ لِمَا لَا یَعْلَمُونَ وَ فَضَلَتْ مَعِی فَضْلَهٌ فَأَعْطَیْتُهُمْ لِیَرْضَوْا عَنْکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله یَا عَلِیُّ أَعْطَیْتَهُمْ لِیَرْضَوْا عَنِّی رَضِیَ اللَّهُ عَنْکَ یَا عَلِیُّ إِنَّمَا أَنْتَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی (۱).

**[ترجمه]الخصال، امالی صدوق: امام محمد باقر علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله، خالد بن ولید را به سوی قبیله ای که به آن بنی مصطلق از بنی جذیمه گفته می شد، اعزام کرد، و این در حالی بود که میان آن ها و او و بنی مخزوم در

روزگـار جاهلیت کینه و دشـمنی وجود داشت. هنگامی که خالـد بر آن ها وارد شـد، آنان تحت اطاعت رسول خـدا صـلی الله علیه و آله درآمده و از او نوشته ای (امان نامه ای) گرفته بودند. چون خالد بر آن ها وارد شد، به منادی دستور اعلان نماز داد، و او به نماز ندا داد و خالد و آن ها نماز گزاردند. و چون زمان نماز صبح رسید، به منادی فرمان اعلان نماز داد. منادی نیز ندا داد و او و آن ها نماز گزاردنـد. سـپس به سواران خود دسـتور هجوم داد و آنان از هر سو بر آنان هجوم بردند. و خالد در این هجوم کشت و از پای درآورد. بنی جـذیمه نیز امان نامه شان را طلب کردنـد و آن را یافتنـد و با آن نزد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله آمدند و با او از عمل خالد بن ولید سـخن گفتند. با شنیدن شکایت آنان پیامبر صلی الله علیه و آله رو به قبله نمود و فرمود: «خـدایا من به تو از آنچه خالد بن ولید به انجام رساند، برائت می جویم.» - گفت: - شـمس طلا و کالا نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آورده شـد. و او به علی علیه السـلام فرمود: «ای علی! نزد بنی جذیمه از بنی مصـطلق برو و آنان را از آنچه خالـد انجام داد، راضـی و خشـنود ساز.» سـپس علی علیه السـلام پاهایش را بالا آورد (گام برداشت) و پیامبر فرمود: «ای علی، حکم اهل جاهلیت را زیر پاهایت بنه.» علی علیه السلام به سوی آنان رفت و چون به آنان رسید، در میان آن ها بر اساس حکم خدا، حکم کرد. و چون به نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله بازگشت، فرمود: «ای علی! مرا از آنچه به انجام رساندی، آگاه ساز.» عرض کرد: ای رسول خـدا، به نزد آنـان رفتم و برای هر خون، دیه ای، و برای هر جنین، اسبی پیشـانی سـفید، و برای هر مـال، مـالی دادم و بـا من مقـداری اضـافه باقی مانـد واز آن به عوض ظرف آب خوری سگ ها و ریسـمان سـتورانشان دادم و با من مقـداری اضافه باقی مانـد و از آن برای ترس زنان و وحشت کودکانشان دادم و باز هم مقـداری اضافه آمد که آن را هم بابت آنچه می داننـد و آنچه نمی داننـد، به آنـان دادم و با من مقـداری اضافه باقی مانـد و آن را هم به آنان دادم تا از تو ای رسول خدا، راضـی و خشـنود شوند. پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! به آنان بخشـیدی تا از من خشنود گردند؟ خدا از تو خشـنود باشـد. ای علی! تو نسـبت به منماننـد هارون نسبت به موسـی هستی. جز اینکه بعد از من پیامبری نمی آید» - . امالی صدوق: ۱۰۵-۱۰۴ - .

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی حـدیث علی علیه السـلام إن رسول الله صـلی الله علیه و آله بعثه لیـدی قوما قتلهم خالد بن الولید فأعطاهم میلغه الکلـب هی الإنـاء الـذی یلـغ فیـه الکلـب یعنی أعطـاهم قیمـه کـل مـا ذهب لهم حتی قیمه المیلغه انتهی و الحبله هنـا الرسن أو بالتحریک أی الجنین الساقط من دوابهم و مواشیهم و الأول أظهر.

ص: ۱۴۲

۱- أمالی الصدوق: ۱۰۴ و ۱۰۵.

**[ترجمه]جزری گفت: در حدیث علی علیه السلام آمده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله او را برای پرداخت دیه و غرامت قومی که خالد بن ولید آنان را کشته بود، فرستاد. و او غرامت میلغه سگ را هم به آنان داد. «المیلغه» ظرفی است که سگ در آن آب می خورد. یعنی قیمت همه آنچه را که از دستشان رفته بود، حتی ظرف آب خوری سگ را هم به آن ها داد. و «الحبله»: اینجا به معنی ریسمان است یا با تحریک به معنی جنین سقط شده چهارپایان و حیواناتشان است، که معنی اول صحیح تر به نظر می رسد.

**[ترجمه]

«۶»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ زَكَرِيَّا (۱) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ تَسْنِيمٍ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ علیهم السلام عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ عَلَى صَدَقَاتِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ حَيٍّ مِنْ خُزَاعَةَ وَ كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ذَحْلٌ فَأَوْقَعَ بِهِمْ خَالِدٌ فَقَتَلَ مِنْهُمْ وَ اسْتَاقَ أَمْوَالَهُمْ فَبَلَغَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله مَا فَعَلَ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَبْرَأُ إِلَيْكَ (۲) مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ وَ بَعَثَ إِلَيْهِمْ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام بِمَالٍ وَ أَمَرَهُ أَنْ يُؤَدِّيَ إِلَيْهِمْ دِيَاتِ رِجَالِهِمْ (۳) وَ مَا ذَهَبَ لَهُمْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَ بَقِيَتْ مَعَهُ مِنَ الْمَالِ زَغْبَةٌ فَقَالَ لَهُمْ هَلْ تَفْقِدُونَ شَيْئاً مِنْ مَتَاعِكُمْ (۴) فَقَالُوا مَا نَفْقِدُ شَيْئاً إِلَّا مِيلَغَةَ كِلَابِنَا فَدَفَعَ إِلَيْهِمْ مَا بَقِيَ مِنَ الْمَالِ فَقَالَ هَذَا لِمِيلَغَةِ كِلَابِكُمْ وَ مَا أُنْسِيتُمْ مِنْ مَتَاعِكُمْ وَ أَقْبَلَ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ مَا صَنَعْتَ فَأَخْبَرَهُ بِخَبَرِهِ حَتَّى أَتَى عَلَى حَدِيثِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله أَرْضَيْتَنِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ يَا عَلِيُّ أَنْتَ هَادِي أُمَّتِي أَلَا إِنَّ السَّعِيدَ كُلَّ السَّعِيدِ مَنْ أَحَبَّكَ وَ أَخَذَ بِطَرِيقَتِكَ أَلَا إِنَّ الشَّقِيَّ كُلَّ الشَّقِيِّ مَنْ خَالَفَكَ وَ رَغِبَ عَنْ طَرِيقِكَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (۵).

**[ترجمه]امالی طوسی: جابربن عبدالله گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله خالد بن ولید را برای جمع آوری صدقات بنی مصطلق که قبیله ای از خزاعه بودند، اعزام کرد. و میان او و آن ها در روزگار جاهلیت دشمنی و کینه توزی وجود داشت. به همین خاطر خالد بر آنان یورش برد و از آنان افرادی را کشت و اموالشان را به غنیمت گرفت. و خبر آنچه او انجام داده بود، به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید. و فرمود: «خدایا از آنچه خالد انجام داد، به تو برائت می جویم.» و علی بن ابی طالب را به همراه اموال به سوی آنان فرستاد و به او فرمان داد که دیه و غرامت مردانشان و آنچه از اموالشان از دست رفته بود، را به آن ها بپردازد. (بعد از پرداخت غرامت) مقداری از مال به همراه او باقی ماند. و به آنان فرمود: آیا چیزی از کالا و اسبابتان باقی مانده که غرامتش پرداخت نشده باشد؟ گفتند: تنها غرامت ظرف آبخوری سگ هایمان مانده است. پس آنچه از مال باقی مانده بود به آنان داد و فرمود: این برای ظرف آب خوری سگ هایتان و آنچه که از کالاها و لوازمتان فراموش کرده اید. و به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد. پیامبر فرمود: «چه کردی؟». علی علیه السلام او را از اخبار خویش آگاه ساخت. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مرا راضی و خشنود ساختی، خدا از تو خشنود گردد. ای علی، تو هدایتگر امت من هستی. بدان که تا روز قیامت، سعادتمند حقیقی کسی است که تو را دوست بدارد و راه و شیوه تو را در پیش گیرد. و بدان که بدبخت واقعی آن کسی است که با تو مخالفت ورزد و از راه و شیوه تو روی برگرداند». - . مجالس ابن الشیخ: ۳۱۸ – ۳۱۷ -

**[ترجمه]

بیان

الذحل العداوه و طلب المکافاه بالجنایه و الزعبه بفتح الزای المعجمه و ضمها القطعه من المال.

**[ترجمه]«الذحل»: دشمنی و طلب مجازات جنایت. و «الزعبه» با فتح و ضمّ زای معجمه: پاره ای از مال.

**[ترجمه]

«۷»

أقول قَالَ الْکَازِرُونِیُّ کَانَ فَتْحُ مَکَّهَ یَوْمَ الْجُمُعَهِ لِعَشْرٍ بَقِینَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ فَأَقَامَ بِهَا خَمْسَ عَشْرَهَ لَیْلَهً یُصَلِّی رَکْعَتَیْنِ ثُمَّ خَرَجَ إِلَی حُنَیْنٍ وَ قَالَ فِی حَوَادِثِ السَّنَهِ الثَّامِنَهِ وَ فِی هَذِهِ السَّنَهِ أَسْلَمَ عِکْرِمَهُ بْنُ أَبِی جَهْلٍ رُوِیَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَیْرِ قَالَ لَمَّا کَانَ یَوْمُ فَتْحِ مَکَّهَ هَرَبَ عِکْرِمَهُ بْنُ أَبِی جَهْلٍ إِلَی الْیَمَنِ وَ خَافَ أَنْ یَقْتُلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ کَانَتِ امْرَأَتُهُ أُمُّ حَکِیمٍ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ امْرَأَهً

۱- فی المصدر: محمّد بن القاسم بن زکریا المحاربی.

۲- فی المصدر: اللّهمّ إنّی ابرأ إلیک.

۳- فی المصدر: و امره ان یؤدی الیهم دیات من قتل من رجالهم، و انطلق علی فأدی الیهم دیات رجالهم.

۴- فی المصدر: من اموالکم و امتعتکم.

۵- مجالس ابن الشیخ: ۳۱۷ و ۳۱۸.

لَهَا عَقْلٌ وَ كَانَتْ قَدِ اتَّبَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَاءَتْ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَتْ إِنَّ ابْنَ عَمِّی عِکْرِمَهَ قَدْ هَرَبَ مِنْکَ إِلَی الْیَمَنِ وَ خَافَ أَنْ تَقْتُلَهُ فَآمِنْهُ قَالَ قَدْ آمَنْتُهُ بِأَمَانِ اللَّهِ فَمَنْ لَقِیَهُ فَلَا یَتَعَرَّضْ لَهُ فَخَرَجَتْ فِی طَلَبِهِ فَأَدْرَکَتْهُ فِی سَاحِلٍ مِنْ سَوَاحِلِ تِهَامَهَ وَ قَدْ رَکِبَ الْبَحْرَ فَجَعَلَتْ تُلَوِّحُ إِلَیْهِ وَ تَقُولُ یَا ابْنَ عَمِّ جِئْتُکَ مِنْ عِنْدِ أَوْصَلِ النَّاسِ وَ أَبَرِّ النَّاسِ وَ خَیْرِ النَّاسِ لَا تَهْلِکْ نَفْسَکَ وَ قَدِ اسْتَأْمَنْتُ لَکَ فَآمَنَکَ فَقَالَ أَنْتَ فَعَلْتَ ذَلِکَ قلت (۱) [قَالَتْ نَعَمْ أَنَا کَلَّمْتُهُ فَآمَنَکَ فَرَجَعَ مَعَهَا فَلَمَّا دَنَا مِنْ مَکَّهَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَصْحَابِهِ یَأْتِیکُمْ عِکْرِمَهُ مُهَاجِراً (۲) فَلَا تَسُبُّوا أَبَاهُ فَإِنَّ سَبَّ الْمَیِّتِ یُؤْذِی الْحَیَّ وَ لَا یَبْلُغُ قَالَ فَقَدِمَ عِکْرِمَهُ فَانْتَهَی إِلَی بَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ زَوْجَتُهُ مَعَهُ مُتَنَقِّبَهً قَالَتْ فَاسْتَأْذَنْتُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَدَخَلْتُ فَأَخْبَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ بِقُدُومِ عِکْرِمَهَ فَاسْتَبْشَرَ وَ قَالَ أَدْخِلِیهِ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ هَذِهِ أَخْبَرَتْنِی أَنَّکَ آمَنْتَنِی فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَدَقَتْ (۳) فَأَنْتَ آمِنٌ قَالَ عِکْرِمَهُ فَقُلْتُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ وَ أَنَّکَ عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ قُلْتُ أَنْتَ أَبَرُّ النَّاسِ وَ أَوْفَی النَّاسِ أَقُولُ ذَلِکَ وَ إِنِّی لَمُطَأْطِئُ الرَّأْسِ اسْتِحْیَاءً مِنْهُ ثُمَّ قُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ اسْتَغْفِرْ لِی کُلَّ عَدَاوَهٍ عَادَیْتُکَهَا أَوْ مَرْکَبٍ أَوْضَعْتُ فِیهِ أُرِیدُ بِهِ إِظْهَارَ الشِّرْکِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعِکْرِمَهَ کُلَّ عَدَاوَهٍ عَادَانِیهَا أَوْ مَنْطِقٍ تَکَلَّمَ بِهِ أَوْ مَرْکَبٍ أَوْضَعَ فِیهِ یُرِیدُ أَنْ یَصُدَّ عَنْ سَبِیلِکَ فَقُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُرْنِی بِخَیْرِ مَا تَعْلَمُ فَأَعْمَلَهُ (۴) قَالَ قُلْ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ جَاهِدْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ عِکْرِمَهُ أَمَا وَ اللَّهِ (۵) لَا أَدَعُ نَفَقَهً کُنْتُ أُنْفِقُهَا فِی صَدٍّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ إِلَّا أَنْفَقْتُ ضِعْفَهَا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لَا قِتَالًا کُنْتُ أُقَاتِلُ فِی صَدٍّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ إِلَّا أَبْلَیْتُ ضِعْفَهُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ اجْتَهَدَ فِی الْقِتَالِ حَتَّی قُتِلَ فِی خِلَافَهِ أَبِی بَکْرٍ.

۱- قالت خ ل.

۲- فی المصدر: مؤمنا مهاجرا.

۳- زاد فی المصدر: و اصدق الناس.

۴- فی المصدر: فأعلمه.

۵- فی المصدر: اما و اللّه یا رسول اللّه.

و عن أبی ملیکه قال لما کان یوم الفتح رکب عکرمه البحر هاربا فخب (۱) بهم البحر فجعل من فی السفینه یدعون الله عز و جل و یوحدونه فقال ما هذا قالوا هذا مکان لا ینفع فیه إلا الله عز و جل قال فهذا إله محمد الذی یدعونا إلیه فارجعوا بنا فرجع فأسلم و کانت امرأته أسلمت قبله فکانا علی نکاحهما.

و فیها بعث رسول الله صلی الله علیه و آله خالد بن الولید إلی العزی لخمس بقین من رمضان لیهدمها فخرج حتی انتهی إلیها فی ثلاثین فهدمها ثم رجع إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فأخبره فقال هل رأیت شیئا قال لا قال فإنک لم تهدمها (۲) فرجع متغیظا فجرد سیفه فخرجت إلیه امرأه عریانه سوداء ثائره الرأس فجعل السادن یصیح بها فضربها خالد فقطعها (۳) باثنین و رجع فأخبره النبی صلی الله علیه و آله فقال تلک العزی و قد یئست أن تعبد ببلادکم أبدا و کانت بنخله و کانت لقریش و جمیع بنی کنانه و کانت أعظم أصنامهم و سدنتها بنو شیبان و قد اختلف فی العزی فقیل إنها شجره کانت لغطفان یعبدونها و قیل إنها صنم.

و فیها بعث رسول الله صلی الله علیه و آله عمرو بن العاص إلی سواع و هو صنم هذیل لیهدمه قال عمرو فانتهیت إلیه و عنده السادن فقال ما ترید قلت أمرنی رسول الله صلی الله علیه و آله أن أهدمه قال لا تقدر قلت لم قال تمنع قلت ویحک هل یسمع أو یبصر فکسرته و أمرت أصحابی فهدموا بیت خزانته فقلت للسادن کیف رأیت (۴) قال أسلمت لله.

و فیها بعث سعد بن زید إلی مناه بالمشلل لیهدمها و کانت للأوس و الخزرج و سنان (۵) فخرج فی عشرین و ذلک حین فتح مکه فقال السادن ما ترید قال

۱- أی هاج و اضطرب.

۲- فی المصدر: فارجع إلیها فاهدمها فرجع.

۳- فی المصدر: فجزلها.

۴- فی المصدر: کیف رأیته؟.

۵- فی المصدر: و غسان.

هدمها قال أنت و ذاک فأقبل یمشـی إلیها و خرجت امرأه عریانه سوداء ثائره الرأس تدعو بالویل و تضرب صدرها فضربها سعد فقتلها و هدموا الصنم (۱).

**[ترجمه]مؤلف: کازرونی گفت: فتح مکه در روز جمعه در فاصله ده روز تا پایان ماه رمضان صورت گرفت و

پیامبر صلی الله علیه و آله پانزده شب در آنجا اقامت کرد و دو رکعت نماز خواند و سپس به سوی حنین خارج شد. و در مورد حوادث سال هشتم گفت: در این سال عکرمه بن ابی جهل اسلام آورد. از عبداللّه بن زبیر روایت شده است که گفت: روزی که مکه فتح شد، عکرمه بن ابی جهل از ترس آنکه رسول خدا او را بکشد به سوی یمن گریخت. و همسر او اُمّ حکیمه دختر حارث بن هشام زنی عاقل بود که از رسول خدا صلی الله علیه و آله تبعیت کرده بود. او نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و گفت: پسرعمویم، عکرمه از تو به یمن گریخت و ترسید که او را بکشی. پس او را امان ده. فرمود: «او را به امان خداوند، امان دادم. پس هر کس او را دید، متعرض او نگردد.». با این فرموده پیامبر، همسر عکرمه در پی او، خارج شد و در ساحلی از سواحل تهامه، او را سوار بر کشتی یافت. و شروع به علامت دادن به او کرد و گفت: ای پسر عمو! از نزد بخشنده ترین و نیکوکارترین و بهترین مردمان به سوی تو آمدم. خود را به کشتن مده که برای تو درخواست امان کردم و او نیز تو را امان داد. عکرمه گفت: تو آن کار را کردی؟ گفت: بله، من با او سخن گفتم و او تو را امان داد. پس عکرمه به همراه همسرش بازگشت و چون نزدیک مکه شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله به اصحابش فرمود: «عکرمه به عنوان مهاجر نزد شما می آید. پس پدرش را ناسزا نگویید. چرا که دشنام مرده شخص زنده را می آزارد و به مرده هم زیانی نمی رساند.» گفت: پس عکرمه آمد و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید و همسرش نیز که نقاب بر چهره زده بود، او را همراهی می کرد. همسرش گفت: از رسول خدا صلی الله علیه و آله اجازه خواستم و داخل شدم و رسول خدا را از آمدن عکرمه آگاه ساختم. خوشحال شد و فرمود: «او را داخل بیاور». عکرمه گفت: ای محمد! این زن به من خبر داد که تو مرا امان داده ای. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «راست گفته است، تو در امانی». عکرمه گفت: من نیز گفتم: شهادت می دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست، یکی است و هیچ شریکی ندارد و تو بنده و فرستاده او هستی. و گفتم: تو نیکوکارترین و باوفاترین مردمان هستی. و در حالی این سخن می گفتم که به خاطر شرمساری و خجالت از او سرم را پایین افکنده بودم. سپس گفتم: ای رسول خدا! به خاطر هر دشمنی که با تو کردم یا مرکبی که به سختی آن را راندم و از این کار در پی یاری و چیره ساختن شرک بودم، برای من استغفار و طلب آمرزش نما! رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خدایا، هر دشمنی که عکرمه با من کرد یا سخنی که بر زبان راند، یا مرکبی که آن را راند، در حالی که در پی بازداشتن (مردم) از راه تو بود را مورد آمرزش خود قرار ده». گفتم: ای رسول خدا! مرا به نیک ترین آنچه می دانی، فرمان ده تا به آن عمل کنم. فرمود: «بگو: أشهد أنّ لا إله إلا الله و أشهد أنّ محمدا عبده و رسوله، و در راه خدا جهاد کن» سپس عکرمه گفت: به خدا سوگند هیچ هزینه ای که برای بازداشتن از راه خدا مصروف کردم را رها نمی کنم، مگر آنکه همان مقدار در راه خدا هزینه کنم. و جنگ هایی که برای بازداشتن از راه خدا جنگیدم را رها نمی سازم، مگر آنکه همان مقدار دلاورانه در راه خدا به کارزار برخیزم. و (به قول خود عمل کرد) و در کار جنگ و جهاد چنان کوشید که در زمان خلافت ابوبکر کشته شد.

و از ابوملیکه روایت است که گفت: روزی که مکه فتح شد، عکرمه در دریا سوار بر کشتی شد تا بگریزد. ولی دریا به تلاطم افتاد و کسانی که در کشتی بودند، شروع به خواندن خدا و یگانه نامیدن او کردند. عکرمه گفت: این چیست؟ گفتند: این

مکانی است که در آن تنها خدای قدرتمند و والامرتبه سود می رساند. گفت: پس این خدای محمد است که ما را به سوی آن می خواند؟ ما را بازگردانید. و به این ترتیب بازگشت و اسلام آورد. و همسرش پیش از او اسلام آورده بود و بر ازدواجشان باقی بودند.

و در آن سال رسول خدا صلی الله علیه و آله، خالد بن ولید را در فاصله پنج روز مانده تا پایان ماه رمضان، به سوی بت عزّی گسیل داشت تا آن را نابود کند. خالد خارج شد و در روز سی رمضان به آن رسید و آن را نابود ساخت. سپس به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشت و او را از کرده خود آگاه ساخت. فرمود: «آیا چیزی دیدی؟» گفت: نه. فرمود: «بنابراین تو آن را نابود نکرده ای». خالد خشمگین (دوباره به سوی آن بت) بازگشت و شمشیرش را از نیام خارج ساخت. در این هنگام زنی سیاه و برهنه و با موهایی آشفته به سوی او خارج شد و دربان نیز با فریاد شروع به خواندن او کرد. خالد بر آن زن با شمشیر ضربه ای وارد ساخت و او را دو پاره ساخت و برگشت، و خبر آن را به پیامبر صلی الله علیه و آله داد. او فرمود: «آن زن عزّی بود که تا ابد از پرستیده شدن در سرزمین شما، ناامید شده است». و آن بت در نخله قرار داشت و از آنِ قریش و همه بنی کنانه بود و بزرگ ترین بت های آنان محسوب می شد و دربانی آن با بنی شیبان بود. و در مورد عزّی اختلاف است و گفته شده است: که آن درختی برای غطفان بود که آن را می پرستیدند. و نیز گفته شده است که آن بت بوده است.

و در آن سال، رسول خدا صلی الله علیه و آله، عمرو بن عاص را به سوی سواع که بت قبیله هذیل بود، اعزام کرد تا آن را نابود کند. عمرو گفت: زمانی که به آن رسیدم، نزد آن دربانی بود. دربان گفت: چه می خواهی؟ گفتم: رسول خدا مرا فرمان داده است تا آن را نابود کنم. گفت: نمی توانی. گفتم: چرا؟ گفت: تو را باز می دارد. گفتم: وای بر تو! آیا می شنود یا می بیند؟ پس آن را شکستم و به اصحابم دستور دادم که خانه خزانه آن را ویران کنند. پس به دربان گفتم: چگونه دیدی؟ گفت: به خداوند اسلام آوردم.

و در آن سال، سعد بن زید را به سوی مناه که در منطقه مشلل قرار داشت و بت قبایل اوس و خزرج و سنان بود، روانه ساخت تا آن را نابود سازد. او نیز در روز بیستم و در زمان فتح مکه خارج شد. دربان گفت: چه می خواهی؟ گفت: نابودی آن بت. گفت: تو و آن (خود دانید). پس به سوی آن بت رفت و زنی سیاه و برهنه با سری آشفته مو، که آه و ناله می کرد و بر سینه می زد، خارج شد. سعد بر او ضربه ای وارد ساخت و او را کشت و بت را نابود ساختند. - . المنتقی فی مولد المصطفی: باب هشتم، درباره حوادث سال هشتم هجری. -

**[ترجمه]

باب ۲۸ غزوه حنین و الطائف و أوطاس و سائر الحوادث إلی غزوه تبوک

الآیات

التوبه: «لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ فِی مَواطِنَ کَثِیرَةٍ وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْکُمْ کَثْرَتُکُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْکُمْ شَیْئاً وَ ضاقَتْ عَلَیْکُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّیْتُمْ مُدْبِرِینَ* ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ عَذَّبَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ذلِکَ جَزاءُ الْکافِرِینَ* ثُمَّ یَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عَلی مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ»(۲۵-۲۷)

(و قال تعالی): «وَ مِنْهُمْ مَنْ یَلْمِزُکَ فِی الصَّدَقاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا وَ إِنْ لَمْ یُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ یَسْخَطُونَ»(۵۸)

lt;meta info="-لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ فی مَواطِنَ کَثیرَةٍ وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْکُمْ کَثْرَتُکُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْکُمْ شَیْئاً وَ ضاقَتْ عَلَیْکُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّیْتُمْ مُدْبِرینَ * ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَکینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنینَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ عَذَّبَ الَّذینَ کَفَرُوا وَ ذلِکَ جَزاءُ الْکافِرینَ * ثُمَّ یَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عَلی مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحیمٌ - ۱. التوبه/ ۲۷ - ۲۵

-

{قطعاً خداوند شما را در مواضع بسیاری یاری کرده است، و [در] روز «حُنَین» آن هنگام که شمارِ زیادتان شما را به شگفت آورده بود، ولی به هیچ وجه از شما دفع [خطر] نکرد، و زمین با همه فراخی بر شما تنگ گردید، سپس در حالی که پشت [به دشمن] کرده بودید، برگشتید. آن گاه خدا آرامش خود را بر فرستاده خود و بر مؤمنان فرود آورد، و سپاهیانی فرو فرستاد که آنها را نمی دیدید، و کسانی را که کفر ورزیدند عذاب کرد، و سزای کافران همین بود. سپس خدا بعد از این [واقعه] توبه هر کس را بخواهد می پذیرد، و خدا آمرزنده مهربان است.}

- و مِنْهُمْ مَنْ یَلْمِزُکَ فِی الصَّدَقاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا وَ إِنْ لَمْ یُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ یَسْخَطُونَ - . التوبه/ ۵۸[۱] -

{برخی از آنان در [تقسیم] صدقات بر تو خرده می گیرند، پس اگر از آن [اموال] به ایشان داده شود خشنود می گردند، و اگر از آن به ایشان داده نشود بناگاه به خشم می آیند.}

**[ترجمه]

تفسیر

قوله فِی مَواطِنَ کَثِیرَةٍ

قَالَ الطَّبْرِسِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: وَرَدَ عَنِ الصَّادِقِینَ علیهما السلام أَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّهَا کَانَتِ الْمَوَاطِنُ ثَمَانِینَ.

وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ أی فی یوم حنین إِذْ

ص: ۱۴۶

۱- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب الثامن فیما کان سنه ثمان من الهجره. أقول: ذکر الکلبی فی کتاب الأصنام: ۱۴ و ۱۵: و مناه الثالثه الأخری کانت لهذیل و خزاعه، و کانت قریش و جمیع العرب تعظمه فلم یزل علی ذلک حتّی خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من المدینه سنه ثمان من الهجره و هو عام فتح اللّه علیه، فلما سار من المدینه أربع لیال أو خمس لیال بعث علیا الیها فهدمها و أخذ ما کان لها: فاقبل به إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فکان فیما اخذ سیفان کان الحارث بن أبی شمر الغسانی ملک غسان اهداهما لها: احد هما یسمی مخذما، و الآخر رسوبا فوهبهما النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم لعلی علیه السلام، و

يقال: ان عليا وجد هذين السيفين فى الفلس، و هو صنم طيئ حيث بعثه النبيّ صلّى اللّه عليه و آله فهدمه.

أَعْجَبَتْكَمْ كَثْرَتُكَمْ أی سرتكم و صرتم معجبين بكثرتكم و كان سبب انهزام المسلمين يوم حنين أن بعضهم قال حين رأى كثره المسلمين لن نغلب اليوم من قله فانهزموا بعد ساعه و كانوا اثنى عشر ألفا و قيل عشره آلاف و قيل ثمانيه آلاف و الأول أصح فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً أی فلم تدفع عنكم كثرتكم سوءا وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ أی برحبها (١) و الباء بمعنى مع و المعنى لم تجدوا من الأرض موضعا للفرار إليه ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ أی وليتم عن عدوكم منهزمين ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ أی رحمته التی تسكن إليها النفس و يزول معها الخوف عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حين رجعوا إليهم و قاتلوهم و قيل على المؤمنين الذين ثبتوا مع رسول الله صلى الله عليه و آله علی و العباس فی نفر من بنی هاشم عن الضحاك

وَ رَوَى الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: السَّكِينَهُ رِيحٌ مِنَ الْجَنَّهِ تَخْرُجُ طَيِّبَهً لَهَا صُورَهٌ كَصُورَهِ وَجْهِ الْإِنْسَانِ فَتَكُونُ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ- أورده العياشی مسندا.

وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها أراد به جنودا من الملائكه و قيل إن الملائكه نزلوا يوم حنين لتقويه قلوب المؤمنين و تشجيعهم و لم يباشروا القتال يومئذ و لم يقاتلوا إلا يوم بدر خاصه وَ عَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا بالقتل و الأسر و سلب الأموال و الأولاد وَ ذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ أی ذلك العذاب جزاؤهم على كفرهم ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ عَلى مَنْ يَشاءُ أی يقبل توبه من تاب عن الشرك و رجع إلى طاعه الله و الإسلام و ندم على ما فعل من القبيح أو توبه من انهزم من بعد هزيمته. (٢) و فی قوله تعالى وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ قال نزلت فی قسمه غنائم حنين (٣) و ذكر روايه أبی سعيد الخدری كما سيأتی بروايته فی إعلام الورى و سيأتی تفسير الآيه فی باب جمل ما جرى بينه و بين أصحابه صلى الله عليه و آله.

**[ترجمه]درباره كلام خداوند: «فی مَواطِنَ كَثِيرَهٍ»: طبرسی رحمه الله گفت: از صادقين عليهما السلام نقل شده است كه فرمودند: آن ها هشتاد جايگاه بودند. «وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ»: در روز حنين، «إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ»: يعنی (تعداد زيادتان) شما را خوشحال ساخت و از فراوانی نفراتتان مسرور و مغرور گشتيد. و علت شكست مسلمان در روز جنگ حنين آن بود كه يكی از آن ها چون كثرت و فراوانی مسلمانان را ديد، گفت: امروز هرگز از نفراتی اندك شكست نخواهيم خورد. ولی بعد از ساعتی مغلوب و متواری گشتند و حال آنكه شمار آنان دوازده هزار تن بود و گفته شده است كه ده هزار نفر بودند و گفته شده است: هشت هزار نفر بودند. كه قول اول صحيح تر است. «فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً » يعنی بسياری و فراوانی شما نتوانست سوء و بدی را از شما دفع كند. «وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ » يعنی زمين با وجود گسترش و فراخی اش (بر شما تنگ شد). و (باء) در اينجا به معنی(مع) است. و معنی آن اين است كه در زمين مكانی برای فرار به آن نيافتيد. «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ »: شكست خورده به دشمنتان پشت كرديد و گريختيد. «ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ »: خداوند رحمت خود را نازل ساخت كه با وجود آن جان ها آرامش يافته و ترس زدوده می گردد. «عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ »: آرامش خود را بر رسول و مومنان هنگامی كه به سوی مشركان بازگشتند و با آنان جنگيدند، فرو فرستاد. و گفته شده است. بر مومنانی كه همراه رسول خدا صلی الله عليه و آله پايداری كردند. كه شامل علی عليه‌السّلام و عباس با گروهی از بنی هاشم از ضحّاك بودند. و حسن بن علی بن فضّال، از ابوالحسن رضا عليه‌السّلام روايت كرده است كه فرمود: سكينه نسيمی از بهشت است كه ملايم خارج می گردد و چهره ای همانند چهره انسان دارد و پيامبران را همراهی می كند. و عياشی اين حديث را مسنداً آورده است. «وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها»: منظور از «جُنُوداً لَمْ تَرَوْها» سپاهيانی از ملائكه است. و گفته شده است: كه فرشتگان در روز نبرد حنين برای تقويت قلوب مومنان و شهامت بخشيدن به آنان فرود آمدند. ولی در آن روز مستقيما در نبرد شركت نكردند، و تنها در روز بدر بود كه به

طور ویژه به نبرد پرداختند. «وَ عَذَّبَ الَّذینَ کَفَرُوا »: کسانی را که کافر شدند با قتل و اسارت و گرفتن اموال و فرزندان عذاب ساخت. «وَ ذلِکَ جَزاءُ الْکافِرینَ»: آن عذاب، سزای کفر آنان بود. «ثُمَّ یَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عَلی مَنْ یَشاءُ»: توبه کسی که از شرک توبه ورزد و به اطاعت و فرمانبرداری از خداوند و اسلام بازگردد و از اعمال زشت خود پشیمان شود، یا توبه کسی که بعد از شکست، گریخته است را می پذیرد. - . مجمع البیان ۵: ۱۸ - ۱۷ -

و درباره قول حق تعالی که می فرماید: «و مِنْهُمْ مَنْ یَلْمِزُکَ» گفت: این آیه درباره تقسیم غنایم حنین - . مجمع البیان ۵: ۴۰ - نازل

گردید. و روایت ابوسعید خدری را ذکر کرده است، همچنان که روایتش در أعلام الوری در ادامه خواهد آمد. و تفسیر این آیه در باب آنچه که میان پیامبر صلی الله علیه و آله و اصحابش به وقوع پیوست، ذکر خواهد شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْکُمْ کَثْرَتُکُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْکُمْ شَیْئاً وَ ضاقَتْ

ص: ۱۴۷

۱- فی المصدر: برحبتها.
۲- مجمع البیان ۵: ۱۷ و ۱۸.
۳- مجمع البیان ۵: ۴۰.

عَلَيْكَمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ فَإِنَّهُ كَانَ سَبَبُ غَزَاهِ (۱) حُنَيْنٍ أَنَّهُ لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى فَتْحِ مَكَّهَ أَظْهَرَ أَنَّهُ يُرِيدُ هَوَازِنَ وَ بَلَغَ الْخَبَرُ الْهَوَازِنَ (۲) فَتَهَيَّئُوا وَ جَمَعُوا الْجُمُوعَ وَ السِّلَاحَ وَ اجْتَمَعَ رُؤَسَاءُ هَوَازِنَ إِلَى مَالِكِ بْنِ عَوْفٍ النَّضْرِيِّ (۳) فَرَأَّسُوهُ عَلَيْهِمْ وَ خَرَجُوا وَ سَاقُوا مَعَهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ ذَرَارِيَّهُمْ وَ مَرُّوا حَتَّى نَزَلُوا بِأَوْطَاسٍ وَ كَانَ دُرَيْدُ بْنُ الصِّمَّهِ الْجُشَمِيُّ فِي الْقَوْمِ وَ كَانَ رَئِيسَ جُشَمَ وَ كَانَ شَيْخاً كَبِيراً قَدْ ذَهَبَ بَصَرُهُ (۴) فَلَمَسَ الْأَرْضَ بِيَدِهِ فَقَالَ فِي أَيِّ وَادٍ أَنْتُمْ قَالُوا بِوَادِي أَوْطَاسٍ قَالَ نِعْمَ مَجَالُ خَيْلٍ لَا حَزْنٌ ضِرْسٌ وَ لَا سَهْلٌ دَهْسٌ مَا لِي أَسْمَعُ رُغَاءَ الْبَعِيرِ وَ نَهِيقَ الْحِمَارِ وَ خُوَارَ الْبَقَرِ وَ ثُغَاءَ الشَّاهِ وَ بُكَاءَ الصَّبِيِّ فَقَالُوا (۵) إِنَّ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ سَاقَ مَعَ النَّاسِ أَمْوَالَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ ذَرَارِيَّهُمْ لِيُقَاتِلَ كُلُّ امْرِئٍ عَنْ نَفْسِهِ وَ مَالِهِ وَ أَهْلِهِ فَقَالَ دُرَيْدٌ رَاعِي ضَأْنٍ وَ رَبِّ الْكَعْبَهِ مَا لَهُ وَ لِلْحَرْبِ ثُمَّ قَالَ ادْعُوا لِي مَالِكاً فَلَمَّا جَاءَ (۶) قَالَ لَهُ يَا مَالِكُ مَا فَعَلْتَ قَالَ سُقْتُ مَعَ النَّاسِ أَمْوَالَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ أَبْنَاءَهُمْ لِيَجْعَلَ كُلُّ رَجُلٍ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ فَيَكُونَ أَشَدَّ لِحَرْبِهِ فَقَالَ يَا مَالِكُ إِنَّكَ أَصْبَحْتَ رَئِيسَ (۷) قَوْمٍ وَ إِنَّكَ تُقَاتِلُ رَجُلًا كَرِيماً وَ هَذَا الْيَوْمُ لِمَا بَعْدَهُ (۸) وَ لَمْ تَصْنَعْ فِي تَقْدِمَهِ بَيْضَهِ هَوَازِنَ إِلَى نُحُورِ الْخَيْلِ شَيْئاً وَيْحَكَ وَ هَلْ يَلْوِي الْمُنْهَزِمُ عَلَى شَيْءٍ ارْدُدْ بَيْضَهَ هَوَازِنَ إِلَى عُلْيَا بِلَادِهِمْ وَ مُمْتَنَعِ مَحَالِّهِمْ وَ الْقَ الرِّجَالَ عَلَى مُتُونِ الْخَيْلِ فَإِنَّهُ لَا يَنْفَعُكَ إِلَّا رَجُلٌ بِسَيْفِهِ وَ فَرَسِهِ فَإِنْ كَانَ (۹) لَكَ لَحِقَ بِكَ مِنْ وَرَائِكَ وَ إِنْ كَانَتْ عَلَيْكَ لَا تَكُونُ قَدْ فُضِحْتَ فِي أَهْلِكَ وَ عِيَالِكَ فَقَالَ لَهُ مَالِكٌ إِنَّكَ قَدْ كَبِرْتَ وَ كَبِرَ

۱- غزوه خ ل.

۲- هكذا فى نسخه المصنّف معرفا باللام، و الصحيح بلا حرف تعريف.

۳- هكذا فى الكتاب و مصدره، و الصحيح: النصرى بالصاد المهمله، نسبه الى نصر بن معاويه بن بكر بن هوازن.

۴- قد ذهب بصره من الكبر خ.

۵- فقالوا له خ ل.

۶- فلما جاءه خ ل.

۷- رئيس قومك خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۸- فى المصدر: و هذا يوم له ما بعده.

۹- فان كانت خ ل.

عِلْمُکَ (۱) فَلَمْ یَقْبَلْ مِنْ دُرَیْدٍ فَقَالَ دُرَیْدٌ مَا فَعَلَتْ کَعْبٌ وَ کِلَابٌ قَالُوا لَمْ یَحْضُرْ مِنْهُمْ أَحَدٌ قَالَ غَابَ الْجِدُّ وَ الْحَزْمُ لَوْ کَانَ یَوْمُ عَلَاءٍ وَ سَعَادَهٍ مَا کَانَتْ تَغِیبُ کَعْبٌ وَ لَا کِلَابٌ فَمَنْ حَضَرَهَا مِنْ هَوَازِنَ قَالَ (۲) عَمْرُو بْنُ عَامِرٍ وَ عَوْفُ بْنُ عَامِرٍ قَالَ ذینک (ذَانِکَ) الْجَذَعَانِ (۳) لَا یَنْفَعَانِ وَ لَا یَضُرَّانِ ثُمَّ تَنَفَّسَ دُرَیْدٌ وَ قَالَ حَرْبٌ عَوَانٌ:

(یَا) لَیْتَنِی (۴) فِیهَا جَذَعٌ*** أَخُبُّ فِیهَا وَ أَضَعُ

أَقُودُ واطفاء (۵) (وَطْفَاءَ) الزَّمَعِ*** کَأَنَّهَا شَاهٌ صَدَعٌ

وَ بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اجْتِمَاعُ هَوَازِنَ بِأَوْطَاسٍ فَجَمَعَ الْقَبَائِلَ وَ رَغَّبَهُمْ فِی الْجِهَادِ وَ وَعَدَهُمُ النَّصْرَ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ وَعَدَهُ أَنْ یَغْنِمَهُ أَمْوَالَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ ذَرَارِیَّهُمْ فَرَغِبَ النَّاسُ وَ خَرَجُوا عَلَی رَایَاتِهِمْ وَ عَقَدَ اللِّوَاءَ الْأَکْبَرَ وَ دَفَعَهُ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ کُلُّ مَنْ دَخَلَ مَکَّهَ بِرَایَهٍ أَمَرَهُ أَنْ یَحْمِلَهَا وَ خَرَجَ فِی اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفَ رَجُلٍ عَشَرَهِ آلَافٍ مِمَّنْ کَانُوا مَعَهُ.

وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: وَ کَانَ مَعَهُ مِنْ بَنِی سُلَیْمٍ أَلْفُ رَجُلٍ رَئِیسُهُمْ عَبَّاسُ بْنُ مِرْدَاسٍ السُّلَمِیُّ وَ مِنْ مُزَیْنَهَ أَلْفُ رَجُلٍ قَالَ فَمَضَوْا حَتَّی کَانَ مِنَ الْقَوْمِ عَلَی مَسِیرَهِ بَعْضِ لَیْلَهٍ قَالَ وَ قَالَ مَالِکُ بْنُ عَوْفٍ لِقَوْمِهِ لِیُصَیِّرْ کُلُّ رَجُلٍ مِنْکُمْ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ وَ اکْسِرُوا جُفُونَ سُیُوفِکُمْ وَ اکْمُنُوا (۶) فِی شِعَابِ هَذَا الْوَادِی وَ فِی الشَّجَرِ فَإِذَا کَانَ فِی غَبَشِ الصُّبْحِ (۷) فَاحْمِلُوا حَمْلَهَ رَجُلٍ وَاحِدٍ وَ هُدُّوا الْقَوْمَ فَإِنَّ مُحَمَّداً لَمْ یَلْقَ أَحَداً یُحْسِنُ الْحَرْبَ قَالَ فَلَمَّا صَلَّی

۱- فی المصدر: و ذهب علمک و عقلک.

۲- قالوا خ ل.

۳- فی المصدر: ذانک الجذعان. أقول: الجذعان. یرید انهما ضعیفان بمنزله الجذع فی ضعفه.

۴- فی المصدر: یا لیتنی.

۵- و اطفی خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر، و فی السیره: اقود وطفاء الزمع.

۶- و امکثوا خ.

۷- غلس الفجر خ ل أقول: الغلس و الغبش: الظلمه. و فی المصدر: غلس الفجر.

رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْغَدَاةَ انْحَدَرَ فِي وَادِي حُنَيْنٍ وَ هُوَ وَادٍ لَهُ انْحِدَارٌ بَعِيدٌ وَ كَانَتْ بَنُو سُلَيْمٍ عَلَى مُقَدِّمَتِهِ فَخَرَجَ عَلَيْهِمْ (١) كَتَائِبُ هَوَازِنَ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ فَانْهَزَمَتْ بَنُو سُلَيْمٍ وَ انْهَزَمَ مَنْ وَرَاءَهُمْ وَ لَمْ يَبْقَ أَحَدٌ إِلَّا انْهَزَمَ وَ بَقِيَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يُقَاتِلُهُمْ فِي نَفَرٍ قَلِيلٍ (٢) وَ مَرَّ الْمُنْهَزِمُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا يَلْوُونَ عَلَى شَيْءٍ وَ كَانَ الْعَبَّاسُ آخِذاً بِلِجَامِ بَغْلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ يَمِينِهِ وَ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَنْ يَسَارِهِ فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُنَادِي يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَيْنَ إِلَيَّ (٣) أَنَا رَسُولُ اللَّهِ فَلَمْ يَلْوِ أَحَدٌ عَلَيْهِ وَ كَانَتْ نَسِيبَةُ بِنْتُ كَعْبٍ الْمَازِنِيَّةُ تَحْثُو فِي وُجُوهِ الْمُنْهَزِمِينَ التُّرَابَ وَ تَقُولُ أَيْنَ (٤) تَفِرُّونَ عَنِ اللَّهِ وَ عَنْ رَسُولِهِ وَ مَرَّ بِهَا عُمَرُ فَقَالَتْ لَهُ وَيْلَكَ مَا هَذَا الَّذِي صَنَعْتَ فَقَالَ لَهَا هَذَا أَمْرُ اللَّهِ فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْهَزِيمَةَ رَكَضَ نَحْوَ عَلِيٍّ بَغْلَتَهُ فَرَآهُ (٥) قَدْ شَهَرَ سَيْفَهُ فَقَالَ (٦) يَا عَبَّاسُ اصْعَدْ هَذَا الظَّرِبَ وَ نَادِ يَا أَصْحَابَ الْبَقَرَةِ (٧) وَ يَا أَصْحَابَ الشَّجَرَةِ إِلَى أَيْنَ تَفِرُّونَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ رَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَدَهُ فَقَالَ- اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ وَ إِلَيْكَ الْمُشْتَكَى وَ أَنْتَ الْمُسْتَعَانُ فَنَزَلَ (٨) جَبْرَئِيلُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعَوْتَ بِمَا دَعَا بِهِ مُوسَى حَيْثُ فَلَقَ لَهُ الْبَحْرَ وَ نَجَّاهُ مِنْ فِرْعَوْنَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِأَبِي سُفْيَانَ بْنِ الْحَارِثِ نَاوِلْنِي كَفّاً مِنْ حَصًى فَنَاوَلَهُ فَرَمَاهُ فِي وُجُوهِ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنْ تُهْلِكْ هَذِهِ الْعِصَابَةَ لَمْ تُعْبَدْ

١- فخرجت خ ل. أقول: في المصدر: فخرجت عليها.

٢- قال اليعقوبي: و انهزم المسلمون عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله حتّى بقي عشره من بني هاشم: و قيل: تسعه، و هم عليّ بن أبي طالب و العباس بن عبد المطلب و أبو سفيان بن الحارث و نوفل بن الحارث و ربيعه بن الحارث و عتبه و معتب ابنا ابى لهب و الفضل بن العباس و عبد اللّه بن الزبير بن عبد المطلب، و قيل: ايمن بن أم ايمن أقول: ذكره المفيد أيضا على ما يأتي قريبا.

٣- في المصدر: إلى اين؟ ألا أنا.

٤- الى اين خ.

٥- المصدر خال عن قوله: فرآه.

٦- يحوم على بغلته و قال خ ل.

٧- سوره البقره خ ل.

٨- فنزل عليه خ.

وَ إِنْ شِئْتَ أَنْ لَا تُعْبَدَ لَا تُعْبَدُ فَلَمَّا سَمِعَتِ الْأَنْصَارُ نِدَاءَ الْعَبَّاسِ عَطَفُوا وَ كَسَرُوا جُفُونَ سُيُوفِهِمْ وَ هُمْ يَقُولُونَ لَبَّيْكَ وَ مَرُّوا بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ اسْتَحْيَوْا أَنْ يَرْجِعُوا إِلَيْهِ وَ لَحِقُوا بِالرَّايَهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِلْعَبَّاسِ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا أَبَا الْفَضْلِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَؤُلَاءِ الْأَنْصَارُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْآنَ حَمِيَ الْوَطِيسُ (۱) وَ نَزَلَ النَّصْرُ مِنَ السَّمَاءِ وَ انْهَزَمَتْ هَوَازِنُ وَ كَانُوا يَسْمَعُونَ قَعْقَعَهَ السِّلَاحِ فِي الْجَوِّ وَ انْهَزَمُوا (۲) فِي كُلِّ وَجْهٍ وَ غَنَّمَ اللَّهُ (۳) رَسُولَهُ أَمْوَالَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ ذَرَارِيَّهُمْ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَهٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ (۴).

وَ فِي رِوَايَهِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام فِي قَوْلِهِ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ عَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ هُوَ الْقَتْلُ وَ ذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ (۵) قَالَ وَ قَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي نَصْرِ بْنِ مُعَاوِيَهَ يُقَالُ لَهُ شَجَرَهُ بْنُ رَبِيعَهَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ هُوَ أَسِيرٌ فِي أَيْدِيهِمْ أَيْنَ الْخَيْلُ الْبُلْقُ وَ الرِّجَالُ عَلَيْهِمُ الثِّيَابُ الْبِيضُ فَإِنَّمَا كَانَ قَتْلُنَا بِأَيْدِيهِمْ وَ مَا كُنَّا نَرَاكُمْ فِيهِمْ إِلَّا كَهَيْئَهِ الشَّامَهِ (۶) قَالُوا تِلْكَ الْمَلَائِكَهُ (۷).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْکُمْ کَثْرَتُکُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْکُمْ شَیْئاً وَ ضاقَتْ عَلَیْکُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّیْتُمْ مُدْبِرِینَ»، {و در روز حنین [شما را یاری کرد] هنگامی که فراوانی نفراتتان شما را مسرور و مغرور ساخت. ولی شما را هیچ سودی نرساند [و شر و بدی را از شما دور نساخت] و زمین با همه گستردگی و فراخی خود بر شما تنگ گردید، سپس پشت کردید و پا به فرار نهادید.} و علت غزوه حنین آن بود که چون رسول خدا صلی الله علیه و آله برای فتح مکه خارج شد، اعلام کرد که او قصد هوازن را دارد و این خبر به هوازن رسید. آنان نیز آماده شدند و نیرو و سلاح گرد آوردند و بزرگان هوازن نزد مالک بن عوف نضری اجتماع کردند و او را به ریاست خود برگزیدند. سپس خارج شدند و اموال و زنان و فرزندانشان را با خود همراه ساختند و راه سپردند و در أوطاس فرود آمدند، و درید بن صمه جشمی که بزرگ و رئیس جشم محسوب می شد نیز در میان آنان بود و او مردی پیر بود که بینایی اش را از دست داده بود. چون در آنجا اطراق نمودند، با دستش زمین را لمس کرد و گفت: در کدام دره فرود آمده اید؟ گفتند: دره أوطاس. گفت: آری، جولانگاه اسبان، نه مکانی است سخت و برآمده و سنگلاخ و نه جایی هموار و نرم. پس مرا چه می شود که بانگ شتران و الاغ ها و صدای گاوها و گوسفندان و ناله کودکان را می شنوم؟ گفتند: مالک بن عوف همراه مردم، اموال و زنان و فرزندانشان را حرکت داده است تا هر مردی برای دفاع از خود، مال و خانواده اش نبرد کند. درید گفت: چوپان گوسفندان و پروردگار کعبه! او را به جنگ چه کار؟ سپس گفت: مالک را نزد من بخوانید. چون مالک نزد او آمد، به او گفت: ای مالک، چه کردی؟ گفت: به همراه مردم، اموال و زنان و فرزندانشان را حرکت دادم، تا هر مردی خانواده و مالش را پشت سر خود قرار دهد تا در هنگامه جنگ و نبرد شدیدتر و سرسخت تر گردد. درید گفت: ای مالک! تو رئیس و پیشوای قومی گشته ای و تو با مردی کریم و بزرگوار می جنگی و این روز برای بعد از آن است و با کوچاندن جمعی هوازن، کار نیکی به انجام نرساندهای. وای بر تو! آیا آن که از میدان جنگ می گریزد، بر چیزی توجه می کند و به سوی آن باز می گردد؟ جماعت هوازن را به مکان های مرتفع سرزمینشان و منزلگاه های دور از دسترسشان بازگردان و مردان را برپشت اسبان قرار ده. چرا که تنها مرد با شمشیر و اسب، تو را سود می رساند. اگر (پیروزی) از آن تو باشد (قومت) از پشت سر به تو می پیوندد و اگر جنگ علیه تو بود (و شکست خوردی) در اهل و عیالت رسوا نمی گردی. مالک به او گفت: تو پیر گشته ای و علمت نیز پیر و ضعیف گشته است. و آن سخن را از درید نپذیرفت. درید گفت: کعب و کلاب چه کردند؟ گفتند: از آنان کسی حضور نیافته است. گفت:

جدیت و تلاش و استواری و اندیشه در کارها غایب گردید. اگر روز شرف و برتری و سعادت بود، کعب و کلاب غایب نبودند. پس از هوازن چه کسانی در آن حاضر شدند؟ گفت: عمرو بن عامر و عوف بن عامر. گفت: آن دو جوانک سودی نمی رسانند و زیانی هم ندارند. سپس آهی کشید و گفت: جنگی سخت و خونبار در پیش است.

– ای کاش در آن جنگ من جوان بودم و برای کمک به آن با سرعت می تاختم.

– اسبی که موهای پشت پای آن بلند است را پیش می بردم، گویی که آن میشی جوان و قدرتمند است.

خبر گرد آمدن هوازن در اوطاس به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید. پس قبایل را جمع کرد و آنان را تشویق به جهاد کرد و به آنان وعده یاری داد، و اینکه خدا به او وعده داده است که اموال و زنان و فرزندان آنان را غنیمت او گرداند. با سخنان او مردم به جهاد متمایل شدند و با پرچم هایشان خارج شدند و (پیامبر) بیرق بزرگ تر را بست و آن را به امیرالمومنین علیه السّلام سپرد؛ و فرمان داد، هر که با پرچمی وارد مکه شده است، حمل آن پرچم بر عهده همان فرد باشد. و با دوازدهزار مرد خارج شد که ده هزار نفر آنان از کسانی بودند که (در فتح مکه) با او همراه بودند (و باقی افراد از مکیان بودند).

و در روایت ابوجارود به نقل از امام محمد باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: از بنی سلیم، هزار مرد به ریاست عباس بن مرداس سلمی و هزار مرد از مزینه، او را همراهی می کردند. فرمود: آنان راه پیمودند تا آنکه با آن قوم، تنها پاره‌ای از شب فاصله داشتند. فرمود: مالک بن عوف به قومش گفت: هر مردی از شما خانواده و مالش را پشت سر خود قرار دهد و غلاف شمشیرهایتان را بشکنید و در شکاف های این دره و داخل درختان پنهان شوید و چون (سپیده دمان)

تاریکی آخر شب در رسید، چون یک جسم واحد هجوم برید و آن قوم را پراکنده سازید، که محمد با کسی که در جنگ کارآزموده باشد، مواجه نگردیده است. فرمود: چون رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز صبح را اقامه کرد، از سرازیری دره حنین که دارای شیبی طولانی بود، پایین رفت و این در حالی بود که بنوسلیم در مقدمه و پیشاپیش سپاه او قرار داشتند. در این هنگام سپاهیان هوازن از هر سو بر آنان خارج شدند و بنوسلیم و کسانی که پشت سر آن ها بودند، مغلوب شدند و هیچ کس باقی نماند مگر آنکه شکست خورد و گریخت. امیرالمومنین علیه السّلام با تعدادی کم باقی ماند و با آنان می جنگید و فراریان بر رسول خدا صلی الله علیه و آله گذشتند و به هیچ چیز توجه نمی کردند. عباس لجام قاطر رسول خدا صلی الله علیه و آله را گرفت و در سمت راست او ایستاد و ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب نیز در سمت چپ او قرار گرفت. با فرار مسلمانان، رسول خدا صلی الله علیه و آله رو کرد و ندا داد: «ای گروه انصار! کجا می روید؟ به سوی من آیید، من رسول خدا هستم.» ولی هیچ کسی به سوی او برنگشت و توجهی نکرد. و نسیبه دختر کعب مازنی بر چهره فراریان خاک می پاشید و می گفت: کجا می گریزید؟ از خدا و از رسول خدا می گریزید؟ و عمر بر او گذشت. پس به عمر گفت: وای بر تو! این چه کاری بود که کردی؟ عمر به او گفت: این فرمان خداست. پس چون رسول خدا صلی الله علیه و آله شکست را ملاحظه کرد، قاطرش را به سوی علی دواند و او را دید که شمشیرش را از نیام برکشیده است. فرمود: «ای عباس! از این کوه [ظرب: کوه گسترده و پهن یا کوه کوچک] بالا برو و بانگ برآور: ای اصحاب (سوره) بقره و ای اصحاب شجره، به کجا می گریزید؟ این رسول خداست.» سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله دستش را بالا برد و فرمود: «خداوندا: حمد و سپاس مخصوص توست و شکایت نزد تو می آوریم و تو تنها کسی هستی که از او یاری می جوییم.» پس جبرئیل فرود آمد و فرمود: ای رسول خدا!

همانند خواسته موسی در زمانی که خداوند دریا را برای او شکافت و از فرعون نجاتش بخشید، درخواست کردی. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به ابوسفیان بن حارث گفت: یک مشت سنگریزه به من بده. او نیز آن را به او داد و پیامبر آن را بر چهره مشرکان پرتاب کرد و فرمود: «چهره ها زشت گردند.» سپس سرش را به آسمان بلند کرد و فرمود: «خدایا: اگر این گروه را هلاک سازی، پرستش نخواهی شد و اگر تو بخواهی که پرستش نگردی، پرستش نمی شوی.» از دیگر، سو هنگامی که انصار ندای عباس را شنیدند، بازگشتند و در حالی که لبیک می گفتند، غلاف شمشیرهایشان را شکستند و بر رسول خدا صلی الله علیه و آله گذشتند. ولی از روی شرم نزد او نرفتند و در زیر پرچم گرد آمدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به عباس فرمود: «ای ابوالفضل! اینان که هستند؟» پاسخ داد: ای رسول خدا! این ها انصار هستند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اکنون تنور جنگ داغ گردید.» و کمک و یاری از آسمان نازل گشت و هوازن شکست خوردند و آنان صدای چکاچک سلاح را در فضای می شنیدند و در هر سو مغلوب و پراکنده گشتند. و خداوند اموال و زنان و فرزندان آنان را به غنیمت به رسول خدا داد. و این همان سخن خداوند است که فرمود: «بی تردید در جاهای بسیاری و (نیز) در روز حنین، خداوند شما را یاری کرد.»

درباره این کلام خداوند: «ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ عَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا»، {سپس پروردگار آرامش خود را بر رسولش و بر مومنین فرو فرستاد و سپاهیانی نازل نمود که آنان را ندیدید و کافران را عذاب کرد.} که منظور از عذاب، قتل است، «وَ ذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ»، {و آن سزای کافران است.۳} ابوجارود از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: مردی از بنی نضر بن معاویه به نام شجره بن ربیعه که به دست مومنان اسیر گشته بود، به آنان گفت: اسبان ابلق (سیاه و سفید) و آن مردان که لباس سفید به تن داشتند، کجایند؟ که قتل ما تنها به دست آنان رقم خورد. و ما شما را در میان آن ها تنها مانند یک خال می دیدیم. گفتند: آن ها ملائکه بوده اند. – . تفسیر قمی: ۲۶۳ – ۲۶۱ –

**[ترجمه]

بیان

أوطاس موضع علی ثلاث مراحل من مکه و الحزن ما غلظ من الأرض و الضرس بالکسر الأکمه الخشنه و الدهس بالفتح المکان السهل اللین و الرغاء بالضم صوت البعیر و الثغاء بالفتح صوت الشاه و المعز و ما شاکلهما و بیضه القوم مجتمعهم و موضع سلطانهم و یقال لا یلوی أحد علی أحد أی لا یلتفت و لا یعطف علیه و قوله و کبر علمک أی ضعف علمک و أصابه ضعف الکبر و فی بعض النسخ و ساخ علمک أی غار و فی مجمع البیان و ذهب علمک (۸) و قال الجزری فیه لیتنی فیها جذعا أی لیتنی کنت شابا عند

۱- الوطیس: التّنور، و أراد هاهنا الحرب. ای اشتدت الحرب.

۲- و تفرقوا خ.

۳- و اغنم اللّه خ.

۴- تقدم ذکر محلهما فی اول الباب.

۵- تقدم ذکر محلهما فی اول الباب.

۶- الشامه: الخال. أراد بذلک قلتهم و کثره الملائکه.

۷- تفسیر القمّیّ: ص ۲۶۱- ۲۶۳.

۸- و فی سیره ابن هشام: کبر عقلک.

ظهور النبوه حتی أبالغ فی نصرتها (۱) و قال الجوهری الخبب ضرب من العدو تقول خب الفرس یخب خبا و خبیبا إذا راوح بین یدیه و رجلیه و أخبه صاحبه و قال وضع البعیر و غیره أسرع فی سیره و قال درید:

یا لیتنی فیها جذع*** أخبّ فیها و أضع

و قال الفیروزآبادی الزمع محرکه شبه الرعده تأخذ الإنسان و الدهش و الخوف و قال الصدع محرکه من الأوعال و الظباء و الحمر و الإبل الفتی الشاب القوی و تسکن الدال و الغبش محرکه بقیه اللیل أو ظلمه آخره و الکتائب جمع کتیبه و هی الجیش و الظرب ککتف الجبل المنبسط أو الصغیر.

**[ترجمه]«أوطاس»: مکانی است که سه روز با مکه فاصله دارد. و «الحزن»: آنچه از زمین سخت گردد و برآید. و «الضِرس» با کسره: پشته سنگلاخی زبر و برآمده. و «الدهس» با فتحه: مکان هموار و نرم. و «الرغاء» با ضمّه: صدای شتر. و «الثّغاء» با فتحه: صدای گوسفند و بز و همانند آن دو. «بیضه القوم»: اجتماع آن ها و مکان قدرت و چیرگی و تسلطشان. و گفته می شود: «لا یلوی أحدٌ علی أحدٍ»: کسی بر کس دیگر نگاه نمی کند و توجهی ندارد. و سخنش: «و کبر علمک»: علم و دانش تو ضعیف گردید و دچار ضعف پیری شده است. و در برخی نسخه ها: «و ساخَ علمُک» ذکر شده است یعنی: علم تو فرو رفت و ناپیدا شد. و در مجمع البیان آمده است: «ذهب علمک»: علمت از کف رفت. و جرزی گفت: در آن: «لیتنی فیها جذعاً»: ای کاش من در زمان ظهور نبوت و پیامبر، جوان بودم تا در یاری آن می کوشیدم. و جوهری گفت: «الخبب»: نوعی دویدن است. می گویی: «خبّ الفرس، یخبّ خبّا و خبیباً»: هنگامی که یورتمه برود. و «أخبّه صاحبُه»: صاحب اسب، آن را به یورتمه رفتن واداشت. و گفت: «وضع البعیر و غیره»: در رفتن شتاب کرد. و درید گفت:

- ای کاش من در زمان جنگ نوجوان بودم تا برای یاری آن سخت می تاختم.

و فیروز آبادی گفت: «الزَّمَع» با تحریک: شبه لرزی که انسان را در بر می گیرد و بهت و ترس. و گفت: «الصدع» با تحریک حروف، بز کوهی و آهو و الاغ و شتر: جوان و نیرومند. و دال ساکن می گردد. و «الغبش» با تحریک: بقیه شب یا تاریکی پایان آن. و «الکتائب» جمع «الکتیبه» به معنی سپاه است. و «الظرب» بر وزن کتف: کوه پهن و گسترده یا کوه کوچک.

**[ترجمه]

«۲»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَی بْنِ خَلَفٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ فَضْلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (۲) بْنِ مُوسَی الْعَبْسِیِّ عَنْ طَلْحَهَ بْنِ خَیْرٍ (۳) الْمَکِّیِّ عَنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: لَمَّا افْتَتَحَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَکَّهَ انْصَرَفَ إِلَی الطَّائِفِ یَعْنِی إِلَی حُنَیْنٍ فَحَاصَرَهُمْ ثَمَّ إِلَی عَشَرَهٍ أَوْ سَبْعَ عَشَرَهَ فَلَمْ یَفْتَحْهَا ثُمَّ أَوْغَلَ رَوْحَهً أَوْ غَدْوَهً (۴) ثُمَّ نَزَلَ ثُمَّ هَجَرَ فَقَالَ أَیُّهَا النَّاسُ إِنِّی لَکُمْ فَرَطٌ وَ إِنَّ مَوْعِدَکُمُ الْحَوْضُ وَ أُوصِیکُمْ بِعِتْرَتِی خَیْراً ثُمَّ قَالَ وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَتُقِیمُنَّ الصَّلَاهَ وَ لَتُؤْتُنَّ الزَّکَاهَ أَوْ لَأَبْعَثَنَّ إِلَیْکُمْ رَجُلًا مِنِّی أَوْ کَنَفْسِی فَلَیَضْرِبَنَّ أَعْنَاقَ مُقَاتِلِیکُمْ وَ لَیَسْبِیَنَّ ذَرَارِیَّکُمْ فَرَأَی أُنَاسٌ أَنَّهُ یَعْنِی أَبَا بَکْرٍ أَوْ عُمَرَ فَأَخَذَ بِیَدِ عَلِیٍّ علیه السلام فَقَالَ هُوَ هَذَا قَالَ الْمُطَّلِبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقُلْتُ لِمُصْعَبِ بْنِ

عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَمَا حَمَلَ أَبَاکَ عَلَی مَا صَنَعَ قَالَ أَنَا وَ اللَّهِ أَعْجَبُ مِنْ ذَلِکَ (۵).

و أخبرنا جماعه عن أبی المفضل عن محمد بن إسحاق بن فروخ عن محمد بن

ص: ۱۵۲

۱- هذا معنی کلام ورقه بن نوفل الأسدی.

۲- فی نسختی: عبید اللّه.

۳- فی نسختی من المصدر: جبر.

۴- فی المصدر: فحاصرهم ثمانی عشر او تسع (سبع خ) عشر فلم یفتحها. و فی نسختی: فحاصرهم ثمّ اتی غره فلم یفتتحها ثمّ اوغل غدوه او روحه.

۵- أمالی ابن الشیخ: ۳۲۱.

عثمان بن کرامه فی مسند عبید الله بن موسی قال و حدثنی محمد بن أحمد بن عبد الله بن صفوه الضریر و کتبه من أصل کتابه عن یوسف بن سعید بن مسلم المصیصی عن عبید الله بن موسی عن علی بن خیر (۱) عن المطلب بن عبد الله عن مصعب عن أبیه و ذکر نحوه (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: مصعب بن عبدالرحمن بن عوف از پدرش نقل کرد که گفت: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله مکه را فتح نمود، رهسپار طائف گردید. (مقصودش از طائف، حنین بود) و آنجا، آنان را تا ده یا هفده روز محاصره کرد. و چون از فتح آن بازماند، در شبانگاه یا صبحدمی وارد شد و سپس فرود آمد و کناره گرفت. و فرمود: «ای مردم! من از شما پیشی گرفته ام و وعده گاه شما حوض (در قیامت) است و شما را به نیکویی با عترت و اهل بیتم توصیه می کنم.» سپس فرمود: «سوگند به آنکه جانم در دست اوست. یا نماز به پا می دارید و زکات می دهید، یا آنکه مردی از خودم یا مانند خودم به سوی شما می فرستم که گردن جنگاوران شما را می زند و زنان و فرزندانتان را اسیر می سازد.» جمعی از مردم گمان کردند که مقصود او ابوبکر و عمر است. ولی او دست علی علیه السّلام را گرفت و فرمود: «او، این مرد است». مطّلب بن عبداللّه گفت: به مصعب بن عبدالرحمن گفتم: چه چیزی پدرت را وادار کرد که چنان کند؟ [اشاره به جانبداری عبدالرحمن از عثمان در شورای انتخابی عمر.] گفت: به خدا سوگند من از او در شگفتم. - . امالی إبن الشیخ: ۳۲۱ -

و جماعتی برای ما از ابوالمفضّل، از محمد بن اسحاق بن فروخ، از محمد بن عثمان بن کرامه در مسند عبیدالله بن موسی روایت کرده است که گفت: محمد بن احمد بن عبدالله بن صفوه الضریر برایم روایت کرد و از اصل کتابش از یوسف بن سعید بن مسلم مصیصی، از عبیدالله بن موسی، از علی بن خیر، از مطّلب بن عبدالله، از مصعب، از پدرش، آن را نوشت و مانند آن را ذکر کرد. - . امالی إبن الشیخ: ۳۲۱ -

**[ترجمه]

«۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ حَفْصٍ الْعَسْکَرِیِّ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ الْهَیْثَمِ عَنْ عَبَّادِ بْنِ صُهَیْبٍ الْکَلْبِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِیِّ قَالَ: لَمَّا أَوْقَعَ وَ رُبَّمَا قَالَ فَزِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ هَوَازِنَ سَارَ حَتَّی نَزَلَ الطَّائِفَ فَحَصِرَ أَهْلَ وَجٍّ (۳) أَیَّاماً فَسَأَلَهُ الْقَوْمُ أَنْ یَبْرَحَ (۴) عَنْهُمْ لِیَقْدَمَ عَلَیْهِ وَفْدُهُمْ فَیَشْتَرِطَ لَهُ وَ یَشْتَرِطُونَ لِأَنْفُسِهِمْ فَسَارَ صلی الله علیه و آله حَتَّی نَزَلَ مَکَّهَ فَقَدِمَ عَلَیْهِ نَفَرٌ مِنْهُمْ بِإِسْلَامِ قَوْمِهِمْ وَ لَمْ یَبْخَعِ الْقَوْمُ لَهُ بِالصَّلَاهِ وَ لَا الزَّکَاهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِنَّهُ لَا خَیْرَ فِی دِینٍ لَا رُکُوعَ فِیهِ وَ لَا سُجُودَ أَمَا وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَیُقِیمُنَّ الصَّلَاهَ وَ لَیُؤْتُنَّ الزَّکَاهَ أَوْ لَأَبْعَثَنَّ إِلَیْهِمْ رَجُلًا هُوَ مِنِّی کَنَفْسِی فَلَیَضْرِبُ (۵) أَعْنَاقَ مُقَاتِلِیهِمْ وَ لَیَسْبِیَنَّ ذَرَارِیَّهُمْ هُوَ هَذَا وَ أَخَذَ بِیَدِ عَلِیٍّ علیه السلام فَأَشَالَهَا (۶) فَلَمَّا صَارَ الْقَوْمُ إِلَی قَوْمِهِمْ بِالطَّائِفِ أَخْبَرُوهُمْ بِمَا سَمِعُوا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَقَرُّوا لَهُ بِالصَّلَاهِ وَ أَقَرُّوا لَهُ بِمَا شَرَطَ عَلَیْهِمْ فَقَالَ صلی الله علیه و آله مَا اسْتَعْصَی عَلَیَّ أَهْلُ مَمْلَکَهٍ وَ لَا أُمَّهٌ إِلَّا رَمَیْتُهُمْ بِسَهْمِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا سَهْمُ اللَّهِ قَالَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مَا بَعَثْتُهُ فِی سَرِیَّهٍ إِلَّا رَأَیْتُ جَبْرَئِیلَ عَنْ یَمِینِهِ وَ مِیکَائِیلَ عَنْ یَسَارِهِ وَ مَلَکاً أَمَامَهُ وَ سَحَابَهً تُظِلُّهُ حَتَّی یُعْطِیَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ حَبِیبِی النَّصْرَ وَ الظَّفَرَ (۷).

**[ترجمه]امالی طوسی: امام صادق از پدرش علیهما السلام از جابر بن عبدالله انصاری نقل فرمود که وی گفت: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله با هوازن نبرد کرد - و چه بسا که گفت: از هوازن هراسان شد - راه پیمود تا آنکه در طائف فرود آمد و اهل وجّ - . «وجّ»: مکانی در منطقه طائف است. یا آنکه نام همه دژها یا یکی از دژهای آن منطقه بوده است. -

را چند روز به محاصره درآورد. آن قوم از او خواستند که از آنان دور گردد تا نمایندگان آن ها بر او وارد شوند و او و آن ها هر یک شروط خود را معین کنند. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز (خواسته آنان را پذیرفت) و راهی مکه گردید. پس گروهی از آن ها با خبر اسلام قومشان نزد او آمدند، ولی حاضر به پذیرش نماز و زکات نبودند. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز به آنان فرمود: «هیچ خیری در دینی که رکوع و سجده نداشته باشد، نیست. سوگند به آنکه جانم در دست اوست، یا نماز را بر پا داشته و زکات می دهند، یا آنکه به سوی آنان مردی را خواهم فرستاد که نسبت به من مانند خود من است. گردن جنگاوران آنان را می زند و زنان و فرزندانشان را اسیر می سازد.

او، این مرد است.» و دست علی علیه السلام را گرفت و آن را بالا برد. چون آن ها به نزد قوم خود در طائف رفتند، آن ها را از آنچه که از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدند، آگاه ساختند. آنان چون از سخن او آگاه گردیدند، به نماز و آنچه که بر آنان شرط کرده بود، اقرار کردند و به آن گردن نهادند. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «اهل هیچ کشوری و هیچ اُمّتی، از من سرپیچی نکردند مگر آنکه تیر خداوند عزوجل را به سوی آنان پرتاب کردم.» گفتند:

ای رسول خدا، تیر خدا چیست؟ فرمود: «علی بن ابی طالب است، من او را در هیچ سریه ای نفرستادم مگر آنکه دیدم جبرئیل از سمت راست او و میکائیل در سوی چپ و فرشته ای پیش رویش و ابری سایه گستر بر بالای سر همراه او بودند و در نهایت خداوند یاری و پیروزی را نصیب حبیب من می ساخت». - . امالی ابن الشیخ: ۳۲۲-۳۲۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری بخع بالحق بخوعا أقر به و خضع له.

ص: ۱۵۳

۱- فی نسختی: علی بن جبر.

۲- أمالی ابن الشیخ: ۳۲۱.

۳- وج: موضع بناحیه الطائف، او اسم جامع حصونها، او اسم واحد منها.

۴- فی المصدر: ان ینزاح و فی نسخه: ان ینتزح و المعنی فسأله أن یبعد.

۵- فلیضربن: خ.

۶- أی رفعها و حملها.

٧- أمالي ابن الشيخ: ص ٣٢١ و ٣٢٢.

**[ترجمه]جوهری گفت: «بخع بالحق بخوعاً»: حق را پذیرفت و در برابر آن سر فرود آورد.

**[ترجمه]

«۴»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ شَیْبَهَ بْنَ عُثْمَانَ بْنِ أَبِی طَلْحَهَ قَالَ: مَا کَانَ أَحَدٌ أَبْغَضَ إِلَیَّ مِنْ مُحَمَّدٍ وَ کَیْفَ لَا یَکُونُ وَ قَدْ قَتَلَ مِنَّا ثَمَانِیَهً کُلٌّ مِنْهُمْ یَحْمِلُ اللِّوَاءَ فَلَمَّا فَتَحَ مَکَّهَ آیَسْتُ مِمَّا کُنْتُ أَتَمَنَّاهُ مِنْ قَتْلِهِ وَ قُلْتُ فِی نَفْسِی قَدْ دَخَلَتِ الْعَرَبُ فِی دِینِهِ فَمَتَی أُدْرِکُ ثَارِی مِنْهُ فَلَمَّا اجْتَمَعَتْ هَوَازِنُ بِحُنَیْنٍ قَصَدْتُهُمْ لِآخُذَ (۱) مِنْهُ غِرَّهً فَأَقْتُلَهُ وَ دَبَّرْتُ فِی نَفْسِی کَیْفَ أَصْنَعُ فَلَمَّا انْهَزَمَ النَّاسُ وَ بَقِیَ مُحَمَّدٌ وَحْدَهُ وَ النَّفَرُ الَّذِینَ مَعَهُ جِئْتُ مِنْ وَرَائِهِ وَ رَفَعْتُ السَّیْفَ حَتَّی إِذَا کِدْتُ أَحُطُّهُ غُشِیَ فُؤَادِی فَلَمْ أُطِقْ ذَلِکَ فَعَلِمْتُ أَنَّهُ مَمْنُوعٌ وَ رُوِیَ أَنَّهُ قَالَ رُفِعَ إِلَیَّ شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ حَتَّی کَادَ أَنْ یُمْحِشَنِی (۲) ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَیَّ مُحَمَّدٌ فَقَالَ لِی ادْنُ یَا شَیْبَهُ فَقَاتِلْ وَ وَضَعَ یَدَهُ فِی صَدْرِی فَصَارَ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَیَّ وَ تَقَدَّمْتُ (۳) وَ قَاتَلْتُ بَیْنَ یَدَیْهِ فَلَوْ عَرَضَ لِی أَبِی لَقَتَلْتُهُ فِی نُصْرَهِ رَسُولِ اللَّهِ فَلَمَّا انْقَضَی الْقِتَالُ دَخَلْنَا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لِی الَّذِی أَرَادَ اللَّهُ بِکَ خَیْرٌ مِمَّا أَرَدْتَهُ لِنَفْسِکَ وَ حَدَّثَنِی بِجَمِیعِ مَا رَوَیْتُهُ (۴) فِی نَفْسِی فَقُلْتُ مَا اطَّلَعَ عَلَی هَذَا إِلَّا اللَّهُ وَ أَسْلَمْتُ (۵).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است که شیبه بن عثمان بن ابی طلحه گفت: هیچ کس در نزد من، دشمن تر از محمد نبود و چگونه می توانست اینگونه نباشد و حال آنکه هشت نفر از ما را کشته بود که همه آن ها پرچمدار بودند. پس چون مکه را فتح کرد، از آرزوی کشتن او ناامید گشتم و با خود گفتم: عرب در دین او داخل شده است، پس چه زمانی انتقامم را از او خواهم ستاند؟ ولی هنگامی که هوازن در حنین گرد آمدند، به سوی آنان رفتم تا در یک لحظه غفلت او را بکشم و با خود به چگونگی این کار اندیشیدم. چون مردمان از معرکه گریختند و محمد به تنهایی با تعدادی از همراهانش باقی ماند، از پشت سرش حرکت کردم و شمشیرم را بالا بردم. ولی هنگامی که خواستم آن را فرو آرم، قلبم گرفته شد و از آن کار ناتوان گشتم، و دانستم که از او، دفاع و حمایت می شود.

و روایت شده است که او گفت: زبانه ای از آتش به سوی من برآمد تا جایی که نزدیک بود مرا محو و نابود سازد. سپس محمد به من رو کرد و فرمود: «ای شبیه! نزدیک آی و نبرد کن» و آنگاه دستش را بر سینه ام نهاد و به ناگاه دوست داشتنی ترین مردم در نزد من شد. و من پیش رفتم و در برابر او به نبرد برخاستم. و (در آن لحظات) حتی اگر پدرم در برابرم قرار می گرفت، بی هیچ تردیدی برای یاری پیامبر او را می کشتم. چون جنگ پایان گرفت، بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شدیم. او به من فرمود: «آنچه خداوند برای تو خواست از آنچه تو، برای خود می خواستی، بهتر و نیکوتر بود.» و همه آنچه که با خود اندیشیده بودم را برایم بازگو کرد. گفتم: تنها خداوند از این امر آگاه بود. و اسلام آوردم. - . الخرائج و الجرائح: ۱۸۶ - ۱۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

قوله أن یمحینی أی یبطلنی و یذهب بأثری یقال محاه یمحوه محوا و یمحیه محیا و یمحاه و فی بعض النسخ یحمسنی بالحاء المهمله أی یقلینی و یحرقنی و هو أظهر و فی بعضها یمحشنی کما سیأتی.

**[ترجمه]سخنش: «أن یمحیَنی»: مرا باطل و تباه سازد و اثری از من باقی نگذارد. گفته می شود «محاه یمحوه محواً»، و «یمحیه محیا و یمحاه». و در برخی نسخه ها «یحمسنی» با حاء مهمله آمده است یعنی مرا بریان ساخته و بسوزاند. و آن به مفهوم نزدیک تر است و در برخی نسخه ها چنان که ذکر خواهد شد «یمحشنی» (مرا بسوزاند) آمده است.

**[ترجمه]

«۵»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا حَاصَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَهْلَ الطَّائِفِ قَالَ (۶) عُتْبَهُ بْنُ الْحُصَیْنِ ائْذَنْ لِی حَتَّی آتِیَ حِصْنَ الطَّائِفِ فَأُکَلِّمَهُمْ فَأَذِنَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَاءَهُمْ فَقَالَ أَدْنُو مِنْکُمْ وَ أَنَا آمِنٌ قَالُوا نَعَمْ وَ عَرَفَهُ أَبُو مِحْجَنٍ فَقَالَ ادْنُ (۷) فَدَخَلَ

ص: ۱۵۴

۱- لاجد خ ل.

۲- یحمسنی خ ل. أقول: فی المصدر: یمحقنی و فی الامتاع: یمحشنی.

۳- و تقدمت الی محمد. خ ل.

۴- زورته خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۵- الخرائج و الجرائح: ص ۱۸۵ و ۱۸۶.

۶- عیینه بن الحصن خ ل. أقول: هو عیینه بن حصن بن حذیفه الفزاری أبو مالک، کان من المؤلّفه قلوبهم و من الاعراب الجفاه.

۷- ادنه خ ل.

عَلَيْهِمْ فَقَالَ فِدَاكُمْ أَبِی وَ أُمِّی لَقَدْ سَرَّنِی مَا رَأَیْتُ مِنْكُمْ وَ مَا فِی الْعَرَبِ أَحَدٌ غَیْرُكُمْ وَ اللَّهِ مَا فِی مُحَمَّدٍ مِثْلُكُمْ وَ لَقَدْ قَلَّ الْمَقَامُ وَ طَعَامُكُمْ كَثِیرٌ وَ مَاؤُكُمْ وَافِرٌ لَا تَخَافُونَ قَطْعَهُ فَلَمَّا خَرَجَ قَالَ ثَقِیفٌ لِأَبِی مِحْجَنٍ فَإِنَّا قَدْ كَرِهْنَا دُخُولَهُ وَ خَشِینَا أَنْ یُخْبِرَ مُحَمَّداً بِخَلَلٍ إِنْ رَآهُ فِینَا أَوْ فِی حِصْنِنَا فَقَالَ أَبُو مِحْجَنٍ أَنَا كُنْتُ أَعْرَفَ بِهِ لَیْسَ أَحَدٌ مِنَّا أَشَدَّ عَلَی مُحَمَّدٍ مِنْهُ وَ إِنْ كَانَ مَعَهُ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ قُلْتُ لَهُمْ ادْخُلُوا فِی الْإِسْلَامِ فَوَ اللَّهِ لَا یَبْرَحُ مُحَمَّدٌ مِنْ عُقْرِ دَارِكُمْ حَتَّی تَنْزِلُوا فَخُذُوا لِأَنْفُسِكُمْ أَمَاناً فَخَذَلْتُهُمْ مَا اسْتَطَعْتُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَقَدْ كَذَبْتَ لَقَدْ قُلْتَ لَهُمْ كَذَا وَ كَذَا وَ عَاتَبَهُ جَمَاعَةٌ مِنَ الصَّحَابَةِ قَالَ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَ أَتُوبُ إِلَیْهِ وَ لَا أَعُودُ أَبَداً.

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است که چون پیامبر صلی الله علیه و آله اهل طائف را محاطره کرد، عتبه بن حصین گفت: به من اجازه بده تا به سوی دژ طائف بروم و با آنان سخن گویم. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز به او اجازه داد و او به نزد آنان آمد و گفت: آیا اگر نزدیک شما گردم، در امان خواهم بود؟ گفتند: آری و ابومحجن او را شناخت و گفت: نزدیک آی. او نیز بر آن ها وارد شد و گفت: پدر و مادرم به فدای شما باد! آنچه از شما مشاهده کردم مرا شاد و مسرور ساخت و در میان عرب(در برابر محمد) کسی جز شما باقی نمانده است. به خدا سوگند در میان (سپاه) محمد مانند شما وجود ندارد و مدت اقامت (محاصره) اندک و غذایتان بسیار و آبتان فراوان است و از قطع آن نیز نمی‌ترسید. چون خارج شد، ثقیف به ابومحجن گفتند: ما وارد شدن او را ناپسند دانسته و ترس داشتیم که اگر در ما یا در قلعه ما خللی ببیند، محمد را از آن آگاه سازد. ابومحجن پاسخ داد: من به او آشناتر بودم.اگر چه او محمد را همراهی می کند، با این حال هیچ یک از ما نسبت به محمد شدیدتر و سرسخت‌تر از او نیست. چون به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشت، گفت: به آنان گفتم: در اسلام در آیید که به خدا سوگند محمد از پای خانه شما باز نخواهد گشت مگر آنکه تسلیم شوید. پس برای خود امان بگیرید. پس تا توانستم آنان را تنها رها کردم. رسول‌خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «بی‌شک دروغ گفتی، تو به آن‌ها چنین و چنان گفتی.» و گروهی از اصحاب به سرزنش او پرداختند. گفت: از خدا طلب آمرزش و مغفرت دارم و به سوی او باز می گردم و توبه می‌کنم. و هرگز از خدا باز نمی گردم.

**[ترجمه]

بیان

عقر الدار بالضم وسطها و أصلها و قد یفتح.

**[ترجمه]«عُقرالدار» با ضمه: میان خانه و سرای و پای بست آن. و گاهی مفتوح نیز می‌گردد.

**[ترجمه]

«۶»

شا، الإرشاد ثم كانت غزاه (۱) حنین حین استظهر رسول الله فیها بكثره الجمع فخرج صلی الله علیه و آله متوجها إلی القوم فی

عشره آلاف من المسلمين فظن أكثرهم أنهم لم يغلبوا (۲) لما شاهدوه من جمعهم و كثره عدتهم (۳) و سلاحهم و أعجب أبا بكر الكثره يومئذ فقال لن نغلب اليوم من قله و كان الأمر فى ذلك بخلاف ما ظنوا (۴) و عانهم أبو بكر بعجبه بهم فلما التقوا مع المشركين لم يلبثوا حتى انهزموا بأجمعهم و لم يبق منهم مع النبى صلى الله عليه و آله إلا عشره أنفس (۵) تسعه من بنى هاشم خاصه و عاشرهم أيمن ابن أم أيمن فقتل أيمن رحمه الله عليه و ثبتت التسعه (۶) الهاشميون حتى ثاب إلى رسول الله صلى الله عليه و آله من كان انهزم فرجعوا أولا فأولا حتى تلاحقوا و كانت لهم الكره على المشركين و فى ذلك أنزل الله تعالى و فى إعجاب أبى بكر بالكثره وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى

۱- غزوه خ ل.

۲- لن يغلبوا خ ل.

۳- عددهم خ ل.

۴- ما ظنوه خ ل.

۵- نفر خ ل.

۶- النفر خ ل.

رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (١) يعنى أمير المؤمنين عليا عليه السلام و من ثبت معه من بنى هاشم و هم يومئذ ثمانيه أمير المؤمنين عليه السلام تاسعهم العباس (٢) بن عبد المطلب عن يمين رسول الله صلى الله عليه و آله و الفضل بن العباس عن يساره و أبو سفيان بن الحارث ممسك بسرجه عند نفر بغلته (٣) و أمير المؤمنين عليه السلام بين يديه يضرب بالسيف و نوفل بن الحارث و ربيعه بن الحارث و عبد الله بن الزبير بن عبد المطلب و عتبه و معتب ابنا أبى لهب حوله و قد ولت الكافه مدبرين سوى من ذكرناه و فى ذلك يقول مالك بن عباده الغافقى:

لم يواس النبى غير بنى هاشم*** عند السيوف يوم حنين

هرب الناس غير تسعه رهط*** فهم يهتفون بالناس أين (۴)

ثم قاموا مع النبى على الموت*** فآتوا زينا لنا غير شين

و سوى أيمن الأمين من القوم*** شهيدا فاعتاض قره عين.

و قال العباس بن عبد المطلب فى هذا المقام:

نصرنا رسول الله فى الحرب تسعه*** و قد فر من قد فر عنه فأقشعوا

و قولى إذا ما الفضل شد بسيفه*** على القوم أخرى يا بنى ليرجعوا

و عاشرنا لاقى الحمام بنفسه*** لما ناله فى الله لم يتوجع

(۵) يعنى به أيمن ابن أم أيمن رحمه الله و لما رأى رسول الله صلى الله عليه و آله هزيمه القوم عنه قال للعباس و كان رجلا جهوريا صيتا ناد بالقوم و ذكرهم العهد فنادى العباس بأعلى صوته يا أهل بيعه الشجره يا أصحاب سوره البقره إلى أين تفرون اذكروا العهد الذى عاهدتم عليه رسول الله صلى الله عليه و آله و القوم على وجوههم قد ولوا مدبرين و كانت ليله ظلماء و رسول الله صلى الله عليه و آله فى الوادى و المشركون قد خرجوا عليه من شعاب الوادى و جنباته و مضايقه مصلتين سيوفهم (۶) و عمدهم و قسيهم

١- اشرنا الى موضع الآيه فى صدر الباب.

٢- فى المصدر: و العباس.

٣- فى المصدر: عند ثفر بغلته.

۴- أين أين خ ل.

۵- لا يتوجع خ ل.

۶- بسيوفهم خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

قال فنظر رسول الله صلى الله عليه و آله إلى الناس ببعض وجهه فى الظلماء فأضاء كأنه القمر ليله البدر (۱) ثم نادى المسلمين أين ما عاهدتم الله عليه فأسمع أولهم و آخرهم فلم يسمعها رجل إلا رمى بنفسه إلى الأرض فانحدروا (۲) إلى حيث كانوا من الوادى حتى لحقوا بالعدو فقاتلوه.

قال (۳) و أقبل رجل من هوازن (۴) على جمل (۵) أحمر بيده رايه سوداء فى رأس رمح طويل أمام القوم إذا أدرك ظفرا من المسلمين أكب عليهم و إذا فاته الناس رفعه لمن وراءه (۶) من المشركين فاتبعوه و هو يرتجز و يقول

أنا أبو جرول لا براح*** حتى نبيح القوم (۷) أو نباح.

فصمد له أمير المؤمنين عليه السلام فضرب عجز بعيره فصرعه ثم ضربه فقطره ثم قال

قد علم القوم لدى الصباح*** أنى فى الهيجاء (۸) ذو نصاح

فكانت هزيمه المشركين بقتل أبى جرول لعنه الله ثم التأم الناس (۹) و صفوا للعدو فَقَالَ رَسُولُ اللَّهُ صلى الله عليه و آله اللَّهُمَّ إِنَّکَ أَذَقْتَ أَوَّلَ قُرَيْشٍ نَكَالًا فَأَذِقْ آخِرَهَا نَوَالًا وَ تَجَالَدَ الْمُسْلِمُونَ وَ الْمُشْرِكُونَ فَلَمَّا رَآهُمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله قَامَ فِی رِكَابَیْ سَرْجِهِ حَتَّى أَشْرَفَ عَلَى جَمَاعَتِهِمْ ثُمَّ قَالَ الْآنَ حَمِیَ الْوَطِيسُ:

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ*** أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِب

فَمَا كَانَ بِأَسْرَعَ مِنْ أَنْ وَلَّى الْقَوْمُ أَدْبَارَهُمْ (۱۰) وَ جِی ءَ بِالْأَسْرَى (۱۱) إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُكَتَّفِينَ (۱۲) و لما قتل أمير المؤمنين عليه السلام أبا جرول و خذل القوم بقتله (۱۳)

۱- فى ليله البدر خ ل.

۲- و انحدروا خ ل.

۳- فى المصدر: قالوا.

۴- من بنى هوازن خ ل.

۵- فى المصدر: على جمل له.

۶- لمن رآه خ ل.

۷- اليوم خ ل.

۸- لدى الهيجاء خ ل.

۹- المسلمون خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۱۰- على ادبار هم خ ل.

۱۱- بالأسارى خ ل.

١٢- مكتوفين خ ل.

١٣- لقتله خ ل.

وضع القوم (۱) سیوفهم فیهم و أمیر المؤمنین علیه السلام یقدمهم حتی قتل بنفسه أربعین رجلا من القوم ثم کانت الهزیمه و الأسر حینئذ و کان أبو سفیان صخر بن حرب بن أمیه فی هذه الغزاه فانهزم فی جمله من انهزم من المسلمین.

و روی (۲) عن معاویه بن أبی سفیان أنه قال لقیت أبی منهزما مع بنی أمیه من أهل مکه فصحت به یا ابن حرب و الله ما صبرت (۳) من ابن عمک و لا قاتلت عن دینک و لا کففت هؤلاء الأعراب عن حریمک فقال من أنت قلت معاویه قال ابن هند قلت نعم قال بأبی و أمی ثم وقف و اجتمع (۴) معه الناس من أهل مکه و انضمت إلیهم ثم حملنا علی القوم فضعضعناهم و ما زال المسلمون یقتلون المشرکین و یأسرون منهم حتی ارتفع النهار فأمر رسول الله صلی الله علیه و آله بالکف (۵) و نادی أن لا یقتل أسیر من القوم و کانت هذیل بعث رسولا (۶) یقال له ابن الأکوع (۷) أیام الفتح عینا علی النبی صلی الله علیه و آله حتی علم علمه فجاء إلی هذیل بخبره و أسر یوم حنین فمر به عمر بن الخطاب فلما رآه أقبل علی رجل من الأنصار و قال هذا عدو الله الذی کان علینا عینا ها هو أسیر فاقتله فضرب الأنصاری عنقه و بلغ ذلک النبی صلی الله علیه و آله فکره ذلک و قال أ لم آمرکم أن لا تقتلوا أسیرا و قتل بعده جمیل بن معمر بن زهیر و هو أسیر فبعث رسول الله صلی الله علیه و آله إلی الأنصار و هو مغضب فقال ما حملکم علی قتله و قد جاءکم الرسول أن لا تقتلوا أسیرا فقالوا إنما قتلناه بقول عمر فأعرض رسول الله صلی الله علیه و آله حتی کلمه عمیر بن وهب فی الصفح عن ذلک و قسم رسول الله صلی الله علیه و آله غنائم حنین فی قریش خاصه و أجزل القسم (۸) للمؤلفه قلوبهم کأبی سفیان صخر بن حرب و عکرمه

ص: ۱۵۸

۱- المسلمون خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- فروی خ ل.

۳- ضربت خ ل.

۴- فاجتمع خ ل.

۵- و نادی بالکف خ ل.

۶- بعث رجلا خ ل. أقول: فی المصدر: بعث رسولا.

۷- الانوع خ ل. و فی المصدر: الاکوع و فی نسخه منه: الانزع.

۸- القسمه خ ل.

بن أبی جهل و صفوان بن أمیه و الحارث بن هشام و سهیل بن عمرو و زهیر بن أبی أمیه و عبد الله بن أبی أمیه و معاویه بن أبی سفیان و هشام بن المغیره و الأقرع بن حابس و عیینه بن حصن فی أمثالهم و قیل إنه جعل للأنصار شیئا یسیرا و أعطی الجمهور لمن سمیناه فغضب قوم من الأنصار لذلک و بلغ رسول الله صلی الله علیه و آله عنهم مقال أسخطه فنادی فیهم فاجتمعوا و قال (۱) لهم اجلسوا و لا یقعد معکم أحد من غیرکم فَلَمَّا قَعَدُوا جَاءَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَتْبَعُهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمَا حَتَّی جَلَسَ (۲) وَسْطَهُمْ وَ قَالَ لَهُمْ إِنِّی سَائِلُکُمْ عَنْ أَمْرٍ فَأَجِیبُونِی عَنْهُ فَقَالُوا قُلْ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَ لَسْتُمْ کُنْتُمْ ضَالِّینَ فَهَدَاکُمُ اللَّهُ بِی فَقَالُوا بَلَی (۳) فَلِلَّهِ الْمِنَّهُ وَ لِرَسُولِهِ قَالَ أَ لَمْ تَکُونُوا عَلَی شَفَا حُفْرَهٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَکُمُ اللَّهُ بِی قَالُوا بَلَی فَلِلَّهِ الْمِنَّهُ وَ لِرَسُولِهِ قَالَ أَ لَمْ تَکُونُوا قَلِیلًا فَکَثَّرَکُمُ اللَّهُ بِی قَالُوا بَلَی فَلِلَّهِ الْمِنَّهُ وَ لِرَسُولِهِ قَالَ أَ لَمْ تَکُونُوا أَعْدَاءً فَأَلَّفَ اللَّهُ بَیْنَ قُلُوبِکُمْ بِی قَالُوا بَلَی فَلِلَّهِ الْمِنَّهُ وَ لِرَسُولِهِ ثُمَّ سَکَتَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله هُنَیْئَهً (۴) ثُمَّ قَالَ أَ لَا تُجِیبُونِی بِمَا عِنْدَکُمْ قَالُوا بِمَ نُجِیبُکَ فِدَاؤُکَ آبَاؤُنَا وَ أُمَّهَاتُنَا قَدْ أَجَبْنَاکَ بِأَنَّ لَکَ الْفَضْلَ وَ الْمَنَّ وَ الطَّوْلَ عَلَیْنَا قَالَ أَمَا لَوْ شِئْتُمْ لَقُلْتُمْ وَ أَنْتَ قَدْ کُنْتَ جِئْتَنَا طَرِیداً فَآوَیْنَاکَ وَ جِئْتَنَا خَائِفاً فَآمَنَّاکَ وَ جِئْتَنَا مُکَذَّباً فَصَدَّقْنَاکَ فَارْتَفَعَتْ (۵) أَصْوَاتُهُمْ بِالْبُکَاءِ وَ قَامَ شُیُوخُهُمْ وَ سَادَاتُهُمْ إِلَیْهِ فَقَبَّلُوا (۶) یَدَیْهِ وَ رِجْلَیْهِ ثُمَّ قَالُوا رَضِینَا بِاللَّهِ وَ عَنْهُ وَ بِرَسُولِهِ وَ عَنْهُ وَ هَذِهِ أَمْوَالُنَا بَیْنَ یَدَیْکَ فَإِنْ شِئْتَ فَاقْسِمْهَا عَلَی قَوْمِکَ وَ إِنَّمَا قَالَ مَنْ قَالَ مِنَّا عَلَی غَیْرِ وَغْرِ (۷) صَدْرٍ وَ غِلٍّ فِی قَلْبٍ وَ لَکِنَّهُمْ ظَنُّوا سَخَطاً عَلَیْهِمْ وَ تَقْصِیراً (۸) لَهُمْ وَ قَدِ اسْتَغْفَرُوا اللَّهَ مِنْ ذُنُوبِهِمْ فَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَ لِأَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ وَ

۱- فقال خ ل.

۲- جلسا فی وسطهم خ ل.

۳- و اللّه خ.

۴- رسول اللّه هنیهه خ ل.

۵- قال: فارتفعت خ ل.

۶- و قبلوا خ ل.

۷- الوغر: الحقد و الضغن و العداوه.

۸- بهم خ ل.

لِأَبْنَاءِ أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَ مَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَرْجِعَ غَيْرُكُمْ بِالشَّاءِ وَ النَّعَمِ وَ تَرْجِعُونَ (۱) أَنْتُمْ وَ فِي سَهْمِكُمْ رَسُولُ اللَّهِ قَالُوا بَلَى رَضِينَا قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله حِينَئِذٍ الْأَنْصَارُ كَرِشِي وَ عَيْبَتِي لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِياً وَ سَلَكَتِ الْأَنْصَارُ شِعْباً لَسَلَكْتُ شِعْبَ الْأَنْصَارِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ.

وَ قَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَعْطَى الْعَبَّاسَ بْنَ مِرْدَاسٍ أَرْبَعاً (۲) مِنَ الْإِبِلِ فَسَخِطَهَا وَ أَنْشَأَ يَقُولُ:

أَ تَجْعَلُ نَهْبِي وَ نَهْبَ الْعُبَيْدِ*** بَيْنَ عُيَيْنَةَ وَ الْأَقْرَعِ

فَمَا كَانَ حِصْنٌ وَ لَا حَابِسٌ*** يَفُوقَانِ شَيْخِي فِي الْمَجْمَعِ

وَ مَا كُنْتُ دُونَ امْرِئٍ مِنْهُمَا*** وَ مَنْ تَضَعِ الْيَوْمَ لَمْ يُرْفَعِ.

(۳) فَبَلَغَ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَوْلُهُ فَاسْتَحْضَرَهُ وَ قَالَ لَهُ أَنْتَ الْقَائِلُ أَ تَجْعَلُ نَهْبِي وَ نَهْبَ الْعُبَيْدِ بَيْنَ الْأَقْرَعِ وَ عُيَيْنَهَ فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي لَسْتَ بِشَاعِرٍ فَقَالَ وَ كَيْفَ قَالَ قَالَ بَيْنَ عُيَيْنَهَ وَ الْأَقْرَعِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام قُمْ يَا عَلِيُّ وَ اقْطَعْ لِسَانَهُ قَالَ فَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ مِرْدَاسٍ وَ اللَّهِ (۴) لَهَذِهِ الْكَلِمَهُ كَانَتْ أَشَدَّ عَلَيَّ مِنْ يَوْمِ خَثْعَمٍ حِينَ أَتَوْنَا فِي دِيَارِنَا فَأَخَذَ بِيَدِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام فَانْطَلَقَ بِي وَ لَوْ أَدْرِي (۵) أَنَّ أَحَداً يُخَلِّصُنِي مِنْهُ لَدَعَوْتُهُ فَقُلْتُ يَا عَلِيُّ إِنَّكَ لَقَاطِعٌ لِسَانِي قَالَ إِنِّي لَمُمْضٍ فِيكَ مَا أُمِرْتُ قَالَ ثُمَّ مَضَى بِي فَقُلْتُ يَا عَلِيُّ إِنَّكَ لَقَاطِعٌ لِسَانِي قَالَ إِنِّي لَمُمْضٍ فِيكَ مَا أُمِرْتُ قَالَ فَمَا زَالَ بِي حَتَّى أَدْخَلَنِي الْحَظَائِرَ فَقَالَ لِي اعْقِلْ (۶) مَا بَيْنَ أَرْبَعٍ إِلَى مِائَهٍ قَالَ فَقُلْتُ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي مَا أَكْرَمَكُمْ وَ أَحْلَمَكُمْ وَ أَعْلَمَكُمْ قَالَ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَعْطَاكَ أَرْبَعاً وَ جَعَلَكَ مَعَ الْمُهَاجِرِينَ فَإِنْ شِئْتَ فَخُذْهَا وَ إِنْ شِئْتَ فَخُذِ الْمِائَهَ وَ

۱- و رجعتم خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

۲- أربعه خ ل.

۳- لا يرفع خ ل. أقول: يوجد ذلك في سيره ابن هشام.

۴- في المصدر: فو اللّه.

۵- ارى خ ل.

۶- اعتد خ ل، أقول: يوجد ذلك في المصدر.

كُنْ مَعَ أَهْلِ (۱) الْمِائَةِ قَالَ قُلْتُ أَشِرْ عَلَيَّ قَالَ فَإِنِّی آمُرُکَ أَنْ تَأْخُذَ مَا أَعْطَاکَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ تَرْضَی قُلْتُ فَإِنِّی أَفْعَلُ وَ لَمَّا قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله غَنَائِمَ حُنَیْنٍ أَقْبَلَ رَجُلٌ طَوِیلٌ (۲) آدَمُ أَحْنَی بَیْنَ عَیْنَیْهِ أَثَرُ السُّجُودِ فَسَلَّمَ وَ لَمْ یَخُصَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ قَدْ رَأَیْتُکَ وَ مَا صَنَعْتَ فِی هَذِهِ الْغَنَائِمِ قَالَ (۳) وَ کَیْفَ رَأَیْتَ قَالَ لَمْ أَرَکَ عَدَلْتَ فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ وَیْلَکَ إِذَا لَمْ یَکُنِ الْعَدْلُ عِنْدِی فَعِنْدَ مَنْ یَکُونُ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ أَ لَا نَقْتُلُهُ قَالَ (۴) دَعُوهُ فَإِنَّهُ سَیَکُونُ لَهُ أَتْبَاعٌ یَمْرُقُونَ مِنَ الدِّینِ کَمَا یَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِیَّةِ یَقْتُلُهُمُ اللَّهُ عَلَی یَدِ أَحَبِّ الْخَلْقِ إِلَیْهِ مِنْ بَعْدِی فَقَتَلَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فِیمَنْ قَتَلَ یَوْمَ النَّهْرَوَانِ مِنَ الْخَوَارِجِ (۵).

**[ترجمه]الإرشاد: سپس غزوه حنین به وقوع پیوست که در آن رسول خدا جمعیتی بسیار به یاری گرفت و با ده هزار نفر از مسلمانان به سوی آن قوم خارج گردید. بیشتر مسلمانان به خاطر آنچه از جمعیت و فراوانی نفرات و سلاحشان مشاهده کردند، گمان بردند که آنان مغلوب نخواهند شد. و فراوانی نفرات چنان ابوبکر را مغرور و فریفته ساخت که گفت: امروز هرگز از تعدادی اندک شکست نخواهیم خورد. ولی نتیجه کار برخلاف پندار آنان رقم خورد و ابوبکر با غرور و فریفته شدنش به تعداد زیاد مسلمانان، آنان را چشم زخم زد. در نهایت چون با مشرکان رو در رو گشتند، دیری نپایید که همگی گریختند و از آن‌ها تنها ده نفر همراه پیامبر صلی الله علیه و آله باقی ماندند: نه نفر از بنی‌هاشم بودند و دهمین آن‌ها ایمن بن اُمّ ایمن بود که او رحم-ۀ الله علیه کشته شد و آن نُه هاشمی پایداری کردند تا آنکه فراریان به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشتند. در ابتدا یک نفر یک نفر برگشتند تا آنکه پیاپی به هم پیوستند و به همراهی هم بر مشرکان یورش بردند. و در این باره و درباره غرور و فریفتگی ابوبکر به فراوانی عدّه و عدد، خداوند متعال این آیات را نازل فرمود: {و در روز حنین [نیز] خداوند شما را یاری کرد، هنگامی که بسیاری و کثرتتان شما را مغرور و فریفته ساخت. ولی هیچ سودی به حال شما نداشت و زمین با همه گستردگی و فراخی‌اش بر شما تنگ گردید. و در نهایت شما پشت به جنگ کردید وگریختید. * سپس خداوند آرامش خود را بر رسولش و مؤمنان فرو فرستاد.} و مقصود از مؤمنین در این آیه، علی علیه‌السلام و آن دسته از بنی‌هاشم است که همراه او پایداری کردند و آنان آن روز هشت نفر بودند و امیرالمؤمنین علیه‌السلام نهمین نفر آن‌ها بود: عباس بن عبدالمطلب سمت راست رسول خدا صلی الله علیه و آله و فضل بن عباس در سمت چپ او قرار داشتند و ابوسفیان بن حارث به پالان او در کنار پاردم (قشقون) قاطرش چنگ زده بود. و امیرالمؤمنین علیه‌السلام پیش روی او شمشیر می‌زد و نوفل بن حارث و ربیع-ه بن حارث و عبدالله بن زبیر بن عبدالمطلب و عتبه و معتب، دو پسر ابولهب در اطراف او بودند و به جز کسانی که ذکر کردیم، همه مسلمانان گریختند. و در این‌باره مالک بن عباده غافقی می‌گوید:

- در روز حنین در برابر شمشیرها جز بنی‌هاشم کسی پیامبر را تسلّی و امید نداد.

- جز نُه بزرگ مرد، همه مردم گریختند. و آن شیرمردان بر مردم بانگ می‌زدند: کجا می‌گریزید؟

- آنان با پیامبر در برابر مرگ پایداری کردند. و برای ما زینت و خوبی بی هیچ عیب و زشتی پدید آورد.

- و أیمن امین شهید گشت و چشمش خنک گردید (شاد شد و پاداش گرفت).

و عباس بن عبدالمطلب در این باره گفت:

- ما نه نفر بودیم که رسول‌خدا را در جنگ یاری دادیم، در حالی که مردم از یاری او گریخته و پراکنده گشته بودند.

- هنگامی که فضل با شمشیرش بر قوم یورش می‌برد، من نیز حمله‌ای دیگر آغاز می‌کردم و بانگ بر می‌آوردم: ای پسر نازنینم (حمله ای دیگر ساز) تا فراریان بازگردند.

- و نفر دهم ما خود با مرگ رودررو گردید (و هنگامی که آن را در راه خدا چشید) آه و زاری نکرد.

و مقصودش ایمن بن اُمّ ایمن رحم-ۀ الله علیه بود. و هنگامی که رسول‌خدا صلی الله علیه و آله مشاهده کرد که مردم از اطراف او گریخته‌اند، به عباس که مردی بلند آواز بود فرمود: «مردم را ندا ده و عهد و پیمان را به یادشان آر.». عباس نیز با رساترین صدا ندا در داد: ای اهل بیعت شجره! ای اصحاب سوره بقره! به کجا می‌گریزید؟ عهدی را که با رسول‌خدا بر آن پیمان بستید را به یاد آرید. و آن قوم پشت کرده و گریخته بودند. و آن شب، شبی تاریک بود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله در دره بود و مشرکان از شکاف‌های دره و کناره‌ها و تنگه‌های آن بر او خارج شده و شمشیرها و عمودها و کمان‌هایشان را به در آورده بودند. گفت: پس رسول خدا صلی الله علیه و آله در تاریکی با بخشی از چهره‌اش به مردم نگریست و چهره اش چون ماه شب چهارده تابیدن گرفت و مسلمانان را ندا در داد: «کجاست آنچه بر آن با خدا عهد و پیمان بستید؟» وآن سخن را به گوش اولین و آخرین آن‌ها رسانید و هیچ مردی آن را نشنید مگر آنکه خود را بر زمین افکند و «غلط زنان» به آن بخش از دره که در آن بودند سرازیر شدند و خود را به دشمن رساندند و با او نبرد کردند.

گفت: و مردی از هوازن سوار بر شتری نر و سرخ رنگ جلوی قوم پیش آمد، در حالی که در دستش پرچمی سیاه بر بالای نیزه‌ای بلند قرار داشت. آنگاه که بر مسلمین چیرگی می‌یافت بر آنان هجوم می‌برد و هنگامی که مردم از چنگ او می گریختند، ساختن کار آنان را به مشرکان پشت سرش واگذار می کرد. و آنان او را تبعیت می‌کردند. و او رجز می‌خواند و می‌گفت:

- من ابوجردل هستم که او را زوالی نیست تا آنکه قوم را وادار به عوعو و پارس کردن کند.

پس امیرالمؤمنین علیه‌السلام به سوی او رفت و ضربه‌ای بر سُرین شترش وارد ساخت و آن را نقش زمین ساخت، سپس ضربه… ای بر او وارد ساخت و او را به سختی بر زمین افکند. سپس فرمود:

- براستی که قوم، هنگام صبحدم دانسته‌اند که من در هنگام جنگ دام‌هایی برای دشمنان به همراه دارم.

و شکست مشرکان با کشته شدن ابوجرول لعن-ۀ الله رقم خورد. سپس مردم گرد آمدند و در برابر دشمن صف کشیدند. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خدایا! تو به اولینِ قریش عذاب و مجازات را چشاندی، پس به آخرین آن، عطا و بخششت را بچشان». و مسلمانان و مشرکان بر یکدیگر شمشیر زدند. هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله آن‌ها را دید، بر دو رکاب زین خود بلند شد و ایستاد تا آنکه بر اجتماع آنان مشرف شد. سپس فرمود: «اکنون تنور جنگ داغ گردید».

- بی‌هیچ دروغی من پیامبر خدایم و من فرزند عبدالمطلب هستم

و به سرعت آن قوم پشت کردند و گریختند. و اسیران به بند کشیده شده نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آورده شدند.

و هنگـامی که امیرالمؤمنین علیه‌السـلام ابـاجرول را کشت، مشـرکان را مغلوب و نـاتوان ساخت و مردمان شمشیرهایشان را در میان آن‌ها به کار بستند و امیرالمؤمنین علیه‌السلام خود پیشاپیش آن‌ها حرکت می‌کرد. تا آنکه به تنهایی چهل مرد از آن قوم را هلاـک سـاخت. و در این زمان، شـکست و اسارت مشـرکان رقم خورد و ابوسـفیان صـخر بن حرب بن امیّ–ه در این غزوه حضور داشت. ولی با سایر مسلمانان فراری از معرکه گریخت.

و از معـاویه بن ابوسـفیان روایت شـده است که گفت: بـا پـدرم در حالی که همراه بنی امیّه از اهل مکه، شـکست خورده و در حال گریز بود، رو در رو گشـتم. پس بر او فریاد برآوردم و او را به سوی خود خواندم و گفتم: ای پسـر حرب! به خدا سوگند که بـا پسـر عمویت صـبر پیشه نسـاختی و برای دینت نجنگیـدی و این اعراب بـادیه‌نشـین را از حریمت بـاز نـداشتی. گفت: تو کیستی؟ گفتم: معاویه، گفت: پسـر هنـد؟ گفتم: آری، گفت: پـدر و مادرم به فدایت! سـپس توقف کرد و مردمی از اهل مکه همراه او گرد آمدنـد و من نیز به آنـان پیوسـتم. پس بر آن قـوم یورش بردیم و آنـان را به ضـعف و خواری درهم کوبیـدیم و مسـلمانان پیوسـته مشـرکان را می‌کشتند و از آنان به اسارت می‌گرفتند. تا آنکه روز برآمد. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمان داد که دست خود را بازدارند و ندا داد که هیچ اسیری از آن قوم کشته نگردد. و قبیله هذیل در روزهای فتح (مکه) فرستاده‌ای به نام ابن اکوع را به عنوان جاسوس به سوی پیامبر گسیل داشت تا آنکه بر اخبار آگاهی یافت و اخبار پیامبر را برای هـذیل برد. و او در روز حنین اسـیر گردیـد. عمر بن خطاب بر او گذشت و چون او را دید رو به مردی از انصار کرد و گفت: این دشـمن خداست که به جاسوسی از ما می‌پرداخت و اینک اسیر شده است. او را بکش. آن مرد انصاری گردن او را زد. و چون این خبر به پیـامبر صـلی الله علیه و آله رسـید، از آن کـار بیزاری جست و فرمود: «آیـا شـما را فرمان نـدادم که هیچ اسیری را نکشـید؟» و بعـد از او جمیـل بن معمر بن زهیر در حالی که اسیر بود، کشـته شـد و رسول خـدا صـلی الله علیه و آله غضـبناک انصار را فراخواند و فرمود: «چه چیزی شـما را واداشت که او را بکشـید و حال آنکه پیکی به نزد شـما آمد که هیچ اسـیری را نکشـید؟» گفتند: ما تنها بنا به گفته عمر او را کشتیم. پس رسول‌خدا صلی الله علیه و آله روی گرداند، تا آنکه عمیر بن وهب بـا او سـخن گفت تـا از او [عمر] در گـذرد. و رسول‌خـدا صـلی الله علیه و آله غنـایم حنین را به طور مخصوص میان قریش تقسیم کرد و برای کسانی مانند: ابوسفیان صخر بن حرب، و عکرمه بن ابی جهل، و صفوان بن امیّه و حارث بن هشام و سهیل بن عمرو، و زهیر بن ابی امیه و عبـدالله بن ابی امیّه و معاویه بن ابی سـفیان، و هشام بن مغیره و اقرع بن حابس، و عیین–ه بن حصن و امثال آنان که از مولف–هٔ قلوبهم بودنـد، در سـهم و بهره‌شان بسـیار گشاده دستی کرد. و گفته شده است: او برای انصار مقدار ناچیزی قرارداد و بیشتر اموال را به کسانی که نام بردیم، بخشـید. از همین رو گروهی از انصار، از این امر به خشم آمدند ودر این باره از آنان سخنی به گوش رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید که او را خشمگین ساخت. پس در میان آنان ندا در داد و آنان جمع شدند. آن‌گاه فرمود: «بنشـینید و هیچ‌کس از غیر شـما، همراهتان ننشیند.» چون نشستند، پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی که امیرالمؤمنین علیه‌السـلام او را همراهی می‌کرد، پیش آمد و در میان آنان نشـست و به آن‌ها فرمود: «من درباره موضوعی از شـما سؤال می‌پرسم. شـما نیز درباره آن مرا پاسـخ گوییـد.» گفتنـد: ای رسول‌خدا! بفرما! فرمود: «آیا شـما گمراه و سـرگردان نبودیـد تا آنکه خداونـد به واسـطه من شـما را هدایت ساخت؟». گفتند: آری، و منّت و نیکی از آن خدا و رسول خـداست. فرمود: «آیا بر لبه گودالی از آتش قرار نداشتیـد و خداونـد با من شـما را نجات داد؟» گفتنـد: آری، و منّت و

نیکی از آن خـدا و رسول خـدا است. فرمود: «آیا انـدک نبودید تا آنکه خداوند به واسـطه من شـما را بسیار ساخت؟» گفتند: آری، و منّت و نیکی از آن خـدا و رسول خـدا است. فرمود: «آیا با هم دشـمن نبودیـد و خداوند با من میان قلب‌هایتان انس و الفت برقرار سـاخت؟». گفتنـد: آری، و منّت و نیکی از آن خـدا و رسـول خـدا است. سـپس رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله اندکی سـکوت کرد. سپس فرمود: «آیا به آنچه که نزد شماست مرا پاسخ نمی‌گویید؟» گفتند: پدران و مادرانمان فدای تو باد! به چه تو را پاسخ گوییم؟ ما تو را پاسخ داده‌ایم که تو را بر ما فضل و نیکی و منت است. فرمود: «بی‌تردید اگر خواستید می... گفتیـد: و تو به نزد ما در حالی آمدی که رانده گشـته بودی و ما تو را پناه دادیم. و هراسان بودی، پس امانت دادیم و تکذیب شده بودی و ما تو را تصدیقت نمودیم.» با این سـخن، صدای ناله‌شان بلند شد و بزرگان آن‌ها به سوی او برخاستند و دستان و پاهای او را بوسـیدند. سـپس گفتنـد: ما از خدا و رسول خدا راضـی و خشـنود گشتیم، و این اموال ماست که در پیش روی تو قرار دارد. اگر خواستی آن را میان قومت تقسـیم کن، و آن که از ما آن سـخن گفت، بدون دشـمنی در سـینه و کینه پنهان در قلب آن را بر زبـان رانـد. ولی آنـان را این گمـان رفت که بر آنـان خشم گرفته شـده‌است و از آنان کوتاهی و سـستی سـرزده است، و(اکنون) به درگاه خـدا از گناهانشان اسـتغفار کرده‌انـد. پس ای رسول‌خدا! تو هم برای آنان اسـتغفار و طلب بخشایش کن. پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «خـدایا انصار و فرزنـدان انصار و فرزنـدان فرزندان انصار را بیامرز. ای گروه انصار! آیا راضـی و خشـنود نمی‌شویـد که غیر شـما با گوسـفند و شتر بازگردد و شـما هم باز گردیـد در حالی که رسول‌خدا سـهم شـما باشد؟» گفتند: آری، راضـی و خشـنود گشتیم. در این لحظه پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «انصار یاران همدم و رازدار من هسـتند، اگر همه مردم وارد دره‌ای شونـد و انصار راهی تنگه‌ای کوهسـتانی گردنـد، بی‌تردید من وارد تنگه کوهسـتانی انصار می‌گردم. خدایا انصار را بیامرز.»

رسول خدا صلی الله علیه و آله به عباس بن مرداس چهار شتر بخشیده بود. ولی او به این سهم راضی نگشت و گفت:

– آیا غنیمت من و عبید را میان عیینه و اقرع قرار می‌دهی؟

– حصن و حابس (پدران عیینه و حابص) در میان جمع از پدر من بزرگتر نبودند.

– و من نیز از هیچ یک از آن دو کمتر نبودم. و هر که امروز خوار گردد، بلندمرتبه نمی‌گردد.

گفته او، به اطلاع پیامبر صـلی الله علیه و آله رسـید و او را به حضور فراخوانـد و به او فرمود: «آیا تو گفته‌ای: آیا غنیمت من و عبیـد را میـان اقرع و عیینه قرار می دهی؟» ابوبکر به پیامبر گفت: پـدر و مادرم به فـدایت که تو شاعر نیستی. فرمود: «چگونه؟» گفت: او گفت: میان عیینه و اقرع! رسول‌خدا صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: «ای علی برخیز و زبان او را قطع کن.» گفت: پس عباس بن مرداس گفت: به خـدا سوگنـد این سـخن برای من دشوارتر و گران‌تر از روز خُثعم بود که در سرزمینمان بر ما وارد شدند. پس علی بن ابی طالب دسـتم را گرفت و با من حرکت کرد. و اگر می‌دانسـتم که کسی می تواند مرا از او رها سازد، بی هیـچ تردیـدی او را به یاری می‌خوانـدم. گفتم: ای علی! آیا تو زبان مرا قطع خواهی کرد؟ او پاسخ داد: من دربـاره تو، آنچه را که به آن فرمـان داده شـده‌ام، جاری می‌سازم. گفت: سـپس مرا برد و گفتم: ای علی! آیا زبان مرا قطع خواهی کرد؟ گفت: من درباره تو آنچه را که به آن فرمان داده شـده‌ام، جاری می‌سازم. و پیوسـته مرا پیش می‌برد تا آنکه مرا وارد آغل‌ها ساخت و به من فرمود: میان چهار تا صـد شتر برگیر و ببنـد. گفت: پس گفتم: پـدر و مادرم به فـدایت! چه انـدازه

شما کریم و بخشاینده و بردبار و دانایید! گفت: پس فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله تو را چهار شتر داد و با مهاجران قرار داد، اگر خواستی آن را بگیر و اگر خواستی صد شتر بردار و از آنان باش که صد شتر گرفته‌اند. گفتم: مرا راهنمایی کن. فرمود: من تو را دستور می‌دهم آنچه را که رسول خدا به تو بخشید، بگیری و راضی و خشنود گردی. گفتم: پس چنین می‌کنم.

و چون رسول خدا صلی الله علیه و آله غنایم حُنَین را تقسیم ساخت، مردی بلندقد و گندمگون و گوژپشت که بر پیشانی‌اش اثر سجده هویدا بود پیش آمد و سلام کرد. ولی پیامبر صلی الله علیه و آله را سلام مخصوص نداد. سپس گفت: تو را و آنچه که در مورد این غنایم به انجام رساندی، مشاهده کردم. فرمود: «و چگونه دیدی؟» گفت: ندیدم که به عدالت رفتار کنی. رسول خدا صلی الله علیه و آله از این سخن در خشم شد و فرمود: «وای بر تو! اگر عدالت نزد من نباشد، پس نزد چه کسی است؟». مسلمانان گفتند: آیا او را نکشیم؟ فرمود: «رهایش کنید، که او را پیروانی خواهد بود که چون گذشتن تیر از هدف، از دین خارج می‌گردند. و خدا آنان را به دست دوست داشتنی‌ترین مردم نزد او بعد از من، هلاک سازد.» و امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام در میان آن دسته از خوارج که در نهروان کشت، او را نیز هلاک ساخت. - . الارشاد: ۷۶-۷۱ -

**[ترجمه]

بیان

عانه یعینه عینا أصابه بالعین و أقشع الریح السحاب کشفته فأقشع و انقشع و قولی مبتدأ و أخری خبره أی أحمل حمله أخری و الجمله حالیه أو التقدیر کان قولی و الحمام ککتاب الموت أو قدره و فی النهایه جهوری أی شدید عال و الواو زائده قوله یا أصحاب سوره البقره کأنه وبخهم بذلک لقوله تعالی فیها فَلَمّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلّا قَلِیلًا مِنْهُمْ (۶) أو لاختتامها بقوله فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ (۷) أو لاشتمالها علی آیات الجهاد کقوله تعالی وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ (۸) و قوله وَ قاتِلُوهُمْ حَتّی لا تَکُونَ فِتْنَهٌ (۹) کما ورد فی أخبار العامه هذا مقام الذی أنزل علیه سوره البقره و قالوا حضها (۱۰) لأن معظم أحکام المناسک فیها سیما ما یتعلق بوقت الرمی انتهی أو لأن أکثر آیات النفاق و ذم المنافقین فیها أو لأنها أول سوره ذکر فیها قصه مخالفه بنی إسرائیل موسی بعباده العجل و ترک دخول باب حطه و الجهاد مع

۱- من أهل خ ل.

۲- طوال خ ل.

۳- فقال خ ل.

۴- فقال خ ل.

۵- الإرشاد: ص ۷۱- ۷۶.

۶- البقره: ۲۴۶.

۷- البقره: ۲۸۶.

۸- البقره: ۱۹۱ و ۱۹۳.

۹- البقره: ۱۹۱ و ۱۹۳.

۱۰- هكذا فى جميع النسخ، و لعلّ الصحيح: خصها.

العمالقه أو أراد جماعه حفظوا سوره البقره تعريضا بأنه لا يناسب حالهم تلك فعلهم ذلك هذه الوجوه خطر بالبال فی ذلک و فی أکثر روایات المخالفین یا أصحاب السمره فقط و هی الشجره التی بایعوا تحتها بیعه الرضوان و یقال طعنه فقطره تقطیرا أی ألقاه علی أحد قطریه و هما جانباه فتقطر أی سقط.

و قال الجزری فی حدیث حنین الآن حمی الوطیس الوطیس التنور و هو کنایه عن شده الأمر و اضطرام الحرب و یقال إن هذه الکلمه أول من قالها النبی صلی الله علیه و آله لما اشتد البأس یومئذ و لم تسمع قبله و هی من أحسن الاستعارات و قال فی موضع آخر الوطیس شبه التنور و قیل هو الضراب فی الحرب و قیل هو الوطء الذی یطس الناس أی یدقهم و قال الأصمعی هو حجاره مدوره إذا حمیت لم یقدر أحد أن یطأها عبر به عن اشتباک الحرب و قیامها علی ساق و قال فیه الأنصار کرشی و عیبتی أراد أنهم بطانته و موضع سره و أمانته و الذین یعتمد علیهم فی أموره و استعار الکرش و العیبه لذلک لأن المجتر یجمع علفه فی کرشه و الرجل یضع ثیابه فی عیبته و قیل أراد بالکرش الجماعه أی جماعتی و صحابتی یقال علیه کرش من الناس أی جماعه.

و قال الفیروزآبادی الکرش بالکسر و ککتف لکل مجتر بمنزله المعده للإنسان قوله صلی الله علیه و آله بین الأقرع و عیینه لعله صلی الله علیه و آله إنما تعمد ذلک لئلا یجری علی لسانه الشعر فلم یفهم أبو بکر و الآدم من الناس الأسمر.

أقول: زاد الطبرسی رحمه الله بعد قوله صلی الله علیه و آله لسلکت شعب الأنصار و لو لا الهجره لکنت امرأ من الأنصار و ساق القصه نحوه فی التفسیر. (۱).

**[ترجمه]«عانه یعینه عیناً»: به او چشم زخم زد. و «أقشعَ الریحُ السحابَ»: باد ابر را پراکنده ساخت و با خود برد. و «قولی»: مبتدا و «أخری»: خبر آن است. یعنی بار دیگر حمله می‌بردم. و جمله حالیه است یا بنا به تقدیر: «کأنّ قولی...» (گویی سخنم این است). و «حِمام» بر وزن کتاب به معنای: مرگ یا قضا و قدر مرگ است. و در النهای-ه آمده است: «جهوری»: یعنی شدید و بلند، و واو زائده است. سخنش: «یا اصحاب سوره البقره: ای صحاب سوره بقره»: گویی که او با این سخن قصد توبیخ آن‌ها را، به خاطر این سخن خداوند متعال در سوره بقره داشته است که می‌فرماید: «فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْاْ إِلاَّ قَلِیلاً مِّنْهُمْ»، {پس چون حکم جنگ بر آنان مقرر گردید، جز اندکی، همگی روی برتافتند.} - . البقرهٔ/۲۴۶ - یا به خاطر پایان سوره بقره با این سخن خداوند: «فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْکَافِرِینَ»، {ما را در برابر قوم کافر یاری رسان.} - . البقرهٔ/ ۲۸۶ -

یا به خاطر در برگرفتن آیات جهاد مانند این سخن خداوند متعال: «وَاقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ »، {آنان را هرجا که یافتید، بکشید.} - . البقرهٔ/ ۱۹۱ - و سخن خداوند: «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَکُونَ فِتْنَهٌ»، {با آنان بجنگید تا آنکه فتنه‌ای در میان نباشد.} - . البقره/ ۱۹۳ - چنانکه در اخبار عامه وارد گشته است که سوره بقره در اینجا نازل گردیده است. و گفتند: پیامبر مخصوصا از این سوره نام برد، چرا که بیشتر احکام مناسک و عبادات به ویژه مسائل مربوط به زمان رمی در آن آمده است. یا آنکه بیشتر آیات مربوط به نفاق و نکوهش منافقین در آن قرار دارد. و این احتمال نیز وجود دارد که به این خاطر از آن نام برده باشد که آن اولین سوره‌ای است که در آن قصه مخالفت بنی‌اسرائیل با موسی علیه السلام از طریق عبادت گوساله و خودداری از ورود به باب حطّه و جهاد با عمالقه، ذکر شده است. یا آنکه مقصودش کسانی است که سوره بقره را حفظ کرده بودند تا با زبان کنایه بیان دارد که آن حالشان با این عملشان تناسب ندارد. این وجوهی بود که در این باره به ذهن رسید و در بیشتر روایات مخالفان، تنها «یا اصحاب السمرهٔ» آمده است که همان درختی است که در زیر آن بیع-هٔ الرضوان صورت پذیرفت. و گفته

می‌شود: «طعنه فقطّره تقطیراً»: بر او نیزه زد و او را بر روی یکی از دو سمت خود فرو افکند، «فتقطَّر»: فرو افتاد.

و جزری گفت: در حدیث حنین آمده است: «الآن حمی الوطیس»: «الوطیس»: به معنی تنور می‌باشد و این عبارت (اکنون تنور داغ می‌شود) کنایه از شدت و سختی کار و شعله افروختن جنگ است. و گفته می‌شود: اولین کسی که این سخن را گفت، پیامبر صلی الله علیه و آله بود که هنگام شدت یافتن نبرد حنین، آن را بر زبان راند و پیش از او این سخن شنیده نشده بود و از بهترین استعاره‌ها محسوب می گردد. و در جای دیگر گفت: «الوطیس»: شبیه تنور است. و گفته شده است: آن ضربه وارد ساختن در جنگ است و گفته شده است: مقصود از آن کسی است که مردم را سخت در هم می کوبد. و اصمعی گفت: آن سنگی گرد است که چون گرم شود، کسی را یارای پا نهادن بر آن نباشد، و با آن شدت و سختی جنگ را بیان کرده است. و گفت: در آن حدیث آمده است: «الانصار کرشی و عیبتی»: مقصودش آن است که آن‌ها دوستانی رازدارند و راز و امانت نزد آن‌ها محفوظ می‌ماند و کسانی هستند که در کارهایش به آن‌ها اعتماد می کند. و «الکرش و العیب-ۀ» (شکمبه و جامه‌دان) را از آن استعاره آورده است. چرا که حیوان نشخوارکننده علفش را در شکمبه‌اش جمع می کند و انسان هم لباس‌هایش را در جامه دانَش قرار می‌دهد. و گفته شده است مقصودش از«الکرش»: جماعت یعنی جماعت و اصحاب من است. گفته می‌شود: «علیه کرش من الناس»: یعنی در اطراف او جماعتی از مردم حضور دارند. و فیروزآبادی گفت: «الکِرش» با کسره بر وزن کِتف، برای هر نشخوار کننده‌ای مانند معده برای انسان است.

سخن پیامبر صلی الله علیه و آله که فرمود: «میان أقرع و عیینه» (به جای آنکه بگوید: میان عیینه و أقرع)، امکان دارد تنها به این دلیل به عمد چنین فرموده باشد که بر زبانش شعر جاری نگردد. و ابوبکر متوجه این موضوع نشده است. و «الآدم من الناس»: انسان گندمگون.

مؤلف: طبرسی رحمه اللّه علیه بعد از این سخن پیامبر: «به یقین وارد گذرگاه کوهستانی انصار می گشتم»، این سخن را افزوده است: «اگر هجرت نبود، بی‌تردید یکی از انصار بودم.» و همانند این واقعه را در تفسیر آورده است. - . مجمع البیان ۵: ۲۰-۱۸
-

**[ترجمه]

«۷»

شا، الإرشاد لما فض الله تعالی جمع المشرکین بحنین تفرقوا فرقتین فأخذت الأعراب و من تبعهم إلی أوطاس و أخذت ثقیف و من تبعها إلی الطائف فبعث

۱- مجمع البیان ۵: ۱۸- ۲۰.

النبی صلی الله علیه و آله أبا عامر الأشعری إلی أوطاس فی جماعه منهم أبو موسی الأشعری و بعث أبا سفیان صخرا (۱) إلی الطائف فأما أبو عامر فإنه تقدم بالرایه و قاتل حتی قتل دونها فقال المسلمون لأبی موسی أنت ابن عم الأمیر و قد قتل فخذ الرایه حتی نقاتل دونها فأخذها أبو موسی فقاتل المسلمون (۲) حتی فتح الله علیهم و أما أبو سفیان فإنه لقیته ثقیف فضربوه علی وجهه فانهزم و رجع إلی النبی صلی الله علیه و آله فقال بعثتنی مع قوم لا یرفع بهم الدلاء من هذیل و الأعراب فما أغنوا عنی شیئا فسکت النبی صلی الله علیه و آله عنه ثم سار بنفسه إلی الطائف فحاصرهم أیاما و أنفذ أمیر المؤمنین علیه السلام فی خیل و أمره أن یطأ ما وجده (۳) و یکسر کل صنم وجده فخرج حتی لقیته خیل خثعم فی جمع کثیر فبرز لهم رجل من القوم یقال له شهاب فی غبش الصبح (۴) فقال هل من مبارز فقال أمیر المؤمنین علیه السلام من له فلم یقم إلیه أحد فقام إلیه أمیر المؤمنین علیه السلام فوثب أبو العاص بن الربیع زوج بنت النبی (۵) صلی الله علیه و آله فقال تکفاه أیها الأمیر فقال لا و لکن إن قتلت فأنت علی الناس فَبَرَزَ إِلَیْهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَ سَلَامُهُ عَلَیْهِ وَ هُوَ یَقُولُ:

إِنَّ عَلَی کُلِّ رَئِیسٍ حَقًّا*** أَنْ یَرْوِیَ الصَّعْدَهَ أَوْ یُدَقَّا

(۶) ثم ضربه و قتله (۷) و مضی فی تلک الخیل حتی کسر الأصنام و عاد إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و هو محاصر أهل الطائف (۸) فلما رآه النبی صلی الله علیه و آله کبر للفتح و أخذ بیده فخلا به و ناجاه طویلا.

فَرَوَی عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَیَابَهَ وَ الْأَجْلَحُ جَمِیعاً عَنْ أَبِی الزُّبَیْرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِیِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا خَلَا بِعَلِیٍّ

۱- صخر بن حرب، خ. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- هو و المسلمون خ. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۳- فی المصدر: أن یطأ ما وجد.

۴- من الصبح خ. أقول: الغبش بقیه اللیل أو ظلمه آخره.

۵- رسول اللّه خ ل.

۶- فی المصدر: أو تدقا.

۷- فی المصدر: فقتله.

۸- فاذا به محاصر لاهل الطائف خ ل.

عليه السلام يَوْمَ الطَّائِفِ أَتَاهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ أَ تُنَاجِيهِ دُونَنَا وَ تَخْلُو بِهِ دُونَنَا فَقَالَ يَا عُمَرُ مَا أَنَا انْتَجَيْتُهُ بَلِ اللَّهُ انْتَجَاهُ قَالَ فَأَعْرَضَ عُمَرُ وَ هُوَ يَقُولُ هَذَا كَمَا قُلْتَ لَنَا قَبْلَ (۱) الْحُدَيْبِيَةِ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ فَلَمْ نَدْخُلْهُ وَ صُدِدْنَا عَنْهُ فَنَادَاهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنَّكُمْ تَدْخُلُونَهُ فِي ذَلِكَ الْعَامِ ثم خرج من حصن الطائف نافع بن غيلان بن معتب فى خيل من ثقيف فلقيه أمير المؤمنين عليه السلام ببطن وج فقتله و انهزم المشركون و لحق القوم الرعب فنزل منهم جماعه إلى النبى صلى الله عليه و آله فأسلموا و كان حصار النبى صلى الله عليه و آله للطائف بضعه (۲) عشر يوما. (۳).

**[ترجمه]الارشاد: چون خداوند متعال اجتماع مشركان در حنين را پراكنده ساخت، آنان به دو گروه متفرق شدند: اعراب باديه‌نشين و پيروان آن‌ها به سوى اوطاس، و ثقيف و همراهان آن‌ها رهسپار طائف گرديدند. پيامبر صلى الله عليه و آله نيز ابوعامر اشعرى را با گروهى كه ابوموسى اشعرى نيز ميان آن‌ها بود، راهى اوطاس كرد. و ابوسفيان صخر را به سوى طائف فرستاد. اما ابوعامر: او با پرچم پيش رفت و جنگيد تا آنكه در زير آن پرچم كشته شد. بعد از كشته شدن او ، مسلمانان به ابوموسى گفتند: تو پسر عموى امير هستى و او كشته شده است، پرچم را بردار تا در زير آن بجنگيم. ابوموسى آن را برداشت و مسلمانان جنگيدند تا آنكه خداوند فتح و پيروزى را نصيب آنان ساخت. و اما ابوسفيان: چون ثقيف با او رودررو شدند و راه را بر او بستند، مغلوب گرديد و به نزد پيامبر صلى الله عليه و آله بازگشت و گفت: مرا با قومى گسيل داشتى كه با آن‌ها دلو هم از هذيل و اعراب باديه‌نشين برنمى آيد و هيچ به كار من نيامدند. رسول‌خدا صلى الله عليه و آله در پاسخ به او سكوت فرمود. سپس خود راهى طائف گرديد و چندين روز آن‌ها را محاصره ساخت و اميرالمؤمنين عليه‌السلام را با سوارانى اعزام كرد و او را فرمان داد: هر آنچه را مى‌يابد، لگدكوب و پايمال سازد و هر بتى را كه يافت درهم شكند. او نيز خارج شد تا آنكه سواران خُثعم با جمعيتى بسيار با او رودررو شدند. و مردى از آن قوم كه شهاب ناميده مى‌شد، در تاريكى پايان شب (تاريك روشن صبح) در برابر آن‌ها قرار گرفت و گفت: آيا مبارزى است؟ اميرالمؤمنين عليه‌السلام فرمود: چه كسى به مقابله او مى‌رود؟ ولى كسى براى نبرد با او برنخاست. پس اميرالمؤمنين عليه‌السلام خود به سوى او رفت، و ابوالعاص بن ربيع، همسر دختر پيامبر صلى الله عليه و آله از جاى برجست و گفت: اى امير، شما با او نجنگيد (من با او مى‌جنگم). حضرت فرمود: نه، ولى اگر كشته شدم تو امير مردم هستى. بعد از اين سخن، اميرالمؤمنين عليه‌السلام به مقابله او شتافت. در حالى كه مى‌فرمود:

- بر هر پيشوا و اميرى لازم است كه نيزه مستقيم و راست را (از خون دشمنان) سيراب گرداند تا آنكه آن را در هم بشكند.

سپس بر او ضربه‌اى وارد ساخت و او را كشت و با آن سپاه پيش رفت تا آنكه بت‌ها را در هم شكست و به سوى رسول خدا صلى الله عليه و آله كه اهل طائف را محاصره ساخته بود، برگشت. چون پيامبر صلى الله عليه و آله او را ديد، به خاطر فتح و پيروزى تكبير گفت و دست او را گرفت و با او خلوت كرد و زمانى طولانى با او به نجوا سخن گفت. عبدالرحمن‌بن سيابه و اجلح، هر دو از ابا زبير، از جابربن عبدالله انصارى روايت كرده اند: هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله در جنگ طائف با على عليه‌السلام خلوت نمود، عمر بن خطاب نزد او آمد و گفت:

آيا بدون ما با او به نجوا مى‌نشينى؟ و بدون ما با او خلوت مى‌كنى؟ فرمود: «من با او به راز سخن نمى‌گويم، بلكه خداست كه با او نجوا مى‌كند». گفت: از اين سخن رسول خدا، عمر روى برگرفت، در حالى كه مى‌گفت: اين گفته‌ات به آن سخنت مى‌... ماند كه قبل از حديبيه به ما گفتى: «شما بى‌ترديد و به خواست خدا در امن و امان وارد مسجدالحرام خواهيد شد»، ولى به آن

داخل نگشتیم و از آن بازگشتیم. در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله او را ندا داد: «من به شما نگفتم: در آن سال وارد آن خواهید شد». سپس نافع بن غیلان بن معتب با سوارانی از ثقیف از قلعه طائف خارج گردید و امیرالمؤمنین علیه‌السلام در ناحیه وجّ با او رودررو شد و او را هلاک ساخت. و مشرکان گریختند و ترس بر آن قوم سیطره یافت. و گروهی از آن‌ها به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و اسلام آوردند. و محاصره طائف توسط پیامبر صلی الله علیه و آله ده روز واندی طول کشید. - . إرشاد المفید: ۷۸-۷۷ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی حدیث الأحنف

إن علی کل رئیس حقا** أن یخضب الصعده أو تندقا

الصعده القناه التی تنبت مستقیمه و وج بالتشدید اسم بلد بالطائف.

**[ترجمه]جزری گفت: در حدیث أحنف آمده است:

- بر هر پیشوا و امیری سزاوار است که نیزه مستقیم را خونین سازد تا آنکه درهم شکسته شود.

«الصعدة»: نیزه‌ای که راست و مستقیم باشد. و «وجّ» با تشدید: نام ناحیه‌ای در طائف.

**[ترجمه]

«۸»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ أَوْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: ذَکَرَ أَحَدُهُمَا أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ غَنِیمَهِ حُنَیْنٍ وَ کَانَ یُعْطِی الْمُؤَلَّفَهَ قُلُوبُهُمْ یُعْطِی الرَّجُلَ مِنْهُمْ مِائَهَ رَاحِلَهٍ وَ نَحْوَ ذَلِکَ وَ قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَیْثُ أُمِرَ فَأَتَاهُ ذَلِکَ الرَّجُلُ قَدْ أَزَاغَ اللَّهُ قَلْبَهُ وَ رَانَ عَلَیْهِ فَقَالَ لَهُ مَا عَدَلْتَ حِینَ قَسَمْتَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَیْلَکَ مَا تَقُولُ أَ لَا تَرَی قَسَمْتُ الشَّاهَ حَتَّی لَمْ یَبْقَ مَعِی شَاهٌ أَ وَ لَمْ أَقْسِمِ الْبَقَرَ حَتَّی لَمْ یَبْقَ مَعِی بَقَرَهٌ وَاحِدَهٌ أَ وَ لَمْ أَقْسِمِ الْإِبِلَ حَتَّی لَمْ یَبْقَ مَعِی بَعِیرٌ وَاحِدٌ فَقَالَ بَعْضُ أَصْحَابِهِ لَهُ اتْرُکْنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ حَتَّی نَضْرِبَ عُنُقَ هَذَا الْخَبِیثِ فَقَالَ لَا هَذَا یَخْرُجُ فِی قَوْمٍ یَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لَا یَجُوزُ تَرَاقِیَهُمْ بَلَی قَاتِلُهُمْ غَیْرِی (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از سماعه، از امام جعفر صادق یا امام موسی کاظم علیهماالسلام روایت شده است که یکی از آن دو فرمود: در روز تقسیم غنایم حنین مردی بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شد. و این در حالی بود که او در آن روز به هر مردی از مؤلفه قلوبهم صد شتر نیرومند بارکش و مانند آن، داد و رسول‌خدا صلی الله علیه و آله آنگونه که به او فرمان داده

شده بود، آن‌ها را تقسیم ساخت. ولی آن مرد که خداوند قلب او را به باطل متمایل و گمراهی را بر او چیره ساخته بود، به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و به او گفت: در تقسیم غنایم به عدالت رفتار ننمودی! رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «وای بر تو! چه می گویی؟ آیا نمی‌بینی که همه گوسفندان را تقسیم ساختم تا آنکه هیچ گوسفندی نزد من باقی نماند؟ یا گاوها را تقسیم نساختم تا آنکه یک گاو هم نزد من باقی نماند؟ یا شتران را تقسیم نساختم تا آنکه یک شتر هم نزد من باقی نماند؟» در این هنگام یکی از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله به او گفت: ای رسول‌خدا! اجازه بده تا گردن این پلید بدطینت را بزنیم. پیامبر فرمود: «نه، این مرد با قومی خارج می گردد که قرآن می‌خوانند ولی از گلویشان فراتر نمی‌رود. (به آن عمل نمی کنند). آری، کسی جز من آنان را هلاک می سازد.» - . تفسیر عیاشی: ۲، ۹۳-۹۲ -

**[ترجمه]

«۹»

عم، إعلام الوری کان سبب غزوه حنین أن هوازن جمعت له جمعا کثیرا فذکر لرسول الله صلی الله علیه و آله أن صفوان بن أمیه عنده مائه درع فسأله ذلک فقال أ غصبا یا محمد

ص: ۱۶۴

۱- یوم خ ل.

۲- تسعه خ ل.

۳- إرشاد المفید: ۷۷ و ۷۸.

۴- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۹۲ و ۹۳ فیه: بلی قاتلهم اللّه.

قال لا و لكن عاريه مضمونه (۱) قال لا بأس بهذا فأعطاه فخرج رسول الله صلى الله عليه و آله فى ألفين من مكه و عشره آلاف كانوا معه فقال أحد أصحابه لن نغلب اليوم من قله فشق ذلك على رسول الله صلى الله عليه و آله فأنزل الله سبحانه وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ الآيه.

و أقبل مالك بن عوف النصرى فيمن معه من قبائل قيس و ثقيف فبعث رسول الله عبد الله بن أبى حدرد عينا فسمع ابن عوف يقول يا معشر هوازن إنكم أحد العرب و أعده و إن هذا الرجل (۲) لم يلق قوما يصدقونه القتال فإذا لقيتموه فاكسروا جفون سيوفكم و احملوا عليه حمله رجل واحد فأتى ابن أبى حدرد رسول الله صلى الله عليه و آله فأخبره فقال (۳) عمر أ لا تسمع (۴) يا رسول الله ما يقول ابن أبى حدرد فقال قد كنت ضالا فهداك الله يا عمر و ابن أبى حدرد صادق.

قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام وَ كَانَ مَعَ هَوَازِنَ دُرَيْدُ بْنُ صحه (الصِّمَّهِ) (۵) خَرَجُوا بِهِ شَيْخاً كَبِيراً يَتَيَمَّنُونَ بِرَأْيِهِ فَلَمَّا نَزَلُوا بِأَوْطَاسٍ قَالَ نِعْمَ مَجَالُ الْخَيْلِ لَا حَزْنٌ ضِرْسٌ وَ لَا سَهْلٌ دهسن (دَهْسٌ) مَا لِي أَسْمَعُ رُغَاءَ الْبَعِيرِ وَ نُهَاقَ الْحَمِيرِ وَ بُكَاءَ الصَّغِيرِ قَالُوا سَاقَ مَالِكُ بْنُ عَوْفٍ مَعَ النَّاسِ أَمْوَالَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ ذَرَارِيَّهُمْ قَالَ فَأَيْنَ مَالِكٌ فَدُعِيَ مَالِكٌ لَهُ فَأَتَاهُ فَقَالَ يَا مَالِكُ أَصْبَحْتَ رَئِيسَ قَوْمِكَ وَ إِنَّ هَذَا يَوْمٌ كَائِنٌ لَهُ مَا بَعْدَهُ مِنَ الْأَيَّامِ مَا لِي أَسْمَعُ رُغَاءَ الْبَعِيرِ وَ نُهَاقَ الْحَمِيرِ وَ بُكَاءَ الصَّغِيرِ وَ ثُغَاءَ الشَّاءِ (۶) قَالَ أَرَدْتُ أَنْ أَجْعَلَ خَلْفَ

۱- فى سيره ابن هشام: بل عاريه مضمونه حتّى نؤديها إليك.

۲- فى المصدر: و ان هذا رجل.

۳- فى السيره: فقال عمر: كذب ابن أبى حدرد، فقال أبى حدرد: ان كذبتنى فربما كذبت بالحق يا عمر: فقد كذبت من هو خير منى. فقال عمر: يا رسول اللّه ألا تسمع ما يقول ابن ابى حدرد، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله اه. أقول: قوله كذبت من هو خير منى أى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: و هو تكذيبه فى عام الحديبيه و فيما تقدم فى الخبر المتقدم.

۴- فى المصدر: لا تسمع.

۵- صمه خ ل. أقول: فى المصدر: الصمه و هو الصحيح: و الرجل هو دريد بن الصمه بن الحارث بن بكر بن علقمه الجشمى. و كان ابن ستين و مائه على ما قيل.

۶- فى السيره و الامتاع: و يعار الشاء. و الثغاء و اليعار بمعنى واحد و هو صوت الشاء.

كُلِّ رَجُلٍ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ لِيُقَاتِلَ عَنْهُمْ قَالَ وَيْحَكَ لَمْ تَصْنَعْ شَيْئاً قَدَّمْتَ بَيْضَهَ هَوَازِنَ فِي نُحُورِ الْخَيْلِ وَ هَلْ يَرُدُّ وَجْهَ الْمُنْهَزِمِ شَيْ ءٌ إِنَّهَا إِنْ كَانَتْ لَكَ لَمْ يَنْفَعْكَ إِلَّا رَجُلٌ بِسَيْفِهِ وَ رُمْحِهِ وَ إِنْ كَانَتْ عَلَيْكَ فُضِحْتَ فِي أَهْلِكَ وَ مَالِكَ قَالَ إِنَّكَ قَدْ كَبِرْتَ وَ كَبِرَ عَقْلُكَ فَقَالَ دُرَيْدٌ إِنْ كُنْتُ قَدْ كَبِرْتُ فَتُورِثُ غَداً قَوْمَكَ ذُلًّا بِتَقْصِيرِ رَأْيِكَ وَ عَقْلِكَ هَذَا يَوْمٌ لَمْ أَشْهَدْهُ وَ لَمْ أَغِبْ عَنْهُ ثُمَّ قَالَ حَرْبٌ عَوَانٌ:

يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعٌ*** أَخِبُّ فِيهَا وَ أَضَعُ (١)

قال جابر فسرنا حتى إذا استقبلنا وادى حنين كان القوم قد كمنوا فى شعاب الوادى و مضايقه فما راعنا إلا كتائب الرجال بأيديها السيوف و العمد و القنى فشدوا علينا شده رجل واحد فانهزم الناس راجعين لا يلوى أحد على أحد و أخذ رسول الله صلى الله عليه و آله ذات اليمين و أحدق ببغلته تسعه من بنى عبد المطلب و أقبل مالك بن عوف يقول أرونى محمدا فأروه فحمل على رسول الله صلى الله عليه و آله و كان رجلا أهوج فلقيه رجل من المسلمين فالتقيا فقتله مالك و قيل إنه أيمن ابن أم أيمن ثم أقدم فرسه فأبى أن يقدم نحو رسول الله صلى الله عليه و آله و صاح كلده بن الحنبل (٢) و هو أخو صفوان بن أميه لأمه و صفوان يومئذ مشرك ألا بطل السحر اليوم فقال صفوان اسكت فض الله فاك فو الله لأن يربنى (٣) رجل من قريش أحب إلى من أن يربنى رجل من هوازن.

قال محمد بن إسحاق و قال شيبه بن عثمان بن أبى طلحه أخو بنى عبد الدار اليوم أدرك ثارى و كان أبوه قتل يوم أحد اليوم أقتل محمدا قال فأدرت برسول الله لأقتله فأقبل شي ء حتى تغشى فؤادى فلم أطق ذلك فعرفت أنه ممنوع.

و روى عكرمه عن شيبه قال لما رأيت رسول الله صلى الله عليه و آله يوم حنين قد عرى ذكرت أبى و عمى و قتل على و حمزه إياهما فقلت أدرك ثارى اليوم من محمد فذهبت لأجيئه عن يمينه فإذا أنا بالعباس بن عبد المطلب قائما عليه درع بيضاء

١- تقدمت قصته مفصلا.

٢- و يقال: جبله بن الحنبل أيضا.

٣- أى يكون لى ربا و ملكا.

كأنها فضه يكشف عنها العجاج فقلت عمه و لن يخذله ثم جئته عن يساره فإذا أنا بأبى سفيان بن الحارث بن عبد المطلب فقلت ابن عمه و لن يخذله ثم جئته من خلفه فلم يبق إلا أن أسوره سوره بالسيف إذ رفع لى شواظ من نار بينى و بينه كأنه برق فخفت أن يمحشنى فوضعت يدى على بصرى و مشيت القهقرى وَ الْتَفَتَ رَسُولُ (١) اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَالَ يَا شَيْبُ يَا شَيْبُ ادْنُ مِنِّى اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْهُ الشَّيْطَانَ قَالَ فَرَفَعْتُ إِلَيْهِ بَصَرِى وَ لَهُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ سَمْعِى وَ بَصَرِى وَ قَالَ يَا شَيْبُ قَاتِلِ الْكُفَّارَ.

وَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِى الرِّكَابَيْنِ وَ هُوَ عَلَى الْبَغْلَهِ فَرَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى اللَّهِ يَدْعُو وَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّى أَنْشُدُکَ مَا وَعَدْتَنِى اللَّهُمَّ لَا يَنْبَغِى لَهُمْ أَنْ يَظْهَرُوا عَلَيْنَا وَ نَادَى أَصْحَابَهُ وَ ذَمَرَهُمْ يَا أَصْحَابَ الْبَيْعَهِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَهِ اللَّهَ اللَّهَ الْكَرَّهَ عَلَى نَبِيِّكُمْ وَ قِيلَ إِنَّهُ قَالَ يَا أَنْصَارَ اللَّهِ وَ أَنْصَارَ رَسُولِهِ (٢) يَا بَنِى الْخَزْرَجِ وَ أَمَرَ الْعَبَّاسَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَنَادَى فِى الْقَوْمِ بِذَلِکَ (٣) فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ أَصْحَابُهُ سِرَاعاً يَبْتَدِرُونَ.

وَ رُوِيَ أَنَّهُ صلى الله عليه و آله قَالَ الْآنَ حَمِيَ الْوَطِيسُ

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبٌ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

قال سلمه بن الأكوع و نزل رسول الله صلى الله عليه و آله عن البغله ثم قبض قبضه من تراب ثم استقبل به وجوههم و قال شاهت الوجوه فما خلق الله منهم إنسانا إلا ملأ عينه ترابا بتلك القبضه فولوا مدبرين و اتبعهم (۴) المسلمون فقتلوهم و غنمهم الله نساءهم و ذراريهم و شاءهم و أموالهم و فر مالك بن عوف حتى دخل حصن الطائف فى ناس من أشراف قومه (۵) و أسلم عند ذلك كثير من أهل مكه حين رأوا نصر الله و إعزاز دينه.

۱- فى المصدر: و التفت إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۲- فى المصدر: قال: يا أنصار رسول اللّه.

۳- خلى المصدر عن كلمه: بذلك.

۴- فى المصدر: فأتبعهم.

۵- فى المصدر: من اشراف قومهم.

قَالَ أَبَانٌ وَ حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَبَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ حُنَیْنٍ أَرْبَعَهَ آلَافِ رَأْسٍ وَ اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفَ نَاقَهٍ سِوَی مَا لَا یُعْلَمُ مِنَ الْغَنَائِمِ وَ خَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْأَنْفَالَ وَ الْأَمْوَالَ وَ السَّبَایَا بِالْجِعْرَانَهِ وَ افْتَرَقَ الْمُشْرِکُونَ فِرْقَتَیْنِ فَأَخَذَتِ الْأَعْرَابُ وَ مَنْ تَبِعَهُمْ [إِلَی أَوْطَاسٍ وَ أَخَذَتْ ثَقِیفٌ وَ مَنْ تَبِعَهُمُ الطَّائِفَ وَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَبَا عَامِرٍ الْأَشْعَرِیَّ إِلَی أَوْطَاسٍ فَقَاتَلَ حَتَّی قُتِلَ فَأَخَذَ (۱) الرَّایَهَ أَبُو مُوسَی الْأَشْعَرِیُّ وَ هُوَ ابْنُ عَمِّهِ فَقَاتَلَ بِهَا حَتَّی فَتَحَ عَلَیْهِ.

ثم کانت غزوه الطائف سار رسول الله صلی الله علیه و آله إلی الطائف فی شوال سنه ثمان فحاصرهم بضعه عشر یوما و خرج نافع بن غیلان بن معتب فی خیل من ثقیف فلقیه علی صلی الله علیه و آله فی خیله فالتقوا ببطن وج فقتله علی علیه السلام و انهزم المشرکون و نزل من حصن الطائف إلی رسول الله صلی الله علیه و آله جماعه من أرقائهم منهم أبو بکره و کان عبدا للحارث بن کلده و المنبعث و کان اسمه المضطجع فسماه رسول الله صلی الله علیه و آله المنبعث و وردان و کان عبدا لعبد الله بن ربیعه (۲) فأسلموا فلما قدم وفد الطائف علی رسول الله فأسلموا قالوا (۳) یا رسول الله رد علینا رقیقنا الذین أتوک فقال لا أولئک عتقاء الله.

و ذکر الواقدی عن شیوخه قال شاور رسول الله صلی الله علیه و آله أصحابه فی حصن الطائف فقال له سلمان الفارسی یا رسول الله أری أن تنصب المنجنیق علی حصنهم فأمر رسول الله صلی الله علیه و آله فعمل منجنیق و یقال قدم بالمنجنیق یزید بن زمعه و دبابتین (۴)

۱- فی المصدر: ثم أخذ.

۲- و منهم یحنس النبال، و إبراهیم بن جابر، و یسار، و نافع، و أبو السائب، و مرزوق دفع کل رجل منهم إلی رجل من المسلمین یمونه و یحمله، و امرهم ان یقرءوهم القرآن و یعلموهم السنن.

۳- قال خ ل.

۴- الدبابه: آله تتخذ من جلود و خشب یدخل فیها الرجال و یقربونها من الحصن المحاصر لینقبوه و تقیهم ما یرمون به من فوقهم.

و يقال خالد بن سعيد فأرسل عليهم ثقيف سككك (۱) الحديد محماه بالنار فأحرقت الدبابه فأمر رسول الله بقطع أعنابهم و تحريقها فنادى سفيان بن عبد الله الثقفى لم تقطع أموالنا إما أن تأخذها إن ظهرت علينا و إما أن تدعها لله و الرحم فقال رسول الله صلى الله عليه و آله فإنى أدعها لله و الرحم فتركها.

و أنفذ رسول الله صلى الله عليه و آله عليا فى خيل عند محاصرته أهل الطائف و أمر (۲) أن يكسر كل صنم وجده فخرج فلقيته (۳) جمع كثير من خثعم فبرز له رجل من القوم و قال هل من مبارز فلم يقم أحد (۴) فقام إليه على عليه السلام فوثب أبو العاص بن الربيع زوج بنت النبى صلى الله عليه و آله فقال تكفاه أيها الأمير فقال لا و لكن إن قتلت فأنت على الناس فَبَرَزَ إِلَيْهِ عَلِيٌّ عليه السلام وَ هُوَ يَقُولُ:

إِنَّ عَلَى كُلِّ رَئِيسٍ حَقًّا*** أَنْ تَرْوِيَ الصَّعْدَةَ أَوْ تَنْدَقَّا

ثم ضربه فقتله و مضى حتى كسر الأصنام و انصرف إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و هو بعد محاصر لأهل الطائف ينتظره فلما رآه كبر و أخذ بيده و خلا به.

فَرَوَى جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا خَلَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام يَوْمَ الطَّائِفِ أَتَاهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ أَ تُنَاجِيهِ دُونَنَا وَ تَخْلُو بِهِ دُونَنَا فَقَالَ يَا عُمَرُ مَا أَنَا انْتَجَيْتُهُ بَلِ اللَّهُ انْتَجَاهُ قَالَ فَأَعْرَضَ وَ هُوَ يَقُولُ هَذَا كَمَا قُلْتَ لَنَا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ فَلَمْ نَدْخُلْهُ وَ صُدِدْنَا عَنْهُ فَنَادَاهُ صلى الله عليه و آله لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنَّكُمْ تَدْخُلُونَهُ ذَلِكَ الْعَامَ. قال فلما قدم على فكأنما كان رسول الله صلى الله عليه و آله على وجل فارتحل فنادى سعيد بن عبيد ألا إن الحى مقيم فقال لا أقمت و لا ظعنت فسقط فانكسر فخذه.

و عن محمد بن إسحاق قال حاصر رسول الله صلى الله عليه و آله أهل الطائف ثلاثين ليله أو قريبا من ذلك ثم انصرف عنهم و لم يؤذن فيهم فجاءه وفده فى شهر رمضان فأسلموا.

ثم رجع رسول الله إلى الجعرانه بمن معه من الناس و قسم بها ما أصاب من

۱- السككك: الآله التى تحرث بها الأرض.

۲- فى المصدر: و أمره.

۳- فى المصدر: فلقيه.

۴- فى المصدر: فلم يقم إليه احد.

الغنائم (۱) یوم حنین فی المؤلفه قلوبهم من قریش و من سائر العرب و لم یکن فی الأنصار منها شی ء قلیل و لا کثیر قیل إنه جعل للأنصار شیئا یسیرا و أعطی الجمهور للمتألفین (۲).

قال محمد بن إسحاق و أعطی (۳) أبا سفیان بن حرب مائه بعیر و معاویه ابنه مائه بعیر و حکیم بن حزام من بنی أسد بن عبد العزی (۴) مائه بعیر و أعطی النضر بن الحارث بن کلده (۵) مائه بعیر و أعطی العلاء بن حارثه الثقفی حلیف بنی وهده مائه بعیر (۶) و أعطی الحارث بن هشام من بنی مخزوم مائه و جبیر بن مطعم من بنی نوفل بن عبد مناف مائه و مالک بن عوف النصری (۷) مائه فهؤلاء أصحاب المائه و قیل إنه أعطی علقمه بن علاثه مائه و الأقرع بن حابس مائه و عیینه بن حصن مائه و أعطی العباس بن مرداس (۸) أربعا فتسخطها و أنشأ یقول:

أ تجعل نهبی (۹) و نهب العبید*** بین عیینه و الأقرع

ص: ۱۷۰

۱- قال المقریزی فی الامتاع: و کان السبی سته آلاف، و الإبل أربعه و عشرین الف بعیر، فیها اثنی عشر الف ناقه، و الغنم أربعین الفا و قیل: أکثر، و أربعه آلاف اوقیه فضه و قسم ما زاد عن المؤلّفه قلوبهم فی الناس و کانت سهمانهم لکل رجل أربع من الإبل و أربعون شاه، و إن کان فارسا اخذ ثنتی عشره من الإبل. أو عشرین و مائه شاه. و إن کان معه أکثر من فرس واحد لم یسهم له.

۲- فی المصدر: للمنافقین.

۳- فی المصدر: فأعطی.

۴- فی المصدر: عبد العزی بن القصی.

۵- فی المصدر و الامتاع، النضیر. و فی السیره: الحارث بن الحارث بن کلده. و نقل أیضا انه نصیر: ثم قال: و یجوز أن یکون اسمه الحارث أیضا.

۶- خلی المصدر عن قوله: و أعطی العلاء. إلی هنا. و فی السیره و الامتاع: العلاء بن جاریه الثقفی.

۷- النضری خ ل. أقول: الصحیح: النصری بالصاد کما فی المصدر و السیره و الامتاع. و هو من بنی نصر.

۸- ذکر ابن هشام و المقریزی عده اخری من المؤلّفه قلوبهم اعطاهم صلّی اللّه علیه و آله مائه أو أقل. راجع السیره ۴: ۱۴۰ و ۱۴۲ و ۱۴۳. و الامتاع ۴۲۳ و ۴۲۴ و ۴۲۵.

۹- فی السیره: فاصبح نهبی.

فما كان حصن و لا حابس*** يفوقان مرداس فی مجمع (١)

و ما كنت دون امرئ منهما*** و من تضع اليوم لا يرفع

و قد كنت فی الحرب ذا تدرأ*** فلم أعط شيئا و لم أمنع

فقال له رسول الله صلى الله عليه و آله أنت القائل أ تجعل نهبی و نهب العبيد بين الأقرع و عيينه فقال أبو بكر بأبی أنت و أمی لست بشاعر قال كيف قال فأنشده أبو بكر (٢) فقال رسول الله صلى الله عليه و آله يا علی قم إليه فاقطع لسانه قال عباس فو الله لهذه الكلمه كانت أشد علی من يوم خثعم فأخذ علی بيدی فانطلق بی و قلت يا علی إنك لقاطع لسانی قال إنی ممض فيك ما أمرت حتى أدخلنی الحظائر فقال اعقل ما بين أربعه إلی مائه قال قلت بأبی أنتم و أمی ما أكرمكم و أحلمكم و أجملكم و أعلمكم فقال لی إن رسول الله صلى الله عليه و آله أعطاك أربعا و جعلك مع المهاجرين فإن شئت فخذها و إن شئت فخذ المائه و كن مع أهل المائه فقال فقلت لعلی عليه السلام أشر أنت علی قال فإنی آمرك أن تأخذ ما أعطاك و ترضى قال فإنی أفعل.

قال و غضب قوم من الأنصار لذلك و ظهر منهم كلام (٣) قبيح حتى قال قائلهم لقی الرجل أهله و بنی عمه و نحن أصحاب كل كريهه.

فلما رأى رسول الله صلى الله عليه و آله ما دخل علی الأنصار من ذلك أمرهم أن يقعدوا و لا يقعد معهم غيرهم ثم أتاهم شبه المغضب يتبعه علی عليه السلام حتى جلس وسطهم فقال أ لم آتكم و أنتم علی شفا حفره من النار فأنقذكم الله منها بی

١- فی السيره: يفوقان شيخی فی المجمع و يروی شيخی أيضا بتشديد الياء علی انه مثنی شيخ، أراد بهما اباه وجده. و فی المصدر: فی المجمع.

٢- لم يفهم أبو بكر أنّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم أراد أن لا يجری علی لسانه شعر فاعترض عليه بذلك.

٣- و انشد حسان بن ثابت قصيده يعاتب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم فی ذلك: راجع السيره ۴: ١۴۵.

قالوا بلى و لله و لرسوله المن و الطول و الفضل علينا قال أ لم آتكم و أنتم أعداء فألف الله بين قلوبكم بى قالوا أجل ثم قال أ لم آتكم و أنتم قليل فكثركم الله بى و قال ما شاء الله أن يقول ثم سكت ثم قال أ لا تجيبونى قالوا بم نجيبك يا رسول الله فداك أبونا و أمنا لك المن و الفضل و الطول قال بل لو شئتم قلتم جئتنا طريدا مكذبا فآويناك و صدقناك و جئتنا خائفا فآمناك فارتفعت أصواتهم (١) و قام إليه شيوخهم فقبلوا يديه و رجليه و ركبتيه ثم قالوا رضينا عن الله و عن رسوله و هذه أموالنا أيضا بين يديك فاقسمها بين قومك إن شئت فقال يا معشر الأنصار أ وجدتم فى أنفسكم إذ قسمت مالا أتألف به قوما و وكلتم إلى إيمانكم أ ما ترضون أن يرجع غيركم بالشاء و النعم و رجعتم أنتم و رسول الله فى سهمكم ثم قال صلى الله عليه و آله الأنصار كرشى و عيبتى لو سلك الناس واديا و سلك ِالْأَنْصَار شعبا لسلكت شعب الأنصار اللهم اغفر للأنصار و لأبناء الأنصار و لأبناء أبناء الأنصار قال و قد كان فيما سبى أخته بنت حليمه فلما قامت على رأسه قالت يا محمد أختك سبى بنت حليمه قال فنزع رسول الله صلى الله عليه و آله برده فبسطه لها فأجلسها عليه ثم أكب عليها (٢) يسائلها و هى التى كانت تحضنه إذا كانت (٣) أمها ترضعه.

و أدرك وفد هوازن رسول الله صلى الله عليه و آله بالجعرانه و قد أسلموا فقالوا يا رسول الله لنا أصل و عشيره و قد أصابنا من البلاء ما لم يخف عليك فامنن علينا من الله عليك و قام خطيبهم زهير بن صرد فقال يا رسول الله إنا لو ملحنا الحارث بن أبى شمر أو النعمان بن المنذر ثم ولى منا مثل الذى وليت لعاد علينا بفضله و عطفه و أنت خير المكفولين و إنما فى الحظائر (۴) خالاتك و بنات خالاتك و حواضنك و بنات حواضنك اللاتى أرضعنك و لسنا نسألك مالا إنما نسألكهن و قد كان

١- فى المصدر: فارتفعت إليه أصواتهم.

٢- أى أقبل عليها و لزمها.

٣- فى المصدر: إذ كانت.

۴- الحظائر جمع حظيره، و أصلها ما يصنع الإبل و الغنم ليكفها و يمنعها الانفلات.

رسول الله قسم منهن ما شاء الله فلما كلمته أخته قال أما نصیبی و نصیب بنی عبد المطلب فهو لک و أما ما كان للمسلمين فاستشفعی بی علیهم فلما صلوا الظهر قامت فتكلمت و تكلموا فوهب لها الناس أجمعون (۱) إلا الأقرع بن حابس و عيينه بن حصن فإنهما أبيا أن يهبا و قالوا يا رسول الله إن هؤلاء قوم قد أصابوا من نسائنا فنحن نصیب من نسائهم مثل ما أصابوا فأقرع رسول الله صلى الله عليه و آله بينهم ثم قال اللهم توه سهميهما فأصاب أحدهما خادما لبنی عقیل و أصاب الآخر خادما لبنی نمیر فلما رأيا ذلک وهبا ما منعا قال و لو لا أن النساء وقعن فی القسمه لوهبهن لها كما وهب ما لم يقع فی القسمه و لکنهن وقعن فی أنصباء (۲) الناس فلم يأخذ منهم إلا بطيبه النفس.

وَ رُوِیَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: مَنْ أَمْسَکَ مِنْکُمْ بِحَقِّهِ فَلَهُ بِکُلِّ إِنْسَانٍ سِتُّ فَرَائِضَ مِنْ أَوَّلِ فَیْ ءٍ یُصِیبُهُ فردوا إلى الناس نساءهم و أبناءهم قال و كلمته أخته فی مالک بن عوف فقال إن جاءنی فهو آمن فأتاه فرد عليه ماله و أعطاه مائه من الإبل..

وَ رَوَى الزُّهْرِیُّ عَنْ أَبِی سَلَمَهَ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ: بَیْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ وَ هُوَ یَقْسِمُ إِذْ أَتَاهُ ذُو الْخُوَیْصِرَهِ (۳) رَجُلٌ مِنْ بَنِی تَمِیم فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ اعْدِلْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَیْلَکَ مَنْ یَعْدِلُ إِنْ أَنَا لَمْ أَعْدِلْ وَ قَدْ خِبْتُ أَوْ خَسِرْتُ إِنْ أَنَا لَمْ أَعْدِلْ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ یَا رَسُولَ اللَّهِ ائْذَنْ لِی فِیهِ أَضْرِبْ عُنُقَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله دَعْهُ فَإِنَّ لَهُ أَصْحَاباً یُحَقِّرُ أَحَدُکُمْ صَلَاتَهُ مَعَ صَلَاتِهِ وَ صِیَامَهُ مَعَ صِیَامِهِ (۴) یَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لَا یُجَاوِزُ تَرَاقِیَهُمْ یَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ کَمَا یَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِیَّهِ یَنْظُرُ إِلَى نَصْلِهِ فَلَا یُوجَدُ فِیهِ شَیْ ءٌ ثُمَّ یَنْظُرُ إِلَى رِصَافِهِ فَلَا یُوجَدُ فِیهِ شَیْ ءٌ ثُمَّ یَنْظُرُ إِلَى نَضِیِّهِ وَ هُوَ قِدْحُهُ فَلَا یُوجَدُ فِیهِ شَیْ ءٌ ثُمَّ یَنْظُرُ فِی قُذَذِهِ فَلَا

۱- فی المصدر: أجمعهم.

۲- جمع النصيب.

۳- اسمه حرقوص.

۴- فی الامتاع، فان له اصحابا يحقر أحدكم صلاته مع صلاتهم، و صیامه مع صیامهم.

يُوجَدُ فِيهِ شَيْ ءٌ قَدْ سَبَقَ الْفَرْثَ وَ الدَّمَ آيَتُهُمْ رَجُلٌ أَسْوَدُ إِحْدَى عَضُدَيْهِ مِثْلُ ثَدْيِ الْمَرْأَةِ أَوْ مِثْلُ الْبَضْعَةِ تَدَرْدَرُ يَخْرُجُونَ عَلَى خَيْرِ فِرْقَةٍ مِنَ النَّاسِ.

قَالَ أَبُو سَعِيدٍ فَأَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَشْهَدُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام قَاتَلَهُمْ وَ أَنَا مَعَهُ وَ أَمَرَ بِذَلِكَ الرَّجُلَ فَالْتُمِسَ فَوُجِدَ فَأُتِيَ بِهِ حَتَّى نَظَرْتُ إِلَيْهِ عَلَى نَعْتِ رَسُولِ اللَّهِ الَّذِي نَعَتَ- رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الصَّحِيحِ. (۱) قَالُوا ثُمَّ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ اتَّبَعَهُ النَّاسُ يَقُولُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اقْسِمْ عَلَيْنَا فَيْئَنَا حَتَّى أَلْجَئُوهُ إِلَى شَجَرَةٍ فَانْتُزِعَ عَنْهُ رِدَاؤُهُ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسِ رُدُّوا عَلَيَّ رِدَائِي فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ عِنْدِي عَدَدُ شَجَرَتِهَا نَعَماً لَقَسَمْتُهُ عَلَيْكُمْ ثُمَّ مَا أَلْفَيْتُمُونِي بَخِيلًا وَ لَا جَبَاناً ثُمَّ قَامَ إِلَى جَنْبِ بَعِيرٍ وَ أَخَذَ مِنْ سَنَامِهِ وَبَرَةً فَجَعَلَهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ وَ اللَّهِ مَا لِي مِنْ فَيْئِكُمْ هَذِهِ الْوَبَرَةِ إِلَّا الْخُمُسُ وَ الْخُمُسُ مَرْدُودٌ عَلَيْكُمْ فَأَدُّوا الْخِيَاطَ وَ الْمَخِيطَ فَإِنَّ الْغُلُولَ عَارٌ وَ نَارٌ وَ شَنَارٌ عَلَى أَهْلِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَجَاءَهُ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ بِكُبَّةٍ مِنْ خُيُوطِ شَعْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخَذْتُ هَذَا لِأَخِيطَ بِهَا بَرْذَعَةَ بَعِيرٍ لِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمَّا حَقِّي مِنْهَا فَلَكَ فَقَالَ الرَّجُلُ أَمَّا إِذَا بَلَغَ الْأَمْرُ هَذَا فَلَا حَاجَةَ لِي بِهَا وَ رَمَى بِهَا مِنْ يَدِهِ.

ثم خرج رسول الله صلى الله عليه و آله من الجعرانه (۲) في ذى القعده إلى مكه فقضى بها عمرته ثم صدر (۳) إلى المدينه و خليفته على أهل مكه معاذ بن جبل و قال محمد بن إسحاق استخلف عتاب بن أسيد و خلف معه معاذا يفقه الناس في الدين و يعلمهم و حج بالناس فى تلك السنه و هى سنه ثمان عتاب بن أسيد و أقام صلى الله عليه و آله بالمدينه ما بين ذى الحجه إلى رجب. (۴).

۱- راجع صحيح البخاريّ ۹: ۲۱ و ۲۲ و فيه: (عبد اللّه) بن ذى الخويصره التميمى و فيه (آيتهم رجل احدى يديه أو قال: ثدييه مثل ثدى المرأه أو مثل البضعه) و فيه اختلافات أخر لفظيه.

۲- ليله الاربعاء لاثنتى عشره بقيت من ذى القعده.

۳- فى المصدر: ثم صار.

۴- إعلام الورى بأعلام الهدى: ۷۰- ۷۵ (ط ۱) و ۱۱۹- ۱۲۸ ط ۲.

**[ترجمه]اعلام الوری: علت غزوه حنین آن بود که هوازن جمعیت انبوهی برای مقابله با رسول خدا صلی الله علیه و آله گرد آوردند و به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفته شد که صفوان بن اُمیّه، نزد خود صد زره دارد، و ایشان نیز آن‌ها را از او درخواست کرد. صفوان گفت: ای محمد! آیا به زور می‌ستانی؟ فرمود: «نه، ولی با تعهد و ضمانت، امانت می گیرم». گفت: این اشکالی ندارد وآن زره‌ها را به او داد و رسول خدا صلی الله علیه و آله با دو هزار نفر از مکیان و ده هزار نفر که در فتح مکه با او همراه بودند، حرکت نمود. پس یکی از اصحابش گفت: امروز هرگز در برابر نفراتی اندک مغلوب نمی گردیم. ولی آن روز بر رسول خدا دشوار گشت. و خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: {و در روز حنین نیز خداوند شما را یاری کرد، آن دم که فراوانی نفرات شما را مغرور و فریفته ساخت.}

و مالک بن عوف نصری با همراهانش از قبایل قیس و ثقیف پیش آمد و رسول خدا صلی الله علیه و آله، عبدالله بن ابی حدرد را به جاسوسی از آنان فرستاد. و او از ابن عوف شنید که می گوید: ای گروه هوازن! شما غضبناک‌ترین و آماده‌ترین عرب هستید و این مرد با قومی که در نبرد او با شجاعت پیکار کنند، مواجه نگردیده است. پس اگر با او رودررو شدید، غلاف شمشیرهایتان را بشکنید و بر او چون پیکره ای واحد، هجوم برید. ابن ابی حدرد به نزد رسول‌خدا صلی الله علیه و آله آمد و او را از گفته ابن عوف آگاه ساخت. عمر گفت: ای رسول‌خدا! آیا نمی‌شنوی آنچه را که ابن ابی حدرد می گوید؟ پیامبر فرمود: «ای عمر! تو گمراه بودی و خداوند تو را هدایت کرد و ابن ابی حدرد راستگوست.»

حضرت صادق علیه‌السلام فرمود: هوازن را درید بن صحه همراهی می کرد و با او که شیخی پیر بود، خارج گشتند و به رأی و نظر او تبرک می‌جستند. چون در اوطاس فرود آمدند، گفت: آری، جولانگاه سپاه و اسبان است. نه زمینی درشت و سنگلاخ است و نه زمینی نرم و هموار.(با این حال) مرا چه می‌شود که صدای بانگ شتران و الاغ‌ها و ناله کودکان را می‌شنوم؟ گفتند: مالک بن عوف به همراه مردم، اموال و زنان و فرزندان آن‌ها را حرکت داده است. گفت: مالک کجاست؟ پس مالک به نزد او فراخوانده شد و آمد. گفت: ای مالک! تو رئیس و امیر قومت گشته‌ای و این روزی است که روزهای بعد از آن، وابسته به آن است. مرا چه می‌شود که بانگ شتران و الاغ‌ها و گریه خردسالان و صدای گوسفندان را می‌شنوم؟ مالک پاسخ داد: خواستم که خانواده و مال هر مردی را پشت سرش قرار دهم تا برای آن‌ها نبرد کند. درید گفت: وای بر تو! کاری پسندیده انجام ندادی که اجتماع هوازن را بر گردن اسبان پیش راندی! و آیا چیزی انسان شکست خورده و گریخته از معرکه را باز می گرداند؟ آن (جنگ) اگر از آن تو باشد، تنها مرد با شمشیر و نیزه‌اش است که تو را سود می‌رساند و اگر بر خلاف تو باشد، به خاطر اهل و مالت مفتضح و رسوا می گردی. مالک گفت: تو پیر شده‌ای و عقلت هم پیر و ضعیف گردیده است. درید گفت: اگر من پیر شده‌ام، پس فردا با کوتاه فکری و عقل نارَسَت، ذلت و خواری را برای قومت به میراث گذار. این روزی است که در آن حاضر نبودم و از آن غایب نگشتم. سپس گفت: جنگی هولناک و خونبار است:

- ای کاش در آن جنگ نوجوان بودم و در آن به شتاب می‌تاختم و پیش می‌رفتم.

جابر گفت: پس راه سپردیم تا آنکه به وادی حنین رسیدیم، آن قوم در شکاف‌ها و تنگه‌های درّه پنهان شده بودند. پس به ناگاه دسته‌های مردان که در دستانشان شمشیر و عمود و نیزه بود ما را هراسان ساختند و بر ما چون پیکره ای واحد هجوم آوردند. در پی این شبیخون، مردم پا به فرار نهادند و کسی به کس دیگر توجهی نمی کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله

در سمت راست ایستاد و شش نفر از بنی عبدالمطلب، قاطر او را در میان گرفتند. و مالک بن عوف پیش آمد درحالی که می‌گفت: محمد را به من نشان دهید. پس پیامبر صلی الله علیه و آله را به او نشان دادند. او که مردی بلند قد و عجول و احمق بود، بر رسول خدا صلی الله علیه و آله هجوم آورد و مردی از مسلمانان با او رودررو گردید. آن دو با هم جنگیدند و مالک او را کشت. گفته شده است که آن مرد مسلمان ، ایمن بن اُمّ ایمن بود. سپس مالک اسبش را پیش راند. ولی اسب از رفتن به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله امتناع کرد. و کلده بن حنبل که برادر مادری صفوان بن امیه بود، فریاد برآورد: بدانید که امروز سحر و جادو باطل شد. صفوان که آن روز مردی مشرک بود گفت: خاموش شو! خدا دهانت را بشکند که به خدا سوگند اگر مردی از قریش سرور و ولی نعمت من باشد، برایم دوست‌داشتنی‌تر از آن است که مردی از هوازن مرا سالار و ارباب گردد.

محمد بن اسحاق گفت: شیب-ه بن عثمان بن ابی طلحه، یکی از بنی عبدالدار که پدرش در روز جنگ احد کشته شده بود، گفت: امروز انتقامم را می‌گیرم. امروز محمد را می‌کشم. گفت: درباره نحوه کشتن رسول خدا صلی الله علیه و آله اندیشه کردم، ولی چیزی پیش آمد و چنان قلبم را پوشاند که از این کار ناتوان گشتم و دانستم که او دست نیافتنی و حفاظت شده است.

و عکرمه از شیبه روایت کرده است که گفت: هنگامی که رسول‌خدا صلی الله علیه و آله را در حنین دیدم که بی‌یار و یاور مانده است، پدرم و عمویم را به یاد آوردم که علی و حمزه آن دو را کشتند. بنابراین با خود گفتم: امروز انتقامم را از محمد می‌ستانم. با این اندیشه، روان گردیدم تا از سمت راست بر او هجوم برم. که ناگهان با عباس بن عبدالمطلب مواجه شدم که ایستاده بود و زرهی سفید رنگ به تن داشت، گویی که آن زره نقره‌ای بود که در میان گرد و غبار آشکار گردد. با خود گفتم: پسر عموی اوست و هرگز او را تنها و بی‌یار و یاور وا نمی‌گذارد. سپس از سمت چپ او آمدم که ناگاه با ابوسفیان بن حارث بن عبدالمطلب رودررو شدم. گفتم: پسر عموی اوست و هرگز او را تنها و بی‌یار و یاور وا نمی‌نهد. سپس از پشت سرش آمدم و چیزی باقی نمانده بود که با شمشیر بر او برجَهم که ناگاه میان من و او زبانه‌ای آتش برآمد که چون برق می... نمود، و چنان بود که ترسیدم مرا بسوزاند. پس دستم را بر چشمم نهادم و عقب نشستم. و پیامبر صلی الله علیه و آله برگشت و (در من) نگریست و فرمود: «ای شیب! ای شیب! نزدیک من شو. خدایا شیطان را از او زایل کن». گفت: پس چشمم را به سوی او برگرداندم، درحالی که او در نزد من دوست‌داشتنی‌تر از چشم و گوشم گشته بود. و فرمود: «ای شیب، با کفار پیکار کن».

و از موسی بن عقبه روایت است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی که سوار قاطر بود، بر روی دو رکاب ایستاد و دستش را به سوی خدا بالا برد تا او را بخواند و فرمود: «پروردگارا! تو را به آنچه به ما وعده کردی، سوگندت می... دهم. خدایا برای آنان شایسته و سزاوار نیست که بر ما چیره گردند.» و اصحابش را ندا داد و آنان را تهییج ساخت: «ای اصحاب بیعت روز حدیبیه! خدا را، خدا را به خاطر آرید و به سوی پیامبرتان بازگردید و هجوم آرید».

و گفته شده است: او فرمود: «ای یاران خدا و یاران رسول‌خدا! ای فرزندان خزرج!» و عباس بن عبدالمطلب را فرمان داد که در میان قوم بانگ برآورد. با ندای عباس، اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی که بر یکدیگر پیشی می‌جستند، به

سوی او شتافتند.

و روایت شـده است که پیـامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «اکنون تنور جنـگ گرم شـد، من بی‌هیـچ دروغی پیامبر هسـتم. من فرزنـد عبـدالمطلب هسـتم.» سـلمه بن اکوع گفت: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله از قـاطر فرود آمـد. سـپس مشتی از خـاک بر گرفت، سـپس با آن از چهره‌های آنان اسـتقبال کرد (آن را بر صورت آنان پاشـید) و فرمود: «چهره‌ها زشت باد.» و خدا هیچ انسانی از آنان نیافریـده بود مگر آنکه با آن یک مشت، چشم او را از خاک پر ساخت و آنان روی برگرداندنـد و گریختند. و مسـلمانان آنان را تعقیب کردنـد و آنان را کشـتند. و خداونـد، زنان و فرزندان و گوسـفندان و اموال آنان را غنیمت مسـلمانان سـاخت. مالـک بن عوف نیز گریخت تـا آنکه بـا گروهی از بزرگان قومش وارد دژ طائف گردیـد. و در این زمان بسـیاری از مردم مکه، هنگامی که یاری خدا و قدرت یافتن و عزیز گشتن دین او را مشاهده کردند، اسلام آوردند.

ابان می گوید: محمدبن حسن بن زیاد برایم از امام صادق (علیه‌السـلام) روایت کرد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز حنین به جز غنـایمی که اطلاـعی از آن وجود نـدارد، چهـار هزار اسـیر و دوازده هزار مـاده شتر را هم تصـاحب کرد و رسول‌خدا صـلی الله علیه و آله، انفال و اموال و اسیران را پشت سر خود در جعرانه نهاد. و مشرکان نیز دو گروه گشتند: اعراب بادیه‌نشین و پیروان آن‌ها راهی اوطاس و ثقیف و کسانی که در پی آنان رفتند، روانه طائف شدند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله، ابوعامر اشعری را به اوطاس فرستاد. او نیز به جنگ پرداخت تا کشته شد. و ابوموسی اشعری که پسر عموی او بود پرچم را برداشت و با آن به نبرد پرداخت تا آنکه فتح و پیروزی نصیب او گردید.

سپس غزوه طائف به وقوع پیوست. رسول‌خدا صلی الله علیه و آله در شوّال سال هشتم هجری راهی طائف گردید و آنان را ده روز و اندی محاصره کرد و نافع بن غیلان بن معتب با سوارانی از ثقیف خارج گردید. علی علیه‌السلام با او به همراه سوارانش رودررو گردید و در ناحیه وجّ برابر هم قرار گرفتند. علی علیه‌السـلام او را کشت و مشرکان گریختند. و از قلعه طائف گروهی از بردگانشـان بـه نزد رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله آمدنـد. از جمله آن‌هـا ابـوبکره، برده حـارث بن کلـده، و منبعث – که مضـطجع نـام داشـت و رسـول خـدا صـلی الله علیـه و آله او را منبعث نامیـد – و وردان برده عبـدالله بن ربیعه بودنـد که اسـلام آوردنـد. چون نماینـدگان طائف به نزد رسول خـدا آمدنـد و اسـلام آوردنـد، گفتنـد: ای رسول‌خـدا! بردگان ما را که نزد تو آمده‌اند، به ما بازگردان. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «نه، چرا که آنان بندگان آزاد شده خداوند هستند».

و واقـدی از شـیوخ و اساتیـدش نقل کرده است: رسول خدا صـلی الله علیه و آله با اصـحابش در مورد دژ طائف مشورت کرد. سلمان فارسـی به او گفت: ای رسول‌خـدا! نظر من آن است که بر ضد قلعه آن‌ها از منجنیق اسـتفاده کنی. رسول‌خدا صـلی الله علیه و آله (این نظر را پسـندید) و فرمان داد تا منجنیقی آماده ساختنـد. و گفته می‌شود که یزید بن زمعه با منجنیق و دو اتاقک چوبی (خرک) پیش آمـد و – گفته می‌شود که او خالـد بن سـعید بود– پس ثقیف خیش‌هـای گـداخته با آتش را بر آنان فرو فرستاد و در نتیجه خرک را به آتش کشیدند. – در پی این اقدام – رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد که تاکستان های آن‌هـا قطع و سوزانـده شود. در این هنگـام سـفیان بن عبـدالله ثقفی نـدا در داد: چرا اموال مـا را قطع می کنی؟ اگر بر مـا چیره شـدی، یا آن‌ها را برمی‌گیری و یا آنکه برای خـدا و خویشاونـدان وا می‌نهی. رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرمود: من آن را برای خدا و خویشاوندان وامی‌نهم. و آن تاکستان ها را رها ساخت.

و رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمانی که اهل طائف را محاصره ساخته بود، علی علیه‌السلام را با سوارانی گسیل داشت و دستور داد هر بتی را که یافت، درهم بشکند. علی علیه‌السلام خارج شد و جمعیت فراوانی از خثعم با او رو در رو گشتند و مردی از آن قوم برابر او قرار گرفت و گفت: آیا مبارزی است؟ ولی هیچ‌کس به سوی او نرفت. علی علیه‌السلام خود به سوی او برخاست. و ابوالعاص بن ربیع، همسر دختر پیامبر صلی الله علیه و آله از جای برخاست و گفت: ای امیر! شما با او نجنگید (من با او می‌جنگم). فرمود: نه، ولی اگر کشته شدم تو امیر و فرمانده مردم هستی. پس علی علیه‌السلام به مقابله او رفت، در حالی که می‌فرمود:

– به راستی که هر پیشوا و امیری را سزاوار است که نیزه مستقیم را از خون سیراب سازد تا آنکه آن را درهم بشکند.

و ضربه‌ای بر او وارد ساخت و او را کشت. و پیش رفت تا آنکه بت‌ها را شکست و به سوی رسول‌خدا صلی الله علیه و آله که هنوز اهل طائف را در محاصره داشت و منتظر او بود، بازگشت. چون پیامبر صلی الله علیه و آله او را دید، تکبیر گفت و دستش را گرفت و با او خلوت کرد.

جابر بن عبدالله روایت کرد و گفت: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله با علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام در جنگ طائف خلوت نمود، عمر بن خطاب نزد او آمد و گفت: آیا بدون ما، با او به نجوا می‌پردازی؟ و با او بدون ما خلوت می‌کنی؟ حضرت پاسخ داد: «ای عمر! من با او به نجوا، راز نگفتم، بلکه این خداست که با او به نجوا سخن گفت». عمر روی برگرداند و گفت: این به آن سخنت می‌ماند که در روز حدیبیه به ما گفتی که: «به یقین، به خواست خداوند در حالی که سرهای خود را تراشیده‌اید، در امن و امان وارد مسجدالحرام خواهید شد». ولی به آن داخل نگشتیم و از آن بازگشتیم. پیامبر صلی الله علیه و آله او را ندا در داد: «من به شما نگفتم که آن سال وارد آن خواهید شد».

گفت: چون علی آمد، گویی که رسول خدا صلی الله علیه و آله از چیزی ترسیده بود [در زبان عربی کنایه از شتاب در کاری است]، به سرعت کوچ کرد. سعید بن عبید ندا در داد: آگاه باش! آن که زنده است تا زمانی که پیروز نگشته است، شایسته نیست رخت سفر بربندد. حضرت فرمود: «خدا کنَد که تو را نه یارای اقامت و نه توان کوچ و مسافرت باشد». بعد از این سخن، سعید فرو افتاد و رانش شکست. و از محمد بن اسحاق نقل شده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله اهل طائف را سی شب یا در آن حدود محاصره ساخت. سپس از آنان روی برگرداند و بازگشت، در حالی که در میان آنان اذان نگفته بود. (آنان را در اسلام داخل نکرده بود). ولی مدتی بعد، نمایندگان طائف در ماه رمضان به حضور وی رسیدند و اسلام آوردند.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله با کسانی که همراهش بودند به جعرانه بازگشت و در آن غنایمی را که در روز حنین به دست آورده بود میان مؤلفه قلوبهم و سایر عرب تقسیم ساخت و انصار هیچ بهره‌ای از آن غنایم نداشتند. و گفته شده است: او برای انصار مقدار اندکی قرار داد و بیشتر غنایم را به مؤلفه قلوبهم داد. محمد بن اسحاق گفت: پیامبر به ابوسفیان بن حرب و پسرش معاویه، و حکیم بن حزام از بنی‌اسد بن عبدالعزّی و نضر بن حارث بن کلده، و علاء بن حارثه ثقفی متحد بنی وهده، و حارث بن هشام از بنی مخزوم، و جبیر بن مطعم از بنی نوفل بن عبد مناف و مالک بن عوف نصری، صد شتر بخشید و این‌ها اصحاب المائ–ۀ (صدتایی‌ها) بودند. و گفته شده است که او به علقمه بن علاثه و اقرع بن حابس و عیینه بن حصن صد شتر و

به عباس بن مرداس چهار شتر بخشید. ولی عباس از سهم خود خشنود نگشت و در خشم شد و شروع به گفتن این ابیات کرد:

– آیا غنیمت من و عبید را میان عیینه و أقرع قرار می‌دهی؟

– که حصن و حابس (پدران عیینه و اقرع) در میان مردم از پدر من، مرداس والاتر نبودند.

– و من هم کمتر از آن دو نبودم. و آن که امروز خوار گردد، دیگر سربلندی نمی‌یابد.

– من در جنگ به انتظار دشمن به کمین می‌نشستم. و هرگز چیزی از دست ندادم و از آنچه خواستم، محروم نگشتم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله

به او فرمود: «تو گفته‌ای: آیا غنیمت من و عبید را میان أقرع و عیینه تقسیم می‌کنی؟». ابوبکر گفت: پدر و مادرم به فدایت که تو شاعر نیستی. فرمود: «چگونه؟» – گفت: – ابوبکر آن شعر را برای او خواند. – . أبوبکر متوجه نشد که پیامبر صلی الله علیه و آله می‌خواست که بر زبان او شعر جاری نگردد، و به همین خاطر بر او اعتراض کرد. – رسول خدا صلی الله علیه و آله

فرمود: «ای علی! به سوی او برخیز و زبانش را قطع کن». عباس می گوید: به خدا سوگند این سخن بر من از روز خثعم نیز گران تر آمد. علی دستم را گرفت و با من به راه افتاد. گفتم: ای علی! آیا تو زبان مرا قطع خواهی کرد؟ فرمود: من درباره تو آنچه را که به آن فرمان داده شده‌ام، به انجام می‌رسانم. تا آنکه مرا وارد آغل‌ها ساخت و فرمود: میان چهار تا صد شتر برگیر و ببند. می گوید: گفتم: پدر و مادرم به فدای شما! شما چه اندازه کریم و بزرگوار و بردبار و نیکوکار و دانایید! علی علیه السلام به من فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به تو چهار شتر بخشید و تو را همراه مهاجران قرار داد. اگر خواستی آن را برگیر، و اگر خواستی صد شتر برگیر و از آنان باش که صد شتر گرفته‌اند. من به علی علیه‌السّلام گفتم: ای علی، تو مرا راهنمایی کن. فرمود: پس من به تو دستور می‌دهم که آنچه را پیامبر به تو داد، بگیری و راضی و خشنود گردی. گفتم: پس من چنان می کنم.

گفت: و گروهی از انصار به خاطر آن (نحوه تقسیم غنایم حنین) در خشم شدند. و بر زبان آن‌ها سخنی زشت و ناپسند جاری شد – . و حسان بن ثابت قصیده‌ای سرود که رسول خدا صلی الله علیه و آله را به خاطر این موضوع سرزنش می کرد. به سیره، جلد ۴، صفحه ۱۴۵ مراجعه کنید. –

تا آنجا که یکی از آن‌ها گفت: این مرد خاندان و پسر عموهایش را دید (و همه غنایم را به آنان داد) و حال آنکه هر جنگ سختی از آن ماست. چون رسول خدا صلی الله علیه و آله ناراحتی انصار از این موضوع را مشاهده کرد، به آنان دستور داد که بنشینند و با آن‌ها، کسی غیر از آن‌ها ننشیند. سپس در حالی که علی علیه‌السلام او را همراهی می کرد، خشمگین به نزد آنان آمد و میان آن‌ها نشست و فرمود: «آیا به نزد شما نیامدم در حالی که بر لبه گودالی از آتش قرار داشتید و خداوند به واسطه من شما را نجات بخشید؟» گفتند: آری، این چنین است. و برای خدا و رسولش بر ما منت و احسان و فضل و کرم است. فرمود: «آیا به نزد شما نیامدم در حالی که شما دشمن بودید و خداوند به واسطه من میان قلب‌های شما انس و اُلفت برقرار

ساخت؟» گفتند: البته که این چنین است. سپس فرمود: «آیا به نزد شما نیامدم در حالی که اندک بودید و خداوند به واسطه من شما را فراوان ساخت؟» و آنچه را که خدا می‌خواست بگوید، گفت. سپس سکوت کرد. سپس فرمود: «آیا مرا پاسخ نمی‌گویید؟». گفتند: ای رسول‌خدا! پدر و مادر ما به فدایت! به چه تو را پاسخ گوییم؟ تو را بر ما منت و احسان و فضل و کرم است. فرمود: «بلکه اگر خواستید می‌گویید: تو به نزد ما آمدی در حالی که رانده و تکذیب شده بودی، پس ما تو را پناه دادیم و تصدیقت نمودیم و هراسان به نزد ما آمدی و تو را امان دادیم.» با این سخن پیامبر، صدایشان بلند شد و بزرگانشان به سوی او برخاستند و دستان و پاها و زانوان او را بوسه زدند و گفتند: از خدا و رسول او راضی و خشنود گشتیم. این ها اموال ماست که در برابر توست و اگر خواستی، آن را نیز میان قومت تقسیم کن. فرمود: «ای گروه انصار! آیا آنگاه که مالی را تقسیم ساختم تا با آن با قومی الفت بگیرم (و آنان را به سوی خود متمایل کنم) و شما به ایمانتان واگذار گشتید، در خود احساس ناراحتی کردید؟ آیا راضی و خشنود نمی‌گردید که غیر از شما با گوسفند و شتر بازگردد و شما هم بازگردید در حالی که رسول خدا سهم شما باشد؟». سپس فرمود: «انصار دوستان همدم و رازدار من هستند. اگر مردم وارد دره‌ای شوند و انصار دره‌ای کوهستانی در پیش گیرند، به یقین وارد دره کوهستانی انصار می‌گردم. خدایا انصار و فرزندان انصار و فرزندان فرزندان انصار را بیامرز.» – گفت: – خواهر پیامبر، دختر حلیمه در میان اسیران قرار داشت و چون بر بالای سر پیامبر ایستاد، گفت: ای محمد! خواهرت، دختر حلیمه اسیر شده است. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله بُرده‌اش را برگرفت و آن را برای او گستراند و او را بر روی آن نشاند. سپس کنار او نشست و از حال او پرسید و او در زمانی که مادرش(حلیمه) پیامبر را شیر می‌داد، از ایشان مراقبت می‌کرد.

و نمایندگان هوازن که اسلام آورده بودند، در جعرانه به خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند و گفتند: ای رسول‌خدا! ما را اصل و عشیره‌ای است و آنچه از بلا و مصیبت بر ما نازل گشته است، از تو پوشیده نیست. پس با نیکی خود بر ما مِنّت بنه که خدا نیز بر تو نیکی کند. و خطیب آنان، زهیر بن صرد به پا خواست و گفت: ای رسول خدا، اگر ما حارث بن ابی شمر یا نعمان بن منذر را شیر می‌دادیم، سپس مانند تو از ما دور می‌شد، بی‌شک با فضل و بخشش و مهربانی‌اش به سوی ما باز می‌گشت. و حال آنکه تو بهترین سرپرستی شدگان هستی (نمک‌خورده و نمکدان نمی‌شکنی). و در آغل‌ها، تنها خاله‌ها و دختر خاله‌ها و دایه‌ها و دختران دایه‌هایت که تو را شیر دادند هستند. و ما از تو هیچ مالی نمی‌خواهیم، تنها آن‌ها را از تو می‌خواهیم. و این درخواست در زمانی مطرح می‌شد که رسول خدا صلی الله علیه و آله، آنچه را که خدا خواسته بود – از آن اموال – تقسیم کرده بود. و هنگامی که خواهرش با او سخن گفت، فرمود: «آنچه سهم من و بنی عبدالمطلب است از آنِ تو باد. و اما آنچه برای مسلمانان است، مرا در برابر آنان به شفاعت گیر». پس چون نماز ظهر را اقامه کردند، او (خواهر پیامبر) برخاست و سخن گفت و آنان هم سخن گفتند. پس جز اقرع بن حابس و عیین–ه بن حصن، همه مردم سهم خود را به او بخشیدند. ولی آن دو از بخشیدن سهمشان امتناع کردند و گفتند: ای رسول‌خدا! اینان مردمانی هستند که برخی از زنان ما را گرفتار ساخته‌اند. پس ما نیز چنان که آنان کردند، از زنان آنان تصاحب می‌کنیم. بنابراین رسول‌خدا صلی الله علیه و آله میان آن‌ها قرعه زد و فرمود: «پروردگارا! تیر قرعه این دو را ضایع و تباه گردان». پس یکی از آن‌ها مرد خدمتکاری از بنی عقیل و دیگری مردی خدمتکار از بنی نمیر را به دست آوردند. چون کار را چنین دیدند، آنچه را که منع می‌کردند، بخشیدند. – گفت: – اگر زنان تقسیم نشده بودند، پیامبر همه آن‌ها را به خواهرش می‌بخشید، همچنان که آنچه را تقسیم نگشته بود، بخشید. ولی آن زنان در سهم مردم قرار گرفته بودند که آن ها را نیز تنها با کسب خشنودی و رضایتشان از آن‌ها گرفت.

و روایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «هر یک از شما که به حق خود چنگ زند، از اولین غنیمتی که به دست آرد، بر گردن او ۶ واجب به ازای هر انسانی قرار می‌گیرد». با این سخن، مسلمانان زنان و فرزندان مردم را به آن‌ها بازگرداندند. – گفت: – و خواهرش با او در مورد مالك بن عوف سخن گفت. فرمود: «اگر به نزد من آید، در امان است». و مالك به نزد او آمد و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز مالش را به او باز گرداند و صد شتر به او داد.

و زهری، از ابوسلمه از ابوسعید خدری روایت کرده‌است که گفت: در حالی که ما در نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بودیم و او غنایم را تقسیم می‌کرد، ناگهان ذوالخویصره که مردی از بنی تمیم بود بر او وارد شد و گفت: ای رسول خدا! به عدالت رفتار کن. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «وای بر تو! اگر من به عدالت رفتار نکنم، پس چه کسی به عدالت رفتار می‌کند؟ و اگر من عدالت نداشتم، ناامید یا زیان کرده می‌شدی». عمر بن خطاب گفت: ای رسول‌خدا! درباره او مرا اجازه ده تا گردنش را بزنم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «او را رها کن که او را اصحابی است که هر کدام از شما، نمازش را در برابر نماز آنان و روزه‌اش را در برابر روزه آنان کوچك می‌شمارد. قرآن می‌خوانند ولی از گلویشان فراتر نمی‌... رود (به آن عمل نمی‌کنند)، و از اسلام خارج می‌شوند، همان‌گونه که تیر از شکار عبور می‌کند و خارج می‌شود. به پیکان آن تیر (که از شکار خارج شده است) نگاه می‌شود، ولی در آن چیزی یافت نمی‌شود. سپس به رصاف آن (رباطی که بر پیکان تیر پیچند) نگاه می‌شود، ولی در آن نیز چیزی یافت نمی‌شود، سپس به قسمت میان پر و پیکان آن نگاه می‌شود ولی در آن چیزی یافت نمی‌شود، سپس به پر آن نگاه می‌شود ولی در آن چیزی پیدا نمی‌شود، (و همه این‌ها در حالی است که آن تیر) از سرگین و خون گذشته است.(کنایه از سرعت خروج آنان از دین) و نشانه آن‌ها مردی سیاه است که یکی از بازوانش مانند پستان زن یا تکه‌ای گوشت است که در جنبش و حرکت است و بر بهترین گروه از مردم خروج می‌نمایند.»

ابوسعید گفت: من شهادت می‌دهم که این سخن را از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم و شهادت می‌دهم که علی بن ابی طالب علیه‌السّلام در حالی که همراهش بودم با آنان جنگید. و فرمان داد آن مرد را بیابند. او را جستجو کرده و یافتند و او را آوردند. و من او را بنا به توصیفاتی که پیامبر صلی الله علیه و آله از او ارائه داده بود، یافتم. بخاری آن را در صحیح روایت کرده است. – . صحیح بخاری ۲: ۲۱ و ۲۲ –

گفتند: سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله

سوار گشت و مردم در پی او رفتند، در حالی که می‌گفتند: ای رسول‌خدا! غنیمت ما را بر ما تقسیم کن. تا آنکه او را به سوی درختی بردند، و ردایش از او برداشته شد. حضرت فرمود: «ای مردم! ردایم را به من بازگردانید. سوگند به آنکه جانم در دست اوست، اگر نزد من به تعداد درختان دنیا شتر بود، همه را بر شما تقسیم می‌ساختم و مرا بخیل و ترسو نمی‌یافتید.» سپس به کنار شتری رفت و از کوهان آن کرکی (موی شتر) برگرفت و آن را میان دو انگشتش نهاد و فرمود: «ای مردم! به خدا سوگند که از غنیمت شما این کرك جز به خاطر خُمس از آنِ من نیست و خمس هم به شما برگردانده می‌شود. پس سوزنی (اگر برداشته‌اید بدهید) که خیانت در غنیمت، در روز قیامت برای اهلش عار و آتش و ننگ و رسوایی به بار می‌آورد.». مردی از انصار با کلافی از رشته‌های مو نزد او آمد و گفت: ای رسول‌خدا! این را برداشتم تا با آن زین شترم را بدوزم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «حق من از آن، برای تو باد.» آن مرد گفت: چون کار به اینجا کشید، مرا به آن نیازی

نیست و آن را از دستش فرو انداخت.

سپس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله در ذی‌القعده از جعرانه به سوی مکه خارج شد و در آن عمره‌اش را به جا آورد. سـپس رهسـپار مدینه گردید. در حالی که معاذ بن جبل جانشین او در میان اهل مکه بود. و محمد بن اسحاق گفت: عتاب بن اسید را به جانشینی گمارد و معاذ را همراه او باقی گذاشت تا مردم را در امر دین آگاه سازد و تعلیمشان دهد. و عتاب بن اسید در آن سال که سال هشـتم هجری بود، با مردم مراسم حج را به جا آورد و پیامبر صـلی الله علیه و آله در فاصله ذی‌الحجّه تا رجب در مدینه اقامت فرمود. - .اعلام الوری باعلام الهدی: ۷۵-۷۰، (ط ۱) و ۱۲۸-۱۱۹، (ط ۲). -

**[ترجمه]

بیان

قـال الجوهری یقال صـدقوهم القتال و یقال للرجل الشـجاع و الفرس الجواد إنه لـذو مصـدق بالفتـح أی صادق الحمله و صادق الجری کأنه ذو صدق فیما یعدک من ذلک.

و فی القاموس أبو حدرد الأسـلمی صـحابی و لم یجئ فعلع بتکریر العین غیره و الحدرد القصـیر کذا فی التسـهیل قوله صـلی الله علیه و آله قد کنت ضالا لعله کان یکذبه لکونه جدید الإسلام فقال صلی الله علیه و آله أنت أیضا کنت کذلک و النهیق بالفتح و النهـاق بالضم صوت الحمار لم أشـهده و لم أغب عنه أی أنا حاضـر بنفسـی لکن لما لم یمکننی القتال فیه و لا تعملون برأیی فکـأنی غائب أو إنی و إن لم أر مثل هـذا القوم لکن أعلم عاقبه الأمر فیه و العوان من الحرب التی قوتل فیها مره و کأنه لیس من المصرع.

و فی الدر النظیم أخب فیها تاره ثم أقع.

و فی النهایه فلم یرعنی إلا رجل أخذ بمنکبی أی لم أشـعر و إن لم یکن من لفظه کأنه فاجأه بغته من غیر موعد و لا معرفه فراعه ذلک و أفزعه.

و قال الجوهری رجل أهوج أی طویل و به تسرع و حمق و قال ربیت القوم سستهم أی کنت فوقهم و منه قول صفوان لأن یربنی رجل من قریش أحب إلی من أن یربنی رجل من هوازن.

قوله فأدرت أی رأیی أو نظری أو هو بمعنی درت.

قد عری أی بقی بلا أعوان إلا أن أسوره هکذا فیما عندنا من النسخ بالسـین یقال سار الرجل إلیه سورا أی وثب و سـرت الحائط أی تسـلقته و لعـل الأـصوب أنه بالصاد من صار الشـی ء أی قطعه و فصـله و الشواظ بالضم و الکسـر لهب لا دخان فیه أو دخان النار و حرها ذکره الفیروزآبادی و قال الماحش المحرق کالممحش و امتحش احترق و قال الذمر الملامه.

و قال الجوهری الذمر الشجاع و ذمرته أذمره ذمرا حثثته و فلان حامی الذمار أی إذا ذمر و غضب حمی.

الله أی أذکرکم الله فی الکره و الرجعه إلیه أو أسألکم الکره.

و قال الفیروزآبادی الـدبابه مشـدده آله تتخذ للحروب فتدفع فی أصل الحصن فینقبون و هم فی جوفها قوله علی وجل کنایه عن سرعه ارتحـاله صـلی الله علیه و آله بعـد مجیئه ألاـ إن الحی مقیم أی من کان حیا ینبغی أن لا یزول حتی یفتـح أو المراد بالحی القبیله إظهارا لعدم براحه.

و قوله صـلی الله علیه و آله لا أقمت و لا ظعنت دعاء علیه بعـدم قـدرته علی الإقامه کما یریـد و لا الظعن بنفسه فصار کـذلک و قال الجوهری الملح الرضاع و الملح بالفتح مصدر قولک ملحنا لفلان ملحا أرضـعناه قوله صـلی الله علیه و آله توه سـهمیهما أی أهلک و ضیع من التوی و هو الهلاک و الهاء للسکت أو من التوه و هو الهلاک و الذهاب.

و قال الجزری فی حدیث الخوارج یمرقون من الدین مروق السهم من الرمیه أی یجوزونه و یخرقونه و یبعدونه کما یمرق السهم الشـی ء المرمی به و یخرج منه و قال الرصاف هو عقب یلوی علی مـدخل النصل فیه و قال فی حـدیث الخوارج فینظر فی نضـیه النضـی نصل السـهم و قیل هو السـهم قبل أن ینحت إذا کان قدحا و هو أولی لأنه جاء فی الحدیث ذکر النصل بعد النضی و هو من السهم ما بین الریش و النصل و القذذ ریش السهم واحدتها قذه انتهی.

أقول: شـبه صـلی الله علیه و آله خروجهم من الدین و عدم انتفاعهم بشـی ء منه بسهم رمی به حیوان فخرج منه بحیث لم یبق فی شی ء من أجزاء السـهم أثر من أجزاء الحیوان و قال الجزری تدردر أی ترجرج تجی ء و تذهب و الأصل تتدردر فحذف إحدی التـاءین تخفیفـا و قال الجزری الجعرانه موضع قریب من مکه و هو فی الحل و میقات الإحرام و هی بتسـکین العین و التخفیف و قد تکسر و تشدد الراء.

**[ترجمه]جوهری گفت: گفته می‌شود: «صـدقوهم القتال»: در نبرد به خوبی با آن ها جنگید و حق جنگ را ادا کرد و به مرد شجـاع و اسب نجیب و تنـدرو: «ذومَصـدق» (بـا فتحه) گفته می‌شود، یعنی در هجوم و دلیری از خود سرسـختی نشان می‌دهـد، گویی که او در آنچه که به خاطر آن تو را بیم می‌دهد، صادق است. و در قاموس آمده است: «أبوحدرد أسـلمی صـحابی بود» و بر وزن فعلع(حدرد) با تکرار عین الفعل، جز در واژه حدرد نیامده است. و بنا به آنچه در التسـهیل آمده است «الحدرد» یعنی کوتاه. این سـخن پیامبر صلی الله علیه و آله : «تو گمراه بودی» شاید به این خاطر گفته شده است که عمر به خاطر تازه مسلمان بودن او را تکذیب می کرده است. به همین خاطر پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «تو نیز این چنین بودی». و «النهیق» با فتحه و «نُهـاق» بـا ضـمّه یعنی صـدای خر. «لم أشـهده و لم أغب عنه»: آن را ندیـدم و از آن غایب نبودم. یعنی من خود در آن حاضـر هسـتم ولی از آنجا که توانایی جنگیـدن در آن را ندارم و به نظر من هم عمل نمی کنند، پس گویی من از آن غایب هسـتم. یا آنکه اگر چه من مانند این قوم ندیدم، ولی عاقبت کار را می‌دانم. و «العوان من الحرب»: جنگی که به یکباره (و به سرعت) در آن کشتار شود و گویا این عبارت جزء شعر نیست.

و در الـدّرالنظیم آمده است: «أخبّ فیها تارهً و أقع»: گاهی در آن می‌تاختم، سـپس با دشـمن می جنگیدم و بسـیاری از آنان را می‌کشـتم. و در النهای–ه آمـده است: «فلم یرعنی إلّا رجلٌ أخذ بمنکبی» یعنی تنها مردی را احساس کردم که شانه مرا گرفت، و اگر چه از لفـظ آن نیست. گویی که او بی‌هیـچ وعـده یـا شـناختی به ناگاه او را گرفته است و همین امر او را هراسان ساخته

است.

و جوهری گفت: «رجل أهوج»: مرد بلندی که احمقانه و شتاب‌زده عمل می‌کند. و گفت: «ربّیتُ القوم»: آن‌ها را مراقبت و اداره کردم. یعنی رئیس آن‌ها بودم. و از آن سخنی است که صفوان گفت: یقیناً اگر مردی از قریش سرور و ولی نعمت من باشد، برایم دوست‌داشتنی‌تر از آن است که مردی از هوازن مرا سالار باشد.

سخنش: «أدرتُ» یعنی در آن اندیشیدم یا نظر افکندم. یا آنکه به معنای (اطرافش چرخیدم) است.

«قد عری»: یعنی بی‌یار و یاور باقی ماند. «إلّا أن أسوره»: در نسخه‌هایی که نزد ماست، به این شکل با سین آمده است. گفته می‌شود: «سارالرجل إليه سوراً» یعنی برجست. و «سرت الحائط» یعنی از دیوار بالا رفتم. و شاید (صاد) درست تر باشد «صار الشیء» یعنی آن را قطع و جدا ساخت. و «الشّواظ» با ضمه و کسره: زبانه آتشی که در آن هیچ دودی وجود ندارد؛ یا به معنی دود آتش و گرمای آن است که این را فیروزآبادی ذکر کرده است. و گفت: «الماحش» مانند «مُمحش» یعنی سوزاننده. و «امتحشَ»: یعنی سوخت. و گفت «الذمر» یعنی سرزنش.

و جوهری گفت: «الذمر»: شجاع. و «ذمرته أذمره ذمراً»: او را برانگیختم و تحریک کردم. و «فلان حامی الذمار»: آنگاه که برانگیخته شود و خشم گیرد، غیرتمندانه برافروخته می‌شود.

«الله الله»: خدا را به یاد شما می‌آورم تا به سوی او بازگشته و هجوم برید. یا آنکه از شما می‌خواهم که حمله کنید. و فیروزآبادی گفت: «الدبّاب-ۀ» با تشدید: وسیله‌ای است که در جنگ‌ها به کار گرفته می‌شود و به پای قلعه برده می‌شود و در حالی که داخل آن هستند، قلعه را سوراخ می‌کنند. سخنش: «علی وجل»، از روی ترس، کنایه از سرعت کوچ پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از آمدن علی علیه‌السّلام است.

«ألا إنّ الحيّ مقيمٌ»: آگاه باش که زنده اقامت می‌کند. یعنی سزاوار است که شخص زنده کوچ نکند و دور نگردد تا پیروز گردد. یا آنکه مقصود از «حيّ»: قبیله و عدم حرکت آن باشد.

و سخن پیامبر صلی الله علیه و آله که فرمود: «تو را نه توان اقامت باشد و نه یارای کوچ»، نفرین بر اوست که از اقامت و کوچ و مسافرت ناتوان گردد. که او نیز چنین گشت. و جوهری گفت: «الملح»: شیر خوردن. و «الملح» با فتحه مصدر، این گفته توست: «مَلَحنا لفلان مَلحاً»: او را شیر دادیم. سخن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم: «توّه سهمیهما»: یعنی تیر قرعه آن دو را ضایع و تباه گردان. از ماده: «توی» به معنی هلاک و نابودی است. و «هاء» برای سکت است. یا آنکه از ماده «توه» به معنای هلاك و رفتن است.

و جزری گفت: در حدیث خوارج: «یمرقون من الدين مروق‌السهم من‌الرمی-ۀ»: یعنی آن‌ها مانند تیر که هدف را می‌شکافد و از آن خارج می‌شود،از دین خارج می‌گردند و آن را می شکافند و از آن دور می‌گردند. و گفت: «الرصّاف»: پی‌ای است که بر مکان وارد شدن پیکان در تیر پیچیده می‌شود. و گفت: در حدیث خوارج آمده است: «فينظر فی نضیـّه»: «النضيّ»: پیکان تیر. و گفته شده است: تیر قبل از تراشیده شدن است، هنگامی که ناتراشیده و بی‌پر است. و این قول صحیح‌تر است. چرا که

در حدیث «النصل» بعد از «النضیّ» ذکر شده است. و آن قسمتی از تیر است که میان پر و پیکان قرار می گیرد. و«القذذ»: پر تیر. مفرد آن «قذّة» است.

مؤلف: پیامبر صلی الله علیه و آله خروج آنان از دین و عدم بهره‌مندی و سودشان از آن را، به تیری تشبیه کرده است که به حیوانی پرتاب شده و از آن خارج گشته است. ولی در هیچ بخشی از اجزاء تیر (به خاطر سرعت خروج آن) اثری از اجزاء حیوان باقی نمانده است. و جزری گفت: «تدردر»: این سو و آن سو می‌جنبد و لرزان است. و اصل آن «تتدردر» است و یکی از دو تاء جهت تخفیف حذف شده است. و جزری گفت: «جعرانه»: مکانی نزدیک مکه است که در حلّ و میقات الإحرام قرار دارد. و آن با تسکین عین و تخفیف است. و گاهی مکسور گشته و مشدّد می گردد.

**[ترجمه]

«۱۰»

کا، الکافی حُمَیْدُ بْنُ زِیَادٍ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّهْقَانِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ الطَّاطَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِیَادٍ بَیَّاعِ السَّابِرِیِّ عَنْ أَبَانٍ (۱) عَنْ عَجْلَانَ بْنِ صَالِحٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ قَتَلَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ بِیَدِهِ یَوْمَ حُنَیْنٍ أَرْبَعِینَ (۲).

۱- خلی المصدر عن قوله: عن أبان.

۲- روضه الکافی: ۳۷۶ ط ۲.

**[ترجمه]کافی: عجلان بن صالح روایت کرده است: از امام صادق علیه‌السلام شنیدم که فرمود: علی بن ابی طالب علیه السلام در روز حنین به تنهایی چهل نفر را کشت - . روضه الکافی: ۳۷۶، ط ۲ - .

**[ترجمه]

«۱۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الْمُؤَلَّفَهِ (۱) قُلُوبُهُمْ قَالَ هُمْ قَوْمٌ وَحَّدُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ خَلَعُوا عِبَادَهَ مَنْ یُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ شَهِدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُمْ فِی ذَلِکَ شُکَّاکٌ فِی بَعْضِ مَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله فَأَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ نَبِیَّهُ صلی الله علیه و آله أَنْ یَتَأَلَّفَهُمْ بِالْمَالِ وَ الْعَطَاءِ لِکَیْ یَحْسُنَ إِسْلَامُهُمْ وَ یَثْبُتُوا عَلَی دِینِهِمُ الَّذِی دَخَلُوا فِیهِ وَ أَقَرُّوا بِهِ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ حُنَیْنٍ تَأَلَّفَ رُؤَسَاءَ الْعَرَبِ (۲) (وَ) مِنْ قُرَیْشٍ وَ سَائِرِ مُضَرَ مِنْهُمْ أَبُو سُفْیَانَ بْنُ حَرْبٍ وَ عُیَیْنَهُ بْنُ حُصَیْنٍ (۳) الْفَزَارِیُّ وَ أَشْبَاهُهُمْ مِنَ النَّاسِ فَغَضِبَتِ الْأَنْصَارُ وَ اجْتَمَعَتْ (۴) إِلَی سَعْدِ بْنِ عُبَادَهَ فَانْطَلَقَ بِهِمْ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْجِعْرَانَهِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَ تَأْذَنُ لِی فِی الْکَلَامِ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ إِنْ کَانَ هَذَا الْأَمْرُ مِنْ هَذِهِ الْأَمْوَالِ الَّتِی قَسَمْتَ بَیْنَ قَوْمِکَ شَیْئاً أَنْزَلَ اللَّهُ (۵) رَضِینَا وَ إِنْ کَانَ غَیْرَ ذَلِکَ لَمْ نَرْضَ.

قَالَ زُرَارَهُ وَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَ کُلُّکُمْ عَلَی قَوْلِ سَیِّدِکُمْ (۶) فَقَالُوا سَیِّدُنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ قَالُوا فِی الثَّالِثَهِ (۷) نَحْنُ عَلَی مِثْلِ قَوْلِهِ وَ رَأْیِهِ قَالَ زُرَارَهُ فَسَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ فَحَطَّ اللَّهُ نُورَهُمْ وَ فَرَضَ اللَّهُ لِلْمُؤَلَّفَهِ قُلُوبُهُمْ سَهْماً فِی الْقُرْآنِ (۸).

۱- فی المصدر و: تفسیر العیّاشیّ: و المؤلّفه قلوبهم. و الآیه فی سوره البراءه: ۶۱.

۲- من رءوس العرب خ ل فی المصدر: رأسا من رؤساء العرب. و فی تفسیر العیّاشیّ: رءوسهم من رءوس العرب من قریش.

۳- حصن خ ل. أقول: هذا هو الصحیح علی ما تقدم و علی ما فی السیره و غیره.

۴- فی تفسیر العیّاشیّ: فاجمعوا.

۵- فی المصدر: انزله اللّه، و فی تفسیر العیّاشیّ: امرک اللّه به.

۶- فی المصدر: (سیدکم سعد) و فی العیّاشیّ علی مثل قول سعد (سیدکم خ).

۷- فی تفسیر العیّاشیّ: [قالوا: اللّه سیدنا و رسوله، فاعادها علیه ثلاث مرّات کل ذلک یقولون: اللّه سیدنا و رسوله: ثم قالوا بعد الثالثه] أقول: لعل الصحیح: فاعادها علیهم.

۸- أصول الکافی ۲: ۴۱۱.

**[ترجمه]کـافی: زراره از امـام محمـد بـاقر علیه السـلام روایت کرد که از او درباره این سـخن پروردگار: «المُؤلَّفه قُلوبُهُم - . البراءه/۶۱ - » پرسیدم. حضرت پاسخ داد: آنان مردمانی بودند که خداوند عزّ و جلّ را به یگانگی خواندند و عبادت غیر او را وا نهادنـد و شـهادت دادنـد که هیـچ خدایی جز خدای یگانه وجود ندارد و محمد، رسول و فرسـتاده خدا می‌باشد. با این حال آنان در صـحّت برخی از گفته‌ها و اعمال حضـرت محمـد صـلّی اللّه علیه و آله دچار تردیـد بودند. از همین رو، خداوند عزّ و جـلّ به پیامبرش فرمان داد که با مال و بخشـش با آنان، انس و اُلفت برقرار سازد تا اسـلامشان نیکو گردد و بر دینی که در آن داخـل گشـتند و آن را پذیرفتنـد، اسـتوار گردنـد. بر همین اسـاس رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله نیز در روز حنین با بزرگان عرب از قریش و سایر مضر انس و اُلفت برقرار ساخت که شامل: ابوسفیان بن حرب و عیینه بن حصین فزازی و امثال آنان بود. این امر انصار را به خشم آورد و آنان در نزد سـعد بن عباده گرد آمدند. او نیز با آنان به سوی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که در جعرانه بود، رهسپار گردید و چون بدانجا رسـید، به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفت: ای پیامبر خدا! آیا مرا اجازه سخن می‌دهی؟ رسول خـدا فرمود: «آری». سـعد گفت: اگر این کار تو در تقسـیم اموال میان قومت، امری است که پروردگار آن را نازل ساخته است، ما به آن راضـی و خشـنودیم. ولی اگر حقیقت کار خلاف آن باشـد، ما از آن رضایت نـداریم. زراره می‌گویـد: از امام باقر علیه السـلام شـنیدم که پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله به آنان فرمود: ای گروه انصار! آیا همه شـما با سـخن بزرگ خویش، هم رأی و هم نظر هستیـد؟». گفتنـد: بزرگ ما، خـدا و پیامبر او می‌باشـند. سـپس (بعد از اصـرار پیامبر) در بار سوم گفتند: ما نیز بر همان سـخن و نظر او هستیم. زراره می‌گوید: از امام باقر علیه السـلام شـنیدم که فرمود: در پی این سخن، خداوند از نور آنان کاست و در قرآن برای مولّفه قلوبهم سهمی واجب ساخت. - . اصول کافی ۲: ۴۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ مِثْلَهُ ثُمَّ قَالَ قَالَ زُرَارَهُ (۱) قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام فَلَمَّا كَانَ فِی قَابِلٍ جَاءُوا بِضِعْفِ الَّذِی أَخَذُوا وَ أَسْلَمَ نَاسٌ كَثِیرٌ قَالَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَطِیباً فَقَالَ هَذَا خَیْرٌ أَمِ الَّذِی قُلْتُمْ قَدْ جَاءُوا مِنَ الْإِبِلِ بِكَذَا وَ كَذَا ضِعْفَ مَا أَعْطَیْتُهُمْ وَ قَدْ أَسْلَمَ لِلَّهِ عَالَمٌ وَ نَاسٌ كَثِیرٌ وَ الَّذِی نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِیَدِهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ عِنْدِی مَا أُعْطِی كُلَّ إِنْسَانٍ دِیَتَهُ عَلَی أَنْ یُسْلِمَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِینَ.

- ثم روی العیاشی بسند آخر عن زراره عنه علیه السلام مثله (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از زراره همانند آن را آورده است. سپس گفته است: زراره گفت: امام محمد باقر علیه السلام فرمود: چون سـال بعـدی فرا رسـید، آنان (المولّفه قلوبهم) به همان میزانی که از پیامبر گرفته بودنـد، برای او اموال آوردنـد. و مردمان بسیاری نیز در اسـلام داخل گشـتند. در این هنگام رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله به سخن برخاست و فرمود: «آیا این بهتر و نیکوتر است یـا آنچه شـما می‌گفتیـد؟ که اینان به همان انـدازه‌ای که به آنان بخشـیدم، این مقـدار شتر آورده‌انـد و حال آنکه (علاوه بر آن) جهانی و مردمان بسیاری نیز اسـلام آورده‌انـد. سوگنـد به آن که جان محمد در دست اوست، بی هیچ تردیدی دوسـت می‌داشـتم که آن انـدازه مـال و ثروت در اختیـار داشـتم که بـا آن دیه هر انسـانی را به او می‌پرداختم تـا به پروردگـار

جهانیان اسلام آورند».

**[ترجمه]

«۱۳»

ثُمَّ قَالَ الْحَسَنُ بْنُ مُوسَی وَ مِنْ غَیْرِ هَذَا الْوَجْهِ رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ حِینَ قَسَمَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله غَنَائِمَ حُنَیْنٍ مَا هَذِهِ الْقِسْمَهُ (۳) مَا یُرِیدُ اللَّهُ بِهَا فَقَالَ لَهُ بَعْضُهُمْ یَا عَدُوَّ اللَّهِ تَقُولُ هَذَا لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ جَاءَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ بِمَقَالَتِهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله قَدْ أُوذِیَ أَخِی مُوسَی بِأَکْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ قَالَ وَ کَانَ یُعْطِی لِکُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُؤَلَّفَهِ قُلُوبُهُمْ مِائَهَ رَاحِلَهٍ (۴).

**[ترجمه]سپس گفت: حسن بن موسی گفت: او به غیر این اسناد روایی (به طریقی دیگر) روایت نمود و گفت: هنگامی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله غنایم حنین را تقسیم ساخت، مردی از میان آن‌ها گفت: این چه تقسیمی است؟ خدا به چنین تقسیمی فرمان نداده است! چون این سخن بر زبان راند، یکی از آن‌ها(مسلمانان) به او گفت: ای دشمن خدا! آیا به رسول خدا چنین سخنی می گویی؟ سپس به نزد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمد و او را از گفته آن مرد آگاه ساخت. پیامبر فرمود: «به راستی که برادرم موسی بیش از این مورد آزار قرار گرفت. ولی باز صبر پیشه نمود.» گفت: پیامبر به هر مردی از مؤلّفه قلوبهم ۱۰۰شتر باری می‌داد - . تفسیر عیاشی۲ : ۹۲-۹۱ - .

**[ترجمه]

«۱۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جماعه عن أبی المفضل عن أحمد بن عبید الله بن عمار الثقفی (۵) عن علی بن محمد بن سلیمان النوفلی سنه خمس و أربعین و مائتین عن أبیه عن یزید بن عبد الملک النوفلی عن أبیه عن المغیره بن الحارث بن نوفل بن الحارث بن عبد المطلب عن أبیه عن جده نوفل أنه کان یحدث عن یوم حنین قال:

فر الناس جمیعا و أعروا رسول الله صلی الله علیه و آله فلم یبق معه إلا سبعه نفر من بنی عبد المطلب العباس و ابنه الفضل و علی و أخوه عقیل و أبو سفیان و ربیعه و نوفل بنو الحارث بن عبد المطلب و رسول الله صلی الله علیه و آله مصلت سیفه فی المجتلد و هو علی

۱- فی المصدر: عن زراره و حمران و محمّد بن مسلم عن ابی جعفر و ابی عبد اللّه علیهما السلام (و المؤلّفه قلوبهم) قال: قوم تألفهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و قسم فیهم الشی ء: قال زراره قال أبو جعفر علیه السلام: فلما کان فی قابل جاءوا بضعف الذی اخذوا.

۲- فى المصدر: نحوه.

۳- فى المصدر: ان هذه القسمه.

۴- تفسير العيّاشيّ ۲: ۹۱ و ۹۲.

۵- فى المصدر: أحمد بن عبيد اللّه بن محمّد بن عمّار الثقفى.

بغلته الدلدل و هو يقول:

أنا النبی لا کذب*** أنا ابن عبد المطلب

قال الحارث بن نوفل فحدثنی الفضل بن العباس قال التفت العباس یومئذ و قد أقشع (۱) الناس عن بکره أبیهم فلم یر علیا فیمن ثبت فقال شوهه بوهه (۲) أ فی مثل هذه الحال یرغب ابن أبی طالب بنفسه عن رسول الله صلی الله علیه و آله و هو صاحب ما هو صاحبه یعنی المواطن المشهوره له فقلت نقص قولک لابن أخیک یا أبه قال ما ذاک یا فضل قلت أ ما تراه فی الرعیل الأول أ ما تراه فی الرهج قال أشعره لی یا بنی قلت ذو کذا (۳) ذو البرده قال فما تلک البرقه قلت سیفه یزیل به بین الأقران فقال بر بن بر فداه عم و خال قال فضرب علی یومئذ أربعین مبارزا کلهم یقده حتی أنفه و ذکره قال و کانت ضرباته مبتکره. (۴).

**[ترجمه]أمالي طوسی: مغیره بن حارث بن نوفل بن حارث بن عبدالمطلب از پدرش از جدّش نوفل روایت کرد که درباره روز حنین گفت: همه مردم گریختند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را تنها وا نهادند. و کار چنان شد که با او جز هفت نفر از بنی عبدالمطلب، احدی باقی نماند. و آن هفت نفر نیز شامل: عباس، و پسرش فضل، و علی، و برادرش عقیل، سه فرزند حارث بن عبدالمطلب یعنی: ابوسفیان، ربیعه و نوفل بودند. و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نیز سوار بر قاطر خود، دلدل، شمشیر از نیام برکشیده بود و این شعر را می‌خواند:

- من کسی هستم که بی هیچ دروغی پیامبر پروردگارم.

- من‌ازفرزندان‌عبدالمطلب‌هستم.

حارث بن نوفل می گوید: فضل بن عباس برایم گفت: در آن روز که مردم همگی پراکنده شده‌بودند، عباس روی برگرداند و نگریست. ولی در میان کسانی که پابرجا مانده بودند، علی را ندید. از همین رو گفت: چهره‌اش زشت و لعنت بر او باد! آیا در چنین وضعیتی، پسر ابوطالب از رسول خدا روی برمی‌گرداند؟ در حالی که او صاحب همان است که او صاحب آن است؟ و منظورش جایگاه‌های - ایام الله - مشهور او بود. من گفتم:پدر جان! از سخنت درباره برادر زاده‌ات بکاه! - سخنت را اصلاح کن -. گفت: ای فضل! چرا چنین می گویی؟ گفتم: آیا او را در میان دسته اول سواران نمی‌بینی؟ آیا او را در میان گرد و غبار نمی‌بینی؟ گفت: ای پسرم! مرا بر او آگاهی ده. گفتم: چنین نشانی دارد و بُرده بر خویش پوشیده است. گفت: پس آن برق چیست؟ گفتم: شمشیر اوست که با آن میان هماوردان، پراکندگی و جدایی می‌اندازد. گفت:راو جوانی راستگو و نیک‌کردار است که پسر مردی راستگو و نیک‌کردار می باشد. عمو و دایی به فدای او باد! - گفت: - علی علیه‌السّلام در آن روز بر چهل مبارز ضربه وارد ساخت که همه را به دو نیم ساخت حتی بینی و ذَکَرشان را. و ضربات علی، یگانه و بُرّان و کشنده بود. - . المجالس و الأخبار: ۱۷ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفيروزآبادی أعروا صاحبهم ترکوه و قال قشع القوم کمنع فرقهم فأقشعوا و هو نادر قوله عن بکره أبیهم أی عن آخرهم و قد مر و قال الفیروزآبادی شاه وجهه شوها و شوهه قبح و قال البوهه بالضم الصقر سقط ریشه و الرجل الطائش و الأحمق و البوه بالفتح اللعن و الرعیل جماعه الخیل و الرهج و یحرک الغبار و زیله فرقه و قال فی النهایه فی الحدیث کانت ضربات علی مبتکرات لا عوانا أی إن ضربته کانت بکرا یقتل بواحده منها لا یحتاج أن یعید الضربه ثانیا یقال ضربه بکر إذا کانت قاطعه لا تثنی.

**[ترجمه]فیروز آبادی گفت: «أعروا صاحبهم»: او را ترک کردند. و گفت: «قشع‌القوم» بر وزن مَنَعَ: آنان را پراکنده ساخت و آنان متفرق شدند. و آن سخنی نادر است. سخنش: «عن بکرة أبیهم»: یعنی از آخرشان و قبلاً ذکر شد. و فیروزآبادی گفت: «شاه وجهه شوهاً و شوه-هً»: چهره‌اش زشت شد. و گفت: «البُوه-هٔ» با ضمّه: بازی که پرهایش ریخته باشد. و نیز مرد بی‌فکر و احمق. و «البَوه» با فتحه: لعن و نفرین. و«الرعیل»: جماعت اسبان (مجازاً سواران). و «الرَهَج» با تحریک: غبار. «زیّله»: آن را پراکنده ساخت. و در النهایه گفت: در حدیث آمده است: «کانت ضربات علی مبتکرات لا عواناً»: یعنی ضربه او یکی بود و با یک ضربه می کشت و نیازی نداشت که برای دومین بار ضربه وارد کند. گفته می‌شود: «ضرب-هٔ بکر»: آنگاه که برّان و کشنده باشد و دو ضربه نگردد.

**[ترجمه]

«۱۵»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ سَعِیدٍ الْحَضْرَمِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَکَرِیَّا بْنِ سَارِیَةَ الْمَکِّیِّ الْقُرَشِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ کَثِیرِ بْنِ طَارِقٍ عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَّبُوذَ عَنْ أَبِی الطُّفَیْلِ عَنْ أَبِی ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ

۱- فی نسختی المصحّحه: و قد انقشع.

۲- شوهه بوهه خ ل.

۳- فی المصدر: ذو کذا ذو کذا ذو البرده.

۴- المجالس و الاخبار: ۱۷.

قَدِمَ عَلَيْهِ وَفْدُ أَهْلِ الطَّائِفِ يَا أَهْلَ الطَّائِفِ وَ اللَّهِ لَتُقِيمُنَّ الصَّلَاةَ وَ لَتُؤْتُنَّ الزَّكَاةَ أَوْ لَأَبْعَثَنَّ عَلَيْكُمْ (۱) رَجُلًا كَنَفْسِی یُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ یَقْصَعُکُمْ بِالسَّیْفِ فَتَطَاوَلَ لَهَا أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ بِیَدِ عَلِیٍّ فَأَشَالَهَا (۲) ثُمَّ قَالَ هُوَ هَذَا فَقَالَ أَبُو بَکْرٍ وَ عُمَرُ مَا رَأَیْنَا کَالْیَوْمِ فِی الْفَضْلِ قَطُّ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابوذر گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی که نمایندگان مردم طائف به نزد او آمده بودند، فرمود: «ای مردم طائف! به خدا سوگند یا نماز به پا می‌دارید و زکات می‌پردازید، یا آنکه مردی مانند خودم به سوی شما گسیل خواهم داشت که خدا و رسولش را دوست می‌دارد و خدا و رسولش هم او را دوست دارند و با ضربه شمشیر شما را به سختی در هم می‌کوبد.» با این سخن، اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله مشتاقانه برای آن با هم رقابت کردند. ولی او دست علی را گرفت و آن را بالا برد، و فرمود: «او، این مرد است». در این هنگام ابوبکر و عمر گفتند: هرگز همانند امروز [او را] در فضل و برتری ندیدیم. - . المجالس و الاخبار: ۱۹ -

**[ترجمه]

بیان

القصع شده المضغ و قصع الغلام کمنع ضرب ببسط کفه علی رأسه (۴).

**[ترجمه]«القصع»: شدّت جویدن. و «قَصَعَ الغلامَ» مانند مَنَعَ: کف دستش را گشود و بر سرش زد.

**[ترجمه]

«۱۶»

ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مَرَّ بِالنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یَوْمٌ کَانَ أَشَدَّ عَلَیْهِ مِنْ یَوْمِ حُنَیْنٍ وَ ذَلِکَ أَنَّ الْعَرَبَ تَبَاغَتْ عَلَیْهِ (۵).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابن ولید، از صفّار، از ابن معروف از ابن ابی عمیر از عبدالرحمن بن حجاج از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: بر رسول خدا روزی سخت‌تر از حنین نگذشت. چرا که آن روز، عرب بر او جفا کردند. - . علل الشرائع: ۱۵۸ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ل، الخصال بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ قَالَ: قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَوْمَ الشُّورَی نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَیَنْتَهِیَنَّ بَنُو وَلِیعَهَ أَوْ لَأَبْعَثَنَّ إِلَیْهِمْ رَجُلًا کَنَفْسِی طَاعَتُهُ کَطَاعَتِی وَ مَعْصِیَتُهُ کَمَعْصِیَتِی یَغْشَاهُمْ بِالسَّیْفِ

غَیْرِی قَالُوا اللَّهُمَّ لَا (۶).

**[ترجمه]الخصال: با اسـناد از عامر بن واثله روایت کرده است که گفت: امیرالمؤمنین علیه‌السّلام در روز شورا فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم، آیا در میان شـما جز من کسـی است که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم درباره او فرموده باشد: «یـا بنی‌ولیعه به نافرمـانی پایان می‌دهنـد و یا آنکه مردی به سوی آنان گسـیل خواهم داشت کهماننـد من است و اطاعت از او چون اطـاعت من و نافرمـانی از او چون نافرمـانی من است، و بـا ضـربه شمشـیر آنان را در برمی‌گیرد؟» گفتنـد: البته که نه. - . الخصال ۲: ۱۲۱ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ج، الإحتجاج عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ یَوْمَ الشُّورَی نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ نَاجَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله یَوْمَ الطَّائِفِ فَقَالَ أَبُو بَکْرٍ وَ عُمَرُ نَاجَیْتَ (۷) عَلِیّاً دُونَنَا فَقَالَ لَهُمَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَا أَنَا نَاجَیْتُهُ بَلِ اللَّهُ أَمَرَنِی بِذَلِکَ غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله لَأَبْعَثَنَّ إِلَیْکُمْ رَجُلًا امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِیمَانِ (۸) (غَیْرِی) قَالُوا لَا (۹).

۱- فی المصدر: أو لا بعثن الیکم.

۲- أشال الشی ء: رفعه و حمله.

۳- المجالس و الاخبار: ص ۱۹.

۴- و یقال ایضا: قصع القمله بظفره: أی قتلها، و قصعت الرحی الحب: فصخته و طحنته و قصع الرجل صغره و حقره.

۵- علل الشرائع: ص ۱۵۸ و فیه: خیبر مکان حنین. و لعله وهم من الطابع.

۶- الخصال ۲: ۱۲۱.

۷- فی المصدر: یا رسول اللّه ناجیت.

۸- فی المصدر: للایمان غیری.

۹- الاحتجاج: ۷۴ و ۷۵.

**[ترجمه]الاحتجاج: از عمرو بن شمر، از جابر، از امام محمد باقر علیه‌السّلام روایت است که امیرالمؤمنین علیه‌السّلام در روز شورا فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم: آیا در میان شما جز من کسی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در جنگ طائف با او زمزمه و نجوا کرد، پس ابوبکر و عمر گفتند: بدون ما با علی به نجوا نشستی؟ و در پاسخ، پیامبر صلی الله علیه و آله به آن دو فرمود: «من با او نجوا نکردم، بلکه خداوند مرا به آن فرمان داد»؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند، آیا در میان شما کسی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در مورد او فرموده باشد: «یقیناً مردی به سوی شما گسیل خواهم داشت که خداوند قلب او را برای ایمان آزموده است»؟ گفتند: نه. - . الاحتجاج: ۷۵-۷۷ -

**[ترجمه]

«۱۹»

أقول: قال الطبرسی رحمه الله فی مجمع البیان، ذکر أهل التفسیر و أصحاب السیر أن رسول الله صلی الله علیه و آله لما افتتح مکه خرج منها متوجها إلی حنین لقتال هوازن و ثقیف فی آخر شهر رمضان أو فی شوال سنه ثمان من الهجره و ذکر القصه نحوا مما مر إلی أن ذکر هزیمه المسلمین و نداء العباس ثم قال فلما سمع المسلمون صوت العباس تراجعوا و قالوا لبیک لبیک و تبادر الأنصار خاصه و نزل النصر من عند الله و انهزمت هوازن هزیمه قبیحه فمروا فی کل وجه و لم یزل المسلمون فی آثارهم و مر مالک بن عوف فدخل حصن الطائف و قتل منهم زهاء مائه رجل و أغنم الله المسلمین أموالهم و نساءهم و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله بالذراری و الأموال أن تحدر إلی الجعرانه و ولی علی الغنائم بدیل بن ورقاء الخزاعی و مضی علیه السلام فی أثر القوم فوافی الطائف فی طلب مالک بن عوف و حاصر أهل الطائف بقیه الشهر فلما دخل ذو القعده انصرف إلی (۱) الجعرانه و قسم بها غنائم حنین و أوطاس قال سعید بن المسیب حدثنی رجل کان فی المشرکین یوم حنین قال لما التقینا نحن و أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله لم یقفوا لنا حلب شاه فلما کشفناهم جعلنا نسوقهم حتی انتهینا إلی صاحب البغله الشهباء یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله فتلقانا رجال بیض الوجوه فقالوا لنا شاهت الوجوه ارجعوا فرجعنا و رکبوا أکتافنا فکانوا إیاها یعنی الملائکه:.

قال الزهری و بلغنی أن شیبه بن عثمان قال: استدبرت رسول الله صلی الله علیه و آله یوم حنین و أنا أرید أن أقتله بطلحه بن عثمان و عثمان بن طلحه و کانا قد قتلا- یوم أحد فأطلع الله رسوله علی ما فی نفسی فالتفت إلی و ضرب فی صدری و قال أعیذک بالله یا شیبه فأرعدت فرائصی فنظرت إلیه و هو أحب إلی من سمعی و بصری فقلت أشهد أنک رسول الله و أن الله أطلعک علی ما فی نفسی

۱- و اتی خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

و قسم رسول الله صلى الله عليه و آله الغنائم بالجعرانه و كان معه من سبى هوازن سته آلاف من الذرارى و النساء و من الإبل و الشاء ما لا يدرى عدته قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمَرَ مُنَادِياً فَنَادَى يَوْمَ أَوْطَاسٍ أَلَا لَا تُوطَأُ الْحَبَالَى حَتَّى يَضَعْنَ وَ لَا الْحَيَالَى (۱) حَتَّى يُسْتَبْرَأْنَ بِحَيْضَةٍ (۲) ثُمَّ أَقْبَلَتْ وُفُودُ هَوَازِنَ وَ قَدِمَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِالْجِعْرَانَهِ مُسْلِمِينَ وَ قَامَ خَطِيبُهُمْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مَا فِي الْحَظَائِرِ مِنَ السَّبَايَا خَالاتُكَ وَ حَوَاضِنُكَ اللَّاتِي كُنَّ يَكْفُلْنَكَ فَلَوْ أَنَّا مَلَحْنَا ابْنَ أَبِي شِمْرٍ أَوِ النُّعْمَانَ بْنَ الْمُنْذِرِ ثُمَّ أَصَابَنَا مِنْهُمَا مِثْلُ الَّذِي أَصَابَنَا مِنْكَ رَجَوْنَا عَائِدَتَهُمَا وَ عَطْفَهُمَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْمَكْفُولِينَ ثُمَّ أَنْشَدَ أَبْيَاتاً (۳) فَقَالَ صلى الله عليه و آله أَيُّ (۴) الْأَمْرَيْنِ أَحَبُّ إِلَيْكُمُ السَّبْيُ أَمِ الْأَمْوَالُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ خَيَّرْتَنَا بَيْنَ الْحَسَبِ وَ بَيْنَ الْأَمْوَالِ وَ الْحَسَبُ أَحَبُّ إِلَيْنَا وَ لَا نَتَكَلَّمُ فِي شَاهٍ وَ لَا بَعِيرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَمَّا الَّذِي لِبَنِي هَاشِمٍ فَهُوَ لَكُمْ وَ سَوْفَ أُكَلِّمُ لَكُمُ الْمُسْلِمِينَ وَ أَشْفَعُ لَكُمْ فَكَلِّمُوهُمْ وَ أَظْهِرُوا إِسْلَامَكُمْ فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْهَاجِرَةَ قَامُوا فَتَكَلَّمُوا فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله قَدْ رَدَدْتُ الَّذِي لِبَنِي هَاشِمٍ وَ الَّذِي بِيَدِي عَلَيْهِمْ فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُعْطِيَ غَيْرَ مُكْرَهٍ فَلْيَفْعَلْ وَ مَنْ كَرِهَ أَنْ يُعْطِيَ فَلْيَأْخُذِ الْفِدَاءَ وَ عَلَيَّ فِدَاؤُهُمْ فَأَعْطَى النَّاسُ مَا كَانَ بِأَيْدِيهِمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنَ النَّاسِ سَأَلُوا الْفِدَاءَ. (۵).

۱- فی المصدر: و لا غير الحبالى.

۲- فی الامتاع: و اصاب المسلمون سبايا فكانوا يكرهون ان يقعوا عليهن و لهن أزواج، فسألوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله عن ذلك فانزل اللّه: و المحصنات من النساء الا ما ملكت ايمانكم كتاب اللّه عليكم و احل لكم ما وراء ذلكم ان تبتغوا باموالكم محصنين غير مسافحين فما استمتعتم به منهن فآتوهن اجورهن فريضه و لا جناح عليكم فيما تراضيتم به من بعد الفريضه ان اللّه كان عليما حكيما» و قال صلّى اللّه عليه و آله يومئذ: «لا توطأ حامل من السبى حتّى تضع حملها، و لا غير ذات حمل حتّى تحيض» و سألوه يومئذ عن العزل فقال: ليس من كل الماء يكون الولد، و إذا أراد اللّه ان يخلف شيئا لم يمنعه شى ء.

۳- ستمر بك فيما يأتى.

۴- و اى خ ل.

۵- مجمع البيان ۵: ۱۸- ۲۰.

**[ترجمه]مؤلف: طبرسی رحمه اللّه علیه در مجمع‌البیان گفته است: اهل تفسیر و سیره نویسان آورده‌اند که چون پیامبر صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد، در آخر ماه رمضان یا در شوال سال هشتم هجری برای جنگ با هوازن و ثقیف از آن به سوی حنین خارج شد. و این واقعه را مانند آنچه گذشت ذکر کرد، تا آنجا که شکست مسلمانان و ندای عباس را آورد. سپس گفت: چون مسلمانان صدای عباس را شنیدند، بازگشتند و گفتند: لبیک، لبیک. و بویژه انصار که بر یکدیگر پیش می‌گرفتند و یاری و پیروزی از جانب خداوند نازل گردید و هوازن شکست مفتضحانه‌ای متحمل شدند و به هر سو گریختند. و مسلمانان نیز پیوسته در تعقیب آنان بودند. از آن سو مالک بن عوف راه پیمود و وارد قلعه طائف گردید و از آن‌ها صد مرد کشته شد. و خداوند اموال و زنان آنان را غنیمت مسلمانان ساخت. و رسول‌خدا صلی الله علیه و آله فرمان داد که زنان و کودکان و اموال به جعرانه برده شود و بدیل بن ورقاء خزاعی را بر غنایم گمارد. و خود در پی قوم روان گردید. تا آنکه در طلب مالک بن عوف به طائف رسید و بقیه ماه(شوال)، اهل آن را به محاصره درآورد. پس چون ماه ذی‌القعده فرا رسید به جعرانه بازگشت و در آن، غنایم حنین و اوطاس را تقسیم ساخت.

سعید بن مسیّب می‌گوید: مردی که در روز حنین همراه مشرکان بود، برایم گفت: هنگامی که ما و اصحاب رسول‌خدا صلی الله علیه و آله رودرروی یکدیگر قرار گرفتیم، به اندازه یک‌بار دوشیدن گوسفند برابر ما پایداری نکردند و ما آنان را شکست دادیم و شروع به راندن آنان کردیم. تا آنکه به صاحب قاطر خاکستری یعنی رسول‌خدا صلی الله علیه و آله رسیدیم.در این هنگام مردانی سپید چهره در برابر ما قرار گرفتند و به ما گفتند: چهره‌ها زشت باد، برگردید. ما نیز راه بازگشت در پیش گرفتیم و آنان بر کتف‌های ما سوار گشتند که آن‌ها فرشتگان بودند.

زهری گفت: و به من خبر رسید که شیب-ه بن عثمان گفت: در روز جنگ حنین از پشت سر به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتم و می خواستم که به انتقام طلح-ه بن عثمان و عثمان بن طلحه که در جنگ احد کشته شدند، او را بکشم. ولی خداوند، رسولش را از آنچه در درون من بود آگاه ساخت و او به سوی من برگشت و بر سینه‌ام زد و فرمود: «ای شیبه! تو را به خدا پناه می‌دهم.» چون این سخن گفت، گوشت میان کتف و پهلویم به لرزه افتاد و به او نگاه کردم و احساس کردم که او نزد من از گوش و چشم نیز دوست‌داشتنی‌تر گشته است. بنابراین گفتم: شهادت می‌دهم که تو فرستاده خداوند هستی و خداوند تو را از آنچه در درون من بود، آگاه ساخت. و رسول خدا صلی الله علیه و آله غنایم را در جعرانه تقسیم کرد. و از اسیران هوازن شش هزار زن و کودک و مقدار نامشخصی شتر و گوسفند همراه او بودند.

انس بن مالک گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز اوطاس به منادی فرمان ندا داده بود. او بانگ برآورد: آگاه باشید! با زنان باردار تا زمانی که وضع حمل کنند و زنان غیرباردار تا زمانی که حیض ببینند و پاک گردند، هم‌بستری و نزدیکی صورت نگیرد. سپس نمایندگان هوازن که اسلام آورده بودند، در جعرانه به نزد رسول‌خدا صلی الله علیه و آله رسیدند. و خطیب آنان برخاست و گفت: ای رسول‌خدا! اسیرانی که در آغل‌ها هستند، خاله‌ها و پرستاران تو هستند که از تو سرپرستی و مراقبت کرده‌اند. و اگر ما ابن ابی شمر یا نعمان بن منذر را شیر می‌دادیم و سپس همانند آنچه از تو بر ما واقع شد، از آن دو برای ما رخ می‌داد، به بخشش و نیکی و مهربانی آنان امیدوار بودیم و حال آنکه تو بهترین سرپرستی‌شدگان هستی (نمکدان ما را نمی‌شکنی). و بعد از این سخنان ابیاتی سرود. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «کدام یک از این دو را بیشتر دوست می‌دارید: اسیران یا اموال؟». گفتند: ای رسول‌خدا! ما را میان شرافت خانوادگی و اموال مخیّر ساختی و حال

آنکه شرافت خانوادگی برای ما دوست‌داشتنی‌تر است. و درباره هیچ گوسفند و شتری سخن نمی گوییم. رسول خدا فرمود: «آنچه برای بنی هاشم است، از آنِ شما باد و در مورد شما با مسلمانان سخن خواهم گفت و برای شما شفاعت می کنم. شما نیز با آنان سخن گویید و اسلامتان را آشکار سازید.» چون رسول‌خدا صلی الله علیه و آله نماز ظهر را اقامه فرمود، آنان به پا خاستند و سخن گفتند. بعد از سخن آنان، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «آنچه را که از آن بنی‌هاشم بود و آنچه که در دست من بود، به آن‌ها بازگردانده‌ام. هر یک از شما نیز که دوست داشت بی‌اکراه و اجبار ببخشد، چنین کند. و هر که از بخشیدن کراهت داشت، فدیه بگیرد و فدیه‌شان نیز بر عهده من خواهد بود.» با این سخنان پیامبر، جز اندکی از مردم که فدیه خواستند، بقیه آنچه را که در دستشان بود، بخشیدند. - . مجمع البیان ۵: ۲۰-۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری قولهم هم زهاء مائه قدر مائه.

**[ترجمه]جوهری گفت : «هم زهاء مائ-ۀ»: یعنی به اندازه ۱۰۰ نفر بودند.

**[ترجمه]

«۲۰»

قب، المناقب لابن شهرآشوب عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام سَبَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ حُنَیْنٍ أَرْبَعَهَ آلَافِ رَأْسٍ وَ اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفَ نَاقَهٍ سِوَی مَا لَا یُعْلَمُ مِنَ الْغَنَائِمِ وَ قَالَ الزُّهْرِیُّ سِتَّهَ آلَافٍ مِنَ الذَّرَارِیِّ وَ النِّسَاءِ وَ مِنَ الْبَهَائِمِ مَا لَا یُحْصَی وَ لَا یُدْرَی (۱).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: از امام صادق علیه‌السّلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در جنگ حنین به جز غنایمی که مقدار آن مشخص نیست، چهار هزار نفر و دوازده هزار شتر اسیر ساخت. و زهری گفت: از زنان و کودکان شش هزار نفر و از حیوانات رقمی که شمارش نگشت و معلوم نیست. - . مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۸۱ -

**[ترجمه]

«۲۱»

أقول قَالَ الْکَازِرُونِیُّ فِی الْمُنْتَقَی بَعْدَ تِلْکَ الْغَزَوَاتِ: وَ فِی تِلْکَ السَّنَهِ یَعْنِی الثَّامِنَهَ تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ مَلِیکَهَ الْکِنْدِیَّهِ وَ کَانَ قَتَلَ أَبَاهَا یَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَتْ لَهَا بَعْضُ أَزْوَاجِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَ لَا تَسْتَحِینَ تَزَوَّجِینَ (۲) رَجُلًا قَتَلَ أَبَاکِ فَاسْتَعَاذَتْ مِنْهَا فَفَارَقَهَا وَ فِیهَا وُلِدَ إِبْرَاهِیمُ بْنُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ مَارِیَهَ فِی ذِی الْحِجَّهِ وَ کَانَتْ قَابِلَتُهَا مَوْلَاهَ (۳) رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَخَرَجَتْ إِلَی زَوْجِهَا أَبِی رَافِعٍ فَأَخْبَرَتْهُ بِأَنَّهَا قَدْ وَلَدَتْ غُلَاماً فَجَاءَ أَبُو رَافِعٍ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَبَشَّرَهُ بِأَنَّهَا قَدْ

وَلَدَتْ غُلَاماً فَوَهَبَ لَهُ عَبْداً وَ سَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ وَ عَقَّ عَنْهُ يَوْمَ سَابِعِهِ وَ حَلَقَ رَأْسَهُ فَتَصَدَّقَ بِزِنَهِ شَعْرِهِ فِضَّهً عَلَى الْمَسَاكِينِ وَ أَمَرَهُ بِشَعْرِهِ فَدُفِنَتْ فِي الْأَرْضِ وَ تَنَافَسَتْ فِيهِ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ أَيُّهُنَّ تُرْضِعُهُ فَدَفَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى أُمِّ بُرْدَهَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ بْنِ زَيْدٍ وَ زَوْجُهَا الْبَرَاءُ بْنُ أَوْسٍ وَ كَانَ صلى الله عليه و آله يَأْتِي أُمَّ بُرْدَهَ فَيَقِيلَ عِنْدَهَا وَ يُؤْتَى بِإِبْرَاهِيمَ وَ غَارَتْ نِسَاءُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ اشْتَدَّ عَلَيْهِنَّ حِينَ رُزِقَ مِنْهَا الْوَلَدَ.

وَ رُوِيَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ: لَمَّا وَلَدَتْ إِبْرَاهِيمَ جَاءَ جَبْرَئِيلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا إِبْرَاهِيمَ.

وَ رُوِيَ عَنْهُ أَيْضاً قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وُلِدَ اللَّيْلَهَ لِي غُلَامٌ فَسَمَّيْتُهُ بِاسْمِ أَبِي إِبْرَاهِيمَ قَالَ ثُمَّ دَفَعَهُ إِلَى أُمِّ سَيْفٍ امْرَأَهِ قَيْنٍ بِالْمَدِينَهِ يُقَالُ لَهُ أَبُو يُوسُفَ (۴).

و فيها ماتت زينب بنت رسول الله صلى الله عليه و آله و كانت أكبر بناته و أول من تزوجت

ص: ۱۸۳

۱- مناقب آل أبي طالب ۱: ۱۸۱.

۲- في المصدر: أ لا تستحيين تتزوجن رجلا.

۳- في المصدر: سلمى مولاه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۴- في المصدر: أبو سيف.

منهن تزوجها ابن خالتها أبو العاص بن الربيع قبل النبوه فولـد له عليا و أمامه أما على فمات فی ولایه عمر و أما أمامه فماتت سنه خمسين. (۱)

**[ترجمه]مؤلف: کازرونی در المنتقی بعد از ذکر آن غزوات گفت: و در آن سال یعنی سال هشتم، رسول خدا صلی الله علیه و آله با ملیکه کندی که پدرش را در روز فتح کشته بود، ازدواج کرد. یکی از همسران پیامبر به ملیکه گفت: آیا شرم نمی‌کنی؟ با مردی که پدرت را کشته است ازدواج می‌کنی؟ با این سخن، ملیکه از همسر پیامبر[به پیامبر] پناه جست و پیامبر از او جدا شد.

و در آن سال، ابراهیم پسر رسول‌خدا صلی الله علیه و آله در ماه ذی الحجه از ماریه متولد شد. و قابله او کنیز آزاد شده رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. پس به سوی شوهرش ابورافع خارج شد و او را آگاه ساخت که ماریه پسری به دنیا آورده است. ابورافع نیز به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و به او بشارت داد که ماریه پسری به دنیا آورده است. با این خبر، پیامبر او را بنده‌ای بخشید و آن پسر را ابراهیم نام نهاد. و در روز هفتم تولدش برای او گوسفند کشت و سرش را تراشید و هموزن موهایش به بیچارگان و مستمندان نقره صدقه داد. و فرمان داد تا موهای او را در زمین دفن کنند. و زنان انصار بر سر شیر دادن او با یکدیگر به رقابت برخاستند. ولی در نهایت، رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به اُمّبرده دختر منذر بن زید که همسر براء بن أوس بود، سپرد. و پیامبر صلی الله علیه و آله به نزد اُمّ برده می‌آمد و نیمروز را نزد او استراحت می‌کرد. و سپس ابراهیم را (به خانه) می‌آوردند. و این امر زنان رسول خدا صلی الله علیه و آله را به حسد وادار ساخته بود.

هنگامی که پیامبر از ماریه صاحب فرزندی شد، این امر بر آنان گران آمد و از انس روایت شده‌است: هنگامی که ماریه ابراهیم را به دنیا آورد، جبرئیل به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و فرمود: سلام بر تو ای ابا ابراهیم! و از او همچنین روایت شده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «امشب برای من پسری به دنیا آمد و من او را به نام پدرم، ابراهیم نامیدم.» گفت: سپس او را به اُمّ سیف داد که همسر آهنگری در مدینه به نام ابویوسف بود.

و در آن سال زینب دختر بزرگ رسول خدا صلی الله علیه و آله درگذشت. و او اولین دخترش بود که ازدواج کرد و قبل از بعثت پیامبر به ازدواج ابوالعاص پسر دایی‌اش درآمد.و برای او علی و أمامه را به دنیا آورد.که علی در دوران خلافت عمر و أمامه در سال ۵۰ هجری درگذشت. - . المنتقی فی مولدالمصطفی: باب هشتم درباره وقایع سال هشتم هجری. -

**[ترجمه]

«۲۲»

و قال ابن الأثير فی الكامل: و فيها بعث رسول الله صلى الله عليه و آله عمرو بن العاص إلى جيفر و عمرو (۲) ابنی الجلندی فأخذ الصدقه من أغنامهم و ردها على فقرائهم و فيها بعث رسول الله صلى الله عليه و آله كعب بن عمير إلى ذات اطلاع من الشام فأصيب هو و أصحابه و فيها بعث أيضا عيينه بن حصن الفزاری إلى بنی العنبر من تميم فأغار عليهم و سبى منهم نساء. (۳).

**[ترجمه]و ابن أثیر در الکامل گفت: و در آن سال رسول خدا صلی الله علیه و آله عمرو بن عاص را به سوی دو قبیله جیفر

بن جلندی و عمر بن جلندی فرستاد و او از گوسفندان آن‌ها صدقه برگرفت و آن را به فقیرانشان بازگرداند.

و در آن سال رسول خدا صلی الله علیه و آله، کعب بن عمیر را به ذات أطلاع از نواحی شام گسیل داشت که او و یارانش در این مأموریت کشته شدند.

و همچنین در آن سال عیین-ه بن حصن فزاری را به سوی بنی عنبر از تمیم روانه ساخت که او بر آنان هجوم برد و از زنان آنان به اسارت گرفت. - . الکامل ۲: ۱۸۸ -

**[ترجمه]

«۲۳»

وجدت بخط الشیخ محمد بن علی الجبعی رحمه الله نقلا من خط الشیخ الشهید قدس الله روحه من طرق العامه مرفوعا إلی أبی عمرو زیاد بن طارق عن أبی جرول (۴) زهیر الجشمی قال لما أسرنا رسول الله صلی الله علیه و آله یوم هوازن و ذهب یفرق السبی و النساء أتیته فأنشدته:

امنن علینا رسول الله فی کرم*** فإنک المرء نرجوه و ننتظر (۵)

امنن علی بیضه قد عاقها قدر*** مشتت شملها فی دهرها غیر (۶)

أبقت لنا الدهر هتافا علی حزن*** علی قلوبهم الغماء و الغمر

إن لم تدارکهم نعماء تنشرها*** یا أرجح الناس حلما حین تختبر (۷)

امنن علی نسوه قد کنت ترضعها*** إذ فوک یملؤه من مخضها الدرر

۱- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب الثامن فیما کان سنه ثمان من الهجره.

۲- هکذا فی الکتاب و فی الامتاع، و اما فی المصدر: و عیاذ.

۳- الکامل ۲: ۱۸۵.

۴- الصحیح أبو صرد. و هو زهیر بن صرد الجشمی السعدی. راجع سیره ابن هشام ۴: ۱۳۴ و الامتاع: ۴۲۷ و الکامل ۲: ۱۸۲.

۵- فی الکامل و الامتاع: و ندخر.

۶- فی الکامل: امنن علی نسوه قدعاقها قدر***ممزق شملها فی دهرها غیر

۷- فی هامش الکامل : حین یختبر.

إذ أنت (١) طفل صغير كنت ترضعها*** و إذ يريبك (٢) ما تأتي و ما تذر

لا تجعلنا كمن شالت نعامته*** و استبق منا فإنا معشر زهر

إنا لنشكر للنعماء إذ كفرت (٣)*** و عندها بعد هذا اليوم مدخر

فألبس العفو من قد كنت ترضعه*** من أمهاتك إن العفو منتشر (۴)

يا خير من مرحت كمت الجياد به*** عند الهياج إذا ما استوقد الشرر

إنا نؤمل عفوا منك تلبسه*** هذی البريه إذ تعفو و تنتصر

فاعف (۵) عفا الله عما أنت راهبه*** يوم القيامه إذ يهدی لک الظفر(۶)

قَالَ فَلَمَّا سَمِعَ هَذَا الشِّعْرَ قَالَ صلی الله علیه و آله مَا كَانَ لِي وَ لِبَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَهُوَ لَهُمْ وَ قَالَ قُرَيْشٌ مَا كَانَ لَنَا فَهُوَ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ قَالَتِ الْأَنْصَارُ مَا كَانَ لَنَا فَهُوَ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ.

قال ابن عساكر هذا غريب تفرد به زياد بن طارق عن زهير و هو معدود فی السباعيات.

**[ترجمه]به خط شیخ محمد بن علی جبعی رحمه اللّه علیه، به نقل از خط شیخ شهید - قدس الله روحه - از طرق عامه روایتی منسوب به ابوعمرو زیاد بن طارق، از ابوجرول زهیر جشمی یافتم که گفت: هنگامی که در روز هوازن رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را اسیر ساخت و قصد تقسیم زنان و اسیران را نمود، من به نزد او آمدم و برای او این شعر را خواندم:

- ای رسول‌خدا! در کرم و بزرگواری بر ما منت بنه و نیکی کن! چرا که تو تنها انسانی هستی که به او امید بسته و منتظر نیکی او هستیم.

- بر مردمانی که قضا و قدر با آنان از در مخالفت و آزار در آمده است و پیشامدهای ناگوار روزگار، اجتماع آنان را پراکنده ساخته است، منت بنه و نیکی کن.

- روزگار برای ما فریادکننده‌ای بر اندوه باقی نهاد که بر قلب‌هایشان اندوه و کینه جای گرفته است.

- اگر به آنان مال و دارایی ندادی، آن را پخش کن، ای برترین مردم در خرد و بردباری، آنگاه که آزموده شوی.

- منت بنه بر زنانی که از آنان شیر می‌خوردی که در آن هنگام، دهانت از شیر خالص آنان پر از مروارید می شد.

- آنگاه که طفلی کوچک بودی از آنان شیر می‌خوردی و هنگامی که آنچه آورده و آنچه رها می‌سازی تو را به تردید می... انداخت.

- ما را چون کسانی که پراکنده گشته و خانه‌هایشان خالی مانده است، قرار مده، و نسل مارا باقی گذار که ما گروهی سفید روییم (آبرومندیم).

- ما نیکی را آن دم که کفران نعمت می‌شود، سپاس می گوییم و بعد از این روز، این نیکی نزد ما ذخیره و اندوخته خواهد گردید.

- بر آن مادرانت که از آنان شیر می‌خوردی، لباس عفو و بخشش و بپوشان! چرا که عفو و بخشش منتشر می گردد.

- ای بهترین کسی که در هنگامه کارزار، آن دم که شعله‌های جنگ برافروخته گردد؛ اسبان سرخ مایل به سیاه با وجود او به وجد می آیند.

- ما آنگاه که بخشش و یا انتقام پیشه کنی، آرزومند بخششی هستیم که تو درباره این مردمان روا داری. آرزومند آنیم که برآنان لباس عفو و بخشش بپوشانی.

- پس گذشت کن، خدا هم در روز قیامت آنگاه که تو را پیروز می گرداند، گناهانی را ببخشاید که تو از آن در هراسی.

گفت: پس چون پیامبر این شعر را شنید، فرمود: «آنچه از آن من و بنی‌عبدالمطلب بود، برای آنان باشد.» و قریش گفتند: آنچه برای ما بود، از آن خدا و رسول خداست. و انصار نیز گفتند: آنچه برای ما بود، از آن خدا و رسول او باشد. ابن عساکر گفت: این سخنی غریب است که منحصراً زیاد بن طارق از زهیر روایت کرده است و از سباعیات شمرده می‌شود.

**[ترجمه]

باب ۲۹ غزوه تبوک و قصه العقبه

الآيات

التوبه: «قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لا يُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صاغِرُونَ»(۲۹)

ص: ۱۸۵

۱- فی الامتاع: اللات اذ کنت طفلا: و فی الکامل: اذ کنت طفلا صغیرا.

۲- فی هامش الکامل و الامتاع: و اذ یزینک.

۳- فی الامتاع: «انا لنشکر آلاء و ان قدمت» و فی هامش الکامل: انا لنشکر آلاء و ان کفرت. و فیهما. و عندنا.

۴- فی الامتاع: مشتهر.

۵- فی هامش الکامل: فاغفر. و فی الامتاع: عما انت واهبه.

۶- و فی الأبیات تقدیم و تأخیر فی الامتاع و الکامل.

(و قال سبحانه): «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ما لَكُمْ إِذا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَ رَضِيتُمْ بِالْحَياةِ الدُّنْيا مِنَ الْآخِرَةِ فَما مَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ* إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً وَ يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ وَ لا تَضُرُّوهُ شَيْئاً وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ‏ءٍ قَدِيرٌ *إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا (إلى قوله): انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالًا وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ* لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً وَ سَفَراً قاصِداً لَاتَّبَعُوكَ وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ* عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ *لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ* إِنَّما يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ* وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَ قِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدِينَ* لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ ما زادُوكُمْ إِلَّا خَبالًا وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ* لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كارِهُونَ* وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَ لا تَفْتِنِّي أَلا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ* إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ* قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ* قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ* قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ* وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاةَ إِلَّا وَ هُمْ كُسالى وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ* فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ* وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ ما هُمْ

مِنْكُمْ وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ* لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ»(۳۷-۵۷)

(إلى قوله سبحانه): «وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»(۶۱)

(إلى قوله): «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كانُوا مُؤْمِنِينَ»(۶۳)

(إلى قوله): «يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ* وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ* لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ»(۶۶)

(إلى قوله): «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ وَ هَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا وَ ما نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْناهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ وَ إِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذاباً أَلِيماً فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ ما لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ»(۷۴)

(و قال تعالى): «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ وَ كَرِهُوا أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قالُوا لا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ* فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيراً جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ* فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلى طائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَداً وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِينَ* وَ لا تُصَلِّ عَلى أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُمْ عَلى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ* وَ لا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ* وَ إِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قالُوا ذَرْنا نَكُنْ مَعَ الْقاعِدِينَ* رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ* لكِنِ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ

وَ أَنْفُسِهِمْ وَ أُولئِکَ لَهُمُ الْخَيْراتُ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ* وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ* لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* وَ لا عَلَى الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْکَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ* إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَکَ وَ هُمْ أَغْنِياءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ* يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِكُمْ وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ* يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضى عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ»(۸۱-۹۶)

(إلى قوله سبحانه): «وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۱۰۲)

(إلى قوله): «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»(۱۰۶)

(إلى قوله سبحانه): «لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِی ساعَهِ الْعُسْرَهِ مِنْ بَعْدِ ما كادَ يَزِيغُ (۱) قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ* وَ عَلَى الثَّلاثَهِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(۱۱۸)

۱- هكذا فی نسخه المصنّف، و هو من سهو قلمه الشريف، أو من كاتب المصحف الذی كان بيده، و الصحيح: «من بعد ما كاد يزيغ قلوب فريق منهم».

(إلی قوله): «ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَهِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَهٌ فِی سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ* وَ لا يُنْفِقُونَ نَفَقَهً صَغِيرَهً وَ لا كَبِيرَهً وَ لا يَقْطَعُونَ وادِياً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ»(۱۲۰-۱۲۱)

lt;meta info="- قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لا يُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَهَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صاغِرُونَ - . التوبه/۲۹ [۱] -

{با كسانی از اهل كتاب كه به خدا و روز بازپسين ايمان نمی آورند، و آنچه را خدا و فرستاده اش حرام گردانيده اند حرام نمی دارند و متديّن به دين حق نمی گردند، كارزار كنيد، تا با [كمالِ] خواری به دست خود جزيه دهند.}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ما لَكُمْ إِذا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فی سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَ رَضِيتُمْ بِالْحَياهِ الدُّنْيا مِنَ الْآخِرَهِ فَما مَتاعُ الْحَياهِ الدُّنْيا فِی الْآخِرَهِ إِلَّا قَلِيلٌ * إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً وَ يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ وَ لا تَضُرُّوهُ شَيْئاً وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَیْ ءٍ قَدِيرٌ * إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثانِیَ اثْنَيْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ يَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَ أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها وَ جَعَلَ كَلِمَهَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلى وَ كَلِمَهُ اللَّهِ هِیَ الْعُلْيا وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فی سَبِيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ * لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً وَ سَفَراً قاصِداً لَاتَّبَعُوكَ وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّهُ وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ * عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ * لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ * إِنَّما يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فی رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ * وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّهً وَ لكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَ قِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدِينَ* لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ ما زادُوكُمْ إِلَّا خَبالاً وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَهَ وَ فِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ * لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَهَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كارِهُونَ * وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لی وَ لا تَفْتِنِّی أَلا فِی الْفِتْنَهِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَهٌ بِالْكافِرِينَ * إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَهٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَهٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ * قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ * قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ * قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ * وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاهَ إِلَّا وَ هُمْ كُسالی وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ * فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَياهِ الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ * وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ * لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ -
۱. التوبه/۵۷-۳۷

-

{ای كسانی كه ايمان آورده ايد، شما را چه شده است كه چون به شما گفته می شود: «در راه خدا بسيج شويد» كُندی به خرج می دهيد؟ آيا به جای آخرت به زندگی دنيا دل خوش كرده ايد؟ متاع زندگی دنيا در برابر آخرت، جز اندكی نيست.

اگر بسیج نشوید، [خدا] شما را به عذابی دردناک عذاب می کند، و گروهی دیگر به جای شما می آورد، و به او زیانی نخواهید رسانید، و خدا بر هر چیزی تواناست. اگر او [پیامبر] را یاری نکنید، قطعا خدا او را یاری کرد: هنگامی که کسانی که کفر ورزیدند، او را [از مکّه] بیرون کردند، و او نفر دوم از دو تن بود، آن گاه که در غار [ثَور] بودند، وقتی به همراه خود می گفت: «اندوه مدار که خدا با ماست.» پس خدا آرامش خود را بر او فرو فرستاد، و او را با سپاهیانی که آنها را نمی دیدید تایید کرد، و کلمه کسانی را که کفر ورزیدند پست تر گردانید، و کلمه خداست که برتر است، و خدا شکست ناپذیر حکیم است. سبکبار و گرانبار، بسیج شوید و با مال و جانتان در راه خدا جهاد کنید. اگر بدانید، این برای شما بهتر است. اگر مالی در دسترس و سفری [آسان و] کوتاه بود، قطعا از پی تو می آمدند، ولی آن راه پر مشقّت بر آنان دور می نماید، و به زودی به خدا سوگند خواهند خورد که اگر می توانستیم حتما با شما بیرون می آمدیم، [با سوگند دروغ]، خود را به هلاکت می کشانند و خدا می داند که آنان سخت دروغگویند. خدایت ببخشاید، چرا پیش از آنکه [حال] راستگویان بر تو روشن شود و دروغگویان را بازشناسی، به آنان اجازه دادی؟ کسانی که به خدا و روز بازپسین ایمان دارند، در جهاد با مال و جانشان از تو [عذر و] اجازه نمی خواهند، و خدا به [حال] تقواپیشگان داناست. تنها کسانی از تو اجازه می خواهند [به جهاد نروند] که به خدا و روز بازپسین ایمان ندارند و دلهایشان به شکّ افتاده و در شکّ خود سرگردانند. و اگر [به راستی] اراده بیرون رفتن داشتند، قطعا برای آن ساز و برگی تدارک می دیدند، ولی خداوند راه افتادنِ آنان را خوش نداشت، پس ایشان را منصرف گردانید و [به آنان] گفته شد: «با ماندگان بمانید». اگر با شما بیرون آمده بودند جز فساد برای شما نمی افزودند، و به سرعت خود را میان شما می انداختند و در حق شما فتنه جویی می کردند، و در میان شما جاسوسانی دارند [که] به نفع آنان [اقدام می کنند]، و خدا به حال ستمکاران داناست. در حقیقت، پیش از این [نیز] در صدد فتنه جویی برآمدند و کارها را بر تو وارونه ساختند، تا حقّ آمد و امر خدا آشکار شد، در حالی که آنان ناخشنود بودند. و از آنان کسی است که می گوید: «مرا [در ماندن] اجازه ده و به فتنه ام مینداز.» هشدار، که آنان خود به فتنه افتاده اند، و بی تردید جهنّم بر کافران احاطه دارد. اگر نیکی به تو رسد آنان را بد حال می سازد، و اگر پیشامد ناگواری به تو رسد می گویند: «ما پیش از این تصمیم خود را گرفته ایم.» و شادمان روی بر می تابند. بگو: «جز آنچه خدا برای ما مقرر داشته هرگز به ما نمی رسد. او سرپرست ماست، و مومنان باید تنها بر خدا توکّل کنند». بگو: «آیا برای ما جز یکی از این دو نیکی را انتظار می برید؟ در حالی که ما انتظار می کشیم که خدا از جانب خود یا به دست ما عذابی به شما برساند. پس انتظار بکشید که ما هم با شما در انتظاریم.» بگو: «چه به رغبت چه با بی میلی انفاق کنید، هرگز از شما پذیرفته نخواهد شد، چرا که شما گروهی فاسق بوده اید.» و هیچ چیز مانع پذیرفته شدنِ انفاق های آنان نشد جز اینکه به خدا و پیامبرش کفر ورزیدند، و جز با [حال] کسالت نماز به جا نمی آورند، و جز با کراهت انفاق نمی کنند. اموال و فرزندانشان تو را به شگفت نیاوَرَد. جز این نیست که خدا می خواهد در زندگی دنیا به وسیله این ها عذابشان کند و جانشان در حال کفر بیرون رود. و به خدا سوگند یاد می کنند که آنان قطعا از شمایند، در حالی که از شما نیستند، لیکن آنان گروهی هستند که می ترسند. اگر پناهگاه یا غارها یا سوراخی [برای فرار] می یافتند، شتابزده به سوی آن روی می آوردند.}

– وَ مِنْهُمُ الَّذینَ یُؤْذُونَ النَّبِیَّ وَ یَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَیْرٍ لَکُمْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ یُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنینَ*یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَکُمْ لِیُرْضُوکُمْ وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ یُرْضُوهُ إِنْ کانُوا مُؤْمِنین – . التوبه/۶۲-۶۱ [۱] –

{برخی از آنان کسانی هستند که پیغمبر را آزار کنند و گویند او دهن بین است، بگو برای شما دهن بین خوبی است. به خدا ایمان دارد و مؤمنان را تصدیق می کند. برای شما به خدا قسم می خورند تا شما را [از خویش] راضی کنند [و شما فریبشان را نخورید زیرا] اگر ایمان داشتند بهتر و سزاوارتر این بود که خدا و پیغمبر او را راضی کنند.}

- يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فی قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ * وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ * لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ - . التوبه/۶۶-۶۴ [۱] -

{منافقان بیم دارند از اینکه [مبادا] سوره ای در باره آنان نازل شود که ایشان را از آنچه در دلهایشان هست خبر دهد. بگو: «ریشخند کنید، بی تردید خدا آنچه را که [از آن] می ترسید برملا خواهد کرد». و اگر از ایشان بپرسی، مسلّماً خواهند گفت: «ما فقط شوخی و بازی می کردیم». بگو: «آیا خدا و آیات او و پیامبرش را ریشخند می کردید؟ عذر نیاورید، شما بعد از ایمانتان کافر شده اید. اگر از گروهی از شما درگذریم، گروهی [دیگر] را عذاب خواهیم کرد، چرا که آنان تبهکار بودند».}

- يَحْلِفُونَ بِاللّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلاَمِهِمْ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ وَمَا نَقَمُواْ إِلاَّ أَنْ أَغْنَاهُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ مِن فَضْلِهِ فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ وَإِن يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الأَرْضِ مِن وَلِيٍّ وَلاَ نَصِيرٍ - . التوبه/۷۴ [۲] -

{به خدا سوگند می‌خورند (که سخن ناروا] نگفته اند، در حالی که قطعاً سخن کفر گفته و پس از اسلام آوردنشان کفر ورزیده اند، و بر آنچه موفّق به انجام آن نشدند همّت گماشتند، و به عیبجویی برنخاستند مگر [بعد از] آنکه خدا و پیامبرش از فضل خود آنان را بی نیاز گردانیدند پس اگر توبه کنند، برای آنان بهتر است، و اگر روی برتابند، خدا آنان را در دنیا و آخرت عذابی دردناک می کند، و در روی زمین یار و یاوری نخواهند داشت.}

- فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ وَ كَرِهُوا أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فی سَبِيلِ اللَّهِ وَ قالُوا لا تَنْفِرُوا فِی الْحَرِّ قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ * فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَ لْيَبْكُوا كَثِيراً جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ * فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلی طائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَداً وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِينَ * وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُمْ عَلی قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ * وَ لا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ * وَ إِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قالُوا ذَرْنا نَكُنْ مَعَ الْقاعِدِينَ * رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طُبِعَ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ * لكِنِ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ أُولئِكَ لَهُمُ الْخَيْراتُ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ * وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ * لَيْسَ عَلَی الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَی الْمَرْضی وَ لا عَلَی الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَی الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ * وَ لا عَلَی الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ * إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَی الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَ هُمْ أَغْنِياءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ * يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لا تَعْتَذِرُوا لَنْ

نُؤْمِنَ لَکَمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِکُمْ وَ سَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکَمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ فَیُنَبِّئُکَمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ * سَیَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَکُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَیْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ جَزاءً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ * یَحْلِفُونَ لَکُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا یَرْضی عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقینَ -. التوبه/ ۹۶-۸۱ [۱] -

{بر جای مانـدگان، به[خانه] نشستنِ خود، پس از رسول خـدا، شادمان شدنـد، و از اینکه با مال و جان خود در راه خـدا جهاد کننـد، کراهت داشـتند، و گفتند: «در این گرما بیرون نروید.» بگو: «اگر دریابند - آتش جهنّم سوزان تر است». از این پس کم بخندنـد، و به جزای آنچه به دست می آوردنـد، بسیار بگرینـد. و اگر خـدا تو را به سوی طایفه ای از آنان بازگردانید، و آنان برای بیرون آمـدن [به جنگ دیگری] از تو اجازه خواسـتند، بگو: «شـما هرگز با من خارج نخواهیـد شـد، و هرگز همراه من با هیچ دشـمنی نبرد نخواهید کرد، زیرا شـما نخستین بار به نشسـتن تن دردادید. پس [اکنون هم] با خانه نشینان بنشینید». و هرگز بر هیـچ مرده ای از آنان نماز مگزار و بر سـر قبرش نایست، چرا که آنان به خدا و پیامبر او کافر شدند و در حال فسق مُردند. و اموال و فرزنـدان آنان تو را به شـگفت نینـدازد. جز این نیست که خـدا می خواهـد ایشان را در دنیا به وسـیله آن عذاب کند و جانشــان در حـال کفر بیرون رود. و چـون سـوره ای نـازل شـود کـه بـه خـدا ایمـان آوریـد و همراه پیـامبرش جهـاد کنیــد، ثروتمندانشان از تو عذر و اجازه خواهند و گویند: «بگذار که ما با خانه نشینان باشیم.» راضی شدند که با خانه نشینان باشند، و بر دلهایشان مُهر زده شـده است، در نتیجه قـدرت درک ندارند. ولی پیامبر و کسانی که با او ایمان آورده اند با مال و جانشان به جهاد برخاسـته اند. و اینانند که همه خوبی ها برای آنان است، اینان همان رسـتگارانند. خدا برای آنان باغ هایی آماده کرده است که از زیر [درختـان] آن نهرها روان است، و در آن جاودانه انـد. این همان رسـتگاری بزرگ است. و عـذرخواهان بادیه نشـین [نزد تو] آمدنـد تـا به آنـان اجازه [ترک جهـاد] داده شود. و کسـانی که به خـدا و فرسـتاده او دروغ گفتنـد نیز در خانه نشسـتند. به زودی کسانی از آنان را که کفر ورزیدنـد، عـذابی دردناک خواهد رسـید. بر ناتوانان و بر بیماران و بر کسانی که چیزی نمی یابنـد [تا در راه جهاد] خرج کننـد - در صورتی که برای خدا و پیامبرش خیرخواهی نمایند - هیچ گناهی نیست،[و نیز] بر نیکوکـاران ایرادی نیست، و خـدا آمرزنـده مهربـان است. و [نیز] گنـاهی نیست بر کسـانی که چـون پیش تـو آمدنـد تا سوارشان کنی [و] گفتی: «چیزی پیدا نمی کنم تا بر آن سوارتان کنم»، برگشـتند، و در اثر اندوه، از چشـمانشان اشک فرو می ریخت که [چرا] چیزی نمی یابنـد تـا [در راه جهـاد] خرج کننـد. ایراد فقـط بر کسـانی است که بـا اینکه توانگرنـد از تو اجازه [ترک جهاد] می خواهند. [و به این] راضـی شده اند که با خانه نشـینان باشند، و خدا بر دلهایشان مُهر نهاد، در نتیجه آنان نمی فهمند. هنگامی که به سوی آنان بازگردید، برای شـما عذر می آورند. بگو: «عذر نیاورید، هرگز شـما را باور نخواهیم داشت. خـدا ما را از خبرهای شـما آگاه گردانیـده، و به زودی خـدا و رسولش عمل شـما را خواهند دید. آنگاه به سوی دانای نهان و آشکار، بازگردانیده می شوید، و از آنچه انجام می دادید به شما خبر می دهد. وقتی به سوی آنان بازگشتید، برای شما به خدا سوگند می خورند تا از ایشان صرفنظر کنید. پس، از آنان روی برتابید، چرا که آنان پلیدند، و به [سزای] آنچه به دست آورده اند جایگاهشان دوزخ خواهد بود. برای شـما سوگند یاد می کنند تا از آنان خشـنود گردید. پس اگر شما هم از ایشان خشنود شوید قطعا خدا از گروه فاسقان خشنود نخواهد شد.}

- وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحیم -. التوبه/ ۱۰۲ [۱] -

{و دیگرانی هسـتند که به گناهان خود اعتراف کرده و کار شایسـته را با [کاری] دیگر که بـد است درآمیخته انـد. امید است

خدا توبه آنان را بپذیرد، که خدا آمرزنده مهربان است.}

- وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ - . توبه/ ۱۰۶[۱] -

{و عدّه ای دیگر [کارشان] موقوف به فرمان خداست: یا آنان را عذاب می کند و یا توبه آنها را می پذیرد، و خدا دانای سنجیده کار است.}

--قَدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي ساعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ ما كادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ * وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ - . التوبه/۱۱۸- ۱۱۷[۲] -

{به یقین، خدا بر پیامبر و مهاجران و انصار که در آن ساعت دشوار از او پیروی کردند ببخشود، بعد از آنکه چیزی نمانده بود که دل هایِ دسته ای از آنان منحرف شود. باز برایشان ببخشود، چرا که او نسبت به آنان مهربان و رحیم است. و [نیز] بر آن سه تن که بر جای مانده بودند، [و قبول توبه آنان به تعویق افتاد] تا آنجا که زمین با همه فراخی اش بر آنان تنگ گردید، و از خود به تنگ آمدند و دانستند که پناهی از خدا جز به سوی او نیست. پس [خدا] به آنان [توفیق] توبه داد، تا توبه کنند. بی تردید خدا همان توبه پذیر مهربان است.}

- ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ * وَ لا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً وَ لا يَقْطَعُونَ وادِياً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ - . التوبه/ ۱۲۱- ۱۲۰[۳] -

{مردم مدینه و بادیه نشینانِ پیرامونشان را نَرَسد که از [فرمان] پیامبر خدا سر باز زنند و جان خود را عزیزتر از جانِ او بدانند، چرا که هیچ تشنگی و رنج و گرسنگی‌ای در راه خدا به آنان نمی رسد و در هیچ مکانی که کافران را به خشم می آورد قدم نمی گذارند و از دشمنی غنیمتی به دست نمی آورند مگر اینکه به سبب آن، عمل صالحی برای آنان [در کارنامه شان] نوشته می شود، زیرا خدا پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند. و هیچ مال کوچک و بزرگی را انفاق نمی کنند و هیچ وادیی را نمی پیمایند مگر اینکه به حساب آنان نوشته می شود، تا خدا آنان را به بهتر از آنچه می کردند پاداش دهد.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ قیل نزلت هذه الآیه حین أمر رسول الله صلی الله علیه و آله بحرب الروم فغزا بعد نزولها غزوه تبوک عن مجاهد و قیل هی علی العموم وَ لا يُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أی موسی و عیسی من کتمان بعث محمد (۱) صلی الله علیه و آله أو ما حرمه محمد صلی الله علیه و آله وَ لا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ أی

دين الله أو لاـ يعترفون بالإسلام الـذى هو الـدين الحق مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ وصف الـذين ذكرهم بأنهم من أهل الكتاب (٢) حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ أى نقدا من يده إلى يد من يدفعه إليه من غير نائب أو عن قدره لكم عليهم و قهر لهم أو يد لكم عليهم و نعمه تسدونها إليهم بقبول الجزيه منهم وَ هُمْ صاغِرُونَ أى ذليلون مقهورون. (٣) و قال فى قوله تعالى انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أى اخرجوا إلى مجاهده المشركين قال المفسرون لما رجع رسول الله صلى الله عليه و آله من الطائف أمر بالجهاد لغزوه الروم و ذلك فى زمان إدراك الثمرات (۴) فأحبوا المقام فى المسكن و المال و شق عليهم الخروج إلى القتال و كان صلى الله عليه و آله قل ما خرج فى غزوه إلاـ كنى عنها و ورى بغيرها إلا غزوه تبوك لبعد شقتها و كثره العدو ليتأهب الناس فأخبرهم بالذى يريد

۱- فى المصدر: من كتمان نعت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلم.

۲- زاد فى المصدر: و هم اليهود و النصارى، و قال أصحابنا: ان المجوس حكمهم حكم اليهود و النصارى.

۳- مجمع البيان ۵: ۲۱ و ۲۲ و زاد فيه بعد ذلك: يجرون الى الموضع الذى يقبض منهم بالعنف حتّى يؤدوها، و قيل: هو ان يعطوا الجزيه قائمين و الاخذ جالس عن عكرمه.

۴- فى المصدر: ادراك الثمار.

فلما علم الله سبحانه تثاقل الناس أنزل الآيه و عاتبهم على التثاقل أَ رَضِيتُمْ استفهام إنكار أى آثرتم الحياه الدنيا الفانيه على الحياه فى الآخره الباقيه فَما مَتاعُ أى فما فوائد الدنيا و مقاصدها فى فوائد الآخره و مقاصدها إِلَّا قَلِيلٌ لانقطاع هذه و دوام تلك يُعَذِّبْكُمْ أى فى الآخره أو فى الدنيا وَ يَسْتَبْدِلْ بكم قَوْماً غَيْرَكُمْ لا يتخلفون عن الجهاد قيل هم أبناء فارس و قيل أهل اليمن و قيل هم الذين أسلموا بعد نزول هذه الآيه وَ لا تَضُرُّوهُ أى و لا تضروا الله بهذا القعود شَيْئاً لأنه غنى أو لا تضروا الرسول لأن الله عاصمه و ناصره بالملائكه أو بقوم آخرين (١) انْفِرُوا أى اخرجوا إلى الغزو خِفافاً وَ ثِقالًا أى شبانا و شيوخا و قيل نشاطا و غير نشاط أو مشاغيل و غير مشاغيل أو أغنياء و فقراء و قيل أراد بالخفاف أهل العسره من المال و قله العيال و بالثقال أهل الميسره فى المال و كثره العيال و قيل ركبانا و مشاه و قيل ذا ضيعه و غير ذى ضيعه (٢) و قيل عزابا و متأهلين و الوجه أن يحمل على الجميع وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِى سَبِيلِ اللَّهِ و هذا يدل على أن الجهاد بالنفس و المال واجب على من استطاع بهما و من لم يستطع على الوجهين فعليه أن يجاهد بما استطاع ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ من التثاقل إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ أن الله صادق فى وعده و وعيده قال السدى لما نزلت هذه الآيه اشتد شأنها على الناس فنسخها الله بقوله لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ الآيه.

لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً أى لو كان ما دعوتهم إليه غنيمه حاضره وَ سَفَراً قاصِداً أى قريبا هينا و قيل أى ذا قصد و قيل سهلا متوسطا غير شاق لَاتَّبَعُوكَ طمعا فى المال وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّهُ أى المسافه يعنى غزوه تبوك أمروا فيها بالخروج إلى الشام وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ فيه دلاله على صحه نبوته صلى الله عليه و آله إذ

١- فى المصدر: لان اللّه عصمه من جميع الناس، و ينصره بالملائكه، او بقوم آخرين من المؤمنين.

٢- فى المصدر: ذا صنعه و غير ذى صنعه.

أخبر بحلفهم قبل وقوعه يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ بما أسروه من الشرك (۱) و قيل باليمين الكاذبه و العذر الباطل وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ فى هذا الاعتذار و الحلف عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ فى التخلف عنك حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ أى حتى تعرف من له العذر منهم فى التخلف و من لا عذر له فيكون إذنك لمن أذنت له على علم قال ابن عباس و ذلك أن رسول الله صلى الله عليه و آله لم يكن يعرف المنافقين يومئذ و قيل إنه إنما خيرهم بين الظعن و الإقامه متوعدا لهم و لم يأذن لهم فاغتنم القوم ذلك و فى هذا إخبار من الله سبحانه أنه كان الأولى أن يلزمهم الخروج معه حتى إذا لم يخرجوا ظهر نفاقهم لأنه متى أذن لهم ثم تأخروا لم يعلم أن للنفاق (۲) كان تأخرهم أم لغيره و كان الذين استأذنوه منافقين و منهم الجد بن قيس و معتب بن قشير و هما من الأنصار. (۳)

أقول: قد مر الكلام فى هذه الآيه فى باب عصمته صلى الله عليه و آله.

و قال فى قوله تعالى لا يَسْتَأْذِنُكَ أى فى القعود و قيل فى الخروج لأنه مستغن عنه بدعائك بل يتأهب له أَنْ يُجاهِدُوا أى فى أن يجاهدوا وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ أى اضطربت و شكت فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ أى فى شكهم يذهبون و يرجعون و يتحيرون و أراد به المنافقين أى يتوقعون الإذن لشكهم فى دين الله و فيما وعد المجاهدون و لو كانوا مخلصين لوثقوا بالنصر و بثواب الله فبادروا إلى الجهاد و لم يستأذنوك فيه وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ فى الجهاد كالمؤمنين لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً أى أهبه الحرب (۴) من الكراع و السلاح وَ لكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ أى خروجهم إلى الغزو لعلمه أنهم لو خرجوا لكانوا يمشون بالنميمه بين المسلمين و كانوا عيونا للمشركين و كان الضرر فى خروجهم أكثر من الفائده فَثَبَّطَهُمْ عن

۱- فى المصدر: بما آثروه من الشرك.

۲- فى المصدر: النفاق كان.

۳- مجمع البيان ۵: ۳۰- ۳۴.

۴- اهبه الحرب: عدته و لوازمه. و الكراع: الدوابّ، كالفرس و الخيل و البغال و الحمير.

الخروج الـذى عزموا عليه لا عن الخروج الـذى أمرهم به لأن الأول كفر و الثانى طاعه وَ قِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدِينَ أى مع النساء و الصبيـان و القائلون أصـحابهم الـذين نهوهـم عن الخروج مع النبى صـلى الله عليه و آله للجهاد أو النبى صـلى الله عليه و آله على وجه التهديد و الوعيد لا على وجه الإذن و يجوز أن يكون على وجه الإذن لهم فى القعود الذى عاتبه الله عليه إذ كان الأولى أن لاـ يأذن لهم ليظهر للناس نفاقهم ثم بين سـبحانه وجه الحكمه فى كراهيه انبعاثهم و تثبيطهم عن الخروج فقال لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ ما زادُوكُمْ إِلَّا خَبالًا أى شـرا و فسـادا و قيل غـدرا و مكرا و قيل عجزا و جبنا أى أنهم كانوا يجبنونكم عن لقاء العـدو بتهويل الأمر عليكم وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ أى لأسـرعوا فى الـدخول بينكم بالتضـريب و الإفساد و النميمه يريد و لسعوا فيما بينكم بالتفريق بين المسلمين و قيـل أى لأوضـعوا إبلهم خلالكم يتخلل الراكب الرجلين حتى يـدخل بينهما فيقول ما لا ينبغى يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَهَ بعـدو الإبـل وسـطكم و معنى يبغـونكم يبغـون لكم أو فيكم أى يطلبـون لكم المحنه باختلاـف الكلمه و الفرقه و قيـل أى يبغونكم أن تكونوا مشـركين و الفتنه الشـرك و قيـل أى يخوفونكم بالعـدو و يخـبرونكم أنكم منهزمون (١) و أن عـدوكم سـيظهر عليكم وَ فِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ أى و فيكم عيون للمنافقين ينقلون إليهم ما يسـمعون منكم و قيل معناه و فيكم قابلون منهم عند سماع قولهم يريد ضعفه المسلمين وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ أى بهؤلاء المنافقين الذين ظلموا أنفسهم لما أضمروا عليه من الفساد منهم عبد الله بن أبى و جـد بن قيس و أوس بن قبطى (٢) ثم أقسم الله سـبحانه فقال لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَهَ مِنْ قَبْلُ الفتنه اسم يقع على كل سوء و شر و المعنى لقـد طلب هؤلاـء المنـافقون اختلاـف كلمتكم و تشـتيت أهوائكم و افتراق آرائكم من قبـل غزوه تبوك أى فى يوم أحد حين انصرف عبد الله بن أبى بأصحابه و خذل النبى صلى الله عليه و آله فصرف الله سبحانه عن المسلمين فتنتهم و قيل أراد

١- مهزومون خ ل.

٢- هكذا فى الكتاب و مصدره: و فى السيره: اوس بن قيظى.

بالفتنه صرف الناس عن الإيمان و إلقاء الشبهه إلى ضعفاء المسلمين و قيل أراد بالفتنه الفتك بالنبى صلى الله عليه و آله فى غزوه تبوك ليله العقبه و كانوا اثنى عشر رجلا من المنافقين وقفوا على الثنيه ليفتكوا بالنبى صلى الله عليه و آله عن ابن جبير و ابن جريح (۱) وَ قَلَّبُوا لَکَ الْأُمُورَ أی احتالوا فی توهین أمرک و إیقاع الاختلاف بین المؤمنین و فی قتلک بکل ما أمکنهم فیه فلم یقدروا علیه و قیل إنهم کانوا یریدون فی کیده وجها من التدبیر فإذا لم یتم ذلک فیه ترکوه و طلبوا المکیده فی غیره فهذا تقلیب الأمور حَتّی جاءَ الْحَقُّ أی النصر و الظفر وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللّهِ أی دینه و هو الإسلام و ظفر المسلمین وَ هُمْ کارِهُونَ أی فی حال کراهتهم لذلک وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لِی قیل إن رسول الله صلی الله علیه و آله لما استنفر الناس إلی تبوک قال انفروا لعلکم تغنمون بنات الأصفر فقام جد بن قیس أخو بنی سلمه من بنی الخزرج فقال یا رسول الله ائذن لی و لا تفتنی ببنات الأصفر فإنی أخاف أن أفتن (۲) بهن فقال قد أذنت لک فنزلت

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ مُجَاهِدٍ فَلَمَّا نَزَلَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِبَنِی سَلِمَهَ مَنْ سَیِّدُکُمْ قَالُوا جَدُّ بْنُ قَیْسٍ غَیْرَ أَنَّهُ بَخِیلٌ جَبَانٌ فَقَالَ صلی الله علیه و آله وَ أَیُّ دَاءٍ أَدْوَی مِنَ الْبُخْلِ بَلْ سَیِّدُکُمُ الْفَتَی الْأَبْیَضُ الْجَعْدُ بِشْرُ بْنُ بَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ (۳).

وَ لا تَفْتِنِّی أی ببنات الأصفر قال الفراء سمیت الروم أصفر لأن حبشیا غلب علی ناحیه الروم فکان له بنات قد أخذن من بیاض الروم و سواد الحبشیه فکن صفرا لعسا (۴) و قیل معناه لا تؤثمنی بمخالفه أمرک فی الخروج

ص: ۱۹۳

۱- فی المصدر: و ابن جریج. و هو الصحیح، و الرجل هو عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج الاموی المکی.

۲- فی المصدر: افتتن.

۳- فی المصدر: بشر بن البراء بن المعرور.

۴- اللعس: سواد مستحسن. و قال الجزریّ: هو ادنی سواد و شربه من الحمره. و اللعس جمع اللعساء. و قال: بنات الأصفر یعنی الروم لان اباهم الأول کان اصفر اللون و هو رؤم بن عیصو بن إسحاق بن إبراهیم.

و ذلک غیر متیسر لی (۱) أَلاـ فِی الْفِتْنَهِ سَقَطُوا أی فی العصیان و الکفر وقعوا بمخالفتهم أمرک (۲) و قیل معناه لا تعذبنی بتکلیف الخروج فی شده الحر ألا قد سقطوا فی حر أعظم من ذلک و هو حر جهنم وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَهٌ بِالْکافِرِینَ أی ستحیط بهم فلا مخلص لهم منها إِنْ تُصِبْکَ حَسَنَهٌ أی نعمه من الله و فتح و غنیمه تَسُؤْهُمْ یحزن المنافقون بها وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصِیبَهٌ أی شده و نکبه یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ أی أخذنا حذرنا و احترزنا بالقعود من قبل هذه المصیبه وَ یَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ بما أصاب المؤمنین قُلْ لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا أی کل ما یصیبنا من خیر أو شر فهو مما کتبه الله لنا فی اللوح المحفوظ من أمرنا و لیس علی ما تظنون من إهمالنا و قیل لن یصیبنا فی عاقبه أمرنا إلا ما کتبه الله لنا فی القرآن من النصر الذی وعدنا و إنا نظفر بالأعداء فتکون النصره حسنی لنا أو نقتل فتکون الشهاده حسنی لنا أیضا فقد کتب الله لنا ما یصیبنا و عملنا (۳) ما لنا فیه الحظ هُوَ مَوْلانا أی مالکنا و نحن عبیده أو ولینا و ناصرنا وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ أمر من الله تعالی بالتوکل قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا أی هل تنتظرون لنا إِلَّا إِحْدَی الْحُسْنَیَیْنِ أی إحدی الخصلتین الحمیدتین إما الغلبه و الغنیمه فی العاجل و إما الشهاده و الثواب الدائم فی الآجل وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِکُمْ أی نتوقع لکم أَنْ یُصِیبَکُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَیْدِینا أی یوقع الله بکم عذابا من عنده یهلککم به أو بأن ینصرنا علیکم فیقتلکم بأیدینا فَتَرَبَّصُوا أمر للتهدید إِنَّا مَعَکُمْ مُتَرَبِّصُونَ أی منتظرون إما الشهاده و الجنه و إما الغنیمه و الأجر لنا و إما البقاء فی الذل و الخزی و إما الموت و القتل (۴) مع المصیر إلی النار لکم.

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً أی طائعین أو مکرهین لَنْ یُتَقَبَّلَ مِنْکُمْ إِنَّکُمْ

ص: ۱۹۴

۱- فی المصدر: لا تؤثمنی ای لا توقعنی فی الاثم بالعصیان لمخالفته امرک بالخروج الی الجهاد و ذلک غیر متیسر لی.

۲- فی المصدر: بمخالفتهم امرک فی الخروج و الجهاد.

۳- فی المصدر: و علمنا.

۴- فی المصدر: أو القتل.

كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ أى إنما لم يتقبل منكم لأنكم كنتم متمردين عن طاعه الله وَ ما مَنَعَهُمْ أى ما يمنع هؤلاء المنافقين أن يثابوا على نفقاتهم إلا كفرهم بالله و برسوله و ذلك مما يحبط الأعمال وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاهَ إِلَّا وَ هُمْ كُسالى أى متثاقلين وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ لذلك لأنهم إنما يصلون و ينفقون للرياء و التستر بالإسلام لا لابتغاء مرضاه الله فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ الخطاب للنبى صلى الله عليه و آله و المراد جميع المؤمنين و قيل لا تعجبك أيها السامع أى لا تأخذ (١) بقلبك ما تراه من كثره أموال هؤلاء المنافقين و أولادهم (٢) و لا تنظر إليهم بعين الإعجاب إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الْحَياهِ الدُّنْيا فيه وجوه أحدها أن فيه تقديما و تأخيرا أى لا تسرك أموالهم (٣) و أولادهم فى الحياه الدنيا إنما يريد الله ليعذبهم بها فى الآخره عن ابن عباس و قتاده. و ثانيها إنما يريد الله أن يعذبهم بها فى الدنيا بالتشديد عليهم فى التكليف و أمرهم بالإنفاق فى الزكاه و الغزو فيؤدونها على كره منهم و مشقه إذ لا يرجون به ثوابا فى الآخره فيكون ذلك عذابا لهم.

و ثالثها أن معناه إنما يريد الله ليعذبهم بها فى الدنيا أى بسبى الأولاد و غنيمه الأموال عند تمكن المؤمنين من أخذها و غنمها فيتحسرون عليها و يكون ذلك جزاء على كفرهم.

و رابعها أن المراد يعذبهم بجمعها و حفظها و حبها و البخل بها و الحزن عليها و كل هذا عذاب و كذلك خروجهم عنها بالموت لأنهم يفارقونها و لا يدرون إلى ما ذا يصيرون.

و خامسها إنما يريد الله ليعذبهم بحفظها و المصائب فيها مع حرمان المنفعه بها (۴) و اللام فى قوله لِيُعَذِّبَهُمْ يحتمل أن يكون لام العاقبه (۵) و التقدير إنما

١- فى المصدر: اى لا يأخذ.

٢- فى المصدر: و كثره أولادهم.

٣- فى المصدر: اى لا يسرك أموالهم.

۴- راجع المصدر ففيه تقديم و تأخير.

۵- فى المصدر: و اللام فى قوله: «ليعذبهم» يحتمل أن يكون بمعنى أن، و يحتمل أن يكون لام العاقبه

يريد الله أن يملى لهم فيها ليعذبهم وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ أى تهلك وَ هُمْ كافِرُونَ فى موضع الحال وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ أى يقسم هؤلاء المنافقون أنهم من جملتكم أى مؤمنون أمثالكم وَ ما هُمْ مِنْكُمْ أى ليسوا مؤمنين بالله وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ أى يخافون القتل و الأسر إن لم يظهروا الإيمان لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أى حرزا أو حصنا أَوْ مَغاراتٍ أى غيرانا فى الجبال أو سراديب أَوْ مُدَّخَلًا أى موضع دخول يأوون إليه و قيل نفقا كنفق اليربوع و قيل أسرابا فى الأرض عن ابن عباس و أبى جعفر عليه السلام و قيل وجها يدخلونه على خلاف رسول الله صلى الله عليه و آله لَوَلَّوْا إِلَيْهِ أى لعدلوا إليه و قيل لأعرضوا عنكم إليه وَ هُمْ يَجْمَحُونَ أى يسرعون فى الذهاب إليه (۱) وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ قيل إنها نزلت فى رهط من المنافقين تخلفوا عن غزوه تبوك فلما رجع رسول الله أتوا المؤمنين يعتذرون إليهم من تخلفهم و يعتلون و يحلفون فنزلت. (۲)

أقول: سيأتى تفسير الآيات فى باب جمل ما جرى بينه و بين أصحابه صلى الله عليه و آله.

و قال رحمه الله فى قوله تعالى يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ قيل نزلت فى اثنى عشر رجلا وقفوا على العقبه ليفتكوا برسول الله صلى الله عليه و آله عند رجوعه من تبوك فأخبر جبرئيل عليه السلام رسول الله بذلك و أمره أن يرسل إليهم و يضرب وجوه رواحلهم و عمار كان يقود دابه رسول الله صلى الله عليه و آله و حذيفه يسوقها فقال لحذيفه اضرب وجوه رواحلهم فضربها حتى نحاهم

فَلَمَّا نَزَلَ قَالَ لِحُذَيْفَهَ مَنْ عَرَفْتَ مِنَ الْقَوْمِ فَقَالَ لَمْ أَعْرِفْ مِنْهُمْ أَحَداً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهُ صلى الله عليه و آله إِنَّهُ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ حَتَّى عَدَّهُمْ كُلَّهُمْ فَقَالَ حُذَيْفَهُ أَ لَا تَبْعَثُ إِلَيْهِمْ فَتَقْتُلَهُمْ فَقَالَ أَكْرَهُ أَنْ تَقُولَ الْعَرَبُ لَمَّا ظَفِرَ بِأَصْحَابِهِ أَقْبَلَ يَقْتُلُهُمْ.

عن ابن كيسان وَ رُوِىَ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عليه السلام مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ ائْتَمَرُوا بَيْنَهُمْ لِيَقْتُلُوهُ وَ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ إِنْ فَطَنَ نَقُولُ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ وَ إِنْ لَمْ يَفْطُنْ نَقْتُلُهُ.

و قيل إن جماعه من المنافقين قالوا فى غزوه تبوك

۱- مجمع البيان ۵: ۳۴- ۴۰.

۲- مجمع البيان ۵: ۴۴.

ظن (۱) هـذا الرجـل أن يفتـح قصور الشـام و حصونها هيهات هيهات فأطلع الله نبيه صـلى الله عليه و آله على ذلك فقال احبسوا على الركب فـدعاهم فقـال لهم قلتم كـذا و كـذا فقـالوا يا نبى الله إنما كنا نخوض و نلعب و حلفوا على ذلك فنزلت الآيه وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ عن الحسن و قتاده و قيل كان ذلك عنـد منصـرفه من تبوك إلى المدينه فكان بين يديه أربعه نفر أو ثلاثه نفر يستهزءون و يضـحكون واحدهم يضـحك و لا يتكلم فنزل جبرئيل و أخبر رسول الله صـلى الله عليه و آله بـذلك فـدعا عمار بن ياسـر و قال إن هؤلاء يسـتهزءون بى و بالقرآن أخبرنى جبرئيل بـذلك و لئن سألتهم ليقولن كنا نتحـدث بحـديث الركب فـأتبعهم عمار و قال لهم لم تضـحكون (۲) قالوا نتحـدث بحـديث الركب فقال عمار صـدق الله و صدق رسوله احترقتم أحرقكم الله فأقبلوا إلى النبى صـلى الله عليه و آله يعتذرون فأنزل الله الآيات عن الكلبى و على بن إبراهيم و أبى حمزه و قيل إن رجلا قال فى غزوه تبوك ما رأيت أكذب لسانا و لا أجبن عند اللقاء من هؤلاء يعنى رسول الله و أصـحابه فقال له عوف بن مالـك كـذبت و لكنـك منـافق و أراد أن يخبر رسول الله صـلى الله عليه و آله بـذلك فجاءه و قـد سـبقه الوحى فجاء الرجل معتـذرا و قـال إنمـا كنـا نخـوض و نلعـب ففيه نزلت الآـيه عن ابن عمر و زيـد بن أسـلم و محمـد بن كعب و قيـل إن رجلاـ من المنافقين قال يحدثنا محمد أن ناقه فلان بوادى كذا و كذا أ و ما يدريه ما أمر الغيث (۳) فنزلت الآيه عن مجاهد و قيل نزلت فى عبـد الله بن أبى و رهطه عن الضـحاك أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَهٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِى قُلُوبِهِمْ فيه قولان أحـدهما أنه إخبار بأنهم يخافون أن يفشوا (۴) سرائرهم و قيل إن ذلك الحذر أظهروه على وجه الاستهزاء.

۱- يظن خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۲- فى المصدر: مم تضحكون.

۳- من الغيب خ ل. أقول: فى المصدر: و ما يدريه ما الغيب.

۴- هكذا فى الكتاب و مصدره، و الانسب: «ان يفشو» بصيغه المفرد.

و الثانی أن لفظه الخبر و معناه الأمر قُلِ اسْتَهْزِؤُا أمر علی الوعید إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ أی مبین لنبیه صلی الله علیه و آله باطن حالکم و نفاقکم وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ عن طعنهم فی الدین و استهزائهم بالنبی صلی الله علیه و آله و بالمسلمین لَیَقُولُنَّ إِنَّما کُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ اللام للتأکید و القسم أی لقالوا کنا نخوض خوض الرکب فی الطریق لا علی طریق الجد قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آیاتِهِ أی حججه و بیناته و کتابه وَ رَسُولِهِ کُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ثم أمر الله نبیه أن یقول لهم لا تَعْتَذِرُوا بالمعاذیر الکاذبه قَدْ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ أی بعد إظهارکم الإیمان إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَهٍ مِنْکُمْ إذا تابوا نُعَذِّبْ طائِفَهً لم یتوبوا بِأَنَّهُمْ کانُوا مُجْرِمِینَ أی کافرین مصرین علی النفاق. (۱) قوله تعالی یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا أقول قد مر فی باب إعجاز القرآن أنها نزلت فی غزوه تبوک و قصصها قال یعنی أنهم حلفوا کاذبین ما قالوا ما حکی عنهم ثم حقق علیهم و أقسم بأنهم قالوا ذلک وَ کَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ یعنی ظهر کفرهم بعد أن کان باطنا وَ هَمُّوا بِما لَمْ یَنالُوا فیه أقوال أحدها أنهم هموا بقتل النبی صلی الله علیه و آله لیله العقبه و التنفیر بناقته.

و ثانیها أنهم هموا بإخراج الرسول صلی الله علیه و آله من المدینه فلم یبلغوا ذلک.

و ثالثها أنهم هموا بالفساد و التضریب بین أصحابه و نقم منه شیئا أی أنکر و عاب فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ أی المنافقون الذین خلفهم النبی صلی الله علیه و آله و لم یخرجهم معه إلی تبوک لما استأذنوه فی التأخر بِمَقْعَدِهِمْ أی بقعودهم عن الجهاد خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ أی بعده و قیل بمخالفتهم له (۲) وَ قالُوا أی للمسلمین أو بعضهم لبعض لا تَنْفِرُوا أی لا تخرجوا إلی الغزو فِی الْحَرِّ قُلْ نارُ جَهَنَّمَ التی وجبت لهم بالتخلف عن أمر الله أَشَدُّ حَرًّا من هذا الحر لَوْ کانُوا یَفْقَهُونَ أو أمر الله و وعده و وعیده فَلْیَضْحَکُوا قَلِیلًا وَ لْیَبْکُوا کَثِیراً هذا تهدید لهم فی

۱- مجمع البیان ۵: ۴۶ و ۴۷.

۲- فی المصدر: لمخالفتهم النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

صوره الأمر أی فلیضحک هؤلاء المنافقون فی الدنیا قلیلا لأن ذلک یفنی و إن دام إلی الموت و لأن الضحک فی الدنیا قلیل لکثره أحزانها و همومها و لیبکوا کثیرا فی الآخره لأن ذلک یوم مقداره خمسون ألف سنه فَإِنْ رَجَعَکَ اللَّهُ أی ردک الله عن غزوتک هذه و سفرک هذا إِلی طائِفَهٍ مِنْهُمْ أی من المنافقین الذین تخلفوا عنک و عن الخروج معک فَاسْتَأْذَنُوکَ لِلْخُرُوجِ معک إلی غزوه أخری فَقُلْ لهم لَنْ تَخْرُجُوا مَعِیَ أَبَداً إلی غزوه وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِیَ عَدُوًّا ثم بین تعالی سبب ذلک فقال إِنَّکُمْ رَضِیتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّهٍ أی عن غزوه تبوک فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِینَ فی کل غزوه.

و اختلف فی المراد بالخالفین فقیل معناه مع النساء و الصبیان و قیل مع الرجال الذین تخلفوا من غیر عذر و قیل مع المخالفین قال الفراء یقال فلان عبد خالف و صاحب خالف إذا کان مخالفا و قیل مع الخساس و الأدنیاء یقال فلان خالفه أهله إذا کان أدونهم و قیل مع أهل الفساد من قولهم خلف الرجل علی أهله خلوفا فسد (۱) و قیل مع المرضی و الزمنی و کل من تأخر لنقص وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنْهُمْ أی من المنافقین ماتَ أَبَداً أی بعد موته وَ لا تَقُمْ عَلی قَبْرِهِ للدعاء فإنه صلی الله علیه و آله کان إذا صلی علی میت یقف علی قبره ساعه و یدعو له فما صلی بعد ذلک علی منافق حتی قبض.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ صلی الله علیه و آله صَلَّی عَلَی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَیٍّ وَ أَلْبَسَهُ قَمِیصَهُ قَبْلَ أَنْ یُنْهَی عَنِ الصَّلَاهِ عَلَی الْمُنَافِقِینَ وَ قِیلَ أَرَادَ صلی الله علیه و آله أَنْ یُصَلِّیَ عَلَیْهِ فَأَخَذَ جَبْرَئِیلُ بِثَوْبِهِ وَ تَلَا عَلَیْهِ لا تُصَلِّ (۲) عَلی أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ قِیلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِمَ وَجَّهْتَ بِقَمِیصِکَ إِلَیْهِ یُکَفَّنُ فِیهِ وَ هُوَ کَافِرٌ فَقَالَ إِنَّ قَمِیصِی لَنْ یُغْنِیَ عَنْهُ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً وَ إِنِّی أُؤَمِّلُ مِنَ اللَّهِ أَنْ یَدْخُلَ بِهَذَا السَّبَبِ فِی الْإِسْلَامِ خَلْقٌ کَثِیرٌ.

فیروی أنه أسلم ألف من الخزرج لما رأوه یطلب الاستشفاع (۳) بثوب رسول الله صلی الله علیه و آله ذکره الزجاج

۱- زاد فی المصدر: و نبیذ خالف ای فاسد، و خلف فم الصائم: إذا تغیرت ریحه.

۲- فی المصدر: و لا تصل.

۳- الاستشفاء خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

و قال الأكثر فی الروایه إنه لم یصل علیه وَ لا تُعْجِبْکَ إنما کرر للتـذکیر فی موطنین مع بعد أحدهما من الآخر و یجوز أن تکون الآیتان فی فریقین من المنافقین اسْتَأْذَنَکَ أی فی القعود أُولُوا الطَّوْلِ أی أولو المال و القدره مِنْهُمْ أی من المنافقین مَعَ الْقاعِدِینَ أی المتخلفین عن الجهاد من النساء و الصبیان مَعَ الْخَوالِفِ أی النساء و الصبیان و المرضی و المقعدین وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ أی المقصرون الذین یعتذرون و لیس لهم عذر و قیل هم المعتذرون الذین لهم عذر و هم نفر من بنی غفار عن ابن عباس لِیُؤْذَنَ لَهُمْ فی التخلف وَ قَعَدَ الَّذِینَ کَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أی و قعدت طائفه من المنافقین من غیر اعتذار لَیْسَ عَلَی الضُّعَفاءِ قیل نزلت فی عبد الله بن زائده و هو ابن أم مکتوم و کان ضریر البصر جاء إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فقال یا نبی الله إنی شیخ ضریر (۱) ضعیف الحال نحیف الجسم و لیس لی قائد فهل لی رخصه فی التخلف عن الجهاد فسکت النبی صلی الله علیه و آله فأنزل الله الآیه و قیل نزلت فی عائذ بن عمرو و أصحابه و الضعفاء هم الذین قوتهم ناقصه بالزمانه و العجز عن ابن عباس و قیل هم الذین لا یقدرون علی الخروج وَ لا عَلَی الْمَرْضی و هم أصحاب العلل المانعه من الخروج وَ لا عَلَی الَّذِینَ لا یَجِدُونَ ما یُنْفِقُونَ أی من لیست معه نفقه الخروج و آله السفر حَرَجٌ أی ضیق و جناح فی التخلف و ترک الخروج إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ بأن یخلصوا العمل من الغش ما عَلَی الْمُحْسِنِینَ مِنْ سَبِیلٍ أی لیس علی من یفعل (۲) الحسن الجمیل فی التخلف عن الجهاد أو مطلقا طریق للتقریع فی الدنیا و العذاب فی الآخره وَ لا عَلَی الَّذِینَ إِذا ما أَتَوْکَ لِتَحْمِلَهُمْ أی یسألونک مرکبا یرکبونه فیخرجون معک قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُکُمْ عَلَیْهِ أی مرکبا و لا ما أسوی به أمرکم حَزَناً أَلَّا یَجِدُوا أی لحزنهم علی أن لا یجدوا یَعْتَذِرُونَ إِلَیْکُمْ من تأخرهم عنکم بالأباطیل و الکذب إِذا رَجَعْتُمْ إِلَیْهِمْ من غزوه تبوک لَنْ نُؤْمِنَ لَکُمْ أی لا نصدقکم علی ما تقولون قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِکُمْ ما علمنا به کذبکم و قیل أراد به قوله لَوْ خَرَجُوا فِیکُمْ ما زادُوکُمْ

۱- ضریر البصر خ ل.

۲- فی المصدر: لیس علی من فعل.

إِلَّا خَبالًا الآيه وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكَمْ وَ رَسُولُهُ أی سیعلم الله فیما بعد و رسوله عملکم هل تتوبون من نفاقکم أم تتمون (۱) علیه و قیل سیعلم الله أعمالکم و عزائمکم فی المستقبل و یظهر ذلک لرسوله فیعلمه الرسول بإعلامه إیاه ثُمَّ تُرَدُّونَ بعد الموت إِلی عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ أی الذی یعلم ما غاب و ما حضر و لا یخفی علیه السر و العلانیه فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ أی فیخبرکم بأعمالکم کلها حسنها و قبیحها فیجازیکم علیها أجمع سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ أی سیقسم هؤلاء المنافقون المتخلفون فیما یعتذرون به إلیکم إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ أنهم إنما تخلفوا بعذر (۲) لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ أی لتصفحوا عن جرمهم و لا توبخوهم فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إعراض رد و إنکار و تکذیب إِنَّهُمْ رِجْسٌ أی نجس و معناه أنهم کالشی ء المنتن الذی یجب الاجتناب عنه. (۳)

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ- قال أبو حمزه الثمالی بلغنا أنهم ثلاثه نفر من الأنصار أبو لبابه بن عبد المنذر و ثعلبه بن ودیعه و أوس بن حذام تخلفوا عن رسول الله عند مخرجه إلی تبوک فلما بلغهم ما أنزل فیمن تخلف عن نبیه صلی الله علیه و آله أیقنوا بالهلاک فأوثقوا أنفسهم بسواری المسجد فلم یزالوا کذلک حتی قدم رسول الله صلی الله علیه و آله فسأل عنهم فذکر له أنهم أقسموا لا یحلون أنفسهم حتی یکون رسول الله صلی الله علیه و آله محلهم (۴) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَنَا أُقْسِمُ لَا أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ حَلَّهُمْ إِلَّا أَنْ أُؤْمَرَ فِيهِمْ بِأَمْرٍ فَلَمَّا نَزَلَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ عَمَدَ (۵) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَيْهِمْ فَحَلَّهُمْ فَانْطَلَقُوا فَجَاءُوا بِأَمْوَالِهِمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا هَذِهِ أَمْوَالُنَا الَّتِي خَلَّفَتْنَا عَنْكَ فَخُذْهَا وَ تَصَدَّقْ بِهَا عَنَّا فَقَالَ صلی الله علیه و آله مَا أُمِرْتُ فِيهَا بِأَمْرٍ فنزل خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً الآیات.

و قیل إنهم کانوا عشره رهط منهم أبو لبابه عن ابن عباس (۶)

ص: ۲۰۱

۱- تقیمون خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- فی المصدر: انما تخلفوا لعذر.

۳- مجمع البیان ۵: ۵۱- ۶۱.

۴- فی المصدر: حتی یکون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یحلهم.

۵- عهد خ ل.

۶- فی المصدر: عن علیّ بن أبی طلحه عن ابن عبّاس.

و قیل کانوا ثمانیه منهم أبو لبابه و هلال و کردم و أبو قیس عن ابن جبیر و زید بن أسلم و قیل کانوا سبعه و قیل خمسه و

رُوِیَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی أَبِی لُبَابَهَ.

و لم یذکر معه غیره و سبب نزولها فیه ما جری منه فی بنی قریظه حین قال إن نزلتم علی حکمه فهو الذبح (۱) و به قال مجاهد

و قیل نزلت فیه خاصه حین تأخر عن النبی صلی الله علیه و آله فی غزوه تبوک فربط نفسه بساریه علی ما تقدم ذکره عن الزهری قال ثم قال أبو لبابه یا رسول الله إن من توبتی أن أهجر دار قومی التی أصبت فیها الذنب و أن أنخلع من مالی کله قَالَ یُجْزِیکَ یَا أَبَا لُبَابَهَ الثُّلُثُ.

و فی جمیع الأقوال أخذ رسول الله صلی الله علیه و آله ثلث أموالهم و ترک الثلثین لأن الله تعالی قال خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ و لم یقل خذ أموالهم وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ أی مؤخرون موقوفون لما یرد من أمر الله فیهم

قال مجاهد و قتاده نزلت الآیه فی هلال بن أمیه الواقفی و مراره بن الربیع و کعب بن مالک و هم من الأوس و الخزرج و کان کعب رجل صدق غیر مطعون علیه و إنما تخلف توانیا عن الاستعداد حتی فاته المسیر و انصرف رسول الله صلی الله علیه و آله فقال و الله ما لی من عذر و لم یعتذر إلیه بالکذب فقال صلی الله علیه و آله صدقت قم حتی یقضی الله فیک أمره و جاء الآخران فقالا مثل ذلک و صدقا فنهی رسول الله صلی الله علیه و آله عن مکالمتهم و أمر نساءهم باعتزالهم حتی ضاقَتْ عَلَیْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ فأقاموا علی ذلک خمسین لیله و بنی کعب خیمه علی سلع یکون فیها وحده و قال فی ذلک:

أبعد دور بنی القین الکرام و ما*** شادوا (۲) علی بنیت البیت من سعف

ثم نزلت التوبه علیهم بعد الخمسین فی اللیل و هی قوله وَ عَلَی الثَّلاثَهِ الَّذِینَ خُلِّفُوا الآیه فأصبح المسلمون یبتدرونهم و یبشرونهم قال کعب فجئت إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فی المسجد و کان صلی الله علیه و آله إذا سر یستبشر کأن وجهه فلقه قمر فقال لی و وجهه یبرق من السرور أبشر بخیر یوم طلع علیک شرفه (۳) مذ ولدتک أمک

۱- تقدمت قصته قبل ذلک.

۲- شاروا خ ل.

۳- منذ خ ل. أقول: فی المصدر: طلع علیک شرفه منذ ولدتک امک.

قال كعب فقلت له أ من عند الله أم من عندك يا رسول الله فقال من عند الله و تصدق كعب بثلث ماله شكرا لله على توبته. (۱).

لَقَدْ تابَ اللَّهُ نزلت فی غزاه تبوک و ما لحق المسلمین فیها من العسره حتی هم قوم بالرجوع ثم تدارکهم لطف الله سبحانه

قال الحسن کان العشره من المسلمین یخرجون علی بعیر یعتقبونه بینهم یرکب الرجل ساعه ثم ینزل (۲) فیرکب صاحبه کذلک و کان زادهم الشعیر المسوس و التمر المدود و الإهاله السنخه (۳) و کان النفر منهم یخرجون ما معهم من التمرات بینهم فإذا بلغ الجوع من أحدهم أخذ التمر فلاکها حتی یجد طعمها ثم یعطیها صاحبه فیمصها ثم یشرب علیها جرعه من ماء کذلک حتی یأتی علی آخرهم فلا یبقی من التمره إلا النواه.

قالوا و کان أبو خیثمه عبد الله بن خیثمه تخلف إلی أن مضی من مسیر (۴) رسول الله صلی الله علیه و آله عشره أیام ثم دخل یوما علی امرأتین له فی یوم حار فی عریشین لهما قد رشتاهما (۵) و بردتا الماء و هیأتا له الطعام فقام علی العریشین و قال سبحان الله رسول الله قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه و ما تأخر فی الضح و الریح و الحر و القر (۶) یحمل سلاحه علی عاتقه و أبو خیثمه فی ظلال بارده و طعام مهیإ و امرأتین حسناوین ما هذا بالنصف ثم قال و الله لا أکلم (۷) واحده منکما کلمه و لا أدخل عریشا حتی ألحق بالنبی صلی الله علیه و آله فأناخ ناضحه و اشتد (۸) علیه و تزود و ارتحل و امرأتاه تکلمانه و لا یکلمهما ثم سار حتی إذا دنا من تبوک

۱- مجمع البیان ۵: ۶۷ و ۶۹.

۲- فینزل خ ل.

۳- ساس وسوس الطعام: وقع فیه السوس فهو المسوس و المسوس و داد الطعام و دود:وقع فیه الدود فهو المدود والمدود. وفی النهایه : وفیه انه کان یدعی إلی خبز الشعیر والا هاله السنخه. کل شئ من الادهان مما یؤتدم به : اهاله. وقیل : هو ما اذیب من الالیه والشحم و قیل : الدسم الجامد. والسنخه : المتغیره الریح.

۴- من مسیره خ ل.

۵- فی المصدر: قد رتبتاهما.

۶- الضح: الشمس وضوؤها. و القر: البرد. و فی المصدر: فی الفتح علی الریح.

۷- ما اکلم خ ل.

۸- و شد خ ل. أقول: الناضح: البعیر یستقی علیه.

قال الناس هذا راكب على الطريق فقال النبى صلى الله عليه و آله كن أبا خيثمه أولى لك (۱) فلما دنا قال الناس هذا أبو خيثمه يا رسول الله صلى الله عليه و آله فأناخ راحلته و سلم على رسول الله صلى الله عليه و آله فقال أولى لك فحدثه الحديث فقال له خيرا و دعا له و هو الذى زاغ قلبه للمقام ثم ثبته الله عَلَى النَّبِيِّ وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ.

إنما ذكر اسم النبى صلى الله عليه و آله مفتاحا للكلام و تحسينا له و لأنه سبب توبتهم و إلا فلم يكن منه ما يوجب التوبه

وَ قَدْ رُوِيَ عَنِ الرِّضَا عليه السلام أَنَّهُ قَرَأَ لَقَدْ تَابَ اللَّهُ بِالنَّبِيِّ عَلَى الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ.

الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فى الخروج معه إلى تبوك فِي ساعَةِ الْعُسْرَةِ (۲) و هى صعوبه الأمر قال جابر يعنى عسره الزاد و عسره الظهر و عسره الماء و المراد وقت العسره لأن الساعه تقع على كل زمان مِنْ بَعْدِ ما كادَ يَزِيغُ (۳) قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ عن الجهاد فهموا بالانصراف فعصمهم (۴) الله ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ بعد ذلك الزيغ وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا أى عن قبول التوبه بعد قبول توبه من قبل توبتهم (۵) من المنافقين كما قال وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ أو خلفوا عن غزاه تبوك لما تخلفوا و أما قراءه أهل البيت عليهم السلام خالفوا فإنهم قالوا لو كانوا خلفوا لما توجه عليهم العتب و لكنهم خالفوا و هذه الآيه نزلت فى شأن كعب بن مالك و مراره بن الربيع و هلال بن أميه و ذلك أنهم تخلفوا عن رسول الله صلى الله عليه و آله و لم يخرجوا معه لا عن نفاق و لكن عن توان ثم ندموا فلما قدم النبى صلى الله عليه و آله المدينه جاءوا إليه و اعتذروا فلم يكلمهم

۱- اولى لك: كلمه تهدد و وعيد، و المعنى قد قاربك الشر فاحذر. و قيل: معناه الويل لك.

۲- الظاهر أنّه تفسير للآيه و لم يرد عليه السلام انه الآيه بالفاظها.

۳- هكذا فى نسخه المصنّف- رحمه اللّه- و فيه وهم، و الصحيح كما فى المصدر و المصحف الشريف: «يزيغ».

۴- فى المصدر: فهموا بالانصراف من غزاتهم من غير امر فعصمهم اللّه تعالى من ذلك حتّى مضوا مع النبىّ صلّى اللّه عليه و آله.

۵- فى المصدر: ممن قبل توبتهم.

النبی صلی الله علیه و آله و تقدم إلی المسلمین بأن لا یکلمهم أحد منهم فهجرهم الناس حتی الصبیان و جاءت نساؤهم إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فقلن یا رسول الله نعتزلهم فقال لا و لکن لا یقربوکن فضاقت علیهم المدینه فخرجوا إلی رءوس الجبال و کان أهالیهم یجیئون لهم بالطعام و لا یکلمونهم فقال بعضهم لبعض قد هجرنا الناس و لا یکلمنا أحد (۱) فهلا نتهاجر نحن أیضا فتفرقوا و لم یجتمع منهم اثنان و بقوا علی ذلک خمسین یوما یتضرعون إلی الله و یتوبون إلیه فقبل الله توبتهم و أنزل فیهم هذه الآیه حَتَّی إِذا ضاقَتْ عَلَیْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ أی برحبها و هذه صفه من بلغ غایه الندم حتی کأنه لا یجد لنفسه مذهبا لأنه کان نزلت توبه الناس و لم تنزل توبتهم لتشدید المحنه علیهم و استصلاحهم و استصلاح غیرهم لئلا یعودوا إلی مثله وَ ضاقَتْ عَلَیْهِمْ أَنْفُسُهُمْ عباره عن المبالغه فی الغم حتی کأنهم لم یجدوا لأنفسهم موضعا یخفونها فیه.

و قیل معنی ضیق أنفسهم ضیق صدورهم بالهم الذی حصل لهم فیها وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَیْهِ أی أیقنوا و علموا أن لا معتصم من الله إلا به ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوبُوا أی سهل الله علیهم التوبه حتی تابوا و قیل لیعودوا إلی حالتهم الأولی قبل المعصیه و قیل أنزل توبه الثلاثه لیتوب المؤمنون من ذنوبهم ما کانَ لِأَهْلِ الْمَدِینَهِ ظاهره خبر و معناه نهی أی ما کان یجوز وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ قیل إنهم مزینه و جهینه و أشجع و غفار و أسلم أَنْ یَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ أی فی غزوه تبوک وَ لا یَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ أی یطلبوا نفع نفوسهم بتوقیتها دون نفسه و قیل و لا یرضوا لأنفسهم بالحفظ (۲) و الدعه و رسول الله فی الحر و المشقه یقال رغبت بنفسی عن هذا الأمر أی ترفعت عنه بل علیهم أن یجعلوا أنفسهم وقایه للنبی صلی الله علیه و آله ذلِکَ أی ذلک النهی و الزجر عن التخلف بِأَنَّهُمْ لا یُصِیبُهُمْ ظَمَأٌ أی عطش وَ لا نَصَبٌ و لا تعب فی أبدانهم وَ لا مَخْمَصَهٌ و هی شده الجوع فِی سَبِیلِ اللَّهِ أی فی طاعته وَ لا یَطَؤُنَ مَوْطِئاً یَغِیظُ الْکُفَّارَ أی لا یضعون أقدامهم موضعا یغیظ

۱- احد منهم خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- بالخفض خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

الكفار وطؤهم إياه أى دار الحرب وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا أى و لا يصيبون من المشركين أمرا من قتل أو جراحه أو مال أو أمر يغمهم و يغيظهم إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ و طاعه رفيعه إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ أى الذين يفعلون الأفعال الحسنه وَ لا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً فى الجهاد و لا فى غيره من سبل الخير و المعروف وَ لا يَقْطَعُونَ وادِياً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ ثواب ذلك لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ أى يكتب طاعاتهم ليجزيهم عليها بقدر استحقاقهم و يزيدهم من فضله حتى يصير الثواب أكثر و أحسن من عملهم و قيل إن الأحسن من صفه فعلهم لأن الأعمال على وجوه واجب و مندوب و مباح و إنما يجازى على الواجب و المندوب دون المباح فيقع الجزاء على أحسن الأعمال. (۱)

**[ترجمه]درباره این سخن خداوند: «قَاتِلُواْ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَلاَ بِالْيَوْمِ الآخِرِ»، {با کسانی که به خدا و روز واپسین (قیامت) ایمان نمی‌آورند پیکار کنید.}طبرسی رحمه اللّه علیه می‌گوید: به نقل از مجاهد گفته شده است: این آیه هنگامی نازل شد که رسول خدا صلی الله علیه و آله به جنگ با روم فرمان داده شد و بعد از نزول این آیه غزوه تبوک را به راه انداخت. و گفته شده است که حکم این آیه به صورت کلی است (و اختصاص به جنگ با رومیان ندارد.) «وَلاَ يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّهُ وَرَسُولُهُ » آنچه را که موسی و عیسی از پنهان داشتن بعثت محمد صلی الله علیه و آله به پیامبری، حرام کرده بودند و یا آنچه را که محمد صلی الله علیه و آله حرامش ساخته بود را حرام نمی دانند. «لَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ » به دین خدا یعنی اسلام که همان دین حق است، گردن نمی‌نهند. «مِنَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ » کسانی را که ذکر کرد، این‌گونه وصف می‌کند که آنان از اهل کتاب هستند. «حَتَّى يُعْطُواْ الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ» یعنی جزیه را به صورت نقدی و مستقیم بدون هیچ واسطه و با دست خود به دست کسی که جزیه را به او می‌پردازد، بدهد یا آنکه به خاطر قدرت و چیرگی شما در برابر آن‌ها، ناچار از پرداخت آن گردن؛د یا آنکه قبول جزیه آن‌ها در واقع نیکی و نعمتی از جانب شما برای آن‌هاست. «وَهُمْ صَاغِرُونَ» یعنی در حالی این کار را انجام می‌دهند که ذلیل و مغلوب و مقهور هستند. - . مجمع البیان ۵: ۲۲-۲۱ -

و درباره این سخن خداوند: «انفِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ» گفت: یعنی برای جهاد با مشرکان خارج شوید. مفسران گفته‌اند: هنگامی که رسول‌خدا صلی الله علیه و آله از طائف بازگشت، به جهاد برای جنگ با روم فرمان داد. و از آنجا که این در زمان رسیدن محصولات بود، آنان ماندن در کنار خانه و مال را ترجیح دادند و رفتن به جنگ برآنان دشوار آمد. و پیامبر صلی الله علیه و آله در هر غزوه‌ای که خارج گشت، آن را مخفی ساخت و به غیر آنچه که هدف اصلی غزوه بود، تظاهر نمود. ولی در غزوه تبوک به خاطر دوری مسافت و نفرات بسیار دشمن، مردم را از قصد خود آگاه ساخت تا آماده گردند. و چون خداوند از سستی و گرانباری مردم آگاه گشت، این آیه را نازل فرمود و آنان را به خاطر سستی و کندی سرزنش کرد. «أَرَضِيتُم» استفهام انکاری است: یعنی آیا زندگی دنیای فانی را بر زندگی آخرت جاودان ترجیح داده‌اید؟«فَمَا مَتَاعُ » سود دنیا و اهداف آن در برابر فوائد و اهداف (منزل‌گاه‌های آخرت)«إِلاَّ قَلِيلٌ» به خاطر ناپایداری زندگی دنیا و دوام و جاودانگی زندگی آخرت بسیار اندک است. «يُعَذِّبْكُمْ » اگر روانه میدان جنگ نگردید، خداوند در دنیا و آخرت شما را عذاب می‌سازد. «وَيَسْتَبْدِلْ» شما را جایگزین می‌سازد، «قَوْمًا غَيْرَكُمْ» با مردمانی که در برابر فرمان جهاد نافرمانی نکرده و از آن باز نمی‌ایستند. گفته شده است: منظور ایرانیان هستند و گفته شده است: اهل یمن. و برخی هم گفته‌اند: آنان کسانی هستند که بعد از نزول این آیه اسلام آوردند. «وَلاَ تَضُرُّوهُ» یعنی با این باز ایستادن، هیچ زیانی به خدا نمی‌رسانید.چرا که او غنی و بی‌نیاز است. یا آنکه زیانی متوجه رسول خدا نمی‌سازید، چرا که خداوند حافظ اوست و با فرشتگان یا قومی دیگر او را یاری می‌کند. «انْفِرُواْ» به سوی

جنگ خارج شوید. «خِفَافًا وَثِقَالاً»

یعنی جوان و پیر، و گفته شده است: افراد سرحال و شاد و غیر آنان، یا در بند و گرفتار کار یا بیکار، یا ثروتمندان و فقرا. و گفته شده است، منظور خداوند از «خِفَافًا» افرادی است که به لحاظ مالی تنگدست و درآمد اندکی داشتند. و منظور از «ثِقَالاً » افراد توانگر با درآمد بسیار است. و گفته شده است: منظور سواره و پیاده است. و قول دیگر: افراد دارای کشاورزی و غیر آنان را مطرح می‌کند. و گفته شده است: درحالی که مجرد و متأهل باشند. و بهتر آن است که بر همه این وجوه حمل گردد. «وَجَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ » این آیه بیانگر آن است که جهاد با جان و مال بر کسی که توانایی آن دو را دارد، واجب است و کسی که توانایی آن دو را نداشته باشد، با آنچه در توانش است، به جهاد بپردازد. «ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ » آن برای شما از سستی و تظاهر به گرفتاری بهتر است. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» اگر از صادق بودن خدا در وعده و تهدیدش آگاه بودید. سدّی گفت: هنگامی که این آیه نازل گردید، بر مردم بسی گران آمد، پس خداوند آن را با این آیه نسخ کرد: «لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنينَ مِنْ سَبيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحيمٌ»، {بر ضعیفان و بیماران و کسانی که چیزی برای هزینه(در جهاد) نمی‌یابند حرج و گناهی نیست. البته این در صورتی است که در خیرخواهی برای خدا و پیامبرش، خود را خالص نمایند و هیچ راهی برای فرو آمدن عذاب بر نیکوکاران وجود ندارد و خداوند آمرزنده و مهربان است.}

«لَوْ كانَ عَرَضاً قَريباً» اگر آنچه که آنان را به سوی آن فراخواندی، غنیمتی آماده و حاضر بود، «وَ سَفَراً قاصِداً» و سفری نزدیک و آسان بود. و گفته شده است: سفری نزدیک و میانه بود. و گفته شده است: سفری آسان و میانه و بدون سختی بود. «لَاتَّبَعُوكَ» یقیناً به خاطر طمع در مال تو را پیروی می‌کردند. «وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ» ولی مسافت برایشان دور شد. یعنی غزوه تبوک که در آن به آن‌ها فرمان داده شد تا به سوی شام روان گردند. «وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ» این سخن دلیلی بر درستی ادعای پیامبری اوست، چرا که قبل از سوگندشان، از آن خبر داده است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ » خود را با آنچه از شرک پنهان می‌دارند، هلاک می‌سازند، و گفته شده است: با سوگند دروغ و عذر باطل، خود را هلاک می‌سازند. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ » خدا می‌داند که آنان در این عذر و سوگند دروغ می‌گویند. «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ » خدا از تو بگذرد! چرا به آن‌ها اجازه دادی تا از همراهی تو خودداری کرده و باز ایستند؟ «حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذينَ صَدَقُوا » یعنی تا کسانی را که در این تخلف و بازماندن از جهاد معذور هستند و آنان را که عذری ندارند، بشناسی تا اجازه دادنت به افراد براساس علم و آگاهی صورت گیرد. ابن عباس گفت: علت این امر آن بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله آن روز منافقان را نمی‌شناخت. و گفته شده است: هر چند پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را تهدید کرد ولی بدون آنکه به آنان اجازه اقامت و سرباز زدن از جهاد دهد، آنان را میان کوچ (سفر) و اقامت مخیّر ساخت. از همین رو آن قوم این امر را غنیمت شمردند. و در این آیه خداوند خبر می‌دهد: شایسته‌تر آن بود که آنان را به خروج با خود فرمان می‌داد تا هنگامی که خارج نشدند، نفاقشان آشکار گردد. چرا که وقتی او به آن‌ها اجازه ماندن داد و سپس آنان از جهاد باز نشستند، ندانست که این امر به خاطر نفاق آنان بوده است یا به خاطر امر دیگری صورت گرفته است. و کسانی که از او اجازه خواسته بودند، گروهی از منافقان از جمله، جدّ بن قیس و معتب بن قشیر، دو تن از انصار بودند. -. مجمع‌البیان ۵: ۳۴-۳۰ -

مؤلف: درباره این آیه در باب عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله سخن رفت.

و درباره این سخن خداوند: «لایَستَأذِنُکَ»: یعنی در بازنشستن از جهاد، از تو اجازه نمی گیرند. و گفته شده است: منظور در خارج شدن (برای جهاد) است. چرا که او(مسلمان واقعی) از فراخوانی تو بی‌نیاز است و خود برای آن آماده می گردد.«أَنْ یُجاهِدُوا » یعنی در جهادشان. «وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ » یعنی قلب‌های آنان دچار آشفتگی و شک و تردید شد. «فَهُمْ فی رَیْبِهِمْ یَتَرَدَّدُونَ » آنان در این شکشان می‌آیند و باز می گردند. و حیران و سرگشته هستند و منظورش منافقان هستند. یعنی آن‌ها به خاطر تردیدشان در دین خدا و وعده‌ای که به مجاهدان داده شده است، در انتظار إذن و رخصت هستند و اگر افرادی مخلص بودند، به یاری و پاداش خداوند اطمینان می کردند و به سوی جهاد می‌شتافتند و از تو درباره آن اجازه و رخصت نمی... خواستند. «وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ » اگر مانند مومنان قصد خروج برای جهاد را داشتند، «لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً» بی‌تردید اسباب و لوازم جنگ از چهارپا و سلاح را فراهم می‌ساختند.. «وَ لکِنْ کَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُم » یعنی خداوند از خروج آنان به سوی جنگ کراهت داشت. چرا که می‌دانست اگر آنان برای جنگ خارج می‌شدند، بی‌تردید میان مسلمانان به سخن چینی و جاسوسی برای مشرکان می‌پرداختند و ضرر خروج آن‌ها بیش از سود آن می‌بود. «فَثَبَّطَهُمْ » آنان را از خروجی که قصد آن کرده اند، بازداشت. نه از خروجی که آنان را به آن فرمان داد، چرا که اولی کفر و دومی اطاعت است. «وَ قیلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدینَ » یعنی همراه زنان و کودکان در خانه بنشینید. و گویندگان این سخن اصحابشان بودند که آنان را از خروج با پیامبر صلی الله علیه و آله برای جهاد نهی کردند یا آنکه توسط پیامبر صلی الله علیه و آله گفته شده باشد و مقصود از آن، إذن و رخصت به آنان (برای خانه نشینی) نمی‌باشد، بلکه به عنوان تهدید گفته شده باشد. جایز است که این سخن بر وجه إذن و رخصت به آنان در بازنشستن از جهاد گفته شده باشد و خدا نیز او را به همین سبب، مورد سرزنش قرار داد. چرا که شایسته‌تر آن بود که به آن‌ها اجازه نمی‌داد تا مردم نفاق خود را آشکار کنند. سپس خداوند حکمت ناپسند شمردن برانگیخته شدن آنان و بازداشتن آنان از خروج را بیان کرد و فرمود: «لَوْ خَرَجُوا فیکُمْ ما زادُوکُمْ إِلاَّ خَبالاً» یعنی میان شما تنها بر شر و فساد می... افزودند. و گفته شده است: منظور خیانت و نیرنگ است. و گفته شده است: بر ناتوانی و ترس می‌افزودند. یعنی آنان با ترسناک جلوه‌دادن کار، شما را از رویارویی با دشمن هراسان می‌ساختند. «وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَکُمْ» یعنی می کوشیدند تا در میان شما اختلاف و فساد پدید آرند و با سخن چینی خود، میان مسلمانان بذر تفرقه می‌کاشتند. و گفته شده است: مقصود آن است که آنان شتران خود را در میان شما داخل می‌ساختند و می‌کوشیدند تا میان دو تن از شما وارد شوند و سخنی ناشایست و غیر صحیح بر زبان آرند (تا میان شما آتش اختلاف را برافروزند). «یَبْغُونَکُمُ الْفِتْنَةَ » آنان با راندن شتران خود در میان شما در پی افروختن آتش فتنه می‌باشند. و «یبغونکم» در اینجا به معنای «یبغون لکم» یا «یبغون فیکم» می‌باشد. یعنی آنان با اختلاف افکنی میان شما در پی به سختی افکندن شما هستند. و گفته شده است: مقصود آن است که آنان با به شرک کشاندن شما در صدد فتنه انگیزی می‌باشند و «الفتنه»در اینجا به معنی شرک می‌باشد. و گفته شده است: یعنی شما را از دشمن می‌ترسانند و به شما می گویند: شما مغلوب خواهید گشت و دشمن بر شما برتری خواهد یافت. «وَ فیکُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ» یعنی در میان شما افرادی هستند که به سود منافقان به جاسوسی می‌پردازند و آنچه از شما می‌شنوند را به آنان منتقل می‌سازند. و گفته شده است: معنای سخن آن است که در میان شما کسانی هستند که بلافاصله سخنان آنان را می‌پذیرند. و بر این اساس، مقصود سخن، مسلمانان ضعیف‌النفس می‌باشند. «وَ اللَّهُ عَلیمٌ بِالظَّالِمینَ» یعنی خداوند به این منافقان از جمله: عبداللّه بن اُبیّ، جدّ بن قیس، و أوس بن قبطیّ که مخفیانه در صدد فتنه انگیزی بر ضد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بودند و اینگونه بر خود ستم روا داشتند، آگاه است. سپس خداوند سبحان سوگند یاد می کند و می‌فرماید: «لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ »، {بی تردید آنان از قبل در پی فتنه افروزی بودند.} «الفتنه» اسمی است که بر هر شر و بدی اطلاق می گردد و معنی این سخن پروردگار آن است که این

منافقان قبل از غزوه تبوک در صدد اختلاف افکنی و ایجاد تفرقه در میان شما بودند. یعنی در روز جنگ اُحد و هنگامی که عبداللّه بن اُبیّ به همراه یارانش راه بازگشت در پیش گرفت و از یاری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خودداری ورزید. ولی خداوند، مسلمانان را از فتنه آنان مصون نگاه داشت و گفته شده است: مقصود خداوند از «الفتنه» بازگرداندن مردم از ایمان و شبهه افکنی در قلوب مسلمانان ضعیف‌النفس می‌باشد. و باز گفته شده است: مقصودش از «الفتنه» توطئه ترور رسول خدا در شب لیله العقبه در غزوه تبوک می‌باشد. و آنان دوازده نفر از منافقان بودند که در پیچ گردنه به کمین نشسته بودند تا پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را ترور کنند که این قول از ابن جبیر و ابن جریح نقل شده است. «وَ قَلَّبُوا لَکَ الْأُمُورَ » یعنی برای سست ساختن کار تو و اختلاف افکنی میان مؤمنان و قتل تو، مکر و فریب و همه امکانات خود را به کار بستند ولی از انجام آن بازماندند. و گفته شده است: آنان برای اجرایی ساختن نیرنگ خود بر ضد او، جانب تدبیر را نگاه داشتند تا اگر در آن مکان از ترور او عاجز ماندند، او را رها کنند و در مکانی دیگر نیرنگ خود را عملی سازند. و این همان معنی دگرگون ساختن کارها (تقلیب الامور) است. «حَتَّی جاءَ الْحَقُّ» تا آنکه یاری و پیروزی فرارسید. «وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ » یعنی دین او که همان اسلام است به همراه پیروزی مسلمانان در رسد. «وَ هُمْ کارِهُونَ » و حال آنکه آنان از این امر بیزار بودند. «وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لی »، {و برخی از آنان می‌گویند مرا اجازه [ماندن] ده.} از قول ابن عباس و مجاهد گفته شده است: هنگامی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مردم را به سوی تبوک بسیج ساخت، فرمود: «به شتاب روان گردید، باشد که از دختران زرد رنگ رومی به غنیمت برگیرید.» در این هنگام یکی از بنی سلمه از بنی خزرج به نام جدّ بن قیس به پا خاست و گفت: ای رسول خدا! مرا اجازه ده تا بمانم و با دختران زرد رنگ رومی مرا در فتنه میفکن که من از آن می‌هراسم که به واسطه آنان به فتنه دچار گردم. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نیز فرمود: «به تو اجازه دادم.» او نیز فرود آمد. هنگامی که او فرود آمد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خطاب به بنی سلمه فرمود: «بزرگ شما کیست؟» گفتند: جدّ بن قیس. جز اینکه او بخیل و ترسو است. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «و چه دردی بدتر از بخل متصور است؟ بلکه بزرگ شما مردی جوانمرد و سپیدرو با موهایی پیچان یعنی بشر بن براء بن معرور است.

«وَ لا تَفْتِنِّی» با دختران زرد رنگ مرا به فتنه میفکن! فرّاء گفت: روم به صفت: الصفر (زرد) نامیده شده است، چرا که مردی حبشی بر روم چیرگی یافت و او را دخترانی زرد رنگ بود که هم از سفیدی رومیان و هم از سیاهی حبشیان بهره‌مند بودند و لبانشان رنگ سیاه و خوشایندی داشت. و گفته شده است: معنای سخن او آن است که مرا با نافرمانی از دستورت برای خروج، در گناه میفکن که اطاعت از این فرمان تو برای من امکان‌پذیر نخواهد بود. «أَلا فِی الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» یعنی آگاه باش که آنان با نافرمانی از فرمان تو، در عصیان و کفر واقع شده‌اند. و گفته شده است: معنایش آن است که با مکلّف ساختن به خروج در شدت گرما، مرا به رنج و عذاب دچار مساز. ولی آگاه باشید که آنان در گرمایی سوزان‌تر از آن سقوط کرده‌اند که همان گرمای جهنم می‌باشد. «وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحیطَةٌ بِالْکافِرینَ» یعنی به زودی آنان را در برخواهد گرفت و آنان را از آن هیچ راه نجاتی نخواهد بود. «إِنْ تُصِبْکَ حَسَنَةٌ» یعنی اگر از جانب خدا نعمت و فتح و غنیمتی نصیب تو گردد، «تَسُؤْهُمْ» به خاطر آن، منافقان ناراحت می‌گردند. «وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصیبَةٌ» یعنی سختی و بلایی بر تو پیش آید. «یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ»، می... گویند: ما پیش از این مصیبت و سختی، احتیاط کردیم و با باز نشستن از جهاد (خانه‌نشینی) از آن اجتناب نمودیم. «وَ یَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ» و روی می تابند در حالی که از آنچه برای مؤمنان پیش آمده است، خوشحالند. «قُلْ لَنْ یُصیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا» یعنی هر آنچه از خیر و شر برای ما پدید آید، از تقدیری است که خداوند در لوح محفوظ درباره امر ما نگاشته است و چنان...

که شما گمان می‌برید، از سستی و اهمال ما نیست. و گفته شده است: در عاقبت کار ما، تنها آنچه که خداوند برای ما در قرآن درباره یاری ما نگاشته و مقدر داشته و ما را به آن وعده داده است، رخ خواهد داد و ما بر دشمنان چیره خواهیم گشت. و پیروزی برای ما نیکو خواهد بود. و یا آنکه کشته می‌شویم که در این صورت نیز شهادت برای ما نیکو خواهد بود. که خدا آنچه بر ما پیش می‌آید را برای ما نگاشته و مقدر ساخته است و ما براساس بهره‌مان در این(تقدیر الهی) عمل کردیم. «هُوَ مَوْلانا»: یعنی مالک ماست و ما بندگان او هستیم. یا ولی و یاور ماست. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» این آیه فرمانی از خداوند متعال درباره توکل کردن است. «قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا» یعنی آیا برای ما انتظار می‌کشید؟ «إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ» یعنی یکی از دو صفت نیک و پسندیده: یا پیروزی و غنیمت در دنیا و یا شهادت و پاداش جاودانه در سرای آخرت. «نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ » یعنی ما نیز برای شما انتظار می‌کشیم «أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينا » یعنی خداوند از نزد خود بر شما عذابی فرو فرستد که با آن شما را هلاک سازد، یا آنکه ما را یاری کند و با دستان ما شما را بکشد. «فَتَرَبَّصُوا » انتظار بکشید، که امر برای تهدید است، «إِنّا مَعَكُم مُتَرَبِّصُون» یعنی ما نیز با شما منتظر هستیم که برای ما یا شهادت و بهشت یا غنیمت و پاداش و برای شما زندگی در ذلت و خواری و یا مرگ و قتل به همراه رفتن به دل آتش، به وقوع بپیوندد.

«قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً » یعنی چه از روی اطاعت و فرمانبری و چه از روی ناچاری انفاق کنید، «لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ » یعنی تنها به این دلیل از شما پذیرفته نمی‌شود، که شما در اطاعت از خدا متمرد و سرکش بودید. «وَ ما مَنَعَهُمْ » یعنی تنها چیزی که مانع از آن می‌شود که این منافقان به خاطر انفاق‌های خود پاداش بگیرند، کفر آن‌ها به خدا و رسول … خداست که از مواردی است که اعمال را باطل و تباه می‌گرداند. «وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاةَ إِلَّا وَ هُمْ كُسالى » یعنی سست و سنگین در نماز حاضر می‌شوند. « وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ » و به خاطر این مسائل (سستی‌شان در نماز و بی‌میلی‌شان در انفاق) نماز و انفاق آن‌ها نه از روی کسب خشنودی خدا، بلکه تنها به خاطر ریا و پوشش قرار دادن اسلام است. «فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ »: این آیه خطاب به پیامبر است ولی مقصود همه مومنان هستند. و گفته شده است: ای شنونده، تو را به شگفت و شادمانی وا ندارد. یعنی آنچه از فراوانی اموال و فرزندان این منافقان می‌بینی، قلبت را نرباید و با دیده تحسین و اعجاب به آنان منگر. «إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الْحَياةِ الدُّنْيا ». بر این کلام چند وجه مترتب است: یکی از آن‌ها به نقل از ابن عباس و قتاده این است که در آن تقدیم و تأخیر وجود دارد. یعنی اموال و اولاد آنان در زندگی دنیا تو را به شگفت و شادمانی وادارد، که خدا تنها در پی آن است که با این نعمت‌ها، آنان را در آخرت عذاب کند.

وجه دوم آن است که خداوند تنها می‌خواهد با این نعمت‌ها آنان را در دنیا عذاب کند. یعنی اینکه بر آن‌ها در تکلیف سخت گیرد و به آنان دستور انفاق در زکات و جهات دهد. و از آنجا که آنان امیدی به پاداش اُخروی خداوند ندارند، آن را با سختی و نارضایتی به انجام می‌رسانند و در نتیجه این امر برای آنان عذاب خواهد بود.

وجه سوم آن است که خداوند تنها می‌خواهد آنگاه که مؤمنان توانستند فرزندان آنان را اسیر و اموالشان را به غنیمت گیرند، آنان را در دنیا با این نعمت‌ها عذاب کند. یعنی مؤمنان در وقت توانایی، فرزندان آنان را اسیر و اموالشان را به غنیمت می‌گیرند. پس بر آن‌ها حسرت می‌خورند و این سزای کفرشان می‌گردد.

و وجه چهارم آن است که مقصود، عذاب آن‌ها با جمع‌آوری و حفظ و دوست داشتن و بخل ورزیدن و غم و اندوه خوردن بر

این دارایی‌ها است، که همه این‌ها عذاب می‌باشند. و نیز خروج آن‌ها از این دارایی‌ها با مرگ نیز در حکم عذاب می‌باشد؛ چرا که از آن در حالی جدا می گردند که نمی‌دانند به کجا رهسپارند؟

و وجه پنجم آن است که خداوند تنها می‌خواهد با حفظ این دارایی‌ها و مصائبی که در آن متحمل می گردند، به همراه محروم ساختنشان از منفعت و بهره‌مندی از این دارایی‌ها، آن‌ها را عذاب کند. و لام در «لِيُعَذِّبَهُمْ »، امکان دارد که لام عاقب-هٔ باشد که در این صورت، تقدیر آن چنین است: خداوند تنها می‌خواهد در آن دارایی‌ها آنان را مهلت دهد تا عذابشان سازد. «وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ » یعنی هلاک گردند. «وَ هُمْ كافِرُونَ » در حالی که کافرند. «وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ » این منافقان سوگند می‌خورند که آن‌ها هم از جمله شمایند. یعنی مؤمنانی مانند شما هستند. «وَ ما هُمْ مِنْكُمْ » و حال آنکه مؤمن به خدا نیستند. «وَ لٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ » آنان اگر اظهار ایمان نکنند، از کشته شدن و اسارت می‌ترسند. «لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً» اگر مکانی استوار و امن یا قلعه‌ای بیابند. «أَوْ مَغاراتٍ» یا غارهایی در کوه و یا سرداب‌هایی زیرزمینی، «أَوْ مُدَّخَلًا» مکانی برای وارد شدن که به آن پناه برند، و گفته شده است: تونلی مانند تونل موش صحرایی بیابند. و از قول ابن عباس و امام محمد باقر علیه‌السّلام گفته شده است: حفره‌هایی در زمین. و گفته شده است: جانبی که بر خلاف رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن داخل گردند. «لَوَلَّوْا إِلَيْهِ» یعنی بی‌تردید به سوی آن می‌رفتند. و گفته شده است: یعنی بی تردید از شما به سوی آن روی می‌تافتند. «وَ هُمْ يَجْمَحُونَ» و در رفتن به سوی آن شتاب به خرج می‌دادند، - . مجمع البیان ۵: ۴۰-۳۴ -

«وَ مِنْهُمُ الَّذينَ»: گفته شده است این آیه درباره گروهی از منافقان نازل گردید که از غزوه تبوک باز ایستادند. و چون رسول خدا صلی الله علیه و آله (از این غزوه) بازگشت، آنان به نزد مؤمنان آمدند، در حالی که از آن‌ها به خاطر تخلف و باز ایستادنشان عذرخواهی می کردند و عذر و دلیل می‌آوردند و سوگند یاد می کردند. به همین مناسبت این آیه نازل گردید. - ۲. مجمع البیان ۵: ۴۴ -

مؤلف: تفسیر این آیات در باب تمام آنچه که میان پیامبر صلی الله علیه و آله

و اصحابش گذشت، خواهد آمد.

و درباره این سخن خداوند «يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ » طبرسی رحمه اللّه علیه گفت: به نقل از ابن کیسان گفته شده است: این آیه در مورد دوازده نفری نازل گردید که در عقبه توقف کردند تا رسول‌خدا صلی الله علیه و آله را هنگام بازگشتن از تبوک ترور کنند. ولی جبرئیل علیه‌السّلام رسول خدا صلی الله علیه و آله را از آن آگاه ساخت و به او فرمان داد که به سوی آنان افرادی بفرستد تا بر صورت شترهایشان بزنند. و آن هنگام، عمار افسار ستور رسول خدا صلی الله علیه و آله را به دنبال خود می کشید و حذیفه نیز آن را از عقب می‌راند. در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله به حذیفه فرمود: «بر صورت شترهایشان بزن». حذیفه نیز بر روی شترها زد تا آنکه آن منافقان را دور ساخت. چون فرود آمد، به حذیفه فرمود: «از آن قوم چه کسی را شناختی؟». پاسخ داد: هیچ یک از آنان را نشناختم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آنان فلانی و فلانی بودند.» و همه آنان را برشمرد. پس حذیفه گفت: آیا به سوی آنان گسیل نمی‌داری تا آنان را بکشی؟حضرت پاسخ داد: «میل ندارم که عرب بگوید: چون با اصحابش برتری یافت، شروع به کشتن آنان کرد». این سخن از ابن کیسان نقل شده و از امام محمد باقر علیه‌السّلام مانند آن روایت شده است، جز آنکه ایشان فرمود: آنان میان خود مشورت و همفکری کردند تا او را بکشند. و

یکی از آن‌ها به دیگری گفت: اگر متوجه شد، می گوییم تنها در حال سرگرمی و شوخی بودیم، و اگر متوجه نشد، او را می... کشیم. و به نقـل از حسن و قتاده گفته شـده است: در غزوه تبوک گروهی از منافقان گفتنـد: این مرد در خیال فتـح قصـرها و دژهـای شـام بود، چه خیـال دور و درازی! خداونـد نیز پیامبرش را از آن آگاه ساخت. پیامبر بعـد از آگاهی از این امر، فرمود: «شترسواران را برای من نگهداریـد». و آنـان را فراخوانـد و به آن‌هـا فرمود: «چنین و چنـان گفتیـد». آنان در پاسـخ گفتنـد: ای رسول‌خـدا! ما تنها شوخی و تفریـح می کردیم، و بر آن سوگنـد خوردنـد. پس این آیه نازل گردید: «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ». و به نقل از کلبی و علی بن ابراهیم و ابوحمزه گفته شده است: این آیات هنگام بازگشت پیامبر صـلی الله علیه و آله از تبوک به سوی مـدینه، نـازل گردیـد. چه آنکه پیش روی او سه یا چهار نفر بودنـد که تمسـخر می کردنـد و می... خندیدند. و یکی از آن‌ها می‌خندید، ولی سخن نمی گفت. پس جبرئیل نازل گردید و رسول خدا صلی الله علیه و آله را از آن آگاه ساخت. او نیز عمار بن یاسـر را فراخوانـد و فرمود: «این افراد، من و قرآن را به سـخره می گیرنـد و جبرئیل مرا بر آن آگاه سـاخته است. و اگر از آنـان سؤال کنی، می گوینـد: از سـخن شترسواران می گفتیم.» عمـار در پی آنـان رفت و به آن‌ها گفت: برای چه می‌خندیـد؟ گفتنـد: از کلام شترسواران می گوییم. عمار گفت: خـدا و رسول او راست گفتند، سوختید، خدا شـما را بسوزانـد. آنان نیز در حالی که عـذر می خواسـتند نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله آمدنـد. و اینگونه خداونـد این آیات را نازل فرمود.

و به نقـل از ابن عمر و زیـد بن اسـلم و محمـد بن کعب گفته شـده است: مردی در غزوه تبـوک گفت: از این‌هـا دروغگوتر و بزدل‌تر در هنگـام نبرد ندیـده‌ام! و مقصودش رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و یاران او بود. پس مالک بن عوف به او گفت: دروغ گفتی! بلکه تو منـافق هستی. و خواست تا رسول خـدا صـلی الله علیه و آله را از آن آگاه سازد، پس به نزد او آمـد. ولی وحی الهی پیش از او پیـامبر را آگاه ساخته بود. پس آن مرد در حالی که عـذر می‌تراشـید، پیش آمـد و گفت: ما تنها در حال تفریـح و شوخی بودیم. و دربـاره او این آیه نازل گردیـد. و به نقل از مجاهـد گفته شـده است: مردی از منافقان گفت: محمد برای ما می گوید که ماده شتر فلانی در دره کذا و کذاست، ولی نمی‌داند که امر باران چیست؟ پس این آیه نازل گردید. و به نقـل از ضـحاک گفته شـده است: این آیه دربـاره عبـدالله بن أبی و یـاران او نازل گردیـد. «أن تنزل علیهم سوره تُنَبِّئهم بما فی قلوبهم». درباره این سخن، دو نظر وجود دارد:

نخست آنکه: این سـخن از ترس آن‌هـا به خاطر فاش شـدن اسـرار درونی‌شان خبر می‌دهـد. و گفته شـده است: این ترس را به صورت استـهزاء نشان دادند. و دوم آنکه: لفظ کلام خبری و معنای آن امر است. «اسْتَهْزِؤُا»، امر در معنای تهدید است. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مـا تَحْـذَرُونَ» خداونـد بـاطن و حقیقت حـال و نفاق شـما را بر پیامبرش آشـکار می‌سازد. «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ » و اگر از آنان درباره طعنه‌هایشان (نیش و کنایه‌هایشان) در دین و به مسخره گرفتن پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان بپرسی، «لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»، لام برای تأکید و قسم است، یعنی بی‌تردید خواهند گفت: ما به مانند شوخی شترسواران در راه به مزاح و مطـایبه سـخن می‌رانـدیم و سـخنمان جـدّی نبـود، «قُـلْ أَ بِـاللَّهِ وَ آيـاتِهِ» یعنی دلایـل و براهین و کتـاب و رسـول خـدا را «كُنْتُمْ تَسْـتَهْزِؤُنَ» به مسخره می گرفتید؟ سپس خداوند به پیامبرش دستور می‌دهد که به آن‌ها بگوید: «لا تَعْتَذِرُوا» با عذرهای دروغین عـذر نیاوریـد. «قَـدْ كَفَرْتُمْ بَعْـدَ إِيمانِكُمْ» که بعد از آنکه اظهار ایمان کردید، کافر شدید. «إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ» آنگاه که گروهی از شـما را که توبه کننـد، مورد عفو و بخشایش قرار دهیم. «نُعَـذِّبْ طائِفَةً» گروهی را که توبه نکردنـد عـذاب می کنیم

«بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمينَ» یعنی به این خاطر که کافر بوده و بر نفاق خود پافشاری می‌کنند. - . مجمع البیان ۵: ۴۷-۴۶ -

درباره این سخن خداوند «يَحْلِفُونَ بِاللّهِ مَا قَالُواْ» می‌گویم: در باب اعجاز قرآن گفته شد که آن در جریان غزوه تبوک و وقایع آن نازل گردید. گفت: یعنی اینکه آنان به دروغ سوگند خوردند که آنچه را از قول ایشان گفته شده است، بر زبان نیاورده... اند. سپس خداوند این امر را بر آنان ثابت گردانید و سوگند یاد کرد که آن سخن را گفته‌اند. «وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلاَمِهِمْ » یعنی کفرشان بعد از آنکه پنهان بود، آشکار گردید. «وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ » درباره این سخن، اقوال مختلفی ذکر شده است:

اول آنکه: آن‌ها کوشیدند در شب لیل-هٔ العقب-هٔ پیامبر صلی الله علیه و آله را بکشند و شترش را برانند. دوم آنکه: آنان در پی آن بودند که رسول‌خدا صلی الله علیه و آله را از مدینه اخراج کنند، ولی از انجام آن بازماندند. و سوم آنکه: آنان درصدد ایجاد فساد و تفرقه افکنی میان اصحاب او برآمدند. (و نَقَم منه شیئاً): یعنی آن را انکار کرد و عیب شمرد. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ » یعنی منافقانی که پیامبر صلی الله علیه و آله، آنان را پشت سر خود باقی گذاشت و به خاطر اجازه‌ای که از او در ماندن گرفته بودند، آنان را با خود به تبوک نبرد. «بِمَقْعَدِهِمْ» از بازنشستشان از جهاد، «خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ» بعد از او خوشحال شدند. و گفته شده است: با مخالفتشان با او. و «وَ قالُوا» به مسلمانان و یا به یکدیگر گفتند: «لا تَنْفِرُوا» (در گرما) به جنگ نروید. «فِي الْحَرِّ قُلْ نارُ جَهَنَّمَ » بگو آتش جهنم که بر آن‌ها به خاطر تخلف از فرمان خدا واجب گشته است، «أَشَدُّ حَرًّا» از این گرما شدیدتر است. «لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ» اگر دستورات و وعده و تهدید خداوند را درک می‌کردند. «فَلْيَضْحَكُوا قَليلاً وَ لْيَبْكُوا كَثيراً» این تهدیدی برای آن‌ها در شکل امر است. یعنی می‌بایستی این منافقان در دنیا اندکی خنده کنند. چرا که آن (خنده در دنیا) اگرچه تا زمان مرگ استمرار یابد، در نهایت فنا می‌پذیرد و پایان می‌گیرد. و از دیگر سو، خنده در دنیا به خاطر فراوانی غم و اندوه دنیا، اندک است و بایستی در آخرت بسیار بگریند. چرا که آن روزی است که پنجاه هزار سال طول می کشد. «فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ» یعنی اگر خداوند تو را از این غزوه و سفرت بازگرداند، «إِلى طائِفَةٍ مِنْهُمْ» به سوی منافقانی که از تو تخلف ورزیدند و از خروج همراه تو باز ایستادند. «فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ» از تو برای همراهی‌ات در خروج به سوی غزوه‌ای دیگر اجازه خواهند خواست. «فَقُلْ» پس به آن‌ها بگو: «لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَداً» هرگز همراه من به سوی هیچ غزوه‌ای خارج نخواهید شد «وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا» و هرگز همراه من با هیچ دشمنی نخواهید جنگید. سپس خداوند دلیل این امر را روشن ساخت و فرمود: «إِنَّكُمْ رَضيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ» چرا که در بار نخست به باز ایستادن از غزوه تبوک راضی و خشنود گشتید. «فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفينَ» پس در هر غزوه‌ای با بر جای ماندگان خانه‌نشین، برجای بمانید.

و درباره مقصود از «خالفین» اختلاف شده است. و گفته شده است: معنایش زنان و کودکان است. و گفته می‌شود: مردانی است که بدون عذر تخلف کردند و(از جهاد) باز ایستادند. و گفته شده است: مخالفان. فراء گفت: گفته می‌شود: «فلان عبد خالف و صاحب خالف» آن‌گاه که مخالف باشد. و گفته شده است: منظور افراد پست و فرومایه است. گفته می‌شود: «فلان خالف-هٔ أهله» آنگاه که فرومایه ترین و پست‌ترین آن‌ها باشد، و گفته شده است: با اهل فساد، که از این گفته‌شان نشأت می گیرد: «خلف الرجل علی أهله خلوفا»: یعنی فساد به بار آورد. و گفته شده است: بیماران و افراد دارای بیماری سخت و طولانی و هرکس که به خاطر نقص و عیبی از جهاد باز بماند. «وَ لا تُصَلِّ عَلى أَحَدٍ مِنْهُمْ » هرگز بر هیچ یک از منافقین «ماتَ أَبَداً » بعد از مرگش نماز (میت) نگزار. «وَ لا تَقُمْ عَلى قَبْرِهِ » و برای دعا کنار قبرش توقف مکن. چرا که پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که بر مرده ای نماز می گزارد، ساعتی کنار قبرش می ایستاد و برای او دعا می فرمود. ولی بعد از آن دیگر بر هیچ

منافقی نماز نگزارد، تا آنکه در گذشت.

و روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از آنکه از اقامه نماز بر منافقان نهی شود، بر عبدالله بن ابی نماز گزارد و پیراهنش را بر او پوشانید. و گفته شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله قصد داشت تا بر او نماز گزارد، ولی جبرئیل لباس او را گرفت و این آیه را بر او قرائت کرد: «وَ لا تُصَلِّ عَلى أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً»، {هرگز بر هیچ یک از آنان بعد از مرگش نماز نگزار.} و روایت شده است که به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفته شد: چرا پیراهنت را به سوی او فرستادی تا در آن کفن گردد، در حالی که او فردی کافر است؟ حضرت فرمود: «پیراهن من هیچ سودی به حال او در برابر خدا ندارد و من به خداوند امیدوار هستم که به خاطر این کار، مردمان بسیاری به اسلام درآیند.» و روایت می کند که هزار نفر از خزرج هنگامی که دیدند او (عبداللّه بن ابی) به پیراهن رسول خدا صلی الله علیه و آله شفاعت می جوید، اسلام آوردند. این را زجاج آورده است. ولی اکثریت درباره این روایت گفتند که به این معنی است که بر او نماز نگزارد. «وَ لا تُعْجِبْكَ»، {تو را به شگفت نیاورد.} تنها برای تذکر و یادآوری در دو جا و با فاصله یکی بعد از دیگری تکرار شده است. و جایز است که این دو آیه درباره دو گروه از منافقان نازل شده باشد. «اسْتَأْذَنَكَ» از تو در بازنشستن از جهاد اجازه می‌خواهند. «أُولُوا الطَّوْلِ» یعنی صاحبان سرمایه و قدرت، «مِنْهُمْ» یعنی از منافقان. «مَعَ الْقاعِدِينَ» با زنان و کودکان بازمانده از جهاد بمانند. «مَعَ الْخَوالِفِ» یعنی زنان و کودکان و بیماران و افراد عاجز و زمین گیر. «وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ» یعنی کسانی که کوتاهی و سستی ورزیدند، برای خود عذر می آورند و حال آنکه آنان را عذری نیست. و به نقل از ابن عباس گفته شده است؛ آنان جمعی از بنی غفار بودند که عذر آوردند و معذور بودند، «لِيُؤْذَنَ لَهُمْ» تا به آن ها در بازنشستن از جهاد اجازه داده شود. «وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» یعنی و گروهی از منافقین بدون هیچ عذری از جهاد بازنشستند. «لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ در مورد این آیه گفته شده است که آن در شأن عبداللّه بن زائده، پسر نابینای اُمّ مکتوم نازل گردید که او به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای پیامبر خدا! من پیری نابینا، ضعیف الحال و ضعیف و نحیف هستم و راهبری هم ندارم. آیا اجازه هست که از جهاد باز نشینم و معاف گردم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله سکوت کرد. و خداوند این آیه را نازل فرمود. و از قول ابن عباس گفته شده است: این آیه در مورد عائذ بن عمرو و اصحاب او نازل گردید و «ضعفاء» آنان هستند که به خاطر بیماری و درماندگی و ضعف ناتوان گشته اند. و گفته شده است آنان کسانی هستند که توانایی خروج را ندارند. «وَ لا عَلَى الْمَرْضى» و آنان افرادی هستند که بیماری هایشان مانع از خروج آن ها می گردد. «وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ» یعنی کسانی که هزینه خروج و لوازم سفر را به همراه ندارند. «حَرَجٌ»: در بازنشستن و خارج نگشتن بر آن ها تنگنا و گناهی نیست. «إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ» البته اگر عمل را از فریب و خیانت خالص سازند. «ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ» یعنی بر آنکه کار نیک می کند (ولی توانایی حضور در جهاد را ندارد)، به خاطر بازماندن از جهاد، راهی برای سرزنش دنیوی و عذاب اخروی وجود ندارد. «وَ لا عَلَى الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ»: بر کسانی که نزد تو می‌آیند و از تو مرکبی می خواهند که برای همراهی ات در خروج بر آن سوار گردند (حرج و توبیخی نیست). «قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ»، می گویی: هیچ مرکب و وسیله‌ای که با آن کار شما را هموار سازم، نمی یابم. «حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا» به خاطر اندوهشان برنیافتن وسیله ای برای هزینه ساختن در این سفر (چشمانشان اشکبار گشته بود). «يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ» به خاطر باز ایستادنشان از همراهی شما با سخنان باطل و دروغ برایتان عذر خواهند تراشید. «إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ» آنگاه که از غزوه تبوک به سوی آنان بازگردید. «لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ» هرگز شما را در سخنی که می گویید، تصدیق نمی کنیم. «قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِكُمْ» چرا که خدا اخباری از شما به ما داده است که به واسطه آن از

دروغ شما آگاه گشته‌ایم. و گفته شده است، منظورش از اخبار خدا این آیه است: «لَوْ خَرَجُوا فیکَمْ ما زادُوکُمْ إِلاّ خَبالاً»، {اگر با شما خارج می‌شدند، در میان شما تنها بر فساد می‌افزودند.}

«وَ سَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکُمْ وَ رَسُولُهُ » یعنی در آینده خدا و رسولش از عملکرد شما آگاه خواهند شد که آیا از نفاق خویش توبه می نمایید یا آنکه بر آن باقی خواهید ماند. و گفته شده است: خداوند به زودی در آینده از کارها و نیات شما آگاه خواهد گردید و آن را بر رسول خود آشکار خواهد ساخت. و پیامبر با اعلام خداوند از آن آگاه خواهد گشت. «ثُمَّ تُرَدُّونَ» بعد از مرگ باز خواهید گشت، «إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ » به سوی کسی که از پیدا و پنهان امور آگاه است و آشکار و نهان بر او پوشیده نمی ماند. «فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» شما را از همه اعمالتان، از نیک و زشت آگاه می‌سازد و بر همگی آن ها شما را جزا خواهد داد. «سَیَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَکُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَیْهِمْ » آنگاه که به نزد این منافقان باز ایستاده از جهاد بازگردید، در میان عذرهایی که برایتان می تراشند، سوگند یاد خواهند کرد که تنها به خاطر عذری که داشتند از جهاد بازماندند، «لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ » تا از جرم ایشان درگذرید و آنان را توبیخ نکنید. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ» شما نیز به نشانه رد و تکذیب سخنانشان از آن ها روی برگیرید. «إِنَّهُمْ رِجْسٌ» چرا که آنان نجس و پلید هستند. و معنای این کلام آن است: که آنان چون شی ای گندیده هستند که باید از آن کناره گرفت. -. مجمع البیان ۵: ۶۱ - ۵۱ -

«وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ»: درباره این سخن، ابوحمزه ثمالی گفت: به ما چنین رسیده است که آنان سه تن از انصار شامل: ابولبابه بن عبدالمنذر، و ثعلبه بن ودیعه، و اوس بن حذام بودند که در زمان خروج رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی تبوک، از او تخلف ورزیدند و از همراهی او باز ایستادند. هنگامی که خبر آنچه درباره بازایستادگان از همراهی رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل گشته بود به آنان رسید، یقین یافتند که هلاک خواهند گشت. از همین رو خود را به ستون های مسجد بستند و پیوسته بر این حال بودند تا آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله به مدینه بازگشت و درباره آنان سؤال نمود. به او گفته شد که آنان سوگند خورده اند که خود را از بند نگشایند تا آنکه رسول خدا صَلی الله علیهِ و آله بند ایشان گشاید. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «من نیز سوگند می خورم که نخستین کسی نباشم که از آنان بند برگیرد، مگر آنکه در مورد آنان حکم الهی بر من نازل گردد». پس چون این آیه: «عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ »، {امید است که خداوند به سوی ایشان بازگردد [و آنان را مورد مغفرت خود قرار دهد].} نازل گردید، رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی ایشان رفت و بند از ایشان برگرفت. آنان نیز رفتند و با اموال خود به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: این اموال ماست که ما را از همراهی تو بازداشت. پس آن ها را برگیر و به نیابت از ما، از آن صدقه بده. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در این باره، دستوری به من داده نشده است. در این هنگام این آیه نازل گردید: «خُذ مِن أموَالِهِم صَدَقَهً»، {بخشی از اموال آنان را به عنوان صدقه برگیر.} و از قول ابن عباس گفته شده است که آنان ده نفر بودند که ابولبابه نیز در میان آنان بود و بنا به قول ابن جبیر و زید بن اسلم گفته شده است که آنان هشت تن از جمله: ابولبابه، هلال، کردم و ابوقیس بودند. و به سخنی دیگر، آنان هفت نفر بودند. ولی قول دیگر آنان را پنج نفر بر می شمارد. و از امام محمد باقر علیه السلام روایت شده است: این آیه در شان ابولبابه نازل گردید و امام با او از فرد دیگری نام نبرد. و دلیل نزول آن درباره ابولبابه، عمل او در مورد بنی قریظه بود، آنگاه که گفت: اگر به حکم او(محمد) تن دهید، به معنی هلاکت شما خواهد بود. و این سخن را مجاهد گفته است و از قول زهریّ گفته شده است: این آیه به طور خاص در مورد ابولبابه که از همراهی رسول خدا صَلی الله علیهِ

وآله در غزوه تبوک باز ایستاد، نازل گردید. او بنا به آنچه پیشتر آمد، خود را به ستون بست. - گفت: - سپس ابولبابه گفت: ای رسول خدا! از توبه من آن است که سرزمین قومم را که در آن مرتکب گناه گشتم، ترک گویم و همه اموالم را واگذارم. پیامبر فرمود: «ای ابولبابه! (بخشیدن) ثلث اموال تو را کفایت می کند.» و در همه اقوال آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله ثلث اموال ایشان را برگرفت و دو ثلث باقی را واگذاشت. چرا که خداوند تعالی فرمود: «خُذ مِن أموَالِهِم»، {بخشی از اموال ایشان را برگیر.} و نفرمود: خذ أموالهم: همه اموالشان را بگیر. «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ» و سایرین منتظر حکم الهی در مورد خویش هستند. مجاهد و قتاده گفتند: این آیه درباره هلال بن امیه واقفی، و مراره بن ربیع، و کعب بن مالک که از اوس و خزرج بودند نازل گردید. ولی کعب مردی راست پیشه بود که هرگز نفاق نورزیده بود و تنها به خاطر سستی و کوتاهی در آماده شدن، از همراهی پیامبر عقب ماند، (تا آنکه از سفر باز ماند) و رسول خدا صلی الله علیه و آله به مدینه بازگشت. کعب (به حضور پیامبر آمد) و گفت: به خدا سوگند که مرا هیچ عذری نیست. و برای پیامبر عذر دروغین نیاورد. رسول خدا به او فرمود: «راست گفتی! برخیز تا خداوند درباره تو حکم کند». و آن دو نفر دیگر نیز آمدند و مانند کعب به راستی سخن گفتند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله از سخن گفتن با ایشان نهی فرمود و به زنانشان دستور داد که از آن ها کناره گیرند. «حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ»، {تا آنکه زمین با همه فراخی اش بر آنان تنگ گردید.} و آن‌ها پنجاه شب بر این حال سپری کردند. و کعب در شکاف کوه، خیمه ای به پا داشت تا در آن تنها باشد و در این باره سرود:

- از خانه های فرزندان بزرگوار بنی قین و آنچه با گچ اندود کرده اند، دوری گزیدم و از شاخه‌های خشک درخت خرما برای خویش خانه ای ساختم.

سرانجام بعد از پنجاه روز، شبانه پذیرش توبه بر آنان نازل گردید و آن این سخن خداوند: «وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذينَ خُلِّفُوا» تا انتهای آیه بود. با نزول این آیه، مسلمانان صبحدم به سوی آنان شتافتند و آنان را بشارت دادند. کعب گفت: در مسجد به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدم و پیامبر صلی الله علیه و آله آنگاه که خوشحال می گشت، برق شادمانی بر چهره اش موج می زد، گویی که چهره اش پاره ماه بود. پس در حالی که چهره اش از شادمانی می درخشید به من فرمود: «به نیک ترین روز از زمانی که مادرت تو را به دنیا آورد و شرف و بزرگی اش بر تو تابیدن گرفت، شاد و خوشحال باش.» کعب گفت: به او گفتم: ای رسول خدا! آیا این از نزد خداست یا آنکه از نزد توست؟ فرمود: «از نزد خداست.» کعب نیز ثلث مالش را برای شکر گزاری از خداوند به خاطر پذیرش توبه اش، صدقه داد. - . مجمع البیان ۵: ۶۷ و ۶۹ -

«لَقَدْ تابَ اللَّهُ » در مورد غزوه تبوک و دشواری هایی که مسلمین در آن متحمل شدند، تا آنجا که برخی از آنان آهنگ بازگشت نمودند و سپس مورد لطف خدای سبحان قرار گرفتند، نازل گردید. حسن گفت: ده نفر از مسلمانان تنها با یک شتر خارج می گشتند و در میان خود به نوبت از آن استفاده می کردند. بدینگونه که شخصی ساعتی بر آن سوار می گشت، سپس از آن فرود می آمد و یارش به همین شیوه بر آن سوار می گشت. و توشه آن ها جو شپش دار و خرمای کرم زده و پیه گداخته گندیده بود. و هر گروهی از آنان، آنچه از خرما به همراه داشتند، خارج می ساختند و چون گرسنگی یکی از آنان را در تنگنا قرار می داد، یک خرما بر می گرفت و آن را سست می‌جوید و در دهان خود می گرداند تا آنکه طعم آن را احساس

می کرد. سپس آن را بـه همراه خـود می داد و او نیز آن را می مکیـد و بر آن جرعه ای از آب می نوشـید. و به این شـیوه آن خرما دست به دست می گشت تا آنکه به آخرین نفر می رسید. و از خرما جز هسته آن چیزی باقی نمی ماند.

گفتند: و ابوخیثمه عبدالله بن خیثمه از (غزوه تبوک) بازایستاد، تا آنکه از سفر پیامبر صلی الله علیه و آله ده روز گذشت. سپس در روزی گرم در حـالی بر دو زن خود، در دو کلبه کوچـک آنان وارد شـد، که آن دو برای او غـذا و آبی خنک مهیّا ساخته بودند. ابوخیثمه بر آن دو کلبه کوچک ایستاد و گفت: سبحان الله! رسول خدا که خداوند گناهان سرزده از او در گذشـته و آینـده را آمرزیده است، در برابر پرتو خورشید و (وزش) باد و گرما و سرما، سلاحش را بر دوش خود حمل می کند، آنگاه ابوخیثمه در سایه سازی خنک با غـذایی آماده و دو زن زیبا می آسایـد! این انصاف نیست. سپس گفت: به خدا سوگند که با هیچ یک از شما کلمه ای سخن نمی گویم و وارد کلبه‌ها نمی گردم تا آنکه به پیامبر صلی الله علیه و آله ملحق شوم. پس شتر آب کش خود را خوابانیـد و لوازم خود را بر آن بست و توشه برگرفت و حرکت کرد. و در حـالی که زنـانش با او سـخن می گفتند، او با آنان سخن نمی گفت. سپس راه افتاد تا آنگاه که نزدیک تبوک گردید. مردم گفتند: شتر سواری در راه می آید. پیـامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «تو ابـاخیثمه هستی. وای بر تو! آنچه ناپسـند داری به تو نزدیـک گشـته است.» هنگـامی که ابوخیثمه، رسول خدا را از جریان کار خود آگاه ساخت، پیامبر درباره او به نیکی سـخن گفت و برای او دعا فرمود. و او کسی بـود که قلبش به مانـدن متمایـل گشـته بـود، سپس خداونـد قلب او را پـا برجـا و اسـتوار گردانیـد. «عَلَى النَّبِيِّ وَ الْمُهـاجِرِينَ وَ الْأَنْصـارِ»، نـام پیامبر را تنها جهت سـرآغاز سـخن و نیکو ساختن آن آورده است. و نیز از آن رو که او دلیل پـذیرش توبه آنان بود. و إلّا از پیامبر چنان عملی سر نزده بود که مستوجب توبه باشد. و از امام رضا علیه السلام روایت شده است که او این آیه را اینگونه خوانـد: «لقد تاب الله بالنبیّ علی المهاجرین و الانصار الذین أتّبعوه – فی الخروج معه إلی تبوک – فی ساعه العسـره» که مقصود از «عُسـره»، دشواری کار است. جابر گفت: مقصود: رنج حاصل از توشه و پشت و آب است و مقصود زمان رنج و دشواری می‌باشد. چرا که ساعت بر هر زمانی اطلاق می گردد. «مِنْ بَعْدِ ما كادَ تَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ» بعد از آنکه نزدیک بود قلوب گروهی از آنان از جهاد روی برتابد و تصـمیم به بازگشت گرفتند، ولی خداوند آنان را حفظ کرد. «ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ» بعد از آن انحراف از حق، خداونـد به سوی آنان بازگشت (و گناه آنان را بخشـید). «وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا» یعنی خداونـد آن سه نفری را مورد مغفرت قرار داد که بعـد از قبول توبه گروهی از منافقـان، پـذیرش توبه آنـان به تاخیر افتاده بود. همچنان که فرمود: «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ»، {و عـدّه ای دیگر [کارشان] موقوف به فرمان خداست.} آنگاه که از همراهی پیامبر صـلی الله علیه و آله بازایستادند و از غزوه تبوک عقب ماندند.

امّا اهل بیت علیه السـلام آن را «خالفوا» قرائت کرده‌انـد و فرموده انـد: اگر آنان عقب مانده بودند، سرزنشـی متوجه آنان نبود. ولی آنـان(با فرمان پیامبر) مخالفت کردنـد. و این آیه در شأن کعب بن مالک و مراره بن ربیع و هلال بن امیّه نازل گردیـد که آنـان از همراهی رسول خـدا صـلی الله علیه و آله بـاز ایسـتادند و با او خارج نشدنـد. ولی این عـدم خروج ایشان از روی نفاق نبود، بلکه تنها به خاطر سستی و کوتاهی از همراهی او بازماندند. سپس از کرده خویش پشیمان گشـتند. و چون پیامبر صلی الله علیـه و آلـه وارد مـدینه شـد، نزد او آمدنـد و عـذرها خواسـتند. ولی پیـامبر صـلی الله علیه و آله بـا آنـان سـخن نگفت و به مسلمانان نیز دسـتور داد که هیـچ کسـی بـا آنـان سـخن نگویـد. بـا این فرمـان پیامبر، همه مردم حتی کودکان، از آنان دوری گزیدند. و زنانشان نیز نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: ای رسول خدا! آیا از آنان کناره بگیریم؟ حضـرت

پاسخ داد: «نه، ولی با شما هم بستر نگردند.» به این ترتیب، مدینه بر آنان تنگ گردید و ناچار به سوی قله کوه ها خارج گشتند. در آنجا خانواده هایشان برای آنان غذا می آوردند ولی با آنان سخن نمی گفتند. سرانجام یکی از آن ها رو به دیگری نمود و گفت: مردم از ما کناره گرفته اند و هیچ کس با ما سخن نمی گوید! پس چرا ما خود نیز از یکدیگر کناره نگیریم؟ به این ترتیب پراکنده گشتند و به صورت دو تن با هم مجتمع نگشتند و پنجاه روز بر این حال باقی ماندند و به درگاه خداوند ناله و تضرع می کردند و به سوی او توبه می کردند. سرانجام خداوند توبه آنان را پذیرفت و درباره آنان این آیه را نازل فرمود: «حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ » یعنی زمین با همه فراخی اش بر آنان تنگ گردید. و این صفت کسی است که به نهایت پشیمانی دچار گشته است تا آنجا که گویی برای خود گریز گاهی نمی یابد. چرا که توبه مردمان پذیرفته گشته بود ولی توبه آنان جهت شدت یافتن سختی بر ایشان و اصلاح آنان و سایرین که دیگر همانند آن را به انجام نرسانند، پذیرفته نگشته بود. «وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ » و جان هایشان نیز بر آنان تنگ گردید که بیانگر مبالغه در غم و اندوه است. گویی که آنان برای خود جایی برای پنهان ساختن نیافتند.

و گفته شده است: معنای «وَ ضاقَتْ أَنْفُسُهُمْ»، در تنگنا قرار گرفتن سینه هایشان از اندوهی است که در آن برایشان پدیدار گشته بود. «وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ» یعنی یقین کردند و دانستند که هیچ پناهگاهی در برابر خدا جز خود خداوند ندارند. «ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا» یعنی خداوند توبه را بر آنان آسان ساخت تا توبه کنند. و گفته شده است: تا به حال ابتدایی خود قبل از ارتکاب این گناه بازگردند. و گفته شده است: توبه این سه تن مورد پذیرش واقع شد تا مومنان از گناهان خود توبه کنند. «ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ »، ظاهر این کلام خبر و معنای آن نهی است، یعنی برای اهل مدینه جایز نبود. «وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ »، گفته شده است مقصود از أعراب: قبایل مزینه و جهینه و أشجع و غفار و أسلم است. «أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ » که در غزوه تبوک از همراهی رسول خدا صلی الله علیه و آله باز ایستند و عقب بمانند. «وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ » و با تعیین وقت در برابر او در پی منفعت شخصی خود باشند. و گفته شده است: یعنی آنکه راضی نشوند که خود در امنیت و آسودگی روزگار بگذرانند، ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله در گرما و سختی باشد. گفته می شود: «رغبتُ بنفسی عن هذا الأمر»: از آن دوری گزیدم. بلکه بر آنان است که خود را سپر بلای پیامبر صلی الله علیه و آله قرار دهند. «ذلِكَ» یعنی آن نهی و بازداشتن از بازایستادن از همراهی پیامبر به این سبب است «بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ»، هیچ تشنگی بر ایشان(مسلمانان) وارد نمی گردد، «وَ لا نَصَبٌ» و در بدن هایشان هیچ خستگی پدید نمی آید، «وَ لا مَخْمَصَةٌ» و هیچ مخمصه‌ای که همان شدت گرسنگی است، بر آنان وارد نمی‌شود «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» در راه فرمانبرداری از خدا، «وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ » و در جایی گام نمی‌نهند که کفار را در خشم سازد، «وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا » و بر مشرکین هیچ آسیب جانی یا جسمی یا مالی وارد نمی سازند و کاری صورت نمی دهند که آنان را اندوهناک و خشمگین سازد، «إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ » جز آنکه برای همه این اعمال، برای آنان عملی نیک و طاعتی والا محاسبه می گردد. «إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ » به راستی که خداوند اجر و پاداش محسنین یعنی کسانی که کارهای نیک و پسندیده به انجام می رسانند را ضایع و تباه نمی سازد. «وَ لا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً » هیچ هزینه کم یا زیادی در جهاد و سایر کارهای نیک متحمل نمی گردند، «وَ لا يَقْطَعُونَ وادِياً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ » و هیچ وادی و دره‌ای را نمی پیمایند، جز آنکه از پاداش آن بهره مند می گردند. «لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ » یعنی پروردگار مهربان طاعات و عبادات آنان را ثبت می کند تا بر اساس آن و به فراخور شایستگی شان آنان را پاداش دهد و از فضل خویش بر آن ها بیفزاید تا پاداش داده شده، بیشتر و بهتر از عمل آنان گردد. و گفته شده است که

«أحسن» در «أَحْسَنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ » به مشابه صفت برای عمل آنان است. چرا که اعمال بر چند وجه تقسیم می گردند: واجب، مستحب و مباح. و تنها بر اعمال واجب و مستحب پاداش تعلق می گیرد. پس پاداش به بهترین اعمال تعلق می گیرد. - . مجمع البیان ۵: ۸۲ - ۷۹ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی القاموس اللعس بالتحریک سواد مستحسن فی الشفه لعس کفرح و النعت العس و لعساء من لعس و السرب الحفیر تحت الأرض و القین الحداد و بنو القین حی من أسد و شاد الحائط یشیده طلاه بالشید و هو ما طلی به حائط من جص و نحوه و قوله علی متعلق بقوله بنیت أو حال عن الدور و فی بعض النسخ شاروا بالراء من قولهم شرت الدابه شورا عرضتها علی البیع فالظرف متعلق بقوله شاروا و الشوره و الشاره الحسن و الهیئه و اللباس و الزینه و الشوار متاع البیت و الدال أنسب.

و فی النهایه کل شی ء من الأدهان مما یؤتدم به إهاله و قیل هو ما أذیب من الألیه و الشحم و قیل الدسم الجامد و السنخه المتغیره الریح و قال فی حدیث أبی خیثمه یکون رسول الله فی الضح و الریح و أنا فی الظل أی یکون بارزا لحر الشمس و هبوب الریاح و الضح ضوء الشمس إذا استمکن من الأرض هکذا هو أصل الحدیث و معناه و ذکره الهروی فقال أراد کثره الخیل و الجیش یقال جاء فلان بالضح و الریح أی بما طلعت علیه الشمس و هبت علیه الریح یعنون المال الکثیر و الأول أشبه بهذا الحدیث.

۱- مجمع البیان ۵: ۷۹- ۸۲.

و قـال فی قوله کن أبـا خیثمه أی صـر یقـال للرجـل یری من بعـد کن فلانـا أی أنت فلان أو هو فلان و قال أولی لک أی قرب منـک مـا تکره و هی کلمه تلهف یقولها الرجل إذا أفلت من عظیمه و قیل هی کلمه تهـدد و وعیـد قال الأصـمعی معناه قاربه ما یهلکه.

**[ترجمـه]در قـاموس آمـده اسـت: «اللعس» بـا تحریـک: سـیاهی دل پسـند بر لب. «لعس» بر وزن فرح، و صـفت مشـبهه آن: «ألعس» و «لعسـاء» از ماده «لعس» می‌باشـد. و «السـرب»: حفره داخل زمین. «القین»: آهنگر. و «بنو القین»: بطنی از أسـد بودنـد. (بطن: به گروه کمتر از قبیله اطلاق می گردد). «شاد الحائط، یشیده»: با گچ آن را اندود کرد. و «شـید»: گچ و همانند آن است که بر دیوار مالنـد. و «علی» در سـخن او: «شـادوا علیَّ بنیت البیت من سـعف»: متعلق به «بنیت» یـا حـالی برای «دور» در مصـراع پیشـین است. و در برخی نسـخه هـا به جـای «شـادوا»، (شاروا) با راء آمـده است که برگرفته از این کلام است: «شـرت الـدّابه، شوراً»: چهارپا را به فروش گذاشـتم. که در این صورت در حکم ظرف و متعلق به «شاروا» است. و «الشوره» و «الشاره»: زیبایی، شکل، لباس، زینت، و «الشوار»: به معنای اسباب و کالای خانه است. ولی «شادوا» صحیح تر به نظر می رسد.

و در النهایه آمـده است: به هر آنچه از روغن که به عنوان خورش در کنار نان مصـرف می شود «إهاله» گفته می شود. و گفته شده است: «إهاله» یعنی آنچه از چربی و پی ذوب شود. و گفته شده است که منظور روغن جامد است. و «السنخه»: گندیده. و گفت: در حـدیث ابوخیثمه آمـده است: «یکون رسول الله فی الضـحّ و الریح و أنا فی الظلّ»: یعنی من در سایه آسوده ام و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله در برابر گرمای خورشید و وزش باد قرار دارد. و «الضُحّ»: نور خورشید آنگاه که زمین را در برگیرد. اصـل حـدیث و معنـای آن چنین است. و هروی آن را آورده و گفته است: منظـور او فراوانی اسـبان جنگی و سـپاه است. گفته می شود: «جـاء فلانٌ بالضـحّ و الریـح»: یعنی بـا آنچه که خورشـید بر آن طلوع کرده و بـاد بر آن وزیـده است که مقصود ثروت بسیار است، و قول اول به معنای این حدیث نزدیک تر به نظر می رسد.

این سـخن پیامبر صلی الله علیه و آله: «کُن أبا خیثمه»: یعنی: باش. به مردی که از دور دیده می شود گفته می شود: «کُن فلاناً»: یعنی تو فلانی هستی یا او فلانی است و گفت: «أولی لک»: آنچه ناپسند داری، به تو نزدیک گردید. و این کلمه‌ای جهت بیان تلهف و افسوس است که مرد در هنگـام گریز از سـختی و بلاـ آن را بر زبان آرد. و گفته شـده است: آن کلمه تهدیـد و وعید است (یعنی وای بر تو). اصمعی درباره آن گفت: معنایش آن است که آنچه او را هلاک می سازد، به او نزدیک گردید.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

شا، الإرشاد ثم کانت غزاه تبوک فأوحی الله عز اسـمه إلی نبیه صـلی الله علیه و آله أن یسـیر إلیها بنفسه و یستنفر الناس للخروج معه و أعلمه أنه لاـ یحتـاج فیهـا إلی حرب و لاـ یمنی (۱) بقتال عـدو و أن الأمور تنقاد له بغیر سـیف و تعیـده بامتحان أصـحابه بـالخروج معه و اختبارهم لیتمیزوا بـذلک و تظهر به سـرائرهم فاسـتنفرهم النبی صـلی الله علیه و آله إلی بلاد الروم و قـد أینعت

ثمارهم و اشتد القيظ عليهم فأبطأ أكثرهم عن طاعته رغبه فى العاجل و حرصا على المعيشه و إصلاحها و خوفا من شده القيظ و بعد المسافه (۲) و لقاء العدو ثم نهض بعضهم على استثقال للنهوض و تخلف آخرون و لما أراد النبى صلى الله عليه و آله (۳) الخروج استخلف أمير المؤمنين فى أهله و ولده و أزواجه و مهاجره و قال (۴) يا على إن المدينه لا تصلح إلا بى أو بک (۵).

و ذلک أنه صلى الله عليه و آله علم خبث (۶) نيات الأعراب و كثير من أهل مكه و من حولها ممن غزاهم و سفک دماءهم فأشفق (۷) أن يطلبوا المدينه عند نأيه عنها (۸) و حصوله ببلاد الروم أو نحوها فمتى لم يكن فيها من يقوم مقامه لم يؤمن من معرتهم (۹) و إيقاع الفساد فى دار هجرته و التخطى إلى ما يشين أهله و مخلفيه و علم صلى الله عليه و آله أنه لا يقوم مقامه فى إرهاب العدو و حراسه دار الهجره و حياطه من فيها إلا أمير المؤمنين عليه السلام فاستخلفه استخلافا ظاهرا و

۱- على بناء المفعول أى لا يبتلى. منه قدّس سرّه.

۲- بعد الشقه خ ل.

۳- رسول اللّه خ ل.

۴- و قال له خ ل.

۵- و ذلک شأن كل دوله و مملکه، لا يصلح الا بسلطانها او خليفته.

۶- علم من خبث خ ل.

۷- و اشفق خ ل.

۸- أى بعده عنها.

۹- المعره: المساءه و الاذى.

نص علیه بالإمامه من بعده نصا جلیا و ذلک فیما تظاهرت به الروایه (۱) أن أهل النفاق لما علموا باستخلاف رسول الله صلی الله علیه و آله علیا علی المدینه حسدوه لذلک و عظم علیهم مقامه فیها بعد خروجه و علموا أنها تتحرس به (۲) و لا یکون فیها للعدو مطمع فساءهم ذلک و کانوا یؤثرون خروجه معه لما یرجونه من وقوع الفساد و الاختلاط عند نأی رسول الله صلی الله علیه و آله (۳) عن المدینه و خلوها من مرهوب مخوف یحرسها و غبطوه علیه السلام علی الرفاهیه و الدعه بمقامه فی أهله و تکلف من خرج منهم المشاق بالسفر و الخطر فأرجفوا (۴) به علیه السلام و قالوا لم یستخلفه رسول الله صلی الله علیه و آله إکراما له و إجلالا و موده و إنما خلفه استثقالا له فبهتوا بهذا الإرجاف کبهت قریش للنبی صلی الله علیه و آله بالجنه تاره و بالشعر أخری و بالسحر مره و بالکهانه أخری و هم یعلمون ضد ذلک و نقیضه کما علم المنافقون ضد ما أرجفوا به علی أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافه و أن النبی صلی الله علیه و آله کان أخص الناس بأمیر المؤمنین علیه السلام و کان هو أحب الناس إلیه و أسعدهم عنده و أفضلهم لدیه (۵)

فَلَمَّا بَلَغَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِرْجَافُ الْمُنَافِقِینَ بِهِ أَرَادَ تَکْذِیبَهُمْ وَ إِظْهَارَ فَضِیحَتِهِمْ فَلَحِقَ بِالنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْمُنَافِقِینَ یَزْعُمُونَ أَنَّکَ خَلَّفْتَنِی (۶) اسْتِثْقَالًا وَ مَقْتاً فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله ارْجِعْ یَا أَخِی إِلَی مَکَانِکَ فَإِنَّ الْمَدِینَهَ لَا تَصْلُحُ إِلَّا بِی أَوْ بِکَ فَأَنْتَ خَلِیفَتِی فِی أَهْلِ بَیْتِی (۷) وَ دَارِ هِجْرَتِی وَ قَوْمِی أَ مَا تَرْضَی أَنْ تَکُونَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی.

فتضمن هذا القول من رسول الله صلی الله علیه و آله نصه علیه بالإمامه و إبانته من الکافه بالخلافه و دل به علی فضل لم یشرکه فیه أحد سواه و أوجب له به جمیع منازل هارون من موسی إلا ما خصه العرف من

۱- تظاهرت به الرواه خ ل.

۲- تتحرس به و تتحصن خ ل.

۳- النبیّ خ ل.

۴- ارجف: خاض فی الاخبار السیئه قصدان یهیج الناس.

۵- فی المصدر: و اسعدهم عنده، و احظاهم عنده، و افضلهم لدیه.

۶- انما خلفتنی خ ل.

۷- فی اهلی خ ل.

الأخوه (۱) و استثناه هو من النبوه أ لا ترى أنه صلى الله عليه و آله جعل له كافه منازل هارون من موسى إلا المستثنى منها لفظا و عقلا و قد علم (۲) من تأمل معانى القرآن و تصفح الروايات و الأخبار أن هارون كان أخا موسى عليه السلام لأبيه و أمه و شريكه في أمره و وزيره على نبوته و تبليغه رسالات ربه و إن الله سبحانه شد به أزره و أنه كان خليفته على قومه و كان له من الإمامه عليهم و فرض الطاعه كإمامته و فرض طاعته و أنه كان أحب قومه إليه و أفضلهم لديه قال الله عز و جل حاكيا عن موسى عليه السلام (۳) رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي وَ اجْعَلْ لِي وَزِيراً مِنْ أَهْلِي هارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَ أَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي (۴) الآيه فأجاب الله تعالى مسألته و أعطاه أمنيته (۵) حيث يقول (۶) قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يا مُوسى (۷) و قال تعالى حاكيا عن موسى وَ قالَ مُوسى لِأَخِيهِ هارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (۸) فلما جعل رسول الله صلى الله عليه و آله عليا عليه السلام منه بمنزله هارون من موسى أوجب له بذلك جميع ما عددناه إلا ما خصه العرف من الأخوه (۹) و استثناه من النبوه لفظا و هذه فضيله لم يشرك فيها أحد من المخلوقين (۱۰) أمير المؤمنين و لا ساواه في معناها و لا قاربه فيها على حال و لو علم الله عز و جل أن لنبيه صلى الله عليه و آله في هذه الغزاه حاجه إلى الحرب و الأنصار لما أذن له في تخليف أمير المؤمنين عليه السلام عنه

۱- و اما الاخوه فقد جعل- صلّى اللّه عليه و آله- له مرتين، و نص عليه كرارا، فهو أخوه شرعا و ان لم يكن ابا و اما.

۲- في المصدر: و قد علم كل من تأمل.

۳- قال خ ل.

۴- طه: ۲۵- ۴۲.

۵- و أعطاه سؤله في ذلك و امنيته خ ل أقول: يوجد ذلك في المصدر.

۶- قال خ ل.

۷- طه: ۳۶.

۸- الأعراف: ۱۴۲.

۹- و هي أيضا حاصله له شرعا كما ذكرنا قبيل ذلك.

۱۰- في المصدر: من الخلق.

حسب ما قدمناه بل علم أن المصلحه فی استخلافه و أن إقامته فی دار هجرته مقامه أفضل الأعمال فدبر الخلق و الدین بما قضاه فی ذلک و أمضاه علی ما بیناه و شرحنا. (۱)

أقول: سیأتی تمام القول فی هذا الخبر و کونه نصا علی إمامته علیه السلام فی أبواب النصوص علیه صلوات الله علیه.

**[ترجمه]الارشاد: سپس غزوه تبوک به وقوع پیوست و خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله وحی فرمود که خود به سوی آن حرکت کند و مردم را برای خروج به همراه خود بسیج سازد و او را آگاه ساخت که در تبوک نیازی به جنگ نخواهد یافت و وارد کارزار با دشمن نخواهد گشت و کارها برای او بدون نیاز به شمشیر استوار می گردد. و خداوند او را با امتحان اصحابش در خروج با او، باز می گرداند. و از این طریق اصحابش را می آزماید تا آنان از یکدیگر متمایز گردند و اسرار نهان آن ها آشکارشود. با فرمان الهی، پیامبر صلی الله علیه و آله مسلمانان را به سوی سرزمین روم فراخواند و این امر در زمانی واقع شد که محصولات رسیده بود و سختی گرما آنان را در تنگنا قر ار داده بود. از همین رو بسیاری از آنان به خاطر حبّ دنیا و علاقمندی به زندگی و ساماندهی آن و نیز به خاطر ترسی که از شدت گرما و مواجه شدن با دشمن داشتند، در فرمانبرداری از دستور پیامبر سستی و درنگ کردند. سرانجام برخی از آن ها با سستی و گرانباری به همراهی او برخاستند. ولی گروهی دیگرتخلف ورزیدند و از همراهی او سر باز زدند. چون پیامبر صلی الله علیه و آله آهنگ خروج نمود، امیر المؤمنین علیه السّلام را در خانواده و فرزند و همسران و مهاجرین به جای خویش برگمارد و فرمود: «ای علی! مدینه تنها به واسطه من یا تو سامان می‌یابد.» و دلیل سخنش آن بود که او به بدطینتی و نیات شوم اعراب بادیه نشین و بسیاری از اهل مکه و ساکنان اطراف آن، از میان کسانی که با آنان جنگیده و خون هایشان را بر زمین ریخته بود، آگاهی کامل داشت. و از این امر نگران شد که آنان در زمان دوری او از مدینه و حضورش در سرزمین روم یا در زمان حرکت او به آن دیار، مدینه را مورد هجوم قرار دهند. و اگر کسی در آن به جانشینی او قرار نمی گرفت، از آزار و اذیت و فسادانگیزی آنان در سرزمین هجرتش و اعمالی که باعث بدنامی اهل و بازماندگان از همراهی او گردد، ایمن نبود. و دانست که برای ترساندن دشمن و پاسداری از سرزمین هجرتش و افراد حاضر در آن، تنها امیرالمؤمنین شایستگی تکیه زدن بر مسند او را دارد. بنابراین آشکارا او را به جای خویش برگمارد و بر امامت و جانشینی او بعد از خود به وضوح تأکید نمود.

و این امر در میان آنچه در روایات به صورت متواتر بر آن تاکید گشته است، آمده است: که چون منافقان از تصمیم رسول خدا صلی الله علیه و آله در جانشین ساختن حضرت علی علیه السّلام به جای خود در مدینه آگاه گردیدند، بر او در این امر رشک ورزیدند و ماندن او در مدینه بعد از خروج رسول خدا صلی الله علیه و آله را برنتابیدند. و دانستند که با وجود او، مدینه در امان خواهد ماند و دشمنان طمعی بر آن نمی ورزند. این امر آنان را خوش نیامد؛ چرا که آنان به خاطر امیدشان بر وقوع فساد و آشفتگی در اوضاع در زمان دوری رسول خدا صلی الله علیه و آله از مدینه و خالی گشتن آن از فردی با ابّهت که به پاسداری از آن پردازد، ترجیح می دادند که علی علیه السّلام نیز همراه او خارج گردد، و در شرایطی که همراهان پیامبر با رنج و مشقت و خطرات ناشی از سفر دست به گریبان بودند، بر آسایش و آسودگی او به خاطر باقی ماندن در میان اهل خویش حسادت ورزیدند. بنابراین بر ضد او شایعات تحریک کننده پراکندند و گفتند: رسول خدا صلی الله علیه و آله به خاطر اکرام و بزرگداشت و دوستی، او را به جانشینی خود نگمارد، بلکه تنها به خاطر گرانباری و سستی علی، او را به جانشینی خود باقی گذاشت! و همانند قریش که به پیامبر صلی الله علیه و آله گاه تهمت دیوانگی، گاه شعر و گاه جادوپیشگی

و پیشگویی می بستند، با این شایعه پراکنی او را در معرض اتهام قرار دادند. و این در شرایطی به وقوع می‌پیوست که هم قریشیان و هم این منافقان به خلاف و نادرست بودن این شایعات و تهمت ها بر ضدّ پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السّلام آگاه بودند. و این امر که پیامبر صلی الله علیه و آله نزدیک ترین مردم به علی علیه السّلام بود و او محبوب ترین و نیکبخت ترین و برترین آنان نزد پیامبر صلی الله علیه و آله به شمار می‌رفت، بر آنان پوشیده نبود. چون امیرالمومنین علیه السّلام در جریان شایعه پراکنی منافقان قرار گرفت، بر آن شد که سخنانشان را تکذیب و آنان را رسوا سازد. پس خود را به پیامبر صلی الله علیه و آله رسانید و عرض داشت: ای رسول خدا! منافقان ادعا می کنند که تو مرا به خاطر گرانباری و سستی‌ام و از روی ناراحتی و خشم در پس خویش بر جای گذاشته‌ای. پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای برادرم! به جای خویش بازگرد، چرا که مدینه تنها با من یا تو سامان می یابد و تو خلیفه و جانشین من در میان اهل بیتم، و هجرت گاه من و قومم هستی. آیا از این خشنود نمی گردی که نسبت به من به منزله هارون در برابر موسی باشی، جز آنکه بعد از من پیامبری نیست؟» و این سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله در برگیرنده تاکید وی بر امامت و جانشینی علی علیه السّلام و متمایز ساختن او از همگان در امر جانشینی و خلافت و بیانگر فضل و برتری است که کسی جز علی علیه السّلام در آن شریک پیامبر نگشت. و با این سخن، تمامی جایگاه های هارون نسبت به موسی، جز آنچه که بنا به عرف، از برادری میان آن دو وجود داشت، را برای علی علیه السّلام نیز واجب و لازم ساخت، ولی او را از پیامبری مستثنی دانست. آیا نمی بینید که پیامبر صلی الله علیه و آله برای او جز پیامبری و نبوت - که لفظاً و عقلاً- مستثنی می شود- همان جایگاه هارون نسبت به موسی را قائل گردیده است؟ و هر آن که در معانی قرآن تدبر، و آیات و روایات را مورد مطالعه قرار داده است، به این حقیقت پی برده است که هارون برادر تنی موسی علیه السّلام و شریک او در کار و وزیرش در امر نبوّت و ابلاغ فرمان های پروردگارش بوده است، و خداوند به واسطه او پشت موسی علیه السّلام را محکم گردانید و او جانشین موسی علیه السّلام در میان بنی اسرائیل به شمار می‌رفت و در امامت و لزوم فرمانبرداری، مقامی چون موسی علیه السّلام داشت و محبوب ترین بنی اسرائیل و برترین آنان نزد موسی علیه السّلام محسوب می گشت. خداوند تعالی به نقل از موسی علیه السّلام فرمود: «قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي* وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي* وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي* يَفْقَهُوا قَوْلِي* وَاجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي* هَارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي*وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي»، {بارالها: سینه ام را بگشا و کارم را آسان ساز و گره از زبانم برگیر تا کلامم را درک کنند و مرا از خاندانم وزیری قرار ده؛ برادرم هارون [را به این امر برگزین] و به واسطه او پشتم را محکم گردان و او را در کارم شریک ساز.} تا انتهای آیه. - . طه / ۳۲ - ۲۵ - خداوند متعال نیز درخواست او را اجابت نمود و خواسته اش را به او داد، آنجا که فرمود: «قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى »، {ای موسی، خواسته ات به تو داده شد.} - . طه / ۳۶ -

و خداوند متعال به نقل از موسی علیه السّلام فرمود: «وَقَالَ مُوسَى لأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلاَ تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ »، {و موسی [هنگام رفتن به کوه طور] به برادرش هارون گفت: در میان قومم جانشین من باش و به اصلاح گری برخیز و از شیوه مفسدان پیروی مکن.} - . اعراف / ۱۴۲ -

بنابراین هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله مقام علی علیه السّلام را به مانند منزلت هارون در برابر موسی دانست، با این سخن، همه خصایصی که برای هارون برشمردیم - جز آنچه در عرف تحت عنوان برادری شناخته می شود - را برای او واجب و لازم ساخت و این فضیلت و امتیازی است که هیچ یک از مخلوقات در آن با امیر المؤمنین علیه السّلام شریک و همتا

نمی‌باشد و در معنای این جمله با او برابر نگردیده است و حتی نزدیک آن هم نگشته است. و بنا به آنچه که پیشتر گذشت، اگر خداوند تعالی می دانست پیامبرش در این غزوه به جنگ و کمک نیازمند است، بی شک به او اجازه نمی داد که امیرالمؤمنین علیه السّلام را به جانشینی خود، در مدینه باقی گذارد. ولی پروردگار آگاه بود که صلاح و مصلحت در جانشینی و باقی گذاشتن او به عنوان جانشین است. و اقامت در سرزمین هجرتش برترین کارهاست. و اینگونه و بنا به آنچه در سابق توضیح داده و روشن ساختیم، خلق و دین را بر اساس حکمی که در این امر جاری ساخت، تدبیر کرد - . إرشاد المفید : ۸۱ - - ۷۹

و سامان بخشید.

مؤلف: تمام سخن (اقوال) در مورد این خبر و دلالت آشکار آن بر امامت حضرت علی علیه السّلام در ابواب مربوط به اشارات آشکار پیامبر صلی الله علیه و آله به این امر خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسیر القمی انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالًا قَالَ شَبَاباً وَ شُيُوخاً يَعْنِي إِلَى غَزْوَةِ تَبُوكَ وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ فِي قَوْلِهِ لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً يَقُولُ غَنِيمَةً قَرِيبَةً لَاتَّبَعُوكَ قَوْلُهُ وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ يَعْنِي إِلَى تَبُوكَ وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَمْ يُسَافِرْ سَفَراً أَبْعَدَ مِنْهُ وَ لَا أَشَدَّ مِنْهُ وَ كَانَ سَبَبُ ذَلِكَ أَنَّ الصَّيَّافَةَ (۲) كَانُوا يَقْدَمُونَ الْمَدِينَةَ مِنَ الشَّامِ مَعَهُمُ الدُّرْنُوكُ وَ الطَّعَامُ وَ هُمُ الْأَنْبَاطُ (۳) فَأَشَاعُوا بِالْمَدِينَةِ أَنَّ الرُّومَ قَدِ اجْتَمَعُوا يُرِيدُونَ غَزْوَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي عَسْكَرٍ عَظِيمٍ وَ أَنَّ هِرَقْلَ قَدْ سَارَ فِي جُنُودِهِ (۴) وَ جَلَبَ مَعَهُمْ غَسَّانَ وَ جُذَامَ وَ فِهْراً وَ عَامِلَةَ وَ قَدْ قَدِمَ عَسَاكِرُهُ الْبَلْقَاءَ وَ نَزَلَ هُوَ حِمْصَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ أَصْحَابَهُ التَّهَيُّؤَ إِلَى تَبُوكَ وَ هِيَ مِنْ بِلَادِ الْبَلْقَاءِ وَ بَعَثَ إِلَى الْقَبَائِلِ حَوْلَهُ وَ إِلَى مَكَّةَ وَ إِلَى مَنْ أَسْلَمَ مِنْ خُزَاعَةَ وَ مُزَيْنَةَ وَ جُهَيْنَةَ فَحَثَّهُمْ عَلَى الْجِهَادِ وَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِعَسْكَرِهِ فَضَرَبَ فِي ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ (۵) وَ أَمَرَ أَهْلَ الْجِدَةِ أَنْ يُعِينُوا مَنْ لَا قُوَّةَ بِهِ وَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ شَيْءٌ أَخْرَجُوا (۶) وَ حَمَلُوا وَ قَوَّوْا وَ حَثُّوا عَلَى ذَلِكَ.

وَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ بَعْدَ أَنْ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى (۷)

ص: ۲۱۰

۱- إرشاد المفيد: ۷۹- ۸۱.

۲- الصافه خ ل. أقول: الصیافه: الذین یمترون فی الصیف.

۳- الدرنوک: نوع من البسط له خمل و فی المصدر: الدرموک ای الطنفسه و فی الامتاع:

۴- قد سار فی جمعه و جنوده خ ل.

۵- و امر رسول اللّه بعسکره ان یبرزوا الی ثنیه الوداع خ ل.

۶- اخرجه خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۷- بعد حمد اللّه و الثناء عليه خ ل.

عَلَيْهِ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَ أَوْلَى الْقَوْلِ (۱) كَلِمَةُ التَّقْوَى (۲) وَ خَيْرَ الْمِلَلِ مِلَّةُ إِبْرَاهِيمَ وَ خَيْرَ السُّنَّةِ سُنَنُ مُحَمَّدٍ (۳) وَ أَشْرَفَ الْحَدِيثِ ذِكْرُ اللَّهِ وَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ هَذَا الْقُرْآنُ وَ خَيْرَ الْأُمُورِ عَزَائِمُهَا (۴) وَ شَرَّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا وَ أَحْسَنَ الْهَدْيِ هَدْيَ الْأَنْبِيَاءِ وَ أَشْرَفَ الْقَتْلِ قَتْلُ الشُّهَدَاءِ وَ أَعْمَى الْعَمَى الضَّلَالَهُ بَعْدَ الْهُدَى وَ خَيْرَ الْأَعْمَالِ مَا نَفَعَ وَ خَيْرَ الْهُدَى مَا اتُّبِعَ وَ شَرَّ الْعَمَى عَمَى الْقَلْبِ وَ الْيَدَ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى وَ مَا قَلَّ وَ كَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرَ وَ أَلْهَى وَ شَرَّ الْمَعْذِرَهِ حِينَ يَحْضُرُ الْمَوْتُ وَ شَرَّ النَّدَامَهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ لَا يَأْتِي الْجُمُعَهَ إِلَّا نَزْراً وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يَذْكُرُ اللَّهَ إِلَّا هَجْراً وَ مِنْ أَعْظَمِ الْخَطَايَا اللِّسَانَ الْكَذِبَ (۵) وَ خَيْرَ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ وَ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَ رَأْسَ الْحِكْمَهِ مَخَافَهُ اللَّهِ وَ خَيْرَ مَا أُلْقِيَ فِي الْقَلْبِ الْيَقِينُ وَ الِارْتِيَابَ مِنَ الْكُفْرِ وَ التَّبَاعُدَ مِنْ عَمَلِ الْجَاهِلِيَّهِ (۶) وَ الْغُلُولَ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ (۷) وَ السُّكْرَ جَمْرُ النَّارِ (۸) وَ الشِّعْرَ مِنْ إِبْلِيسَ وَ الْخَمْرَ جِمَاعُ الْإِثْمِ (۹) وَ النِّسَاءَ حَبَائِلُ إِبْلِيسَ (۱۰) وَ الشَّبَابَ شُعْبَهٌ مِنَ الْجُنُونِ وَ شَرَّ الْمَكَاسِبِ كَسْبُ الرِّبَا وَ شَرَّ الْمَآكِلِ أَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ (۱۱) وَ السَّعِيدَ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ وَ الشَّقِيَ

ص: ۲۱۱

۱- و أولو القربى خ.

۲- فى الامتاع: و أوثق العرى كلمه التقوى.

۳- و خير السنه سنه محمّد خ ل. أقول: فى المصدر: (و خير السنن سنه محمد) و فى الامتاع: و خير السنن سنن محمد.

۴- أوسطها خ ل. أقول: فى الامتاع: و خير الأمور عواقبها.

۵- فى الامتاع: اللسان الكذوب.

۶- فى المصدر و الامتاع و من لا يحضره الفقيه: و النياحه من عمل الجاهليه.

۷- من قيح جهنم خ ل.

۸- فى الامتاع: [و الشكر كن من النار] و لعله مصحف: و الموجود فى كتاب من لا يحضره الفقيه أيضا مثل الصلب.

۹- فى الفقيه: الخمر جماع الآثام.

۱۰- فى الامتاع: [حباله] و فى الفقيه: حباله الشيطان. إبليس خ ل.

۱۱- زاد فى الفقيه: ظلما.

مَنْ شَقِیَ فِی بَطْنِ أَمِّهِ وَ إِنَّمَا یَصِیرُ أَحَدُکُمْ إِلَی مَوْضِعِ أَرْبَعَهِ أَذْرُعٍ وَ الْأَمْرُ إِلَی آخِرِهِ وَ مِلَاکَ الْعَمَلِ خَوَاتِیمُهُ وَ أَرْبَی الرِّبَا الْکَذِبُ (۱) وَ کُلَّ مَا هُوَ آتٍ قَرِیبٌ وَ شَنَآنَ (۲) الْمُؤْمِنِ فِسْقٌ وَ قِتَالَ الْمُؤْمِنِ کُفْرٌ وَ أَکْلَ لَحْمِهِ مِنْ مَعْصِیَهِ اللَّهِ وَ حُرْمَهَ مَالِهِ کَحُرْمَهِ دَمِهِ وَ مَنْ تَوَکَّلَ عَلَی اللَّهِ کَفَاهُ وَ مَنْ صَبَرَ ظَفِرَ وَ مَنْ یَعْفُ یَعْفُ اللَّهُ عَنْهُ (۳) وَ مَنْ کَظَمَ الْغَیْظَ یَأْجُرْهُ اللَّهُ وَ مَنْ یَصْبِرْ عَلَی الرَّزِیَّهِ (۴) یُعَوِّضْهُ اللَّهُ وَ مَنْ یَتَّبِعِ السُّمْعَهَ یُسَمِّعِ اللَّهُ بِهِ وَ مَنْ یَصُمْ (۵) یُضَاعِفِ اللَّهُ لَهُ وَ مَنْ یَعْصِ اللَّهَ یُعَذِّبْهُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِی وَ لِأُمَّتِی اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِی وَ لِأُمَّتِی أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ لِی وَ لَکُمْ (۶) قَالَ فَرَغِبَ النَّاسُ فِی الْجِهَادِ لَمَّا سَمِعُوا هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَدِمَتِ الْقَبَائِلُ مِنَ الْعَرَبِ مِمَّنِ اسْتَنْفَرَهُمْ وَ قَعَدَ عَنْهُ قَوْمٌ مِنَ الْمُنَافِقِینَ وَ غَیْرِهِمْ وَ لَقِیَ رَسُولُ اللَّهِ الْجَدَّ بْنَ قَیْسٍ فَقَالَ لَهُ یَا بَا وَهْبٍ أَ لَا تَنْفِرُ مَعَنَا فِی هَذِهِ الْقُرَی (۷) لَعَلَّکَ أَنْ تَحْتَفِدَ بَنَاتِ (۸) الْأَصْفَرِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ اللَّهِ إِنَّ قَوْمِی لَیَعْلَمُونَ أَنَّهُ لَیْسَ فِیهِمْ أَحَدٌ أَشَدُّ عَجَباً بِالنِّسَاءِ مِنِّی وَ أَخَافُ إِنْ خَرَجْتُ مَعَکَ أَنْ لَا أَصْبِرَ إِذَا رَأَیْتُ

۱- فی الامتاع: و شر الرؤیا رؤیا الکذب.

۲- سباب خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر و الامتاع و الفقیه. الا انه قال: (سباب المؤمن فسوق) و سباب ککتاب: الشتم و شنآن: البغض و العداوه.

۳- فی المصدر المطبوع: (و من یعف عن الناس) و لم یذکر فی الامتاع من قوله:« ومن توکل » إلی قوله : « ظفر » وزاد (ومن یتأل علی الله یکذبه) أقول : تألی یتألی : حکم علیه وحلف.

۴- فی الامتاع و نسخه من الفقیه: (و من یکظم الغیظ) و الرزیه: المصیبه العظیمه.

۵- فی الامتاع: و من یتتبع السمعه یسمع اللّه به، و من یصبر.

۶- ذکره المقریزی فی الامتاع: ص ۴۶۰، و ذکر قطعه منه شیخنا الصدوق قدّس سرّه فی الفقیه ۲: ۳۴۲.

۷- الغزاه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر المطبوع و فی المخطوط: هذه الغزوه.

۸- تستحفد من خ ل. و فی الامتاع: (تحتقب) أقول: احتقبه علی ناقته ای ارکبه وراءه و بنات الأصفر هم بنات الروم.

بَنَاتِ الْأَصْفَرِ فَلَا تَفْتِنِّی وَ ائْذَنْ لِی أَنْ أَقِیمَ وَ قَالَ لِجَمَاعَهٍ مِنْ قَوْمِهِ لَا تَخْرُجُوا فِی الْحَرِّ فَقَالَ ابْنُهُ تَرُدُّ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ تَقُولُ لَهُ مَا تَقُولُ ثُمَّ تَقُولُ لِقَوْمِکَ لَا تَنْفِرُوا فِی الْحَرِّ وَ اللَّهِ لَیُنْزِلَنَّ اللَّهُ فِی هَذَا قُرْآناً یَقْرَؤُهُ النَّاسُ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَی رَسُولِهِ فِی ذَلِکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لِی وَ لا تَفْتِنِّی أَلا فِی الْفِتْنَهِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَهٌ بِالْکافِرِینَ ثُمَّ قَالَ الْجَدُّ بْنُ قَیْسٍ أَ یَطْمَعُ مُحَمَّدٌ أَنَّ حَرْبَ الرُّومِ مِثْلُ حَرْبِ غَیْرِهِمْ لَا یَرْجِعُ مِنْ هَؤُلَاءِ أَحَدٌ أَبَداً.

وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ إِنْ تُصِبْکَ حَسَنَهٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصِیبَهٌ أَمَّا الْحَسَنَهُ فَالْغَنِیمَهُ وَ الْعَافِیَهُ وَ أَمَّا الْمُصِیبَهُ فَالْبَلَاءُ وَ الشِّدَّهُ یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ وَ یَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ إِلَی قَوْلِهِ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ وَ قَوْلِهِ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَی الْحُسْنَیَیْنِ یَقُولُ الْغَنِیمَهَ وَ الْجَنَّهَ إِلَی قَوْلِهِ إِنَّا مَعَکُمْ مُتَرَبِّصُونَ وَ نَزَلَ (۱) أَیْضاً فِی الْجَدِّ بْنِ قَیْسٍ فِی رِوَایَهِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ (۲) لَمَّا قَالَ لِقَوْمِهِ لَا تَخْرُجُوا فِی الْحَرِّ فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَی قَوْلِهِ وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ (۳) فَفَضَحَ اللَّهُ الْجَدَّ بْنَ قَیْسٍ وَ أَصْحَابَهُ فَلَمَّا اجْتَمَعَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْخُیُولُ رَحَلَ (۴) مِنْ ثَنِیَّهِ الْوَدَاعِ وَ خَلَّفَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَلَی الْمَدِینَهِ فَأَرْجَفَ الْمُنَافِقُونَ بِعَلِیٍّ علیه السلام فَقَالُوا مَا خَلَّفَهُ إِلَّا تَشَؤُّماً بِهِ فَبَلَغَ ذَلِکَ عَلِیّاً علیه السلام فَأَخَذَ سَیْفَهُ وَ سِلَاحَهُ وَ لَحِقَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْجُرْفِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا عَلِیُّ أَ لَمْ أُخَلِّفْکَ عَلَی الْمَدِینَهِ قَالَ نَعَمْ وَ لَکِنِ الْمُنَافِقُونَ زَعَمُوا أَنَّکَ خَلَّفْتَنِی تَشَؤُّماً بِی فَقَالَ کَذَبَ الْمُنَافِقُونَ یَا عَلِیُّ أَ مَا تَرْضَی أَنْ تَکُونَ أَخِی وَ أَنَا أَخُوکَ بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی (۵)

۱- فی المصدر: و نزلت.

۲- قال خ ل.

۳- ذکرنا موضع الآیات فی اول الباب.

۴- ارتحل خ ل.

۵- فی المصدر المطبوع: و انت منی بمنزله هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی و ان کان بعدی نبی لقلت: انت و انت، و انت خلیفتی.

إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِی وَ أَنْتَ خَلِيفَتِی فِی أُمَّتِی وَ أَنْتَ وَزِيرِی وَ أَخِی فِی الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ فَرَجَعَ عَلِيٌّ علیه السلام إِلَى الْمَدِينَهِ.

وَ جَاءَ الْبَكَّاءُونَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ وَ هُمْ سَبْعَهٌ مِنْ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ سَالِمُ بْنُ عُمَيْرٍ فَقَدْ شَهِدَ بَدْراً لَا اخْتِلَافَ فِيهِ وَ مِنْ بَنِی وَاقِفٍ هَرَمِیُّ بْنُ (۱) عُمَيْرٍ وَ مِنْ بَنِی حَارِثَهَ عُلَيَّهُ بْنُ زَيْدٍ (۲) وَ هُوَ الَّذِی تَصَدَّقَ بِعِرْضِهِ وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَرَ بِصَدَقَهٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَأْتُونَ بِهَا فَجَاءَ عُلَيَّهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ اللَّهِ مَا عِنْدِی مَا أَتَصَدَّقُ بِهِ وَ قَدْ جَعَلْتُ عِرْضِی حِلًّا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ قَبِلَ اللَّهُ صَدَقَتَكَ وَ مِنْ بَنِی مَازِنِ بْنِ النَّجَّارِ أَبُو لَيْلَى عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ كَعْبٍ وَ مِنْ بَنِی سَلِمَهَ (۳) عُمَرُ بْنُ غَنَمَهَ وَ مِنْ بَنِی زُرَيْقٍ سَلَمَهُ بْنُ صَخْرٍ وَ مِنْ بَنِی الغر [الْعِرْبَاضِ نَاصِرُ (۴) بْنُ سَارِيَهَ السُّلَمِیُّ هَؤُلَاءِ جَاءُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَبْكُونَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْسَ بِنَا قُوَّهٌ أَنْ نَخْرُجَ مَعَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ إِلَى قَوْلِهِ أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ قَالَ وَ إِنَّمَا سَأَلُوا هَؤُلَاءِ الْبَكَّاءُونَ نَعْلًا يَلْبَسُونَهَا ثُمَّ قَالَ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَ هُمْ أَغْنِياءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ الْمُسْتَأْذِنُونَ ثَمَانُونَ رَجُلًا مِنْ قَبَائِلَ شَتَّى وَ الْخَوَالِفُ النِّسَاءُ.

وَ فِی رِوَايَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ يَقُولُ تَعْرِفُ أَهْلَ الْعُذْرِ وَ الَّذِينَ جَلَسُوا بِغَيْرِ عُذْرٍ.

قَوْلُهُ لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ إِلَى قَوْلِهِ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ

۱- مدمی (عادی خ) بن عمیر خ ل. و المصدر یوافق ما فی الصلب، و فی الامتاع: هرمی بن عمرو المزنی. و فی السیره: هرمی بن عبد اللّه أخو بنی واقف.

۲- فی السیره و الامتاع: علیه بن زید الحارثی.

۳- و من بنی مسلمه عمرو بن غنمه خ ل. أقول: فی الامتاع: ثعلبه بن غنمه السلمی.

۴- ناضر خ ل. أقول: فی السیره و الامتاع: العرباض بن ساریه السلمی.

ما زادُوكُمْ إِلَّا خَبالًا أَيْ وَبَالًا وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ أَيْ يَهْرُبُوا عَنْكُمْ وَ تَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَوْمٌ أَهْلُ نِيَّاتٍ وَ بَصَائِرَ لَمْ يَكُنْ يَلْحَقُهُمْ شَكٌّ وَ لَا ارْتِيَابٌ وَ لَكِنَّهُمْ قَالُوا نَلْحَقُ بِرَسُولِ اللَّهِ مِنْهُمْ أَبُو خَيْثَمَةَ وَ كَانَ لَهُ زَوْجَتَانِ وَ عَرِيشَتَانِ (۱) فَكَانَتَا (۲) [فَكَانَتْ زَوْجَتَاهُ قَدْ رَشَّتَا عَرِيشَتَيْهِ (۳) وَ بَرَّدَتَا لَهُ الْمَاءَ وَ هَيَّأَتَا لَهُ طَعَاماً فَأَشْرَفَ عَلَى عَرِيشَتَيْهِ (۴) فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِمَا قَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا هَذَا بِإِنْصَافٍ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَ مَا تَأَخَّرَ قَدْ خَرَجَ فِي الضِّحِّ (۵) وَ الرِّيحِ وَ قَدْ حَمَلَ السِّلَاحَ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أَبُو خَيْثَمَةَ قَوِيٌّ قَاعِدٌ فِي عَرِيشَتِهِ (۶) وَ امْرَأَتَيْنِ حَسْنَاوَيْنِ لَا وَ اللَّهِ مَا هَذَا بِإِنْصَافٍ ثُمَّ أَخَذَ نَاقَتَهُ فَشَدَّ عَلَيْهَا رَحْلَهُ فَلَحِقَ (۷) بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَنَظَرَ النَّاسُ إِلَى رَاكِبٍ عَلَى الطَّرِيقِ فَأَخْبَرُوا رَسُولَ اللَّهِ بِذَلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كُنْ أَبَا خَيْثَمَةَ- أَقْبَلَ (۸) فَأَخْبَرَ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله بِمَا كَانَ (۹) فَجَزَاهُ خَيْراً وَ دَعَا لَهُ وَ كَانَ أَبُو ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَ ذَلِكَ أَنَّ جَمَلَهُ كَانَ أَعْجَفَ (۱۰) فَلَحِقَ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ (۱۱) وَ وَقَفَ عَلَيْهِ جَمَلُهُ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ فَتَرَكَهُ وَ حَمَلَ ثِيَابَهُ عَلَى ظَهْرِهِ فَلَمَّا ارْتَفَعَ النَّهَارُ نَظَرَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى شَخْصٍ مُقْبِلٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ كُنْ أَبَا ذَرٍّ فَقَالُوا هُوَ أَبُو ذَرٍّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَدْرِكُوهُ بِالْمَاءِ فَإِنَّهُ عَطْشَانُ فَأَدْرَكُوهُ بِالْمَاءِ وَ وَافَى أَبُو ذَرٍّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَعَهُ إِدَاوَةٌ فِيهَا مَاءٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا بَا ذَرٍّ مَعَكَ مَاءٌ وَ عَطِشْتَ فَقَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ

۱- و عريشان خ ل. أقول: العريش: البيت الذى يستظل به. شبه الخيمه.

۲- فى المصدر المطبوع: فكانت.

۳- عريشيه خ ل.

۴- عريشيه خ ل.

۵- الضح بالكسر: الشمس. ضوءها.

۶- فى عريشه مع امرأتين. أقول: فى المصدر: حسناوتين.

۷- و لحق خ ل.

۸- فاقبل و اخبر.

۹- بما كان منه خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۱۰- عجف: ضعف و ذهب سمنه فهو اعجف.

۱۱- ثلاثه أيّام به خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر المطبوع.

وَ أَمِّي انْتَهَيْتُ إِلَى صَخْرَةٍ عَلَيْهَا (۱) مَاءُ السَّمَاءِ فَذُقْتُهُ فَإِذَا هُوَ عَذْبٌ بَارِدٌ فَقُلْتُ لَا أَشْرَبُهُ حَتَّى يَشْرَبَهُ حَبِيبِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا بَا ذَرٍّ (۲) رَحِمَكَ اللَّهُ تَعِيشُ وَحْدَكَ وَ تَمُوتُ وَحْدَكَ وَ تُبْعَثُ وَحْدَكَ وَ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَحْدَكَ يَسْعَدُ بِكَ قَوْمٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ يَتَوَلَّوْنَ غُسْلَكَ وَ تَجْهِيزَكَ وَ الصَّلَاةَ عَلَيْكَ وَ دَفْنَكَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً»: درباره معنی این سخن گفت: پیر و جوان به سوی تبوک حرکت کنید. در روایت ابوجارود درباره این سخن «لَوْ کانَ عَرَضاً قَرِیباً » آمده است: یعنی اگر غنیمتی نزدیک و در دسترس بود، «لَاتَّبَعُوکَ » بی تردید تو را پیروی می کردند. سخنش «وَ لکِنْ بَعُدَتْ عَلَیْهِمُ الشُّقَّهُ »، مقصودش راه دراز رفتن به سوی تبوک است که رسول خدا صلی الله علیه و آله سفری دورتر و دشوارتر از آن نرفت. و دلیل این سفر جنگی آن بود که ییلاق‌نشینان نبطی [به قومی از عرب اطلاق می گردد که در میان عراق عرب و عجم، اُطراق می‌کردند] با درنوک [نوعی فرش پرزدار] و غذا از شام به مدینه آمدند و در مدینه این سخن را پراکندند که رومیان اجتماع کرده‌اند و با سپاهی عظیم در پی نبرد با رسول خدا صلی الله علیه و آله می باشند. به گونه‌ای که هرقل با سپاهیانش حرکت کرده است و قبایل غسان و جذام و فهرا و عامله را همراه آنان ساخته است و سپاهیانش در بلقاء اردو زده‌اند و خود نیز در حمص فرود آمده است. با این خبر، رسول خدا صلی الله علیه و آله به اصحابش فرمان داد که برای رفتن به سوی تبوک که در اطراف بلقاء قرار داشت، آماده گردند. و فرستادگانی به سوی قبایل اطراف خود و مکیان و مسلمانان قبایل خزاعه و مزینه و جهینه گسیل داشت و آنان را به جهاد برانگیخت. و رسول خدا صلی الله علیه و آله به تشکیل اردوگاه سپاه فرمان داد و این اردو در ثنیه الوداع تشکیل شد. و توانگران را فرمان داد که ناتوانان را یاری رسانند و هر آن کس که چیزی در اختیار داشت، آن را خارج ساخت و به سوی پیامبر حمل کرد. و مسلمانان با هر آنچه در توان داشتند، اردوی پیامبر صلی الله علیه و آله را تقویت کردند و سایرین را نیز بر این کار برانگیختند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله خطبه ای خواند و بعد از حمد و ثنای الهی، فرمود: «ای مردم! به راستی که راست ترین گفتار، کتاب خداوند و سزاوارترین سخن، کلمه تقوی و نیک ترین آیین ها، آیین ابراهیم و بهترین شیوه ها، سنن محمد و برترین گفته ها، یاد خداوند و نیک ترین داستان ها، این قرآن و بهترین کارها، واجبات پروردگار و بدترین آن ها، امور نو و تازه است. و بهترین هدایت ها، هدایت انبیاء و شریف ترین نوع کشته شدن، جان باختن شهدا و سخت ترین نابینایی، گمراهی بعد از هدایت می‌باشد. و نیک ترین اعمال آن است که از آن سودی برآید و بهترین هدایت آن است که از آن پیروی گردد. و بدترین نابینایی ها کوری قلب است. و دست بخشنده بهتر از دست گیرنده و درخواست کننده است. و آنچه کم باشد و کفایت کند، نیک تر از چیزی است که فراوان باشد و مایه گمراهی گردد. و بدترین عذرخواهی در لحظه ای است که مرگ فرا رسد و بدترین پشیمانی، پشیمانی روز قیامت است و کسانی میان مردمان وجود دارند که بسیار اندک در نماز جمعه حاضر می‌شوند. و برخی دیگر از آنان خدا را بدون حضور قلب یاد می‌کنند. و از بزرگترین خطاها، زبان دروغ و نیک ترین توانگری، توانگری نفس و بهترین توشه ها، توشه تقواست. و اوج و بلندای حکمت، ترس از خداوند و نیک ترین آنچه در قلب وارد شود، یقین(الهی) و شک و تردید در کفر و دوری ورزیدن از رفتار جاهلیت است. و گمراهی از گدازه های فروزان جهنم و سکر (شراب)، گدازه آتش است. و شعر (تحفه) إبلیس و شراب مجمع گناهان به شمار می‌رود و زنان دام های شیطانند. جوانی شاخه ای از جنون و دیوانگی است. و بدترین درآمدها، ربا و بدترین خوردنی ها، خوردن مال یتیم است، و سعادتمند کسی است که از سرنوشت غیر خود، پند و عبرت گیرد و بدبخت آن است که در شکم مادرش به بیچارگی دچار گردد. و هر یک از شما به سوی مکانی روان است که تنها چهار ذرع می باشد. و کارها وابسته به نقطه پایانی

آن است و ملاک و معیار عمل، پایان آن است و بالاترین ربا، دروغ است - . در الامتاع آمده: بدترین رؤیا، رؤیای دروغ است. -

و هر آنچه آمدنی است، نزدیک است. و کینه و دشمنی با مومن، فسق و عصیان و جنگ با او، کفر و خوردن گوشت او (با غیبت) نافرمانی خداوند است. و حرمت مالش چون حرمت خون اوست، و هر آن که بر خدا توکل کند، او را بس است. و هر آن که صبر پیشه سازد، پیروز و چیره گردد. و هر آنکه گذشت پیشه سازد، خداوند از او درگذرد. و آن که خشم خود را فرونشاند، خداوند او را اجر و پاداش دهد. و هر که بر مصیبت بزرگ صبوری کند، خداوند او را عوض دهد. و هر که در پی شهرت کاری به انجام رساند، پروردگار به سوء عملش او را رسوا سازد. و هر که روزه بگیرد، خداوند او را پاداش دو چندان دهد و هر که نافرمانی خدا پیشه کند، پروردگار او را عذاب سازد. خداوندا! من و امت مرا بیامرز، خداوندا! من و امت مرا بیامرز، از خداوند برای خود و شما درخواست آمرزش و مغفرت می نمایم.»

گفت: چون مردم این سخن را از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدند، به جهاد مشتاق گشتند و آن دسته از قبایل عرب که آنان را برای جهاد فراخوانده بود، به سوی او آمدند. با این حال گروهی از منافقان و سایر مسلمانان از همراهی او سر باز زدند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله با جدّ بن قیس مواجه گردید و به او فرمود: «ای اباوهب! آیا به همراه ما در این غزوه روان نمی گردی؟ شاید که از دختران رومی به کنیزی و خدمت برگیری؟» ولی او در پاسخ گفت: ای رسول خدا! به خدا سوگند که قومم می دانند که هیچ یک از آن ها، علاقمندتر از من به زنان نیست، و از این هراس دارم که اگر با تو خارج گردم، آنگاه که دختران رومی را ببینم، دامن صبرم از کف رود. پس مرا به فتنه دچار مساز و مرا اجازه ده تا بر جای بمانم. او همچنین به گروهی از قومش گفت: در این گرما خارج نشوید. پسرش به او گفت: به رسول صلی الله علیه و آله چنان پاسخ می دهی و آنسان با او سخن می گویی، سپس به قومت می گویی: در گرما حرکت نکنید؟! به خدا سوگند، که پروردگار در این باره آیه ای نازل می سازد که مردم تا قیامت آن را بخوانند. خداوند نیز در این باره، این آیه را بر پیامبرش نازل فرمود: «وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لی وَ لا تَفْتِنِّی أَلا فِی الْفِتْنَهِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحیطَهٌ بِالْکافِرینَ»، {و برخی از آنان می گویند: مرا اجازه ده [تا در مدینه بمانم] و مرا در فتنه میفکن، آگاه باشید که آنان در فتنه فرو افتاده اند و بی تردید جهنم دربرگیرنده کافران است».}

سپس جدّ بن قیس گفت: آیا محمد بر این خیال است که جنگ با روم نیز همانند جنگ با دیگران است؟ از اینان هرگز کسی زنده باز نخواهد گشت.

درباره این سخن خداوند «إِنْ تُصِبْکَ حَسَنَهٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصیبَهٌ»، ابوجارود به نقل از امام محمد باقر علیه السّلام گفته است: مقصود از «حَسَنَهٌ» غنیمت و سلامتی و منظور از «مُصیبَهٌ» بلا و سختی است. «یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ وَ یَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ»، {می گویند: «ما از قبل کار خود را به نیکی تدبیر کردیم و با شادمانی از جهاد روی می‌تابند»} تا گفته خداوند: «وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»، {و مومنان تنها باید بر خداوند توکل نمایند.} و «قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلاَّ إِحْدَی الْحُسْنَیَیْنِ»، {به آنان بگو: آیا برای ما جز یکی از دو نیکی [غنیمت و بهشت]، چیز دیگری انتظار می کشید؟} «إِنَّا مَعَکُمْ مُتَرَبِّصُونَ»، {ما نیز با اشما انتظار می کشیم}. این آیات نیز بنا به روایت علی بن ابراهیم، هنگامی در شان جد بن قیس نازل گردید که او به قومش

گفت: در گرما خارج نگردید. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ»، {بازایستادگان از بازنشستن خود بر خلاف [فرمان] رسول خدا شادمان گشتند.} تا این سخن خداوند: «وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ»، {در حال فسق و عصیان مردند.} و اینگونه خداوند، جدّ بن قیس و اصحاب او را رسوا ساخت.

چون سپاهیان در برابر رسول خدا صلی الله علیه و آله جمع گشتند، آن حضرت از ثنیه الوداع حرکت نمود و امیرالمؤمنین علیه السّلام را به جانشینی خود در مدینه باقی گذاشت. منافقان نیز (آرام ننشستند) و در مورد علی علیه السّلام شایعات تحریک کننده پراکندند و گفتند: پیامبر تنها به خاطر بدبینی و ترس از بدیُمنی، او را باقی گذاشت. علی علیه السّلام از این گفته، آگاه گردید و شمشیر و سلاحش را برگرفت و در جرف (سیل گذر) به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید. رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای علی! آیا تو را بر مدینه نگماشتم؟» عرض کرد: آری، ولی منافقان ادعا می کنند که تو به خاطر بدبینی و ترس از بدیُمنی، مرا در مدینه باقی گذاشته‌ای! پیامبر فرمود: «ای علی! منافقان دروغ گفته اند! آیا راضی و خشنود نمی گردی که تو برادر من و من برادر تو باشم، به مانند هارون نسبت به موسی، جز آنکه بعد از من پیامبری نیست و تو در میان امتم خلیفه و جانشین من، و در دنیا و آخرت، برادر من باشی؟» و به این ترتیب علی علیه السّلام به مدینه بازگشت.

و بکّائون (بسیار گریستگان) نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و آنان هفت نفر بودند: از بنی عمرو بن عوف: سالم بن عمیر که در بدر حاضر بود و در این باره هیچ اختلافی وجود ندارد. و از بنی واقف: هرمّی بن عمیر، از بنی حارثه: علیّه بن زید که آبروی خود را مایه صدقه قرار داد و جریان آن به این ترتیب بود که چون رسول خدا صلی الله علیه و آله به دادن صدقه دستور داد، مردم شروع به آوردن آن کردند. در این هنگام علیّه نیز پیش آمد و گفت: ای رسول خدا! سوگند به خداوند که مرا چیزی نیست که با آن صدقه دهم و آبرویم را برای صدقه مباح کردم و آن را عرضه داشتم. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز به او فرمود: «به یقین پروردگار صدقه ات را پذیرا گشته است». و از بنی مازن بن نجار: ابو لیلی عبدالرحمن بن کعب، و از بنی سلمه: عمر بن غنمه، و از بنی زریق: سلمه بن صخر، و از بنی الغُرّ: ناصر بن ساریه سلمی. این افراد، گریان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: ای رسول خدا! ما را توانی نیست که تو را در خروج همراهی کنیم. پس خداوند درباره آنان این آیه را نازل فرمود: «لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنينَ مِنْ سَبيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحيمٌ»، {بر ضعیفان و کسانی که چیزی برای هزینه و توشه راه ساختن نمی یابند، حرج و گناهی نیست، آنگاه که در برابر خدا و رسولش خالصانه خیرخواهی پیشه سازند و راهی برای توبیخ و عذاب نیکوکاران وجود ندارد و خداوند بسیار بخشنده و مهربان است.} تا آنجا که فرمود: «أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ»، {از این که چیزی برای هزینه و توشه راه ساختن نیافتند، [اندوهگین گشتند].} گفت: این بکائون تنها یک کفش می خواستند که آن را بپوشند (و پیامبر را همراهی کنند). سپس فرمود: «إِنَّمَا السَّبيلُ عَلَى الَّذينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَ هُمْ أَغْنِياءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ »، {عذاب تنها بر افراد ثروتمندی است که از تو [برای باز ایستادن از جهاد] اجازه می خواهند و به این امر خرسند گشته اند که با بازماندگان از جهاد، باقی بمانند.} و آنان که اجازه ترک جهاد گرفتند، هشتاد مرد از قبایل مختلف بودند. ومقصود از «الخوالف»، {بازماندگان از جهاد}، زنان هستند.

و درباره این کلام خداوند: «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبينَ»، {خدا از تو بگذرد چرا به آنان اجازه [ترک جهاد] دادی. [نباید به آنان اجازه می‌دادی] تا راست گویان و دروغگویان را بشناسی.} ابوجارود از

امام محمد باقر علیه السّلام نقل کرده است: یعنی این که افراد معذور و آنان که بی هیچ عذری از جهاد بازنشستند را بشناسی. سخن خداوند: «لا یَسْتَأْذِنُکَ الَّذینَ یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ أَنْ یُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلیمٌ بِالْمُتَّقینَ»، {آنان که به خدا و روز واپسین ایمان آورده اند، برای ترک جهاد با اموال و جان هایشان از تو اجازه نمی گیرند و خداوند از تقوا پیشه کنندگان آگاه است.} تا این کلام خداوند: «لَوْ خَرَجُوا فیکُمْ ما زادُوکُمْ إِلَّا خَبالاً »، یعنی خروجشان با شما تنها بر دشواری کارتان می افزود. «وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَکُمْ »: یعنی از شما می گریختند. و گروهی از افراد روشن ضمیر و با بصیرت که دچار شک و تردید نگشته بودند، از همراهی رسول خدا بازماندند، ولی آنان گفتند: به رسول خدا می پیوندیم. از جمله آن ها: ابوخیثمه بود که دو همسر و دو کلبه – سایبان – داشت و همسرانش، کلبه ها را برای او آماده و مرتب کرده و آب را خنک گردانده و برایش غذایی تدارک دیده بودند. ولی هنگامی که بر دو کلبه اش مشرف گردید و بر آن دو نگریست، گفت: نه، به خدا سوگند که این منصفانه نیست، رسول خدا صلی الله علیه و آله که خداوند گناهان گذشته و آینده او را بخشیده است، در برابر پرتو خورشید و وزش باد خارج گشته و سلاح برگرفته است و در راه خدا مجاهدت می نماید، آنگاه ابوخیثمه با قدرت در کلبه اش با دو زن زیبا (آسوده) نشسته است. نه، به خدا سوگند که این منصفانه نیست. سپس ماده شترش را خواباند و بارش را بر آن بست و خود را به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسانید. مردم شترسواری را دیدند که در راه (به سوی آنان) می آید و رسول خدا صلی الله علیه و آله را از آن آگاه ساختند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «او ابوخیثمه است.» و او پیش آمد و رسول خدا صلی الله علیه و آله را از آنچه رخ داده بود آگاه ساخت و پیامبر نیز او را پاداش نیک داد و برای او دعا فرمود.

و ابوذر رحمه الله علیه به مدت سه روز از رسول خدا صلی الله علیه و آله عقب ماند. و دلیلش آن بود که شتر او لاغر و ضعیف بود، و بعد از سه روز توانست خود را به پیامبر برساند. این در حالی بود که پیش از آنکه خود را به او برساند، شترش در یکی از راه ها از حرکت بازایستاد، پس آن را رها کرد و لباس هایش را بر پشت خود حمل کرد. و چون روز برآمد، مسلمانان کسی را دیدند که به سوی آنان می آید. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «او ابوذر است.» (بعد از مدتی) گفتند: او ابوذر است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «برای او آب بیاورید که تشنه است.» پس برایش آب آوردند. ولی ابوذر در حالی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید که در مشک کوچک خود آب داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله با مشاهده این صحنه فرمود: «ای ابوذر! همراهت آب بود و تشنه ماندی؟» گفت: آری ای رسول خدا! پدر و مادرم به فدایت! به صخره ای رسیدم که بر آن آب باران بود و چون آن را چشیدم، آن را آبی بس گوارا و خنک یافتم. پس گفتم: از آن نمی نوشم تا آنکه حبیبم رسول خدا از آن بنوشد. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای ابوذر! خدا تو را رحمت کند که تنها زندگی خواهی کرد، و تنها زندگی به پایان خواهی برد، و تنها برانگیخته و تنها وارد بهشت خواهی گشت. قومی از اهل عراق به واسطه تو سعادتمند می گردند، چرا که آنان غسل و کفن و نماز و دفن تو را بر عهده می گیرند.» - . تفسیر قمی: بخش سوره برائت، ۲۷۰ - ۲۶۶ -

**[ترجمه]

بیان

أقول سيأتى تمام الكلام فى أحوال أبى ذر رضى الله عنه و قال الجوهرى عاملت الرجل مصايفه أى أيام الصيف و صائفه القوم ميرتهم فى الصيف و الصائفه غزوه الروم لأنهم يغزون صيفا لمكان البرد و الثلج و قال الدرنوك ضرب من البسط ذو خمل و تشبه به فروه البعير و قال النبط و النبيط قوم ينزلون البطائح بين العراقين و الجمع أنباط و تبوك أرض بين الشام و المدينه و بلقاء بلد بالشام.

قوله صلى الله عليه و آله و أولو القربى لعل هذه الفقره زيدت هنا من النساخ و على تقديرها فيه تقدير مضاف أى قول أولى القربى أو مودتهم.

و قال فى النهايه فيه خير الأمور عوازمها أى فرائضها التى عزم الله تعالى عليك بفعلها و المعنى ذوات عزمها التى فيها عزم و قيل هى ما وكدت رأيك و عزمك عليه و وفيت بعهد الله فيه و العزم الجد و الصبر و قال فيه إياكم و محدثات الأمور جمع محدثه بالفتح و هى ما لم يكن معروفا فى كتاب و لا سنه و لا إجماع و قال اليد العليا المعطيه و قيل المتعففه و السفلى السائله و قيل المانعه.

و قال الفيروزآبادى النزر القليل و الإلحاح فى السؤال و الاحتثاث و الاستعجال و ما جئت إلا نزرا أى بطيئا و فلان لا يعطى حتى ينزر أى حتى يلح عليه و يهان و قال فى النهايه فى الحديث و من الناس من لا يذكر الله إلا

۱- و عليها خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر المخطوط، و فى المطبوع: فيها.

۲- يا أبا ذر خ ل.

۳- تفسير القمّیّ: ۲۶۶- ۲۷۰ سوره البراءه.

مهاجرا یرید هجران القلب و ترک الإخلاص فی الذکر فکأن قلبه مهاجر للسانه غیر مواصل له و منه الحدیث و لا یسمعون القرآن إلا هجرا یرید الترک و الإعراض عنه.

قوله صلی الله علیه و آله و التباعد أی من الحق أو المؤمنین و الجمره النار المتقده و الجمع جمر و السکر محرکه الخمر و کل ما یسکر.

و فی النهایه الخمر جماع الإثم أی مجمعه و مظنته قوله صلی الله علیه و آله و الأمر إلی آخره أی الأمر إنما ینفع إذا انتهی إلی آخره أو الأمر ینسب فی الخیر و الشر و السعاده و الشقاوه إلی آخره و علی التقدیرین الفقره الثانیه کالتفسیر لها و فی النهایه الملاک بالکسر و الفتح قوام الشی ء و نظامه و ما یعتمد علیه.

قَوْلُهُ صلی الله علیه و آله أَرْبَی الرِّبَا الْکَذِبُ.

الربا الزیاده و النمو أی لا یزید و لا ینمو عقاب معصیه کما ینمو عقاب الکذب أو المراد أن عقابه أکثر من الربا فالمناسبه من جهه أن الربا زیاده فی المال بغیر حق و الکذب زیاده فی القول بغیر حق و فی روایات العامه شر الروایا روایا الکذب (۱) قوله و أکل لحمه أی بالغیبه.

قوله صلی الله علیه و آله و من یتبع السمعه أی یعمل العمل لیسمعه الناس أو یذکر عمله للناس و یحب ذلک یسمع الله به علی بناء التفعیل أی یشهره الله تعالی بمساوی عمله و سوء سریرته قوله تحتفد أی تجعلهن حفده لک أی أعوانا و خدما و فی بعض النسخ تستحفد و لعله أصوب.

و قال فی القاموس بنو الأصفر ملوک الروم أولاد الأصفر بن روم بن عیصو بن إسحاق بن إبراهیم أو لأن جنسا من الحبش غلب علیهم فوطئ نساءهم فولد لهم أولاد صفر و قال الجوهری الضح الشمس.

۱- قال الجزریّ فی النهایه: فی حدیث عبد اللّه: شر الروایا روایا الکذب، هی جمع رویه و هی ما یروی الإنسان فی نفسه من القول و الفکر، ای یزور و یفکر، و اصلها الهمز، یقال:روأت فی الامر ، وقیل : هی جمع راویه : للرجل الکثیر الروایه ، والهاء للمبالغه ، وقیل جمع روایه ای الذین یروون الکذب ای تکثر روایاتهم فیه.

أقول: قال الطبرسی رحمه الله: البكاءون كانوا سبعه نفر منهم عبد الرحمن بن كعب و عليه بن زيد (۱) و عمرو بن غنيمه (۲) و هؤلاء من بنی النجار و سالم بن عمير و هرم (۳) بن عبد الله و عبد الله بن عمرو من بنی عمرو بن عوف و عبد الله بن معقل (۴) من بنی مزينه جاءوا إلی رسول الله صلی الله عليه و آله فقالوا يا رسول الله احملنا فإنه ليس لنا ما نخرج عليه فقال لا أجد ما أحملكم عليه عن أبی حمزه الثمالی و قيل نزلت فی سبعه نفر من قبائل شتی أتوا النبی صلی الله عليه و آله فقالوا احملنا علی الخفاف و البغال (۵) و قيل كانوا جماعه من مزينه و قيل كانوا سبعه من فقراء الأنصار فلما بكوا حمل عثمان منهم رجلين و العباس بن عبد المطلب رجلين و ياسر (۶) بن كعب النضيری ثلاثه عن الواقدی قال و كان الناس بتبوك مع رسول الله صلی الله عليه و آله ثلاثين ألفا منهم عشره آلاف فارس. (۷).

**[ترجمه]می گويم: تمام سخن در باب احوال ابوذر - رضی الله عنه - خواهد آمد. و جوهری گفت: «عاملتُ الرجلَ، مصايفةً»: يعنی در ايام تابستان با او خريد و فروش كردم. و «صائفه القوم»: خوار و بار و توشه شان در تابستان، و «الصائفه»: به جنگ روميان اطلاق می‌شد. چرا كه آنان به جای زمان سرما و برف، در تابستان به جنگ می‌پرداختند. و گفت: «الدرنوك»: نوعی فرش پرزدار كه پوستين شتر به آن تشبيه می گردد. و گفت: «النبط» و «النيط»: گروهی كه در سيل گذرهای ميان دو عراق اطراق می‌كردند، و جمع آن «أنباط» است. و «تبوك»: سرزمينی ميان شام و مدينه. و «بلقاء»: از شهرهای شام است.

سخن پيامبر صلی الله عليه و آله: «و أولوا القربی»: و خويشاوندان، امكان دارد كه اين كلام اضافه ی نسخه برداران باشد و بر فرض ثبوت اين نسخه، در آن يک مضاف محذوف در تقدير می‌باشد يعنی: «قول أولی القربی يا مودّتهم»: گفته يا دوستی خويشان.

و در النهايه گفت: در حديث پيامبر صلی الله عليه و آله آمده است: «خيرُ الامور عوازمها»: يعنی بهترين كارها واجباتی است كه خداوند بر تو انجام آن را واجب ساخته است و معنی اش اموری است كه بر انجام آن اراده جدی وجود دارد. و گفته شده است: آن اموری است كه رای و اراده تو بر انجام آن تعلق گرفته است و در آن به عهد و پيمان خداوند وفا كرده‌ای. و «العزم»: جديت و اهتمام و شكيبايی. و گفت: «إيّاكم و محدثات الامور»: جمع «محدثه» با فتحه و منظور اموری است كه در كتاب و سنت و اجماع ناشناخته باشد. و گفت: «اليدالعليا»: دست بخشنده، و گفته شده است: يعنی پاک و عفيف. و «السفلی»: درخواست كننده، و گفته شده است: يعنی منع كننده.

و فيروزآبادی گفت: «النزر»: كم، و اصرار و پافشاری در خواسته و برانگيختگی و شتاب داشتن، و «ما جئتَ إلّا نزراً»: يعنی با كندی می آمدی، و «فلان لا يعطی حتی ينزر»: يعنی چيزی نمی بخشد مگر آنكه(درخواست كننده) بر آن پافشاری كند و خوارگردد. و در النهايه گفت: در حديث آمده است: «و من الناس من لا يذكر اللهَ إلّا مهاجراً»: مقصودش ياد خدا بدون حضور قلب و عدم اخلاص در ياد پروردگار است. گويی كه قلبش از زبانش جداست و پيوندی ميان آن ها وجود ندارد و اين حديث نيز از اين دسته است: «و لا يسمعون القرآن إلّا هجراً»: مقصودش شنيدن قرآن در حال ترک و روی گردانی از آن است.

و سخن رسول الله صلی الله عليه و آله: «و التباعد»: يعنی دوری از حق يا دوری از مومنين. و «الجمره»: آتش (گدازه آتش) شعله ور و جمع آن «جُمر» است. و «السكر»: با تحريک: شراب و هر آنچه مست سازد.

و در النهایه آمده است: «الخمر جماع الإثم»: یعنی شراب محل اجتماع گناه است. سخن پیامبر صلی الله علیه و آله: «و الأمر إلی آخره»: یعنی سود و فایده کار تنها هنگامی است که پایان گیرد. یا آنکه خیر و شر، و سعادت و نگونساری امور به آخر و پایان آنان بستگی دارد. و بر این دو تقدیر، تقدیر دومی به مثابه تفسیر آن است. و در النهایه آمده است: «الملاک» با کسره و فتحه: قوام و اساس و تکیه گاه شیء.

سخن پیامبر صلی الله علیه و آله: «أربی الربا الکذب»، «الربا»: زیادت و فزونی. یعنی مجازات هیچ گناهی همانند دروغ فزونی نمی یابد و بیشتر نمی شود. یا آنکه مقصود، زیادت مجازات گناه دروغ نسبت به ربا باشد. و مناسبت این تعبیر آن است که ربا فزونی در مال از راه غیر حق و دروغ زیادت به غیر حق در کلام است. و در روایات عامه آمده است: «شرّ الروایا روایا الکذب» بدترین رؤیا رؤیای دروغ است. و «أکل لحمه»: یعنی با غیبت گوشت او را خورد.

سخن پیامبر صلی الله علیه و آله: «و من یتّبع السُمعه»: یعنی کار را از آن رو به انجام رساند که مردم از آن آگاه شوند، یا آنکه عملش برای مردم ذکر گردد و او آن را خوش دارد، «یسمّع الله به»: یعنی پروردگار به بدی های عمل و بدطینتی اش او را رسوا می سازد. گفته اش: «تحتفد»: یعنی آن ها را (حفده: خدمتکار خود) گردانی. و در برخی نسخه ها: «تستحفد» (به خدمت برگیری) آمده است که به نظر می رسد آن صحیح تر باشد.

و در قاموس گفت: «بنوالأصفر»: پادشاهان روم. فرزندان اصفر بن روم بن عیصو بن اسحاق بن ابراهیم. یا آنکه قومی از حبشی ها بر آنان چیره گردیدند و با زنانشان هم بستر گشتند و آن زنان برای آن ها فرزندانی زرد رنگ به دنیا آوردند. و جوهریّ گفت: «الضُحّ»: خورشید.

مؤلف: طبرسی رحمه اللّه علیه گفت: از ابوحمزه ثمالی نقل شده است: که بکّائون (بسیار گریستگان) هفت نفر شامل: عبدالرحمن بن کعب و علبّه بن زید و عمرو بن غنیمه از بنی نجار، و سالم بن عمیر و هرم بن عبدالله و عبدالله بن عمرو از بنی عمرو بن عوف، و عبدالله بن معقل از بنی مزینه، بودند. آنان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: ای رسول خدا! ما را بر مرکبی سوار گردان که ما را چیزی نیست که بر آن خارج گردیم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «من چیزی برای سوار کردن شما بر آن نمی یابم (ندارم).» و گفته شده است: این آیه در شأن ۷ نفر از قبایل مختلف نازل گردید که خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و عرض داشتند: ما را بر شتر و قاطر سوار گردان. و گفته شده است، آنان گروهی از قبیله مزینه بودند. و از قول واقدی گفته شده است: آنان هفت نفر از فقرای انصار بودند. چون (از ناتوانی در همراهی مسلمانان) گریستند، عثمان و عباس بن عبدالمطلب، هر یک دو نفر و یاسر بن کعب نضیری سه تن از آنان را سوار ساختند. گفت: مردمان همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله در تبوک سی هزار نفر بودند که ده هزار نفر از آنان را سواران تشکیل می دادند. - . مجمع البیان ۵: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی: کَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِتَبُوکَ رَجُلٌ یُقَالُ لَهُ الْمُضَرَّبُ مِنْ کَثْرَهِ ضَرَبَاتِهِ الَّتِی أَصَابَتْهُ بِبَدْرٍ وَ أُحُدٍ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عُدَّ لِی أَهْلَ الْعَسْکَرِ فَعَدَّدَهُمْ (۸) فَقَالَ هُمْ خَمْسَهٌ وَ عِشْرُونَ أَلْفَ رَجُلٍ سِوَی الْعَبِیدِ وَ التِّبَاعِ فَقَالَ عُدَّ الْمُؤْمِنِینَ فَعَدَّدَهُمْ (۹) فَقَالَ هُمْ خَمْسَهٌ وَ عِشْرُونَ رَجُلًا وَ قَدْ کَانَ تَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَوْمٌ مِنَ الْمُنَافِقِینَ وَ قَوْمٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ مُسْتَبْصِرِینَ لَمْ یُعْثَرْ عَلَیْهِمْ فِی نِفَاقٍ

۱- فی المصدر: عتبه بن زید، و ذکرنا قبلا ان فی السیره و الامتاع: علیه بن زید.

۲- فی المصدر: عمرو بن غنمه. و ذکرنا قبلا ان فی الامتاع: ثعلبه بن غنمه.

۳- تقدم الخلاف فی ذلک، و ان الموجود فی السیره و الامتاع: هرمی.

۴- فی السیره و الامتاع: عبد اللّه بن المغفل المزنی.

۵- زاد فی المصدر: عن محمّد بن کعب و ابن إسحاق.

۶- فی المصدر: یامین بن کعب و فی الامتاع: یامین بن عمیر بن کعب. و فی السیره:ابن یامین بن عمیر بن کعب النضری وفی السیره والامتاع انه حمل رجلین وهما عبدالرحمن ابن کعب وعبدالله بن مغفل علی ما فی السیره

۷- مجمع البیان ۵: ۶۰.

۸- فی المصدر: فعدهم.

۹- فی المصدر: فعدهم.

مِنْهُمْ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ الشَّاعِرُ وَ مَرَارَهُ بْنُ الرَّبِيعِ وَ هِلَالُ بْنُ أَمَيَّهَ الرَّافِقِيُّ (۱) فَلَمَّا تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَالَ كَعْبٌ مَا كُنْتُ قَطُّ أَقْوَى مِنِّی فِی ذَلِکَ الْوَقْتِ الَّذِی خَرَجَ (۲) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی تَبُوکَ وَ مَا اجْتَمَعَتْ لِی رَاحِلَتَانِ قَطُّ إِلَّا فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ فَکُنْتُ أَقُولُ أَخْرُجُ غَداً أَخْرُجُ بَعْدَ غَدٍ فَإِنِّی مُقَوًّی (۳) وَ تَوَانَیْتُ وَ بَقِیتُ بَعْدَ خُرُوجِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَیَّاماً أَدْخُلُ السُّوقَ وَ لَا أَقْضِی (۴) حَاجَهً فَلَقِیتُ هِلَالَ بْنَ أُمَیَّهَ وَ مَرَارَهَ بْنَ الرَّبِیعِ وَ قَدْ کَانَا تَخَلَّفَا أَیْضاً (۵) فَتَوَافَقْنَا أَنْ نُبَکِّرَ إِلَی السُّوقِ فَلَمْ تُقْضَ لَنَا حَاجَهٌ (۶) فَمَا زِلْنَا نَقُولُ نَخْرُجُ غَداً وَ بَعْدَ غَدٍ حَتَّی بَلَغَنَا إِقْبَالُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَدِمْنَا فَلَمَّا وَافَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اسْتَقْبَلْنَاهُ نُهَنِّیهِ بِالسَّلَامَهِ فَسَلَّمْنَا عَلَیْهِ فَلَمْ یَرُدَّ عَلَیْنَا السَّلَامَ وَ أَعْرَضَ عَنَّا وَ سَلَّمْنَا عَلَی إِخْوَانِنَا فَلَمْ یَرُدُّوا عَلَیْنَا السَّلَامَ فَبَلَغَ ذَلِکَ أَهْلُونَا فَقَطَعُوا کَلَامَنَا وَ کُنَّا نَحْضُرُ الْمَسْجِدَ فَلَا یُسَلِّمُ عَلَیْنَا أَحَدٌ وَ لَا یُکَلِّمُنَا فَجِئْنَ نِسَاؤُنَا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقُلْنَ قَدْ بَلَغَنَا سَخَطُکَ عَلَی أَزْوَاجِنَا أَ فَنَعْتَزِلُهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَعْتَزِلْنَهُمْ وَ لَکِنْ لَا یَقْرَبُونَکُنَّ فَلَمَّا رَأَی کَعْبُ بْنُ مَالِکٍ وَ صَاحِبَاهُ مَا قَدْ حَلَّ بِهِمْ قَالَ مَا یُقْعِدُنَا بِالْمَدِینَهِ وَ لَا یُکَلِّمُنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا إِخْوَانُنَا وَ لَا أَهْلُونَا (۷) فَهَلُمُّوا نَخْرُجْ إِلَی هَذَا الْجَبَلِ فَلَا نَزَالُ فِیهِ حَتَّی یَتُوبَ اللَّهُ عَلَیْنَا أَوْ نَمُوتَ فَخَرَجُوا إِلَی ذِنَابِ (۸) جَبَلٍ بِالْمَدِینَهِ فَکَانُوا یَصُومُونَ وَ کَانَ أَهْلُوهُمْ یَأْتُونَهُمْ بِالطَّعَامِ فَیَضَعُونَهُ نَاحِیَهً ثُمَّ یُوَلُّونَ عَنْهُمْ فَلَا یُکَلِّمُونَهُمْ (۹) فَبَقُوا عَلَی هَذَا (۱۰) أَیَّاماً کَثِیرَهً یَبْکُونَ اللَّیْلَ (۱۱) وَ النَّهَارَ وَ یَدْعُونَ اللَّهَ أَنْ یَغْفِرَ لَهُمْ فَلَمَّا

۱- الواقفی خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع: المرافقی، و فی الامتاع: الواقفی.

۲- خرج به خ ل.

۳- المقوی: القوی.

۴- فلا اقضی خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۵- فی المصدر: و قد کانا قلقا ایضا.

۶- فی المصدر: فلم نقض حاجه.

۷- و لا یکلمنا المسلمون و لا اهلونا خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر المخطوط عندنا.

۸- ذباب جبل خ ل.

۹- و لا یکلمونهم خ ل.

۱۰- فی المصدر: علی هذه الحاله.

۱۱- یبکون باللیل خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

طَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمْرُ (۱) قَالَ لَهُمْ كَعْبٌ يَا قَوْمُ قَدْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَ رَسُولُهُ قَدْ سَخِطَ عَلَيْنَا وَ إِخْوَانُنَا سَخِطُوا (۲) عَلَيْنَا وَ أَهْلُونَا سَخِطُوا (۳) عَلَيْنَا فَلَا يُكَلِّمُنَا أَحَدٌ فَلِمَ لَا يَسْخَطُ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَتَفَرَّقُوا فِي اللَّيْلِ (۴) وَ حَلَفُوا أَنْ لَا يُكَلِّمَ أَحَدٌ مِنْهُمْ صَاحِبَهُ حَتَّى يَمُوتَ أَوْ يَتُوبَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَبَقُوا عَلَى هَذِهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فِي نَاحِيَةٍ مِنَ الْجَبَلِ لَا يَرَى أَحَدٌ مِنْهُمْ صَاحِبَهُ وَ لَا يُكَلِّمُهُ فَلَمَّا كَانَ فِي اللَّيْلَةِ الثَّالِثَةِ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ نَزَلَتْ تَوْبَتُهُمْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ قَوْلُهُ لَقَدْ تَابَ اللَّهُ بِالنَّبِيِّ عَلَى الْمُهَاجِرِينَ (۵) وَ الْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام هَكَذَا نَزَلَتْ وَ هُوَ أَبُو ذَرٍّ وَ أَبُو خَيْثَمَةَ وَ عَمْرُو بْنُ وَهْبٍ (۶) الَّذِينَ تَخَلَّفُوا ثُمَّ لَحِقُوا بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ فِي هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةِ وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا فَقَالَ الْعَالِمُ إِنَّمَا نَزَلَ وَ عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَالَفُوا (۷) وَ لَوْ خُلِّفُوا لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِمْ عَتْبٌ (۸) حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ حَيْثُ لَمْ يُكَلِّمْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا إِخْوَانُهُمْ وَ لَا أَهْلُوهُمْ فَضَاقَتِ الْمَدِينَةُ عَلَيْهِمْ حَتَّى خَرَجُوا مِنْهَا وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ حَيْثُ حَلَفُوا أَنْ لَا يُكَلِّمَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً فَتَفَرَّقُوا وَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لِمَا عَرَفَ مِنْ صِدْقِ نِيَّاتِهِمْ. (۹).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در تبوک مردی همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله بود که به خاطر ضربات بسیار (شمشیر) که در بدر و اُحد بر او وارد گشته بود، مضرب نامیده می شد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «لشکریان را بر من برشمار». او آنان را شمارش کرد و گفت: به جز بندگان و خدمتگزاران آنان، بیست و پنج هزار نفر هستند. آنگاه پیامبر به او فرمود: «مومنان را بر شمار». او آنان را شمارش کرد و گفت: آنان بیست و پنج نفر هستند. و گروهی از منافقین و نیز گروهی از مومنان از جمله: کعب بن مالک (شاعر) و مراره بن ربیع و هلال بن امیه رافقی که نفاق در آنان راه نیافته بود، از همراهی پیامبر باز ایستادند. بعد از آنکه خداوند آنان را مورد آمرزش خود قرار داد، کعب گفت: هرگز قدرتمندتر از زمانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله رهسپار تبوک گردید، نبودم، و جز آن روز، هرگز دو شتر نداشتم. و می گفتم: فردا خارج می شوم، پس فردا خارج می شوم. و مرا توان و قدرت (خروج) بود، ولی سستی کردم و بعد از خروج پیامبر صلی الله علیه و آله چندین روز توقف کردم. و وارد بازار می شدم ولی نیازی برآورده نمی ساختم (چیزی نمی خریدم).در این میان با هلال بن امیه و مراره بن ربیع که آن دو نیز از همراهی پیامبر صلی الله علیه و آله عقب مانده بودند، مواجه شدم. و ما با یکدیگر توافق کردیم که صبح زود رهسپار بازار گردیم. ولی نیازی از ما برآورده نشد و پیوسته می گفتیم: فردا و پس فردا خارج می شویم. تا آنکه از آمدن رسول خدا صلی الله علیه و آله آگاه گشتیم و از کرده خود پشیمان شدیم. چون پیامبر صلی الله علیه و آله آمد به استقبال او شتافتیم تا سلامتش را به او تبریک و تهنیت گوییم. بر او سلام گفتیم ولی او پاسخ سلام ما را نداد و از ما روی برگرفت. بر برادرانمان سلام گفتیم، ولی آنان نیز پاسخ سلام ما را ندادند. و چون خانواده هایمان از این امر آگاه گشتند، از صحبت با ما روی برتافتند. ما به مسجد می رفتیم ولی کسی به ما سلام نمی کرد و با ما سخن نمی گفت. همسرانمان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند و گفتند: از خشم تو بر شوهرانمان آگاه گشته ایم، آیا از آنان کناره بگیریم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «از آنان کناره نگیرید، ولی با شما هم بستر نگردند». هنگامی که کعب بن مالک و دو یارش دیدند که چه بر سرشان آمده است، گفتند: هنگامی که نه رسول خدا صلی الله علیه و آله، و نه برادران و خانواده هایمان با ما سخنی نمی گویند، چه چیز ما را به اقامت در مدینه وا می دارد؟ بیایید به سوی این کوه خارج شویم و پیوسته در آن باقی بمانیم تا آنکه یا پروردگار توبه ما را بپذیرد و یا آنکه هلاک گردیم. با این اندیشه به سوی قله کوهی در مدینه خارج گشتند و به روزه‌داری پرداختند و خانواده هایشان برای آن ها غذا می آوردند و آن را در نقطه ای قرار می‌دادند و سپس از آنان روی برمی گرفتند و با آنان سخنی نمی گفتند. و آنان بر این حال روزهای بسیاری باقی

بودنـد و روز و شب می گریستند و از خداونـد می خواستند که از ایشان درگـذرد. پس چون این کار بر ایشان طولانی شـد، کعب به آن ها گفت: ای یاران! خداونـد، و پیامبر او، برادران و خانواده هایمان(همگی) بر ما خشم گرفته اند و هیچ کس با ما سخن نمی گویـد! پس چرا ما خود نیز بر یکـدیگر خشم نگیریم؟ با این سـخن، شبانه پراکنده گشتند و سوگند یاد کردند که هیـچ یک با دوست خود سـخنی نگویـد تا آنکه یا هلاک گردد و یا آنکه پروردگار با رحمت خویش توبه آنان را بپـذیرد. و سه روز بر این حال بودند و هر یک از آنان در نقطه ای از کوه اقامت کرده بود و هیچ یک از آنان دوست خود را نمی دید و با او سـخن نمی گفت. چون شب سوم فرا رسید، پـذیرش توبه آنان بر رسول خدا صـلی الله علیه و آله که آن شب در منزل اُمّ سلمه حضور داشت، نازل گردید.

این سـخن خداونـد: «لَقَدْ تابَ اللَّهُ بِالنَّبِیِّ وَ الْمُهاجِرینَ وَ الْأَنْصارِ الَّذینَ اتَّبَعُوهُ فی ساعَهِ الْعُسْرَهِ » را حضـرت صادق علیه السّـلام فرمود: این چنین نازل گردید و آنان: ابوذر، و ابوخیثمه و عمرو بن وهب بودند که از همراهی پیامبر بازایستادند و عقب ماندند و سـپس به رسول خدا صـلی الله علیه و آله پیوسـتند. سپس در مورد این سه نفر فرمود: «وَ عَلَی الثَّلاثَهِ الَّذینَ خُلِّفُوا »، {و بر آن سه نفری که عقب ماندنـد و باز ایستادند.} عالم گفت: این آیه این گونه نازل شده است: «وَ عَلی الثَّلاثَهِ الّذَینَ خَالَفُوا»: بر آن ۳ نفری که مخـالفت ورزیدنـد؛ چرا که اگر عقب مانـده بودنـد، سرزنشـی متوجه آنان نبود. «حَتَّی إِذا ضاقَتْ عَلَیْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ» ،{تا آنکه زمین با همه فراخی اش بر آنان تنگ گردیـد.} چرا که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و برادران و خانواده هایشـان با آنان سـخن نگفتنـد و شـهر چنان بر آنان تنگ گردیـد که از آن بیرون رفتنـد. «وَ ضاقَتْ عَلَیْهِمْ أَنْفُسُـهُمْ»، {و وجود خودشان نیز بر آنان تنگ آمـد.} آن دم که سوگنـد خوردند، با یکدیگر سـخنی نگویند و پراکنده گشـتند و خداوند به خاطر آنچه از راستی نیت آنان مشاهده کرد، توبه آنان را مورد پذیرش قرار داد. - . تفسیر قمی: ۲۷۳ - ۲۷۱ -

**[ترجمه]

«۴»

فس، تفسیر القمی قَوْلُهُ فِی الْمُنَافِقِینَ قُلْ لَهُمْ یَا مُحَمَّدُ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً

ص: ۲۲۰

۱- الامد خ ل.

۲- قد سخطوا خ ل.

۳- قد سخطوا خ ل.

۴- فی الجبل خ ل.

۵- الموجود فی المصـدر المطبوع و المخطوط عندی: «لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَی النَّبِیِّ وَ الْمُهاجِرِینَ» و هو الصـحیح الموافق للمصـحف الشـریف، و اما نسـخه المصـنّف فلعلها کانت مصحفه، أو کانت تلک قراءه عن الصادق علیه السلام، و روی الطبرسیّ فی مجمع البیان تلک القراءه عن الرضا علیه السلام.

۶- عمیر بن وهب خ ل. أقول: فی المصدر: عمیره بن وهب.

٧- نسب الطبرسىّ فى مجمع البيـان تلـك القراءه الى علىّ بن الحسـين زين العابـدين و محمّـد ابن على الباقر و جعفر بن محمّد الصادق عليهم السلام و ابى عبد الرحمن السلمى.

٨- عيب خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

٩- تفسير القمّىّ: ٢٧١- ٢٧٣.

إِلَى قَوْلِهِ وَ هُمْ كافِرُونَ (۱) وَ كَانُوا يَحْلِفُونَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّهُمْ مُؤْمِنُونَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكَمْ وَ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ يَعْنِى غَارَاتٍ فِى الْجِبَالِ أَوْ مُدَّخَلًا قَالَ مَوْضِعاً يَلْتَجِئُونَ إِلَيْهِ لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ (۲) أَىْ يُعْرِضُونَ عَنْكُمْ قَوْلُهُ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِى الْمُنَافِقِينَ الَّذِينَ كَانُوا يَحْلِفُونَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَنَّهُمْ مِنْهُمْ لِكَىْ يَرْضَى عَنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ فَقَالَ اللَّهُ وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كانُوا مُؤْمِنِينَ (۳) وَ قَوْلُهُ يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِى قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ (۴) قَالَ كَانَ قَوْمٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى تَبُوكَ كَانُوا يَتَحَدَّثُونَ فِيمَا بَيْنَهُمْ وَ يَقُولُونَ أَ يَرَى مُحَمَّدٌ أَنَّ حَرْبَ الرُّومِ مِثْلُ حَرْبِ غَيْرِهِمْ لَا يَرْجِعُ مِنْهُمْ أَحَدٌ أَبَداً فَقَالَ بَعْضُهُمْ مَا أَخْلَقَهُ (۵) أَنْ يُخْبِرَ اللَّهُ مُحَمَّداً بِمَا كُنَّا فِيهِ وَ بِمَا فِى قُلُوبِنَا وَ يُنَزِّلَ عَلَيْهِ بِهَذَا قُرْآناً يَقْرَؤُهُ (۶) النَّاسُ وَ قَالُوا هَذَا عَلَى حَدِّ الِاسْتِهْزَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ الْحَقِ الْقَوْمَ فَإِنَّهُمْ قَدِ احْتَرَقُوا فَلَحِقَهُمْ عَمَّارٌ فَقَالَ مَا قُلْتُمْ قَالُوا مَا قُلْنَا شَيْئاً إِنَّمَا كُنَّا نَقُولُ شَيْئاً عَلَى حَدِّ اللَّعِبِ وَ الْمِزَاحِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ.

وَ فِى رِوَايَهِ أَبِى الْجَارُودِ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عليه السلام فِى قَوْلِهِ لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ قَالَ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ كَانُوا مُؤْمِنِينَ صَادِقِينَ ارْتَابُوا وَ شَكُّوا وَ نَافَقُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَ كَانُوا أَرْبَعَهَ نَفَرٍ وَ قَوْلُهُ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَهٍ مِنْكُمْ كَانَ أَحَدُ الْأَرْبَعَهِ

ص: ۲۲۱

۱- سوره التوبه: ۵۳- ۵۵.

۲- التوبه: ۵۶ و ۵۷.

۳- التوبه: ۶۲ و ۶۴- ۶۶.

۴- التوبه: ۶۲ و ۶۴- ۶۶.

۵- فی المصدر: ما اخلفه.

۶- فیقرأه.

مُخْتَبِرُ بْنُ الْحُمَيِّرِ (۱) فَاعْتَرَفَ وَ تَابَ وَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَهْلَكَنِي اسْمِي فَسَمَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ يَا رَبِّ اجْعَلْنِي شَهِيداً حَيْثُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ أَيْنَ أَنَا فَقُتِلَ يَوْمَ الْيَمَامَهِ وَ لَمْ يَعْلَمْ أَحَدٌ أَيْنَ قُتِلَ فَهُوَ الَّذِي عَفَا اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَ لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله مِنْ تَبُوكَ كَانَ أَصْحَابُهُ الْمُؤْمِنُونَ يَتَعَرَّضُونَ لِلْمُنَافِقِينَ وَ يُؤْذُونَهُمْ فَكَانُوا يَحْلِفُونَ لَهُمْ أَنَّهُمْ عَلَى الْحَقِّ وَ لَيْسُوا بِمُنَافِقِينَ لِكَيْ يُعْرِضُوا عَنْهُمْ (۲) وَ يَرْضَوْا عَنْهُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ (۳) الْآيَهَ قَوْلُهُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ أَيْ عَطَشٌ وَ لا نَصَبٌ أَيْ عَنَاءٌ وَ لا مَخْمَصَهٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَيْ جُوعٌ وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ يَعْنِي يَدْخُلُونَ بِلَادَ الْكُفَّارِ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا (۴) يَعْنِي قَتْلًا وَ أَسْراً (۵).

أقول: سيأتی أن رسول الله صلی الله علیه و آله لعن أبا سفيان فی سبعه مواطن أحدها يوم حملوا على رسول الله صلی الله علیه و آله فی العقبه و هم اثنا عشر رجلا من بنی أميه و خمسه من سائر الناس فلعن رسول الله صلی الله علیه و آله من على العقبه غير النبی صلی الله علیه و آله و ناقته و سائقه و قائده.

**[ترجمه]تفسير على بن ابراهيم: قول حق تعالى درباره منافقين: «قُلْ »: ای محمد به آنان بگو: «أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً »، {از روی اطاعت و فرمانبری و يا بی ميلی و ناچاری، هزينه‌ای برای انفاق بپردازيد.} تا آنجا كه می فرمايد: «وَ هُمْ كافِرُونَ ». - . توبه / ۵۵ - ۵۳ -

و از آنجا كه آنان برای رسول خدا صلی الله علیه و آله سوگند ياد می‌كردند كه آنان مؤمن هستند، خداوند اين آيات را نازل فرمود: «وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ »، {به خدا سوگند ياد می كنند كه آنان از شمايند و حال آنكه از شما نيستند. بلكه آنان گروهی هستند كه (از برملا شدن دروغشان) می هراسند.} «لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ »، اگر پناهگاه و يا غارهايی در كوه بيابند، «أَوْ مُدَّخَلًا »، گفت: مكانی كه به آن پناه می برند. «لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ - . توبه / ۵۷-۵۶ - »،

يعنی به شتاب از شما روی برمی گيرند.

قول حق تعالى: «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ »: اين آيه درباره آن دسته از منافقان نازل گرديد كه برای مومنان سوگند ياد می‌كردند كه از آنان هستند تا مومنان از آنان راضی و خشنود گردند. از همين رو خداوند فرمود: «وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِن كَانُوا مُؤْمِنِينَ»، {اگر ايمان داشته باشند، شايسته تر آن است كه خدا و پيامبرش را خشنود سازند.} - . توبه / ۶۲ -

و اين سخن: «يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَهٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ »، {منافقان در هراسند كه سوره ای درباره آنان نازل گردد و از آنچه در قلوب خود نهان دارند، پرده بردارد. بگو: تمسخر كنيد، خداوند نيز آنچه را كه از آن بيم داريد، آشكار می سازد.} - . توبه / ۶۶-۶۴ - گفت: در هنگام خروج رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی تبوک، گروهی از منافقين در ميان خود می گفتند: آيا محمد فكر می كند كه جنگ با روم مانند ساير جنگ هاست؟ از آنان هرگز كسی باز نمی گردد. و برخی از آنان گفتند: چه شايسته است كه خداوند محمد را از سخنان و آنچه در قلوب ماست، آگاه می ساخت و در اين باره آيه ای فرو می فرستاد تا مردم آن را بخوانند! و اين سخن را از روی تمسخر و استهزاء گفتند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به عمار بن ياسر فرمود: «خود را به اين قوم برسان كه آنان سوخته اند». عمار خود را به

آنان رسانید و گفت: چه گفتید؟ گفتند: چیزی نگفتیم، فقط سخنی از روی شوخی و مزاح گفتیم. و خداوند این آیات را نازل فرمود: «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ * لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمينَ»، {اگر از آنان (در مورد سخنانشان) بپرسی می گویند: تنها شوخی و تفریح می کردیم! بگو: آیا خدا و آیات و رسول او را به سخره می گرفتید؟ عذر و بهانه نتراشید که شما بعد از ایمانتان کافر گشته اید و اگر از گروهی از شما درگذریم، گروهی دیگر را به سبب مجرم بودنشان عذاب خواهیم ساخت.}

درباره این سخن حق تعالی: «لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ »، {عذر و بهانه نیاورید که بی هیچ تردیدی بعد از آنکه ایمان آوردید، به کفر گرویدید.} ابوجارود از امام محمد باقر (علیه السّلام) روایت کرده است که فرمود: اینان گروهی مومن و راست گفتار بودند که بعد از ایمانشان دچار تردید و نفاق گشتند و آنان ۴ نفر بودند. و قول حق تعالی: «إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ »، {اگر از گروهی از شما درگذریم.} یکی از آن ۴ نفر مختبر بن حمیر بود که اعتراف و توبه کرد و گفت: ای رسول خدا! نامم مرا هلاک ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز او را عبدالله بن عبدالرحمن نامید و او گفت: پروردگارا! مرا از شهدا قرار ده! به گونه ای که کسی از محل پیکر من آگاه نگردد. و او بعد از مدتی در جنگ یمامه جان باخت و کسی ندانست که او کجا کشته شد؟ و او همان کسی بود که خداوند از او درگذشت.

گفت: چون پیامبر صلی الله علیه و آله از تبوک بازگشت، اصحاب مومن او معترض منافقان می گشتند و آنان را می آزردند. و منافقان نیز برای آنان سوگند یاد می کردند که آنان بر حق پایبندند و نفاق نورزیده اند تا مومنان از آنان دست بردارند و از آنان راضی و خشنود گردند. پس خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: «سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ » - . توبه / ۹۵ - ،

{آنگاه که به سوی آنان بازگردید، برای شما به خدا سوگند یاد خواهند کرد} تا انتهای آیه. سخن حق تعالی: «ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصيبُهُمْ ظَمَأٌ »: یعنی تشنگی ، «وَ لا نَصَبٌ »: یعنی خستگی ، «وَ لا مَخْمَصَةٌ فی سَبيلِ اللَّهِ »: یعنی گرسنگی شدید در راه خدا، «وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغيظُ الْكُفَّارَ »: وارد سرزمین کفار نمی گردند. «وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً » - . توبه / ۱۲۰ - : منظور کشتن و اسیر گرفتن دشمن است. - . تفسیر قمی: صفحات: ۲۷۳ و ۲۷۵ و ۲۷۶ و ۲۷۸ و ۲۸۲ -

مؤلف: در ادامه خواهد آمد که رسول خدا صلی الله علیه و آله ۷بار ابوسفیان را لعن کرد و یکی از آن ها، روزی بود که در عقبه(گردنه کوه) بر رسول خدا صلی الله علیه و آله هجوم بردند و آنان ۱۲ نفر از بنی امیه و ۵ نفر از سایر مردم بودند. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز جز پیامبر و شترش و آن ۲ تن که شتر او را از جلو و عقب پیش می راندند، هر که در عقبه(گردنه کوه) حضور داشت، را مورد لعن و نفرین قرار داد.

**[ترجمه]

«۵»

ل، الخصال الْعِجْلِيُّ عَنِ ابْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانِ عَنِ ابْنِ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ الْهَاشِمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ

زِيَادِ بْنِ الْمُنْذِرِ (۶) قَالَ حَدَّثَنِی جَمَاعَهٌ مِنَ الْمَشِيَخِهِ عَنْ حُذَيْفَهَ بْنِ الْيَمَانِ أَنَّهُ قَالَ: الَّذِينَ نَفَرُوا بِرَسُولِ اللَّهِ

ص: ۲۲۲

۱- الجمر خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع: مخشی بن الحمير و فی الامتاع و أسد الغابه: مخشی بن حمير، و فی السيره: مخشن بن حمير.

۲- فی المصدر: و يرضوا عليهم.

۳- التوبه: ۹۵ و ۱۲۰.

۴- التوبه: ۹۵ و ۱۲۰.

۵- تفسير القمّیّ: ۲۷۳ و ۲۷۵ و ۲۷۶ و ۲۷۸ و ۲۸۲.

۶- روی الصدوق قدّس سرّه هذا الحديث من طريق زياد بن المنذر الزيدی الذی إليه تنسب الفرقه الجاروديه، و لم يذكره من طرق الشيعه الإماميّه، و أصحابنا الإماميّه لا يعتمدون علی رواياته، بل ورد روايات من ائمتنا عليهم السلام فی ذمه، و اما العامّه فذكره البخاری فی رجاله ۲: ۳۴۰ و قال: سمع عطيه و عن ابی جعفر، روی عنه مروان بن معاويه و علیّ بن هاشم يتكلمون فيه.

نَاقَتَهُ فِي مُنْصَرَفِهِ مِنْ تَبُوکَ أَرْبَعَهَ عَشَرَ أَبُو الشُّرُورِ وَ أَبُو الدَّوَاهِي وَ أَبُو الْمَعَازِفِ وَ أَبُوهُ وَ طَلْحَهُ وَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَ أَبُو عُبَيْدَهَ وَ أَبُو الْأَعْوَرِ وَ الْمُغِيرَهُ وَ سَالِمٌ مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَهَ وَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ وَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ وَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ وَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ وَ هُمُ الَّذِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِمْ وَ هَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا (۱).

**[ترجمه]الخصال: حذیفه بن یمان گفت: کسانی که در هنگام بازگشت پیامبر صلی الله علیه و آله از تبوک او و شترش را رماندند، چهارده نفر بودند: ابوالشرور، و ابوالدواهی، و ابوالمعازف و پدرش، و طلحه، و سعد بن ابی وقاص، و ابوعبیده، و ابوالأعور، و مغیره، و سالم غلام ابوحذیفه، خالد بن ولید، عمروبن عاص، ابوموسی اشعری و عبدالرحمن بن عوف. و اینان گروهی بودند که خداوند درباره آنان فرمود: «وَ هَمُّوا بِمَا لَم يَنَالُوا»: {در پی آنچه بدان دست نیافتند، تلاش و کوشش به خرج دادند.} - . الخصال ۲: ۹۱ -

**[ترجمه]

بیان

أبو الشرور و أبو الدواهی و أبو المعازف أبو بکر و عمر و عثمان فیکون المراد بالأب الوالد المجازی أو لأنه کان ولد زنا أو المراد بأبی المعازف معاویه و أبوه أبو سفیان و لعله أظهر و یؤیده الخبر السابق.

**[ترجمه]مقصود از «ابوالشرور» و «ابوالدواهی» و «ابوالمعازف»: أبوبکر و عمر و عثمان هستند. و مقصود از «أب» در اینجا پدر مجازی است؛ یا از این جهت که او زنا زاده بوده است، یا مقصود از «ابوالمعازف» معاویه و پدرش ابوسفیان هستند که این شاید صحیح تر باشد و خبر پیشین نیز آن را تایید می کند.

**[ترجمه]

«۶»

م، تفسیر الإمام علیه السلام ج، الإحتجاج بِالْإِسْنَادِ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيِّ علیه السلام قَالَ: لَقَدْ رَامَتِ الْفَجَرَهُ الْكَفَرَهُ (۲) لَيْلَهَ الْعَقَبَهِ قَتْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى الْعَقَبَهِ وَ رَامَ مَنْ بَقِيَ مِنْ مَرَدَهِ الْمُنَافِقِينَ بِالْمَدِينَهِ قَتْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام فَمَا قَدَرُوا عَلَى مُغَالَبَهِ رَبِّهِمْ حَمَلَهُمْ عَلَى ذَلِكَ حَسَدُهُمْ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي عَلِيٍّ علیه السلام لِمَا فَخَّمَ مِنْ أَمْرِهِ وَ عَظَّمَ مِنْ شَأْنِهِ مِنْ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَهِ وَ قَدْ كَانَ خَلَّفَهُ عَلَيْهَا وَ قَالَ لَهُ إِنَّ جَبْرَئِيلَ أَتَانِي وَ قَالَ لِي يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْعَلِيَّ الْأَعْلَى يُقْرِؤُكَ السَّلَامَ (۳) وَ يَقُولُ لَكَ يَا مُحَمَّدُ إِمَّا أَنْتَ تَخْرُجُ (۴) وَ يُقِيمُ عَلِيٌّ أَوْ تُقِيمُ أَنْتَ وَ يَخْرُجُ عَلِيٌّ لَا بُدَّ مِنْ ذَلِكَ فَإِنَّ عَلِيّاً قَدْ نَدَبْتُهُ (۵) لِإِحْدَى اثْنَتَيْنِ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ كُنْهَ جَلَالِ مَنْ أَطَاعَنِي فِيهِمَا وَ عَظِيمَ (۶) ثَوَابِهِ غَيْرِي فَلَمَّا خَلَّفَهُ أَكْثَرَ الْمُنَافِقُونَ الْأَقْوَالَ فِيهِ قَالُوا (۷) مَلَّهُ وَ سَئِمَهُ وَ كَرِهَ صُحْبَتَهُ فَتَبِعَهُ عَلِيٌّ علیه السلام حَتَّى لَحِقَهُ وَ قَدْ وَجَدَ بِمَا قَالُوا فِيهِ (۸)

١- الخصال ٢: ٩١.

٢- خلى الاحتجاج عن لفظه الكفره.

٣- يقرأ عليك خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۴- اما ان تخرج انت.

۵- ندب فلانا للامر او الى الامر: دعاه و رشحه للقيام به و حثه عليه.

۶- و عظم خ ل.

٧- فقالوا خ ل. أقول: فى الاحتجاج: اكثر المنافقون الطعن فيه فقالوا.

٨- مما قالوا فيه، خ ل. أقول: يوجد ذلك فى التفسير، و فى الاحتجاج و قد وجد غما شديدا عما قالوا فيه.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا أَشْخَصَکَ عَنْ مَرْکَزِکَ قَالَ بَلَغَنِی عَنِ النَّاسِ کَذَا وَ کَذَا فَقَالَ لَهُ أَ مَا تَرْضَی أَنْ تَکُونَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی فَانْصَرَفَ عَلِیٌّ إِلَی مَوْضِعِهِ فَدَبَّرُوا عَلَیْهِ أَنْ یَقْتُلُوهُ وَ تَقَدَّمُوا فِی أَنْ یَحْفِرُوا لَهُ فِی طَرِیقِهِ حَفِیرَهً طَوِیلَهً بِقَدْرِ (۱) خَمْسِینَ ذِرَاعاً ثُمَّ غَطَّوْهَا بِحُصُرٍ دِقَاقٍ (۲) وَ نَثَرُوا فَوْقَهَا یَسِیراً مِنَ التُّرَابِ بِقَدْرِ مَا غَطَّوْا وُجُوهَ الْحُصُرِ (۳) وَ کَانَ ذَلِکَ عَلَی طَرِیقِ عَلِیٍّ الَّذِی لَا بُدَّ لَهُ مِنْ سُلُوکِهِ لِیَقَعَ هُوَ وَ دَابَّتُهُ فِی الْحَفِیرَهِ الَّتِی قَدْ عَمَّقُوهَا وَ کَانَ مَا حَوَالَیِ الْمَحْفُورِ أَرْضاً (۴) ذَاتَ حِجَارَهٍ (۵) دَبَّرُوا عَلَی أَنَّهُ إِذَا وَقَعَ مَعَ دَابَّتِهِ فِی ذَلِکَ الْمَکَانِ کَبَسُوهُ بِالْأَحْجَارِ (۶) حَتَّی یَقْتُلُوهُ فَلَمَّا بَلَغَ عَلِیٌّ علیه السلام قُرْبَ الْمَکَانِ لَوَی فَرَسُهُ عُنُقَهُ وَ أَطَالَهُ اللَّهُ فَبَلَغَتْ جَحْفَلَتُهُ أُذُنَهُ (۷) وَ قَالَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ قَدْ حُفِرَ هَاهُنَا (۸) وَ دُبِّرَ عَلَیْکَ الْحَتْفُ وَ أَنْتَ أَعْلَمُ لَا تَمُرَّ فِیهِ فَقَالَ لَهُ عَلِیٌّ علیه السلام جَزَاکَ اللَّهُ مِنْ نَاصِحٍ خَیْراً کَمَا تُدَبِّرُ تَدْبِیرِی (۹) فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا یُخْلِیکَ مِنْ صُنْعِهِ الْجَمِیلِ وَ سَارَ حَتَّی شَارَفَ الْمَکَانَ فَتَوَقَّفَ (۱۰) الْفَرَسُ خَوْفاً

۱- قدر خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- بخص رقاق. أقول: یوجد ذلک فی المصدر، و فی نسخه من التفسیر: «بحصر رقاق» و الخص بالضم: البیت من قصب او شجر، و لعلّ المراد هنا نفس القصب، أو هو مصحف الخس بالسین.

۳- وجوه الخص خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج و فی نسخه من التفسیر.

۴- أرض خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج، و فی التفسیر: من حوالی المحفور أرض.

۵- احجار خ ل. أقول: یوجد ذلک فی نسخه من التفسیر، و فی المصدر بعد ذلک: و دبروا.

۶- بالحجاره خ ل. أقول: کبس البئر: طمها بالتراب. ای ملاها.

۷- اذنیه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج، و فی التفسیر: علی اذنیه. و الجحفل لذی الحافر کالشفه للإنسان.

۸- فی الاحتجاج، «قد حفر لک هاهنا» و الحتف. الموت.

۹- فی التفسیر. کما نذرتنی. تدبر بتدبیری خ ل.

۱۰- فی المصدر: فوقف الفرس.

مِنَ الْمُرُورِ عَلَى الْمَكَانِ فَقَالَ عَلِيٌّ علیه السلام سِرْ بِإِذْنِ اللَّهِ سَالِماً سَوِيّاً عَجِيباً شَأْنُكَ بَدِيعاً أَمْرُكَ فَتَبَادَرَتِ الدَّابَّةُ فَإِذَا رَبُّكَ (۱) عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ مَتَّنَ (۲) الْأَرْضَ وَ صَلَّبَهَا وَ لَأَمَ حُفَرَهَا وَ جَعَلَهَا كَسَائِرِ الْأَرْضِ فَلَمَّا جَاوَزَهَا عَلِيٌّ علیه السلام لَوَى الْفَرَسُ عُنُقَهُ وَ وَضَعَ جَحْفَلَتَهُ عَلَى أُذُنِهِ ثُمَّ قَالَ (۳) مَا أَكْرَمَكَ عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ أَجَازَكَ (۴) عَلَى هَذَا الْمَكَانِ الْخَاوِي فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام جَازَاكَ اللَّهُ بِهَذِهِ السَّلَامَهِ عَنْ تِلْكَ النَّصِيحَهِ الَّتِي نَصَحْتَنِي (۵) ثُمَّ قَلَّبَ وَجْهَ الدَّابَّهِ إِلَى مَا يَلِي كَفَلَهَا وَ الْقَوْمُ مَعَهُ بَعْضُهُمْ كَانَ أَمَامَهُ وَ بَعْضُهُمْ خَلْفَهُ وَ قَالَ اكْشِفُوا عَنْ هَذَا الْمَكَانِ فَكَشَفُوا عَنْهُ فَإِذَا هُوَ خَاوٍ وَ لَا يَسِيرُ عَلَيْهِ أَحَدٌ إِلَّا وَقَعَ فِي الْحُفْرَهِ (۶) فَأَظْهَرَ الْقَوْمُ الْفَزَعَ وَ التَّعَجُّبَ مِمَّا رَأَوْا (۷) فَقَالَ عَلِيٌّ علیه السلام لِلْقَوْمِ أَ تَدْرُونَ مَنْ عَمِلَ هَذَا قَالُوا لَا نَدْرِي قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام لَكِنْ فَرَسِي هَذَا يَدْرِي يَا أَيُّهَا الْفَرَسُ كَيْفَ هَذَا وَ مَنْ دَبَّرَ هَذَا فَقَالَ الْفَرَسُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يُبْرِمُ مَا يَرُومُ جُهَّالُ الْخَلْقِ نَقْضَهُ أَوْ كَانَ يَنْقُضُ مَا يَرُومُ جُهَّالُ الْخَلْقِ إِبْرَامَهُ فَاللَّهُ هُوَ الْغَالِبُ وَ الْخَلْقُ هُمُ الْمَغْلُوبُونَ فَعَلَ هَذَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ (۸) وَ فُلَانٌ إِلَى أَنْ ذَكَرَ الْعَشَرَهَ بِمُوَاطَاهٍ عَنْ أَرْبَعَهٍ وَ عِشْرِينَ (۹) هُمْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي طَرِيقِهِ ثُمَّ دَبَّرُوا هُمْ عَلَى أَنْ يَقْتُلُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى الْعَقَبَهِ وَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ وَرَاءِ حِيَاطَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ وَلِيِّ اللَّهِ لَا يَغْلِبُهُ الْكَافِرُونَ فَأَشَارَ بَعْضُ أَصْحَابِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَلَيْهِ بِأَنْ يُكَاتِبَ رَسُولَ

۱- الرب خ ل. أقول: فی الاحتجاج: فان اللّه عز و جل.

۲- متن الشی ء: صیره متینا. صلبه أقول: فی الاحتجاج: و صلبها کان لم تکن محفوره و جعلها.

۳- و قال خ ل.

۴- جوزک خ ل. أقول: یوجد ذلک فی التفسیر.

۵- فی الاحتجاج: عن نصیحتک التی نصحتنی بها.

۶- فی الحفیره خ ل. أقول: یوجد ذلک فی التفسیر.

۷- فی الاحتجاج: مما رأوا منه.

۸- ذکره فی الاحتجاج مرتین.

۹- فی المصدر: من أربعه و عشرین.

اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی ذَلِکَ (۱) وَ یَبْعَثَ رَسُولًا مُسْرِعاً فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ إِلَی مُحَمَّدٍ (۲) أَسْرَعُ وَ کِتَابُهُ إِلَیْهِ أَسْبَقُ فَلَا یُهِمَّنَّکُمْ (۳) فَلَمَّا قَرُبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْعَقَبَهِ الَّتِی بِإِزَائِهَا فَضَائِحُ الْمُنَافِقِینَ وَ الْکَافِرِینَ نَزَلَ دُونَ الْعَقَبَهِ ثُمَّ جَمَعَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ هَذَا جَبْرَئِیلُ الرُّوحُ الْأَمِینُ یُخْبِرُنِی أَنَّ عَلِیّاً دُبِّرَ عَلَیْهِ کَذَا وَ کَذَا فَدَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُ مِنْ أَلْطَافِهِ (۴) وَ عَجَائِبِ مُعْجِزَاتِهِ بِکَذَا وَ کَذَا أَنَّهُ صَلَّبَ الْأَرْضَ تَحْتَ حَافِرِ دَابَّتِهِ وَ أَرْجُلِ أَصْحَابِهِ ثُمَّ انْقَلَبَ عَلَی ذَلِکَ الْمَوْضِعِ عَلِیٌّ علیه السلام وَ کَشَفَ عَنْهُ فَرُئِیَتِ الْحَفِیرَهُ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَأَمَهَا کَمَا کَانَتْ لِکَرَامَتِهِ عَلَیْهِ وَ إِنَّهُ قِیلَ لَهُ کَاتِبْ بِهَذَا وَ أَرْسِلْ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۵) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ أَسْرَعُ وَ کِتَابُهُ إِلَیْهِ أَسْبَقُ وَ لَمْ یُخْبِرْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَا قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام عَلَی بَابِ الْمَدِینَهِ أَنَّ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۶) مُنَافِقِینَ سَیَکِیدُونَهُ وَ یَدْفَعُ اللَّهُ تَعَالَی عَنْهُ فَلَمَّا سَمِعَ الْأَرْبَعَهُ وَ الْعِشْرُونَ أَصْحَابُ الْعَقَبَهِ مَا قَالَهُ صلی الله علیه و آله فِی أَمْرِ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مَا أَمْهَرَ مُحَمَّداً بِالْمَخْرَقَهِ إِنَّ فَیْجاً (۷) مُسْرِعاً أَتَاهُ أَوْ طَیْراً مِنَ الْمَدِینَهِ مِنْ بَعْضِ أَهْلِهِ وَقَعَ عَلَیْهِ أَنَّ عَلِیّاً قُتِلَ بِحِیلَهِ کَذَا (۸) فَهُوَ الَّذِی وَاطَأْنَا عَلَیْهِ أَصْحَابُنَا فَهُوَ الْآنَ لَمَّا بَلَغَهُ کَتَمَ الْخَبَرَ وَ قَلَبَهُ إِلَی ضِدِّهِ یُرِیدُ أَنْ یُسَکِّنَ مَنْ مَعَهُ لِئَلَّا یَمُدُّوا أَیْدِیَهُمْ عَلَیْهِ وَ هَیْهَاتَ وَ اللَّهِ مَا لَبَّثَ عَلِیّاً بِالْمَدِینَهِ إِلَّا حِینُهُ (۹) وَ لَا أَخْرَجَ مُحَمَّداً إِلَی هَاهُنَا إِلَّا حِینُهُ (۱۰) وَ قَدْ هَلَکَ عَلِیٌّ علیه السلام وَ هُوَ هَاهُنَا هَالِکٌ لَا مَحَالَهَ وَ لَکِنْ تَعَالَوْا حَتَّی نَذْهَبَ إِلَیْهِ وَ نُظْهِرَ لَهُ السُّرُورَ بِأَمْرِ عَلِیٍّ لِیَکُونَ أَسْکَنَ لِقَلْبِهِ إِلَیْنَا إِلَی

۱- بذلک خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- رسوله خ ل. أقول: فی الاحتجاج: «الی محمد» و فی التفسیر: الی محمّد رسول اللّه.

۳- فی التفسیر: «فلا یهمنکم هذا» و فی الاحتجاج، فلا یهمّنّکم هذا.

۴- بألطافه خ ل.

۵- راسل رسول اللّه خ.

۶- ان الذین مع رسول اللّه خ.

۷- و إن فیجا خ أقول: الفیج: رسول السلطان الذی یسعی علی رجلیه.

۸- کذا و کذا و هو خ أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج، و کذا فی التفسیر الا ان فیه: و هی.

۹- حتفه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج.

۱۰- حتفه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج.

أَنْ نُمْضِيَ فِيهِ تَدْبِيرَنَا فَحَضَرُوهُ وَ هَنَّئُوهُ عَلَى سَلَامَهِ عَلِيٍّ مِنَ الْوَرْطَهِ الَّتِى رَامَهَا أَعْدَاؤُهُ ثُمَّ قَالُوا لَهُ أَخْبِرْنَا عَنْ عَلِيٍّ أَ هُوَ أَفْضَلُ أَمْ مَلَائِكَهُ اللَّهِ الْمُقَرَّبُونَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هَلْ شُرِّفَتِ الْمَلَائِكَهُ إِلَّا بِحُبِّهَا لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ قَبُولِهَا لِوَلَايَتِهِمَا إِنَّهُ لَا أَحَدَ مِنْ مُحِبِّى عَلِيٍّ عليه السلام نُظِّفَ (١) قَلْبُهُ مِنْ قَذَرِ (٢) الْغِشِّ وَ الدَّغَلِ وَ الْغِلِّ وَ نَجَاسَهِ (٣) الذُّنُوبِ إِلَّا كَانَ أَطْهَرَ وَ أَفْضَلَ مِنَ الْمَلَائِكَهِ وَ هَلْ أَمْرُ اللَّهِ الْمَلَائِكَهَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ إِلَّا لِمَا كَانُوا قَدْ وَضَعُوهُ فِى نُفُوسِهِمْ أَنَّهُ لَا يَصِيرُ فِى الدُّنْيَا خَلْقٌ بَعْدَهُمْ إِذَا رَفَعُوهُمْ (۴) عَنْهَا إِلَّا وَ هُمْ يَعْنُونَ أَنْفُسَهُمْ أَفْضَلَ مِنْهُمْ (۵) فِى الدِّينِ فَضْلًا وَ أَعْلَمَ بِاللَّهِ وَ بِدِينِهِ عِلْماً فَأَرَادَ اللَّهُ أَنْ يُعَرِّفَهُمْ أَنَّهُمْ قَدْ أَخْطَئُوا فِى ظُنُونِهِمْ وَ اعْتِقَادَاتِهِمْ فَخَلَقَ آدَمَ وَ عَلَّمَهُ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهَا عَلَيْهِمْ فَعَجَزُوا عَنْ مَعْرِفَتِهَا فَأَمَرَ آدَمَ أَنْ يُنْبِئَهُمْ بِهَا وَ عَرَّفَهُمْ فَضْلَهُ فِى الْعِلْمِ عَلَيْهِمْ ثُمَّ أَخْرَجَ مِنْ صُلْبِ آدَمَ ذُرِّيَّهً (۶) مِنْهُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَ الرُّسُلُ وَ الْخِيَارُ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ أَفْضَلُهُمْ مُحَمَّدٌ ثُمَّ آلُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ مِنَ الْخِيَارِ الْفَاضِلِينَ مِنْهُمْ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ وَ خِيَارُ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ وَ عَرَّفَ الْمَلَائِكَهَ بِذَلِكَ أَنَّهُمْ أَفْضَلُ مِنَ الْمَلَائِكَهِ إِذَا احْتَمَلُوا مَا حَمَلُوهُ مِنَ الْأَثْقَالِ وَ قَاسُوا مَا هُمْ فِيهِ بِعَرَضٍ (٧) مِنْ أَعْوَانِ الشَّيَاطِينِ وَ مُجَاهَدَهِ النُّفُوسِ وَ احْتِمَالِ أَذَى ثِقْلِ الْعِيَالِ وَ الِاجْتِهَادِ فِى طَلَبِ الْحَلَالِ وَ مُعَانَاهِ مُخَاطَرَهِ الْخَوْفِ مِنَ الْأَعْدَاءِ مِنْ لُصُوصٍ مُخَوِّفِينَ وَ مِنْ سَلَاطِينَ جَوَرَهٍ قَاهِرِينَ وَ صُعُوبَهٍ فِى الْمَسَالِكِ (٨) فِى الْمَضَايِقِ وَ الْمَخَاوِفِ وَ الْأَجْزَاعِ وَ الْجِبَالِ وَ التِّلَالِ (٩)

ص: ٢٢٧

١- قد نظف خ. ل. أقول: فى التفسير. و قد تنظف.

٢- أقذار خ ل.

٣- و نجاسات خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۴- رفعوا خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۵- أفضل منه خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۶- فى المصدر: ذريته.

٧- فى التفسير، (و قاسوا ما هم فيه ممّا يعرض من اغواء الشياطين) و فى الاحتجاج. و قاسوا ما هم فيه بعرض يعرض من اعوان الشياطين.

٨- فى التفسير: و صعوبه المسالک.

٩- فى التفسير: (الاجواع و الاجزاع) و فى الاحتجاج: (و الاجراع) و فيه: و التلاع.

لِتَحْصِيلِ أَقْوَاتِ الْأَنْفُسِ وَ الْعِيَالِ مِنَ الطَّيِّبِ الْحَلَالِ عَرَّفَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّ خِيَارَ الْمُؤْمِنِينَ سَيَحْتَمِلُونَ هَذِهِ الْبَلَايَا وَ يَتَخَلَّصُونَ مِنْهَا وَ يُحَارِبُونَ الشَّيَاطِينَ وَ يَهْزِمُونَهُمْ وَ يُجَاهِدُونَ أَنْفُسَهُمْ بِدَفْعِهَا عَنْ شَهَوَاتِهَا وَ يَغْلِبُونَهَا مَعَ مَا رُكِّبَ فِيهِمْ مِنْ شَهْوَةِ (۱) الْفُحُولَهِ وَ حُبِّ اللِّبَاسِ وَ الطَّعَامِ وَ الْعِزِّ وَ الرِّئَاسَهِ وَ الْفَخْرِ وَ الْخُيَلَاءِ وَ مُقَاسَاهِ الْعَنَاءِ (۲) وَ الْبَلَاءِ مِنْ إِبْلِيسَ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ عَفَارِيتِهِ وَ خَوَاطِرِهِمْ وَ إِغْوَائِهِمْ وَ اسْتِهْوَائِهِمْ وَ دَفْعِ مَا يُكَابِدُونَهُ (۳) مِنْ أَلَمِ الصَّبْرِ عَلَى سَمَاعِ الطَّعْنِ (۴) مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ وَ سَمَاعِ الْمَلَاهِي وَ الشَّتْمِ لِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ وَ مَعَ مَا يُقَاسُونَهُ فِي أَسْفَارِهِمْ لِطَلَبِ أَقْوَاتِهِمْ وَ الْهَرَبِ مِنْ أَعْدَاءِ دِينِهِمْ وَ الطَّلَبِ لِمَا يَأْمُلُونَ مُعَامَلَتَهُ مِنْ مُخَالِفِيهِمْ فِي دِينِهِمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا مَلَائِكَتِي وَ أَنْتُمْ مِنْ جَمِيعِ ذَلِكَ بِمَعْزِلٍ لَا شَهَوَاتُ الْفُحُولَهِ تُزْعِجُكُمْ وَ لَا شَهْوَةُ الطَّعَامِ تَحْفِزُكُمْ (۵) وَ لَا خَوْفٌ مِنْ أَعْدَاءِ دِينِكُمْ (۶) وَ دُنْيَاكُمْ يَنْتَخِبُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ لَا لِإِبْلِيسَ فِي مَلَكُوتِ سَمَاوَاتِي وَ أَرْضِي شُغُلٌ (۷) عَلَى إِغْوَاءِ مَلَائِكَتِيَ الَّذِينَ قَدْ عَصَمْتُهُمْ مِنْهُمْ يَا مَلَائِكَتِي فَمَنْ أَطَاعَنِي مِنْهُمْ وَ سَلِمَ دِينُهُ مِنْ هَذِهِ الْآفَاتِ وَ النَّكَبَاتِ فَقَدِ احْتَمَلَ فِي جَنْبِ مَحَبَّتِي مَا لَمْ تَحْتَمِلُوا وَ اكْتَسَبَ مِنَ الْقُرُبَاتِ إِلَى مَا لَمْ تَكْتَسِبُوا فَلَمَّا عَرَّفَ اللَّهُ مَلَائِكَتَهُ فَضْلَ خِيَارِ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ شِيعَهِ عَلِيٍّ وَ خُلَفَائِهِ (۸) علیهم السلام وَ احْتِمَالَهُمْ فِي جَنْبِ مَحَبَّهِ رَبِّهِمْ مَا لَا تَحْتَمِلُهُ (۹) الْمَلَائِكَهُ أَبَانَ بَنِي آدَمَ الْخِيَارَ الْمُتَّقِينَ بِالْفَضْلِ عَلَيْهِمْ ثُمَّ قَالَ فَلِذَلِكَ فَاسْجُدُوا لِآدَمَ لِمَا كَانَ مُشْتَمِلًا عَلَى أَنْوَارِ هَذِهِ الْخَلَائِقِ الْأَفْضَلِينَ وَ لَمْ يَكُنْ سُجُودُهُمْ لِآدَمَ إِنَّمَا كَانَ آدَمُ قِبْلَهً لَهُمْ

۱- فی الاحتجاج: من شهوات الفحوله.

۲- الضناء خ ل. أقول: فی التفسیر: و مقاساه الضناء و العناء من إبلیس.

۳- کابد الامر: قاساه و تحمل المشاق فی فعله.

۴- فی الاحتجاج. علی سماعهم الطعن.

۵- حفزه: دفعه من خلفه.

۶- و لا خوف من اعداء اللّه علی دینکم خ ل. أقول: فی التفسیر: و لا الخوف.

۷- فی نسخه من التفسیر: سبیل فی اغواء ملائکتی.

۸- فی التفسیر: و خلفائه علیهم.

۹- ما لم تحتمله.

يَسْجُدُونَ نَحْوَهُ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ كَانَ بِذَلِكَ مُعَظِّماً لَهُ مُبَجِّلًا وَ لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَسْجُدَ لِأَحَدٍ مِنْ دُونِ اللَّهِ يَخْضَعُ لَهُ خُضُوعَهُ لِلَّهِ وَ يُعَظِّمُ بِهِ (۱) السُّجُودَ كَتَعْظِيمِهِ لِلَّهِ وَ لَوْ أَمَرْتُ أَحَداً أَنْ يَسْجُدَ هَكَذَا لِغَيْرِ اللَّهِ لَأَمَرْتُ ضُعَفَاءَ شِيعَتِنَا وَ سَائِرَ الْمُكَلَّفِينَ أَنْ يَسْجُدُوا لِمَنْ تَوَسَّطَ فِي عُلُومِ عَلِيٍّ وَصِيِّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَحَضَ وِدَادَ خَيْرِ خَلْقِ اللَّهِ عَلِيٍّ بَعْدَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ احْتَمَلَ الْمَكَارِهَ وَ الْبَلَايَا فِي التَّصْرِيحِ بِإِظْهَارِ حُقُوقِ اللَّهِ وَ لَمْ يُنْكِرْ عَلَيَّ حَقّاً أَرْقُبُهُ عَلَيْهِ قَدْ كَانَ جَهِلَهُ أَوْ أَغْفَلَهُ (۲) ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَصَى اللَّهَ إِبْلِيسُ فَهَلَكَ لِمَا كَانَتْ مَعْصِيَتُهُ بِالْكِبْرِ عَلَى آدَمَ وَ عَصَى اللَّهَ آدَمُ بِأَكْلِ الشَّجَرَةِ فَسَلِمَ وَ لَمْ يَهْلِكْ لِمَا لَمْ يُقَارِنْ بِمَعْصِيَتِهِ التَّكَبُّرَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لَهُ يَا آدَمُ عَصَانِي فِيكَ إِبْلِيسُ وَ تَكَبَّرَ عَلَيْكَ فَهَلَكَ وَ لَوْ تَوَاضَعَ لَكَ بِأَمْرِي وَ عَظَّمَ عِزَّ جَلَالِي لَأَفْلَحَ كُلَّ الْفَلَاحِ كَمَا أَفْلَحْتَ وَ أَنْتَ عَصَيْتَنِي بِأَكْلِ الشَّجَرَةِ وَ بِالتَّوَاضُعِ لِمُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ تُفْلِحُ كُلَّ الْفَلَاحِ وَ تَزُولُ عَنْكَ وَصْمَةُ (۳) الزَّلَّةِ فَادْعُنِي بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ عليهم السلام لِذَلِكَ فَدَعَا بِهِمْ فَأَفْلَحَ كُلَّ الْفَلَاحِ لِمَا تَمَسَّكَ بِعُرْوَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمَرَ بِالرَّحِيلِ فِي أَوَّلِ نِصْفِ اللَّيْلِ الْأَخِيرِ وَ أَمَرَ مُنَادِيَهُ فَنَادَى أَلَا لَا يَسْبِقَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَحَدٌ إِلَى الْعَقَبَةِ وَ لَا يَطَؤُهَا حَتَّى يُجَاوِزَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ أَمَرَ حُذَيْفَةَ أَنْ يَقْعُدَ فِي أَصْلِ الْعَقَبَةِ فَيَنْظُرَ مَنْ يَمُرُّ بِهِ (۴) وَ يُخْبِرَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمَرَهُ أَنْ يَتَشَبَّهَ (۵) بِحَجَرٍ فَقَالَ حُذَيْفَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنِّي أَتَبَيَّنُ الشَّرَّ فِي وُجُوهِ رُؤَسَاءِ عَسْكَرِكَ وَ إِنِّي أَخَافُ إِنْ قَعَدْتُ فِي أَصْلِ الْجَبَلِ وَ جَاءَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَافُ أَنْ يَتَقَدَّمَكَ إِلَى هُنَاكَ لِلتَّدْبِيرِ عَلَيْكَ يُحِسُّ بِي فَيَكْشِفُ عَنِّي فَيَعْرِفُنِي وَ مَوْضِعِي

۱- و يعظم له خ ل. أقول: في الاحتجاج: و يعظم السجود له.

۲- في المصدر: أو غفله.

۳- و صمه الذله خ ل: أقول: يوجد ذلك في التفسير. و الوصمه: العيب و العار الفتره في الجسد.

۴- في الاحتجاج: من يمر بها.

۵- أن يتشبث خ ل. أقول: يوجد ذلك في التفسير، و في نسخه منه: أن يتستر.

مِنْ نَصِيحَتِكَ فَيَتَّهِمُنِي وَ يَخَافُنِي فَيَقْتُلُنِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّكَ إِذَا بَلَغْتَ أَصْلَ (١) الْعَقَبَهِ فَاقْصِدْ أَكْبَرَ صَخْرَهٍ هُنَاكَ إِلَى جَانِبِ أَصْلِ الْعَقَبَهِ وَ قُلْ لَهَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَأْمُرُكِ أَنْ تَنْفَرِجِي لِي حَتَّى أَدْخُلَ جَوْفَكِ ثُمَّ يَأْمُرُكِ أَنْ يَنْثَقِبَ فِيكِ ثُقْبَهً (٢) أَبْصُرُ مِنْهَا الْمَارِّينَ وَ يَدْخُلُ عَلَيَّ مِنْهَا الرَّوْحُ لِئَلَّا أَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ فَإِنَّهَا تَصِيرُ إِلَى مَا تَقُولُ لَهَا بِإِذْنِ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَأَدَّى حُذَيْفَهُ الرِّسَالَهَ وَ دَخَلَ جَوْفَ الصَّخْرَهِ وَ جَاءَ الْأَرْبَعَهُ وَ الْعِشْرُونَ عَلَى جِمَالِهِمْ وَ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ رَجَّالَتُهُمْ (٣) يَقُولُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مَنْ رَأَيْتُمُوهُ هَاهُنَا كَائِناً مَنْ كَانَ فَاقْتُلُوهُ لِئَلَّا يُخْبِرُوا مُحَمَّداً أَنَّهُمْ قَدْ رَأَوْنَا هُنَا فَيَنْكُصَ مُحَمَّدٌ وَ لَا يَصْعَدَ هَذِهِ الْعَقَبَهَ إِلَّا نَهَاراً فَيَبْطُلَ تَدْبِيرُنَا عَلَيْهِ فَسَمِعَهَا حُذَيْفَهُ وَ اسْتَقْصَوْا فَلَمْ يَجِدُوا أَحَداً وَ كَانَ اللَّهُ قَدْ سَتَرَ حُذَيْفَهَ بِالْحَجَرِ عَنْهُمْ فَتَفَرَّقُوا فَبَعْضُهُمْ صَعِدَ عَلَى الْجَبَلِ وَ عَدَلَ عَنِ الطَّرِيقِ الْمَسْلُوكِ وَ بَعْضُهُمْ وَقَفَ عَلَى سَفْحِ (۴) الْجَبَلِ عَنْ يَمِينٍ وَ شِمَالٍ وَ هُمْ يَقُولُونَ أَ لَا تَرَوْنَ (۵) حَيْنَ مُحَمَّدٍ كَيْفَ أَغْرَاهُ بِأَنْ يَمْنَعَ النَّاسَ مِنْ صُعُودِ الْعَقَبَهِ (۶) حَتَّى يَقْطَعَهَا هُوَ لِنَخْلُوَ بِهِ هَاهُنَا فَيَمْضِيَ (٧) فِيهِ تَدْبِيرُنَا وَ أَصْحَابُهُ عَنْهُ بِمَعْزِلٍ وَ كُلُّ ذَلِكَ يُوصِلُهُ اللَّهُ مِنْ قَرِيبٍ أَوْ بَعِيدٍ إِلَى أُذُنِ حُذَيْفَهَ وَ يَعِيهِ حُذَيْفَهُ فَلَمَّا تَمَكَّنَ الْقَوْمُ عَلَى الْجَبَلِ حَيْثُ أَرَادُوا كَلَّمَتِ الصَّخْرَهُ حُذَيْفَهَ وَ قَالَتِ انْطَلِقِ الْآنَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَخْبِرْهُ بِمَا رَأَيْتَ وَ مَا سَمِعْتَ قَالَ حُذَيْفَهُ كَيْفَ أَخْرُجُ عَنْكِ وَ إِنْ رَآنِي الْقَوْمُ قَتَلُونِي مَخَافَهً عَلَى أَنْفُسِهِمْ مِنْ نَمِيمَتِي عَلَيْهِمْ قَالَتِ الصَّخْرَهُ إِنَّ الَّذِي مَكَّنَكَ فِي جَوْفِي (٨) وَ أَوْصَلَ إِلَيْكَ الرَّوْحَ مِنَ الثُّقْبَهِ الَّتِي أَحْدَثَهَا فِيَّ هُوَ الَّذِي

١- من أصل خ ل: أقول: يوجد ذلک فی الاحتجاج.

٢- أن ينتقب فيک نقبه خ ل. أقول: فی المصدر: أن تثقب فيک ثقبه.

٣- فی التفسير: رجالهم رحالهم خ ل.

۴- سفح الجبل. أصله و أسفله. عرضه و مضطجعه الذی يسفح أی ينصب فيه الماء.

۵- الآن ترون خ ل. أقول: يوجد ذلک فی الاحتجاج.

۶- فی الاحتجاج: عن صعود العقبه.

٧- فی الاحتجاج. لنمضی. و فی نسخه من التفسير: لتمضی.

٨- من جوفی خ ل: أقول: يوجد ذلک فی المصدر.

يُوصِلُكَ إِلَى نَبِيِّ اللَّهِ وَ يُنْقِذُكَ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ فَنَهَضَ حُذَيْفَهُ لِيَخْرُجَ وَ انْفَرَجَتِ الصَّخْرَهُ (۱) فَحَوَّلَهُ اللَّهُ طَائِراً فَطَارَ فِي الْهَوَاءِ مُحَلِّقاً حَتَّى انْقَضَّ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ أُعِيدَ إِلَى صُورَتِهِ (۲) فَأَخْبَرَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِمَا رَأَى وَ سَمِعَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ وَ عَرَفْتَهُمْ بِوُجُوهِهِمْ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَانُوا مُتَلَثِّمِينَ وَ كُنْتُ أَعْرِفُ أَكْثَرَهُمْ بِجِمَالِهِمْ فَلَمَّا فَتَّشُوا الْمَوْضِعَ (۳) فَلَمْ يَجِدُوا أَحَداً أَحْدَرُوا (۴) اللِّثَامَ فَرَأَيْتُ وُجُوهَهُمْ فَعَرَفْتُهُمْ (۵) بِأَعْيَانِهِمْ وَ أَسْمَائِهِمْ فُلَانٍ وَ فُلَانٍ حَتَّى عَدَّ أَرْبَعَهً وَ عِشْرِينَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا حُذَيْفَهُ إِذَا كَانَ اللَّهُ يُثَبِّتُ مُحَمَّداً لَمْ يَقْدِرْ هَؤُلَاءِ وَ لَا الْخَلْقُ أَجْمَعُونَ أَنْ يُزِيلُوهُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَالِغٌ فِي مُحَمَّدٍ أَمْرَهُ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ثُمَّ قَالَ يَا حُذَيْفَهُ فَانْهَضْ بِنَا أَنْتَ وَ سَلْمَانُ وَ عَمَّارٌ وَ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ فَإِذَا جُزْنَا الثَّنِيَّهَ الصَّعْبَهَ فَأْذَنُوا لِلنَّاسِ أَنْ يَتَّبِعُونَا فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هُوَ عَلَى نَاقَتِهِ وَ حُذَيْفَهُ وَ سَلْمَانُ أَحَدُهُمَا آخِذٌ بِخِطَامِ نَاقَتِهِ يَقُودُهَا وَ الْآخَرُ خَلْفَهَا يَسُوقُهَا وَ عَمَّارٌ إِلَى جَانِبِهَا وَ الْقَوْمُ عَلَى جِمَالِهِمْ وَ رَجَّالَتُهُمْ مُنْبَثُّونَ حَوَالَيِ الثَّنِيَّهِ عَلَى تِلْكَ الْعَقَبَاتِ وَ قَدْ جَعَلَ الَّذِينَ فَوْقَ الطَّرِيقِ حِجَارَهً فِي دِبَابٍ فَدَحْرَجُوهَا مِنْ فَوْقٍ لِيُنَفِّرُوا النَّاقَهَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِتَقَعَ (۶) فِي الْمَهْوَى الَّذِي يَهُولُ النَّاظِرَ النَّظَرُ إِلَيْهِ مِنْ بُعْدِهِ فَلَمَّا قَرُبَتِ الدِّبَابُ مِنْ نَاقَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَذِنَ اللَّهُ تَعَالَى لَهَا فَارْتَفَعَتْ ارْتِفَاعاً عَظِيماً فَجَاوَزَتْ نَاقَهَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ سَقَطَتْ فِي جَانِبِ الْمَهْوَى وَ لَمْ يَبْقَ مِنْهَا شَيْ ءٌ إِلَّا صَارَ كَذَلِكَ وَ نَاقَهُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَأَنَّهَا لَا تُحِسُّ بِشَيْ ءٍ مِنْ تِلْكَ الْقَعْقَعَاتِ الَّتِي كَانَتْ لِلدِّبَابِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَمَّارٍ اصْعَدِ الْجَبَلَ فَاضْرِبْ بِعَصَاكَ هَذِهِ وُجُوهَ رَوَاحِلِهِمْ فَارْمِ بِهَا فَفَعَلَ ذَلِكَ عَمَّارٌ فَنَفَرَتْ بِهِمْ (۷) وَ سَقَطَ بَعْضُهُمْ فَانْكَسَرَ عَضُدُهُ

۱- في الاحتجاج: فانفرجت الصخره بقدره اللّه تعالى عز و جل.

۲- في المصدر: ثم اعيد على صورته.

۳- في الاحتجاج: المواضع.

۴- أحدر الثوب: كفه و فتل اطراف هدبه، و في التفسير: أخذوا.

۵- و عرفتهم خ ل: أقول: يوجد ذلك في المصدر.

۶- و تقع به خ ل. أقول: يوجد ذلك في التفسير. و في الاحتجاج: و يقع به. و المهوى الجو. ما بين الجبلين و نحو ذلك.

۷- في الاحتجاج: فنفرت بهم رواحلهم.

وَ مِنْهُمْ مَنِ انْكَسَرَتْ رِجْلُهُ وَ مِنْهُمْ مَنِ انْكَسَرَ جَنْبُهُ وَ اشْتَدَّتْ لِذَلِكَ أَوْجَاعُهُمْ فَلَمَّا جَبَرَتْ وَ انْدَمَلَتْ بَقِيَتْ عَلَيْهِمْ آثَارُ الْكَسْرِ إِلَى أَنْ مَاتُوا وَ لِذَلِكَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي حُذَيْفَةَ وَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام إِنَّهُمَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِالْمُنَافِقِينَ لِقُعُودِهِ فِي أَصْلِ الْجَبَلِ (۱) وَ مُشَاهَدَتِهِ مَنْ مَرَّ سَابِقاً لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ كَفَى اللَّهُ رَسُولَهُ أَمْرَ مَنْ قَصَدَ لَهُ وَ عَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَةِ (۲) فَكَسَى اللَّهُ الذُّلَّ وَ الْعَارَ مَنْ كَانَ قَعَدَ عَنْهُ وَ أَلْبَسَ الْخِزْيَ مَنْ كَانَ دَبَّرَ (۳) عَلَى عَلِيٍّ عليه السلام مَا دَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ (۴).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری و الاحتجاج: با إسناد روایی از امام حسن عسکری علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: تبهکاران کفار در شب عقبه قصد کردند که رسول خدا صلی الله علیه و آله را در عقبه (گردنه کوه) به قتل برسانند. و گروهی از متمرّدان منافقین نیز که در مدینه مانده بودند، درصدد کشتن علی بن ابی طالب برآمدند، ولی نتوانستند بر پروردگارشان چیره گردند. و آنچه آنان را به این کار واداشت، حسادت آنان به رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره علی علیه السّلام به خاطر گرامیداشت و بزرگداشت کار و مقام او بود. به خاطر همین تکریم و بزرگداشت بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان خروج از مدینه و بعد از انتصاب علی علیه السّلام به جانشینی خویش، به او فرمود: «جبرئیل نزد من آمد و به من گفت: ای محمد! خداوند اعلی و بلند مرتبه بر تو درود می فرستد و می فرماید: ای محمد! یا تو خارج شو و علی باقی بماند. و یا آنکه تو باقی بمان و علی خارج گردد که چاره ای جز این نیست و علی را به یکی از این دو کار خوانده ام. و هیچ کس جز من، بزرگی و عظمت و ثواب و پاداش عظیم آنکه مرا در آن دو اطاعت و فرمانبرداری کند را نمی داند.» و چون پیامبر او را به جای خویش باقی نهاد، منافقان درباره او سخنان بسیار بر زبان راندند و گفتند: از او آزرده و ملول گشته و همنشینی او را خوش نداشته است. با انتشار این سخنان، علی علیه السّلام غمگین و مکدر گردید و در پی پیامبر صلی الله علیه و آله روان گشت و خود را به او رساند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «چه چیز تو را از مرکزت حرکت داد و دور ساخت؟» عرض داشت: از مردم چنین و چنان شنیده ام. پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من مانند هارون در برابر موسی باشی، جز آنکه بعد از من هیچ پیامبری نیست؟» با این سخن، علی علیه السّلام به جایگاه خویش بازگشت. ولی آنان برای قتل او نقشه کشیدند و اقدام به حفر گودالی بزرگ در مسیر او به اندازه ۵۰ ذراع نمودند و آن را با نی‌هایی نازک پوشاندند و بر روی آن کمی خاک پراکندند تا روی آن نی‌ها را بپوشاند. و این گودال در راهی قرار داشت که علی علیه السّلام ناگزیر از عبور از آن راه بود. منافقان با این نقشه در پی آن بودند که او و اسبش در گودالی که آن را عمیق و گسترده ساخته بودند، فرو افتند. و از آنجا که در اطراف آن گودال زمینی سنگلاخ وجود داشت، منافقان اندیشیده بودند که چون علی با ستورش در آن مکان فرو افتاد، آن را با سنگ ها انباشته سازند تا آنکه او را به قتل برسانند. ولی هنگامی که علی علیه السّلام به نزدیک آن مکان رسید، اسب او گردنش را کج کرد و برگرداند و خداوند گردن او را دراز ساخت و لبانش به گوش او (علی علیه السلام) رسید و گفت: امیر المومنین! اینجا گودالی حفر گشته است و برای مرگ تو نقشه کشیده اند و تو خود آگاه تری که از آن عبور نکنی. علی علیه السّلام به او فرمود: خدا تو را جزای خیر دهد، کسی که به خیر و نیکی پند دهد و خیرخواهی کند، همچنان که تو در کار من می اندیشی، و خداوند عزّ و جل تو را از پاداش نیک خود بی بهره نمی نهد. و پیش رفت تا آنکه بر آن مکان مشرف گردید و اسب از ترس عبور از آن مکان، بازایستاد. علی علیه السّلام فرمود: به اذن پروردگار، سالم و بی عیب و راست بگذر، که حال تو عجیب و کار تو امری نو پیداست. با این سخن، ستور پیش رفت و پروردگار زمین را محکم و استوار ساخت و شکاف آن را به هم آورد و آن را

همانند سایر زمین گردانید. چون علی علیه السّلام از آن عبور کرد، اسب گردن خود را برگردانید و لب هایش را بر گوش او نهاد و گفت: چه اندازه در نزد پروردگار جهانیان عزیز هستی که تو را از این مکان تهی و توخالی (به سلامت) عبور داد! امیرالمومنین علیه السّلام فرمود: خداوند این سلامتی را به خاطر آن نصیحتی که به من کردی، پاداش تو قرار داد. سپس سر (صورت) ستور را به سوی سرین آن بازگرداند. و آن گروه که همراه او بودند، برخی در پیش و برخی دیگر در پس او قرار داشتند. و فرمود: این مکان را بگشایید. آن را گشودند و آن را تهی و توخالی یافتند که هر که بر آن گام می نهاد، در گودال فرو می افتاد و از آنچه دیدند، هراسان و متعجّب گردیدند. علی علیه السّلام به آنان فرمود: آیا می دانید چه کسی این کار را انجام داده است؟ گفتند: نمی دانیم. فرمود: ولی این اسب من می داند، ای اسب جریان این امر چگونه است؟ و که این را طرح ریزی کرده است؟ اسب گفت: ای امیرمومنان! خداوند آنچه را که سفیهان خلایق در پس سست کردن آنند، محکم کند، یا آنچه را که سفهای خلایق در پی استوار ساختن آنند، سست و ضایع و تباه گرداند، (در هر حالی) تنها خداوند است که پیروز می گردد و خلایق مغلوب او می گردند. ای امیرالمومنین! فلان و فلان و فلان این کار را به انجام رساندند. و تا ۱۰ نفر از ۲۴ نفری که همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسیر او بودند را برشمرد. سپس آنان بر آن شدند تا رسول خدا را در عقبه (گردنه کوه) به قتل برسانند و حال آنکه خداوند عزوجل پاسدار و محافظ رسول خدا صلی الله علیه و آله بود و کافران را یارای غلبه بر دوست و حبیب پروردگار نبود. بعد از این جریان، یکی از یاران امیرالمومنین علیه السّلام به او پیشنهاد داد که در این مورد نامه ای برای رسول خدا صلی الله علیه و آله بنگارد و پیکی بادپا را گسیل دارد. امیرالمومنین علیه السّلام فرمود: پیک و فرستاده خدا به سوی محمد، سریع تر و پیام او زودتر به او می رسد و این امر شما را پریشان و اندوهگین نسازد. رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از رسیدن به گردنه کوهی که رسوایان منافقین و کفار در برابر آن قرار داشتند، در پایین گردنه فرود آمد. سپس آنان را جمع کرد و فرمود: «جبرئیل روح الامین مرا آگاه ساخته است که بر ضد علی چنین و چنان توطئه‌ای طرح‌ریزی گشته است، ولی خداوند عزوجل با الطاف و معجزات عجیب خویش به کذا و کذا از او پاسداری کرد و زمین را در زیر سم ستور و گام های یاران او محکم و استوار ساخت، سپس علی به آن مکان بازگشت و از آن سرپوش برگرفت و در نتیجه گودال آشکار گردید. سپس خداوند عزوجل آن را از کرامت خویش بر او به هم آورد و به او (علی) گفته شد: در این باره نامه ای بنویس و با پیکی به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله بفرست. ولی او در پاسخ گفت: پیک و فرستاده خداوند به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله سریع تر و نامه اش (پیامش) به او زودتر می رسد.» با این حال رسول خدا صلی الله علیه و آله آنان را از سخن علی علیه السّلام در دروازه مدینه آگاه نساخت که فرمود: منافقانی همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند که به زودی بر ضد او توطئه می کنند، ولی خداوند متعال از او دفاع و پاسداری می کند. هنگامی که آن ۲۴ منافق عقبه سخن پیامبر صلی الله علیه و آله درباره علی علیه السّلام را شنیدند، به یکدیگر گفتند: محمد در دروغ‌پردازی چه استادانه مهارت دارد! پیکی بادپا نزد او آمد یا آنکه پرنده ای از مدینه از میان اهل و خانواده اش بر او فرو آمد؟ بی تردید علی به حیله و مکر کذا کشته شده است که یارانمان را بر قتل او گماشتیم. و او (محمد) اکنون که خبر به او رسیده است، آن را مخفی ساخته و به ضد آن مبدل کرده است. او می خواهد افراد همراهش در آرامش باشند تا بر ضد او طغیان نکنند. ولی چه خیالی باطلی! به خدا سوگند که علی را در مدینه تنها مرگش مقیم ساخت و محمد را به اینجا تنها هلاکت خارج ساخت. و علی هلاک گردیده است و محمد نیز بی هیچ شکی و تردیدی در اینجا هلاک خواهد گشت. ولی بیایید تا به سوی او رویم و درباره کار علی اظهار شور و شعف کنیم تا قلبش به ما متمایل و مطمئن گردد، تا آن دم موعود فرا رسد و نقشه خویش را درباره او عملی سازیم. آنان به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و به خاطر جان به در بردن علی از دامی که دشمنان برای

او تـدارک دیـده بودنـد، به او شادباش گفتنـد. سپس به او گفتنـد: ما را آگاه ساز که آیا علی أفضل و برتر است یا فرشـتگان مقرّب الهی؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا فرشـتگان جز به محبت محمد و علی و پذیرش ولایت آن دو، بزرگی و شرافت می یابند؟ هیچ کسـی از محّبان و دوستداران علی نیست که قلبش را از پلیدی و ناپاکی فریب و دغل و خیانت، کینه و نجاسـت گناهـان پـاک سـازد، مگر آنکه پـاک تر و برتر از ملائکه باشـد. و آیا خداونـد به ملائکه جز به خاطر آنچه در نزد خویش به آن اعتقاد یافته بودنـد، فرمان داد تا در برابر آدم سـجده کننـد؟ هنگامی که آنان را از این دنیا بالاتر بردند، (آنان بر این گمان گشتند) که بعد از آنان در دنیا هرگز آفریدگانی پدید نخواهد آمد مگر آنکه فرشتگان در دین، بسیار برتر از آنان و بسـیار آگاه تر نسبت به خداوند و آیین او باشـند. و خداوند خواست که آنان را متوجه خطا و اشتباه در پندارها و اعتقاداتشان سـازد. و بـه همین خـاطر آدم را آفریـد و همه اسـماء را به او آمـوخت. سـپس آن اسـماء را بر فرشـتگان عرضه داشت. ولی از شناخت آن ها عاجز و ناتوان گشـتند. و آدم را دسـتور داد که آنان را از آن اسـماء آگاه سازد و اینگونه آنان را از برتری آدم در علم آگاه ساخت. سپس از پشت آدم فرزندانی خارج ساخت که از میان آنان پیامبران و بندگان برگزیده خدا به پا خاستند. برترین آن ها محمد صـلی الله علیه و آله، و بعد از او آل محمد صلی الله علیه و آله هستند و از میان ایشان برگزیدگان بندگان صاحب فضلِ اصـحاب محمد و برگزیدگان اُمّت محمد می‌باشند. و اینگونه فرشتگان را آگاه ساخت که آنان از فرشتگان برتر هسـتند. چراََِِ که آنان بارهایی گران بر دوش می کشـند و از رویارویی با یاران شیطان و مجاهـدت با نفس و تحمل آزار بار و سنگینی دادن نفقـه و کوشـش در بـه دسـت آوردن حلال و رنـج و خطر برآمـده از هراس از دشـمنان و از دزدان ترسـناک و پادشاهان ستم پیشه قدرتمند و دشواری پیمودن راه ها در تنگناها و اماکن ترسناک و زمین های بلند و کوه ها و پشته های بلند که جهت به دست آوردن توشه و قوت خانواده از روزی پاک و حلال انجام می‌دهند، متحمل رنج و سـختی بسیار می گردند. خداوند عزوجل آنان را آگاه ساخت که برگزیدگان مومنان این بلایا را تحمل می کنند و از آن نجات می یابند و با شیاطین به پیکار برمی‌خیزنـد و مغلوبشان می سازند. و با نفس خویش با دور نگاه داشـتن آن از شـهوات، به جهاد می پردازند. و با وجود آنچه از شهوت جنسی و محبت لباس و طعام و ارجمندی و غرور و ریاست و فخرفروشی و تکبر (بر سر راهشان قرار دارد) و با تحمل آنچه از رنج و سـختی صادر شده از جانب ابلیس – که خداوند او و شـیاطین پیرامون او را لعنت کند- و افکار پنهانی و فریب و گمراه سازی آنان و پس زدن آنچه از رنج صبر و شـکیبایی بر شنیدن طعن و کنایه دشمنان اسلام و شنیدن سخنان لهو و دشـنام به اولیای الهی متحمل می شوند و با وجود آنچه در سفرهایشان در پی کسب روزی و فرار از دشمنان دینشان به جان می‌خرنـد و آنچه از رفتـار مخالفـان دینشـان انتظـار می کشـند، نفس خـود را مغلـوب می سازنـد. خداونـد عزّوجـل فرمـود: ای فرشـتگان من! شـما از همه این امور برکنار هستید، نه شهوت جنسی شما را پریشان و آزرده می سازد و نه شهوت طعام شما را از پشت می رانـد، و نه ترس از دشـمنان دین و دنیایتـان بر قلب هایتـان سـایه می افکنـد و نه ابلیس را در ملکوت آسـمان ها و زمینم مشـغولیتی برای فریب و گمراه سازی فرشـتگانم است. چرا که (فرشتگانم) را از آنان محفوظ داشته ام. ای فرشتگانم! هر که از آدمیـان، مرا فرمان پـذیرد و دین خود را از این آفات و بلایا محفوظ دارد، در درگاه محبت من، آنچه را که شـما تحمل نکردید بر دوش کشیده است و نسبت به من عباداتی جهت تقرب صورت داده است که شما را از آن بهره‌ای نبوده است. چون خداوند، فرشـتگان را از فضل و برتری برگزیدگان امت محمد صلی الله علیه و آله و شیعیان علی و جانشینان او (علیهم السلام) و بر دوش کشـیدن سـختی‌ها و صـبوری آنان در درگاه محبت پروردگارشان بر اموری که فرشـتگان سـختی آن را نچشـیدند، آگاه ساخت، بنی آدم را به عنوان برگزیدگان متقین، با فضل و برتری بر آنان، متمایزگرداند. سپس فرمود: به این سبب بر آدم سجده کنید که او در بردارنده انوار این خلایق برتر است. و سجده آنان به خاطر آدم نبود، بلکه آدم قبله ای برای آنان بود که

برای خداوند عزّوجل، به سوی او سجده کنند. و با این امر او را بزرگ و گرامی داشت و برای هیچ کسی سزوار نیست که جز خدا برای کسی سجده کند و در مقابل او همانند خضوع برای پروردگار، اظهار فروتنی و فرمانبری کند و با سجده، او را همانند تعظیم خدا بزرگ دارد. و اگر کسی را فرمان می دادم که این چنین برای غیر خدا سجده کنند، بی تردید به ضعفای پیروانمان و باقی مکلفین دستور می دادم که برای میانجی علوم، علی جانشین رسول خدا صلی الله علیه و آله سجده کنند که دوستی خالص بهترین خلق خدا بعد از محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله از آن علی است. و او سختی ها و بلایا را در بیان حقوق پروردگار تحمل کرد و بر من، حقی را که بر او چشم داشتم که آن را ندانسته یا نادیده گرفته بود، انکار نساخت.»

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ابلیس از خداوند سرپیچی کرد و هلاک گردید که گناه و نافرمانی او با تکبر و نخوت در برابر آدم به وقوع پیوست. و آدم از پروردگار نافرمانی کرد و از آن درخت خورد ولی سالم ماند و هلاک نگردید؛ چرا که گناهش با تکبر نسبت به محمد و آل پاک او همراه نگردید و به این سبب خداوند تعالی به او فرمود: ای آدم! ابلیس درباره تو مرا نافرمانی کرد و نسبت به تو تکبر ورزید و هلاک گردید. و اگر در برابر تو به فرمان من گردن می نهاد و عظمت و جلال مرا بزرگ می داشت، به طور کامل رستگار می گردید، همچنان که تو مرا با خوردن از آن درخت نافرمانی کردی، ولی رستگار شدی. و با تواضع و فروتنی در برابر محمد و آل محمد به رستگاری کامل نائل می گردی و ننگ و عار این لغزش از تو زدوده می گردد، و برای این کار، مرا به محمد و آل پاک و مطهرش بخوان. آدم نیز پروردگار را به آنان خواند و به خاطر آنکه به چنگ آویز ما اهل بیت درآویخت، به سعادت کامل رسید.» سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله در ابتدای نیمه دوم شب فرمان حرکت داد و به منادی خود فرمان داد و او بانگ برآورد: آگاه باشید که هیچ کس از رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی گردنه کوه پیشی نگیرد و در آن گام ننهد تا آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله از آن بگذرد. سپس حذیفه را فرمان داد که در پایین گردنه کوه بنشیند و بنگرد که چه کسانی از آن می گذرند؟ و آنگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله را آگاه سازد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمان داده بود که همانند سنگ‌ها گردد (در میان آن‌ها استتار کند). حذیفه گفت: ای رسول خدا! به راستی که من در چهره سردمداران سپاهت شر و بدی مشاهده می کنم و می ترسم که اگر در پایین کوه بنشینم و کسی از آنان که از او در هراسم، پیش از تو به اینجا بیاید تا بر ضد تو، توطئه کند، متوجه من گردد و مرا بیابد و مورد شناسایی قرار دهد و از ماموریت محوله تو به من آگاه گردد، و آنگاه مرا متهم سازد و از من در هراس گردد و مرا بکشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «چون به پایین گردنه کوه رسیدی، به سوی بزرگترین صخره ای که آنجا پایین عقبه قرار دارد برو و به او بگو: رسول خدا صلی الله علیه و آله به تو فرمان می دهد که برای من شکافته گردی تا در تو داخل گردم. سپس تو را دستور داد که در تو دریچه ای پدید آید که از آن رهگذران را مشاهده کنم و هوا بر من وارد گردد تا هلاک نگردم. که آن (صخره) به فرمان پرورگار جهانیان چنان خواهد کرد که تو به او گویی.» حذیفه پیام را رسانید و داخل صخره شد و بیست و چهار نفر که پیشاپیش آنان پیادگانشان قرار داشتند، سوار بر شترانشان آمدند و به یکدیگر می گفتند: هر کسی را اینجا مشاهده کردید، هر که بود او را بکشید تا محمد را آگاه نسازند که ما را اینجا دیده اند و در نتیجه محمد (از آمدن در این موقع) منصرف گردد و تنها هنگام روز از این گردنه بالا بیاید و توطئه و نقشه ما بر ضد او ضایع و تباه گردد. حذیفه این سخنان را شنید و آنان نیز به جستجو و کندوکاو پرداختند، ولی کسی را نیافتند. چرا که خداوند حذیفه را با سنگ از آنان پنهان داشته بود. آنان سپس پراکنده گشتند: برخی از آنان از کوه بالا رفتند و از راه اصلی کناره گرفتند. برخی دیگر نیز از چپ و راست بر دامنه کوه ایستادند، در حالی که می گفتند: آیا نمی بینید چگونه مرگ بر محمد

شبیخون می زنـد؟ (اینگونه که) مردم را از بالا آمدن از گردنه کوه منع سازد تا خود به تنهایی از آن عبور کند و ما در اینجا با او تنها گردیم. و هنگامی که یارانش از او دور افتادنـد، نقشه مان را درباره او به انجام رسانیم. و همه این سـخنان را خداوند از دور و نزدیک به گوش حذیفه می رساند و او آن را به خاطر می سپرد.

هنگامی که آن افراد در مکان های مورد نظرشان از کوه مسـتقر شدند، صـخره با حذیفه به سخن درآمد و گفت: اکنون به نزد رسول خدا برو و او را از آنچه دیدی و شنیدی آگاه ساز. حذیفه گفت: چگونه از تو خارج گردم و حال آنکه اگر این قوم مرا ببینند، از بیم سـخن چینی ام بر ضد ایشان، مرا می کشـند؟ صـخره گفت: همان کسـی که تو را درون من جای داد و با پدیدار سـاختن رخنه‌ای در من، به تو هوا رسانـد، هم او نیز تو را به پیـامبر خـدا می رسانـد و تو را از دشـمنان خـدا نجات می بخشـد. حـذیفه برای خروج برخاست و صـخره شـکافته شـد و خداوند او را تبدیل به پرنده کرد و او در آسـمان اوج گرفت و به پرواز درآمد تا آنکه در برابر رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرود آمد و سـپس به (قدرت خدا)، حالت اولیه خود را بازیافت. آنگاه رسول خدا صـلی الله علیه و آله را از دیده ها و شنیده های خود آگاه ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا چهره آنان را تشـخیص دادی؟». گفت: ای رسول خدا! نقاب بر چهره داشتند. ولی من از روی شترانشان، بیشتر آنان را می شناختم و هنگامی که آن مکان را جسـتجو کردند و کسـی را نیافتند، نقاب از چهره برگرفتند و من چهره آنان را دیدم و شخص آنان را به نام‌هایشان شناختم و نامشان فلان و فلان بود. و اینگونه ۲۴ نفر را نام برد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای حذیفه! اگر پروردگار، محمـد را اسـتوار و پابرجا گردانـد، نه اینان و نه همه خلق را یارای از میان برداشـتن او نیست که خداوند متعال امر خود را دربـاره محمـد به اجرا می رسانـد، هر چنـد کافران را خوش نیایـد.» سـپس فرمود: «ای حـذیفه! تو و سـلمان و عمار برخیزیـد و بر خـدا توکل کنیـد. و هنگامی که از این گردنه دشوار گـذشتیم، به مردمان اجازه دهید که در پی ما آیند». رسول خدا صـلی الله علیه و آله سوار بر شترش بالا رفت و حذیفه و سـلمان همراه او بودند و یکی از آن ها افسار شترش را در دسـت داشت و آن را پیش می برد و دیگری از پشت آن را می رانـد و عمـار هم در کنـار شـتر قرار داشت. آن قوم نیز سوار بر شتر و پیاده در اطراف آن پیچ کوه بر آن گردنه ها پراکنده گشته بودند. و کسانی که بالای راه بودند، سـنگی در درون خرک قرار دادنـد و آن را از بالا غلتاندنـد تا شتر رسول خـدا برمد و در پرتگاهی میان دو کوه که بیننده با نگاه به عمق آن دچار وحشـت می شد، سـقوط کند. ولی هنگامی که خرک به نزدیکی شتر رسول خدا صـلی الله علیه و آله رسـید، خدای متعال به آن فرمان داد و آن تـا ارتفاعی بلنـد برآمـد و از بالای شتر رسول خـدا عبور کرد و در کناره آن پرتگاه سـقوط کرد و از آن چیزی باقی نماند. و شتر رسول خدا صـلی الله علیه و آله، گویی که هیچ متوجه سر و صدای خرک نگشته بود، (آرام و آسوده بود). سپس رسول خـدا به عمـار فرمود: از این کوه بالاـ برو و با این عصایت بر صورت شترهایشان بزن و آن را پرتاب کن. عمار نیز چنین کرد و شتران آنان را رمانید و یکی از آن ها فرو افتاد و بازویش شـکست و از آنان کسـی پایش و دیگری پهلویش شـکست و از این رو دچار درد و رنج سـختی گردیدند. و هنگامی که شکسـتگی هایشان بسـته شد و التیام یافت، آثار شکستگی تا لحظه مرگ در آن هـا بـاقی بود. و به این سـبب بود که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله دربـاره حـذیفه و امیر المومنین علیه السّـلام فرمود: «آن دو آگاه ترین مردمان به منافقان هستند». چرا که او (حذیفه) در پایین کوه نشست و کسانی که از رسول خدا صلی الله علیه و آله پیشـی گرفتند و از آنجا گذشـتند را مشاهده کرد. و خداوند رسولش را در توطئه ای که بر ضد او ترتیب دادند، کفـایت کرد. و رسـول خـدا بـه مـدینه بـازگشت و خداونـد لبـاس ذلت و ننـگ را بر سـرباززدگان از همراهی او پوشانـد. و با پاسداری خداوند از علی علیه السّلام، توطئه منافقان بر ضد او نقش بر آب شد و خداوند آنان را به خواری دچار ساخت.

**[ترجمه]

بیان

کبست البئر طممتها و الجحفله للحافر کالشفه للإنسان و المخرقه الکذب و الحین بالفتح الهلاک و حفزه دفعه من خلفه و النخب النزع و فی بعض النسخ بالحاء المهمله و هو السیر السریع.

**[ترجمه]«کبستُ البئر»: آن را پر ساختم. «الجحفله»: برای ستور سم دار، مانند لب برای انسان است. و «المخرقه»: دروغ. «الحین» با فتحه: مرگ و نیستی. «حَفَزه»: او را از پشت راند. «النخب»: میل و تمایل. و در برخی نسخه ها با حاء مهمله«النحب» آمده است که به معنای رفتن سریع می‌باشد.

**[ترجمه]

«۷»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ النَّاسَ فِی غَزَاهِ تَبُوکَ لَمَّا سَارُوا یَوْمَهُمْ نَالَهُمْ عَطَشٌ کَادَتْ تَنْقَطِعُ أَعْنَاقُ الرَّجَّالِ وَ الْخَیْلِ وَ الرُّکَّابِ عَطَشاً فَدَعَا بِرَکْوَهٍ فَصَبَّ فِیهَا مَاءً قَلِیلًا مِنْ إِدَاوَهٍ کَانَتْ مَعَهُ وَ وَضَعَ أَصَابِعَهُ عَلَیْهَا فَنَبَعَ الْمَاءُ مِنْ تَحْتِ أَصَابِعِهِ فَاسْتَقَوْا وَ ارْتَوَوْا وَ الْعَسْکَرُ ثَلَاثُونَ أَلْفَ رَجُلٍ سِوَی الْخَیْلِ وَ الْإِبِلِ.

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است: در غزوه تبوک، هنگامی که مردم روزشان را راه پیمودند، چنان دچار تشنگی گشتند که نزدیک بود از شدت آن جان پیادگان و اسبان و سواران برآید. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله دلوی کوچک خواست و از مشک های کوچکی که همراه داشت، اندکی آب در آن ریخت و انگشتانش را بر روی آن قرار داد و آب از انگشتانش جوشیدن گرفت و آنان که سی هزار مرد بودند، به همراه اسبان و شتران، از آن آشامیدند و سیراب گردیدند.

**[ترجمه]

«۸»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَطِیَّهَ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فِی غَزْوَهِ تَبُوکَ اخْلُفْنِی فِی أَهْلِی فَقَالَ عَلِیٌّ علیه السلام یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّی أَکْرَهُ أَنْ تَقُولُ الْعَرَبُ خَذَلَ ابْنَ عَمِّهِ وَ تَخَلَّفَ عَنْهُ فَقَالَ أَ مَا تَرْضَی أَنْ تَکُونَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی قَالَ بَلَی قَالَ فَاخْلُفْنِی (۵).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابوسعید حذری گفت: در غزوه تبوک، رسول خدا صلی الله علیه و آله به علی بن ابی طالب علیه السّلام فرمود: «در میان خانواده ام جانشین من باش.» علی علیه السّلام عرض نمود: ای رسول خدا! خوش ندارم که عرب

بگوید: (علی) پسرعمویش را وانهاد و از همراهی او بازایستاد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من همانند هارون نسبت به موسی باشی؟». عرض کرد: آری. فرمود: «پس جانشین من باش» - .امالی ابن الشیخ: ۱۶۴ - .

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ جَعْفَرِ

ص: ۲۳۲

۱- فی أصل العقبه خ ل.

۲- فی الاحتجاج: الی المدینه سالما.

۳- فی الاحتجاج: من کان دبر علیه و علی علی.

۴- احتجاج الطبرسیّ: ۳۰- ۳۳، التفسیر المنسوب الی الامام العسکریّ علیه السلام: ۱۵۲- ۱۵۶ و فیه: بما دفع اللّه عنه.

۵- أمالی ابن الشیخ: ۱۶۴.

بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (۱) بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ علیهم السلام قَالَ: خَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تُخَلِّفُنِي بَعْدَكَ قَالَ أَ لَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: از علی علیه السّلام روایت شده است که فرمود: در غزوه تبوک، رسول خدا صلی الله علیه و آله، علی را به جانشینی خویش باقی نهاد. عرض داشت: ای رسول خدا! مرا پشت سر خودت بر جای می‌نهی؟. فرمود: «آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من همانند هارون نسبت به موسی باشی، جز آنکه بعد از من پیامبری نیست؟» - . امالی ابن الشیخ:۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ص، قصص الأنبياء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ أَخِيهِ عَلِيٍّ عَنِ النَّضْرِ عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرٍ قَالَ: قَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَسْمَاءَ الْمُنَافِقِينَ فَقَالَ لَا وَ لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا كَانَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ كَانَ يَسِيرُ عَلَى نَاقَتِهِ وَ النَّاسُ أَمَامَهُ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى الْعَقَبَةِ وَ قَدْ جَلَسَ عَلَيْهَا أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا سِتَّةٌ مِنْ قُرَيْشٍ وَ ثَمَانِيَةٌ مِنْ أَفْنَاءِ النَّاسِ أَوْ عَلَى عَكْسِ هَذَا (۳) فَأَتَاهُ جَبْرَئِيلُ علیه السلام فَقَالَ إِنَّ فُلَاناً وَ فُلَاناً وَ فُلَاناً فَقَدْ قَعَدُوا (۴) لَكَ عَلَى الْعَقَبَةِ لِيُنَفِّرُوا نَاقَتَكَ فَنَادَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَا فُلَانُ وَ يَا فُلَانُ وَ يَا فُلَانُ أَنْتُمُ الْقُعُودُ لِتُنَفِّرُوا نَاقَتِي وَ كَانَ حُذَيْفَةُ خَلْفَهُ فَلَحِقَ (۵) بِهِمْ فَقَالَ يَا حُذَيْفَةُ سَمِعْتَ قَالَ نَعَمْ قَالَ اكْتُمْ (۶).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: موسی بن بکر روایت کرده است که گفت: یکی از اصحاب ما به امام صادق علیه السّلام عرض داشت: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله نام منافقان را دانست؟ فرمود: نه، ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که در غزوه تبوک بود، سوار بر شترش راه می پیمود و مردم پیشاپیش او قرار داشتند. و چون به (آن گردنه) رسید که ۱۴ مرد: شش نفر از قریش و هشت نفر از افراد ناشناس - یا عکس این - . شک از راوی است. - -

در آن به کمین نشسته بودند، جبرئیل نزد وی آمد و فرمود: فلان و فلان و فلان بر این گردنه در کمین تو نشسته اند تا شترت را برمانند. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز آنان را مورد خطاب قرار داد: «ای فلان و ای فلان و ای فلان: آیا شما نشسته اید که شتر مرا برانید؟» و حذیفه در پشت سر او قرار داشت و به آن ها ملحق گردید. فرمود: «ای حذیفه شنیدی؟». گفت: آری. فرمود: «پنهان دار».

**[ترجمه]

«۱۱»

يج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا زَالَ الْقُرْآنُ يَنْزِلُ بِكَلَامِ الْمُنَافِقِينَ حَتَّى تَرَكُوا الْكَلَامَ وَ اقْتَصَرُوا

بِالْحَوَاجِبِ يَغْمِزُونَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ تَأْمَنُونَ (٧) أَنْ تُسَمَّوْا (٨) فِي الْقُرْآنِ فَتَفْتَضِحُوا أَنْتُمْ وَ عَقِبُكُمْ هَذِهِ عَقَبَةٌ بَيْنَ أَيْدِينَا لَوْ رَمَيْنَا (٩) بِهِ مِنْهَا يَنْقَطِعُ (١٠) فَقَعَدُوا عَلَى الْعَقَبَةِ وَ يُقَالُ لَهَا عَقَبَةُ ذِي فَتْقٍ (١١) وَ قَالَ حُذَيْفَةُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا أَرَادَ النَّوْمَ عَلَى نَاقَتِهِ اقْتَصَدَتْ فِي السَّيْرِ فَقَالَ حُذَيْفَةُ قُلْتُ لَيْلَةً

١- في نسخه من الأمالي: عبيد اللّه.

٢- أمالي ابن الشيخ: ٢١٨.

٣- الشك من الراوي.

۴- قد قعدوا خ ل.

۵- فلحق به خ ل.

۶- قصص الأنبياء مخطوط.

٧- لا تأمنوا خ ل.

٨- تسمعوا خ ل.

٩- رميناه خ ل.

١٠- لتقطع خ ل.

١١- فيق خ ل.

مِنَ اللَّيَالِي لَا وَ اللَّهِ لَا أُفَارِقُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله علیه و آله قَالَ فَجَعَلْتُ أَحْبِسُ نَاقَتِي عَلَيْهِ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله فَقَالَ هَذَا فُلَانٌ وَ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ حَتَّى عَدَّهُمْ قَدْ قَعَدُوا يَنْفِرُونَ بِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ يَا فُلَانُ يَا فُلَانُ يَا فُلَانُ يَا أَعْدَاءَ اللَّهِ حَتَّى سَمَّاهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ كُلِّهِمْ ثُمَّ نَظَرَ فَإِذَا حُذَيْفَةُ فَقَالَ عَرَفْتَهُمْ قُلْتُ نَعَمْ بِرَوَاحِلِهِمْ وَ هُمْ مُتَلَثِّمُونَ فَقَالَ لَا تُخْبِرْ بِهِمْ أَحَداً فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ فَلَا تَقْتُلُهُمْ قَالَ إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يَقُولَ النَّاسُ قَاتَلَ بِهِمْ حَتَّى ظَفِرَ فَقَتَلَهُمْ (۱) فَكَانُوا مِنْ قُرَيْشٍ.

**[ترجمه]الخرائج: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که فرمود: قرآن همواره با سخنان منافقان نازل می گردید. تا آنکه آنان سخن را ترک کردند و به اشاره ابرو بسنده کردند. یکی از آن ها گفت: ایمن هستید که در قرآن نامتان ذکر گردد و شما و نسلتان رسوا گردید. این گردنه ای است که پیش روی ماست، اگر او را از آن فرو افکنیم، کشته می شود. و با این اندیشه بر آن گردنه که عقبه ذی فتق(گردنه شکافته) نام داشت، (به کمین) نشستند. و حذیفه گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله، هنگامی که قصد خواب بر شتر را داشت، در رفتن شتاب نمی کردم. حذیفه گفت: شبی از شب ها گفتم: نه، به خدا سوگند که از رسول خدا صلی الله علیه و آله جدا نمی گردم. گفت: شترم را کنار او نگاه داشتم و جبرئیل بر رسول خدا صلی الله علیه و آله فرود آمد و عرض داشت: فلان و فلان و فلان و (آنان را برشمرد) به کمین نشسته اند تا (شتر) تو را رم دهند. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز با آگاهی از این امر، فرمود: «ای فلان و فلان و فلان! ای دشمنان خدا»، تا آنکه همه آنان را به اسم نامید. سپس نگاه کرد و با من مواجه شد. فرمود: «آنان را شناختی؟» گفتم: آنان را که نقاب بر چهره داشتند، از روی شترهایشان شناختم. فرمود: «درباره آنان کسی را آگاه مساز». گفتم: ای رسول خدا! آیا آنان را نمی کشی؟ فرمود: «خوش ندارم که مردم بگویند: به یاری آنان جنگید و چون چیرگی یافت، آنان را هلاک ساخت.» و (آن منافقان) از قریش بودند.

**[ترجمه]

«۱۲»

يج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ أَنَّهُ صلى الله علیه و آله لَمَّا تَوَجَّهَ إِلَى تَبُوكَ ضَلَّتْ نَاقَتُهُ الْقَصْوَى وَ عِنْدَهُ عُمَارَةُ بْنُ حَزْمٍ قَالَ كَالْمُسْتَهْزِئِ يُخْبِرُنَا مُحَمَّدٌ بِخَبَرِ السَّمَاءِ وَ لَا يَدْرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ فَقَالَ علیه السلام إِنِّي لَا أَعْلَمُ إِلَّا مَا عَلَّمَنِيَ اللَّهُ وَ قَدْ أَخْبَرَنِي الْآنَ أَنَّهَا بِشِعْبِ كَذَا وَ كَذَا وَ زِمَامُهَا مُلْتَفٌّ بِشَجَرَةٍ فَكَانَ كَمَا قَالَ (۲).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله راهی تبوک گردید، شتر او (قصوی) گم شد و عماره بن حزم که همراه او بود به تمسخر گفت: محمد ما را از خبر آسمان آگاه می سازد و حال آنکه نمی داند شتر خودش کجاست؟! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «من جز آنچه خداوند مرا آموخته است نمی دانم و هم اکنون او مرا آگاه ساخته است که آن شتر در فلان وادی (دره) می باشد و افسار آن نیز به درختی پیچیده است. و همانگونه که فرمود بود (یافته شد).

**[ترجمه]

«۱۳»

يج، الخرائج و الجرائح مِنْ مُعْجِزَاتِهِ أَنَّهُ لَمَّا غَزَا بِتَبُوكَ كَانَ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَمْسَةٌ وَ عِشْرُونَ أَلْفاً سِوَى خَدَمِهِمْ فَمَرَّ صلى الله عليه و آله فِي مَسِيرِهِ بِجَبَلٍ يَرْشَحُ الْمَاءُ مِنْ أَعْلَاهُ إِلَى أَسْفَلِهِ مِنْ غَيْرِ سَيَلَانٍ فَقَالُوا مَا أَعْجَبَ رَشْحَ هَذَا الْجَبَلِ فَقَالَ إِنَّهُ يَبْكِي قَالُوا وَ الْجَبَلُ يَبْكِي قَالَ أَ تُحِبُّونَ أَنْ تَعْلَمُوا ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ قَالَ أَيُّهَا الْجَبَلُ مِمَّ بُكَاؤُكَ فَأَجَابَهُ الْجَبَلُ وَ قَدْ سَمِعَهُ الْجَمَاعَةُ بِلِسَانٍ (۳) فَصِيحٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَرَّ بِي عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَ هُوَ يَتْلُو نَارٌ وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ فَأَنَا أَبْكِي مُنْذُ ذَلِكَ الْيَوْمِ خَوْفاً مِنْ أَنْ أَكُونَ مِنْ تِلْكَ الْحِجَارَةِ فَقَالَ (۴) اسْكُنْ مَكَانَكَ (۵) فَلَسْتَ مِنْهَا إِنَّمَا تِلْكَ الْحِجَارَةُ الْكِبْرِيتُ فَجَفَّ ذَلِكَ الرَّشْحُ مِنَ الْجَبَلِ فِي الْوَقْتِ حَتَّى لَمْ يُرَ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ الرَّشْحِ وَ مِنْ تِلْكَ الرُّطُوبَةِ الَّتِي كَانَتْ (۶).

ص: ۲۳۴

۱- اذا ظفر قتلهم خ ل.

۲- لم نجد هذا و ما تقدم من الخرائج فی النسخه المطبوعه، و قد ذکرت سابقا ان الخرائج المطبوع کالملخص من النسخه التی کانت عند المصنّف.

۳- بکلام خ ل.

۴- قد سقط من الخرائج المطبوع قوله: «فأنا» الی هاهنا.

۵- اسکن من بکائک خ ل.

۶- الخرائج: ۱۸۹.

**[ترجمه]الخرائج: از معجزات پیامبر صلی الله علیه و آله آن بود که چون به تبوک لشکر کشید، بیست و پنج هزار نفر از مسلمانان، به جز خدمتکارانشان، او را همراهی می کردند. و پیامبر صلی الله علیه و آله در مسیر خود از کوهی گذشت که آب بدون جوشش از بالا به پایین آن چکه می کرد. گفتند: چکه و (تراوش آب) این کوه چه شگفت انگیز است! فرمود: «این کوه در حال گریستن است». گفتند: مگر کوه هم می گرید؟ فرمود: «آیا دوست دارید که از آن آگاه گردید؟» گفتند: آری. فرمود: «ای کوه! گریه تو به چه سبب است؟» در این هنگام کوه با زبانی فصیح که همگان آن را شنیدند به وی پاسخ داد: ای رسول خدا! عیسی بن مریم بر من گذشت در حالی که (این آیه را) تلاوت می کرد: «نارٌ وَقودُها النَّاسَ وُ الحِجَارَهُ»، {آتشی که هیزم آن مردم و سنگ هستند.} و من از آن روز که مبادا من نیز از آن سنگ‌ها باشم، می گریم. پیامبر فرمود: «در جایت آرام گیر که تو از آن (سنگ‌ها) نیستی. آن سنگ تنها گوگرد است». همان دم که این سخن از زبان پیامبر صلی الله علیه و آله گفته شد، چنان آن چکه و تراوش از کوه خشک گردید، که چیزی از آن تراوش و رطوبت دیده نشد. - . الخرائج: ۱۸۹ -

**[ترجمه]

«۱۴»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ صَارَ بِتَبُوکَ فَاخْتَلَفَ (۱) الرُّسُلُ بَیْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَلِکِ الرُّوم فَطَالَتْ فِی ذَلِکَ الْأَیَّامُ حَتَّی نَفِدَ الزَّادُ فَشَکَوْا إِلَیْهِ نَفَادَهُ فَقَالَ مَنْ کَانَ مَعَهُ شَیْ ءٌ مِنَ الدَّقِیقِ أَوِ التَّمْرِ أَوِ السَّوِیقِ (۲) فَلْیَأْتِنِی فَجَاءَ أَحَدٌ بِدَقِیقٍ (۳) وَ الْآخَرُ بِکَفِّ تَمْرٍ وَ الْآخَرُ بِکَفِّ سَوِیقٍ فَبَسَطَ رِدَاءَهُ وَ جَعَلَ ذَلِکَ عَلَیْهِ وَ وَضَعَ یَدَهُ عَلَی کُلِّ وَاحِدٍ (۴) مِنْهَا ثُمَّ قَالَ نَادُوا فِی النَّاسِ مَنْ أَرَادَ الزَّادَ فَلْیَأْتِ فَأَقْبَلَ النَّاسُ یَأْخُذُونَ الدَّقِیقَ وَ التَّمْرَ وَ السَّوِیقَ حَتَّی مَلَئُوا جَمِیعَ مَا کَانَ مَعَهُمْ مِنَ الْأَوْعِیَهِ وَ ذَلِکَ الدَّقِیقُ وَ التَّمْرُ وَ السَّوِیقُ عَلَی حَالِهِ مَا نَقَصَ مِنْ وَاحِدٍ مِنْهَا شَیْ ءٌ وَ لَا زَادَ عَمَّا (۵) کَانَ ثُمَّ سَارَ إِلَی الْمَدِینَهِ فَنَزَلَ یَوْماً عَلَی وَادٍ کَانَ یُعْرَفُ فِیهِ الْمَاءُ فِیمَا تَقَدَّمَ فَوَجَدُوهُ یَابِساً لَا مَاءَ فِیهِ فَقَالُوا لَیْسَ فِی الْوَادِی مَاءٌ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ (۶) سَهْماً مِنْ کِنَانَتِهِ فَقَالَ لِرَجُلٍ خُذْهُ فَانْصِبْهُ فِی أَعْلَی الْوَادِی (۷) فَنَصَبَ فَتَفَجَّرَتْ مِنْ حَوْلِ السَّهْمِ اثْنَتَا عَشْرَهَ عَیْناً تَجْرِی فِی الْوَادِی مِنْ أَعْلَاهُ إِلَی أَسْفَلِهِ وَ ارْتَوَوْا (۸) وَ مَلَئُوا الْقِرَبَ (۹).

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله راهی تبوک گردید و (در این مدت) میان او و پادشاه روم پیک ها در حرکت بودند و در این امر روزهایی طولانی سپری گشت تا آنکه زاد و توشه مسلمانان تمام گشت و از نبود آذوقه نزد وی شکایت بردند. حضرت فرمود: «هر که همراه خود مقداری آرد یا خرما یا آرد سفید و الک شده دارد، نزد من آورد». به این ترتیب یکی آرد و دیگری یک مشت خرما و دیگری یک مشت آرد سفید و الک شده آورد. پیامبر صلی الله علیه و آله ردای خویش را پهن کرد و آن ها را بر روی آن نهاد و دستش را بر روی هر یک از آن ها گذاشت، سپس فرمود: «در مردم ندا دهید: هر که زاد و توشه می خواهد، بیاید». مردم پیش آمدند و آرد و خرما و آرد سفید و الک شده می گرفتند تا آنکه همه ظرف هایشان را پر ساختند. و آن آرد و خرما و آرد سفید و الک شده در همان حال قبلی خود بود و چیزی از آن ها افزون یا کم نگشته بود. سپس به سوی مدینه حرکت کرد و روزی در دره ای فرود آمد که قبلا در آن آب مشاهده کرده بود. ولی آن دره را خشکیده یافتند که هیچ آبی در آن نبود. گفتند: ای رسول خدا! در این دره آبی نیست. پیامبر صلی الله علیه و آله تیری از تیردان خویش بر گرفت و به مردی فرمود: «این تیر را بر گیر و آن را در بالای دره نصب کن». (آن مرد)

چنین کرد و از اطراف تیر دوازده چشمه جوشیدند و از بالای دره به سوی پایین آن جاری گشتند و آنان از آن سیراب گردیدند و مشک ها را پر کردند. - . الخرائج:۱۸۹ -

**[ترجمه]

«۱۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ کَثِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِهِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا قَالَ هُمْ أَصْحَابُ الْعَقَبَهِ (۱۰).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: درباره آیه: «إنَّما إستَزَلَّهُمُ الشَّیطَانُ بِبَعضِ مَا کَسَبُوا»، {تنها به خاطر برخی از آنچه به چنگ آوردند، شیطان آنان را به لغزش دچار ساخت.} عبدالرحمن بن کثیر از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: مقصود اصحاب عقبه هستند. - . تفسیر عیاشی۱: ۲۰۱ -

**[ترجمه]

«۱۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ لَوْ کانَ عَرَضاً قَرِیباً وَ سَفَراً قاصِداً لَاتَّبَعُوکَ الْآیَهَ إِنَّهُمْ یَسْتَطِیعُونَ وَ قَدْ کَانَ فِی عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ لَوْ کَانَ عَرَضاً قَرِیباً وَ سَفَراً قَاصِداً لَفَعَلُوا (۱۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از زراره و حمران و محمد بن مسلم از امام محمد باقر علیه السّلام و امام جعفر صادق علیه السّلام درباره آیه: «لَوْ کانَ عَرَضاً قَرِیباً وَ سَفَراً قاصِداً لَاَتَّبَعُوکَ» روایت شده است: آنان توانایی داشتند و خداوند می دانست که اگر غنیمتی در دسترس و سفری نزدیک بود، بی تردید آن سفر را به انجام می رساندند. - . تفسیر عیاشی۲: ۸۹ -

**[ترجمه]

بیان

کأن المعنی أن الغرض بیان أنهم کانوا مستطیعین للفعل و لم یفعلوا إذ کان فی علم الله أنه لو کان موافقا لأغراضهم لفعلوا.

**[ترجمه]گویا معنی بر این مفهوم دلالت دارد که مقصود، بیان توانایی آنان برای انجام کار است که آن را انجام ندادند. و خداوند آگاه بود که اگر آن عمل موافق اهداف آنان بود، بی هیچ تردیدی آن را به انجام می رساندند.

**[ترجمه]

«۱۷»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْمُغِيرَهِ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ

۱- و اختلف خ ل.

۲- من دقیق أو تمر أو سویق خ ل.

۳- بکف دقیق خ ل.

۴- واحده خ ل.

۵- علی ما کان خ ل.

۶- فی المصدر: فأخرج.

۷- ماء خ.

۸- و رووا خ ل. أقول: فی المصدر: فرووا.

۹- الخرائج: ۱۸۹.

۱۰- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۰۱.

۱۱- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۸۹.

لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً قَالَ يَعْنِي بِالْعُدَّهِ النِّيَّهَ يَقُولُ لَوْ كَانَ لَهُمْ نِيَّهٌ لَخَرَجُوا (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از مغیره روایت است که گفت: درباره این کلام خداوند: «وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً » از او شنیدم که فرمود: مقصودش از «عُدَّه»: نیت و قصد است. یعنی اگر نیت و قصد(خروج) داشتند، بی تردید خارج می گشتند - . تفسیر عیاشی ۲: ۸۹ - .

**[ترجمه]

بیان

لا یبعد أن یکون النیّه تصحیف التهیئه.

**[ترجمه]بعید نیست که: «نیه» تصحیف «تهیئه» (آماده گشتن) باشد.

**[ترجمه]

«۱۸»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَهُ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ إِلَى قَوْلِهِ نُعَذِّبْ طائِفَةً قَالَ قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام تَفْسِيرُ هَذِهِ الْآيَهِ قَالَ تَفْسِيرُهَا وَ اللَّهِ مَا نَزَلَتْ آيَهٌ قَطُّ إِلَّا وَ لَهَا تَفْسِيرٌ ثُمَّ قَالَ نَعَمْ نَزَلَتْ فِي عَدَدِ بَنِي أُمَيَّهَ وَ الْعَشَرَهِ (۲) مَعَهُمْ إِنَّهُمُ اجْتَمَعُوا اثْنَا عَشَرَ فَكَمَنُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي الْعَقَبَهِ وَ ائْتَمَرُوا بَيْنَهُمْ لِيَقْتُلُوهُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ إِنْ فَطَنَ نَقُولُ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ وَ إِنْ لَمْ يَفْطُنْ لَنَقْتُلَنَّهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَهَ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ فَقَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صلی الله علیه و آله قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ يَعْنِي مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَهٍ مِنْكُمْ يَعْنِي عَلِيّاً إِنْ يَعْفُ عَنْهُمَا فِي أَنْ يَلْعَنَهُمَا عَلَى الْمَنَابِرِ وَ يَلْعَنَ غَيْرَهُمَا فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَهٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از جابر جعفی روایت است که گفت: امام محمد باقر علیه السّلام فرمود: این آیه: «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ » تا قول خداوند: «نُعَذِّبْ طائِفَةً » نازل گشت. گفت: به امام محمد باقر علیه السّلام عرض کردم: تفسیر این آیه چیست؟ فرمود: تفسیرش را (اکنون بیان می کنم)، که به خدا سوگند هرگز آیه ای نازل نگشت، مگر آنکه تفسیری دارد. سپس فرمود: آری، این آیه درباره گروهی از بنی امیه و ده نفر همراه آنان نازل گردید. آن دوازده نفر در گردنه کوه به کمین رسول خدا صلی الله علیه و آله نشستند و میان خود توافق کردند تا او را بکشند و یکی از آن ها به دیگری گفت: اگر متوجه شد، می گوییم: تنها شوخی و تفریح می کردیم و اگر متوجه نشد، او را می کشیم. به همین خاطر خداوند این آیه را نازل فرمود: «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»، {اگر از آنان بپرسی، بی تردید خواهند گفت تنها مشغول شوخی و تفریح بودیم.} خداوند به پیامبرش فرمود: «قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ»: یعنی بگو: آیا خدا و آیات او و محمد صلی الله علیه و آله را «كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ»: تمسخر می کردید؟ «لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ»: مقصودش علی علیه

السّلام است که اگر از آن دو بگذرد واز لعنشان در منابر خودداری ورزد و جز آن دو را لعن کند. و این معنی سخن خداوند است که اگر گروهی از شما را مورد بخشش خویش قرار دهیم، گروهی دیگر را عذاب می سازیم - . تفسیر عیاشی ۲: ۹۵ - .

**[ترجمه]

بیان

لعل المعنی أن العفو و العذاب اللذین نسبهما إلی نفسه إنما هو عفو علی علیه السلام و انتقامه إذ کانا بأمره تعالی و قد عفا أمیر المؤمنین علیه السلام عن اثنین منهم یعنی أبا بکر و عمر فلم یجاهر بلعنهما و البراءه منهما و جاهر بسبّ العشره الباقیه و حاربهم و تبرأ منهم.

**[ترجمه]شاید مقصود از عفو و عذابی که خدا آن را به خود منتسب ساخته است، همان بخشش و انتقام گیری حضرت علی علیه السّلام باشد. چرا که عفو و انتقام او به امر خدا بود و امیرالمومنین علیه السّلام دو نفر از آن ها یعنی ابوبکر و عمر را مورد گذشت قرار داد و آشکارا آنان را لعن نکرد و از آن دو بیزاری نجست. ولی ده نفر باقیمانده را آشکارا لعن کرد و با آنان به پیکار برخاست و از آنان بیزاری جست.

**[ترجمه]

«۱۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ تَعَالَی رَضُوا بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ قَالَ مَعَ النِّسَاءِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: درباره سخن حق تعالی: «رَضُوا بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ» ازدجابر از امام محمد باقر علیه السّلام روایت شده است که فرمود: مقصود، همراه زنان است. - . تفسیر عیاشی۲: ۱۰۳ -

**[ترجمه]

«۲۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ الْحَلَبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِهِ رَضُوا بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ فَقَالَ النِّسَاءُ إِنَّهُمْ قَالُوا إِنَّ بُیُوتَنا عَوْرَهٌ وَ کَانَتْ بُیُوتُهُمْ فِی أَطْرَافِ

ص: ۲۳۶

۱- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۸۹.

۲- استظهر المصنّف فی الهامش انه مصحف: «نزلت فی التیمی و العدوی و العشره معهما» أقول: یوجد ما استظهره فی المصدر

ايضا.

٣- تفسير العيّاشيّ ٢: ٩٥.

٤- تفسير العيّاشيّ ٢: ١٠٣.

الْبُيُوتِ حَيْثُ يَتَقَرَّرُ (۱) النَّاسُ فَأَكْذَبَهُمُ اللَّهُ قَالَ وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً وَ هِيَ رَفِيعَهُ السَّمْكِ حَصِينَهٌ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از عبیدالله حلبی روایت است که گفت: از او درباره «رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ» پرسش نمودم. در پاسخ فرمود: مقصود با زنان است. آنان گفتند: خانه های ما ناامن و غیراستوار است و خانه هایشان در اطراف محل تجمع مردم قرار داشت و اماکنی خلوت بود. ولی خداوند گفته آنان را دروغ دانست و فرمود: «وَ مَا هِيَ بَعَورَةٍ إن يُرِيدُونَ إلّا فِرَاراً»، {خانه هایشان سست و ناامن نیست بلکه تنها در پی گریز (از جهاد) هستند.} چرا که خانه های آنان بلند و استوار بود.

**[ترجمه]

بیان

لعلهم فی تلک الغزوه أیضا قالوا إن بیوتنا عوره و إن لم یذکر الله تعالی فیها مع أنه علیه السلام إنما فسر الآیتین و لا یلزم أن تکونا فی غزوه واحده و یحتمل أن یکون الاختصار المخل من الراوی.

**[ترجمه]امکان دارد که آنان در آن غزوه نیز گفته باشند که خانه های ما استوار و ایمن نیست، هر چند پروردگار در آن غزوه، آن را ذکر نکرده است. و از دیگر سو، حضرت علیه السّلام تنها این دو آیه را تفسیر کرده است و الزاماً به این معنی نیست که آن دو آیه مربوط به یک غزوه باشند. و این امر نیز متحمل است که این اختصار مخلّ از جانب راوی صورت گرفته باشد.

**[ترجمه]

«۲۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ عَلَى الثَّلاثَهِ الَّذِينَ خُلِّفُوا قَالَ كَعْبٌ وَ مُرَارَهُ بْنُ الرَّبِيعِ (۲) وَ هِلَالُ بْنُ أُمَيَّهَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از علی بن ابی حمزه، از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که گفت: از او درباره ی «وَ عَلَى الثَّلاثَهِ الَّذينَ خُلِّفُوا » سوال پرسیدم. فرمود: (آنان) کعب و مراره بن ربیع و هلال بن امیه بودند. - .تفسیر عیاشی ۲: ۱۱۵ -

**[ترجمه]

«۲۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ فَيْضِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام كَيْفَ تَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَهَ فِي التَّوْبَهِ وَ عَلَى الثَّلاثَهِ الَّذِينَ خُلِّفُوا قَالَ قُلْتُ خُلِّفُوا قَالَ لَوْ خُلِّفُوا لَكَانُوا فِي حَالِ طَاعَهٍ وَ زَادَ الْحُسَيْنُ بْنُ الْمُخْتَارِ عَنْهُ لَوْ كَانُوا خُلِّفُوا مَا كَانَ عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ وَ لَكِنَّهُمْ خَالَفُوا عُثْمَانُ وَ صَاحِبَاهُ أَمَا وَ اللَّهِ مَا سَمِعُوا صَوْتَ حَافِرٍ وَ لَا قَعْقَعَهَ سِلَاحٍ إِلَّا قَالُوا أُتِينَا فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْخَوْفَ حَتَّى

أَصْبَحُوا قَالَ صَفْوَانُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ کَانَ أَبُو لُبَابَهَ أَحَدَهُمْ یَعْنِی فِی وَ عَلَی الثَّلاثَهِ الَّذِینَ خُلِّفُوا (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از فیض بن مختار روایت است که گفت: امام صادق علیه السّلام فرمود: این آیه سوره توبه: «وَ عَلَی الثَّلاـثَهِ الَّذینَ خُلِّفُوا » را چگونه قرائت می کنی؟ گفتم: «خُلِّفُوا» یعنی عقب ماندند. فرمود: اگر عقب مانده بودند، در حال اطاعت و فرمانبری بودند.

و حسین بن مختار افزون بر سخن او آورده است: اگر آنان عقب مانده بودند، راهی برای عذاب آنان نبود. بلکه آنان یعنی عثمان و دو یارش، «خالفوا»: مخالفت کردند. آگاه باشید که سوگند به خدا، هرگاه صدای سمّ ستور و چکاچک سلاح را می‌شنیدند، می گفتند: بر ما یورش آوردند. و خداوند ترس را بر آنان مسلط ساخت تا آنکه در صبح درآمدند. صفوان گفت: امام صادق علیه السّلام فرمود: در آیه «وَ عَلَی الثَّلاـثَهِ الَّذینَ خُلِّفُوا »، ابولبابه هم یکی از آن سه تن بود - . تفسیر عیاشی ۲ ۱۱۶:-۱۱۵ - .

**[ترجمه]

«۲۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ سَلَّامٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوبُوا قَالَ أَقَالَهُمْ فَوَ اللَّهِ مَا تَابُوا (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: درباره «ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوبُوا »، از سلام، از امام محمد باقر علیه السّلام روایت است که فرمود: خداوند از آنان درگذشت، ولی به خدا سوگند که آنان توبه نکردند - . تفسیر عیاشی ۲: ۱۱۶-۱۱۵ - .

**[ترجمه]

بیان

علی هذا یکون المراد بقوله تعالی تابَ عَلَیْهِمْ دعاهم إلی التوبه.

**[ترجمه]علی هذا یکون المراد بقوله تعالی تابَ عَلَیْهِمْ دعاهم إلی التوبه.

**[ترجمه]

«۲۴»

م، تفسیر الإمام علیه السلام قَالَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیهما السلام لَقَدْ کَانَ مِنَ الْمُنَافِقِینَ وَ الضُّعَفَاءِ مِنْ

١- ينفر خ ل. أقول: فى المصدر: حيث يتفرد (يتقذر خ ل).
٢- طرار بن ربيعه خ ل. أقول: الموجود فى المصدر و سيره ابن هشام: مراره بن الربيع كما فى الصلب.
٣- تفسير العيّاشىّ ٢: ١١٥.
۴- تفسير العيّاشىّ ٢: ١١٥ و ١١۶.
۵- تفسير العيّاشىّ ٢: ١١٥ و ١١۶.

أَشْبَاهِ الْمُنَافِقِينَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَيْضاً قَصْدٌ (١) إِلَى تَخْرِيبِ الْمَسَاجِدِ بِالْمَدِينَهِ وَ إِلَى تَخْرِيبِ مَسَاجِدِ الدُّنْيَا كُلِّهَا بِمَا هَمُّوا بِهِ مِنْ قَتْلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عليهما السلام بِالْمَدِينَهِ وَ مِنْ قَتْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِی طَرِيقِهِمْ إِلَى الْعَقَبَهِ وَ لَقَدْ زَادَ اللَّهُ فِی ذَلِکَ السَّيْرِ إِلَى تَبُوکَ فِی بَصَائِرِ الْمُسْتَبْصِرِينَ وَ فِی قَطْعِ مَعَاذِيرِ مُتَمَرِّدِيهِمْ زِيَادَاتٍ تَلِيقُ بِجَلَالِ اللَّهِ وَ طَوْلِهِ (٢) عَلَى عِبَادِهِ مِنْهَا لَمَّا كَانُوا (٣) مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِی مَسِيرِهِ (۴) إِلَى تَبُوکَ قَالُوا لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى عليه السلام وَ كَانَتْ آيَهُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الظَّاهِرَهُ لَهُمْ فِی ذَلِکَ أَعْظَمَ مِنَ الْآيَهِ الظَّاهِرَهِ لِقَوْمِ مُوسَى وَ ذَلِکَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا أُمِرَ بِالْمَسِيرِ إِلَى تَبُوکَ أُمِرَ بِأَنْ يُخَلِّفَ عَلِيّاً بِالْمَدِينَهِ فَقَالَ عَلِيٌّ عليه السلام يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا كُنْتُ أُحِبُّ أَنْ أَتَخَلَّفَ عَنْکَ فِی شَیْ ءٍ مِنْ أُمُورِکَ وَ أَنْ أَغِيبَ عَنْ مُشَاهَدَتِکَ وَ النَّظَرِ إِلَى هَدْيِکَ وَ سَمْتِکَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا عَلِيُّ أَ مَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی (۵) وَ أَنَّ لَکَ فِی مُقَامِکَ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَ الَّذِی يَكُونُ لَکَ لَوْ خَرَجْتَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ لَکَ مِثْلَ أُجُورِ كُلِّ مَنْ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُوقِناً (۶) طَائِعاً وَ أَنَّ لَکَ عَلَى اللَّهِ يَا عَلِيُّ لِمَحَبَّتِکَ (٧) أَنْ تُشَاهِدَ مِنْ مُحَمَّدٍ سَمْتَهُ فِی سَائِرِ أَحْوَالِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ جَبْرَئِيلَ فِی جَمِيعِ مَسِيرِنَا هَذَا أَنْ يَرْفَعَ الْأَرْضَ الَّتِی نَسِيرُ عَلَيْهَا وَ الْأَرْضَ الَّتِی تَكُونُ أَنْتَ عَلَيْهَا وَ يُقَوِّیَ بَصَرَکَ حَتَّى تُشَاهِدَ مُحَمَّداً وَ أَصْحَابَهُ فِی سَائِرِ أَحْوَالِکَ وَ أَحْوَالِهِ فَلَا يَفُوتُکَ الْأُنْسُ مِنْ رُؤْيَتِهِ وَ رُؤْيَهِ أَصْحَابِهِ وَ يُغْنِيکَ ذَلِکَ عَنِ الْمُكَاتَبَهِ وَ الْمُرَاسَلَهِ فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ مَجْلِسِ زَيْنِ الْعَابِدِينَ عليه السلام لَمَّا ذَكَرَ هَذَا وَ قَالَ (٨) يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ كَيْفَ يَكُونُ هَذَا لِعَلِیٍّ إِنَّمَا يَكُونُ هَذَا لِلْأَنْبِيَاءِ دُونَ غَيْرِهِمْ (٩)

١- قصدوا خ ل.

٢- الطول: الفضل. العطاء.

٣- فی المصدر: من ذلک انهم.

۴- فی مصيره خ ل.

۵- فی التفسير بعد قوله: «بعدی»: تقيمها يا علی فان، و فی الاحتجاج: تقيم يا علی: أقول: و الضمير يرجع الى المدينه.

۶- موقنا: خ ل.

٧- و ان لک علی يا علی ان أسال اللّه لمحبتک خ ل. أقول: يوجد ذلک فی التفسير.

٨- فقال له خ ل.

٩- لا لغيرهم خ ل. أقول: يوجد فی التفسير و الاحتجاج.

فَقَالَ زَيْنُ الْعَابِدِينَ عليه السلام هَذَا هُوَ مُعْجِزَةٌ لِمُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا لِغَيْرِهِ لِأَنَّ اللَّهَ لَمَّا رَفَعَهُ بِدُعَاءِ مُحَمَّدٍ زَادَ فِي نُورِهِ (۱) وَ ضِيَائِهِ (۲) بِدُعَاءِ مُحَمَّدٍ حَتَّى شَاهَدَ مَا شَاهَدَ وَ أَدْرَكَ مَا أَدْرَكَ ثُمَّ قَالَ الْبَاقِرُ عليه السلام يَا عِبَادَ اللَّهِ مَا أَكْثَرَ ظُلْمَ كَثِيرٍ مِنْ (۳) هَذِهِ الْأُمَّهِ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام وَ أَقَلَّ إِنْصَافَهُمْ لَهُ يَمْنَعُونَ هَذَا (۴) مَا يُعْطُونَهُ سَائِرَ الصَّحَابَهِ وَ عَلِيٌّ عليه السلام أَفْضَلُهُمْ فَكَيْفَ يُمْنَعُ (۵) مَنْزِلَةً يُعْطُونَهَا غَيْرَهُ قِيلَ وَ كَيْفَ ذَلِكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ إِنَّكُمْ (۶) تَتَوَلَّوْنَ مُحِبِّي أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي قُحَافَهَ وَ تَتَبَرَّءُونَ مِنْ أَعْدَائِهِ كَائِناً مَنْ كَانَ وَ تَتَوَلَّوْنَ (۷) مُحِبِّي عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَ تَتَبَرَّءُونَ مِنْ أَعْدَائِهِ كَائِناً مَنْ كَانَ وَ تَتَوَلَّوْنَ مُحِبِّي عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ وَ تَتَبَرَّءُونَ مِنْ أَعْدَائِهِ كَائِناً مَنْ كَانَ حَتَّى إِذَا صَارَ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام قَالُوا نَتَوَلَّى مُحِبِّيهِ وَ لَنْ نَتَبَرَّأَ (۸) مِنْ أَعْدَائِهِ بَلْ نُحِبُّهُمْ وَ كَيْفَ يَجُوزُ (۹) هَذَا لَهُمْ وَ رَسُولُ اللَّهِ يَقُولُ (۱۰) اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ انْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَ اخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ فَتَرَوْنَهُمْ (۱۱) لَا يُعَادُونَ مَنْ عَادَاهُ وَ لَا يَخْذُلُونَ مَنْ خَذَلَهُ لَيْسَ هَذَا بِإِنْصَافٍ ثُمَّ أُخْرَى إِنَّهُمْ إِذَا ذُكِرَ لَهُمْ مَا اخْتَصَّ اللَّهُ بِهِ عَلِيّاً عليه السلام بِدُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ كَرَامَتِهِ (۱۲) عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ جَحَدُوهُ وَ هُمْ يَقْبَلُونَ مَا يُذْكَرُ لَهُمْ فِي غَيْرِهِ مِنَ الصَّحَابَهِ فَمَا الَّذِي مَنَعَ عَلِيّاً عليه السلام مَا جَعَلُوهُ لِأَصْحَابِ (۱۳) رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَذَا

۱- في الاحتجاج: في نور بصر.

۲- أيضا خ ل. أقول: المصدر خال عن كليهما.

۳- التفسير خال عن كلمه: كثير من.

۴- يمنعون عليا خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر ايضا.

۵- يمنعون خ ل. أقول: يوجد: ذلك أيضا في المصدر.

۶- لانكم خ ل. أقول: في التفسير: «لانهم» و الافعال التي بعده كلها بلفظه الغائب.

۷- في المصدر: و كذلك يتولون.

۸- في المصدر: و لا نتبرأ.

۹- في الاحتجاج. فكيف يجوز.

۱۰- في المصدر: يقول في علي.

۱۱- في التفسير: (افترونهم. افتراهم خ ل) و في الاحتجاج: أ فترونه لا يعادي من عاداه و لا يخذل من خذله.

۱۲- و كراماته خ ل.

۱۳- لسائر أصحاب خ ل. أقول: في المصدر ما جعله لسائر أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِذَا قِيلَ لَهُمْ إِنَّهُ كَانَ عَلَى الْمِنْبَرِ بِالْمَدِينَهِ يَخْطُبُ إِذْ نَادَى فِي خِلَالِ خُطْبَتِهِ يَا سَارِيَهُ الْجَبَلَ وَ عَجِبَتِ الصَّحَابَهُ (۱) وَ قَالُوا مَا هَذَا الْكَلَامُ الَّذِي فِي هَذِهِ الْخُطْبَهِ فَلَمَّا قَضَى الْخُطْبَهَ وَ الصَّلَاهَ قَالُوا مَا قَوْلُكَ فِي خُطْبَتِكَ يَا سَارِيَهُ الْجَبَلَ فَقَالَ اعْلَمُوا أَنَّنِي كُنْتُ أَخْطُبُ (۲) رَمَيْتُ (۳) بِبَصَرِي نَحْوَ النَّاحِيَهِ الَّتِي خَرَجَ فِيهَا إِخْوَانُكُمْ إِلَى غَزْوِ الْكَافِرِينَ بِنَهَاوَنْدَ وَ عَلَيْهِمْ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ فَفَتَحَ اللَّهُ لِيَ الْأَسْتَارَ وَ الْحُجُبَ وَ قَوَّى بَصَرِي حَتَّى رَأَيْتُهُمْ وَ قَدِ اصْطَفُّوا بَيْنَ يَدَيْ جَبَلٍ هُنَاكَ وَ قَدْ جَاءَ بَعْضُ الْكُفَّارِ لِيَدُورَ خَلْفَ سَارِيَهٍ فَيَهْجُمُوا عَلَيْهِ وَ عَلَى سَائِرِ مَنْ (۴) مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَيُحِيطُوا بِهِمْ فَيَقْتُلُونَهُمْ (۵) فَقُلْتُ يَا سَارِيَهُ الْجَبَلَ لِيَتَنَحَّى عَنْهُمْ (۶) فَيَمْنَعَهُمْ ذَلِكَ مِنْ أَنْ يُحِيطُوا بِهِمْ (۷) ثُمَّ يُقَاتِلُوا وَ مَنَحَ اللَّهُ (۸) إِخْوَانَكُمُ الْمُؤْمِنِينَ أَكْتَافَ الْكَافِرِينَ (۹) وَ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِلَادَهُمْ فَاحْفَظُوا هَذَا الْوَقْتَ فَسَيَرِدُ عَلَيْكُمُ الْخَبَرُ بِذَلِكَ وَ كَانَ بَيْنَ الْمَدِينَهِ وَ نَهَاوَنْدَ مَسِيرَهُ أَكْثَرَ مِنْ خَمْسِينَ يَوْماً قَالَ الْبَاقِرُ عليه السلام فَإِذَا كَانَ مِثْلُ هَذَا لِعُمَرَ فَكَيْفَ لَا يَكُونُ مِثْلُ هَذَا الْآخَرِ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام (۱۰) وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يُنْصِفُونَ بَلْ يُكَابِرُونَ ثُمَّ عَادَ الْبَاقِرُ عليه السلام إِلَى حَدِيثِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام قَالَ وَ كَانَ (۱۱) تَعَالَى يَرْفَعُ الْبِقَاعَ الَّتِي كَانَ عَلَيْهَا مُحَمَّدٌ صلى الله عليه و آله وَ يَسِيرُ فِيهَا لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام حَتَّى يُشَاهِدَهُمْ عَلَى أَحْوَالِهِمْ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ كُلَّمَا أَرَادَ غَزْوَهً

ص: ۲۴۰

۱- أصحابه خ ل.

۲- اعلموا انی و انا اخطب رمیت خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر الا ان فی الاحتجاج: اذ رمیت.

۳- إذ رمیت خ ل.

۴- خلف سعد و سائر من معه خ ل.

۵- فیقتلوهم خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۶- لتلتجئ الیهم خ ل. أقول: فی المصدر: لتلتجئ إلیه.

۷- فی المصدر: ان یحیطوا به.

۸- فی التفسیر: و فتح اللّه.

۹- فی المصدر: اکناف الکافرین.

۱۰- لأخی محمّد علیّ بن أبی طالب علیه السلام خ ل. أقول: المصدر خال عن لفظه الآخر.

۱۱- فکان اللّه خ ل، أقول: یوجد ذلک فی التفسیر.

وَرَّى بِغَيْرِهَا إِلَّا غَزَاهَ تَبُوكَ فَإِنَّهُ عَرَّفَهُمْ أَنَّهُ يُرِيدُهَا (۱) وَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَزَوَّدُوا لَهَا فَتَزَوَّدُوا لَهَا دَقِيقاً كَثِيراً يَخْتَبِزُونَهُ فِي طَرِيقِهِمْ وَ لَحْماً مَالِحاً وَ عَسَلًا وَ تَمْراً وَ كَانَ زَادُهُمْ كَثِيراً لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ حَثَّهُمْ عَلَى التَّزَوُّدِ لِبُعْدِ الشُّقَّهِ وَ صُعُوبَهِ الْمَفَاوِزِ وَ قِلَّهِ مَا بِهَا مِنَ الْخَيْرَاتِ فَسَارُوا أَيَّاماً وَ عَتَقَ طَعَامُهُمْ وَ ضَاقَتْ مِنْ بَقَايَاهُ صُدُورُهُمْ فَأَحَبُّوا طَعَاماً طَرِيّاً فَقَالَ قَوْمٌ مِنْهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ بَشِمْنَا (۲) هَذَا الَّذِي مَعَنَا مِنَ الطَّعَامِ فَقَدْ عَتَقَ وَ صَارَ يَابِساً (۳) وَ كَادَ يُرِيحُ وَ لَا صَبْرَ لَنَا عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا مَعَكُمْ قَالُوا خُبْزٌ وَ لَحْمٌ قَدِيدٌ مَالِحٌ (۴) وَ عَسَلٌ وَ تَمْرٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَنْتُمُ الْآنَ كَقَوْمِ مُوسَى لَمَّا قَالُوا (۵) لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ فَمَا (۶) الَّذِي تُرِيدُونَ قَالُوا نُرِيدُ لَحْماً طَرِيّاً قَدِيداً وَ لَحْماً مَشْوِيّاً مِنْ لَحْمِ الطُّيُورِ (۷) وَ مِنَ الْحَلْوَاءِ الْمَعْمُولِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَكِنَّكُمْ تُخَالِفُونَ فِي هَذِهِ الْوَاحِدَهِ بَنِي إِسْرَائِيلَ لِأَنَّهُمْ أَرَادُوا الْبَقْلَ وَ الْقِثَّاءَ وَ الْفُومَ وَ الْعَدَسَ وَ الْبَصَلَ فَاسْتَبْدَلُوا الَّذِي هُوَ أَدْنى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَ أَنْتُمْ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَفْضَلُ بِالَّذِي هُوَ دُونَهُ وَ سَوْفَ أَسْأَلُهُ (۸) لَكُمْ رَبِّي قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّ فِينَا مَنْ يَطْلُبُ مِثْلَ مَا طَلَبُوا مِنْ بَقْلِها وَ قِثَّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها فَقَالَ (۹) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَوْفَ يُعْطِيكُمُ اللَّهُ ذَلِكَ بِدُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱۰) يَا عِبَادَ اللَّهِ إِنَّ قَوْمَ عِيسَى لَمَّا سَأَلُوا عِيسَى أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ مَائِدَهً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُها عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ (۱۱) فَأَنْزَلَهَا عَلَيْهِمْ فَمَنْ

۱- في التفسير: بأنه يريدها.

۲- بشم من الطعام: اتخم: و من الشي ء: سئم. و في المصدر. قد سئمنا.

۳- غابا خ ل.

۴- في المصدر: و مالح.

۵- في المصدر: لما قالوا له.

۶- فما ذا خ ل.

۷- في المصدر: من لحوم الطير.

۸- أسأل خ ل.

۹- قال خ ل.

۱۰- فآمنوا به و صدقوه ثمّ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله خ ل. أقول: يوجد ذلك في التفسير الا ان فيه: ثم قال لهم.

۱۱- المائده: ۱۱۵.

كَفَرَ بَعْدُ مِنْهُمْ مَسَخَهُ اللَّهُ إِمَّا خِنْزِيراً وَ إِمَّا قِرْداً (۱) وَ إِمَّا دُبّاً وَ إِمَّا هِرّاً (۲) وَ إِمَّا عَلَى صُورَهِ بَعْضِ الطُّيُورِ وَ الدَّوَابِّ الَّتِی فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ حَتَّى مُسِخُوا عَلَى أَرْبَعِمِائَهِ نَوْعٍ مِنَ الْمَسْخِ وَ إِنَّ مُحَمَّداً رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا یَسْتَنْزِلُ لَکُمْ مَا سَأَلْتُمُوهُ مِنَ السَّمَاءِ حَتَّى یَحِلَّ بِکَافِرِکُمْ (۳) مَا حَلَّ بِکُفَّارِ قَوْمِ عِیسَى علیه السلام وَ إِنَّ مُحَمَّداً أَرْأَفُ بِکُمْ مِنْ أَنْ یُعَرِّضَکُمْ لِذَلِکَ ثُمَّ نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى طَائِرٍ فِی الْهَوَاءِ فَقَالَ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ قُلْ لِهَذَا الطَّائِرِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ یَأْمُرُکَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ فَقَالَهَا (۴) فَوَقَعَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا أَیُّهَا الطَّائِرُ إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکَ (۵) أَنْ تَکْبُرَ فَازْدَادَ عِظَماً (۶) حَتَّى صَارَ کَالتَّلِّ الْعَظِیمِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَصْحَابِهِ أَحِیطُوا بِهِ فَأَحَاطُوا بِهِ وَ کَانَ عِظَمُ ذَلِکَ (۷) الطَّیْرِ أَنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ وَ هُمْ فَوْقَ عَشَرَهِ آلَافٍ اصْطَفُّوا حَوْلَهُ فَاسْتَدَارَ صَفُّهُمْ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا أَیُّهَا الطَّائِرُ إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکَ أَنْ تُفَارِقَکَ (۸) أَجْنِحَتُکَ وَ زَغَبُکَ وَ رِیشُکَ فَفَارَقَهُ ذَلِکَ أَجْمَعُ وَ بَقِیَ الطَّائِرُ لَحْماً عَلَى عَظْمٍ (۹) وَ جِلْدُهُ فَوْقَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکَ أَنْ تُفَارِقَ (۱۰) عِظَامُ بَدَنِکَ وَ رِجْلَیْکَ وَ مِنْقَارُکَ فَفَارَقَهُ ذَلِکَ أَجْمَعُ وَ صَارَ حَوْلَ الطَّائِرِ (۱۱) وَ الْقَوْمُ حَوْلَ ذَلِکَ أَجْمَعَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى یَأْمُرُ هَذِهِ الْعِظَامَ أَنْ تَعُودَ قِثّا [قِثَّاءً] فَعَادَتْ کَمَا قَالَ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُ هَذِهِ الْأَجْنِحَهَ وَ الزَّغَبَ وَ الرِّیشَ أَنْ یَعُودَ (۱۲) بَقْلًا وَ بَصَلًا وَ فُوماً وَ أَنْوَاعَ الْبُقُولِ فَعَادَتْ کَمَا قَالَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

۱- قرده خ ل. أقول: یوجد ذلک فی التفسیر.

۲- فی التفسیر: و إما هره.

۳- فیحل بکفار کم خ ل.

۴- فقاله خ ل. أقول: یوجد ذلک فی التفسیر.

۵- امرک خ ل.

۶- فی المصدر: ان تکبر و تزداد عظما فکبر و ازداد عظما.

۷- الطائر خ ل. أقول: فی التفسیر. فکان عظم ذلک الطائر حتّی ان أصحاب.

۸- ان تفارق خ ل.

۹- فی التفسیر: علی عظمه.

۱۰- ان یفارقک ایها الطائر خ ل.

۱۱- فی التفسیر: حول الطیر.

۱۲- فی التفسیر: ان تعود.

يَا عِبَادَ اللَّهِ ضَعُوا الْآنَ أَيْدِيَكُمْ عَلَيْهَا فَمَزِّقُوا مِنْهَا بِأَيْدِيكُمْ وَ قَطِّعُوا مِنْهَا بِسَكَاكِينِكُمْ فَكُلُوهُ (۱) فَفَعَلُوا فَقَالَ بَعْضُ الْمُنَافِقِينَ وَ هُوَ يَأْكُلُ إِنَّ مُحَمَّداً يَزْعُمُ أَنَّ فِي الْجَنَّةِ طُيُوراً يَأْكُلُ مِنْهُ الْجِنَانِيُّ مِنْ جَانِبٍ لَهُ قَدِيداً وَ مِنْ جَانِبٍ مَشْوِيّاً (۲) فَهَلَّا أَرَانَا نَظِيرَ ذَلِكَ فِي الدُّنْيَا فَأَوْصَلَ اللَّهُ تَعَالَى عِلْمَ ذَلِكَ إِلَى قَلْبِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله فَقَالَ عِبَادَ اللَّهِ لِيَأْخُذْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمْ لُقْمَتَهُ (۳) وَ لْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ لْيَضَعْ لُقْمَتَهُ فِي فِيهِ فَإِنَّهُ يَجِدُ طَعْمَ مَا شَاءَ قَدِيداً وَ إِنْ شَاءَ مَشْوِيّاً وَ إِنْ شَاءَ مَرَقاً طَبِيخاً وَ إِنْ شَاءَ سَائِرَ مَا شَاءَ مِنْ أَلْوَانِ الطَّبِيخِ أَوْ مَا شَاءَ مِنْ أَلْوَانِ الْحَلْوَاءِ فَفَعَلُوا (۴) فَوَجَدُوا الْأَمْرَ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَتَّى شَبِعُوا فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله شَبِعْنَا وَ نَحْتَاجُ إِلَى مَاءٍ نَشْرَبُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ وَ لَا تُرِيدُونَ اللَّبَنَ أَ وَ لَا تُرِيدُونَ سَائِرَ الْأَشْرِبَةِ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فِينَا مَنْ يُرِيدُ ذَلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِيَأْخُذْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمْ لُقْمَةً مِنْهَا فَيَضَعُ (۵) فِي فِيهِ وَ لْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ فَإِنَّهُ يَسْتَحِيلُ فِي فِيهِ مَا يُرِيدُ إِنْ أَرَادَ لَبَناً (۶) وَ إِنْ أَرَادَ شَرَاباً آخَرَ مِنَ الْأَشْرِبَةِ فَفَعَلُوا فَوَجَدُوا (۷) الْأَمْرَ عَلَى مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَأْمُرُكِ أَيَّتُهَا الطَّائِرُ أَنْ تَعُودَ كَمَا كُنْتَ وَ يَأْمُرُ هَذِهِ الْأَجْنِحَةَ وَ الْمَنَاقِيرَ وَ الرِّيشَ وَ الزَّغَبَ الَّتِي قَدِ اسْتَحَالَتْ إِلَى الْبَقْلِ وَ الْقِثَّاءِ (۸) وَ الْبَصَلِ وَ الْفُومِ أَنْ تَعُودَ جَنَاحاً وَ رِيشاً وَ عَظْماً كَمَا كَانَتْ عَلَى قَدْرِ قِلَّتِهَا (۹) فَانْقَلَبَتْ وَ عَادَتْ أَجْنِحَةً وَ رِيشاً وَ زَغَباً وَ عَظْماً (۱۰) ثُمَّ تَرَكَّبَتْ عَلَى قَدْرِ الطَّائِرِ كَمَا كَانَتْ ثُمَّ قَالَ

۱- و كلوه خ ل.

۲- فى التفسير: و من جانب له مشويا.

۳- لقمه خ ل.

۴- ففعلوا ذلک خ ل. أقول: يوجد ذلک فى التفسير.

۵- فيضعها خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۶- ان أراد ماء او شرابا خ ل. أقول: فى المصدر: ان أراد ماء او لبنا او شرابا من الاشربه.

۷- و وجدوا خ ل.

۸- و العدس خ.

۹- قلبتها خ ل. أقول: فى التفسير: قالبها.

۱۰- عظاما خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَيُّهَا الطَّائِرُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ الرُّوحَ الَّتِي كَانَتْ فِيكَ فَخَرَجَتْ أَنْ تَعُودَ إِلَيْكَ فَعَادَتْ رُوحُهُ فِي جَسَدِهِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَيُّهَا الطَّائِرُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقُومَ وَ تَطِيرَ كَمَا كُنْتَ تَطِيرُ فَقَامَ وَ طَارَ فِي الْهَوَاءِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ ثُمَّ نَظَرُوا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ فَإِذَا لَمْ يَبْقَ هُنَاكَ مِنْ ذَلِكَ الْبَقْلِ وَ الْقِثَّاءِ (۱) وَ الْبَصَلِ وَ الْفُومِ شَيْ ءٌ (۲).

ج، الإحتجاج بِالْإِسْنَادِ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيِّ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام قَالَ يَوْماً فِي مَجْلِسِهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا أُمِرَ بِالْمَسِيرِ إِلَى تَبُوكَ أُمِرَ بِأَنْ يُخَلِّفَ عَلِيّاً عليه السلام بِالْمَدِينَه.

أَقُولُ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ مِثْلَ مَا مَرَّ إِلَى قَوْلِهِ وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يُنْصِفُونَ بَلْ يُكَابِرُونَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر امام عسکری علیه السّلام: علی بن حسین علیه السّلام فرمود: همانند منافقان همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله، برخی از منافقان و سست ایمانان با تلاش برای قتل امیرالمومنین علیه السّلام در مدینه و کشتن رسول خدا صلی الله علیه و آله در راهشان به آن گردنه کوهستانی، در پی تخریب مساجد در مدینه و تمامی دنیا بودند(در پی ریشه‌کن ساختن دین اسلام بودند). و خداوند در مسیر تبوک بر بصیرت روشن دلان و بستن راه بر بهانه های متمردان چندان زیادت کرد، که شایسته جلال و عظمت الهی و فضل و بخشش او بر بندگان بود. از جمله آن موارد هنگامی بود که همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله عازم تبوک بودند و همانند بنی اسرائیل گفتند: هرگز بر یک غذا ما را تاب تحمل نیست. و معجزه رسول خدا صلی الله علیه و آله که برای آنان جلوه گر شد، از معجزه ای که برای قوم موسی علیه السّلام پدیدار گردید، بزرگ تر بود. و جریان آن به این صورت بود که چون رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمان حرکت به تبوک را دریافت کرد، به او دستور داده شد که علی را به جانشینی خود در مدینه بگمارد. علی علیه السّلام عرض نمود: ای رسول خدا! دوست ندارم که در چیزی از امور تو، از تو عقب بمانم و از دیدار تو و نگاه به اخلاق و سیرت و نشانه تو غایب گردم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی! آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من، همانند هارون نسبت به موسی باشی، جز آنکه بعد از من پیامبری نیست؟ و اجر و پاداش تو در ماندن، همانند پاداش خروج تو همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله است و پاداش تو مانند همه کسانی است که با فرمانبرداری و وفای به عهد، همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله خارج گشتند. ای علی! به خاطر محبتت، تو را بر خدا حقی است که نشانه محمد را در دیگر احوالش مشاهده نمایی. از همین رو خداوند به جبرئیل فرمان داد که در تمامی مسیرمان، زمینی که بر آن راه می سپاریم و زمینی که تو بر آن باشی را بلند گرداند و دیده ات را قوی گرداند تا محمد و اصحاب او را در سایر احوالت و سایر احوالش مشاهده نمایی. و از دیدن او و اصحابش همواره مسرور و در آرامش باشی و اینگونه تو را از نامه نگاری و فرستادن پیک بی نیاز گرداند». در این هنگام مردی در مجلس زین العابدین علیه السّلام از این سخن وی [تعجب کرده] به سوی او برخاست و گفت: ای پسر رسول خدا! چگونه برای علی چنین چیزی ممکن است؟ این تنها مخصوص انبیاست و غیر آنان (را بهره ای در آن نیست). زین العابدین علیه السّلام فرمود: این معجزه تنها معجزه محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله است، نه کس دیگری. چرا که خداوند هنگامی که به دعای محمد آن را بلند گردانید، به دعای محمد نیز بر نور و روشنایی او افزود تا آنجا که آنچه را پیامبر دید و با آن مواجه شد، او نیز آن را مشاهده و درک نمود. سپس امام باقر علیه السّلام فرمود: ای بندگان خدا! جفای بسیاری از این امّت به علی بن ابی طالب علیه السّلام چه زیاد، و انصافشان نسبت به او چه اندازه اندک است! از آنچه نصیب سایر اصحاب می کنند، او را محروم می سازند و حال آنکه علی برترین آن هاست! و چگونه است که او از مقام و منزلتی که به سایرین می بخشند، محروم می گردد؟ گفته شد: ای

فرزنـد رسول خـدا! آن چگونه است؟ فرمود: شـما محّبان ابوبکر پسـر ابی قحافه را به دوستی می گیرید و از دشـمنان او هر که باشـند، بیزاری می‌جوییـد. و دوسـتداران عمربن خطاب را به دوستی می گیریـد و از دشـمنان او و هر کس که باشـد، بیزاری می جوییـد. و دوستداران عثمـان بن عفان را نیز به دوستی می گیریـد و از دشـمنانش هر کس که باشـد، بیزاری می جوییـد. ولی آنگاه که نوبت به علی بن ابی طالب علیه السّـلام می رسـد، می گویند: دوستداران او را به دوستی می گیریم، (ولی) هرگز از دشـمنان او بیزاری نمی جوییم، بلکه آنان را دوست می داریم.! و چگونه چنین چیزی جایز است و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: «بارالها: دوستان او را دوست و دشمنان او را دشمن بدار و کسی که به یاری او برخاست، یاوری کن و آن که او را وانهاد، یاری اش را واگذار.» ولی آنان را می بینید که با دشـمن او، دشمنی نمی کنند، و کسی را که یاری او را وانهاد، وا نمی‌نهنـد. این منصـفانه نیست. سـخن دیگر آن است که چون برای آنان امری که خداوند با دعای رسول خدا صـلی الله علیه و آله و کرامت و بزرگی او نزد پروردگار بلندمرتبه اش، ویژه علی علیه السّلام قرار داده است، ذکر گردد، آن را انکار می کننـد. ولی همین افراد، آنچه در مورد سایر صـحابه برای آنان گفته می شود را (به جان و دل) می پذیرنـد. چه چیزی علی علیه السّـلام را از آنچه برای اصـحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله قرار داده اند، محروم می سازد؟ این عمر بن خطاب است که در مورد او به آنـان گفته شـده است: او در مـدینه، بر منبر خطبه می خوانـد که به ناگـاه در میـان خطبه اش گفت: به سوی کوه برو! و صـحابه از این سـخن در شگفت شدند و گفتند: این چه سخنی بود که در این خطبه گفته شد؟! و هنگامی که عمر خطبه و نمـاز را به پایـان رسانـد گفتنـد: در خطبه ات از چه رو گفـتی: به سوی کوه برو؟ گفت: آگـاه باشـید که من در حـال خوانـدن خطبه بودم که نگـاهم را به نـاحیه ای که برادرانتـان به فرمانـدهی سـعد بن ابی وقـاص در نهاونـد برای جنگ با کفار خارج گشـته بودنـد، دوختم و خداونـد پرده ها و حجاب ها را برای من از میان برداشت و دیده ام را قوی ساخت تا آنکه آنان را دیـدم که آنجا در برابر کوهی صف کشـیده بودنـد. و در این هنگام برخی از کافران درصـدد برآمدنـد تا از پشت کوه دور بزننـد و بر او و سایر مسـلمانان همراهش یورش ببرند و آنان را در برگیرند و آنان را قتل عام کنند. بنابراین من گفتم: به سوی کوه برو! تا از آنان دور گردد و این امر مانع از آن گردد که دشـمنان بر آنان احاطه یابند و سپس به جنگ بپردازند. و خداوند کـافران را اسیر برادران مومن شـما سـاخت و شـهرهایشان را به روی آنان گشود. این زمان را به خاطر بسـپارید که خبر آن به زودی شـما را در رسـد. و میان مـدینه و نهاوند بیش از ۵۰ روز فاصـله بود. امـام باقر علیه السّـلام فرمود: اگر چنین چیزی برای عمر امکان پـذیر است، چگونه است که ماننـد آن برای علی بن ابی طالب علیه السّـلام ناممکن است؟ ولی آنان نه تنها انصاف نمی ورزند، بلکه حق را نیز از روی دشمنی انکار می کنند.

سپس امام باقر علیه السّـلام به ادامه روایت از علی بن حسـین علیه السّـلام بازگشت و فرمود: خداونـد متعال زمین های پستی را که محمـد صـلی الله علیه و آله در آن قرار داشت و آن را می پیمود، برای علی بن ابی طالب علیه السّـلام بلنـد ساخت تا نظاره گر احوال آنان باشـد. علی علیه السّـلام فرمود: رسول خدا صـلی الله علیه و آله هر گاه قصد جنگ داشت، به غیر هدف اصـلی آن ظاهرسـازی می کرد، جز غزوه تبوک که در آن، آنـان را مطلع ساخت که او چنان هـدفی دارد و به آنان دسـتور داد، برای آن زاد و توشه برگیرنـد. آنان نیز برای آن، آرد بسـیاری همراه خود برداشـتند تا در مسـیرشان از آن نان بپزنـد و علاوه بر آن، گوشت نمـک سود و عسـل و خرما را توشه راه ساختنـد. و از آنجا که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله به خاطر بعـد مسافت و دشواری راه و کمبود آب و غـذا در بیابـان هـا، آنان را به جمع آذوقه تشویق ساخته بود، توشه بسـیاری به همراه داشـتند. آنان روزهایی چند مسیر خویش پیمودند تا آنکه غذایشان کهنه گردید و از بقایای آن سـینه هایشان به تنگ آمد و مشـتاق غذایی

تازه گشتند. گروهی از آنان گفتند: ای رسول خدا! از این غذای کهنه و خشک که در حال بو گرفتن است دچار سوء هاضمه گشته ایم و ما را یارای شکیبایی بر آن نیست. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «چه چیزی به همراه دارید؟». گفتند: نان و گوشت بریده و خشک شده نمک سود و عسل و خرما. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اکنون شما به مانند قوم موسی هستید، هنگامی که گفتند: هرگز بر یک غذا ما را تاب تحمل نیست. حال چه می خواهید؟» گفتند: ما گوشت تازه بریده شده و گوشت بریان از گوشت پرندگان و با شیرینی های معمول می خواهیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ولی شما در این یک مورد برخلاف بنی اسرائیل رفتار کردید، چرا که آنان تره و خیار و سیر و عدس و پیاز طلب کردند و چیزی کم ارزش را جایگزین چیزی بهتر از آن کردند (ولی) شما چیزی را که نیکوتر است جایگزین چیزی کم ارزش تر از آن می کنید. و من از پروردگارم برای شما آن را درخواست خواهم کرد.» گفتند: ای رسول خدا! در میان ما کسانی هستند که همانند آن ها (بنی اسرائیل) خواستار تره و خیار و سیر و عدس و پیاز هستند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند به دعای رسول خدا، آن را به شما خواهد داد. ای بندگان خدا! قوم عیسی هنگامی که از او خواستند غذایی از آسمان بر آنان فرود آورد، خداوند فرمود: «إِنِّی مُنَزِّلُهَا عَلَیکُم فَمَن یَکفُر بَعدِ مَنکُم فَإِنِّی أُعَذِّبُهُ عَذَابَاً لأعَذِّبُهُ أحَدَاً مِنَ العَالَمِینَ»، {من آن را برای شما فرو می فرستم، ولی هر یک از شما را که بعد از آن کافر گردد، چنان عذاب می سازم که هیچ یک از جهانیان را بدان سان عذاب نساخته باشم.} - .المائده/۱۱۵ -

و آن غذای آسمانی را بر آنان فرو فرستاد. و هر که از آنان بعد از آن کفر ورزید، خداوند آن ها را به شکل خوک و میمون و خرس و گربه و یا به شکل برخی از پرندگان و چهارپایان خشکی و دریا تغییر داد و مسخ ساخت تا آنجا که به ۴۰۰ شکل مسخ گردیدند. (ولی) محمد رسول خدا، آنچه خواستید را از آسمان برایتان فرود نمی آورد تا آنچه بر سر کافران قوم عیسی علیه السّلام واقع شد بر کافر شما نیز فرود آید که محمد به شما رئوف تر و مهربان تر از آن است که شما را در معرض چنین بلایی قرار دهد.» سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به پرنده ای که در آسمان پرواز می کرد، نگریست و به یکی از اصحابش فرمود: «به این پرنده بگو: رسول خدا تو را فرمان می دهد که بر زمین فرود آیی.» آن مرد چنین گفت و آن پرنده فرود آمد. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای پرنده! پروردگار تو را فرمان می دهد که بزرگ گردی.» پرنده شروع به بزرگ شدن کرد تا آنکه همانند تلّی عظیم گردید. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به اصحابش فرمود: «آن را در برگیرید.» و آنان نیز گرد آن حلقه زدند. و آن پرنده به قدری بزرگ گشته بود که اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله که بیش از ۱۰ هزار نفر بودند، در اطراف آن صفی دایره ای کشیدند. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای پرنده! خداوند تو را فرمان می دهد که بال ها و کرک و پرهایت را فرو ریزی.» و پرنده همه آن ها را فروریخت و به صورت گوشتی بر استخوان که پوستش بالای آن بود، باقی ماند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند تو را فرمان می دهد که استخوان های بدن و دو پا و منقارت را فروافکنی.» پرنده نیز همه آن ها را فروریخت. آنگاه به اطراف پرنده رفت که همه مردمان گرد آن جمع گشته بودند. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «پروردگار متعال به این استخوان ها فرمان می دهد که به شکل خیار درآیند.» و استخوان‌ها همانگونه که فرمود، تغییر یافتند. سپس فرمود: «خداوند این بال ها و کرک و پرها را فرمان می دهد که به تره و پیاز و سیر و انواع سبزی ها تبدیل گردند.» و چنان که فرمود، تغییر یافتند. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای بندگان خدا! الان دست هایتان را بر روی آن قرار دهید و با دست هایتان از آن ها پاره برگیرید و با چاقوهایتان از آن ها ببرید و بخورید.» آنان نیز چنین کردند. یکی از منافقان که در حال خوردن بود، گفت:

محمـد ادعا می کند که در بهشت پرندگانی است که بهشتیان از یک سوی آن گوشت بریده شده و از دیگرسو گوشت بریان شده می خورند، پس چرا مانند آن را در دنیا به ما نشان نداد؟ و خداوند قلب محمد صلی الله علیه و آله را از آن آگاه ساخت و فرمود: «ای بندگان خدا! هر یک از شما لقمه اش را برگیرد و بگوید: بسم الله الرحمن الرحیم و سلام و درود خدا بر محمد و آل پاکش. و لقمه را در دهان خویش بگذارد که او طعم آنچه از گوشت قاچ شده و بریان شده و یا آب گوشت پخته شده و یا سایر انواع غذاهای پخته شده و انواع شیرینی ها را که خواهد، می یابد.» آنان چنین کردند و کار را همان گونه یافتند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود، تا آنکه سیر گشتند. سپس گفتند: ای رسول خدا، سیر شدیم و اکنون نیازمند آبی برای نوشیدن هستیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا شیر نمی خواهید؟ یا از سایر نوشیدنی ها نمی خواهید؟» گفتند: آری ای رسول خدا، در میان ما کسانی آن را می خواهند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «هر یک از شما لقمه ای برگیرد و آن را در دهانش قرار دهد و بگوید: بسم الله الرحمن و سلام و درود خدا بر محمد و آل پاک او باد. که آن (لقمه) در دهانش به آنچه از شیر و سایر نوشیدنی ها می خواهد، تبدیل می گردد.» آنان چنان کردند و کار را همان گونه یافتند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده بود. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای پرنده! خداوند متعال تو را فرمان می دهد که به حال قبلی خود بازگردی. و این بال ها و منقارها و پر و کرکی که تبدیل به تره و خیار و پیاز و سیر گردیده اند را فرمان می دهد که به شکل بال و پر و استخوان و همان اندازه کوچک در آیند.» با این سخن آن ها دگرگون گردیدند و به شکل بال و پر و کرک و استخوان بازگشتند. و سپس مانند قبل به اندازه آن پرنده بر روی هم قرار گرفتند و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای پرنده! پروردگار به آن روح که در تو بود و خارج گردید، فرمان می دهد که به تو بازگردد.» و روح پرنده به جسم او بازگشت. سپس رسول خدا فرمود: «ای پرنده! پروردگار تو را فرمان می دهد که برخیزی و همچنان که پرواز می کردی به پرواز درآیی.» پرنده برخاست و در حالی که آنان به آن می نگریستند در آسمان پرواز کرد. سپس به آنچه در برابرشان بود، نگریستند و با تعجب مشاهده کردند که آنجا از آن تره و خیار و پیاز و سیر، چیزی بر جای نمانده است. – . تفسیر منسوب به امام عسکری علیه السّلام: ۲۳۵ – ۲۳۲ –

الاحتجاج: با إسناد روایی از امام حسن عسکری علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: علی بن حسین علیه السّلام روزی در مجلس خود فرمود: هنگامی که به رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمان حرکت به سوی تبوک داده شد، به او امر گردید که علی علیه السّلام را به جانشینی خود در مدینه باقی گذارد.

مؤلف: این حدیث مانند حدیث قبلی تا (ولی آنان مردمانی هستند که (نه فقط) انصاف نمی ورزند، بلکه با دشمنی حق را انکار می کنند)، آمده است. – . الاحتجاج: ۱۸۰ – ۱۷ –

**[ترجمه]

«۲۵»

عم، إعلام الوری تهیأ رسول الله صلی الله علیه و آله فی رجب (۴) لغزو الروم و کتب إلی قبائل العرب ممن قد دخل فی الإسلام و بعث إلیهم الرسل یرغبهم فی الجهاد و الغزو و کتب إلی تمیم و غطفان و طیئ و بعث إلی عتّاب بن أسید عامله علی مکه (۵)

يستنفرهم لغزو الروم فلما تهيأ للخروج قام خطيبا فحمد الله تعالى و أثنى عليه و رغب فى المواساه و تقويه الضعيف و الإنفاق فكان أول من أنفق فيها عثمان بن عفان جاء بأواقى من فضه فصبها فى حجر رسول الله صلى الله عليه و آله فجهز ناسا من أهل الضعف و هو الذى يقال إنه جهز جيش العسره و قدم العباس على رسول الله صلى الله عليه و آله فأنفق نفقه حسنه و جهز و سارع فيها الأنصار و أنفق عبد الرحمن و الزبير و طلحه و أنفق ناس من المنافقين رياء و سمعه فنزل القرآن بذلك و ضرب رسول

ص: ۲۴۴

۱- و العدس خ.

۲- التفسير المنسوب الى الامام العسكرىّ عليه السلام: ۲۳۲- ۲۳۵.

۳- الاحتجاج: ۱۷۹ و ۱۸۰. فكلما ذكرت ذيل الحديث شيئا من المصدر فاردت منه و من التفسير.

۴- فى سنه تسع.

۵- فى المصدر: الى مكه.

الله صـلى الله عليه و آله عسكره فوق ثنيه الوداع بمن تبعه من المهاجرين و قبائل العرب و بنى كنانه و أهل تهامه و مزينه و جهينه و طيئ و تميم و استعمل على المدينه عليا و قال إنه لا بد للمدينه منى أو منك و استعمل الزبير على رايه المهاجرين و طلحه بن عبيد الله على الميمنه و عبد الرحمن بن عوف على الميسره و سار رسول الله صـلى الله عليه و آله حتى نزل الجرف فرجع عبد الله بن أبى بغير إذن فقال (۱) عليه السلام حسبى الله هو الذى أيدنى بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ (۲) الآيه فلما انتهى إلى الجرف لحقه على عليه السلام و أخذ بغرز (۳) رحله و قال يا رسول الله زعمت قريش أنك إنما خلفتنى استثقالا لى (۴) فقال عليه السلام طال ما آذت الأمم أنبياءها أ ما ترضى أن تكون منى بمنزله هارون من موسى فقال قد رضيت قد رضيت ثم رجع إلى المدينه و قدم رسول الله صلى الله عليه و آله تبوك فى شعبان يوم الثلاثاء و أقام بقيه شعبان و أياما من شهر رمضان و أتاه و هو بتبوك نحبه بن روبه (۵) صاحب أيله (۶) فأعطاه الجزيه و كتب رسول الله صلى الله عليه و آله له كتابا (۷) و الكتاب عندهم و كتب أيضا

۱- فى المصدر: فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۲- اقتبس صلّى اللّه عليه و آله من قوله تعالى: «حَسْبَکَ اللَّهُ هُوَ الَّذِی أَیَّدَکَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِینَ* وَ أَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ» راجع سوره الأنفال ۶۲ و ۶۳.

۳- الغرز، الركاب من الجلد.

۴- فى المصدر: استثقالا منى.

۵- هكذا فى نسخه المصنّف، و فى إعلام الورى الطبعه الأولى: نجيه بن روبه و فى الطبعه الثانيه: (يحنه بن رؤبه) و هو الصحيح، و هو بضم الياء و فتح الحاء و النون المشدده.

۶- قال ياقوت: أيله بالفتح: مدينه على ساحل بحر القلزم ممّا يلى الشام و قيل: هى آخر الحجاز و اول الشام. و قال أبو عبيده: أيله مدينه بين الفسطاط و مكّه على شاطئ بحر القلزم تعد فى بلاد الشام. و قدم يوحنه بن رؤبه على النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلم من ايله و هو فى تبوك فصالحه على الجزيه و قرر على كل حالم بارضه فى السنه دينارا فبلغ ذلك ثلاثمائه دينار و اشترط عليهم قرى من مر بهم من المسلمين اه. أقول: يوحنه مصحف يحنه على ما قدمناه.

۷- نص عليه ابن هشام فى السيره و المقريزى فى الامتاع و الفاظه كذلك: بسم اللّه الرحمن الرحيم: هذا امنه من اللّه و محمّد النبىّ رسول اللّه ليحنه بن رؤبه و أهل ايله سفنهم و سيارتهم فى البر و البحر، لهم ذمّه اللّه و ذمّه محمّد النبىّ و من كان معهم من أهل الشام و أهل اليمن و اهل البحر، فمن احدث منهم حدثا فانه لا يخول ماله دون نفسه، و انه طيب لمن اخذه من الناس، و انه لا يحل ان يمنعوا ماء يردونه، و لا طريقا يريدونه من بر او بحر.

لأهل جرباء (۱) و أذرح كتابا (۲) و بعث رسول الله صلى الله عليه و آله و هو بتبوك أبا عبيده بن الجراح إلى جمع من جذام مع زنباع بن روح الجذامی فأصاب منهم طرفا و أصاب منهم سبايا و بعث سعد بن عباده إلى ناس من بنی سليم و جموع من بلی فلما قارب القوم هربوا و بعث خالدا إلى الأكيدر صاحب دومه الجندل و قال له لعل الله يكفيكه بصيد البقر فتأخذه فبينا خالد و أصحابه فی ليله إضحيان إذ أقبلت البقر (۳) تنتطح فجعلت تنتطح باب حصن أكيدر و هو مع امرأتين له يشرب الخمر فقام فركب هو و حسان أخوه و ناس من أهله فطلبوها و قد كمن له خالد و أصحابه فتلقاه أكيدر و هو يتصيد البقر فأخذوه و قتلوا حسانا أخاه و عليه قباء مخوص بالذهب و أفلت أصحابه فدخلوا الحصن (۴) و أغلقوا الباب دونهم فأقبل خالد بأكيدر و سار معه أصحابه فسألهم أن يفتحوا له فأبوا (۵) فقال أرسلنی فإنی أفتح الباب فأخذ عليه موثقا و أرسله فدخل و فتح الباب حتى دخل خالد و أصحابه و أعطاه ثمانمائه رأس و ألفی بعير و أربعمائه درع و أربعمائه رمح

۱- جربی خ ل. أقول: الصحيح: جرباء بالمد.

۲- ذكر الكتاب المقريزی فی الامتاع: ۴۶۸ و هو (هذا كتاب من محمّد النبیّ رسول اللّه لاهل جرباء، انهم آمنون بأمان اللّه و امان محمد، و ان عليهم مائه دينار فی كل رجب وافيه طيبه و اللّه كفيل عليهم) و نسخه كتاب اذرح بعد البسمله: (من محمّد النبیّ رسول اللّه لاهل اذرح انهم آمنون بامان اللّه و امان محمد، و ان عليهم مائه دينار فی كل رجب وافيه طيبه، و اللّه كفيل عليهم بالنصح و الاحسان للمسلمين، و من لجأ اليهم من المسلمين من المخافه و التغرير إذا خشوا على المسلمين و هم آمنون حتّى يحدث اليهم محمّد قبل خروجه .) وكتب لاهل مقنا : انهم آمنون بامان الله وامان محمد : وان عليهم ربع غزولهم وربع ثمارهم.

۳- فی المصدر: اذ اقبلت البقره تنتطح باب حصن اكيدر.

۴- فی المصدر: و قد دخلوا الحصن.

۵- فی المصدر: و سار معه الی أصحابه فسألهم ان يفتحوا له الباب فابوا.

و خمسمائه سیف فقبل ذلک منه و أقبل به إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فحقن دمه و صالحه علی الجزیه.

و فی کتاب دلائل النبوه للشیخ أبی بکر أحمد البیهقی أخبرنا أبو عبد الله الحافظ و ذکر الإسناد مرفوعا إلی أبی الأسود عن عروه قال لما رجع رسول الله صلی الله علیه و آله قافلا من تبوک إلی المدینه حتی إذا کان ببعض الطریق مکر به ناس من أصحابه فتأمروا (۱) أن یطرحوه من عقبه فی الطریق أرادوا أن یسلکوها معه فأخبر رسول الله صلی الله علیه و آله خبرهم فقال من شاء منکم أن یأخذ بطن الوادی فإنه أوسع لکم فأخذ النبی صلی الله علیه و آله العقبه و أخذ الناس بطن الوادی إلا النفر الذین أرادوا المکر به استعدوا و تلثموا و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله حذیفه بن الیمان و عمار بن یاسر فمشیا معه مشیا و أمر عمارا أن یأخذ بزمام الناقه و أمر حذیفه بسوقها فبینا هم یسیرون إذ سمعوا وکزه (۲) القوم من ورائهم قد غشوه فغضب رسول الله صلی الله علیه و آله و أمر حذیفه أن یراهم (۳) فرجع و معه محجن فاستقبل وجوه رواحلهم و ضربها ضربا (۴) بالمحجن و أبصر القوم و هم متلثمون فرعبهم الله حین أبصروا حذیفه و ظنوا أن مکرهم قد ظهر علیه فأسرعوا حتی خالطوا الناس و أقبل حذیفه حتی أدرک رسول الله صلی الله علیه و آله فلما أدرکه قال اضرب الراحله یا حذیفه و امش أنت یا عمار فأسرعوا فخرجوا من العقبه ینتظرون الناس فقال النبی صلی الله علیه و آله یا حذیفه هل عرفت من هؤلاء الرهط أو الرکب أحدا فقال حذیفه عرفت راحله فلان و فلان و کان ظلمه اللیل غشیتهم و هم متلثمون فقال صلی الله علیه و آله هل علمتم ما شأن الرکب و ما أرادوا قالوا لا یا رسول الله قال فإنهم مکروا لیسیروا معی حتی إذا أظلمت بی العقبه طرحونی منها قالوا أ فلا تأمر بهم یا رسول الله إذا جاءوک الناس فتضرب أعناقهم قال أکره أن یتحدث الناس و یقولون إن محمدا قد وضع یده فی أصحابه فسماهم لهما ثم قال اکتماهم.

ص: ۲۴۷

۱- أی تشاوروا.

۲- رکزه خ ل.

۳- فی المصدر: أن یردهم.

۴- فی المصدر: و ضربهم ضربا.

و فی کتاب أبان بن عثمان قال الأعمش و کانوا اثنی عشر سبعه من قریش قال و قدم رسول الله صلی الله علیه و آله المدینه وَ كَانَ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ اسْتَقْبَلَ بِالْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ علیهما السلام فَأَخَذَهُمَا إِلَيْهِ وَ حَفَّ الْمُسْلِمُونَ بِهِ حَتَّى يَدْخُلَ عَلَى فَاطِمَةَ علیها السلام وَ يَقْعُدُونَ بِالْبَابِ وَ إِذَا خَرَجَ مَشَوْا مَعَهُ وَ إِذَا دَخَلَ مَنْزِلَهُ تَفَرَّقُوا عَنْهُ.

وَ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ غَزْوَهِ تَبُوكَ حَتَّى إِذَا أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَهِ قَالَ هَذِهِ طَابَهُ وَ هَذَا أُحُدٌ جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَ نُحِبُّهُ.

وَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا دَنَا مِنَ الْمَدِينَهِ قَالَ إِنَّ بِالْمَدِينَهِ لَأَقْوَاماً مَا سِرْتُمْ مِنْ مَسِيرٍ وَ لَا قَطَعْتُمْ مِنْ وَادٍ إِلَّا كَانُوا مَعَكُمْ فِيهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ هُمْ بِالْمَدِينَهِ قَالَ نَعَمْ وَ هُمْ بِالْمَدِينَهِ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ.

و کان تبوک آخر غزوات رسول الله صلی الله علیه و آله و مات عبد الله بن أبی بعد رجوع رسول الله صلی الله علیه و آله من غزوه تبوک. (۱)

**[ترجمه]اعلام الوری: رسول خدا صلی الله علیه و آله در ماه رجب - . در سال نهم هجری -

آماده نبرد با روم گردید و به آن دسته از قبایل عرب که اسلام آورده بودند، نامه نگاشت و پیک هایی به سوی آنان گسیل داشت تا آنان را به جهاد و جنگ تشویق سازد. و نامه هایی نیز به سوی قبایل تمیم و غطفان و طیّی ارسال داشت. از دیگر سو فرستاده ای نزد کارگزار خود در مکه، عتاب بن اسید فرستاد تا آنان را برای جنگ با روم بسیج سازد. و چون آماده خروج شد، خطبه خواند و حمد و ثنای الهی را به جای آورد و به تسلّی بخشی و یاری و تقویت ضعیفان و انفاق تشویق نمود. و اولین کسی که در آن غزوه انفاق کرد، عثمان بن عفّان بود که چند أوقیه نقره آورد و آن را در دامان رسول خدا صلی الله علیه و آله فرو ریخت و جمعی از ضعفاء را تجهیز و آماده ساخت. و او کسی است که گفته می شود: جیش العسره [لقب سپاه پیامبر در تبوک] را مجهز ساخت. و عباس بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شد و مقدار قابل توجهی انفاق کرد و (مردمان) را تجهیز ساخت. و انصار در این کار شتاب کردند و عبدالرحمن و زبیر و طلحه انفاق کردند. و گروهی از منافقان نیز از روی ریا و شهرت طلبی دست به انفاق زدند و در این باره آیاتی نازل گردید. رسول خدا صلی الله علیه و آله با گروهی از مهاجران و قبایل عرب و بنی کنانه و اهل تمامه و مزینه و جهینه و طیّی و تمیم که از او پیروی کرده بودند، اردوی سپاهش را بالای ثنیه الوداع برپا داشت. و علی علیه السّلام را بر مدینه گمارد و فرمود: «به ناچار یا من یا تو، (یکی) باید در مدینه باقی بماند.» و زبیر را به پرچمداری مهاجرین و طلحه بن عبیدالله را در سمت (راست) و عبدالرحمن بن عوف را بر جانب چپ سپاه گمارد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله حرکت نمود تا آنکه در جُرف (سیل گذر)

اطراق نمود. و عبدالله بن ابی بی هیچ اذن و اجازه ای بازگشت، ولی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «خدا مرا بس است، اوست که با یاری خویش و گروه مومنان مرا حمایت کرد و میان قلب هایشان انس و الفت و پیوند برقرار ساخت.» هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله به جرف رسید، علی علیه السّلام خود را به او رسانید و از رکاب شترش گرفت و عرض کرد: ای رسول خدا، قریش ادعا می کنند که تو تنها به خاطر گرانباری ام، مرا به جانشینی خویش باقی گذاشتی. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «دیر زمانی امت ها پیامبرانشان را آزردند. آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من همانند هارون نسبت به

موسی باشی؟» عرض کرد: راضی و خشنود گشتم، راضی و خشنود گشتم. سپس به مدینه بازگشت و رسول خدا صلی الله علیه و آله در سه شنبه ماه شعبان، وارد تبوک گردید و باقی شعبان و روزهایی چند از ماه رمضان را در آنجا اقامت کرد. در مدت اقامت پیامبر صلی الله علیه و آله در تبوک، نحبه بن روبه حاکم ایله نزد وی آمد و جزیه پرداخت کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز امان نامه ای برای او نگاشت و آن نامه نزد ایشان بود. و همچنین برای مردمان حرباء و أذرح امان نامه هایی نگاشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که در تبوک حضور داشت، أبوعبیده بن جراح را به همراه زنباع بن روح جذامی به سوی گروهی از جذام فرستاد که از آنان اموال و اسیرانی به غنیمت گرفت. و سعد بن عباده را به سوی گروهی از بنی سلیم و مردمانی از بلیّ گسیل داشت. و چون سعد به آنان نزدیک گردید، گریختند. و خالد را نیز به سوی اکیدر حاکم دومه الجندل اعزام نمود و به او فرمود: «امید که پروردگار با شکار گاو تو را از شر او حفظ کند تا او را گرفتار سازی» و در حالی که خالد و یارانش در شبی مهتابی قرار داشتند، به ناگاه گاوهایی که بر یکدیگر شاخ می زدند پیش آمدند و شروع به کوبیدن شاخ خود بر در قلعه أکیدر کردند، و اکیدر که در کنار دو همسرش در حال شرب خمر بود، از جای برخاست و به همراه برادرش حسان و گروهی از قومش سوار بر اسب در پی آن گاو خارج شدند. و این در حالی بود که خالد و یارانش در کمین او بودند. و اینگونه با اکیدر که در حال شکار گاو بود مواجه گردیدند و او را اسیر ساختند و برادرش حسان را که قبایی زراندود به تن داشت، کشتند و یاران او گریختند و وارد قلعه گردیدند و در را به روی مسلمانان بستند. خالد با اکیدر و یارانش پیش آمد و از افراد حاضر در قلعه خواست که در را به روی او بگشایند، ولی آنان از این کار امتناع ورزیدند. در این هنگام اکیدر گفت: مرا بفرست که من در را می گشایم. خالد از او عهد و پیمان محکمی گرفت و او را فرستاد. اکیدر وارد قلعه شد و دروازه قلعه را گشود تا خالد و یارانش داخل گشتند و هشتصد گوسفند و دویست شتر و چهارصد زره و چهارصد نیزه و پانصد شمشیر به خالد تقدیم کرد که آن ها را از او پذیرفت و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آورد و خون او را محفوظ داشت و بر پرداخت جزیه با او مصالحه کرد.

در کتاب دلائل النبوّه شیخ ابوبکر احمد بیهقی آمده است: ابوعبدالله حافظ با اسناد روایی از ابوأسود از عروه، برای ما نقل کرد: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله از تبوک به سوی مدینه بازمی گشت، در بخشی از راه، گروهی از یارانش بر ضد او دسیسه چینی کردند و با یکدیگر مشورت کردند تا او را از گردنه ای که در مسیر بازگشت او قرار داشت، فرو اندازند. و بر آن شدند که (برای اجرای نقشه شوم خود) همراه او از آن گردنه عبور کنند. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله از نیت آنان آگاه گردید و فرمود: «هر یک از شما می تواند از میانه وادی بگذرد که آن برای شما فراخ تر و گشاده تر است.» و خود پیامبر صلی الله علیه و آله راه گردنه کوه را در پیش گرفت و مردم از میانه دره حرکت کردند. ولی افرادی که در پی توطئه بر ضد پیامبر صلی الله علیه و آله بودند، آماده گشتند و نقاب بر چهره زدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله به حذیفه بن یمان و عمار بن یاسر فرمان داد که همراه و همگام او باشند. و دستور داد که عمار افسار شتر او را بگیرد و حذیفه آن را از پشت براند و در حالی که آنان پیش می رفتند، به ناگاه صدای گام های آن قوم را شنیدند که از پشت سرشان در پی پیامبر صلی الله علیه و آله آمده بودند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در خشم شد و به حذیفه دستور داد که آنان را ببیند. او با عصایی سرکج بازگشت و با آن به سختی بر صورت شترانشان ضربه وارد ساخت و آن قوم را که نقاب بر چهره داشتند، مشاهده کرد. هنگامی که آنان حذیفه را دیدند، خداوند ترس را بر دل آنان مسلط ساخت و گمان بردند دسیسه شان نزد او برملا شده است. بنابراین به شتاب گریختند و داخل مردم گشتند و حذیفه بازگشت و هنگامی که نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله

رسـید، به او فرمود: «ای حـذیفه! شتر را بران و ای عمـار! پیش رو». آنان به شـتاب از آن گردنه خارج گردیدنـد تا منتظر مردم باقی بمانند. پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «ای حذیفه! آیا از این گروه یا شترسواران کسـی را شناختی؟» حذیفه گفت: شتر فلاـن و فلاـن را شـناختم، ولی تـاریکی شب آنـان را که نقاب نیز بر چهره داشـتند، در برگرفته بود. پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «آیا جریان آن شترسواران و آنچه در پی آن بودنـد را می دانیـد؟» گفتنـد: ای رسول خـدا، نه، نمی دانیم. فرمود: «آنان دسیسه چیده بودند تا همراه من حرکت کنند و چون تاریکی گردنه کوه مرا در برگرفت، مرا از آن به زیر اندازند». گفتند: ای رسول خـدا، هنگـامی که مردم به نزد تو آمدنـد، آیا فرمان دسـتگیری شان را نمی دهی تا گردن آنان را بزنی؟ فرمود: «خوش نـدارم که مردم با یکـدیگر بگویند: محمد دست خود را به خون اصـحابش یازیده است». و سـپس نام آن افراد را برای آن دو ذکر نمود و فرمود: «نامشان را پنهان دارید.».

در کتاب ابان بن عثمان آمـده است: اعمش گفت: آنان دوازده نفر بودنـد که هفت نفرشان از قریش بود. گفت: و رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد. و هنگامی که او از سـفر بازمی گشت، حسن و حسـین علیهما السلام به پیشواز او می رفتند و آنان را در آغوش می کشـید و مسلمانان گرد او حلقه می زدند تا آنکه وارد خانه فاطمه علیها السّلام می گردید و مسلمانان بر در خـانه می نشسـتند و چون خارج می گردیـد، همراه او می رفتنـد تا او وارد منزلش می گردیـد و آنگاه آنان پراکنـده می گشتند.

و از ابوحمیـد ساعـدی روایت است که گفت: همراه رسول خدا صـلی الله علیه و آله از غزوه تبوک بازگشتیم و هنگامی که به نزدیکی مدینه رسیدیم، فرمود: «این (شهر مدینه) طابه (خوب و نیکو) است و این اُحد کوهی است که ما را دوست می دارد و ما نیز آن را دوست می داریم».

و از انس بن مالک روایت است که گفت: هنگامی که رسول خدا صـلی الله علیه و آله به مدینه نزدیک شد، فرمود: «در مدینه افرادی هسـتند که از هیچ مسیر و وادی نگذشتید مگر آنکه آنان نیز همراه شما بودند.» گفتند: ای رسول خدا، آیا آنان با آنکه در مـدینه حضور داشـتند، همراه ما بودند؟ فرمود: «آری، عذر آنان را در مدینه نگاه داشت.» و تبوک آخرین غزوه رسول خدا صلی الله علیه و آله بـود و عبـدالله بن ابی بعـد از بـازگشت پیـامبر صـلی الله علیه و آله از تبـوک، درگـذشت. - . اعلاـم الوری بأعلام الهدی: ۷۶ -۷۵، ط ۱ و ۱۳ - ۱۲۹ ، ط ۲ -

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه جربی (۲) و أذرح هما قریتان بالشام بینهما مسیره ثلاث لیال و کتب لهما النبی صلی الله علیه و آله أمانا انتهی و زنباع کقنطـار و الطرف جمع الطرفه نفائس الأموال و غرائبها و لیله إضـحیانه بالکسـر مضـیئه لا غیم فیها و قال الجزری فیه علیه دیباج مخوص بالـذهب أی منسوج به کخوص النخـل و هو ورقه و الوکز العـدو و فی بعض النسـخ بـالراء المهمله بمعناه و فی بعضـها بـالراء أولا ثم الزای و هو بالکسـر الصوت الخفی و الحس و لعله أنسب و فی النهایه غشوه أی ازدحموا علیه و کثروا و المحجن کمنبر العصا المعوجه و طیبه و طابه من أسـماء المدینه و فی النهایه فی حدیث جبل أحد هو جبل یحبنا و نحبه هذا محمول علی

المجاز أراد أنه جبل يحبنا أهله و نحب أهله و هم الأنصار و يجوز أن يكون من باب المجاز الصريح أى إننا نحب الجبل بعينه لأنه فى أرض من نحب انتهى و قال الطيبى و الأولى أنه على ظاهره

۱- إعلام الورى بأعلام الهدى: ۷۵ و ۷۶ ط ۱ و ۱۲۹- ۱۳۱ ط ۲.

۲- فيه جرباء بالمد.

و لا ـ ینکر حب الجمادات للأنبياء و الأولياء كما حنت الأسطوانه على مفارقته و كان يسلم الحجر عليه و قيل أراد به أرض المدينه و خص الجبل لأنه أول ما يبدو منها و لعله حبب إليه بدعائه اللهم حبب إلينا المدينه انتهى و أقول سيأتى تحقيق منا فى ذلك فى المجلد السابع إن شاء الله.

**[ترجمه]در النهایه آمده است: «جربی» و «اذرح»: دو قریه در شام هستند که میان آن دو، سه روز فاصله است. و رسول خدا صلی الله علیه و آله برای ساکنان آن دو، امان نامه نوشت. و «زنباع» بر وزن قنطار است. و «الطرف» جمع «طرفه»: به معنای اموال نفیس و گرانبها است. «لیله إضحیانه» با کسره: شب روشن و مهتابی که هیچ ابری در آن نباشد. و جزری گفت: در آن آمده است: «علیه دیباج مخوّض بالذهب»: یعنی دیبایی بافته شده از طلا (زردوز) مانند: برگ درخت خرما دارد. و «الوکز»: دویدن. و در برخی نسخه ها با راء مهمله«الوکر» به همان معنا آمده است. و در برخی نسخه ها ابتدا با راء سپس با زاء آمده است. و با کسر به معنای صدای آرام و آهسته است و همین صحیح تر به نظر می رسد. و در النهایه آمده است: «غشوه»: یعنی بر او ازدحام کردند و بسیار شدند. و «محجَن» بر وزن منبر: عصای سرکج. «طیبه» و «طابه»: از نام های مدینه هستند. و در النهایه آمده است: در حدیث کوه اُحد فرموده است: «آن کوهی است که ما را دوست دارد و ما نیز آن را دوست داریم». این سخن بنا به مجاز است. مقصودش این است که آن کوهی است که مردمانش ما را دوست می دارند و ما نیز مردمان آن را که همان انصار هستند دوست می داریم. و جایز است که از نوع مجاز صریح باشد، یعنی ما خود این کوه را دوست می داریم؛ چرا که در سرزمین کسانی واقع شده است که آنان را دوست می داریم. و طیبی گفت: بهتر آن است که این کلام بر ظاهر آن حمل گردد. چرا که علاقه و محبت جمادات نسبت به انبیاء و اولیای الهی امری پذیرفته شده است، همچنان که ستون به خاطر جدایی او ناله سر داد و سنگ به او سلام می کرد. و گفته شده است: منظورش سرزمین مدینه بوده است و به طور مخصوص کوه احد را ذکر کرده است. چرا که اولین نقطه از مدینه است که دیده می شود. و شاید اُحد با این دعایش که فرمود: «خدایا مدینه را نزد ما دوست داشتنی گردان»، در نزد او محبوب گردیده است. می گویم تحقیقی در این باره ان شاءالله در جلد هفتم خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲۶»

کا، الكافی الْعِدَّةُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا نَفَّرُوا بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله نَاقَتَهُ قَالَتْ لَهُ النَّاقَةُ وَ اللَّهِ لَا أَزَلْتُ خُفّاً عَنْ خُفٍّ وَ لَوْ قُطِّعْتُ إِرْباً إِرْباً (۱).

**[ترجمه]کافی: تعدادی از اصحاب ما، از سهل، از ابن یزید، از عبدالحمید، از شخصی که از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: هنگامی که آنان شتر رسول خدا صلی الله علیه و آله را رم دادند، شتر به او گفت: به خدا قدم از قدم برندارم، اگرچه قطعه قطعه گردم. - . روضه الکافی: ۱۶۵ -

**[ترجمه]

«۲۷»

أَقُولُ قَالَ فِی الْمُنْتَقَی کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی غَزْوَهِ تَبُوکَ قَدْ ظَهَرَ مِنْهُ مُعْجِزَاتٌ شَتَّی فَمِنْهَا أَنَّهُ لَمَّا وَصَلَ إِلَی وَادِی الْقُرَی وَ قَدْ أَمْسَی بِالْحِجْرِ قَالَ إِنَّهَا سَتَهُبُّ اللَّیْلَهَ رِیحٌ شَدِیدَهٌ فَلَا یَقُومَنَّ مِنْکُمْ أَحَدٌ إِلَّا مَعَ صَاحِبِهِ وَ مَنْ کَانَ لَهُ بَعِیرٌ فَلْیُوثِقْهُ بِعِقَالِهِ فَهَاجَتْ رِیحٌ شَدِیدَهٌ أَفْزَعَتِ النَّاسَ فَلَمْ یَقُمْ أَحَدٌ إِلَّا مَعَ صَاحِبِهِ إِلَّا رَجُلَیْنِ مِنْ بَنِی سَاعِدَهَ خَرَجَ أَحَدُهُمَا لِحَاجَتِهِ وَ آخَرُ لِطَلَبِ (۲) بَعِیرٍ لَهُ فَأَمَّا الْخَارِجُ لِحَاجَتِهِ فَقَدْ خُنِقَ فِی مَذْهَبِهِ وَ أَمَّا الَّذِی خَرَجَ فِی طَلَبِ الْبَعِیرِ فَاحْتَمَلَتْهُ الرِّیحُ فَطَرَحَتْهُ فِی جَبَلَیْ (۳) طَیِّئٍ ثُمَّ دَعَا صلی الله علیه و آله لِلَّذِی أُصِیبَ فِی مَذْهَبِهِ فَعَادَ إِلَیْهِ وَ أَمَّا الَّذِی وَقَعَ بِجَبَلَیْ (بِجَبَلِ) طَیِّئٍ فَإِنَّ طَیِّئاً أَهْدَتْهُ لِلنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله حِینَ قَدِمَ الْمَدِینَهَ.

وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَمَّا ارْتَحَلَ عَنِ الْحِجْرِ أَصْبَحَ وَ لَا مَاءَ مَعَهُ وَ لَا مَعَ أَصْحَابِهِ وَ نَزَلُوا عَلَی غَیْرِ مَاءٍ فَشَکَوْا إِلَیْهِ الْعَطَشَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَهَ وَ دَعَا وَ لَمْ تَکُنْ فِی السَّمَاءِ سَحَابَهٌ فَمَا زَالَ یَدْعُو حَتَّی اجْتَمَعَتِ السَّحَائِبُ (۴) مِنْ کُلِّ نَاحِیَهٍ فَمَا بَرِحَ مِنْ مَقَامِهِ حَتَّی سَحَّتْ بِالرَّوَاءِ (۵) فَانْکَشَفَتِ السَّحَابَهُ مِنْ سَاعَتِهَا فَسُقِیَ النَّاسُ وَ ارْتَوَوْا (۶) وَ

۱- روضه الکافی: ۱۶۵. و الارب: العضو.

۲- فی المصدر: فی طلب.

۳- فی المصدر: (جبل) و کذا فیما یأتی. و لکن فی نسخه المصنّف و فی الامتاع: جبلی.

۴- فی المصدر: السحابه.

۵- فی المصدر: حتی سحت السماء بالرواء.

۶- فی المصدر: و ارتووا من آخرهم.

مَلَئُوا الْأَسْقِيَةَ قَالَ بَعْضُ الصَّحَابَةِ (١) قُلْتُ لِرَجُلٍ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَيْلَكَ أَ بَعْدَ هَذَا شَيْ ءٌ فَقَالَ سَحَابَةٌ مَارَّةٌ ثُمَّ ارْتَحَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مُتَوَجِّهاً إِلَى تَبُوكَ فَأَصْبَحَ فِي مَنْزِلٍ فَضَلَّتْ نَاقَةُ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مُنَافِقٌ (٢) يَزْعُمُ مُحَمَّدٌ أَنَّهُ نَبِيٌّ وَ يُخْبِرُكُمْ بِخَبَرِ السَّمَاءِ وَ لَا يَدْرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ فَخَرَجَ صلى الله عليه و آله فَقَالَ يَزْعُمُ مُنَافِقٌ أَنَّ مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله يَقُولُ إِنَّهُ نَبِيٌّ وَ يُخْبِرُكُمْ بِخَبَرِ السَّمَاءِ وَ لَا يَدْرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ وَ إِنِّي وَ اللَّهِ لَا أَعْلَمُ إِلَّا مَا عَلَّمَنِيَ اللَّهُ وَ لَقَدْ أَعْلَمَنِيَ اللَّهُ وَ دَلَّنِي عَلَيْهَا الْآنَ وَ أَنَّهَا فِي الْوَادِي فِي شِعْبِ كَذَا وَ أَشَارَ إِلَى الشِّعْبِ حَبَسَتْهَا شَجَرَةٌ بِزِمَامِهَا فَذَهَبُوا وَ جَاءُوا بِهَا.

وَ مِنْهَا أَنَّهُ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِنَّكُمْ سَتَأْتُونَ غَداً إِنْ شَاءَ اللَّهُ عَيْنَ تَبُوكَ وَ إِنَّكُمْ لَنْ تَأْتُوهَا إِلَّا حِينَ يَضْحَى النَّهَارُ (٣) فَمَنْ جَاءَهَا فَلَا يَمَسَّ مِنْ مَائِهَا شَيْئاً حَتَّى آتِيَ قَالَ مُعَاذٌ فَجِئْنَاهَا وَ قَدْ سَبَقَ إِلَيْهَا رَجُلَانِ (٤) وَ الْعَيْنُ مِثْلُ الشِّرَاكِ يَبِضُّ (٥) بِشَيْ ءٍ يَسِيرٍ مِنَ الْمَاءِ فَسَأَلَهُمَا هَلْ مَسِسْتُمَا مِنْ مَائِهَا شَيْئاً فَقَالَا نَعَمْ فَقَالَ لَهُمَا مَا شَاءَ أَنْ يَقُولَ ثُمَّ أَمَرَ فَغَرَفُوا مِنَ الْعَيْنِ قَلِيلًا قَلِيلًا حَتَّى اجْتَمَعَ شَيْ ءٌ ثُمَّ غَسَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِيهِ وَجْهَهُ وَ يَدَيْهِ ثُمَّ أَعَادَهُ فِيهَا فَجَاءَتِ الْعَيْنُ بِمَاءٍ كَثِيرٍ فَاسْتَقَى النَّاسُ وَ كَفَاهُمْ.

وَ مِنْهَا أَنَّ ذَا الْبِجَادَيْنِ (٦) لَمَّا أَسْلَمَ وَ لَبِثَ زَمَاناً وَ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ خَرَجَ مَعَهُ صلى الله عليه و آله إِلَى تَبُوكَ فَلَمَّا حَصَلَ بِتَبُوكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ادْعُ اللَّهَ لِي بِالشَّهَادَةِ فَقَالَ ائْتِنِي بِلِحَاءِ سَمُرَةٍ فَأَتَاهُ بِهِ فَرَبَطَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى عَضُدِهِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ حَرِّمْ دَمَهُ عَلَى الْكُفَّارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا أَرَدْتُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِنَّكَ إِذْ خَرَجْتَ غَازِياً فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَخَذَتْكَ الْحُمَّى وَ قَتَلَتْكَ فَأَنْتَ شَهِيدٌ فَلَمَّا أَقَامُوا بِتَبُوكَ أَيَّاماً أَخَذَتْهُ الْحُمَّى فَتُوُفِّيَ.

وَ مِنْهَا أَنَّهُ صلى الله عليه و آله فِي تَبُوكَ دَعَا مِرَاراً كَثِيرَةً بِالطَّعَامِ فَجَاءَهُ بِلَالٌ بِبَقِيَّةٍ مِنَ

١- في الامتاع: هو عبد اللّه بن أبي حدرد قاله لاوس بن قيظى، و يقال: لزيد بن اللصيت القينقاعي.

٢- هو زيد بن اللصيت على ما في الامتاع.

٣- في المصدر و الامتاع: حتى يضحى النهار.

٤- في الامتاع: رجلان من المنافقين.

٥- في الامتاع: تبض.

٦- هو عبد اللّه بن عبد نهم المزني.

الطَّعَامِ قَلِيلَهٍ وَ كَانَتْ عِنْدَهُ جَمَاعَةٌ كَثِيرَةٌ فَمَسَّ بِيَدِهِ الطَّعَامَ وَ كَانَ تَمْراً وَ غَيْرَهُ فَأَكَلُوا مِنْهُ جَمِيعاً حَتَّى شَبِعُوا وَ بَقِيَ مِنَ الطَّعَامِ أَكْثَرَ مِمَّا كَانَ أَوَّلًا.

و قد ظهر على يده من المعجزات فى هذه السفره أكثر من ذلك لكنا ذكرنا منها لمعا.

و لما نزل النبى صلى الله عليه و آله تبوك أقام بها شهرين و كان ما أخبر به النبى صلى الله عليه و آله من بعث (۱) هرقل أصحابه و دنوه إلى أدنى الشام و عزمه على قتال النبى صلى الله عليه و آله و المسلمين باطلا و بعث هرقل رجلا من غسان إلى النبى صلى الله عليه و آله ينظر إلى صفته و علاماته و إلى حمره فى عينيه و إلى خاتم النبوه (۲) و سأل فإذا هو لا يقبل الصدقه فوعى أشياء من صفات النبى صلى الله عليه و آله ثم انصرف إلى هرقل فذكرها له فدعا هرقل قومه إلى التصديق به فأبوا عليه حتى خافهم على ملكه و أسلم هو سرا منهم و امتنع من قتال النبى صلى الله عليه و آله فلم يؤذن النبى صلى الله عليه و آله لقتاله فرجع قالوا و هاجت ريح شديده بتبوك فقال رسول الله صلى الله عليه و آله هذا لموت منافق عظيم النفاق فقدموا المدينه فوجدوا منافقا قد مات ذلك اليوم (۳).

ثم ذكر قصه العقبه و قصه أكيدر.

**[ترجمه]مؤلف: در المنتقى آمده است: در غزوه تبوک از پیامبر صلى الله علیه و آله چندین معجزه به وقوع پیوست. از آن جمله هنگامی بود که او به وادی القری رسید و شب را در منطقه حجر به سر آورد. پیامبر صلى الله علیه و آله فرمود: امشب بادی سخت بر شما وزیدن خواهد گرفت و هیچ یک از شما جز همراه دوستش برپا نمی ماند و هر که شتری دارد، با زانوبندش آن را ببندد. سپس بادی سخت وزیدن گرفت و هیچ کس جز به همراه دوستش برجا نماند، مگر دو نفر از بنی ساعده که یکی در پی قضای حاجت و دیگری در جستجوی شترش خارج گردید. اما آن که به خاطر قضای حاجت خارج شده بود، در راه (به دست جنیان) خفه گردید و دیگری که در پی شترش رفته بود، توسط باد برده شد و در دو کوه قبیله طیّی فرو افکنده شد. سپس پیامبر صلى الله علیه و آله برای آنکه در راهش گرفتار شده بود، دعا فرمود تا آنکه به هوش آمد (یا زنده شد) و اما آنکه در کوه قبیله طیّی افتاده بود، هنگام بازگشت پیامبر صلى الله علیه و آله به مدینه، از سوی این قبیله به او اهدا شد.

و از دیگر معجزات آن بود که چون پیامبر صلى الله علیه و آله از حجر حرکت کرد، در حالی وارد صبح شد که هیچ آبی به همراه او و اصحابش وجود نداشت و در سرزمینی بی آب فرود آمدند. و مسلمانان از فشار تشنگی به او شکوه کردند. پیامبر صلى الله علیه و آله رو به قبله نمود و در حالی که هیچ ابری در آسمان دیده نمی‌شد، دست به دعا برداشت و پیوسته دعا فرمود تا آنکه ابرها از هر کرانه در آسمان ظاهر شدند و هنوز جای دعای خود را ترک نکرده بود که بارانی فراوان و گوارا نازل شد. و ابرها همان موقع برطرف گردیدند و مردمان از آن آب خوردند و سیراب گردیدند و مشک ها را پر کردند. یکی از صحابه گفت: به مردی از منافقین گفتم: وای بر تو! آیا بعد از این هم باز دچار تردید هستی؟ گفت: ابری بود که از اینجا می گذشت. سپس پیامبر صلى الله علیه و آله به سوی تبوک حرکت نمود و صبحدم در منزلگاهی فرود آمد که شتر پیامبر صلى الله علیه و آله در آنجا گم شد. یکی از منافقان گفت: محمد ادعا می کند که او پیامبر است و از خبر آسمان شما را آگاه می سازد و حال آنکه حتی نمی داند شترش کجاست؟ در پی این سخن، پیامبر صلى الله علیه و آله خارج گردید و

فرمود: «منافقی را ادعا بر آن است که محمد می گوید پیامبر است و شما را از خبر آسمان آگاهی می دهد و حال آنکه حتی از مکان شترش هم بی اطلاع است. به خدا سوگند که من جز آنچه خداوند مرا آموخته است، نمی دانم و هم او اکنون مرا آگاه ساخت و مرا به آن(مکان آن شتر) راهنمایی فرمود. و آن شتر اکنون در وادی فلان است» و به آن دره اشاره نمود که در آن افسارش به درختی آویخته بود. و مسلمانان رفتند و آن را آوردند.

و از دیگر معجزات آن بود که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «شما إن شاءاللّه فردا در چشمه تبوک وارد می شوید و شما جز در هنگام چاشتگاه بر آن وارد نخواهید شد. و هر که به آن رسید به آبش دست نمی یازد تا من بیایم. معاذ می گوید: در حالی به آن چشمه رسیدیم که دو مرد به سوی آن پیشی جسته بودند. چشمه مانند راهی از علف بود که اندکی آب از آن بیرون می تراوید. و از آن دو پرسید: «آیا به آبش دست زدید؟» گفتند: آری و پیامبر صلی الله علیه و آله آنچه را که می خواست به آن دو گفت. سپس دستور داد که با مشت اندک اندک از آن آب برداشتند تا آنکه مقداری آب جمع شد. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله در آن آب، صورت و دو دستش را شست و سپس آب را دوباره در چشمه ریخت. پس از آن، چشمه آب فراوانی جاری ساخت و مردم از آن آب برداشتند و آنان را کفایت کرد.

و از دیگر معجزات آن بود: چون ذوالبجادین اسلام آورد و مدتی (در مدینه) اقامت کرد و قرآن آموخت، به همراه پیامبر صلی الله علیه و آله راهی تبوک گردید و هنگامی که به تبوک رسید، گفت: ای رسول خدا، از خداوند برای من درخواست شهادت نما. فرمود: «پوست گندمگون درختی برایم بیاور.» او نیز آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را بر بازوی او بست و فرمود: «خدایا خون او را بر کفار حرام ساز.» او گفت: یا رسول الله! خواسته من این نبود. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «تو آنگاه که برای جهاد در راه خدا خارج گردی و دچار تبی گردی که تو را بکشد، در واقع شهید هستی.» و بعد از آنکه چند روز در تبوک ماندند، ذوالبجادین دچار تب شد و درگذشت.

و از دیگر معجزات آن بود که پیامبر صلی الله علیه و آله بارها در تبوک برای غذا دعا فرمود و (یک بار) که مردم بسیاری نزد وی جمع شده بودند، بلال مقدار اندکی غذا نزد وی آورد و آن حضرت دستش را بر آن غذا که خرما و جز آن بود، مالید و آن ها همگی از آن خوردند و سیر گشتند و از غذا نیز بیشتر از آنچه که در ابتدا بود، باقی ماند. و در این سفر معجزاتی بیش از آنچه ذکر کردیم به دست او پدیدار شد، ولی ما گوشه ای از آن ها را آوردیم. و پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که در تبوک فرود آمد، دو ماه در آنجا اقامت فرمود. و اخبار رسیده به پیامبر صلی الله علیه و آله درباره اقدام هرقل در گسیل داشتن سپاهش و نزدیک شدنش به سوی منطقه پایین شام و عزم او بر جنگ با پیامبر، باطل و نادرست بود. و هرقل مردی غسانی را به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله فرستاد تا به صفات و علامات و سرخی چشمان و انگشتری پیامبری بنگرد. آن مرد نیز پرس و جو کرد و متوجه شد که او صدقه نمی پذیرد و از صفات پیامبر صلی الله علیه و آله به خاطر سپرد و سپس به نزد هرقل بازگشت و آن ویژگی ها را برای او برشمرد. و در پی آن، هرقل قومش را دعوت کرد که پیامبر صلی الله علیه و آله را تصدیق کنند. ولی آنان از او نافرمانی کردند تا آنجا که از (مخالفت) آن ها بر حکومتش نگران گردید. ولی خود او به صورت نهان اسلام آورد و از جنگ با پیامبر صلی الله علیه و آله خودداری کرد. بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله نیز اجازه پیکار با وی را نداد و (از تبوک) بازگشت. گفتند: در تبوک بادی شدید وزیدن گرفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «این (علامت) مرگ منافقی است که نفاقی سترگ دارد.» آنان وارد مدینه شدند و آگاه گشتند که آن روز منافقی مرده - .

المنتقی فی مولد المصطفی: باب ۹ درباره حوادث سال نهم هجری. - است. سپس داستان عقبه و اکیدر را آورده است.

**[ترجمه]

توضیح

الحجر بالکسر دیار ثمود خنق أی خنقته الجن فی خلائه حتی غشی علیه أو مات و علی التقدیرین أفاق أو حیی بدعائه صلی الله علیه و آله حتی سحت بتشدیده الحاء أی صبت و السح الصب أو السیلان من فوق و الرواء بالفتح و المد الماء الکثیر و قیل العذب الذی للواردین فیه ری و یقال بض الماء إذا قطر و سال.

**[ترجمه]«الحِجر» با کسره: سرزمین قوم ثمود. «خَنَقَ» یعنی جنّیان در خلوتش چنان او را خفه کردند که از هوش رفت و یا جان داد. و بر اساس هر یک از دو تقدیر، با دعای پیامبر صلی الله علیه و آله به هوش آمد، یا آنکه جان دوباره یافت و زنده شد. «سحّت» با تشدید یاء: فرو ریخت. «السُّح»: ریختن یا جاری شدن از بالا را گویند. «الرَواء» با فتح و مد: آب بسیار و گفته شده است: آب گوارایی که وارد شدگان بر آن را سیراب و با طراوات می سازد. و گفته می شود: «بضّ الماء»: آنگاه که قطره قطره جاری می شود.

**[ترجمه]

«۲۸»

مِنَ الدِّیوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام:

أَلَا بَاعَدَ اللَّهُ أَهْلَ النِّفَاقِ*** وَ أَهْلَ الْأَرَاجِیفِ وَ الْبَاطِلِ

یَقُولُونَ لِی قَدْ قَلَاکَ الرَّسُولُ (۴)*** فَخَلَّاکَ فِی الْخَالِفِ الْخَاذِلِ

وَ مَا ذَاکَ إِلَّا لِأَنَّ النَّبِیَّ*** جَفَاکَ وَ مَا کَانَ بِالْفَاعِلِ

فَسِرْتُ وَ سَیْفِی عَلَی عَاتِقِی*** إِلَی الرَّاحِمِ الْحَاکِمِ الْفَاضِلِ (۵)

۱- فی المصدر: من تعبیه.

۲- فی المصدر: و الی خاتم النبوّه بین کتفیه.

۳- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب التاسع فیما کان فی سنه تسع من الهجره.

۴- أی أبغضک.

٥- الفاضل خ.

فَلَمَّا رَآنِی هَفَا قَلْبُهُ*** وَ قَالَ مَقَالَ الْأَخِ السَّائِلِ

أَ مِمَّ ابْنَ عَمِّی فَأَنْبَأْتُهُ*** بِإِرْجَافِ ذِی الْحَسَدِ الدَّاغِلِ

فَقَالَ أَخِی أَنْتَ مِنْ دُونِهِمْ*** كَهَارُونَ مُوسَی وَ لَمْ یَأْتَلِ (١)

**[ترجمه]در دیوان منسوب به امیرالمومنین علیه السّلام آمده است:

- خداوند منافقان و یاوه سرایان را نابود گرداند.

- به من می گفتند پیامبر بر تو خشم گرفته است و به همین خاطر تو را در میان آنان که عقب ماندند و از یاری او بازایستادند، باقی گذارد.

- و عمل پیامبر تنها از این رو بود که به تو ستم کرده است! و حال آنکه او جفاکار نبود.

- من نیز در حالی که شمشر بر دوشم بود، به نزد آن انسان مهربان و حکم دهنده پرهیزگار روان شدم.

- هنگامی که مرا دید قلبش به تپش افتاد و چون برادری که سؤال پرسد گفت:

- ای پسرعمو! چرا به اینجا آمدی؟ و من او را از سخنان یاوه حسودان خیانت پیشه مکار آگاه ساختم.

- پس او فرمود: «از میان آنان، تو همانند هارون به موسی، برادر من هستی» و هارون در وظیفه خود کوتاهی نکرد. - . دیوان: ١١٠ -

**[ترجمه]

بیان

الخالف المتأخر لنقصان أو قصور و قال الأصمعی إذا تخلف الظبی عن القطیع قیل خذل و هفا الطائر أی خفق و طار و یقال ائتلی فی الأمر إذا قصر.

**[ترجمه]«الخالف»: عقب مانده از سایرین به خاطر نقص یا کوتاهی و اصمعی گفت: گفته می شود: «خَذَلَ» آنگاه که آهو از گله عقب بیفتد، و «هفا الطائرُ»: بال و پر زد و پرواز کرد. و گفته می شود: «إئتلی فی الامر»: آنگاه که کوتاهی کند.

**[ترجمه]

باب ٣٠ قصه أبی عامر الراهب و مسجد الضرار و فیه ما یتعلق بغزوه تبوک

الآیات

التوبه: «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ* لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ* أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِي نارِ جَهَنَّمَ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* لا يَزالُ بُنْيانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»(۱۰۷-۱۱۰)

lt;meta info="- وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلاَّ الْحُسْنى وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ * لا تَقُمْ فيهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فيهِ فيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرينَ * أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ في نارِ جَهَنَّمَ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمينَ * لا يَزالُ بُنْيانُهُمُ الَّذي بَنَوْا ريبَةً في قُلُوبِهِمْ إِلاَّ أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَ اللَّهُ عَليمٌ حَكيمٌ - . التوبه/۱۰۷ - ۱۱۰[۱] -

{و آنهایی که مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکندگی میان مومنان است و [نیز] کمین گاهی است برای کسی که قبلاً- با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود، و سخت سوگند یاد می کنند که جز نیکی قصدی نداشتیم. و [لی] خدا گواهی می دهد که آنان قطعاً دروغگو هستند. هرگز در آن جا مایست، چرا که مسجدی که از روز نخستین بر پایه تقوا بنا شده، سزاوارتر است که در آن [به نماز] ایستی. [و] در آن، مردانی اند که دوست دارند خود را پاک سازند، و خدا کسانی را که خواهان پاکی اند دوست می دارد. آیا کسی که بنیاد [کار] خود را بر پایه تقوا و خشنودی خدا نهاده بهتر است، یا کسی که بنای خود را بر لب پرتگاهی مشرف به سقوط پی ریزی کرده و با آن در آتش دوزخ فرو می افتد؟ و خدا گروه بیدادگران را هدایت نمی کند. همواره آن ساختمانی که بنا کرده اند، در دلهایشان مایه شک [و نفاق] است، تا آنکه دلهایشان پاره پاره شود، و خدا دانای سنجیده کار است.

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی قدس الله روحه فی قوله تعالی: وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً، قال المفسرون: إن بنی عمرو بن عوف اتخذوا مسجد قباء و بعثوا إلی رسول الله صلی الله علیه و آله أن یأتیهم فأتاهم فصلی فیه فحسدهم جماعه من المنافقین من بنی غنم بن عوف فقالوا (۲) نبنی مسجدا نصلی فیه و لا نحضر جماعه محمد صلی الله علیه و آله و کانوا

ص: ۲۵۲

۱- الدیوان: ۱۱۰.

۲- و قالوا: خ ل.

اثنی عشر رجلا و قیل خمسه عشر رجلا منهم ثعلبه بن حاطب و معتب بن قشیر و نبتل بن الحارث فبنوا مسجدا إلی جنب مسجد قباء فلما فرغوا منه أتوا رسول الله صلی الله علیه و آله و هو یتجهز (۱) إلی تبوک فقالوا یا رسول الله صلی الله علیه و آله إنا قد بنینا مسجدا لذی العله و الحاجه و اللیله المطیره و اللیله الشاتیه و إنا نحب أن تأتینا فتصلی لنا فیه و تدعو بالبرکه فقال صلی الله علیه و آله إنی علی جناح السفر (۲) و لو قدمنا أتیناکم (۳) إن شاء الله فصلینا لکم (۴) فلما انصرف رسول الله من تبوک نزلت علیه الآیه (۵) فی شأن المسجد ضِراراً.

أی مضاره بأهل مسجد قباء (۶) أو مسجد الرسول صلی الله علیه و آله لیقل الجمع فیه وَ کُفْراً أی و لإقامه الکفر فیه أو کان اتخاذهم ذلک کفرا أو لیکفروا فیه بالطعن علی رسول الله صلی الله علیه و آله و الإسلام وَ تَفْرِیقاً بَیْنَ الْمُؤْمِنِینَ أی لاختلاف الکلمه و إبطال الألفه و تفریق الناس عن رسول الله صلی الله علیه و آله وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ و هو أبو عامر الراهب و کان من قصته أنه کان قد ترهب فی الجاهلیه و لبس المسوح فلما قدم النبی صلی الله علیه و آله المدینه حزب علیه الأحزاب ثم هرب بعد فتح مکه إلی الطائف فلما أسلم أهل الطائف لحق بالشام و خرج إلی الروم و تنصر و هو أبو حنظله غسیل الملائکه الذی قتل مع النبی صلی الله علیه و آله یوم أحد و کان جنبا فغسلته الملائکه و سمی رسول الله أبا عامر الفاسق و کان قد أرسل إلی المنافقین أن استعدوا و ابنوا مسجدا فإنی أذهب إلی قیصر و آتی من عنده بجنود و أخرج محمدا من المدینه فکان هؤلاء المنافقون یتوقعون أن یجیئهم أبو عامر فمات قبل أن یبلغ ملک الروم وَ لَیَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنی أی یحلفون کاذبین ما أردنا ببناء هذا المسجد إلا

۱- متجهز خ ل.

۲- السفر خ ل.

۳- لاتیناکم. خ ل.

۴- فی المصدر: فصلّینا لکم فیه.

۵- الآیات خ ل.

۶- قبا اصله اسم بئر هناک عرفت القریه بها، و هی مساکین بنی عمرو بن عوف من الأنصار و فی مده و قصره اختلاف و فی نسخه المصنّف بالقصر، و فی المصدر بالمد.

الفعله الحسنى من التوسعه على أهل الضعف و العله من المسلمين فاطلع الله نبيه على خبث سريرتهم فقال وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ

فَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عِنْدَ قُدُومِهِ مِنْ تَبُوكَ عَاصِمَ بْنَ عَوْفٍ الْعَجْلَانِيَّ وَ مَالِكَ بْنَ الدُّخْشُمِ وَ كَانَ مَالِكٌ مِنْ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَقَالَ لَهُمَا انْطَلِقَا إِلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظَّالِمِ أَهْلُهُ فَاهْدِمَاهُ وَ حَرِّقَاهُ.

وَ رُوِيَ أَنَّهُ بَعَثَ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ وَ وَحْشِيّاً فَحَرَّقَاهُ وَ أَمَرَ بِأَنْ يُتَّخَذَ كُنَاسَةً تُلْقَى فِيهِ الْجِيَفُ.

ثم نهى الله نبيه أن يقوم فى هذا المسجد فقال لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً أى لا تصل ثم أقسم فقال لَمَسْجِدٌ أى و الله لمسجد أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى أى بنى أصله على تقوى الله و طاعته مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أى منذ أول يوم وضع أساسه أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ أى أولى بأن تصلى فيه و اختلف فى هذا المسجد فقيل هو مسجد قباء و قيل مسجد رسول الله صلى الله عليه و آله و قيل كل مسجد بنى للإسلام و أريد به وجه الله تعالى فِيهِ أى فى هذا المسجد رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا أى يصلوا لله متطهرين بأبلغ الطهاره و قيل يحبون أن يتطهروا من الذنوب و قيل يحبون أن يتطهروا بالماء عن الغائط و البول و هو المروى عن السيدين الباقر و الصادق عليهما السلام

وَ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ لِأَهْلِ قُبَاءَ مَا ذَا تَفْعَلُونَ فِي طُهْرِكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ أَحْسَنَ عَلَيْكُمُ الثَّنَاءَ قَالُوا نَغْسِلُ أَثَرَ الْغَائِطِ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِيكُمْ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ.

أى المتطهرين أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ إلى قوله شَفا جُرُفٍ هارٍ الشفا حرف الشى ء و شفيره و جرف الوادى جانبه الذى ينحفر بالماء أصله و هار الجرف يهور هورا فهو هائر و تهور و انهار و هار أصله هائر و هو من المقلوب كما يقال شاكى السلاح أى شائك و تهور البناء تساقط فالله تعالى شبه بنيانهم على نار جهنم بالبناء على جانب نهر هذه صفته فَانْهارَ بِهِ فِي نارِ جَهَنَّمَ أى يوقعه ذلك البناء فى نار جهنم و روى عن جابر بن عبد الله أنه قال رأيت المسجد الذى بنى ضرارا يخرج منه الدخان لا يَزالُ بُنْيانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ أى شكا فى قلوبهم فيما كان من إظهار إسلامهم و ثباتا على

النفاق و قيل حزازه فی قلوبهم و قيل حسره يترددون فيها (۱) إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ أی إلا أن يموتوا و قيل إلا أن يتوبوا توبه تنقطع بها قلوبهم ندما و أسفا على تفريطهم وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بنيتهم فی بناء المسجد حَكِيمٌ فی أمره بنقضه (۲).

**[ترجمه]طبرسی رحمه اللّه عليه در مورد اين سخن حق تعالى: «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً » گفت: مفسران گفته اند: بنی عمرو بن عوف مسجد قباء را ساختند و به رسول خدا صلی الله عليه و آله پيغام فرستادند كه به نزد آنان برود. او نيز چنين كرد و در آن مسجد نماز گزارد. در پی اين جريان، گروهی از منافقين از بنی غنم بن عوف بر آنان رشك ورزيدند و گفتند: ما مسجدی بنا می كنيم تا در آن نماز بگزاريم و در جماعت محمد حاضر نگرديم، و آنان دوازده نفر بودند. و گفته شده است: آنان پانزده نفر از جمله: ثعلبه بن حاطب، معتب بن قشير و نبتل بن حارث بودند. به اين ترتيب آنان مسجدی در كنار مسجد قباء ساختند و چون ساخت آن را به پايان رساندند، به نزد رسول خدا صلی الله عليه و آله كه در حال تداركِ برای رفتن به سوی تبوك بود، آمدند و گفتند: ای رسول خدا! ما برای بيماران و نيازمندان و شب های بارانی و سرد مسجدی ساخته ايم و دوست داريم كه نزد ما آييد و در آن برای ما نماز گزاريد و برای ما به خير و بركت دعا فرماييد. پيامبر صلی الله عليه و آله فرمود: «من در آستانه سفر هستم. و اگر بازگشتيم، إن شاءاللّه نزد شما می‌آيم و برايتان نماز می گزارم.» چون رسول خدا صلی الله عليه و آله از تبوك مراجعت فرمود، اين آيه در شأن اين مسجد نازل گرديد. «ضِرَاراً »: برای اهل مسجد قباء يا مسجد رسول خدا صلی الله عليه و آله زيانبار است تا جمع موجود در آن ها رو به كاستی نهد. «وَ كُفْراً »: يعنی هدف آنان از بنای اين مسجد آن است كه در آن كفر به پا دارند؛ يا اقدام آن ها در ساختن آن مسجد كفر بوده است؛ يا آنكه در آن با طعنه و دهن كجی به رسول خدا صلی الله عليه و آله و اسلام كافر گردند. «وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ » برای ايجاد اختلاف و از ميان بردن الفت و پيوند و پراكنده ساختن مردم از گرد پيامبر صلی الله عليه و آله آن را بنا كردند. «وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ » آن را كمين گاه كسی ساختند كه در گذشته با خدا و رسولش پيكار كرد. و مقصود ابوعامر راهب است و ماجرايش به اين صورت بود كه او در روزگار جاهليت به رهبانيت گرايش يافت و لباس پشمين به تن كرد. و هنگامی كه پيامبر صلی الله عليه و آله وارد مدينه گرديد، گروه ها و دسته ها را گرد آورد و (بر ضد پيامبر) متحد ساخت و بعد از فتح مكه به طائف گريخت. و چون اهل طائف اسلام آوردند، به شام و از آنجا راهی روم گرديد و مسيحی شد. او پدر حنظله غسيل الملائكه بود كه در جنگ اُحد در كنار رسول خدا صلی الله عليه و آله بر خاك شهادت افتاد و او جُنب بود و ملائكه او را غُسل دادند. رسول خدا صلی الله عليه و آله ابوعامر را فاسق ناميد. او به منافقين پيغام داده بود كه آماده گرديد و مسجدی بنا سازيد كه من به نزد قيصر می روم و با سپاهيانی از نزد او خواهم آمد و محمد را از مدينه بيرون می سازم. و اين منافقين در انتظار آمدن ابوعامر روزگار می‌گذراندند. ولی او پيش از رسيدن به سرزمين روم مرد. «وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلاَّـ الْحُسْنى»: به دروغ سوگند می خوردند كه با بنای اين مسجد، تنها در پی انجام كار نيك و ايجاد گشايشی در (مشكلات) مسلمانان ناتوان و بيمار هستيم. ولی خداوند پيامبرش را از بد طينتی آنان آگاه ساخت و فرمود: «وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ»، {خداوند شهادت می دهد كه بی هيچ ترديدی آنان دروغ می گويند.} بنابراين رسول خدا صلی الله عليه و آله در هنگام بازگشت از تبوك، عاصم بن عوف عجلانی و مالك بن دخشُم را كه از بنی عمرو بن عوف بود، روانه داشت و به آنان فرمود: «شما به سوی اين مسجد كه اهلش مردمی ستم پيشه اند رويد و آن را نابود سازيد و به آتش بكشيد.» و روايت شده است كه او، عمار بن ياسر و وحشی را فرستاد و آن دو، مسجد را آتش زدند. و پيامبر صلی الله عليه و آله فرمان داد آن مسجد به عنوان زباله دان استفاده شود و مردارها در آن افكنده شود. سپس خداوند، پيامبرش را از ايستادن در اين مسجد نهی فرمود: «لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً»، يعنی هرگز در

آن نماز مگزار. سپس سوگند یاد کرد و فرمود: «لَمَسْجِدٌ»: به خدا سوگند مسجدی که «أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى» بر اساس تقوای الهی و فرمانبری از خداوند بنا گردیده است «مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ» از نخستین روزی که سنگ بنای آن نهاده شد، «أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فيهِ» برای نماز گزاردن، شایسته تر است. و درباره این مسجد اختلاف شده است: و گفته شده است: آن مسجد قباء است. و برخی دیگر مسجد رسول الله را نام می برند. و گفته شده است منظور: هر مسجد ساخته شده برای اسلام به قصد تقرب الهی می باشد. «فيهِ» یعنی در این مسجد، «رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»، مردانی هستند که برای پروردگارشان در نهایت پاکیزگی نماز می گزارند. و گفته شده است: دوست دارند که از گناهان پاک گردند. و بنا به قول دیگر: دوست دارند که با آب از آلودگی مدفوع و ادرار پاک گردند. که این قول از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نقل شده است. و از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که به اهل قباء فرمود: «در نظافت و طهارت خود چگونه عمل می کنید که خداوند اینگونه به نیکی شما را مورد ستایش قرار داده است؟» گفتند: اثر مدفوع را می شوییم. فرمود: «پروردگار (آن را) درباره شما نازل ساخت». «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ»، مقصود از «مُطَّهِّرِينَ»، متطهرین (پاکیزگان) است .«أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ » تا آنجا که می فرماید: «عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ ». «الشَّفا»: لبه و کناره شیء، «جُرُف الوادی»: آن قسمت از دره که پایین آن را آب می برد، و «هار الجُرُف، يهورُ هوراً فهو هائر و تهوّر و انهار»: لبه رود که آب آن را برده باشد و آن فرو ریزد. و «هار» در اصل هائر است که در آن قلب صورت گرفته است. همچنان که گفته می شود: «شاكى السلاح»: سراپا سلاح. که اصل آن «شائك» است. و «تهوّر البناء»: ساختمان فرو ریخت. بنابراین خداوند اساس و پایه و شالوده آنان در کنار آتش جهنم را به بنایی در کنار رودخانه ای با چنین ساحلی تشبیه نموده است. «فَانْهارَ بِهِ فى نارِ جَهَنَّمَ » آن بناء او را در آتش جهنم فرو می افکند. و از جابر بن عبدالله روایت شده است که گفت: آن مسجد که برای زیان رساندن ساخته شده بود را در حالی مشاهده کردم که از آن دود بر می خاست. «لا يَزالُ بُنْيانُهُمُ الَّذى بَنَوْا رِيبَةً فى قُلُوبِهِمْ » آن بنا که ساختند، همواره به صورت تردیدی در قلب هایشان در تظاهر به اسلام و پایداری بر نفاق باقی است. و گفته شده است: در قلب هایشان اندوه و سوز برآمده از کینه وجود دارد. و بنا به قولی دیگر: حسرتی است که همواره با خود دارند. «إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ » مگر آنکه بمیرند. و گفته شده است: مگر آنکه چنان توبه ورزند که قلب هایشان از روی افسوس و اندوه بر زیاده روی شان پاره پاره گردد. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ » پروردگار به نیت آنان در ساخت مسجد آگاه است. «حَكِيمٌ» در فرمان خود برای نابودی آن مسجد نیز حکیم است - . مجمع البيان ۵: ۷۵-۷۴ - .

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسير القمى قَوْلُهُ الَّذِينَ (۳) اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً وَ كُفْراً فَإِنَّهُ كَانَ سَبَبُ نُزُولِهَا أَنَّهُ جَاءَ قَوْمٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ تَأْذَنُ لَنَا فَنَبْنِيَ مَسْجِداً فِي بَنِي سَالِمٍ لِلْعَلِيلِ وَ اللَّيْلَةِ الْمَطِيرَةِ وَ الشَّيْخِ الْفَانِي فَأَذِنَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هُوَ عَلَى الْخُرُوجِ إِلَى تَبُوكَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَتَيْتَنَا فَصَلَّيْتَ فِيهِ قَالَ أَنَا عَلَى جَنَاحِ الطَّيْرِ (۴) فَإِذَا وَافَيْتُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَتَيْتُهُ فَصَلَّيْتُ فِيهِ فَلَمَّا أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ تَبُوكَ نَزَلَتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةُ فِي شَأْنِ الْمَسْجِدِ وَ أَبِي عَامِرٍ الرَّاهِبِ وَ قَدْ كَانُوا حَلَفُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّهُمْ يَبْنُونَ ذَلِكَ لِلصَّلَاحِ وَ الْحُسْنَى فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَ

الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً إِلَی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ یَعْنِی أَبَا عَامِرٍ الرَّاهِبَ کَانَ یَأْتِیهِمْ فَیَذْکُرُ رَسُولَ اللَّهِ وَ أَصْحَابَهُ قَوْلُهُ لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی یَعْنِی مَسْجِدَ قُبَاءَ قَوْلُهُ فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا قَالَ کَانُوا یَتَطَهَّرُونَ بِالْمَاءِ.

وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَسْجِدُ الضِّرَارِ الَّذِی أُسِّسَ عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهَنَّمَ قَوْلُهُ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ إِلَّا فِی مَوْضِعٍ حَتَّی (۵) فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَالِکَ بْنَ دَخْشَمٍ الْخُزَاعِیَّ وَ عَامِرَ بْنَ عَدِیٍّ أَخَا بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ عَلَی أَنْ یَهْدِمُوهُ وَ یُحْرِقُوهُ فَجَاءَ مَالِکٌ فَقَالَ لِعَامِرٍ انْتَظِرْنِی حَتَّی أُخْرِجَ نَاراً مِنْ مَنْزِلِی فَدَخَلَ وَ جَاءَ بِنَارٍ وَ أَشْعَلَ (۶) فِی سَعَفِ النَّخْلِ ثُمَّ أَشْعَلَهُ فِی الْمَسْجِدِ فَتَفَرَّقُوا

۱- فی المصدر: حسره فی قلوبهم یترددون فیها.

۲- مجمع البیان ۵: ۷۲- ۷۴.

۳- فی المصدر: و الذین.

۴- هکذا فی النسخ، و لعله مصحف: انی علی جناح السفر.

۵- زاد فی المصدر: یعنی حتّی ینقطع قلوبهم و اللّه علیم حکیم.

۶- فی المصدر: و اشتعل.

وَ قَعَدَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَهَ حَتَّى احْتَرَقَتِ الْبِنْيَهُ ثُمَّ أَمَرَ بِهَدْمِ حَائِطِهِ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: کلام پروردگار: «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً وَ كُفْراً »، {آنان که به نیّت زیان وارد ساختن (به اسلام) و تقویت کفر مسجدی بنا کردند.} علت نزول این آیه آن بود که گروهی از منافقین نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: ای رسول خدا! آیا ما را رخصت می دهی تا در میان بنی سالم برای ناتوانان و شب های بارانی و پیران سالخورده مسجدی بنا کنیم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز که در آستانه حرکت به سوی تبوک بود، به آنان اجازه این کار را داد. آنان گفتند: یا رسول الله! (چه خوب بود) اگر به نزد ما می آمدی و در آن نماز می گزاردی. حضرت پاسخ داد: «من در آستانه سفر هستم و اگر بازگشتم إن شاءاللّه به آنجا می آیم و نماز می خوانم.» و هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در حال بازگشت از تبوک بود، این آیه در شأن آن مسجد و ابوعامر راهب نازل گردید. و این در شرایطی بود که آنان برای رسول خدا صلی الله علیه و آله سوگند خورده بودند که آن مسجد را برای صلاح و نیکی بنا می سازند. بنابراین خداوند این آیه را بر رسول خدا نازل فرمود: «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً»، {آنان که مسجدی بنا ساختند} تا آنجا که می فرماید: «وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ»، {تا کمین گاه کسی گردد که در گذشته با خدا و رسولش به پیکار برخاسته بود.} که مقصودش ابوعامر راهب است که بر آنان وارد می شد و درباره رسول خدا صلی الله علیه و آله و اصحابش بدگویی می نمود. قول حق تعالی: «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى»، مقصودش مسجد قباء است. «فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا »، گفت: آنان با آب خود را پاکیزه می ساختند و در روایت ابوجارود به نقل از امام محمد باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: مسجد ضرار است آن که بر کناره پرتگاه ریزان و سست بنا گردیده است و با ریزش خود او را در آتش جهنم فرو می برد. «إِلاَّ أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ »: (إلاّ) در اینجا به معنی (حتّی) است. بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله دو نفر از بنی عمرو بن عوف: مالک بن دخشم خزاعی و عامر بن عدیّ را برای تخریب و آتش زدن آن مسجد، روانه ساخت. و مالک به نزد عامر آمد و گفت: منتظرم باش (و درنگ کن) تا آتشی از خانه ام بیاورم. او وارد خانه اش شد و شعله ای آتش آورد و آن را در شاخه های خرما برافروخت و سپس با آن مسجد را به آتش کشید و آنان پراکنده شدند. ولی زید بن حارثه در آنجا نشست تا آن بنا در آتش سوخت، سپس دستور داد تا دیوارهای آن را تخریب کردند. - . تفسیر قمی: ۲۸۱ - ۲۸۰ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى وَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ جَمِيعاً عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لَا تَدَعْ إِتْيَانَ الْمَشَاهِدِ كُلِّهَا مَسْجِدِ قُبَاءَ فَإِنَّهُ الْمَسْجِدُ الَّذِي أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ (۲)

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار روایت کرده است که امام صادق علیه السّلام فرمود: رفتن به مشاهد مشرفه را ترک مکن، و مسجد قباء را، چرا که آن مسجدی است که از نخستین روز بر اساس تقوی بنا گردید. - . فروع کافی ۱ : ۳۱۸ -

**[ترجمه]

«۳»

کـا، الکـافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عُقْبَهَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ابْدَأْ بِقُبَا فَصَلِّ فِیهِ وَ أَکْثِرْ فَإِنَّهُ أَوَّلُ مَسْجِدٍ صَلَّی فِیهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی هَذِهِ الْعَرْصَهِ (۳).

**[ترجمه]کافی: عقبه بن خالد از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: از قبا شروع کن و در آن نماز گزار. و بسیار به این کار پرداز که آن نخستین مسجد جهان است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن نماز به پا داشته است. - . فروع کافی ۱: ۳۱۸ -

**[ترجمه]

«۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَسْجِدِ الَّذِی أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ فَقَالَ مَسْجِدُ قُبَاءَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از حلبی، از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که گفت: از او درباره آن مسجد که از نخستین روز بر اساس تقوا بنا گردید، پرسیدم. فرمود: مقصود، مسجد قبا است. - . تفسیر عیاشی ۱: ۱۱۱ -

**[ترجمه]

«۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِهِ لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ قَالَ مَسْجِدُ قُبَاءَ وَ أَمَّا قَوْلُهُ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ یَعْنِی مِنْ مَسْجِدِ النِّفَاقِ وَ کَانَ عَلَی طَرِیقِهِ إِذَا أَتَی مَسْجِدَ قُبَاءَ فَکَانَ یَنْضَحُ (۵) بِالْمَاءِ وَ السِّدْرِ وَ یَرْفَعُ ثِیَابَهُ عَنْ سَاقَیْهِ وَ یَمْشِی عَلَی حَجَرٍ فِی نَاحِیَهِ الطَّرِیقِ وَ یُسْرِعُ الْمَشْیَ وَ یَکْرَهُ أَنْ یُصِیبَ ثِیَابَهُ مِنْهُ شَیْ ءٌ فَسَأَلْتُهُ هَلْ کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی فِی مَسْجِدِ قُبَاءَ قَالَ نَعَمْ کَانَ مَنْزِلُهُ عَلَی سَعْدِ بْنِ خَیْثَمَهَ الْأَنْصَارِیِّ (۶).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از زراره و حمران و محمد بن مسلم به نقل از امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السّلام آمده است که درباره آیه «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی أَوَّلِ یَوْمٍ» فرمود: مقصود قباء است. اما «أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ» یعنی (آن مسجد) برای نمازگزاردن شایسته تر از مسجد نفاق است. و در راه به مسجد قباء می‌آمد و آب و کُنار می پاشید و لباسش را تا ساق بالامی‌زد و بر روی زمین سنگلاخ کناره راه، حرکت می کرد و در رفتن شتاب می کرد و کراهت داشت که چیزی از آن [راه] به لباسش برخورد کند. از او پرسیدم: آیا پیامبر صلی الله علیه و آله در مسجد قبا نماز می گزارد؟ فرمود: آری، و سعد بن خیثمه از او پذیرایی می‌کرد. - . تفسیر عیاشی ۱: ۱۱۲ - ۱۱۱ -

**[ترجمه]

«۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا قَالَ الَّذِینَ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا نُظْفَ الْوُضُوءِ وَ هُوَ الِاسْتِنْجَاءُ بِالْمَاءِ وَ قَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ فِی أَهْلِ قُبَاءَ.

ص: ۲۵۶

۱- تفسیر القمّیّ: ۲۸۰ و ۲۸۱.

۲- فروع الکافی ۱: ۳۱۸.

۳- فروع الکافی ۱: ۳۱۸.

۴- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۱۱.

۵- فی المصدر: فقام فینضح.

۶- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۱۱ و ۱۱۲ ذیله: فسألته هل کان لمسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سقف؟ فقال: لا و قد کان بعض أصحابه قال: أ لا تسقف مسجدنا یا رسول اللّه؟ قال: عریش کعریش موسی.

وَ فِی رِوَایَهِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ مَا ذَلِکَ الطُّهْرُ قَالَ نُظْفُ الْوُضُوءِ إِذَا خَرَجَ أَحَدُهُمْ مِنَ الْغَائِطِ فَمَدَحَهُمُ اللَّهُ بِتَطَهُّرِهِمْ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از حلبی روایت است که گفت: از امام صادق علیه السّلام درباره «فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا» پرسیدم. فرمود: کسانی که دوست دارند خود را (بعد از قضای حاجت) با آب پاکیزه سازند. و فرمود: این آیه در شأن اهل قبا نازل گردید.

و ابن سنان از امام صادق علیه السّلام روایت کرده است که به او گفتم: آن پاکیزگی چه بود؟ فرمود: پاکیزه ساختن خود پس از قضای حاجت بود که خداوند به خاطر پاکی و طهارتشان، آنان را ستایش کرد. - . تفسیر عیاشی۱: ۱۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

نظف الوضوء کان المراد بالوضوء الاستنجاء أی النظافه الحاصله بالاستنجاء أو المراد بالنظف المبالغه فی إزاله الغائط من قولهم استنظف الشی ء إذا أخذه کله و یحتمل الوضوء المصطلح أی التنظف قبل الوضوء و لأجله.

**[ترجمه]«نظف الوضوء»: گویی مراد از وضوء، پاک کردن و إستنجاء (پاک کردن خود با سنگ) پس از قضای حاجت است. یعنی نظافت و پاکی حاصل از استنجاء؛ یا آنکه مقصود از «نظف»: مبالغه در پاک کردن غائط است. چنان که می گویند: «إستنظف الشیء»: همه آن را برگرفت. و امکان دارد که همان وضوی مصطلح یعنی پاکیزگی و نظافت قبل از وضو و به خاطر آن، مورد نظر باشد.

**[ترجمه]

«۷»

م، تفسیر الإمام علیه السلام لَمَّا مَاتَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ بَعْدَ أَنْ شُفِیَ مِنْ بَنِی قُرَیْظَهَ بِأَنْ قُتِلُوا أَجْمَعِینَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَرْحَمُکَ اللَّهُ یَا سَعْدُ فَلَقَدْ کُنْتَ شَجًا فِی حُلُوقِ الْکَافِرِینَ لَوْ بَقِیتَ لَکَفَفْتَ الْعِجْلَ الَّذِی یُرَادُ نَصْبُهُ فِی بَیْضَهِ الْإِسْلَامِ کَعِجْلِ قَوْمِ مُوسَی قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ وَ عِجْلٌ یُرَادُ أَنْ یُتَّخَذَ فِی مَدِینَتِکَ هَذِهِ قَالَ بَلَی وَ اللَّهِ یُرَادُ وَ لَوْ کَانَ لَهُمْ سَعْدٌ حَیّاً مَا (۲) اسْتَمَرَّ تَدْبِیرُهُمْ وَ یَسْتَمِرُّونَ بِبَعْضِ تَدْبِیرِهِمْ ثُمَّ اللَّهُ یُبْطِلُهُ قَالُوا أَ تُخْبِرُنَا (۳) کَیْفَ یَکُونُ ذَلِکَ قَالَ دَعُوا ذَلِکَ لِمَا یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُدَبِّرَهُ.

قَالَ مُوسَی بْنُ جَعْفَرٍ علیهما السلام وَ لَقَدِ اتَّخَذَ الْمُنَافِقُونَ مِنْ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله بَعْدَ مَوْتِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ وَ بَعْدَ انْطِلَاقِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله إِلَی تَبُوکَ أَبَا عَامِرٍ الرَّاهِبَ أَمِیراً وَ رَئِیساً وَ بَایَعُوا لَهُ وَ تَوَاطَئُوا عَلَی إِنْهَابِ الْمَدِینَهِ وَ سَبْیِ ذَرَارِیِّ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ سَائِرِ أَهْلِهِ وَ صَحَابَتِهِ وَ دَبَّرُوا التَّبْیِیتَ عَلَی مُحَمَّدٍ لِیَقْتُلُوهُ فِی طَرِیقِهِ إِلَی تَبُوکَ فَأَحْسَنَ اللَّهُ الدِّفَاعَ

عَنْ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ فَضَحَ الْمُنَافِقِينَ وَ أَخْزَاهُمْ وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ لَتَسْلُكُنَّ سُبُلَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَذْوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ وَ الْقُذَّهِ بِالْقُذَّهِ حَتَّى لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ دَخَلَ جُحْرَ ضَبٍّ لَدَخَلْتُمُوهُ قَالُوا يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَنْ كَانَ هَذَا الْعِجْلُ وَ مَا ذَا كَانَ هَذَا التَّدْبِيرُ فَقَالَ عليه السلام اعْلَمُوا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ يَأْتِيهِ الْأَخْبَارُ عَنْ صَاحِبِ دُومَهِ الْجَنْدَلِ وَ كَانَ مَلِكُ تِلْكَ النَّوَاحِي لَهُ مَمْلَكَهٌ (۴) عَظِيمَهٌ مِمَّا يَلِي الشَّامَ وَ كَانَ يُهَدِّدُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله

۱- تفسير العيّاشىّ ۱: ۱۱۲.

۲- لما خ ل. أقول: في المصدر: و لو كان سعد فيهم حيا لما استمر.

۳- فخبرنا خ ل. أقول: في المصدر: اخبرنا.

۴- و مملكته خ ل. أقول: في المصدر: كانت تلك النواحى مملكه عظيمه مما يلى الشام.

بِأَنَّهُ يَقْصِدُهُ وَ يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ وَ يُبِيدُ خَضْرَاءَهُمْ وَ كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ خَائِفِينَ وَجِلِينَ مِنْ قِبَلِهِ حَتَّى كَانُوا يَتَنَاوَبُونَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كُلَّ يَوْمٍ عِشْرُونَ مِنْهُمْ وَ كُلَّمَا صَاحَ صَائِحٌ ظَنُّوا أَنَّهُ قَدْ طَلَعَ أَوَائِلُ رِجَالِهِ وَ أَصْحَابِهِ وَ أَكْثَرَ الْمُنَافِقُونَ الْأَرَاجِيفَ وَ الْأَكَاذِيبَ وَ جَعَلُوا يَتَخَلَّلُونَ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ يَقُولُونَ إِنَّ أُكَيْدِرَ قَدْ أَعَدَّ (۱) مِنَ الرِّجَالِ كَذَا وَ مِنَ الْكُرَاعِ كَذَا وَ مِنَ الْمَالِ كَذَا وَ قَدْ نَادَى فِيمَا يَلِيهِ مِنْ وِلَايَتِهِ أَلَا قَدْ أَبَحْتُكُمُ النَّهْبَ وَ الْغَارَةَ فِي الْمَدِينَهِ ثُمَّ يُوَسْوِسُونَ إِلَى ضُعَفَاءِ الْمُسْلِمِينَ يَقُولُونَ لَهُمْ فَأَيْنَ يَقَعُ (۲) أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ مِنْ أَصْحَابِ أُكَيْدِرَ يُوشِكُ أَنْ يَقْصِدَ الْمَدِينَهَ فَيَقْتُلَ رِجَالَهَا وَ يَسْبِيَ ذَرَارِيَّهَا (۳) وَ نِسَاءَهَا حَتَّى آذَى ذَلِكَ قُلُوبَ الْمُؤْمِنِينَ فَشَكَوْا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا هُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْجَزَعِ (۴) ثُمَّ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ اتَّفَقُوا وَ بَايَعُوا أَبَا عَامِرٍ الرَّاهِبَ الَّذِي سَمَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْفَاسِقَ وَ جَعَلُوهُ أَمِيراً عَلَيْهِمْ وَ بَخَعُوا (۵) لَهُ بِالطَّاعَهِ فَقَالَ لَهُمُ الرَّأْيُ أَنْ أَغِيبَ عَنِ الْمَدِينَهِ لِئَلَّا أُتَّهَمَ بِتَدْبِيرِكُمْ (۶) وَ كَاتَبُوا أُكَيْدِرَ فِي دُومَهِ الْجَنْدَلِ لِيَقْصِدَ الْمَدِينَهَ لِيَكُونُوا هُمْ عَلَيْهِ وَ هُوَ يَقْصِدُهُمْ فَيَصْطَلِمُوهُ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ عَرَّفَهُ مَا اجْتَمَعُوا عَلَيْهِ (۷) مِنْ أَمْرِهِمْ وَ أَمَرَهُ بِالْمَسِيرِ إِلَى تَبُوكَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذَا أَرَادَ (۸) غَزْواً وَرَّى بِغَيْرِهِ إِلَّا غَزَاهَ تَبُوكَ فَإِنَّهُ أَظْهَرَ مَا كَانَ يُرِيدُهُ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَزَوَّدُوا لَهَا وَ هِيَ الْغَزَاهُ الَّتِي افْتَضَحَ فِيهِ الْمُنَافِقُونَ وَ ذَمَّهُمُ اللَّهُ تَعَالَى فِي تَثْبِيطِهِمْ عَنْهَا وَ أَظْهَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا أُوحِيَ إِلَيْهِ أَنْ سَيُظْفِرَهُ (۹) بِأُكَيْدِرَ حَتَّى يَأْخُذَهُ وَ يُصَالِحَهُ عَلَى أَلْفِ أُوقِيَّهٍ مِنْ ذَهَبٍ فِي صَفَرٍ وَ أَلْفِ أُوقِيَّهٍ مِنْ ذَهَبٍ فِي رَجَبٍ وَ مِائَتَيْ حُلَّهٍ فِي صَفَرٍ وَ مِائَتَيْ حُلَّهٍ فِي رَجَبٍ وَ يَنْصَرِفَ سَالِماً إِلَى ثَمَانِينَ يَوْماً فَقَالَ لَهُمْ

۱- في المصدر: قد اعدلكم.

۲- و اين يقع خ ل.

۳- و يسير في ذراريها خ ل.

۴- من الجذع خ ل.

۵- أي أقروا و اذعنوا له بذلك.

۶- الى ان يتم تدبير كم خ ل. أقول: يوجد ذلك في المصدر.

۷- في المصدر: ما اجمعوا عليه.

۸- في المصدر: كلما اراد.

۹- في المصدر: ان اللّه سيظهره.

رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ مُوسَى وَعَدَ (۱) قَوْمَهُ أَرْبَعِينَ لَيْلَهً وَ إِنِّى (۲) أَعِدُكُمْ ثَمَانِينَ لَيْلَهً ثُمَّ أَرْجِعُ سَالِماً غَانِماً ظَافِراً بِلَا حَرْبٍ يَكُونُ وَ لَا أَحَدٌ يُسْتَأْسَرُ (۳) مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ لَا وَ اللَّهِ وَ لَكِنَّهَا آخِرُ كَسْرَاتِهِ الَّتِى لَا يَنْجَبِرُ بَعْدَهَا إِنَّ أَصْحَابَهُ لَيَمُوتُ بَعْضُهُمْ فِى هَذَا الْحَرِّ وَ رِيَاحِ الْبَوَادِى وَ مِيَاهِ الْمَوَاضِعِ الْمُؤْذِيَهِ الْفَاسِدَهِ وَ مَنْ سَلِمَ مِنْ ذَلِكَ فَبَيْنَ أَسِيرٍ فِى يَدِ أُكَيْدِرَ وَ قَتِيلٍ وَ جَرِيحٍ وَ اسْتَأْذَنَهُ الْمُنَافِقُونَ بِعِلَلٍ ذَكَرُوهَا بَعْضُهُمْ يَعْتَلُّ بِالْحَرِّ وَ بَعْضُهُمْ بِمَرَضٍ يَجِدُهُ (۴) وَ بَعْضُهُمْ بِمَرَضِ عِيَالِهِ وَ كَانَ يَأْذَنُ لَهُمْ فَلَمَّا صَحَّ (۵) عَزْمُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى الرِّحْلَهِ إِلَى تَبُوكَ عَمَدَ هَؤُلَاءِ الْمُنَافِقُونَ فَبَنَوْا مَسْجِداً خَارِجَ الْمَدِينَهِ وَ هُوَ مَسْجِدُ الضِّرَارِ يُرِيدُونَ الِاجْتِمَاعَ فِيهِ وَ يُوهِمُونَ (۶) أَنَّهُ لِلصَّلَاهِ وَ إِنَّمَا كَانَ لِيَجْتَمِعُوا فِيهِ لِعِلَّهِ الصَّلَاهِ فَيَتِمَّ لَهُمْ بِهِ مَا يُرِيدُونَ (۷) ثُمَّ جَاءَ جَمَاعَهٌ مِنْهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بُيُوتَنَا قَاصِيَهٌ عَنْ مَسْجِدِكَ وَ إِنَّا نَكْرَهُ الصَّلَاهَ فِى غَيْرِ جَمَاعَهٍ وَ يَصْعُبُ عَلَيْنَا الْحُضُورُ وَ قَدْ بَنَيْنَا مَسْجِداً فَإِنْ رَأَيْتَ أَنْ تَقْصِدَهُ وَ تُصَلِّىَ فِيهِ لِنَتَيَمَّنَ وَ نَتَبَرَّكَ بِالصَّلَاهِ فِى مَوْضِعِ مُصَلَّاكَ فَلَمْ يُعَرِّفْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا عَرَّفَهُ اللَّهُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ نِفَاقِهِمْ وَ قَالَ ائْتُونِى بِحِمَارِى فَأُتِىَ بِالْيَعْفُورِ فَرَكِبَهُ يُرِيدُ نَحْوَ مَسْجِدِهِمْ فَكُلَّمَا (۸) بَعَثَهُ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ لَمْ يَنْبَعِثْ وَ لَمْ يَمْشِ فَإِذَا صُرِفَ (۹) رَأْسُهُ إِلَى غَيْرِهِ سَارَ أَحْسَنَ سَيْرٍ وَ أَطْيَبَهُ قَالُوا لَعَلَّ هَذَا الْحِمَارَ قَدْ رَأَى فِى هَذَا (۱۰) الطَّرِيقِ شَيْئاً كَرِهَهُ فَلِذَلِكَ لَا يَنْبَعِثُ نَحْوَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ايتُونِى

۱- و اعد خ ل.

۲- و انا خ ل.

۳- بشاك خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر: و لعلّ المعنى و لا أحد يصيبه الشوك من المؤمنين و فى نسخه مخطوطه: و لا يشتاك: و لعله مصحف و لا يشتكى.

۴- بجسده خ ل. أقول: فى المصدر: بمرض جسده.

۵- فى المصدر: فلما أصبح صح.

۶- يزعمون خ ل.

۷- فى المصدر: يتم تدبيرهم و يقع هناك ما يسهل به لهم ما يريدون.

۸- و كلما خ ل.

۹- و إذا انصرف خ ل. أقول: فى المصدر: (و لما صرف رأسه عنه الى غيره سار أحسن سيرا و اطيبه) و فى نسخه مخطوطه: احسن سيره و اطيبه.

۱۰- من هذا خ ل. أقول: فى نسخه مخطوطه: قد رأى من الطريق.

بِفَرَسٍ (۱) فَرَكِبَهُ فَكَلَّمَا (۲) بَعَثَهُ نَحْوَ مَسْجِدِهِمْ لَمْ يَنْبَعِثْ وَ كُلَّمَا حَرَّكُوهُ (۳) نَحْوَهُ لَمْ يَتَحَرَّكْ حَتَّى إِذَا وَلَّوْا رَأْسَهُ إِلَى غَيْرِهِ سَارَ أَحْسَنَ سَيْرٍ فَقَالُوا لَعَلَّ هَذَا الْفَرَسَ قَدْ كَرِهَ شَيْئاً فِي هَذَا الطَّرِيقِ فَقَالَ تَعَالَوْا نَمْشِ (۴) إِلَيْهِ فَلَمَّا تَعَاطَى هُوَ وَ أَصْحَابُهُ (۵) الْمَشْيَ نَحْوَ الْمَسْجِدِ جَفُّوا (۶) فِي مَوَاضِعِهِمْ وَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَى الْحَرَكَةِ وَ إِذَا هَمُّوا بِغَيْرِهِ مِنَ الْمَوَاضِعِ خَفَّتْ حَرَكَاتُهُمْ وَ حَنَّتْ (۷) أَبْدَانُهُمْ وَ نَشِطَتْ قُلُوبُهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ هَذَا أَمْرٌ قَدْ كَرِهَهُ اللَّهُ فَلَيْسَ يُرِيدُهُ الْآنَ وَ أَنَا عَلَى جَنَاحِ سَفَرٍ فَأَمْهِلُوا حَتَّى أَرْجِعَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى ثُمَّ أَنْظُرَ فِي هَذَا نَظَراً يَرْضَاهُ اللَّهُ تَعَالَى وَ جَدَّ فِي الْعَزْمِ عَلَى الْخُرُوجِ إِلَى تَبُوكَ وَ عَزَمَ الْمُنَافِقُونَ عَلَى اصْطِلَامِ مُخَلَّفِيهِمْ إِذَا خَرَجُوا فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْعَلِيَّ الْأَعْلَى يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ لَكَ إِمَّا أَنْ تَخْرُجَ أَنْتَ وَ يُقِيمَ عَلِيٌّ وَ إِمَّا أَنْ يَخْرُجَ عَلِيٌّ وَ تُقِيمَ أَنْتَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ذَاكَ لِعَلِيٍّ فَقَالَ عَلِيٌّ السَّمْعَ وَ الطَّاعَةَ لِأَمْرِ اللَّهِ وَ أَمْرِ رَسُولِهِ وَ إِنْ كُنْتُ أُحِبُّ أَنْ لَا أَتَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي حَالٍ مِنَ الْأَحْوَالِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ مَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي فَقَالَ رَضِيتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا أَبَا الْحَسَنِ إِنَّ لَكَ أَجْرَ خُرُوجِكَ مَعِي فِي مُقَامِكَ بِالْمَدِينَةِ وَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَكَ أُمَّةً وَحْدَكَ كَمَا جَعَلَ إِبْرَاهِيمَ أُمَّةً تَمْنَعُ جَمَاعَةَ الْمُنَافِقِينَ وَ الْكُفَّارِ هَيْبَتُكَ عَنِ الْحَرَكَةِ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَلَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ شَيَّعَهُ عَلِيٌّ عليه السلام خَاضَ الْمُنَافِقُونَ وَ قَالُوا إِنَّمَا خَلَّفَهُ مُحَمَّدٌ بِالْمَدِينَةِ لِبُغْضِهِ لَهُ وَ مَلَالِهِ (۸) مِنْهُ وَ مَا أَرَادَ بِذَلِكَ إِلَّا أَنْ يُبَيِّتَهُ (۹) الْمُنَافِقُونَ فَيَقْتُلُوهُ وَ يُحَارِبُوهُ فَيُهْلِكُوهُ فَاتَّصَلَ (۱۰)

ص: ۲۶۰

۱- بالفرس خ ل. أقول: فی المصدر: ایتونی بفرس فاتی فرکبه.

۲- و کلما خ ل. أقول: فی المصدر: و لما بعثه.

۳- فی نسخه مخطوطه من المصدر: و کلما حرکه.

۴- نمشی خ ل.

۵- و من معه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۶- جثوا خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع: بقوا، و فی المخطوط: جفوا.

۷- خفت. خبت خ ل.

۸- و ملالته خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر المخطوط، و فی المطبوع: و لملالته منه.

۹- فی المصدر المطبوع: الا ان یثبه. ان یلقیه خ ل.

۱۰- و اتصل خ ل.

ذَلِکَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ عَلِیٌّ علیه السلام تَسْمَعُ مَا یَقُولُونَ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ مَا یَکْفِیکَ أَنَّکَ جِلْدَهُ مَا بَیْنَ عَیْنِی وَ نُورُ بَصَرِی وَ کَالرُّوحِ فِی بَدَنِی.

ثُمَّ سَارَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِأَصْحَابِهِ وَ أَقَامَ علی (عَلِیّاً) علیه السلام بِالْمَدِینَهِ (۱) وَ کَانَ کُلَّمَا دَبَّرَ الْمُنَافِقُونَ أَنْ یَقَعُوا بِالْمُسْلِمِینَ فَزِعُوا مِنْ عَلِیٍّ علیه السلام وَ خَافُوا أَنْ یَقُومَ مَعَهُ عَلَیْهِمْ مَنْ یَدْفَعُهُمْ عَنْ ذَلِکَ وَ جَعَلُوا یَقُولُونَ فِیمَا بَیْنَهُمْ هِیَ کَرَّهُ مُحَمَّدٍ الَّتِی لَا یَئُوبُ مِنْهَا فَلَمَّا صَارَ بَیْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَیْنَ أُکَیْدِرَ مَرْحَلَهٌ قَالَ تِلْکَ الْعَشِیَّهَ یَا زُبَیْرَ بْنَ الْعَوَّامِ یَا سِمَاکَ بْنَ خَرَشَهَ (۲) امْضِیَا فِی عِشْرِینَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ إِلَی بَابِ قَصْرِ أُکَیْدِرَ فَخُذَاهُ وَ ائْتِیَانِی بِهِ قَالَ الزُّبَیْرُ وَ کَیْفَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَأْتِیکَ بِهِ وَ مَعَهُ مِنَ الْجَیْشِ الَّذِی قَدْ عَلِمْتَ (۳) وَ مَعَهُ فِی قَصْرِهِ سِوَی حَشَمِهِ أَلْفٌ مَا دُونَ (۴) عَبْدٍ وَ أَمَهٍ وَ خَادِمٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَحْتَالانِ عَلَیْهِ وَ تَأْخُذَانِهِ قَالَ (۵) یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ کَیْفَ هَذِهِ لَیْلَهٌ (۶) قَمْرَاءُ وَ طَرِیقُنَا أَرْضٌ مَلْسَاءُ وَ نَحْنُ فِی الصَّحْرَاءِ لَا نَخْفَی فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ تُحِبَّانِ أَنْ یَسْتُرَکُمَا اللَّهُ عَنْ عُیُونِهِمْ وَ لَا یَجْعَلَ لَکُمَا ظِلًّا إِذَا سِرْتُمَا وَ یَجْعَلَ لَکُمَا نُوراً کَنُورِ الْقَمَرِ لَا تَتَبَیَّنَانِ مِنْهُ (۷) قَالا بَلَی قَالَ عَلَیْکُمَا بِالصَّلَاهِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ مُعْتَقِدَیْنِ أَنَّ أَفْضَلَ آلِهِ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ تَعْتَقِدُ یَا زُبَیْرُ أَنْتَ خَاصَّهً أَنْ لَا یَکُونَ عَلِیٌّ علیه السلام فِی قَوْمٍ إِلَّا کَانَ هُوَ أَحَقَّ بِالْوَلَایَهِ عَلَیْهِمْ لَیْسَ لِأَحَدٍ أَنْ یَتَقَدَّمَهُ فَإِذَا أَنْتُمَا فَعَلْتُمَا ذَلِکَ وَ بَلَغْتُمَا الظِّلَّ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْ قَصْرِهِ مِنْ حَائِطِ قَصْرِهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَیَبْعَثُ الْغِزْلَانَ وَ الْأَوْعَالَ إِلَی بَابِهِ فَتَحُکُّ (۸) قُرُونَهَا بِهِ فَیَقُولُ مَنْ لِمُحَمَّدٍ (۹) فِی مِثْلِ هَذَا

۱- فی المصدر المطبوع: و اقام علیا بالمدینه.

۲- خرشنه خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع: (الحارث) و فی المخطوط: حرشه و الصحیح: (خرشه) کما فی المتن.

۳- و معه الجیش الذی علمت خ ل.

۴- فی المصدر المطبوع: و ما دون.

۵- فی المصدر المطبوع: قالا.

۶- فی المصدر المطبوع: (کیف و هذه یأخذه لیله قمراء) و فی المخطوط: و کیف نأخذه و هذه لیله قمراء.

۷- فیه خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع: عنه.

۸- فی المصدر: فتحتک خ ل.

۹- من محمّد خ ل أقول: فی المصدر المطبوع: (من دس علیه محمّد فی مثل هذا) و فی المخطوط: من محمّد مثل هذا.

فَيَرْكَبُ فَرَسَهُ لِيَنْزِلَ فَيَصْطَادَ فيقول (۱) (فَتَقُولُ) لَهُ امْرَأَتُهُ إِيَّاكَ وَ الْخُرُوجَ فَإِنَّ مُحَمَّداً قَدْ أَنَاخَ بِفِنَائِكَ وَ لَسْتُ آمَنُ أَنْ يَحْتَالَ عَلَيْكَ وَ دَسَّ مَنْ يَغْزُونَكَ (۲) فَيَقُولُ لَهَا إِلَيْكِ عَنِّي فَلَوْ كَانَ أَحَدٌ يَفْصِلُ (۳) عَنْهُ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ لَتَلَقَّاهُ فِي هَذَا الْقَمَرِ عُيُونُ أَصْحَابِنَا فِي الطَّرِيقِ (۴) وَ هَذِهِ الدُّنْيَا بَيْضَاءُ لَا أَحَدَ فِيهَا فَلَوْ كَانَ فِي ظِلِّ قَصْرِنَا هَذَا إِنْسِيٌّ لَنَفَرَتْ مِنْهُ الْوَحْشُ (۵) فَيَنْزِلُ لِيَصْطَادَ الْغِزْلَانَ وَ الْأَوْعَالَ فَتَهْرُبُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ يَتْبَعُهَا فَتُحِيطَانِ بِهِ (۶) وَ تَأْخُذَانِهِ (۷) وَ كَانَ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخَذُوهُ فَقَالَ لِي إِلَيْكُمْ حَاجَةٌ قَالُوا مَا هِيَ فَإِنَّا نَقْضِيهَا إِلَّا أَنْ تَسْأَلَنَا أَنْ نُخَلِّيَكَ قَالَ تَنْزِعُونَ عَنِّي ثَوْبِي هَذَا وَ سَيْفِي وَ مِنْطَقَتِي وَ تَحْمِلُونَهَا إِلَيْهِ وَ تَحْمِلُونِي (۸) فِي قَمِيصِي لِئَلَّا يَرَانِي فِي هَذَا الزِّيِّ بَلْ يَرَانِي فِي زِيٍّ تَوَاضُعٍ فَلَعَلَّهُ أَنْ يَرْحَمَنِي فَفَعَلُوا ذَلِكَ فَجَعَلَ الْمُسْلِمُونَ وَ الْأَعْرَابُ يَلْبَسُونَ ذَلِكَ الثَّوْبَ (۹) وَ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ حُلَلِ الْجَنَّةِ وَ هَذَا مِنْ حُلِيِّ الْجَنَّةِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا وَ لَكِنَّهُ ثَوْبُ أُكَيْدِرَ وَ سَيْفُهُ وَ مِنْطَقَتُهُ وَ لَمِنْدِيلُ ابْنِ عَمَّتِي الزُّبَيْرِ وَ سِمَاكٍ فِي الْجَنَّةِ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا إِنِ اسْتَقَامَا عَلَى مَا أَمْضَيَا مِنْ عَهْدِي إِلَى أَنْ يَلْقَيَانِي (۱۰) عِنْدَ حَوْضِي فِي الْمَحْشَرِ قَالُوا وَ ذَلِكَ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا قَالَ بَلْ خَيْطٌ مِنْ مِنْدِيلٍ بِأَيْدِيهِمَا فِي الْجَنَّةِ أَفْضَلُ مِنْ مِلْءِ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ مِثْلَ هَذَا الذَّهَبِ فَلَمَّا أُتِيَ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ يَا مُحَمَّدُ أَقِلْنِي وَ خَلِّنِي عَلَى أَنْ أَدْفَعَ عَنْكَ مَنْ وَرَائِي مِنْ أَعْدَائِكَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ (۱۱) لَمْ تَفِ بِهِ قَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنْ لَمْ أَفِ لَكَ فَإِنْ

۱- فی المصدر: فتقول.

۲- و لست تأمن أن يكون قد احتال و دس عليك من يقع بك خ ل. أقول: يوجد ذلك فی المصدر.

۳- انفصل خ ل.

۴- لتبيناه فی هذا القمر و عرف أصحابنا فی الطريق خ ل. أقول: يوجد ذلك فی المصدر المخطوط.

۵- فی المصدر: الوحوش.

۶- و اصحابكما خ ل.

۷- فی المصدر المطبوع: فتتبعانه و تحيطان به و اصحابكما فتأخذانه.

۸- اليه خ ل. أقول: فی المصدر: و تحملوننی إليه.

۹- فی القمر خ ل. أقول: فی المصدر: و هو و فی القمر فيقولون.

۱۰- علی ما أمضينا من (علی) عهد الی ان يلتقيا خ ل.

۱۱- و ان خ ل. أقول: فی المصدر: فان لم تف بذلك و فيه ايضا: إن لم أف لك بذلك.

كُنْتَ رَسُولَ اللَّهِ فَسَيُظْفِرُكَ بِي مَنْ مَنَعَ ظِلَالَ أَصْحَابِكَ أَنْ يَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ حَتَّى أَخَذُونِي وَ مَنْ سَاقَ الْغِزْلَانَ إِلَى بَابِي حَتَّى اسْتَخْرَجَتْنِي مِنْ قَصْرِي وَ أَوْقَعَتْنِي فِي أَيْدِي أَصْحَابِكَ وَ إِنْ كُنْتَ غَيْرَ نَبِيٍّ فَإِنَّ دَوْلَتَكَ الَّتِي أَوْقَعَتْنِي فِي يَدِكَ بِهَذِهِ الْخَصْلَهِ الْعَجِيبَهِ وَ السَّبَبِ اللَّطِيفِ سَتُوقِعُنِي فِي يَدِكَ بِمِثْلِهَا قَالَ فَصَالَحَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى أَلْفِ أُوقِيَّهٍ مِنْ ذَهَبٍ فِي رَجَبٍ وَ مِائَتَيْ حُلَّهٍ وَ أَلْفِ أُوقِيَّهٍ فِي صَفَرٍ وَ مِائَتَيْ حُلَّهٍ وَ عَلَى أَنَّهُمْ يُضِيفُونَ مَنْ مَرَّ بِهِمْ مِنَ الْعَسَاكِرِ (۱) ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ وَ يُزَوِّدُونَهُمْ إِلَى الْمَرْحَلَهِ الَّتِي تَلِيهَا (۲) عَلَى أَنَّهُمْ إِنْ نَقَضُوا شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُمْ ذِمَّهُ اللَّهِ وَ ذِمَّهُ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ كَرَّ رَسُولُ اللَّهِ رَاجِعاً إِلَى الْمَدِينَهِ إِلَى إِبْطَالِ كَيْدِ الْمُنَافِقِينَ فِي نَصْبِ ذَلِكَ الْعِجْلِ الَّذِي هُوَ أَبُو عَامِرٍ الَّذِي سَمَّاهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله الْفَاسِقَ وَ عَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله غَانِماً ظَافِراً (۳) وَ أَبْطَلَ اللَّهُ كَيْدَ الْمُنَافِقِينَ وَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِإِحْرَاقِ مَسْجِدِ الضِّرَارِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً الْآيَاتِ.

وَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عليهما السلام فَهَذَا الْعِجْلُ فِي حَيَاهِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَصَابَهُ بِقُولَنْجٍ وَ فَالِجٍ وَ جُذَامٍ وَ لَقْوَهٍ (۴) وَ بَقِيَ أَرْبَعِينَ صَبَاحاً فِي أَشَدِّ عَذَابٍ صَارَ إِلَى عَذَابِ اللَّهِ. (۵).

**[ترجمه]تفسیر امام عسکری علیه السّلام: بعد از آنکه با کشته شدن همه بنی قریظه از آنان انتقام گرفته شد، سعد بن معاذ درگذشت. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای سعد! پروردگار تو را رحمت کند که تو چون زخمی در گلوی کافران بودی. اگر زنده می ماندی، بی تردید مانع آن گوساله ای می شدی که می خواهند آن را در حوزه اسلام چون گوساله قوم موسی به پا دارند». گفتند: ای رسول خدا! آیا در همین مدینه می خواهند گوساله ای به پا دارند؟ فرمود: «آری، به خدا سوگند که درصدد (برافراشتن) آن بر می آیند و اگر سعد زنده می ماند، دسیسه شان نقش بر آب می گردید و اکنون بخشی از دسیسه شان را به اجرا در می آورند و سپس خداوند آن را باطل می سازد.» گفتند: آیا ما را از چگونگی آن آگاه می سازی؟ فرمود: «آن را به تدبیر الهی وا نهید».

موسی بن جعفر علیه السّلام فرمود: منافقانی از امت محمد صلی الله علیه و آله بعد از درگذشت سعد بن معاذ و حرکت محمد صلی الله علیه و آله به سوی تبوک، ابوعامر راهب را به امیری و ریاست برگزیدند و با او بیعت کردند و بر غارت مدینه و اسیر ساختن فرزندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سایر افراد خانواده و صحابه اش با یکدیگر توافق کردند. و از دیگر سو نیز برای حمله شبانه به محمد و کشتن او در مسیرش به سوی تبوک، دسیسه چینی نمودند. ولی خداوند به نیکی از محمد صلی الله علیه و آله دفاع نمود و منافقان را مفتضح و رسوا ساخت. چرا که رسول خدا فرمود: «به یقین راه های پیشینیان را چون گذاردن پا به جای پا و (قرار دادن) پر تیر به جای پر تیر، خواهید پیمود. تا آنجا که اگر یکی از آنان وارد سوراخ سوسمار شود، در آن داخل می گردید.»

گفتند: ای پسر رسول خدا، این گوساله که بود و این دسیسه چگونه بود؟ فرمود: بدانید که اخبار حاکم دومه الجندل به رسول خدا صلی الله علیه و آله می رسید و پادشاه آن نواحی، مملکتی بزرگ از جانب شام داشت و رسول خدا صلی الله علیه و آله را تهدید می کرد که به سوی او خواهد آمد و اصحاب او را کشته و جمع آنان را متلاشی می‌سازد. و اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله از جانب او چنان هراسان و بیمناک گشته بودند که هر روز به نوبت بیست نفر از آنان از رسول خدا صلی الله علیه و آله پاسداری می نمودند، و هر بار که فریادی به گوش آنان می رسید، گمان می بردند که طلایه داران سپاه حاکم

دومه الجندل پدیدار گشته اند. منافقان نیز سخنان یاوه ودروغ بسیاری منتشر می‌ساختند و در میان اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله وراد می شدند و می گفتند: اکیدر فلان تعداد مرد جنگی، و این تعداد چهارپا و این مقدار اموال مهیا ساخته است، و در سرزمینش اعلام کرده است که غارت مدینه را برای شما مباح گردانیده ام. سپس با مسلمانان سست ایمان، آهسته به نجوا می نشستند و می گفتند: اصحاب محمد در برابر سپاهیان اکیدر چه می توانند از پیش برند؟ نزدیک است که به سوی مدینه آید و مردان آن را بکشد و فرزندان و زنان حاضر در آن را به اسارت گیرد. این سخنان قلوب مومنان را آزرد و از نیرنگ و فریب آنان به رسول خدا صلی الله علیه و آله شکایت بردند. سپس منافقان با یکدیگر توافق کردند و با ابوعامر راهب که رسول خدا او را فاسق نامیده بود، بیعت کردند و او را به امیری خویش برگزیدند و به حکم و فرمان او گردن نهادند. ابوعامر به آنان گفت: رای و اندیشه نیک آن است که من از مدینه بروم تا به سازماندهی شما متهم نگردم. و با اکیدر در دومه الجندل نامه نگاری نمودند که به سوی مدینه آید تا آنان بر ضد پیامبر برخیزند و و با یاری هم او را ریشه کن سازند. خداوند به وسیله وحی، محمد صلی الله علیه و آله را از توافق آنان آگاه ساخت و به او فرمان داد که به سوی تبوک حرکت کند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله هر گاه که قصد جنگ و غزوه‌ای داشت، به غیر هدف اصلی آن تظاهر می نمود، اما در غزوه تبوک نیت خود را آشکار ساخت و به مسلمانان دستور داد که برای آن آماده شوند و توشه برگیرند. و تبوک جنگی بود که منافقان در آن رسوا گشتند و خداوند متعال آنان را به خاطر کندی و بازداشتن مسلمانان از آن، مورد ذمّ و سرزنش قرار داد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله آنچه از وحی بر او نازل شده بود را آشکار ساخت: که خداوند او را بر اکیدر چیره خواهد ساخت تا او را به بند گیرد و بر اساس پرداخت هزار اوقیه طلا در صفر، و هزار اوقیه طلا در رجب و دویست حلّه در صفر و دویست حلّه در رجب با او مصالحه خواهد کرد و بعد از هشتاد روز به سلامت باز می گردد. بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله به آنان فرمود: «موسی با قومش برای چهل شب وعده کرد و من نیز با شما بر هشتاد شب وعده می نهم. سپس سالم و پیروز و با غنایم باز می گردم. بی‌آنکه جنگی به وقوع بپیوندد و یا کسی از مومنین اسیر گردد.» در پی این سخن، منافقان گفتند: به خدا سوگند که اینگونه نیست، بلکه (این نبرد) در حکم آخرین شکستگی اوست که دیگر ترمیم نمی گردد (و جوش نمی خورد). بی تردید تعدادی از یاران او در این گرما و طوفان بادیه ها و آب مکان های زیانبار و فاسد هلاک می گردند و آن دسته‌ای هم که از آن جان سالم به در برند، یا اسیر چنگال اکیدر و یا کشته و مجروح می گردند.

منافقان با بهانه هایی که آوردند، از او اجازه خواستند که از جهاد معاف گردند. برخی گرما، و برخی بیماری و برخی دیگری بیماری (خانواده) را بهانه ساختند و پیامبر صلی الله علیه و آله نیز به آنان رخصت می داد. هنگامی که عزم و اراده رسول خدا صلی الله علیه و آله در حرکت به سوی تبوک نمایان شد، این منافقان دست به کار گشتند و در خارج از مدینه، مسجد ضرار را بنا ساختند تا مکانی برای اجتماع آنان باشد. و چنین تظاهر می کردند که آن مکانی برای برپایی نماز است و حال آنکه تنها به بهانه نماز در آن گرد هم می آمدند تا اهدافشان برآورده گردد. سپس گروهی از آنان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: یا رسول الله، خانه های ما از مسجد تو دور است و ما نمازی که به جماعت بر پا نگردد را خوش نداریم و حضور (در مسجد تو) برای ما گران و دشوار است. ما مسجدی بنا کرده ایم و اگر صلاح دیدی که به آنجا بیایی و در آن نماز گزاری، با اقامه نماز در مکان نمازت، تبرک می جوییم. رسول خدا صلی الله علیه و آله آنچه را که توسط خداوند درباره آنان و نفاقشان دانسته بود، روردروی آنان مطرح نساخت و فرمود: «الاغ مرا بیاورید.» یعفور را آوردند و او بر آن سوار شد تا به سوی مسجد آنان حرکت کند. ولی هر چه او و اصحابش، الاغ را حرکت دادند، حرکت نکرد و راه نرفت. ولی آنگاه که

سر الاغ را به سویی دیگر برگرداند، به بهترین شکل حرکت کرد. گفتند: شاید این الاغ در این راه چیزی دیده است که از آن کراهت دارد و به همین خاطر به سوی آن حرکت نمی کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اسبی برای من بیاورید.» چون اسب را حاضر کردند، بر آن سوار شد، ولی هر چه کوشید تا آن اسب را به سوی مسجد آن ها حرکت دهد، از جای خود حرکت نکرد، ولی آن دم که سر اسب را به سوی مسیری دیگر باز گرداندند، به خوبی حرکت کرد. بنابراین گفتند: شاید این اسب نیز در این راه از چیزی کراهت دارد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «بیایید خود به سوی آن مسجد حرکت کنیم.» چون او و اصحابش به سوی مسجد حرکت کردند، در جای خود خشک شدند و توان حرکت از آنان سلب گردید. ولی هنگامی که خواستند به سویی دیگر بروند، گام‌هایشان سرعت گرفت و بدن ها و قلب هایشان طراوت و نشاط یافت. لذا رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «این امری است که مورد خشنودی پروردگار نیست. و اکنون آن را نمی خواهد و من نیز در آستانه سفر هستم. پس مرا مهلت دهید تا به امید خدا از سفر بازگردم، سپس در این امر چنان کنم که خداوند از آن راضی و خشنود گردد» و بر خروج به سوی تبوک مصمم گردید. در این هنگام منافقان درصدد برآمدند که بعد از خروج مسلمانان، بر جای ماندگان آنان را ریشه کن سازند. بنابراین پروردگار به او وحی کرد: «ای محمد، پروردگار والامرتبه بر تو درود می فرستد و می فرماید: یا تو خارج شو و علی باقی بماند و یا علی خارج گردد و تو باقی بمان.» رسول خدا صلی الله علیه و آله این سخن را به اطلاع علی علیه السّلام رسانید. علی علیه السّلام عرض داشت: به فرمان خداوند و رسول او گردن می نهم. هر چند دوست نداشتم که در هیچ شرایطی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پس بمانم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من همانند هارون به موسی باشی، جز آنکه بعد از من پیامبری نیست؟» عرض کرد: یا رسول الله! راضی گشتم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای اباالحسن! ماندن تو در مدینه همان اجر و پاداش خروجت همراه مرا دارد و خداوند تو را به تنهایی یک امت قرار داد، همچنان که ابراهیم را یک امت قرار داد. هیبت و عظمت تو مانع از اقدام جماعت منافقین و کفار بر ضد مسلمانان می گردد.» هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله خارج گردید و علی علیه السّلام او را بدرقه نمود، منافقین گفتند: محمد، علی را تنها به خاطر بیزاری و آزردگی اش از او، در مدینه باقی گذاشت و هدف او نیز تنها این است که منافقان بر او شبیخون زنند و با او پیکار سازند و او را هلاک سازند. این خبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید. علی علیه السّلام عرض کرد: ای رسول خدا! آیا سخن آنان را می شنوی؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا این تو را بسنده نیست که تو تخم چشم و نور دیده و روح بدن من هستی؟».

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به همراه یارانش حرکت کرد و علی علیه السّلام در مدینه باقی ماند. و هر بار که منافقان برای آسیب رساندن به مسلمانان دسیسه چینی کردند، از علی علیه السّلام و همراهی سایرین با او در راندن آنان هراسان گشتند. بنابراین در میان خود می گفتند: این لشکر کشی محمد را بازگشتی نخواهد بود. هنگامی که میان مسلمانان و اکیدر یک شب فاصله بود، پیامبر صلی الله علیه و آله به زبیر فرمود: «ای زبیر بن عوام! ای سماک بن خرشه! با بیست تن از مسلمانان به در قصر اکیدر روید و او را دستگیر کنید و نزد من آورید.» زبیر گفت: یا رسول الله! چگونه او را بیاوریم و حال آنکه تو خود از تعداد لشکریان او آگاهی و به جز اطرافیان و خدمتکارانش، بیش از هزار بنده و کنیز و خادم به خدمت دارد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «بر او نیرنگ می زنید و او را به چنگ می آورید.» گفت: ای رسول خدا! چگونه این کار به انجام رسانیم و حال آنکه امشب، شبی مهتابی است و راهمان زمینی صاف و هموار است و خود نیز در صحرا قرار داریم و استتار برای ما امکان پذیر نیست. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا دوست دارید خداوند شما را از دیدگان آنان

پنهان سازد و در هنگام حرکت شما در شب، سایه تان را برگیرد و چون ماه برای شما روشنایی قرار دهد که حتی از آن (ماه) تشخیص داده نشوید؟» گفتند: آری، دوست داریم. فرمود: «بر محمد و آل پاکش درود فرستید و اعتقاد یابید که علی بن ابی طالب برترین اهل اوست. و بویژه تو زبیر، باید باور داشته باشی که علی در میان هیچ گروهی قرار نمی گیرد مگر آنکه شایسته ترین فرد برای ولایت و رهبری آنان است و هیچ کس حق ندارد بر او پیشی گیرد. پس اگر شما چنین کردید، چون روبروی قصر او به زیر سایه دیوار قصرش رسیدید، خداوند آهوان و بزان کوهی را به در قصر او خواهد فرستاد و آن ها شاخ خود را بر آن می کوبند و او می گوید: (چگونه) در چنین وضعی یاران محمد حضور دارند؟ در نتیجه بر اسبش سوار می گردد تا برای شکار از قلعه خارج گردد و همسرش به او می گوید: از خارج شدن بپرهیز که محمد در سرزمین تو فرود آمده است و من از اینکه او بر ضد تو نیرنگ به کار گیرد و کسانی را برای حمله بر تو، به کمین گذارد، ایمن نیستم. و او به همسرش پاسخ می دهد: از من دور شو، اگر در چنین شبی کسی از او جدا گردد، در زیر نور ماه، چشمان یاران ما او را در راه خواهد دید و جهان(اکنون) روشن است و کسی در آن (اطراف) نیست. اگر در سایه این قصر ما انسانی قرار داشت، مطمئنا حیوانات از او می گریختند. بنابراین او از قلعه خارج می شود تا آهوان و بزان کوهی را صید کند و آن ها از برابر او می گریزند و او در پی آن ها روان می گردد، و در این هنگام شما او را در بر می گیرید و اسیرش می سازید.» و امر چنان که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده بود، پیش رفت و او را اسیر ساختند. اکیدر گفت: از شما خواسته ای دارم. گفتند: خواسته ات چیست؟ که جز آزادی، هر چه بخواهی برآورده می کنیم. گفت: این جامه و شمشیر و کمربند را از من برگیرید و آن ها را به سوی او برید و مرا با این پیراهنم نزد او ببرید تا مرا در این پوشش (فخور و آراسته) نبیند، که شاید اگر او مرا در پوشش خواری و خاکساری مشاهده کند، بر من رحم آورد. و آنان چنین کردند و مسلمانان و بادیه نشینان آن لباس را می پوشیدند و می گفتند: این از حله های بهشتی است. یا رسول الله! آیا این از حله های بهشتی است؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «نه، جامه و شمشیرو کمربند اکیدر است. بی تردید دستمال عرق چین پسرعمه ام زبیر و سماک در بهشت از این جامه برتر است، اگر بر عهد من تا زمانی که در کنار حوضم در محشر مرا دیدار کنند، پایدار بمانند.» گفتند: و آیا آن (عرق چین) از این برتر است؟ فرمود: «بلکه تار نخی از دستمال عرق چین، بهتر و برتر است». هنگامی که اکیدر نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آورده شد، به او گفت: ای محمد! از من درگذر و رهایم ساز تا دشمنان تو را که پشت سرم قرار دارند از تو دفع کنم. رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: و اگر به عهدت پایبند نبودی چه؟ گفت: ای محمد! اگر به عهدم با تو پایبند نبودم، کار از دو حال بیرون نخواهد بود: اگر تو واقعا فرستاده خدا باشی، همان که سایه یارانت را از زمین برگرفت تا مرا دستگیر سازند و آن که آهوان را روانه قصر من کرد تا مرا از آن خارج و در چنگ یاران تو گرفتار سازد، هم او نیز تو را بر من چیره خواهد ساخت؛ و اگر پیامبر نباشی، استیلا و برتری‌ات که با این شیوه عجیب و راه لطیف مرا گرفتار تو ساخت، به مانند آن، بار دیگر مرا اسیر تو می‌سازد. گفت: رسول خدا صلی‌اللّه علیه و آله بر اساس پرداخت هزار اوقیه طلا در رجب و دویست حلّه و هزار اوقیه در ماه صفر و دویست حلّه مصالحه کرد و بر آن‌ها شرط کرد که سه روز از سپاهیانی که بر آن‌ها می‌گذرند، پذیرایی کنند و توشه آنان تا منزلگاه بعدی را تامین کنند و اگر چیزی از این پیمان را نقض کردند، از ذمّه و امان پروردگار و محمد رسول خدا خارج گردند. سپس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به سرعت برای باطل ساختن نیرنگ منافقان در برپایی آن گوساله -- همان ابوعامر که رسول خدا او را فاسق نامید -- به سوی مدینه بازگشت. و رسول خدا در این بازگشت، پیروزمند و با غنایم بازگردید و خداوند نیرنگ منافقان ر ا تباه گردانید و به رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمان داد که مسجد ضرار را به آتش بکشد و خداوند در این باره فرمود: «وَ الَّذِینَ اِتَّخَذُوا مَسجِداً ضِراراً وَ کُفراً» تا انتهای آیات.

و موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: خداوند این گوساله را در روزگار حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله هلاک ساخت و او را به قولنج و فلج و جذام و لقوه (کجی دهان و رعشه در چانه بر اثر سکته) دچار ساخت. و او چهل روز در شدیدترین عذاب به سر برد (تا آنکه هلاک گردید) و به سوی عذاب الهی روان شد. - . تفسیر منسوب به امام عسکری علیه السلام: - ۱۹۶-۱۹۷

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری قولهم أباد الله خضراءهم أی سوادهم و معظمهم قوله و حنت أبدانهم لعله من الحنین بمعنی الشوق و فی بعض النسخ خبت بالخاء المعجمه و الباء الموحده و لعله من الخبب و هو ضرب من العدو و الأوعال جمع الوعل بالفتح و ككتف و هو تیس الجبل.

ص: ۲۶۳

۱- فی المصدر: من مر بهم من المسلمین.

۲- فی المصدر المطبوع: تلیهم.

۳- فی المصدر: ثم کر رسول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله راجعا، و قال موسی بن جعفر علیه السلام: فهذا العجل فی زمان النبیّ هو أبو عامر الراهب الذی سماه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الفاسق: و عاد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله غانما ظافرا.

۴- فی المصدر المطبوع: و اصابه بقولنج و برص و جذام و فالج و لقوه.

۵- التفسیر المنسوب الی الامام الحسن العسکریّ علیه السلام: ۱۹۶- ۱۹۹.

**[ترجمه]جوهری گفت: سخنشان: «أباد اللّه خضراءهم»: بیشترشان را نابود ساخت. قول او «حنّت أبدانهم»: امکان دارد که از «الحنین» به معنای شوق گرفته شده باشد. و در برخی نسخه‌ها «خبّت» با خاء معجمه و باء موحّده آمده است که در این صورت احتمالا از ریشه «الخبب» به معنی نوعی دویدن گرفته شده باشد. و «الاوعال»: جمع «الوعل» بر وزن: الکتف، همان بز نر کوهی می‌باشد.

**[ترجمه]

باب ۳۱ نزول سوره براءه و بعث النبی صلی الله علیه و آله علیا علیه السلام بها لیقرأها علی الناس فی الموسم بمکه

الآیات

التوبه: «بَراءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكافِرِينَ* وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِي ءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِيمٍ* إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً وَ لَمْ يُظاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ* فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ* كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ فَمَا اسْتَقامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ *كَيْفَ وَ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْواهِهِمْ وَ تَأْبى قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فاسِقُونَ* اشْتَرَوْا بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ* لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ* فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *وَ إِنْ نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لا أَيْمانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ* أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* قاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ

وَ يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ* وَ يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلى مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»(۱-۱۵)

(و قال تعالی): «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»(۲۸)

**[ترجمه]بَراءَةٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُواْ فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّهِ وَأَنَّ اللّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ وَأَذَانٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الأَكْبَرِ أَنَّ اللّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ، إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُواْ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّواْ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ، فَإِذَا انسَلَخَ الأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُواْ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ، وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَعْلَمُونَ ، كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُواْ لَكُمْ فَاسْتَقِيمُواْ لَهُمْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ، كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لاَ يَرْقُبُواْ فِيكُمْ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ، اشْتَرَوْاْ بِآيَاتِ اللّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاء مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ، لاَ يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ، فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ، وَإِن نَّكَثُواْ أَيْمَانَهُم مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُواْ فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُواْ أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لاَ أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ، أَلاَ تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُواْ أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُم بَدَؤُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤُمِنِينَ ، قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ، وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّهُ عَلَى مَن يَشَاء وَاللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ - سوره توبه/ ۱- ۱۵ . [۱] -

{این آیات] اعلام بیزاری [و عدم تعهد] است از طرف خدا و پیامبرش نسبت به آن مشرکانی که با ایشان پیمان بسته اید. پس [ای مشرکان]، چهار ماه [دیگر با امنیت کامل] در زمین بگردید و بدانید که شما نمی توانید خدا را به ستوه آورید و این خداست که رسواکننده کافران است. و [این آیات] اعلامی است از جانب خدا و پیامبرش به مردم در روز حج اکبر که خدا و پیامبرش در برابر مشرکان تعهدی ندارند [با این حال] اگر [از کفر] توبه کنید، آن برای شما بهتر است و اگر روی بگردانید، پس بدانید که شما خدا را درمانده نخواهید کرد و کسانی را که کفر ورزیدند از عذابی دردناک خبر ده. مگر آن مشرکانی که با آنان پیمان بسته اید و چیزی از [تعهدات خود نسبت به] شما فروگذار نکرده و کسی را بر ضد شما پشتیبانی ننموده اند، پس پیمان اینان را تا [پایان] مدتشان تمام کنید چرا که خدا پرهیزکاران را دوست دارد. پس چون ماه های حرام سپری شد، مشرکان را هر کجا یافتید بکشید و آنان را دستگیر کنید و به محاصره درآورید و در هر کمینگاهی به کمین آنان بنشینید پس اگر توبه کردند و نماز برپا داشتند و زکات دادند، راه برایشان گشاده گردانید زیرا خدا آمرزنده مهربان است. و اگر یکی از مشرکان از تو پناه خواست پناهش ده تا کلام خدا را بشنود، سپس او را به مکان امنش برسان چرا که آنان قومی نادانند. چگونه مشرکان را نزد خدا و نزد فرستاده او عهدی تواند بود، مگر با کسانی که کنار مسجد الحرام پیمان بسته اید، پس تا با شما [بر سر عهد] پایدارند با آنان پایدار باشید زیرا خدا پرهیزکاران را دوست می دارد . چگونه [برای آنان عهدی است] با

اینکه اگر بر شما دست یابند، در باره شما نه خویشاوندی را مراعات می کنند و نه تعهدی را. شما را با زبانشان راضی می کنند و حال آنکه دلهایشان امتناع می ورزد و بیشترشان منحرفند. آیات خدا را به بهای ناچیزی فروختند و [مردم را] از راه او باز داشتند، به راستی آنان چه بد اعمالی انجام می دادند. در باره هیچ مؤمنی مراعات خویشاوندی و پیمانی را نمی کنند و ایشان همان تجاوزکارانند. پس اگر توبه کنند و نماز برپا دارند و زکات دهند، در این صورت برادران دینی شما می باشند و ما آیات [خود] را برای گروهی که می دانند به تفصیل بیان می کنیم. و اگر سوگندهای خود را پس از پیمان خویش شکستند و شما را در دینتان طعن زدند، پس با پیشوایان کفر بجنگید چرا که آنان را هیچ پیمانی نیست، باشد که [از پیمان شکنی] باز ایستند. چرا با گروهی که سوگندهای خود را شکستند و بر آن شدند که فرستاده [خدا] را بیرون کنند و آنان بودند که نخستین بار [جنگ را] با شما آغاز کردند نمی جنگید؟ آیا از آنان می ترسید با اینکه اگر مؤمنید خدا سزاوارتر است که از او بترسید. با آنان بجنگید! خدا آنان را به دست شما عذاب و رسوایشان می کند و شما را بر ایشان پیروزی می بخشد و دلهای گروه مؤمنان را خنک می گرداند. و خشم دلهایشان را ببرد و خدا توبه هر که را بخواهد می پذیرد و خدا دانای حکیم است.}

- إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيم - ۲. توبه / ۲۸ -

{ ای کسانی که ایمان آورده اید، مشرکان نجسند و از سال بعد نباید به مسجد الحرام نزدیک شوند. و اگر از بینوایی می ترسید، خدا اگر بخواهد به فضل خویش بی نیازتان خواهد کرد. زیرا خدا دانا و حکیم است.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: بَراءَةٌ أی هذه براءه مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ أی انقطاع العصمه و رفع الأمان و خروج عن العهود إِلَی الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ الخطاب للنبی صلی الله علیه و آله و للمسلمین و المعنی تبرؤا ممن کان بینکم و بینهم عهد من المشرکین فإن الله و رسوله بریئان منهم و إذا قیل کیف یجوز أن ینقض النبی صلی الله علیه و آله العهد فالقول فیه أنه یجوز أن ینقض ذلک علی أحد ثلاثه أوجه إما أن یکون العهد مشروطا بأن یبقی إلی أن یرفعه الله بوحی و إما أن یکون قد ظهر من المشرکین خیانه و نقض فأمر الله سبحانه بأن ینبذ إلیهم عهدهم و إما أن یکون مؤجلا إلی مده فتنقضی المده و ینتقض العهد و قد وردت الروایه بأن النبی صلی الله علیه و آله شرط علیهم ما ذکرناه و روی أیضا أن المشرکین کانوا قد نقضوا العهد أو هموا بذلک فأمر الله سبحانه أن ینقض عهودهم ثم خاطب الله سبحانه المشرکین فقال فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أی سیروا فی الأرض علی وجه المهل و تصرفوا فی حوائجکم آمنین من السیف أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فإذا انقضت هذه المده و لم تسلموا انقطعت العصمه عن دمائکم و أموالکم وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ أی غیر فائتین عن الله کما یفوت ما یعجز عنه لأنکم حیث کنتم فی سلطان الله و ملکه وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكافِرِينَ أی مذلهم و مهینهم و اختلف فی هذه الأشهر الأربعه

فقیل کان ابتداؤها یوم النحر إلی العاشر من شهر ربیع الآخر- و هو المروی عن أبی عبد الله علیه السلام.

و قیل إنما ابتداء الأشهر الأربعه من أول الشوال (۱) إلی آخر المحرم و قیل کان ابتداء الأشهر الأربعه یوم

۱- فی المصدر: من اول شوال.

النحر لعشر من ذی القعده إلی عشر من شهر ربیع الأول لأن الحج فی تلک السنه کان فی ذلک الوقت ثم صار فی السنه الثانیه فی ذی الحجه و فیها حجه الوداع و کان سبب ذلک النسی ء و اعلم أنه

أجمع المفسرون و نقله الأخبار أنه لما نزلت براءه دفعها رسول الله صلی الله علیه و آله إلی أبی بکر ثم أخذها منه و دفعها إلی علی بن أبی طالب علیهما السلام و اختلفوا فی تفصیل ذلک فَقِیلَ إِنَّهُ بَعَثَهُ وَ أَمَرَهُ أَنْ یَقْرَأَ عَشْرَ آیَاتٍ مِنْ أَوَّلِ هَذِهِ السُّورَهِ وَ أَنْ یَنْبِذَ إِلَی کُلِّ ذِی عَهْدٍ عَهْدَهُ ثُمَّ بَعَثَ عَلِیّاً علیه السلام خَلْفَهُ لِیَأْخُذَهَا وَ یَقْرَأَهَا عَلَی النَّاسِ (۱) فَخَرَجَ عَلَی نَاقَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْعَضْبَاءِ حَتَّی أَدْرَکَ أَبَا بَکْرٍ بِذِی الْحُلَیْفَهِ فَأَخَذَهَا مِنْهُ وَ قِیلَ إِنَّ أَبَا بَکْرٍ رَجَعَ فَقَالَ هَلْ نَزَلَ فِیَّ شَیْ ءٌ فَقَالَ صلی الله علیه و آله لَا إِلَّا خَیْراً وَ لَکِنْ لَا یُؤَدِّی عَنِّی إِلَّا أَنَا أَوْ رَجُلٌ مِنِّی و قیل إنه قرأ علی علیه السلام براءه علی الناس و کان أبو بکر أمیرا علی الموسم و قیل إنه أخذها من أبی بکر قبل الخروج و دفعها إلی علی و قَالَ لَا یُبَلِّغْ عَنِّی إِلَّا أَنَا أَوْ رَجُلٌ مِنِّی.

وَ رَوَی أَصْحَابُنَا أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَلَّاهُ أَیْضاً الْمَوْسِمَ وَ أَنَّهُ حِینَ أَخَذَ الْبَرَاءَهَ مِنْ أَبِی بَکْرٍ رَجَعَ أَبُو بَکْرٍ.

وَ رَوَی الْحَاکِمُ أَبُو الْقَاسِمِ الْحَسْکَانِیُّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سِمَاکِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ بَرَاءَهَ مَعَ أَبِی بَکْرٍ إِلَی أَهْلِ مَکَّهَ فَلَمَّا بَلَغَ ذَا الْحُلَیْفَهِ بَعَثَ إِلَیْهِ فَرَدَّهُ وَ قَالَ لَا یَذْهَبُ بِهَا إِلَّا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ بَیْتِی فَبَعَثَ عَلِیّاً.

وَ رَوَی الشَّعْبِیُّ عَنْ مُحْرِزٍ عَنْ أَبِیهِ أَبِی هُرَیْرَهَ قَالَ: کُنْتُ أُنَادِی مَعَ عَلِیٍّ حِینَ أَذَّنَ الْمُشْرِکِینَ وَ کَانَ إِذَا صَحِلَ (۲) صَوْتُهُ فِیمَا یُنَادِی دَعَوْتُ مَکَانَهُ قَالَ فَقُلْتُ یَا أَبَهْ أَیَّ شَیْ ءٍ کُنْتُمْ

۱- علله المقریزی فی الامتاع بان العرب کان إذا تخالف سیدهم او رئیسهم لم ینقض ذلک الا الذی یحالف أو اقرب الناس قرابه منه، و کان علی رضی اللّه عنه هو الذی عاهد المشرکین فلذلک بعثه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ببراءه: انتهی. أقول: لیس یخفی ان العهود و نقضها تکون من شئون الخلافه و الدوله، فلا یعاهد عهدا و لا ینقضه الا السلطان او خلیفته و من ینوب عنه.

۲- فی القاموس: صحل صوته کفرح فهو أصحل و صحل: بح أو احتد فی بحح، أو الصحل محرکه: خشونه فی الصوت. و انشقاق فی الصوت من غیر أن یستقیم. و البحه: الخشونه و الغلظه فی الصوت. منه ره. أقول: الموجود فی القاموس: خشونه فی الصدر.

تَقُولُونَ قَالَ كُنَّا نَقُولُ لاَ يَحُجَّ بَعْدَ عَامِنَا هَذَا مُشْرِكٌ وَ لاَ يَطُوفَنَّ (۱)بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ وَ لاَ يَدْخُلِ اَلْبَيْتَ إِلاَّ مُؤْمِنٌ وَ مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ مُدَّةٌ فَإِنَّ أَجَلَهُ إِلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِذَا انْقَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ (۲)فَأَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ .

وَ رَوَى عَاصِمُ بْنُ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: خَطَبَ عَلِيٌّ عليه السلام النَّاسَ وَ اخْتَرَطَ سَيْفَهُ فَقَالَ لاَ يَطُوفَنَّ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ وَ لاَ يَحُجَّنَّ اَلْبَيْتَ مُشْرِكٌ وَ مَنْ كَانَتْ لَهُ مُدَّةٌ فَهُوَ إِلَى مُدَّتِهِ وَ مَنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ مُدَّةٌ فَمُدَّتُهُ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ . و كان خطب يوم النحر و كانت عشرون من ذی الحجه و محرم و صفر و شهر ربيع الأول و عشر من شهر ربيع الآخر و قال يوم النحر يوم الحج الأكبر

وَ ذَكَرَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ زَيْدِ بْنِ بَقِيعٍ (۳)قَالَ: سَأَلْنَا عَلِيّاً بِأَيِّ شَيْءٍ بُعِثْتَ فِي ذِي الْحِجَّةِ قَالَ بُعِثْتُ بِأَرْبَعَةٍ لاَ تَدْخُلُ اَلْكَعْبَةَ إِلاَّ نَفْسٌ مُؤْمِنَةٌ وَ لاَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ وَ لاَ يَجْتَمِعُ مُؤْمِنٌ وَ كَافِرٌ فِي اَلْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بَعْدَ عَامِهِ هَذَا وَ مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ عَهْدٌ فَعَهْدُهُ إِلَى مُدَّتِهِ وَ مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ عَهْدٌ فَأَجَلُهُ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ .

وَ رُوِيَ: أَنَّهُ عليه السلام قَامَ عِنْدَ جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ وَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ إِلَيْكُمْ بِأَنْ لاَ يَدْخُلَ اَلْبَيْتَ كَافِرٌ وَ لاَ يَحُجَّ اَلْبَيْتَ مُشْرِكٌ وَ لاَ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ وَ مَنْ كَانَ لَهُ عَهْدٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَهُ عَهْدُهُ إِلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَ مَنْ لاَ عَهْدَ لَهُ فَلَهُ مُدَّةُ بَقِيَّةِ الْأَشْهُرِ الْحُرُمِ وَ قَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَةَ بَرَاءَةَ .

و قيل قرأ عليهم ثلاث عشره آيه من أول براءه و روى أنه عليه السلام لما نادى فيهم إن الله بریء من كل مشرك (۴)قال المشركون نحن نتبرأ من عهدك

۱- و لا يطوف خ ل.

۲- فی المصدر:فاذا انقضت الأربعه الأشهر.

۳- هكذا فی الكتاب.و فی المصدر:نفيع.و لعلهما مصحفان عن يثيع،و هو كزبير بالعين المهمله،و قيل بالمعجمه ايضا.

۴- فی المصدر:لما نادى فيهم «أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ای من كل مشرك.

و عهد ابن عمک ثم لما کانت السنه المقبله و هی سنه عشر حج النبی صلی الله علیه و آله حجه الوداع و قفل (۱) إلی المدینه و مکث بقیه ذی الحجه و المحرم و صفر و لیالی من ربیع الأول حتی لحق بالله عز و جل وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی النَّاسِ أی و إعلام و فیه معنی الأمر أی آذنوا الناس یعنی أهل العهد و قیل أراد بالناس المؤمن و المشرک لأن الکل داخلون فی هذا الإعلام یَوْمَ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ فیه ثلاثه أقوال أحدها أنه یوم عرفه- روی عن أمیر المؤمنین علیه السلام،

قال عطا: الحج الأکبر الذی فیه الوقوف و الحج الأصغر الذی لیس فیه وقوف و هو العمره و ثانیها

أنه یوم النحر- عن علی علیه السلام و ابن عباس و هو المروی عن أبی عبد الله علیه السلام،

قال الحسن و سمی الحج الأکبر لأنه حج فیه المسلمون و المشرکون و لم یحج بعدها مشرک و ثالثها أنه جمیع أیام الحج کما یقال یوم الجمل و یوم صفین یراد به الحین و الزمان أَنَّ اللَّهَ بَرِی ءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ أی من عهدهم وَ رَسُولِهِ معناه و رسوله أیضا بری ء منهم و قیل إن البراءه الأولی لنقض العهد و الثانیه لقطع الموالاه و الإحسان فلیس بتکرار فَإِنْ تُبْتُمْ عن الشرک فَهُوَ خَیْرٌ لَکُمْ لأنکم تنجون به من خزی الدنیا و عذاب الآخره وَ إِنْ تَوَلَّیْتُمْ عن الإیمان فَاعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللَّهِ عن تعذیبکم فی الدنیا وَ بَشِّرِ الَّذِینَ کَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِیمٍ فی الآخره إِلَّا الَّذِینَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ قال الفراء استثنی الله تعالی من براءته و براءه رسوله من المشرکین قوما من بنی کنانه و بنی ضمره کان قد بقی من أجلهم تسعه أشهر أمر بإتمامها لهم لأنهم لم یظاهروا علی المؤمنین و لم ینقضوا عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و قال ابن عباس عنی به کل من کان بینه و بین رسول الله صلی الله علیه و آله عهد قبل براءه و ینبغی أن یکون أراد بذلک من کان بینه و بینه عهد و هدنه و لم یتعرض له بعداوه و لا ظاهر علیه عدوا لأن النبی صلی الله علیه و آله صالح أهل هجر و أهل البحرین و أیله و دومه الجندل و له عهود بالصلح و

۱- قفل: رجع.

الجزيه و لم ينبذ إليهم بنقض عهد و لا حاربهم بعد و كانوا أهل ذمه إلى أن مضى لسبيله صلى الله عليه و آله و وفى لهم بذلك من بعده ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً من شروط العهد و قيل لم يضروكم شيئا وَ لَمْ يُظاهِرُوا أى لم يعاونوا عَلَيْكُمْ أَحَداً من أعدائكم فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلى مُدَّتِهِمْ أى إلى انقضاء مده المعاهده إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ لنقض العهود فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ و هى ذو القعده و ذو الحجه و المحرم و رجب و قيل الأشهر الأربعه التى جعل الله للمشركين أن يسيحوا فى الأرض على ما مر فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ هذا ناسخ لكل آيه وردت فى الصلح و الإعراض عنهم وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ أى احبسوهم و استرقوهم أو فادوهم بمال و قيل و امنعوهم دخول مكه و التصرف فى بلاد الإسلام وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ أى بكل طريق و بكل مكان تظنون أنهم يمرون فيه فَإِنْ تابُوا من الشرك وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ أى قبلوا الإتيان بهما فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إلى بلاد الإسلام أو إلى البيت وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ أى طلب منك الأمان من القتل ليسمع دعوتك و احتجاجك عليه بالقرآن فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ و إنما خص كلام الله لأن معظم الأدله فيه ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ معناه فإن دخل فى الإسلام نال خير الدارين و إن لم يدخل فى الإسلام فلا تقتله فتكون قد غدرت به و لكن أوصله إلى ديار قومه التى يأمن فيها على نفسه و ماله ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ أى ذلك الأمان لهم بأنهم قوم لا يعلمون الإيمان و الدلائل فآمنهم حتى يسمعوا و يتدبروا كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ أى عهد صحيح مع إضمارهم الغدر و النكث على التعجب أو على الجحد و قيل كيف يأمر الله و رسوله بالكف عن دماء المشركين ثم استثنى سبحانه فقال إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ فإن لهم عهدا عند الله لأنهم لم يضمروا الغدر بك و الخيانه لك و اختلف فى هؤلاء من هم فقيل هم قريش عن ابن عباس و قيل هم أهل مكه الذين عاهدهم رسول الله صلى الله عليه و آله يوم الحديبيه فلم يستقيموا و نقضوا العهد بأن أعانوا بنى بكر على خزاعه فضرب لهم رسول الله صلى الله عليه و آله

بعد الفتح أربعه أشـهر يختارون أمرهم إما أن يسلموا و إما أن يلحقوا بأى بلاد شاءوا فأسلموا قبل الأربعه أشهر (١) و قيل هم من قبائل بكر بنو خزيمه و بنو مدلج و بنو ضمره و بنو الدئل و هم الذين كانوا قد دخلوا فى عهد قريش يوم الحديبيه إلى المده التى كانت بين رسول الله صلى الله عليه و آله و بين قريش فلم يكن نقضـها إلا قريش و بنو الـدئل من بكر فأمر بإتمام العهـد لمن لم يكن له نقض إلى مـدته و هـذا أقرب إلى الصـواب فَمَـا اسْـتَقامُوا لَكُمْ على العهـد فَاسْـتَقِيمُوا لَهُمْ كـذلك إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ للنكث و الغدر كَيْفَ وَ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ أى كيف يكون لهم عهد أو كيف لا تقتلونهم و هم بحال إن يظفروا بكم لا يَرْقُبُوا أى لاـ يحفظوا و لاـ يراعوا فِيكُمْ إِلًّا وَ لاـ ذِمَّةً أى قرابه و لاـ عهـدا و الآـل القرابه أو الحلف و قيل الآل اسم الله يُرْضُونَكُمْ بِأَفْواهِهِمْ وَ تَأْبى قُلُوبُهُمْ أى يتكلمون بكلام الموالين لكم لترضوا عنهم و تأبى قلوبهم إلا العداوه و الغدر وَ أَكْثَرُهُمْ فاسِقُونَ أى متمردون فى الشـرك و قيل أراد كلهم و قيل المعنى أكثرهم خارجون عن طريق الوفاء بالعهـد و أراد بـذلك رؤساءهم اشْتَرَوْا بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ أى أعرضوا عن دين الله و صدوا الناس عنه بشـى ء يسير نالوه من الدنيا ورد فى قوم من العرب جمعهم أبو سفيان على طعامه ليستميلهم إلى عـداوه النبى صـلى الله عليه و آله و قيل ورد فى اليهود الـذين كانوا يأخـذون الرشاء من العوام على الحكم بالباطل إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ أى بئس العمل عملهم لا يَرْقُبُونَ إلى قوله هُمُ الْمُعْتَـدُونَ أى المجاوزون الحـد فى الكفر و الطغيان و كرر للتأكيد أو الأولى فى طائفه و الثانيه فى أخرى فَإِنْ تابُوا إلى قوله فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ أى فعاملوهم معامله إخوانكم من المؤمنين وَ نُفَصِّلُ الْآياتِ أى نبينها لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ذلك و يبينونه (٢) وَ إِنْ (٣) نَكَثُوا أى نقضوا أَيْمانَهُمْ أى عهودهم و ما حلفوا عليه مِنْ بَعْدِ

١- فى المصدر: قبل الأربعه الأشهر.

٢- فى المصدر: يتبينونه.

٣- الصحيح كما فى المصدر: و ان نكثوا.

عَهْدِهِمْ أى من بعد أن عقدوه وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُمْ أى عابوه و قدحوا فيه فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ أى رؤساء الكفر و الضلاله و خصهم لأنهم يضلون أتباعهم قال الحسن أراد به جماعه الكفار و كل كافر إمام لنفسه فى الكفر و لغيره فى الدعاء إليه و قال ابن عباس و قتاده أراد به رؤساء قريش مثل الحارث بن هشام و أبى سفيان بن حرب و عكرمه بن أبى جهل و سائر رؤساء قريش الذين نقضوا العهد و كان حذيفه يقول لم يأت أهل هذه الآيه بعد و قال مجاهد هم أهل فارس و الروم

وَ قَرَأَ عَلِيٌّ عليه السلام هَذِهِ الْآيَهَ يَوْمَ الْبَصْرَهِ ثُمَّ قَالَ أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ عَهِدَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَالَ يَا عَلِيُّ لَتُقَاتِلَنَّ الْفِئَهَ النَّاكِثَهَ وَ الْفِئَهَ الْبَاغِيَهَ وَ الْفِئَهَ الْمَارِقَهَ.

إِنَّهُمْ لا أَيْمانَ لَهُمْ

قرأ ابن عامر لا إيمان لهم بكسر الهمزه- و رواه ابن عقده بإسناده عن عزيز بن الوضاح الجعفى (۱) عن جعفر بن محمد عليهما السلام.

و الباقون بفتحها فمن قرأ بالفتح فمعناه أنهم لا يحفظون العهد و اليمين و من قرأ بالكسر فمعناه لا تؤمنوهم بعد نكثهم العهد أو أنهم إذا آمنوا إنسانا لا- يفون به أو أنهم كفروا فلا إيمان لهم لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ أى قاتلوهم لينتهوا عن الكفر أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ الألف للاستفهام و المراد به التحضيض و الإيجاب و معناه هلا تقاتلونهم و قد نقضوا عهودهم التى عقدوها و اختلف فيهم فقيل هم اليهود الذين نقضوا العهد و خرجوا مع الأحزاب و هموا بإخراج الرسول صلى الله عليه و آله من المدينه كما أخرجه المشركون من مكه و قيل هم مشركو قريش و أهل مكه وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ بنقض العهد أو بالقتال يوم بدر أو بقتال حلفاء النبى صلى الله عليه و آله من خزاعه أَ تَخْشَوْنَهُمْ أن ينالكم من قتالهم مكروه فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ أى تخافوا عقابه فى ترك أمره بقاتلهم إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ بعقابه و ثوابه قاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ قتلا و أسرا وَ يُخْزِهِمْ أى و يذلهم وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ يعنى بنى خزاعه الذين بيت عليهم (۲) بنو بكر و يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ لكثره ما نالهم من الأذى من جهتهم

۱- فى المصدر: عريف بن الوضاح الجعفى.

۲- أى هجموا عليهم ليلا.

وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلى مَنْ يَشاءُ أى و يقبل توبه من تاب (۱) فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا أى فامنعوهم عن المسجد الحرام و قيل المراد منعهم من دخول الحرم فإن الحرم كله مسجد و قبله و العام الذى أشار إليه سنه تسع الذى نادى فيه على عليه السلام بالبراءه و قال لا يحجن بعد العام (۲) مشرك وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً أى فقرا و حاجه و كانوا خافوا انقطاع المتاجر بمنع المشركين عن دخول الحرم فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إن شاء من جهه أخرى بأن يرغب الناس من أهل الآفاق فى حمل الميره إليكم قال مقاتل أسلم أهل جده و صنعا و حرش (۳) من اليمن و حملوا الطعام إلى مكه على ظهور الإبل و الدواب و كفاهم الله سبحانه ما كانوا يتخوفون و قيل يغنيكم بالجزيه المأخوذه من أهل الكتاب و قيل بالمطر و النبات و قيل بإباحه الغنائم (۴).

**[ترجمه]طبرسی رحمه اللّه علیه گفت: «بَرَاءةٌ» یعنی این برائت و بیزاری است، «مِّنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ» پایان بازداشتگی و لغو امان و خروج از عهد و پیمان ها، «إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ»: این سخن خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان است و معنی اش چنین است که از مشرکانی که با آنان عهد و پیمان بسته بودید، برائت و بیزاری جویید که خدا و رسولش از آنان بیزارند. و اگر گفته شود: چگونه جایز است که پیامبر صلی الله علیه و آله عهد خود را نقض کند و پیمان شکنی نماید؟ چنین پاسخ داده می شود که نقض این پیمان در سه صورت جایز است: عهد مشروط به این امر باشد که اعتبار آن تا زمانی بوده است که خداوند با وحی خویش آن را باطل سازد. و یا آنکه خیانت و پیمان شکنی از جانب مشرکان سر زده باشد که خداوند به نقض پیمانشان فرمان داده است. و یا آنکه دارای مدّت محدود و مشخصی بوده است و چون زمان آن به پایان رسید، پیمان نقض گردید. و در روایتی وارد شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله آنچه را که ذکر کردیم، بر آنان شرط نمود. و همچنین روایت شده است که مشرکین پیمان را نقض کردند یا درصدد آن برآمدند و از همین رو پروردگار فرمان داد که پیمان های بسته شده با آنان نقض گردد. سپس خداوند مشرکان را مخاطب ساخت و فرمود: «فَسِيحُواْ فِى الأَرْضِ» بنا به مهلت داده شده، مدتی در زمین به سیر بپردازید و آسوده خاطر از شمشیر، نیازهایتان را برآورده سازید. «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» و چون این مدت (۴ماهه) پایان گرفت و اسلام نیاوردید، امان از خون و اموال شما برداشته می گردد. «وَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّهِ» بدانید شما را یارای گریز از خداوند نیست، چرا که هر جا باشید تحت سلطه خدا و در قلمرو پادشاهی او قرار دارید. «وَأَنَّ اللّهَ مُخْزِى الْكَافِرِينَ » یعنی کافران را خوار و رسوا می سازد. و درباره این چهار ماه، اختلاف شده است و به نقل از اباعبد الله علیه السلام گفته شده است: از روز عید قربان آغاز و دهم ماه ربیع الآخر پایان یافته است. و گفته شده است: زمان این چهار ماه، ابتدای شوال تا پایان محرم بوده است. و گفته شده است: ابتدای این چهار ماه، روز عید قربان در دهم ذی القعده و پایان آن دهم ربیع الاول بوده است. چرا که حج آن سال در آن هنگام صورت گرفت، ولی حج سال دوم در ذی‌الحجّه برگزار شد که حجه الوداع نیز در آن سال واقع شد. و علّت این تأخیر بنا به اجماع مفسران و راویان اخبار آن بود که چون سوره برائت نازل گردید، رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را به ابوبکر سپرد و سپس آن را از او گرفت و به علی بن ابی طالب علیه السلام سپرد. در شرح این جریان، نظرات مختلفی بیان گردیده است و گفته شده است: پیامبر صلی الله علیه و آله ابوبکر را روانه داشت و به او فرمان داد که ده آیه ابتدایی این سوره را بخواند و عهد و پیمان هر صاحب عهدی را به او واگذارد و نقض کند. سپس علی علیه السلام را در پس او فرستاد تا آن را از او بگیرد و برای مردم قرائت کند. بنابراین علی علیه السلام با شتر رسول خدا صلی الله علیه و آله حرکت کرد و در ذی الحلیفه به ابوبکر رسید و آن را از او گرفت. و گفته شده است: ابوبکر هنگامی که بازگشت، گفت: آیا درباره من چیزی نازل گردیده است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «جز خیر و نیکی چیزی نازل

نگشته است. ولی کار مرا تنها خودم یا مردی از من باید به انجام رساند.» و گفته شده است: علی علیه السلام سوره برائت را بر مردم تلاوت کرد و ابوبکر نیز امیر موسم حج بود. و گفته شده است: پیامبر صلی الله علیه و آله قبل از آنکه ابوبکر خارج شود، آن را از او گرفت و به علی علیه السلام داد و فرمود: «کار تبلیغ و پیام رسانی باید توسط خودم یا مردی از من انجام رسد.» و اصحاب ما روایت کرده اند که پیامبر صلی الله علیه و آله، علی را به امیری حج نیز گماشت و هنگامی که او سوره برائت را از ابوبکر گرفت، ابوبکر برگشت. و حاکم ابوالقاسم حسکانی با اسناد روایی از سماك بن حرب، از انس بن مالك روایت کرده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله سوره برائت را به همراه ابوبکر به سوی مکیان فرستاد و هنگامی که به ذوالحلیفه رسید، پیامبر صلی الله علیه و آله در پی او فرستاد و او را باز گرداند و فرمود: «تنها مردی از اهل بیتم، می‌تواند این سوره را با خود بَرد.» و علی را روانه ساخت. و شعبی از محرز، از پدرش ابوهریره روایت کرده است که گفت: به همراه علی، آنگاه که مشرکان را فرا می خواند، به همراه او ندا می دادم و هرگاه صدای او درشت و گرفته می شد، به جای او دعوت می کردم. - گفت: - گفتم: پدر، چه می گفتید؟ گفت: ما می گفتیم: بعد از این سال هیچ مشرکی حج نمی گزارد و هیچ برهنه ای در اطراف کعبه طواف نمی کند و تنها مؤمنان می توانند وارد کعبه گردند. و هر که میان او و رسول خدا صلی الله علیه و آله مهلت و موعدی است، تا چهار ماه فرصت دارد و چون این چهار ماه سپری گردید، خدا و رسولش از مشرکان بریء و بیزار خواهند بود. و عاصم بن حمید، از ابوبصیر، از امام محمد باقر علیه‌السلام روایت کرده است که فرمود: علی علیه السلام برای مردم خطبه خواند و شمشیرش را از نیام برکشید و فرمود: هیچ برهنه ای بر کعبه طواف نخواهد کرد و هیچ مشرکی در کعبه حج نخواهد گزارد و هر که را مهلت و موعدی است، تا پایان آن موعد فرصت دارد. و هر که را موعدی نیست، مهلت او چهار ماه خواهد بود. و او در روز قربانی خطبه خواند و بیست روز از ذی الحجّه و محرم و صفر و ربیع الاول و ده روز از ربیع الآخر را مهلت داد. و گفت: روز قربانی، روز حج اکبر است.

و ابوعبدالله حافظ با اسناد روایی از زید بن بقیع روایت کرده است که گفت: از علی پرسیدیم در ذی الحجّه برای چه امری فرستاده شدی؟ فرمود: برای چهار چیز فرستاده شدم: جز مؤمن کسی وارد کعبه نگردد، برگرد کعبه برهنه ای طواف نسازد، و بعد از این سال، مومن و کافر در مسجد الحرام گرد هم نیایند، و هرکه میان او و رسول خدا صلی الله علیه و آله عهد و پیمانی است پایان آن عهد، موعد او باشد و آن که را عهد و پیمانی نیست، چهار ماه مهلت یابد.

و روایت شده است که علی بن ابی طالب علیه السلام در کنار جمره عقبه ایستاد و فرمود: ای مردم! من فرستاده رسول خداصلی الله علیه و آله (به شما هستم تا به شما بگویم): (پس از این) کافری وارد کعبه نمی گردد و مشرکی گرد خانه حج نمی گزارد و برهنه ای در کعبه طواف نمی سازد. و هر که را با رسول خدا عهد و پیمانی است، تا چهار ماه فرصت دارد و هرکه را عهد و پیمانی نیست، باقی ماه های حرام، موعد او خواهد بود. و آنگاه سوره برائت را برآن ها تلاوت کرد.

و گفته شده است: او برای آن ها سیزده آیه ابتدایی سوره برائت را خواند. و روایت شده است: هنگامی که او در میان مشرکان ندا در داد: خداوند از هر مشرکی بریء و بیزار است. مشرکان گفتند: ما نیز از پیمان تو و پسرعمویت بیزاری می جوییم. سپس در سال بعد که سال دهم هجری بود، پیامبر صلی الله علیه و آله در حجه الوداع مراسم حج را به جا آورد و به مدینه بازگشت و باقی ذی الحجّه و محرم و صفر و چند شب از ربیع الاول را در مدینه اقامت فرمود تا آنکه به دیدار پروردگار شتافت. «وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ» یعنی اعلامی از جانب خدا و رسولش برای مردم است و به معنای امر است، یعنی مردم که منظور

همان صاحبان پیمان است را آگاه کنید. گفته شده است منظور از «النَّاس»: مؤمنان و مشرکان است؛ چرا که همه در این اعلان داخل می گردند. «يَوْمَ الْحَجِّ الأَكْبَرِ»، درباره حج اکبر سه قول وجود دارد: یکی از آن ها به نقل از امیرالمؤمنان علیه السلام آن را روز عرفه می داند. عطا گفته است: حج اکبر آن است که درآن (در عرفه) توقف می کنند و حج اصغر آن است که (در عرفه) توقف نکنند که همان عمره است. قول دوم به نقل از علی علیه السلام و ابن عباس، روز عید قربان را حج اکبر می داند، این قول از امام صادق علیه السلام روایت شده است. حسن گفت: آن حج اکبر نامیده شد چرا که در آن مسلمانان و مشرکان حج گزاردند و بعد از آن هیچ مشرکی حج را به جا نیاورد. و سومین قول: همه ایام حج رادر بر می گیرد. همچنان که گفته می شود: یوم الجمل، یوم صفین و منظور از آن زمان و هنگامه آن ها است. «أَنَّ اللّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ»، از پیمان آنان بریء و بیزار است. «وَ رَسُولُهُ» رسولش نیز از آن ها بریء و بیزار است. و گفته شده است: اولین برائت جویی برای نقض عهد و پیمان و دومی برای قطع دوستی و یاری و نیکی است و تکراری صورت نگرفته است. «فَإِن تُبْتُمْ» اگر از شرک توبه کردید، «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» برایتان بهتر و نیکوتر است، چرا که به واسطه آن از خواری دنیا و عذاب آخرت نجات می یابید. «وَإِن تَوَلَّيْتُمْ» اگر از ایمان روی برتابید. «اعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّهِ» بدانید یارای ناتوان ساختن پروردگار از عذاب شما در دنیا را نخواهید داشت. «وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» آنان را که کافر شدند به عذاب دردناک آخرت بشارت ده. « وَأَذَانٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ» یعنی اعلامی از جانب خدا و رسولش برای مردم است و به معنای امر است، یعنی مردم که منظور همان صاحبان پیمان است را آگاه کنید. گفته شده است منظور از «النَّاس»: مؤمنان و مشرکان است؛ چرا که همه در این اعلان داخل می گردند. «يَوْمَ الْحَجِّ الأَكْبَرِ»، درباره حج اکبر سه قول وجود دارد: یکی از آن ها به نقل از امیرالمؤمنان علیه السلام آن را روز عرفه می داند. عطا گفته است: حج اکبر آن است که درآن (در عرفه) توقف می کنند و حج اصغر آن است که (در عرفه) توقف نکنند که همان عمره است. قول دوم به نقل از علی علیه السلام و ابن عباس، روز عید قربان را حج اکبر می داند، این قول از امام صادق علیه السلام روایت شده است. حسن گفت: آن حج اکبر نامیده شد چرا که در آن مسلمانان و مشرکان حج گزاردند و بعد از آن هیچ مشرکی حج را به جا نیاورد. و سومین قول: همه ایام حج رادر بر می گیرد. همچنان که گفته می شود: یوم الجمل، یوم صفین و منظور از آن زمان و هنگامه آن ها است. «أَنَّ اللّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ»، از پیمان آنان بریء و بیزار است. «وَ رَسُولُهُ» رسولش نیز از آن ها بریء و بیزار است. و گفته شده است: اولین برائت جویی برای نقض عهد و پیمان و دومی برای قطع دوستی و یاری و نیکی است و تکراری صورت نگرفته است. «فَإِن تُبْتُمْ» اگر از شرک توبه کردید، «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ» برایتان بهتر و نیکوتر است، چرا که به واسطه آن از خواری دنیا و عذاب آخرت نجات می یابید. «وَإِن تَوَلَّيْتُمْ» اگر از ایمان روی برتابید. «اعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّهِ» بدانید یارای ناتوان ساختن پروردگار از عذاب شما در دنیا را نخواهید داشت. «وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» آنان را که کافر شدند به عذاب دردناک آخرت بشارت ده. «إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ» جز مشرکانی که با آنان پیمان بستید. فراء گفت: خداوند متعال از میان مشرکان، گروهی از بنی کنانه و بنی ضمره را که ۹ ماه از موعد و مهلت آنان باقی مانده بود، از برائت خود و رسولش مستثنی دانست و فرمان داد که تا پایان پیمانشان به آن ها مهلت داده شود، چرا که آنان بر ضد مؤمنان (به دشمنان) یاری نرساندند و پیمان رسول خداصلی الله علیه و آله را نشکستند. ابن عباس می گوید: مقصود همه آنانی است که قبل از نزول برائت با رسول خدا عهد و پیمان بسته بودند. ولی شایسته‌تر است که مقصودش از آن کسانی باشد که با رسول خدا پیمان و قرارداد متارکه جنگ بستند و به دشمنی با او برنخاستند و دشمنان را بر ضد او یاری نکردند. چرا که پیامبر صلی الله علیه و آله با اهل هجر و بحرین و أیله و دومه الجندل مصالحه کرد و او پیمان های صلح و پرداخت جزیه منعقد نمود و نه پیمان آنان را شکست و نه بعد از آن با آنان به جنگ

برخاست. و آنان تا زمان درگذشت رسول خدا صلی‌اللّه علیه و آله اهل ذمه بودند. و بعد از او نیز مسلمانان به پیمان آنان پایبند بودند. «ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْئًا» و در عمل به شروط پیمان، از چیزی فروگذار نکردند. و گفته شده است: آسیب و زیانی به شما وارد نساختند. «وَلَمْ يُظَاهِرُواْ عَلَيْكُمْ أَحَدًا»: هیچ یک از دشمنان را بر ضد شما یاری نرساندند، «فَأَتِمُّواْ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ»: تا زمان پایان پیمان بر آن پایبند باشید. «إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»: که خداوند پرهیزکنندگان از پیمان شکنی را دوست دارد. « إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ» جز مشرکانی که با آنان پیمان بستید. فراء گفت: خداوند متعال از میان مشرکان، گروهی از بنی کنانه و بنی ضمره را که ۹ ماه از موعد و مهلت آنان باقی مانده بود، از برائت خود و رسولش مستثنی دانست و فرمان داد که تا پایان پیمانشان به آن ها مهلت داده شود، چرا که آنان بر ضد مؤمنان (به دشمنان) یاری نرساندند و پیمان رسول خداصلی الله علیه و آله را نشکستند. ابن عباس می گوید: مقصود همه آنانی است که قبل از نزول برائت با رسول خدا عهد و پیمان بسته بودند. ولی شایسته‌تر است که مقصودش از آن کسانی باشد که با رسول خدا پیمان و قرارداد متارکه جنگ بستند و به دشمنی با او برنخاستند و دشمنان را بر ضد او یاری نکردند. چرا که پیامبر صلی الله علیه و آله با اهل هجر و بحرین و أیله و دومه الجندل مصالحه کرد و او پیمان های صلح و پرداخت جزیه منعقد نمود و نه پیمان آنان را شکست و نه بعد از آن با آنان به جنگ برخاست. و آنان تا زمان درگذشت رسول خدا صلی‌اللّه علیه و آله اهل ذمه بودند. و بعد از او نیز مسلمانان به پیمان آنان پایبند بودند. «ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْئًا» و در عمل به شروط پیمان، از چیزی فروگذار نکردند. و گفته شده است: آسیب و زیانی به شما وارد نساختند. «وَلَمْ يُظَاهِرُواْ عَلَيْكُمْ أَحَدًا»: هیچ یک از دشمنان را بر ضد شما یاری نرساندند، «فَأَتِمُّواْ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ»: تا زمان پایان پیمان بر آن پایبند باشید. «إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»: که خداوند پرهیزکنندگان از پیمان شکنی را دوست دارد. «فَإِذَا انسَلَخَ الأَشْهُرُ الْحُرُمُ»، مقصود از ماه های حرام: ذی القعده، ذی الحجّه، محرم و رجب است و گفته شده است: مقصود چهار ماهی است که خداوند به مشرکان فرصت داد تا در زمین رفت وآمد کنند. «فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ» ناسخ تمام آیات مربوط به صلح و دست برداشتن از آن ها است. «وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ» آنان را محبوس سازید و به بندگی گیرید. یا آن که در مقابل پرداخت فدیه آنان را رها کنید. گفته شده است: مقصود آن است که مانع از ورود آنان به مکه و گشت و گذار آنان در قلمرو اسلامی گردید. «وَاقْعُدُواْ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ» در هر راه و هر مکانی که گمان می برید از آن عبور می کنند، به کمین شان بنشینید. «فَإِن تَابُواْ»: اگر از شرک توبه کردند، «وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ» و به ادای آن دو گردن نهادند، «فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ» در این صورت راهشان به سوی سرزمین های اسلام یا خانه کعبه را باز گذارید. «وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ» اگر یکی از مشرکین از تو امان جانی خواست تا دعوت و برهان قرآنی ات را بشنود، «فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللّهِ»، {به او امان ده تا کلام پروردگار را بشنود.} و از این رو، به طور ویژه: «کلام الله» را ذکرکرده است که بیشتر دلایل و برهان ها در آن قرار دارند. «ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ» به این معناست که اگر در اسلام داخل گردید، به نیک ترین جایگاه ها رسیده است. و اگر اسلام را نپذیرفت او را مکش، چرا که در این صورت نسبت به او پیمان شکنی کرده ای، بلکه او را به دیار و قومش برسان تا در آن بر جان و مال خود ایمن باشد. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَعْلَمُونَ » این امان از آن رو است که آنان مردمانی ناآگاه از ایمان و دلایل آن می باشند. بنابراین آنان را امان ده تا (سخنت) را بشنوند و در آن بیندیشند. «كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ» چگونه ممکن است که با وجود آنکه در نهان خود در صدد پیمان شکنی هستند، عهد و پیمانشان پذیرفته و صحیح محسوب گردد؟ که این سخن به معنای تعجب یا انکار است. و گفته شده است: چگونه است که خدا و رسولش به خودداری از ریختن خون مشرکان فرمان می دهند، سپس خداوند گروهی را استثناء می کند و می فرماید: «إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ»، {جز مشرکانی که با آنان در کنار مسجدالحرام عهد و پیمان

بستید.} (پاسخ این سخن آن است)، آنان را با خدا عهد و پیمانی است و خیال پیمان شکنی و خیانت به تو را در سر نمی پرورانند. و درباره این امر که آنان چه کسانی بودند، اختلاف شده است . و به نقل از ابن عباس گفته شده است: آنان قریش هستند. و گفته شده است: آنان اهل مکه بودند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز حدیبیه با آنان پیمان بست. ولی آنان بر پیمان استوار نماندند و با یاری رساندن به بنی بکر بر ضد خزاعه، پیمان را زیر پانهادند. در نتیجه رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از فتح مکه، برای اسلام آوردن و یا رفتن به سرزمینی دیگر، چهار ماه به آنان مهلت داد که آنان پیش از پایان مهلت چهار ماهه اسلام آوردند. و گفته شده است: مقصود قبایل بکر، بنی خزیمه، بنی مدلج، بنی ضمره، و بنی دئل است که در روز حدیبیه با داخل شدن در پیمان قریش، مشمول موعد و مهلت زمانی مقرر میان رسول خداصلی الله علیه و آله و قریش گشته بودند و از میان آن ها تنها قریش و بنی دئل از بکر پیمان شکنی کردند. بنابراین فرمان داده شد که تا پایان زمان پیمان، به کسانی که پیمان را نقض نکرده اند، فرصت داده شود. و این نظر صحیح تر به نظر می رسد. «فَمَا اسْتَقَامُواْ لَكُمْ» پس تا که زمانی که بر پیمان شما استوار ماندند، «فَاسْتَقِيمُواْ لَهُمْ» شما نیز چنین کنید. «إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ» که خداوند پرهیز کنندگان از پیمان شکنی و خیانت را دوست می دارد.

«كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللّهِ وَعِندَ رَسُولِهِ» چگونه ممکن است که با وجود آنکه در نهان خود در صدد پیمان شکنی هستند، عهد و پیمانشان پذیرفته و صحیح محسوب گردد؟ که این سخن به معنای تعجب یا انکار است. و گفته شده است: چگونه است که خدا و رسولش به خودداری از ریختن خون مشرکان فرمان می دهند، سپس خداوند گروهی را استثناء می کند و می فرماید: «إِلاَّ الَّذِينَ عَاهَدتُّمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ»، {جز مشرکانی که با آنان در کنار مسجدالحرام عهد و پیمان بستید.} (پاسخ این سخن آن است)، آنان را با خدا عهد و پیمانی است و خیال پیمان شکنی و خیانت به تو را در سر نمی پرورانند. و درباره این امر که آنان چه کسانی بودند، اختلاف شده است . و به نقل از ابن عباس گفته شده است: آنان قریش هستند. و گفته شده است: آنان اهل مکه بودند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز حدیبیه با آنان پیمان بست. ولی آنان بر پیمان استوار نماندند و با یاری رساندن به بنی بکر بر ضد خزاعه، پیمان را زیر پانهادند. در نتیجه رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از فتح مکه، برای اسلام آوردن و یا رفتن به سرزمینی دیگر، چهار ماه به آنان مهلت داد که آنان پیش از پایان مهلت چهار ماهه اسلام آوردند. و گفته شده است: مقصود قبایل بکر، بنی خزیمه، بنی مدلج، بنی ضمره، و بنی دئل است که در روز حدیبیه با داخل شدن در پیمان قریش، مشمول موعد و مهلت زمانی مقرر میان رسول خداصلی الله علیه و آله و قریش گشته بودند و از میان آن ها تنها قریش و بنی دئل از بکر پیمان شکنی کردند. بنابراین فرمان داده شد که تا پایان زمان پیمان، به کسانی که پیمان را نقض نکرده اند، فرصت داده شود. و این نظر صحیح تر به نظر می رسد. «فَمَا اسْتَقَامُواْ لَكُمْ» پس تا که زمانی که بر پیمان شما استوار ماندند، «فَاسْتَقِيمُواْ لَهُمْ» شما نیز چنین کنید. «إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ» که خداوند پرهیز کنندگان از پیمان شکنی و خیانت را دوست می دارد. «كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ» چگونه برای آنان عهد و پیمانی متصور است، یا چگونه آنان را نمی کشید و حال آن که اگر بر شما چیرگی یابند، «لاَ يَرْقُبُواْ فِيكُمْ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً» هیچ خویشاوندی و پیمانی را درباره شما درنظر نمی گیرند. و «الإلّ» به معنی خویشاوندی یا پیمان است. و گفته شده است: از نام‌های خداوند است. «يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ» با شما چون دوست سخن می گویند تا از آنان راضی و خشنود گردید و حال آنکه در قلب هایشان دشمنی و پیمان شکنی نهفته است. «وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» آنان که با شرک خود عصیان و سرکشی می کنند. و گفته شده است: مقصود همه آنان است. و گفته شده است: معنی اش آن است که اکثر آن ها پیمان شکن هستند و مقصودش از آن،

رؤسای آنان می‌باشد. « كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكَمْ» چگونه برای آنان عهد و پیمانی متصور است، یا چگونه آنان را نمی کشید و حال آن که اگر بر شما چیرگی یابند، «لاَ يَرْقُبُواْ فِيكُمْ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً» هیچ خویشاوندی و پیمانی را درباره شما درنظر نمی گیرند. و «الإلّ» به معنی خویشاوندی یا پیمان است. و گفته شده است: از نام‌های خداوند است. «يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ» با شما چون دوست سخن می گویند تا از آنان راضی و خشنود گردید و حال آنکه در قلب هایشان دشمنی و پیمان شکنی نهفته است. «وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» آنان که با شرك خود عصیان و سرکشی می کنند. و گفته شده است: مقصود همه آنان است. و گفته شده است: معنی اش آن است که اکثر آن ها پیمان شکن هستند و مقصودش از آن، رؤسای آنان می‌باشد. «اشْتَرَوْاْ بِآيَاتِ اللّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِهِ» به دین خدا پشت کردند و با چیز اندکی که به دست آوردند، مردم را ازآن بازداشتند. این سخن درباره گروهی از عرب نازل گردید که ابوسفیان برای آن ها میهمانی ترتیب داد تا آنان را به دشمنی با پیامبر صلی الله علیه و آله ترغیب سازد. و گفته شده است: شأن نزول آن یهودیانی بودند که از مردم رشوه می گرفتند تا حکم باطل صادر کنند. «إِنَّهُمْ سَاء مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ» یعنی عمل آنان بسیار زشت بود. «لاَ يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ» حد و حدود کفر و عصیان را زیر پا می نهند، و به جهت تأکید تکرار گشته است. یا آن که اولی برای یک گروه و دومی برای گروهی دیگر است. «فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» با آنان چون برادران ایمانی تان رفتار کنید. «وَنُفَصِّلُ الآيَاتِ» ما آیات را روشن و آشکار می سازیم. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» برای گروهی که آن را می دانند و آن را روشن می سازند. «وَإِن نَّكَثُواْ» اگر نقض کنند، «أَيْمَانَهُم» عهدها و آنچه که برآن سوگند خورده اند، «مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ» بعد از آن که بر آن عهد و پیمان بستند، «وَطَعَنُواْ فِي دِينِكُمْ» و درباره دینتان به عیبجوئی و اشکال‌تراشی پرداختند. «فَقَاتِلُواْ أَئِمَّةَ الْكُفْرِ» با رؤسا و پیشوایان کفر و گمراهی پیکار کنید. و به طور ویژه از آنان نام برد، چرا که آنان پیروان خود را گمراه می سازند. حسن گفت: مقصودش جماعت کفار و هر کافری است که پیشوای خود در کفر، و پیشوای غیر از خود در فراخواندن به سوی کفر است. و ابن عباس و قتاده گفتند: مقصودش از آن رؤسای قریش همانند حارث بن هشام و ابوسفیان بن حرب و عکرمه بن ابی جهل و سایر روسای قریش می باشد که پیمان شکنی کردند. و حذیفه می گفت: هنوز اهل این آیه (که مصداق آن باشند) نیامده اند. و مجاهد گفت: آنان ایرانیان و رومیان هستند. و علی علیه السلام در جنگ بصره این آیه را خواند و فرمود: به خدا سوگند رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا اندرز داد و فرمود: «ای علی! تو با گروه ناکثه (پیمان شکنان جمل) و باغیه (ظالمان صفین) و مارقه (خوارج نهروان) پیکار خواهی کرد». «إِنَّهُمْ لاَ أَيْمَانَ لَهُمْ»: ابن عامر با همزه مکسور قرائت کرده است. و ابن عقده با إسناد روایی همین قرائت کسره را از عزیز بن وضاح جعفی، از امام جعفر صادق علیه‌السلام روایت کرده است و سایر قاریان، آن را با فتحه قرائت کرده اند. با قرائت فتحه به این معناست که آنان بر عهد و سوگند پایبند نیستند و با قرائت کسره به این معناست که بعد از پیمان شکنی شان آنان را امان ندهید. یا آنکه آنان چون به کسی امان دهند، بر عهد خود پایبند نمی مانند. یا آنان کفر ورزیده‌اند و ایمانی ندارند، «لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ» با آنان بجنگید تا دست از کفر بردارند.

وَإِن نَّكَثُواْ» اگر نقض کنند، «أَيْمَانَهُم» عهدها و آنچه که برآن سوگند خورده اند، «مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ» بعد از آن که بر آن عهد و پیمان بستند، «وَطَعَنُواْ فِي دِينِكُمْ» و درباره دینتان به عیبجوئی و اشکال‌تراشی پرداختند. «فَقَاتِلُواْ أَئِمَّةَ الْكُفْرِ» با رؤسا و پیشوایان کفر و گمراهی پیکار کنید. و به طور ویژه از آنان نام برد، چرا که آنان پیروان خود را گمراه می سازند. حسن گفت: مقصودش جماعت کفار و هر کافری است که پیشوای خود در کفر، و پیشوای غیر از خود در فراخواندن به سوی کفر است. و ابن عباس و قتاده گفتند: مقصودش از آن رؤسای قریش همانند حارث بن هشام و ابوسفیان بن حرب و عکرمه بن ابی جهل و

سایر روسای قریش می باشد که پیمان شکنی کردند. و حذیفه می گفت: هنوز اهل این آیه (که مصداق آن باشند) نیامده اند. و مجاهد گفت: آنان ایرانیان و رومیان هستند. و علی علیه السلام در جنگ بصره این آیه را خواند و فرمود: به خدا سوگند رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا اندرز داد و فرمود: «ای علی! تو با گروه ناکثه (پیمان شکنان جمل) و باغیه (ظالمان صفین) و مارقه (خوارج نهروان) پیکار خواهی کرد». «إِنَّهُمْ لاَ أَيْمَانَ لَهُمْ»: ابن عامر با همزه مکسور قرائت کرده است. و ابن عقده با إسناد روایی همین قرائت کسره را از عزیز بن وضاح جعفی، از امام جعفر صادق علیه‌السلام روایت کرده است و سایر قاریان، آن را با فتحه قرائت کرده اند. با قرائت فتحه به این معناست که آنان بر عهد و سوگند پایبند نیستند و با قرائت کسره به این معناست که بعد از پیمان شکنی شان آنان را امان ندهید. یا آنکه آنان چون به کسی امان دهند، بر عهد خود پایبند نمی مانند. یا آنان کفر ورزیده‌اند و ایمانی ندارند، «لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ» با آنان بجنگید تا دست از کفر بردارند. «أَلاَ تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُواْ أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ»، الف جهت استفهام آمده است و مقصود از آن تشویق و واجب ساختن آن است. و «ألا» در واقع به معنی (هلّا) است. یعنی: آیا نمی خواهید با آنان که پیمان هایشان را نقض کرده اند پیکار کنید؟ و درباره اینکه چه کسانی مورد نظر این آیه می‌باشند، اختلاف شده است و گفته شده است: مقصود یهودیان هستند که با احزاب برای جنگ متحد شدند و کوشیدند تا همانند عمل مشرکان در اخراج رسول خدا صلی الله علیه و آله از مکه، او را از مدینه بیرون کنند. و گفته شده است: آنان مشرکان قریش و اهل مکه بودند. «وَهُم بَدَؤُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» آنان بودند که نخستین بار با پیمان شکنی، یا جنگ روز بدر، یا نبرد با هم پیمانان پیامبر از خزاعه، پیکار با شما را آغاز کردند. «أَتَخْشَوْنَهُمْ» آیا از آنان در هراسید که از جنگشان، ناملایمتی بر شما وارد گردد؟ «فَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ» و حال آنکه سزاوارتر آن است که از عذاب خداوند به خاطر ترک فرمانش در جنگ با آنان بترسید. «إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ بعقابه و ثوابه» البته اگر به عذاب و پاداش او ایمان داشته باشید. « أَلاَ تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُواْ أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ»، الف جهت استفهام آمده است و مقصود از آن تشویق و واجب ساختن آن است. و «ألا» در واقع به معنی (هلّا) است. یعنی: آیا نمی خواهید با آنان که پیمان هایشان را نقض کرده اند پیکار کنید؟ و درباره اینکه چه کسانی مورد نظر این آیه می‌باشند، اختلاف شده است و گفته شده است: مقصود یهودیان هستند که با احزاب برای جنگ متحد شدند و کوشیدند تا همانند عمل مشرکان در اخراج رسول خدا صلی الله علیه و آله از مکه، او را از مدینه بیرون کنند. و گفته شده است: آنان مشرکان قریش و اهل مکه بودند. «وَهُم بَدَؤُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» آنان بودند که نخستین بار با پیمان شکنی، یا جنگ روز بدر، یا نبرد با هم پیمانان پیامبر از خزاعه، پیکار با شما را آغاز کردند. «أَتَخْشَوْنَهُمْ» آیا از آنان در هراسید که از جنگشان، ناملایمتی بر شما وارد گردد؟ «فَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ» و حال آنکه سزاوارتر آن است که از عذاب خداوند به خاطر ترک فرمانش در جنگ با آنان بترسید. «إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ بعقابه و ثوابه» البته اگر به عذاب و پاداش او ایمان داشته باشید. «قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّهُ بِأَيْدِيكُمْ» پروردگار با کشته و اسیر ساختنشان به دستان شما، آنان را عذاب می سازد. «وَيُخْزِهِمْ» آنان را خوار و ذلیل می سازد. «وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ» یعنی بر قلوب بنی خزاعه که بنی بکر بر آنان شبیخون زدند، مرهم می نهد. «وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ» به خاطر آزار فراوانی که از جانب آنان متحمل شدند، خداوند خشم قلب هایشان را می زداید. «وَيَتُوبُ اللّهُ عَلَى من يَشَاء» توبه هر آن که توبه کند را می پذیرد[1]. «فَلاَ يَقْرَبُواْ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَـذَا» آنان را از ورود به مسجدالحرام منع کنید. و گفته شده است: مقصود ممانعت از ورود به حرم است که همه حرم، مسجد و قبله است. و سالی که به آن اشاره کرده است، سال نهم هجری است که در آن علی علیه السلام ندای برائت سر داد و فرمود: بعد از این سال هیچ مشرکی حج نمی گزارد. «وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَه» یعنی اگر از فقر و نیازمندی بیمناک گشتید. چرا که آنان از آن بیم داشتند که با ممانعت از ورود مشرکان به حرم، درآمد حاصل از بازرگانی قطع گردد. «فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاء» از

سویی دیگر خداوند با ترغیب ساختن مردمان سایر نقاط در حمل آذوقه به سویتان، شما را بی نیاز می سازد. مقاتل گفت: اهل جده و صنعا و حرش از یمن اسلام آوردند و بر پشت شتران و چهارپایانشان آذوقه و خوار و بار به مکه آوردند و (اینگونه) خداوند سبحان آنان را از آن چه بیم داشتند، ایمن ساخت. و گفته شده است: مقصود آن است که با جزیه ای که از اهل کتاب می ستانید، شما را بی نیاز می سازد. و گفته شده است: با نزول باران و (رویش) گیاه و به قول دیگر، با غنایم شما را بی نیاز می سازد. - . مجمع البیان ۵: ۲۱-۲۰ -

[۱]. مجمع البیان ۵ :۱۲-۲

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ یَوْمِ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ فَقَالَ هُوَ یَوْمُ النَّحْرِ وَ الْحَجُّ الْأَصْغَرُ الْعُمْرَهُ (۵).

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار گفت: از امام صادق علیه السلام درباره روز حج اکبر پرسیدم. فرمود: آن روز عید قربان و منظور از حج اصغر، عمره است. - . فروع الکافی ۱: ۲۴۶ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ ذَرِیحٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْحَجُّ الْأَکْبَرُ یَوْمُ النَّحْرِ (۶).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: حج اکبر روز عید قربان است - . فروع الکافی ۱: ۲۴۶ - .

**[ترجمه]

«۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاسَانِیِّ جَمِیعاً عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ فُضَیْلِ بْنِ عِیَاضٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ فَإِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ کَانَ یَقُولُ یَوْمُ عَرَفَهَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام الْحَجُّ الْأَکْبَرُ یَوْمُ النَّحْرِ وَ یَحْتَجُّ بِقَوْلِهِ تَعَالَی فَسِیحُوا فِی الْأَرْضِ أَرْبَعَهَ أَشْهُرٍ وَ هُوَ (۷) عِشْرُونَ مِنْ ذِی الْحِجَّهِ وَ الْمُحَرَّمُ

وَ صَفَرٌ وَ شَهْرُ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ وَ عَشْرٌ مِنْ رَبِيعٍ الْآخِرِ وَ لَوْ كَانَ الْحَجُّ الْأَكْبَرُ يَوْمَ عَرَفَه لَكَانَ أَرْبَعَهَ أَشْهُرٍ وَ يَوْماً (٨).

۱- مجمع البيان ۵: ۲- ۱۲.

۲- فی المصدر: بعد هذا العام.

۳- الصحيح كما فی المصدر: جرش بالجيم المضمومه ثمّ الفتح.

۴- مجمع البيان ۵: ۲۰ و ۲۱.

۵- فروع الكافی ۱: ۲۴۶.

۶- فروع الكافی ۱: ۲۴۶.

۷- فی المصدر: و هی.

۸- فروع الكافی ۱: ۲۴۶.

**[ترجمه]کافی: از فضیل بن عیاض روایت کرده‌اند که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره حج اکبر که ابن عباس معتقد بود آن روز عرفه است، پرسیدم. امام صادق علیه السلام فرمود: امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: حج اکبر روز عید قربان است و به این سخن خدای متعال: «سِيحُواْ فِی الأَرْضِ أَرْبَعَهَ أَشْهُرٍ»، {چهار ماه در زمین رفت وآمد کنید.} احتجاج نمود. و این چهار ماه شامل بیست روز از ذی الحجّه و ماه های محرم و صفر و ربیع الاول و ده روز ابتدایی ربیع الآخر بوده است. بنابراین اگر حج اکبر، روز عرفه بود؛ می بایستی (این مهلت) چهار ماه و یک روز می بود. - . فروع الکافی ۱: ۲۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام الحج الأکبر أی یوم الحج الأکبر یوم النحر و مبنی الاحتجاج علی ما کان مسلما عندهم من أن أشهر السیاحه تنتهی فی العاشر من ربیع الآخر.

**[ترجمه]فرموده امیر المؤمنین علیه السلام: «الحج الاکبر یعنی یوم الحج الاکبر یوم النحر»: روز حج اکبر روز عید قربان است. و این احتجاج بر این اصل استوار است که پایان آن فرصت چهار ماهه در دهم ربیع الآخر، در نزد آنان از امور مسلم محسوب می گردید.

**[ترجمه]

«۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ دَاوُدَ بْنِ سِرْحَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ الْفَتْحُ فِی سَنَهِ ثَمَانٍ وَ بَرَاءَهُ فِی سَنَهِ تِسْعٍ وَ حَجَّهُ الْوَدَاعِ فِی سَنَهِ عَشْرٍ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از داود بن سرحان، از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: فتح در سال هشتم، برائت در سال نهم و حجه الوداع در سال دهم به وقوع پیوست. - . تفسیر عیاشی۲: ۷۲ -

**[ترجمه]

«۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَرِيزٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ أَبَا بَكْرٍ مَعَ بَرَاءَهَ إِلَی الْمَوْسِمِ لِيَقْرَأَهَا عَلَی النَّاسِ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ فَقَالَ لَا يُبَلِّغْ عَنْكَ إِلَّا عَلِیٌّ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً فَأَمَرَهُ أَنْ يَرْكَبَ نَاقَتَهُ الْعَضْبَاءَ وَ أَمَرَهُ أَنْ يَلْحَقَ أَبَا بَكْرٍ فَيَأْخُذَ مِنْهُ بَرَاءَهَ وَ يَقْرَأَهُ عَلَی النَّاسِ بِمَكَّهَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَ سَخْطَهٌ فَقَالَ لَا إِلَّا أَنَّهُ أَنْزَلَ عَلَيْهِ أَنَّهُ لَا يُبَلِّغْ إِلَّا رَجُلٌ مِنْكَ فَلَمَّا قَدِمَ عَلِیٌّ علیه السلام مَكَّهَ وَ كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ بَعْدَ الظُّهْرِ وَ هُوَ يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ قَامَ ثُمَّ قَالَ إِنِّی رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَقَرَأَ عَلَيْهِمْ بَرَاءَهٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُوا فِی الْأَرْضِ أَرْبَعَهَ أَشْهُرٍ عِشْرِينَ مِنْ ذِی

الْحِجَّهِ وَ الْمُحَرَّمِ وَ صَفَرٍ وَ شَهْرِ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ وَ عَشْرٍ مِنْ شَهْرِ رَبِيعٍ (۲) الْآخِرِ وَ قَالَ لَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ وَ لَا عُرْيَانَهٌ وَ لَا مُشْرِكٌ أَلَا (۳) وَ مَنْ كَانَ لَهُ عَهْدٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ فَمُدَّتُهُ إِلَى هَذِهِ الْأَرْبَعَهِ الْأَشْهُرِ وَ فِي خَبَرِ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ فَقَالَ يَا عَلِيُّ هَلْ نَزَلَ فِيَّ شَيْ ءٌ مُنْذُ فَارَقْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لَا وَ لَكِنْ أَبَى اللَّهُ أَنْ يُبَلِّغَ عَنْ مُحَمَّدٍ إِلَّا رَجُلٌ مِنْهُ فَوَافَى الْمَوْسِمَ فَبَلَّغَ عَنِ اللَّهِ وَ عَنْ رَسُولِهِ بِعَرَفَهَ وَ الْمُزْدَلِفَهِ وَ يَوْمَ النَّحْرِ عِنْدَ الْجِمَارِ وَ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ كُلِّهَا يُنَادِي بَرَاءَهٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَهَ أَشْهُرٍ وَ لَا يَطُوفَنَّ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ (۴).

۱- تفسير العيّاشيّ ۲: ۷۲.

۲- فی المصدر: و عشرا من شهر ربيع الآخر.

۳- فی المصدر: إلّا من كان.

۴- تفسير العيّاشيّ ۲: ۷۳ و ۷۴.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی - . تفسیر عیاشی۲: ۷۴-۷۳ - : از حریز، از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله، ابوبکر را با سوره برائت به موسم حج روانه کرد تا آن را برای مردم بخواند. ولی جبرئیل فرودآمد و فرمود: «از سوی تو، تنها علی باید پیام را ابلاغ کند.» بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله علی را فرا خواند و به او دستور داد که بر ماده شتر شکافته گوش پیامبر سوار گردد و خود را به ابوبکر برساند و سوره برائت را از او بگیرد و خود در مکه آن را برای مردم بخواند. چون ابوبکر از جریان آگاه گردید، گفت: آیا (پیامبر) بر من خشم گرفته است؟ علی علیه‌السلام پاسخ داد: نه، ولی بر او این حکم نازل گردیده است که تنها مردی از تو باید آن را ابلاغ کند. و چون علی

علیه السلام در بعد از ظهر عید قربان که همان حج اکبر است وارد مکه شد، برخاست و فرمود: من فرستاده رسول الله به سوی شما هستم. و این آیه را برآنان قرائت کرد: «بَرَاءةٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُوا فِي الَارضِ أربعه أشهر». که این چهار ماه شامل بیست روز ذی الحجه و ماه های محرم و صفر و ربیع الاول و ده روز ابتدایی ربیع الآخر بود. و فرمود: هیچ مرد و زن برهنه و هیچ مشرکی بر گرد کعبه طواف نسازد. آگاه باشید که هر که را با رسول خداصلی الله علیه و آله عهد و پیمانی است، تا پایان این چهار ماه مهلت دارد.

و در خبر محمد بن مسلم آمده است که ابوبکر گفت: ای علی، از آن دم که از رسول خدا صلی الله علیه و آله جدا گشتم، آیا چیزی درباره من نازل گشته است؟ فرمود: نه، ولی خداوند ابا داشت که از محمد، کس دیگری جز مردی از خود او، پیامش را ابلاغ کند. بعد از این سخن، علی علیه‌السلام خود را به اجتماع حاجیان رسانید و پیام خدا و رسول خدا را در عرفه و مزدلفه و عید قربان در جمار و ایام التشریق (دهم و یازدهم ذی‌الحجه) ابلاغ نمود و در تمام آن ندا سر داد: «بَرَاءةٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُواْ فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ». و فرمود: هیچ برهنه ای بر گرد کعبه طواف نکند.

**[ترجمه]

«۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَةَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ وَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِهِ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ قَالَ عِشْرِينَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ وَ الْمُحَرَّمِ وَ صَفَرٍ وَ شَهْرِ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ وَ عَشْرٍ مِنْ شَهْرِ رَبِيعٍ الْآخِرِ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از زراره و حمران و محمد بن مسلم از امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السلام درباره آیه «فَسِيحُواْ فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» روایت است که فرمودند: (آن چهار ماه) شامل بیست روز از ذی الحجه و ماه های محرم و صفر و ربیع الاول و ده روز ابتدایی ربیع الآخر بوده است.[۱]

**[ترجمه]

«۷»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیهما السلام قَالَ: وَ اللَّهِ إِنَّ لِعَلِيٍّ لَإِسْماً فِي الْقُرْآنِ مَا يَعْرِفُهُ النَّاسُ

قَالَ قُلْتُ وَ أَيُّ شَيْ ءٍ هُوَ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَقَالَ لِي وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ قَالَ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَانَ عَلِيٌّ عليه السلام هُوَ وَ اللَّهِ الْمُؤَذِّنَ فَأَذَّنَ بِأَذَانِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ فِي الْمَوَاقِفِ كُلِّهَا فَكَانَ مَا نَادَى بِهِ أَلَا لَا يَطُوفُ بَعْدَ هَذَا الْعَامِ عُرْيَانٌ وَ لَا يَقْرَبُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ هَذَا الْعَامِ مُشْرِكٌ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از حکیم بن جبیر از علی بن حسین علیه السلام روایت است که فرمود: به خدا سوگند علی را در قرآن نامی است که مردم از آن بی خبرند. گفتم: فدایت شوم، آن نام چیست؟ حضرت فرمود: «وَأَذَانٌ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الأَكْبَرِ»ف {این اعلانی از جانب پروردگار و رسولش برای مردمان در روز حج اکبر (عید قربان) است.} و رسول خداصلی الله علیه و آله امیر المؤمنین علیه‌السلام را روانه ساخت که به خدا سوگند او اعلان گر بود و از جانب خدا و رسولش در روز حج اکبر در همه مکان ها، اعلان گری نمود و ندا می داد: آگاه باشید که بعد از این سال هیچ برهنه‌ای طواف نمی سازد و هیچ مشرکی به مسجدالحرام نزدیک نمی گردد. - . تفسیر عیاشی ۲: ۷۶ -

**[ترجمه]

«۸»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ قَالَ هِيَ يَوْمُ النَّحْرِ إِلَى عَشْرٍ مَضَيْنَ مِنْ شَهْرِ رَبِيعٍ الْآخِرِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: درباره این سخن خداوند: «فَإِذَا انسَلَخَ الأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ»، {چون ماه های حرام به سرآمد، مشرکان را هر جا که یافتید به قتل برسانید.} از زراره، از امام محمد باقر علیه‌السلام روایت است که فرمود: [این ماه ها] از عید قربان تا ده روز ابتدایی ربیع الآخر بوده است. - . تفسیر عیاشی ۲: ۷۷ -

**[ترجمه]

«۹»

عم، إعلام الورى نَزَلَتْ سُورَةُ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فِي سَنَةِ تِسْعٍ - فَدَفَعَهَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَسَارَ بِهَا فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام فَقَالَ إِنَّهُ لَا يُؤَدِّي عَنْكَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ عَلِيٌّ فَبَعَثَ عَلِيّاً عليه السلام عَلَى نَاقَتِهِ الْعَضْبَاءِ فَلَحِقَهُ فَأَخَذَ مِنْهُ الْكِتَابَ فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ أَ نَزَلَ فِيَّ شَيْ ءٌ قَالَ لَا وَ لَكِنْ لَا يُؤَدِّي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَّا هُوَ أَوْ أَنَا فَسَارَ بِهَا عَلِيٌّ عليه السلام حَتَّى أَذَّنَ بِمَكَّةَ يَوْمَ النَّحْرِ وَ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ وَ كَانَ فِي عَهْدِهِ أَنْ يُنْبَذَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ عَهْدُهُمْ وَ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ وَ لَا يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ مُشْرِكٌ وَ مَنْ كَانَ لَهُ عَهْدٌ فَإِلَى مُدَّتِهِ وَ مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ عَهْدٌ فَلَهُ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ (۴) فَإِنْ أَخَذْنَاهُ بَعْدَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ قَتَلْنَاهُ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ إِلَى قَوْلِهِ

۱- تفسير العيّاشىّ ۲: ۷۵.
۲- تفسير العيّاشىّ ۲: ۷۶.
۳- تفسير العيّاشىّ ۲: ۷۷. أقول: فى التفسير روايات اخرى تناسب الباب و لم يذكرها المصنّف و لم نعرف وجه تركها و لعله كانت نسخته ناقصه راجعه.
۴- فى المصدر: فالى أربعه أشهر.

كُلَّ مَرْصَدٍ وَ لَمَّا دَخَلَ مَكّهَ اخْتَرَطَ سَيْفَهُ وَ قَالَ وَ اللَّهِ لَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ إِلَّا ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ حَتَّى أَلْبَسَهُمُ الثِّيَابَ فَطَافُوا وَ عَلَيْهِمُ الثِّيَابُ (۱).

**[ترجمه]اعلام الوری: سوره «بَرَاءةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» در سال ۹ هجری نازل گردید و پیامبر صلی الله علیه و آله آن را به ابوبکر سپرد و او با آن روان گشت. سپس جبرئیل نازل گردید و فرمود: از جانب تو، تنها خودت یا علی باید پیام را ابلاغ کنید. بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را با ماده شتر شکافته گوش خود گسیل داشت. چون علی علیه السلام به او رسید و نامه را از او ستاند، ابوبکر گفت: آیا درباره من چیزی نازل شده است؟ فرمود: نه، ولی از جانب رسول خدا صلی الله علیه و آله، تنها خود او یا من باید پیام را ابلاغ کنیم. و علی علیه السلام با سوره برائت حرکت کرد و در عید قربان و ایام تشریق (دهم و یازدهم ذی‌الحجه) در مکه به دعوت گری پرداخت. و مأموریت او آن بود که پیمان با مشرکان را لغو کند و (اعلام کند) که هیچ برهنه ای بر گرد کعبه طواف نسازد و هیچ مشرکی وارد مسجدالحرام نگردد و هر که را عهد و پیمانی بود، تا پایان زمان آن و هرکه را عهد و پیمانی نبود، تا چهار ماه مهلت است که اگر بعد از چهار ماه کسی را گرفتار سازیم، او را به قتل می رسانیم و دلیل و حجت این سخن نیز همان کلام پروردگار است که فرمود: «فَإِذَا انسلَخَ الأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُواْ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ». و چون علی علیه‌السلام وارد مکه گردید، شمشیر از نیام برکشید و فرمود: به خدا سوگند، هر برهنه ای که بر گرد کعبه طواف سازد را طعمه شمشیر می سازم. و تا آنجا پیش رفت که بر آن ها لباس پوشانید و آنان پوشیده طواف کردند.[۴]

[۱]. تفسیر عیاشی ۲: ۷۵

[۴]. اعلام الوری: ۷۶، ط۱ و۱۳۲ط۲

رَاءةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» در سال ۹ هجری نازل گردید و پیامبر صلی الله علیه و آله آن را به ابوبکر سپرد و او با آن روان گشت. سپس جبرئیل نازل گردید و فرمود: از جانب تو، تنها خودت یا علی باید پیام را ابلاغ کنید. بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را با ماده شتر شکافته گوش خود گسیل داشت. چون علی علیه السلام به او رسید و نامه را از او ستاند، ابوبکر گفت: آیا درباره من چیزی نازل شده است؟ فرمود: نه، ولی از جانب رسول خدا صلی الله علیه و آله، تنها خود او یا من باید پیام را ابلاغ کنیم. و علی علیه السلام با سوره برائت حرکت کرد و در عید قربان و ایام تشریق (دهم و یازدهم ذی‌الحجه) در مکه به دعوت گری پرداخت. و مأموریت او آن بود که پیمان با مشرکان را لغو کند و (اعلام کند) که هیچ برهنه ای بر گرد کعبه طواف نسازد و هیچ مشرکی وارد مسجدالحرام نگردد و هر که را عهد و پیمانی بود، تا پایان زمان آن و هرکه را عهد و پیمانی نبود، تا چهار ماه مهلت است که اگر بعد از چهار ماه کسی را گرفتار سازیم، او را به قتل می رسانیم و دلیل و حجت این سخن نیز همان کلام پروردگار است که فرمود: «فَإِذَا انسلَخَ الأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُواْ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ». و چون علی علیه‌السلام وارد مکه گردید، شمشیر از نیام برکشید و فرمود: به خدا سوگند، هر برهنه ای که بر گرد کعبه طواف سازد را طعمه شمشیر می سازم. و تا آنجا پیش رفت که بر آن ها لباس پوشانید و آنان پوشیده طواف کردند.[۱]

**[ترجمه]

شا، الإرشاد من فضائله علیه السلام ما جاء فی قصه براءه وَ قَدْ دَفَعَهَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی أَبِی بَکْرٍ لِیَنْبِذَ بِهَا عَهْدَ الْمُشْرِکِینَ فَلَمَّا سَارَ غَیْرَ بَعِیدٍ نَزَلَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ یُقْرِئُکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ لَکَ لَا یُؤَدِّی عَنْکَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ رَجُلٌ مِنْکَ فَاسْتَدْعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً علیه السلام وَ قَالَ لَهُ ارْکَبْ نَاقَتِیَ الْعَضْبَاءَ وَ الْحَقْ أَبَا بَکْرٍ فَخُذْ بَرَاءَهَ مِنْ یَدِهِ وَ امْضِ بِهَا إِلَی مَکَّهَ وَ انْبِذْ (۲) بِهَا عَهْدَ الْمُشْرِکِینَ إِلَیْهِمْ وَ خَیِّرْ أَبَا بَکْرٍ بَیْنَ أَنْ یَسِیرَ مَعَ رِکَابِکَ أَوْ یَرْجِعَ إِلَیَّ فَرَکِبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام نَاقَهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْعَضْبَاءَ وَ سَارَ حَتَّی لَحِقَ بِأَبِی بَکْرٍ (۳) فَلَمَّا رَآهُ فَزِعَ مِنْ لُحُوقِهِ بِهِ وَ اسْتَقْبَلَهُ وَ قَالَ فِیمَ جِئْتَ یَا أَبَا الْحَسَنِ أَ سَائِرٌ أَنْتَ مَعِی أَمْ لِغَیْرِ ذَلِکَ فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَرَنِی أَنْ أَلْحَقَکَ فَأَقْبِضَ مِنْکَ الْآیَاتِ مِنْ بَرَاءَهَ (وَ) أَنْبِذَ بِهَا (۴) عَهْدَ الْمُشْرِکِینَ إِلَیْهِمْ وَ أَمَرَنِی أَنْ أُخَیِّرَکَ بَیْنَ أَنْ تَسِیرَ مَعِی (۵) أَوْ تَرْجِعَ إِلَیْهِ فَقَالَ بَلْ أَرْجِعُ إِلَیْهِ وَ عَادَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا دَخَلَ عَلَیْهِ قَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّکَ أَهَّلْتَنِی لِأَمْرٍ طَالَتِ الْأَعْنَاقُ إِلَیَّ (۶) فِیهِ فَلَمَّا تَوَجَّهْتُ لَهُ رَدَدْتَنِی عَنْهُ مَا لِی أَ نَزَلَ فِیَّ قُرْآنٌ فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَا وَ لَکِنَّ الْأَمِینَ جَبْرَئِیلَ علیه السلام (۷) هَبَطَ إِلَیَّ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِأَنَّهُ لَا یُؤَدِّی عَنْکَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ رَجُلٌ مِنْکَ وَ عَلِیٌّ مِنِّی وَ لَا یُؤَدِّی عَنِّی إِلَّا عَلِیٌّ.

فی حدیث مشهور و کان (۸) نبذ العهد مختصا بمن عقده أو بمن یقوم مقامه فی فرض الطاعه و جلاله القدر و علو الرتبه و شرف المقام و من لا یرتاب بفعاله و لا یعترض علیه فی مقاله و من هو کنفس العاقد و أمره أمره فإذا حکم بحکم مضی و استقر و أمن الاعتراض

۱- إعلام الوری: ۷۶ ط ۱ و ۱۳۲ ط ۲.

۲- فانبذ بها خ ل.

۳- أبا بکر خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- و انبذ بها خ ل.

۵- مع رکابی خ ل.

۶- الیه خ ل.

۷- و لکن هبط الی جبرئیل بانه خ ل.

۸- فکان خ ل.

فیه و کان بنبذ العهد قوه الإسلام و کمال الدین و صلاح أمر المسلمین و تمام فتح مکه و اتساق أحوال الصلاح و أحب (۱) الله أن یجعل ذلک فی (۲) ید من ینوه باسمه و یعلی ذکره و ینبه علی فضله و یدل علی علو قدره و یبینه به عمن سواه و کان ذلک أمیر المؤمنین علیه السلام و لم یکن لأحد من القوم فضل یقارب الفضل الذی وصفناه و لا یشرکه (۳) فیه أحد منهم علی ما بیناه. (۴) أقول سیأتی أکثر الأخبار المتعلقه بتلک القصه و بسط القول فی الاستدلال بها علی إمامته و فضله فی أبواب الآیات النازله فی شأنه فی باب مفرد فمن أراد الاطلاع علیها فلیرجع إلیه.

**[ترجمه]الارشاد: از فضائل علی علیه السلام، آن است که در ماجرای برائت ذکر شده است. پیامبر صلی الله علیه و آله سوره برائت را به ابوبکر سپرد تا با آن پیمان با مشرکان را لغو کند و چون اندکی دور گشت، جبرئیل علیه السلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله فرود آمد و عرض داشت: «پروردگار بر تو درود می فرستد و می فرماید: پیام تو باید تنها توسط خودت یا مردی که از توست، ابلاغ گردد.» بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله، علی علیه السلام را فرا خواند و به او فرمود: «بر ماده شتر شکافته گوش من سوار شو و خود را به ابوبکر برسان و برائت را از او

[۱]. اعلام الوری: ۷۶، ط ۱ و ۱۳۲ط ۲

بگیر و خود، آن را به مکه ببر و با آن پیمان مشرکان را لغو کن و ابوبکر را میان همراهی با تو و یا بازگشت به سوی من مختار کن.» امیر المؤمنین علیه السلام نیز بر ماده شتر شکافته گوش رسول خدا صلی الله علیه و آله سوار گردید و حرکت کرد تا آنکه به ابوبکر رسید. هنگامی که ابوبکر او را دید، از رسیدن او هراسان گردید و سوی او رفت و گفت: ای ابالحسن، از چه رو آمده ای؟ آیا برای همراهی ام آمده ای یا قصد دیگری داری؟ امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا فرمان داد که خود را به تو برسانم و آیات برائت را از تو بگیرم و با آن پیمان مشرکان را لغو سازم. و به من دستور داد که تو را میان همراهی من یا بازگشت به سوی او مخیّر سازم. ابوبکر گفت: من به سوی او برمی گردم و به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله بازگشت و چون بر او وارد شد، گفت: تو مرا بر انجام کاری سزاوار و شایسته دیدی که به خاطر آن همه به دیده تحسین به من نگریستند و چون برای آن عازم گشتم، مرا از آن بازگرداندی، بر من چه رفته است؟ آیا آیه ای درباره من نازل گشته است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله در حدیثی مشهور به او فرمود: «نه (چیزی نازل نشده است). با این حال جبرئیل امین از جانب خداوند بر من فرود آمد و فرمود: پیام تو باید تنها توسط خودت یا مردی که از تو باشد، ابلاغ شود. و علی از من است و پیام مرا تنها علی ابلاغ می کند.» و باید توجه داشت که لغو پیمان تنها مخصوص منعقد کننده پیمان یا کسی است که در لزوم فرمانبری و بزرگی مقام و رتبه و شرف مقام، همتای او باشد و بر کارهای او تردید و بر گفتارش اعتراض وارد نگردد و همانند خود منعقد کننده پیمان به شمار رود و فرمانش همطراز فرمان او محسوب گردد. و چون حکمی نمود، آن حکم جاری شود و در آن بر او اعتراض نگردد. و تقویت اسلام و کمال دین و صلاح کار مسلمانان و فتح مکه و مرتب گشتن احوال صلاح، از پیامدهای لغو این پیمان بود. و خداوند دوست داشت که آن را به دست کسی به انجام رساند که نام و یادش را بلند گرداند و همگان را متوجه فضل و برتری و مقام والای او گرداند و او را از سایرین متمایز سازد. و آن فرد امیرالمؤمنین علیه السلام بود و هیچ یک از مردمان را چنین فضلی که برای او ذکر کردیم، نبود و هیچ یک از آن ها در آن چه شرح دادیم، با او شریک نبود.

مؤلف: بیشتر اخبار مربوط به آن ماجرا و سخن بیشتر در استدلال به آن برای اثبات امامت و فضل او در آیه های نازل شده در شأن او، در بابی جداگانه خواهد آمد. و برای اطلاع بیشتر به آن مراجعه شود. - . ارشاد المفید: ۳۴-۳۳ -

**[ترجمه]

«۱۱»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ شَمُّونٍ عَنِ الْأَصَمِّ عَنْ مِسْمَعٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِبَرَاءَهَ مَعَ عَلِیٍّ علیه السلام بَعَثَ مَعَهُ أُنَاساً وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنِ اسْتَأْسَرَ مِنْ غَیْرِ جِرَاحَهٍ مُثْقِلَهٍ فَلَیْسَ مِنَّا (۵).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که رسول خداصلی الله علیه و آله علی علیه السلام را با سوره برائت گسیل داشت، مردمانی را همراه او ساخت و فرمود: «هر که اسیر گردد، بی آنکه زخمی سنگین - . فروع الکافی ۱: ۳۳۶ -

بر او وارد شود، از ما نیست.».

**[ترجمه]

باب ۳۲ المباهله و ما ظهر فیها من الدلائل و المعجزات

الآیات

آل عمران: «إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ* الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ فَلا تَکُنْ مِنَ الْمُمْتَرِینَ* فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَی الْکاذِبِینَ»(۵۹-۶۱)

۱- فاحب اللّه خ ل. أقول: فی المصدر: و صلاح امر المسلمین و فتح مکّه، و اتساق امر الصلاح فاحب اللّه.

۲- علی ید خ ل. أقول: نوه بفلان: رفع ذکره. و نوه باسمه: دعاه ایضا.

۳- و لا یشرک خ ل.

۴- إرشاد المفید: ۳۳ و ۳۴.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۳۶.

lt;meta info="- إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنـدَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ* الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُن مِّن الْمُمْتَرِينَ* فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ - . آل عمران/۶۱-۵۹[۱] -

{در واقع مَثَل عیسی نزد خدا همچون مَثَل (خلقت) آدم است. که او را از خاک آفرید. سپس به او گفت: «باش». بس وجود یافت. [آنچه درباره عیسی گفته شد] حق [و] از جانب پروردگار تو است. پس از تردید کنندگان مباش. پس هر که در این[باره] پس از دانشی که تو را [حاصل] آمده، با تو محاجه کند، بگو: «بیایید پسرانمان و پسرانتان، و زنانمان و زنانتان، و ما خویشان نزدیک و شما خویشان نزدیک خود را فراخوانیم. سپس مباهله کنیم، و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.}

**[ترجمه]

تفسير

قال الطبرسی رحمه الله فی نزول الآیات: قیل: نزلت فی وفد نجران السید و العاقب و من معهما قالوا لرسول الله صلی الله علیه و آله هل رأیت ولدا من غیر ذکر فنزلت إِنَّ مَثَلَ عِیسی الآیات فقرأها علیهم

عن ابن عباس و قتاده و الحسن فلما دعاهم رسول الله صلی الله علیه و آله إلی المباهله استنظروه إلی صبیحه غد من یومهم ذلک فلما رجعوا إلی رحالهم قال لهم الأسقف انظروا محمدا فی غد فإن غدا بولده و أهله فاحذروا مباهلته و إن غدا بأصحابه فباهلوه فإنه علی غیر شی ء فلما کان من الغد جاء النبی صلی الله علیه و آله آخذا بید علی بن أبی طالب علیهما السلام و الحسن و الحسین علیهما السلام بین یدیه یمشیان و فاطمه علیها السلام تمشی خلفه و خرج النصاری یقدمهم أسقفهم فلما رأی النبی قد أقبل بمن معه سأل عنهم فقیل له هذا ابن عمه و زوج ابنته و أحب الخلق إلیه و هذان ابنا بنته من علی و هذه الجاریه بنته فاطمه أعز الناس علیه و أقربهم إلیه (۱) و تقدم رسول الله فجثا علی رکبتیه فقال أبو حارثه الأسقف جثا و الله کما جثا الأنبیاء للمباهله فرجع (۲) و لم یقدم علی المباهله فقال له السید ادن یا حارثه للمباهله قال لا إنی لأری رجلا جریئا علی المباهله و أنا أخاف أن یکون صادقا و لئن کان صادقا لم یحل علینا الحول و الله و فی الدنیا نصرانی یطعم الماء فقال الأسقف یا أبا القاسم إنا لا نباهلک و لکن نصالحک فصالحنا علی ما ننهض به فصالحهم رسول الله علی ألفی حله من حلل الأواقی قیمه کل حله أربعون درهما فما زاد أو نقص فعلی حساب ذلک و علی عاریه ثلاثین درعا و ثلاثین رمحا و ثلاثین فرسا إن کان بالیمن کید و رسول الله صلی الله علیه و آله ضامن حتی یؤدیها و کتب لهم بذلک کتابا و روی أن الأسقف قال لهم إنی لأری وجوها لو سألوا الله أن یزیل جبلا من مکانه لأزاله فلا تبتهلوا فتهلکوا و لا یبقی علی وجه الأرض نصرانی إلی یوم القیامه و قال النبی صلی الله علیه و آله و الذی نفسی بیده لو لاعنونی لمسخوا قرده و خنازیر و لاضطرم الوادی علیهم نارا و لما حال الحول علی

ص: ۲۷۷

۱- فی المصدر: و اقربهم الی قلبه.

۲- فی المصدر: فکع. أقول: ضعف و جبن.

النصارى حتى هلكوا كلهم (۱) قالوا فلما رجع وفد نجران لم يلبث السيد و العاقب إلا يسيرا حتى رجعا إلى النبى صلى الله عليه و آله و أهدى العاقب له حله و عصا و قدحا و نعلين و أسلما.

فرد الله سبحانه على النصارى قولهم فى المسيح إنه ابن الله فقال إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ أى فى خلق الله إياه من غير أب كَمَثَلِ آدَمَ فى خلق الله إياه من غير أب و لا۔ أم فليس هو بأبدع و لا أعجب من ذلك فكيف أنكروا ذا و أقروا بذلك خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ أى خلق عيسى من الريح و لم يخلق قبله أحدا من الريح كما خلق آدم من التراب و لم يخلق أحدا قبله من التراب ثُمَّ قالَ لَهُ أى لآدم كما قيل لعيسى (۲) كُنْ فَيَكُونُ أى فكان فى الحال كما أراد الْحَقُّ أى هذا هو الحق مِنْ رَبِّكَ أضافه إلى نفسه تأكيدا و تعليلا فَلا تَكُنْ أيها السامع مِنَ الْمُمْتَرِينَ الشاكين فَمَنْ حَاجَّكَ أى جادلك و خاصمك فِيهِ أى فى عيسى مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ أى من البرهان الواضح على أنه عبدى و رسولى و قيل معناه فمن حاجك فى الحق فَقُلْ يا محمد لهؤلاء النصارى تَعالَوْا أى هلموا إلى حجه أخرى فاصله بين الصادق و الكاذب نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ أجمع المفسرون على أن المراد بأبنائنا الحسن و الحسين عليهما السلام قال أبو بكر الرازى هذا يدل على أن الحسن و الحسين ابنا رسول الله صلى الله عليه و آله و أن ولد الابنه ابن على الحقيقه و قال ابن أبى علان و هو أحد أئمه المعتزله هذا يدل على أنهما عليهما السلام كانا مكلفين فى تلك الحال لأن المباهله لا يجوز إلا مع البالغين و قال (۳) إن صغر السن و نقصانها عن حد بلوغ الحلم لا ينافى كمال العقل و إنما جعل بلوغ الحلم حدا لتعلق الأحكام الشرعيه و كان سنهما عليهما السلام فى تلك الحال سنا لا يمتنع معها أن يكونا كاملى العقل على أن عندنا يجوز أن يخرق الله العادات للأئمه

۱- فى المصدر: حتى يهلكوا كلهم.

۲- فى المصدر: و قيل: لعيسى.

۳- فى المصدر: و قال أصحابنا.

و یخصـهم بما لا یشرکهم فیه غیرهم فلو صح أن کمال العقل غیر معتاد فی تلک السن لجاز ذلک فیهم إبانه لهم عمن سواهم و دلاله علی مکانهم من الله و اختصاصهم به و مما یؤیده من الأخبار

قَوْلُ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله ابْنَایَ هَذَانِ إِمَامَانِ قَامَا أَوْ قَعَدَا.

وَ نِساءَنا اتفقوا علی أن المراد به فاطمه علیها السلام لأنه لم یحضر المباهله غیرها من النساء و هذا یدل علی تفضیل الزهراء علیها السلام علی جمیع النساء و یعضده ما جاء فی الخبر

أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: فَاطِمَهُ بَضْعَهٌ مِنِّی یُرِیبُنِی مَا رَابَهَا.

وَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ یَغْضَبُ لِغَضَبِ فَاطِمَهَ وَ یَرْضَی لِرِضَاهَا.

وَ قَدْ صَحَّ عَنْ حُذَیْفَهَ أَنَّهُ قَالَ سَـمِعْتُ النَّبِیَّ صـلی الله علیه و آله یَقُولُ أَتَانِی مَلَکٌ فَبَشَّرَنِی أَنَّ فَاطِمَهَ سَیِّدَهُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّهِ وَ نِسَاءِ أُمَّتِی.

وَ عَنِ الشَّعْبِیِّ عَنْ مَسْـرُوقٍ عَنْ عَائِشَهَ قَالَتْ أَسَـرَّ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی فَاطِمَهَ شَیْئاً فَضَحِکَتْ فَسَأَلْتُهَا قَالَتْ (۱) قَالَ لِی أَ لَا تَرْضَیْنَ أَنْ تَکُونِی سَیِّدَهَ نِسَاءِ هَذِهِ الْأُمَّهِ أَوْ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِینَ (۲) فَضَحِکْتُ لِذَلِکِ.

وَ نِسـاءَکُمْ أی من شـئتم من نسائکم وَ أَنْفُسَـنا یعنی علیا علیه السـلام خاصه و لا یجوز أن یکون المعنی به النبی صـلی الله علیه و آله لأنه هو الـداعی و لا یجوز أن یـدعو الإنسان نفسه و إنما یصـح أن یدعو غیره و إذا کان قوله وَ أَنْفُسَـنا لا بد أن یکون إشاره إلی غیر الرسول وجب أن یکون إشاره إلی علی علیه السلام لأنه لا أحد یدعی دخول غیر أمیر المؤمنین و زوجته و ولدیه علیهم السـلام فی المبـاهله و هـذا یـدل علی غـایه الفضل و علو الـدرجه و البلوغ منه إلی حیث لا یبلغه أحـد إذ جعله الله سـبحانه نفس الرسول و هذا ما لا یدانیه فیه أحد و لا یقاربه و مما یعضده فی الروایات

مَا صَحَّ عَنِ النَّبِیِّ صـلی الله علیه و آله أَنَّهُ سُـئِلَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ فَعَلِیٌّ فَقَالَ إِنَّمَا سَأَلْتَنِی عَنِ النَّاسِ وَ لَمْ تَسْأَلْنِی عَنْ نَفْسِی..

وَ قَوْلُهُ صلی الله علیه و آله لِبُرَیْدَهَ (۳) لَا تُبْغِضْ عَلِیّاً فَإِنَّهُ مِنِّی وَ أَنَا مِنْهُ وَ إِنَّ النَّاسَ

۱- فی المصدر: فقالت.

۲- فی المصدر: و نساء المؤمنین.

۳- فی المصدر: لبریده الاسلمی یا بریده.

خُلِقُوا مِنْ شَجَرٍ شَتَّی وَ خُلِقْتُ أَنَا وَ عَلِیٌّ مِنْ شَجَرَهٍ وَاحِدَهٍ.

وَ قَوْلُهُ صلی الله علیه و آله بِأُحُدٍ وَ قَدْ ظَهَرَ مِنْ نِکَایَتِهِ (۱) فِی الْمُشْرِکِینَ وَ وِقَایَتِهِ إِیَّاهُ بِنَفْسِهِ حَتَّی قَالَ جَبْرَئِیلُ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ هَذِهِ لَهِیَ الْمُوَاسَاهُ فَقَالَ یَا جَبْرَئِیلُ إِنَّهُ لَمِنِّی وَ أَنَا مِنْهُ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ وَ أَنَا مِنْکُمَا.

وَ أَنْفُسَکُمْ یعنی من شئتم من رجالکم ثُمَّ نَبْتَهِلْ أی نتضرع فی الدعاء عن ابن عباس و قیل نلتعن فنقول لعن الله الکاذب فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَی الْکاذِبِینَ منا و فی هذه الآیه دلاله علی أنهم علموا أن الحق مع النبی صلی الله علیه و آله لأنهم امتنعوا من المباهله و أقروا بالذل و الخزی و انقادوا لقبول الجزیه فلو لم یعلموا ذلک لباهلوه و کان یظهر ما زعموا من بطلان قوله فی الحال و لو لم یکن النبی صلی الله علیه و آله متیقنا بنزول العقوبه بعدوه دونه لو باهلوه لما أدخل أولاده و خواص أهله فی ذلک مع شده إشفاقه علیهم انتهی کلامه رفع الله مقامه. (۲) و لنذکر هنا بعض ما ذکره المخالفون فی تفسیر تلک الآیه لیکون أجلی للعمی و أبعد عن الارتیاب قال الزمخشری فی الکشاف فَمَنْ حَاجَّکَ من النصاری فِیهِ فی عیسی مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ أی من البینات الموجبه للعلم تَعالَوْا هلموا و المراد المجیء بالرأی و العزم کما تقول تعال نفکر فی هذه المسأله نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ أی یدع کل منی و منکم أبناءه و نساءه و نفسه إلی المباهله ثُمَّ نَبْتَهِلْ ثم نتباهل بأن نقول بهله الله علی الکاذب منا و منکم و البهله بالفتح و الضم اللعنه و بهله الله لعنه و أبعده من رحمته من قولک أبهله إذا أهمله و ناقه باهل لا صرار علیها (۳) و أصل الابتهال هذا ثم استعمل فی کل دعاء یجتهد فیه و إن لم یکن التعانا.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا دَعَاهُمْ إِلَی الْمُبَاهَلَهِ قَالُوا حَتَّی نَرْجِعَ وَ نَنْظُرَ فَلَمَّا تَخَالَوْا قَالُوا لِلْعَاقِبِ وَ کَانَ ذَا رَأْیِهِمْ یَا عَبْدَ الْمَسِیحِ مَا تَرَی فَقَالَ وَ اللَّهِ لَقَدْ عَرَفْتُمْ یَا مَعْشَرَ

۱- فی المصدر: قد ظهرت نکایته فی المشرکین.

۲- مجمع البیان ۲: ۴۵۱- ۴۵۳.

۳- الصرار: ما یشد ضرع الناقه لئلا یرضعها ولدها.

النَّصَارَى أَنَّ مُحَمَّداً نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَ لَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْفَصْلِ مِنْ أَمْرِ صَاحِبِكُمْ وَ اللَّهِ مَا بَاهَلَ قَوْمٌ نَبِيّاً قَطُّ فَعَاشَ كَبِيرُهُمْ وَ لَا ثَبَتَ صَغِيرُهُمْ وَ لَئِنْ فَعَلْتُمْ لَتَهْلِكُنَّ فَإِنْ أَبَيْتُمْ إِلَّا إِلْفَ دِينِكُمْ وَ الْإِقَامَهَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ فَوَادِعُوا الرَّجُلَ وَ انْصَرِفُوا إِلَى بِلَادِكُمْ فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَدْ غَدَا مُحْتَضِناً الْحُسَيْنَ آخِذاً بِيَدِ الْحَسَنِ وَ فَاطِمَهُ تَمْشِي خَلْفَهُ وَ عَلِيٌّ خَلْفَهَا وَ هُوَ يَقُولُ إِذَا أَنَا دَعَوْتُ فَأَمِّنُوا فَقَالَ أُسْقُفُّ نَجْرَانَ يَا مَعْشَرَ النَّصَارَى إِنِّي لَأَرَى وُجُوهاً لَوْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يُزِيلَ جَبَلًا مِنْ مَكَانِهِ لَأَزَالَهُ بِهَا فَلَا تُبَاهِلُوا فَتَهْلِكُوا وَ لَا يَبْقَ (۱) عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ نَصْرَانِيٌّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ فَقَالُوا يَا أَبَا الْقَاسِمِ رَأَيْنَا أَنْ لَا نُبَاهِلَكَ وَ أَنْ نُقِرَّكَ عَلَى دِينِكَ وَ نَثْبُتَ عَلَى دِينِنَا فَقَالَ فَإِنْ أَبَيْتُمْ (۲) الْمُبَاهَلَهَ فَأَسْلِمُوا يَكُنْ لَكُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَ عَلَيْكُمْ مَا عَلَيْهِمْ فَأَبَوْا قَالَ فَإِنِّي أُنَاجِزُكُمْ فَقَالُوا مَا لَنَا بِحَرْبِ الْعَرَبِ طَاقَهٌ وَ لَكِنْ نُصَالِحُكَ عَلَى أَنْ لَا تَغْزُوَنَا وَ لَا تُخِيفَنَا وَ لَا تَرُدَّنَا عَنْ دِينِنَا عَلَى أَنْ نُؤَدِّيَ إِلَيْكَ كُلَّ عَامٍ أَلْفَيْ حُلَّهٍ أَلْفٌ فِي صَفَرٍ وَ أَلْفٌ فِي رَجَبٍ وَ ثَلَاثِينَ دِرْعاً عَادِيَهً مِنْ حَدِيدٍ فَصَالَحَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَ قَالَ وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ الْهَلَاكَ قَدْ تَدَلَّى عَلَى أَهْلِ نَجْرَانَ وَ لَوْ لَاعَنُوا لَمُسِخُوا قِرَدَهً وَ خَنَازِيرَ وَ لَاضْطَرَمَ عَلَيْهِمُ الْوَادِي نَاراً وَ لَاسْتَأْصَلَ اللَّهُ نَجْرَانَ وَ أَهْلَهُ حَتَّى الطَّيْرَ عَلَى رُءُوسِ الشَّجَرِ وَ لَمَا حَالَ الْحَوْلُ عَلَى النَّصَارَى كُلِّهِمْ حَتَّى يَهْلِكُوا.

وَ عَنْ عَائِشَهَ (۳)

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَرَجَ وَ عَلَيْهِ مِرْطٌ مُرَحَّلٌ (۴) مِنْ شَعْرٍ أَسْوَدَ فَجَاءَ الْحَسَنُ فَأَدْخَلَهُ ثُمَّ جَاءَ الْحُسَيْنُ فَأَدْخَلَهُ ثُمَّ فَاطِمَهُ ثُمَّ عَلِيٌّ ثُمَّ قَالَ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً.

فإن قلت ما كان دعاؤه إلى المباهله إلا ليتبين الكاذب منه و من خصمه و

۱- فی المصدر: و لا يبقی.

۲- فی المصدر: فاذا ابيتم.

۳- اخرجه مسلم فی صحيحه ۷: ۱۳۰ بإسناده عن أبی بكر بن أبی شيبه و محمّد بن عبد اللّه بن نمير عن محمّد بن بشر، عن زكريا، عن مصعب بن شيبه، عن صفيه بنت شيبه عن عائشه.

۴- فی المصدر: مرجل بالجيم، و فی صحيح مسلم و النهايه: مرحل بالحاء، و فی الثانی: المرحل: الذی قد نقش فيه تصاوير الرحال.

ذلـك أمر يختص به و بمن يكـاذبه فما معنى ضم الأبناء و النساء قلت ذلك آكـد فى الـدلاله على ثقته بحاله و استيقانه بصـدقه حيث اسـتجرأ على تعريض أعزته و أفلاذ كبـده و أحب الناس إليه لـذلك و لم يقتصـر على تعريض نفسه له و على ثقته بكذب خصـمه حتى يهلـك خصـمه مع أحبته و أعزته هلاـك الاستيصـال إن تمت المبـاهله و خص الأبنـاء و النساء لأنهم أعز الأهل و ألصـقهم بالقلوب و ربما فداهم الرجل بنفسه و حارب دونهم حتى يقتل و من ثم كانوا يسوقون مع أنفسـهم الظعائن فى الحروب لتمنعهم من الهرب و يسـمون الـذاده عنهـا بـأرواحهم حمـاه الحقائق و قـدمهم فى الـذكر على الأنفس لينبه على لطف مكانهم و قرب منزلتهم و ليؤذن بـأنهم مقـدمون على الأنفس مفـدون بها و فيه دليل لا شـى ء أقوى منه على فضل أصـحاب الكساء عليهم السـلام و فيه برهـان واضـح على صـحه نبوه النبى صـلى الله عليه و آله لأـنه لم يرو أحـد من موافق و لا مخالف أنهم أجابوا إلى ذلك انتهى. (١) و روى إمـامهم الرازى فى تفسـيره الروايتين فى المبـاهله و الكساء مثل ما رواه الزمخشـرى إلى قوله وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً ثم قـال و اعلم أن هـذه الروايه كأنهـا متفق (٢) على صـحتها بين أهل التفسـير و الحـديث ثم قال هـذه الآيه دلت على أن الحسن و الحسـين عليهما السـلام كانا ابنى رسول الله صـلى الله عليه و آله ثم قال كان فى الرى رجل يقال له محمود بن الحسـن الخصيمى (٣) و كان متكلم الاثنى عشـريه و كان يزعم أن عليا عليه السلام أفضل من جميع الأنبياء سوى محمد صلى الله عليه و آله قـال و الـذى يـدل عليه قوله تعـالى وَ أَنْفُسَـنا وَ أَنْفُسَـكُمْ و ليس المراد بقوله وَ أَنْفُسَـنا نفس محمـد صـلى الله عليه و آله لأـن الإنسان لا يدعو نفسه بل المراد به غيره و أجمعوا على أن ذلك الغير كان على بن أبى طالب عليهما السـلام فدلت الآيه على أن نفس على هى نفس محمـد و لاـ يمكن أن يكون المراد أن هـذه النفس هى عين تلك النفس فالمراد أن هـذه النفس مثل تلك النفس و ذلك

ص: ٢٨٢

١- الكشّاف ١: ٢٨٢ و ٢٨٣.

٢- فى المصدر: كالمتفق على صحتها.

٣- الصـحيح كمـا فى المصـدر: الحمصـى و الرجل هو الامام سديـد الـدين محمود بن علىّ بن الحسن الحمصـى الرازىّ ترجمه منتجب الدين فى فهرسته و بالغ فى الثناء عليه.

یقتضی الاستواء فی جمیع الوجوه ترک العمل بهذا العموم فی حق النبوه و فی حق الفضل لقیام الدلائل علی أن محمدا صلی الله علیه و آله کان نبیا و ما کان علی کـذلک و لانعقاد الإجماع علی أن محمدا صـلی الله علیه و آله کان أفضل من علی فیبقی فیما سواه معمولاـ به ثم الإجماع دل علی أن محمـدا صـلی الله علیه و آله کان أفضل من سائر الأنبیاء (۱) فهذا وجه الاستدلال بظاهر هذه الآیه ثم قال و تأکد الاستدلال بهذه الآیه بالحدیث المقبول عند الموافق و المخالف و هو

قَوْلُهُ علیه السلام مَنْ أَرَادَ أَنْ یَرَی آدَمَ فِی عِلْمِهِ وَ نُوحاً فِی طَاعَتِهِ وَ إِبْرَاهِیمَ فِی خَلَّتِهِ وَ مُوسَی فِی قُرْبَتِهِ وَ عِیسَی فِی صَفْوَتِهِ فَلْیَنْظُرْ إِلَی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام.

فالحدیث دل علی أنه اجتمع فیه ما کان متفرقا فیهم و ذلک یدل علی أن علیا أفضل من جمیع الأنبیاء سوی محمد صلی الله علیه و آله و أما سائر الشـیعه فقد کانوا قدیما و حدیثا یستدلون بهذه الآیه علی أن علیا صلی الله علیه و آله أفضل من سائر الصحابه و ذلک لأن الآیه لما دلت علی أن نفس علی مثل نفس محمد صـلی الله علیه و آله إلا فیما خصه الدلیل و کان نفس محمد صـلی الله علیه و آله أفضـل من الصـحابه فوجب أن یکون نفس علی أفضـل من سـائر صـحابته و الجواب کمـا أنه انعقـد الإجمـاع بین المسـلمین علی أن محمـدا صـلی الله علیه و آله أفضل من علی علیه السـلام فکذلک انعقد الإجماع بینهم قبل ظهور هذا الإنسان (۲) علی أن النبی أفضـل ممن لیس بنبی و أجمعوا علی أن علیـا مـا کـان نبیـا فلزم القطع بـأن ظـاهر الآیه مخصوص (۳) فی حق محمد صلی الله علیه و آله فکذلک مخصوص فی حق سائر الأنبیاء علیهم السلام انتهی. (۴)

۱- زاد فی المصدر: فیلزم أن یکون علی أفضل من سائر الأنبیاء.

۲- مـا کان القول بافضـلیته علیه السـلام مختصا بالحمصـی و لا بعصـره، بل کانت الشـیعه منـذ صـدر الإسـلام یری ذلک، و فی مقدمهم نفس علیّ علیه السـلام حیث کان یوعز الی ذلک فی بعض کلامه.وسبقهم جمیعا فی ذلک نبینا الاکرم صلی الله علیه و آله فی الحدیث المتقدم الذی نص الرازی نفسه علی انه مقبول عند الموافق والمخالف ، وفی غیره ، فکان المصدر الوحید الذی یرجع الیه قول الشیعه من عصرهم القادم قول نبیهم الذی لم یکن ینطق عن الهوی.

۳- فی المصدر: کما انه مخصوص.

۴- مفاتیح الغیب ۲: ۴۷۱ و ۴۷۲.

أقول: انعقـاد الإجمـاع على كون النبى أفضل ممن ليس بنبى مطلقا ممنوع كيف و أكثر علماء الإماميه بل كلهم قائلون بأن أئمتنا عليهم السـلام أفضل من سائر الأنبياء سوى نبينا صـلى الله عليه و آله و لو سـلم فلا نسـلم حجيه مثل هذا الإجماع الذى لم يتحقق دخول المعصوم فيه كيف و أخبـار أئمتنا عليهم السـلام مسـتفيضه (۱) بخلافه و لنعم مـا فعـل حيث أعرض عن الجواب فى حق الصحابه إذ لم يجد عنه محيصا.

ثم قـال هـذه الآيه دلت على صـحه نبـوه النـبى صـلى الله عليه و آله من وجهين أحـدهما أنه صـلى الله عليه و آله خـوفهم بنزول العذاب و لو لم يكن واثقا بذلك لكان ذلك منه سـعيا فى إظهار كذب نفسه لأن بتقدير أن رغبوا فى مباهلته ثم لا ينزل العذاب فحينئذ كان يظهر كذبه فلما أصر (۲) على ذلك علمنا أنه إنما أصر عليه لكونه واثقا بنزول العذاب عليهم.

و الثانى أن القوم لما تركوا مباهلته فلو لا أنهم عرفوا من التوراه و الإنجيل ما يدل على نبوته لما أحجموا عن مباهلته.

فـإن قيل لعلهم كانوا شاكين فتركوا مباهلته خوفا من أن يكون صادقا فينزل بهم ما ذكر من العـذاب قلنا هـذا مـدفوع من وجهين الأول أن القوم كانوا يبذلون النفوس و الأموال فى المنازعه مع رسول الله صلى الله عليه و آله فلو كانوا شاكين لما فعلوا ذلك.

الثـانى فقـد نقـل عـن تلـك النصـارى أنهم قـالوا و الله هـو النـبى المبشـر به فى التـوراه و الإنجيـل و إنه (۳) لو باهلتموه لحصـل الاستيصال و كان ذلك تصـريحا منهم بأن الامتناع عن المباهله كان لأجل علمهم بأنه نبى مرسل من عند الله تعالى انتهى كلامه. (۴)

ص: ۲۸۴

۱- بل يوجد فى اخبارهم أيضا أحاديث كثيره فى ذلك.
۲- فى المصـدر: كان يظهر كـذبه فيما اخبر، و معلوم ان محمّـدا صـلّى اللّه عليه و آله و سـلم كان من اعقل الناس فلا يليق به ان يعمل عملا يفضى الى ظهور كذبه، فلما اصر.
۳- فى المصدر: و انكم.
۴- مفاتيح الغيب ۲: ۴۷۳.

و أما النيشابوری فقد ذكر فی تفسيره الروايتين مثل ما مر ثم قال بعد قوله وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً و هذه الروايه كالمتفق على صحتها ثم ساق الكلام نحوا مما ساقه الرازی فی الاستدلال و الجواب ثم قال و أما فضل أصحاب الكساء فلا شک فی دلاله الآيه على ذلک و لهذا ضمهم إلى نفسه بل قدمهم فی الذكر و فيها أيضا دلاله على صحه نبوته صلى الله عليه و آله فإنه لو لم يكن واثقا بصدقه لم يتجرأ على تعريض أعزته و خويصته و أفلاذ كبده فی معرض الابتهال و مظنه الاستيصال.

و قال البيضاوی بعد تفسير الآيه و إيراد خبر المباهله و هو دليل على نبوته و فضل من أتى بهم من أهل بيته. (۱)

أقول: سيأتی تمام القول فی الاستدلال بالآيه و الأخبار على إمامه أمير المؤمنين عليه السلام و سائر الأخبار المرويه فی هذا الباب فی أبواب الآيات النازله فی شأنه عليه السلام.

وَ قَالَ السَّيُوطِيُّ فِی الدُّرِّ الْمَنْثُورِ أَخْرَجَ الْبَيْهَقِيُّ فِی الدَّلَائِلِ مِنْ طَرِيقِ سَلَمَهَ بْنِ عَبْدِ يَشُوعَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَتَبَ إِلَى أَهْلِ نَجْرَانَ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْهِ طس سُلَيْمَانَ بِسْمِ إِلَهِ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى أُسْقُفِّ نَجْرَانَ وَ أَهْلِ نَجْرَانَ إِنْ أَسْلَمْتُمْ فَإِنِّی أَحْمَدُ إِلَيْكُمُ اللَّهَ إِلَهَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّی أَدْعُوكُمْ إِلَى عِبَادَهِ اللَّهِ مِنْ عِبَادَهِ الْعِبَادِ وَ أَدْعُوكُمْ إِلَى وَلَايَهِ اللَّهِ مِنْ وَلَايَهِ الْعِبَادِ فَإِنْ أَبَيْتُمْ فَالْجِزْيَهُ فَإِنْ أَبَيْتُمْ فَقَدْ آذَنْتُكُمْ بِحَرْبٍ وَ السَّلَامُ فلما قرأ الأسقف الكتاب قطع به و ذعر ذعرا شديدا فبعث إلى رجل من أهل نجران يقال له شرحبيل بن وداعه فدفع إليه كتاب رسول الله صلى الله عليه و آله فقرأه فقال له الأسقف ما رأيک فقال شرحبيل قد علمت ما وعد الله إبراهيم فی ذريه إسماعيل من النبوه فما يؤمن أن يكون هذا الرجل ليس لی فی النبوه رأی لو كان أمر من أمور الدنيا أشرت عليک فيه و جهدت لک فبعث الأسقف إلى واحد بعد واحد من أهل نجران فكلهم قال مثل قول شرحبيل فاجتمع رأيهم على أن

ص: ۲۸۵

۱- أنوار التنزيل ۱: ۲۱۱.

يبعثوا شرحبيل و عبد الله بن شرحبيل و جبار بن فيض فيأتونهم بخبر رسول الله صلى الله عليه و آله فانطلق الوفد حتى أتوا رسول الله فساءلهم و ساءلوه فلم يزل به و بهم المسأله حتى قالوا له ما تقول فى عيسى ابن مريم فقال رسول الله صلى الله عليه و آله ما عندى فيه شى ء يومى هذا فأقيموا حتى أخبركم بما يقال لى فى عيسى صبح الغد فأنزل الله هذه الآيه إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ إلى قوله فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ (۱) فأبوا أن يقروا بذلك فلما أصبح رسول الله صلى الله عليه و آله الغد بعد ما أخبرهم الخبر أقبل مشتملا على الحسن و الحسين فى خميله (۲) له و فاطمه تمشى عند ظهره و خلفها على للملاعنه و له يومئذ عده نسوه فقال شرحبيل لصاحبيه إنى أرى امرأ مقبلا إن كان الرجل نبيا مرسلا فلعناه لا يبقى على وجه الأرض منا شعر و لا ظفر إلا هلك فقالا له ما رأيك فقال رأيى أن أحكمه فإنى أرى رجلا لا يحكم شططا أبدا فقالا له أنت و ذاك فتلقى شرحبيل رسول الله فقال إنى قد رأيت خيرا من ملاعنتك قال و ما هو قال حكمك اليوم إلى الليل و ليلتك إلى الصباح فمهما حكمت فينا جائز فرجع رسول الله صلى الله عليه و آله و لم يلاعنهم و صالحهم على الجزيه. (۳).

و قال السيد ابن طاوس رحمه الله فى كتاب إقبال الأعمال روينا بالأسانيد الصحيحه و الروايات الصريحه إلى أبى المفضل محمد بن عبد المطلب الشيبانى رحمه الله من كتاب المباهله و من أصل كتاب الحسن بن إسماعيل بن أَشناس من كتاب عمل ذى الحجه فيما رويناه بالطرق الواضحه عن ذوى الهمم الصالحه لا حاجه إلى ذكر أسمائهم لأن المقصود ذكر كلامهم قالوا لما فتح النبى صلى الله عليه و آله مكه و انقادت له العرب و أرسل رسله و دعاته إلى الأمم و كاتب الملكين كسرى و قيصر يدعوهما إلى الإسلام و إلا أقرا بالجزيه و الصغار و إلا أذنا بالحرب العوان (۴) أكبر شأنه نصارى نجران و خلطاؤهم من بنى عبد المدان و جميع بنى الحارث بن كعب و من

۱- تقدم ذكر موضع الآيه فى صدر الباب.

۲- الخميله: القطيفه.

۳- الدّر المنثور: ج ۲ ص ۳۸.

۴- الحرب العوان: اشد الحروب.

ضوی إلیهم و نزل بهم من دهماء النـاس علی اختلافهم هناک فی دین النصـرانیه من الأروسـیه (۱) و السالوسیه (۲) و أصحاب دین الملک (۳) و المارونیه و العباد و النسـطوریه و أملأت (۴) قلوبهم علی تفـاوت منازلهم رهبه منه و رعبا فإنهم کـذلک (۵) من شـأنهم إذ وردت علیهم رسـل رسول الله صـلی الله علیه و آله بکتابه و هم عتبه بن غزوان و عبـد الله بن (۶) أمیه و الهدیر بن عبـد الله أخو تیم بن مره و صـهیب بن سـنان أخو النمر بن قاسط یـدعوهم إلی الإسـلام فإن أجابوا فإخوان و إن أبوا و اسـتکبروا فإلی حظه المخزیه إلی أداء الجزیه عن ید فإن رغبوا عما دعاهم إلیه من أحد (۷) المنزلین و عندوا فقد آذنهم علی سواء و کان فی کتابه صـلی الله علیه و آله قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ تَعالَوْا إِلی کَلِمَهٍ سَواءٍ بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لا نُشْرِکَ بِهِ شَیْئاً وَ لا یَتَّخِذَ بَعْضُـنا بَعْضاً أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۸) قالوا و کان رسول الله صـلی الله علیه و آله لا یقاتل قوما حتی یـدعوهم فـازداد القوم لورود رسل نبی الله صـلی الله علیه و آله و کتابه نفورا و امتزاجا (۹) ففزعوا لذلک إلی بِیعَتِهِمُ (۱۰) العظمی و أمروا ففرش أرضـها و ألبس جـدرها بالحریر و الـدیباج و رفعوا الصـلیب الأعظم (۱۱) و کان من ذهب مرصع أنفـذه إلیهم قیصر الأکبر و حضر ذلک بنو الحارث (۱۲) بن کعب و کانوا لیوث الحرب و فرسان الناس قد عرفت العرب ذلک لهم فی قدیم أیامهم فی الجاهلیه (۱۳) فاجتمع

ص: ۲۸۷

۱- ذکرنا الصحیح من ضبط ذلک فی باب کتبه صلّی اللّه علیه و آله و سلم راجع ج ۲۰: ۳۸۷.

۲- فی المصـدر: (النالوسـیه) و لعلهمـا مصـحفان عن السابلیوسـیه نسـبه الی سـابلیوس من قسـاوسه مصـرفی القرن الثالث، او عن النوءتوسیه نسبه إلی نوءتوس: قسیس فی القرن الثالث.

۳- هم الملکانیه، اصحاب ملک الروم، او الملکائیه: اصحاب ملکا الذی ظهر بالروم و استولی علیها.

۴- ملات خ.

۵- و انهم لذلک خ.

۶- عبد اللّه بن أبی أمیّه خ.

۷- من احدی المنزلتین خ.

۸- آل عمران: ۶۴.

۹- فی نسخه من المصدر: و اقتراحا.

۱۰- البیعه: المعبد للنصاری و الیهود.

۱۱- فی نسخه من المصدر: العظیم.

۱۲- و حفر ذلک بنی الحارث خ ل.

۱۳- فی نسخه من المصدر: و فی الجاهلیه.

القوم جميعا للمشوره و النظر فی أمورهم و أسرعت إليهم القبائل من مذحج و عک و حمير و أنمار و من دنا منهم نسبا و دارا من قبائل سبإ و كلهم قد ورم أنفه أنفه و غضبا لقومهم و نكص من تكلم منهم بالإسلام ارتدادا فخاضوا (۱) و أفاضوا فی ذكر المسير بنفسهم و جمعهم إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و النزول به بيثرب لمناجزته فلما رأى أبو حارثه (۲) حصين بن علقمه أسقفهم الأول و صاحب مدارسهم و علامهم و كان رجلا من بنی بكر بن وائل ما أزمع القوم عليه من إطلاق الحرب دعا بعصابه فرفع بها حاجبيه عن عينيه و قد بلغ يومئذ عشرين و مائه سنه ثم قام فيهم خطيبا معتمدا على عصا و كانت فيه بقيه و له رأى و رويه و كان موحدا يؤمن بالمسيح و بالنبی عليه السلام و يكتم ذلک (۳) من كفره قومه و أصحابه فقال مهلا بنی عبد المدان مهلا استديموا العافيه و السعاده فإنهما مطويان فی الهواده دبوا إلى (۴) قوم فی هذا الأمر دبيب الذر و إياكم و السوره العجلى فإن البديهه بها لا تنجب إنكم و الله على فعل ما لم تفعلوا أقدر منكم على رد ما فعلتم ألا إن النجاه مقرونه بالأناه ألا رب إحجام أفضل من إقدام و كأين من قول أبلغ من صول ثم أمسک فأقبل عليه كرز بن سبره (۵) الحارثی و كان يومئذ زعيم بنی الحارث بن كعب و فی بيت شرفهم و المعصب (۶) فيهم و أمير حروبهم فقال لقد انتفخ سحرک و استطير قلبک أبا حارثه فظلت كالمسبوع اليراعه المهلوع (۷) تضرب لنا الأمثال و تخوفنا النزال لقد علمت و حق المنان بفضيله الحفاظ بالنوء بالعب ء و هو عظيم و نلقح (۸) الحرب و هی عقيم نثقف أود الملک الجبار و لنحن أركان الرائس (۹) و ذی المنار اللذين شددنا ملكهما (۱۰)

۱- فی نسخه من المصدر فحاضروا.

۲- فی المصدر: ابو حامد. حارثه خ ل.

۳- فی نسخه من المصدر: و يكتم ايمانه.

۴- أی قوم خ ل.

۵- فی المصدر: مسيره. سبره خ ل.

۶- المتعصب خ ل.

۷- الهلوع خ ل.

۸- و تلقيح خ ل. أقول: فی المصدر: و تلقح الحرب.

۹- فی المصدر: و لنحن اركان الرائش.

۱۰- و امرنا فلكهما خ. أقول: فی المصدر: (شددنا ملكهما و امرنا مليكهما «و اجزنا فلكهما خ ل») قال المصنّف فی الهامش فی قوله: (و امرنا فلكهما خ) : كنايه عن تكثير اسباب دولتها، فی القاموس: امر الامر كفرح: اشتد. و الرجل. كثرت ماشيته، و آمره اللّه و أمره:- لغيه- كثر نسله و ماشيته.

فأى أيامنا (۱) تنكر أم لأيها ويك تلمز (۲) فما أتى على آخر كلامه حتى انتظم نصل نبله كانت فى يده بكفه غيظا و غضبا و هو لا يشعر فلما أمسك كرز بن سبره أقبل عليه العاقب و اسمه عبد المسيح بن شرجيل (۳) و هو يومئذ عميد القوم و أمير رأيهم و صاحب مشورتهم الذى لا يصدرون جميعا إلا عن قوله فقال له أفلح وجهك و أنس ربعك و عز جارك و امتنع ذمارك ذكرت و حق مغبره (۴) الجباه حسبا صميما و عيصا (۵) كريما و عزا قديما و لكن أبا سبره لكل مقام مقال و لكل عصر رجال و المرء بيومه أشبه منه بأمسه و هى الأيام تهلك جيلا و تديل قبيلا (۶) و العافيه أفضل جلباب و للآفات أسباب فمن أوكد أسبابها التعرض لأبوابها ثم صمت العاقب مطرقا فأقبل عليه السيد و اسمه أهتم بن النعمان و هو يومئذ أسقف نجران و كان نظير العاقب فى علو المنزله و هو رجل من عامله و عداده فى لخم فقال له سعد جدك و سما جدك أبا وائله (۷) إن لكل لامعه ضياء و على كل صواب نورا و لكن لا يدركه و حق واهب العقل إلا من كان بصيرا أنك أفضيت و هذان فيما تصرف بكما (۸) الكلمه إلى سبيلى حزن و سهل و لكل على تفاوتكم حظ من الرأى الربيق (۹) و الأمر الوثيق إذا أصيب به مواضعه ثم إن أخا قريش قد نجدكم (۱۰) لخطب عظيم و أمر جسيم فما عندكم فيه قولوا و أنجزوا أ بخوع و إقرار أم نزوع قال عتبه و الهدير و النفر من أهل نجران فعاد كرز بن سبره لكلامه و كان كميا أبيا فقال أ نحن نفارق دينا رسخت عليه عروقنا و مضى عليه آباؤنا و عرف ملوك الناس ثم العرب ذلك (۱۱) أ نتهالك إلى ذلك أم نقر بالجزيه و هى الخزيه حقا لا و الله حتى نجرد البواتر من أغمادها و

۱- ينكر خ ل.

۲- نلمز خ ل.

۳- شرحبيل خ ل.

۴- مغير الحياه خ ل.

۵- عصبا خ ل.

۶- أى تنزع الدوله من قبيله و تحولها الى اخرى.

۷- ابا واثله خ ل.

۸- فى نسخه من المصدر: بكم.

۹- الرتيق خ.

۱۰- استنجدكم خ.

۱۱- فى المصدر: ثم العرب ذلك منا.

تـذهل الحلائل عن أولادها أو نشـرق نحن و محمـد (۱) بـدمائنا ثم يـديل الله عز و جـل بنصـره من يشاء قال له السـيد اربع على نفسك و علينا أبا سبره فإن سل السيف يسل السيوف و إن محمدا قد بخعت له العرب و أعطته طاعتها و ملك رجالها و أعنتها و جرت أحكـامه فی أهـل الوبر منهم و المـدر و رمقه الملكـان العظيمان كسـرى و قيصـر فلا أراكم و الروح لو نهـد لكم إلا و قد تصـدع عنكم من حف معكم من هذه القبائل فصـرتم جفاء كأمس الذاهب أو كلحم على وضم و كان فيهم رجل يقال له جهير بن سـراقه البارقی من زنادقه نصاری العرب و كان له منزله من ملوك النصـرانيه و كان مثواه بنجران فقال له أبا سعاد (۲) قل فی أمرنا و أنجدنا (۳) برأيك فهـذا مجلس له ما بعـده فقال فإنی أری لكم أن تقاربوا محمـدا و تطيعوه فی بعض ملتمسه عندكم و لينطلق وفودكم إلى ملوك أهـل ملتكم إلى الملك الأكبر بالروم قيصـر و إلى ملوك هـذه الجلـده السوداء الخمسه يعنی ملوك السودان ملـك النوبه و ملك الحبشه و ملك علوه (۴) و ملك الرعاوه (۵) و ملك الراحات (۶) و مريس و القبـط و كل هؤلاء كـانوا نصاری قال و كـذلك من ضوی إلی الشام و حل بها من ملوك غسان و لخم و جـذام و قضاعه و غيرهم من ذوی يمنكم فهم لكم عشـيره و موالی و أعوان و فی الـدين إخوان يعنی أنهم نصاری و كذلك نصاری الحيره من العباد و غيرهم فقد صـبت (۷) إلى دينهم قبائـل تغلب بنت (۸) وائل و غيرهم من ربيعه بن نزار لتسـر وفودكم ثم لتخرق إليهم البلاد أغذاذا فيستصـرخونهم لدينكم فستنجدكم الروم و تسير إليكم الأساوده مسير أصحاب الفيل و تقبل

ص: ۲۹۰

۱- نحو محمّد خ ل.

۲- فی المصدر: أبا سعد. اسعاد خ ل.

۳- أنجده: أعانه.

۴- فی نسخه من المصدر: عليه.

۵- فی المصدر: و ملك الرعا (الزعانه خ ل) أقول: لعل الصحيح. زغاوه، قال ياقوت:

۶- فی المصدر: و ملك الواحات (الراحه خ ل) اقول: قال ياقوت: الواحات: ثلاث كور فی غربی مصر.

۷- أی مالت.

۸- ابنه خ ل.

إليكم نصارى العرب من ربيعه اليمن فإذا وصلت الأمداد وارده سرتم أنتم فى قبائلكم و سائر من ظافركم (۱) و بذل نصره و موازرته لكم حتى تضاهئون من أنجذكم و أصرخكم من الأجناس و القبائل الوارده عليكم فأموا محمدا حتى تنيخوا (۲) به جميعا فسيعتق (۳) إليكم وافدا لكم من صبا إليه مغلوبا مقهورا و ينعق (۴) به من كان منهم فى مدرته مكثورا فيوشک أن تصطلموا حوزته و تطفئوا جمرته و يكون لكم بذلك الوجه و المكان فى الناس فلا تتمالك العرب حينئذ حتى تتهافت دخولا فى دينكم ثم لتعظمن بيعتكم هذه و لتشرفن حتى تصير كالكعبه المحجوجه بتهامه هذا الرأى فانتهزوه فلا (۵) رأى لكم بعده فأعجب القوم كلام جهير بن سراقه و وقع منهم كل موقع فكاد أن يتفرقوا على العمل به و كان فيهم رجل من ربيعه بن نزار من بنى قيس بن ثعلبه يدعى حارثه بن أثال (۶) على دين المسيح عليه السلام فقام حارثه على قدميه و أقبل على جهير و قال متمثلا:

متى ما تقد بالباطل الحق يأبه (۷)*** و إن قدت بالحق الرواسى تنقد

إذا ما أتيت الأمر من غير بابه ***ضللت و إن تقصد إلى الباب تهتدى

ثم استقبل (۸) السيد و العاقب و القسيسين و الرهبان و كافه نصارى نجران بوجهه لم يخلط معهم غيرهم فقال سمعا سمعا يا أبناء الحكمه و بقايا حمله الحجه إن السعيد و الله من نفعته الموعظه و لم يعش عن التذكره ألا و إنى أنذركم و أذكركم قول مسيح الله عز و جل ثم شرح وصيته و نصه على وصيه شمعون بن يوحنا و ما يحدث على أمته من الافتراق ثم ذكر عيسى عليه السلام و قال إن الله جل جلاله أوحى إليه فخذ يا ابن أمتى كتابى بقوه ثم فسره لأهل سوريا بلسانهم و أخبرهم أنى أنا الله لا إله إلا أنا الحى القيوم البديع الدائم الذى لا أحول

۱- من ظاهركم خ ل.

۲- فى المصدر: حتى تنجوا به جميعا.

۳- فسيعنق خ ل.

۴- فى المصدر: و ينعتق (ينعق خ ل) به.

۵- فليس خ ل.

۶- فى المصدر: اثاك (اثال خ).

۷- فى المصدر: بابه.

۸- أى حارثه.

و لا أزول إنى بعثت رسلى و نزلت (۱) كتبى رحمه و نورا و عصمه لخلقى ثم إنى باعث بذلک نجیب رسالتى أحمد صفوتى و خيرتى من بريتى البارقليطا عبدى أرسله فى خلو (۲) من الزمان أبتعثه (۳) بمولده فاران من مقام إبراهيم عليه السلام (۴) أنزل عليه توراه (۵) حديثه أفتح بها أعينا عمياء و آذانا صماء و قلوبا (۶) غلفا طوبى لمن شهد أيامه و سمع كلامه فآمن به و اتبع النور الذى جاء به فإذا ذكرت يا عيسى ذلک النبى فصل عليه فإنى و ملائكتى نصلى عليه قالوا فما أتى حارثه بن أثال (۷) على قوله هذا حتى أظلم بالسيد و العاقب مكانهما و كرها ما قام به فى الناس معربا و مخبرا عن المسيح عليه السلام بما أخبر و قدم (۸) من ذكر النبى محمد صلى الله عليه و آله لأنهما كانا قد أصابا بموضعهما من دينهما شرفا بنجران و وجها عند ملوک النصرانيه جميعا و كذلک عند سوقتهم و عربهم فى البلاد فأشفقا أن يكون ذلک سببا لانصراف قومهما عن طاعتهما لدينهما و فسخا لمنزلتهما فى الناس.

فأقبل العاقب على حارثه فقال أمسک عليک يا حار فإن راد هذا الكلام عليک أكثر من قابله و رب قول يكون بليه على قائله و للقلوب نفرات عند الإصداع بمضنون الحكمه فاتق نفورها فلكل نبإ أهل و لكل خطب محل و إنما الذرک ما أخذ لک بمواضى (۹) النجاه و ألبسک جنه السلامه فلا تعدلن بهما حظا فإنى لم آلک لا أبا لک نصحا (۱۰) ثم أرم يعنى أمسک فأوجب السيد أن يشرک العاقب فى كلامه فأقبل على حارثه فقال إنى لم أزل أتعرف لک فضلا تميل إليه (۱۱)

ص: ۲۹۲

۱- فى المصدر: و أنزلت كتبى.

۲- فى خلق خ ل.

۳- فى المصدر: انبعثه (ابتعثه خ ل) ابعثه ظ.

۴- فى المصدر: مقام ابيه إبراهيم.

۵- نوراء خ ل.

۶- قلب اغلف اى لا يعى و لا يفهم.

۷- فى المصدر: اثاک. «اثال خ ل» و كذا فى جميع المواضع.

۸- فى المصدر: و أقدم.

۹- بنواصى خ ل.

۱۰- أى لم اقصر فى نصحک.

۱۱- فى المصدر: تميل إليک. «اليه خ ل».

الألباب فإياک أن تقتعد مطيه اللجاج و أن توجف (۱) إلى آل السراب فمن عذر بذلک فلست فيه أيها المرء بمعذور و قد أغفلک أبو واثله و هو ولى أمرنا و سيد حضرنا (۲) عتابا فأوله إعتابا ثم تعلم أن ناجم قريش يعنى رسول الله صلى الله عليه و آله يكون رزه (۳) قليلا ثم ينقطع و يكون بعد ذلک قرن (۴) يبعث فى آخره النبى المبعوث بالحكمه و البيان و السيف و السلطان يملک ملكا مؤجلا تطبق فيه أمته المشارق و المغارب و من ذريته الأمير الظاهر يظهر على جميع الملكات و الأديان و يبلغ ملكه ما طلع عليه الليل و النهار و ذلک يا حار أمل من ورائه أمد و من دونه (۵) أجل فتمسک من دينک بما تعلم و تمنع لله أبوک من أنس متصرم بالزمان أو لعارض من الحدثان فإنما نحن ليومنا و لغد أهله.

فأجابه حارثه بن أثال فقال إيه (۶) عليک أبا قره فإنه لا حظ فى يومه لمن لا درک له فى غده و اتق الله تجد الله جل و تعالى بحيث لا مفزع إلا إليه و عرضت مشيدا بذكر أبى واثله فهو العزيز المطاع الرحب الباع و إليكما معا ملقى الرجال فلو أضربت التذكره عن أحد لتبريز فضل لكنتماه لكنها أبكار الكلم تهدى لأربابها و نصيحه كنتما أحق من أصفى (۷) بها إنكما مليكا ثمرات قلوبنا و وليا طاعتنا فى ديننا فالكيس الكيس يا أيها المعظمان عليكما به أرمقا ما بدهكما نواحيه (۸) و اهجرا سنه التسويف فيما أنتما بعرضه آثرا الله فيما آتاكما يؤثركما (۹) بالمزيد من فضله و لا تخلدا فيما أظلكما إلى الونيه فإنه من أطال عنان الأمن أهلكته العزه (۱۰) و من اقتعد مطيه الحذر كان بسبيل أمن من المتالف

ص: ۲۹۳

۱- فى المصدر: و ان ترجف «توجف خ ل» الى السراب «الال خ ل».

۲- لعل «حضرنا» اسم اضيف إلى ضمير المتكلم و معناه هو سيد حضارتنا و ملكنا، و الظاهر من المصنّف انه جمله فعليه.

۳- رزؤه خ ل.

۴- فى المصدر: و يخلوان بعد ذلک قرن.

۵- أو من دونه خ ل.

۶- إيها خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۷- احد من اضفى.

۸- بواجبه خ ل.

۹- فى المصدر: فيما يؤثر كما بالمزيد.

۱۰- الغره خ ل. أقول: فى المصدر: عنان الامر اهلكته الغره.

و من استنصح عقله كانت العبره له لا به و من نصح لله عز و جل آنسه الله جل و تعالى بعز الحياه و سعاده المنقلب.

ثم أقبل على العاقب معاتبا فقال و زعمت أبا واثله أن راد ما قلت أكثر من قابله و أنت لعمرو الله حرى أن لا يؤثر هـذا عنك فقد علمت و علمنا أمه الإنجيل معا بسيره (۱) ما قام به المسيح عليه السلام فى حواريه (۲) و من آمن له من قومه و هذه منك فهه لا يرحضـها إلا التوبه و الإقرار بما سبق به الإنكار فلما أتى على هذا الكلام صرف إلى السيد وجهه فقال لا سيف إلا ذو نبوه و لا عليم إلاـ ذو هفوه فمن نزع عن وهله (۳) و أقلع فهو السعيد الرشيد و إنما الآفه فى الإصرار و عرضت (۴) بذكر نبيين يخلقان زعمت بعد ابن البتول فأين يذهب بك عما خلد (۵) فى الصحف من ذكرى ذلك أ لم تعلم ما انتبأ (۶) به المسيح عليه السلام فى بنى إسرائيل و قوله لهم كيف بكم إذا ذهب بى إلى أبى و أبيكم و خلف بعد أعصار تخلو من بعدى و بعدكم صادق و كاذب قالوا و من هما يا مسيح الله قال نبى من ذريه إسماعيل عليه السلام صادق و متنبئ من بنى إسرائيل كاذب فالصادق منبعث منهما برحمه و ملحمه يكون له الملك و السلطان ما دامت الدنيا و أما الكاذب فله نبز (۷) يذكر به المسيح الدجال يملك فواقا ثم يقتله الله بيدى إذا رجع بى.

قال حارثه و أحذركم يا قوم أن يكون من قبلكم من اليهود أسوه لكم إنهم أنذروا بمسيحين مسيح رحمه و هدى و مسيح ضلاله و جعل لهم على كل واحد منهما آيه و أماره فجحدوا مسيح الهدى و كذبوا به و آمنوا بمسيح الضلاله الدجال و أقبلوا على انتظاره و أضربوا فى الفتنه و ركبوا نتجها (۸) و من

۱- بصدق خ ل «بسيروره خ ل» السيروره: الذهاب منه قدّس سرّه.

۲- فى حواريته كذا.

۳- وهله خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۴- و اعرضت خ ل.

۵- عما خلا خ ل.

۶- ما أنبأ خ ل.

۷- فى المصدر: «نبذ» و النبذ: الشى ء القليل اليسير.

۸- فى المصدر: نضحها. «نتجها خ ل».

قبل ما نبذوا كتاب الله وراء ظهورهم و قتلوا أنبياءه و القوامين بالقسط من عباده فحجب (۱) الله عز و جل عنهم البصيره بعد التبصره بما كسبت أيديهم و نزع ملكتهم (۲) منهم ببغيهم و ألزمهم الذله و الصغار و جعل منقلبهم إلى النار. قال العاقب فما أشعرك يا حار أن يكون هذا النبى المذكور فى الكتب هو قاطن يثرب و لعله ابن عمك صاحب اليمامه فإنه يذكر من النبوه ما يذكر منها أخو قريش و كلاهما من ذريه إسماعيل و لجميعهما أتباع و أصحاب يشهدون بنبوته و يقرون له برسالته فهل تجد بينهما فى ذلك من فاصله (۳) فتذكرها.

قال حارثه أجل و الله أجدها و الله أكبر و أبعد مما بين السحاب و التراب و هى الأسباب التى بها و بمثلها تثبت حجه الله فى قلوب المعتبرين من عباده لرسله و أنبيائه و أما صاحب اليمامه فليكفك (۴) فيه ما أخبركم به سفهاؤكم (۵) و عيركم و المنتجعه منكم أرضه و من قدم من أهل اليمامه عليكم أ لم تخبركم (۶) جميعا عن رواد مسيلمه و سماعيه و من أوفده (۷) صاحبهم إلى أحمد بيثرب فعادوا إليه جميعا بما تعرفوا (۸) هناك فى بنى قيله (۹) و تبينوا به قالوا قدم علينا أحمد يثرب و بئارنا ثماد و مياهنا ملحه و كنا من قبله لا نستطيب و لا نستعذب فبصق فى بعضها و مج فى بعض فعادت عذابا محلوليه و جاش منهما ما كان ماؤها ثمادا فحار بحرا قالوا و تفل محمد فى عيون رجال ذوى رمد و على كلوم رجال ذوى جراح فبرأت لوقته عيونهم فما اشتكوها و اندملت جراحهم فما ألموها فى كثير مما أدوا و نبئوا عن محمد صلى الله عليه و آله من دلاله و آيه و أرادوا صاحبهم مسيلمه على بعض ذلك فأنعم لهم كارها و أقبل بهم إلى بعض بئارهم فمج فيها و كانت الركى معذوذبه (۱۰) فحارت

۱- فى المصدر: فخفف «فحجب خ ل».

۲- ملكهم خ ل.

۳- من فاضله خ ل.

۴- فى المصدر: فيكفيك. «فليكفك خ ل».

۵- هكذا فى الكتاب و مصدره، و استظهر فى الهامش انه مصحف «سفراؤكم».

۶- فى المصدر: أ لم يخبركم.

۷- وفده خ ل.

۸- بما يعرفوا خ ل.

۹- قيله: ام الطائفتين: الاوس و الخزرج.

۱۰- فى المصدر: منذوبه. «معذوذبه خ ل».

ملحا لا يستطاع و بصق فی بئر کان ماؤها وشلا فعادت (۱) فلم تبض (۲) بقطره من ماء و تفل فی عین رجل کان بها رمد فعمیت و علی جراح أو قالوا جراح آخر فاکتسی جلده برصا فقالوا لمسیلمه فیما أبصروا فی ذلک منه و استبرءوه (۳) فقال ویحکم بئس الأمه أنتم لنبیکم و العشیره لابن عمکم إنکم تحیفتمونی (۴) یا هؤلاء من قبل أن یوحی إلی فی شی ء مما سألتم و الآن فقد أذن لی فی أجسادکم و أشعار دون بئارکم و میاهکم هذا لمن کان منکم بی مؤمنا و أما من کان مرتابا فإنه لا یزیده تفلتی (۵) علیه إلا بلاء فمن شاء الآن منکم فلیأت لأتفل فی عینه و علی جلده قالوا ما فینا و أبیک أحد یشاء ذلک إنا نخاف أن یشمت بک أهل یثرب و أضربوا (۶) عنه حمیه لنسبه فیهم و تذمما لمکانه منهم.

فضحک السید و العاقب حتی فحصا الأرض بأرجلهما و قالا ما النور و الظلام و الحق و الباطل بأشد تباینا (۷) و تفاوتا مما بین هذین الرجلین صدقا و کذبا.

قالوا و کان العاقب أحب مع ما تبین من ذلک أن یشید ما فرط من تقریظه مسیلمه و یؤثل منزلته لیجعله لرسول الله صلی الله علیه و آله کفؤا (۸) استظهارا بذلک فی بقاء عزه و ما طار له من السمو فی أهل ملته فقال و لئن فجر أخو بنی حنیفه فی زعمه أن الله عز و جل أرسله و قال من ذلک ما لیس له بحق فلقد بر فی أن نقل قومه من عباده الأوثان إلی الإیمان بالرحمن.

قال حارثه أنشدک بالله الذی دحاها و أشرق باسمه قمراها هل تجد فیما أنزل الله عز و جل فی الکتب السالفه یقول الله عز و جل أنا الله لا إله إلا أنا دیان

۱- استظهر المصنّف فی الهامش ان الصحیح: فغارت.

۲- و لم تبض خ ل.

۳- استظهر المصنّف فی الهامش أن الصحیح: استزاده.

۴- کلفتمونی خ ل. أقول: فی المصدر: ان کنتم تحیفونی. «تحیفتمونی خ ل». «انکم تختصمونی خ ل».

۵- نفثی خ ل.

۶- أی اعرضوا عنه و لم یتعرضوه بسوء حمیه لنسبه فیهم.

۷- فی المصدر: بیانا.

۸- کفاء خ ل.

یوم الدین أنزلت کتبی و أرسلت رسلی لأستنقذ بهم عبادی من حبائل الشیطان و جعلتهم فی بریتی و أرضی کالنجوم الدراری فی سمائی یهدون بوحیی و أمری من أطاعهم أطاعنی و من عصاهم فقد عصانی و إنی لعنت و ملائکتی فی سمائی و أرضی و اللاعنون من خلقی من جحد ربوبیتی أو عدل بی شیئا من بریتی أو کذب بأحد من أنبیائی و رسلی أو قال أوحی إلی و لم أوح إلیه (۱) شیئا أو غمص سلطانی أو تقمصه متبرئا أو أکمه (۲) عبادی و أضلهم عنی ألا و إنما یعبدنی من عرف ما أرید من عبادتی (۳) و طاعتی من خلقی فمن لم یقصد إلی من السبیل (۴) التی نهجتها برسلی لم یزدد فی عبادته منی إلا بعدا.

قال العاقب رویدک فأشهد لقد نبأت حقا.

قال حارثه فما دون الحق من مقنع و لا بعده (۵) لامرئ مفزع و لذلک قلت الذی قلت.

فاعترضه السید و کان ذا محال و جدال شدید فقال ما أحری (۶) و ما أری أخا قریش مرسلا إلا إلی قومه بنی إسماعیل دینه کذا و هو مع ذلک یزعم أن الله عز و جل أرسله إلی الناس جمیعا.

قال حارثه أ فتعلم أنت یا با قره أن محمدا مرسل من ربه إلی قومه خاصه قال أجل قال أ تشهد له بذلک قال ویحک و هل یستطاع دفع الشواهد نعم أشهد غیر مرتاب بذلک و بذلک شهدت له الصحف الدارسه و الأنباء الخالیه فأطرق حارثه ضاحکا ینکت الأرض بسبابته.

قال السید ما یضحکک یا ابن أثال (۷) قال عجبت فضحکت قال

۱- فی المصدر: و لم یوح إلیه.

۲- کمه خ ل.

۳- فی عبادی خ ل. أقول: فی المصدر: فی (من خ) عبادتی.

۴- فی المصدر: من السبیل (السبل خ ل).

۵- فی المصدر: و ما بعهده.

۶- ما اجری خ ل. اقول: فی المصدر: (ما احری) کما فی المتن.

۷- فی المصدر: یا ابن اثاک (اثال خ ل) کما تقدم ایضا.

أ و عجب ما تسمع قال نعم العجب أجمع أ ليس بالإله بعجيب من رجل أوتى أثره من علم و حكمه يزعم أن الله عز و جل اصطفى لنبوته و اختص برسالته و أيد بروحه و حكمته رجلا خراصا يكذب عليه و يقول أوحى إلى و لم يوح إليه فيخلط كالكاهن كذبا بصدق و باطلا بحق فارتدع السيد و علم أنه قد وهل (۱) فأمسك محجوجا.

قالوا و كان حارثه بنجران جنيبا يعنى غريبا فأقبل العاقب عليه و قد قطعه ما فرط إلى السيد من قوله فقال له عليك أخا بنى قيس بن ثعلبه و احبس عليك ذلق لسانك و ما لم تزل تستحم (۲) لنا من مثابه سفهك فرب كلمه يرفع صاحبها بها رأسا (۳) قد ألقته فى قعر مظلمه و رب كلمه لامت و رابت قلوبا نغله فدع عنك ما يسبق إلى القلوب إنكاره و إن كان عندك ما يتان (۴) اعتذاره ثم اعلم أن لكل شىء صوره و صوره الإنسان العقل و صوره العقل الأدب و الأدب أدبان طباعى و مرتاضى فأفضلهما أدب الله جل جلاله و من أدب الله سبحانه و حكمته أن يرى لسلطانه حق ليس لشىء من خلقه لأنه الحبل بين الله و بين عباده و السلطان اثنان سلطان ملكه (۵) و قهر و سلطان حكمه و شرع فأعلاهما فوقا سلطان الحكمه و قد ترى يا هذا أن الله عز و جل قد صنع لنا حتى جعلنا حكاما و قواما على ملوك ملتنا و من بعدهم من حشوتهم و أطرافهم فاعرف لذى الحق حقه أيها المرء و خلاك ذم ثم قال و ذكرت أخا قريش و ما جاء به من الآيات و النذر فأطلت و أعرضت و لقد بررت (۶) فنحن بمحمد عالمون و به جدا موقنون شهدت لقد انتظمت له الآيات و البينات سالفها و آنفها إلا آيه هى أشفاها (۷) و

۱- و هل: غلط.

۲- استجم خ ل. أقول: نقلها فى هامش المصدر عن نسختين: و زاد وجها ثالثا و هو «استخم» بالخاء و قال: هو فى نسخه أيضا و لعله من خم الناقه: حلبها.

۳- فى المصدر: فرب كلمه ترفع صاحبها رأسا.

۴- ما يبين خ ل.

۵- فى المصدر: سلطان مملكه و قهر.

۶- فى المصدر: و لقد برزت.

۷- الا انه بقى أشفاها خ ل. أقول: فى المصدر: الا آيه هى اسعاها «أثناها خ ل».

أشرفها و إنما مثلها فيما جاء به كمثل الرأس للجسد فما حال جسد لا رأس له فأمهل رويدا نتجسس الأخبار و نعتبر الآثار و نستشف ما ألفينا مما أفضى إلينا فإن آنسنا الآيه الجامعه الخاتمه لديه فنحن إليه أسرع و له أطوع و إلا فاعلم ما تذكر به النبوه و السفاره عن الرب الذى لا تفاوت فى أمره و لا تغاير فى حكمه.

قال له حارثه قد ناديت فأسمعت و قرعت فصدعت و سمعت و أطعت فما هذه الآيه التى أوحش بعد الآنسه (۱) فقدها و أعقب الشك بعد البينه عدمها.

قال له العاقب قد أثلجك (۲) أبو قره بها فذهبت عنها فى غير مذهب و حاورتنا فأطلت فى غير ما طائل حوارنا. (۳) قال حارثه و أنى ذلك فجلها الآن لى فداك أبى و أمى.

قال العاقب أفلح من سلم للحق و صدع به و لم يرغب عنه و قد أحاط به علما فقد علمنا و علمت من أنباء الكتب المستودعه علم القرون و ما كان و ما يكون فإنها استهلت (۴) بلسان كل أمه منهم معربه مبشره و منذره بأحمد النبى العاقب الذى تطبق أمته المشارق و المغارب يملك و شيعته من بعده ملكا مؤجلا يستأثر مقتبلهم (۵) ملكا على الأحم منهم بذلك النبى تباعه و بيتا و يوسع من بعدهم أمتهم عدوانا و هضما فيملكون بذلك سبتا طويلا حتى لا يبقى بجزيره العرب بيت إلا و هو راغب إليهم أو راهب لهم ثم يدال بعد لأى (۶) منهم و يشعث سلطانهم حدا حدا (۷) و بيتا فبيتا حتى تجى ء أمثال النغف من الأقوام فيهم ثم يملك أمرهم

۱- الانسيه خ ل.

۲- نبهک خ ل.

۳- الحوار و المحاوره: المجاوبه.

۴- استهل الصبى: رفع صوته بالبكاء: و كذا كل متكلم رفع صوته: أى فانها بينت و رفع ذكرها بلسان كل امه.

۵- اقتبل الكلام: ارتجله. الامر: استأنفه و لعلّ المعنى يستبد بالملك الذى يستأنف الملك منهم و هو إشاره الى معاويه و من بعده من بنى أميّه، و يقال ايضا: اقتبل الرجل اى صار عاقلا و كيسا بعد ان كان أحمق و يأتى احتمال آخر من المصنّف فى تفسير الفاظ الحديث.

۶- اللأى: الشده و المحنه.

۷- جدا جدا.

عليهم عبداؤهم (۱) و قنهم (۲) يملكون جيلا فجيلا يسيرون فى الناس بالقعسريه (۳) خيطا خيطا (۴) و يكون سلطانهم سلطانا عضوضا ضروسا فتنتقص الأرض حينئذ من أطرافها و يشتد البلاء و تشتمل (۵) الآفات حتى يكون الموت أعز من الحياه الحمر (۶) أو أحب حينئذ إلى أحدهم من الحياه إلى المعافاه السليم و ما ذلك إلا لما يدهون (۷) به من الضر و الضراء و الفتنه العشواء و قوام الدين يومئذ و زعماؤه يومئذ أناس ليسوا من أهله فيمج الدين بهم (۸) و تعفو آياته و يدبر توليا و امحاقا فلا يبقى منه إلا اسمه حتى ينعاه ناعيه و المؤمن يومئذ غريب و الديانون قليل ما هم حتى يستأيس الناس من روح الله و فرجه إلا أقلهم و تظن أقوام أن لن ينصر الله رسله و يحق وعده فإذا بهم الشصائب و النقم و أخذ من جميعهم بالكظم تلافى الله دينه و راش عباده (۹) من بعد ما قنطوا برجل من ذريه نبيهم أحمد و نجله يأتى الله عز و جل به من حيث لا يشعرون تصلى عليه السماوات و سكانها و تفرج به الأرض و ما عليها من سوام و طائر و أنام و تخرج له أمكم يعنى الأرض بركتها و زينتها و تلقى إليه كنوزها و أفلاذ كبدها حتى تعود كهيئتها على عهد آدم و ترفع عنهم المسكنه و العاهات فى عهده و النقمات التى كانت تضرب بها الأمم من قبل و تلقى فى البلاد الأمنه و تنزع حمه كل ذات حمه و مخلب كل ذى مخلب و ناب كل ذى ناب حتى إن الجويريه اللكاع لتلعب بالأفعوان فلا يضرها شيئا و حتى يكون الأسد فى الباقر كأنه راعيها و الذئب فى البهم كأنه ربها و يظهر الله عبده على الدين كله فيملك مقاليد الأقاليم إلى بيضاء الصين حتى لا يكون على عهده فى الأرض أجمعها إلا دين الله الحق الذى ارتضاه لعباده و بعث به آدم بديع فطرته و أحمد خاتم رسالته (۱۰) و من بينهما من أنبيائه و رسله

۱- عبدانهم خ ل.

۲- فيئهم خ ل.

۳- بالقهريه خ ل.

۴- خبطا خبطا خ ل.

۵- و تشمل خ ل.

۶- الحمرى خ ل. أقول: فى المصدر: الحمراء.

۷- فى المصدر: لما يدهنون به.

۸- أى يقذف الدين و يستكره بسببهم.

۹- راشه: اعانه و اغناه.

۱۰- خاتم رسالاته خ ل.

فلما أتى العاقب على اقتصاصه (۱) هذا أقبل عليه حارثه مجيبا فقال أشهد بالله البديع يا أيها النبيه الخطير و العليم الأثير لقد ابتسم الحق بقيلك و أشرق الجناب (۲) بعدل منطقك و تنزلت كتب الله التى جعلها نورا فى بلاده و شاهده على عباده بما اقتصصت (۳) من مسطورها حقا فلم يخالف طرس منها طرسا و لا رسم من آياتها رسما فما بعد هذا قال العاقب فإنك زعمته (۴) أخا قريش فكنت بما تأثر من هذا حق غالط قال و بم أ لم تعترف له لنبوته و رسالته الشواهد قال العاقب بلى لعمرو الله و لكنهما نبيان رسولان يعتقبان بين مسيح الله عز و جل و بين الساعه اشتق اسم أحدهما من صاحبه محمد و أحمد بشر بأولهما موسى عليه السلام و بثانيهما عيسى عليه السلام فأخو قريش هذا مرسل إلى قومه و يقفوه من بعده ذو الملك الشديد و الأكل الطويل يبعثه الله عز و جل خاتما للدين و حجه على الخلائق أجمعين ثم يأتى من بعده فتره تتزايل فيها القواعد من مراسيها فيعيدها الله (۵) عز و جل (۶) على الدين كله فيملك هو و الملوك الصالحون من عقبه جميع ما طلع عليه الليل و النهار من أرض و جبل و بر و بحر يرثون أرض الله عز و جل ملكا كما ورثها و ملكا (۷) الأبوان آدم و نوح عليهما السلام يلقون (۸) و هم الملوك الأكابر فى مثل هيئه المساكين بذاذه و استكانه فأولئك الأكرمون الأماثل لا يصلح عباد الله و بلاده إلا بهم عليهم ينزل عيسى بن البشر عليه السلام (۹) على آخرهم بعد مكث طويل و ملك شديد لا خير فى العيش بعدهم و تردفهم رجراحه (۱۰) طغام

ص: ۳۰۱

۱- فى النسخه القديمه: «افتصاصه» بالفاء و فى القاموس: افتصه، فصله و ما استفص منه شيئا: ما استخرج، و تفصصوا عنه: تنادوا. و كان القاف أقل تكلفا. منه عفى عنه.

۲- فى المصدر: و اشرق الجنان.

۳- افتصصت خ ل. أقول: فى المصدر: بما اقتصصت من سطورها حقا.

۴- زعمت (كذا) أقول: فى المصدر: زعمت اخا قريش.

۵- فيعيده اللّه خ ل.

۶- و يظهره خ.

۷- او ملكها خ ل.

۸- يلفون خ ل.

۹- البكر خ ل.

۱۰- رجرجه خ ل. أقول: فى نسخه من المصدر: و اخراجه.

فی مثل أحلام العصافیر علیهم تقوم الساعه و إنما تقوم علی شرار الناس و أخابثهم فذلک الوعد الذی صلی به الله عز و جل علی أحمد کما صلی به علی خلیله إبراهیم فی کثیر مما لأحمد صلی الله علیه من البراهین و التأیید الذی خبرت به کتب الله الأولی.

قال حارثه فمن الأثر المستقر عندک أبا واثله فی هذین الاسمین أنهما لشخصین لنبیین مرسلین فی عصرین مختلفین قال العاقب أجل قال فهل یتخالجک فی ذلک ریب أو یعرض لک فیه ظن قال العاقب کلا و المعبود أن هذا لأجلی من بوح (۱) و أشار له إلی جرم الشمس المستدیر فأکب حارثه مطرقا و جعل ینکت فی الأرض عجبا ثم قال إنما الآفه أیها الزعیم المطاع أن یکون المال عند من یخزنه لا من ینفقه و السلاح عند من یتزین به لا من یقاتل به و الرأی عند من یملکه (۲) لا من ینصره.

قال العاقب لقد أسمعت یا حویرث فأقذعت و طفقت فأقدمت فمه قال أقسم بالذی قامت السماوات و الأرض بإذنه و غلب (۳) الجبابره بأمره أنهما اسمان مشتقان لنفس واحده و لنبی واحد و رسول واحد أنذر (۴) به موسی بن عمران و بشر به عیسی ابن مریم و من قبلهما أشار به فی صحف إبراهیم علیه السلام.

فتضاحک السید یری قومه و من حضرهم أن ضحکه هزء من حارثه و تعجبا (۵) و انتشط العاقب ذلک (۶) فأقبل علی حارثه مؤنبا فقال لا یغررک باطل أبی قره فإنه و إن ضحک لک فإنما یضحک منک قال حارثه لئن فعلها لأنها لإحدی الدهارس أو سوءه (۷) أ فلم تتعرفا راجع الله بکما من موروث الحکمه لا ینبغی

۱- یوح خ ل. برج خ ل.

۲- یهلکه خ ل.

۳- فی المصدر: قامت به السماوات و الارضون باذنه، و غلبت.

۴- واحد لنبی و واحد رسول و واحد انذر خ ل.

۵- و تعجب خ ل.

۶- بذلک خ ل. أقول: فی المصدر: من ذلک.

۷- بوءه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

للحكيم أن يكون عباسا فى غير أرب (۱) و لا ضحاكا من غير عجب أ و لم يبلغكما عن سيدكما المسيح قال فضحك العالم فى غير حينه غفله من قلبه أو سكره ألهته عما فى غده قال السيد يا حارثه إنه لا يعيش و الله أحد بعقله حتى يعيش بظنه و إذا أنا لم أعلم إلا ما رويت فلا علمت أ و لم يبلغك أنت عن سيدنا المسيح علينا سلامه أن لله عبادا ضحكوا جهرا من سعه رحمه ربهم و بكوا سرا من خيفه ربهم قال إذا كان هذا فنعم قال فما هنا فلتكن (۲) مراجم ظنونك بعباد ربك و عد بنا إلى ما نحن بسبيله فقد طال التنازع و الخصام بيننا يا حارثه قالوا و كان مجلسا ثالثا فى يوم ثالث من اجتماعهم للنظر فى أمرهم.

فقال السيد يا حارثه أ لم ينبئك أبو واثله بأفصح لفظ اخترق (۳) أذنا و عاد لك (۴) بمثله مخبرا فألفاك مع عزماتك (۵) بموارده حجرا و ها أنا ذا أؤكد عليك التذكره بذلك من معدن ثالث فأنشدك الله و ما أنزل إلى كلمه من كلماته هل تجد فى الزاجره المنقوله من لسان أهل سوريا (۶) إلى لسان العرب يعنى صحيفه شمعون بن حمون (۷) الصفا التى توارثها عنه أهل نجران قال السيد أ لم يقل بعد نبذ طويل من كلام فإذا طبقت و قطعت الأرحام و عفت (۸) الأعلام بعث الله (۹) عبده الفارقليطا (۱۰) بالرحمه و المعدله قالوا و ما الفارقليطا (۱۱) يا مسيح الله قال أحمد النبى الخاتم الوارث ذلك الذى يصلى عليه حيا و يصلى عليه بعد ما يقبضه إليه بابنه الطاهر الخابر (۱۲) ينشره الله فى آخر الزمان بعد ما انفصمت (۱۳) عرى الدين و خبت مصابيح الناموس و أفلت نجومه فلا يلبث ذلك العبد الصالح إلا

۱- العباس: كثير العبوس الارب: الحاجه. الغايه.

۲- فههنا فلتكن خ ل. «فكف» خ ل.

۳- فى المصدر: احرق احترق خ ل.

۴- و كفى لك خ ل. أقول: فى المصدر: و دعا ذلك.

۵- عرفانك خ ل.

۶- سوريه خ ل.

۷- حيون خ ل.

۸- و علقت. «عفت خ ل».

۹- عز و جل خ.

۱۰- البارقليطا خ ل.

۱۱- البارقليطا خ ل.

۱۲- الخاير خ ل.

۱۳- فى المصدر: انقضت. «انقضمت خ ل» انغمصت خ ل.

أمما حتى يعود الدين به كما بدأ و يقر الله عز و جل سلطانه فى عبده ثم فى الصالحين من عقبه و ينشر منه حتى يبلغ ملكه منقطع التراب قال حارثه قد أشدتما (۱) بهـذه المأثره لأحمد صـلى الله عليه و آله و كررتما بها القول و هى حق لا وحشه مع الحق و لا أنس فى غيره فمه قال السيد فإن من الحق أن لا حظ فى هذه الأكرومه لأبتر قال حارثه إنه لكذلك و ليس بمحمد صلى الله عليه و آله (۲) قال السيد إنك ما عملت (۳) إلا لدا أ لم يخبرنا سـفرنا و أصحابنا فيما تجسسنا من خبره أن ولديه الذكرين القرشيه و القبطيه بـادا يعنى هلكا و غودر محمـد كقرن الأعضب مؤف على ضـريحه فلو كان له بقيه لكان لک بـذلک مقالا إذا وليت (۴) أبناؤه الذى تذكر (۵) قـال حارثه العبر لعمرو الله كثيره و الاعتبار بها قليل و الـدليل مؤف (۶) على سـنن السبيل إن لم يعش (۷) عنه نـاظر و كما أن الأبصار الرمـده لا تسـتطيع النظر فى قرص الشـمس لسـقمها فكـذلک البصائر القصـيره لا تتعلق بنور الحكمه لعجزهـا ألاـ و من كـان كـذلک فلسـتماه و أشـار إلى السـيد و العاقب أنكما و يمين الله لمحجوجان بما آتاكم الله عز و جل من ميراث الحكمه و استودعكما من بقايا الحجه ثم بما أوجب لكما من الشرف و المنزله فى الناس فقد جعل الله عز و جل من آتاه (۸) سـلطانا ملوكا للناس و أربابا و جعلكما حكما (۹) و قوامـا على ملوک (۱۰) ملتنـا و ذاده لهم يفزعون إليكمـا فى دينهم و لا تفزعان إليهم و تأمرانهم فيأتمرون (۱۱) لكما و حق لكل ملک أو موطئ الأكناف (۱۲) أن يتواضع لله عز و جل إذ رفعه

ص: ۳۰۴

۱- اشاد بـذكره: رفعه بالثناء: أقول: فى المصـدر: «كلها قد أنشدتما حقّ و لا وحشه مع (من خ) الحق» و لعله مصـحف كل ما قد أنشدتما.

۲- فى المصدر: أ ليس بمحمد؟.

۳- علمت لالد خ ل.

۴- اذ أولت خ ل. أقول: فى المصدر. اذ اولت.

۵- فى المصدر: يذكر. «نذكر خ ل».

۶- موفر.

۷- عشى: ساء بصره بالليل و النهار، أو أبصر بالنهار و لم يبصر بالليل.

۸- فى المصدر: من اتاه «اناته ظ».

۹- حكاما خ ل.

۱۰- على الملوک خ ل.

۱۱- فيأمرون خ ل.

۱۲- فى المصدر: و موطئ الاكتاف «الاكناف خ ل».

و أن ينصح لله عز و جل فی عباده و لا یدهن فی أمره و ذکرتما محمدا بما حکمت له به الشهادات الصادقه و بینته فیه الأسفار المستحفظه و رأیتماه مع ذلک مرسلا إلی قومه لا- إلی الناس جمیعا و أن لیس بالخاتم الحاشر و لا- الوارث العاقب لأنکما زعمتماه أبتر أ لیس کذلک قالا نعم قال أ رأیتکما لو کان له بقیه و عقب هل کنتما ممترین (۱) لما تجدان و بما تکذبان (۲) من الوراثه و الظهور علی النوامیس أنه النبی الخاتم و المرسل إلی کافه البشر قالا لا قال أ فلیس هذا القیل لهذه الحال مع طول اللوائم و الخصائم عندکما مستقر (۳) قالا- أجل قال الله أکبر قالا- کبرت تکبیرا فما دعاک إلی ذلک قال حارثه الحق أبلج و الباطل لجلج و لنقل ماء البحر و لشق الصخر أهون من إماته ما أحیاه الله عز و جل و إحیاء (۴) ما أماته الآن فاعلما أن محمدا غیر أبتر (۵) و أنه الخاتم الوارث و العاقب الحاشر حقا فلا نبی بعده و علی أمته تقوم الساعه و یرث الله الأرض و من علیها و أن من ذریته الأمیر الصالح الذی بینتما و نبأتما أنه یملک مشارق الأرض و مغاربها و یظهره عز و جل بالخفیه (۶) الإبراهیمیه علی النوامیس کلها قالا- أولی لک یا حارثه لقد أغفلناک (۷) و تأبی إلا- مراوغه کالثعالبه (۸) فما تسأم المنازعه و لا- تمل من المراجعه و لقد زعمت مع ذلک عظیما فما برهانک به قال أما و جدکما لأنبئکما (۹) ببرهان یجیر من الشبهه و یشفی به جوی الصدور ثم أقبل علی أبی حارثه حصین بن علقمه شیخهم و أسقفهم الأول فقال إن رأیت أیها الأب الأثیر أن تؤنس قلوبنا و تثلج صدورنا بإحضار الجامعه و الزاجره قالوا

۱- فی المصدر: تمتریان. «ممتریان خ ل».

۲- و ما تذکران ظ ل.

۳- فی المصدر: مستقرا.

۴- او احیاء خ ل.

۵- غیر ما ابتر خ ل.

۶- بالحنفیه خ ل. أقول: فی المصدر: بالحنفیه. «بالخیفیه خ ل).

۷- اعضلناک خ ل. أعقلناک خ ل. أقول: فی المصدر «اغفلناک» أی وجدناک غافلا. او ترکناک غیر فهم لما قلنا، من قولهم: اغفل الکتاب: ترکه مبهما غیر معجم.

۸- کالثعاله خ ل.

۹- لانبئتکما خ ل.

و كـان هـذا المجلس الرابع من اليوم الرابع و ذلـك لما حلقت الشـمس و ركـدت و فى زمن قيظ شديـد فأقبلا على حارثه فقالا أرج هـذا إلى غـد فقـد بلغت القلوب منا الصـدور فتفرقوا على إحضار الزاجره و الجامعه من غـد للنظر فيهما و العمل بما يتراءان (١) منهما فلما كان من الغد صار أهل نجران إلى بِيعَتِهِمْ لاعتبار ما أجمع صاحباهم مع حارثه على اقتباسه و تبينه (٢) من الجامعه و لما رأى السيد و العاقب اجتماع الناس لـذلك قطع بهما لعلمهما بصواب قول حارثه و اعترضاه ليصـدانه عن تصـفح الصـحف على أعين النـاس و كانا من شياطين الإنس فقال السيد إنك قـد أكثرت و أمللت فض (٣) الحـديث لنا مع فضه (۴) و دعنا من تبيانه فقال حارثه و هل هذا إلا منك و صاحبك فمن الآن فقولا ما شـئتما فقال العاقب ما من مقال إلا ما قلنا (۵) و سنعود فنخبر بعـد ذلـك لك تخبيرا غير كاتمين لله عز و جل من حجه و لا جاحـدين له آيه و لا مفترين مع ذلك على الله عز و جل لعبـد أنه مرسل منه و ليس برسوله فنحن نعترف يا هذا بمحمد صـلى الله عليه و آله أنه رسول من الله عز و جل إلى قومه من بنى إسماعيل عليه السـلام فى غير (۶) أن يجب له بـذلك على غيرهم من عرب النـاس و لاـ أعـاجمهم تباعه و لا طاعه بخروج له عن مله و لا دخول معه فى مله إلا الإقرار له بالنبوه و الرساله إلى أعيان قومه و دينه.

قـال حـارثه و بم شـهدتما له بـالنبوه و الأمر قالا حيث جاءتنا فيه البينه من تباشـير الأناجيل و الكتب الخاليه فقال منـذ وجب هـذا لمحمـد صـلى الله عليه و آله عليكمـا فى طويـل الكلام و قصيره و بـدئه و عوده فمن أين زعمتما أنه ليس بالوارث الحاشـر و لا المرسل إلى كافه البشر قالا لقد علمت و علمنا فما نمترى بأن حجه الله

١- يثيران خ ل. فى القاموس، ثور القرآن: بحث عن علمه، منه قدّس سرّه.

٢- تبيينه خ ل. أقول: فى المصدر: تبينه «تتبعه خ ل».

٣- قص خ ل «قض خ ل».

۴- قصه خ ل. أقول: فى المصدر: قض الحديث لنا مع قضه، و دعنا من (مع خ ل) تبيانه.

۵- فى المصدر: الا قلنا و سنعود فنخبر بعض ذلك لك تخبيرا «تخبرا خ ل».

۶- من غير خ ل. أقول: فى المصدر: فى غير أنّ نجب.

عز و جل لن ينتهى (١) أمرها و إنها كلمه الله جاريه فى الأعقاب ما اعتقب الليل و النهار و ما بقى من الناس شخصان و قد ظننا من قبل أن محمدا صلى الله عليه و آله ربها و أنه القائد بزمامها فلما أعقمه الله عز و جل بمهلك الذكوره من ولده علمنا أنه ليس به لأن محمدا أبتر و حجه الله عز و جل الباقيه و نبيه الخاتم بشهاده كتب الله عز و جل المنزله ليس بأبتر فإذا هو نبى يأتى (٢) و يخلد بعد محمد صلى الله عليه و آله اشتق اسمه من اسم محمد و هو أحمد الذى نبأ المسيح عليه السلام باسمه و بنبوته و رسالاته الخاتمه و بملكه (٣) ابنه القاهره الجامعه للناس جميعا على ناموس الله عز و جل الأعظم ليس بظهره دينه (۴) و لكنه من ذريته و عقبه يملك قرى الأرض و ما بينهما (۵) من لوب و سهل و صخر و بحر ملكا مورثا موطأ و هذا نبأ أحاطت سفره الأناجيل به علما و قد أوسعناك بهذا القيل سمعا و عدنا لك به آنفه بعد سالفه فما إربك إلى تكراره. قال حارثه قد أعلم أنا (۶) و إياكما فى رجع من القول منذ ثلاث و ما ذاك إلا ليذكر ناس و يرجع فارط و يطمئن (٧) لنا الكلم و ذكرتما نبيين يبعثان يعتقبان بين مسيح الله عز و جل و الساعه قلتما و كلاهما من بنى إسماعيل أولهما محمد بيثرب و ثانيهما أحمد العاقب و أما محمد صلى الله عليه و آله أخو قريش هذا القاطن بيثرب فإنا به حق مؤمن أجل و هو و المعبود أحمد الذى نبأت به كتب الله عز و جل و دلت عليه آياته و هو حجه الله عز و جل و رسوله صلى الله عليه و آله الخاتم الوارث حقا و لا نبوه و لا رسول لله عز و جل و لا حجه بين ابن البتول و الساعه غيره بلى و من كان منه من ابنته البهلوله (٨) الصديقه فأنتما ببلاغ الله إليكما (٩) من

ص: ٣٠٧

١- فى المصدر: لم ينته امرها.

٢- ثان خ ل.

٣- فى المصدر: و يملك ابنه القاهر «القاهره».

۴- فى المصدر: «ليس بمظهره دينه» و لعلّ الصحيح ما فى المتن و الظهره بكسر الظاء فسكون: العون.

۵- بينها خ ل.

۶- انى خ ل.

٧- و تطمئن خ ل. فى المصدر: و تظهر لنا الكلم. «و يطمئن لنا الكلام خ ل».

٨- البتوله خ ل.

٩- فى المصدر: لكنكما.

نبوه محمد صلى الله عليه و آله فى أمر مستقر و لو لا انقطاع نسله لما ارتبتما فيما زعمتما به أنه السابق العاقب قالا أجل إن ذلك لمن أكبر أماراته عندنا قال فأنتما و الله فيما تزعمان من نبى ثان من بعده فى أمر ملتبس و الجامعه فى ذلك يحكم (۱) بيننا فتنادى الناس من كل ناحيه و قالوا الجامعه يا با حارثه الجامعه و ذلك لما مسهم فى طول تحاور الثلاثه من السامه و الملل و ظن القوم مع ذلك أن الفلج (۲) لصاحبهما (۳) بما كانا يدعيان فى تلك المجالس من ذلك فأقبل (۴) أبو حارثه إلى علج واقف منه أمما فقال امض يا غلام فأت بها فجاء بالجامعه يحملها على رأسه و هو لا يكاد يتماسك بها لثقلها.

قال فحدثنى رجل صدق من النجرانيه ممن كان يلزم السيد و العاقب و يخف لهما فى بعض أمورهما و يطلع على كثير من شأنهما قال لما حضرت الجامعه بلغ ذلك من السيد و العاقب كل مبلغ لعلمهما بما يهجمان عليه فى تصفحها من دلائل رسول الله صلى الله عليه و آله و صفته و ذكر أهل بيته و أزواجه و ذريته و ما يحدث فى أمته و أصحابه من بوائق الأمور من بعده إلى فناء الدنيا و انقطاعها فأقبل أحدهما على صاحبه فقال هذا يوم ما بورك لنا فى طلوع شمسه لقد شهدته أجسامنا و غابت عنه آراؤنا بحضور طغامنا (۵) و سفلتنا و لقلما شهد سفهاء قوم مجمعه (۶) إلا كانت لهم الغلبه قال الآخر فهم شر غالب لمن غلب إن أحدهم ليفتق بأدنى كلمه و يفسد فى بعض ساعته (۷) ما لا يستطيع الآسى الحليم له رتقا و لا الخولى النفيس إصلاحا له فى حول مجرم ذلك لأن السفيه هادم و الحليم بان و شتان بين البناء و الهدم قال فانتهز حارثه الفرصه فأرسل فى خفيه (۸) و

ص: ۳۰۸

۱- تحکم خ.

۲- فى نسخه من المصدر: الفلح.

۳- لصاحبيهما خ ل.

۴- فانفتل خ. فى القاموس: انفتل وجهه عنهم: صرفه. منه قدّس سرّه.

۵- فى المصدر: طغاتنا.

۶- مجمعهم خ ل.

۷- فى المصدر: فى بعض ساعه.

۸- فى خيفه خ ل.

سر إلى النفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله فاستحضرهم استظهارا بمشهدهم فحضروا فلم يستطع الرجلان فض ذلك المجلس و لا إرجاءه و ذلك لما تبينا من تطلع عامتهما من نصارى نجران إلى معرفه ما تضمنت الجامعه من صفه رسول الله صلى الله عليه و آله و انبعاثهم (۱) له مع حضور رسل رسول الله لذلك و تأليب حارثه عليهما فيه و صغو أبى حارثه شيخهم إليه قال قال لى ذلك الرجل النجرانى فكان الرأى عندهما أن ينقاد المائد همهما (۲) من هذا الخطب و لا يظهران شماسا منه (۳) و لا نفورا حذار (۴) أن يطرقا الظنه فيه إليهما و أن يكونا أيضا أول معتبر للجامعه و مستحث لها لئلا يفتات فى شىء من ذلك المقام و المنزله عليهما ثم يستبينان الصواب فى الحال و يستنجدانه ليأخذان بموجبه فتقدما لما تقدم فى أنفسهما من ذلك إلى الجامعه و هى بين يدى أبى حارثه و حاذاهما حارثه بن أثال (۵) و تطاولت إليهما فيه الأعناق و حفت رسل رسول الله صلى الله عليه و آله بهم فأمر أبو حارثه بالجامعه ففتح طرفها (۶) و استخرج منها صحيفه آدم الكبرى المستودعه علم ملكوت الله عز و جل جلاله و ما ذرأ و ما برأ فى أرضه و سمائه و ما وصلهما جل جلاله به من ذكر عالميه و هى الصحيفه التى ورثها شيث من أبيه آدم عليه السلام عما دعا من الذكر المحفوظ فقرأ (۷) القوم السيد و العاقب و حارثه فى الصحيفه تطلبا لما تنازعوا فيه من نعت رسول الله صلى الله عليه و آله و صفته و من حضرهم يومئذ من الناس إليهم

۱- و ابتغائهم خ ل أقول: فى المصدر: و انبعاث له.

۲- لما بدههما خ ل. أقول: دهم الامر، غشيه. و بده الرجل: بغته. فاجأه.

۳- فى المصدر: شماسا منهم «منه خ ل».

۴- حذارا أن خ ل.

۵- فى المصدر: اثاك (اثال خ ل).

۶- فى المصدر: طرفها (طرقها خ ل).

۷- قال الجوهرىّ: قروت البلاد قروا، و أقريتها و استقريتها: إذا تتبعتها تخرج من أرض إلى أرض، قال الأصمعى يقال: الناس قوارى اللّه فى الأرض أى شهداء اللّه، اخذ من أنهم يقرون الناس، أى يتبعونهم فينظرون إلى أعمالهم انتهى. و أقول: حمله على هذا المعنى أحسن من حمله على القراءه المهموزه منه عفى عنه.

مضجون (۱) مرتقبون لما يستدرك من ذكرى ذلك

فألفوا فى المسباح (۲) الثانى من فواصلها (۳) بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا الْحَيُّ الْقَيُّومُ مُعَقِّبُ الدُّهُورِ وَ فَاصِلُ الْأُمُورِ سَبَقْتُ (۴) بِمَشَيَّتِي الْأَسْبَابَ وَ ذَلَّلْتُ بِقُدْرَتِي الصِّعَابَ فَأَنَا الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ أَرْحَمُ وَ أَتَرَحَّمُ (۵) سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي وَ عَفْوِي عُقُوبَتِي خَلَقْتُ عِبَادِي لِعِبَادَتِي وَ أَلْزَمْتُهُمْ حُجَّتِي أَلَا إِنِّي بَاعِثٌ فِيهِمْ رُسُلِي وَ مُنْزِلٌ عَلَيْهِمْ كُتُبِي أُبْرِمُ (۶) ذَلِكَ مِنْ لَدُنْ أَوَّلِ مَذْكُورٍ مِنْ بَشَرٍ إِلَى أَحْمَدَ نَبِيِّي وَ خَاتَمِ رُسُلِي ذَاكَ الَّذِى أَجْعَلُ عَلَيْهِ صَلَوَاتِى (۷) وَ أَسْلُكُ فِي قَلْبِهِ بَرَكَاتِي وَ بِهِ أُكَمِّلُ أَنْبِيَائِي وَ نُذُرِي قَالَ آدَمُ عليه السلام إِلَهِى مَنْ هَؤُلَاءِ الرُّسُلُ وَ مَنْ أَحْمَدُ هَذَا الَّذِى رَفَعْتَ وَ شَرَّفْتَ قَالَ كُلٌّ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ وَ أَحْمَدُ عَاقِبُهُمْ وَ وَارِثُهُمْ (۸) قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْتَ بَاعِثُهُمْ وَ مُرْسِلُهُمْ قَالَ بِتَوْحِيدِي ثُمَّ أُقَفِّي ذَلِكَ بِثَلَاثِمِائَةٍ (۹) وَ ثَلَاثِينَ شَرِيعَةً أُنَظِّمُهَا وَ أُكَمِّلُهَا لِأَحْمَدَ جَمِيعاً فَأَذِنْتُ (۱۰) لِمَنْ جَاءَنِي بِشَرِيعَةٍ مِنْهَا مَعَ الْإِيمَانِ بِي وَ بِرُسُلِي أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ.

ثم ذكر ما جملته أن الله تعالى عرض على آدم عليه السلام معرفه الأنبياء عليهم السلام و ذريتهم و نظر (۱۱) إليهم آدم عليه السلام ثم قال ما هذا لفظه ثم نظر آدم عليه السلام إلى نور قد لمع فسد الجو المنخرق فأخذ بالمطالع من المشارق ثم سرى كذلك حتى طبق المغارب ثم سما حتى بلغ ملكوت السماء فنظر فإذا هو نور محمد رسول الله صلى الله عليه و آله و إذا الأكناف به قد تضوعت طيبا و إذا أنوار أربعه قد اكتنفته عن يمينه

۱- مصغون خ ل و فى النسخه القديمه: مصبحون، و مضجون اصوب. منه قدّس سرّه أقول: فى المصدر: يصيحون. «مصيحون خ ل».

۲- استظهر فى هامش المصدر: ان الصحيح: المصباح.

۳- من فواضلها خ.

۴- سببت خ ل.

۵- فى المصدر: ارحم ترحم.

۶- أبرم: أحكم.

۷- و رحمتى خ.

۸- خلى المصدر عن كلمه «و وارثهم».

۹- شريعه خ ل.

۱۰- اذن له فى الشى ء: أباحه له. اجازه. و فى المصدر: اذنت «اذن خ ل».

۱۱- و نظرهم خ ل. أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

و شماله و من خلفه و أمامه أشبه شی ء به أرجا و نورا و یتلوها أنوار من بعدها تستمد منها و إذا هی شبیهه بها فی ضیائها و عظمها و نشرها ثم دنت منها فتکللت علیها و حفت بها و نظر فإذا أنوار من بعد ذلک فی مثل عدد الکواکب و دون منازل الأوائل جدا جدا و بعض هذه أضوأ من بعض و هم فی ذلک متفاوتون (۱) جدا ثم طلع علیه سواد کاللیل و کالسیل ینسلون من کل وجهه و أوب فأقبلوا کذلک حتی ملئوا القاع (۲) و الأکم فإذا هم أقبح شی ء صورا و هیئه و أنتنه ریحا فبهر آدم صلی الله علیه ما رأی من ذلک و

قَالَ یَا عَالِمَ الْغُیُوبِ وَ غَافِرَ الذُّنُوبِ (۳) وَ یَا ذَا الْقُدْرَهِ الْقَاهِرَهِ (۴) وَ الْمَشِیَّهِ الْغَالِبَهِ مَنْ هَذَا الْخَلْقُ السَّعِیدُ الَّذِی کَرَّمْتَ وَ رَفَعْتَ عَلَی الْعَالَمِینَ وَ مَنْ هَذِهِ الْأَنْوَارُ الْمُکْتَنِفَهُ لَهُ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا آدَمُ هَذَا وَ هَؤُلَاءِ وَسِیلَتُکَ وَ وَسِیلَهُ مَنْ أَسْعَدْتُ مِنْ خَلْقِی هَؤُلَاءِ السَّابِقُونَ الْمُقَرَّبُونَ وَ الشَّافِعُونَ الْمُشَفَّعُونَ وَ هَذَا أَحْمَدُ سَیِّدُهُمْ وَ سَیِّدُ بَرِیَّتِی اخْتَرْتُهُ بِعِلْمِی وَ اشْتَقَقْتُ (۵) اسْمَهُ مِنِ اسْمِی فَأَنَا الْمَحْمُودُ وَ هُوَ مُحَمَّدٌ (۶) وَ هَذَا صِنْوُهُ وَ وَصِیُّهُ آزَرْتُهُ (۷) بِهِ وَ جَعَلْتُ بَرَکَاتِی وَ تَطْهِیرِی فِی عَقِبِهِ وَ هَذِهِ سَیِّدَهُ إِمَائِی وَ الْبَقِیَّهُ فِی عِلْمِی مِنْ أَحْمَدَ نَبِیِّی وَ هَذَانِ السِّبْطَانِ وَ الْخَلَفَانِ لَهُمْ وَ هَذِهِ الْأَعْیَانُ الضَّارِعُ (۸) نُورُهَا أَنْوَارُهُمْ بَقِیَّهٌ مِنْهُمْ أَلَا إِنَّ کُلًّا اصْطَفَیْتُ وَ طَهَّرْتُ وَ عَلَی کُلٍّ بَارَکْتُ وَ تَرَحَّمْتُ فَکُلًّا بِعِلْمِی جَعَلْتُ قُدْوَهَ عِبَادِی وَ نُورَ بِلَادِی وَ نَظَرَ فَإِذَا شَبَحٌ (۹) فِی آخِرِهِمْ یَزْهَرُ فِی ذَلِکَ الصَّفِیحِ کَمَا یَزْهَرُ کَوْکَبُ الصُّبْحِ لِأَهْلِ الدُّنْیَا فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی وَ بِعَبْدِی هَذَا السَّعِیدِ أَفُکُّ عَنْ عِبَادِیَ الْأَغْلَالَ وَ أَضَعُ عَنْهُمُ الْآصَارَ وَ أَمْلَأُ أَرْضِی

۱- و هی فی ذلک متفاوته خ ل. أقول: فی المصدر: و هی فی ذلک متفاوتون.

۲- البقاع خ ل.

۳- و یا غافر الذنوب خ ل.

۴- فی المصدر: الباهره «القاهره خ ل».

۵- فی المصدر: اشققت. «اشتققت خ ل».

۶- و هذا احمد خ.

۷- آزره: عاونه و أزره و ازره: قواه.

۸- الصادع خ ل.

۹- إلی شبح خ ل أقول: فی المصدر: فاذا شیخ.

بِهِ حَنَاناً وَ رَأْفَةً وَ عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ مِنْ قَبْلِهِ قَسْوَةً وَ قَشْعَرِيَّةً (١) وَ جَوْراً قَالَ آدَمُ رَبِّ إِنَّ الْكَرِيمَ (٢) مَنْ كَرَّمْتَ وَ إِنَّ الشَّرِيفَ (٣) مَنْ شَرَّفْتَ وَ حَقٌّ يَا إِلَهِي لِمَنْ رَفَعْتَ وَ أَعْلَيْتَ أَنْ يَكُونَ كَذَلِكَ فَيَا ذَا النِّعَمِ الَّتِي لَا تَنْقَطِعُ وَ الْإِحْسَانِ الَّذِي لَا يُجَازَى (۴) وَ لَا يَنْفَدُ بِمَ بَلَغَ عِبَادُكَ هَؤُلَاءِ الْعَالُونَ (۵) هَذِهِ الْمَنْزِلَةَ مِنْ شَرَفِ عَطَائِكَ وَ عَظِيمِ فَضْلِكَ وَ حِبَائِكَ كَذَلِكَ (۶) مَنْ كَرَّمْتَ مِنْ عِبَادِكَ الْمُرْسَلِينَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ عَالِمُ الْغُيُوبِ وَ مُضْمَرَاتِ الْقُلُوبِ أَعْلَمُ مَا لَمْ يَكُنْ مِمَّا يَكُونُ كَيْفَ يَكُونُ وَ مَا لَا يَكُونُ كَيْفَ لَوْ كَانَ يَكُونُ وَ إِنِّي اطَّلَعْتُ يَا عَبْدِي فِي عِلْمِي عَلَى قُلُوبِ عِبَادِي فَلَمْ أَرَ فِيهِمْ أَطْوَعَ لِي وَ لَا أَنْصَحَ لِخَلْقِي مِنْ أَنْبِيَائِي وَ رُسُلِي فَجَعَلْتُ لِذَلِكَ فِيهِمْ رُوحِي وَ كَلِمَتِي وَ أَلْزَمْتُهُمْ عِبْءَ حُجَّتِي (٧) وَ اصْطَفَيْتُهُمْ عَلَى الْبَرَايَا بِرِسَالَتِي (٨) وَ وَحْيِي ثُمَّ أَلْقَيْتُ بِمَكَانَاتِهِمْ (٩) تِلْكَ فِي مَنَازِلِهِمْ حَوَامَّهُمْ (١٠) وَ أَوْصِيَاءَهُمْ مِنْ بَعْدُ فَأَلْحَقْتُهُمْ بِأَنْبِيَائِي وَ رُسُلِي وَ جَعَلْتُهُمْ مِنْ بَعْدِهِمْ وَدَائِعَ حُجَّتِي (١١) وَ الْأُسَاةَ (١٢) فِي بَرِيَّتِي لِأَجْبُرَ بِهِمْ كَسْرَ عِبَادِي وَ أُقِيمَ بِهِمْ أَوَدَهُمْ ذَلِكَ أَنِّي بِهِمْ وَ بِقُلُوبِهِمْ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ثُمَّ اطَّلَعْتُ فِي قُلُوبِ (١٣) الْمُصْطَفَيْنَ مِنْ رُسُلِي فَلَمْ أَجِدْ فِيهِمْ أَطْوَعَ لِي وَ لَا أَنْصَحَ لِخَلْقِي مِنْ مُحَمَّدٍ خِيَرَتِي وَ خَالِصَتِي فَاخْتَرْتُهُ عَلَى عِلْمٍ (١۴) وَ رَفَعْتُ ذِكْرَهُ إِلَى ذِكْرِي ثُمَّ وَجَدْتُ (١۵)

١- شقوه خ ل «قعسريه خ ل».

٢- ان الكريم كل الكريم خ.

٣- و ان الشريف حقّ الشريف خ.

۴- لا يجارى خ.

۵- العالمون خ.

۶- فى المصدر: و كذلك.

٧- فى نسخه من المصدر: «اعباء حجتى» أقول: العب ء: الثقل و الحمل. جمعه أعباء.

٨- برسالاتى خ ل.

٩- ثم ابقيت مكاناتهم خ ل.

١٠- قلوب حوامهم خ ل. أقول: حوامهم: أى أقرباؤهم.

١١- فى المصدر: «حوامهم و اوصياءهم من بعدهم ودائع حجتى» و هو يخلو عما بقى.

١٢- و الساده خ ل. و الاساه جمع الاسوه بمعنى القدوه منه قدّس سرّه.

١٣- فى المصدر: على قلوب.

١۴- على علمى خ ل.

١۵- ثم وجدت كذلك.

قُلُوبَ حَامَّتِهِ اللَّاتِی مِنْ بَعْدِهِ عَلَی صِبْغَهِ (۱) قَلْبِهِ فَأَلْحَقْتُهُمْ (۲) بِهِ وَ جَعَلْتُهُمْ وَرَثَهَ كِتَابِی وَ وَحْیِی وَ أَوْكَارَ (۳) حِكْمَتِی وَ نُورِی وَ آلَیْتُ بِی أَنْ لَا أُعَذِّبَ بِنَارِی مَنْ لَقِیَنِی مُعْتَصِماً بِتَوْحِیدِی وَ حَبْلِ مَوَدَّتِهِمْ أَبَداً.

ثم أمرهم أبو حارثه أن یصیروا إلی صحیفه شیث الكبری التی انتهی میراثها إلی إدریس النبی صلی الله علیه قال و كان كتابتها (۴) بالقلم السریانی القدیم و هو الذی كتب به من بعد نوح علیه السلام من ملوك الهیاطله و هم النمارده قال فاقتص (۵) القوم الصحیفه و أفضوا منها إلی هذا الرسم قالوا (۶) اجتمع إلی إدریس علیه السلام قومه و صحابته و هو (۷) یومئذ فی بیت عبادته من أرض كوفان فخبرهم فیما اقتص (۸) علیهم قال إن بنی أبیكم آدم علیه السلام لصلبه (۹) و بنی بنیه و ذریته (۱۰) اختصموا فیما بینهم و قالوا أی الخلق عندكم أكرم علی الله عز و جل و أرفع لدیه مكانه و أقرب منه منزله فقال بعضهم أبوكم آدم علیه السلام خلقه الله عز و جل بیده و أسجد له ملائكته و جعله الخلیفه فی أرضه و سخر له جمیع خلقه و قال آخرون بل الملائكه الذین لم یعصوا الله عز و جل و قال بعضهم لا بل حمله العرش الثمانیه العظماء من الملائكه المقربین (۱۱) و قال بعضهم لا بل رؤساء الملائكه الثلاثه (۱۲) جبرئیل و میكائیل و إسرافیل علیهم السلام

و قال بعضهم لا بل أمین الله جبرئیل علیه السلام فانطلقوا إلی آدم صلی الله علیه فذكروا الذی (۱۳) قالوا و اختلفوا فیه فَقَالَ یَا بَنِیَّ أَنَا (۱۴) أُخْبِرُكُمْ بِأَكْرَمِ الْخَلَائِقِ جَمِیعاً عَلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّهُ وَ اللَّهِ لَمَّا (۱۵) أَنْ نَفَخَ فِیَ

۱- علی صفه خ ل.

۲- و ألحقتهم خ ل.

۳- و اركان خ ل.

۴- كتابها خ ل.

۵- فافتض خ ل.

۶- فی المصدر: قال.

۷- وهم خ ل.

۸- بما اقتص خ ل.

۹- فی المصدر: الصلبیه.

۱۰- و ذریتهم خ ل.

۱۱- ما بین المعقفتین لیس فی المصدر.

۱۲- المقربین خ ل.

۱۳- فذكروا له الذی.

۱۴- انی خ ل.

۱۵- ما عدا خ ل.

الرُّوحَ حَتَّى اسْتَوَيْتُ جَالِساً فَبَرَقَ لِيَ (۱) الْعَرْشُ الْعَظِيمُ فَنَظَرْتُ فِيهِ فَإِذَا فِيهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فُلَانٌ أَمِينُ اللَّهِ فُلَانٌ أَمِينُ (۲) اللَّهِ فُلَانٌ خِيَرَةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَذَكَرَ عِدَّةَ أَسْمَاءٍ (۳) مَقْرُونَةٍ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ عَلَيْهِمْ قَالَ آدَمُ عليه السلام ثُمَّ لَمْ أَرَ فِي السَّمَاءِ مَوْضِعَ أَدِيمٍ أَوْ قَالَ صَفِيحٍ مِنْهَا إِلَّا وَ فِيهِ مَكْتُوبٌ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ مَا مِنْ مَوْضِعٍ فِيهِ مَكْتُوبٌ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِلَّا وَ فِيهِ مَكْتُوبٌ خَلْقاً لَا خَطّاً مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ مَا مِنْ مَوْضِعٍ فِيهِ مَكْتُوبٌ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا وَ فِيهِ مَكْتُوبٌ فُلَانٌ (۴) خِيَرَةُ اللَّهِ فُلَانٌ (۵) صَفْوَةُ اللَّهِ فُلَانٌ (۶) أَمِينُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَذَكَرَ عِدَّةَ أَسْمَاءٍ يَنْتَظِمُ (۷) الْحِسَابُ الْمَعْدُودُ (۸) قَالَ آدَمُ عليه السلام فَمُحَمَّدٌ صلى الله عليه و آله يَا بُنَيَّ وَ مَنْ خُطَّ مِنْ تِلْكَ الْأَسْمَاءِ مَعَهُ أَكْرَمُ الْخَلَائِقِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ جَمِيعاً.

ثم ذكر أن أبا حارثه سأل السيد و العاقب أن يقفا على صلوات إبراهيم عليه السلام الذى جاء بها الأملاك من عند الله عز و جل فقنعوا بما وقفوا عليه فى الجامعه قال أبو حارثه لا بل شارفوها بأجمعها و اسبروها فإنه أصرم للغدور (۹) و أرفع لحكه (۱۰) الصدور و أجدر أن لا ترتابوا فى الأمر من بعد فلم يجدا من المصير إلى قوله من بد فعمد القوم إلى تابوت إبراهيم عليه السلام قال (۱۱) و كان الله عز و جل بفضله على من يشاء من خلقه قد اصطفى إبراهيم عليه السلام بخلته و شرفه بصلواته و بركاته و جعله قبله و إماما لمن يأتى من بعده و جعل النبوه و الإمامه و الكتاب فى ذريته يتلقاها آخر عن أول و ورثه تابوت آدم عليه السلام المتضمن للحكمه و العلم الذى فضله الله عز و جل به على الملائكه طرا فنظر إبراهيم

۱- الى خ ل.

۲- صفوه ظ.

۳- اسماء الأئمّه. خ ل.

۴- على خ ل.

۵- الحسن خ ل.

۶- الحسين خ ل.

۷- فى المصدر: تنتظم.

۸- فذكر الأئمّه من أهل بيته عليهم السلام واحدا بعد واحد الى القائم بامر اللّه، قال خ ل.

۹- الغدور: كثير الغدر. أقول: الكلمه فى نسخه المصنّف تشبه «العذور».

۱۰- الحسكه خ ل.

۱۱- فى المصدر: قال: و فيه ظ.

عليه السلام فی ذلک التابوت فأبصر فیه بیوتا بعدد ذوی العزم من الأنبیاء المرسلین و أوصیائهم من بعدهم و نظر فإذا بیت محمد صلی الله علیه و آله آخر الأنبیـاء عن یمینه علی بن أبی طالب علیهما السـلام آخـذ بحجزته فإذا شـکل عظیم یتلألأ نورا فیه هـذا صنوه و وصیه المؤید بالنصر

فَقَالَ إِبْرَاهِیمُ علیه السـلام إِلَهِی وَ سَیِّدِی مَنْ هَذَا الْخَلْقُ الشَّرِیفُ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ هَذَا عَبْدِی وَ صِفْوَتِی الْفَاتِحُ الْخَاتِمُ وَ هَذَا وَصِیُّهُ الْوَارِثُ قَالَ رَبِّ مَا الْفَاتِحُ الْخَاتِمُ قَالَ هَذَا مُحَمَّدٌ خِیَرَتِی وَ بِکْرُ فِطْرَتِی وَ حُجَّتِیَ الْکُبْرَی فِی بَرِیَّتِی نَبَّأْتُهُ وَ اجْتَبَیْتُهُ إِذ [إِذَا] آدَمُ (۱) بَیْنَ الطِّینِ وَ الْجَسَدِ ثُمَّ إِنِّی بَاعِثُهُ عِنْدَ انْقِطَاعِ الزَّمَانِ لِتَکْمِلَهِ دِینِی وَ خَاتِمٌ (۲) بِهِ رِسَالاتِی وَ نُذُرِی وَ هَذَا عَلِیٌّ أَخُوهُ وَ صِدِّیقُهُ الْأَکْبَرُ آخَیْتُ بَیْنَهُمَا وَ اخْتَرْتُهُمَا وَ صَلَّیْتُ وَ بَارَکْتُ عَلَیْهِمَا وَ طَهَّرْتُهُمَا وَ أَخْلَصْتُهُمَا وَ الْأَبْرَارَ مِنْهُمَا وَ ذُرِّیَّتَهُمَا قَبْلَ أَنْ أَخْلُقَ سَمَائِی وَ أَرْضِی وَ مَا فِیهِمَا وَ بَیْنَهُمَا مِنْ خَلْقِی ذَلِکَ (۳) لِعِلْمِی بِهِمْ وَ بِقُلُوبِهِمْ إِنِّی بِعِبَادِی عَلِیمٌ خَبِیرٌ قَالَ وَ نَظَرَ إِبْرَاهِیمُ علیه السـلام فَإِذَا اثْنَا عَشَرَ عَظِیماً تَکَادُ تَلَأْلَأُ أَشْکَالُهُمْ بِحُسْنِهَا (۴) نُوراً فَسَأَلَ رَبَّهُ جَلَّ وَ تَعَالَی فَقَالَ رَبِّ نَبِّئْنِی بِأَسْمَاءِ هَذِهِ الصُّوَرِ الْمَقْرُونَهِ بِصُورَتَیْ مُحَمَّدٍ وَ وَصِیِّهِ وَ ذَلِکَ لِمَا رَأَی مِنْ رَفِیعِ دَرَجَاتِهِمْ وَ الْتِحَاقِهِمْ بِشَکْلَیْ مُحَمَّدٍ وَ وَصِیِّهِ علیه السلام فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ هَذِهِ أَمَتِی وَ الْبَقِیَّهُ مِنْ نَبِیِّی فَاطِمَهُ الصِّدِّیقَهُ الزَّاهِرَهُ (۵) وَ جَعَلْتُهَا مَعَ خَلِیلِهَا عُصْبَهً (۶) لِذُرِّیَّهِ نَبِیِّی هَؤُلَاءِ وَ هَذَانِ الْحَسَنَانِ وَ هَذَا فُلَانٌ وَ هَذَا فُلَانٌ وَ هَذَا (۷) کَلِمَتِیَ الَّتِی أَنْشُرُ بِهِ رَحْمَتِی فِی بِلَادِی وَ بِهِ أَنْتَاشُ (۸) دِینِی وَ عِبَادِی ذَلِکَ بَعْدَ إِیَاسٍ مِنْهُمْ وَ قُنُوطٍ مِنْهُمْ مِنْ غِیَاثِی فَإِذَا ذَکَرْتَ مُحَمَّداً نَبِیِّی بِصَلَوَاتِکَ فَصَلِّ عَلَیْهِمْ مَعَهُ یَا إِبْرَاهِیمُ قَالَ فَعِنْدَهَا صَلَّی

۱- فیه: إذا آدم خ ل.

۲- و أختم خ ل. أقول: فی المصدر: و خاتم به رسالتی «رسالاتی خ ل».

۳- و ذلک خ ل.

۴- فی المصدر: لحسنها.

۵- فی المصدر: الزهراء.

۶- غصنته خ ل.

۷- اشار إلی صوره القائم عجل اللّه تعالی فرجه الشریف.

۸- و به اریش خ ل.

عَلَيْهِمْ إِبْرَاهِيمُ علیه السلام فَقَالَ رَبِّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا اجْتَبَيْتَهُمْ وَ أَخْلَصْتَهُمْ إِخْلَاصاً فَأَوْحَى عَزَّ وَ جَلَّ لِيَهْنِئْكَ (۱) كَرَامَتِي وَ فَضْلِي عَلَيْكَ فَإِنِّي صَائِرٌ بِسُلَالَهِ مُحَمَّدٍ وَ مَنِ اصْطَفَيْتُ مَعَهُ مِنْهُمْ إِلَى قَنَاهِ صُلْبِكَ وَ مُخْرِجُهُمْ مِنْكَ ثُمَّ مِنْ بِكْرِكَ إِسْمَاعِيلَ علیه السلام فَأَبْشِرْ يَا إِبْرَاهِيمُ فَإِنِّي وَاصِلٌ صَلَوَاتِكَ بِصَلَوَاتِهِمْ وَ مُتَّبِعٌ ذَلِكَ بَرَكَاتِي وَ تَرَحُّمِي عَلَيْكَ وَ عَلَيْهِمْ وَ جَاعِلٌ حَنَانِي (۲) وَ حُجَّتِي إِلَى الْأَمَدِ الْمَعْدُودِ وَ الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ الَّذِي أَرِثُ فِيهِ سَمَائِي وَ أَرْضِي وَ أَبْعَثُ لَهُ خَلْقِي بِفَصْلِ قَضَائِي (۳) وَ إِفَاضَهِ رَحْمَتِي وَ عَدْلِي.

قال فلما سمع أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله ما أفضی إليه القوم من تلاوه ما تضمنت الجامعه و الصحف الدارسه من نعت رسول الله صلی الله علیه و آله و صفه أهل بيته المذكورين معه بما هم به منه و بما شاهدوا من مكانتهم عنده ازداد القوم بذلك يقينا و إيمانا و استطيروا له فرحا.

قال ثم صار القوم إلى ما نزل على موسى علیه السلام فألفوا في السفر الثاني من التوراه إني باعث في الأميين من ولد إسماعيل رسولا أنزل عليه كتابي و أبعثه بالشريعه القيمه إلى جميع خلقي أوتيه حكمتي و أؤيده بملائكتي (۴) و جنودي تكون ذريته من ابنه له مباركه باركتها ثم من شبلين لها كإسماعيل و إسحاق أصلين لشعبين عظيمين (۵) أكثرهم جدا جدا يكون منهم اثنا عشر قيما أكمل بمحمد صلی الله علیه و آله و بما أرسله به من بلاغ و حكمه ديني و أختم به أنبيائي و رسلي فعلى محمد و أمته تقوم الساعه.

فقال حارثه الآن اسفر الصبح لذي عينين و وضح الحق لمن رضي به دينا فهل في أنفسكما من مرض تستشفيان به فلم يرجعا إليه قولا.

۱- في المصدر: لتهنئك.

۲- في المصدر: حسناتي.

۳- في المصدر: لفصل قضائي.

۴- في المصدر: اوتيته حكمتي و أيدته بملائكتي.

۵- في المصدر: لشعبتين عظيمتين.

فقال أبو حارثه اعتبروا الأماره الخاتمه من قول سيدكم المسيح عليه السلام فصار القوم (۱) إلى الكتب و الأناجيل التى جاء بها عيسى صلى الله عليه

فَأَلْفَوْا فِى الْمِفْتَاحِ الرَّابِعِ مِنَ الْوَحْيِ إِلَى الْمَسِيحِ عليه السلام يَا عِيسَى يَا ابْنَ الطَّاهِرِ الْبَتُولِ (۲) اسْمَعْ قَوْلِی وَ جِدَّ فِی أَمْرِی إِنِّی خَلَقْتُکَ مِنْ غَیْرِ فَحْلٍ وَ جَعَلْتُکَ آیَهً لِلْعَالَمِینَ فَإِیَّایَ فَاعْبُدْ وَ عَلَیَّ فَتَوَکَّلْ وَ خُذِ الْکِتَابَ بِقُوَّهٍ ثُمَّ فَسِّرْهُ لِأَهْلِ سُورِیَا وَ أَخْبِرْهُمْ أَنِّی أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا الْحَیُّ الْقَیُّومُ الَّذِی لَا أَحُولُ وَ لَا أَزُولُ فَآمِنُوا بِی وَ بِرَسُولِی النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِی یَکُونُ فِی آخِرِ الزَّمَانِ نَبِیِّ الرَّحْمَهِ وَ الْمَلْحَمَهِ الْأَوَّلِ وَ الْآخِرِ قَالَ (۳) أَوَّلُ النَّبِیِّینَ خَلْقاً وَ آخِرُهُمْ مَبْعَثاً ذَلِکَ الْعَاقِبُ الْحَاشِرُ فَبَشِّرْ بِهِ بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالَ عِیسَی علیه السلام یَا مَالِکَ الدُّهُورِ وَ عَلَّامَ الْغُیُوبِ مَنْ هَذَا الْعَبْدُ الصَّالِحُ الَّذِی قَدْ أَحَبَّهُ قَلْبِی وَ لَمْ تَرَهُ عَیْنِی قَالَ ذَاکَ خَالِصَتِی وَ رَسُولِی الْمُجَاهِدُ بِیَدِهِ فِی سَبِیلِی یُوَافِقُ (۴) قَوْلُهُ فِعْلَهُ وَ سَرِیرَتُهُ عَلَانِیَتَهُ أُنْزِلُ عَلَیْهِ تَوْرَاهً (۵) حَدِیثَهً أَفْتَحُ بِهَا أَعْیُناً عُمْیاً وَ آذَاناً صُمّاً وَ قُلُوباً غُلْفاً فِیهَا یَنَابِیعُ الْعِلْمِ وَ فَهْمُ الْحِکْمَهِ وَ رَبِیعُ الْقُلُوبِ وَ طُوبَاهُ وَ طُوبَی أُمَّتِهِ قَالَ رَبِّ مَا اسْمُهُ وَ عَلَامَتُهُ وَ مَا أُکُلُ أُمَّتِهِ یَقُولُ مَلَکَ أُمَّتَهُ (۶) وَ هَلْ لَهُ مِنْ بَقِیَّهٍ یَعْنِی ذُرِّیَّهً قَالَ سَأُنَبِّئُکَ بِمَا سَأَلْتَ اسْمُهُ أَحْمَدُ مُنْتَخَبٌ (۷) مِنْ ذُرِّیَّهِ إِبْرَاهِیمَ وَ مُصْطَفًی مِنْ سُلَالَهِ إِسْمَاعِیلَ ذُو الْوَجْهِ الْأَقْمَرِ وَ الْجَبِینِ الْأَزْهَرِ رَاکِبُ الْجَمَلِ تَنَامُ عَیْنَاهُ وَ لَا یَنَامُ قَلْبُهُ یَبْعَثُهُ اللَّهُ فِی أُمَّهٍ أُمِّیَّهٍ مَا بَقِیَ اللَّیْلُ وَ النَّهَارُ مَوْلِدُهُ فِی بَلَدِ أَبِیهِ إِسْمَاعِیلَ یَعْنِی مَکَّهَ کَثِیرُ الْأَزْوَاجِ قَلِیلُ الْأَوْلَادِ نَسْلُهُ مِنْ مُبَارَکَهٍ صِدِّیقَهٍ یَکُونُ لَهُ مِنْهَا ابْنَهٌ لَهَا فَرْخَانِ سَیِّدَانِ یُسْتَشْهَدَانِ أَجْعَلُ نَسْلَ أَحْمَدَ مِنْهُمَا فَطُوبَاهُمَا وَ لِمَنْ أَحَبَّهُمَا وَ شَهِدَ أَیَّامَهُمَا فَنَصَرَهُمَا قَالَ عِیسَی علیه السلام إِلَهِی وَ مَا طُوبَی قَالَ شَجَرَهٌ فِی الْجَنَّهِ سَاقُهَا وَ أَغْصَانُهَا مِنْ ذَهَبٍ وَرَقُهَا حُلَلٌ وَ حَمْلُهَا

ص: ۳۱۷

۱- فی المصدر: فصار إلی الکتب.

۲- فی المصدر: یا بن الطاهره البتول.

۳- فانه اول خ ل.

۴- فی المصدر: یوافق «الموافق خ ل».

۵- نوراء خ ل.

۶- أی یرید بأکل امته ملک امته.

۷- منتجب خ ل.

كَشَدْيِ الْأَبْكَارِ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَ أَلْيَنُ مِنَ الزُّبْدِ وَ مَاؤُهَا مِنْ تَسْنِيمٍ لَوْ أَنَّ غُرَاباً طَارَ وَ هُوَ فَرْخٌ لَأَدْرَكَهُ الْهَرَمُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَقْطَعَهَا وَ لَيْسَ مَنْزِلٌ مِنْ مَنَازِلِ أَهْلِ الْجَنَّهِ إِلَّا وَ ظِلَالُهُ فَنَنٌ مِنْ تِلْكَ الشَّجَرَهِ.

قال فلما أتى القوم على دراسه ما أوحى الله عز و جل إلى المسيح عليه السلام من نعت محمد رسول الله صلى الله عليه و آله و صفته و ملك أمته و ذكر ذريته و أهل بيته أمسك الرجلان مخصومين و انقطع التحاور بينهم فى ذلك قال فلما فلج (۱) حارثه على السيد و العاقب بالجامعه و ما تبينوه (۲) فى الصحف القديمه و لم يتم لهما ما قدروا (۳) من تحريفها و لم يمكنهما أن يلبسا على الناس فى تأويلهما (۴) أمسكا عن المنازعه من هذا الوجه و علما أنهما قد أخطئا سبيل الصواب بذلك (۵) فصارا إلى بِيعَتِهِمْ آسفين لينظرا و يرتئيا (۶) و فزع إليهما نصارى نجران فسألوهما عن رأيهما و ما يعملان فى دينهما فقالا ما معناه تمسكوا بدينكم حتى يكشف (۷) دين محمد و سنسير إلى بنى قريش إلى يثرب و ننظر ما جاء به و إلى ما يدعو إليه قال فلما تجهز السيد و العاقب للمسير إلى رسول الله صلى الله عليه و آله بالمدينه انتدب معهما أربعه عشر راكبا من نصارى نجران هم من أكابرهم فضلا و علما فى أنفسهم و سبعون رجلا من أشراف بنى الحارث بن كعب و سادتهم قال و كان قيس بن الحصين ذو الغصه (۸) و يزيد بن عبد المدان ببلاد حضرموت فقدما نجران على تفيئه (۹) مسير قومهم فشخصا معهم فاعترز القوم فى ظهور (۱۰) مطاياهم و جنبوا (۱۱) خيلهم و أقبلوا لوجوههم حتى وردوا المدينه.

۱- أى غلب عليهما.

۲- فى المصدر: بينوه. «تبينوه خ ل».

۳- ما قدرا خ ل.

۴- فى المصدر: فى التأويل «تأويلهما خ ل».

۵- فى المصدر: سبيل الصواب، فصارا.

۶- يرتبا خ ل. كذا.

۷- حتى نكشف خ.

۸- القضيه خ ل. أقول: فى المصدر: ذو العصه «الفضه خ ل» و الكل مصحفه، و الصحيح: ذو الغصه كما فى المتن.

۹- تعبئه خ ل. أقول: فى المصدر: لقيته.

۱۰- اكوار خ ل. الاكوار جمع الكور بالضم و هو الرحل منه رحمه اللّه أقول: فى المصدر: فى اطوار. «ظهور خ ل».

۱۱- جنبه: ابعده و نحاه. جنب الخيل: قاده الى جنبه.

قال و لما استراث رسول الله صلی الله علیه و آله خبر أصحابه أنفذ إلیهم خالد بن الولید فی خیل سرحها معه لمشارفه أمرهم فألفوهم و هم عامدون إلی رسول الله صلی الله علیه و آله. قال و لما دنوا من المدینه أحب السید و العاقب أن یباهیا المسلمین و أهل المدینه بأصحابهما و بمن حف (۱) من بنی الحارث معهما فاعترضاهم فقالا لو کففتم صدور رکابکم و مسستم الأرض فألقیتم عنکم تفثکم و ثیاب سفرکم و شننتم علیکم من باقی میاهکم کان ذلک أمثل فانحدر القوم عن الرکاب فأماطوا من شعثهم و ألقوا عنهم ثیاب بذلتهم و لبسوا ثیاب صونهم من الأتحمیات (۲) و الحریر و الحبر و ذروا المسک فی لممهم و مفارقهم ثم رکبوا الخیل و اعترضوا بالرماح علی مناسج خیلهم و أقبلوا یسیرون رزدقا واحدا و کانوا من أجمل العرب صورا و أنمهم أجساما و خلقا فلما تشوفهم الناس أقبلوا نحوهم فقالوا ما رأینا وفدا أجمل من هؤلاء فأقبل القوم حتی دخلوا علی رسول الله صلی الله علیه و آله فی مسجده و حانت صلاتهم

فقاموا یصلون إلی المشرق فأراد الناس أن ینهوهم عن ذلک فکفهم رسول الله صلی الله علیه و آله ثم أمهلهم و أمهلوه ثلاثا فلم یدعهم و لم یسألوه لینظروا إلی هدیه و یعتبروا ما یشاهدون منه مما یجدون (۳) من صفته فلما کان بعد ثالثه (۴) دعاهم صلی الله علیه و آله إلی الإسلام فقالوا یا أبا القاسم ما أخبرتنا کتب الله عز و جل بشی ء من صفه النبی المبعوث من بعد الروح عیسی علیه السلام إلا و قد تعرفناه فیک إلا خله هی أعظم الخلال آیه و منزله و أجلاها أماره و دلاله قال و ما هی قالوا إنا نجد فی الإنجیل من صفه النبی الغابر من بعد المسیح أنه یصدق به و یؤمن به و أنت تسبه و تکذب به و تزعم أنه عبد قال فلم تکن خصومتهم و لا منازعتهم للنبی صلی الله علیه و آله إلا فی عیسی علیه السلام فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَا بَلْ أُصَدِّقُهُ وَ أُصَدِّقُ بِهِ وَ أُؤْمِنُ بِهِ وَ أَشْهَدُ أَنَّهُ

۱- خف خ.

۲- یقال: اتحم ای تلون بالتحمه، و هی شده السواد او الشقره. و الاتحم: الادهم و لعلّ کان لون ثیابهم کذلک. و فی المصدر: الانجمیات.

۳- بما یجدون خ ل.

۴- فی المصدر: ثلاثه «ثالثه خ ل».

النَّبِيُّ الْمُرْسَلُ مِنْ رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَقُولُ إِنَّهُ عَبْدٌ لَا يَمْلِكُ لِنَفْسِهِ نَفْعاً وَ لَا ضَرّاً وَ لَا مَوْتاً وَ لَا حَيَاةً وَ لَا نُشُوراً قَالُوا وَ هَلْ تَسْتَطِيعُ الْعَبِيدُ أَنْ تَفْعَلَ (۱) مَا كَانَ يَفْعَلُ وَ هَلْ جَاءَتِ الْأَنْبِيَاءُ بِمَا جَاءَ بِهِ مِنَ الْقُدْرَةِ الْقَاهِرَةِ أَ لَمْ يَكُنْ يُحْيِي الْمَوْتَى وَ يُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا يُكِنُّونَ فِي صُدُورِهِمْ وَ مَا يَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِهِمْ فَهَلْ يَسْتَطِيعُ هَذَا إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَوِ ابْنُ اللَّهِ وَ قَالُوا فِي الْغُلُوِّ فِيهِ وَ أَكْثَرُوا تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوّاً كَبِيراً فَقَالَ صلى الله عليه و آله قَدْ كَانَ عِيسَى أَخِي كَمَا قُلْتُمْ يُحْيِي الْمَوْتَى وَ يُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ يُخْبِرُ قَوْمَهُ بِمَا فِي نُفُوسِهِمْ وَ بِمَا يَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِهِمْ وَ كُلُّ ذَلِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَبْدٌ وَ ذَلِكَ عَلَيْهِ غَيْرُ عَارٍ وَ هُوَ مِنْهُ غَيْرُ مُسْتَنْكِفٍ فَقَدْ كَانَ لَحْماً وَ دَماً وَ شَعْراً وَ عَظْماً وَ عَصَباً وَ أَمْشَاجاً يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَ يَظْمَأُ وَ يَنْصَبُ وَ اللَّهِ (۲) بِأَرْبِهِ وَ رَبُّهُ الْأَحَدُ الْحَقُّ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ لَيْسَ لَهُ نِدٌّ قَالُوا فَأَرِنَا مِثْلَهُ (۳) جَاءَ مِنْ غَيْرِ فَحْلٍ وَ لَا أَبٍ قَالَ هَذَا آدَمُ عليه السلام أَعْجَبُ مِنْهُ خَلْقاً جَاءَ مِنْ غَيْرِ أَبٍ وَ لَا أُمٍّ وَ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْخَلْقِ بِأَهْوَنَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي قُدْرَتِهِ مِنْ شَيْءٍ وَ لَا أَصْعَبَ إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ و تلا عليهم إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴) قالا فما نزداد منک فی أمر صاحبنا إلا تباينا و هذا الأمر الذی لا نقره لک فهلم فلنلاعنک أينا أولی بالحق فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ فإنها مثله و آيه معجله فأنزل الله عز و جل آيه المباهله علی رسول الله صلی الله عليه و آله فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ (۵) فتلا عليهم رسول الله صلی الله عليه و آله ما نزل عليه فی ذلک من القرآن فقال إن الله قد أمرنی أن أصير

۱- فی المصدر: هل يستطيع العبد ان يفعل.

۲- فی المصدر: و ينصب بادبه «بأربه خ ل».

۳- فی المصدر: من جاء.

۴- آل عمران: ۵۹.

۵- آل عمران: ۶۱.

إلی ملتمسکم و أمرنی بمباهلتکم إن أقمتم و أصررتم علی قولکم قالا و ذلک آیه ما بیننا و بینک إذا کان غدا باهلناک ثم قاما و أصحابهما من النصاری معهما فلما أبعدا و قد کانوا نزلوا (۱) بالحره أقبل بعضهم علی بعض فقالوا قد جاءکم هذا بالفصل من أمره و أمرکم فانظروا أولا بمن یباهلکم أ بکافه أتباعه أم بأهل الکتابه (۲) من أصحابه أو بذوی التخشع و التمسکن (۳) و الصفوه دینا و هم القلیل منهم عددا فإن جاءکم بالکثره و ذوی الشده منهم فإنما جاءکم مباهیا کما یصنع الملوک فالفلج إذا لکم دونه و إن أتاکم بنفر قلیل ذوی تخشع فهؤلاء سجیه (۴) الأنبیاء و صفوتهم و موضع بهلتهم فإیاکم و الإقدام إذا علی مباهلتهم فهذه لکم أماره و انظروا حینئذ ما تصنعون بینکم و بینه (۵) فقد أعذر من أنذر فأمر صلی الله علیه و آله بشجرتین فقصدتا و کسح ما بینهما و أمهل حتی إذا کان من الغد أمر بکساء أسود رقیق فنشر علی الشجرتین فلما أبصر السید و العاقب ذلک خرجا بولدیهما صبغه المحسن و عبد المنعم و ساره و مریم و خرج معهما نصاری نجران و رکب فرسان بنی الحارث بن کعب فی أحسن هیئه و أقبل الناس من أهل المدینه من المهاجرین و الأنصار و غیرهم من الناس فی قبائلهم و شعارهم من رایاتهم و ألویتهم و أحسن شارتهم (۶) و هیئتهم لینظروا ما یکون من الأمر و لبث رسول الله صلی الله علیه و آله فی حجرته حتی متع النهار ثم خرج آخذا بید علی و الحسن و الحسین أمامه و فاطمه علیهم السلام من خلفهم فأقبل بهم حتی أتی الشجرتین فوقف بینهما (۷) من تحت الکساء علی مثل الهیئه التی خرج بها من حجرته فأرسل إلیهما یدعوهما إلی ما دعواه إلیه من المباهله فأقبلا إلیه فقالا بمن تباهلنا یا أبا القاسم قال بخیر أهل الأرض و أکرمهم علی الله عز و جل بهؤلاء و أشار لهما إلی علی و فاطمه و الحسن و الحسین صلوات الله علیهم قالا فما نراک جئت لمباهلتنا بالکبر و لا من

۱- انزلوا خ ل.

۲- المکانه خ ل.

۳- التمکن خ ل.

۴- شجنبه خ ل. «و شجه خ ل».

۵- فی المصدر: ما بینکم و بینه.

۶- فی المصدر: شارتهم. «شأنهم خ ل».

۷- فی المصدر: من بینهما.

الكثر و لاـ أهل الشاره ممن نرى ممن آمن بك و اتبعك و ما نرى هاهنا معك إلا هذا الشاب و المرأه و الصبيين أ فبهؤلاء تباهلنا قال نعم أ و لم أخبركم بذلك آنفا نعم بهؤلاء أمرت و الذى بعثنى بالحق أن أباهلكم فاصفارت حينئذ ألوانهما و كرا (١) و عادا إلى أصحابهما و موقفهما فلما رأى أصحابهما ما بهما و ما دخلهما قالوا ما خطبكما فتماسكا و قالا ما كان ثم (٢) من خطب فنخبركم و أقبل عليهم شاب كان من خيارهم قد أوتى فيهم علما فقال ويحكم لاـ تفعلوا و اذكروا ما عثرتم عليه فى الجامعه من صفته (٣) فو الله إنكم لتعلمون حق العلم أنه لصادق (۴) و إنما عهدكم بإخوانكم حديث قد مسخوا قرده و خنازير فعلموا أنه قد نصح لهم فأمسكوا قال و كان للمنذر بن علقمه (۵) أخى أسقفهم أبى حارثه حظ من العلم فيهم يعرفونه له و كان نازحا عن نجران فى وقت تنازعهم فقدم و قد اجتمع القوم على الرحله إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فشخص معهم فلما رأى المنذر انتشار أمر القوم يومئذ و ترددهم فى رأيهم أخذ بيد السيد و العاقب و أقبل على أصحابه فقال اخلونى و هذين فأعتزل بهما ثم أقبل عليهما فقال إن الرائد لا يكذب أهله و أنا لكما حق نصيح و عليكما جد شفيق (۶) فإن نظرتما لأنفسكما نجيتما (٧) و إن تركتما ذلك هلكتما و أهلكتما قالا أنت الناصح جيبا المأمون عيبا فهات قال أ تعلمان أنه ما باهل قوم نبيا قط إلا كان مهلكهم كلمح البصر و قد علمتما و كل ذى إرب من ورثه الكتب معكما أن محمدا أبا القاسم هذا هو الرسول الذى بشرت به الأنبياء عليهم السلام و أفصحت بنعته و أهل بيته الأمناء (٨)

١- فى المصدر: و حوكرا «موكرا خ ل» كسرا خ ل.

٢- ثمه خ ل، أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

٣- فى المصدر: من صفاته «صفته خ ل».

۴- الصادق خ ل.

۵- يأتى فى الحديث الثانى ان اسمه كرز أو بشر بن علقمه.

۶- فى المصدر: و انا لكما جد شفيق.

٧- نجوتما خ ل.

٨- فى المصدر: و افصحت ببيعتهم و أهل بيتهم الامناء.

و أخرى أنـذركما بهـا فلاـ تعشوا عنهـا قالا و ما هی یا أبا المثنی قال انظرا إلی النجم قـد اسـتطلع (۱) علی الأـرض و إلی خشوع الشجر و تساقط الطیر بإزائکما لوجوهها (۲) قد نشرت علی الأرض أجنحتها و قاءت (۳) ما فی حواصلها و ما علیها لله عز و جل من تبعه لیس ذلک إلا لما قد أظل من العذاب و انظرا إلی اقشـعرار الجبال (۴) و إلی الدخان المنتشر (۵) و قزع السحاب هذا و نحن فی حماره القیظ و إبان الهجیر و انظرا إلی محمـد صـلی الله علیه و آله رافعا یده و الأربعه من أهله معه إنما ینتظر ما تجیبان (۶) به ثم اعلموا أنه إن نطق فوه بکلمه من بهله لم نتـدارک هلاکـا و لم نرجع إلی أهـل و لا مال فنظرا فأبصـرا أمرا عظیما فأیقنا أنه الحق من الله عز و جل فزلزلت أقـدامهما و کادت أن تطیش عقولهما و استشـعرا أن العـذاب واقع بهما فلما أبصـر المنـذر بن علقمه ما قـد لقیا من الخیفه و الرهبه قال لهما إنکما إن أسـلمتما له سـلمتما فی عاجله و آجله (۷) و إن آثرتمـا دینکما و غضاره أیکتکما و شحتما بمنزلتکما (۸) من الشـرف فی قومکما فلست أحجر علیکما الضن (۹) بما نلتما من ذلک و لکنکما بـدهتما محمـدا صـلی الله علیه و آله یتطلب (۱۰) المبـاهله له و جعلتماهـا حجـازا و آیه بینکمـا و بینه و شخصـتما من نجران و ذلک من بالکما (۱۱) فأسـرع محمـد صـلی الله علیه و آله إلی ما بغیتما منه و الأنبیاء إذا أظهرت (۱۲) بـأمر لم ترجع إلا بقضائه و فعله فإذ نکلتما عن ذلک و أذهلتکما مخافه ما تریان فالحظ فی النکول

۱- فی المصدر: قد استطلع الی الأرض.

۲- فی المصدر: بارائکما «بازائکهما خ ل» لوجوههما.

۳- و فات خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- الجناب خ ل.

۵- المنتثر خ ل.

۶- تجیئان خ ل.

۷- فی المصدر: فی عاجله و آجله.

۸- فی المصدر: بمنزلتکما. «إلی منزلتکما خ ل».

۹- فی المصدر: الضنین.

۱۰- فی المصدر: بتطالب «بتطلب خ ل».

۱۱- من تألیکهما خ ل. أقول: فی المصدر: من تألکهما.

۱۲- إذا ظهرت خ ل.

لکما فالوحا یا إخوتی الوحا صالحا محمدا صلی الله علیه و آله و ارضیاه و لا ترجئا ذلک فإنکما و أنا معکما بمنزله قوم یونس لما غشیهم العذاب قالا فکن (۱) یا أبا المثنی أنت الذی تلقی محمدا صلی الله علیه و آله بکفاله ما یبتغیه لدینا و التمس لنا إلیه ابن عمه هذا لیکون هو الذی یبرم الأمر بیننا و بینه فإنه ذو الوجه و الزعیم عنده و لا تبطئن لنطمأن بما ترجع إلینا به و انطلق المنذر إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فقال السلام علیک یا رسول الله أشهد أن لا إله إلا الله الذی ابتعثک و أنک و عیسی عبدان لله عز و جل مرسلان فأسلم و بلغه ما جاء له فأرسل رسول الله صلی الله علیه و آله علیا لمصالحه القوم فَقَالَ عَلِیٌّ علیه السلام بِأَبِی أَنْتَ عَلَی مَا أُصَالِحُهُمْ فَقَالَ لَهُ رَأْیُکَ یَا أَبَا الْحَسَنِ فِیمَا تُبْرِمُ مَعَهُمْ رَأْیِی فَصَارَ إِلَیْهِمْ فَصَالَحَاهُ عَلَی أَلْفِ حُلَّهٍ وَ أَلْفِ دِینَارٍ خَرَجَا فِی کُلِّ عَامٍ یُؤَدِّیَانِ شَطْرَ ذَلِکَ فِی الْمُحَرَّمِ وَ شَطْراً فِی رَجَبٍ فَصَارَ عَلِیٌّ علیه السلام بِهِمَا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَلِیلَیْنِ صَاغِرَیْنِ وَ أَخْبَرَهُ بِمَا صَالَحَهُمَا عَلَیْهِ وَ أَقَرَّا لَهُ بِالْخَرْجِ وَ الصَّغَارِ فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ قَبِلْتُ ذَلِکَ مِنْکُمْ أَمَا إِنَّکُمْ لَوْ بَاهَلْتُمُونِی بِمَنْ تَحْتَ الْکِسَاءِ لَأَضْرَمَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ الْوَادِیَ نَاراً تَأَجَّجُ ثُمَّ لَسَاقَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ (۲) فِی أَسْرَعِ مِنْ طَرْفِ الْعَیْنِ إِلَی مَنْ وَرَاءَکُمْ فَحَرَقَهُمْ تَأَجُّجاً فَلَمَّا رَجَعَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِأَهْلِ بَیْتِهِ وَ صَارَ إِلَی مَسْجِدِهِ هَبَطَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یُقْرِئُکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ لَکَ إِنَّ عَبْدِی مُوسَی علیه السلام بَاهَلَ عَدُوَّهُ قَارُونَ بِأَخِیهِ هَارُونَ وَ بَنِیهِ فَخَسَفْتُ بِقَارُونَ وَ أَهْلِهِ وَ مَالِهِ وَ بِمَنْ آزَرَهُ مِنْ قَوْمِهِ وَ بِعِزَّتِی أُقْسِمُ وَ بِجَلَالِی یَا أَحْمَدُ لَوْ بَاهَلْتَ بِکَ وَ بِمَنْ تَحْتَ الْکِسَاءِ مِنْ أَهْلِکَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ الْخَلَائِقَ جَمِیعاً لَتَقَطَّعَتِ السَّمَاءُ کِسَفاً وَ الْجِبَالُ زُبُراً وَ لَسَاخَتِ الْأَرْضُ فَلَمْ تَسْتَقِرَّ أَبَداً إِلَّا أَنْ أَشَاءَ ذَلِکَ فَسَجَدَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ وَضَعَ عَلَی الْأَرْضِ وَجْهَهُ ثُمَّ رَفَعَ یَدَیْهِ حَتَّی تَبَیَّنَ لِلنَّاسِ عُفْرَهُ إِبْطَیْهِ فَقَالَ شُکْراً لِلْمُنْعِمِ شُکْراً لِلْمُنْعِمِ قَالَهَا ثَلَاثاً فَسُئِلَ نَبِیُّ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

۱- فکن انت خ ل.

۲- من ورائکم خ ل. أقول: فی المصدر: ثم لساقها اللّه عز و جل إلی من ورائکم فی اسرع من طرف العین فحرقهم تأججا.

عَنْ سَجْدَتِهِ وَ عَمَّا رَأَى مِنْ تَبَاشِيرِ السُّرُورِ فِي وَجْهِهِ فَقَالَ شُكْراً لِلَّهِ (۱) عَزَّ وَ جَلَّ لِمَا أَبْلَانِي مِنَ الْكَرَامَهِ فِي أَهْلِ بَيْتِي ثُمَّ حَدَّثَهُمْ بِمَا جَاءَ بِهِ جَبْرَئِيلُ علیه السلام. (۲)

**[ترجمه]طبرسی رحمه اللّه علیه در شأن نزول این آیات گفت: آورده اند که این آیات درباره هیأت نجران شامل: سید و عاقب و پیروانشان نازل شده است. آنان به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: آیا پسری دیده ای که پدر نداشته باشد؟ بر این اساس آیه: «إِنَّ مَثَلَ عِیسَی » نازل شد و پیامبر صلی الله علیه و آله آن را بر ایشان تلاوت نمود. از ابن عباس و قتاده و حسن نقل شده است: وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله آن ها را برای مباهله کردن طلبید، از او تا صبح فردا مهلت خواستند. و چون به منازل خود بازگشتند، اسقف به آن ها گفت: اگر فردا محمد را همراه فرزندان و اهل بیتش مشاهده کردید، از مباهله کردن با او بپرهیزید. و اما اگر او را همراه صحابه اش یافتید با او مباهله کنید، زیرا این دلیل بر عدم صدق ادعای نبوت اوست. چون فردای آن روز فرا رسید، پیامبر صلی الله علیه و آله درحالی که دست علی بن ابی طالب علیه السلام را گرفته بود و حسن و حسین علیهماالسلام در پیش رویش و حضرت فاطمه علیها السلام پشت سر او قرار داشتند؛ برای مباهله کردن حاضر شد. مسیحیان نیز با پیشگامی اسقفشان آمدند و در آن لحظه که اسقف، پیامبر صلی الله علیه و آله را با همراهانش مشاهده نمود، درباره آن ها سؤال کرد. به او گفتند: که آن مرد پسر عمو و دامادش و عزیزترین انسان ها نزد وی و آن دو پسران دخترش و علی علیه السلام می باشند، و آن زن نیز فاطمه سلام الله علیها دخترش است که عزیزترین و نزدیک ترین انسان ها به وی می... باشد. پیامبر صلی الله علیه و آله جلو آمد و بر دو زانوی خود بر زمین نشست. اسقف ابوحارثه گفت: به خدا سوگند همانند پیامبران برای مباهله بر زانو نشست. بنابراین برگشت و از مباهله خودداری نمود. سید به او گفت: ای حارثه! برای مباهله نزدیک آی! حارثه پاسخ داد: نه، به راستی که من مردی قوی دل را مشاهده می‌کنم که برای مباهله آمده است و از آن بیم دارم که راستگو باشد. و اگر این گونه باشد، به خدا سوگند، قبل از آنکه سال به پایان رسد، یک مسیحی باقی نمی‌ماند که فرصت چشیدن طعم آب را بیابد. بدین ترتیب اسقف گفت: ای ابا القاسم! ما با تو مباهله نمی کنیم و با تو از در صلح در می آییم، لذا غرامت صلح را چیزی قرار ده که قادر به پرداخت آن باشیم. رسول خداصلی الله علیه و آله با خواسته آنان موافقت نمود و با آن ها بر اساس پرداخت دو هزار حله از حله های اوقیه که قیمت هر حله ای چهل درهم بود و محاسبه کم و زیاد آن بر این اساس مصالحه نمود. و در صورت وجود توطئه از جانب یمن، بر عاریت گرفتن سی زره و سی نیزه و سی اسب توافق کرد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله شخصاً استرداد آن ها را متعهد شد و برای آن ها صلح نامه ای نوشت. روایت شده است که اسقف به آن ها گفت: من چهره هایی می بینم که اگر از خدا بخواهند که کوه را از جایش جابجا سازد، پروردگار چنین می کند، لذا مباهله نکنید وگرنه هلاک می شوید و تمام مسیحیان تا روز قیامت از بین می روند. همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «قسم به خدایی که جانم در اختیار اوست، که اگر با من مباهله می کردند، به بوزینه و خوک مسخ می شدند و وادی بر آن ها شعله ور می گردید و سال بر مسیحیان تمام نمی شد تا اینکه تمام آن ها هلاک می شدند.» گفتند: آنگاه که هیأت نجران بازگشتند، دیر زمانی نگذشت که عاقب و سید به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله برگشتند و عاقب به پیامبر صلی الله علیه و آله، حله و عصا و کاسه و دو نعل هدیه داد و آن دو مسلمان شدند. خداوند متعال در پاسخ به گفته مسیحیان که مسیح پسر خداست، فرمود: «إِنَّ مَثَلَ عِیسَی عِنْدَ اللَّهِ »، یعنی مثل عیسی در آفرینش بدون پدر او، «کَمَثَلِ آدَمَ » مانند آفرینش آدم علیه السلام است که خداوند او را بدون داشتن پدر و مادر آفرید. بر این اساس خلقت عیسی علیه السلام عجیب تر از خلقت آدم علیه السلام نیست. پس چگونه بی پدری عیسی علیه السلام را انکار، اما بی پدر و مادری آدم علیه

السلام را قبول کردند؟ «خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ» خداوند عیسی علیه السلام را از باد آفرید و قبل از او کسی را این گونه خلق نکرده بود، آدم علیه السلام را نیز از خاک خلق نمود و قبل از او نیز این گونه، کسی را خلق نکرده بود. «ثِمَّ قَالَ لَهُ» همان گونه که به عیسی گفته شد: «کُن فَیَکُونُ». او نیز آنگونه شد که خداوند می خواست، یعنی این [خلقت] همان حق است، «الْحَقُّ مِن رَّبِّکَ». به جهت تأکید و برای بیان علت آن، حق را به خود افزوده است. «فَلاَ تَکُن» ای شنونده «مِّن الْمُمْتَرِینَ » تو از شکاکان نباش. «فَمَنْ حَآجَّکَ » یعنی کسی که با تو [محمدصلی الله علیه و آله]، «فِیهِ» در مورد عیسی علیه‌السلام به مجادله برخاست «بَعْدِ مَا جَاءکَ مِنَ الْعِلْم» یعنی بنا به برهان آشکار که او بنده و رسول من است. و گفته شده است: یعنی آن کسی که درباره حق با تو مجادله کرد. «فَقُلْ» ای محمد به مسیحیان بگو: «تَعَالَوْاْ » برای شنیدن حجتی دیگر بیایید که میان حقیقت و دروغ جدایی افکند. «نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ» به اجماع مفسران، منظور از «أبناءنا؛ پسرانمان»: حسن و حسین علیهماالسلام می‌باشند. ابوبکر رازی گفت: این آیه ثابت می کند که حسن و حسین علیهماالسلام پسران رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌باشند. و در واقع پسر دختر در حکم پسر حقیقی است. همچنین ابن ابی علان یکی از بزرگان معتزله گفت: این نشان می دهد که حسن و حسین علیهماالسلام در آن هنگام مکلّف شده بوده‌اند. زیرا مباهله تنها با افراد بالغ جایز است. و گفت: پائین بودن سن و سال و نرسیدن به بلوغ با تکامل عقل تعارضی ندارد. چرا که سن بلوغ تنها معیاری برای انجام احکام شرعی محسوب می گردد و سن آن ها در آن وقت به حدی رسیده بود که به تکامل عقلی رسیده باشند. و ما بر این اعتقاد هستیم که جایز است خداوند درباره ائمه خرق عادت کند و به آنان امتیازاتی ویژه عطا کند که هیچ کس در آن با آن ها شریک نیست. و اگر تکامل عقلی در آن سن امری غیر معقول است، می توانیم بگوییم که این امر نشانه ای از تمایز آن ها با بقیه مردم و نیز منزلت بی بدیل آنان نزد خداوند است. و از جمله روایاتی که این امر را تأیید می کند، این حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله است که فرمود: «این دو فرزند من چه ایستاده باشند و چه نشسته [در هر حالتی] امام اند».

«وَ نِسَاءنَا»: مفسران متفق القول هستند که مقصود از زن هایمان حضرت فاطمه سلام الله علیها است. زیرا هیچ زنی جز او در مباهله شرکت نداشت، و این بر برتری فاطمه زهرا بر همه زنان دلالت دارد. همچنین این روایت پیامبر نیز آن را تأیید می کند که فرمود: «فاطمه پاره تن من است و آنچه که او را ناراحت کند مرا نیز ناراحت می کند» و همچنین فرمود: «خداوند به خاطر ناراحتی فاطمه سلام الله علیها در خشم می گردد و برای خشنودی و رضایت او راضی و خشنود می گردد».

از حذیفه نقل شده است: از پیامبر صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: «فرشته ای بر من نازل شد و بشارتم داد که فاطمه سلام الله علیها سرور زنان بهشتی و نیز سرور زنان امت من است».

از شعبی از مسروق از عایشه نقل شده است: پیامبر صلی الله علیه و آله نهانی با فاطمه سلام الله علیها سخنی گفت و او از آن در خنده شد. من درباره آن از او پرسیدم. پاسخ داد: (پدرم) به من گفت که آیا راضی و خشنود نمی گردی که سرور زنان این امت یا زنان مؤمنان باشی؟ من نیز از این سخن خندیدم. «وَنِسَاءكُمْ » یعنی هرکسی که از میان زنانتان انتخاب می کنید، «وَأَنفُسَنَا » به طور ویژه علی علیه السلام منظور است و جایز نمی باشد که منظور از آن پیامبر باشد، زیرا او دعوت کننده است و امکان ندارد که شخص، خود را دعوت کند. ولی دعوت انسان از فرد دیگر امکان‌پذیر است. و اگر این گفته اش: «وَأَنفُسَنَا » اشاره به کسی غیر از پیامبر صلی الله علیه و آله باشد، در این صورت بی هیچ تردیدی آن اشاره به علی علیه السلام است. چرا که هیچ کس ادعا نمی کند که افرادی غیر از امیرالمؤمنین و همسر و دو پسرش در مباهله حضور داشتند. و این نشان از اوج

فضیلت و بلندمرتبگی و رسیدن آنان به درجه ای دارد که هیچ کس را یارای رسیدن به آن نمی باشد. چرا که خداوند متعال علی علیه السلام را همانند خود پیامبر صلی الله علیه و آله در نظر گرفت و این فضلی است که هیچ کس به آن نرسیده است. و روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که این مطلب را تأیید می کند. گفته اند که از او درباره برخی از اصحابش پرسش نمودند و در آن میان فردی به آن حضرت گفت: پس علی چه؟

پیامبر صلی الله علیه و آله پاسخ داد: «تو تنها درباره مردمان از من پرسش نمودی و درباره خودم از من پرسشی نکردی.»

این سفارش پیامبر به بریده نیز دلیلی بر این مدعاست.: «با علی دشمنی نورز. چرا که او از من و من از اویم. همه مردم از چند درخت مختلف خلق شده اند ولیکن من و علی از درختی واحد خلق گشتیم.» و از دیگر شواهد درباره منزلت علی علیه‌السلام سخنی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ اُحد فرمودند. در آن لحظه که پیروزی علی علیه السلام بر مشرکان هویدا شده بود و با جان خود از پیامبر پاسداری می کرد، جبرئیل عرض کرد: ای محمد، به راستی که این همان تسلی و دلداری است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای جبرئیل، او از من است و من از اویم.» جبرئیل در پاسخ عرض کرد: و من نیز از شما هستم. «وَ اَنفُسَكُم» یعنی هر کس که از مردانتان بخواهید. «ثُمَّ نَبتَهِل» به نقل از ابن عباس گفته شده است: یعنی در دعا تضرع و زاری کنیم. و گفته اند: یکدیگر را لعنت کنیم و بگوییم: خداوند دروغگو را لعنت کند. «فَنَجعَل لَعنَهَ اللهِ عَلَی الکَاذِبینَ» [مِنَّا]، {لعنت خداوند را بر دروغگوان از خود قرار دهیم.} این آیه بیانگر این مطلب است که آنان به این حقیقت پی بردند که حق با پیامبر صلی الله علیه و آله است. چرا که آنان از مباهله کردن امتناع کردند و با پذیرش ذلت و خواری، تن به پرداخت جزیه دادند. اگر آن ها به حقانیت پیامبر صلی الله علیه و آله اعتقاد نداشتند، بی تردید با او مباهله می کردند و بطلان ادعای او را آشکار می ساختند. و اگر پیامبر صلی الله علیه و آله در نازل شدن مجازات بر دشمنانش کوچکترین تردیدی داشت، هیچ وقت فرزندان و اهل بیتش که بسیار مورد علاقه او بودند را همراه خود نمی ساخت . سخنش پایان یافت، خداوند منزلتش را بالا برد. - . مجمع البیان ۲: ۴۵۳-۴۵۱ -

در این جا لازم است جهت آشکار شدن حقیقت و زدودن شک و تردید، برخی از نظرات مخالفان در تفسیر این آیه را ذکر کنیم. زمخشری در الکشاف گفت: «فَمَنْ حَآجَّكَ » هر که از مسیحیان با تو مجادله نمود «فِيهِ» درباره عیسی، «مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ » بعد از آن دلایل آشکار و روشن که به تو رسید. «تَعَالَوْاْ » بشتابید، و مقصود آمدن همراه فکر و اراده است - همانند این که می گویی(تعال نفکر فی هذه القضیه): بیا درباره این مسأله فکر کنیم - «نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ » هر کدام از ما فرزندان و زنانمان را برای مباهله فرا بخوانیم. «ثُمَّ نَبْتَهِلْ » سپس مباهله می کنیم. مثلا می گوییم: «بهله» (نفرین) خداوند بر دروغگویی که از ما و یا از شما باشد. و بهله با فتح و ضم: به معنای نفرین است، «بهله الله» یعنی خداوند او را نفرین و از رحمت خود دور ساخت. و همچنین: «ابهله» یعنی او را نادیده گرفت. و «ناقه باهل» یعنی شتری که پستان بند نداشته باشد. و این اصل کلمه ابتهال است. سپس برای هر دعایی که در آن زاری و اخلاص بسیار باشد، استعمال شده است. اگرچه آن دعا برای نفرین و لعنت نباشد.

در روایت آمده است: وقتی که پیامبر آن ها را برای مباهله فراخواند، گفتند: بگذار برگردیم و در این امر بیندیشیم. و آن گاه که خلوت کردند، به عاقب که صاحب نظر آن ها بود، گفتند: ای عبدالمسیح چه نظری داری؟ او گفت: ای مسیحیان! به خدا

سوگند، شما دانسته‌اید که محمد پیامبری فرستاده شده از جانب خداست و با دلیلی روشن درباره پیامبرتان مسیح علیه‌السلام نزد شما آمده است. به خدا سوگند هیچ قومی با پیامبری به مباهله برنخاست مگر آنکه بزرگ و کوچکشان هلاک گردید. اگر مباهله کنید به طور قطع هلاک می شوید. اما اگر خواستید که دینتان حفظ شود و حال و وضعتان به همین شکل باقی بماند، با او از در سازش درآیید و به دیار خود بازگردید. با این سخن، آنان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و او در حالی به صبح درآمده بود که حسین علیه السلام را درآغوش گرفته بود و دست در دست حسن علیه السلام پیشاپیش فاطمه سلام‌اللّه علیها که علی علیه‌السلام را پشت سر خود داشت،حرکت می کرد. آنگاه پیامبر صلی‌اللّه علیه و آله فرمود: «آنگاه که من دعا کردم، شما آمین بگویید.» در پی این سخن، اسقف نجران گفت: ای جماعت مسیحیان! به راستی که من چهره هایی می بینم که اگر خداوند بخواهد که کوهی را از جای خود برکند، به وسیله آنان این کار را انجام می دهد. پس مباهله نکنید که هلاک خواهید شد و تا روز قیامت هیچ مسیحی روی زمین باقی نمی ماند. بنابراین مسیحیان گفتند: ای اباالقاسم! ما بر آن شدیم که با تو مباهله نکنیم و تو را بر دینت تایید نماییم و خود نیز بر دینمان باقی بمانیم. پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ به آن ها فرمود: «اگر از مباهله امتناع می‌کنید، اسلام بیاورید تا با تمام مسلمانان در حقوق و تکالیف برابر گردید.» ولی آن ها این پیشنهاد را نپذیرفتند. در نتیجه پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان فرمود: «پس در این صورت با شما به پیکار برخواهم خاست». گفتند: ما را یارای جنگ با عرب نیست، لذا با تو بر این اساس مصالحه می کنیم: که نه بر ما حمله کنی و نه ما را بترسانی و نه ما را از دینمان برگردانی. در مقابل ما نیز متعهد می شویم که سالانه دو هزار حله به تو دهیم: هزار حله در ماه صفر و هزار حله در ماه رجب و علاوه بر آن سی زره آهنین نیز به تو خواهیم داد. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز بر این اساس با آن ها صلح کرد و فرمود: «قسم به خدایی که جانم در اختیار اوست؛ مردم نجران در آستانه هلاک شدن بودند، اگر مباهله می‌کردند، به بوزینه و خوک مسخ می شدند و وادی بر آن ها شعله ور می شد. و خداوند ریشه نجران و مردمش و حتی پرندگان نشسته بر روی درختان را ریشه‌کن می‌ساخت. و سال بر مسیحیان تمام نمی شد مگر اینکه همه آن ها هلاک می‌گشتند».

از عایشه – . صحیح مسلم ۷: ۱۳۰ –

روایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی که پارچه پشمی از موی سیاه که بر روی آن نقشی بسان جهاز شتر بود به تن کرده بود خارج شد و حسن علیه السلام به نزد او آمد و او را زیر آن وارد کرد. سپس حسین علیه السلام سپس فاطمه سلام الله علیها و بعد از آن علی علیه السلام آمد. و آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»، {خداوند فقط می خواهد از شما اهل بیت ناپاکی را بزداید و شما را کاملاً پاک و منزه گرداند.}

اگر سؤال شود که فراخوانی پیامبر برای مباهله فقط به منظور مشخص کردن فرد دروغگو از میان او و از میان دشمنان او بود و این امریست که مربوط به شخص او و تکذیب کنندگان مسیحی اوست، پس با این وجود، حاضر ساختن فرزندان و زنان در مباهله چه توجیهی دارد؟ در پاسخ می گوییم: این اقدام پیامبر صلی الله علیه و آله بیانگر اعتماد به نفس وی و یقین او به راستگویی خود است. به گونه ای که این جسارت را می یابد که عزیزترین جگرگوشه های خود را در معرض مباهله قرار دهد و تنها خود در آن حضور نیافت و از آنجا که از دروغگویی دشمن خود اطمینان داشت، خواستار حاضر ساختن زنان و

فرزندان در مباهله گشت تا دشـمنش به همراه عزیزان و محبوبانش به طور کامل ریشه کن شود. و ازاین رو، این امر را بر زنان و فرزنـدان منحصـر سـاخت که آن هـا عزیزترین افراد و محبوب ترین آنان در نزد انسان به شـمار می‌رونـد. و چه بسا مرد جان خود را فـدای آنـان می‌کنـد و به خاطر آنان وارد جنگ می گردد، و از همین رو عرب ها، زنان خود خود را با خود در جنگ حاضـر می‌ساختنـد تا مانع فرار آنان باشـند و به کسانی که با جان های خود از آن ها دفاع می کردنـد،(حماه الحقائق: مدافعان حقیقه) می گفتنـد. و در ذکر نام، آن ها را بر «أنفس» مقـدم کرد تا بزرگی و منزلتشان را نشان دهد و این دلیلی قاطع بر فضـل اصـحاب کسـا و برهـانی آشـکار بر صـحت ادعای نبوت پیامبر صـلی الله علیه و آله است. زیرا هیـچ یک از موافقان و مخالفان روایت نکرده اند که آنان (مسیحیان نجران) آماده مباهله شوند و آن را بپذیرند. پایان یافت. - . الکشاف۱: ۲۸۲و ۲۸۳ -

و امـام آنـان رازی، در تفسیر خـود، دو روایـت مبـاهله و کسـا را هماننـد زمخشـری روایت کرده است. تـا اینکه به این سـخن پروردگار رسـید: «وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا » و رازی در باره آن گفت: و بدان که این روایت مورد اجتماع مفسـران و اصحاب حدیث است. سـپس گفت: این آیه نشان می دهد که حسن و حسـین علیهماالسـلام فرزندان رسول خدا صـلی الله علیه و آله می‌باشند. سپس افزود: در ری مردی به نام محمود بن حسن خصـیمی زنـدگی می کنـد که یکی از متکلمان مـذهب شـیعی اثنی عشـری می‌باشـد و او مـدعا بر آن است که علی علیه السـلام از همه پیـامبران به اسـتثنای محمدصـلی الله علیه و آله برتر است و گفت: اسـتدلالش این است که در آیه «وَأَنفُسَـنَا وأَنفُسَـكُمْ»، منظور از «أَنفُسَـنَا» محمـد صـلی الله علیه و آله نیست، زیرا انسـان خود را دعوت نمی کند. بلکه منظورش شـخص دیگری است، و بر این امر اجماع کرده‌اند که آن شـخص علی بن ابی طالب می‌باشد. بنابراین این آیه نشان می دهـد که نفس علی علیه السـلام همان نفس محمدصـلی الله علیه و آله است. و امکان پذیر نیست که نفس علی، عین نفس پیامبر باشـد بلکه مقصود این است که هماننـد یکدیگرند و این حالت اقتضا می کند که در تمام جوانب یکسـان و برابر باشـند. ولی این همسـانی در مـورد نبـوت و دربـاره فضـل و برتری مصـداق نـدارد چرا که تمـام قرائن بر نبوت محمدصـلی الله علیه و آله دلالت می کننـد و حال آنکه علی علیه السـلام را چنین مقامی نبوده است. و از دیگر سو همه بر این امر متفق‌القول می‌باشـند که محمدصـلی الله علیه و آله از علی علیه السلام برتر بوده است؛ ولی در باقی موارد، آن دو همسان و برابر بوده‌اند. و اجماع بر این نکته دلالت می کند که محمدصـلی الله علیه و آله بر سایر انبیاء نیز برتری داشته است. و این وجه اسـتدلال به ظاهر این آیه می‌باشد. سپس گفت: و با حدیثی که مورد قبول موافق و مخالف است، استدلال به این آیه محکم‌تر می گردد. در آن حدیث آمده است که او فرمود: «اگر کسـی بخواهد علم آدم و اطاعت نوح و دوستی ابراهیم و قرب موسی و خلوص عیسـی را ببیند، به علی بن ابی طالب بنگرد.» حدیث دلالت بر این دارد که علی علیه السـلام مجموع صـفاتی را که در آن هـا به صورت جـداگانه وجود داشت، یـک جا در خود دارد. و این نشان برتری علی علیه السـلام بر تمام پیامبران به غیر از محمدصـلی الله علیه و آله می‌باشـد. و امـا بـاقی شـیعیان چه در گذشـته و چه اکنون، برای نشـان دادن برتری علی علیه السـلام نسبت به سایر صحابه، به این آیه استدلال می کردند. چرا که این آیه نشان می دهد، جز در مواردی که برهان و شواهد، پیامبر را به آن ها مختص گردانیـده انـد، در سایر موارد، نفس علی علیه السـلام همانند نفس پیامبر صـلی الله علیه و آله است و چون نفس پیامبر صلی الله علیه و آله برتر از صحابه بوده است، در نتیجه نفس علی علیه السلام نیز از بقیه صحابه برتر است. بنا براین پاسخ آن است: که همانگونه بین مسـلمانان بر برتری پیامبر صلی الله علیه و آله بر علی علیه السلام اجماع وجود دارد، میان آن هـا قبل از ظهور این انسان اتفاق نظر بود که پیامبر صـلی الله علیه و آله از فرد غیر پیامبر برتر است و بر این نیز اجماع نموده اند که علی علیه السلام پیامبر نبوده است. پس باید گفت که ظاهر این آیه بی هیچ تردیدی مخصوص محمدصلی الله علیه و آله و

سایر پیامبران است. پایان. - . مفاتیح الغیب۲: ۴۷۱و۴۷۲ -

مؤلف: این سخن که تمام مسلمانان بر برتری پیامبر بر فرد غیر پیامبر اتفاق نظر دارند، سخنی باطل و غیر صحیح است. زیرا اکثر علماء شیعه امامیه بلکه، همه آن ها معتقدند که امامان ما به جز پیامبر صلی الله علیه و آله، از همه پیامبران برتر هستند، و اگر او قائل به این اجماع گشته است، ما قابل استناد بودن چنین اجماعی را که معصوم در آن مشارکت ندارد نمی پذیریم. چگونه چنین اجماعی امکان‌پذیر است و حال آنکه روایت های زیادی از امامان وجود دارد که خلاف این نظر را بیان می کنند؟ و با این تفاصیل متوجه می‌شویم که عمل وی در خودداری از پاسخ دادن درباره حق صحابه، بهترین کار ممکن بوده است. چرا که جز آن راه دیگری نداشته است.

سپس گفت: این آیه از دو جنبه بر صحت ادعای نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله دلالت دارد: یکی اینکه او آن ها را از عذاب الهی ترساند. و اگر واقعاً مطمئن نبود که عذاب بر آن ها نازل می شود، هیچ گاه اقدام به چنین کاری نمی کرد. چرا که در صورت عدم نزول عذاب آسمانی، این تهدید دروغ او برملا می‌ساخت. ولی پافشاری او بر این امر، نشان از اطمینان او درباره نازل شدن عذاب بر آنان داشت.

و دوم آنکه: جماعت مسیحیان چون بنا به دلایل موجود در تورات و انجیل می دانستند که او پیامبر است با او مباهله نکردند وگرنه یقیناً با او به مباهله برمی‌خاستند.

اما اگر گفته شود که آ نها تردید داشتند که مبادا پیامبر صلی الله علیه و آله راستگو باشد و برآن ها عذاب نازل شود، و از این رو با او مباهله نکردند، در پاسخ می گوییم: این نظر از دو جنبه مردود است؛ اول: مسیحیان برای مبارزه با پیامبر صلی الله علیه و آله از جان و مال خود دریغ نمی کردند و اگر تردیدی در راستگویی او داشتند، ترک مباهله نمی کردند.

دوم: از آن مسیحیان نقل شده است که آن ها گفته اند: او پیامبری است که تورات و انجیل به او بشارت داده اند و اگر با او مباهله کنید ریشه کن می شوید. و این سخن آن ها خود ثابت می کند که عدم مباهله آن ها، به دلیل اطلاع و آگاهی شان از پیامبر بودن او و از جانب خداوند متعال بوده است. پایان سخنانش. - . مفاتیح الغیب ۲: ۴۷۳ -

اما نیشابوری در تفسیرش، این دو روایت را مانند آن چه گذشت، آورده است. سپس بعد از کلام خداوند: «وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» گفت: و بر صحت این روایت اجماع وجود دارد. و سپس همانند رازی کلام را به صوت استدلال و جواب منظم ساخته است. سپس گفته است: بی شک آیه بر برتری و فضل اصحاب کسا دلالت دارد و برای همین آن ها را به خود پیوند داده است و حتی آن ها را در ذکر مقدم ساخته است. و این بر صحت نبوت او نیز دلالت دارد، چرا که او اگر به راستگویی خود مطمئن نبود، جرأت نمی کرد عزیزان و جگرگوشه‌های خود را در معرض خطر مباهله و هلاک شدن قرار دهد.

بیضاوی بعد از تفسیر آیه و آوردن خبر مباهله گفت: و این دلیلی بر نبوت و فضل اهل بیت اوست که با خود در مباهله حاضر ساخته بود. - . انوار التنزیل۱: ۲۱۱ -

مؤلف: تمام سخن درباره استدلال به این آیه و همچنین اخبار و احادیث مربوط به امامت امام علی علیه السلام و سایر اخبار

روایت شده در این باب، در ابواب مربوط به آیات نازل شده در شأن او خواهد آمد.

سیوطی در الـدرّ المنثور گویـد که بیهقی در الـدلائل از سـلمه بن عبـد یشوع، از پدرش، از جدش نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیـه و آلـه قبـل از نزول (طس سـلیمان) بر او در نـامه ای به اهـل نجران نـوشت: «به نـام خداونـد ابراهیم و اسـحاق و یعقوب. از محمـد رسول خدا خطاب به اسـقف نجران و مردمان آن. اگر اسـلام آورید همانا من نزد شـما، پروردگار ابراهیم و اسحاق و یعقوب را ستایش می کنم. اما بعد، به راستی که من شما را از پرستش بندگان خدا به پرستش خداوند و از ولایت و سرپرستی بنـدگان، به ولایت و سرپرستی خداونـد فرا می‌خوانم و اگر نپذیریـد، بایـد جزیه بدهید و اگر این را نیز قبول نکنید، خود را برای جنگ آماده کنید و السلام.» هنگامی که

اسقف نجران این نامه را خواند، از شدت ترس بر خود لرزید. سپس مردی نجرانی به نام شرحبیل بن وراعه را فرا خواند و نامه پیامبر را به او داد. بعد از آنکه شرجیل آن را خواند، به او گفت: نظرت چیست؟ شرحبیل گفت: تو از وعده خداوند به ابراهیم در به پیـامبری رسانـدن نسـل اسـماعیل آگاهی، از کجا که او همان پیامبر موعود باشـد. در هر حال من درباره امر نبوت نظری نـدارم. اگر پرسـش تو در مورد یکی از امور دنیـا بود، حتماً تو را راهنمـایی می کردم و تمام تلاشم را به کار می‌بستم. سپس اسقف، نجرانیان را یکی بعداز دیگری فرا خواند. ولی همه آن ها همان سخن شرحبیل را تکرار کردند. بنابراین تصمیم گرفتند کـه شـرحبیل و عبـدالله بـن شـرحبیل و جبـار بن فیض را روانه سازنـد تـا برای آن هـا دربـاره رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله اطلاعـاتی کسـب کننـد. بر همین اسـاس نماینـدگان آنـان حرکـت کردنـد و به محضـر رسـول خـدا رسیدند و هر دو طرف از همدیگر سؤال کردند. تا آنکه به رسول خدا گفتند: در مورد عیسی بن مریم علیه السلام چه می گویی؟ رسول خدا در پاسخ فرمود: «امروز نمی توانم پاسخ شما را بـدهم. پس اینجـا بمانیـد تا صـبح فردا بنا به آن چه به من گفته می شود، شـما را آگاه سازم.».و خداونـد نیز این آیه را نازل نمود: «إِنَّ مَثَلَ عِیسَـی عِندَ اللّهِ» تا کلامش«فَنَجْعَل لَّعْنَهُ اللّهِ عَلَی الْکَاذِبِینَ». اما مسیحیان از پـذیرش آن امتناع ورزیدند. چون صبح روز بعد دمید، رسول خدا صـلی الله علیه و آله بعد از دادن خبر به آن ها، درحالی که حسن و حسـین علیهماالسـلام را در پارچه مخملی خود پیچیـده بود و فاطمه پشت سـرش و پشت فاطمه سـلام الله علیها نیز علی علیه السـلام قرار داشت، برای مبـاهله بـا مسـیحیان حضور یـافت، و بـا اینکه پیامبر صـلی الله علیه و آله در آن وقت چنـدین زن داشت، (ولی تنها فاطمه را به عنوان مصداق «نِسَاءنَا» در مباهله حاضر ساخت.) هنگامی که شرحبیل آن ها را مشاهده نمود، به دو همراهش گفت: من مردی را می بینم که اگر واقعاً پیـامبری مرسل باشـد و ما با او مباهله کنیم، همه ما (مسـیحیان) از روی زمین نابود خواهیم شـد. و هیـچ اثری از ما باقی نخواهـد مانـد. دو همراه او گفتنـد: اگر اینگونه است که تو می گویی، در این صورت چـاره چیست؟ شـرحبیل پاسـخ داد: نظر من این است که او را قاضـی قرار دهیم؛ زیرا من مردی را می بینم که به باطل حکم نمی‌کند.آن دو گفتند: هر چه را که صـلاح می دانی، آن کن. بنابراین شـرحبیل به دیدار رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت و به او گفت: من امر سودمنـدتری غیر از مبـاهله بـا تـو یـافته‌ام! پیـامبر فرمـود: «آن چیست؟» گفت: از امروز تـا شب و از امشب تا صـبح حکم از آن تو باشـد و هر حکمی که در این مـدت درباره ما بدهی، حکمی صـحیح است و ما آن را قبول می کنیم. بنابراین رسول خدا صـلی الله علیه و آله بازگشت و از مباهله منصرف شد. و با آ نها به شرط دادن جزیه مصالحه نمود. - . الدر المنثور ۲: ۳۸ -

مرحوم سـید بن طاووس در کتاب اقبال الاعمال می گویـد: با سـندهای صـحیح و روایت های صـریح از ابی المفضل محمـدبن

عبدالمطلب الشیبانی رحمه الله علیه در کتاب مباهله و همچنین از اصل کتاب حسن بن اسماعیل بن اشناس تحت عنوان عمل ذی الحجه، با شیوه های واضح به نقل از افرادی صالح روایت کردیم که نیازی به ذکر نام آنان نیست. چرا که هدف تنها ذکر کلام آن هاست. گفتند: آن گاه که پیامبر صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد و تمام اعراب تسلیم او شدند، رسولان و مبلغان خود را به سوی ملل دیگر گسیل داشت و با خسرو پرویز و پادشاه روم نامه نگاری نمود تا آنان را به دین اسلام دعوت کند، و به آنان اعلام کرد که در صورت عدم پذیرش اسلام، باید تن به خواری و پرداخت جزیه بدهند. و اگر از پذیرش آن هم سر باز زنند، باید خود را آماده جنگی سهمگین کنند. اما مسأله مهم تر برای پیامبر صلی الله علیه و آله، مسأله مسیحیان نجران بود که افرادی از بین قبیله عبدالمدان و همه قبیله بنی الحارث بن کعب به همراه تمام افراد و جماعت مردمان به آنان پناه برده بودند و در میان آنان ساکن شده بودند. و میان آنان پیروان مذاهب مختلف مسیحی از أروسیه و سالوسیه و پیروان دین پادشاه و مارونیه و عبادی ها و نسطوریان حضور داشتند.

دل های آنان آکنده از ترس و وحشت از پیامبر صلی الله علیه و آله گشته بود. از دیگر سو، آنگاه که فرستادگان رسول خدا صلی الله علیه و آله یعنی عتبه بن غزوان و عبدالله بن امیه و هدیر بن عبدالله از قبیله تیم بن مره، و صهیب بن سنان از قبیله ثمر بن قاسط، همراه با نامه آن حضرت صلی الله علیه و آله بر آنان وارد گشتند که آنان را به دین اسلام دعوت کنند، ترس و آشفتگی آنان دوچندان شد. اگر اسلام را می پذیرفتند، برادر دینی محسوب می گشتند ولی اگر به آن تن نمی‌دادند و تکبر می‌ورزیدند، باید با خواری و ذلت تن به پرداخت جزیه می دادند. اما اگر هیچ یک از این دو راه را نپذیرفتند و لجاجت کردند، باید همگی خود را آماده جنگ می‌کردند. در نامه پیامبر صلی الله علیه و آله به آن ها، آمده بود: «قُلْ یَا أَهْلَ الْکِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى کَلَمَهٍ سَوَاء بَیْنَنَا وَبَیْنَکُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِکَ بِهِ شَیْئًا وَلاَ یَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»، {بگو: «ای اهل کتاب! بیایید بر سر سخنی که میان ما و شما یکسان است بایستیم که: جز خدا را نپرستیم و چیزی را شریک او نگردانیم، و بعضی از ما بعضی دیگر را به جای خدا به خدایی نگیرد. پس اگر [از این پیشنهاد] اعراض کردند، بگویید: «شاهد باشید که ما مسلمانیم [نه شما].} - . آل عمران/ ۶۴ - گفتند: و پیامبر صلی الله علیه و آله هرگز با قومی، قبل از آنکه آنان را دعوت کند، وارد جنگ نمی شد. هراس مسیحیان با ورود فرستادگان و نامه پیامبر صلی الله علیه و آله دوچندان شد و به کلیسای بزرگ خود پناه بردند و زمین آن را مفروش کردند و دیوارهای آن را با حریر و دیباج پوشاندند و صلیب بزرگ که هدیه قیصر بزرگ روم و از طلای مرصع بود، را بالا بردند. در این اجتماع، قبیله بنی حارث بن کعب که دلاور مردان عرصه پیکار و سوارکارانی بی‌همتا بودند و اعراب از روزگار دور(زمان جاهلیت) بر این صفات آنان صحه می گذاشت، نیز حاضر شدند. بدین ترتیب تمام مسیحیان برای مشورت و اظهارنظر گرد هم آمدند. و قبایل مذحج و عکّ و حمیر و انمار و آن دسته از قبایل سبا که به لحاظ نسب و منزلگاه به آنان نزدیک بودند، به سرعت نزد آن ها آمدند و این در حالی بود که آتش خشم همه آنان به خاطر قومشان شعله‌ور گشته بود. در آن جمع کسانی که دم از پذیرش اسلام زده بودند، مرتد گردیدند و درباره حرکت به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و نبرد با او فراوان سخن راندند. چون ابوحارثه حصین بن علقمه که از قبیله بکر بن وائل بود و اسقف اول و مرشد مدارس و علامه آنان محسوب می گشت، عزم قوم خود برای جنگ را مشاهده نمود سربندی طلبید و با آن ابروان بلندش را بست و آن ها را از چشمانش بالاتر برد. که او در آن زمان صد و بیست سال سن داشت، با تکیه بر عصایی به سخن برخاست و او که خود مردی فاضل، صاحب نظر و یکتا پرست بود و به مسیح و محمدصلی الله علیه و آله ایمان داشت ولی از ترس کافران قومش تقیه پیشه ساخته بود، بر عصایش تکیه نمود و

خطاب به قومش گفت: ای بنی عبدالمدان! آرام باشید و سلامت و سعادت را پایدار سازید که آن دو در صلح حاصل می‌گردند. ای قوم! همانند مورچگان آهسته حرکت کنید و از هجوم ناگهانی و بدون اندیشه و تدبیر پرهیز کنید. کاری که با عجله و بدون تأمل صورت گیرد، کار نیکی نمی گردد؛ و به خدا سوگند که شما در انجام کار نکرده از جبران کرده خویش تواناترید. بدانید که نجات و رهایی مقرون صبر است، چه بسا دست نگاه‌داشتنی که بهتر از اقدام به کاری باشد. و چه بسا سخنی که کارآتر از هجوم باشد؛ و آنگاه از سخن بازایستاد، کرز بن سبره حارثی که رئیس و بزرگ و فرمانده بنی حارث بن کعب بود به سوی او آمد و گفت: (ای ترسو)! از ترس شش هایت باد کرده است، و مانند جانور دریده شترمرغ صفت، ترسو و نالان برای ما مَثل می زنی و ما را از نبرد می ترسانی! درحالی که تو شجاعت ما را خوب می شناسی. ماییم که کارهای بس بزرگ را انجام می دهیم و ماییم که شعله جنگ ها را می افروزیم، درحالی که آن ها (جنگ ها) نازا و بی فایده اند. کجروی پادشاه مغرور را راست می گردانیم، ما ارکان و پایه های مملکت رایس و ذی المنار هستیم که حکومت آنان را استوار ساختیم. پس کدامین جنگ افتخار آمیز ما را منکر می‌گردی و یا کدام یک آن ها را سرزنش می‌کنی؟ که در این صورت وای بر تو باد. هنوز به پایان حرف هایش نرسیده بود که از شدت خشم و بی‌آنکه متوجه باشد، پیکان تیری را در دست گرفت و محکم آن را فشار داد. هنگامی که سخنان کرز بن سبره به پایان رسید، عاقب که عبدالمسیح بن شرحبیل نام داشت و آن روز بزرگ قوم و سخنگو و صاحب نظر و محل مشورت آن ها بود و مسیحیان بدون رأی و نظر او کاری انجام نمی‌دادند، به طرف او آمد و گفت: رویت سفید و منزلگاهت آباد و همسایه ات سرافراز و سرزمینت مکرم باد! قسم به روزگار، از شرافتی کهن و افتخارات و خاندانی بزرگوار و عزتی قدیم سخن راندی. ولی ای اباسبره! برای هر جایی سخنی و برای هر دوره ای مردانی است، و انسان به وضعیت اکنونش شبیه تر از دیروزش است و (شایسته‌تر آن است که متناسب با امروز خود رفتار کند و درباره حال بیندیشد)، و این روزگار است که همیشه نسلی را نابود می‌سازد و شوکت و عظمت را از قبیله‌ای می‌ستاند و آن را به قبیله‌ای دیگر می‌دهد، و سلامتی بهترین جامه‌هاست، و برای آفات و بدبختی ها اسبابی وجود دارد که مهم ترین آن ها خود را در معرض آنان قرار دادن است. سپس عاقب سرش را پایین انداخت و از سخن باز ایستاد و سید که اهتم بن نعمان نام داشت پیش آمد و او مردی از قبیله عامله بود که از قبیله لخم به شمار می‌رفت. او در آن روزگار اسقف نجران بود و در بلندی مرتبه مقامی مانند عاقب داشت. او گفت: ای ابا وائله! بخت و تقدیرت نیک و همتت والا باد، برای هر چیز تابنده ای، نوری است و برای هر سخن حقی پرتوی؛ ولیکن قسم به عطاکننده خرد، که تنها اشخاص دارای بینش و خرد را یارای رسیدن به آن است. تو و این دو، از دو راه آسان و دشوار سخن راندید و با این که نظراتتان متفاوت بود، ولی هر یک از نظرات شما اگر در جای خود به کار بسته شود، صحیح و اقدامی استوار محسوب می شود. این مرد قریشی شما را برای واقعه ای بزرگ و امری سهمگین فراخوانده؛ پس هر یک اگر نظری درباره این موضوع دارد بگوید و تصمیم خود را بگیرید؛ یا سر فرود آورده و به حقانیت او اقرار کنید و یا نافرمانی کنید. عتبه و هدیر و تنی چند از اهل نجران گفتند: کرز بن سبره که مردی شجاع و مقتدر و عزتمند بود به سخن درآمد و گفت: آیا ما از دینی که در رگ های ما جاری است و نیاکان ما نیز بر آن بوده‌اند و تمام پادشاهان مردم و همچنین تمام عرب ها از آن آگاهند، برگردیم؟ آیا بی هیچ تأملی به شتاب در آن داخل شویم، یا تن به جزیه‌ای بدهیم که خود خواری و ذلتی بزرگ است؟ هرگز قسم به خداوند این کار را نخواهیم کرد تا این که شمشیرهای برّانمان را از غلاف هایشان بیرون کشیم، و زنان، فرزندان خود را فراموش کنند؛ یا ما و محمد در خونمان غوطه ور می شویم تا این که خداوند هر که را خواست یاری کند. سید به او گفت: ای اباسبره، به ما و خودت رحم کن و از این سخن دست کش! که کشیدن یک شمشیر باعث خروج شمشیرهای زیادی می شود، و عرب ها مطیع و پیرو محمد گشته‌اند و تن به فرمان

او داده‌اند و او بر تمام مردان و اراده آن ها حاکم شده است، و حکم وی بر بادیه نشینان و شهرنشینان جاری گشته است و دو پادشاه بزرگ خسروپرویز و سزار روم نیز هر دو او را تحت نظر دارند. به روح القدس سوگند که من باور دارم اگر او به سوی شما روان گردد، همه این قبایل که بر گرد شما حلقه زده اند، پراکنده خواهند شد و شما به سان خار و خاشاک کنار رود، یا تکه گوشتی بر روی چوب(قصابی) خوار و ذلیل می گردید. در آن جمع شخصی به نام جهیر بن سراقه بارقی که یکی از زنادقه مسیحیان عرب به شمار می‌رفت حاضر بود و منزلت و احترام زیادی نزد پادشاهان مسیحی داشت و در نجران ساکن بود. ابا سعاد به اوگفت: درباره کار ما سخنی بگو و با اندیشه و تدبیرت ما را یاری کن، چرا که این مجلس، سرنوشت ساز است. او در پاسخ گفت: نظرم این است که به محمد نزدیک شوید و برخی از خواسته های او را بپذیرید و فرمان برید. سپس هیأت هایی به سوی پادشاهان هم کیش خویش روانه کنید: هیاتی به سوی قیصر پادشاه بزرگ روم، و چند هیات به پادشاهان سیاه پوست این امت[آفریقا] یعنی پادشاهان سودان: شامل پادشاهان نوبه، حبشه، علوه، رعاوه، راحات، و مریس و قبط بفرستید. رسولانی نیز به سوی پادشاهان مسیحی که در شام اقامت کرده اند، مانند پادشاهان غسان، لخم، جزام، قضاعه و غیر از آن هایی که بر کیش شما هستند، بفرستید و از آن ها طلب یاری کنید؛ زیرا همه آن ها هم نژاد و دوستان و یاوران و برادران دینی شما هستند. و همچنین از مسیحیان حیره از عباد و جز آنان یاری بگیرید که قبایل تغلب بنت وائل و ربیعه بن نزار به دین آنان درآمده‌اند. بر این اساس باید به سرعت فرستاده های شما به آن سرزمین ها رهسپار شوند و برای نجات دینتان نزد آنان فریادخواهی کنند و (اینگونه) رومیان نیز به یاری تان می شتابند و اساوده همانند اصحاب فیل به سوی شما روان می گردند و مسیحیان عرب از قبیله ربیعه در یمن نیز به سوی شما خواهند آمد. و چون نیروهای کمکی رسیدند، شما با قبایل خود و سایر کسانی که شما را یاری و حمایت می‌کنند، همراه گردید. و با افرادی که از گروه ها و قبایل مختلف به یاری شما می آیند، همگام شوید. آنگاه به سوی محمد روان گردید تا آنکه همگی شما او را در برگیرید. بدین ترتیب هر که به دین او گرویده است، مغلوب و شکست خورده به سوی شما خواهد آمد و آنان که در شهر اویند، با هجوم انبوه شما بر او می‌... خروشند. و شهر و سرزمین او نابود می شود و اینگونه دعوت او را خاموش می سازید و عرب ها به سرعت در دین شما داخل خواهند شد. سپس [بعد از این پیروزی] کار کلیسای شما بالا می گیرد و همانند کعبه، سرزمین تهامه گرامی داشته می شود. این تنها راهکار است، پس آن را غنیمت بشمارید، زیرا جز آن راهی ندارید و خلاف آن بیراهه است. حاضران نظرِ جهیر بن سراقه را پسندیدند و درآن ها تأثیر بسیار گذاشت. نزدیک بود که مجلس با تصویب این نظر پایان یابد که مردی مسیحی از ربیعه بن نزار از بنی قیس بن ثعلبه به نام حارثه بن اثال در میان آنان به پا خاست و به طرف جهیر بن سراقه رفت و این دو بیت را سرود:

– آنگاه که از باطل پیروی نمایی، حق از ان روی بر می‌تابد. واگر از حق تبعیت کنی، کوه‌ها به فرمان تو در می‌آیند.

– اگر برای رسیدن به هدف خود از راه آن وارد نشوی، بیگمان گمراه خواهی شد. و اگر از راه اصلی وارد شوی به هدفت خواهی رسید.

سپس در آن اجتماع که تنها مسیحیان حضور داشتند، رو به سید و عاقب و کشیشان و راهبان و همه مسیحیان نجران کرد و گفت: ای فرزندان حکمت و باقیمانده حاملان حجت (پیامبران)، گوش فرا دهید. به خدا سوگند، سعادتمند کسی است که پند واندرز او را سودمند افتد و از یادآوری روی برنتابد. بدانید که من شما را بر حذر می دارم و سخن عیسی مسیح علیه

السلام را برای شما بازگو می کنم. سپس وصیت عیسی علیه السلام و دلالت آشکار او بر جانشینش شمعون بن یوحنا و آنچه از تفرقه میان امتش پدید می‌آید را شرح داد، سپس نام عیسی علیه السلام را ذکر کرد و گفت: همانا خداوند – جل جلاله – به او وحی فرمود: ای فرزند کنیزم، کتابم را با قدرت برگیر و آن را برای اهل سوریه به زبان خودشان تفسیر کن و به آن ها اعلام کن که من اللّه هستم که به غیر از من خدایی نیست. من سرمدی، قائم به ذات و ابداع کننده ابدی هستم که نه تغییر پیدا می کنم و نه زائل می شوم. من رسولانم و کتاب هایم را برای رحمت و هدایت و محافظت از مخلوقاتم فرستادم. از همین رو، شریف ترین رسولانم احمد را که بی آلایش ترین و برگزیده‌ترین بندگانم است را مبعوث می دارم که همان بنده من «بارقلیطا» می باشد. او را در برهه ای از زمان می فرستم که درآن نشانه‌ای از علائم هدایت نباشد و او را در مکانی که به دنیا می‌آید، در کنار کوه فاران (در مکه) در کنار مقام ابراهیم به رسالت مبعوث می دارم و توراتی جدید بر او فرو می‌فرستم. و به وسیله آن چشم های کور را بصیرت می دهم و گوش های ناشنوا را شنوا و دل های جاهل را فهیم می گردانم. خوشا به حال کسی که هم عصرش باشد و سخنان او را بشنود و به او ایمان آورد و از نور هدایتی که همراه اوست پیروی کند. پس ای عیسی! هر گاه نام آن پیامبر را بر زبان آوردی، بر او صلوات و درود بفرست؛ چرا که من و فرشته هایم بر او صلوات و درود می فرستیم. گفتند: به محض اینکه حارثه بن اثال این سخن گفت، سید و عاقب به تنگ آمدند و آن چه او به نقل از مسیح علیه السلام درباره محمدصلی الله علیه و آله ذکر نمود؛ آنان را خوش نیامد. چرا که آن دو با استفاده از جایگاه دینی خود در نجران، مقام و منزلتی کسب نموده بودند و در نزد تمام پادشاهان مسیحی و عامه مردم و عرب های سرزمین شان از اعتبار و آبرو برخوردار بودند. و از آن بیمناک شدند که مبادا این سخنان، قومشان را از اطاعت دینی آنان بازدارد و مقام و منزلتشان در میان مردم از بین برود.

به همین جهت عاقب به سوی حارثه آمد و گفت: ای حارثه بس است، چرا که خطای این سخن بیش از صواب و درستی آن است، و چه بسا سخنی که برای گوینده اش مصیبت‌آفرین گردد. و اگر اسرار حکمت برای دل‌ها آشکار گردد، عاصی و نافرمانبردار می شوند. پس مراقب باش و بدان که برای هر خبری مردمانی مخصوص و برای هر اتفاقی جایگاه ویژه‌ای وجود دارد و رسیدن به هدف، تنها با اموری میسر می‌گردد که در گذشته تو را رهایی بخشید و سپر سلامتی بر قامت تو پوشاند. پس آن ها را از کف مده. من نیز در نصیحت کردنت کوتاهی نکردم. سپس از سخن بازایستاد. سخنان سید، عاقب را به سخن واداشت؛ و او نیز به سوی حارثه آمد و گفت: من همچنان برای تو فضل و دانشی قایل می باشم که عقل ها به سوی آن مایل می گردند. پس، از سوار شدن بر مرکب لجاجت بپرهیز و از رفتن به سوی آل سراب گون خودداری ورز. و هر کس به این توجه نکند، تو درباره او معذور نخواهی بود، و ابوواثله که مولی و سرور ماست، تو را مورد سرزنش قرار داد. تو نیز کاری کن که او از تو راضی و خشنود گردد. سپس خواهی دانست که بلای این مرد قریشی (محمد) بعد از اندک زمانی به انتها خواهد رسید و پس از آن قرن دیگری می آید که در آخر آن پیامبری با حکمت و بیان و شمشیر و سلطه فرستاده می شود و دیر زمانی حکومت می کند و امت او بر شرق و غرب عالم چیره می شود. و از نسل او امیر ظاهر پا به هستی می نهد که بر تمام حکومت ها و ادیان غالب می شود و سراسر گیتی را تحت فرمان خود قرار می دهد. ای حارثه، این امیدی و آرزویی است که مدت زمان زیادی برای تحقق آن در پیش است و در مقابل آن مرگی وجود دارد. پس هر چه که از دینت می دانی به آن چنگ زن، و به خاطر خدا، از خشنود گشتن به انس و الفت زودگذر دنیا و اندوهگین شدن از حوادث آن خودداری ورز، چرا که ما برای حالمان زندگی می کنیم و آینده از آن دیگران خواهد بود.

حارثه بن اثال به او پاسخ داد: ای اباقرّه آرام گیر! بدان که هیچ کسی از امروزش هیچ بهره ای نخواهد برد، اگر فردایش را در نظر نگیرد. از خدا بترس که جز او پناهی نیست. ابوواثله را ستودی که او به راستی مقتدر و سرور و صاحب فرمان و بخشنده است. هر دو شما مرجع پاسخ مردمان هستید. اگر بنا باشد به خاطر فضل و برتری، کسی از پند و اندرز بی‌نیاز باشد؛ بی شک آن فرد شما خواهید بود.(ولی حقیقت امر اینگونه نیست و شما مصداق آن افراد نمی‌باشید.) ولی آن سخنی نوپیداست که از آنِ صاحبان آن می باشند، و نصیحتی است که شما به آن سزاوارتر بودید؛ چرا که شما فرمانروای دل ها و پیشوایان دینی ماهستید. هان! ای بزگواران، از خرد و عقل پیروی کنید و در آنچه به ناگاه بر شما پیش آمده است بنگرید. و سنت به تاخیر انداختن را که برآمده از غفلت است، ترک کنید. برای نعمتی که خداوند به شما عطا می کند، جانب خدا را نگهدارید تا او نیز با فزونی در فضل و نعمتش، جانب شما را نگهدارد. سست و محتاط نباشید. زیرا کسی که بیش از حد خود را ایمن بداند، غرورش او را از بین خواهد برد، و کسی که خود را بر حذر دارد، از هلاکت ایمن خواهد بود. و آن که از عقلش راهنمایی بجوید، بر مشکلات فایق می آید و هر کسی که خود را برای پروردگار خالص گرداند، خداوند متعال با عزت دنیا و نیکبختی آخرت، همدم و مونس او می گردد.

سپس رو به عاقب کرد و سرزنش کنان به او گفت: تو ادعا کردی که اشتباه و خطای کلام من بیش از سخنان صحیح من است و قسم به خداوند که شایسته نیست از تو چنین سخنی بیان شود. تو و ما که از امت انجیل هستیم، از آن چه که مسیح در میان حواریونش برای آن به پا خاست آگاهیم و کسانی که از میان قومش به او ایمان آوردند را می‌شناسیم. این سخن تو لغزشی است که تنها توبه کردن و اقرار مجدد به آنچه انکار کردی، آن را می زداید. چون سخنش به اینجا رسید؛ رو به سید کرد و گفت: هر شمشیری کُند و هر دانشمندی دچار لغزش و خطا می گردد، بنابراین سعادتمند و برومند واقعی کسی است که از خطای خود دست کشد. آفت واقعی، اصرار بر خطا کردن است. به دو پیامبری که بنا به ادعای تو بعد از پسر مریم خلق می گردند؛ اشاره کردی. پس آن چیزهایی که در صحیفه ها جاودانه گشته اند و دراین باره سخن رانده اند را چه می کنی؟ [همه آن ها را نادیده گرفتی] آیا نمی دانی که مسیح علیه السلام درباره قوم بنی اسرائیل چه بیش‌بینی نموده است؟؟ او به آن ها فرمود: بعد از آن که مرا به نزد پدرم و پدر شما(خداوند) بردند و آن گاه که چندین عصر بعد از من و شما در پی هم گذشت؛ دو مرد خواهند آمد: که یکی راستگو و دیگری دروغگو می باشد. آن ها گفتند: ای مسیح – علیه السلام – آن دو چه کسانی هستند؟ فرمود: پیامبری که از نسل اسماعیل می آید راستگو است. ولی مدعی پیامبری که از بنی اسرائیل برمی خیزد؛ دروغگو است. راستگو با رحمت و جنگ فرستاده می شود و تا زمانی که دنیا پا برجا باشد او فرمانروایی و حکومت می کند. و دروغگو دارای لقبی ناپسند است که با آن مسیح دجال نامیده می شود و مدت زمانی کوتاه و به اندازه فاصله دو بار شیر دوشیدن حکومت می‌کند. سپس خداوند آن گاه که مرا دوباره بازمی گرداند، او را به دست من هلاک می‌سازد.

حارثه گفت: ای قوم! من شما را بر حذر می دارم که یهودیان را پیشوای خود قرار دهید. آنان به دو مسیح انذار داده شده اند: مسیح رحمت و هدایت و مسیح گمراهی. پروردگار برای هر کدام از آن ها نشانه ای برای تشخیصشان قرار داد. اما آنان مسیح هدایت کننده را انکار و تکذیب کردند و به مسیح گمراه کننده و دجال ایمان آوردند و به انتظار او نشستند، و به افروختن آتش فتنه مشغول شدند. و این در حالی بود که پیش از آن نیز کتاب خدا را ترک کردند و پیامبران خدا و بندگان عدالت پیشه او را کشتند. به همین خاطر خداوند عزّ و جلّ بعد از مشاهده اعمالشان، بصیرت را از آنان گرفت، و ملکشان را به دلیل

ستمگری و تجاوزگری،؛ از آنان بازستاند و آنان را خوار و ذلیل ساخت و محل بازگشتشان را منزلگاه جهنم قرار داد.

عـاقب گفت: تو از کجا می دانی که پیامبری که در کتاب ها نام او آمـده است همان ساکن یثرب (محمدصـلی الله علیه و آله) می باشد؟ چه بسا پسرعمویت(مسیلمه کذاب) که فرمانروای یمامه است، آن پیامبر(موعود) باشد؛ زیرا او نیز همان سخنان آن مرد قریشـی درباره نبوت را می گوید، ضـمن این که هر دو آن ها از نسل اسـماعیل هسـتند و پیروان و یاران بسیاری دارند که پیامبری و دعوت آن ها را قبول دارند، بنابراین آیا بین آن ها تفاوتی می بینی که به ما بگویی؟

حـارثه پاسـخ داد: آری. به خـدا سوگنـد تفاوت و فاصـله زیادی بین آن دو وجود دارد که از فاصـله آسـمان و زمین هم بیشتر است. و همه این ها اسـباب و لوازمی هسـتند که باعث می شونـد حجت خداونـد در دل بندگان گرویده به رسولان و انبیای او ثابت و استوار گردد. درباره آن مرد یمامی؛ همان اخباری که درباره او و از قول سفیهان و کاروانیان گفته می‌شود و سخنانی که افراد ساکن از شما در آن سرزمین و افراد وارد شده بر شما از اهل یمامه درباره او می گویند، تو را بس است.

آیـا جریـان فرسـتادگان و پیروان مسـیلمه و هیئت اعزامی او به نزد احمـد در یثرب را نشـنیده ایـد که بـا آن چه دربـاره بنو قیله مشاهده کرده بودند، به سوی مسیلمه بازگشتند؟ انصار به آنان گفتند: احمد صلی الله علیه و آله درحالی نزد ما [در یثرب] آمد که چاه های ما خشک و آب هایمان شور بود و قبل از او چیزی خوشـمزه و شـیرین نمی چشـیدیم. ولی او که آمد، آب دهان خود را در آن چاه ها ریخت و آب آن ها زلال و شیرین شد و از دل آن چاه های خشک، چنان آب جوشیدن گرفت که آن... ها تبـدیل به دریایی از آب گردیدنـد. گفتند: محمدصـلی الله علیه و آله از آب دهان خود بر روی دیده مردانی که از درد آن در رنج بودند نهاد و آنان بهبود یافتند و همچنین با مجروحان نیز این کار را کرد و همه زخم های آنان برآمد و بهبود یافت. و در بسیاری موارد، دیگر از درد چشم و یا زخم شکوه نکردند. یاران مسیلمه او را از نشانه ها و آیات محمد صلی الله علیه و آله آگاه ساختند و از او خواسـتند که برخی از آن ها را انجام دهد. او نیز به اجبار موافقت کرد. سپس همراه آنان به سوی یکی از چـاه های آبشان که آب زلالی داشت رفت و در آن آب دهان انـداخت، ولی در اثر آن، آب آن چاه شور و غیر قابل اسـتفاده شـد. و به چـاه دیگری که آب انـدکی داشت؛ آب دهـان انـداخت و در اثر آن، چاه خشـکید و قطره ای آب از آن برنیامـد. و همچنیـن در چشم مردی که از درد چشم می نالیـد، آب دهـان انـداخت و او را نابینـا سـاخت. سـپس به زخمی - یـا گفتنـد به زخمی دیگر- آب دهان انـداخت و بر اثر آن پوست آن مرد پیسـی گرفت. قومش بعد از آنکه این ها را مشاهده کردند، از او تبری جستند. ولی او به آن ها گفت: وای بر شما که بدترین امت برای پیامبرتان و بدترین عشیره برای پسرعمویتان هستید. شما از اعتبار من کاستیـد. زیرا از من چیزی درخواست نمودید که در مورد آن بر من وحی نازل نشده بود. ولی هم اکنون در مورد جسم ها و موهای شـما به غیر از چاه ها و آب های شـما بر من وحی شـد[اجازه معجزه به من داده شد] این معجزه(آب دهانم) در کسـی کارگر می افتد که به من ایمان داشـته باشد. ولی آنکه به نبوتم شک داشته باشد، آب دهان من باعث بلای بیشتر او می گردد. پس هر کسـی که از شـما مایل است، پیش آیـد تا بر چشم و پوست او آب دهان انـدازم. گفتند: به پدرت سوگند، هرگز کسـی از ما تمایل ندارد، ما می ترسیم که اهل یثرب بر تو شماتت بورزند؛ و به خاطر نسبت خانوادگی و حفظ جایگاه و منزلتش از او دست برداشتند و آسیبی به او وارد نکردند.

سیـد و عاقب بعد از شـنیدن این حرف ها چنان به خنده افتادند که پاهای خود را بر زمین می ساییدند. و سـپس گفتند: فاصـله

نور و تاریکی و حق و باطل به اندازه تفاوت این دو مرد در راستی و دروغگویی نیست.

گفتند: با این که حقیقت امر بر عاقب آشکار گشته بود، با این وجود در صدد برآمد تا از مسیلمه ستایش کند و منزلت او را استوار سازد تا او را همتای رسول خدا قرار دهد و با این کار منزلت و مقام بلند او را بین هم کیشانش حفظ کند. ازاین رو گفت: حتی اگر که مسیلمه در این ادعا که فرستاده پروردگار است صادق نباشد و سخنی گفته است که نباید می گفت، ولی در متمایل ساختن قوم خود از پرستش بت ها به ایمان به پروردگار رحمان، راستی پیشه ساخته است.

حارثه پاسخ داد: تو را به خداوندی که زمین را گستراند و با نام خود خورشید و ماه را تابان گردانید؛ سوگند می دهم که آیا در صحت این ادعا، از آنچه که خداوند -عزوجل- در کتاب های پیشین آورده است، چیزی می یابی؟ خداوند عزّ و جلّ می فرماید: «من «اللّه» هستم که هیچ خدایی به غیر از من نیست، من دین گذار روز حسابم، کتاب هایم را نازل کردم، و رسولانم را مبعوث ساختم تا به وسیله آنان بندگانم را از دام های شیطان رهایی بخشم، و آنان را در زمین ها همانند ستارگان درخشان در آسمان هایم قرار دادم که به وسیله وحی و آموزه‌ها یم بندگان را هدایت می کنند. هر کس از آن ها اطاعت کند از من اطاعت کرده است و هرکسی که از آن ها سرپیچی کند از من سرپیچی کرده است. به راستی که من و فرشتگانم در آسمانم و زمینم و لعنت کنندگان از میان مخلوقاتم، آن کسانی که ربوبیت مرا انکار یا برای من شریک قائل گردند یا یکی از پیامبران و رسولانم را تکذیب کنند را مورد نفرین خویش قرار می‌دهیم. آن کس که بگوید: بر من وحی نازل شده است و حال آن که من چیزی بر او وحی نکرده باشم، و یا قدرت مرا به سخره گیرد، یا به ناحق ادعای جانشینی مرا کند و بندگانم را بی بصیرت و آنان را از من گمراه سازد؛ نیز مشمول این لعنت و نفرین می باشد. بدانید، تنها کسی مرا عبادت می کند که بداند من از بندگانم چه نوع عبادت و طاعتی می خواهم، و اگر کسی از راهی غیر از آنچه که به وسیله رسولانم معین ساختم مرا عبادت کند؛ از آن عبادتش به جز دوری از من سودی عایدش نمی‌گردد».

عاقب گفت: آرام باش که شهادت می دهم تو حقیقت را گفتی.

حارثه گفت: به غیر از حق، سخن دیگری قانع کننده نیست و جز آن، انسان را هیچ پناهی نیست، و از همین رو، همه این سخنان را گفتم. سید که مردی فوق العاده حیله گر و مجادله گر بود، به او گفت: به عقیده من این مرد قریشی تنها به سوی بنی اسماعیل که قوم او هستند به رسالت مبعوث گشته است، و دین او همین است. با این وجود او را ادعا بر آن است که خداوند عزّ و جلّ او را به سوی تمام مردم فرستاده است.

حارثه گفت: ای اباقره، آیا تو یقین داری که محمد از جانب خدا تنها برای قومش فرستاده شده است؟ گفت: آری. حارثه گفت: آیا به این شهادت می دهی؟ گفت: وای برتو، آیا می توان شواهد را نادیده گرفت؟ آری من بدون هیچ تردیدی بر این امر شهادت می دهم. زیرا که تمام صحیفه های معتبر و اخبار کهن نیز به این شهادت داده اند. ابوحارثه درحالی که با انگشت سبابه بر زمین می کوبید، به خنده درآمد. سید گفت: ای ابن اثال، چه چیزی تو را به خنده وا می دارد؟ گفت (از این سخن) به شگفت آمدم و برای همین خندیدم. سید گفت: آیا چیزی که شنیدی جای شگفتی داشت؟ گفت: آری، بسیار شگفتی داشت. شما را به خدا سوگند، آیا این جای تعجب ندارد، شخصی که بهره ای از علم و حکمت برده باشد ادعا کند که خداوند مردی دروغگو و یاوه گو را برای پیامبری برگزیند و او را به رسالت خویش متمایز گرداند و با روح و حکمت خویش

او را پشتیبانی و یاری کند، و او بر خدا دروغ بندد و بگوید: بر من وحی نازل شده است و حال آن که وحی بر او نازل نگشته باشد و همانند کاهنان دروغ و حقیقت و باطل و حق را به هم آمیزد؟ سید خاموش شد و دانست که گزافه گفته است، بنابراین در بحث مغلوب گشت و دم برنیاورد.

گفته اند: حارثه در نجران غریب بود. عاقب چون خاموشی سید را ملاحظه نمود، رو به حارثه کرد و به او گفت: ای مرد قیسی [از قیس بن ثعلبه] بازایست و تیزی زبانت را بگیر که تو پیوسته با ما از روی نادانی سخن می‌گویی! چه بسا کلمه ای که گوینده اش به آن افتخار کند، بدون آن که بداند او را به قعر تاریکی فرو می برد، و چه بسا سخنی که باعث زدوده شدن کینه ها از دل ها شود و آن ها را به هم پیوند دهد! بنابراین از آوردن سخنی که دل ها آن را انکار کنند بپرهیز، هر چند در نزد تو بر آن دلیلی باشد. بدان که برای هر چیز صورتی است و صورت انسان عقل است و صورت عقل ادب است و ادب دو نوع است: ادب خلقی یا ذاتی و ادب اکتسابی، که بهترین آن ها ادب خداوند جلّ جلاله است. و از ادب و حکمت خداوند پاک و منزه آن است که برای حاکمش بر مخلوقات، حق و امتیازی قائل شد که دیگر مخلوقاتش را از آن بهره‌ای نیست. زیرا که او ریسمان بین خداوند و بندگانش به شمار می‌رود. حاکم نیز دو نوع است: حاکم سلطه و غلبه و دیگری حاکم حکمت و شریعت و برترین آن ها حاکم حکمت است. ای مرد! تو بی تردید می دانی که خداوند عزّ وجلّ ما را منزلتی داده است و ما را سرپرست و حاکم بر پادشاهان آیین و امت ما و همچنین افراد پست و یا بزرگوار بعد از آنان قرار داد. پس ای مرد، به حقوق صاحب حق گردن بنه و خود را از بدگویی رهایی بخش. سپس گفت: همچنین تو درباره این مرد قریشی و آیات و هشدارهایی که آورده است، سخن گفتی و اطاله کلام و توجیه زیاده کردی، ولی ما به کار محمد آگاهیم و جدّاً به او ایمان داریم. من دیدم که آیات و نشانه های آشکار پیشین و پسین نبوت به طور کامل به جز یک نشانه که روشن ترین و شریف ترین آن هاست؛ نزد او موجود است. ولی آن نشانه همانند سر برای بدن است و حال بدن بی سر چگونه خواهد بود؟ بنابراین کمی صبر کن تا اطلاعات و اخباری کسب کنیم و در دلایل اندیشه کنیم و در آنچه به ما رسیده است، نیک بنگریم و اگر به این نتیجه رسیدیم که نشانه جامع و پایانی نزد او وجود دارد، ما از همه مردمان به ایمان آوری و اطاعت از او مشتاق تریم. در غیر این صورت، بدان، آ نچه درباره (نشانه‌های) نبوت و رسالت گفته می شود، از جانب پروردگاری است که در امر او تفاوتی و در حکمتش مغایرتی وجود ندارد. حارثه به او گفت: سخن راندی و حرفت را رساندی و آشکار کردی. و من نیز آن را شنیدم و فرمان بردم. اما این نشانه ای که عدم وجود آن، بعد از انس و الفت، تنهایی و بعد از دلیل روشن، شک به بار می آورد، چیست؟ عاقب به او گفت: ابوقره معنی آن را برای تو روشن کرد، اما تو تفسیر ناروایی از آن کردی و با ما مناقشه کردی و گفتگوهایمان را بی هیچ فایده ای طولانی ساختی.

حارثه گفت: آن دلیل چیست؟ پدر و مادرم به فدایت! آن را برایم روشن ساز. عاقب گفت: رستگار شود کسی که به حق تن دهد و آن را آشکار بیان کند و از آن روی برنتابد و با علم خود بر آن احاطه یابد. یقیناً ما و تو به وسیله اخبار کتاب های کهن از علم قرون و آن چه در گذشته رخ داده است و آن چه در آینده به وقوع خواهد بیوست، آگاهیم. تمام کتاب ها با زبان هر امتی و به صورت واضح و آشکار به احمد مژده داده است، پیامبری که امت او مشرق و مغرب را فرا می گیرد. او و پیروان بعد از او مدتی طولانی حکومت می‌کنند و سپس افرادی آن را از نزدیک ترین افراد به پیامبر از نظر پیروی و نسب خانوادگی می‌ستانند و زمام حکومت را به ناحق در دست می گیرند، و ظلم های زیادی را بر مردم روا می دارند. و اینگونه تا

دیر زمانی حکومت می کننـد تا آنکه در جزیره العرب همه یا به آنان متمایل می‌گردنـد و یا برابر آن ها دچار ترس و وحشـت می شونـد. و بعـد از بلاـ و سـختی که از آنـان به مردم می رسـد، مغلوب می گردنـد و حکومتشـان چنـان مـتزلزل می شود که اقوامشان مانند کرمی که در بینی شتر و گوسفندان است، به جان آنان می افتند. سپس بردگان و بنده‌زادگانشان بر آنان برتری می‌یابند و حکومتی تشکیل می دهند که تا نسل ها ادامه پیدا می کند، حکومت آن ها حکومت زور است و بر مردم انواع ستم ها روا می دارنـد. بـدین ترتیب زمین از ظلم آنان تنگ می شود و بلا و مصیبت ها شـدت می یابد و آفات فراگیر می شود، به طوری که مرگ بهتر از زندگی سـخت می شود؛ یا برای بعضـی از مردم، مرگ حتی بهتر از زندگی بدون درد می شود و این ناشـی از ترس از زیان ها و بلاها و فتنه های خانمان سوزی است که به ناگاه فرو می آید. در آن روزها سرپرسـتان دین افرادی غیر دین دار هسـتند و به خـاطر آن ها دین بـدنام می گردد و نشانه‌های آن از بین می رود و رو به نابودی می نهـد و از آن جز نـامی بـاقی نمی مانـد و خبر مرگ آن داده می شود. در آن روزگار مومن غریب می شود و دین داران به شـدت کاستی می... یابنـد، به طوری که جز اندکی از مردم، بقیه از روح خداوند و فرج و گشایش او ناامید می شوند. و گروه هایی از مردم بر این گمان می‌گردند که خداوند رسولان خود را یاری نمی کند و وعده اش را محقق نمی سازد. و مصـیبت ها و سختی ها بر آنان فرود می آینـد و خشم فرو خـورده شـان فـوران می کنـد. این هنگـام خداونـد دین خـود را درمی یابـد و بنـدگانش را بعـد از ناامیـدی، با آمدن مردی از نسل پیامبرشان احمد صـلی الله علیه و آله یاری می کند. خداوند از جایی که گمان آن را هم نمی کنند او را نازل می کند و همه آسمان ها و مردمان آن ها بر او درود می فرستند. و زمین و آن چه از چرنده و پرنده و انسان بر روی آن وجود دارد، به وسـیله او رهـایی می یابنـد. و مـادر شـما یعنی زمین، برکت و زینت خود را برای او نمایان می سازد و تمام گنـج ها و ثروت هایش را به سوی او می افکنـد، تا به همان شـکل خود در دوران حضـرت آدم علیه السـلام برگردد. در دوران او بیچارگی‌ها و آفات و سختی هایی که ملت های پیشین گرفتار آن بودند از بین می روند و سرزمین ها امن می شوند، و نیش هر گزنده ای و چنگال هر موجود چنگال دار و دندان تیز هر جانوری از بین می رود. به گونه ای که زن ترسو و پسـت با افعی بازی می کنـد، بـدون آن که او را نیش زنـد و شـیر در بین گاوها زنـدگی می کنـد، گویی که چوپان آن هاست، و یا گرگ در بین چهارپایـان روزگـار می‌گذرانـد؛ گویی که صـاحب آن هـاست. و خداونـد بنـده اش را بر تمـام ادیان چیره می گردانـد و حکومت سـرزمین ها تا منتهای چین را به دست می گیرد، تا بدین وسـیله در دوران او هیچ دینی غیر از دین حق که خداونـد آن را برای بنـدگانش برگزیـد، روی زمین نباشد. همان دینی که حضـرت آدم علیه السـلام شـگفت آفرینش و احمد خاتم پیامبران و پیامبرانی که میان آن دو آمدند را برای تحقق آن مبعوث داشت.

هنگـامی که عـاقب این سـخن را روایت نمـود، حـارثه رو به او نمـود و پاسـخ داد: ای بزرگ مرد شـریف و دانـای والاـ مقـام! خداونـد بدیع و نوآفریننده جهان را گواه می گیرم که حق و راستی از سـخن تو خشـنود گردید (و تو حق آن را ادا نمودی) و دل از عدالت سـخن تو جلا و روشنی یافت و کتب الهی که آن را نور سرزمین‌هایش و گواهی بر بندگانش قرار داده است، به همین شـکل که از میان صفحات آن روایت کردی، نازل گردید. و هیچ صفحه ای از آن در تعارض با دیگری نبود و هیچ آیه ای از آن دیگری را نقض نمی ساخت. و بعد از همه این دلایل، دلیل انکار و مخالفت شـما چیست؟ (بعد از این دلائل روشن، چه دلیل دیگری می جویید؟) عاقب گفت: به این دلیل سـخن تو را نمی‌پذیریم که تو او (آن پیامبر موعود) را قریشی پنداشتی و حـال آنکه در این ادعـا، در خطـای آشـکار بودی. حارثه گفت: چه خطایی؟ آیا شواهـد موجود به نبوت و رسالت او اذعان نمی کنند؟ عاقب گفت: به خدا سوگند که همین گونه است، ولی آن دو، دو پیامبری هستند که در فاصله میان مسیح الله عزّ و

جلّ و برپایی قیامت، در پی هم می آینـد و اسم یکی از آن دو از نام همتایش مشـتق گردیده است. وآن دو محمد و احمد نام دارند که به آمدن اولین آن دو، موسـی علیه السـلام، و به ظهور دومین آن ها، عیسـی علیه السـلام بشارت داده است. بنابراین، این مرد قریشـی تنها به سوی قومش، به رسالت مبعوث گردیـده است، و بعـد از او پیامبری خواهـد آمـد که حکومتی قدرتمند تشـکیل می دهـد و دیر زمانی زندگی می کند. پروردگار عزّ و جلّ او را به عنوان خاتم دین و حجّتی بر تمامی خلائق مبعوث می دارد. سـپس بعـد از او، دوره فترت و گسـستی پدیـد می آیـد که در طول آن اصول و ارزش هـا به طور کامل ریشه کن و منهـدم می گردنـد. و در پی آن، بـار دیگر پروردگـار عزّ و جـلّ او را باز می گردانـد و بر همه ادیان - چیره می سازد- و او و پادشاهـان صـالحی که بعـداز او زمـام امور را در دست می گیرنـد، بر همه گیتی از زمین و کوه و خشـکی و دریـا چیرگی می یابنـد. و همانند دو پدر: آدم و نوح، زمین پروردگار عزّ و جلّ را به عنوان ملک خویش به ارث می برند. و درحالی که برترین و بزرگ ترین پادشاهان هسـتند، از روی بـدحالی و خضوع همانند افراد مسـکین و درمانده رخ می نمایند. و آنان همان انسان های بزرگ و برگزیـده هسـتند که بندگان و زمین خدا، تنها به واسـطه آنان اصـلاح می گردند. عیسـی پسـر بشـر بعد از گذر زمانی طولانی و حکومتی قدرتمنـد بر آخرین آن‌ها فرود می آید. بعد از ایشان هیچ سودی در زندگی نیست (چرا که) در پی آنان مردمانی پست هماننـد رؤیای گنجشـگکان بر سر کار می آینـد و قیامت که تنها در دوران بدترین و خبیث ترین مردمان برپا می گردد، در دوران همین فرومایگان به وقوع می پیونـدد و این همان وعـده ای است که خداونـد عزّ و جلّ به احمـد داد. همان گونه که او در میان بسـیاری از براهین و شواهـد و تأییداتی که کتاب های آسـمانی پیشـین درباره نشانه‌های احمد از آن خبر دادند، به خلیل خود ابراهیم علیه‌السلام، وعده ظهور او را داد.

حـارثه گفت: ای ابـا واثله: بنـابراین تو درباره این دو اسم بر این عقیـده ای که این دو، از آن دو شـخص مختلف هسـتند. یعنی مربوط به دو پیـامبر هسـتند که در دو زمـان متفـاوت مبعوث می گردنـد؟ عـاقب پاسـخ داد: آری. دقیقاً این گونه است. حارثه گفت: آیـا در این بـاره تردیـد هم داری؟ عـاقب پاسـخ داد: سوگنـد به پروردگـار که هرگز تردیـدی در درستی آن نـدارم، و درحالی که به خورشـید اشاره می کرد، گفت: درستی این موضوع از بوح (نام خورشید) هم روشن تر و آشکارتر است. با این سخن او، حارثه سـر به زیر افکند، درحالی که از تعجب و شـگفتی با نوک انگشـتش بر زمین می زد. سپس گفت: ای پیشوا و زعیمی که مردمان گوش به فرمان تو هسـتند، آفت و تباهی جز این نیست که مال و ثروت در دست کسی باشد که آن را انبار سازد، نه کسـی که آن را به کار گیرد؛ و سلاح در اختیار کسی قرار گیرد که با آن خود را بیاراید، نه کسی که با آن به پیکار برخیزد. و تدبیر و اندیشه در نزد کسی باشد که او را هلاک سازد، نه کسی که تدبیرش او را یاری کند.

عاقب گفت: ای حویرث حقیر! سـخن خود را به گوش ما رساندی و ناسـزا و دشنام بر زبان راندی و شروع کردی و از زبان او پیشـی گرفتی. حـارثه در پاسـخ گفت: به آن که آسـمان هـا و زمین به اذن او برپا گشـتند و قدرتمنـدان عالم به امر او چیرگی یافتنـد، سوگنـد یـاد می کنم که آن دو، دو اسم مشـتق برای یـک نفر و یـک پیامبر و یـک فرسـتاده الهی هسـتند که موسـی بن عمران و عیسـی بن مریم از آمدن او آگاهی و بشارت دادند و پیش از آن، در صـحف ابراهیم علیه السـلام نیز به او اشاره رفته است.

سیّد از سـخن او به ظاهر به خنده افتاد و با این خنده تصـنعی کوشید تا به قوم خود و حاضران در جمع چنین القا کند که خنده او برای تمسـخر حارثه و ابراز شـگفت از گفته اوست. عاقب از کرده او خرسند و شادمان گردید و رو به حارثه کرد و با لحنی

ملامت بار گفت: کار نادرست و ناروای أبوقرّه تو را فریفته نسازد که او اگر به روی تو خندید، تنها از روی تمسخر تو بود. حارثه گفت: بی تردید اگر او چنین کرده باشد، این کار از کارهای بزرگ و سخت، یا از اعمال زشت و ناپسند است. خداوند شما را از موروث حکمت بی نصیب سازد! آیا نمی دانید که برای حکیم پسندیده و شایسته نیست که جز به وقت ضرورت، ترشرو و عبوس نگردد و جز به هنگام وقوع چیزی شگفت به خنده نیاید؟ آیا نشنیده اید که سرورتان مسیح علیه السلام فرمود: خنده بی موقع فرد عالم و دانشمند، یا به خاطر غفلت قلب اوست و یا به خاطر سرمستی است که او را از فردایش غافل ساخته است؟. سید گفت: ای حارثه، به خدا سوگند، هیچ کس به عقلش زندگی نمی کند، مگر آنکه به ظنش زندگی می کند. و اگر تنها از آن چه تو آن را روایت نمودی، آگاه باشم، دیگر عالم و دانشمند نیستم. آیا تو این سخن سرورمان مسیح – که سلام ما بر او باد – را نشنیده ای که فرمود: خداوند را بندگانی است که از گستردگی رحمت پروردگارشان با صدای بلند خنده سر می دهند و از ترس پروردگارشان، در نهان ناله می کنند؟ حارثه گفت: اگر خنده تو از این جهت بود، مرا بر آن اعتراضی نیست. سید گفت: ای ابوحارثه، سخنانی که اینجا بر زبان آوردی، در واقع تهمت هایی بود که به بندگان پروردگارت نسبت دادی (پس از گفتن آن دست بکش) و همراه ما به عقیده ما بازگرد. که این کشمکش و اختلاف در میان ما به درازا کشیده است. – گفتند: آن سومین جلسه آنان در سومین روز اجتماعشان برای بررسی کار خود بود.–

سید گفت: ای حارثه، آیا ابوواثله با شیواترین سخنی که به گوش ها رسید، تو را از آن آگاه نساخت و همانند آن را برای تو بازگو ننمود؟ ولی او نیز با آن سرسختی که در مقاصد خود بروز می دهی، تو را چون تخته سنگی (نفوذ ناپذیر یافت)، و این منم که از اقنوم سوم، بار دیگر برای تو آن را یادآوری می کنم و تو را به خدا و به کلماتی که نازل فرموده است، سوگند می دهم که آیا تو در زاجره – بازدارنده – ترجمه شده از زبان مردمان سوریا به زبان عرب – یعنی کتاب شمعون بن حمون الصفا که نجرانیان آن را از او به ارث برده‌اند – این سخنی را که من می‌گویم، دیده‌ای؟ آیا بعد از پاره‌ای طولانی از سخن نگفته است: آن‌گاه که خویشاوندی ها نهان و قطع گردد و نشانه های (الهی) محو گردند، خداوند بنده خود: فارقلیطا را با رحمت و عدالت مبعوث می دارد. گفتند: ای مسیح الله! فارقلیطا کیست؟ فرمود: او احمد است که آخرین و به میراث برنده پیامبران است. او همان کسی است که در زمان زندگانی اش بر او درود فرستاده می شود و بعد از درگذشتش نیز به واسطه پسر پاک و دانایش، سلام و درود نثار او می گردد. خداوند در آخرالزمان و بعد از آنکه اصول دین از هم گسسته می گردد و چراغ وحی الهی خاموش و ستارگان آن ناپیدا می گردند، او را برمی انگیزد و مدتی دراز از ظهور آن بنده صالح نمی گذرد که دین به اساس اولیه خود بازمی گردد و پروردگار عزّوجل حکومت خود را بر بنده اش و صالحان بعد از او استوار می گرداند. و او را برتری می بخشد تا آنکه حکومتش جهانگیر می گردد. حارثه گفت: این افتخار و بزرگی را ستوده و آن را از برای احمد می دانید و بارها دراین باره، سخن را تکرار کرده اید و آن حق و راستی است و هیچ ترس و تنهایی با حق متصوّر نیست و بدون وجود حق، انس و الفتی نخواهد بود. پس باز ایستید. سید گفت: این سخن نیز برآمده از حق و حقیقت است که فردی ابتر و منقطع النسل را بهره ای

از این افتخار و بزرگی نیست.

حارثه گفت: او نیز همین گونه است (فرزند پسر ندارد)، پس آیا او محمد صلی الله علیه و آله نیست؟ سید گفت: تو هر چه می کنی از روی دشمنی و لجاجت است. آیا آن گاه که درباره اخبار او به تحقیق پرداختیم، سفر و اصحابمان، ما را آگاه

نساختند که دو فرزند پسر او از مادر قریشی و قبطی هلاک گردیدند و محمد همانند شاخ حیوانی که یک شاخ آن شکسته شده باشد، بی یار و یاور گشته و در آستانه هلاک قرار گرفته است؟. یقیناً اگر او را دنباله و نسلی بود، آن گاه که آنان زمام را بر کف می گرفتند، تو در آن باره به سخن سرایی مشغول می‌گشتی. حارثه گفت: سوگند به خدا که عبرت ها چه بسیار و پندپذیری از آن ها چه اندک است. و دلایل چه بسیارند اگر دیدگان از دیدن آن ها بازنمانند و همچنان که دیدگان دردمند به خاطر بیماری شان توان نظاره قرص خورشید را ندارند، خردهای خُرد و ناچیز را نیز به خاطر ناتوانیشان، یارای بهره گیری از نور حکمت نیست. و درحالی که به سید و عاقب اشاره می نمود، ادامه داد: بدانید که هرکه این گونه باشد، شما از آن دم مزنید، که به پروردگار سوگند، شما دو تن از میراث حکمتی که خداوند به شما بخشید و از باقی مانده دلائل و حجت ها نزد شما به امانت نهاد و سپس در میان مردمان چنین شرف و منزلتی ارزانیتان داشت، محروم و بیبهره مانده اید که خداوند عزوجل به هر که قدرت و چیرگی بخشید، او را پادشاه و سرور مردم گردانید. و شما دو تن را بر پادشاهان آیین ما داور و اصلاح گر و مدافع حق و حقیقت قرار داد که در امر دینشان به شما پناه می جویند (و از شما راهنمایی می خواهند) و شما دو تن، به آنان پناه نمی جویید (مراجعه نمی کنید) و به آنان فرمان می دهید و آنان از شما اطاعت می کنند. و هر پادشاه یا کسی که او را قدرت و سلطه ای است، باید در برابر پروردگار عزّ و جلّ که او را به این مقام بالا نائل ساخت، تواضع پیشه سازد و برای خدا درباره بندگانش خیرخواه و خالص باشد و در کارش نفاق نورزد. و شما بنا به حکم شهادت های راستین و توضیح أسفار محفوظ مانده درباره محمد، از او یاد کردید. ولی با این وجود بر این باورید که او نه پیامبر همه مردمان، بلکه تنها پیامبر قوم خویش است، و او آن پیامبر خاتم و حاشر (گردآورنده) و وارث در پی آینده نیست. چرا که شما ادعای ابتر بودن او را دارید. آیا این گونه نیست؟ گفتند: آری (این گونه است). گفت: اگر او را دنباله و نسلی بود و با آنچه که می دیدید و آن چه که به تکذیب آن درباره امر وراثت و چیرگی بر تمامی ادیان می پردازید، آیا باز در این امر شک داشتید که او خاتم پیامبران است و به سوی همه انسان ها مبعوث گشته است؟ گفتند: نه. گفت: آیا این سخن و گفته در این باره و با وجود همه نکوهش ها و کشمکش ها، در نزد شما امری قطعی و یقینی نیست؟ گفتند: آری، (دقیقاً امری قطعی است). گفت: الله اکبر. آن دو گفتند: تکبیر خدا بر زبان راندی، از چه رو چنین کردی؟ حارثه گفت: حق آشکار و روشن، و باطل امری مبهم و بی تأثیر است؛ و به یقین جابجا ساختن آب دریا و شکافتن صخره ها، از میراندن آنچه خداوند عزّ و جلّ آن را زنده ساخته و از زنده ساختن آنچه خداوند میرانده، آسان تر خواهد بود. اکنون بدانید و آگاه باشید که محمد ابتر نیست و به راستی که او پیامبر خاتم و وارث و در پی آینده حاشر (گردآورنده) است. و بعد از او هیچ پیامبری نمی آید و قیامت بر امت او برپا خواهد گشت. و او زمین و آنچه بر آن است را از خداوند به میراث می برد و از نسل او فرمانروایی صالح پدید می آید که شما درباره او توضیح دادید و خبر دادید که او شرق و غرب زمین را تصاحب می کند. و خداوند عزّوجل با حنفیت ابراهیمی او را بر تمامی ادیان چیره می سازد. سید و عاقب گفتند: وای بر تو ای حارثه! ما تو را غافل یافتیم (که سخن ما در او تأثیری ندارد) و تنها همانند روبهان در پی مکر و نیرنگ هستی و از کشمکش و بازگرداندن سخن آزرده و ملول نمی گردی و با وجود همه این ها، ادعایی بزرگ نیز مطرح می کنی!. تو چه برهانی بر این مدعا داری؟ حارثه پاسخ داد: سوگند به جدّتان، شما را در برابر برهانی قرار می دهم که از شبهه در امان می سازد و با آن سوز سینه ها آرامش و التیام می یابد. سپس حصین بن علقمه که بزرگ و اسقف اول آنان بود، رو به ابوحارثه نمود و گفت: ای پدر شریف و گرامی! اگر صلاح می بینی، جامعه - کتاب مقدس - و زاجره را حاضر سازیم تا با آن قلوبمان الفت و دل هایمان آرامش یابد.

– گفتند: و این جلسه چهارم در چهارمین روز بود. – چون آن روز خورشید برآمد و در میانه آسمان قرار گرفت، گرمای هوا شدت یافت. بنابراین، آن دو رو به حارثه نمودند و گفتند: این امر را به فردا موکول کن، چرا که (از شدت گرما) جانمان به لب رسیده است. پس پراکنده گردیدند و شرط نمودند که فردای آن روز زاجره و کتاب مقدس را حاضر سازند و براساس آنچه در آن دو مشاهده کردند، عمل نمایند. و چون فردای آن روز فرا رسید، نجرانیان به سوی کلیسایشان روان گشتند تا در آنچه که عاقب و سید به همراه حارثه از کتاب مقدس اقتباس می کنند تا به کمک آن، این امر را روشن و آشکار سازند، داوری کنند. هنگامی که سید و عاقب، اجتماع مردمان برای این امر را مشاهده نمودند، به خاطر آنکه از درستی سخن حارثه آگاه بودند، از حرکت بازایستادند و راه را بر او بستند تا او را از گشودن کتاب های مقدس در برابر دیدگان مردم منصرف سازند. که آن دو از شیاطین انس بودند. سید گفت: تو برای ما به گونه ای ملالت بار بسیار سخن گفتی و روایت کردی، پس ما را فرصتی ده تا در آن اندیشه کنیم. حارثه گفت: و آیا این امر جز درباره تو و دوستت است؟ پس از اکنون هر آ نچه می خواهید، بگویید. عاقب پاسخ داد: جز آنچه گفتیم، سخن دیگری نداریم و ما به زودی باز می گردیم و بعد از آن به طور کامل تو را آگاه می سازیم، بی آنکه حجّتی از حجّت های خدا را پنهان سازیم (ناقص سازیم) و یا آیه ای از آیات او را انکار کنیم و یا آنکه بخواهیم در کنار همه این امور، درباره بنده ای بر خداوند عزوجل دروغ بندیم و بگوییم: آن بنده از جانب او مبعوث گشته است و حال آنکه او فرستاده خداوند نباشد. و ای حارثه، ما درباره محمد اعتراف می کنیم که او فرستاده ای از جانب خداست که به سوی قوم خود که از فرزندان اسماعیل علیه السلام هستند، مبعوث گشته است، بی آنکه بر غیر آنان، از عرب و عجم، همراهی و اطاعت از او در رد و یا پذیرش آیینی واجب باشد. و تنها امری که درباره او واجب است، اقرار به نبوت و مبعوث گشتن او به سوی بزرگان قوم و دینش می‌باشد.

حارثه گفت: بر چه اساس به نبوت او شهادت دادید؟ گفتند: چرا که دلایلی آشکار درباره او و در میان بشارت های انجیل و کتاب های پیشین مشاهده نمودیم. [حارثه] گفت: حال که این امر در میان سخنان بلند و کوتاه و ابتدا و انتهای کلام، بر شما درباره محمّد ثابت گردیده است، بر چه اساسی ادعا می کنید که او پیامبر وارث و حاشر (گردآورنده) نیست و به سوی همه مردمان مبعوث نگشته است؟ گفتند: تو نیک می دانی و ما نیز آگاه هستیم و ما را هیچ تردیدی نیست که حجت خداوند عزّ و جلّ هرگز پایان نمی یابد و آن حکم و اراده پروردگار است که در میان آیندگان، تا زمانی که روز و شب در پی هم پدیدار گردند و تا زمانی که از مردمان تنها دو تن باقی بمانند، جاری خواهد بود. و ما پیش از این، بر این گمان بودیم که محمد شایسته آن است و او همان کسی است که آن را به پیش خواهد برد. ولی هنگامی که خداوند عزّ و جلّ با مرگ فرزندان پسرش، او را بلاوارث گردانید، دانستیم که محمد آن کسی نیست (که ما در انتظارش بودیم)، چرا که محمد ابتر و منقطع النسل است. و بنا به شهادت کتب مقدسه الهی، حجت باقی خداوند عزّ و جلّ و پیامبر خاتم او، ابتر و منقطع النسل نیست. بنابراین او پیامبری است که در آینده ظهور می کند و بعد از محمد جاودانه می گردد. نام او از نام محمد مشتق شده است و او همان احمدی است که مسیح علیه السلام به نام و نبوت و رسالت و خاتم پیامبران بودن او بشارت داد. و نیز بشارت داد که فرزند قدرتمند و پیروز او حکومتی بنیان می نهد و همه مردم را بر گرد دین اعظم خداوند عزّ و جلّ جمع می سازد. این مرد از یاری کنندگان دین او نیست، بلکه از فرزندان و نسل اوست و شهرهای زمین و آنچه که از زمین سنگلاخ و زمین هموار و اراضی صخره ای و دریا وجود دارد را آماده و حاضر به ارث می برد. و این خبری است که اسفار اناجیل با علم و یقین به آن پرداخته اند و ما این سخن را بارها به توگفتیم. ولی هر بار بعد از بار دیگر (ناچار شدیم) که آن را برای تو بازگو کنیم. پس

تو را چه نیازی به تکرار آن است؟

حارثه گفت: می دانم که من و شما دو تن، مدت سه جلسه است که به طور پیوسته سخنانمان را به یکدیگر بازمی گردانیم وتمام این امر تنها برای آن است که آن که دچار فراموشی گشته است، به خاطر آورد و آن که از او کوتاهی سرزده است، باز گردد و سخن ما روشنی و وضوح یابد. و شما از دو پیامبر نام بردید که در پی یکدیگر و در فاصله زمانی میان حضرت مسیح علیه السلام و برپایی قیامت مبعوث می گردند. گفتید: که هر دو آن ها از فرزندان اسماعیل هستند. نخستین آن ها محمد در یثرب است و دومین آن ها احمد عاقب (در پی آینده) می باشد. و اما محمد، مردی قریشی است که در یثرب ساکن است. پس ما به راستی به او ایمان داریم. آری (سخن شما درست است) ولی به خدا سوگند، که او همان احمد است که کتب مقدسه الهی از او خبر داده اند و آیات الهی به شناخت او رهنمون گشته اند و او به راستی همان حجت خداوند عزّ و جلّ و پیامبر خاتم و وارث اوست و در فاصله میان پسر بتول (عیسی بن مریم علیه السلام) و بر پایی قیامت، هیچ رسالت و هیچ پیامبر الهی و هیچ حجتی جز او نمی‌آید. (جز) فرزندانی که از دختر نیک و راستگوی او پدید می آیند. و تکلیف شما به خاطر آنچه که خداوند درباره رسالت محمد به شما اعلام نموده است، روشن و واضح است. و بنا به ادعایتان، اگر انقطاع نسل او نبود، هرگز در اینکه او همان پیامبر سابق و عاقب است تردید نمی کردید. آن دو پاسخ دادند: به راستی که این گونه است. چرا که آن از بزرگ ترین نشانه های اوست. حارثه گفت: به خدا سوگند که شما دو تن در این ادعای خود که بعداز او دومین پیامبرخواهد آمد، دچار اشتباه گشته‌اید و به خطا رفته اید. و دراین باره، کتاب مقدس میان ما داوری می کند.

در پی این سخن، مردمان که از به درازا کشیده شدن سخن آن سه، به تنگ آمده بودند، از هر سو فریاد برآوردند و گفتند: ای ابوحارثه! به کتاب مقدس بنگرید، به کتاب مقدس بنگرید. و مسیحیان با ادعاهایی که سید و عاقب درآن نشست ها درباره پیروزی خود مطرح می ساختند، بر این گمان بودند که آن دو پیروز و غالب خواهند گشت. پس ابوحارثه رو به عجمی که در برابر او ایستاده بود، نمود و گفت: ای غلام (پسر) برو و آن را بیاور. و آن غلام درحالی که کتاب مقدس را بر سر گرفته بود و به خاطر سنگینی اش نمی‌توانست تعادل خود را حفظ کند، آن را آورد.

گفت: مردی راستگو از یکی از نجرانیان که ملازم سید و عاقب بود و برخی کارهای آن دو را به انجام می رساند و بر بسیاری از حالات آنان آگاهی داشت، برایم گفت: هنگامی که کتاب مقدس حاضر گردید، این امر به شدت اسباب پریشانی سید و عاقب را فراهم ساخت؛ چرا که آنان از آ نچه در آن درباره نشانه ها و توصیفات رسول خدا صلی الله علیه و آله و ذکر اهل بیت و همسران و فرزندانش آمده بود و سخنان آن درباره سختی ها و بلایایی که بعد از او بر امت و اصحابش تا زمان نابودی دنیا و پایان آن نازل می‌گردد، آگاه بودند. به همین خاطر یکی از آن دو رو به دیگری نمود و گفت: امروز روزی است که برآمدن خورشید در آن، از برای ما خیر و برکتی نیست. جسم های ما در آن (در این روز) حضور دارند، ولی با حضور اراذل و فرومایگان مردم ما، اندیشه و تدبیر از ما سلب شده است. و بسیار کم اتفاق افتاده است که سفیهان و نادانان قومی در اجتماعی حضور یابند و غلبه و پیروزی نیابند. دیگری پاسخ داد: و آنان برای کسی که مغلوب گشته است، بدترین غالبان هستند. یکی از آن ها با بی ارزش ترین سخن خود چنان ضایعه ای پدیدار می سازد و در ساعتی از زندگی چنان فسادی ایجاد می نماید که سالی کامل بر آن می‌گذرد و نه طبیب دانا می تواند آن را چاره و درمان سازد و نه نیک دارنده مال را آن توان است که در نقص پدید آمده، اصلاحی صورت دهد. چرا که فرد ابله نابودگر و فرد دانا بنیان گذار است. و تفاوت میان

ساختن و نابود کردن، از زمین تا آسمان است.

گفت: حارثه این فرصت را غنیمت شمرد و نهانی فرستاده ای اعزام کرد و به گروهی از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله پیام داد و از آنان خواست تا جهت یاری در آن اجتماع حضور یابند. و اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله حضور یافتند و عاقب و سید را هیچ امیدی در لغو و یا به تأخیر افکندن آن اجتماع باقی نماند. و این به خاطر مشاهده شوق عامه نصرانیان نجران به آگاهی از صفات ذکر شده رسول خدا صلی الله علیه و آله در کتاب مقدس بود که با حضور فرستادگان رسول خدا برای این کار، شور و شوق آنان دوچندان گشته بود. از دیگر سو، حارثه نیز آنان را بر ضد آن دو تحریک نموده بود و ابوحارثه نیز جانب او را داشت.

گفت: آن مرد نجرانی به من گفت: تدبیر آن دو این بود که به این امر دشوار که به ناگاه آنان را در برگرفته بود، تن دهند. و هیچ خودداری و نفرتی از آن بروز ندهند که مبادا به خاطر آن ظن سوئی نسبت به خود برانگیزند. و بر آن شدند که اولین استناد کننده به کتاب مقدس باشند و بر خواندن آن تشویق کنند تا کارها در آن مقام طبق میل آنان پیش رود. آنگاه کار صحیح و مصلحت را در نظر آرند و از آن کمک گیرند تا بنا به حکم آن عمل کنند. بنابراین، بنا به آن چه در دل هایشان گذشت به سوی کتاب مقدس که در برابر ابوحارثه قرار داشت، پیش رفتند و حارثه بن أثال در برابر آنان قرار گرفت و تمام توجه مردم به سوی آن دو جلب گردید و فرستادگان رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بر گرد آنان حلقه زدند. در این زمان ابوحارثه دستور داد که کتاب مقدس را حاضر ساختند و غلاف آن را گشود و صحیفه بزرگ آدم علیه السلام که در آن اموری به ودیعه نهاده شده از علم ملکوت پروردگار عزّ و جلّ و آفرینش او در آسمان و زمین و آنچه از ذکر آفریدگانش بر آن دو متصل ساخته بود، قرار داشت را خارج ساخت. و آن صحیفه ای بود که شیث در پی ذکر محفوظ، آن را از پدرش آدم علیه السلام به ارث برده بود. و مردمان، سید و عاقب و حارثه را به خاطر اختلاف نظرشان درباره صفات و ویژگی های رسول خدا صلی الله علیه و آله دنبال کردند و زیر نظر گرفتند. و مردمانی که آن روز نزد آنان جمع گشته بودند، فریاد و ضجه سر داده و چشم انتظار نتیجه و پیامد کار بودند. در صبح روز دوم، در میان فواصل - آیات - آن، این سخن را یافتند:

«بسم الله الرحمن الرحیم: من، پروردگار زنده و قائم به ذات احدی، پدیدآورنده روزگاران از پی هم، و جداکننده امور از یکدیگر، با خواست و اراده خود بر همه اسباب و علل پیشی جستم و با قدرت خود دشواری را خوار و مقهور ساختم. و من پروردگار قدرتمند و والامقام و حکیم هستم. رحمان و رحیم هستم. دلسوزی می کنم و رحم می نمایم. رحمت و مهربانی ام از خشم و غضبم، و بخشش و گذشتم از مجازات و عذابم پیشی گرفته است. بندگانم را برای عبادت خود آفریدم. و حجت و برهانم را همراه آنان ساختم. آگاه باشید که من در میان آنان فرستادگانم را مبعوث داشتم و کتاب هایم را برآنان فرو فرستادم. آن را از اولین نوع بشر تا پیامبرم و خاتم رسولان، احمد، محکم و استوار می سازم. او کسی است که سلام و درود من بر اوست و در قلبش نعمت و فزونی خود را داخل می سازم و با او پیامبران و انذاردهندگان خود را تکمیل می گردانم».
آدم علیه السلام عرض داشت: پروردگارا! این رسولان چه کسانی هستند؟ و این احمد که این مقدار به او بلندمرتبگی و شرافت و بزرگی داده ای، کیست؟ خداوند فرمود: «همه این رسولان از اولاد و فرزندان تو هستند و احمد آخرین و وارث آنان است». آدم علیه السلام عرض کرد: پروردگارا با چه چیزی آنان را مبعوث می داری؟ خداوند فرمود: «با توحیدم. سپس **۳۳۰** شریعت در پی آن فرو می فرستم که همه آن ها را برای احمد مرتب ساخته و تکمیل می نمایم. پس هرکه با یکی از این آیین

ها به همراه ایمان به من و رسولانم بر من وارد شود، به او اجازه می دهم که در بهشت داخل شود».

سپس این سخن را آورد: خداوند تعالی آدم را با انبیاء و فرزندان آنان آشنا ساخت و آدم علیه السلام به آنان نگریست. و بعد از آن جمله ای به این مضمون به زبان آورد: «سپس آدم به نوری نگریست که تابیدن گرفته بود و آسمان شکافته شده را فرا گرفت و از طلوع گاه های مشرق برآمد. و سپس تا آنجا پیش رفت که همه مغرب ها را فرا گرفت، سپس به بالا رفت تا آن که به ملکوت آسمان رسید. و آدم علیه السلام نگریست و به یک باره متوجه گردید که که آن نور محمد، رسول الله است و گوشه و کنار گیتی به واسطه او بوی خوشی می پراکنند. و انوار چهارگانه از راست و چپ و پشت سر و پیش رو او را در برگرفته اند، و به جهت بوی خوش و درخشش و تابندگی، شبیه ترین چیز ممکن به او بود و در پی آن نورهایی ساطع می گردید که از آن ها قوّتی دوچندان می یافت و آن چه نظر انسان را به خود جلب می ساخت، شباهت آن ها در درخشنگی و عظمت و بوی خوش (انتشار و پراکندگی) به نور پیامبر صلی الله علیه و آله بود. سپس به آن نزدیک گشتند و آن را در برگرفتند. آدم علیه السلام نگاه کرد و ناگهان بعد از آن نورهایی به عدد ستارگان که بسیار بالاتر از مکان انوار اولیه قرار داشتند، جلوه گر گشتند و برخی از این نورها از برخی دیگر تابناک تر بود و در امر روشنایی، بسیار با یکدیگر تفاوت داشتند. سپس سیاهی و ظلمتی همانند تاریکی شب بر آن برآمد و آن‌ها چون سیل به شتاب به هر سویی روان گشتند. و به همین شکل پیش آمدند تا آ نکه پست و بلند گیتی را پرساختند و به ناگاه به زشت ترین چهره ها و نامطبوع ترین رایحه ها تبدیل گشتند. آدم علیه السلام از آن چه مشاهده می نمود، دچار حیرت و سرگشتگی گردید و عرض داشت: ای داننده نهانی ها و ای بخشاینده گناهان و ای صاحب قدرت برتر و مشیت و اراده چیره مند، این آفریده سعادتمند که او را بزرگ داشتی و بر همه جهانیان او را برتری داده ای، کیست؟ و این انوار گرداگرد او کیانند؟ خداوند عزّ و جلّ به او وحی نمود: «ای آدم! این فرد، و این اشخاص، وسیله تو و وسیله آن دسته از مخلوقاتم که آنان را سعادتمند ساخته ام، می باشند. اینان همان پیشی گیرندگان و نزدیکان مقرب الهی و شفاعت کنندگانی هستند که شفاعت آنان پذیرفته است. و این احمد است که سرور آنان و سرور مخلوقات من است، با علم و دانش خویش او را برگزیدم و نامش را از نام خویش برگرفتم که نام من محمود و نام او احمد است. و این فرد نیز یار برادروار و جانشین اوست که با او پشت او را محکم گردانیدم و برکات و تطهیرم را در اولاد او قرار دادم و این زن، سرور کنیزان من و ذخیره علمم از پیامبرم احمد می‌باشد. و این دو (حسن و حسین) فرزندان آنان هستند، و این برادران که نورشان درخشیدن یافته است، نورشان ذخیره ای از نور ایشان است. بدان که من همه آن ها را برگزیدم و پاک و مطهر ساختم و بر همه آنان برکت دادم و مشمول رحمت خویش ساختم و از روی علم خویش، همگی را پیشوایان بندگانم و نور زمینم قرار دادم». و آدم علیه السلام نگریست و ناگهان سایه ای را دید که در پس آنان قرار داشت و در پهنه آسمان به مانند درخشش ستاره صبح (خورشید) برای اهل زمین، می درخشید. خداوند تباک و تعالی فرمود: «و به واسطه این بنده نیک بختم، غل و زنجیر را از بندگانم می گشایم و گناهان آنان را می زدایم و به واسطه او زمینم را پر از مهر و محبت و رأفت و عدالت می سازم. همان گونه که پیش از او سرشار از سنگدلی و وحشت و ظلم، و پر از بیداد گشته بود». آدم عرض داشت: پروردگارا، کریم و بزرگوار (همین) کسی است که تو او را کرامت و بزرگی بخشیدی و شریف نیز (همین) کسی است که تو او را شرافت دادی. و ای پروردگار، آن کسی که تو او را بلند مرتبه و والا گردانیدی، باید هم که چنین باشد. پس ای صاحب نعمت های بی پایان و صاحب نیکی که هیچ نیکی با آن برابر نیست و پایانی بر آن متصور نیست! این بلندمرتبگان و نیز آن گروه از پیامبرانت که آنان را بزرگ داشتی، با چه چیزی به این درجه از شرف عطا و عظمت فضل و بخشش تو رسیده اند؟

پروردگار تبارک و تعالی فرمود: «به راستی که من همان پروردگاری هستم که هیچ خدایی جز من نیست و تنها من هستم که رحمان و رحیم و والا مقام و همیشه پیروز و حکیم و داننده نهانی ها واسرار قلوب می باشم. آگاهم از آنچه هنوز پا به عرصه حیات ننهاده است، چگونه خواهد بود و آنچه او را هیچ وجودی نیست، اگر وجود داشت به چه صورت بود. و ای بنده من! من در علم خود از قلوب بندگانم آگاه گشتم و در میان آنان، در فرمانبرداری از خود و خیرخواهی بندگانم، شایسته تر از پیامبران و فرستادگان خود نیافتم. و از همین رو روح و کلمه خود (اراده ام) را در آنان نهادم و مسئولیت سنگین برهان خویش را بر دوش آنان قرار دادم و نسبت به سایر مخلوقات (مردمان)، با رسالت و وحی خویش، آنان را متمایز ساختم و برگزیدم. سپس در آن مقامی که در جایگاه‌های خود داشتند، نزدیکان و جانشینان آنان را قرار دادم و این افراد را به پیامبران و فرستادگانم ملحق ساختم. و ایشان را بعد از آنان (پیامبران)، امانت های حجت و برهانم و پیشوایان آفریدگانم گرداندم، تا با آنان، گمراهی و خطای بندگانم را برطرف و ناراستی آنان را اصلاح سازم. و این از آن جهت است که من نسبت به آنان و نسبت به قلوب بندگانم مهربان و آگاهم. سپس بر قلوب رسولان برگزیده خود نگریستم و میان آنان، در فرمانبری از من و خیرخواهی آفریدگانم، شایسته تر از بنده برگزیده و بی آلایشم محمد نیافتم. پس از روی علم او را برگزیدم و نامش را هم پای نام خود بلند گردانیدم. سپس قلوب نزدیکانش که بعد از اویند را هم سرشت قلب او یافتم و بنابراین آنان را نیز به او ملحق ساختم و آنان را وارثان کتاب و وحی خود و آشیانه های (مخازن) حکمت و نور خویش قرار دادم. و با خود عهد کردم که کسی را که در توحید من و رشته دوستی و محبت آنان چنگ زند، هرگز با آتشم عذاب نسازم».

سپس ابوحارثه به آنان دستور داد که در صحیفه بزرگ شیث که میراث آن به ادریس نبّی ختم گشته بود، بنگرند. - گفت: نگارش آن کتاب به خط سریانی قدیم بود و آن خطی بود که بعد از نوح علیه السلام در زمان پادشاهان هیاطله و نمارده (نمرودیان)، بدان نگارش می شد.- گفت: پس قوم آن صحیفه را خواندند تا اینکه به این نوشته رسیدند: گفتند: قوم و اصحاب ادریس، در نزد او که آن روز در عبادتگاه خود در سرزمین کوفان حضور داشت، جمع شدند و ادریس آنان را با سخنان خود از اخباری آگاه ساخت و فرمود: فرزندان پدرتان آدم علیه السلام شامل فرزندان او و فرزندان اولاد و نسل او، در میان خود به نزاع برخاستند و گفتند: به عقیده شما کدام یک از مخلوقات در نزد خداوند عزّ و جلّ کریم تر و بزرگوارتر است و در درگاه او از منزلت بالاتری بهره مند است؟ یکی ازآن ها گفت: پدرتان آدم علیه السلام که خداوند عزّ و جلّ با دست خویش او را آفرید و ملائکه را وادار به سجده بر او نمود.

و او را جانشین خود در زمین قرار داد و همه آفریدگان خویش را زیر فرمان او قرار داد. دیگری گفت: نه چنین نیست، بلکه فرشتگان (دارای این مقام هستند) که از خداوند عزّ و جلّ سرپیچی نکرده اند، و یکی دیگر از آن ها گفت: بلکه ۸ فرشته بزرگ و حامل عرش الهی که خود از فرشتگان مقرب هستند، و باز یکی دیگر از آن ها گفت: نه، (چنین نیست) بلکه رؤسای سه گانه فرشتگان: جبرئیل و میکائیل و اسرافیل (شایسته این مقام هستند). و فرد دیگر گفت: نه، بلکه امین الله جبرئیل است که دارای این مقام و منزلت است. سرانجام به نزد آدم رهسپار گشتند و سخن خود و اختلاف نظرشان در این باره را به عرض او رساندند. آدم علیه السلام فرمود: ای فرزندانم، من شما را از بزرگوارترین همه خلایق و آفریدگان در نزد پروردگار عزّوجل آگاه می سازم و حقیقت امر آن است که چون پروردگار در من از روح (خود) دمید، تا آن که به حالت نشسته استوار گردیدم و در این هنگام عرش بزرگ در برابر من پدیدار گردید و در آن نگریستم، به ناگاه در آن این جملات را مشاهده

کردم «لاـ اله الّا الله، محمـد رسول الله، «فلان امین الله» فلان أمین الله، فلان خیره الله عزوجل» و چنـدین اسم ذکر نمود که به نام محمد پیوسته بود. آدم علیه السلام فرمود: در پهنه آسمان جایی ندیدم مگر آنکه عبارت «لااله الّا الله» در آن نگاشته شده بود. و هر جا که عبارت «لا اله الّا الله» قرار داشت، عبارت «محمد رسول الله»، نه به صورت نوشتاری بلکه آفرینش وار، در کنار آن قرار داشت و هر جا نیز که عبارت «محمـد رسول الله» نوشـته شـده بود، عبارت «فلان خیره اللّه، فلان صـفوه اللّه، فلان امین اللّه عزوجل: فلان برگزیـده خـداست، فلان بنـده بی آلایش خـداست، فلان امین خداونـد عزوجل است» نیز نگاشـته گشته بود. و چنـدین اسم به ترتیب و به تعـداد مشخص ذکر کرد. آدم علیه السـلام فرمود: ای فرزنـدان من، محمـد و کسـانی که نامشان به همراه اونوشته شده بود، بزرگوارترین همه آفریدگان در نزد پروردگار عزوجل می باشند».

سپس گفت: ابوحارثه از سید و عاقب خواست که بر صلوات ابراهیم علیه السلام که فرشتگان آن را از نزد خداونـد عزوجل آوردنـد، توقف کننـد. و آنان به همان میزانی که در کتاب مقدس بر آن می ایستادند، قناعت کردند. ولی ابوحارثه گفت: نه. بلکـه بر همگی آن احـاطه یابیـد و عمـق آن را بیازماییـد که آن برای پیمـان شـکن، برنـده تر (و کـاراتر) و برای تردیـد دل ها اثربخش تر و مفیـدتر و برای عدم تردیدتان بعد از من در این امر شایسـته تر و سـزاوارتر است. در نتیجه سـید و عاقب چاره ای جز تن دادن به سـخن او نیافتنـد و مردمـان به سوی تابوت (صـندوق چوبی) ابراهیم علیه السـلام روان گشـتند. گفت: خـداوند عزوجـل بـا فضـل خود که بر هر یـک از بنـدگان مورد نظرش فرو می فرسـتد، ابراهیم علیه السـلام را به دوستی خالصـانه خود برگزیـد و با درود و صـلوات و برکاتش او را گرامی داشت و او را قبله و امامی برای نسل های بعـد از خود گردانـد و نبّوت و امـامت و کتـاب را در نسـل و خانـدان او قرار داد. که هر یـک از دیگری آن را دریـافت می نمود. و صـندوق چوبی آدم علیه السـلام را که در بردارنده حکمت و علم بود، میراث او گرداند. همان آدم که خداوند عزوجل او را بر تمامی فرشـتگان برتری بخشـید. ابراهیم علیه السـلام در آن صـندوق چوبی نگریست و در آن به تعداد پیامبران اولوالعزم و جانشینان بعد از آنان، خانه هـایی را ملاـحظه نمود. و نگریست و به ناگـاه متوجه خانه محمدصـلی الله علیه و آله خاتم پیامبران شـد که علی بن ابی طالب علیه السـلام از سـمت راسـتش، جـانب او را گرفته است و شـکلی عظیم در حـال تـابش و درخشـندگی است و این یـار وفادار برادرگون و جانشـینش که همواره مورد حمـایت پروردگـار است، در آن قرار دارد. ابراهیم علیه السـلام بـا مشاهـده این منظره عرض داشت: ای خدا و ای سرور و سالار من، این آفریده شریف و ارجمند چه کسی است؟ و خداوند عزوجل در پاسخ وحی فرمود: «این بنـده و آفریـده بی آلاـیش و پـاک من، فاتـح و خاتم است و این نیز جانشـین و وارث اوست». ابراهیم علیه السـلام عرض داشت: پروردگارا، فاتـح خاتم کیست؟ فرمود: «این محمد است که برگزیده من و نخستین آفرینش من و حجت بزرگ من در میان آفریـدگانم است. آنگاه که آدم هنوز میان گل و جسم قرار داشت، او را آفریدم و برگزیدم. سـپس چون زمان آن فرا رسد، او را به رسالت مبعوث می دارم تا دینم را تکمیل گرداند و رسالت ها و سلسـله پیامبرانم را با او به پایان می رسانم. و این فرد علی: برادر و بزرگ ترین یـار راست کردار اوست و من پیش از آنکه آسـمان و زمینم و آنچه در آن هـا و میان آن ها از مخلوقـاتم وجود دارنـد، را بیافرینم، میان آن دو پیونـد برادری برقرار ساختم و آن دو را برگزیـدم و برآنان درود فرسـتادم و برکتشان دادم. پاک و مطهرشان ساختم و آنان و نیکان سـلاله آن ها و نسل آن دو را خالص و بی آلایش گردانیـدم. و این را از آن جهت صورت دادم که به آنان و قلوب آنان، علم و آگاهی داشتم که من نسبت به بندگانم دانا و آگاه می‌باشم.» گفت: و ابراهیم نگریست و به یکباره دوازده شکل بزرگ را ملاحظه نمود که اشکال آنان از شدت زیبایی چون نور می درخشیدند. پس درباره آن تصاویر از پروردگار متعال پرسـید و عرض نمود: پروردگارا! مرا از این صورت ها که در کنار صورت محمد و

وصیّ او قرار گرفته است، آگاهم ساز. و علت این سؤال ابراهیم، مشاهده منزلت عالی و پیوستن آنان به صورت های محمد و وصی او (علیهماالسلام) بود. خداوند عزّ وجل فرمود: این کنیز من فاطمه صدیقه زهرا است که او را به همراه یار صمیمی اش (شوهرش) را سرشاخه این فرزندان پیامبرم قرار دادم. و این دو حسنین (حسن و حسین) و این فلان و این نیز فلان است. و این کلمه و اراده من است که به واسطه آن رحمت خود را در زمین خود، می پراکنم و با او دین و بندگانم را رهایی می بخشم. و این بعد از آن به وقوع می پیوندد که آنان از امداد و یاری من مأیوس و ناامید می گردند. و آن گاه که پیامبرم، محمد را با صلوات خود یاد کردی، به همراه او بر آنان نیز صلوات و درود بفرست». گفت: در این هنگام ابراهیم علیه السلام برآنان صلوات فرستاد و عرض نمود: پروردگارا بر محمد و آل او صلوات و درود بفرست. همچنان که آنان را برگزیدی و آنان را به طور کامل پاک و بی آلایش گرداندی. و خداوند بر او وحی نمود: «کرامت و فضل من، گوارای تو باد. که من سلاله محمد و کسانی که همراه او برگزیدم را به پشت تو می رسانم و آنان را از نسل تو و نخستین فرزندت اسماعیل علیه السلام قرار می دهم. پس ای ابراهیم، مژدگانی ده، که من صلوات تو را با صلوات بر آنان پیوند می زنم و در پی آن برکات و ترحم خود را بر تو و آنان فرو می فرستم و مهربانی و حجتم را تا پایان تاریخ و روز واپسین برقرار می سازم که در آن آسمان و زمینم را به ارث می برم و به حکم تقدیر و برای جاری ساختن رحمت و عدالت، آفریدگانم را برمی انگیزم».

گفت: هنگامی که اصحاب رسولخداصلی الله علیه و آله شنیدند که آن قوم در کتاب مقدس و کتاب های کهن درباره ستایش رسول خدا صلی الله علیه و آله و صفات اهل بیتش که همراه وی ذکر شده بود، چه مطالبی را مشاهده نموده اند و هنگامی که متوجه مقام و منزلت اهل بیت علیهم السلام در نزد او گردیدند، بر یقین و ایمان آنان افزوده گردید و بسیار شاد و خرّم گردیدند.

گفت: چون مردم درصدد مشاهده مطالب نازل شده بر موسی علیه السلام برآمدند، در سفر دوم تورات این سخنان را یافتند: «من در میان مردمی اُمّی و بی سواد، از فرزندان اسماعیل، رسولی مبعوث داشته و کتابم را بر او نازل می گردانم و با آیین استوار و راستین، او را به سوی همه آفریدگانم می فرستم. حکمتم را بر او ارزانی می‌دارم و با فرشتگان و سپاهیانم او را یاری و حمایت می کنم. نسل و سلاله او از دختر مبارکه اوست که او را خیر و برکت دادم و از دو پسر دلاور آن دختر که همانند اسحاق و یعقوب هستند و دو اصل و ریشه دو شاخه بزرگ هستند که آنان را بسیار فراوان می گردانم. از آنان دو نیک مرد راستین بر می آیند. با محمد و آنچه از وحی و حکمت بر او به همراهش فرو می فرستم، دینم را کامل می گردانم و سلسله پیامبران و رسولانم را پایان می بخشم. و بر محمد و اُمّت او قیامت بر پا می گردد.

حارثه گفت: اکنون سپیده صبح بر آن که از دیده بهره مند است، هویدا گردید و حق برای کسی که آن را به عنوان دین برگزیده است، روشن و آشکار شد. و آیا در جان شما دوتن، بیماری دیگری مانده است که درصدد شفا و بهبودی آن باشید؟ ولی آن دو پاسخی به او ندادند.

بعد از این جریان، ابوحارثه گفت: نشانه پایانی را در سخن سرورتان، حضرت مسیح علیه السلام مشاهده کنید. با این سخن، آن قوم به سوی کتب و اناجیلی که عیسی علیه السلام آن ها را آورده بود رفتند و در مفتاح چهارم از وحی الهی به عیسی، این سخنان را یافتند: «ای عیسی! ای فرزند پاک از دنیا بریده! سخنم را گوش کن و در امرم بکوش. من تو را بدون پدر آفریدم و

تو را نشـانه ای برای جهانیـان قرار دادم، پس تنهـا مرا عبادت کن و تنها بر من توکل نما. این کتاب را با قـدرت برگیر و آن را برای مردم سوریه تفسـیر کن. و آنان را آگاه ساز که من یگانه پروردگارم و جز من که زنـده و قائم به ذات احـدی خویشـتنم، هیـچ خـدای دیگری نیسـت. مـن خـدایی هسـتم کـه نه دگرگـون گردم و نه زوالی مرا دریابـد، پس به من و به فرسـتاده ام که پیـامبری اُمّی و درس ناخوانـده اسـت و در آخر الزمـان پیـامبر رحمـت و ملحمه اول و آخر می گردد، ایمـان آوریـد. – گفت: مقصود از ملحمه اول و آخر آن است که او اولین پیـامبری است که آفریـده شـده است و آخرین پیـامبری می‌باشـد که مبعوث می گردد. – او پیامبر عاقب (در پی آینـده) و حاشـر(گردآورنـده) است و بنی اسـرائیل را به آمـدن او بشارت ده». عیسـی علیه السـلام عرض داشت: ای مالك روزگاران و داننـده نهانی ها! این بنـده صالـح کیست که قلبم بی آ نکه او را دیده باشم، به او مهر می ورزد؟. پروردگـار فرمـود: «او بنـده برگزیـده و ویژه من و فرسـتاده مجاهـد بـا دست خـود در راه من است. سـخنش با عملش و حـال نهـان و درونش با حال آشـکار و برونش یکسان است. بر او توراتی جدیـد نازل می گردانم که با آن دیـدگان کور و گوش های ناشنوا و قلب های پوشیده شـده از گمراهی را هـدایت می نمایم. در آن کتاب، چشـمه های دانش، و فهم حکمت و بهار قلب ها قرار دارد و خوشا به حال او و خوشا به حال امت او که از طوبی بهره‌مند خواهند گشت». عرض داشت: پروردگارا نام او چیست؟ و چه نشانی دارد؟ و مملکت امت او در کجا قرار دارد؟ و آیا او بقیه ای (یعنی نسل و سـلاله ای) نیز دارد؟ خداونـد پاسخ داد: «از آنچه پرسـیدی آگاهت می سازم. نام او احمد، منتخبی از فرزندان ابراهیم علیه السـلام و برگزیده ای از نسـل اسـماعیل است. دارای چهره ای تابنـاكماننـد مـاه و پیشـانی درخشان است. بر شتر سوار می گردد. دیـدگان او به خواب فرو می رود ولی قلبش در خواب نمی گردد. خداوند تا روز و شب باقی است، او را در میان امتی اُمّی و درس ناخوانده برمی انگیزد، محل میلاد او در شهر پدرش اسماعیل علیه السلام یعنی مکه قرار دارد. همسرانی بسیار برمی‌گزیند ولی فرزندانی انـدك خواهـد داشت. نسـل او از مبـارکه صـدّیقه است که از او صاحب دختری می گردد که آن دختر را دو فرزنـد بزرگوار پدیـد می آید که هر دو به شـهادت می رسـند. و نسل احمد را از آن دو قرار خواهم داد. پس خوشا به حال آن دو و خوشا به حال کسانی که دوسـتدار آنان هسـتند و روزگار آنان را درمی یابنـد و به یاری آنان برمی خیزند که طوبی از آنِ آنان خواهد بود». عیسی علیه السلام عرض داشت: پروردگارا، طوبی چیست؟ فرمود: «آن درختی بهشتی است که ساقه ها و شاخه های آن از طلا و برگ های آن از حُلل (زیورآلات) و میوه اش همانند پستان دوشیزگان است و از عسل شیرین تر و از سرشیر نرم تر و لطیف تر است و آب آن از درخت تسـنیم است. اگر کلاغی آن هنگام که جوجه است پر پرواز گشایـد، قبل از آنکه بتواند از این درخت بگذرد، دچار پیری می گردد و هیچ منزلی از منازل بهشتیان نیست مگر آن که سایه ساران آن ناشـی از شاخه های آن درخت است».

گفت: هنگـامی که آن قـوم برای بررسـی وحی پروردگـار به عیسـی علیه السـلام دربـاره سـتایش محمدصـلی الله علیه و آله و صفات او و مملکت اُمت او و ذکر نسل و اهل بیت او حاضـر گشـتند، آن دو مرد (سـید و عاقب) مغلوب گردیدند و میان آنان سخن در این باره به انتهای خود رسید. و گفت: هنگامی که حارثه با کتاب مقدس و مطالبی که در کتب کهن مشاهده کردند و آن دو از تحریف آن و دگرگون ساختن تأویل آن بر مردم بازماندند، بر سیّد و عاقب برتری یافت، آن دو دراین باره دست از منـازعه و کشـمکش کشـیدند و دانسـتند که بـا این کـار راه خطـا پیموده انـد، و با غم و انـدوه بسـیار به سوی کلیسای خود حرکت کردنـد تـا در کـار خود بنگرنـد و تأمـل نماینـد. و مسـیحیان نجران به آنـان توسل جسته و از رأی آن دو و آن چه در دینشان به انجام می رساننـد، پرسـش نمودنـد. آن دو در پاسخ کلامی به این مضـمون گفتند: بر دین خود پایدار بمانید تا دین

محمد آشکار گردد. و ما به زودی به سوی بنی قریش در یثرب روان خواهیم گشت و در آنچه او آورده است و به آن دعوت می کنـد، تامـل می نمـاییم. گفت: هنگامی که سـید و عاقب، آماده حرکت به سوی رسول خـدا صـلی الله علیه و آله در مـدینه شدند، ۱۴ شتر سوار از مسـیحیان نجران که از بزرگ ترین آنان در فضل و دانش بودنـد و نیز ۷۰ مرد از اشراف و بزرگان بنی حارث بن کعب با آنان همراه گشـتند. - گفت: - و قیس بن حصـین ذوالغصّه و یزیـد بن عبـدالرحمن در سـرزمین حضـرموت حضور داشتند، ولی هنگام حرکت قومشان به نجران آمدند و با آنان همراه گردیدند و آن قوم پا در رکاب ستورانشان نهادند. اسب هایشان را به سوی خود کشیدند و حرکت نمودند تا آنکه وارد مدینه شدند.

گفت: و هنگامی که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله مشاهـده نمود که خبری از اصـحابش به او نمی رسد، خالد بن ولید را با سوارانی که همراه او ساخت، به سوی آنان گسـیل داشت تا بر کار آنان آگاهی یابد. و آنان اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله را در حالی یافتند که در حال بازگشت به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند.

هنگامی که آنان (مسیحیان) به نزدیکی مـدینه رسـیدند، سید و عاقب درصدد برآمدند که در برابر مسـلمانان و اهل مدینه، به یاران خود و آن دسـته از بنی حارث که آن دو را همراهی نموده بودنـد، مباهات و افتخار کنند. پس در برابر آنان قرار گرفتند و راه را بر آنان بستند و گفتند: اگر شتران خود را از رفتن بازدارید و بر زمین فرود آیید و چرک و ژولیدگی و لباس های سفر را از تن خود برگیرید و از باقی مانده آبتان، بر روی خود بریزید، این کار نیک تر و پسندیده تر خواهد بود. در پی این سخن، آن قوم از شتران پایین آمدنـد و ژولیـدگی و چرک هایشان را زدودند و لباس های کهنه سـفرشان را برگرفتند و لباس های نو خود را که از جامه های اتحمیات - . گفته می شود: «أتحم»: یعنی به رنگ تحمه درآمد و آن شدّت سـیاهی یا سرخی مایل به زردی است. و «الأتحم»: یعنی: سـیاهی. و امکان دارد که رنگ لباس هایش این گونه بوده باشـد. و در منبع: «أتحمیات» آمـده است. -

و حریر و نرم و نازک بود، به تن نمودند و در موهای روی گوش و فرق سـرشان مُشک زدند. سـپس بر اسـبان سوار گشـتند و نیزه هـا را بر روی دو کتف اسب هایشان، به پهنا قرار دادنـد و در یک صف به حرکت درآمدنـد و ظاهر آنان زیباترین و دل... پسـندترین شـکل ها و هیات ها در نزد عرب گشته بود. چون مردمان آنان را مشاهده نمودند، به سوی آنان درآمدند و گفتند: هیأتی زیبـاتر از اینان ندیـده ایم. و آن قوم به راه خود ادامه دادنـد، تا آ نکه بر رسول خـدا صـلی الله علیه و آله در مسـجد او، داخل گردیدند. و چون هنگام نماز آنان(مسیحیان) فرا رسید، از جای برخاستند و رو به مشرق به نماز ایستادند. مردم درصدد برآمدنـد که آنان را از این کار بازدارند. ولی رسول خدا صـلی الله علیه و آله مانع گردید. سـپس تا ۳ روز آنان و رسـول خدا صلی الله علیه و آله به یکـدیگر مهلت دادنـد و نه او آنان را دعوت به اسـلام نمود و نه آنان از او سؤالی مطرح کردند. چرا که آنان می خواسـتند رفتار و سـیرت او را مشاهـده کنند و اخلاق و سـیرت او را با صـفات پیامبر موعود (در کتاب مقدس) تطبیق دهنـد. و بعد از روز سوم، رسول خدا آنان را به پذیرش اسـلام فرا خواند. آنان گفتند: ای ابوالقاسم! هر آنچه در کتب خداوند عزوجل درباره صـفات پیامبر مبعوث بعـد از روح الله حضـرت عیسـی علیه السـلام به ما گفته شـده است را در تو می یابیم، اما یـک ویژگی کـه از بزرگ تریـن و مهم ترین آن خصوصـیات و روشن ترین آن هـا به لحـاظ دلالـت بر این امر است را در تو نمی‌یابیم. پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «آن چیست؟». گفتند: ما در انجیل درباره صفت پیامبر بعد از مسیح خوانده ایم که او مسیح را تصدیق می نماید و به او ایمان می آورد، ولی تو ناسزایش می گویی و او را تکذیب می نمایی و ادعا می کنی که

او بنده ای بیش نبوده است. گفت: علّت دشـمنی و کشمکش آنان با پیامبر صلی الله علیه و آله، تنها به خاطر عیسی علیه السلام بـود. پیـامبر صـلی الله علیـه و آلـه در پاسـخ فرمودنـد: «نـه (چنیـن نیست). بلکه من او را تصـدیق می کنم و به او ایمـان دارم و شهادت می دهم که او پیامبری فرستـاده شـده از جانب پروردگار عزوجل خود می باشـد. و (این را نیز) می گویم: که او بنـده ای است که برای خود مالک هیـچ سود و ضـرری و یا مرگ و زنـدگی و برانگیزش مجـدد (بعد از مرگ) نمی باشد». گفتند: آیا بنـده ای می توانـد آنچه را که او انجام می داد، به انجام رسانـد؟ و آیا پیامبران چیزی هماننـد آنچه او از آن قـدرت برتر و چیره مند ظاهر ساخت، آورده‌اند؟ آیا این گونه نبود که مردگان را زنده می ساخت و کور مادرزاد و مبتلا به پیسی را شفا می بخشـید؟ و آنان را از آ نچه در سینه خود نهان می ساختند و آنچه در خانه هایشان ذخیره می نمودند، آگاه می ساخت؟ و آیا کسـی جز پروردگار یا پسـر او توان انجام این کار را دارد؟ و بسـیار درباره او که خـدا از آن مبراست، به غلو پرداختنـد. پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ فرمود: «همان گونه که شما گفتید، برادر من، عیسی مردگان را زنده می ساخت و کور مادرزاد و مبتلاـ به پیسـی را شـفا می بخشـید و قومش را از آنچه در درون و نهـان آنـان می گـذشت و آ نچه در خانه هایشان ذخیره می کردنـد، آگاه می‌ساخت و همه این امور به إذن پرودگار عزوجل صورت می گرفت. و او برای خداونـد عزوجل بنده ای بود و این امر باعث ننگ او نبود و او را از آن امتناع و ننگی نبود. چه آنکه او خود از گوشت و خون و مو و استخوان و رگ و مزاج های چهار گانه (صـفرا، بلغم، خون، سودا) خلق گشته بود و غذا می خورد و تشنگی بر او عارض می گردید و به خدا سوگند که به خاطر حاجتش (قضای حاجت) خسـته می گردید. و پروردگار یگانه او حق و حقیقتی است که هیچ چیز شبیه او نیست و همتایی نـدارد». گفتنـد : پس هماننـد او را به ما نشان بـده که به مرد یا پدری منسوب نباشد. پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «خلقت آدم که نه پـدر داشت و نه مادر، از او شـگفت تر و عجیب تر است. و هیـچ آفرینشـی در حیطه قدرت الهی از آفرینش دیگر آسـان تر و یـا دشوارتر نیست. آن گـاه که تحقق چیزی را اراده نمایـد، کافی است که به آن بگویـد: موجود باش، تا آن پدید آید.» و بر آن ها این آیه را تلاوت فرمود: «إِنَّ مَثَلَ عِیسَـی عِندَ اللّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ کُن فَیَکُونُ»، {در واقع، مَثَلِ عیسـی نزد خـدا همچون مَثَلِ [خلقت] آدم است [که] او را از خـاک آفریـد، سپس بـدو گفت: «بـاش». پس وجود یافت.} - . آل عمران/۵۹ - آن دو گفتند: درباره پیامبرمان از تو تنها ناسازگاری و مخالفت مشاهده می کنیم و این امری است که نمی توانیم آن را از تو بپذیریم. پس بیا تا یکدیگر را لعنت و نفرین کنیم که کدام یک از ما به حق شایسـته تر و سـزاوارتر است و لعنت و نفرین پروردگـار را بر دروغگویان قرار دهیم که این نفرین نشانهای است که به سـرعت نازل می گردد. در پی این سـخن، پروردگار آیه مباهله را بر رسول خدا صـلی الله علیه و آله نازل نمود: «فَمَنْ حَآجَّکَ فِیهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَـدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءکُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءکُمْ وَأَنفُسَـنَا وأَنفُسَـکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَهُ اللّهِ عَلَی الْکَاذِبِینَ»، {و هر که بعـد از نزول دانش بر تو، بـاز درباره عیسـی با تو به منازعه برخاست، به آنان بگو: بیاییـد فرزنـدان ما و فرنـدان شـما، و زنان ما و زنان شما، و جان‌های ما و جان‌های شما را فرابخوانیم.

سپس با یکدیگر مباهله کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.} - . آل عمران/۶۱ -

و رسول خداصـلی الله علیه و آله آنچه بر او نـازل گردیـده بود را بر آنـان خوانـد و فرمود: «پروردگـار مرا فرمان داده است که درخواست شـما را بپذیرم. و مرا امر نمود که اگر همچنان بر سـخن خود پافشاری و اصـرار نمودید، با شما مباهله کنم». آن دو گفتنـد: اگر فردا بـا تو مباهله کنیم، این امر نشانه ای میان ما و تو خواهـد بود. سپس به همراه یاران مسیحی خود برخاسـتند و

هنگامی که دور گردیدند و در حرّه [زمین بی ریگ] فرود آمدند، رو به یکدیگر نمودند و گفتند: این مرد درباره کار خود و کار شما امر روشنی را مبنای قضاوت قرار داده است. بنابراین در کار او بنگرید که با چه کسانی به مباهله با شما می پردازد. آیا با همه پیروانش یا عالمان اصحابش در مباهله حاضر می گردد، و یا آ نکه همراهان وی افرادی فروتن و فقیر و مؤمنانی با اخلاص می باشند و تعداد این افراد از تعداد پیروان محمد صلی الله علیه و آله اندک و کم تر است؟. پس اگر با افراد زیاد و قدرتمندان قوم خود در برابر شما حاضر شد، بدانید که همانند پادشاهان، تنها به منظور مباهات و فخر فروشی حضور یافته است. و در این صورت شما (در مباهله) بر او برتری خواهید یافت؛ و اگر با افرادی اندک و فروتن و خاشع به نزد شما آمد، بدانید که پیامبران الهی چنین افرادی را برمی‌گزینند و در مباهله حاضر می‌گردانند و با آنان به نفرین برمی‌خیزند، در این صورت از مباهله با آنان حذر کنید که این خود نشانه ای برای شماست. و در این هنگام در آنچه میان خود و او صورت می دهید، نیک نظر کنید؛ آن که هشدار داد، معذور است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمان داد که به سوی دو درختی که آن جا بود، بروند و میان آن دو را جارو کنند. و درنگ نمود تا فردای آن روز در رسید، فرمان داد که جامه ای(عبایی) سیاه و نازک را حاضر سازند و آن را روی آن دو درخت پهن نمود. هنگامی که سید و عاقب، این عمل پیامبر صلی الله علیه و آله را ملاحظه نمودند به همراه فرزندان خود: صبغه المحسن، عبدالمنعم، ساره و مریم خارج گردیدند و مسیحیان نجران نیز همراه آنان گشتند. و سواران بنی حارث بن کعب با ظاهری زیبا و آراسته بر مرکب های خود سوار گردیدند. از آن سو مردم مدینه از مهاجران و انصار و سایر مردمان در میان قبایل خود و به همراه پرچم ها و درفش های خود، در بهترین لباس و ظاهر حضور یافتند، تا پایان و فرجام کار را مشاهده کنند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله در حجره خود درنگ نمود تا آ نکه روز برآمد. سپس دست در دست علی و درحالی که حسن و حسین پیش رو و فاطمه زهرا سلام الله علیها در پشت او قرار داشتند، خارج گردید. و با آنان پیش آمد تا آنکه به آن دو درخت رسید و به همان شکلی که از حجره پیامبر صلی الله علیه و آله خارج گردیده بودند، در زیر آن جامه توقف نمودند و رسول خدا پیکی به سوی سید و عاقب فرستاد تا آن دو را به همان مباهله ای که خواستار آن بودند، فرا بخواند. آنان به نزد او آمدند و گفتند: ای ابوالقاسم! با چه کسانی با ما مباهله می کنی؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «با بهترین اهل زمین و بزرگوارترین آنان در نزد پروردگار عزوجل». و درحالی که به علی و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام) اشاره می نمود، فرمود: «با اینان (با شما مباهله می کنم)». گفتند: ما نمی بینیم که با کبر و تکبر و یا با افراد زیاد و یا توانگران خوش منظر که به تو ایمان آورده و از تو پیروی کرده اند در مباهله با ما حاضر شده باشی. و در این جا تنها این جوان و این زن و این دو پسربچه را همراه تو می بینیم. آیا با اینان با ما به مباهله برمی خیزی؟ فرمود: «آری، آیا پیش از این شما را از آن آگاه نساختم؟ آری، سوگند به آن که مرا به حق مبعوث داشت، به من فرمان داده شده است که با این افراد با شما مباهله کنم». از این سخن پیامبر، رخساره عاقب و سید به زردی گرایید و پا پس نهادند و به نزد یاران و جایگاه خود بازگشتند. هنگامی که یارانشان حال آن دو را مشاهده نمودند، گفتند: شما را چه شده است؟ آن دو از بیان حقیقت خودداری ورزیدند و گفتند: آنجا چیزی نبود که شما را از آن آگاه سازیم. جوانی که از برگزیدگان آنان به شمار می رفت و بهره ای از دانش داشت، رو به آنان نمود و گفت: وای بر شما! چنین نکنید و آن چه از توصیفات او در کتاب مقدس دیده اید را بازگو کنید که به خدا سوگند، شما به راستگویی او آگاه و بدان یقین دارید و روزگار شما به روزگار برادرانتان که به شکل بوزینه و خوک مسخ گردیدند، نزدیک است. و آنان دانستند که او خالصانه آنان را پند می دهد. ولی باز اعراض و خودداری ورزیدند. گفت: منذر بن علقمه

که برادر اسقفشان ابوحارثه بود، بهره ای از علم داشت که به آن اذعان داشتند و در هنگام منازعه و کشمکش آنان، دور از نجران بود. و هنگامی که نجرانیان آماده حرکت به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله گشته بودند، به نجران آمد و با آنان همراه گردید. هنگامی که آن روز، منذر پراکندگی و تشتّت قوم خود و تردید و دودلی آنان در تصمیم گیری را مشاهده نمود، دست سید و عاقب را گرفت و به نزد اصحاب خود آمد و گفت: مرا با این دو تنها بگذارید. و با آن دو در گوشه ای نشست و رو به آن دو نمود و گفت: پیشرو به قوم خود دروغ نمی گوید و من خیرخواهانه شما را پند می دهم و نسبت به شما مهربان و دلسوز هستم. اگر در خود بنگرید، نجات می یابید و اگر نفس خود را وانهید هلاک می گردید و (قوم خود را) نیز هلاک می گردانید. گفتند: تو مردی امین و کامل و دور از عیب و کاستی هستی، بگو. گفت: آیا می دانید که هرگز قومی با پیامبری به مباهله برنخاست مگر آن که چون چشم برهم زدنی آنان را هلاک گرداند؟ و شما و همه افراد هوشیار و صاحب بصیرت از وارثان کتب می دانید که محمد ابوالقاسم همان پیامبری است که انبیای الهی به آمدن او بشارت داده اند و صفات او و اهل بیت امین او را آشکارا بیان کرده اند. و اما پند دیگر که بدان شما را هشدار می دهم؛ از آن روی مگردانید. عاقب و سید گفتند: ای ابومثّنی! آن چه پندی است؟ گفت: به ستارگان که بر زمین طلوع می نمایند و در خشکی درختان بنگرید. و فرو افتادن پرندگان در برابر خود را مشاهده کنید که چگونه بال های خود را بر زمین می گسترند و آن چه در چینه دانهایشان است را قی می کنند و از سوی خداوند به چنین فرجام ناخوشایندی دچار می آیند.؟ همه این ها تنها به خاطر عذابی است که بر ما سایه افکنده است. به لرزش کوه ها و به این دود پراکنده شده و پاره های کوچک ابر بنگرید. همه این ها در شرایطی است که ما در اوج گرما و در هنگامه ظهر واقع هستیم. و به محمد بنگرید که چگونه دست خود را بالا برده است و آن چهار نفر از اهل بیتش او را همراهی می کنند و تنها منتظر پاسخ شماست. پس بدانید، اگر کلمه ای از لعن و نفرین بر زبان او جاری گردد، ما را نه از هلاک گریزی خواهد بود و نه به سوی خانواده و اموال خود باز خواهیم گشت. آن دو اندیشیدند و متوجه شدند که آن امری عظیم و هولناک خواهد بود و یقین نمودند که آن همان حق است که از جانب خداوند عزوجل می باشد. از همین رو پاهایشان به لرزه افتاد و چیزی نمانده بود که عقل خود را نیز از کف دهند و احساس کردند که عذاب برآنان نازل خواهد گشت. هنگامی که منذر بن علقمه ترس و وحشت آنان را مشاهده نمود، گفت: شما دو تن، اگر برای او اسلام آورید، در دنیا و آخرت در امان خواهید بود و اگر دین خود و آسایش زندگی را ترجیح دادید و بر منزلت والای خود در نزد قومتان حرص ورزیدید، من از طمع ورزیدن به آ نچه کسب نموده اید، شما را منع نمی سازم. ولی شما دو تن به ناگاه محمد را با خواسته خود برای مباهله رو در رو ساختید و آن را حد فاصل و نشانه ای میان خود و او قرار دادید و بنا به اندیشه خود از نجران حرکت نمودید. ولی محمد نیز به سرعت به سوی آ نچه از او خواستید، شتافت. پیامبران هرگاه قصد کاری کنند، از آن بازنمی‌گردند مگر آنکه آن را به انجام رسانند. پس اگر از روی ترس از این امر منصرف گشته اید و ترس از آنچه مشاهده می کنید، شما را سرگشته ساخته است، نیک بختی شما در منصرف گشتن از این کار است. پس ای برادران! شتاب کنید و با محمد مصالحه کنید و او را خشنود سازید و این کار را به تأخیر نیندازید که شما دو تن و من به همراه شما، همانند قوم یونس در زمان نزول عذاب هستیم. آن دوگفتند: ای ابومثّنی! تو با محمد دیدار کن و آنچه از ما می خواهد را ضمانت کن و برای ما پسرعمویش نزد وی را واسطه قرار بده تا او همان کسی باشد که کار میان ما و او را استوار می گرداند که او در نزد محمد از مقام و منزلت بهره مند است. و درنگ مکن تا با خبری که برای ما می آوری، آرامش یابیم. منذر حرکت نمود و وقتی به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، عرض داشت: سلام بر تو ای رسول خدا!. گواهی می دهم که جز آن که تو را به رسالت برانگیخت، خدای دیگری نیست. و گواهی می دهم که تو و عیسی دو بنده و دو پیامبر خداوند عزّوجل می باشید. و

آن گاه منذر اسلام آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله را از علت آمدن خود آگاه ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز علی علیه السلام را برای مصالحه با آن قوم گسیل داشت. علی علیه السلام فرمود: پدرم به فدایت باد! بر چه اساس با آنان مصالحه کنم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای ابوالحسن! در آ نچه با آنان توافق می کنی، رأی و نظر تو، همان رأی و نظر من است». علی علیه السلام نیز به سوی آنان حرکت نمود و سید و عاقب با او براساس پرداخت سالیانه هزار حله و هزار دینار مصالحه نمودند و مقرر گردید که نیمی از آن در محرم و نیمی دیگر در رجب داده شود. و آن دو با ذلت و خواری به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و علی علیه السلام او را از چگونگی مصالحه خود با آنان آگاه ساخت و آن دو در برابر رسول خدا صلی الله علیه و آله با خواری، پرداخت جزیه را پذیرفتند. آنگاه رسول خدا به آن دو فرمود: «آن را از شما پذیرفتم. بدانید که اگر شما با من و کسانی که در زیر جامه(عبا) قرار داشتند، به مباهله برمی خاستید، بی هیچ تردیدی، پروردگار وادی را بر شما شعله ور می ساخت، سپس خداوند عزوجل در مدت زمان کوتاه تر از چشم برهم زدنی، آن را به سوی کسانی که پشت سر شما قرار دارند (هم کیشان و خانواده‌هایتان) رهنمون می ساخت و آنان را به سختی به آتش می کشید».

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله با اهل بیتش بازگشت و راهی مسجد نبوی گردید، جبرئیل بر اونازل شد و فرمود: «ای محمد! خداوند عزوجل بر تو سلام و درود می فرستد و خطاب به تو می فرماید: بنده من موسی به همراه برادرش هارون و پسرانش، با دشمن خود قارون به مباهله برخاست و در پی آن من قارون و اهل و مالش و کسانی که از میان قومش او را یاری نمودند،در زمین فرو بردم. ای احمد، به عزّت و جلال و عظمتم سوگند یاد می کنم که اگر اهل زمین و تمامی مخلوقات، با تو و کسانی که از میان اهلت در زیر جامه جمع گشته بودند، مباهله می کردند، بی هیچ تردیدی آسمان ها پاره پاره و کوه ها تکه تکه می گردیدند و زمین (هر آ نچه بر خود داشت) فرو می بلعید و جز آن دم که من اراده می‌کردم، هرگز آرام نمی... گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از شنیدن این سخن به سجده افتاد و صورتش را بر زمین نهاد. سپس دستش را تا آنجا بالا برد که سفیدی زیر بغل او برای مردم آشکار گردید و فرمود: «سپاس کسی را که نعمت می دهد، سپاس کسی را که نعمت می دهد». این سخن را سه بار تکرار نمود. و از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره سجده و شادمانی اش سؤال شد. حضرت در پاسخ فرمود: «به خاطر آنچه خداوند از کرامت و بزرگی اهل بیتم به من اعطا نمود، خداوند عزوجل را شکر کردم». سپس آنان را از پیام جبرئیل علیه السلام آگاه نمود. - . الاقبال: ۵۱۳ -۴۹۶ -

**[ترجمه]

بیان

و إلاـ أذنا کعلما بمعناه قال تعالی فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَ رَسُولِهِ (۳) و یقال ضویت إلیه أضوی ضویا إذا آویت إلیه و انضممت ذکره الجوهری و قال دهماء الناس جماعتهم و قال الخطه بالضم الأمر و القصه و قال حفزه یحفزه دفعه من خلفه و بالرمح طعنه و عن الأمر أعجله و أزعجه و قال یقال أزمعت علی أمر إذا ثبت علیه عزمه و کانت فیه بقیه أی من القوه أو شفقه و إبقاء علی قومه فی القاموس أبقیت ما بیننا لم أبالغ فی إفساده و الاسم البقیه و أُولُوا بَقِیَّهٍ یَنْهَوْنَ (۴) أی إبقاء أو فهم و الهواده الصلح قوله دبوا إلی قوم لعله بتشدید الباء و رفع قوم من قبیل أکلونی البراغیث أو بالتخفیف و جر قوم أی دب قوم إلی قوم فی هذا الأمر

كـدبيب النمل من غير رويه و تأمل و فى بعض النسـخ القـديمه أى قوم حرف نـداء فدبوا أمر و المراد به التأنى و التثبت و ترک الاسـتعجال و هو أظهر و السوره الشـده و الحـده و السـطوه و الاعتـداء قوله فإن البـديهه بها أى المفاجاه بالسوره من غير تأمل لا ينجب و لا يحسن و الأناه كقناه الترفق و الحلم و الإحجام الكف و الصول الاستطاله و الحمله و المعصب كمحدث السيد المطاع لأنه يعصب بالتاج أو تعصب به أمور الناس أى تردد إليه و السـحر بالفتح و الضم و التحريک الريه و يقال للجبان انتفخ سـحره و فى القـاموس اسـتطار الفجر انتشـر و الحائط انصـدع و اسـتطير طير و فلان ذعر و المسـبوع الـذى افترسه السـبع أو افترس ولـده و اليراعه الأحمق و الجبان و النعامه و الهلع أفحش الجزع قوله بالنوء بالعب ء أى حمل الأثقال العظيمه يقال ناء بالحمل إذا نهض

١- لربى خ ل.

٢- الإقبال: ۴۹۶- ۵۱۳.

٣- البقره: ٢٧٩.

۴- هود: ١١۶.

به مثقلاـ و العب ء بالكسر الحمل قوله و تلقيح الحرب أى جعل الحرب ذات حمل أى فائده و هو عقيم أى معطله غير قائمه و غير مفيده و فى بعض النسخ نلقح بصيغه المتكلم و تثقيف الرماح تسويتها و الأود بالتحريک الاعوجاج.

و قوله ويک بمعنى ويلک و اللمز العيب و الربع بالفتح الدار و المحله و المنزل و الذمار بالكسر ما يلزمک حفظه و حمايته و فى القاموس العيص بالكسر الشجر الكثير الملتف و الأصل و ما اجتمع و تدانى من العضاه و فى بعض النسخ عصبا و هو بالتحريک خيار القوم.

قوله و المرء بيومه أى ينبغى للإنسان أن ينظر إلى أحوال زمانه فيعمل ما يناسبه و لا يقيس على الأزمنه السالفه و الجيل بالكسر الصنف من الناس و الجلباب الملحفه.

قوله من الرأى الربيق أى الرأى الذى عزم عليه كأنه مشدود فى ربقه أو يلزم العمل به كأنه يجعل عنق الإنسان فى ربقه و هى العروه التى يشد بها البهيمه يقال ربقه يربقه بالضم و الكسر إذا جعل رأسه فى الربقه و الربيقه كسفينه البهيمه المربوقه و فى بعض النسخ القديمه بالتاء من الرتق ضد الفتق و هو أصوب.

و قال الفيروزآبادى النجد الغلبه و أنجد ارتفع و الدعوه أجابها و النجده القتال و الشجاعه و الشده و الهول و نجد الأمر وضح و استبان و التنجيد العدو و التزيين و استنجد استعان و قوى بعد ضعف و فى بعض النسخ بالذال المعجمه يقال نجذه أى ألح عليه و نجز كفرح و نصر انقضى و فنى و الوعد حضر و الكلام انقطع و أنجز حاجته قضاها و الوعد وفى به و بخع بالحق بخوعا أقر به و خضع له و نزع عن الأمر انتهى عنه و الكمى الشجاع.

قوله أ نتهالک أى نسرع إلى هذا الدين فندخل فيه من غير رويه من قولهم تهالک الفراش إذا تساقط و البواتر السيوف القاطعه.

قوله أو نشرق على المجرد أى نظهر أو على التفعيل من قولهم شرق

ص: ۳۲۶

إذا أخذ فی ناحیه المشرق و لعله تصحیف.

و قولهم اربع علی نفسک بفتح الباء أی ارفق بنفسک و کف و رمقته أرمقه نظرت إلیه قوله و الروح أقسم بروح القدس و نهد إلی العدو کمنع أی نهض و الجفاء بالضم ما قذفه السیل و الوضم (۱) بالتحریک کل شی ء یجعل علیه اللحم من خشب أو باریه یوقی به من الأرض و الخرق قطع المفاوز و الإغذاذ الإسراع فی السیر و أعنق أسرع فی السیر و فی نسخه قدیمه بالتاء المثناه الفوقانیه من عتق الفرس کضرب أی سبق فنجا و نعق الراعی بغنمه یعنق بالکسر أی صاح بها و زجرها و المدره البلده و المکثور المغلوب بالکثره و الحوزه الناحیه و انتهزه اغتنمه.

و قال الجوهری عشوت إلی النار أعشو إلیها عشوا إذا استدللت علیها ببصر ضعیف و إذا صدرت عنه إلی غیره قلت عشوت عنه و منه قوله تعالی وَ مَنْ یَعْشُ عَنْ ذِکْرِ الرَّحْمنِ (۲) و الخلق بالتحریک البالی و هنا کنایه عن فساد الزمان و امتداد الفتره و فی القدیمه فی خلو بالواو المشدده أی عند خلو الزمان من الحجج و آثار الهدایه و فاران اسم جبل بمکه کما مر و السوقه خلاف الملک و الصدع الشق و صدع بالأمر تکلم به جهارا و الدرک بالتحریک اللحاق و الوصول إلی الشی ء و أرم القوم أی سکتوا و القعده بالضم من الإبل الذی یرکبه الراعی فی کل وجه و اقتعده اتخذه قعده و الآل الذی تراه أول النهار و آخره کأنه یرفع الشخوص و لیس بالسراب و أغفلت الشی ء إذا ترکته علی ذکر منک و أغفله أی غفل عنه عتابا تمیز عن نسبه أغفل أو حضر و الحاصل حضرنا و عاتبنا فأوله إعتابا أی أعطه ما یصیر سببا لرضاه یقال أعتبه أی أعطاه العتبی و هو الرضا و نجم الشی ء ظهر و طلع.

۱- الوضم ایضا: خشبه الجزاز التی یقطع علیها اللحم، یقال: ترکهم لحما علی وضم ای اوقع بهم فذلهم و اوجعهم.

۲- الزخرف: ۳۶.

قوله يكون رزه قليلا فى بعض النسخ بتقديم المهمله و هو بالكسر الصوت و فى بعضها بتأخيرها و هو بالفتح العض و فى النسخه القديمه بتقديم المهمله و ضمها مهموزا بمعنى المصيبه و هو أصوب و إيه بكسر الهمزه و الهاء منونا و غير منون استزاده فى الكلام فإذا أسكته و كففته قلت إيها عنا و إذا أردت التبعيد قلت أيها بفتح الهمزه بمعنى هيهات ذكره الجوهرى.

و قال برز الرجل فاق على أصحابه و الحاصل أنه لو كان تفوق رجل و فضله مانعا من التذكير لكنتما مصداق ذلك لكن ليس كذلك قوله أصغى بها أى إليها و فى القديمه بالفاء من قولهم أصفى فلانا بكذا أى آثره و يقال رمقه أى لحظه لحظا خفيفا و بدهه أمر فجأه و النواحى الجوانب و فى بعض النسخ بواجبه أى بما يجب و يلزم من الرمق سنه التسويف أى الغفله الداعيه إلى تأخير النظر أو هو بالضم و التشديد أى طريقته و أخلدت إلى فلان أى ركنت إليه و يقال ونيت فى الأمر ونيه أى ضعفت قوله أن لا ـ يؤثر أى يروى و يذكر عنك و الفهه بالفتح و تشديد الهاء السقطه و الجهله و الرحض بالحاء المهمله و الضاد المعجمه غسل الثوب و الجسد و يقال نبا السيف إذا لم يعمل فى الضريبه و الهفوه الزله و يقال وهل كفرح ضعف و فزع و عنه غلط فيه و نسيه و توهله عرضه لأن يغلط و خلد خلودا دام و بالمكان أقام و الملحمه القتال و النبز بالفتح مصدر نبزه ينبزه أى لقبه و بالتحريك اللقب و الفواق بالضم و الفتح ما بين الحلبتين من الوقت و هو كنايه عن قله زمان ملكه.

قوله و أضربوا فى الفتنه لعله من قولهم أضرب الرجل الفحل الناقه فضربها و فيه استعاره بليغه و قطن بالمكان أقام به و النجعه طلب الكلاء فى موضعه تقول منه انتجعت و انتجعت فلانا إذا أتيته تطلب معروفه و الرواد جمع الرائد و هو الذى يبعث لاستعلام الأمر و فى الأصل هو الذى يتقدم القوم يبصر لهم الكلاء و مساقط الغيث و منه قولهم الرائد لا يكذب أهله و وفد فلان على

الأمير ورد رسولا و أوفدته أرسلته و المراد بصاحبهم مسيلمه و بنو قيله الأنصار و الثمد بالفتح و التحريک و ککتاب الماء القليل الذى لا ماده له و ماء ملح بالكسر أى ليس بعذب و استعذب القوم ماءهم إذا استقوه عذبا و مج الماء من فيه رمى به و احلولى أى صار حلوا و جاش الوادى كثر ماؤه و زخر و امتد و حار أى رجع و تحير الماء اجتمع و دار و الجراح جمع الجراحه بكسرهما و الكلم الجراحه و قال الجوهرى الألم الوجع و قد ألم يألم ألما و قولهم ألمت بطنك كقولهم رشدت أمرك أى ألم بطنك و أنعم له أى قال له نعم و الركى جمع الركيه و هى البئر و الوشل بالتحريک الماء القليل و بض الماء يبض بالكسر أى سال قليلا قليلا ـ و تحيفته تنقصته من حيفه أى من نواحيه قوله و أبيک الواو للقسم و التذمم الاستنكاف و فرط إليه منى قول أى سبق و التقريظ المدح بباطل أو حق و التأثيل التأصيل قوله دحاها أى الأرض و القمران الشمس و القمر و الكوكب الدرى الثاقب المضى ء.

و قال الفيروزآبادى غمصه كضرب و سمع و فرح احتقره كاغتمصه و عابه و تهاون بحقه و النعمه لم يشكرها و التقمص لبس القميص أى ادعى سلطان الله و خلافته متبرئا من صاحبه أو من شرائطه أو بغير همز من قولهم تبريت له أى تعرضت لمعروفه و الأظهر أنه كان مبتزا بالزاء أى غاصبا من قولهم ابتز الشى ء أى سلبه و الكمه العمى قوله رويدک أى أمهل و المقنع بالفتح ما يقنع به و المحال ككتاب الكيد و المكر و القدره و الجدال و المعاداه قوله الدارسه أى القديمه من درست الآثار عفت و درس الثوب خلق و الخاليه الماضيه و النكت أن تضرب فى الأرض بقضيب فيؤثر فيها.

قوله أثره من علم بالتحريک أى بقيه و الخراص الكذاب و المحجوج المغلوب بالحجه و يقال جنب أى نزل غريبا. قوله ما لم تزل تستخم فى بعض النسخ بالخاء المعجمه من قولهم خم

البئر و البيت أى كنسها و الناقه حلبها و فى بعضها بالمهمله يقال استحم أى اغتسل أو عرق و حم حمه قصده و التنور سجره و الماء سخنه و فى بعضها بالجيم و لعله من قولهم استجم الفرس إذا استراح و قال الجوهرى يقال إنى لأستجم قلبى بشى ء من اللهو لأقوى به على الحق أى لم تزل تستريح و تتقوى لنا فى بيتك و تهيئ لنا الحشو من الكلام لتجادلنا به و المثابه المرجع و المنزل و موضع حباله الصائد و يقال لامت بين القوم أى أصلحت و جمعت و رابت الإناء شعبته و أصلحته و منه قولهم اللهم ارأب بينهم أى أصلح و نغل قلبه على أى ضغن و يقال نغلت نياتهم أى فسدت ما يتسان بتشديد النون من السنن و هو الطريقه أى لم يتطرق و يقال من حشوه بنى فلان بالكسر أى من رذالهم و الأطراف جمع طرف بالكسر و هو الكريم الطرفين و خلاك ذم أى أعذرت و سقط عنك الذم و يقال استشفه أى نظر ما وراءه و قد أثلجك كذا فى النسخ القديمه من قولهم ثلجت نفسى أى اطمأنت و الإثلاج الإفلاج و المجاوبه المحاوره و تجليه الشى ء كشفه و إيضاحه قوله يستأثر مقتبلهم الاستيثار الاستبداد و اقتبل أمره استأنفه و اقتبل الخطبه ارتجلها أو المراد بالمقتبل من يقبل الدين بكراهه اضطرارا و الأحم الأقرب و تباعه و بيتا تميزان أى على من كان أقرب منهم من جهه المتابعه و البيت أى النسب و هذا إشاره إلى غصب الخلافه أى يستبد بأمر الخلافه من لم يسبق له نص و لا فضيله على من هو أقرب من ذلك النبى نسبا و فضلا من كل أحد و السبت الدهر و النغف بالتحريك الدود الذى يكون فى أنوف الإبل و الغنم و فى حديث يأجوج و مأجوج فيرسل عليهم النغف و العبداء بالقصر و المد جمع العبد كالعبدان و العبدان بالضم و الكسر و القن بالكسر عبد ملك هو و أبواه للواحد و الجمع و القعسره الصلابه و الشده.

قوله خيطا بالياء المثناه و هو السلك و الجماعه من النعام و الجراد أو بالموحده من قولهم خبط خبط عشواء و يقال أتوا خبطه أى جماعه جماعه.

ص: ۳۳۰

و قال الجزرى فيه ثم يكون ملك عضوض أى يصيب الرعيه فيه عسف و ظلم كأنهم يعضون فيه عضا.

و قال الفيروزآبادى الضرس كالضرب العض الشديد بالأضراس و اشتداد الزمان و قال الجمر من حر الغيظ أشده و من الرجل شره و قوله إلى المعافا كأنه بدل من قوله إلى أحدهم قوله لما يدهون على بناء المجهول أى يصابون بالدواهى و الأمور العظيمه و العشواء الناقه التى لا تبصر أمامها فهى تخبط بيديها كل شى ء و ركب فلان العشواء إذا خبط أمره على غير بصيره و الشصائب الشدائد و يقال أخذت بكظمه بالتحريك أى بمخرج نفسه و رشت فلانا أصلحت حاله.

و قال الجزرى فى أشراط الساعه و تقى ء الأرض أفلاذ كبدها أى تخرج كنوزها المدفون فيها و هو استعاره و الأفلاذ جمع فلذ و الفلذ جمع فلذه و هى القطعه المقطوعه طولا.

و الحمه بضم الحاء و تخفيف الميم و قد يشدد السم و رجل لكع أى لئيم و يقال هو ذليل النفس و امرأه لكاع مثال قطام و الأفعوان بضم الهمزه و العين ذكر الأفاعى و الباقر جماعه البقر مع رعاتها و البهم بالفتح جمع بهمه و هى أولاد الضأن و بالضم جمع البهيمه و البيضاء كوره بالمغرب و يقال فلان أثيرى أى من خلصائى و الجناب الفناء و الرحل و الناحيه و الطرس بالكسر الصحيفه.

قوله فمما بعد هذا أى فمن أى شى ء و لأى سبب تتأمل فى الإيمان بعد هذا البيان.

و البذاذه هيئه أهل الفقر و الأمثل الأفضل و الرجرجه الاضطراب و الجماعه الكثيره فى الحرب و من لا عقل له و الطغام كسحاب رذال الناس و بوح بالباء الموحده المضمومه و يوح بالياء المثناه التحتانيه المضمومه كلاهما اسم للشمس و الزعيم سيد القوم و رئيسهم و المتكلم عنهم و قذعه كمنعه و أقذعه رماه

ص: ٣٣١

بالفحش و سوء القول و طفق فی الفعل شرع و طفق الموضع لزمه و الدهارس جمع الدهرس کجعفر و هو الداهیه و الخفه و النشاط.

قوله حتی یعیش بظنه لعل المعنی أن الذین یعیشون بعقولهم و یستبدون بها یتبعون الظنون الفاسده أو المعنی أن العاقل لا یکون عاقلا إلا أن یجد أشیاء بظنه و فهمه و لا یتوقف فهمه علی الروایه و الأثر و لعله کان فی الموضعین یغتر من الاغترار قوله إلا ما رویت لعله علی الخطاب أی إن کنت لا أعلم إلا روایتک التی رویت فلست من أهل العلم قوله إذا کان هذا فنعم أی إذا کانت تلک الروایه مرویه فضحکک حسن أو إذا کان ضحکک علی هذا الوجه فله وجه قوله فما هنا أی فما قلت فی هذا المقام من الظنون التی رجمت بها عباد ربک و فی بعض النسخ فکف مراجم و هو أظهر فقوله فما هنا أی أی شی ء کان هاهنا غیر هذا الوجه علی الوجه الثانی و علی الوجه الأول لما کان کلامه مشعرا بعدم صحه الخبر قال فما هنا أی انتسب إلی الکذب و فی النسخه القدیمه فهاهنا فلتکن و کأنه أصوب و الفصم الکسر و خبت النار سکنت و طفئت و أفل کضرب و نصر و علم غاب و الأمم بالتحریک القرب و الیسیر و البین من الأمر و لده خصمه و الألد الخصم الذی لا یزیغ إلی الحق و لددت لدا صرت ألد و المغادره الترک و الأعضب المکسور القرن و الأعضب من الرجال من لا ناصر له قوله موف علی ضریحه أی مشرف علی الموت من أوفی علی الشی ء أشرف علیه فلا یترقب له بعد ذلک ولد و ذدت الإبل سقتها و طردتها و رجل ذائد و ذواد أی حامی الحقیقه دفاع.

قوله أو موطأ الأکناف الأکناف الجوانب و هو إما کنایه عن حسن الخلق من قولهم فراش وطی ء أی لا یؤذی جنب النائم أو عن الکرم و العز و کثره ورود الأضیاف و غیرهم علیهم. (۱)

ص: ۳۳۲

۱- او کنایه عن السلطه و الاستیلاء، ای حقّ لکل من تسلط علی ارض او شخص ان یتواضع للّه عز و جل.

و قال الجوهری البلوج الإشراف و بلج الحق إذا اتضح يقال الحق أبلج و الباطل لجلج و قال التلجلج التردد فی الكلام و الباطل لجلج أی يردد من غير أن ينفذ و قولهم أولی لك تهدد و وعيد قوله أغفلناك أی تركناك و فی بعض النسخ أعقلناك من أعقله أی وجده عاقلا و فی بعضها أعضلناك يقال أعضلنی فلان أی أعيانی أمره و عضلت عليه تعضيلا إذا ضيقت عليه فی أمره و راغ الرجل و الثعلب مال و حاد عن الشی ء و المراوغه المصارعه و الجوی داء الجوف إذا تطاول و يقال ثلجت نفسی كنصرت اطمأنت و تحليق الشمس ارتفاعها و يقال أرجأت الأمر و أرجيته أی أخرته و قطع بفلان إذا عجز عن سفره من نفقه ذهبت أو قامت عليه راحلته أو أتاه أمر لا يقدر أن يتحرك قوله فض الحديث بالفاء و الضاد المعجمه و الفض الكسر أو بالقاف و الصاد المهمله من قص الجناح أو القطع أو من القصه أو بالقاف و الضاد المعجمه من قض اللؤلؤه ثقبها و الشی ء دقه و الوتد قطعه و جاءوا قضهم و قضيضهم أی جميعهم.

قوله فنخبر بالخاء المعجمه بمعنی الإخبار أو الاختبار أو بالمهمله من تحبير الكلام تحسينه و التباشير البشری و تباشير الصبح أوائله.

قوله ليس بظهره دينه أی ليس هذا الرجل من أعوان دينه و أمته بل من ذريته و اللوب بالضم جمع اللوبه و اللابه و هی الحره قوله موطأ أی متهيأ له و الإرب بالكسر الحاجه و الفارط المقصر و المضيع.

قوله البهلوله البهلول بالضم السيد الجامع لكل خير و فی بعض النسخ البتوله و هو أظهر و الآسی كالقاضی الطبيب و الخائل الحافظ للشی ء يقال هو خولی مال أی حسن القيام به.

و فی القاموس حول مجرم كمعظم تام.

و التأليب التحريض و الصغو بالفتح و الكسر الميل و تقول أصغيت إلی فلان إذا ملت بسمعك نحوه و شمس الفرس شموسا و شماسا منع ظهره.

قوله لئلا يفتات فی القاموس لا يفتات عليه لا يعمل دون أمره.

و استنجدنی فأنجدته أی استعان بی فأعنته.

و قال أبو عبيد أضج القوم إضجاجا إذا جلبوا و صاحوا فإذا جزعوا من شی ء و غلبوا قيل ضجوا.

و استدرک الشی ء بالشی ء حاول إدراكه به و ضاع المسک و تضوع أی تحرک فانتشرت رائحته و أرج الطيب يأرج أرجا بالتحريک فاح و تضوع و التكلل الإحاطه و نسل كنصر و ضرب أسرع و الأوب الناحيه و القاع المستوى من الأرض و الأكم بالتحريک التلال و بهره غلبه و ناف الشی ء أی طال و ارتفع و أناف على الشی ء أی أشرف و الصفيح السماء و وجه كل شی ء عريض و الإصر الذنب و الثقل.

و قال الفيروزآبادی اقشعر جلده أخذته قشعريره أی رعده و السنه أمحلت و كعلابط الخشن المس.

و قال الهياطله جنس من الترک و الهند كانت لهم شوكه.

و شارفه و عليه اطلع من فوقه و السبر امتحان غور الشی ء و الصرم القطع قوله لحكه الصدور أی لخلجان الشبه فيها و فی بعض النسخ لحسكه الصدور و هی نبات تعلق ثمرته بالصوف و الحقد و العداوه قوله طرا بالضم أی جميعا و العصبه قوم الرجل الذين يتعصبون له بما هم به منه أی الذين ذكروا بنعت هم متلبسون به من قرابه الرسول و نسبه و قناه الظهر التی تنتظم الفقار و البكر بالكسر أول كل شی ء و أول ولد الأبوين و الانتياش التناول و الإخراج و الفنن الغصن و الأسف أشد الحزن و قد أسف على ما فاته تلهف و أسف عليه غضب و ارتأى افتعال من الرأی و ندبه الأمر فانتدب له أی دعاه فأجابه و تفيئه الشی ء حينه و إبانه و يقال غرز رجله فی الغرز و هو ركاب من جلد وضعها فيه كاغترز و اغترز السير دنا و راث على خبرک أبطأ و الاستراثه الاستبطاء و التفث الشعث و الكثافات و شن الماء صبه و فرقه

و أماط أبعد و البذله بالكسر ما لا يصان من الثياب و الأتحميه نوع من البرد و ذر الملح و الطيب نثره و فرقه و اللمم كعنب جمع اللمه بالكسر و هى الشعر يجاوز شحمه الأذن و منسج الفرس أسفل من حاركه (۱) و الرزدق الصف من الناس و تشوقت إلى الشى ء أى تطلعت و الغابر الماضى و الباقى و كننت الشى ء سترته و أكننته فى نفسى أسررته و الأمشاج الأخلاط قوله و ينصب و الله بأربه أى يتعب بسبب حاجته و يمكن أن يكون كنايه عن الذهاب إلى الخلاء.

فهؤلاء سجيه الأنبياء أى المباهله بهم طريقتهم و الأظهر شجنه بالشين المعجمه و النون كما فى بعض النسخ قال فى النهايه الرحم شجنه من الرحمن أى قرابه مشتبكه كاشتباك العروق شبهه بذلك مجازا و اتساعا و أصل الشجنه بالكسر و الضم شعبه من غصن من غصون الشجره انتهى.

و سيأتى وشيج و له أيضا وجه و فى نسخه قديمه وشجه. و الشاره اللباس و الهيئه و متع النهار كمنع ارتفع و النازح البعيد و رجل ناصح الجيب أى أمين و القزع بالتحريك قطع من السحاب رقيقه و حماره القيظ بفتح الحاء و تشديد الراء شدته و الهجير و الهاجره نصف النهار عند اشتداد الحر و إبان الشى ء بالكسر و التشديد وقته و الغضاره طيب العيش و فى القاموس الأيك الشجر الكثير و الواحده أيكه و الشح البخل مع حرص تقول شححت بالكسر و الفتح و حجر عليه منعه و الضن بالكسر البخل و بدهه بأمر استقبله به و بادهه فاجأه.

من بالكما فى القاموس البال الحال و الخاطر و القلب و فى بعض النسخ من تأليكما و التألى التقصير و الحلف و فى الحديث من يتألى على الله بكذبه أى من حكم عليه و حلف و الوحا السرعه يقال الوحا الوحا

۱- الحارك: اعلى الكاهل.

البدار البدار و الكسف بكسر الكاف و فتح السين القطع و كذا الزبر بضم الزاء و فتح الباء و ساخت قوائمه فی الأرض دخلت و غابت و العفره بالضم البیاض لیس بالشدید.

**[ترجمه]«و إلّا أذنا» بر وزن «عَلما»، یعنی آگاه گردند. خداوند متعال فرمود: «فَأْذَنُواْ بِحَرْبٍ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ »، {و هر گاه چنین نکنید، بدانید که با خدا و رسول او به جنگ برخاسته اید.} - . بقره/۲۷۹ -

و گفته می شود: «ضویتُ الیه أضوی ضویّاً»: بدان پناه بردم و به او پیوستم. جوهری آن را ذکر کرده است؛ و گفت: «دهماء الناس»: جماعت و گروه مردم. و گفت: «الخطّه» با ضم، یعنی: حال و شأن. و گفت: «حفزه، یحفزه»: از پشت او را راند. و «بالرُّمح»: او را با نیزه زد. و «عن الامر»: او را به شتاب واداشت و او را آزرد. و گفته می شود: «أزمعت علی أمر»: آن گاه که عزم و اراده او برآن استوار گردد. و «کانت فیه بقیّه» یعنی از قدرت یا دلسوزی و تلاش برای حفظ قومش. در قاموس آمده است: «أبقیتُ ما بیننا»: در فساد و تباه ساختن آن چه میان ماست، زیاده روی نکردم. و اسم مصدر آن: «البقیّه» است. «و اولوا بقیه ینهون» - . هود/۱۱۶ -

یعنی ابقاء یا فهم. «الهواده»: صلح. سخنش «دبّوا إلیّ قوم»: امکان دارد که با تشدید (یاء) و رفع (قوم) همانند: (أکلونی البراغیث) باشد. یا آنکه با تخفیف و جر (قوم) به این معنی باشد که در این امر، قومی به سوی قوم دیگر همانند راه رفتن مورچه ها بدون اندیشه و تأمل حرکت کردند. و در برخی نسخه های قدیمی: «أی قَومِ»، ای قوم به معنای ندا آمده است و فعل: «دبّوا» به معنای امر گرفته شده است. با این وجه، مقصود از آن، درنگ و تأمل و اندیشه و عدم عجله است و این قول صحیح تر است. «السَوره»: سختی، خشم و هجوم و تجاوز و ستم. سخن او: «فإنّ البدیهه بها» یعنی هجوم ناگهانی بدون تأمّل و اندیشه، فرجام نیکی نخواهد داشت. و «الأناه» بر وزن قناه: مدارا و نرمی و شکیبایی. و «الإحجام»: بازداشتن. «الصول»: ستم و دراز دستی و هجوم. «المعصّب» بر وزن محدّث: فرد والا مقام که از او فرمان می برند، چرا که او تاج بر سر می نهند یا آنکه مسائل مردم به او احاله می شود. و «السحر» با فتحه و ضمه و حرکت همه حروف: شُش، و به فرد ترسو گفته می شود: «إنتفح سحره»: شش او باد کرده است. و در قاموس آمده است: «استطار الفجر»: سپیده صبح فراگیر شد. و «الحائط»: دیوار شکافته شد. و «إستطیر طیر و فلان»: پرنده یا فلان شخص ترسید. «المسبوع»: آن که جانور درنده او را دریده باشد یا جانور درنده ای که فرزند خود را دریده باشد. و «الیراعه»: احمق، بزدل، شترمرغ. «الهلع»: شدیدترین نوع بی تابی و ناشکیبی. سخنش: «بالنوء بالعبء» یعنی حمل بارهای گران؛ گفته می شود: «ناء بالحمل»: آ نگاه که با باری سنگین برخیزد و «العبء» با کسره: بار. «تلقیح الحرب»: بارور ساختن جنگ: یعنی سودمند ساختن آن و گفته می شود: «هو عقیمٌ»: یعنی بدون استفاده و بی فایده است. و در برخی نسخه ها به صیغه متکلم: «نُلقح»: بارور می سازیم، آمده است. «تثقیف الرماح»: راست گردانیدن نیزه ها. «الأود»: با تحریک، یعنی کجی و ناراستی.

و سخنش: «ویک»: به معنای «ویلک»: وای بر تو. و «اللمز»: عیب. «الربع» با فتحه: خانه و منزلگاه و محله. «الذمار»: با کسره یعنی آ نچه حفظ و پاسداشت آن بر تو لازم است. و در قاموس آمده است: «العِیص» با کسره: درختان بسیار و در هم پیچیده، و اصل و بن و آنچه از درختان خاردار (عضاه) در کنار هم جمع گردد. ولی در برخی نسخه ها «عصباً» آمده است. و آن با تحریک به معنی برگزیدگان قوم می باشد.

سخنش: «و المرء بيومه»: يعنی شايسته است که انسان به احوال زمان خود بنگرد و متناسب با آن عمل کند و براساس زمان های گذشته رفتار نکند. و «الجيل» با کسره: گروهی از مردم (در يک زمان). و «الجلباب»: ملحفه.

سخنش: «من الرأی الربيق»: يعنی از نظر و انديشه ای که اراده انجام آن را دارد، گويی که آن در حلقه ريسمان، بسته شده باشد. يا آ نکه عمل به آن الزامی باشد. گويی که آن انديشه، گردن انسان را داخل حلقه ريسمان قرار می دهد. و الربقه: به حلقه ای گويند که با آن چهارپا بسته می شود. گفته می شود: «ربقه، يربقه» با ضم و کسر: آنگاه که سر آن را داخل ربقه (حلقه) گردانند. و «الربيقه» بر وزن سفينه: چهارپای بسته شده. و در برخی نسخه های قديمی با تاء از «رتَقَ» (رتيق: بسته شده) ضد «فتق»: شکافتن آمده است و اين صحيح تر می‌باشد.

و فيروز آبادی گفت: «النجد»: پيروزی، «أنجد»: بالا رفت و «الدعوه»: آن را پذيرفت. و «النجده»: نبرد و شجاعت و سختی و ترس و وحشت. «نجد الامر»: کار آشکار و روشن شد. و «التنجيد»: دويدن و آراستن، «إستنجد»: ياری خواست و بعد از ضعف و ناتوانی قدرت يافت. و در برخی نسخه ها با ذال معجمه آمده است. گفته می شود: «نجذه»: به او اصرار ورزيد. و «نجز» بر وزن فرح و نصر: به پايان رسيد و نابود شد. «الوعدُ»: زمان عهد و پيمان به سر رسيد. «الكلامُ»: قطع شد. و «أنجز حاجته»: آن را برآورده کرد. و «الوعدُ»: به وعده وفا کرد. «بخع بالحق، بخوعاً»: به آن اقرار نمود و در برابرش تسليم گشت. و «نزع عن الامر»: از آن دست کشيد. و «الكمّی»: شجاع.

سخنش: «أنتهالک»: آيا بدون هيچ تأمل و انديشه ای به سوی اين دين بشتابيم و درآن داخل شويم؟. از اين سخنان است: «تهالك الفراش»: آنگاه که بر بستر افتد. و «البواتر»: شمشيرهای بران.

سخنش: «أو نشرق»: بنا به صيغه مجرد ثلاثی يعنی: آشکار شويم و بنا به وزن تفعيل : «شرّق»: راهی مشرق شويم. و امکان دارد که در آن اشتباه صورت گرفته باشد.

و سخنشان: «اربع علی نفسک»: با فتح باء يعنی با خود نرمی و مدارا کن و خود را باز دار. و «رمقته، أرمقه»: به آن (با گوشه چشم) نگريستم. سخنش: «والروح»: به روح القدس سوگند می خورم. و «نهد إلی العدوّ» بر وزن مَنَعَ: به سوی دشمن برخاست. «الجُفاء» با ضمه: خس و خاشاکی که سيل بر کناری افکند. و «الوضم» با حرکت حروف: هر چوب يا بوريايی [بوريا: حصيری که از نی شکافته، بافته شود] که گوشت بر روی آن نهاده شود تا به وسيله آن دور از زمين بماند. و «الخرق»: پيمودن بيابان های بی آب. و «الإغذاذ»: شتاب در رفتن. و «أعنق»: در رفتن شتاب نمود. و در نسخه قديمی با تاء: «أعتق» آمده است، از «عتق الفرس» بر وزن ضرب: يعنی اسب پيشی جست و نجات يافت. و «نعق الراعی بغنمه، ينعق» بالکسر: يعنی چوپان بر گوسفندانش فرياد کشيد و آن ها را راند. و «المدره»: شهر.

«المكثور»: کسی که از فراوانی نفرات دشمن متحمل شکست گردد. و «الحوزه»: ناحيه. «إنتهزه»: آن را غنيمت شمرد.

و جوهری گفت: «عشوت إلی النار، أعشو إليها، عشواً»: آنگاه که با ديده ای ضعيف به آن آتش رهنمون گردی، و آن گاه که از چيزی روی برگيری و به چيز ديگر توجه کنی. می گويی: «عشوتُ عنه»: از آن روی برگرفتم؛ و از اين دست، اين سخن

پروردگار متعال است: «ومن یعشُ عن ذکرالله»، {هر که از یاد خدا روی گردان شود.} - . الزخرف/۱ -

و «الخلق» با تحریک: کهنه و در این جا کنایه از فساد زمان و طولانی شدن فاصله میان دو پیامبر (حضرت مسیح علیه السلام و حضرت محمدصلی الله علیه و آله) می باشد. و در القدیمه: «فی خُلوّ» با واو مشدد آمده است. یعنی در هنگامه تهی بودن روزگار از براهین و نشانه های هدایت. و «فاران»: همچنان که گذشت، نام کوهی در مکه است. و «السوقه»: ضد پادشاه، رعیت. و «الصدع»: شکافتن، «صدع بالامر»: درباره آن کار، آشکارا و بلند سخن گفت. «الدرک» با تحریک: پیوستن به چیزی. و «أرمّ القوم»: خاموش شدند. «القُعده» با ضم: از شتران، مرکبی که چوپان برای کار خود بر آن سوار می گردد. «إقتعده»: ستور را مرکب خود ساخت. و «الآل»: چیزی که اول روز و آخر آن می بینی، گویی که اشخاص را بالا می برد. ولی آل، غیر سراب است. و «أغفلت الشیء»: آن گاه که چیزی را رها کنی، بی آنکه آن را فراموش کرده باشی. و «أغفله»: از آن غافل گردید و آن را فراموش و رها کرد. «عتاباً» تمیز است برای نسبت دادن اغفل یا حضر، و معنی مجموع آن: حاضر شدیم و سرزنش کردیم، می باشد. «فأوله إعتاباً»: به او چیزی بده که او را خشنود گرداند. گفته می شود: «أعتبه»: یعنی به او «عتبی» (رضایت و خشنودی) داد. و «نجم الشیء»: آشکار گردید و هویدا شد. سخنش: «یکون رزّه قلیلا»: در برخی از نسخه های قدیمی، راء مقدم گردیده است و آن با کسره به معنای: صدا می‌باشد. و در برخی دیگر: (راء) با حرکت فتحه «زرّه» مؤخر آمده است که به معنای: گزیدن می‌باشد. و در نسخه قدیمی (راء) با حرکت ضمه «رُزّه» مقدم گردیده است که به معنای مصیبت است و این معنا صحیح تر می باشد. و «إیه» با کسر همزه و حرکت تنوین هاء یا عدم آن، یعنی از او خواست که بیشتر بگوید (دوباره بگوید). و اگر بخواهی او را خاموش و ساکت کنی و او را از سخن بازداری می گویی: «إیهاً عنّا»: خاموش شو. و آن گاه که بخواهی چیزی را دور و بعید بشماری می گویی: «أیها» با فتح همزه که به معنی «هیهات» (چه دور است) می باشد. جوهری آن را آورده است.

و گفت: «برزالرجل»: بر اصحاب خود برتری یافت و نتیجه سخن آن است که اگر برتری مرد و فضل او مانع از پنددهی باشد، شما دو تن مصداق آن خواهید بود. ولی حقیقت امر اینگونه نمی باشد. سخنش: «أصغی بها» یعنی إلیها: به آن به خوبی گوش داد. و در القدیمه با فاء «أصفی» آمده است که از این سخن آنان برگرفته شده است: «أصفی فلاناً بکذا»: فلانی را برای آن برگزید. و گفته می شود: «رمقه» به او نگاهی گذرا و سبک کرد. و «بدهه امر»: ناگهان او راغافلگیر ساخت. «النواحی»: جوانب. و در برخی از نسخه ها: «بواجبه» آمده است. یعنی به آنچه از نگاه گذرا و سبک لازم است. «سُنّه التسویف»: یعنی غفلت که منجر به تأخیر انداختن نظر و تأمل در کار می گردد. یا آن با ضم و تشدید، یعنی راه و شیوه آن. و «أخلدت إلی فلان»: به سوی فلانی متمایل شدم. و گفته می شود: «ونیتُ فی الأمر، ونیهً»: ضعیف شدم. سخنش: «أن لایؤثر»: یعنی از جانب تو روایت و گفته شود. «الفهّه» با فتحه و تشدید هاء: لغزش و نادانی در موردی خاص («الجهله» اخص از «الجهل» است). «الرحض»: با حاء مهمله و ضاد معجمه: شستن لباس و بدن. و گفته می شود: «نبا السیف»: آن گاه که کند گردد و لبه آن هنگام ضربه زدن عمل نکند. و «الهفوه»: لغزش. و گفته می شود: «وهل» بر وزن فرح: ضعیف شد و ترسید. و «وهل عنه»: درآن دچار اشتباه و فراموشی شد. و «توهّله»: او را در معرض خطا قرار داد. «خلد، خلوداً»: استمرار یافت و جاودانه شد. و «بالمکان»: اقامت کرد. و «الملحمه»: جنگ و کشتار. و «النَبَز» با فتحه، مصدر «نبزه، ینبزه»: بر او لقبی بد نهاد و با تحریک، به معنای لقب است. و «الفواق»: با ضمه و فتحه: فاصله زمانی میان دو بار شیر دوشیدن و آن کنایه از کوتاهی روزگار حکومت اوست.

سخنش: «و أضربوا فی الفتنه»: آتش فتنه برافروختند. شاید از این سخن گرفته شده باشد: «أضرب الرجل الفحل الناقه فضربها»: مرد دلیر، ماده شتر را راند و آن را زد و در آن استعاره بلیغ وجود دارد. و «قطن بالمکان»: درآن مکان اقامت کرد. و «النجعه»: جستجوی علف در مکان آن. می گویی: «منه إنتجَعتُ» و «إنتجعتُ فلاناً»: آنگاه که در طلب نیکی اش به نزد او روی. «الرّواد» جمع «الرائد»: پیشرو، کسی که برای بررسی و آگاهی از کاری گسیل داشته می شود. و در اصل او کسی است که جلوتر از قوم حرکت می کند تا برای آنان از علفزارها و مکان هایی که آب باران در آن جمع شده است، خبر آورد. و از این دست سخنان، این گفته آنان است: «الرائد لایکذب أهله»: پیشرو به اهل خود دروغ نمی گوید. و «وفد فلان علی الامیر»: فلانی به عنوان فرستاده بر امیر وارد شد. «أوفدته»: او را فرستادم. منظور از «صاحبهم»: مسیلمه است. و «بنو قیله»: انصار. و «الثمد»: با فتحه و تحریک و نیز بر وزن کتاب: آب اندکی که جنبش ندارد و ساکن است. و «ماء مِلح» با کسره: آبی که گوارا نیست. و «إستعذب القوم ماءهم»: آنگاه که آن را گوارا بنوشند. «مجّ الماء من فیه»: آب را از دهانش بیرون ریخت. و «إحلولی»: شیرین شد. «جاش الوادی»: در دره، آب فراوان و انبوه گردید و مسیر آب طولانی و دراز گشت. و «حار»: بازگشت. و «تحیّر الماء»: جمع شد و چرخید. «الجراح»: جمع «الجراحه» (مجروحیت) با کسر هر دو است. «الکلم»: زخم. و جوهری گفت: «الألم»: درد ، و «قد ألَم، یألم، ألماً»: درد کشید. و سخنشان: «المتَ بطنک» بر وزن رشدت أمرک، یعنی شکمت به درد آمد و به او آری گفت «أنعم له». و «الرکیّ» جمع «الرکیه»: به معنی چاه می باشد. و «الوشل» با تحریک: آب اندک. و «بض الماء، یبضّ» بالکسر: اندک اندک جاری شد. و «تحیّفتُه»: از آن کاستم. «من حیّفه»: از نواحی(کرانه های) آن. سخنش: «و أبیک»: واو برای قسم است: (به پدرت سوگند). و «التذمم»: ننگ داشتن از چیزی و امتناع از آن. و «فرط إلیه منّی قول»: یعنی با شتاب (و بدون اندیشه) سخنی به او گفتم. «التقریظ»: مدح و ستایش باطل یا ستایش بر اساس حق. «التأثیل»: ریشه دار ساختن. سخنش: «دحاها»: یعنی زمین را گستراند. و «القمران»: ماه و خورشید. و «الکوکب الدّری»: ستاره تابناک و روشن.

و فیروزآبادی گفت: «غمصه»: بر وزن ضرب، سمع و فرح همانند «إغتمصه»: او را تحقیر کرد و بر او عیب گرفت و حق او را نادیده و خوار انگاشت. و «غمص النعمه»: شکر آن را به جا نیاورد. «التقمّص»: پیراهن پوشید، یعنی ادعای حکومت و جانشینی و خلافت پروردگار را مطرح نمود. و حال آ نکه از صاحب واقعی این امر و یا از شرایط آن بسیار دور بود. یا بدون همزه «تبرّی» از این سخن آنان: «تبّریت له»: خود را در معرض نیکی او قرار دادم (و خواستار نیکی اش شدم). ولی «مبتزّا» با زاء به معنی غاصب، صحیح تر به نظر می رسد. گفته می شود: «إبتزّالشیء»: آن را به زور گرفت. و «الکمه»: نابینا. سخنش: «رویدک»: آرام باش و درنگ کن. و «المقنع» با فتحه : مردی که به (شهادت یا حکم) او بسنده کنند و بدان قانع شوند. و «المحال» بر وزن کتاب: دسیسه و نیرنگ ، و قدرت و کشمکش و دشمنی. سخنش: «الدارسه»: کهن و قدیمی. از این سخن گرفته شده است: «درستْ الآثار»: محو و ناپدید شد، و «درس الثوب»: لباس کهنه شد. و «الخالیه»: گذشته و پیشین. و «النکت»: یعنی با شاخه ای بر زمین می زنی تا آنکه اثر آن در زمین هویدا می گردد.

سخنش: «أثره من علم» با تحریک: یعنی بقیه ای و باقی‌مانده‌ای. و «الخرّاص»: بسیار دروغگو. «المحجوج»: آن که با حجت و دلیل مغلوب گردد. و گفته می شود: «جنب»: یعنی غریبانه در مکانی فرود آمد.

سخنش: «مالم تزل تستخمّ» و در برخی نسخه ها با خاء معجمه آمده است. گفته می شود. «خَمّ البئر و البیت»: یعنی خانه یا چاه را جارو کرد. و «الناقه»: ماده شتر را دوشید. و در برخی با (حاء مهمله) آمده است. گفته می شود: «إستحمّ»: یعنی شستشو یا

عرق کرد. و «حمّ، حمّه»: آهنگ او کرد، و «التنور»: در تنور آتش افروخت، و «الماء»: آب را گرم کرد. و در برخی با (جیم) آمده است که احتمالا از این سخن آنان گرفته شده باشد که می گویند: «إستجمّ الفرس» آنگاه که اسب بیاساید. و جوهری گفت: گفته می شود: «إنّی لأستجمّ قلبی بشیءٍ من اللهو لأقوی به علی الحق»: من دلم را با چیزی لهو آمیز استراحت می‌دهم تا بدان بر حق توان یابم، یعنی همواره در خانه ات به استراحت می پردازی و خود را در برابر ما نیرومند می سازی و سخن زائد غیر قابل اعتماد برای ما آماده می سازی تا با آن به مجادله ما برخیزی. و «المثابه»: محل بازگشت و منزلگاه و مکان دام صیاد. و گفته می شود: «لأمتُ بین القوم»: میان آن قوم را اصلاح ساختم و آنان را جمع نمودم. و «رأبتُ الإناء»: ظرف را نیکو و اصلاح ساختم. و از این جمله، این سخن آنان است: «اللّهم ارأب بینهم» یعنی خدایا میان آنان را اصلاح گردان. و «نَغل قلبه علیّ» یعنی قلبش به سختی آکنده از کینه من گردید. و گفته می شود: «نغلتْ نیّاتهم»: نیات و مقاصد آنان فاسد و تباه شد. «مایتسانّ» با تشدید نون از «سنن» به معنی راه و روش برگرفته شده است و معنای سخن آن است که به این راه و روش عمل نگشته است. و گفته می شود: «من حشوه بنی فلان» با کسر: یعنی از فرومایگان آن ها. و «الاطراف» جمع «الطرف»: مرد شریف و بزرگوار. و «خلاک ذمّ»: عذر آوردی و ذم و نکوهش از تو ساقط گردید. و گفته می شود: «إستشفّه»: به پشت آن نگریست. و «قد أثلجک»: در نسخه های قدیمی چنین آمده است که از این سخن آنان گرفته شده است: «ثلجتْ نفسی» یعنی آرامش و اطمینان یافت. و «الإثلاج»: پیروز ساختن. و «المجاوبه»: گفتگو (پرسش و پاسخ). «تجلیه الشیء»: روشن ساختن و آشکار ساختن آن. سخنش: «یستأثر مقتبلهم» از «الاستیثار»: استبداد و خودرایی. «إقتبل أمره»: کار را از سر گرفت. «إقتبل الخطبه»: از روی بدیهه، خطبه گفت. یا آنکه مقصود از: «مقتبل»: کسی باشد که با بی میلی و از روی ناچاری و اضطرار، دین را پذیرا شود. . «الأحمّ»: نزدیک ترین. «تباعةً و بیتاً»: هر دو تمیز می باشند، یعنی بر آن کسانی که از نظر پیروی و تبعیت و اصل و نسب، نزدیک ترین افراد به آنان بودند. و این اشاره به غصب خلافت می‌باشد. یعنی کسی امر خلافت را مستبدانه به خود اختصاص داده است که از هیچ دلیل روشن و فضیلتی در مقایسه با کسانی که نزدیک ترین افراد به پیامبر به جهت نسب و فضل محسوب می شدند، بهره مند نبود. «السبت»: روزگار (پاره ای از زمان). و «النغف» با تحریک: کرمی که در درون بینی شتر و گوسفند لانه می کند. و در حدیث یأجوج و مأجوج آمده است.«فیرسل علیهم النغف». و «العبداء»: با الف مقصوره و ممدوده: جمع «العبد»: بنده و غلام. مانند «العبدان» با ضمه و کسره. و «القنّ» با کسره: کسی که خود و پدر و مادرش غلام پادشاه باشند (بنده زاده). مفرد و جمع آن یکسان به کار می رود. «القعسره»: استواری و سختی.

سخنش: «خیطا»: با یاء مثّناه به معنای دسته و گروه شترمرغ و یا ملخ می باشد. یا با یاء موحده از این سخنشان: «خبط خبط عشواء»: همانند شب کور اشتباه کرد. و گفته می شود: «أتوا خبطه»: یعنی گروه گروه آمدند.

و جرزی گفت: در حدیث آمده است: «ثمّ یکون ملک عضوض»: یعنی پادشاهی خواهد آمد که بر مردم به ظلم و ستم حکومت خواهد کرد. گویی که آنان را با دندان های خود به میان گرفته است.

و فیروزآبادی گفت: «الضَرس» بر وزن الضرب: گزیدن شدید با دندان های آسیاب را گویند و به معنی سختی روزگار استعمال می گردد. و گفت: «الجمر»: از حرارت خشم به معنای شدیدترین نوع خشم، و از شخص: به معنی شرورترین افراد به کار می رود. و سخنش: «إلی المعافا» به نظر می رسد که بدل از «إلی أحدهم» باشد. سخنش: «لما یدهون»: بناء بر مجهول به معنی گرفتار شدن آنان در مصیبت ها و کارهای سخت و دشوار است. و «العشواء»: شتری که جلوی خود را نمی بیند و با

دست و پای خود همه آنچه پیش روی او قرار می گیرد را لگدکوب می کند. و «رکب فلان العشواء» آنگاه که بدون اندیشه و بصیرت لازم در کار خود دچار خطا و لغزش گردد. و «الشصائب»: سختی ها و مشکلات. و گفته می شود: «أخذت بکظمه» با تحریک، یعنی آنکه از گلوی او گرفتم. و «رشتُ فلاناً»: حال او را نیکو ساختم.

و جزری گفت: «فی أشراط الساعه و تقیء الارض أفلاذ کبدها»: یعنی از نشانه های قیامت آن است که زمین گنج های پنهان خود را خارج می سازد و این استعاره است. و «الافلاذ»: جمع «فلذ» و «الفلذ» جمع: «فلذه» به معنی قطعه ای است که به صورت طولی بریده شده باشد.

و «الحمه»: با حاء مضموم و تخفیف میم و بعضاً تشدید آن به معنای زهر است. و «رجل لکع»: مرد پست و گفته می شود: کسی که ذلیل و خوار باشد. و «إمرأه لُکاع»: بر وزن قُطام نیز به همین معنا(زن پست) می باشد. و «الأفْعُوان» با همزه و عین مضموم: افعی نر. «الباقر»: گله گاوها به همراه چوپان هایشان. «البهم»: با فتحه جمع «بهمه» که به برّه های گوسفند اطلاق می... گردد. و با ضمه، جمع «البهیمه»: (هر چهارپایی به جز پرندگان و درندگان) می باشد. و «البیضاء» : منطقه‌ای در مغرب. و گفته می شود: «فلان أثیری»: یعنی از خالصان و یاران صمیمی و باوفای من است . «الجناب»: حیاط خانه، جهاز شتر و ناحیه. و «الطِرْس» با کسره: صحیفه، کتاب.

سخنش: «فممّا بعد هذا»: از چه رو و به چه دلیلی بعد از این دلایل روشن، هنوز در ایمان آوردن اندیشه و تامل می نمایی؟ و «البذاذه»: ظاهر فقیرانه. «الأمثل»: برترین. «الرجرجه»: آشفتگی و جمعیت بسیار حاضر در جنگ، و کسی که از عقل بی بهره است. و «الطغام» بر وزن سحاب: اراذل و فرومایگان. و «بوح»: با باء موحده مضموم و «یوح» با یاء مثنی تحتانی مضموم: هر دو از نام های خورشید می باشند. و «الزعیم»: بزرگ و سرور قوم و رئیس و سخنگوی آنان. و «قذعه»: بر وزن منعه به همان معنی «أقذعه» می‌باشد یعنی به او ناسزا گفت. و «طفق فی العمل»: کار را آغاز کرد. «طفق الموضع»: در آن مکان ماند. و «الدهارس»: جمع «الدهرس» بر وزن جعفر به معنای زیرک و حیله گر و نیز چالاکی و شتاب در کارها می باشد.

سخنش «حتی یعیش بظنّه»: شاید مقصود این سخن آن است: کسانی که با عقل خود زندگی می کنند و به آن اکتفا می نمایند، از ظن و گمان فاسد پیروی می کنند. یا آ نکه می تواند به این معنا باشد که فرد عاقل تنها در صورتی دانا محسوب می گردد که با اندیشه و فهم خود بر برخی حقایق دست یابد و فهم او در روایت و نقل قول منحصر نگردد. و امکان دارد که در هر دو موضع: «یغترّ»: فریفته گشتن، استعمال شده باشد. سخنش: «إلّا ما رویتَ»: امکان دارد که به صیغه مخاطب باشد یعنی اگر تنها از روایتی که تو آن را نقل کردی آگاه بوده باشم، پس در این صورت از اهل علم محسوب نمی گردم. سخنش: «إذا کان هذا فنعم» یعنی اگر آن روایت، روایتی منقول باشد، در این صورت خنده تو امر پسندیده ای است. یا آنکه اگر خنده تو بر این اساس صورت گرفته است، پس این کار تو توجیهی دارد. سخنش «فما هنا»: آ نچه از ظن و گمان هایت در این جا گفتی و آن ها را چون سنگ بر سر بندگان پروردگارت فرو ریختی. و در برخی نسخه ها: «فکفّ مراجم»: از سنگ‌پراکنی به بندگان خدا دست کش، آمده است که صحیح تر به نظر می آید. سخن او: «فما هنا»: یعنی هر چه در اینجا غیر این وجه و براساس وجه دوم باشد. و بنابه وجه اول، از آ نجا که سخن او دلالت بر عدم صحت خبر داشت، به همین خاطر گفت: «فماهنا». یعنی آن را دروغ خواند. و در نسخه قدیمی: «فههنا فلتکن» آمده است که صحیح تر به نظر می رسد. و «الفصم»:

شکستن. و «خبت النار»: آتش خاموش شد. و «أَفَلَ»: بر وزن: ضرب، نصر و علم: ناپیدا شد. و «الأمم» با تحریک: نزدیکی، چیز اندک و امر روشن. و «لدّه»: با او دشمنی کرد. «الألدّ»: دشمن کینه توزی که به سوی حق متمایل نمی گردد. و «لددت، لدّاً »: یعنی دشمن سرسخت گشتم. و «المغادره»: ترک کردن. «الأعضب»: حیوانی که شاخ آن شکسته شده باشد. و در میان مردان، «الاعضب» به کسی گفته می شود که هیچ یار و یاوری ندارد. سخنش: «موفٍ علی ضریحه»: در آستانه مرگ واقع شده است و از «أوفی علی الشیء»: در آستانه آن قرار گرفت. و بنابراین امیدی به فرزند دار شدن او نمی رود. و «ذدت الابل»: شتران را راندم. و «رجل ذائد و ذوّاد»: یعنی کسی که از «حقیقه» یعنی آ نچه حمایت از آن واجب است، حمایت و پشتیبانی می کند و دشمنان را دور می سازد.

سخن او: «أو موطأً ألاکناف»، «الأکناف»: کناره ها و یا کنایه از فرد خوش اخلاق و از «فراش و طیئ»: بستری که پهلوی شخص خوابیده را نمی آزارد، گرفته شده است. و یا آنکه کنایه از کرم و عزت و بزرگی و ورود فراوان مهمان و غیر مهمان برآنان می باشد.

و جوهری گفت: «البلوج»: مشرف گردیدن، و «بلج الحق»: حق آشکار و روشن گردید. گفته می شود: «الحق أبلج، و الباطل لجلج». و گفت: «التلجلج»: سخن را در دهان گردانیدن و تردید در گفتن آن، و «الباطل لجلج»: یعنی باطل باز می گردد و تکرار می شود، بی آ نکه کاری از پیش برد. و سخنشان «أولی لک»: به معنی تهدید و وعده بد دادن است (آن بلا شایسته توست). سخنش: «أغفلناک» یعنی تو را ترک کردیم. ولی در برخی نسخه ها: «أعقلناک» از ریشه «أعقله»: او را عاقل و دانا یافت، آمده است. و در برخی دیگر: «أعضلناک» ذکر شده است. گفته می شود: «أعضلنی فلان»: کار او مرا به ستوه آورد. و «عضّلتُ علیه تعضیلاً» : بر او در کارش سخت گرفتم. و «راغ الرجل و الثعلب»: مرد یا روباه از چیزی روی برگرداند و از آن کناره گرفت. «المراوغه»: کشتی گرفتن. «الجوی»: درد شکم آنگاه که طولانی شود. و گفته می شود: «ثلجت نفسی» بر وزن نصرت یعنی آرامش و اطمینان یافتم. و «تحلیق الشمس»: بالا آمدن خورشید. وگفته می شود: «أرجأتُ الامر و أرجَئته»: آن را به تأخیر افکندم. و «قطع بفلان»: آنگاه که به خاطر هزینه از سفر بازماند، یا شتر او بایستد. یا برای او پیشامدی رخ دهد که از حرکت ناتوان گردد. سخنش: «فض الحدیث» با فاء و ضاد معجمه و «الفض»: شکستن. یا با قاف و صاد مهمله از «قصّ الجناح»: بال را چید. یا از قطع کردن و یا از «القصّ» باشد. یا آنکه: «القضه» با قاف و ضاد معجمه از : «قضَّ اللؤلؤه»: مروارید را سوراخ کرد، و «قضَّ الشئَ»: آن را کوبید، و «الوتدَ»: میخ را از جا کند. و «جاؤا قضهم و قضیضهم»: همگی آنان آمدند.

سخنش: «فنخبر»: با خاء معجمه به معنای خبر دادن یا آزمودن و آگاه گردیدن از حقیقت چیزی است. یا آنکه با حاء مهمله «فنحبر» از «تحبیر الکلام»: نیکو ساختن سخن باشد. و «التباشیر»: مژده و بشارت و «تباشیر الصبح»: سرآغاز آن.

سخنش: «لیس بظهره دینه»: یعنی این مرد از یاران دین واُمت او نیست، بلکه از نسل و فرزندان اوست. و «اللوب»: جمع «اللوبه» و «اللأبه»: یعنی سنگلاخ که سنگ های پوسیده و سیاه داشته باشد. سخنش: «موطّأً»: یعنی برای او آماده و مهیاست. و «الإرب» با کسره: حاجت و نیاز. و «الفارط»: کوتاهی کننده، و تباه آفرین.

سخنش «البهلوله»، «البهلول» با ضمه: مرد بزرگوار و دربردارنده همه نیکی ها. و در برخی نسخه ها: «البتوله»: زن پارسای بریده از دنیا، ذکر شده است که صحیح تر به نظر می آید. و «الآسی» بر وزن القاضی: طبیب. و «الخائل»: حافظ و پاسدار چیزی.

گفته می شود: «هو خولیّ مال»: یعنی خود به اموال خود رسیدگی می کند.

و در قاموس آمده است: «حول مجرّم» بر وزن معظّم یعنی: سال کامل. و «التألیب»: تشویق و برانگیختن. و «الصغو» با فتحه و کسره: میل و گرایش. و می گویی: «أصغیتُ إلی فلان»: آنگاه که با گوش خود به سوی او متمایل گشتی و به سخنش گوش فرا دادی. و «شمس الفرس، شموساً و شماساً»: اسب چموشی کرد و مانع از سوار شدن سوارکار گردید.

سخنش: «لئلّا یفتاتَ» در قاموس آمده است: «لایفتات علیه»: بدون فرمان او کاری صورت نمی گیرد. و «إستنجدنی فانْجَدته»: از من یاری خواست و من نیز او را یاری نمودم.

و ابوعبیده گفت: «أضجّ القوم، إضجاجاً»: غوغا و فریاد برآوردند. و اگر از چیزی ناشکیبایی کنند و مغلوب گردند، گفته می شود: «ضجّوا»: فریاد و ناله برآوردند.

و «إستدرک الشئ بالشئ»: با چیزی کوشید تا بر چیز دیگری دست یابد. و «ضاع المسک، تضّوع»: یعنی حرکت نمود و بوی آن منتشر شد. و «أرج الطیب، یأرج، أرَجاً» با تحریک: بوی خوش برخاست و پراکنده گردید. «التکلّل»: در برگرفتن. و «نسل» بر وزن نصر و ضرب: شتافت. و «الأوب»: جانب و طرف. و «القاع»: زمین صاف و هموار. و «الأکم» با تحریک: تل و پشته برآمده. «بهره»: بر او چیره شد. و «ناف الشئ»: طولانی شد و بالا آمد. «أناف علی الشیء»: برآن مشرف شد. و «الصفیح»: آسمان و روی هر چیز پهن. و «الإصر»: گناه و سنگین باری.

و فیروز آبادی گفت: «إقشعرّ جلده»: پوستش دچار «قشعریره» یعنی لرزش گردید، و «إقشعرّت السنه»: در آن سال خشکسالی روی داد. و «کعلابط»: آن که دست او هنگام مسح زمخت باشد. و گفت: «الهیاطله»: قومی از جنس ترک و هند که دارای قدرت و عظمت بودند. و «شارفه و شارف علیه»: از بالاـ به آن نگریست. «السبر»: آزمودن عمق چیزی. و «الصرم»: بریدن. سخنش: «لحکّه الصدور»: یعنی به خاطر وجود تردید در دل ها. و در برخی نسخه ها: «لحسکه الصدور»: آمده است. و «الحسکه» گیاهی است که محصول آن به پشم گوسفندان می چسبد و نیز کینه و دشمنی است. سخنش: «طرّاً» با ضمه یعنی همگی. و «العصبه»: قوم و خویش مرد که نسبت به او تعصب و اهتمام به خرج می دهند. «بما هم به منه»: یعنی کسانی که با صفتی ذکر گشتند، مانند نزدیکی با رسول خدا و نسب و آنها را دارا بودند. و «قناه الظهر»: مجرای ستون فقرات در پشت انسان .

«البکر» با کسره: اولین از هر چیز و اولین فرزند پدر و مادر. و «الانتیاش»: گرفتن و خارج ساختن. و «الفنن»: شاخه. «الأسف»: شدیدترین نوع غم واندوه. و «قد أسف علی ما فاته»: برآنچه از کف داده بود، اندوهگین گردید و دریغ خورد. و «أسف علیه»: بر اوخشم گرفت. «إرتأی» از باب افتعال از ریشه «الرّأی»: اندیشه کرد. و «ندبه الامر فانتدب»: او به کاری فراخوانده شد و او نیز پذیرفت. و «تفیئه الشئ»: زمان آن. و گفته می شود : «غرز رجله فی الغرز» مانند«إغترز»: پایش را در رکاب چرمین نهاد. و «إغترز السیر»: نزدیک شد. و «راث علیّ خبرک»: خبر تو به کندی و با تأخیر به من رسید و «الاستراثه»: کند شمردن چیزی. «التفث»: ژولیدگی و آلودگی ها. و «شن الماء»: آب را ریخت و آن را پخش کرد.

و «أمـاط»: دور سـاخت. «البِـذله» بـا كسـره: لبـاس هـاى فرسوده اى كـه نگهـدارى نمى شـود (وهر روز پوشـيده مى شـود). و «الاتحميه»: نوعى جامه راه‌راه. و «ذرّالملح والطيب»: نمک و عطر را پخش كرد و پراكند. و «اللّمم» جمع «اللّمه» با كسـره: مويى كـه روى نرمـه گـوش را مى پوشانـد. «منسـج الفرس»: پـايين تر از زير گردن و بالاـى پشـت اسب. و«الرزدق»: صـفى از مردم. «تشـوقت إلى الشـئ»: چشـم انتظـار آن مانـدم. «الغـابر»: گذشـته و آنچه بـاقى مانـده است. و «كننت الشـئ»: آن را پوشانـدم. و «أكننته» فى نفسـى: آن را هماننـد راز در درون خود پنهان نمودم. و «الامشاج»: چيزهاى آميخته به هم. سـخنش: «و ينصب والله بإربه» يعنى به خاطر نيازش خسته مى شد. و مى تواند كنايه از قضاى حاجت نيز باشد.

«فهولاء سجيه الانبياء»: يعنى مباهله با آنان، شيوه انبياست. ولى چنان كه در برخى نسخه ها آمده است: «شجنه» با شين معجمه و نون صـحيح‌تر به نظر مى رسـد. در النهايه گفته است: «الرحم شـجنه من الرحمن» يعنى خويشاوندى ها همانند درهم آميختگى رگ ها به يكديگر پيوند مى يابد كه به عنوان مجاز و گسترش مفهوم به آن تشبيه شده است. و «الشـجنه» با كسـره و ضمه، در اصل به شـعبه اى از شاخه درخت گفته مى شود. و در ادامه «وشيج»، (به هم پيوسـتگى خويشاونـدى) نيز كه داراى وجهى مى باشد، خواهد آمد. و در نسـخه قديمى «وشجه» ذكر شده است. و «الشاره»: لباس و ظاهر. «متع النهار» بر وزن منع: روز برآمد. و «النازح»: دور. و «رجل ناصـح الجيب»: مرد امين. و «القزع» با تحريک: تكه اى از ابرهاى نازک. و «حماره القيظ» با حاء مفتوح و تشديد راء: شدّت گرما. و «الهجير» و «الهاجره»: نيمه روز در هنگام شدّت يافتن گرما. و «إبّان الشـئ» با كسره و تشديد: زمان آن. و «الغضاره»: خوشـى و آسايش زنـدگى. و در قاموس آمده است: «الأيک»: درختان بسـيار و مفرد آن: «أيكه» مى باشد. و «الشحّ»: بخل همراه با حرص و طمع. مى گويى: «شـححت» با كسـره و فتحه: بخل و طمع ورزيدم. و «حجر عليه»: مانع او شد. و «الضنّ» با كسره: بخل ورزيدن. و «بدهه بأمر»: با آن چيز به استقبال او رفت. «بادهه»: به ناگاه او را غافلگير ساخت.

«من بالكما»: در قاموس آمـده است: «البال»: حال، انـديشه يا معناى در دل گذرنده، قلب. و در برخى نسـخه ها «من تألّيكما»: و «التـالىّ» يعنى كوتاهى و سـستى، و سوگنـد خوردن. و در حـديث آمـده است: «من يتألّى على الله بكـذبه»: يعنى هركه بر خـدا حكم كنـد و سوگنـد خورد. و «الوحى»: شـتاب. گفته مى شود: «الوحى الوحى البـدار البدار»: بشـتابيد، بشـتابيد. و «الكسف» با كاف مكسور و سـين مفتوح: قطع كردن و بريدن. و «الزبر» با ضم زاء و فتح باء نيز به همين معنا مى باشد. و «ساخت قوائمه فى الأرض»: پاهاى آن داخل زمين شد و ناپيدا گرديد. و «العفره» با ضمّ: سفيدى كه شديد نباشد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الورى قـدم على رسول الله صـلى الله عليه و آله وفـد نجران فيهم بضـعه عشـر رجلاـ من أشـرافهم و ثلاثه نفر يتولون أمورهم العاقب و هو أميرهم و صاحب مشورتهم الذى لا يصدرون إلا عن رأيه و أمره و اسمه عبد المسيح و السيد و هو ثمالهم و صاحب رحلهم و اسـمه الأيهم و أبو حارثه بن علقمه الأسـقف و هو حبرهم و إمامهم و صاحب مدارسـهم و له فيهم شـرف و منزله و كانت ملوك الروم قـد بنوا له الكنائس و بسـطوا عليه الكرامات لما يبلغهم من علمه و اجتهاده فى دينهم فلما وجهوا إلى

رسول الله جلس أبو حارثه على بغله و إلى جنبه أخ له يقال له كرز أو بشر بن علقمه (۱) يسايره إذ عثرت بغله أبى حارثه فقال كرز تعس الأبعد يعنى رسول الله صلى الله عليه و آله و قال له أبو حارثه بل أنت تعست قال له و لم يا أخى فقال و الله إنه للنبى الذى كنا ننتظر (۲) فقال كرز فما يمنعك أن تتبعه فقال ما صنع بنا هؤلاء القوم شرفونا و مولونا و أكرمونا و قد أبوا إلا خلافه و لو فعلت نزعوا منا كل ما ترى فأضمر عليها منه أخوه كرز حتى أسلم ثم مر يضرب راحلته و يقول

إليك تغدو (۳) قلقا وضينها*** معترضا فى بطنها جنينها

مخالفا دين النصارى دينها

فلما قدم على النبى صلى الله عليه و آله أسلم قال فقدموا على رسول الله وقت العصر و فى لباسهم الديباج و ثياب الحيره (۴) على هيئه لم يقدم بها أحد من العرب فقال أبو بكر بأبى أنت و أمى يا رسول الله لو لبست حلتك التى أهداها لك قيصر

۱- تقدم فى الحديث الأول ان اسمه المنذر بن علقمه.

۲- فى المصدر: كنا ننتظره.

۳- فى المصدر فى طبعه الأول: تعدو.

۴- الحبره خ ظ. أقول: يوجد ذلك فى المصدر المطبوع ثانيا.

فرأوك فيها قال ثم أتوا رسول الله صلى الله عليه و آله فسلموا عليه فلم يرد عليه السلام و لم يكلمهم فانطلقوا يبتغون (۱) عثمان بن عفان و عبد الرحمن بن عوف و كانا معرفه لهم فوجدوهما فى مجلس من المهاجرين فقالوا إن نبيكم كتب إلينا بكتاب (۲) فأقبلنا مجيبين له فأتيناه فسلمنا (۳) عليه فلم يرد سلامنا و لم يكلمنا فما الرأى فقالا لعلى بن أبى طالب ما ترى يا أبا الحسن فى هؤلاء القوم قال أرى أن يضعوا حللهم هذه و خواتيمهم (۴) ثم يعودون إليه ففعلوا ذلك فسلموا فرد سلامهم (۵) ثم قال وَ الَّذِى بَعَثَنِى بِالْحَقِّ لَقَدْ أَتَوْنِى الْمَرَّةَ الْأُولَى وَ إِنَّ إِبْلِيسَ لَمَعَهُمْ ثُمَّ سَاءَلُوهُ وَ دَارَسُوهُ يَوْمَهُمْ وَ قَالَ الْأُسْقُفُّ مَا تَقُولُ فِى السَّيِّدِ الْمَسِيحِ يَا مُحَمَّدُ قَالَ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ قَالَ بَلْ هُوَ كَذَا وَ كَذَا فَقَالَ عليه السلام بَلْ هُوَ كَذَا وَ كَذَا فترادا فنزل على رسول الله من صدر سوره آل عمران نحو من سبعين آيه يتبع بعضها بعضا و فيما أنزل الله إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ إلى قوله عَلَى الْكاذِبِينَ (۶) فقالوا للنبى صلى الله عليه و آله نباهلك غدا و قال أبو حارثه لأصحابه انظروا فإن كان محمد غدا بولده (۷) و أهل بيته فاحذروا مباهلته و إن غدا بأصحابه و أتباعه فباهلوه.

۱- فى المصدر: يتتبعون.

۲- نص على كتابه- صلّى اللّه عليه و آله و سلم- اليهم جماعه منهم ابن كثير فى البدايه و النهايه ۵: ۵۳ و اليعقوبى فى تاريخه ۲: ۶۵، و الفاظه على نقل الأول: «باسم إله إبراهيم و إسحاق و يعقوب، من محمّد النبيّ رسول اللّه إلى اسقف نجران، اسلم أنتم فانى احمد اليكم اله إبراهيم و إسحاق و يعقوب، اما بعد فانى ادعوكم إلى عباده اللّه من عباده العباد، و أدعوكم إلى ولايه اللّه من ولايه العباد، و ان ابيتم فالجزيه، فان ابيتم آذنتكم بحرب و السلام» و على نقل الثانى: «بسم اللّه من محمّد رسول اللّه إلى اسقفه نجران بسم اللّه فانى احمد اليكم اله إبراهيم و إسماعيل و إسحاق و يعقوب، اما بعد ذلكم» ثم ذكر مثله الا انه قال: «فان ابيتم» ثم قال: و ان ابيتم.

۳- فى المصدر: و سلّمنا.

۴- و كانت خواتيمهم من ذهب.

۵- فى المصدر: فرد عليهم سلامهم.

۶- آل عمران: ۵۹- ۶۱.

۷- فى المصدر: فان كان محمّد غدا يباهلكم بولده.

- قَالَ أَبَانٌ حَدَّثَنِی الْحُسَیْنُ بْنُ دِینَارٍ عَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِیِّ قَالَ: غَدَا رَسُولُ اللَّهِ آخِذاً بِیَدِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ تَتْبَعُهُ فَاطِمَهُ وَ بَیْنَ یَدَیْهِ عَلِیٌّ وَ غَدَا الْعَاقِبُ وَ السَّیِّدُ بِابْنَیْنِ عَلَی أَحَدِهِمَا دُرَّتَانِ کَأَنَّهُمَا بَیْضَتَا حَمَامٍ فَحَفُّوا بِأَبِی حَارِثَهَ فَقَالَ أَبُو حَارِثَهَ مَنْ هَؤُلَاءِ مَعَهُ قَالُوا هَذَا ابْنُ عَمِّهِ زَوْجُ ابْنَتِهِ وَ هَذَانِ ابْنَا ابْنَتِهِ وَ هَذِهِ بِنْتُهُ أَعَزُّ النَّاسِ عَلَیْهِ وَ أَقْرَبُهُمْ إِلَی قَلْبِهِ وَ تَقَدَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَثَا عَلَی رُکْبَتَیْهِ فَقَالَ أَبُو حَارِثَهَ جَثَا وَ اللَّهِ کَمَا جَثَا الْأَنْبِیَاءُ لِلْمُبَاهَلَهِ فَکَعَّ وَ لَمْ یُقْدِمْ عَلَی الْمُبَاهَلَهِ فَقَالَ لَهُ السَّیِّدُ ادْنُ یَا بَا حَارِثَهَ لِلْمُبَاهَلَهِ فَقَالَ لَا إِنِّی لَأَرَی رَجُلًا جَرِیئاً عَلَی الْمُبَاهَلَهِ وَ أَنَا أَخَافُ أَنْ یَکُونَ صَادِقاً فَلَا یَحُولُ وَ اللَّهِ عَلَیْنَا الْحَوْلُ وَ فِی الدُّنْیَا نَصْرَانِیٌّ یَطْعَمُ الْمَاءَ قَالَ وَ کَانَ نَزَلَ الْعَذَابُ مِنَ السَّمَاءِ لَوْ بَاهَلُوهُ فَقَالُوا یَا أَبَا الْقَاسِمِ إِنَّا لَا نُبَاهِلُکَ وَ لَکِنْ نُصَالِحُکَ فَصَالَحَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ عَلَی أَلْفَیْ حُلَّهٍ مِنْ حُلَلِ الْأَوَاقِیِّ قِیمَهُ کُلِّ حُلَّهٍ أَرْبَعُونَ دِرْهَماً جِیَاداً وَ کَتَبَ لَهُمْ بِذَلِکَ کِتَاباً (۱) وَ قَالَ لِأَبِی حَارِثَهَ الْأُسْقُفِّ لَکَأَنِّی بِکَ قَدْ ذَهَبْتَ إِلَی رَحْلِکَ وَ أَنْتَ وَسْنَانُ (۲) فَجَعَلْتَ مُقَدَّمَهُ مُؤَخَّرَهُ فَلَمَّا رَجَعَ قَامَ یُرَحِّلُ رَاحِلَتَهُ فَجَعَلَ رَحْلَهُ مَقْلُوباً فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله. (۳).

۱- نص الکتاب علی ما فی تاریخ الیعقوبی ۲: ۶۷: بسم اللّه الرحمن الرحیم: هذا کتاب من النبیّ محمّد رسول اللّه لنجران و حاشیتها إذ کان له علیهم حکمه فی کل بیضاء و صفراء و ثمره و رقیق کان أفضل ذلک کله لهم غیر الفی حله من حلل الاواقی قیمه کل حله أربعون درهما فما زاد او نقص فعلی هذا الحساب، الف فی صفر و الف فی رجب، و علیهم ثلاثون دینارا مثواه رسلی فما فوق: و علیهم فی کل حرب کانت بالیمن دروع عاریه مضمونه لهم بذلک جوار اللّه و ذمّه محمد، فمن اکل الربا منهم بعد عامهم هذا فذمتی منه بریئه- فقال العاقب: یا رسول الله انا نخاف ان تأخذنا بجنایه غیرنا. فکتب : ولا یؤخذ بجنایه غیره ــ شهد علی ذلک عمرو بن العاص والمغیره بن شعبه ، وکتب علی بن ابی طالب » واوعز المقریزی فی الامتاع : ۵۰۲إلی ذلک الکتاب فقال وصالحواعلی الفی حله ثمن حله اربعون درهما ، وعلی ان یضیفوا رسل رسول الله صلی الله علیه و آله وجعل لهم ذمه الله وعهده علی الایفتنوا عن دینهم ولا یعشروا ولا یحشروا ولا یأکلوا الربا ولا یتعاملوا به.

۲- أی فی حال أخذ النوم و النعاس.

۳- إعلام الوری: ۷۸ و ۷۹ (ط ۱) و ۱۳۵- ۱۳۷ ط ۲.

**[ترجمه]اعلام الوری: هیأت نمایندگان نجران که در میان آنان ده و اندی از بزرگان آنان حضور داشتند، بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شدند. سه نفر ازاین هیات، امور مسیحیان نجران را اداره می نمودند که شامل این افراد بودند: عاقب که عبدالمسیح نام داشت، امیر آنان محسوب می گردید و نجرانیان در کارهای خویش با او مشورت می نمودند و بدون نظر و فرمان او اقدامی صورت نمی دادند. و سید که أیهم نام داشت و فریادرس و پشت و پناه آنان بود و تنها با نظر او اقدامی به انجام می‌رساندند. و نفر سوم ابو حارثه بن علقمه که اسقف آنان به شمار می رفت و در نزد آنان از مقام و منزلتی والا بهره مند بود و پادشاهان روم برای او کنیسه ها ساخته بودند و به خاطر آنچه درباره علم و تلاش او برای گسترش دین آن ها شنیده بودند، عطایای بسیاری به او ارزانی می داشتند. و آن هنگام که به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله رهسپار گشتند، ابوحارثه بر قاطر خود سوار شد و برادر او به نام کرز یا بشر بن علقمه نیز با او در این سفر همراه گردید. آنان در حال حرکت بودند که به ناگاه قاطر ابوحارثه دچار لغزش گردید و به سر فرو افتاد. در پی این اتفاق، کرز گفت: خداوند آن مرد خائن و دور از خیر و نیکی را هلاک گرداند. ابوحارثه به او پاسخ داد: (نه او) که تو خود هلاک گردی!. کرز گفت: برادرم، چرا از او جانبداری می کنی؟. ابوحارثه پاسخ داد: به خداوند سوگند یاد می کنم که او همان پیامبری است که ما در انتظارش بودیم. کرز گفت: در این صورت چه چیز تو را از پیروی او باز می دارد؟ ابوحارثه پاسخ داد: آنچه مرا از پیروی او باز می دارد، رفتار این قوم (نجرانیان) با ماست که ما را بزرگ داشته اند و با اموال خود ما را توانگر ساخته اند و بر مخالفت با او اصرار می ورزند. و اگر من از او تبعیت و پیروی کنم، همه آنچه را که می بینی از ما می ستانند. - برادرش کرز این سخن را از او در دل نهان داشت تا آنکه اسلام آورد. - سپس به راه افتاد، درحالی که شترش را می زد و این شعر را می خواند:

- صبح‌هنگام شترم به سوی تو چنان به شتاب در حرکت است که تنگ آن سست گشته است و جنین آن نیز در شکمش به جنبش درآمده است. و آیین این شتر من مخالف آیین مسیحیان است.

و هنگامی که بر پیامبر صلی الله علیه و آله وارد گردید، اسلام آورد. - گفت:- آنان هنگام عصر درحالی بر رسول خداصلی الله علیه و آله وارد شدند که لباس هایی از دیبا و جامه های بافت حیره بر تن داشتند و هیچ یک از عرب ها، همانند ظاهر آراسته آنان بر پیامبر صلی الله علیه و آله وارد نگشته بود. با مشاهده آن ها، ابوبکر گفت: ای رسول خدا، پدر و مادرم به فدایت! بهتر آن است که حله اهدایی قیصر را بر تن نمایی تا آنان تو را در آن ببینند. - گفت:- سپس آنان بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد گشتند و به او سلام دادند. ولی پیامبر صلی الله علیه و آله پاسخ سلام آنان را نداد و با آنان سخنی نگفت. با این رفتار پیامبر، آنان در پی عثمان بن عفان و عبدالرحمن بن عوف که از آشنایان آنان بودند، روان گشتند و آن دو را در میان جمعی از مهاجران یافتند و گفتند: پیامبر شما نامه ای برای ما نگاشت و ما نیز برای پاسخ دادن به او حرکت کردیم و به نزد او رفتیم و بر او سلام کردیم. ولی او سلام ما را پاسخی نداد و با ما سخن نگفت. اکنون چاره چیست؟ آن دو به علی بن ابی طالب علیه السلام گفتند: ای اباالحسن، به نظر تو، این قوم چه باید بکنند؟ حضرت فرمود: به عقیده من باید این حله ها و انگشتری هایشان را از خود برگیرند، سپس به سوی او باز گردند. آنان نیز چنین کردند و نزد او رفتند و به او سلام نمودند و این بار پیامبر صلی الله علیه و آله سلام آنان را پاسخ گفت. سپس فرمود: «سوگند به آن که مرا به حق مبعوث داشت، که شما بار اول درحالی به نزد من آمدید که شیطان نیز شما را همراهی می نمود». سپس آن روز را به بحث و پرسش از او گذراندند و اُسقف گفت:

ای محمد، درباره سیّد حضرت مسیح چه می گویی؟ فرمود: «او

بنده خدا و فرستاده اوست». اسقف پاسخ داد: چنین نیست، بلکه او چنین و چنان است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «سخن تو صحیح نیست؛ بلکه او چنین و چنان است». و هر یک از آن دو با پاسخ های خود، سخن دیگری را رد نمود. به دنبال اختلاف آن دو، از ابتدای سوره آل عمران حدود هفتاد آیه، در پی یکدیگر بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل گردید و خداوند در میان آیاتی که نازل گشت، فرمود: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ»، {مثل عیسی در نزد خدا ، چون مثل آدم است که او را از خاک بیافرید.} تا آنجا که فرمود: «علی الکاذبین»، {لعنت خدا را بر دروغگویان قرار می دهیم.} - . آل عمران/۶۱-۵۹ -

بعد از نزول این آیات، آنان به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: فردا با تو مباهله خواهیم نمود. و ابو حارثه به همراهان خود گفت: نیک بنگرید، اگر فردا محمد با فرزند و اهل بیتش در مباهله حاضر شد، از مباهله با او حذر کنید، ولی اگر با اصحاب و یارانش آمد، با او مباهله نمایید.

أبان می گوید: حسین بن دینار به نقل از حسن بصری به من گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام صبح و درحالی که دست حسن و حسین را گرفته بود و فاطمه در پشت سر و علی علیه السلام پیش روی او قرار داشت، خارج گردید و عاقب و سید نیز به هنگام صبح با دو پسر خارج شدند که یکی از آن دو پسر، مرواریدی درشت همانند تخم کبوتر به همراه داشت. آنان بر گرد ابوحارثه جمع شدند. او گفت: این ها که همراه محمد هستند، چه کسانی هستند؟ گفتند: این مرد پسرعمو و همسر دختر او و این دو کودک، پسران دختر او و این زن نیز دختر اوست که عزیزترین و محبوب ترین مردم در نزد اوست. رسول خدا صلی الله علیه و آله پیش آمد و بر دو زانویش بر زمین نشست. ابوحارثه گفت: به خدا سوگند که همانند پیامبران نشست، که آنان برای مباهله بر دو زانوی خود می نشستند و در نتیجه ترس بر او حاکم گردید و برای مباهله پیش نیامد. سید به او گفت: ای ابوحارثه، برای مباهله نزدیک آی. او در پاسخ گفت: نه، چرا که بی هیچ تردیدی، من مردی دلیر را جهت مباهله مشاهده می کنم و از آن می ترسم که او راستگو باشد که در این صورت، به خدا سوگند، سال بر ما تمام نمی شود که در دنیا یک نفر مسیحی باقی نمی ماند که طعم آب را بچشد (همه مسیحیان نابود می شوند). - گفت: اگر با پیامبر صلی الله علیه و آله مباهله می نمودند از آسمان عذاب نازل می گردید. - بنابراین آنان گفتند: ای ابوالقاسم، ما با تو مباهله نمی کنیم ولی حاضریم با تو از در صلح و سازش درآییم. و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بر اساس پرداخت دوهزار حله از حله های اواقی که قیمت هر حله چهل درهم ناب باشد، با آنان مصالحه نمود و در این باره برای آنان امان نامه ای نگاشت و به ابوحارثه گفت: «من تو را می بینم که خواب آلوده به سوی جهاز شترت می روی و جلوی جهاز را در انتهای آن قرار می دهی». و هنگامی که ابوحارثه بازگشت، درصدد برآمد تا جهاز شتر خود را بر روی آن قرار دهد. ولی آن را واژگون و پشت رو قرار داد و با مشاهده این امر گفت: شهادت می دهم که محمد فرستاده خداست.

**[ترجمه]

بیان

یقال فلان ثمال قومه بالکسر أی غیاث لهم یقوم بأمرهم التعس الهلاک و العثار و السقوط و الشر و البعد و الانحطاط و الفعل کمنع و سمع فإذا خاطبت قلت تعست کمنع و إذا حکیت قلت تعس کسمع و الأبعد الخائن و المتباعد عن الخیر

و قال الجزری فِی حَدِیثِ عَلِیٍّ علیه السلام إِنَّکَ لَقَلِقُ الْوَضِینِ.

القلق الانزعاج و الوضین بطان منسوج بعضه علی بعض یشد به الرحل علی البعیر کالحزام للسرج أراد أنه سریع الحرکه یصفه بالخفه و قله الثبات کالحزام إذا کان رخوا و منه حدیث ابن عمر

إلیک تعدو قلقا وضینها***مخالفا دین النصاری دینها

أراد أنها هزلت و دقت للسیر علیها و قال یقال کع الرجل عن الأمر إذا جبن عنه و أحجم.

**[ترجمه]گفته می شود: «فلان ثمال قومه» با کسر: یعنی فریادرس آنان است که به امور آنان رسیدگی می کند. «التعس»: هلاکت، سقوط، لغزش، دوری، پایین آمدن، و فعل آن بر وزن منع و سمع می باشد. و اگر به صیغه مخاطب سخن گفتی، می گویی: «تعست»: بر وزن منعت و اگر آن را به صیغه غایب آوری، می گویی: «تعس» بر وزن سمع . و «الابعد»: خیانت کار و دور از خیر و نیکی. «القلق»: پریشانی و ناآرامی و جنبش و از جای کنده شدن. و «الوضین»: تنگ و کمربندی که بر روی هم بافته می شود و با آن جهاز بر روی شتر بسته می شود. همانند تنگ زین اسب است. در واقع مقصود او از این تعبیر، بیان سرعت زیاد اوست که آن را همانند تنگ سست شده، به چالاکی و عدم ثبات و پا برجا نبودن توصیف می کند و از این جمله حدیث پسر عمر است.

- این شتر درحالی به سوی تو می دود که تنگ آن نااستوار و سست است و دین و آیین او برخلاف دین و آیین مسیحیان است.

مقصودش آن است که این شتر از شدت سفر و سرعت زیاد لاغر گشته است و از همین رو تنگ آن شل و سست شده است. و گفت: گفته می شود: «کعّ الرجل عن الامر»: آن گاه که از انجام کاری دچار هراس گردد و ازآن منصرف شود.

**[ترجمه]

«۲»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَیْنِ (۱) عَنْ أَبِیهِ عَنْ هَاشِمِ بْنِ الْمُنْذِرِ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْحُصَیْنِ عَنْ أَبِی صَادِقٍ عَنْ رَبِیعَهَ بْنِ نَاجِدٍ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِینَ خَرَجَ لِمُبَاهَلَهِ النَّصَارَی بِی وَ بِفَاطِمَهَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان مباهله با مسیحیان، همراه من و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام خارج گردید. - . امالی طوسی: ۱۶۳-۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو وَ ابْنُ الصَّلْتِ مَعاً عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی (۳) عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ یُوسُفَ الضَّبِّیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ هِلَالِ بْنِ أَیُّوبَ عَنْ عَبْدِ الْکَرِیمِ عَنْ أَبِی أُمَیَّهَ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ مَنِ الَّذِینَ أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یُبَاهِلَ بِهِمْ قَالَ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ الْأَنْفُسُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ علیه السلام (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: مجاهد گفت: به ابن عباس گفتم: رسول خدا صلی الله علیه و آله با چه کسانی درصدد مباهله برآمد؟ ابن عباس پاسخ داد: با علی و فاطمه و حسن و حسین. و مقصود از «الانفس» در آیه مباهله، پیامبر صلی اللّه علیه و آله و علی علیه‌السلام می‌باشد. - . امالی طوسی: ۱۷۰ -

**[ترجمه]

«۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی الْفَوَارِسِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّائِغِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

ص: ۳۳۹

۱- فی المصدر: «محمّد بن أحمد بن الحسن» و یظهر من ص ۱۵۸ انه القطوانی.

۲- أمالی الطوسیّ: ۱۶۲ و ۱۶۳.

۳- الاسناد فی المصدر یخلو عن ابن الصلت و عن أحمد بن یحیی.

۴- أمالی الطوسیّ: ۱۷۰.

إِسْحَاقَ السَّرَّاجِ عَنْ قُتَيْبَةَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حَاتِمٍ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: (۱) لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ نَدْعُ أَبْنٰاءَنٰا وَ أَبْنٰاءَكُمْ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلِيّاً وَ فَاطِمَةَ وَ حَسَناً وَ حُسَيْناً عليهم السلام وَ قَالَ اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي الْخَبَرَ (۲).

أقول: قد مر فيما احتج به الرضا عليه السلام فى مجلس المأمون فى فضل العتره الاحتجاج بالمباهله.

**[ترجمه]امالی طوسی: عامر بن سعد، از پدرش روایت کرده است که گفت: هنگامی که آیه: «نَدْعُ أَبْنٰاءَنٰا وَأَبْنٰاءَكُمْ»، {فرزندان خود و فرزندان شما را فرا می خوانیم.} نازل گردید، رسول خدا صلی الله علیه و آله علی و فاطمه و حسن وحسین (علیهماالسلام) را فرا خواند و فرمود: «پروردگارا، اینان اهل بیت من هستند». - . امالی طوسی: ۱۹۳ -

مؤلف: در آنچه که حضرت رضا علیه السلام در مجلس مأمون درباره فضل و برتری اهل بیت به آن استدلال نمود، احتجاج او به واقعه مباهله نیز ذکر گردید.

**[ترجمه]

«۵»

فس، تفسير القمى أَبِي عَنِ النَّضْرِ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّ نَصَارَى نَجْرَانَ لَمَّا وَفَدُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَ كَانَ سَيِّدُهُمْ الْأَهْتَمَ (۳) وَ الْعَاقِبَ وَ السَّيِّدَ وَ حَضَرَتْ صَلَوَاتُهُمْ فَأَقْبَلُوا يَضْرِبُونَ بِالنَّاقُوسِ وَ صَلُّوا فَقَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا فِي مَسْجِدِكَ فَقَالَ دَعُوهُمْ فَلَمَّا فَرَغُوا دَنَوْا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالُوا إِلَى مَا تَدْعُو (۴) فَقَالَ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَنَّ عِيسَى عَبْدٌ مَخْلُوقٌ يَأْكُلُ وَ يَشْرَبُ وَ يُحْدِثُ قَالُوا فَمَنْ أَبُوهُ فَنَزَلَ الْوَحْيُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ قُلْ لَهُمْ مَا يَقُولُونَ (۵) فِي آدَمَ أَ كَانَ عَبْداً مَخْلُوقاً يَأْكُلُ وَ يَشْرَبُ وَ يُحْدِثُ وَ يَنْكِحُ فَسَأَلَهُمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَقَالُوا نَعَمْ فَقَالَ فَمَنْ أَبُوهُ فَبَقُوا (۶) سَاكِتِينَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِنَّ مَثَلَ عِيسىٰ عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ آدَمَ الْآيَةَ إِلَى قَوْلِهِ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكٰاذِبِينَ (۷) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَبَاهِلُونِي إِنْ كُنْتُ صَادِقاً أُنْزِلَتِ اللَّعْنَةُ عَلَيْكُمْ وَ إِنْ كُنْتُ كَاذِباً أُنْزِلَتْ عَلَيَّ (۸) فَقَالُوا أَنْصَفْتَ فَتَوَاعَدُوا

۱- فی المصدر: قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول لعلی علیه السلام: ثلاث تكون لی واحده منهن أحبّ الی من حمر النعم. ثم ذكر حدیث المنزله و حدیث الرایه. علی ما یأتی فی كتاب فضائله.

۲- أمالی الطوسیّ: ۱۹۳ و فیه: هؤلاء اهلی.

۳- فی الإصابه فی ترجمه السیّد و فی إعلام الوری كما تقدم ان اسمه الایهم و زان جعفر.

۴- فی المصدر: الی ما تدعونا؟.

۵- فی المصدر: ما تقولون.

۶- فبهتوا خ ل. أقول: فی المصدر: فبهتوا فانزل اللّه.

۷- آل عمران: ۵۹- ۶۱.

۸- فی المصدر: فان كنت صادقا نزلت اللعنه عليكم و ان كنت كاذبا نزلت على.

لِلْمُبَاهَلَهِ (۱) فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى مَنَازِلِهِمْ قَالَ رُؤَسَاؤُهُمْ السَّيِّدُ وَ الْعَاقِبُ وَ الْأَهْتَمُ إِنْ بَاهَلَنَا بِقَوْمِهِ بَاهَلْنَاهُ فَإِنَّهُ لَيْسَ بِنَبِيٍّ وَ إِنْ بَاهَلَنَا بِأَهْلِ بَيْتِهِ خَاصَّهً فَلَا نُبَاهِلُهُ فَإِنَّهُ لَا يُقْدِمُ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ إِلَّا وَ هُوَ صَادِقٌ فَلَمَّا أَصْبَحُوا جَاءُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَعَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ عليهم السلام فَقَالَ النَّصَارَى مَنْ هَؤُلَاءِ فَقِيلَ لَهُمْ هَذَا ابْنُ عَمِّهِ وَ وَصِيُّهُ وَ خَتَنُهُ (۲) عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ هَذِهِ ابْنَتُهُ (۳) فَاطِمَهُ وَ هَذَانِ ابْنَاهُ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ فَفَرِقُوا وَ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نُعْطِيكَ الرِّضَا فَأَعْفِنَا عَنِ الْمُبَاهَلَهِ فَصَالَحَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى الْجِزْيَهِ وَ انْصَرَفُوا (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: پدرم از نضر، از ابن سنان، از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: هنگامی که نمایندگان مسیحیان نجران به ریاست اهتم، عاقب و سید به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله رسیدند، چون هنگام نماز آنان فرارسید، شروع به زدن ناقوس کردند و نماز گزاردند. اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: ای رسول خدا، آیا در مسجد خود اجازه چنین کاری می دهی؟ حضرت فرمود: «آنان را به حال خود وانهید». و آنگاه که آنان نماز خود را به پایان بردند، نزدیک رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: تو به چه چیزی دعوت می کنی؟ فرمود: «شما را به این امر می خوانم که شهادت دهید: خدایی جز خدای یگانه نیست و من فرستاده او هستم و عیسی مخلوقی بود که می خورد و می آشامید و قضای حاجت می نمود». نجرانیان گفتند: اگر این گونه است که تو می گویی، پس پدرش کیست؟ در این هنگام وحی الهی بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل گردید و جبرئیل علیه السلام به او عرض داشت: به آنان بگو که درباره آدم چه می گویند؟ آیا(جز این است که او) مخلوقی بود که می‌خورد و می‌آشامید و قضای حاجت می‌نمود و ازدواج می کرد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز این سؤال را با آنان مطرح نمود. آنان پاسخ دادند: آری (آدم بنده ای مخلوق بود). فرمود: پدرش که بود؟ آنان در پاسخ سکوت کردند. و خداوند این آیه را نازل نمود: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ » تا آن جا که فرمود: «فَنَجْعَلْ لَعْنَهُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ» - . آل عمران/۶۱-۵۹ - بعد از نزول این آیات، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در این صورت با من مباهله کنید. اگر راستگو باشم، لعنت و نفرین بر شما نازل می گردد و اگر دروغگو باشم، لعن و نفرین بر من فرو می آید». گفتند: به عدل و انصاف سخن گفتی. و برای مباهله موعدی را مقرر نمودند. و هنگامی که مسیحیان به خانه های خود بازگشتند، رؤسای آنان سیّد، عاقب و اهتم گفتند: اگر با قوم خود در مباهله با ما حاضر شد، با او مباهله می کنیم، چرا که در این صورت او پیامبر نیست. ولی اگر تنها با اهل بیت و بستگانش به مباهله با ما برخاست با او مباهله نمی کنیم، چرا که او تنها در صورتی اهل بیت خود را برای مباهله حاضر می سازد که راستگو باشد. و چون به صبح درآمدند، درحالی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند که امیرالمؤمنین و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام) در کنار او قرار داشتند. مسیحیان گفتند: اینان که هستند؟ پاسخ شنیدند: این مرد پسرعمو و وصی و داماد او، علی بن ابی طالب علیه السلام و این زن، دخترش فاطمه و این دو کودک، حسن و حسین هستند. با شنیدن این سخن، مسیحیان دچار ترس گشتند و به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: تو را خشنود می سازیم. ما را از مباهله معاف دار. و رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اساس پرداخت جزیه با آنان از در صلح درآمد و آنان به دیار خود بازگشتند. - . تفسیر قمی: ۹۴ -

**[ترجمه]

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا قَدِمَ وَفْدُ نَجْرَانَ دَعَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْعَاقِبَ وَ الطَّیِّبَ (۵) رَئِیسَیْهِمْ إِلَی الْإِسْلَامِ فَقَالا أَسْلَمْنَا قَبْلَکَ فَقَالَ کَذَبْتُمَا یَمْنَعُکُمَا مِنْ ذَلِکَ حُبُّ الصَّلِیبِ وَ شُرْبِ الْخَمْرِ فَدَعَاهُمَا إِلَی الْمُلَاعَنَهِ فَوَاعَدَاهُ عَلَی أَنْ یُغَادِیَاهُ فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَقَدْ أَخَذَ بِیَدِ عَلِیٍّ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ وَ فَاطِمَهَ فَقَالا أَتَی بِخَوَاصِّهِ وَاثِقاً بِدِیَانَتِهِمْ فَأَبَوُا الْمُلَاعَنَهَ فَقَالَ صلی الله علیه و آله لَوْ فَعَلَا لَأَمْطَرَ الْوَادِی عَلَیْهِمْ (۶) ناراً.

**[ترجمه]الخرائج: روایت شده است: هنگامی که نمایندگان نجران به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند، او رؤسای آنان عاقب و طیّب را به اسلام دعوت کرد. آن دو پاسخ دادند: ما پیش از تو اسلام آوردیم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «دروغ گفتید. عشق و علاقه به صلیب و شرب خمر شما را از آن باز می دارد». و آن دو را به لعن و نفرین فرا خواند. و آن دو نیز با او عهد کردند که صبحدم در نزد او (برای مباهله) گرد آیند. صبح فردا رسول خدا صلی الله علیه و آله دست در دست علی علیه السلام و حسن و حسین و فاطمه (علیهم السلام) برای مباهله حاضر گردید. آن دو با مشاهده این صحنه گفتند: او با بستگان و نزدیکان خود و با اعتماد به دیانت آنان پیش آمده است. و به همین خاطر از مباهله امتناع ورزیدند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر آن دو مباهله می کردند، بی هیچ تردیدی وادی بر آنان بارانی از آتش فرو می فرستاد».

**[ترجمه]

«۷»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَرِیزٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام سُئِلَ عَنْ فَضَائِلِهِ فَذَکَرَ بَعْضَهَا (۷) ثُمَّ قَالُوا لَهُ زِدْنَا فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَتَاهُ حِبْرَانِ مِنْ أَحْبَارِ النَّصَارَی مِنْ أَهْلِ نَجْرَانَ فَتَکَلَّمَا فِی أَمْرِ عِیسَی فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآیَهَ إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ (۸) إِلَی آخِرِ الْآیَهِ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ بِیَدِ عَلِیٍّ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ وَ فَاطِمَهَ ثُمَّ خَرَجَ وَ رَفَعَ کَفَّهُ إِلَی السَّمَاءِ وَ فَرَّجَ بَیْنَ أَصَابِعِهِ وَ دَعَاهُمْ إِلَی الْمُبَاهَلَهِ.

۱- المباهله خ ل.

۲- و حبیبه خ ل.

۳- فی المصدر: «بنته» و فیه: «فعرفوا» و فیه: من المباهله.

۴- تفسیر القمّیّ: ۹۴.

۵- لعله مصحف السیّد.

۶- علیهما خ ل. أقول: لم نجد الحدیث فی الخرائج.

۷- أی ذکر أبو عبد اللّه علیه السلام بعضها.

۸- آل عمران: ۵۹.

قَالَ وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام وَ كَذَلِكَ الْمُبَاهَلَهُ يَشْبِكُ يَدَهُ فِي يَدِهِ يَرْفَعُهُمَا إِلَى السَّمَاءِ فَلَمَّا رَآهُ الْحِبْرَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ وَ اللَّهِ لَئِنْ كَانَ نَبِيّاً لَنَهْلِكَنَّ وَ إِنْ كَانَ غَيْرَ نَبِيٍّ كَفَانَا قَوْمُهُ فَكَفَّا وَ انْصَرَفَا (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از حریز، از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که از او درباره فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام سؤال شد. او برخی از آن فضایل را ذکر نمود. به او گفتند: برای ما بیشتر بگو. فرمود: از اهالی نجران، دو اسقف مسیحی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و درباره عیسی علیه السلام سخن گفتند. بعد از آن سخنان، پروردگار این آیه «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ - . آل عمران/۵۹ - »

تا آخر آن را نازل نمود. در پی نزول این آیه رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد خانه شد و دست علی و حسن وحسین و فاطمه (علیهم السلام) را گرفت و خارج گردید و دستش را به آسمان بلند کرد و میان انگشتانش را گشود و آنان را به مباهله دعوت کرد.

گفت: و امام محمد باقر علیه السلام فرمود: مباهله این گونه است که دستی را در دست دیگر داخل می کند و آن دو را به سوی آسمان بلند می کند.

هنگامی که آن دواسقف مسیحی، پیامبر صلی الله علیه و آله را در این حال دیدند، یکی از آن دو به دیگری گفت: به خدا سوگند اگر به راستی پیامبر باشد، بی هیچ تردیدی هلاک می گردیم و اگر هم پیامبر نباشد، قوم او ما را کفایت می کند(قومش ما را مغلوب می‌سازند). در نتیجه از مباهله امتناع کردند و بازگشتند. - . تفسیر عیاشی ۱: ۱۷۶-۱۷۵ -

**[ترجمه]

«۸»

شی، تفسير العياشي عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ الْأُرْدُنِيِّ (۲) عَنْ مُوسَى بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الرِّضَا عَنْ أَخِيهِ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَهِ فَقُلْ (۳) تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ (۴) وَ لَوْ قَالَ تَعَالَوْا نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَهَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ لَمْ يَكُونُوا يُجِيبُونَ لِلْمُبَاهَلَهِ وَ قَدْ عَلِمَ أَنَّ نَبِيَّهُ مُؤَدٍّ عَنْهُ رِسَالاتِهِ وَ مَا هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از محمد بن سعید اردنی از موسی بن محمد بن رضا، از برادرش ابوالحسن علیه السلام روایت شده است که او درباره آیه: «قل تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ، {بگو: بیایید تا فرزندان ما و فرزندان شما، و زنان ما و زنان شما، و جان های ما و جان‌های شما را حاضر سازیم. سپس دست به مباهله یازیم و لعن و نفرین پروردگار را بر دروغگویان قرار دهیم.} - . آل عمران/۶۱ -

فرمود: اگر خداوند این گونه می گفت: «تتعالوا نبتهل فنجعل لعنه الله علیکم»: بیایید با یکدیگر مباهله کنیم و لعنت پروردگار را بر شما قرار دهیم، آنان هرگز تن به مباهله نمی دادند. ولی خداوند آگاه بود که پیامبرش پیام های او را ابلاغ نموده است

واز دروغگویان نیست. - . تفسیر عیاشی: ۱، ۱۷۶ -

**[ترجمه]

«۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيٌّ علیه السلام قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَهُ تعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ الْآيَهَ قَالَ أَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَهَ وَ ابْنَيْهِمَا (۶) علیهم السلام فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ (۷) لَا تَفْعَلُوا فَتُصِيبَكُمْ عَنَتٌ فَلَمْ يَدْعُوهُ (۸).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از منذر روایت شده است که گفت: علی علیه السلام به ما فرمود: هنگامی که آیه: «قل تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُم» نازل گردید، (پیامبر) دست علی و فاطمه و دو پسر آن ها را گرفت. مردی از یهود با مشاهده این امر گفت: مباهله نکنید که خود را در امری دشوار گرفتار می سازید. و مسیحیان نیز حاضر به مباهله با او نگشتند. - . تفسیر عیاشی ۱: ۱۷۷ -

**[ترجمه]

«۱۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ مُعَاوِيَهُ لِأَبِي مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَسُبَّ أَبَا تُرَابٍ قَالَ لِثَلَاثٍ رَوَيْتُهُنَّ (۹) عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله لَمَّا نَزَلَتْ آيَهُ الْمُبَاهَلِهِ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ الْآيَهَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ بِيَدِ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَهَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ علیهم السلام قَالَ هَؤُلَاءِ أَهْلِي (۱۰).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از عامر بن سعد روایت شده است: معاویه به پدرم گفت: چه چیز تو را از دشنام دادن به ابوتراب (علی بن ابی طالب) باز می دارد؟ پاسخ داد: به خاطر سه روایتی که از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده ام. هنگامی که آیه مباهله «قل تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُم» نازل گردید، رسول خدا صلی الله علیه و آله دست علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام را گرفت و فرمود: «اینان اهل بیت من هستند». - . تفسیر عیاشی ۱: ۱۷۷ -

**[ترجمه]

«۱۱»

قب، المناقب لابن شهرآشوب تَفْسِيرُ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ قَتَادَهَ وَ مُجَاهِدٍ وَ ابْنِ جُبَيْرٍ وَ الْكَلْبِيِّ وَ الْحَسَنِ وَ أَبِي صَالِحٍ وَ الْقَزْوِينِيِّ وَ الْمَغْرِبِيِّ وَ الْوَالِبِيِّ وَ فِي صَحِيحِ مُسْلِمٍ وَ شَرَفِ الْخَرْكُوشِي

١- تفسير العيّاشيّ ١: ١٧٥ و ١٧۶.

٢- فى نسخه من المصدر: الأزدىّ.

٣- الصحيح: فقل.

۴- آل عمران: ۶١.

۵- تفسير العيّاشيّ ١: ١٧۶. أقول: راجع البحار: ج ١٠ ص ٣٨٨ تجد الحديث مشروحا.

۶- و ابنيها خ ل.

٧- فى نسخه من المصدر: من النصارى.

٨- فلم يلاعنوه خ ل. اقول: فى المصدر: «فلم يراعوه» راجع التفسير: ج ١ ص ١٧٧.

٩- رأيتهن خ ل. أقول: و باقيها حديث المنزله و الرايه و سيأتى قريبا.

١٠- تفسير العيّاشيّ: ١: ١٧٧.

وَ اعْتِقَادِ الْأَشْنُهِيِّ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ كَانَتْ فَاطِمَةُ علیها السلام فَقَطْ- وَ هُوَ الْمَرْوِيُّ عَنِ الصَّادِقِ وَ سَائِرِ أَهْلِ الْبَيْتِ علیهم السلام (۱)

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: تفسیر ابن عباس و قتاده و مجاهد و ابن جبیر و کلبی و حسن و ابوصالح و قزوینی و مغربی و والبی و صحیح مسلم و شرف خرکوشی و اعتقاد اشنهی، همگی درباره این سخن حق تعالی: «وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ» متفق القول می باشند که منظور از «نساءنا» تنها حضرت فاطمه سلام الله علیها می باشد. و این حدیث از امام صادق علیه السلام و سایر اهل بیت علیهم السلام روایت شده است.

**[ترجمه]

«۱۲»

قب، المناقب لابن شهرآشوب حَدِيثُ الْمُبَاهَلَةِ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ فِي جَامِعِهِ وَ قَالَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَ ذَكَرَ مُسْلِمٌ أَنَّ مُعَاوِيَةَ أَمَرَ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ أَنْ يَسُبَّ أَبَا تُرَابٍ فَذَكَرَ قَوْلَ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله أَ مَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى الْخَبَرَ وَ قَوْلَهُ لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَداً رَجُلًا الْخَبَرَ وَ قَوْلَهُ تَعَالَى نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ الْقِصَّةَ.

وَ قَدْ رَوَاهُ أَبُو الْفَتْحِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي الْفَوَارِسِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ: لِعَلِيٍّ ثَلَاثٌ فَلَأَنْ تَكُونَ لِي وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ ثُمَّ رَوَى الْخَبَرَ بِعَيْنِهِ.

وَ فِي أُخْرَى لِمُسْلِمٍ قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ لَمَّا نَزَلَتْ قَوْلُهُ تَعَالَى فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ علیهم السلام وَ قَالَ اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي.

أَبُو نُعَيْمٍ الْأَصْفَهَانِيُّ فِيمَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ الشَّعْبِيُّ قَالَ جَابِرٌ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلِيٌّ وَ أَبْناءَنا الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ نِساءَنا فَاطِمَةُ.

وَ رَوَى الْوَاحِدِيُّ فِي أَسْبَابِ نُزُولِ الْقُرْآنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ عَنْ أَبِيهِ وَ رَوَى ابْنُ الْبَيِّعِ فِي مَعْرِفَةِ عُلُومِ الْحَدِيثِ عَنِ الْكَلْبِيِّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ رَوَى مُسْلِمٌ فِي الصَّحِيحِ وَ التِّرْمِذِيُّ فِي الْجَامِعِ وَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ فِي الْمُسْنَدِ وَ فِي الْفَضَائِلِ أَيْضاً وَ ابْنُ بَطَّةَ فِي الْإِبَانَةِ وَ ابْنُ مَاجَهَ الْقَزْوِينِيُّ فِي السُّنَنِ وَ الْأَشْنُهِيُّ فِي اعْتِقَادِ أَهْلِ السُّنَّةِ وَ الْخَرْكُوشِيُّ فِي شَرَفِ النَّبِيِّ وَ قَدْ رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ وَ قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ وَ مَحْمُودٌ الزَّمَخْشَرِيُّ وَ ابْنُ جَرِيرٍ الطَّبَرِيُّ وَ الْقَاضِي أَبُو يُوسُفَ وَ الْقَاضِي الْمُعْتَمَدُ أَبُو الْعَبَّاسِ وَ رُوِيَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ سَعِيدِ

۱- مناقب آل أبی طالب ۳: ۱۰۲.

بْنِ جُبَيْرٍ وَ مُجَاهِدٍ وَ قَتَادَهَ وَ الْحَسَنِ وَ أَبِی صَالِحٍ وَ الشَّعْبِیِّ وَ الْكَلْبِیِّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ زُبَيْرٍ وَ أَسْنَدَ أَبُو الْفَرَجِ الْأَصْفَهَانِیُّ فِی الْأَغَانِی عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ وَ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَلِیٍّ وَ عَنِ الْكَلْبِیِّ وَ عَنْ أَبِی صَالِحٍ وَ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ عَنِ الشَّعْبِیِّ وَ عَنِ الثُّمَالِیِّ وَ عَنْ شَرِيكٍ وَ عَنْ جَابِرٍ وَ عَنْ أَبِی رَافِعٍ وَ عَنِ الصَّادِقِ وَ عَنِ الْبَاقِرِ وَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليهم السلام وَ قَدِ اجْتَمَعَتِ الْإِمَامِيَّهُ وَ الزَّيْدِيَّهُ مَعَ اخْتِلَافِ رِوَايَاتِهِمْ عَلَى ذَلِكَ وَ مَجْمَعِ الْحَدِيثِ مِنَ الطُّرُقِ جَمِيعاً أَنَّ وَفْدَ نَجْرَانَ كَانُوا أَرْبَعِينَ رَجُلًا وَ فِيهِمُ السَّيِّدُ وَ الْعَاقِبُ وَ قَيْسٌ وَ الْحَارِثُ وَ عَبْدُ الْمَسِيحِ بْنُ يُونَانَ أُسْقُفُّ نَجْرَانَ فَقَالَ الْأُسْقُفُّ يَا أَبَا الْقَاسِمِ مُوسَى مَنْ أَبُوهُ قَالَ عِمْرَانُ قَالَ فَيُوسُفُ مَنْ أَبُوهُ قَالَ يَعْقُوبُ قَالَ فَأَنْتَ مَنْ أَبُوكَ قَالَ أَبِی عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَالَ فَعِيسَى مَنْ أَبُوهُ فَأَعْرَضَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَنْهُمْ فَنَزَلَ إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ الْآيَهَ فَتَلَاهَا رَسُولُ اللَّهِ فَغُشِیَ عَلَيْهِ فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ أَ تَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيْكَ أَنَّ عِيسَى خُلِقَ مِنْ تُرَابٍ مَا نَجِدُ هَذَا فِيمَا أُوحِیَ إِلَيْكَ وَ لَا نَجِدُهُ فِيمَا أُوحِیَ إِلَيْنَا وَ لَا يَجِدُهُ هَؤُلَاءِ الْيَهُودُ فِيمَا أُوحِیَ إِلَيْهِمْ فَنَزَلَ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ الْآيَهَ قَالُوا أَنْصَفْتَنَا يَا أَبَا الْقَاسِمِ فَمَتَى نُبَاهِلُكَ فَقَالَ بِالْغَدَاهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ انْصَرَفَ النَّصَارَى فَقَالَ السَّيِّدُ لِأَبِی الْحَارِثِ مَا تَصْنَعُونَ بِمُبَاهَلَتِهِ إِنْ كَانَ (١) كَاذِباً مَا نَصْنَعُ بِمُبَاهَلَتِهِ شَيْئاً وَ إِنْ كَانَ صَادِقاً لَنَهْلِكَنَّ فَقَالَ الْأُسْقُفُّ إِنْ غَدَا فَجَاءَ بِوُلْدِهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ فَاحْذَرُوا مُبَاهَلَتَهُ وَ إِنْ غَدَا بِأَصْحَابِهِ فَلَيْسَ بِشَیْءٍ فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُحْتَضِناً الْحُسَيْنَ آخِذاً بِيَدِ الْحَسَنِ وَ فَاطِمَهُ تَمْشِی خَلْفَهُ وَ عَلِیٌّ خَلْفَهَا وَ فِی رِوَايَهٍ آخِذاً بِيَدِ عَلِیٍّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ فَاطِمَهُ تَتْبَعُهُ ثُمَّ جَثَا بِرُكْبَتَيْهِ وَ جَعَلَ عَلِيّاً عليه السلام أَمَامَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ فَاطِمَهَ بَيْنَ كَتِفَيْهِ وَ الْحَسَنَ عَنْ يَمِينِهِ وَ الْحُسَيْنَ عَنْ يَسَارِهِ وَ هُوَ يَقُولُ لَهُمْ إِذَا دَعَوْتُ فَأَمِّنُوا فَقَالَ الْأُسْقُفُّ جَثَا وَ اللَّهِ مُحَمَّدٌ كَمَا يَجْثُو الْأَنْبِيَاءُ لِلْمُبَاهَلَهِ وَ

١- فی المصدر: فقال السیّد للحارث ما تصنعون بمباهلته؟ قال: ان كان.

خَافُوا فَقَالُوا يَا أَبَا الْقَاسِمِ أَقِلْنَا أَقَالَ اللَّهُ عَثْرَتَکَ فَقَالَ نَعَمْ قَدْ أَقَلْتُکَمْ فَصَالَحُوهُ عَلَی أَلْفَیْ حُلَّهٍ وَ ثَلَاثِینَ دِرْعاً وَ ثَلَاثِینَ فَرَساً وَ ثَلَاثِینَ جَمَلًا وَ لَمْ یَلْبَثِ السَّیِّدُ وَ الْعَاقِبُ إِلَّا یَسِیراً حَتَّی رَجَعَا إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ أَسْلَمَا وَ أَهْدَی الْعَاقِبُ لَهُ حُلَّهً وَ عَصاً وَ قَدَحاً وَ نَعْلَیْنِ.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ إِنَّ الْعَذَابَ قَدْ تَدَلَّی عَلَی أَهْلِ نَجْرَانَ وَ لَوْ لَاعَنُوا لَمُسِخُوا قِرَدَهً وَ خَنَازِیرَ وَ لَأُضْرِمَ عَلَیْهِمُ الْوَادِی نَاراً وَ لَاسْتَأْصَلَ اللَّهُ نَجْرَانَ وَ أَهْلَهُ حَتَّی الطَّیْرَ عَلَی رُءُوسِ الشَّجَرِ وَ لَمَا حَالَ الْحَوْلُ عَلَی النَّصَارَی کُلِّهِمْ حَتَّی یَهْلِکُوا.

وَ فِی رِوَایَهٍ لَوْ بَاهَلْتُمُونِی بِمَنْ تَحْتَ الْکِسَاءِ لَأَضْرَمَ اللَّهُ عَلَیْکُمْ نَاراً تَتَأَجَّجُ ثُمَّ سَاقَهَا إِلَی مَنْ وَرَاءَکُمْ فِی أَسْرَعَ مِنْ طَرْفَهِ الْعَیْنِ فَأَحْرَقَتْهُمْ تَأَجُّجاً.

وَ فِی رِوَایَهٍ لَوْ لَاعَنُونِی لَقَلَعْتُ دَارَ کُلِّ نَصْرَانِیٍّ فِی الدُّنْیَا.

وَ فِی رِوَایَهٍ أَمَا وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَوْ لَاعَنُونِی مَا حَالَ الْحَوْلُ وَ بِحَضْرَتِهِمْ مِنْهُمْ بَشَرٌ.

وَ کَانَتِ الْمُبَاهَلَهُ یَوْمَ الرَّابِعِ وَ الْعِشْرِینَ مِنْ ذِی الْحِجَّهِ وَ رُوِیَ یَوْمَ الْخَامِسِ وَ الْعِشْرِینَ (۱) وَ الْأَوَّلُ أَظْهَرُ (۲).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب - . مناقب آل ابی طالب ۳:۱۰۲

- : ترمذی حدیث مباهله را در جامع خود آورده و گفته است: این حدیثی صحیح می باشد. و مسلم ذکر کرده است که معاویه به سعد بن ابی وقاص فرمان داد که ابوتراب (علی بن ابی طالب) را دشنام دهد. ولی او در پاسخ، این حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله را که به علی علیه السلام فرمود: «آیا راضی و خشنود نمی گردی که نسبت به من، همانند هارون به موسی باشی...؟» و این فرموده او: «بی تردید فردا این پرچم را به مردی خواهم سپرد...». و این سخن خداوند «نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءکُم...» تا انتهای جریان مباهله را ذکر نمود. و ابوالفتح محمد بن احمد بن ابی الفوارس، آن را با سلسله مراتب روایی از سعد بن ابی وقاص روایت نمود که گفت: علی از سه افتخار بهره مند است که اگر یکی از آن افتخارات از آن من بود، برایم از شتران سرخ موی دوست داشتنی تر بود. سپس عین این خبر را روایت کرد.

و در روایتی دیگر از مسلم آمده است که سعد بن ابی وقاص گفت: هنگامی که آیه «قل تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءکُم» نازل شد، رسول خدا علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام را فرا خواند و فرمود: «پروردگارا، اینان اهل بیت من هستند». ابونعیم اصفهانی درباره آیات نازل شده در شأن امیرالمؤمنین علیه السلام از شعبی نقل کرده است که جابر گفت: مقصود از «وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَکُمْ »، {جان‌های ما و جان‌های شما} رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی، و مقصود از «أَبْنَاءنَا » {پسرانمان}، حسن وحسین، و مقصود از«وَنِسَاءنَا» {زنانمان}، فاطمه علیها السلام می باشد.

و واحدی در «اسباب نزول القرآن» با نقل از بزرگان راویان طرق مختلف اهل سنت، و نیز از امام صادق و امام باقر و از امیرالمؤمنین علیهم‌السلام آورده و امامیه و زیدیه نیز با وجود اختلاف روایتشان بر این امر اتفاق نظر دارند. متن مورد اتفاق این

حدیث کـه همـه آوردهانـد، این است که هیأت نماینـدگی نجران، شامـل چهـل مرد از جمله: سـید، عـاقب، قیس، حـارث، و عبدالمسیح بن یونان، اسقف نجران بود. و آن اسقف پرسید: ای ابوالقاسم! پدر موسی که بود؟ فرمود: «عمران». اسقف گفت: پدر یوسف که بود؟ حضرت پاسخ داد: «یعقوب». و در سومین مرتبه، اسقف پرسید: و پدر تو کیست؟ فرمود: «پدرم عبدالله بن عبـدالمطلب است». گفت: پـدر عیسـی کیست؟ با این سؤال، رسول خـدا صـلی الله علیه و آله از آنان روی بر گرفت و آیه «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنـدَ اللّهِ » تـا انتهای آن، نازل گردیـد. و هنگامی که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله آن را تلاوت نمود، اسـقف بیهوش گردیـد و هنگـامی که هوشـیاری خود را بازیـافت گفت: آیـا تو را مـدعا برآن است که خداونـد به تو وحی فرمود که عیسی از خاک آفریده شده است؟ ما این را نه در آنچه به تو وحی گردیده است می یابیم و نه در آنچه به ما وحی شده است، از آن سـخنی رفته است. و نه این یهودیـان در آنچه بر آنـان وحی گشـته است، نشانی از این ادعا می یابنـد. با این سـخن، آیه «فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ»، {هر که با تو درباره عیسـی بعـد از آنکه تو از حقیقت کار او آگاه گشتی به نزاع و کشمکش برخاست} تا انتهای آن نازل گردید. مسیحیان گفتند: ای ابوالقاسم! با ما درباره ما به عدالت سخن گفتی. چه زمانی با تو مباهله کنیم؟ فرمود: «صبح فردا إن شاءالله». با این سـخن، مسـیحیان بازگشـتند و سید به ابوحارث گفت: هدفتان از مبـاهله بـا او چیست؟ اگر دروغگو باشـد، در مبـاهله بـا او، هیـچ کار در خوری انجام نـداده ایم و اگر راسـتگو باشـد، بی هیچ تردیدی هلاک خواهیم گشت. اسقف در پاسخ گفت: اگر صبح فردا با فرزندان و اهل بیتش در مباهله حاضر گشت، از مباهله بـا او خودداری کنیـد؛ ولی اگر بـا اصـحاب و یـارانش حاضـر شـد، این دلیلی بر پوشالی بودن ادعای پیامبری اوست، و در این صورت از مباهله با او ترسـی به خود راه ندهید. و رسول خدا صـلی الله علیه و آله صبح فردا درحالی برای مباهله حاضر گردید کـه حسـین در آغـوش او قرار داشـت و دسـت در دست حسن نهـاده بـود و فـاطمه پشت سـرش و علی نیز پشت سـر فـاطمه در حرکت بود. و در روایتی دیگر آمـده است: درحالی که دست علی را گرفته بود و حسن و حسـین پیش روی او و فاطمه پشـت سر او در حرکت بودند، برای مباهله حاضـر گردید. سـپس بر دو زانوی خود بر زمین نشسـت و علی علیه السـلام را پیش روی خود، و فـاطمه را پشت سـر خود و حسن و حسـین را در سـمت راست و چپ خود قرار داد و به آنـان فرمود: «آن گـاه که دعا کردم، آمین گویید». اسـقف با مشاهده این صحنه گفت: به خدا سوگند که محمد همانند انبیا برای مباهله زانو زد. و مسیحیان دچار ترس گشـتند و گفتند: ای ابوالقاسم، از ما درگذر که خدا نیز از لغزش تو درگذرد. فرمود: «آری، از شـما درگذشتم». و مسـیحیان بر اساس پرداخت دو هزار حله و سـی زره و سـی اسب و سـی شتر نر با او مصالحه و سازش نمودنـد. و پس از مدتی کوتـاه، سـید و عـاقب به نزد پیـامبر صـلی الله علیه و آله بازگشـتند و اسـلام آوردنـد و عاقب، حله و عصا و کاسه و یک جفت کفش به او هدیه داد.

و روایت شـده است که پیـامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «سوگنـد به آن که جـانم در دست اوست، عـذاب بر نجرانیـان سایه افکنـده بـود و اگر مبـاهله و نفرین می نمودنـد به شـکل بوزینه و خوک مسـخ می گشـتند و وادی برآنـان آتشـی سوزان برمی افروخت و خداونـد، نجران و مردمـان آن، حتی پرنـدگان نشسـته برشـاخه هـای درختان آن را ریشه کن می ساخت، و سال بر همه مسیحیان به پایان نمی رسید مگر آنکه همگی هلاک می گشتند».

و در روایتی دیگر آمـده است: اگر بـا من و کسـانی که همراه من در زیر جـامه (عبا) قرار داشـتند، به مباهله برمی خاستیـد، بی هیـچ تردیدی پروردگار بر شـما آتشـی سوزان و شـعله ور بر می افروخت، سـپس در کم تر از چشم برهم زدنی آن را به سوی

قومتان که پشت سر شما مانده اند، می کشانید و همه آنان را در آن آتش می سوزانید».

و در روایتی دیگر آمده است: «اگر آنان با من به نفرین برمی خاستند، خانه همه مسیحیان دنیا را از بیخ و بن نابود می ساختم».

و در روایتی دیگر آمده است: سوگند به آن که جانم دردست اوست، آگاه باشید، اگر آنان با من مباهله و نفرین می کردند، سال به پایان نمی رسید و در دیار آنان کسی زنده باقی نمی ماند». و مباهله در روز ۲۴ ماه ذی الحجه و بنا به روایتی دیگر، در ۲۵ این ماه - . ذی الحجه سال دهم هجری - رخ داد. که قول اول صحیح تر می باشد. - . مناقب آل ابی طالب: ۳، ۱۴۴-۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ضه، روضه الواعظین قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ قَالَ وَفَدَ وَفْدُ نَجْرَانَ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ وَ فِيهِمُ السَّيِّدُ وَ الْعَاقِبُ وَ أَبُو الْحَارِثِ وَ هُوَ عَبْدُ الْمَسِيحِ بْنُ يَوْمَانَ (۳) أُسْقُفُّ نَجْرَانَ سَادَةُ أَهْلِ نَجْرَانَ فَقَالُوا لِمَ تَذْكُرُ صَاحِبَنَا قَالَ وَ مَنْ صَاحِبُكُمْ قَالُوا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ تَزْعُمُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَجَلْ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ قَالُوا فَأَرِنَا فِيمَنْ خَلَقَ اللَّهُ عَبْداً مِثْلَهُ فَأَعْرَضَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله عَنْهُمْ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ علیه السلام بِقَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ إِلَى قَوْلِهِ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ

ص: ۳۴۵

۱- من سنه العشر.

۲- مناقب آل أبی طالب ۳: ۱۴۲- ۱۴۴. و الآیات تقدمت الإشاره إلی موضعها فی صدر الباب و غیره.

۳- فی المصدر: نونان.

فَقَالَ لَهُمْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ قَالُوا نَعَمْ نُلَاعِنُكَ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ وَ مَعَهُ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَؤُلَاءِ أَبْنَاؤُنَا وَ نِسَاؤُنَا وَ أَنْفُسُنَا فَهَمُّوا أَنْ يُلَاعِنُوهُ ثُمَّ إِنَّ السَّيِّدَ قَالَ لِأَبِي الْحَارِثِ وَ الْعَاقِبِ مَا تَصْنَعُونَ بِمُلَاعَنَةِ هَذَا إِنْ كَانَ (۱) كَاذِباً مَا تَصْنَعُ بِمُلَاعَنَتِهِ شَيْئاً وَ إِنْ كَانَ صَادِقاً لَنَهْلِكَنَّ فَصَالَحُوهُ عَلَى الْجِزْيَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَا وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ لَاعَنُونِي مَا حَالَ الْحَوْلُ وَ بِحَضْرَتِهِمْ بَشَرٌ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام إِنَّ الْأُسْقُفَّ قَالَ لَهُمْ إِنْ غَدَا فَجَاءَ بِوُلْدِهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ فَاحْذَرُوا مُبَاهَلَتَهُ وَ إِنْ غَدَا (۲) بِأَصْحَابِهِ فَلَيْسَ بِشَيْ ءٍ فَغَدَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله آخِذاً بِيَدِ عَلِيٍّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ فَاطِمَةُ تَتْبَعُهُ وَ تَقَدَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَثَا لِرُكْبَتَيْهِ فَقَالَ الْأُسْقُفُّ جَثَا وَ اللَّهِ مُحَمَّدٌ كَمَا يَجْثُو الْأَنْبِيَاءُ لِلْمُبَاهَلَهِ وَ كَاعَ عَنِ التَّقَدُّمِ وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَوْ لَاعَنُونِي يَعْنِي النَّصَارَى لَقَطَعَتْ دَابِرَ كُلِّ نَصْرَانِيٍّ فِي الدُّنْيَا (۳).

**[ترجمه]روضه الواعظین: ابن عباس درباره این سخن حق تعالی: «قل تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُم » گفت: هیأت نمایندگی نجران به همراه بزرگان مردم نجران: سید و عاقب و اسقف نجران، ابوحارث که عبدالمسیح بن یومان نام داشت، به حضور پیامبر خدا صلی الله علیه و آله رسیدند و گفتند: از چه رو درباره آقا و سرور ما بدگویی می کنی؟ پیامبر فرمود: «آقای شما کیست»؟ پاسخ دادند: او عیسی بن مریم است و تو ادعا می کنی که او بنده خداست. فرمود: «آری، این گونه است. او بنده خداست». گفتند: پس در میان آفریدگان پروردگار، بنده ای همانند او نشانمان ده! با این سخن، رسول خدا صلی الله علیه و آله از آنان روی برگرفت و جبرئیل علیه السلام با این سخن پروردگار بر او نازل گردید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ»، {به راستی که مثل عیسی در نزد خداوند همانند مثل آدم است که او را از خاک آفرید، سپس به او فرمود: موجود باش و او پدیدار گشت} تا «فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ»، {لعنت خدا را بر دروغگویان قرار می دهیم.} با نزول این آیات، پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان فرمود: «بیایید تا فرزندان ما و فرزندان شما، و زنان ما و زنان شما و جان های ما و جان های شما را فرا خوانیم. سپس به مباهله و نفرین مشغول گردیم و لعنت پروردگار را بر دروغگویان قراردهیم». گفتند: می پذیریم و با تو مباهله می کنیم. (چون زمان مباهله رسید) رسول خدا صلی الله علیه و آله خارج گردید و دست علی را گرفت و فاطمه و حسن و حسین علیهم‌السلام را همراه خود ساخت و فرمود: «این‌ها فرزندان و زنان و جان‌های ما هستند». و مسیحیان نیز درصدد برآمدند که با او به لعن و نفرین برخیزند. ولی سید به ابوحارث و عاقب گفت: شما از مباهله با او چه نتیجه ای به دست می آورید؟ اگر دروغگو باشد، کار ما در مباهله با او ارزشی ندارد و اگر راستگو باشد، بی هیچ تردیدی هلاک خواهیم گشت. بنابراین آنان با او براساس پرداخت جزیه از در صلح و سازش درآمدند. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «سوگند به آن که جانم در دست اوست، اگر با من به مباهله برمی خاستند، سال به پایان نمی رسید که در دیار آنان احدی باقی نمی ماند» . حضرت صادق علیه السلام فرمود: اسقف به آنان گفت: اگر صبح فردا با فرزند و اهل بیتش حاضر شد، از مباهله با او پرهیز کنید. ولی اگر اصحابش را همراه خود آورد، او دروغگوست و در این صورت از مباهله با او هراسی به دل راه ندهید.

صبح فردا رسول خدا دست در دست علی و درحالی که حسن و حسین پیش روی او و فاطمه پشت سر او در حرکت بودند، برای مباهله خارج گردید. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله پیش آمد و بر زانوانش بر زمین نشست. اسقف گفت: به خدا سوگند، محمد چنان زانو زد که پیامبران برای مباهله زانو می زنند، و از پیش آمدن جهت مباهله ترسید. رسول خدا فرمود:

«اگر آنان – یعنی مسیحیان – با من به لعن و نفرین برمی خاستند، بی هیچ تردیدی نسل همه مسیحیان در دنیا را برمی افکندم».
- . روضه الواعظین: ۱۴۱ -

**[ترجمه]

«۱۴»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم الْحُسَیْنُ بْنُ سَعِیدٍ مُعَنْعَناً عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ تَعَالَی أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ فَاطِمَهُ الزَّهْرَاءِ علیها السلام (۴).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: حسین بن سعید با سلسله روایی از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: مقصود از «أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءکُمْ » حسن وحسین علیهماالسلام، و مقصود از «وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَکُمْ» رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی بن ابی طالب علیه السلام، و مقصود از «وَنِسَاءنَا وَنِسَاءکُمْ» فاطمه زهرا سلام الله علیها می باشد - . تفسیر فرات: ۱۴ - .

**[ترجمه]

«۱۵»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِیدٍ الْأَحْمَسِیُّ مُعَنْعَناً عَنْ أَبِی رَافِعٍ قَالَ قَالَ: مَرَّ صُهَیْبٌ مَعَ أَهْلِ نَجْرَانَ- (۵) فَذُکِرَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا خَاصَمُوهُ بِهِ مِنْ أَمْرِ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ عَلَیْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ وَ أَنَّهُمْ دَعَوْهُ وَلَدَ اللَّهِ فَدَعَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَخَاصَمَهُمْ وَ خَاصَمُوهُ فَقَالَ تعالَوْا (۶) نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ إِلَی آخِرِ الْآیَهِ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً فَأَخَذَ بِیَدِهِ فَتَوَکَّأَ عَلَیْهِ وَ مَعَهُ ابْنَاهُ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ علیهما السلام وَ فَاطِمَهُ علیها السلام خَلْفَهُمْ فَلَمَّا رَأَی النَّصَارَی (۷)

۱- فی المصدر: لانه ان کان.

۲- فی المصدر: و ان جاء باصحابه.

۳- روضه الواعظین: ۱۴۱.

۴- تفسیر فرات: ۱۴.

۵- فی المصدر: قال: قد مر صهیب باهل نجران.

۶- فی المصدر: فقال: قل تعالوا.

۷- فی المصدر: فلما رأی النصاری ذلک.

أَشَارَ عَلَيْهِمْ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ مَا أَرَى لَكَمْ تُلَاعِنُوهُ (۱) فَإِنْ كَانَ نَبِيّاً هَلَكْتُمْ وَ لَكِنْ صَالِحُوهُ قَالَ فَصَالَحُوهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَوْ لَاعَنُونِي مَا وُجِدَ لَهُمْ أَهْلٌ وَ لَا وُلْدٌ وَ لَا مَالٌ (۲).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: جعفر بن محمد بن سعید أحمسی با سلسله روایی از ابورافع روایت کرده است که گفت: صهیب به همراه اهل نجران گذشت و نزاع و کشمکش آنان با خود درباره عیسی بن مریم علیه السلام و اینکه آنان او را پسر خدا می خوانند را برای رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگو نمود. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز آنان را فرا خواند و با آنان به بحث و جدل پرداخت و آیه : «تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ» را برای آنان تلاوت نمود. و علی علیه‌السلام را فرا خواند و دست در دست او نهاد و بر او تکیه کرد و دو پسر او حسن و حسین علیهماالسلام را همراه خود ساخت و فاطمه سلام‌اللّه‌علیها نیز پشت سر آنان قرار گرفت. هنگامی که مسیحیان این صحنه را مشاهده نمودند، مردی ازآن ها به پیامبر و همراهان وی اشاره نمود و گفت: به صلاح شما نمی بینم که با او به مباهله پردازید، چرا که اگر پیامبر باشد، هلاک می گردید. ولی با او صلح و سازش کنید. آنان نیز با او مصالحه کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر با من به لعن و نفرین برمی خاستند، هیچ اهل و فرزند و مالی برای آنان باقی نمی ماند» - . تفسیر فرات: ۱۵ - .

**[ترجمه]

«۱۶»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ وَ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ مُعَنْعَناً عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: جَاءَ الْعَاقِبُ وَ السَّيِّدُ النَّجْرَانِيَّانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَدَعَاهُمْ (۳) إِلَى الْإِسْلَامِ فَقَالا إِنَّا مُسْلِمَانِ فَقَالَ إِنَّهُ يَمْنَعُكُمَا مِنَ الْإِسْلَامِ ثَلَاثٌ أَكْلُ الْخِنْزِيرِ (۴) وَ تَعْلِيقُ الصَّلِيبِ وَ قَوْلُكُمْ فِي عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فَقَالا- وَ مِنْ أَيْنَ عِيسَى (۵) فَسَكَتَ فَنَزَلَ الْقُرْآنُ إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ إِلَى آخِرِ الْقِصَّهِ (۶) فَنَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ فَقَالا فَنُبَاهِلُكَ فَتَوَاعَدُوا لِغَدٍ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ لَا تُلَاعِنْهُ فَوَ اللَّهِ لَئِنْ كَانَ نَبِيّاً لَا تَرْجِعُ إِلَى أَهْلِكَ وَ لَكَ (۷) عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَهْلٌ وَ لَا مَالٌ فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ قَدَّمَهُمْ وَ جَعَلَ فَاطِمَةَ وَرَاءَهُمْ ثُمَّ قَالَ لَهُمَا تَعَالَيَا فَهَذَا أَبْنَاؤُنَا الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ هَذَا نِسَاؤُنَا فَاطِمَةُ وَ أَنْفُسُنَا عَلِيٌّ فَقَالا لَا نُلَاعِنُكَ (۸).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: حسین بن سعید و احمد بن حسن با سلسله اسناد روایی از شعبی روایت کرده اند که گفت: عاقب و سید که از اهالی نجران بودند، به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و او آنان را به اسلام دعوت نمود. آن دو پاسخ دادند: ما مسلمان هستیم! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: سه چیز شما را از اسلام بازمی دارد: خوردن خوک، آویختن صلیب و سخنی که درباره عیسی بن مریم می گویید. آن دو گفتند: عیسی از کجاست؟ با این سخن، پیامبر صلی الله علیه و آله سکوت نمود و این آیه نازل گردید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ » تا «ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ». آن دوگفتند: بنابراین با تو مباهله می کنیم. و با یکدیگر وعده کردند که فردای آن روز برای این امر حاضر گردند. یکی از آن دو به دوست خود گفت: با او مباهله نکن که به خدا سوگند اگر او پیامبر باشد، تو به سوی اهلت باز نخواهی گشت و برای تو بر روی زمین هیچ اهل و مالی باقی نخواهد ماند. چون صبح فردا فرارسید، پیامبر صلی الله علیه و آله

دستان علی و حسن و حسین علیهم‌السلام را گرفت و آنان را پیش داشت و فاطمه علیها السلام را پشت سر آنان قرار داد. سپس به عاقب و سید فرمود: «پیش آیید که این ها فرزندان ما حسن و حسین، و این زنان ما، فاطمه و این جان های ما، علی است». و آن دو با مشاهده این امر گفتند: با تو مباهله نمی کنیم - . تفسیر فرات: ۱۶ - .

**[ترجمه]

«۱۷»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرٍ مُعَنْعَناً عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: لَمَّا قَدِمَ وَفْدُ نَجْرَانَ عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَدِمَ فِیهِمْ ثَلَاثَةٌ مِنَ النَّصَارَی مِنْ كِبَارِهِمْ الْعَاقِبُ وَ مُحَسِّنٌ (۹) وَ الْأُسْقُفُّ فَجَاءُوا إِلَی الْیَهُودِ وَ هُمْ فِی بَیْتِ الْمَدَارِسِ فَصَاحُوا بِهِمْ یَا إِخْوَةَ الْقِرَدَهِ وَ الْخَنَازِیرِ هَذَا الرَّجُلُ بَیْنَ ظَهْرَانَیْكُمْ قَدْ غَلَبَكُمْ انْزِلُوا إِلَیْنَا فَنَزَلَ إِلَیْهِمْ مَنْصُورٌ الْیَهُودِیُّ وَ كَعْبُ بْنُ الْأَشْرَفِ الْیَهُودِیُّ (۱۰) فَقَالُوا لَهُمْ احْضُرُوا غَداً نَمْتَحِنْهُ قَالَ وَ كَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِذَا صَلَّی الصُّبْحَ قَالَ هَاهُنَا مِنَ الْمُمْتَحِنَهِ أَحَدٌ فَإِنْ وَجَدَ أَحَداً أَجَابَهُ وَ إِنْ لَمْ یَجِدْ

۱- فی المصدر: ان تلاعنوه.

۲- تفسیر فرات: ۱۵.

۳- فی المصدر: فدعاهما.

۴- فی المصدر: اكل لحم الخنزیر.

۵- فی المصدر: و من أبو عیسی.

۶- فی المصدر: الی آخر الآیات.

۷- فی المصدر: و لا لك.

۸- تفسیر فرات: ۱۶ و فیه: و هذا انفسنا.

۹- فی المصدر: و قیس.

۱۰- ذلت یخالف ما روی ان كعب بن الأشرف قتل فی السنه الثالثه، او بعده بقلیل.

أَحداً قَرَأَ عَلَى أَصْحابِهِ مَا نَزَلَ عَلَيْهِ فِی تِلْکَ اللَّيْلَهِ فَلَمَّا صَلَّى الصُّبْحَ جَلَسُوا بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ لَهُ الْأَسْقُفُّ يَا أَبَا الْقَاسِمِ فَذَاکَ مُوسَى مَنْ أَبُوهُ قَالَ عِمْرَانُ قَالَ فَيُوسُفُ مَنْ أَبُوهُ قَالَ يَعْقُوبُ قَالَ فَأَنْتَ فِدَاکَ أَبِی وَ أُمِّی مَنْ أَبُوکَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَالَ فَعِيسَى مَنْ أَبُوهُ قَالَ فَسَکَتَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَا احْتَاجَ إِلَى (۱) شَیْ ءٍ مِنَ الْمَنْطِقِ فَيَنْقَضُّ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ علیه السلام مِنَ السَّمَاءِ السَّابِعَهِ فَيَصِلُ لَهُ مَنْطِقُهُ فِی أَسْرَعَ مِنْ طَرْفَهِ الْعَيْنِ فَذَاکَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (۲) قَالَ فَجَاءَ جَبْرَئِيلُ علیه السلام فَقَالَ هُوَ رُوحُ اللَّهِ وَ کَلِمَتُهُ فَقَالَ لَهُ الْأُسْقُفُّ يَکُونُ رُوحٌ بِلَا جَسَدٍ قَالَ فَسَکَتَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله قَالَ فَأُوحِیَ إِلَيْهِ إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُنْ فَيَکُونُ قَالَ فَنَزَا الْأُسْقُفُّ نَزْوَهً إِعْظَاماً لِعِيسَى أَنْ يُقَالَ لَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ مَا نَجِدُ هَذَا يَا مُحَمَّدُ فِی التَّوْرَاهِ وَ لَا فِی الْإِنْجِيلِ وَ لَا فِی الزَّبُورِ وَ لَا تَجِدُ هَذَا عِنْدَکَ (۳) قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ فَقَالُوا أَنْصَفْتَنَا يَا أَبَا الْقَاسِمِ فَمَتَى مَوْعِدُکَ قَالَ بِالْغَدَاهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ قَالَ فَانْصَرَفَ وَ هُمْ يَقُولُونَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَا نُبَالِی أَيُّهُمَا أَهْلَکَ اللَّهُ النَّصْرَانِيَّهَ وَ الْحَنِيفِيَّهَ (۴) إِذَا هَلَکُوا غَداً قَالَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فَلَمَّا صَلَّى النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الصُّبْحَ أَخَذَ بِيَدِی فَجَعَلَنِی بَيْنَ يَدَيْهِ وَ أَخَذَ فَاطِمَهَ علیها السلام فَجَعَلَهَا خَلْفَ ظَهْرِهِ وَ أَخَذَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ (۵) ثُمَّ بَرَکَ لَهُمْ بَارِکاً فَلَمَّا رَأَوْهُ قَدْ فَعَلَ ذَلِکَ نَدِمُوا وَ تَآمَرُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ وَ قَالُوا وَ اللَّهِ إِنَّهُ لَنَبِیٌّ وَ لَئِنْ بَاهَلَنَا لَيَسْتَجِيبَنَّ (۶) اللَّهُ لَهُ عَلَيْنَا فَيُهْلِکُنَا وَ لَا يُنْجِينَا شَیْ ءٌ مِنْهُ إِلَّا أَنْ نَسْتَقِيلَهُ قَالَ فَأَقْبَلُوا حَتَّى جَلَسُوا (۷) بَيْنَ

ص: ۳۴۸

۱- فی المصدر: ربما احتاج شيئا.

۲- القمر: ۵.

۳- فی المصدر: و لا تجد هذا إلا عندک.

۴- فی المصدر: او الحنفيه.

۵- فی المصدر: فجعلهما عن يمينه و عن يساره.

۶- فی المصدر: ليستجيب اللّه.

۷- فی المصدر: قال: فاقبلوا يسترون فی خشب کان فی المسجد حتّی جلسوا.

يَدَيْهِ ثُمَّ قَالُوا يَا أَبَا الْقَاسِمِ أَقِلْنَا قَالَ نَعَمْ قَدْ أَقَلْتُكَمْ أَمَا وَ الَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ لَوْ بَاهَلْتُكَمْ مَا تَرَكَ اللَّهُ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ نَصْرَانِيَّةً إِلَّا أَهْلَكَهُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: احمد بن جعفر با سلسله روایی از علی علیه السلام روایت کرده است: هنگامی که هیأت نمایندگان نجران بر پیامبر صلی الله علیه و آله وارد گشتند، سه تن از بزرگان مسیحی به نام های عاقب و محسن و اُسقف، آنان را همراهی می کردند. و آنان به نزد یهودیان که در بیت المدارس بودند، رفتند و فریاد زدند: ای برادران بوزینه و خوک! این مرد در میان شماست و بر شما چیره گشته است. به سوی ما فرود آیید. با این سخن، منصور یهودی و کعب بن اشرف یهودی به سوی آنان رفتند. مسیحیان به آنان گفتند: صبح فردا حاضر گردید تا او را بیازماییم. - گفت:- پیامبر صلی الله علیه و آله نیز چون نماز صبح را اقامه نمود، فرمود: آیا در اینجا کسی حضور دارد که در صدد آزمودن(من) باشد؟ تا اگر کسی را یافت، او را پاسخ گوید و اگر چنین کسی حضور نداشت، آیاتی که آن شب بر او نازل گشته بود را برای اصحابش قرائت کند. و چون پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را اقامه نمود، مسیحیان در برابر او نشستند و اُسقف به او گفت: ای ابوالقاسم، پدر موسی که بود؟ فرمود: «عمران». گفت: و پدر یوسف که بود؟ فرمود: «یعقوب». اسقف ادامه داد: پدر و مادرم به فدایت، پدر تو که بود؟ فرمود: «عبدالله بن عبدالمطلب». گفت: پدر عیسی که بود؟ با این سخن، پیامبر صلی الله علیه و آله سکوت نمود؛ و رسول خدا هرگاه که نیازمند کلامی سنجیده می گردید، جبرئیل از آسمان هفتم بر او فرود می آمد و در کوتاه تر از چشم بر هم زدنی، سخن خود را به او می رسانید، و این همان سخن حق تعالی است که می فرماید: «وَ مَا أمرُنا إلا واحده كَلَمحِ البَصَر»، {فرمان ما تنها یک بار صادر می گردد و در چشم برهم زدنی محقق می گردد.} - . قمر/۵۰ -

و بر همین اساس جبرئیل علیه السلام نازل گردید و فرمود: «او روح و کلمه (حکم و اراده) خدا بود». اسقف به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: آیا روح نباید دارای جسم باشد؟ پیامبر سکوت نمود و در این هنگام این آیه بر او نازل گردید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ». چون اسقف این سخن را شنید، از جای برجست. چرا که عیسی را بزرگ‌تر از آن می دانست که گفته شود: آفریده ای از خاک است. سپس گفت: ای محمد! ما این سخن را نه در تورات و نه در انجیل و زبور نمی یابیم و تو آن را حتی در نزد خود(کتاب خود) نیز نمی یابی. با این سخن آنان، پروردگار این آیه را بر او نازل نمود: «فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ». مسیحیان گفتند: ای ابوالقاسم! به انصاف و عدل با ما سخن گفتی. وعده دیدار تو چه زمانی است؟ فرمود: «صبح فردا، إن شاءالله». آنان بازگشتند، درحالی که می گفتند: خدایی جز خدای یگانه نیست. اگر فردا هلاک گردند، برای ما چه اهمیتی دارد که خداوند نصرانی را هلاک سازد یا حنیفی را. علی بن ابی طالب علیه السلام فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز صبح را اقامه نمود، دستم را گرفت و مرا پیشاپیش خود قرار داد. و دست فاطمه را گرفت و او را پشت سر خود قرار داد و دست حسن و حسین را نیز گرفت و آنان را در سمت راست و چپ خود قرار داد. سپس در کنار آنان زانو زد. هنگامی که مسیحیان این عمل او را مشاهده کردند، از کرده خود پشیمان شدند و با یکدیگر مشورت کردند و گفتند: به خدا سوگند که بی هیچ شک و شبهه ای او پیامبر است و اگر با ما مباهله کند، خداوند دعای او بر علیه ما را اجابت می کند و ما را هلاک می گرداند. و تنها راه نجات ما آن است که از او درخواست گذشت و بخشش کنیم. بنابراین پیش آمدند و پیش روی او بر زمین نشستند و گفتند: ای ابوالقاسم، از ما درگذر. فرمود: «آری، از شما درگذشته ام، سوگند به آن که مرا به حق مبعوث داشت، اگر با شما

مباهله می کردم، خداوند بر روی زمین هیچ مسیحی را رها نمی کرد، مگر آن که او را هلاک می‌ساخت». - . تفسیر فرات:۱۷-۱۶ -

**[ترجمه]

«۱۸»

فر، تفسیر فرات بن إبراهيم أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ صَبِيحٍ مُعَنْعَناً عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ قَالَ: قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَبْدُ الْمَسِيحِ بْنُ أَبْقَى وَ مَعَهُ الْعَاقِبُ وَ قَيْسٌ أَخُوهُ وَ مَعَهُ حَارِثُ (۲) بْنُ عَبْدِ الْمَسِيحِ وَ هُوَ غُلَامٌ وَ مَعَهُ أَرْبَعُونَ حِبْراً فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ كَيْفَ تَقُولُ فِي الْمَسِيحِ فَوَ اللَّهِ إِنَّا لَنُنْكِرُ (۳) مَا تَقُولُ قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَقَالَ إِجْلَالًا لَهُ (۴) مِمَّا يَقُولُ بَلْ هُوَ وَ اللَّهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ فَلَمَّا سَمِعَ ذِكْرَ الْأَبْنَاءِ غَضِبَ غَضَباً شَدِيداً وَ دَعَا الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ وَ عَلِيّاً وَ فَاطِمَةَ عليهم السلام فَأَقَامَ الْحَسَنَ عَنْ يَمِينِهِ وَ الْحُسَيْنَ عَنْ يَسَارِهِ وَ عَلِيٌّ إِلَى صَدْرِهِ وَ فَاطِمَةُ إِلَى وَرَائِهِ فَقَالَ هَؤُلَاءِ أَبْنَاؤُنَا وَ نِسَاؤُنَا وَ أَنْفُسُنَا فَأْتِيَا لَهُمْ بِأَكْفَاءٍ قَالَ فَوَثَبَ الْعَاقِبُ فَقَالَ أُذَكِّرُكَ اللَّهَ أَنْ تُلَاعِنَ هَذَا الرَّجُلَ فَوَ اللَّهِ إِنْ كَانَ كَاذِباً مَا لَكَ فِي مُلَاعَنَتِهِ خَيْرٌ وَ إِنْ كَانَ (۵) صَادِقاً لَا يَحُولُ الْحَوْلُ وَ مِنْكُمْ نَافِخُ ضَرَمَةٍ قَالَ فَصَالَحُوهُ كُلَّ الصُّلْحِ (۶).

**[ترجمه]تفسير فرات بن ابراهيم: احمد بن حسن بن اسماعيل بن صبيح با سلسله إسناد روايی از شهر بن حوشب روايت كرده است كه عبدالمسيح بن ابقی، به همراه عاقب و برادرش قيس و نوجوانی به نام حارث بن عبدالمسيح و چهل دانشمند و اسقف مسيحی به حضور رسول خدا صلی الله عليه و آله رسيد. و گفت: ای محمد! درباره مسيح چه می گويی؟ كه به خدا سوگند ما سخن تو را انكار می كنيم. چون اين سخن گفته شد، خداوند اين آيه را بر پيامبر صلی الله عليه و آله نازل نمود: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ». ولی او كه عيسی را از آنچه پيامبر صلی الله عليه و آله فرمود؛ بزرگ تر و برتر می شمرد، گفت: اين گونه نيست. بلكه او خداست. با اين ادعا، خداوند نيز اين آيه «فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ » تا آخر آن را نازل نمود. هنگامی كه پيامبر صلی الله عليه و آله نام «أَبْنَاءنَا » را شنيد، به شدت در خشم شد و حسن و حسين و علی و فاطمه (عليهم السلام) را فرا خواند و حسن را در سمت راست و حسين را در سمت چپ و علی پيش رو و فاطمه را پشت سر خود قرار داد و فرمود: «اينان فرزندان و زنان و جان های ما هستند. پس شما دوتن نيز همتايان آنان را حاضر سازيد». در اين هنگام عاقب از جای برجست و گفت: تو را به خدا، از مباهله با اين مرد حذر كن كه به خدا سوگند اگر دروغگو باشد، از لعن ونفرين با او سودی نميبری و اگر هم راستگو باشد، اين سال به پايان نمی رسد و از شما دمنده ای در آتش باقی نمی ماند. گفت: پس آنان با او از در صلح و آشتی درآمدند. - . تفسير فرات: ۱۷ -

**[ترجمه]

بيان

قال الجزری فی حديث علی ود معاويه أنه ما بقی من بنی هاشم نافخ ضرمه أی أحد لأن النار ينفخها الصغير و الكبير و الذكر و

الأنثی.

**[ترجمه]جرزی درباره حدیث علی: «ودّ معاویه أنّه ما بقی من بنی‌هاشم نافخ ضرمه»: معاویه دوست داشت که از بنی هاشم هیچ دمنده در آتشی باقی نماند. گفت: یعنی هیچ کسی از بنی هاشم نماند. چرا که کوچک و بزرگ و مرد و زن، در آتش می دمند.

**[ترجمه]

«۱۹»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم أَحْمَدُ بْنُ یَحْیَی مُعَنْعَناً عَنِ الشَّعْبِیِّ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتِ الْآیَهُ (۷) فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِیَدِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ (۸) وَ تَبِعَتْهُمْ فَاطِمَهُ قَالَ فَقَالَ هَذِهِ أَبْنَاؤُنَا

۱- تفسیر فرات: ۱۶ و ۱۷.

۲- فی المصدر: الحارث.

۳- فی المصدر: لتتنکر.

۴- فی المصدر: قال نخر نخره و قال: اجلالا له.

۵- فی المصدر: ان لا تلا عن هذا الرجل فو اللّه لان کان کاذبا فما لک فی ملاعنته خیر، و لان کان.

۶- تفسیر فرات: ۱۷ زاد فی آخره: و رجعوا عنه.

۷- خلی المصدر عن «الآیه».

۸- فی المصدر: اخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم یتکأ علی علی و الحسن و الحسین.

وَ هَـذِهِ نِسَاؤُنَا وَ هَذِهِ أَنْفُسُنَا (۱) علیهم السلام فَقَالَ رَجُلٌ لِشَرِیکٍ (۲) یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِینَ یَکْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَیِّناتِ وَ الْهُدی (۳) إِلَی آخِرِ الْآیَهِ قَالَ یَلْعَنُهُمْ کُلُّ شَیْ ءٍ حَتَّی الْخَنَافِسِ فِی جُحْرِهَا ثُمَّ غَضِبَ شَرِیکٌ وَ اسْتَشَاطَ فَقَالَ یَا مُعَافَا فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ یُقَالُ لَهُ ابْنُ الْمُقْعَدِ یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنَّهُ لَمْ یُعِنْکَ فَقَالَ أَنْتَ لَهُ أَنْفَعُ إِنَّمَا أَرَادَنِی تَرَکْتَ ذِکْرَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام (۴).

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: احمد بن یحیی با سلسله اسناد روایی از شعبی روایت کرد: هنگامی که آیه: «قل تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءکُم وَنِسَاءنَا وَنِسَاءکُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَکُمْ » نازل گردید، رسول خدا صلی الله علیه و آله دست حسن و حسین را گرفت و فاطمه نیز در پی آنان روان شد. (و هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر مسیحیان قرار گرفت)، فرمود: این دو کودک فرزندان ما، و این زن زنان ما و این مرد جان های ما هستند. مردی به شریک گفت: ای شریک، «إِنَّ الَّذِینَ یَکْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَیِّنَاتِ وَالْهُدَی»، {کسانی که نشانه‌های آشکار و هدایت نازل شده از جانب ما را پنهان می‌سازند.} - . بقره/۱۵۹ -

همه چیز حتی سوسک ها در سوراخ هایشان نیز آنان را لعن و نفرین می کنند، سپس شریک در خشم گردید و از خشم برافروخته شد و گفت: ای معافا - عافیت یافته -. مردی به نام ابن المقعد گفت: ای شریک مقصود او تو نبودی . شریک گفت: تو برای او سودمندتری، مقصود او تنها من بودم چرا که نام علی بن ابی طالب را ذکر نکردم. - . تفسیر فرات:۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۰»

أَقُولُ قَالَ السَّیِّدُ بْنُ طَاوُسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِ سَعْدِ السُّعُودِ رَأَیْتُ فِی کِتَابِ تَفْسِیرِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ فِی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ أَهْلِ بَیْتِهِ تَأْلِیفِ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَرْوَانَ أَنَّهُ رَوَی خَبَرَ الْمُبَاهَلَهِ مِنْ أَحَدٍ وَ خَمْسِینَ طَرِیقاً عَمَّنْ سَمَّاهُ مِنَ الصَّحَابَهِ وَ غَیْرِهِمْ رَوَاهُ عَنْ أَبِی الطُّفَیْلِ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ وَ عَنْ جَرِیرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ السِّجِسْتَانِیِّ وَ عَنْ أَبِی قَیْسٍ الْمَدَنِیِّ وَ عَنْ أَبِی أُوَیْسٍ (۵) الْمَدَنِیِّ وَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَوْلَانَا عَلِیٍّ علیه السلام وَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ وَ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِی وَقَّاصٍ وَ عَنْ بَکْرِ بْنِ سَمَّالٍ وَ عَنْ طَلْحَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَ عَنِ الزُّبَیْرِ بْنِ الْعَوَّامِ وَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ وَ عَنْ أَبِی رَافِعٍ مَوْلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ وَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ وَ عَنِ الْمُنْکَدِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ وَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهم السلام وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرٍ الصَّادِقِ علیه السلام وَ عَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِیِّ وَ عَنْ قَتَادَهَ وَ عَنْ عِلْبَاءَ بْنِ أَحْمَرَ وَ عَنْ عَامِرِ بْنِ شَرَاحِیلَ الشَّعْبِیِّ وَ عَنْ یَحْیَی بْنِ یَعْمُرَ وَ عَنْ مُجَاهِدٍ وَ عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ وَ نَحْنُ نَذْکُرُ حَدِیثاً وَاحِداً فَإِنَّهُ أَجْمَعُ وَ هُوَ مِنْ أَوَّلِ الْوُجْهَهِ الْأَوَّلَهِ مِنَ الْقَائِمَهِ السَّادِسَهِ مِنَ الْجُزْءِ الثَّانِی بلفظه (۶) (بِلَفْظِهِ) الْمُنْکَدِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِیدٍ الْبَزَّازُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَیْضِ

۱- فی المصدر: هؤلاء ابناؤنا و هذه نساؤنا و هذا انفسنا.

۲- فيه وهم: اما اسقط شريک عن الاسناد، و اما اسقط هو و حديثه عن البين.

۳- البقره: ۱۵۹.

۴- تفسير فرات: ۲۷.

۵- فی المصدر: عن ابی إدريس المدنیّ.

۶- هکذا فی الکتاب و مصدره: و الصحيح بلفظه المنکدر.

بْنِ فَيَّاضٍ أَبُو الْحَسَنِ بِدِمَشْقَ قَالَ حَدَّثَنِی عَبْدُ الرَّزَّاقِ بْنُ هَمَّامٍ الصَّنْعَانِیُّ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ رَاشِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ عَنْ أَبِیهِ (۱) قَالَ: لَمَّا قَدِمَ السَّیِّدُ وَ الْعَاقِبُ أُسْقُفَّا نَجْرَانَ فِی سَبْعِینَ رَاكِباً وَفَدَا (۲) عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله كُنْتُ مَعَهُمْ وَ كُرْزٌ يَسِيرُ وَ كُرْزٌ (۳) صَاحِبُ نَفَقَاتِهِمْ فَعَثَرَتْ بَغْلَتُهُ فَقَالَ تَعِسَ مَنْ نَأْتِيهِ (۴) يُرِيدُ بِذَلِكَ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَ هُوَ الْعَاقِبُ بَلْ تَعِسْتَ وَ انْتَكَسْتَ فَقَالَ وَ لِمَ ذَاكَ فَقَالَ لِأَنَّكَ أَتْعَسْتَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ أَحْمَدَ قَالَ وَ مَا عِلْمُكَ بِذَلِكَ قَالَ أَ مَا تَقْرَأُ الْمِصْبَاحَ (۵) الرَّابِعَ مِنَ الْوَحْيِ إِلَی الْمَسِيحِ أَنْ قُلْ لِبَنِی إِسْرَائِيلَ مَا أَجْهَلَكُمْ تَطَيَّبُونَ بِالطِّيبِ لِتَطَيَّبُوا بِهِ فِی الدُّنْيَا عِنْدَ أَهْلِهَا (۶) وَ أَهْلِكُمْ وَ أَجْوَافُكُمْ عِنْدِی جِيَفٌ (۷) (كَجِيفَهِ) الْمِيتَهِ يَا بَنِی إِسْرَائِيلَ آمِنُوا بِرَسُولِی النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِی يَكُونُ فِی آخِرِ الزَّمَانِ صَاحِبِ الْوَجْهِ الْأَقْمَرِ وَ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ الْمُشْرَبِ بِالنُّورِ ذِی الْجَنَابِ (۸) الْحَسَنِ وَ الثِّيَابِ الْخَشِنِ سَيِّدِ الْمَاضِينَ عِنْدِی وَ أَكْرَمِ الْبَاقِينَ عَلَیَّ الْمُسْتَنِّ بِسُنَّتِی وَ الصَّابِرِ فِی ذَاتِ نَفْسِی (۹) وَ الْمُجَاهِدِ بِيَدِهِ الْمُشْرِكِينَ مِنْ أَجْلِی فَبَشِّرْ بِهِ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ مُرْ بَنِی إِسْرَائِيلَ أَنْ يُعَزِّرُوهُ وَ يَنْصُرُوهُ قَالَ عِيسَی قُدُّوسٌ مَنْ هَذَا الْعَبْدُ الصَّالِحُ الَّذِی قَدْ أَحَبَّهُ قَلْبِی وَ لَمْ تَرَهُ عَيْنِی قَالَ هُوَ مِنْكَ وَ أَنْتَ مِنْهُ وَ هُوَ صِهْرُكَ عَلَی أُمِّكَ قَلِيلُ الْأَوْلَادِ كَثِيرُ الْأَزْوَاجِ يَسْكُنُ مَكَّهَ مِنْ مَوْضِعِ أَسَاسِ

۱- فی المصدر: عن أبیه عن جده.

۲- فی الاختصاص: وافدا.

۳- فی الاختصاص: فبینا کرز یسیر.

۴- فی الاختصاص: اذ عثرت بغلته فقال: تعس من نأتیه الأبعد.

۵- المفتاح خ ل. أقول: یوجد ذلک فی نسخه من الاختصاص.

۶- و عند أهلها خ ل.

۷- کجیفه المیته خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص. و فی المصدر: جیف کجیفه المیته.

۸- الثبات خ ل. «النیات خ ل» اقول: فی المصدر: الثبات.

۹- جنبی خ ل. أقول: فی المصدر: «و الصابر فی ذات نفسی دار جنتی» و فی الاختصاص و الصائر دارجتی.

وَطْءِ (۱) إِبْرَاهِيمَ علیه السلام نَسْلُهُ مِنْ مُبَارَكَةٍ وَ هِيَ ضَرَّةُ أُمِّكَ فِي الْجَنَّةِ لَهُ شَأْنٌ مِنَ الشَّأْنِ تَنَامُ عَيْنَاهُ وَ لَا يَنَامُ قَلْبُهُ يَأْكُلُ الْهَدِيَّةَ وَ لَا يَأْكُلُ الصَّدَقَةَ (۲) لَهُ حَوْضٌ مِنْ شَفِيرِ زَمْزَمَ إِلَى مَغْرِبِ (۳) الشَّمْسِ حَيْثُ يُغْرَفُ فِيهِ شَرَابَانِ (۴) مِنَ الرَّحِيقِ وَ التَّسْنِيمِ فِيهِ أَكَاوِيبُ عَدَدَ نُجُومِ السَّمَاءِ مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شَرْبَةً لَا يَظْمَأُ بَعْدَهُ أَبَداً وَ ذَلِكَ بِتَفْضِيلِي إِيَّاهُ عَلَى سَائِرِ الْمُرْسَلِينَ يُوَافِقُ قَوْلُهُ فِعْلَهُ وَ سَرِيرَتُهُ عَلَانِيَتَهُ فَطُوبَاهُ وَ طُوبَى (۵) أُمَّتِهِ الَّذِينَ عَلَى مِلَّتِهِ يَحْيَوْنَ وَ عَلَى سُنَّتِهِ يَمُوتُونَ وَ مَعَ أَهْلِ بَيْتِهِ يَمِيلُونَ آمِنِينَ مُؤْمِنِينَ مُطْمَئِنِّينَ مُبَارَكِينَ يَكُونُ (۶) فِي زَمَنِ قَحْطٍ وَ جَدْبٍ فَيَدْعُونِي فَيُرْخِي السَّمَاءُ عَزَالِيَهَا (۷) حَتَّى يُرَى أَثَرُ بَرَكَاتِهَا فِي أَكْنَافِهَا وَ أُبَارِكُ فِيمَا يَضَعُ يَدَهُ فِيهِ قَالَ إِلَهِي سَمِّهِ قَالَ نَعَمْ هُوَ أَحْمَدُ وَ هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولِي إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً أَقْرَبُهُمْ مِنِّي مَنْزِلَةً وَ أَخَصُّهُمْ مِنِّي شَفَاعَةً (۸) لَا يَأْمُرُ إِلَّا بِمَا أُحِبُّ وَ لَا يَنْهَى إِلَّا عَمَّا أَكْرَهُ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ فَأَنَّى (۹) تَقْدِمُ بِنَا عَلَى مَنْ هَذِهِ صِفَتُهُ قَالَ نَشْهَدُ أَقْوَالَهُ (۱۰) وَ نَنْظُرُ آيَاتِهِ (۱۱) فَإِنْ يَكُنْ هُوَ هُوَ سَاعَدْنَاهُ بِالْمُسَالَمِهِ وَ نَكُفُّهُ بِأَمْوَالِنَا عَنْ أَهْلِ دِينِنَا مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُ بِنَا وَ إِنْ يَكُنْ كَذَّاباً (۱۲) كَفَيْنَاهُ بِكَذِبِهِ عَلَى اللَّهِ قَالَ

۱- وطن خ ل.

۲- فی المصدر و الاختصاص: و لا یقمل الصدقه.

۳- الی مغیب الشمس حیث یغرب خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص و فی المصدر: حیث یغرف. و ذکر فی هامش نسخه المصنّف ایضا: یؤب خ ل.

۴- میزابان خ ل.

۵- فطوبی له و طوبی لامته خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص.

۶- یظهر خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر و الاختصاص.

۷- عزالی جمع العزلاء: مصب الماء من القربه و نحوها.

۸- و احضرهم عندی شفاعه خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص.

۹- فأین خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر- فاین تعمد بنا خ.

۱۰- نشهد احواله خ ل أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص.

۱۱- أیامه خ ل.

۱۲- کاذبا خ ل. أقول یوجد ذلک فی الاختصاص.

لَهُ صَاحِبُهُ وَ لِمَ إِذَا رَأَيْتَ الْعَلَامَهَ (۱) لَا تَتَّبِعُهُ قَالَ أَ مَا رَأَيْتَ مَا فَعَلَ بِنَا هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ كَرَّمُونَا وَ مَوَّلُونَا وَ نَصَبُوا لَنَا كَنَائِسَنَا (۲) وَ أَعْلَوْا فِيهَا ذِكْرَنَا فَكَيْفَ تَطِيبُ النَّفْسُ بِدِينٍ (۳) يَسْتَوِی فِيهِ الشَّرِيفُ وَ الْوَضِيعُ فَلَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَهَ قَالَ مَنْ يَرَاهُمْ (۴) مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا رَأَيْنَا وَفْداً مِنْ وُفُودِ الْعَرَبِ كَانُوا أَجْمَلَ مِنْ هَؤُلَاءِ لَهُمْ شُعُورٌ (۵) وَ عَلَيْهِمْ ثِيَابُ الْحِبَرِ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُتَنَاءٍ عَنِ الْمَسْجِدِ فَحَضَرَتْ صَلَاتُهُمْ فَقَامُوا يُصَلُّونَ فِی مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تِلْقَاءَ الْمَشْرِقِ فَهَمَّ رِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَنْعِهِمْ (۶) فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ دَعُوهُمْ فَلَمَّا قَضَوْا صَلَاتَهُمْ جَلَسُوا إِلَيْهِ وَ نَاظَرُوهُ فَقَالُوا يَا أَبَا الْقَاسِمِ حَاجِّنَا فِی عِيسَى فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ وَ كَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَ رُوحٌ مِنْهُ فَقَالَ أَحَدُهُمْ بَلْ هُوَ وَلَدُهُ وَ ثَانِی اثْنَيْنِ وَ قَالَ آخَرُ بَلْ ثَالِثُ ثَلَاثَهٍ أَبٍ وَ ابْنٍ وَ رُوحِ قُدُسٍ وَ قَدْ سَمِعْنَا (۷) فِی قُرْآنٍ نَزَلَ عَلَيْكَ يَقُولُ فَعَلْنَا وَ جَعَلْنَا وَ خَلَقْنَا وَ لَوْ كَانَ وَاحِداً لَقَالَ خَلَقْتُ وَ جَعَلْتُ وَ فَعَلْتُ فَتَغَشَّى النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله الْوَحْیُ وَ نَزَلَ عَلَى صَدْرِهِ سُورَهُ آلِ عِمْرَانَ (۸) إِلَى قَوْلِهِ رَأْسِ السِّتِّينَ مِنْهَا فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكاذِبِينَ الْآيَهَ (۹) فَقَصَّ عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْقِصَّهَ وَ تَلَا عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ قَدْ وَ اللَّهِ أَتَاكُمْ بِالْفَصْلِ مِنْ خَبَرِ صَاحِبِكُمْ وَ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَنِی بِمُبَاهَلَتِكُمْ فَقَالُوا إِذَا كَانَ غَداً بَاهَلْنَاكَ فَقَالَ الْقَوْمُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ حَتَّى نَنْظُرَ بِمَنْ يُبَاهِلُنَا غَداً بِكَثْرَهِ أَتْبَاعِهِ

۱- الحق خ ل.

۲- الكنائس خ ل أقول: يوجد ذلک فی الاختصاص.

۳- تطيب النفس بالدخول فی دين خ ل. أقول: يوجد ذلک فی الاختصاص.

۴- فی الاختصاص: من رآهم.

۵- شعوب خ ل.

۶- فی المصدر: يمنعهم.

۷- فی المصدر: و الاختصاص: و قد سمعناه.

۸- فی المصدر و الاختصاص: و نزل عليه صدر سوره آل عمران.

۹- قوله: الآيه زائد خلی عنه المصدر.

مِنْ أَوْبَاشِ النَّاسِ أَمْ بِأَهْلِهِ (۱) مِنْ أَهْلِ الصَّفْوَهِ وَ الطَّهَارَهِ فَإِنَّهُمْ وَشِيجُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مَوْضِعُ بَهْلِهِمْ (۲) فَلَمَّا كَانَ مِنْ غَدٍ غَدَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِيَمِينِهِ عَلِيٌّ وَ بِيَسَارِهِ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ مِنْ وَرَائِهِمْ فَاطِمَهُ عليها السلام عَلَيْهِمُ الْحُلَلُ (۳) النَّجْرَانِيَّهُ وَ عَلَى كَتِفِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كِسَاءٌ قَطَوَانِيٌّ (۴) رَقِيقٌ خَشِنٌ لَيْسَ بِكَثِيفٍ وَ لَا لَيِّنٍ فَأَمَرَ بِشَجَرَتَيْنِ فَكَسَحَ مَا بَيْنَهُمَا وَ نَشَرَ الْكِسَاءَ عَلَيْهِمَا وَ أَدْخَلَهُمْ تَحْتَ الْكِسَاءِ وَ أَدْخَلَ مَنْكِبَهُ الْأَيْسَرَ مَعَهُمْ تَحْتَ الْكِسَاءِ مُعْتَمِداً عَلَى قَوْسِهِ النَّبْعِ وَ رَفَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى إِلَى السَّمَاءِ لِلْمُبَاهَلَهِ وَ أَشْرَفَ (۵) النَّاسُ يَنْظُرُونَ وَ اصْفَرَّ لَوْنُ السَّيِّدِ وَ الْعَاقِبِ وَ زُلْزِلَا (۶) حَتَّى كَادَ أَنْ يَطِيشَ عُقُولُهُمَا فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ أَ نُبَاهِلُهُ قَالَ أَ وَ مَا عَلِمْتَ أَنَّهُ مَا بَاهَلَ قَوْمٌ قَطُّ نَبِيّاً فَنَشَأَ صَغِيرُهُمْ وَ بَقِيَ كَبِيرُهُمْ وَ لَكِنْ أَرِهِ أَنَّكَ غَيْرُ مُكْتَرِثٍ وَ أَعْطِهِ مِنَ الْمَالِ وَ السِّلَاحِ مَا أَرَادَ فَإِنَّ الرَّجُلَ مُحَارِبٌ وَ قُلْ لَهُ أَ بِهَؤُلَاءِ تُبَاهِلُنَا لِئَلَّا يَرَى أَنَّهُ قَدْ تَقَدَّمَتْ مَعْرِفَتُنَا بِفَضْلِهِ وَ فَضْلِ أَهْلِ بَيْتِهِ فَلَمَّا رَفَعَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ لِلْمُبَاهَلَهِ قَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ أَيُّ رَهْبَانِيَّهٍ (۷) دَارِكِ الرَّجُلَ فَإِنَّهُ إِنْ فَاهَ (۸) بِبُهْلَهٍ لَمْ نَرْجِعْ إِلَى أَهْلٍ وَ لَا مَالٍ فَقَالا يَا أَبَا الْقَاسِمِ أَ بِهَؤُلَاءِ تُبَاهِلُنَا قَالَ نَعَمْ هَؤُلَاءِ أَوْجَهُ مَنْ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ بَعْدِي إِلَى اللَّهِ وَجْهَهً وَ أَقْرَبُهُمْ إِلَيْهِ وَسِيلَهً قَالَ فَبَصْبَصَا يَعْنِي ارْتَعَدَا وَ كَرَّا وَ قَالا لَهُ يَا أَبَا الْقَاسِمِ نُعْطِيكَ أَلْفَ سَيْفٍ وَ أَلْفَ دِرْعٍ وَ أَلْفَ حَجَفَهٍ (۹) وَ أَلْفَ دِينَارٍ كُلَّ عَامٍ عَلَى أَنَّ الدِّرْعَ وَ السَّيْفَ وَ الْحَجَفَ عِنْدَكَ إِعَارَهٌ حَتَّى نَأْتِيَ مَنْ وَرَاءَنَا مِنْ قَوْمِنَا فَنُعْلِمَهُمْ بِالَّذِي رَأَيْنَا وَ شَاهَدْنَا فَيَكُونَ الْأَمْرُ عَلَى

۱- بالقله خ ل.

۲- فی الاختصاص: و موضع نهلهم.

۳- النمار خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص.

۴- قرطق خ ل. قرطف خ ل.

۵- و اشرأب خ ل. أقول: یوجد ذلک فی الاختصاص.

۶- فی الاختصاص: و کرا.

۷- استظهر المصنّف فی الهامش ان الصحیح: وا رهباناه.

۸- فی المصدر: ان فتح فاه ببهله.

۹- الحجفه بتقدیم المهمله: الترس من جلد بلا خشب.

مَلَاءٍ مِنْهُمْ فَإِمَّا الْإِسْلَامُ وَ إِمَّا الْجِزْيَهُ وَ إِمَّا الْمُقَاطَعَهُ فِی کُلِّ عَامٍ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله قَدْ قَبِلْتُ مِنْکُمَا أَمَا وَ الَّذِی بَعَثَنِی بِالْکَرَامَهِ لَوْ بَاهَلْتُمُونِی بِمَنْ تَحْتَ الْکِسَاءِ لَأَضْرَمَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ الْوَادِیَ نَاراً تَأَجَّجُ ثُمَّ سَاقَهَا (۱) إِلَی مَنْ وَرَاءَکُمْ فِی أَسْرَعَ مِنْ طَرْفِ الْعَیْنِ فَحَرَقَتْهُمْ (۲) تَأَجُّجاً فَهَبَطَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ الرُّوحُ الْأَمِینُ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ یُقْرِئُکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ لَکَ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی (۳) لَوْ بَاهَلْتَ بِمَنْ تَحْتَ الْکِسَاءِ أَهْلَ السَّمَاءِ وَ أَهْلَ الْأَرْضِ لَتَسَاقَطَتْ عَلَیْهِمُ السَّمَاءُ کِسَفاً مُتَهَافِتَهً وَ لَتَقَطَّعَتِ (۴) الْأَرَضُونَ زُبُراً سَائِحَهً (۵) فَلَمْ یَسْتَقِرَّ عَلَیْهَا (۶) بَعْدَ ذَلِکَ فَرَفَعَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَدَیْهِ حَتَّی رُئِیَ بَیَاضُ إِبْطَیْهِ ثُمَّ قَالَ عَلَی مَنْ ظَلَمَکُمْ حَقَّکُمْ وَ بَخَسَنِیَ الْأَجْرَ الَّذِی افْتَرَضَهُ اللَّهُ عَلَیْهِمْ فِیکُمْ بُهْلَهُ اللَّهِ تَتَابَعُ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ (۷).

ختص، الإختصاص أَبُو بَکْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ الْعَلَّافُ الْهَمْدَانِیُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُوسَی بْنِ شَاذَانَ الْبَزَّازِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِیدٍ الْبَزَّازِ وَ جَعْفَرٍ الدَّقَّاقِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَیْضِ بْنِ فَیَّاضٍ الدِّمَشْقِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ أَخِی عَبْدِ الرَّزَّاقِ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ بْنِ هَمَّامٍ الصَّنْعَانِیِّ عَنْ مَعْمَرِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْکَدِرِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ مِثْلَهُ. (۸)

**[ترجمه]مؤلف: سید بن طاووس رحمه اللّه علیه در کتاب سعد السعود می گوید: در کتاب: «تفسیر ما نزل من القران فی النبی صلی الله علیه و آله و اهل بیته» تألیف محمد بن عباس بن مروان، دیدم که او خبر مباهله را از طریق ۵۱ نفر از صحابه و غیر آنان آورده است. او آن را از ابوطفیل عامر بن واثله، و از جریر بن عبدالله سجستانی، و از ابو قیس مدنی و از ابو أویس مدنی... و از مجاهد، و از شهربن حوشب آن را روایت کرده است. و ما یک حدیث را که کامل ترین آن ها می باشد و در ابتدای فهرست ششم، جزء دوم قرار دارد، عیناً نقل می کنیم:

منکدر بن عبدالله، از پدرش روایت کرد که محمد بن منکدر برای ما از پدرش روایت کرد: هنگامی که دو اسقف نجران، سید و عاقب به همراه هفتاد سوار به نمایندگی از قومشان به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند، همراه آنان بودم که به ناگاه قاطر کرز که مسئول تأمین هزینه های آنان بود، با سر بر زمین واژگون شد و در پی این پیشامد، کرز گفت: آن که به نزدش می رویم، هلاک باد، و مقصودش از این سخن، پیامبر صلی الله علیه و آله بود. چون این سخن از او شنیده شد، همسفرش عاقب به اوگفت: نه او، که تو هلاک و نگونسار گردی. کرز پرسید: از چه رو چنین سخنی می گویی؟ گفت: چرا که تو خواستار هلاک پیامبر امّی، احمد شدی. کرز پرسید: بر اساس کدام علم و دانش، چنین سخن می گویی؟ عاقب پاسخ داد: آیا مصباح چهارم از وحی الهی به مسیح علیه السلام را نخوانده ای که می فرماید: «به بنی اسرائیل بگو که چه اندازه انسان های نادانی هستید! با عطر خود را خوشبو می سازید تا با آن در دنیا و در نزد اهل آن و در نزد خانواده تان از شما بوی خوش برآید و حال آن که شکم هایتان در نزد من چون لاشه مرداری گندیده است! ای بنی اسرائیل، به فرستاده من، آن پیامبر امّی و درس ناخوانده که در آخر الزمان ظهور می نماید ایمان آرید. او دارای چهره ای نورانی همانند ماه و شتری سرخ رنگ آکنده از نور و دارای پایداری و ثبات و چهره‌ای نیکو و لباسی زبر و درشت است. در نزد من، آقا و سرور پیشینیان و گرامی ترین نسل های حاضر و آینده به شمار می رود. از سنت من تبعیت می کند و به خاطر من صبر پیشه می سازد. به خاطر من با دست خود به مجاهدت با مشرکین می پردازد. پس بنی اسرائیل را به او بشارت ده و به آنان فرمان ده که او را بزرگ دارند و یاری اش کنند». عیسی عرض داشت: ای پروردگار پاک و منزه از هر عیب و کاستی، این بنده صالح کیست که بی آنکه او را دیده باشم قلبم به او عشق می ورزد؟ پروردگار پاسخ داد: «او از توست و تو از اویی. و او از جانب مادرت، داماد توست. فرزندانش اندک و همسرانش بسیار است. در مکه در مکانی که اساس اقامتگاه ابراهیم بود، سکونت می کند. نسل او از زنی

مبارک و پربرکت است که همتای مادرت در بهشت است. او را مقام و منزلتی والاست. چشمانش می خوابد، ولی قلبش بیدار است. هدیه می پذیرد، ولی صدقه را قبول نمی کند. او را حوضی است که از لبه زمزم تا انتهای شناخته شده غروب گاه خورشید امتداد می یابد. در آن حوض دو شراب مختلف از رحیق (شراب پاک و خالص) و تسنیم وجود دارد و قدح های آن به عدد ستارگان آسمان است. هر که از آن جرعه ای بنوشد، هرگز تشنه نمی گردد. چرا که من او را بر سایر پیامبران برتری بخشیده ام. سخنش با عملش و درون و نهانش با آشکار و پیدایش موافق و یکسان است. خوشا به حال او، و خوشا به حال اِمّت او! آنان که بر آیین او زندگی می کنند و بر اساس سنت او می میرند. و با اهل بیت او می پیوندند درحالی که ایمن و مؤمن و مطمئن و مبارک هستند. آن پیامبر در روزگار قحطی و خشکسالی می زید و مرا می خواند و با دعای او آسمان باران خود را چنان سیل آسا فرو می فرستد که اثر خیر و برکاتش در سراسر پهنه آن هویدا می گردد. و هر آنچه که دست او به کار آن پردازد را پر خیر و برکت قرار می دهم». عیسی علیه السلام عرض داشت: پروردگارا! نامش را بگو. فرمود: «او احمد و محمد، فرستاده من به سوی همه مخلوقات است و در میان آنان مقام و منزلت او از همه به من نزدیک تر و شفاعتش مخصوص تر است. تنها به آنچه من دوست دارم، فرمان می دهد و جز از آ نچه من از آن بیزارم، نهی نمی کند».

یارش به او گفت: چه زمانی ما را به حضور مردی با این صفات می بری؟ عاقب پاسخ داد: به سخنان او گوش می دهیم و در نشانه های او تأمل می نماییم. پس اگر همان پیامبر موعود بود، با او از در صلح و سازش در می آییم و با اموالمان او را از هم کیشان خود باز می داریم، به گونه ای که اصلاً وجود ما را احساس نکند. و اگر دروغگو باشد، خداوند ما را در برابر دروغ او بس است و ما را کفایت کند. همسفرش پرسید: اگر این نشانه ها را در او یافتی، چرا از او پیروی نمی کنی؟ گفت: آیا نمی بینی که این قوم با ما چگونه رفتار می کنند؟ آنان ما را بزرگ داشته اند و با اموال خود ما را توانگر ساخته اند و کنیسه ها برای ما برپاداشته اند و در آن کنیسه ها نام و یاد ما را بلندآوازه گردانیده اند. با این اوصاف چگونه به دینی راضی و خشنود گردیم که در آن فرد شریف و بزرگوار با انسان پست و فرومرتبه یکسان است؟ هنگامی که آنان وارد مدینه شدند، آن دسته از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله که آنان را دیدند، گفتند: در میان هیات های عرب، نمایندگانی زیباتر از اینان ندیده ایم، موهای آنان شانه کرده و مرتب است و جامه کتانی مخطط به تن دارند. رسول خدا صلی الله علیه و آله دور از مسجد بود و چون هنگام نماز آنان شد، در مسجد رسول خدا به سوی مشرق به پا خاستند تا نماز گزارند. با مشاهده این وضعیت، گروهی از اصحاب رسولخدا درصدد برآمدند که مانع از این کار آنان شوند. ولی رسول خدا در مسجد حاضر شد و فرمود: «آنان را رها کنید». و چون آنان نماز خود را به پایان بردند، کنار پیامبر صلی الله علیه و آله نشستند و با او به بحث و مناظره پرداختند و گفتند: ای ابوالقاسم، با حجت و دلیل با ما درباره عیسی مناظره کن. پیامبر فرمود: «او بنده و فرستاده خداست و کلمه او (حکم و اراده او) ست که آن را بر مریم فرو افکند و عیسی روحی از خداوند می‌باشد». یکی از مسیحیان گفت: نه، چنین نیست. بلکه او فرزند خدا و دومین آن دو نفر (خدا و پسر خدا) است. و دیگری گفت: نه، بلکه او سومین آن سه نفر یعنی پدر، پسر و روح القدس می باشد. و ما در قرآنی که بر تو نازل گشته است شنیده ایم که خدا می فرماید: ما به انجام رساندیم، ما قرار دادیم، ما آفریدیم. و اگر خدا یکی بود، باید می فرمود: آفریدم، قرار دادم، به انجام رساندم. چون این سخن گفته شد، وحی الهی بر پیامبر صلی الله علیه و آله فرود آمد و بر سینه او سوره آل عمران، تا ابتدای آیه شصت نازل گردید: «هرکه بعد از دانشی که در اختیار تو قرار گرفت با تو درباره عیسی به بحث و جدل پردازد، به آنان بگو: بیایید تا فرزندان ما و فرزندان شما، و زنان ما و زنان شما و جان های ما و جان های شما را فرا بخوانیم، سپس با یکدیگر مباهله کنیم و

لعنت پروردگار را بر دروغگویان قرار دهیم». رسول خدا صلی الله علیه و آله آنان را از نزول وحی الهی با خبر ساخت و این آیات را برای آنان تلاوت نمود. در این هنگام آنان به یکدیگر گفتند: به خدا سوگند که او برای شما دلیلی روشن و قاطع درباره یارتان(پیامبرتان) آورد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به آنان فرمود: «خداوند مرا فرمان داده است که با شما مباهله کنم». مسیحیان گفتند: اگر موعد مباهله فردا باشد، با تو مباهله می کنیم. سپس برخی از مسیحیان به یکدیگر گفتند: فردا با چه کسانی در مباهله با ما حاضر می شود؟ آیا با تعدادی زیاد از فرومایگان مردم به مباهله می آید و یا آ نکه اهل خود از افراد خالص پاک نهاد را در مباهله حاضر می گرداند؟ که آنان خویشاوندی نزدیکی با انبیاء دارند و محل مباهله و نفرین آنان هستند. و چون فردای آن روز در رسید، رسول خدا صلی الله علیه و آله درحالی به صبح درآمد که علی در سمت راست و حسن و حسین در سمت چپ او قرار داشتند و فاطمه سلام الله علیها نیز پشت سر آنان در حرکت بود و حله های نجرانی به تن داشتند و بر کتف رسول خدا صلی الله علیه و آله جامه ای قطوانی قرار داشت که نازک و زبر بود و ضخامت و لطافتی در آن وجود نداشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله میان دو درختی که آن جا بودند را جارو کرد و جامه قطوانی را بر روی آن دو درخت گستراند و آنان را زیر آن جامه داخل نمود و شانه چپ خود را درحالی که بر کمان نبعی خود تکیه می نمود، همراه آنان به زیر جامه برد و دست راست خود را برای مباهله به سوی آسمان بالا برد. مردم در آن مکان جمع شدند و نظاره گر این صحنه بودند. با مشاهده رفتار پیامبر، رنگ چهره سید و عاقب به زردی گرایید و لرزه بر اندام آنان افتاد، تا آنجا که نزدیک بود عقل خود را نیز از کف دهند و دیوانه گردند. یکی از آن دو، به یار خود گفت: آیا با او مباهله کنیم؟ یارش پاسخ داد: آیا نمی دانی که هرگز قومی با پیامبری به مباهله برنخاستند، مگر آ نکه اطفالشان بزرگ نشد و بزرگشان باقی نماند. ولی تو به او اینگونه وانمود کن که اهمیتی به این امر نمی دهی و هر آ نچه از مال و سلاح خواست در اختیار او قرار بده که او مردی جنگجو است. و به او بگو: آیا با این افراد با ما مباهله می کنی؟ تا متوجه نگردد که ما از فضل و برتری او و اهل بیتش آگاه گشته ایم. و چون پیامبر صلی الله علیه و آله دستش را برای لعن و نفرین به آسمان بلند نمود، یکی از آن دو به دوست خود گفت: رهبانیت نابود شد. خود را به او برسان که اگر کلمه ای از لعن و نفرین بر زبان او جاری گردد، به سوی اهل و مال بازنخواهیم گشت. بنابراین آن دو گفتند: ای ابوالقاسم، آیا با این افراد با ما مباهله می کنی؟ فرمود: «آری، اینان بعد از من وجیه ترین اهل زمین و نزدیک ترین آنان از نظر وسیله در نزد پروردگار هستند». با این سخن، آن دو به لرزه افتادند و بازگشتند و به او گفتند: ای ابوالقاسم، ما به تو در هر سال، هزار شمشیر و هزار زره و هزار سپر چرمین و هزار دینار می دهیم، با این شرط که زره ها و شمشیرها و سپرهای چرمین به صورت عاریه در نزد تو بماند تا ما به نزد قوم خود بازگردیم و آنان را از مشاهدات خود آگاه سازیم و کار با مشورت همگی آنان به انجام رسد. یا اسلام، یا جزیه و یا مقاطعه هر ساله. رسول خداصلی الله علیه و آله فرمود: «سخنتان را پذیرفتم، ولی سوگند به کسی که مرا با کرامت و بزرگی مبعوث داشت، اگر با من و کسانی که همراه من در زیر جامه(عبا) قرار داشتند مباهله می کردید، بی هیچ تردیدی، پروردگار وادی را بر شما آتشی شعله ور می گردانید و سپس در کوتاه تر از چشم برهم زدنی، آن را به سوی قوم و دیارتان می کشانید و آنان را به سختی، به آتش می کشید». در این هنگام جبرئیل روح الامین بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل گردید و عرض نمود: «ای محمد، پروردگار بر تو سلام می رساند و می فرماید: به عزت و جلالم سوگند، اگر به همراه آنان که زیر جامه(عبا) قرار داشتند، با اهل آسمان و زمین مباهله می کردی، بی هیچ شک و تردیدی آسمان پاره پاره می گردید و بر سر آنان فرو می ریخت و زمین ها تکه تکه می گشتند و شناور می شدند و

بعد از آن دیگر ثبات و سکون نمی یافتند». رسول خدا صلی الله علیه و آله دستانش را تا آنجا بالا برد که سفیدی زیر بغل او آشکار گردید. سپس فرمود: «بر آن که بر شما

و حق و حقوقتان ظلم کند، و اجر و پاداشی را که خداوند از برای شما بر آنان واجب ساخته است، از من کم کند، لعنت خدا تا روز قیامت برآنان استمرار یابد» - . سعدالسعود: ۹۴-۹۱ - .

کتاب الاختصاص: ابوبکرمحمد بن ابراهیم علّاف همدانی، از عبدالله بن محمد بن جعفر بن موسی بن شاذان بزاز.... از محمد بن کندر، از پدرش، از جدش همانند این حدیث را روایت کرده است - . الاختصاص: ۱۱۶-۱۱۲ - .

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه الوشیج هو ما التف من الشجر و الوشیجه عرق الشجره و لیف یفتل ثم یشد به ما یحمل و الوشیج جمع وشیجه وشجت العروق و الأغصان اشتبکت.

و فی القاموس الوشیج اشتباک القرابه و الواشجه الرحم المشتبکه و قال

۱- فی الاختصاص: «حتی یساقها» و فی المصدر: ثم یساقها.

۲- فی المصدر: «فیحرقهم» و فی الاختصاص: فاحرقتهم تأججا.

۳- زاد فی الاختصاص: و ارتفاع مکانی.

۴- و لقطعت خ ل.

۵- فی المصدر: سابحه.

۶- فی الاختصاص: فلم تستقر علیها.

۷- سعد السعود: ۹۱- ۹۴.

۸- الاختصاص: ۱۱۲- ۱۱۶. فیه: افترضه اللّه فیکم علیهم.

النمره کفرحه الحبره و شمله فیها خطوط بیض و سود و قال قطوان محرکه موضع بالکوفه منه الأکسیه.

و فی بعض النسخ قرطق بالقافین و فی بعضها قرطف بالفاء أخیرا فی القاموس القرطق کجندب لبس معروف معرب کرته و قال القرطف کجعفر القطیفه و قال النبع شجر القسی و السهام و قال البصیص الرعده و بصبص الکلب حرک ذنبه.

**[ترجمه]در النهایه گفت: «الوشیج»: درختان به هم تنیده. و«الوشیجه»: آوند درخت و لیفی که بافته می شود و به وسیله آن بار بسته می شود. و «الوشیج»: جمع «الوشیجه». «وشجت العروق و الأغصان»: آوندها و شاخه ها درهم تنیده شدند.

و در قاموس آمده است: «الوشیج»: نزدیکی خویشاوندی. و «الواشجه»: خویشاوندی نزدیک و در هم تنیده. و گفت: «النمره»: بر وزن فرحه: یعنی الحبره: ردای مخطط کتانی یا پنبه ای که در یمن بافند و جامه و ردایی که دارای خطوط سیاه و سفید باشد. وگفت: «قطوان» با تحریک: مکانی در کوفه که جامه های قطوانی به آنجا منسوب است. و در برخی نسخه ها : «قرطق» با دو قاف و در برخی دیگر «قرطف»: با فاء پایانی آمده است. در قاموس آمده است: «القرطق» بر وزن الجندب: لباس معروف که معرب کرته است. و گفت: «القرطف» بر وزن جعفر: بالاپوش مخملی. و گفت: «النبع»: درختی که از آن کمان و تیر سازند و گفت : «البصیص»: لرزش. و «بصبص الکلب»: سگ دمش را تکان داد.

**[ترجمه]

باب ۳۳ غزوه عمرو بن معدیکرب

الأخبار

«۱»

شا، الإرشاد: لما عاد رسول الله صلی الله علیه و آله من تبوک إلی المدینه قدم إلیه عمرو بن معدیکرب فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَسْلِمْ یَا عَمْرُو یُؤْمِنْکَ اللَّهُ مِنَ الْفَزَعِ الْأَکْبَرِ قَالَ یَا مُحَمَّدُ وَ مَا الْفَزَعُ الْأَکْبَرُ فَإِنِّی لَا أَفْزَعُ فَقَالَ یَا عَمْرُو إِنَّهُ لَیْسَ کَمَا تَظُنُّ وَ تَحْسَبُ إِنَّ النَّاسَ یُصَاحُ بِهِمْ صَیْحَهً وَاحِدَهً فَلَا یَبْقَی مَیِّتٌ إِلَّا نُشِرَ وَ لَا حَیٌّ إِلَّا مَاتَ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ یُصَاحُ بِهِمْ صَیْحَهً أُخْرَی فَیُنْشَرُ مَنْ مَاتَ وَ یَصُفُّوْنَ جَمِیعاً وَ تَنْشَقُّ السَّمَاءُ وَ تَهُدُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ هَدّاً وَ تَرْمِی النَّارُ بِمِثْلِ الْجِبَالِ شَرَراً فَلَا یَبْقَی ذُو رُوحٍ إِلَّا انْخَلَعَ قَلْبُهُ (۱) وَ ذَکَرَ ذَنْبَهُ وَ شُغِلَ بِنَفْسِهِ إِلَّا مَنْ (۲) شَاءَ اللَّهُ فَأَیْنَ أَنْتَ یَا عَمْرُو مِنْ هَذَا قَالَ أَلَا إِنِّی أَسْمَعُ أَمْراً عَظِیماً فَآمَنَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ (۳) وَ آمَنَ مَعَهُ (۴) مِنْ قَوْمِهِ نَاسٌ وَ رَجَعُوا إِلَی قَوْمِهِمْ ثُمَّ إِنَّ عَمْرَو بْنَ مَعْدِیکَرِبَ نَظَرَ إِلَی أُبَیِّ بْنِ عَثْعَثٍ الْخَثْعَمِیِّ فَأَخَذَ بِرَقَبَتِهِ ثُمَّ جَاءَ بِهِ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله (۵) فَقَالَ

۱- أی انتزع و زال عن مکانه.

۲- ما شاء اللّه خ ل.

۳- و برسوله خ ل.

۴- من معه خ ل.

۵- الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خ ل.

أَعْدِنِی (۱) عَلَی هَذَا الْفَاجِرِ الَّذِی قَتَلَ وَالِدِی فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَهْدَرَ (۲) الْإِسْلَامُ مَا کَانَ فِی الْجَاهِلِیَّهِ فانصرف عمرو مرتـدا فأغـار علی قوم من بنی الحـارث بن کعب و مضـی إلی قومه فاسـتدعی رسول الله صـلی الله علیه و آله علی بن أبی طالب علیهما السـلام و أمره علی المهاجرین و أنفـذه إلی بنی زبیـد و أرسل خالد بن الولید فی الأعراب و أمره أن یعمد لجعفی (۳) فإذا التقیا فأمیر الناس أمیر المؤمنین علیه السـلام فسار أمیر المؤمنین علیه السـلام و اسـتعمل علی مقـدمته خالـد بن سـعید بن العاص و اسـتعمل خالـد علی مقـدمته أبا موسـی الأشـعری فأما جعفی فإنها لما سـمعت بالجیش افترقت فرقتین فـذهبت فرقه إلی الیمن و انضـمت الفرقه الأـخری إلی بنی زبیـد فبلـغ ذلـک أمیر المـؤمنین علیه السـلام فکتب إلی خالـد بن الولیـد أن قف حیث أدرکـک رسولی فلم یقف فکتب إلی خالـد بن سـعید بن العـاص تعرض له حتی تحبسه فاعترض له خالـد حتی حبسه و أدرکه أمیر المؤمنین علیه السـلام فعنفه علی خلافه ثم سار حتی لقی بنی زبید بواد یقال له کثیر (۴) فلما رآه بنو زبید قالوا لعمرو کیف أنت یا با ثور إذا لقیک هـذا الغلام القرشـی فأخذ منک الأتاوه قال (۵) سیعلم إن لقینی قال و خرج عمرو فقال من یبارز فنهض إلیه أمیر المؤمنین علیه السـلام و قـام (۶) إلیه خالـد بن سـعید و قـال له دعنی یـا أبـا الحسن بأبی أنت و أمی أبارزه فَقَالَ لَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السـلام إِنْ کُنْتَ تَرَی أَنَّ لِی عَلَیْکَ طَاعَهً فَقِفْ مَکَانَکَ (۷) فوقف ثم برز إلیه أمیر المؤمنین علیه السـلام فصاح به صیحه فـانهزم عمرو و قتل أخاه (۸) و ابن أخیه و أخـذت امرأته رکانه بنت سـلامه و سبی منهم نسوان و انصـرف أمیر المؤمنین علیه السـلام و خلـف علی بنی زبیـد خالـد بن سـعید لیقبض صـدقاتهم و یـؤمن من عـاد إلیه من هرابهم مسـلما فرجع عمرو بن معدیکرب و استأذن علی

۱- اعدی فلانا علی فلان: نصره و اعانه و قواه.

۲- أبطله و أباحه.

۳- جعفی بن سعد العشیره: بطن من سعد العشیره من مذحج من القحطانیه.

۴- کثر خ ل. أقول: فی المصدر: کسر. و فی القاموس: کسر بالکسر: قری کثیره بالیمن.

۵- فقال خ ل.

۶- فقام خ ل.

۷- فی مکانک خ ل.

۸- اخوه خ ل.

خالد بن سعید فأذن له فعاد إلی الإسلام فکلمه (۱) فی امرأته و ولده فوهبهم له و قد کان عمرو لما وقف بباب خالد بن سعید وجد جزورا قد نحرت فجمع قوائهما ثم ضربها بسیفه فقطعها جمیعا و کان یسمی سیفه الصمصامه فلما وهب خالد بن سعید لعمرو امرأته و ولده وهب له عمرو الصمصامه و کان أمیر المؤمنین علیه السلام قد اصطفی من السبی جاریه فبعث خالد بن الولید بریده الأسلمی إلی النبی صلی الله علیه و آله و قال له تقدم الجیش إلیه فأعلمه بما فعل علی من اصطفائه الجاریه من الخمس لنفسه و قع فیه فسار بریده حتی انتهی إلی باب رسول الله صلی الله علیه و آله فلقیه عمر بن الخطاب فسأله عن حال غزوتهم و عن الذی أقدمه فأخبره أنه إنما جاء لیقع فی علی علیه السلام و ذکر له اصطفاءه الجاریه من الخمس لنفسه فقال له عمر امض لما جئت له فإنه سیغضب لابنته مما صنع علی علیه السلام فدخل بریده علی النبی صلی الله علیه و آله و معه کتاب من خالد بما أرسل به بریده فجعل یقرؤه و وجه رسول الله صلی الله علیه و آله یتغیر فقال بریده یا رسول الله إنک إن رخصت للناس فی مثل هذا ذهبت فیئهم فَقَالَ (۲) النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَیْحَکَ یَا بُرَیْدَهُ أَحْدَثْتَ نِفَاقاً إِنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام یَحِلُّ لَهُ مِنَ الْفَیْءِ مَا یَحِلُّ لِی إِنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ خَیْرُ النَّاسِ لَکَ وَ لِقَوْمِکَ وَ خَیْرُ مَنْ أُخَلِّفُ بَعْدِی لِکَافَّهِ أُمَّتِی یَا بُرَیْدَهُ احْذَرْ أَنْ تُبْغِضَ عَلِیّاً فَیُبْغِضَکَ اللَّهُ قال بریده فتمنیت أن الأرض انشقت لی فسخت فیها و قلت أعوذ بالله من سخط الله و سخط رسول الله (۳) یا رسول الله استغفر لی فلن أبغضن (۴) علیا أبدا و لا أقول فیه إلا خیرا فاستغفر له النبی صلی الله علیه و آله (۵).

عم، إعلام الوری: مثله مع اختصار. (۶)

**[ترجمه]الارشاد: هنگامی که رسول خداصلی الله علیه و آله از تبوک به مدینه بازگشت، عمرو بن معدی کرب به نزد او آمد. پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای عمرو! اسلام آور تا پروردگار تو را از هولناک ترین ترس ها در امان دارد». عمرو پاسخ داد: ای محمد! هولناک ترین ترس‌ها چیست؟ فرمود: «ای عمرو! آن بدانگونه که تو گمان می بری نیست. به راستی که بر مردم بانگی واحد زده می‌شود و بر اثر آن همه مردگان برانگیخته می گردند و همه زندگان می میرند، جز آنان که خدا خواهد. سپس بر آنان بانگ دیگری آورده می شود که در اثر آن مردگان برانگیخته می گردند و همگی به صف می ایستند و آسمان شکافته و زمین به لرزه می افتد و کوه ها با صدایی هولناک فرو می ریزند. آتش شراره هایی همانند کوه ها می پراکند و غیر از کسانی که اراده الهی بر آنان تعلق گیرد، هیچ جانداری باقی نماند جز آنکه قلبش از جای کنده شود و گناه خویش را به یاد آورد و مشغول نفس خویش گردد. پس ای عمرو! تو این امر را چگونه می بینی؟». پاسخ داد: بدان که من سخن از امری عظیم می شنوم. پس به خدا و رسولش ایمان آورد و جمعی از قومش نیز در پی او ایمان آوردند. و به همراه هم به سوی قومشان روان گردیدند. سپس عمرو بن معدی کرب، اُبیّ بن عثعث خثعمی را یافت و گردن او را گرفت و او را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آورد و گفت: «مرا بر این فرد فاجر که پدرم را کشته است قوی گردان (و مرا اجازه ده تا جان او را بستانم). رسول خداصلی الله علیه و آله فرمود: «اسلام آنچه را که در جاهلیت وجود داشت باطل گردانیده است». با این سخن، عمرو مرتد گشت و بازگشت و بر گروهی از بنی حارث بن کعب یورش برد و به سوی قوم خود روان گردید. در پی این حوادث، رسول خداصلی الله علیه و آله نیز علی بن ابی طالب علیه السلام را فرا خواند و او را به فرماندهی مهاجران گمارد و به سوی بنی زبید روانه داشت. و خالد بن ولید را نیز به همراه اعراب بادیه نشین راهی نمود و به او فرمان داد که آهنگ تیره (قبیله کوچک) جعفی کند و آ نگاه که او و علی بن ابی طالب علیه السلام به هم رسیدند، فرماندهی مردم از آن امیرالمومنین علیه السلام باشد. پس امیرالمؤمنین علیه السلام راهی گشت و خالد بن سعید بن عاص را بر طلیعه سپاه خود گماشت و خالد

نیز فرمانـدهی مقـدمه سپاه خود را به ابوموسـی اشـعری سـپرد. امـا قبیله کوچـک جعفی، هنگـامی که خبر گسـیل سـپاه رسول خداصلی الله علیه و آله را شنیدند، دو دسته شدند: گروهی راه یمن در پیش گرفتند و گروه دیگر به بنی زبید ملحق شدند. این خبر به امیرالمؤمنین علیه السـلام رسید و او را بر آن داشت که خطاب به خالد بن ولید چنین بنویسد: «هرجا که فرستاده ام به تو رسـید، توقف کن». ولی او باز نایسـتاد. پس علی علیه السـلام به خالد بن سعید بن عاص نوشت: «در پی او روان شو تا آنکه او را متوقـف سـازی». او نیز در پی خالـد حرکت نمـود و راه را بر او بست. هنگـامی که امیرالمؤمنین علیه السـلام به او رسـید، به خـاطر نافرمـانی، او را به سـختی مورد سـرزنش و ملامت قرار داد. سـپس حرکت نمود تا آن که در دره‌ای به نام «کثیر» به بنی زبید رسـید. هنگامی که آنان او را دیدند، به عمرو گفتند: ای اباثور! حال که این جوانک تازه به دوران رسیده قریش با تو رو در رو گردیـده و از تو باج و خراج می طلبـد، چه می خواهی بکنی؟ عمرو پاسـخ داد: آنگاه که رودر روی من ایسـتد، خواهد دانست. عمرو خـارج گردیـد و گفت: کیست که به همـاوردی من برخیزد؟ با این سـخن، امیرالمؤمنین علیه السـلام به سوی او شتـافت. ولی خالـد بن سـعید به نزد او رفت و گفت: یـا ابوالحسن! پـدر و مـادرم به فـدایت! بگـذار تا من به رویارویی او روم. امیرالمؤمنین علیه السـلام پاسـخ داد: اگر بر این بـاور هستی که بایـد از فرمان من اطاعت کنی، سـر جایت بایست. او نیز توقف نمود. سپس امیرالمؤمنین علیه السلام به مقابله شتافت و بر او فریادی سهمگین برآورد و عمرو مغلوب و متواری شد و علی علیه السـلام برادر و برادرزاده اش را مقتـول سـاخت و همسـرش رکـانه بنـت سـلامه و جمعی از زنـان آنـان را اسـیر سـاخت. و امیرالمـؤمنین علیـه السـلام خـود راه بـازگشت در پیش گرفـت و خالـد بـن سـعید را بر بنی زبیـد گمـارد تـا صـدقات آنـان را گردآوری کند و به او فرمان داد که آن دسته از فراریان آنان که اسلام آورده و به نزد او بازگردند را امان دهد. پس عمرو بن معدی کرب بازگشت و از خالد بن سعید اجازت حضور خواست. خالد نیز او را رخصت داد و عمرو بار دیگر اسلام آورد و با خالـد دربـاره همسر و فرزنـد خود به سـخن نشسـت و او نیز آنان را به عمرو بخشـید. عمرو هنگامی که بر در خالـد بن سـعید ایسـتاد، قربانی هایی را دید که ذبح شده بودند. او نیز دست و پاهای آنان را جمع کرد و با شمشـیرش که صمصامه نام داشت، چنـان ضـربه ای بر آن هـا وارد ساخت که همگی را قطع نمود. از آنجا که امیرالمؤمنین علیه السـلام از میان اسیران برای خود کنیزی انتخاب کرده بود، خالد بن ولید، بریده اسـلمی را به نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله روانه ساخت و به او گفت: جلوتر از سپاه حرکت کن و او را از کرده علی در اختیار کردن کنیز از میان اموال خمس آگاه ساز و درباره او بـدگویی کن. بریـده نیز حرکت نمود تـا آن که به در خـانه رسول خـدا صـلی الله علیه و آله رسـید. عمر بن خطاب او را دیـد و از او درباره جنگشان و کسی که او را به مدینه روانه داشته است، سؤال کرد. بریده به او گفت که او تنها برای بدگویی از علی علیه السلام آمده است و جریـان اقـدام او در برگزیـدن کنیزی برای خود از میـان اموال خمس را بـازگو نمود. عمر به او گفت: آنچه که به خـاطر آن آمـده ای را به انجام رسان که بی تردیـد او به خاطر دختر خود از کرده علی در خشم خواهـد شد. بریده به همراه نامه خالد بر پیامبر صـلی الله علیه و آله وارد شـد و شـروع به خوانـدن نامه کرد و رنگ چهره رسول خدا دگرگون گردید. بریده گفت: ای رسول خدا! اگر تو به مردم اجازه دهی که همانند علی رفتار کنند، چیزی از غنایم بر جای نمی ماند. پیامبر صـلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای بریده، وای بر تو! آیا دچار نفاق گشـته ای؟ به راستی که هرآ نچه از غنایم برای من حلال است، برای علی بن ابی طـالب نیز حلال می گردد. علی بن ابی طالب برای تو و قومت بهترین مردمان به شـمار می رود و برای امتم بهترین کسـی است که بعد از من جانشین من می گردد. ای بریده! از دشـمنی با علی بترس که (در این صورت) خداوند نیز تو را دشمن می دارد ». بریده می‌گوید: با خود آرزو کردم که زمین شکافته می گردید تا در آن فرو می رفتم و گفتم: ای رسول خدا، از خشم خـدا و خشم رسول خـدا به پروردگار پناه می برم. برایم اسـتغفار و طلب آمرزش کن که هرگز با علی دشـمنی نخواهم کرد و

درباره او جز نیکی نخواهم گفت. با این سخن، رسول خدا صلی الله علیه و آله برای او استغفار و طلب آمرزش الهی نمود - . الارشاد: ۸۳-۸۱ - .

اعلام الوری: با اختصار همانند آن را ذکر کرده است - . اعلام الوری: ۸۷ (ط ۱) و ۱۳۴. ط ۱ - .

**[ترجمه]

بیان

الأتاوه بالفتح الخراج.

**[ترجمه]«الاتاوه» با فتحه: خراج و مالیات.

**[ترجمه]

«۲»

فی الدیوان المنسوب إلی أمیر المؤمنین علیه السلام و شرحه أن عمرو بن معدی

ص: ۳۵۸

۱- و کلمه خ ل.

۲- فی المصدر: فقال له.

۳- و سخطک خ ل.

۴- فلن ابغض خ ل.

۵- الإرشاد: ۸۱- ۸۳.

۶- إعلام الوری: ۸۷ (ط ۱) و ۱۳۴. ط ۱.

كرب خاطب عليّا:

الآن حين تقلصت منک الکلی***إذ حر نارک فی الوقیعه یسطع

و الخیل لاحقه الأیاطل شزّب*** قب البطون ثنیها و الأقرع

یحملن فرسانا کراما فی الوغی*** لا ینکلون إذا الرجال تکعکع

إنی امرؤ أحمی حمای بعزّه*** و إذا تکون شدیده لا أجزع

و أنا المظفر فی المواطن کلها*** و أنا شهاب فی الحوادث یلمع

من یلقنی یلقی المنیه و الردی*** و حیاض موت لیس عنه مذیع (۱)

فاحذر مصاولتی و جانب موقفی*** إنی لدی الهیجا أضر و أنفع

(۲) فَأَجَابَهُ علیه السلام:

یَا عَمْرُو قَدْ حَمِیَ الْوَطِیسُ وَ أُضْرِمَتْ*** نَارٌ عَلَیْکَ وَ هَاجَ أَمْرٌ مُفْظَعٌ

وَ تَسَاقَتِ الْأَبْطَالُ کَأْسَ مَنِیَّهٍ*** فِیهَا ذَرَارِیحُ وَ سَمٌّ مُنْقَعٌ

فَإِلَیْکَ عَنِّی لَا یَنَالُکَ مَخْلَبِی*** فَتَکُونَ کَالْأَمْسِ الَّذِی لَا یَرْجِعُ

إِنِّی امْرُؤٌ أَحْمِی حِمَایَ بِعِزَّهٍ ***وَ اللَّهُ یَخْفِضُ مَنْ یَشَاءُ وَ یَرْفَعُ

إِنِّی إِلَی قَصْدِ الْهُدَی وَ سَبِیلِهِ*** وَ إِلَی شَرَائِعِ دِینِهِ أَتَسَرَّعُ

وَ رَضِیتُ بِالْقُرْآنِ وَحْیاً مُنْزَلًا*** وَ بِرَبِّنَا رَبّاً یَضُرُّ وَ یَنْفَعُ

فِینَا رَسُولُ اللَّهِ أُیِّدَ بِالْهُدَی*** فَلِوَاؤُهُ حَتَّی الْقِیَامَهِ یَلْمَعُ

(۳).

**[ترجمه]در دیوان منسوب به امیرالمؤمنین علیه السلام و شرح آن آمده است که عمرو بن معدی کرب، علی علیه السلام را خطاب قرار داد و گفت:

- اینک وقت آن رسیده است که کلیه هایت به هم برسد،

زیرا گرمی آتش جنگ برای سوزاندنت اوج گرفته است

– و اسبهای جنگی: دو ساله، کمرباریک، لاغراندام، و پیرتر، پشت هم در میدان حاضرند.

– این اسبها قهرمان جنگ و شخصیت‌های نبرد را به میدان می‌آورند و آنجا که مردان از رفتن بازمی‌مانند، این قهرمانان جنگ پیشروی می کنند.

– من مردی هستم که جنگ را با عزت شعله‌ور می‌سازم و از زیردستانم با احترام حمایت می کنم و آنگاه که جنگ اوج گرفت، اظهار عجز نمی کنم.

– من در تمامی نبردها پیروز و کامیاب شده‌ام و شهابی هستم که در حوادث می‌درخشم.

– هرکه به رویارویی من برخیزد، مرگ و ذلت و نشانه‌های مردن را ملاقات می کند و هیچ راه فراری برایش وجود ندارد.

– از استقامت من در جنگ بترس! از موضع من پرهیز کن، چون من در هنگامه جنگ به دشمن ضرر می‌زنم و به دوست، نفع می‌رسانم.

علی علیه السلام نیز در پاسخ به او فرمود:

– ای عمرو، تنور آهنین جنگ داغ شده است و آتشی برای تو شعله‌ور شده و حادثه خطرناکی پیش آمده است.

– و قهرمانان جنگ، جام مرگ را که در آن زهرهای گوناگون و سمّ کشنده است در دست دارند و به دشمنان خود مینوشانند.

– بنابراین از من دور شو، که به چنگال من گرفتار نگردی، که در این صورت چون دیروزی می‌شوی که آن را بازگشتی نیست.

– من مردی هستم که از زیردستان خود با احترام حمایت می‌کنم و خدا هر که را بخواهد فرومایه و خوار، و هرکه را بخواهد والا می گرداند.

– من در مسیر هدایت و راه آن و در طریق قوانین دین خدا با سرعت در حرکت هستم.

– و به قرآن به عنوان وحی نازل شده (پروردگار) و به پروردگارمان به عنوان خداوندی که سود و زیان در دست اوست، ایمان آوردم.

– رسول خدا صلی الله علیه و آله که راه راست به او نشان داده شده در میان ماست و و پرچم برافراشته او تا روز قیامت در اهتزاز خواهد بود.

**[ترجمه]

توضیح

تقلص انضم و انزوى و الوقيعه القتال و لحق لحوقا ضمر و الأيطل الخاصره و الشزب الضوامر و الأقب الضامر البطن و الثنى ما دخل فى الثالثه فى غير الإبل و فيها فى السادسه و الأقرع التام و التكعكع الجبن و الاحتباس و أذاع الناس ما فى الحوض شربوه و الوطيس التنور و التساقى أن يسقى كل منهما صاحبه و الذراح و الذروح بالضم دويبه حمراء منقوطه بسواد تطير و هى من السموم و الجمع ذراريح.

ص: ۳۵۹

۱- فى المصدر: ليس عنه مدفع.

۲- فى المصدر: أضر و أدفع.

۳- الديوان المنسوب إلى أمير المؤمنين عليه السلام: ۷۹ و ۸۰.

**[ترجمه]«تَقَلَص»: آن چیز در هم کشیده شد و به هم آمد.«الوقیعه»: نبرد. «لحق لحوقاً»: لاغر شد.«الأیطل»: تهیگاه، (از انسان: پهلو). «الشزّب» جمع «شازب»: لاغر. «الاقبّ»: دارای شکم لاغر. «الثنی»: حیوانی غیر از شتر که به سه سالگی، و شتری که به شش سالگی برسد. «الاقرع»: بالغ و کامل. «تکعکع»: ترس و بازایستادن. «أذاع الناس ما فی الحوض»: آن چه در حوض بود را نوشیدند. «الوطیس»: تنور. «التساقی»: هر یکی از دو هماورد، به دیگری آب یا جام مرگ بنوشاند. «الذراح» و «الذروح» با ضمه: حشره ای سرخ رنگ با نقاطی سیاه که پرواز می کند و از حشرات زهردار است. و جمع آن «ذراریح» است

**[ترجمه]

باب ۳۴ بعث أمیر المؤمنین علیه السلام إلی الیمن

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الوری بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً علیه السلام إِلَی الْیَمَنِ لِیَدْعُوَهُمْ إِلَی الْإِسْلَامِ وَ قِیلَ لِیُخَمِّسَ رِکَازَهُمْ وَ یُعَلِّمَهُمُ الْأَحْکَامَ وَ یُبَیِّنَ لَهُمُ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ وَ إِلَی أَهْلِ نَجْرَانَ لِیَجْمَعَ صَدَقَاتِهِمْ وَ یُقَدِّمَ عَلَیْهِ بِجِزْیَتِهِمْ.

وَ رَوَی الْحَاکِمُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَی عَمْرِو بْنِ شَاسٍ الْأَسْلَمِیِّ قَالَ: کُنْتُ مَعَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فِی جُمْلَةٍ (۱) فَجَفَانِی عَلِیٌّ علیه السلام بَعْضَ الْجَفَاءِ فَوَجَدْتُ عَلَیْهِ فِی نَفْسِی فَلَمَّا قَدِمْتُ الْمَدِینَهَ اشْتَکَیْتُهُ عِنْدَ مَنْ لَقِیتُهُ فَأَقْبَلْتُ یَوْماً وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جَالِسٌ فِی الْمَسْجِدِ فَنَظَرَ إِلَیَّ حَتَّی جَلَسْتُ إِلَیْهِ فَقَالَ یَا عَمْرَو بْنَ شَاسٍ لَقَدْ آذَیْتَنِی فَقُلْتُ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ رَاجِعُونَ أَعُوذُ بِاللَّهِ وَ الْإِسْلَامِ أَنْ أُوذِیَ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ مَنْ آذَی عَلِیّاً فَقَدْ آذَانِی وَ قَدْ کَانَ بَعَثَ قَبْلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَالِدَ بْنَ الْوَلِیدِ إِلَی أَهْلِ الْیَمَنِ یَدْعُوهُمْ إِلَی الْإِسْلَامِ فَلَمْ یُجِیبُوهُ قَالَ الْبَرَاءُ فَکُنْتُ مَعَ عَلِیٍّ علیه السلام فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنَ الْقَوْمِ خَرَجُوا إِلَیْنَا فَصَلَّی بِنَا عَلِیٌّ علیه السلام ثُمَّ صَفَّنَا صَفّاً وَاحِداً ثُمَّ تَقَدَّمَ بَیْنَ أَیْدِینَا فَقَرَأَ عَلَیْهِمْ کِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَسْلَمَتْ هَمْدَانُ کُلُّهَا فَکَتَبَ عَلِیٌّ علیه السلام إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا قَرَأَ الْکِتَابَ خَرَّ سَاجِداً ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ علیه السلام السَّلَامُ عَلَی هَمْدَانَ السَّلَامُ عَلَی هَمْدَانَ (۲).

أخرجه البخاری فی الصحیح.

وَ رَوَی الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: بَعَثَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْیَمَنِ قُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ تَبْعَثُنِی وَ أَنَا شَابٌّ أَقْضِی بَیْنَهُمْ وَ لَا أَدْرِی مَا الْقَضَاءُ قَالَ فَضَرَبَ بِیَدِهِ فِی صَدْرِی وَ قَالَ اللَّهُمَّ اهْدِ قَلْبَهُ وَ ثَبِّتْ

۱- فی خیله خ ل.

۲- فی المصدر: علی همدان السلام.

لِسَانَهُ فَوَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ مَا شَکَکْتُ فِی قَضَاءٍ بَیْنَ اثْنَیْنِ (۱).

**[ترجمه]اعلام الوری: رسول خدا صـلی الله علیه و آله، علی علیه السـلام را به یمن فرسـتاد تا مردمان آن دیار را به اسلام فرا بخوانـد. و گفته شـده است: او را برای گرفتن خمس و تعلیم احکـام و آگاه ساختن آنان از حلال و حرام اعزام داشت. و نیز او را به سوی مردمان نجران روانه داشت تا صدقات آنان را جمع آوری کند و جزیه پرداختی را به نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله ببرد. حاکم ابوعبدالله حافظ با اسـنادی روایی از عمرو بن شاس اسـلمی روایت کرده است که گفت: با گروهی از مردم، همراه علی بن ابی طـالب بودم و او با من کمی درشتی نمود و مرا آزرده خاطر ساخت. بنابراین هنگامی که وارد مـدینه گشـتم، با هر که مواجه گشـتم، زبان به شـکوه از او گشودم، تا آ نکه روزی روانه مسـجد شـدم. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله که در آن نشسته بـود به من نگریست تـا آن که کنـار او نشستم. فرمـود: «ای عمرو بن شـاس! تـو مرا آزرده ای». گفتم: «إنـالله و إنـا الیه راجعون»، به خدا و اسـلام پناه می جویم از این که رسول خدا صـلی الله علیه و آله را آزار دهم. فرمود: «هر که علی را بیازارد، مرا آزرده است».

رسول خدا پیش از او خالد بن ولید را به سوی اهل یمن روانه داشته بود تا آنان را به اسـلام فرا بخواند. ولی آنان دعوت او را نپذیرفته بودند. براء گفت: من همراه علی علیه السلام بودم و چون نزدیک قوم گشتیم، برای جنگ با ما خارج شدند. علی با ما نماز گزارد. سپس ما را در یک صف مرتب ساخت و در برابر ما پیش رفت و نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله را برای آنان خوانـد کـه در پی آن قـبیله همْـدان، همگی اسـلام آوردنـد و علی علیه السـلام نـامه ای برای رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله نگاشت، و چون پیامبر نامه را خوانـد به سـجده افتاد. سـپس سـرش را بالا آورد و فرمود: «سـلام بر همْـدان، سـلام بر همْـدان». بخاری این حدیث را در صحیح آورده است. و اعمش از عمرو بن مره، از ابوبختری، از علی علیه السلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صـلی الله علیه و آله مرا به یمن گسـیل داشت. گفتم: ای رسول خدا، مرا که جوانی بیش نیسـتم برای داوری میان آن ها اعزام می داری و حال آن که از حکم و داوری اطلاعی ندارم!. پیامبر صلی الله علیه و آله با دستش بر سینه ام زد و فرمود: «پروردگـارا، قلب او را هـدایت بخش و زبـانش را ثـابت گردان» و سوگنـد به آن که جانم در دست اوست، در داوری میان دو تن، هرگز به شک و تردید دچار نگشتم - . إعلام الوری با علام الهدی: ۸۰-۷۹، ط ۱ و ۱۳۷،ط ۲ - .

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ وَ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِیعاً عَنْ بَکْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ سُلَیْمَانَ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ أَهْدَی أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَرْبَعَهَ أَفْرَاسٍ مِنَ الْیَمَنِ فَقَالَ سَمِّهَا لِی فَقَالَ هِیَ أَلْوَانٌ مُخْتَلِفَهٌ فَقَالَ فَفِیهَا وَضَحٌ قَالَ نَعَمْ فِیهَا أَشْقَرُ بِهِ وَضَحٌ قَالَ فَأَمْسِکْهُ عَلَیَّ قَالَ وَ فِیهَا کُمَیْتَانِ أَوْضَحَانِ فَقَالَ أَعْطِهِمَا ابْنَیْکَ قَالَ وَ الرَّابِعُ أَدْهَمُ بَهِیمٌ قَالَ بِعْهُ وَ اسْتَخْلِفْ بِهِ نَفَقَهً لِعِیَالِکَ إِنَّمَا یُمْنُ الْخَیْلِ فِی ذَوَاتِ الْأَوْضَاحِ (۲).

**[ترجمه]کـافی: علی از پـدرش، از نوفلی، از سـکونی، از اباالحسن علیه السـلام روایت کرد و گفت: از او شـنیدم که فرمود: امیرالمؤمنین علیه السـلام از یمن چهـار اسب برای رسول خـدا هـدیه آورد. پیـامبر فرمود: «نیکوترین شان را برای من برگزین».

عرض داشت: آن ها در رنگ های مختلفی هستند. فرمود: «آیا در میان آن ها اسبی است که دست و پایش سفید باشد؟» عرض کرد: آری، در میان آن ها اسبی سرخ و زردگون وجود دارد که دست و پایش سفید است. فرمود: «آن را برای من نگاه دار». عرض داشت: و در میان آن ها دواسب سرخ سیاه گون با دست و پایی سفید هستند. فرمود: «آن دو را به دو پسرت بده». عرض داشت: و چهارمی اسبی سراپا سیاه است. فرمود: «آن را بفروش و نفقه خانواده ات را تأمین کن. که خجسته ترین و مبارک ترین اسب ها، آن هایی هستند که دست و پایی سفید دارند.» - . فروع الکافی ۲ : ۲۲۹-۲۲۸ - .

**[ترجمه]

«۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بَعَثَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْیَمَنِ وَ قَالَ لِی یَا عَلِیُّ لَا تُقَاتِلَنَّ أَحَداً حَتَّی تَدْعُوَهُ وَ ایْمُ اللَّهِ لَأَنْ یَهْدِیَ اللَّهُ عَلَی یَدَیْکَ رَجُلًا خَیْرٌ لَکَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَیْهِ الشَّمْسُ وَ غَرَبَتْ وَ لَکَ وَلَاؤُهُ یَا عَلِیُّ (۳).

**[ترجمه]کافی: علی از پدرش، از نوفلی، از سکونی، از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا به سوی یمن فرستاد و به من فرمود: «ای علی! با هیچ کس جنگ نمی کنی تا آ نکه او را دعوت کنی، که سوگند به خدا اگر پروردگار به دستان تو یک نفر را هدایت سازد، برای تو از آنچه خورشید بر آن طلوع و غروب می کند (همه دنیا و دارایی های آن) نیکوتر است و اگر او را وارثی نباشد، میراث و خطایش (بدهی اش) از آن تو خواهد بود. - . فروع الکافی: ۳۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

قوله صلی الله علیه و آله و لک ولاؤه أی لک میراثه إن لم یکن له وارث و علیک خطاؤه.

**[ترجمه]فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله : «ولک وَلاؤه»: یعنی اگر او را وارثی نباشد، میراث و خطایش (بدهی اش) از آن تو خواهد بود.

**[ترجمه]

«۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ الْفَضْلِ الْأَشْعَرِیِّ (۴) عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعَثَ عَلِیّاً علیه السلام إِلَی الْیَمَنِ فَقَالَ لَهُ وَ هُوَ یُوصِیهِ یَا عَلِیُّ أُوصِیکَ بِالدُّعَاءِ فَإِنَّ مَعَهُ الْإِجَابَةَ وَ بِالشُّکْرِ فَإِنَّ مَعَهُ الْمَزِیدَ وَ إِیَّاکَ عَنْ أَنْ تَخْفِرَ عَهْداً وَ تُعِینَ عَلَیْهِ وَ أَنْهَاکَ عَنِ الْمَکْرِ فَإِنَّهُ لا یَحِیقُ الْمَکْرُ

السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ وَ أَنْهَاکَ عَنِ الْبَغْيِ فَإِنَّهُ مَنْ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ (۵).

۱- إعلام الورى باعلام الهدى: ۷۹ و ۸۰ (ط ۱) و ۱۳۷ و ط ۲.

۲- فروع الكافى ۲: ۲۲۸ و ۲۲۹.

۳- فروع الكافى: ۳۳۵.

۴- فى المصدر: قال أبى المفضل: حدّثنا عبد الرزاق بن سليمان بن غالب الأزدىّ بارتاح قال: حدّثنى الفضل بن المفضل بن قيس بن رمانه الأشعرىّ سنه أربع و خمسين و مائتين و فيها مات قال: حدّثنى.

۵- المجالس و الاخبار: ۲۸. قوله: (اياك ان تخفر اه) فى المصدر الذى صححته على نسخه الملا خليل القزوينى مكرر. خفر فلانا: نقض عهده. غدر به.

**[ترجمه]امـالی طوسـی: امـام رضـا از پـدرانش علیهم السـلام روایت کرده است: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله، علی علیه السلام را به سوی یمن فرستاد و او را توصیه کرد و فرمود: «ای علی! تو را به دعا سفارش می کنم که همراه آن اجابت است. و تـو را بـه شـکرگزاری سـفارش می کنم که بـا آن ازدیـاد نعمت است و تـو را بر حـذر می دارم که عهـدی را بشـکنی و یـا بر شکسـتن عهـد یاری رسانی. و تو را از مکر و نیرنگ نهی می کنم، چرا که مکر شوم تنها اهل خود را گرفتار می سازد، و تو را از ظلم بر حذر می دارم که هر کس بر او ستم رود، خداوند به یاری اش بر خواهد خاست. - . المجالس و الاخبار: ۲۸ -

**[ترجمه]

«۵»

ص، قصـص الأنبياء عليهم السلام الصَّدُوقُ عَنِ ابْنِ مُوسَى عَنِ الْأَسَدِيِّ عَنِ النَّخَعِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَمْرِو بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْبَـاقِرِ عليه السـلام قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ صـلى الله عليه و آله عَلِيّاً إِلَى الْيَمَنِ فَانْفَلَتَ فَرَسٌ لِرَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَنَفَـحَ رَجُلًا (۱) فَقَتَلَهُ فَأَخَـذَهُ أَوْلِيَاؤُهُ وَ رَفَعُوا إِلَى عَلِيٍّ عليه السـلام فَأَقَامَ صَاحِبُ الْفَرَسِ الْبَيِّنَهَ أَنَّ الْفَرَسَ انْفَلَتَ مِنْ دَارِهِ فَنَفَـحَ الرَّجُلُ بِرِجْلِهِ فَأَبْطَلَ عَلِيٌّ عليه السـلام دَمَ الرَّجُلِ فَجَاءَ أَوْلِيَاءُ الْمَقْتُولِ مِنَ الْيَمَنِ إِلَى النَّبِيِّ صـلى الله عليه و آله يَشْـكُونَ عَلِيّاً فِيمَا حَكَمَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا إِنَّ عَلِيّاً ظَلَمَنَا وَ أَبْطَلَ دَمَ صَاحِبِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ عَلِيّاً لَيْسَ بِظَلَّامٍ وَ لَمْ يُخْلَقْ عَلِيٌّ لِلظُّلْمِ وَ إِنَّ الْوَلَايَهَ مِنْ بَعْدِى لِعَلِيٍّ وَ الْحُكْمَ حُكْمُهُ وَ الْقَوْلَ قَوْلُهُ لَـا يَرُدُّ حُكْمَهُ وَ قَوْلَهُ وَ وَلَـايَتَهُ إِلَّا كَـافِرٌ وَ لَا يَرْضَـى بِحُكْمِهِ وَ وَلَايَتِهِ إِلَّا مُؤْمِنٌ فَلَمَّا سَـمِعَ النَّاسُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ رَضِـينَا بِقَوْلِ عَلِيٍّ وَ حُكْمِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هُوَ تَوْبَتُكُمْ مِمَّا قُلْتُمْ (۲).

**[ترجمه]قصـص الانبیاء: امام باقر علیه السـلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله، علی علیه السلام را به یمن فرستاد و در این حین، اسب مردی از اهـل یمن گریخت و مردی را لگـد زد و او را کشت. در پی این اتفاق، اولیای دم مقتول، او را گرفتند و شکایت به نزد علی علیه السلام بردند. صاحب اسب دو شاهد آورد که اسب از خانه اش گریخته است و آن مرد را لگد زده است. بنـابراین علی علیه السـلام خون مرد را باطل شـمرد. در پی آن، اولیای دم مقتول از یمن به نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله آمدند تا از علی علیه السلام به خاطر حکمی که درباره آنان صادر کرده بود، شکایت کنند و گفتند: علی بر ما ستم روا داشت و خون خویشاوند ما را باطل ساخت. رسول خدا فرمود: «علی ستمگر نیست و برای ستم کردن نیز آفریده نشده است. و ولایت بعد از من از آن علی است و حکم، حکم او و سـخن، سخن اوست (حکم و سخن او حجت است)، و تنها کافرانند که حکم و سخن و ولایت او را نمی پذیرنـد و تنها مؤمنان به حکم و ولایت او راضـی و خشـنود می گردند». چون مردم کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله را شـنیدند، گفتند: ای رسول خدا! ما به گفته و حکم علی راضـی و خشـنود گشتیم. و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «این، توبه شما از سخنی است که گفتید».

**[ترجمه]

«۶»

یر، بصائر الـدرجات أَحْمَدُ بْنُ مُوسَـِى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَعْرُوفِ بِغَزَالٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْجُرْجَانِيِّ يَرْفَعُهُ إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَحْمَـدَ السَّلْمَانِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام قَالَ: دَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَوَجَّهَنِي إِلَى الْيَمَنِ لِأُصْلِحَ بَيْنَهُمْ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُمْ قَوْمٌ كَثِيرٌ وَ أَنَا شَابٌّ حَدَثٌ فَقَالَ لِي يَا عَلِيُّ إِذَا صِرْتَ بِأَعْلَى عَقَبَةِ فِيقَ (۳) فَنَادِ بِأَعْلَى صَوْتِكَ يَا شَجَرُ يَا مَدَرُ يَا ثَرَى مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُقْرِئُكُمُ السَّلَامَ قَالَ فَذَهَبْتُ فَلَمَّا صِرْتُ بِأَعْلَى عَقَبَةِ فِيقَ (۴) أَشْرَفْتُ عَلَى الْيَمَنِ فَإِذَا هُمْ بِأَسْرِهِمْ مُقْبِلُونَ نَحْوِي مُشْرِعُونَ أَسِنَّتَهُمْ مُتَنَكِّبُونَ قِسِيَّهُمْ شَاهِرُونَ سِلَاحَهُمْ فَنَادَيْتُ بِأَعْلَى صَوْتِي يَا شَجَرُ يَا مَدَرُ يَا ثَرَى مُحَمَّدٌ صلى الله عليه و آله يُقْرِئُكُمُ السَّلَامَ قَالَ فَلَمْ يَبْقَ شَجَرَةٌ وَ لَا مَدَرَةٌ وَ لَا ثَرًى إِلَّا ارْتَجَّتْ بِصَوْتٍ وَاحِدٍ وَ عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ فَاضْطَرَبَتْ قَوَائِمُ الْقَوْمِ وَ ارْتَعَدَتْ رُكَبُهُمْ وَ وَقَعَ السِّلَاحُ مِنْ أَيْدِيهِمْ وَ أَقْبَلُوا مُسْرِعِينَ فَأَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَ انْصَرَفْتُ (۵).

۱- نفحت الدابّه الرجل ضربته بحد حافرها.

۲- قصص الأنبياء: مخطوط. و ليست عندى نسخته.

۳- افيق خ ل.

۴- افيق خ ل.

۵- بصائر الدرجات: ۱۴۵ و ۱۴۶.

**[ترجمه]بصائرالـدرجات: اميرالمؤمنين على بن ابى طالب عليه السـلام فرمود: رسول خدا صـلى الله عليه و آله مرا فرا خواند و به يمن گسيل داشت تـا ميان آنان سازش برقرار سازم. به او گفتم: اى رسول خـدا! آنان مردمانى بسيار و من جوانى نورسـيده هسـتم. فرمـود: «اى على! چون به بلنـدترين گردنه فيق رسـيدى، بـا رسـاترين صـدا، بانـگ برآور: اى درخت و اى كلوخ و اى خـاك! فرسـتاده خـدا محمـد، به شـما سـلام مى رسانـد». فرمود: پس من (به آنجـا) رفتم و هنگامى كه بر بلنـدترين گردنه فيق رسـيدم، بر يمن مشـرف شـدم و به ناگـاه با آنان مواجه شـدم كه همگى با نيزه هايى كه به سوى من هـدف گرفته شـده بود و كمان هايى بر دوش و سـلاح هايى از نيام بركشـيده، به سوى من رواننـد و من با رساترين صـدا، بانگ برآوردم: اى درخت! و اى كلوخ! و اى خـاك! محمـد به شـما سـلام مى رسانـد. و درخت و كلوخ و خاكى باقى نمانـد مگر آ نكه يك صـدا به لرزه افتادنـد و گفتنـد: بر رسول خـدا محمـد و بر تو سـلام و درود. با اين اتفاق،، دست و پاى آن قوم و زانوانشان به لرزه درآمـد و سلاح از كف برافكندنـد و با شـتاب پيش آمدنـد و ميان آنان اصـلاح (سازش) برقرار ساختم و بازگشـتم - . بصائرالـدرجات: ۱۴۵-۱۴۶ - .

**[ترجمه]

بيان

قال الفيروزآبادى أفيق كأمير قريه بين حوران و الغور و منه عقبه أفيق و لا تقل فيق و أشرعت الرمح قبله سددت و تنكب القوس ألقاها على منكبه.

أقول: سيأتى بأسانيد فى أبواب معجزات أمير المؤمنين.

**[ترجمه]فيروزآبادى گفت: «أفيق» بر وزن امير: قريه اى ميان حوران و غور است و گفته است: گردنه: «أفيق» صحيح است نه «فيق». و «أشرعت الرمح قبله» : نيزه را به سوى او نشانه رفتم. و «تنكّب القوس»: كمان را بر شانه خود انداخت.

مؤلف: اين ماجرا با اسنادهاى روايى در ابواب متعلق به معجزات اميرالمؤمنين عليه السلام خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۷»

شا، الإرشاد مِنْ فَضَائِلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ مَا أَجْمَعَ عَلَيْهِ أَهْلُ السِّيرَهِ أَنَّ النَّبِيَّ صـلى الله عليه و آله بَعَثَ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى أَهْلِ الْيَمَنِ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ وَ أَنْفَذَ مَعَهُ جَمَاعَهً مِنَ الْمُسْلِمِينَ فِيهِمُ الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ أَقَامَ خَالِدٌ عَلَى الْقَوْمِ سِتَّهَ أَشْهُرٍ يَدْعُوهُمْ فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ فَسَاءَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله فَدَعَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ أَمَرَهُ أَنْ يُقْفِلَ خَالِداً وَ مَنْ مَعَهُ وَ قَالَ لَهُ إِنْ أَرَادَ أَحَدٌ مِمَّنْ مَعَ خَالِدٍ أَنْ يُعَقِّبَ مَعَكَ فَاتْرُكْهُ قَالَ الْبَرَاءُ فَكُنْتُ مِمَّنْ (۱) عَقَّبَ مَعَهُ فَلَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَى أَوَائِلِ أَهْلِ الْيَمَنِ وَ بَلَغَ الْقَوْمَ الْخَبَرُ فَجَمَعُوا (۲) لَهُ فَصَلَّى بِنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام الْفَجْرَ ثُمَّ تَقَدَّمَ بَيْنَ أَيْدِينَا فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَرَأَ عَلَى الْقَوْمِ كِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله فَأَسْلَمَتْ هَمْدَانُ كُلُّهَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ وَ كَتَبَ بِذَلِكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام

إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا قَرَأَ كِتَابَهُ اسْتَبْشَرَ وَ ابْتَهَجَ وَ خَرَّ سَاجِداً شُكْراً لِلَّهِ تَعَالَى ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ وَ جَلَسَ (۳) وَ قَالَ السَّلَامُ عَلَى هَمْدَانَ (۴) ثُمَّ تَتَابَعَ بَعْدَ إِسْلَامِ هَمْدَانَ أَهْلُ الْيَمَنِ عَلَى الْإِسْلَامِ (۵).

د، العدد القويه عن البراء بن عازب مثله. (۶)

**[ترجمه]الارشاد: بنا به اجماع سیره نویسان، از فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام آن بود که پیامبر صلی الله علیه و آله خالد بن ولید را به سوی اهل یمن فرستاد تا آنان را به اسلام دعوت کند و گروهی از مسلمانان از جمله براء بن عازب رحمه‌اللّه را همراه او ساخت. و خالد شش ماه نزد آن قوم توقف کرد و آنان را به اسلام دعوت کرد، ولی هیچ کس دعوت او را نپذیرفت، و این امر رسول خدا صلی الله علیه و آله را آزرد و او نیز امیرالمؤمنین علیه السلام را فرا خواند و به او فرمان داد تا خالد و همراهان او را بازگرداند، و به او فرمود: «اگر از همراهان خالد، کسی خواستار همراهی ات شد، او را اجازه همراهی ده». براء گفت: از کسانی بودم که در پی او رفتم و چون به نخستین دسته های مردم یمن رسیدیم و این خبر به آنان رسید، برای او گرد آمدند. چون علی بن ابی طالب علیه السلام با ما نماز صبح را اقامه کرد، پیشاپیش ما قرار گرفت و حمد و ثنای الهی به جای آورد و نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله را برای آنان خواند و در پی آن تمامی قبیله هَمْدان در یک روز اسلام آورد و امیرالمؤمنین علیه السلام دراین باره نامه ای برای رسول خدا صلی الله علیه و آله نگاشت. و چون پیامبر صلی الله علیه و آله نامه او را خواند، شادمان و خرم شد و برای شکرگزاری از خداوند متعال به سجده درافتاد. سپس سرش را بالا آورد و نشست و فرمود: «سلام بر همدان» و بعد از اسلام آوردن قبیله همدان، اهل یمن پیاپی در اسلام وارد شدند - . الارشاد: ۳۱ - .

العدد: از براء بن عازب همانند آن را نقل کرده است.

**[ترجمه]

بیان

القفول الرجوع و أقفله رده و أرجعه.

أقول: و ذكر ابن الأثير فی الكامل هذه القصه فی وقائع السنه العاشره نحوا مما ذكره المفيد رحمه الله.

ص: ۳۶۳

۱- فیمن عقب خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۲- تجمعوا خ ل. أقول: فی المصدر فتجمعوا.

۳- فجلس خ ل.

۴- السلام علی همدان خ، أقول: لم یکرر ذلک فی المصدر.

۵- إلی الإسلام خ ل. الإرشاد: ص ۳۱.

۶- العدد: مخطوط. لم نجد نسخته إلی الآن.

**[ترجمه]القفول: بازگشتن، و أقفله: او را بازگرداند.

مؤلف: ابن اثير در «الكامل» اين داستان را در ميان وقايع سال دهم همانند نقل مفيد(ره) آورده است.

**[ترجمه]

باب ۳۵ قدوم الوفود على رسول الله صلى الله عليه و آله و سائر ما جرى إلى حجه الوداع

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الورى قال بعد ذكر نزول براءه ثم قدم على رسول الله صلى الله عليه و آله عروه بن مسعود الثقفى مسلما و استأذن رسول الله صلى الله عليه و آله فى الرجوع إلى قومه فقال إنى أخاف أن يقتلوك فقال إن وجدونى نائما ما أيقظونى فأذن له رسول الله صلى الله عليه و آله فرجع إلى الطائف و دعاهم إلى الإسلام و نصح لهم فعصوه و أسمعوه الأذى حتى إذا طلع الفجر قام فى غرفه من داره فأذن و تشهد فرماه رجل بسهم فقتله و أقبل بعد قتله من وفد ثقيف بضعه عشر رجلا هم أشراف ثقيف فأسلموا فأكرمهم رسول الله صلى الله عليه و آله و حباهم و أمر عليهم عثمان بن أبى العاص بن بشر (۱) و قد كان تعلم سورا من القرآن و قد ورد فى الخبر عنه أنه قال قلت يا رسول الله إن الشيطان قد حال بين صلاتى و قراءتى قال ذَاكَ شَيْطَانٌ يُقَالُ لَهُ خَنْزَبٌ فَإِذَا خَشِيتَ فَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْهُ وَ اتْفُلْ عَنْ يَسَارِكَ ثَلَاثاً قال ففعلت فأذهب الله عنى- رواه مسلم فى الصحيح.

فلما أسلمت ثقيف ضربت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله وفود العرب فدخلوا فى دين الله أفواجا كما قال الله سبحانه (۲) فقدم عليه صلى الله عليه و آله عطارد بن حاجب بن زراره فى أشراف من بنى تميم منهم الأقرع بن حابس و الزبرقان بن بدر و قيس بن عاصم و عيينه بن حصن الفزارى و عمرو بن الأهتم و كان الأقرع و عيينه شهدا مع رسول الله صلى الله عليه و آله فتح مكه و حنينا و الطائف فلما قدم وفد تميم دخلا معهم فأجارهم رسول الله و أحسن جوارهم و ممن قدم عليه وفد بنى عامر فيهم عامر

۱- فى المصدر: (بشير) و هو وهم.

۲- فى سوره النصر.

بن الطفيل و أربد بن قيس أخو لبيد بن ربيعه لأمه و كان عامر قد قال لأربد إنى شاغل عنك وجهه فإذا فعلته فأعله بالسيف فلما قدموا عليه قال عامر يا محمد خالنى (۱) فقال لا ـ حتى تؤمن بالله وحده قالها مرتين فلما أبى عليه رسول الله قال و الله لأملأنها عليك خيلا ـ حمرا و رجالا فلما ولى قال رسول الله صلى الله عليه و آله اللَّهُمَّ اكْفِنِی عَامِرَ بْنَ الطُّفَیْلِ فلما خرجوا قال عامر لأربد أين ما كنت أمرتك به قال و الله ما هممت بالذى أمرتنى به إلا دخلت بينى و بين الرجل أ فأضربك بالسيف و بعث الله على عامر بن الطفيل فى طريقه ذلك الطاعون فى عنقه فقتله فى بيت امرأه من سلول و خرج أصحابه حين واروه إلى بلادهم و أرسل الله على أربد و على جمله صاعقه فأحرقتهما.

و فى كتاب أبان بن عثمان أنهما قدما على رسول الله صلى الله عليه و آله بعد غزوه بنى النضير قال و جعل يقول عامر عند موته أ غده (۲) كغده البكر و موت فى بيت سلوليه قال وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ علیه السلام قَالَ فِی عَامِرٍ وَ أَرْبَدَ اللَّهُمَّ أَبْدِلْنِی بِهِمَا فَارِسَیِ الْعَرَبِ فقدم عليه زيد بن مهلهل الطائى و هو زيد الخيل و عمرو بن معديكرب.

و ممن قدم على رسول الله وفد طيئ فيهم زيد الخيل و عدى بن حاتم فعرض عليهم الإسلام فأسلموا و حسن إسلامهم و سماه رسول الله صلى الله عليه و آله زيد الخير و قطع له أرضين معه (۳) و كتب له كتابا فلما خرج زيد من عند رسول الله صلى الله عليه و آله راجعا إلى قومه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنْ یَنْجُ زَیْدٌ مِنْ حُمَّی الْمَدِینَهِ أَوْ مِنْ أُمِّ مِلْدَمٍ

۱- يروى ذلك بكسر اللام مخففه: و بتشديدها مكسوره، فالاول معناه تفرد لى خاليا حتّى احدثك، و الثانى معناه اتخذنى خليلا و صديقا.

۲- الغده: داء يصيب البعير فى حلقه فيموت منه. و البكر: الفتى من الإبل و سلول:

۳- فى المصدر: و قطع له ارضين و كتب له و فى الطبعه الثانيه: و قطع له فيدا و ارضين معه و كتب له.

فلما انتهى من بلد نجد إلى ماء يقال له قرده (۱) أصابته الحمى فمات بها و عمدت امرأته إلى ما كان معه من الكتب فأحرقتها.

و ذكر محمد بن إسحاق أن عدى بن حاتم فر و أن خيل رسول الله صلى الله عليه و آله قد أخذوا أخته فقدموا بها على رسول الله صلى الله عليه و آله و أنه من عليها و كساها و أعطاها نفقه فخرجت مع ركب حتى قدمت الشام و أشارت على أخيها بالقدوم فقدم و أسلم و أكرمه رسول الله و أجلسه على وساده رمى بها إليه بيده. (۲).

**[ترجمه]اعلام الورى: بعد از ذكر داستان نزول سوره برائت گفت: سپس عروه بن مسعود ثقفى اسلام آورد و به نزد رسول خدا صلى الله عليه و آله آمد و از او در بازگشت به سوى قومش رخصت خواست. پيامبر فرمود: «من از آن بيم دارم كه آنان تو را بكشند». او گفت: اگر مرا در خواب بيابند، بيدارم نمى سازند (به من آزارى نمى رسانند). بنابراين رسول خدا صلى الله عليه و آله به او اجازه داد تا بازگردد و او به طائف برگشت و آنان را به اسلام فرا خواند و نصيحتشان نمود. ولى آنان از او سرپيچى و نافرمانى كردند و او را آزردند. تا آنكه چون سپيده دميد، در اتاقى از خانه اش برخاست و اذان و شهادتين سر داد و در اين حين مردى او را هدف تير قرار داد و به قتل رساند. بعد از قتل او، ده نفر و اندى مرد، از بزرگان ثقيف به نمايندگى قومشان نزد رسول خدا صلى الله عليه و آله آمدند و اسلام آوردند. رسول خدا صلى الله عليه و آله نيز آنان را بزرگ داشت و احترام نمود و به آنان عطايايى اهدا كرد و عثمان بن ابى العاص بن بشر را كه سوره هايى از قرآن را فرا گرفته بود، به رياست آنان برگمارد. و در خبر درباره او آمده است كه گفت: به رسول خدا صلى الله عليه و آله عرض كردم: شيطان ميان نماز و قرائت من حايل مى گردد. پيامبر صلى الله عليه و آله فرمود: «به آن شيطان خنزب گفته مى شود و هر گاه از او بيمناك گشتى، از شر او به خداوند پناه جوى و از سمت چپ سه بار آب دهان بينداز.» گفت: من چنين كردم و خداوند آن را از من زايل گردانيد. و اين را مسلم در صحيح خود آورده است.

هنگامى كه ثقيف اسلام آورد، نمايندگان مردمان عرب به نزد رسول خداصلى الله عليه و آله آمدند و طبق گفته پروردگار، گروه گروه در دين خدا داخل گشتند. و عطارد بن حاجب بن زراره با جمعى از بزرگان بنى تميم از جمله: أقرع بن حابس، زبرقان بن بدر، قيس بن عاصم، عيينه بن حصن فرازى، و عمرو بن اهتم به خدمت رسول خدا صلى الله عليه و آله رسيد. البته اقرع و عيينه در فتح مكه و جنگ حنين و طائف نيز همراه رسول خدا صلى الله عليه و آله بودند و به همراه نمايندگان بنى‌تميم به حضور رسول خدا صلى الله عليه و آله رسيدند. او نيز آنان را به نيكى امان داد. و از ديگر افرادى كه به حضور او رسيدند: نمايندگان بنى عامر از جمله: عامر بن طفيل، و اربد بن قيس، برادر مادرى لبيد بن ربيعه بودند. و عامر به اربد گفته بود: من توجه او را از تو به سوى خود معطوف مى كنم و چون چنين كردم، شمشير را بر وى فرود آر. و هنگامى كه به حضور او رسيدند، عامر گفت: اى محمد! به تنهايى با من خلوت كن تا با تو سخن بگويم، پيامبر صلى الله عليه و آله فرمود: «نه، مگر آن كه به يكتايى پروردگار ايمان آورى». عامر آن خواسته را دو بار بر زبان راند و هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله از پذيرش خواسته او امتناع كرد، گفت: به خدا سوگند كه ميدان جنگ را بر ضد تو، مملو از اسبانى سرخ موى و مردان(جنگى) مى سازم. و هنگامى كه روى برگرداند، رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: «پروردگارا، مرا از عامر بن طفيل آسوده ساز». هنگامى كه آنان خارج گشتند، عامر به اربد گفت: فرمانى كه به تو دادم چه شد؟ گفت: به خدا سوگند هرگاه درصدد اجراى فرمان تو برآمدم، ميان من و او قرار گرفتى. آيا شمشير را بر تو فرود مى آوردم؟ و خداوند در راه، طاعون را بر عامر بن طفيل فرو فرستاد كه او را در خانه زنى از قوم سلول از پاى درآورد و يارانش بعد از دفن او به سرزمين خود بازگشتند و خداوند

اربد و شترش را گرفتار صاعقه ساخت و آن دو را به آتش کشاند.

و در کتاب ابان بن عثمان آمده است: آن دو بعد از غزوه بنی نضیر نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و عامر در هنگام مرگش می گفت: چه بلا- و ننگی فراتر از بیماری چون طاعون شتر جوان و جان دادن در خانه زنی سلولی متصوّر است؟ گفت: و رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره عامر و اربد فرموده بود: «بارالها، برای من دو سوار جنگاور عرب را جایگزین آن دو ساز» و بعد از این سخن، زید بن مهلهل طائی معروف به زیدالخیل (زید سوار کار)، و عمرو بن معدی کرب به حضور وی آمدند.

و از دیگر کسانی که به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله رسیدند، نمایندگان قبیله طیّی از جمله: زیدالخیل، و عدّی بن حاتم بودند و او اسلام را بر آنان عرضه داشت و آنان به نیکی اسلام را پذیرفتند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله زیدالخیل را زیدالخیر نامید و دو قطعه زمین خود را به او بخشید و نامه ای برای او نگاشت. و هنگامی که زید از نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله خارج گردید و به سوی قوم خود بازگشت، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: چه نیکو بود اگر زید از تب مدینه یا از أم ملدم نجات می‌یافت و (به منزل می رسید). و زید چون در سرزمین نجد به آبی به نام قرده رسید، تبی بر او عارض گشت که از آن جان سپرد و همسرش نوشته هایی را که همراه او بود، برداشت و آن ها را به آتش کشید.

و محمد بن اسحاق آورده است: عدی بن حاتم گریخت و سپاهیان رسول خدا صلی الله علیه و آله خواهرش را گرفتند و او را به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آوردند که بر او منت نهاد و او را پوشاند و خرجی اش را تأمین کرد و و او با کاروانیان خارج گردید و به شام رسید و برادرش را به حضور در نزد پیامبر صلی الله علیه و آله ترغیب نمود. در نتیجه او به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسید و اسلام آورد و رسول خدا او را اکرام نمود و با دست خویش، پشتی را در پشت او قرار داد.

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه فی حدیث الصلاه ذلک شیطان یقال له خنزب قال أبو عمر و هو لقب له و الخنزب قطعه لحم منتنه و یروی بالکسر و الضم قوله خالنی أمر من المخاله و هی المحبه الخالصه و أم ملدم کنیه الحمی و لعل التردید (۳) من الراوی أو المراد نوع منها.

**[ترجمه]درباره حدیث نماز: «آن شیطان خنزب نام دارد»، در النهایه آمده است: ابوعمرو گفت: آن لقب او بوده است و «الخنزب» به قطعه گوشت گندیده گفته می شود و با کسره و ضمّه روایت شده است. سخنش: «خالّنی»: فعل امر از «مخالّه» به معنی محبت خالص است. و «اُمّ ملدم» کنایه از تب می‌باشد. و امکان دارد که این تردید از جانب راوی باشد یا آ نکه مقصود نوعی از تب باشد.

**[ترجمه]

«۲»

أقول: قال فی المنتقی فی سیاق حوادث السنه التاسعه و فیها قدم علی رسول الله صلی الله علیه و آله کتاب ملوک حمیر مقدمه من تبوک و رسولهم إلیه بإسلامهم الحارث بن عبد کلال و نعیم بن کلال (۴) و غیرهما.

و فیها رجم رسول الله صلی الله علیه و آله الغامدیه

عَنْ بَشِیرِ بْنِ الْمُهَاجِرِ (۵) عَنْ أَبِیهِ قَالَ: کُنْتُ جَالِساً عِنْدَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَجَاءَتْهُ امْرَأَهٌ مِنْ غَامِدٍ فَقَالَتْ یَا نَبِیَّ اللَّهِ إِنِّی قَدْ زَنَیْتُ وَ أُرِیدُ (۶) أَنْ تُطَهِّرَنِی فَقَالَ لَهَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله ارْجِعِی فَلَمَّا کَانَ مِنَ الْغَدِ أَتَتْهُ فَاعْتَرَفَتْ عِنْدَهُ بِالزِّنَا فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّی قَدْ زَنَیْتُ وَ أُرِیدُ (۷)

۱- فی المصدر المطبوع جدیدا و سیره ابن هشام: فرده بالفاء.

۲- إعلام الوری: ۷۷ و ۷۸ (ط ۱) و ۱۳۳ و ۱۳۴ ط ۲ و فی سیره ابن هشام: و جلس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بالارض، فقال عدی: قلت فی نفسی: و اللّه ما هذا بامر ملک.

۳- یدل علی ذلک قول ابن إسحاق بعد ما نقل قوله صلّی اللّه علیه و آله. «ان ینج زید من حمی المدینه فانه» قال: قد سماها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله باسم غیر الحمی و غیر أم ملدم فلم یثبته.

۴- الصحیح: و نعیم بن عبد کلال کما فی المصدر و غیره، و اجمل المصنّف کلام الکازرونی و لم یذکر البقیه، و هم: النعمان قیل ذی رعین و همدان و معافر.

۵- عبد اللّه بن بریده عن أبیه.

۶- فی المصدر: و أنا ارید.

۷- فی المصدر: و أنا ارید.

أَنْ تُطَهِّرَنِی فَقَالَ لَهَا فَارْجِعِی فَلَمَّا أَنْ کَانَ مِنَ الْغَدِ أَتَتْهُ (۱) فَاعْتَرَفَتْ عِنْدَهُ بِالزِّنَا فَقَالَتْ یَا نَبِیَّ اللَّهِ طَهِّرْنِی فَلَعَلَّکَ تُرِیدُ أَنْ تَرُدَّنِی کَمَا رَدَدْتَ مَاعِزَ بْنَ مَالِکٍ فَوَ اللَّهِ إِنِّی لَحُبْلَی فَقَالَ لَهَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله ارْجِعِی حَتَّی تَلِدِینَ فَلَمَّا وَلَدَتْ جَاءَتْ بِالصَّبِیِّ تَحْمِلُهُ قَالَتْ یَا نَبِیَّ اللَّهِ هَذَا قَدْ وَلَدْتُ قَالَ فَاذْهَبِی فَأَرْضِعِیهِ حَتَّی تَفْطِمِیهِ فَلَمَّا فَطَمَتْهُ جَاءَتْ بِالصَّبِیِّ فِی یَدِهِ کِسْرَهُ خُبْزٍ قَالَتْ یَا نَبِیَّ اللَّهِ هَذَا فَطَمْتُهُ فَأَمَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِالصَّبِیِّ فَدُفِعَ إِلَی رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ وَ أَمَرَ بِهَا فَحُفِرَ لَهَا حُفْرَهٌ فَجُعِلَتْ فِیهَا إِلَی صَدْرِهَا ثُمَّ أَمَرَ النَّاسَ أَنْ یَرْجُمُوهَا فَأَقْبَلَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِیدِ بِحَجَرٍ فَرَمَی رَأْسَهَا فَنَضَحَ الدَّمُ عَلَی وَجْنَهِ خَالِدٍ فَسَبَّهَا فَسَمِعَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله سَبَّهُ إِیَّاهَا فَقَالَ مَهْلًا یَا خَالِدُ لَا تَسُبَّهَا فَوَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَهً لَوْ تَابَهَا صَاحِبُ مَکْسٍ لَغُفِرَ لَهُ فَأَمَرَ بِهَا فَصَلَّی عَلَیْهَا فَدُفِنَتْ.

و فیها لاعن رسول الله صلی الله علیه و آله بین عویمر بن الحارث العجلانی و بین امرأته بعد العصر فی مسجده صلی الله علیه و آله و کان قد قذفها بشریک بن سحماء

عَلَی مَا رُوِیَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ (۲) الْآیَهَ قَرَأَهَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَوْمَ الْجُمُعَهِ عَلَی الْمِنْبَرِ فَقَامَ عَاصِمُ بْنُ عَدِیٍّ الْأَنْصَارِیُّ وَ قَالَ جَعَلَنِیَ اللَّهُ فِدَاکَ إِنْ رَأَی رَجُلٌ مِنَّا مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا فَأَخْبَرَ بِمَا رَأَی جُلِدَ ثَمَانِینَ وَ سَمَّاهُ الْمُسْلِمُونَ فَاسِقاً لَا تُقْبَلُ شَهَادَتُهُ أَبَداً فَکَیْفَ لَنَا بِالشُّهَدَاءِ وَ نَحْنُ إِذَا الْتَمَسْنَا الشُّهَدَاءَ کَانَ الرَّجُلُ قَدْ فَرَغَ مِنْ حَاجَتِهِ وَ مَرَّ وَ کَانَ لِعَاصِمٍ هَذَا ابْنُ عَمٍّ یُقَالُ لَهُ عُوَیْمِرٌ وَ لَهُ امْرَأَهٌ یُقَالُ لَهَا خَوْلَهُ بِنْتُ قَیْسِ بْنِ مِحْصَنٍ فَأَتَی عُوَیْمِرٌ عَاصِماً وَ قَالَ قَدْ رَأَیْتُ شَرِیکَ بْنَ السَّحْمَاءِ عَلَی بَطْنِ امْرَأَتِی خَوْلَهَ فَاسْتَرْجَعَ عَاصِمٌ وَ أَتَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْجُمُعَهِ الْأُخْرَی فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا أَسْرَعَ مَا ابْتُلِیتُ بِالسُّؤَالِ الَّذِی سَأَلْتُ فِی الْجُمُعَهِ الْمَاضِیَهِ فِی أَهْلِ بَیْتِی وَ کَانَ عُوَیْمِرٌ وَ خَوْلَهُ وَ الشَّرِیکُ کُلُّهُمْ بَنُو عَمٍّ لِعَاصِمٍ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِهِمْ جَمِیعاً وَ قَالَ لِعُوَیْمِرٍ اتَّقِ اللَّهَ فِی زَوْجَتِکَ وَ ابْنَهِ عَمِّکَ فَلَا تَقْذِفْهَا بِالْبُهْتَانِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أُقْسِمُ بِاللَّهِ أَنِّی رَأَیْتُ شَرِیکاً عَلَی بَطْنِهَا

۱- فی المصدر: اتته أیضا.

۲- النور: ۴.

وَ أَنِّی مَا قَرِبْتُهَا مُنْذُ أَرْبَعَهِ أَشْهُرٍ وَ أَنَّهَا حُبْلَی مِنْ غَیْرِی فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلْمَرْأَهِ اتَّقِی اللَّهَ وَ لَا تُخْبِرِینِی إِلَّا بِمَا صَنَعْتِ فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عُوَیْمِراً رَجُلٌ غَیُورٌ وَ إِنَّهُ رَآنِی وَ شَرِیکاً نُطِیلُ السَّمَرَ وَ نَتَحَدَّثُ فَحَمَلَتْهُ الْغِیرَهُ عَلَی مَا قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِشَرِیکٍ مَا تَقُولُ فَقَالَ مَا تَقُولُهُ الْمَرْأَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ (۱) الْآیَهَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی نُودِیَ الصَّلَاهَ جَامِعَهً فَصَلَّی الْعَصْرَ ثُمَّ قَالَ لِعُوَیْمِرٍ قُمْ فَقَامَ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّ خَوْلَهَ زَانِیَهٌ وَ أَنِّی لَمِنَ الصَّادِقِینَ ثُمَّ قَالَ فِی الثَّانِیَهِ أَشْهَدُ بِاللَّهِ أَنِّی رَأَیْتُ شَرِیکاً عَلَی بَطْنِهَا وَ أَنِّی لَمِنَ الصَّادِقِینَ ثُمَّ قَالَ فِی الثَّالِثَهِ أَشْهَدُ أَنَّهَا حُبْلَی مِنْ غَیْرِی وَ أَنِّی لَمِنَ الصَّادِقِینَ ثُمَّ قَالَ فِی الرَّابِعَهِ أَشْهَدُ بِاللَّهِ أَنِّی مَا قَرَبْتُهَا مُنْذُ أَرْبَعَهِ أَشْهُرٍ وَ أَنِّی لَمِنَ الصَّادِقِینَ ثُمَّ قَالَ فِی الْخَامِسَهِ لَعْنَهُ اللَّهِ عَلَی عُوَیْمِرٍ یَعْنِی نَفْسَهُ إِنْ کَانَ مِنَ الْکَاذِبِینَ فِیمَا قَالَ ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْقُعُودِ وَ قَالَ لِخَوْلَهَ قُومِی فَقَامَتْ فَقَالَتْ أَشْهَدُ بِاللَّهِ مَا أَنَا بِزَانِیَهٍ وَ أَنَّ عُوَیْمِراً لَمِنَ الْکَاذِبِینَ ثُمَّ قَالَتْ فِی الثَّانِیَهِ أَشْهَدُ بِاللَّهِ أَنَّهُ مَا رَأَی شَرِیکاً عَلَی بَطْنِی وَ أَنَّهُ لَمِنَ الْکَاذِبِینَ ثُمَّ قَالَتْ فِی الثَّالِثَهِ أَشْهَدُ بِاللَّهِ أَنَّهُ مَا رَآنِی قَطُّ عَلَی فَاحِشَهٍ وَ أَنَّهُ لَمِنَ الْکَاذِبِینَ ثُمَّ قَالَتْ فِی الرَّابِعَهِ أَشْهَدُ بِاللَّهِ أَنِّی حُبْلَی مِنْهُ وَ أَنَّهُ لَمِنَ الْکَاذِبِینَ ثُمَّ قَالَتْ فِی الْخَامِسَهِ إِنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَی خَوْلَهَ یَعْنِی نَفْسَهَا إِنْ کَانَ مِنَ الصَّادِقِینَ فَفَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَیْنَهُمَا وَ قَالَ لَوْ لَا هَذِهِ الْأَیْمَانُ لَکَانَ فِی أَمْرِهَا رَأْیٌ وَ قَالَ تَحَیَّنُوا بِهَا الْوِلَادَهَ فَإِنْ جَاءَتْ بِأَصْهَبَ أُثَیْبِجَ (۲) یَضْرِبُ إِلَی السَّوَادِ فَهُوَ لِشَرِیکٍ وَ إِنْ جَاءَتْ بِأَوْرَقَ جَعْداً جُمَالِیّاً خَدَلَّجَ السَّاقَیْنِ فَهُوَ لِغَیْرِ الَّذِی رُمِیَتْ (۳) (بِهِ) قال ابن عباس فجاءت بأشبه خلق بشریک.

و فی هذه السنه توفی النجاشی و اسمه أصحمه و هو الذی هاجر إلیه المسلمون و أسلم و توفی فی رجب هذه السنه فنعاه رسول الله صلی الله علیه و آله إلی المسلمین و خرج إلی المصلی و صف أصحابه خلفه و صلی علیه. (۴)

۱- النور: ۶.

۲- فی المصدر: الاثبج.

۳- فی المصدر: رمیت به.

۴- فی المصدر: و کبر علیه أربعا.

و روى عن عائشه قالت لما مات النجاشى كنا نتحدث (١) أنه لا يزال يرى على قبره نور. و فيها ماتت أم كلثوم بنت رسول الله صلى الله عليه و آله كانت تزوجها عتبه بن أبى لهب قبل النبوه فلما نزلت تَبَّتْ يَدا أَبِى لَهَبٍ (٢) قال له أبوه رأسى من رأسك حرام إن لم تطلق ابنته ففارقها و لم يكن دخل بها فلم تزل بمكه مع رسول الله صلى الله عليه و آله ثم هاجرت فلما توفيت رقيه خلف عليها عثمان فى ربيع الأول سنه ثلاث من الهجره و أدخلت عليه فى جمادى الآخره فماتت عنده فى شعبان من هذه السنه فغسلتها أسماء بنت عميس و صفيه بنت عبد المطلب و أم عطيه و نزل فى حفرتها أبو طلحه.

و فيها مات عبد الله بن عبدبهم (٣) بن عفيف ذو البجادين.

و فيها مات عبد الله بن سلول المنافق. (۴)

ثم ذكر فى وقائع السنه العاشره فيها بعث خالد بن الوليد إلى بنى الحارث بن كعب و ذلك أن رسول الله صلى الله عليه و آله بعث فى ربيعها الآخر (۵) من سنه عشر خالدا إلى بنى الحارث بنجران و أمره أن يدعوهم إلى الإسلام قبل أن يقاتلهم ثلاثا فإن استجابوا فاقبل منهم و أقم فيهم و علمهم كتاب الله و سنه نبيه و معالم الإسلام و إن لم يفعلوا فقاتلهم فخرج خالد حتى قدم عليهم فبعث الركبان يضربون فى كل ناحيه يدعون (۶) الناس إلى الإسلام و يقولون يا أيها الناس أسلموا تسلموا فأسلم الناس و دخلوا فيما دعاهم إليه فأقام خالد فيهم يعلمهم الإسلام و كتاب الله

١- فى المصدر: نحدث.

٢- سوره المسد.

٣- فى المصدر: عبد نهم. و هو الصحيح.

۴- و هو عبد اللّه بن أبى ابن سلول و فى المصدر: عبد اللّه ابن أبى بن الحارث بن عبيد و هو ابن سلول: و سلول امرأه من خزاعه.

۵- فى المصدر: فى ربيع الآخر و جمادى الأولى.

۶- فى المصدر: فى كل وجه و يدعون.

و سنه نبيه ثم كتب إلى رسول الله صلى الله عليه و آله بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ لمحمد رسول الله صلى الله عليه و آله من خالد بن الوليد السلام عليك يا رسول الله و رحمه الله و بركاته فإنى أحمد إليك الله الذى لا إله إلا هو أما بعد يا رسول الله صلى الله عليك فإنك بعثتنى إلى بنى الحارث بن كعب و أمرتنى إذا أتيتهم أن لا أقاتلهم ثلاثه أيام و أن أدعوهم إلى الإسلام ثلاثه أيام فإن أسلموا قبلت منهم و إنى قدمت عليهم و دعوتهم إلى الإسلام فأسلموا و أنا مقيم أعلمهم معالم الإسلام.

فَكَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ سَلَامٌ عَلَيْكَ فَإِنِّى أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهَ الَّذِى لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ كِتَابَكَ جَاءَنِى مَعَ رَسُولِكَ يُخْبِرُنِى أَنَّ بَنِى الْحَارِثِ قَدْ أَسْلَمُوا قَبْلَ أَنْ يُقَاتَلُوا فَبَشِّرْهُمْ وَ أَنْذِرْهُمْ وَ أَقْبِلْ مَعَهُمْ وَ لْيُقْبِلْ مَعَكَ وَفْدُهُمْ وَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.

فأقبل خالد بن الوليد إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و أقبل معه وفد بنى الحارث فيهم قيس بن الحصين فسلموا عليه و قالوا نشهد أنك رسول الله و أن لا إله إلا الله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّى رَسُولُ اللَّهِ و أمر عليهم قيسا فلم يمكثوا فى قومهم إلا أربعه أشهر حتى توفى رسول الله صلى الله عليه و آله و بعث إلى بنى الحارث بعد أن ولى وفدهم عمرو بن حزم الأنصارى ليفقههم و يعلمهم السنه و الإسلام (۱) و يأخذ منهم صدقاتهم.

و فيها قدم وفد سلامان فى شوالها و هم سبعه نفر رأسهم حبيب السلامانى.

و فيها قدم وفد محارب فى حجه الوداع و هم عشره نفر فيهم سواء بن الحارث و ابنه خزيمه و لم يكن أحد أفظ و لا أغلظ على رسول الله صلى الله عليه و آله منهم و كان فى الوفد رجل منهم فعرفه رسول الله صلى الله عليه و آله فقال الحمد لله الذى أبقانى حتى صدقت بك فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ بِيَدِ اللَّهِ و مسح وجه خزيمه فصارت له غره بيضاء و أجازهم كما يجيز الوفد و انصرفوا.

۱- فى المصدر: و معالم الإسلام.

و فيها قدم وفد الأزد رأسهم صرد بن عبد الله الأزدى فى بضعه عشر.

و فيها قدم وفد غسان و وفد عامر كلاهما فى شهر رمضان.

و فيها قدم وفد زبيد على رسول الله صلى الله عليه و آله فيهم عمرو بن معديكرب فأسلم فلما توفى رسول الله صلى الله عليه و آله ارتد عمرو ثم عاد إلى الإسلام.

و فيها قدم وفد عبد القيس و الأشعث بن قيس فى وفد كنده و وفد بنى حنيفه معهم مسيلمه الكذاب ثم ارتد بعد أن رجع إلى وطنه.

و فيها قدم وفد بجيله قدم جرير بن عبد الله البجلى و معه من قومه مائه و خمسون رجلا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَطْلُعُ عَلَيْكُمْ مِنْ هَذَا الْفَجِّ مَنْ خَيْرُ ذِي يُمْنٍ عَلَى وَجْهِهِ مَسْحَةُ مَلَكٍ فطلع جرير على راحلته و معه قومه فأسلموا و بايعوا قال جرير و بسط رسول الله يده فبايعنى و قَالَ عَلَى أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَ تُقِيمَ الصَّلَاةَ وَ تُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَ تَصُومَ شَهْرَ رَمَضَانَ وَ تَنْصَحَ لِلْمُسْلِمِينَ وَ تُطِيعَ الْوَالِيَ وَ إِنْ كَانَ عَبْداً حَبَشِيّاً فقلت نعم فبايعته و كان رسول الله صلى الله عليه و آله يسأله عما وراءه فقال يا رسول الله قد أظهر الله الإسلام و الأذان و هدمت القبائل أصنامهم (۱) التى تعبد قال فما فعل ذو الخلصه (۲) قال هو على حاله فبعثه رسول الله صلى الله عليه و آله إلى هدم ذى الخلصه و عقد له لواء فقال إنى لا أثبت على الخيل فمسح رسول الله صلى الله عليه و آله صدره و قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ هَادِياً مَهْدِيّاً فخرج فى قومه و هم زهاء مائتين فما أطال الغيبه حتى رجع فقال رسول الله صلى الله عليه و آله أهدمته قال نعم و الذى بعثك بالحق و أحرقته بالنار فتركته كما يسوء أهله فبرك رسول الله صلى الله عليه و آله على خيل أخمس (۳) و رجالها.

۱- فى المصدر: اصنامها.

۲- قال الكلبى فى كتاب الأصنام: ۳۴، ذو الخلصه كانت مروه بيضاء منقوشه عليها كهيئه التاج، و كانت بتباله بين مكّه و اليمن على مسيره سبع ليال من مكّه، و كان سدنتها بنو امامه من باهله بن اعصر، و كانت تعظمها و تهدى لها ختعم و بجيله و ازد السراه و من قاربهم من بطون العرب من هوازن.

۳- الصحيح: «احمس» و هم بطن من بجيله.

و فيها قدم السيد و العاقب من نجران فكتب لهم رسول الله صلى الله عليه و آله كتاب صلح.

و فيها قدم وفد عبس و وفد خولان و هم عشره و كان رسول الله صلى الله عليه و آله إذا قدم الوفد لبس أحسن ثيابه و أمر أصحابه بذلك.

و فيها قدم وفد عامر بن صعصعه و فيهم عامر بن الطفيل و أربد بن ربيعه و كانا قد أقبلا يريدان رسول الله صلى الله عليه و آله فقيل يا رسول الله هذا عامر بن الطفيل قد أقبل نحوك فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله دَعْهُ فَإِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْراً يَهْدِهِ فَأَقْبَلَ حَتَّى قَامَ عَلَيْهِ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ مَا لِي إِنْ أَسْلَمْتُ قَالَ لَكَ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَ عَلَيْكَ مَا عَلَيْهِمْ قَالَ تَجْعَلُ لِيَ الْأَمْرُ بَعْدَكَ قَالَ لَيْسَ (1) ذَلِكَ إِلَيَّ إِنَّمَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ يَجْعَلُهُ حَيْثُ شَاءَ قَالَ فَتَجْعَلُنِي عَلَى الْوَبَرِ وَ أَنْتَ عَلَى الْمَدَرِ قَالَ لَا قَالَ فَمَا ذَا تَجْعَلُ لِي قَالَ أَجْعَلُ لَكَ أَعِنَّةَ الْخَيْلِ تَغْزُو عَلَيْهَا قال أ و ليس ذلك إلى اليوم و كان عامر قد قال لأربد إذا رأيتنى أكلمه فدر من خلفه فاضربه بالسيف فدار أربد ليضربه فاخترط من سيفه شبرا ثم حبسه الله فيبست يده على سيفه و لم يقدر على سله فعصم الله نبيه فرأى أربد و ما يصنع بسيفه قال اكفنيهما بما شئت فأرسل الله تعالى على أربد صاعقه فأحرقته و ولى عامر هاربا و قال يا محمد دعوت ربك فقتل أربد و الله لأملأنها عليك خيلا جردا و فتيانا مردا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَمْنَعُكَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ وَ أَبْنَاءُ قَيْلَةَ يعنى الأوس و الخزرج فنزل عامر بيت امرأه سلوليه فلما أصبح ضم عليه سلاحه و خرج و هو يقول و الله (2) لئن أصحر إلى محمد و صاحبه يعنى ملك الموت لأنفذهما (3) برمحى فأرسل الله تعالى ملكا فأثراه فى التراب (4) و خرجت عليه غده كغده البعير عظيمه فعاد إلى بيت السلوليه و هو يقول أ غده كغده البعير و موت فى بيت سلوليه.

ثم ركب فرسه فمات على ظهر الفرس فأنزل الله تعالى وَ يُرْسِلُ الصَّواعِقَ

۱- فى المصدر: قال: لا ليس ذلك.

۲- فى المصدر: و اللات.

۳- فى المصدر: لا نفذتهما برمحى.

۴- فى المصدر: فلطمه بجناحيه فاثراه فى التراب.

فَيُصِيبُ بِها مَنْ يَشاءُ (١).

و فيها خرج بديل بن أبى ماريه (٢) مولى العاص بن وائل فى تجاره إلى الشام و صحبه نميم الدارى و عدى بن بداء و هما على النصرانيه فمرض ابن أبى ماريه و قد كتب وصيه و جعلها فى ماله فقدموا بالمال و الوصيه ففقدوا جاما أخذه تميم و عدى و أحلفهما رسول الله صلى الله عليه و آله بعد العصر ثم ظهر عليه فحلف عبد الله بن عمرو بن العاص و المطلب بن أبى وداعه و استحقا. (٣).

**[ترجمه]مؤلف: در المنتقى در بيان حوادث سال نهم هجرى آورده است: در اين سال در زمان بازگشت رسول خدا صلى الله عليه و آله از تبوك، نامه پادشاهان حمير به او رسيد و فرستاده آن ها براى اعلام اسلامشان، حارث بن عبد كلال و نعيم بن كلال و ديگران بودند.

و در آن سال بنا به نقل بشير بن مهاجر از پدرش، رسول خدا صلى الله عليه و آله زن غامدى را سنگسار كرد. بشير بن مهاجر از پدرش روايت كرده است كه گفت: خدمت رسول خدا صلى الله عليه و آله نشسته بودم كه زنى از قبيله غامد به حضور وى رسيد و گفت: اى رسول خدا! من زنا كرده ام و مى خواهم كه تو مرا پاك و مطهر سازى. رسول خدا صلى الله عليه و آله به او فرمود: «بازگرد». و چون فرداى آن روز در رسيد، بار ديگر به نزد وى آمد و به زنا اعتراف كرد و گفت: اى رسول خدا، من زنا كرده ام و مى خواهم كه مرا پاك و مطهّر سازى. رسول خدا صلى الله عليه و آله به او فرمود: «بازگرد». ولى فرداى آن روز آن زن بار ديگر به نزد او آمد و در حضور وى به زنا اعتراف كرد و گفت: اى پيامبر خدا، مرا پاك و مطهر ساز. شايد مى خواهى همانند ماعز بن مالك مرا باز گردانى، كه به خدا سوگند من باردار هستم. رسول خدا صلى الله عليه و آله به او فرمود: «بازگرد تا آ نكه وضع حمل كنى». و چون وضع حمل كرد، با پسربچه اى كه در آغوش داشت به نزد وى آمد و گفت: اى پيامبر خدا! اين را به دنيا آورده ام. فرمود: «پس برو و او را شير ده تا آنكه او را از شير بگيرى». و چون او را از شير گرفت، كودك را در حالى كه تكه اى نان در دست داشت به نزد وى آورد و گفت: اى پيامبر خدا! اين را از شير گرفتم. بنابراين پيامبر خداصلى الله عليه و آله آن پسربچه را به مردى از مسلمانان سپرد و حكم آن زن را صادر نمود و براى او گودالى حفر كرد كه تا سينه اش در آن فرو رفت، سپس به مردم فرمان داد كه او را سنگسار كنند. خالد بن وليد با سنگى پيش آمد و آن را چنان بر سر آن زن زد كه خون بر گونه خالد پاشيده شد. در اين هنگام خالد او را دشنام گفت. رسول خدا صلى الله عليه و آله دشنام او به آن زن را شنيد و فرمود: «اى خالد آرام گير و او را دشنام مده! كه سوگند به آن كه جانم در دست اوست، او چنان توبه كرده است كه اگر صاحب مكس - باج بگير -. همانند او توبه مى كرد، بى هيچ ترديدى مورد آمرزش خداوند واقع مى گرديد». و دستور داد كه او را از گودال خارج ساختند و بر او نماز خواند و او را كفن كردند.

و در آن سال رسول خدا صلى الله عليه و آله بعد از نماز عصر، در مسجدش ميان عويمر بن حارث عجلانى و همسرش داورى نمود. چرا كه عويمر همسر خود را به همخوابگى با شريك بن سحماء متهم ساخت. اين روايت از ابن عباس نقل شده است و او گفته است: هنگامى كه آيه «وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاء فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ »، { و كسانى كه نسبت زنا به زنان شوهردار مى دهند سپس چهار گواه نمى آورند، هشتاد تازيانه به آنان بزنيد و هيچگاه شهادتى از آنها نپذيريد و ايناننند كه خود فاسقند.} - . نور/۴ - نازل گرديد، پيامبر صلى الله عليه و آله

روز جمعه آن را برفراز منبر خوانـد. در این هنگام عاصم بن عـدی انصاری به پا خاست و گفت: خدا مرا فدای تو گرداند! اگر مردی از ما همراه زنش مردی را ببیند و از آنچه دیده است سایرین را آگاه سازد، بایستی هشـتاد ضـربه شلاق را تحمل کند و علاوه بر آن مسلمانان او را فاسق می نامند و شهادت او هرگز پذیرفته نمی گردد؟! و ما چگونه شاهدی بیابیم و حال آ نکه در زمـان جستجوی شاهـدان، آن (مرد) کـار خود را به انجام رسانـده و پی کار خود می رود؟ و این عاصم را پسـرعمویی به نام عویمر بود که همسرش خوله بنت قیس بن محصن نام داشت، و او نزد عاصم آمد و گفت: بی هیچ تردیدی شریک بن سحماء را دیـدم که با همسـرم خوله همبستر گشته بود. بعـد از این سـخن، عاصم استرجاع گفت و در جمعه بعـدی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمـد و گفت: ای رسول خـدا! چه زود در اهـل بیتم دچـار همـان مسأله ای شـدم که در جمعه پیشـین از تو پرسـیدم. و این سخن را از آن جهت گفت که عویمر و خوله و شریک، همگی عموزادگان عاصم بودند. رسول خدا صلی الله علیه و آله همگی آنـان را فرا خوانـد و به عویمر فرمود: «درباره همسـر و دختر عمویت از خـدا بترس و با بهتان زدن او را متهم نساز». او گفت: ای رسول خدا! به پروردگار سوگند یاد می کنم که من شـریک را دیدم که با زن من همبستر گشته بود و من از چهار ماه پیش با او نزدیکی نکرده ام و او از غیر من باردار است. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله به آن زن فرمود: «از خـدا بترس و تنها از کرده ات با من سخن گو». خوله گفت: ای رسول خدا! عویمر مردی غیرتمند است. او من و شریک را که شب نشینی را طول داده و با یکدیگر سخن می گفتیم، دید و غیرت او را بر این داشت که چنین سخنی بگوید. رسول خدا صلی الله علیه و آله به شـریک فرمود: «تو چه می گویی؟» او همان گفته زن را تکرار کرد. و خداونـد آیه: «وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاء إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ»، {و کسانی که به همسران خود نسبت زنا می دهند و جز خودشان گواهانی [دیگر] ندارند، هر یک از آنان [باید] چهار بار به خدا سوگند یاد کند که او قطعا از راسـتگویان است.} – . نور/۶ – را نازل نمود. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز دستور داد که به نماز در مسجد ندا داده شود و بعد از آن که نمـاز عصـر را اقـامه نمود، خطاب به عویمر فرمود: «برخیز». او برخاست و گفت: شـهادت می دهم که خوله زنا کار است و من از راسـتگویان هستم. سپس در بار دوم گفت: خدا را گواه می گیرم که من شریک را دیدم که با او همبستر گردیده بود و من از راستگویان هستم. و در بار سوم گفت: شهادت می دهم که او از غیر من باردار است و من از راستگویان هستم. و در بار چهـارم گفت: خـدا را گواه می گیرم که من از چهـار ماه پیش با او هم نزدیکی نکرده ام و من از راسـتگویان هسـتم. و در بار پنجم گفت: لعنت و نفرین خـدا بر عویمر – یعنی خودش – اگر در آنچه بر زبان راند، از دروغگویان باشد. آنگاه پیامبر صـلی الله علیـه و آله به او دسـتور داد که بنشـیند و به خـوله فرمـود: «برخیز». او نیز برخـاست و گفت: خـدا را گـواه می گیرم که من زناکار نیسـتم و عویمر از دروغگویان است، سپس در بار دوم گفت: خدا را گواه می گیرم که او شریک را در حال همبستری بـا من ندیـد و او از دروغگویـان می باشـد. و در بـار سوم گفت: خـدا را گواه می گیرم که او هرگز مرا در حال ارتکاب گناه ندیـد و بی تردیـد او از دروغگویـان می‌باشـد. و در بار چهارم گفت: خـدا را گواه می گیرم که من از او باردار هسـتم و او از دروغگویـان است. و در بـار پنجم گفت: خشم خداونـد بر خوله – یعنی خودش – نـازل گردد، اگر عویمر راست گفته باشـد. بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله میان آن دو حکم به جدایی داد و فرمود: «اگر این سوگند نبود، در کار این زن حکمی صـادر می کردم». و فرمود: «تـا زمان ولادت او را فرصت دهیـد و اگر فرزنـد او پهن پشت و با موی سـرخ آمیخته به سپیـدی و چهره ای تیره بود، آن کودک از شریک است و اگر کودک او خاکستری رنگ و با موهای پیچان و مجعّد و چهره ای نیکو و سـاق هایی گشاده بود، او از آن کسـی غیر از آن کسـی است که به همبستری با او متهم گشـته است. ابن عباس گفت: آن زن کودکی به دنیا آورد که بسیار شبیه شریک بود.

و ماه رجب این سال، نجاشی که اصحمه نام داشت درگذشت. و او کسی بود که مسلمانان به نزد وی هجرت کرده بودند و او خود نیز اسلام آورده بود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله خبر وفات او را به مسلمانان داد و به مسجد رفت و اصحابش را پشت سر خود به صف کشید و بر او نماز گزارد .

و از عایشه روایت شده است که گفت: هنگامی که نجاشی درگذشت، با یکدیگر می گفتیم: همواره بر قبرش نور ببارد.

و در آن سال ام کلثوم دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله در گذشت. او پیش از نبوت با عتبه بن ابی لهب ازدواج کرده بود و چون آیه: «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ » - . سوره مسد - نازل گردید. پدرش به او گفت: اگر دختر او را طلاق ندهی حلالت نخواهم کرد. او نیز از ام کلثوم جدا گشت و او را رها کرد و ام کلثوم در مکه همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله بود و سپس هجرت نمود. و چون رقیه درگذشت، عثمان در ربیع الاول سال سوم هجری با او ازدواج نمود و سرانجام در شعبان این سال نزد او وفات یافت و اسماء بنت عمیس و صفیه بنت عبدالمطلب و اُمّ عطیه او را غسل دادند و ابوطلحه در قبر او وارد گشت.

و در آن سال، عبدالله بن عبد نهم بن عفیف ذوالبجادین در گذشت. و در آن سال عبدالله بن سلول منافق هلاک گردید.

سپس درباره حوادث سال دهم هجری گفت: درآن سال خالد بن ولید به سوی بنی حارث بن کعب فرستاده شد و جریان آن، اینگونه بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله در ربیع الآخر سال دهم هجری، خالد را به سوی بنی حارث در نجران روانه داشت و به او دستور داد که پیش از آنکه به پیکار با آنان برخیزد، تا سه روز آنان را به اسلام فرا بخوانند و به او فرمود: «اگر پذیرفتند، از آنان بپذیر و در میان آنان باقی بمان و کتاب خدا و سنت پیامبر خدا و آموزه های اسلام را تعلیمشان

ده و اگر چنین نکردند، با آنان نبرد کن». خالد خارج گردید تا آ نکه بر آن ها وارد شد و سوارانی را گسیل داشت که به هر منطقه ای می رفتند و مردم را به اسلام دعوت می کردند و می گفتند: ای مردم! اسلام آورید تا در امان بمانید. در نتیجه مردم اسلام آوردند و در آنچه که آنان را به سوی آن دعوت کرد، دعوت او را پذیرا گشتند. و خالد در میان آنان اقامت کرد تا اسلام و کتاب خدا و سنت پیامبر خداصلی الله علیه و آله را به آنان آموزش دهد. سپس به رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین نگاشت:

«بسم الله الرحمن الرحیم. از خالد بن ولید به محمد رسول خدا. سلام و رحمت و برکت خدا بر تو باد، و من خدای متعال را که خدایی جز او نیست سپاس می گویم: اما بعد، ای رسول خدا! درود خدا بر تو باد، تو مرا به سوی بنی حارث بن کعب روانه داشتی و مرا فرمان دادی که چون به نزد آنان رسیدم، تا سه روز با آنان نبرد نکنم و سه روز آنان را به اسلام دعوت کنم و اگر اسلام آوردند از آنان بپذیرم. (پس آگاه باش) که من بر آنان وارد گشتم و آنان را به اسلام دعوت نمودم. آنان نیز اسلام آوردند و من در اینجا مانده ام تا آموزه های اسلام را به آنان تعلیم دهم».

رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاسخ چنین نوشت: «از محمد رسول خدا به خالد بن ولید. سلام و درود بر تو باد. پروردگار که جز او خدایی نیست را سپاس می گویم، اما بعد، نامه ات به همراه پیک تو به من رسید و فرستاده ات مرا آگاه ساخت که

بنی حارث پیش از آنکه به جنگ برخیزنـد، اسلام آورده انـد. سـس آنان را بشارت و انـذار ده و با آنان (به سوی من) آی و بایـد نماینـدگان آن ها به همراه تو (به نزد من) آیند. و سلام و رحمت و برکت خدا بر تو باد.» (بنا به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله)، خالـد بن ولیـد به همراه نماینـدگان بنی حارث از جمله قیس بن حصین به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدنـد و آنان بر او سـلام کردنـد و گفتنـد: شـهادت می دهیم که تو فرسـتاده خداوند هستی و خدایی جز خدای یگانه نیست. رسول خدا نیز فرمود: «و من شهادت می دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و من فرستاده پروردگار هستم». آنگاه قیس را به ریاست آنـان برگزیـد و آنـان تنهـا چهـار مـاه در میـان قوم خویش اقامت کرده بودنـد که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله درگذشت. و بعد از آنکه نمایندگان بنی حارث از نزد وی رفتند، عمرو بن حزم انصاری را به سوی بنی حارث فرستاد تا آنان را با دین آشنا سازد و سنت‌های اسلام را به آنان آموزش دهد و صدقات آنان را گردآوری کند.».

و در شوال آن سال، هفت نفر از نمایندگان سلامان به ریاست حبیب سلامانی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند. و در حجه الوداع

آن سـال، ده تن از نماینـدگان محـارب از جملـه: سواء بن حارث و پسـرش خزیمه به حضور رسـیدند که نسبت به رسول خـدا صلی الله علیه و آله، کسی خشن تر و دشمن تر از آنان نبود. و در میان آنان مردی بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله او را شناخت و آن مرد گفت: سپاس پروردگاری را که مرا زنـده نگاه داشت تا آن که تو را تصدیق کردم. رسول خدا فرمود: «این قلب ها در دست خـداست». و صورت خزیمه را مسح نمود که بر اثر آن پیشانی خزیمه سـفید و درخشان شـد. و هماننـد سایر هیأت های نمایندگی، آنان را پاداش داد و آنان بازگشتند.

و درآن سـال نماینـدگان أزد که ده تن و انـدی بودنـد، به ریاست صـرد بن عبـدالله ازدی به حضور پیامبر صـلی الله علیه و آله رسیدند. و در ماه رمضان آن سال، نمایندگان غسان و عامر به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند.

و در آن سال نماینـدگان زبید به حضور پیامبر صـلی الله علیه و آله رسـیدند که عمرو بن کعب نیز در میان آنان بود. او اسـلام آورد و هنگامی که رسول خداصلی الله علیه و آله درگذشت، عمرو مرتد گشت. ولی دوباره به اسلام بازگشت.

و در آن سال نماینـدگان عبـدالقیس، و اشـعث بن قیس با نماینـدگان کنده، و نمایندگان حنیفه از جمله مسـیلمه کذابه حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. ولی مسیلمه بعد از بازگشت به وطنش مرتد گشت.

و درآن سـال جریر بن عبـدالله بجلی به همراه صـد و پنجـاه مرد از قومش به نماینـدگی بجیله به حضور رسـیدند و رسول خـدا صلی الله علیه و آله فرموده بود: «از این راه میان دو کوه، مردی یمنی بر شـما هویدا خواهد گشت که بر چهره اش نشان پادشاه دارد». و بعـد از این سـخن، جریر سـوار بر شـتر به همراه قومش پدیـدار گشت و اسـلام آوردنـد و بیعت نمودنـد. جریر گفت: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله دسـتش را بـاز کرد و با من بیعت کرد و فرمود: «بر این اساس با تو بیعت می کنم که شـهادت دهی خدایی جز خدای یگانه نیست و من فرستاده خدا هستم و نماز به پا داری و زکات بدهی و در ماه رمضان روزه بگیری و خیرخواه مسلمین باشی و از فرماندار، ولو برده ای حبشی باشد اطاعت کنی» گفتم: می پذیرم و با او بیعت کردم. و رسول خدا صلی الله علیه و آله از او درباره مشاهـداتش سؤال نمود و او گفت: ای رسول خـدا! پروردگار اسلام و اذان را آشکار و چیره

ساخته است و قبایل، بت هایی را که می پرستیدند، درهم شکستند. در این هنگام پیامبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: «ذوالخصله چه شد؟»

گفت: آن به حال خود باقی است. بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله، جریر را برای درهم شکستن آن گسیل داشت و پرچم را به او داد. ولی جریر گفت: من بر پشت اسب استوار نمی مانم. رسول خدا صلی الله علیه و آله دست خود را بر سینه او کشید و فرمود: «پروردگارا او را هدایت گر و هدایت شده قرار ده.» بعد از این سخن، او با حدود دویست نفر از مردان قومش خارج شد و غیبت او چندان به درازا نکشیده بود که بازگشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا آن را نابود کردی؟» او پاسخ داد: سوگند به آن که تو را به حق به رسالت برانگیخت، من آن را نابود ساختم و به آتش کشیدم و با آن چنان کردم که پیروانش آزرده و ملول گردند. با این سخن، رسول خدا نیز برای اسبان و مردان اخمس خواستار برکت الهی شد.

و در آن سال سید و عاقب از نجران حضور یافتند و رسول خدا صلی الله علیه و آله برای آنان پیمان صلح نگاشت. و در آن سال نمایندگان عبس و نمایندگان خولان که ده نفر بودند به حضور رسیدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله هر گاه که نمایندگانی به نزد او می آمدند، بهترین لباس هایش را می پوشید و مسلمانان را نیز به این کار امر می نمود.

و در آن سال نمایندگان عامر بن صعصعه از جمله: عامر بن طفیل و اربد بن ربیعه به حضور رسیدند و این دو در پی رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند. بنابراین به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفته شد: ای رسول خدا، این عامر بن طفیل است که به سوی تو آمده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «رهایش کن که اگر خدا بر او خیری بخواهد، هدایتش می سازد». بنابراین او پیش آمد تا آنکه در برابر رسول خدا صلی الله علیه و آله ایستاد و گفت: ای محمد! اگر اسلام بیاورم چه چیزی عاید من می گردد؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «آنچه مسلمین در آن حق دارند برای تو نیز خواهد بود و آ نچه از وظیفه بر عهده مسلمانان است بر دوش تو نیز خواهد بود» او گفت: حکومت بعد از خود را به من واگذار. فرمود: «این کار در حیطه قدرت من نیست، بلکه تنها از آنِ پروردگار است که به هر کس خواهد وا می گذارد». گفت: پس آیا مرا به فرمانروایی اهل صحرا می گماری تا خود فرمانروای مردمان شهر و روستا باشی؟ فرمود: «نه». گفت: پس چه چیزی برای من قرار می دهی؟ فرمود: «برای تو زمام اسبان جنگی را قرار می دهم که سوار بر آن ها در جنگ یورش ببری». گفت: آیا آن امروز از آن من نیست؟

و عامر به اربد گفته بود: آنگاه که دیدی من با او سخن می گویم، در پشت سرش قرار گیر و او را طعمه شمشیر ساز. أربد نیز بنا به گفته او در پشت سر رسول خدا صلی‌اللّه علیه و آله قرار گرفت تا با شمشیر بر او ضربه وارد سازد و به همین منظور یک وجب از شمشیرش را نیز بیرون کشید. ولی خداوند او را باز داشت و دستش بر روی شمشیرش خشکید و نتوانست آن را از نیام بیرون کشد و خداوند پیامبرش را مصون داشت و او، اربد و آنچه با شمشیرش می کرد را مشاهده نمود و فرمود: «به آنچه می خواهی، مرا از آن دو کفایت کن» و خداوند متعال صاعقه ای بر اربد فرو فرستاد و او را به آتش کشید و عامر پا به فرار نهاد و گفت: ای محمد! آیا پروردگارت را خواندی و او نیز اربد را کشت؟ به خدا سوگند که برای جنگ با تو، دشت و بیابان را از اسبان کوتاه موی تندرو و جوانان نورسیده انبوه خواهم ساخت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «خداوند و فرزندان قیله، تو را از آن باز می دارند» و مقصودش از فرزندان قیله: اوس و خزرج بود. و عامر در خانه زنی سلولی فرود

آمد و چون به صبح درآمد، سلاح بر کمر بست و خارج گردید درحالی که می گفت: به خدا سوگند - . در منبع: «سوگند به لات»، آمده است. -

اگر محمد و یارش - یعنی ملك الموت - به سوی من به صحرا شوند، بی هیچ تردیدی با نیزه ام آنان را از هم می شکافم. و خداوند متعال فرشته ای را فرستاد و او را به خاك افکند و آن اینگونه بود که بر او غده ای طاعونی چون غده بزرگ شتر پدیدار گردید و به ناچار به خانه آن زن سلولی بازگشت، درحالی که می گفت: چه بیچارگی و ننگی فراتر از غده ای چون غده شتر و مرگ در خانه زنی سلولی متصور است؟ سپس بر اسبش سوار گردید و بر پشت اسب هلاك گردید. و خداوند متعال در این باره فرمود: «فیرسل الصواعق فیصیبها من یشاء»، - . الرعد/۱۵ - {صاعقه‌ها

را فرو می‌فرستد و هر که را خواهد گرفتار آن می‌سازد.}.

و در آن سال بدیل بن ابی ماریه - . تفسیر قمی: ۱۷۶ - غلام آزاد شده عاص بن وائل به همراه دو تن از مسیحیان به نام تمیم داری و عدیّ بن بداء با کاروانی تجارتی راهی شام گردید، ولی بیماری بر او عارض گردید. بنابراین وصیت نامه ای نگاشت و آن را در میان اموالش قرار داد و آنان اموال و وصیت را همراه خود ساختند، ولی جامی (ظرفی نقره ای) را نیافتند. چرا که تمیم و عدّی آن را برداشته بودند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از نماز عصر آن دو را بر آن سوگند داد و در نهایت آن را کشف نمود و عبدالله بن عمرو بن عاص و مطلب بن ابی وداعه سوگند خوردند و اموال از آن آنان شد. - .المنتقی فی مولد المصطفی: باب نهم و باب دهم درباره حوادث سال های ۹ و ۱۰ هجری. -

**[ترجمه]

«۳»

و قال فی الکامل و فی السنه العاشره بعث رسول الله صلی الله علیه و آله أمراءه علی الصدقات فبعث المهاجر بن أبی أمیه بن المغیره إلی صنعاء فخرج علیه العبسی (۴) و هو بها و بعث زیاد بن أسد الأنصاری (۵) إلی حضرموت علی صدقاتها و بعث عدی بن حاتم الطائی علی صدقه طیئ و أسد و بعث مالك بن نویره علی صدقات حنظله و جعل الزبرقان بن بدر و قیس بن عاصم علی صدقات زید بن مناه بن (۶) تمیم و بعث العلاء بن الحضرمی إلی البحرین و بعث علی بن أبی طالب علیهما السلام إلی نجران لیجمع صدقاتهم و جزیتهم ففعل و عاد فلقی رسول الله صلی الله علیه و آله (۷) فی حجه الوداع و استخلف علی الجیش الذین معه رجلا من أصحابه و سبقهم إلی النبی صلی الله علیه و آله فلقیه بمکه فعمد الرجل إلی الجیش فکساهم کل رجل حله من البرد الذی مع علی علیه السلام فلما دنا الجیش خرج علی علیه السلام لیتلقاهم فرأی علیهم الحلل فنزعها عنهم فشکاه الجیش إلی رسول الله صلی الله علیه و آله فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَطِیباً

۱- الرعد: ۱۵.

۲- راجع تفسير القمّيّ: ۱۷۶ ففيه تفصيل لذلک مع اختلاف.

۳- المنتقى فى مولد المصطفى: الباب التاسع و الباب العاشر فيما كان فى سنه تسع و عشر من الهجره.

۴- فى المصدر و سيره ابن هشام: العنسى. بالنون. و هو الصحيح. و هو الأسود العنسى المتنبى.

۵- فى سيره ابن هشام: زياد بن لبيد اخا بنى بياضه الأنصاريّ.

۶- فى المصدر: سعد بن زيد مناه بن تميم.

۷- فى المصدر: بمكّه.

فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَشْكَوا عَلِيّاً فَإِنَّهُ وَ اللَّهِ لَأَخْشَنُ (۱) فِی ذَاتِ اللَّهِ أَوْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ. (۲).

**[ترجمه]در الکامل گفت: در سال دهم هجری، رسول خدا صلی الله علیه و آله اُمرای خود را برای گردآوری صدقات روانه ساخت و در همین راستا: مهاجر بن ابی امیه بن مغیره را به صنعا فرستاد که در آن جا عنسی بر ضد وی شورید. و زیاد بن اسد انصاری را برای جمع کردن صدقات مردمان حضرموت و عدی بن حاتم را برای گردآوری صدقات قبایل طیّی و اسد و مالک بن نویره را برای جمع صدقات حنظله اعزام نمود. و زبرقان بن بدر و قیس بن عاصم را مأمور جمع صدقات زید بن مناه بن تمیم ساخت و علاء بن حضرمی را برای گردآوری صدقات به بحرین روانه داشت. و علی بن ابی طالب علیه السلام را نیز به نجران فرستاد تا صدقات و جزیه آنان را جمع کند. او نیز آن را به انجام رساند و بازگشت و با رسول خدا صلی الله علیه و آله در حجه‌الوداع دیدار نمود. و قبل از حرکت به سوی او، مردی از یارانش را به جانشینی خود به فرماندهی لشکریان گمارد و آنگاه خود جلوتر از آنان حرکت کرد و در مکه خود را به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسانید. و آن مرد که جانشین وی گشته بود، به هر یک از سپاهیان، از بُرده های همراه علی علیه السلام حله ای پوشانید. و چون لشکر نزدیک گردید، علی

علیه السلام برای استقبال از آنان خارج گردید و هنگامی که آن حله ها را برآن ها مشاهده نمود، حله ها را از آنان برگرفت و در پی آن، سپاهیان از او به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله شکایت بردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله به سخن برخاست و فرمود: «ای مردم، از علی شکایت نکنید که او به خاطر ذات الهی، یا در راه خدا به خشم می آید» - .الکامل ۲: ۲۰۵ -

.

**[ترجمه]

بیان

قوله صاحب مکس أی عشار و قال الجزری فی حدیث الأذان کانوا یتحینون وقت الصلاه أی یطلبون حینها و الحین الوقت و قال الأصهب الذی یعلو لونه صهبه و هی کالشقره و قال فی حدیث اللعان إن جاءت به أثیبج فهو لهلال تصغیر الأثبج و هو الناتئ الثبج أی ما بین الکتفین و الکاهل و رجل أثبج أیضا عظیم الجوف و قال الأورق الأسمر و الجعد شدید الخلق أو مجتمعه الخلق أو جعد الشعر ضد السبوطه و قال الجمالی بالتشدید الضخم الأعضاء التام الأوصال یقال ناقه جمالیه شبیهه بالجمل عظما و بدانه و قال خدلج الساقین عظیمهما و قال البجاد الکساء و منه تسمیه رسول الله صلی الله علیه و آله عبد الله بن عبدبهم ذا البجادین لأنه حین أراد المصیر إلی النبی صلی الله علیه و آله قطعت أمه بجادا قطعتین فارتدی بإحداهما و ائتزر بالأخری و قال یقال علی وجهه مسحه ملک و مسحه جمال أی أثر ظاهر منه و لا یقال ذلک إلا فی المدح و قال فی صفه المهدی قرشی یمان لیس من ذی و لا ذو أی لیس فیه نسب أذواء الیمن و هم ملوک حمیر منهم ذو یزن و ذو رعین و منه حدیث جریر یطلع علیکم رجل من ذی یمن علی وجهه مسحه من ذی ملک کذا أورده أبو عمر الزاهد و قال ذی هاهنا صله أی زائده و قال ذو الخلصه هو بیت کان فیه صنم لدوس و خثعم و بجیله و غیرهم و قیل ذو الخلصه الکعبه الیمانیه التی کانت بالیمن فأنفذ إلیها رسول الله صلی الله علیه و آله جریر بن عبد الله البجلی فخربها و قیل ذو الخلصه اسم الصنم و فیه نظر لأن ذو لا یضاف إلا إلی أسماء

الأجناس و فی القاموس فرس أجرد قصیر الشعر رقیقه و الأجرد السباق.

و فی النهایه أخیشن فی ذات الله هو تصغیر الأخشن للخشن.

ص: ۳۷۴

۱- الاخیشن خ ل.

۲- الکامل ۲: ۲۰۵ فیه: [فو اللّه انه لاخشن و فیه: و فی سبیل اللّه.

**[ترجمه]سخنش: «صاحب مکس» یعنی عشّار - باج بگیر -. و جزری گفت: در حدیث اذان آمده است: «کانوا یتحیّنون وقت الصلاه»: یعنی در پی (منتظر) هنگام و زمان آن بودند. و «الحین»: یعنی زمان. و گفت: «الأصهب»: آن که در رنگش صهبه (سرخی آمیخته با سفیدی باشد). و گفت: در حدیث لعان (داوری رسول خدا صلی الله علیه و آله میان عویمر و همسرش) به نقل از هلال آمده است: «إن جاءت به أثیبج»: «أثیبج» تصغیر «أثبج» یعنی کسی که میان دو کتف و زیر گردنش پهن و فراخ باشد و «رجل أثبج»: شکم بزرگ. و گفت: «الاورق»: گندمگون. و «الجعد»: دارای خلقت سخت و محکم یا خلقتی مجتمع یا از «جعد الشعر»: مو پیچان و مجعد گردید؛ ضد «سبوطه»: موی فروهشته و نرم شد. و «الجمالی» با تشدید: آن که اندامی بزرگ و استوار داشته باشد. و گفته می شود: «ناقه جمالیه»: که ماده شتر را در بزرگی به شتر نر تشبیه می سازند. و «خدلج الساقین»: ساق های بزرگ. و «البجاد»: جامه (از گلیم مخطط که تازیان دور خود پیچند) و از آن جمله نامی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله بر عبدالله بن عبد بهم نهاد و او را «ذوالبجادین» نامید. زیرا هنگامی که او آهنگ رفتن به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله را نمود، مادرش گلیم مخططی را دوپاره نمود و او قطعه ای از آن را پیراهن و دیگری را شلوار خود نمود. گفته می شود: «علی وجهه مسحه ملك، و مسحه جمال»: یعنی بر چهره اش نشانی از پادشاهی و یا زیبایی خودنمایی می کند و این اسلوب تنها در مدح به کار برده می شود. و گفت: «فی صفه المهدی قرشیّ یمان، لیس من ذی و لا ذو»: یعنی از نسب پادشاهان حمیر یمن از جمله ذویزن و ذورعین نمی باشد. و از همین نوع حدیث جریر است: «یطلع علیکم رجل من ذی یمن علی وجهه مسحه من ذی ملك»: مردی از یمنیان بر شما آشکار می گردد که بر چهره اش نشانی از پادشاهان است. عمر زاهد آن را به این شکل آورده است و گفت: «ذی» در اینجا صله یعنی زائده است. و گفت: «ذوالخصله»: خانه ای (کعبه ای) بود که بت لدوس و خثعم و بجیله و غیر آنان، در آن قرار داشت. و گفته شده است: مقصود از «ذوالخصله» کعبه یمانی است که در یمن قرار داشت و رسول خدا صلی الله علیه و آله جریر بن عبدالله بجلی را به سوی آن روانه داشت و او آن را ویران ساخت. و گفته شده است: «ذوالخصله»: نام بت است. و بر این نظر این اشکال وارد است که «ذو» تنها به اسماء اجناس اضافه می گردد. و در قاموس آمده است: «فرس أجرد»: اسبی که موهای کوتاه و اندکی دارد، و «الأجرد»: تیز پا و پیشی گیرنده.

و در النهایه آمده است: «أخیشن فی ذات الله» که آن تصغیر «أخشن»: برای خشن است.

**[ترجمه]

«۴»

قب، المناقب لابن شهرآشوب: بعث صلی الله علیه و آله رسله إلی الآفاق فی سنه عشر و بین فتح مکه و وفاته کانت الوفود منهم بنو سلیم و فیهم العباس بن مرداس و بنو تیم و فیهم عطارد بن زراره (۱) و بنو عامر و فیهم عامر بن الطفیل و أربد بن قیس و بنو سعد بن بکر و فیهم ضمام بن ثعلبه و عبد القیس و الجارود بن عمرو و بنو حنیفه و فیهم مسیلمه الکذاب و طیئ و فیهم زید الخیل و عدی بن حاتم و زبید و فیهم عمرو بن معدیکرب و کنده و فیهم الأشعث بن قیس و نجران و فیهم السید و العاقب و أبو الحارث و الأزد و بعث حمیر إلی رسول الله صلی الله علیه و آله بإسلامهم و بعث فروه الجذامی رسولا باسمه و بنو الحارث بن کعب و فیهم قیس بن الحصین و یزید بن عبد المدان و ثقیف و سیدهم عبد نائل بنو أسد و أسلم (۲).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: رسول خدا صلی الله علیه و آله در سال دهم هجری فرستادگان خویش را به نقاط مختلف روانه داشت و در فاصله میان فتح مکه و وفات وی، هیات های نمایندگی حضور یافتند که از جمله بنی سلیم به همراه عباس بن مرداس، بنی تمیم به همراه عطارد بن زراره، بنی عامر به همراه عامر بن طفیل و اربد بن قیس، بنو سعد بن بکر به همراه ضمام بن ثعلبه، عبدالقیس و جارود بن عمر، و بنی حنیفه به همراه مسلیمه کذاب، و طیّی به همراه زیدالخیل و عدیّ بن حاتم، و زبید به همراه عمرو بن معدی بن کرب، و کنده به همراه اشعث بن قیس، و نجران به همراه سید و عاقب و ابوحارث و ازد حضور یافتند. و پادشاهان حمیر نیز فرستاده ای نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله فرستادند و اسلام خویش را اعلام کردند و فروه جذامی به نام خود فرستاده ای اعزام کرد و بنی حارث بن کعب به همراه قیس بن حصین و یزید بن عبدالمدان، و ثقیف و بزرگشان عبدنایل و بنی اسد و اسلم، به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند - . مناقب آل ابی طالب ۱: ۱۵۱ - .

**[ترجمه]

«۵»

كَنْزُ الْكَرَاجُكِيِّ، رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله كَانَ يَوْماً جَالِساً فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ قَدْ صَلَّى الْغَدَاةَ إِذْ أَقْبَلَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى نَاقَةٍ لَهُ حَتَّى وَقَفَ بِبَابِ الْمَسْجِدِ فَأَنَاخَهَا ثُمَّ عَقَلَهَا وَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ يَتَخَطَّى النَّاسَ وَ النَّاسُ يُوَسِّعُونَ لَهُ وَ إِذَا هُوَ رَجُلٌ مَدِيدُ الْقَامَةِ عَظِيمُ الْهَامَةِ مُعْتَجِرٌ بِعِمَامَةٍ فَلَمَّا مَثُلَ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَسْفَرَ عَنْ لِثَامِهِ ثُمَّ هَمَّ أَنْ يَتَكَلَّمَ فَأُرْتِجَ ثُمَّ هَمَّ أَنْ يَتَكَلَّمَ فَأُرْتِجَ (۳) حَتَّى اعْتَرَضَهُ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَلَمَّا رَآهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ رَكِبَهُ الزَّمَعُ لَهَى عَنْهُ بِالْحَدِيثِ لِيَذْهَبَ عَنْهُ بَعْضُ الَّذِي أَصَابَهُ وَ قَدْ كَسَا اللَّهُ نَبِيَّهُ جَلَالَةً وَ هَيْبَةً فَلَمَّا أَنِسَ وَ فَرَّخَ رَوْعُهُ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله قُلْ لِلَّهِ أَنْتَ مَا أَنْتَ قَائِلٌ فَأَنْشَدَ أَبْيَاتاً اعْتِذَاراً عَمَّا أَصَابَهُ فَاسْتَوَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۴) وَ كَانَ مُتَّكِئاً فَقَالَ أَنْتَ أُهَيْبُ بْنُ سَمَاعٍ وَ لَمْ يَرَهُ قَطُّ قَبْلَ وَقْتِهِ ذَلِكَ (۵) فَقَالَ أَنَا أُهَيْبُ بْنُ سَمَاعٍ الْآبِيُّ الدَّفَّاعُ الْقَوِيُّ الْمَنَّاعُ قَالَ أَنْتَ الَّذِي ذَهَبَ جُلُّ قَوْمِكَ بِالْغَارَاتِ وَ لَمْ يَنْفُضُوا رُءُوسَهُمْ مِنَ الْهَفَوَاتِ إِلَّا مُنْذُ أَشْهُرٍ وَ سَنَوَاتٍ قَالَ أَنَا ذَاكَ قَالَ أَ تَذْكُرُ الْأَزْمَةَ الَّتِي أَصَابَتْ قَوْمَكَ

۱- فی المصدر و سیره ابن هشام و غیرهما: عطارد بن حاجب بن زراره.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۵۱.

۳- ذکر الجمله فی المصدر ثلاث مرّات.

۴- فی المصدر: فاستوی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله جالسا.

۵- فی المصدر: قبل وقته ذاک.

احْرَنْجَمَ لَهَا الذِّيخُ وَ أَخْلَفَ نَوْءُ الْمِرِّيخِ وَ امْتَنَعَتِ (۱) السَّمَاءُ وَ انْقَطَعَتِ الْأَنْوَاءُ وَ احْتَرَقَتِ الْعَنَمَةُ وَ خَفَّتِ الْبُرْمَةُ حَتَّى إِنَّ الضَّيْفَ لَيَنْزِلُ بِقَوْمِكَ وَ مَا فِي الْغَنَمِ عَرَقٌ وَ لَا غَزَرٌ فَتَرْصُدُونَ الضَّبَّ الْمَكْنُونَ فَتَقْتَنِصُونَهُ (۲) وَ كَأَنَّكَ قُلْتَ فِي طَرِيقِكَ إِلَيَّ لِتَسْأَلَنِي عَنْ حِلِّ ذَلِكَ وَ عَنْ حَرَجِهِ (۳) أَلَا وَ لَا حَرَجَ عَلَى مُضْطَرٍّ وَ مِنْ كَرَمِ الْأَخْلَاقِ بِرُّ الضَّيْفِ قَالَ فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ لَا أَطْلُبُ أَثَراً بَعْدَ عَيْنٍ لَكَأَنَّكَ كُنْتَ مَعِي فِي طَرِيقِي وَ شَرِيكِي فِي أَمْرِي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ زِدْنِي شَرْحاً وَ بَيَاناً أَزْدَدْ بِكَ إِيمَاناً فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَ تَذْكُرُ إِذْ أَتَيْتَ صَنَمَكَ فِي الظَّهِيرَةِ فَعَتَرْتَ لَهُ الْعَتِيرَةَ فقال نعم بأبی أنت و أمی یا رسول الله إن الحارث بن أبی ضرار المصطلقی جمع لک جموعا لیدهمک بالمدینه و استعان بی علی حربک و کان لی صنم یقال له واقب (۴) فرقبت خلوته و قممت ساحته ثم نفضت التراب عن رأسه ثم عترت له عتیره فإنی لأستخبره فی أمری و أستشیره فی حربک (۵) إذ سمعت له صوتا قف له شعری و اشتد منه ذعری فولیت عنه و هو یقول:

أهیب ما لک تجزع*** لا تنأ عنی و ارجع

و اسمع مقالا ینفع*** جاءک ما لا یدفع

نبی صدق أروع*** فاقصد إلیه و اسرع

تأمن وبال المصرع

قال أهیب فأتیت أهلی و لم أطلع أحدا علی أمری فلما کان من الغد أتیته فی الظهیره فرقبت خلوته و قممت ساحته و عترت له عتیره ثم جسدته بدمها فبینا أنا کذلک إذ سمعت منه صوتا هائلا فولیت عنه هاربا و هو یقول کلاما فی معنی کلامه الأول قال فلما کان من غد رکبت ناقتی و لبست لامتی و

۱- فی المصدر: و أمشعت السماء.

۲- فی المصدر: فتصیدونه.

۳- حرمته خ ل.

۴- فی المصدر: راقب.

۵- سقط عن المصدر قوله: [إذ سمعت إلی قوله الآتی: اذ سمعت.

تکبدت الطریق حتی أتیتک فأنر لی سراجک و أوضح لی منهاجک قال فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ وَ إِنِّی مُحَمَّدٌ عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ فَقَالَهَا غَیْرَ مُسْتَنْکِفٍ وَ أَسْلَمَ وَ حَسُنَ إِسْلَامُهُ وَ وَقَرَ حُبُّ الْإِسْلَامِ فِی قَلْبِهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام خُذْ بِیَدِهِ فَعَلِّمْهُ الْقُرْآنَ فَأَقَامَ عِنْدَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا حَذِقَ شَیْئاً مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ یَا نَبِیَّ اللَّهِ إِنَّ الْحَارِثَ بْنَ أَبِی ضِرَارٍ قَدْ جَمَعَ لَکَ جُمُوعاً لِیَدْهَمَکَ بِالْمَدِینَةِ فَلَوْ وَجَّهْتَ مَعِی قَوْماً بِسَرِیَّةٍ تَشُنُّ عَلَیْهِمُ الْغَارَةَ فَوَجَّهَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَعَهُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ وَ جَمَاعَةً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۱) فَظَفِرُوا بِهِمْ وَ اسْتَاقُوا إِبِلَهُمْ وَ مَاشِیَتَهُمْ (۲).

**[ترجمه]کنز الکراجکی: روایت شده است: روزی پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از اقامه نماز صبح در میان جمعی از یارانش نشسته بود که به ناگاه عربی بادیه نشین سوار بر ماده شتر خود پیش آمد، تا آنکه برابر در مسجد توقف نمود و آنگاه شترش را بر زمین خواباند و آن را بست و وارد مسجد شد، درحالی که از میان مردم می گذشت و آنان راه را بر او می گشودند و او مردی بلند قامت با سری بزرگ بود که با کناره دستار، صورت خویش را پوشانده بود. چون در برابر رسول خدا صلی الله علیه و آله قرار گرفت، نقاب از رخ برگرفت و در صدد بر آمد تا سخن گوید. ولی زبانش بند آمد. سپس دوباره کوشید تا سخن بگوید، ولی بار دیگر زبانش بند آمد تا آنجا که سه بار این حال بر او عارض گردید. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله مشاهده نمود که ترس و سرگشتگی بر او غالب گشته است، خود شروع به صحبت با وی نمود تا ترس او زایل گردد. و این ترس او از آن رو بود که خداوند پیامبرش را در هاله ای از جلال و عظمت قرار داده بود. پیامبر صلی الله علیه و آله هنگامی که آن بادیه نشین الفت یافت و ترسش زایل گردید، به او فرمود: «برای خدا آنچه می خواهی بگویی». آن عرب بیابانی در ابتدا ابیاتی برای عذرخواهی از آنچه بر او پیش آمده بود سرود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله بر زمین نشست و تکیه داد و فرمود: «تو اهیب بن سمّاع هستی». و این سخن را در حالی گفت که پیش از آن هرگز او را ندیده بود. آن مرد گفت: من اهیب بن سمّاع، مردی با مناعت و عقب راننده دشمنان و مردی قدرتمند و بازدارنده دشمنان هستم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «تو کسی هستی که با یورش ها، عزت قومت پایمال گشته است و تنها چند ماه و سالی است که لغزش های سرشان را به کناری افکنده اند» گفت: من همان هستم. فرمود: «آیا آن بحران وگرفتاری که بر قومت فرود آمد را به یاد می آوری که گرگ نترس قصد آن کرد ولی از آن ترسید و روی‌برتافت و غروب ستاره مریخ نیز بارانی نازل نساخت و آسمان باران نفرستاد و بخشش باران قطع گردید و عنمه - . درختی با شاخه های نازک -

(از شدت گرما) آتش گرفت و میوه مغیلان نایاب گردید و کار بدانجا رسیده است که میهمان در میان قوم تو وارد می گردد و حال آنکه گوسفندان را هیچ شیری نیست و در کمین سوسمار مخفی می‌نشینید تا آن را شکار کنید؟ و تو آ نگاه که به سوی من می آمدی، گفتی: بی تردید درباره وقوع آن و دشواری و تنگنای آن از من درخواست کمک می کنی. (و با خود گفتی) بر فرد درمانده حرج و گناهی نیست و از بزرگواری های اخلاقی، نیکی کردن با مهمان است». گفت: به خدا سوگند بعد از آنکه با چشم خود معجزه تو را دیدم، دیگر منتظر خبری (برای اثبات حقانیت و پیامبری ات) نمی مانم. گویی که در راه، همراه من و شریک کار من بوده‌ای! من گواهی می‌دهم که پروردگاری جز خدای یگانه نیست و تو محمد فرستاده خدا هستی. سپس گفت: ای رسول خدا! برایم بیشتر گو، تا ایمانم به تو افزون گردد. پیامبر صلی الله علیه و آله به او فرمود: «آیا به یاد می آوری که ظهرگاهان پیش بت خود رفتی و برای آن قربانی نمودی»؟ گفت: آری ای رسول خدا! پدر و مادرم به فدای

تو باد! حارث بن ابی ضرار مصطلقی برای نبرد با تو سپاهیانی گردآوری کرد تا به ناگاه در مدینه بر تو یورش آورد و از من برای جنگ با تو تقاضای کمک نمود. من نیز بتی به نام واقب داشتم، پس در خلوتش او را پاس داشتم و ساحت آن را جارو کردم و خاک را از سرش زدودم و سپس برایش قربانی نمودم و در کار خویش و جنگ با تو از او راهنمایی و مشورت خواستم که به ناگاه از او صدایی شنیدم که از آن مویم سیخ شد و ترسم از او فزونی یافت. بنابراین از آن گریختم، درحالی که او می گفت:

- ای اهیب، تو را چه شده است که ناله و بی تابی می کنی؟ از من دور نشو و برگرد.

- و به سخنی سودمند گوش فرابده که چیزی به سوی تو آمده است که نمی توانی آن را عقب برانی و بازگردانی.

- آن، پیامبری راستگو است که از نیکی و شجاعت او در شگفت می گردی. پس به سرعت به سوی او برو.

- تا از هلاکت در امان بمانی.

اهیب گفت: به نزد خانواده ام برگشتم. ولی کسی را از کار خود آگاه نساختم. چون فردای آن روز در رسید، هنگام ظهر بر آن وارد شدم و خلوت او را پاس داشتم و ساحت آن را جارو نمودم و برایش قربانی کردم. سپس با خون قربانی آن را آغشته ساختم. ولی (بار دیگر) به ناگاه صدایی هولناک از او شنیدم و از شدت ترس، پا به فرار نهادم. در حالی که او سخنی با همان مفهوم کلام پیشین خود می گفت. و چون فردای آن روز فرا رسید، بر شترم سوار گشتم و زرهم را پوشیدم و به سختی راه در نوردیدم تا آنکه به نزد تو آمدم. پس چراغت را بر من بیافروز و شیوه و راهت را بر من روشن ساز. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «بگو: هیچ خدایی جز خدای یگانه نیست و او را هیچ شریکی نیست و من محمد بنده و فرستاده او هستم». او نیز بی هیچ تکبّر و ننگ و عاری آن را بر زبان آورد و به نیکی اسلام را پذیرفت و عشق به اسلام در قلب او ریشه دواند و پیامبر صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیّ بن ابی طالب علیه السلام فرمود: «دستش را بگیر و به او قرآن بیاموز». و او نزد پیامبر ماند و چون مقداری از قرآن را به نیکی فراگرفت، گفت: ای پیامبر خدا! حارث بن ابی ضرار برای نبرد با تو سپاهیانی گرد آورده است، تا به ناگاه در مدینه بر تو شبیخون زند. من دوست دارم گروهی را همراه من سازی تا در سریه ای بر آنان یورش ببریم. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز امیرالمؤمنین و گروهی از مؤمنان را همراه او روانه ساخت که بر آنان غلبه یافتند و شتران و دام هایشان را به غنیمت گرفتند. - . کنز الفوائد : ۹۶-۹۵ -

**[ترجمه]

توضیح

یقال ارتج علی القاری علی ما لم یسم فاعله إذا لم یقدر علی القراءه و الزمع بالتحریک الدهش و فرخ الروع تفریخا ذهب کأفرخ و الأزمه الشده و الضیق و احرنجم أراد الأمر ثم رجع عنه و القوم أو الإبل اجتمع بعضها و ازدحموا و الذیخ بالکسر الذئب و الجری ء و الفرس الحصان و ذکر الضباع الکثیر الشعر و النوء سقوط نجم من المنازل فی المغرب مع الفجر و طلوع رقیبه من المشرق یقابله من ساعته فی کل لیله إلی ثلاثه عشر یوما و هکذا کل نجم منها إلی انقضاء السنه ما خلا الجبهه فإن لها

أربعه عشر یوما و کانت العرب تضیف الأمطار و الریاح و الحر و البرد إلی الساقط کذا ذکر الجوهری و قال العنم شجر لین الأعضاء یشبه به بنان الجواری و قال البرم ثمر العضاه الواحده برمه و فی بعض النسخ بالزاء یقال بزم علیه أی عض بمقدم أسنانه و البزمه فی الأکل هو أن یأکل فی الیوم و اللیل مره و العرق اللبن و لعل المراد هنا اللبن القلیل و بالغزر الکثیر قال فی القاموس الغزیر الکثیر من کل شی ء و الغزیره الکثیره الدر و اقتنصه اصطاده قوله لا أطلب أثرا بعد عین الأثر الخبر أی لا أنتظر سماع خبر بحقیتک بعد ما عاینت من معجزاتک

ص: ۳۷۷

۱- فی المصدر: من المسلمین.

۲- کنز الفوائد: ۹۵ و ۹۶. و زاد فی المصدر ابیاتا لاهیب فی إسلامه.

و العتیره الذبیحه کانت تذبح للأصنام فیصب دمها علی رأسها و قف شعره قام فزعا و الأروع من الرجال الذی یعجبک حسنه و جسد الدم به کفرح لصق و ثوب مجسد مجسد مصبوغ بالزعفران و اللأمه الدرع أو جمیع أدوات الحرب و الکبد الشده و قال الجوهری حذق الصبی القرآن و العمل یحذق حذقا و حذقا إذا مهر و حذق بالکسر حذقا لغه فیه.

**[ترجمه]بدون نام بردن از فاعل و به صیغه مجهول گفته می شود: «ارتّج علی القاری»: آنگاه که توانایی خواندن نداشته باشد. و «الزمع» با تحریک: ترس و هراس.«فَرّخ الروع، تفریخاً» مانند «أفرخ»: ترس زدوده شد. «الأزمه»: سختی و تنگنا. «احرنجم»: قصد کاری کرد ولی سپس از آن منصرف شد. و«إحرنجم القومُ أو الإبلُ» : با یکدیگر گردآمدند و ازدحام کردند. و«الذِیخ» با کسره: گرگ شجاع، و اسب نر و کفتار نر پرمو. «النوء» : فرو رفتن ستاره ای در مغرب به هنگام سپیده صبح و طلوع همتای آن از مشرق که تا دوازده روز در هر شب با آن مقابله می کند. و همچنین هر ستاره ای از آن تا پایان سال چنین وضعی دارد. به جز «جبهه» که مدت آن چهارده روز است و عرب، باران و باد و گرما و سرما را به ستاره غروب کننده نسبت می داده است. این را جوهری گفته است. و گفت: «العنم»: درختی نرم که انگشتان دختران را به آن تشبیه می کنند. «البرم»: میوه عضاه (مغیلان). واحد آن «البرمه» است. و در برخی نسخه ها با زاء آمده است. گفته می شود: «بزم علیه»: با دندان های پیشین او را گزید. و «البزمه» فی الآکل: یعنی در شبانه روز یک بار غذا بخورد. و «العِرق»: شیر و شاید منظور از «العرق»: شیر کم و «الغزر»: شیر زیاد باشد. در قاموس آورده است: «الغزیر»: فراوان از هر چیز. و «الغزیره»: پرشیر. و «اقتنصه»: آن را صید کرد. سخنش: «لاأطلبُ أثراً بعد عین»: «الاثر»: خبر، یعنی بعد از آنکه با چشم خود معجزات تو را مشاهده کردم، منتظر شنیدن سخنی درباره حقانیت تو باقی نمی مانم. و «العتیره»: قربانی که برای بت ها کشته می شد و خونش بر سر بت ریخته می شد. و «قَفّ شعره»: از ترس، مویش سیخ شد. و «الاروع من الرجال»: آن که نیکی و زیبایی اش تو را به شگفت آرد. «جسد الدم به» بر وزن فَرِح: خون به آن چسبید. و «ثوب مجسد مجسّد»: جامه رنگ آمیزی شده با زعفران. و «اللأمه»: زره یا همه ابزار آلات جنگی. و «الکبد» : شدت و سختی. و جوهری گفت: «حذق الصبی القرآن و العملَ، یحذق، حَذقاً و حِذقاً»: آ نگاه که در آن مهارت یابد. و «حذق، حذقاً» با کسره لغتی است.

**[ترجمه]

باب ۳۶ حجه الوداع و ما جری فیها إلی الرجوع إلی المدینه و عدد حجه و عمرته صلی الله علیه و آله و سائر الوقائع إلی وفاته ص

الآیات

الحج: «وَ أَذِّنْ فِی النّاسِ بِالْحَجِّ یَأْتُوکَ رِجالًا وَ عَلی کُلِّ ضامِرٍ یَأْتِینَ مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ* لِیَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ وَ یَذْکُرُوا اسْمَ اللّهِ فِی أَیّامٍ مَعْلُوماتٍ عَلی ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِیمَهِ الْأَنْعامِ فَکُلُوا مِنْها وَ أَطْعِمُوا الْبائِسَ الْفَقِیرَ* ثُمَّ لْیَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لْیُوفُوا نُذُورَهُمْ وَ لْیَطَّوَّفُوا بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ»(۲۷-۲۹)

lt;meta info="-وَأَذِّن فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ یَأْتُوکَ رِجَالًا وَعَلَی کُلِّ ضَامِرٍ یَأْتِینَ مِن کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ، لِیَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَیَذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِی أَیَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَی مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِیمَهِ الْأَنْعَامِ فَکُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِیرَ، ثُمَّ لْیَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْیُوفُوا نُذُورَهُمْ

وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

{و مردم را به حج فرا خوان تـا پیـاده یا سوار بر شتران تکیـده از راههای دور نزد تو بیاینـد، تا سودهایی را که از آن آنهاسـت ببیننـد و نام خـدا را در روزهایی معین، به هنگام ذبـح چهارپایانی که خـدا رزق آنها ساخته، یاد کننـد. پس از آنها بخوریـد و بینوایـان فقیر را نیز اطعـام کنیـد، سـپس چرک از خود دور کننـد و نـذرهای خویش را ادا کننـد و بر آن خـانه کهنسال طواف کنند.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسـی رحمه الله اختلف فی المخاطب به علی قولین أحـدهما أنه إبراهیم علیه السـلام و الثانی أن المخاطب به نبینا صـلی الله علیه و آله وَ أَذِّنْ یـا محمـد فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ فأذن صـلی الله علیه و آله فی حجه الوداع أی أعلمهم بوجوب الحـج رِجالًا أی مشـاه علی أرجلهم وَ عَلی کُلِّ ضـامِرٍ أی رکبانا قال ابن عباس یریـد الإبل و لا یـدخل بعیر و لا غیره الحرم إلا و قـد هزل (۱) و سیأتی تفسیر الآیه فی کتاب الحج إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]طبرسـی رحمه اللّه گفت: در مورد اینکه چه کسی مورد خطاب است، دو نظر وجود دارد: اولی مخاطب را حضرت ابراهیم علیه السـلام و دومی مخاطب را پیامبر صـلی الله علیه و آله می دانـد. و «وَأَذِّن»: ای محمـد! در میان مردم به حج دعوت کن، «بِالْحَجِّ » و پیامبر صـلی الله علیه و آله نیز در حجه الوداع به حج فراخواند، یعنی آنان را از وجوب حج آگاه ساز. «رِجَالًا» یعنی پیـاده و بـا پاهـای خویش، «وَعَلَی كُلِّ ضَامِرٍ» یعنی سواره. ابن عباس گفت: مقصودش ابل: دسـته شتران است و بعیر (شتر بارکش) و جز آن تنها در صورتی می تواند وارد حرم شود که لاغر شده باشد - . مجمع البیان ۷: ۸۱-۸۰ -

و تفسیر این آیه إنشاء الله در کتاب حج خواهد آمد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ عُمَرَ بْنِ

ص: ۳۷۸

۱- مجمع البیان ۷: ۸۰ و ۸۱.

أَبَانٍ الْكَلْبِيِّ قَالَ: ذَكَرْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الْمُسْتَحَاضَهَ فَذَكَرَ أَسْمَاءَ بِنْتَ عُمَيْسٍ فَقَالَ إِنَّ أَسْمَاءَ وَلَدَتْ مُحَمَّدَ بْنَ أَبِی بَكْرٍ بِالْبَيْدَاءِ وَ كَانَ فِی وِلَادَتِهَا الْبَرَكَهُ لِلنِّسَاءِ لِمَنْ وَلَدَتْ مِنْهُنَّ أَوْ طَمِثَتْ فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَاسْتَثْفَرَتْ (۱) وَ تَنَطَّقَتْ بِمِنْطَقَهٍ وَ أَحْرَمَتْ (۲).

**[ترجمه]کافی: العده، از عمر بن ابان کلبی روایت کرده است که گفت: از امام جعفر صادق علیه السلام درباره زن مستحاضه پرسیدم. او نیز از اسماء بنت عمیس نام برد و فرمود: اسماء، محمد بن ابی بکر را در میان بیابان به دنیا آورد و در این زایمان او، برای زنانی که کودکی به دنیا آوردند و یا حیض دیدند، خیر و برکت بود. چرا که رسول خدا صلی الله علیه و آله به او دستور داد که فرج خود را با تکه ای پارچه بزرگ و پنبه بگیرد و کمر بند خود را بر کمر بندد. او نیز چنین کرد و محرم شد. - . فروع الکافی ۱: ۲۸۸-۲۸۷ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّ أَسْمَاءَ بِنْتَ عُمَيْسٍ نَفِسَتْ بِمُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَكْرٍ فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِينَ أَرَادَتِ الْإِحْرَامَ مِنْ ذِی الْحُلَيْفَهِ أَنْ تَحْتَشِیَ بِالْكُرْسُفِ وَ الْخِرَقِ وَ تُهِلَّ بِالْحَجِّ فَلَمَّا قَدِمُوا مَكَّهَ وَ قَدْ نَسَكُوا الْمَنَاسِكَ وَ قَدْ أَتَی لَهَا ثَمَانِيَهَ عَشَرَ يَوْماً فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ تَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَ تُصَلِّیَ وَ لَمْ يَنْقَطِعْ عَنْهَا الدَّمُ فَفَعَلَتْ ذَلِكَ (۳).

**[ترجمه]کافی: از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: اسماء بنت عمیس، محمد بن ابی بکر را به دنیا آورد و هنگامی که از ذی الحلیفه قصد احرام نمود، رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمان داد که پنبه و پاره ای از جامه در خود گیرد و حج را به جا آورد. و چون به مکه رسیدند و مناسک را به پا داشتند و ۱۸ روز بر اسماء گذشت، رسول خدا صلی الله علیه و آله به او که هنوز خون او بند نیامده بود، امر نمود که بر گرد کعبه طواف سازد و نماز گزارد و او نیز چنین کرد. - . فروع الکافی ۱: ۲۸۹. فروع الکافی ۱: ۲۹۲ -

**[ترجمه]

«۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَطَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله التَّلْبِيَهَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ يَوْمَ عَرَفَهَ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که در روز عرفه خورشید رو به غروب نهاد، تلبیه و لبیک گفتن را قطع نمود.

**[ترجمه]

«۴»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ الْمُشْرِكِينَ كَانُوا يُفِيضُونَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ فَخَالَفَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَفَاضَ بَعْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الْحَجَّ لَيْسَ بِوَجِيفِ الْخَيْلِ وَ لَا إِيضَاعِ (۵) الْإِبِلِ وَ لَكِنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَ سِيرُوا سَيْراً جَمِيلًا وَ لَا تُوَطِّئُوا ضَعِيفاً وَ لَا تُوَطِّئُوا مُسْلِماً وَ كَانَ صلى الله عليه و آله يَكُفُّ نَاقَتَهُ

۱- قال الجزرىّ: فيه انه امر المستحاضه ان تستثفر، هو ان تشد فرجها بخرقه عريضه بعد ان تحتشى قطنا و توثق طرفيها فى شى ء تشده على وسطها فتمنع بذلك سيل الدم، و هو مأخوذ من ثفر الدابّه الذى يجعل تحت ذنبها.

۲- فروع الكافى ۱: ۲۸۷ و ۲۸۸.

۳- فروع الكافى ۱: ۲۸۹.

۴- فروع الكافى ۱: ۲۹۲ ذيله: و كان علىّ بن الحسين عليه السلام يقطع التلبيه إذا زاغت الشمس يوم عرفه، قال أبو عبد اللّه عليه السلام: فاذا قطعت التلبيه فعليك بالتهليل و التحميد و التمجيد و الثناء على اللّه عز و جل.

۵- الوجيف: السير السريع. و أوضع البعير: جعله يسرع فى سيره.

حَتَّى یُصِیبَ رَأْسُهَا مُقَدِّمَ الرَّحْلِ وَ یَقُولُ أَیُّهَا النَّاسُ عَلَیْکَمْ بِالدَّعَهِ وَ الْخَبَرُ مُخْتَصَرٌ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: مشرکان پیش از آن که خورشید فرو رود، خارج می گشتند. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله بر خلاف آنان رفتار نمود و بعد از غروب خورشید خارج گردید و فرمود: «ای مردم! حج به تند راندن اسبان و شتران نیست، از خدا بترسید و به نیکی حرکت کنید و هیچ ضعیف و مسلمانی را لگد کوب نسازید» و پیامبر صلی الله علیه و آله شتر خود را چنان از حرکت باز می داشت که سر شتر به جلوی جهاز آن برخورد می کرد و می... فرمود: «ای مردم! آرامش خود را حفظ کنید». و این خبر کوتاه و مختصر است - . فروع الکافی ۱: ۲۹۴ - .

**[ترجمه]

«۵»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الثَّانِی علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَمَّا کَانَ یَوْمُ النَّحْرِ أَتَاهُ طَوَائِفُ مِنَ الْمُسْلِمِینَ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ ذَبَحْنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ نَرْمِیَ وَ حَلَقْنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذْبَحَ وَ لَمْ یَبْقَ شَیْ ءٌ مِمَّا یَنْبَغِی لَهُمْ أَنْ یُقَدِّمُوهُ إِلَّا أَخَّرُوهُ وَ لَا شَیْ ءٌ مِمَّا یَنْبَغِی لَهُمْ أَنْ یُؤَخِّرُوهُ إِلَّا قَدَّمُوهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا حَرَجَ لَا حَرَجَ (۲).

**[ترجمه]کافی: عده، از سهل، از بزنطی، از امام جواد علیه السلام روایت کرده است که فرمود: در روز عید قربان گروه هایی از مسلمانان به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: ای رسول خدا! قبل از رمی جمرات، قربانی کردیم و پیش از آنکه قربانی کنیم، سرمان را تراشیدیم. یعنی همه امورشان را پس و پیش به انجام رسانده بودند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «گناهی نیست، گناهی نیست». - . فروع الکافی ۱: ۳۰۳ -

**[ترجمه]

«۶»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ هَمَّامٍ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ علیه السلام دَخَلَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْکَعْبَهَ فَصَلَّی فِی زَوَایَاهَا الْأَرْبَعِ صَلَّی فِی کُلِّ زَاوِیَهٍ رَکْعَتَیْنِ (۳).

**[ترجمه]کافی: محمد بن یحیی، از احمد بن محمد، از اسماعیل بن همام روایت کرده است که گفت: ابا الحسن علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد کعبه شد و در زوایای ۴ گانه آن نماز گزارد و در هر زاویه ۲ رکعت نماز خواند. - . فروع الکافی ۱: ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ (۴) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمْ یَدْخُلِ الْکَعْبَهَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَّا یَوْمَ فَتْحِ مَکَّهَ (۵).

**[ترجمه]کافی: علی، از پدرش، از ابن ابی‌عمیر، از معاویه بن عمار، از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله تنها در روز فتح مکه وارد کعبه گردید. - . فروع الکافی۱: ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۸»

ل، الخصال الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِیدٍ الْعَسْکَرِیُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْکَرِیم (۶) عَنِ ابْنِ عَوْفٍ عَنْ مَکِّیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُوسَی بْنِ عُبَیْدَهَ عَنْ صَدَقَهَ بْنِ یَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ السُّورَهُ إذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ (۷) عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی أَوْسَطِ أَیَّامِ التَّشْرِیقِ فَعَرَفَ أَنَّهُ الْوَدَاعُ فَرَکِبَ رَاحِلَتَهُ الْعَضْبَاءَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ یَا أَیُّهَا النَّاسُ کُلُّ دَمٍ کَانَ فِی الْجَاهِلِیَّهِ فَهُوَ هَدَرٌ وَ أَوَّلُ دَمٍ هُدِرَ دَمُ الْحَارِثِ بْنِ رَبِیعَهَ بْنِ الْحَارِثِ کَانَ مُسْتَرْضِعاً فِی هُذَیْلٍ (۸) فَقَتَلَهُ

ص: ۳۸۰

۱- فروع الکافی ۱: ۲۹۴.

۲- فروع الکافی ۱: ۳۰۳.

۳- فروع الکافی ۱: ۳۰۹.

۴- فی المصدر: علی بن إبراهیم عن أبیه عن ابن أبی عمیر و محمّد بن إسماعیل عن القضا ابن شاذان عن صفوان و ابن أبی عمیر عن معاویه بن عمار.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۰۹.

۶- فی المصدر: ابن أخی ابی زرعه، عن ابن عون.

۷- سوره النصر.

۸- فی بنی هذیل خ ل.

بَنُو اللَّيْثِ أَوْ قَالَ كَانَ مُسْتَرْضِعاً فِى بَنِى لَيْثٍ فَقَتَلَهُ هُذَيْلٌ وَ كُلَّ رِباً كَانَ فِى الْجَاهِلِيَّهِ فَمَوْضُوعٌ وَ أَوَّلُ رِباً وُضِعَ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ فَهُوَ الْيَوْمَ كَهَيْئَهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرَضِينَ وَ إِنَّ عِدَّهَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِى كِتابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ مِنْها أَرْبَعَهٌ حُرُمٌ رَجَبُ مُضَرٍ الَّذِى بَيْنَ جُمَادَى وَ شَعْبَانَ وَ ذُو الْقَعْدَهِ وَ ذُو الْحِجَّهِ وَ الْمُحَرَّمُ فَلا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّ النَّسِىءَ زِيادَهٌ فِى الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عاماً وَ يُحَرِّمُونَهُ عاماً لِيُواطِؤُا عِدَّهَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ كَانُوا (۱) يُحَرِّمُونَ الْمُحَرَّمَ عَاماً وَ يَسْتَحِلُّونَ (۲) صَفَرَ وَ يُحَرِّمُونَ صَفَرَ عَاماً وَ يَسْتَحِلُّونَ الْمُحَرَّمَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ يَئِسَ أَنْ يُعْبَدَ فِى بِلَادِكُمْ آخِرَ الْأَبَدِ وَ رَضِىَ مِنْكُمْ بِمُحَقَّرَاتِ (۳) الْأَعْمَالِ أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ وَدِيعَهٌ فَلْيُؤَدِّهَا إِلَى مَنِ ائْتَمَنَهُ عَلَيْهَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ النِّسَاءَ عِنْدَكُمْ عَوَانٍ لَا يَمْلِكْنَ لِأَنْفُسِهِنَّ ضَرّاً وَ لَا نَفْعاً أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَهِ اللَّهِ وَ اسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ فَلَكُمْ عَلَيْهِنَّ حَقٌّ وَ لَهُنَّ عَلَيْكُمْ حَقٌّ وَ مِنْ حَقِّكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوَاطِئُوا (۴) فُرُشَكُمْ وَ لَا يَعْصِينَكُمْ فِى مَعْرُوفٍ فَإِذَا فَعَلْنَ ذَلِكَ فَلَهُنَّ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَا تَضْرِبُوهُنَّ أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّى قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنْ أَخَذْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَاعْتَصِمُوا بِهِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَىُّ يَوْمٍ هَذَا قَالُوا يَوْمٌ حَرَامٌ ثُمَّ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ فَأَىُّ شَهْرٍ هَذَا قَالُوا شَهْرٌ حَرَامٌ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ أَىُّ بَلَدٍ هَذَا قَالُوا بَلَدٌ حَرَامٌ قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَ أَمْوَالَكُمْ وَ أَعْرَاضَكُمْ كَحُرْمَهِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِى شَهْرِكُمْ هَذَا فِى بَلَدِكُمْ هَذَا إِلَى يَوْمِ تَلْقَوْنَهُ أَلَا فَلْيُبَلِّغْ شَاهِدُكُمْ غَائِبَكُمْ لَا نَبِىَّ بَعْدِى وَ لَا أُمَّهَ بَعْدَكُمْ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى إِنَّهُ لَيُرَى بَيَاضُ إِبْطَيْهِ ثُمَّ قَالَ

ص: ۳۸۱

۱- فكانوا خ ل.

۲- لعل هذه الجمله من الراوى.

۳- بمحرقات خ ل.

۴- استظهر المصنّف ان الصحيح: [ان لا يوطئن و هو كذلك، يوجد ذلك فى سيره ابن هشام.

اللَّهُمَّ اشْهَدْ أَنِّی قَدْ بَلَّغْتُ (١).

**[ترجمه]الخصال: عبدالله بن عمر گفت: سوره«إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ»، {چون یاری خدا و پیروزی فرا رسد.} - . سوره نصر - در میانه ایام تشریق بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل گردید و پیامبر دانست که زمان وداع فرا رسیده است. از همین رو بر شتر شکافته گوش خود سوار گشت و حمد و ثنای الهی را به جای آورد و فرمود: «ای مردم! هر خونی که درجاهلیت ریخته شده است، به هدر است. و اولین خونی که به هدر رفت، خون حارث بن ربیعه بن حارث بود که در دامان قبیله هذیل شیر خورده بود و بنی لیث او را به قتل رساندند - یا آ نکه فرمود: در میان بنی لیث شیرخورده بود و قبیله هذیل او را به قتل رساندند - و هر ربایی که در روزگار جاهلیت بود لغو شده است، و اولین ربایی که لغو شد از آن عباس بن عبدالمطلب بود. ای مردم! زمان در گردش خود حرکت کرده است و آن امروز به شکل همان روزی است که خداوند آسمان ها و زمین را آفرید و تعداد ماه ها نزد خداوند در کتابش و در روزی که آسمان ها و زمین ها را آفرید، دوازده ماه است که چهار ماه از آن‌ها ماه های حرام هستند. رجب مضر که مابین جمادی و شعبان است و ذی القعده، و ذی الحجّه و محرم، پس در این ماه ها بر خود ستم نرانید {و به تأخیر افکندن (ماه ها) زیادتی در کفر است که به واسطه آن کسانی که کافر گشتند، گمراه می گردند. و در سالی آن(ماه) را حلال و در سال دیگر آن را حرام می سازند تا آنچه خداوند حرام ساخته است را پایمال سازند}، چرا که آنان در سالی محرم را حرام و صفر را حلال می شمردند، و در سالی دیگر صفر را حرام و محرم را حلال می شمردند، ای مردم! شیطان تا روز ابد از اینکه در سرزمین شما پرستش گردد، ناامید گشته است و از شما به آن چه اعمالتان را خوار سازد راضی و خشنود گشته است. ای! مردم هر که در نزد او امانتی است، آن را به کسی که در آن به او اعتماد کرده است (صاحب امانت) بازگرداند. ای مردم! زنان در نزد شما به مانند اسیران هستند که مالک هیچ زیان و منفعتی برای خود نیستند، شما آنان را به عنوان امانت پروردگار گرفته اید و به واسطه کلمات پروردگار بر شما حلال گشته اند.

شما را برآنان حقی است و آنان را نیز بر شما حقی است. و از حقوق شما بر آن ها، آن است که در بستر شما با مردی دیگر همبستر نگردند و در هیچ امر نیک و معروفی از شما سرپیچی نکنند. پس اگر چنین کردند، بنا به معروف، نفقه و پوشیدنی حق آنان است و آنان را نزنید. ای مردم! من در میان شما چیزی باقی می گذارم که اگر به آن درآویزید، هرگز گمراه نمی گردید: و آن کتاب خداوند عزوجل است. پس به آن چنگ زنید. ای مردم! امروز چه روزی است؟ گفتند: روز حرام. سپس فرمود: «ای مردم! و این ماه چه ماهی است؟» گفتند: ماه حرام. فرمود: «ای مردم! و این چه شهری است؟» گفتند: شهر حرام. فرمود: «پس خداوند عزوجل به مانند حرمت این روزتان، و در این ماهتان و در این شهرتان، خون و اموال و آبرویتان را تا روزی که به دیدارش روید، بر شما حرام ساخت. هر که از شما حاضر است، به غایبتان این گفته را برساند. هیچ پیامبری پس از من و هیچ امتی بعد از شما نخواهد آمد». سپس دستانش را تا آنجا بالا برد که سفیدی زیر بغلش آشکار گردید، سپس فرمود: «پروردگارا، تو شاهد باش که من ابلاغ کردم». - . االخصال ۲: ۸۴ ،ابن هشام در سیره ۴: ۲۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فیه إن الزمان قد استدار کهیئه یوم خلق الله السماوات و الأرض یقال دار یدور و استدار یستدیر بمعنی إذا طاف حول الشیء و إذا عاد إلی الموضع الذی ابتدأ منه و معنی الحدیث أن العرب کانوا یؤخرون المحرم إلی صفر و هو النسیء لیقاتلوا فیه فینتقل المحرم من شهر إلی شهر حتی یجعلوه فی جمیع شهور السنه فلما کانت تلک السنه کان قد عاد إلی زمنه المخصوص به قبل النقل و دارت السنه کهیئتها الأولی و قال أضاف رجبا إلی مضر لأنهم کانوا یعظمونه خلاف غیرهم فکأنهم اختصوا به و قوله بین جمادی و شعبان تأکید للبیان و الإیضاح لأنهم کانوا ینسئونه و یؤخرونه من شهر إلی شهر فیتحول عن موضعه المختص به فبین لهم أنه الشهر الذی بین جمادی و شعبان لا ما کانوا یسمونه علی حساب النسیء و قال العانی الأسیر و کل من ذل و استکان و خضع فهو عان و المرأه عانیه و جمعها عوان

وَ مِنْهُ الْحَدِیثُ اتَّقُوا اللَّهَ فِی النِّسَاءِ فَإِنَّهُنَّ عَوَانٍ عِنْدَکُمْ.

أی أسراء أو کالأسراء.

قوله صلی الله علیه و آله بأمانه الله أی بأن جعلکم أمینا علیهن و أمرکم بحفظهن فهن ودائع الله عندکم.

و قال الطیبی فی شرح المشکاه أی بعهده و هو ما عهد إلیهم من الرفق و الشفقه و قال فی قوله بکلمات الله هو قوله فَانْکِحُوا ما طابَ لَکُمْ و قیل بالإیجاب و القبول و قیل بکلمه التوحید إذ لا تحل المسلمه لکافر.

أقول: سیأتی معنی آخر فی الخبر فی کتاب النکاح و سیأتی تلک الخطبه بأسانید فی باب خطب النبی صلی الله علیه و آله و باب المناهی إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]جزری گفت: در حدیث آمده است: «إنّ الزمان قد استدار کهیئه یوم خلق اللّهُ السماواتِ و الارضَ»: زمان در گذر خود چرخیده است و به شکل همان روزی که خداوند آسمان ها و زمین را آفرید، درآمده است. گفته می شود: «دار یدور، و استدار، یستدیر»: هنگامی که در اطراف چیزی بگردد و به نقطه آغاز حرکت خود بازگردد. و مقصود حدیث آن است که عرب ها محرم را تا بعد صفر به عقب می انداختند و این همان معنی: «النسیء» است. و این کار را از آن رو صورت می‌دادند که در آن به نبرد بپردازند. در نتیجه محرم از ماهی به ماه دیگر جابجا می گردید تا آ نکه آن را به همه ماه های سال می افکندند و هنگامی که سال جدید می رسید، محرم به زمان مخصوص خود قبل از جابجایی باز می گشت و روزشماری سال جدید بنا به شکل اولیه، جریان می‌یافت. - و گفت: - پیامبر صلی الله علیه و آله رجب را به مضر افزود. چرا که آن ها بر خلاف دیگران، آن را بزرگ می داشتند، گویی که اختصاص به آن ها دارد. و سخن پیامبر صلی الله علیه و آله : «بین جمادی و شعبان» به عنوان تأکید برای وضوح بیشتر کلام است. چرا که آنان، رجب را از ماهی به ماه دیگر می افکندند در نتیجه از زمان مخصوص خود جابجا می گردید. بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله برای آنان روشن ساخت که آن ماهی است که میان جمادی و شعبان واقع است و جایگاهش آن نیست که با به عقب انداختن، محاسبه می کردند. و «العانی» یعنی اسیر و هر که ذلیل و خوار گردد و به انقیاد درآید، مرد: «عانٍ» و زن: «عانیه» و جمع آن «عوان» است.

و از آن جمله، این حدیث است: «اتقواالله النساء فانّهن عوان عندکم»: یعنی درباره زنان از خدا پروا کنید که آنان در نزد شما

اسیر یا مانند اسیر هستند. سخن پیامبر صلی الله علیه و آله : «بامانه الله»: یعنی بر این اساس که شما را بر آن ها امین قرار داد و شما را فرمان داد که از آن ها محافظت کنید که آن ها امانت خداوند در نزد شما می باشند.

و طیبی در شرح مشکاه گفت: یعنی به عهد او. و آن عهدی است که از مردان درباره ملاطفت و مهربانی با زنان گرفت. و گفت: در سخنش: «بکلمات الله»، این سخن پروردگاراست: «فانکحوا ما طاب لکم»، {آن که را پسندیدید، به ازدواج خود درآرید.} و گفته شده است: با ایجاب و قبول و گفته شده است: با کلمه توحید (بر شما حلال گشته اند)، چرا که زن مسلمان بر کافر حلال نمی گردد.

مؤلف: إن‌شاءالله معنی دیگر این خبر در کتاب نکاح، و این خطبه با اسنادهای روایی در باب خطبه های پیامبر صلی الله علیه و آله خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی حَمَّوَیْهِ بْنُ عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ بَکْرٍ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ حُبَابٍ عَنْ مَکِّیِّ بْنِ مَرْوَکٍ (۲) الْأَهْوَازِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ بَحْرٍ عَنْ حَاتِمِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ

۱- الخصال ۲، ۸۴ أقول: ذکر الخطبه ابن هشام فی السیره ۴: ۲۷۵ و زاد و نقص راجعه.

۲- فی نسختی المصحّحه: مردک.

مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ فَلَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَيْهِ سَأَلَ عَنِ الْقَوْمِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيَّ فَقُلْتُ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ فَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى رَأْسِي فَنَزَعَ زِرِّيَ الْأَعْلَى وَ زِرِّيَ الْأَسْفَلَ ثُمَّ وَضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ ثَدْيِي وَ قَالَ مَرْحَباً بِكَ وَ أَهْلًا يَا ابْنَ أَخِي سَلْ مَا شِئْتَ فَسَأَلْتُهُ وَ هُوَ أَعْمَى فَجَاءَ وَقْتُ الصَّلَاةِ فَقَامَ فِي نِسَاجِهِ فَالْتَحَفَ بِهَا فَلَمَّا وَضَعَهَا (١) عَلَى مَنْكِبِهِ رَجَعَ طَرَفَاهَا إِلَيْهِ مِنْ صِغَرِهَا وَ رِدَاؤُهُ إِلَى جَنْبِهِ عَلَى الْمِشْجَبِ فَصَلَّى بِنَا فَقُلْتُ أَخْبِرْنِي عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ بِيَدِهِ فَعَقَدَ تِسْعاً وَ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَكَثَ تِسْعَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ ثُمَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ فِي الْعَاشِرَةِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَاجٌّ فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ بَشَرٌ كَثِيرٌ كُلُّهُمْ يَلْتَمِسُ أَنْ يَأْتَمَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ يَعْمَلَ مَا عَمِلَهُ فَخَرَجَ وَ خَرَجْنَا مَعَهُ حَتَّى أَتَيْنَا ذَا الْحُلَيْفَةِ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَ قَدِمَ عَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ بِبُدْنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَوَجَدَ فَاطِمَةَ فِيمَنْ أَحَلَّ وَ لَبِسَتْ ثِيَاباً صَبِيغاً وَ اكْتَحَلَتْ فَأَنْكَرَ عَلِيٌّ ذَلِكَ عَلَيْهَا فَقَالَتْ أَبِي صلى الله عليه و آله أَمَرَنِي بِهَذَا وَ كَانَ عَلِيٌّ عليه السلام يَقُولُ بِالْعِرَاقِ فَذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُحَرِّشاً عَلَى فَاطِمَةَ بِالَّذِي صَنَعَتْ (٢) مُسْتَفْتِياً رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِالَّذِي ذَكَرَتْ عَنْهُ فَأَنْكَرْتُ ذَلِكَ قَالَ صَدَقَتْ صَدَقَتْ (٣).

**[ترجمه]امالی طوسی: جعفر بن محمد، از پدرش علیهما السلام روایت کرده است که فرمود: بر جابر بن عبدالله وارد شدیم و چون به نزد او رفتیم، درباره افراد حاضر در آن اجتماع پرسید و چون از من پرسید، گفتم: من محمد بن علی بن حسین هستم.

او دستش را بر سرم کشید و دکمه بالا- و پایین مرا باز کرد. سپس دستش را میان سینه ام نهاد و گفت: خوش آمدی، برادرزاده، صفا آوردی. هرچه می خواهی بپرس. من نیز از او که نابینا بود - سؤالات خود را- پرسیدم. و چون وقت نماز شد، در بالاپوشی برخاست و خود را در آن پیچاند و هنگامی که آن را بر شانه خود نهاد، به خاطر کوتاهی، دو طرف آن به سویش بازگشتند و این درحالی بود که ردایش در کنارش بر روی رخت آویز قرار داشت. و او با ما نماز گزارد. گفتم: مرا از حج رسول خدا صلی الله علیه و آله آگاه ساز. پس این موضوع را با دستش گفت و عدد نُه را نشان داد؛ و گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله ۹ سال درنگ نمود بی آ نکه حج گزارد. سپس در سال دهم، در میان مردم اعلام شد که رسول خدا صلی الله علیه و آله قصد رفتن به حج را دارد. در نتیجه، مردمان فراوانی به مدینه آمدند که همگی در پی آن بودند که به رسول خدا صلی الله علیه و آله اقتدا کنند و هر چه کرد، آنان نیز چنان کنند. پیامبر صلی الله علیه و آله خارج گردید و ما نیز همراه او خارج گشتیم تا آن که به ذی الحلیفه رسیدیم و حدیث را ذکر کرد. و علی با قربانی‌های پیامبر صلی الله علیه و آله از یمن آمد و فاطمه را در میان خارج شدگان از احرام دید درحالی که لباس رنگین به تن داشت و سرمه کشیده بود. علی به خاطر این کار، بر او خرده گرفت. فاطمه سلام الله علیها فرمود: پدرم مرا به این کار فرمان داد. و علی علیه السلام در عراق می فرمود: به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتم درحالی که فاطمه را به خاطر کرده اش سزاوار سرزنش می دانستم و از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره آنچه از او ذکر کردم و آن را ناپسند دانستم، کسب تکلیف کردم. ولی او فرمود: «فاطمه راست گفت، راست گفت». - . مجالس ابن الشیخ: ۲۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری النساجه ضرب من الملاحف منسوجه كأنها سمیت بالمصدر و قال المشجب بكسر المیم عیدان تضم رءوسها و تفرج بین قوائمها و توضع علیها الثیاب و قال فی حدیث علی علیه السلام فی الحج فذهبت إلی رسول الله صلی الله علیه و آله محرشا علی فاطمه أراد بالتحریش هاهنا ذكر ما یوجب عتابه لها و أصله الإغراء و التهییج.

**[ترجمه]جزری گفت: «النساجه» نوعی از بالا پوش که بافته می گردد. گویی آن به نام مصدر نامیده شده است. و گفت: «المِشجب» با كسر میم: چوب هایی که دو سر آن به هم وصل می گردد و میان آن فاصله ایجاد و لباس بر روی آن قرار داده می شود. و گفت: در حدیث علی علیه السلام در حج آمده است: «فذهبتُ إلی رسول الله صلی الله علیه و آله محرّشا عَلی فاطمه»: اینجا مقصودش از «التحریش»، ذکر چیزی است که سرزنش او نسبت به فاطمه سلام الله علیها را لازم می سازد و اصل آن إغراء و برانگیختن است.

**[ترجمه]

«۱۰»

عم، إعلام الوری شا، الإرشاد (۴): لما أراد رسول الله صلی الله علیه و آله التوجه إلی الحج و أداء فرض الله

ص: ۳۸۳

۱- كلما وضعها.
۲- فی المصدر: فی الذی صنعت.
۳- مجالس ابن الشیخ: ۲۵۶.
۴- هكذا فی نسخه المصنّف و غیره، و لعلّ ذكر (عم) مع ما یذكره بعد ذلك لا وجه له، و هو وهم منه.

تعالی فیه (۱) أذن فی الناس به و بلغت دعوته إلی أقاصی بلاد الإسلام (۲) فتجهز الناس للخروج معه و حضر المدینه من ضواحیها و من حولها و یقرب (۳) منها خلق کثیر و تهیئوا (۴) للخروج معه فخرج صلی الله علیه و آله بهم لخمس بقین من ذی العقده و کاتب أمیر المؤمنین علیه السلام بالتوجه إلی الحج من الیمن و لم یذکر له نوع الحج الذی قد عزم علیه و خرج صلی الله علیه و آله قارنا للحج بسیاق الهدی و أحرم علیه السلام من ذی الحلیفه و أحرم الناس معه و لبی من عند المیل الذی بالبیداء فاتصل ما بین الحرمین بالتلبیه حتی انتهی إلی کراع الغمیم و کان الناس معه رکبانا و مشاه فشق علی المشاه المسیر و أجهدهم السیر و التعب (۵) فشکوا ذلک إلی النبی صلی الله علیه و آله و استحملوه فأعلمهم أنه لا یجد لهم ظهرا و أمرهم أن یشدوا علی أوساطهم و یخلطوا الرمل بالنسل ففعلوا ذلک و استراحوا إلیه و خرج أمیر المؤمنین علیه السلام بمن معه من العسکر الذی کان صحبه إلی الیمن و معه الحلل الذی (۶) کان أخذها من أهل نجران فلما قارب رسول الله صلی الله علیه و آله إلی مکه من طریق المدینه قاربها أمیر المؤمنین علیه السلام من طریق الیمن و تقدم الجیش للقاء النبی صلی الله علیه و آله و خلف علیهم رجلا منهم فأدرک النبی صلی الله علیه و آله و قد أشرف علی مکه فسلم علیه و خبره بما صنع و بقبض ما قبض و أنه سارع للقائه أمام الجیش فسر رسول الله صلی الله علیه و آله لذلک (۷) و ابتهج بلقائه و قَالَ لَهُ بِمَ أَهْلَلْتَ یَا عَلِیُّ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ لَمْ تَکْتُبْ لِی (۸) بِإِهْلَالِکَ وَ لَا عَرَفْتُهُ (۹) فَعَقَدْتُ نِیَّتِی بِنِیَّتِکَ فَقُلْتُ اللَّهُمَّ إِهْلَالًا کَإِهْلَالِ نَبِیِّکَ وَ سُقْتُ مَعِی مِنَ الْبُدْنِ

ص: ۳۸۴

۱- فی المصدر: و أداء ما فرض اللّه علیه فیه.

۲- بلاد أهل الإسلام خ ل. أقول یوجد ذلک فی المصدر.

۳- و یقرب خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۴- و أهبوا خ ل. أقول: فی المصدر: و تأهبوا و تهیئوا.

۵- و التعب به خ ل.

۶- الحلل التی خ ل.

۷- بذلک خ ل.

۸- الی خ ل.

۹- و لا عرفتنیه خ ل.

أَرْبَعاً وَ ثَلَاثِينَ بَدَنَهً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُ أَكْبَرُ قَدْ سُقْتُ أَنَا سِتّاً وَ سِتِّينَ وَ أَنْتَ شَرِيكِی فِی حَجِّی وَ مَنَاسِكِی وَ هَدْيِی فَأَقِمْ عَلَی إِحْرَامِکَ وَ عُدْ إِلَی جَيْشِكَ فَعَجِّلْ بِهِمْ إِلَیَّ حَتَّی نَجْتَمِعَ بِمَكَّهَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فودعه أمير المؤمنين عليه السلام و عاد إلی جيشه فلقيهم عن قرب فوجدهم قد لبسوا الحلل التی كانت معهم فأنكر ذلک عليهم و قال للذی كان استخلفه عليهم (۱) ويلک ما دعاک إلی أن تعطيهم الحلل من قبل أن ندفعها إلی رسول الله صلی الله عليه و آله (۲) و لم أكن أذنت لک فی ذلک فقال سألونی أن يتجملوا بها و يحرموا فيها ثم يردوها علی فانتزعها أمير المؤمنين عليه السلام من القوم و شدها فی الأعدال فاضطغنوا ذلک (۳) عليه فلما دخلوا مكه كثرت شكاياهم (۴) من أمير المؤمنين عليه السلام فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله مُنَادِياً (۵) فَنَادَی فِی النَّاسِ ارْفَعُوا أَلْسِنَتَكُمْ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ فَإِنَّهُ خَشِنٌ فِی ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ غَيْرُ مُدَاهِنٍ فِی دِينِهِ فكف القوم عن ذكره و علموا مكانه من النبی صلی الله عليه و آله و سخطه علی من رام الغميزه فيه و أقام أمير المؤمنين عليه السلام علی إحرامه تأسيا برسول الله صلی الله عليه و آله و كان قد خرج مع النبی صلی الله عليه و آله كثير من المسلمين بغير سياق هدی فأنزل الله تعالی وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَهَ لِلَّهِ (۶) وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله دَخَلَتِ الْعُمْرَهُ فِی الْحَجِّ إِلَی يَوْمِ الْقِيَامَهِ وَ شَبَّکَ إِحْدَی أَصَابِعِ يَدَيْهِ عَلَی الْأُخْرَی (۷) ثُمَّ قَالَ عليه السلام لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِی مَا اسْتَدْبَرْتُهُ (۸) مَا سُقْتُ الْهَدْیَ ثُمَّ أَمَرَ مُنَادِيَهُ أَنْ يُنَادِیَ (۹) مَنْ لَمْ يَسُقْ مِنْكُمْ هَدْياً فَلْيُحِلَّ وَ لْيَجْعَلْهَا عُمْرَهً وَ مَنْ سَاقَ مِنْكُمْ هَدْياً فَلْيُقِمْ عَلَی إِحْرَامِهِ فأطاع فی ذلک بعض الناس و خالف بعض و جرت خطوب بينهم فيه و قال منهم قائلون إن رسول الله صلی الله عليه و آله أشعث أغبر نلبس الثياب

۱- فيهم خ ل.

۲- النبیّ خ ل.

۳- لذلک خ ل.

۴- شكايتهم خ ل.

۵- مناديه خ ل.

۶- البقره: ۱۹۶.

۷- بين اصابع احدی يديه بالاخری خ ل.

۸- ما استدبرت خ ل.

۹- فنادی خ ل.

و نقرب النساء و ندهن و قال بعضهم أ ما تستحيون تخرجون (۱) رءوسكم تقطر من الغسل و رسول الله صلى الله عليه و آله على إحرامه فأنكر رسول الله صلى الله عليه و آله على من خالف فى ذلك و قَالَ لَوْ لَا أَنِّی سُقْتُ الْهَدْیَ لَأَحْلَلْتُ وَ جَعَلْتُهَا عُمْرَةً فَمَنْ لَمْ یَسُقْ هَدْیاً فَلْیُحِلَّ فَرَجَعَ قَوْمٌ وَ أَقَامَ آخَرُونَ عَلَی الْخِلَافِ (۲) وَ کَانَ فِیمَنْ أَقَامَ عَلَی الْخِلَافِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاسْتَدْعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَالَ مَا لِی أَرَاکَ یَا عُمَرُ مُحْرِماً أَ سُقْتَ هَدْیاً (۳) قَالَ لَمْ أَسُقْ قَالَ فَلِمَ لَا تُحِلُّ وَ قَدْ أَمَرْتُ مَنْ لَمْ یَسُقْ (۴) بِالْإِحْلَالِ فَقَالَ وَ اللَّهِ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَا أَحْلَلْتُ وَ أَنْتَ مُحْرِمٌ فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلى الله عليه و آله إِنَّکَ لَنْ تُؤْمِنَ بِهَا حَتَّی تَمُوتَ فَلِذَلِکَ أَقَامَ عَلَی إِنْکَارِ مُتْعَهِ الْحَجِّ حَتَّی رَقِیَ الْمِنْبَرَ فِی إِمَارَتِهِ فَنَهَی عَنْهُ نَهْیاً مُجَدَّداً وَ تَوَعَّدَ عَلَیْهَا بِالْعِقَابِ.

و لما قضى رسول الله صلى الله عليه و آله نسكه أشرك عليا عليه السلام فى هديه و قفل إلى المدينه و هو معه و المسلمون حتى انتهى إلى الموضع المعروف بغدير خم و ليس بموضع إذ ذاك يصلح للمنزل (۵) لعدم الماء فيه و المرعى فنزل عليه السلام فى الموضع و نزل المسلمون معه و كان سبب نزوله فى هذا المكان نزول القرآن عليه بنصبه أمير المؤمنين على بن أبى طالب عليهما السلام خليفه فى الأمه من بعده و قد كان تقدم الوحى إليه فى ذلك من غير توقيت له فأخره لحضور وقت يأمن فيه الاختلاف منهم عليه و علم الله عز و جل أنه إن تجاوز غدير خم انفصل عنه كثير من الناس إلى بلدانهم (۶) و أماكنهم و بواديهم فأراد الله أن يجمعهم لسماع النص على أمير المؤمنين عليه السلام و تأكيد الحجه عليهم (۷) فيه فأنزل الله تعالى (۸) يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ

۱- ان تخرجوا خ ل.

۲- على الخلاف للنبى خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۳- الهدى خ ل.

۴- من لم يسق الهدى خ ل. أقول: يوجد ذلک فى المصدر.

۵- للنزول خ ل.

۶- بلادهم خ ل.

۷- تأكيدا للحجه عليهم.

۸- فأنزل اللّه تعالى عليه خ ل.

إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ يعنى فى استخلاف على عليه السلام و النص بالإمامه عليه وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (۱) فأكد الفرض عليه بذلك و خوفه من تأخير الأمر فيه و ضمن له العصمه و منع الناس منه فنزل رسول الله صلى الله عليه و آله المكان الذى ذكرناه لما وصفناه من الأمر له بذلك و شرحناه و نزل المسلمون حوله و كان يوما قائظا شديد الحر فأمر عليه السلام بدوحات (۲) فقم ما تحتها و أمر بجمع الرحال فى ذلك المكان و وضع بعضها فوق بعض ثم أمر مناديه فنادى فى الناس الصلاه جامعه فاجتمعوا من رحالهم إليه و إن أكثرهم ليلف رداءه على قدميه من شده الرمضاء (۳) فلما اجتمعوا صعد على تلك الرحال حتى صار فى ذروتها و دعا أمير المؤمنين عليه السلام فرقى معه حتى قام عن يمينه ثُمَّ خَطَبَ النَّاسَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ وَعَظَ فَأَبْلَغَ فِي الْمَوْعِظَهِ وَ نَعَى إِلَى الْأُمَّهِ نَفْسَهُ وَ قَالَ قَدْ دُعِيتُ (۴) وَ يُوشِكُ أَنْ أُجِيبَ وَ قَدْ حَانَ مِنِّی خُفُوقٌ مِنْ بَيْنِ أَظْهُرِكُمْ وَ إِنِّی مُخَلِّفٌ فِيكُمْ مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا مِنْ بَعْدِی (۵) كِتَابَ اللَّهِ وَ عِتْرَتِی أَهْلَ بَيْتِی فَإِنَّهُمَا (۶) لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ ثُمَّ نَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ أَ لَسْتُ أَوْلَى بِكُمْ مِنْكُمْ بِأَنْفُسِكُمْ (۷) قَالُوا اللَّهُمَّ بَلَى فَقَالَ لَهُمْ عَلَى النَّسَقِ مِنْ غَيْرِ فَصْلٍ وَ قَدْ أَخَذَ بِضَبْعَيْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (۸) عليه السلام فَرَفَعَهُمَا حَتَّى بَانَ بَيَاضُ إِبْطَيْهِمَا (۹) فَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ انْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَ اخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ ثم نزل صلى الله عليه و آله و كان وقت الظهيره فصلى ركعتين ثم زالت الشمس فأذن مؤذنه لصلاه الظهر (۱۰) فصلى بهم الظهر و جلس عليه السلام فى خيمته و أمر عليا عليه السلام أن يجلس فى خيمه له بإزائه ثم أمر المسلمين أن يدخلوا عليه فوجا فوجا فيهنئوه

۱- المائده ۶۷.

۲- فى المصدر: بدوحات هناک.

۳- من شده الحرّ خ ل.

۴- فى المصدر: انى قد دعيت.

۵- لم يذكر جمله «من بعدى» فى المصدر.

۶- و انهما خ ل.

۷- من أنفسكم خ ل.

۸- على خ ل.

۹- و قال: من خ ل.

۱۰- لصلاه الفرض خ ل.

بالمقـام و يسـلموا عليه بـإمره المؤمنين ففعـل الناس ذلک كلهم ثم أمر أزواجه و سائر نساء (۱) المؤمنين معه أن يـدخلن عليه و يسـلمن عليه بإمره المؤمنين ففعلن و كان فيمن (۲) أطنب فى تهنئته بالمقـام عمر بن الخطاب و أظهر له من المسـره به و قال فيما قال بخ بخ لک يا على أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنه و جاء حسان بن ثابت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فقال يا رسول الله أ تأذن (۳) لى أن أقول فى هـذا المقام ما يرضاه الله فقال له قل يا حسان على اسم الله فوقف على نشـز من الأرض و تطاول المسلمون (۴) لسماع كلامه فأنشأ يقول:

يناديهم يوم الغدير نبيهم*** بخم و أسمع بالرسول (۵) مناديا

و قال فمن مولاكم و وليكم؟*** فقالوا و لم يبدوا هناک التعاديا

إلهک مولانا و أنت ولينا*** و لن تجدن منا لک اليوم عاصيا

فقال له قم يا على فإننى*** رضيتک من بعدى إماما و هاديا

فمن كنت مولاه فهذا وليه*** فكونوا له أتباع (۶) صدق مواليا

هناک دعا اللهم وال وليه*** و كن للذى عادى عليا معاديا

فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا تَزَالُ يَا حَسَّانُ مُؤَيَّداً بِرُوحِ الْقُدُسِ مَا نَصَرْتَنَا بِلِسَانِکَ.

و إنما اشترط رسول الله صـلى الله عليه و آله فى الدعاء له لعلمه عليه السـلام بعاقبه أمره فى الخلاف و لو علم سلامته فى مستقبل الأحوال لـدعا له على الإطلاق و مثـل ذلک ما اشترط الله تعالى فى مـدح أزواج النبى صـلى الله عليه و آله و لم يمـدحهن بغير اشتراط لعلمه أن منهن من تتغير بعـد الحال عن الصـلاح الـذى تسـتحق عليه المدح و الإكرام فقال يا نِساءَ النَّبِيِّ لَسْـتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ (۷) و لم يجعلهن فى ذلک حسب ما جعل أهل بيت النبى صلى الله عليه و آله فى محل الإكرام و المدحه حيث بذلوا قوتهم لليتيم و المسكين (۸) و الأسير فأنزل الله سبحانه فى على و فاطمه و الحسن و

۱- و جميع أزواج خ.
۲- ممن أطنب خ ل.
۳- ائذن خ ل.
۴- الناس خ ل.
۵- للرسول خ ل.
۶- انصار صدق خ ل أقول: يوجد ذلک فى المصدر.
۷- الأحزاب: ۳۲.

٨- للمسكين و اليتيم.

الحسين عليهم السلام و قد آثروا على أنفسهم مع الخصاصه التى كانت بهم فقال تعالى وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُوراً إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِيراً فَوَقاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذلِكَ الْيَوْمِ وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَ سُرُوراً وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِيراً (۱) فقطع لهم بالجزاء و لم يشترط لهم كما اشترط لغيرهم لعلمه باختلاف الأحوال على ما بيناه. (۲)

**[ترجمه]اعلام الورى، الارشاد: هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله آهنگ رفتن به حج و اداى فريضه الهى را نمود، مردم را به آن فراخواند و اين فراخوان وى در دورترين نقاط سرزمين اسلامى منتشر گرديد و مردم براى خروج با وى مهيا گشتند. و جمعيتى انبوه از اطراف و مناطق نزديك مدينه در آن گرد آمدند و آماده حركت با او شدند. پيامبر صلى الله عليه و آله نيز در پنج روز مانده به پايان ذى القعده به همراه آنان خارج گرديد و به اميرالمؤمنين عليه السلام نيز نگاشت تا از يمن براى اداى حج بازگردد، ولى نوع حجّى كه درصدد اقامه آن بود را براى وى روشن نساخت. و پيامبر صلى الله عليه و آله براى حج قران خارج گرديد و قربانى ها را حركت داد و از ذى الحليفه احرام بست و مردم نيز به همراه او احرام بستند و از كنار ميل - ريگ توده اى - در بيداء (بيابان) لبيك گفتن را آغاز كرد و تا بين الحرمين آن را ادامه داد تا آ نكه به كراع الغميم رسيد. و از مردمان همراه او، گروهى سواره و جمعى ديگر پياده بودند و پيمودن مسير بر پيادگان دشوار آمد و راه رفتن آنان را خسته و ملول ساخت. از اين امر نزد رسول خدا صلى الله عليه و آله شكوه نمودند و از او خواستند كه آنان را بر چيزى سوار گرداند. ولى رسول خدا صلى الله عليه و آله به آنان فرمود كه چهارپايى براى حمل آنان در اختيار ندارد و به آنان فرمان داد كه كمرهايشان را ببندند و به سرعت حركت كنند. آنان نيز چنين كردند و در نتيجه كار بر آنان آسان گشت. از آن سو اميرالمؤمنين عليه السلام به همراه لشكرى كه با او به يمن رفته بودند، خارج گرديد و همراه خود حله هايى به همراه داشت كه از اهل نجران گرفته بود. هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله از راه مدينه به نزديكى مكه رسيد، اميرالمؤمنين عليه السلام نيز از راه يمن، به نزديكى آن رسيد و براى ديدار پيامبر صلى الله عليه و آله جلوتر از سپاه حركت نمود و مردى از سپاهيان را به جانشينى خود برآن ها گمارد و به پيامبر صلى الله عليه و آله كه مشرف بر مكه گشته بود، رسيد و به او سلام نمود و از كرده خويش و آنچه گرفته بود و نيز پيشى گرفتن از سپاه براى ديدار او آگاهش ساخت. رسول خدا صلى الله عليه و آله از آن شادمان گرديد و از ديدار او ابراز سرور و خرسندى نمود و به وى فرمود: «اى على! به چه نيتى هلال ماه را رويت و بانگ اهلال برآوردى؟» عرض داشت: اى رسول خدا! تو براى من از شيوه اهلال خود ننوشتى و من آن را ندانستم. پس نيت خود را بر مبناى نيت تو قرار دادم و گفتم: پروردگارا، مانند پيامبر تو نيت اهلال مى كنم. و همراه خود سى و چهار شتر قربانى آوردم. رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: «الله اكبر، من نيز شصت و شش شتر قربانى آورده ام و تو در حج و مناسك و قربانى ام، شريك من مى باشى. پس بر احرامت باقى بمان و به سوى سپاهت بازگرد و به سرعت آنان را به سوى من حركت ده، تا إن شاء الله در مكه جمع گرديم». بنابراين اميرالمؤمنين عليه السلام از وى خداحافظى نمود و به سوى سپاه خود بازگشت و چون به نزديكى آنان رسيد، متوجه شد كه آنان حله هاى همراه خود را بر تن نموده اند. او نيز بر آن ها به خاطر اين كار خرده گرفت و به كسى كه او را به جانشينى خود بر آن ها گمارده بود، فرمود: واى بر تو! چه چيزى تو را واداشت كه حلّه ها را به آنان ببخشى؟ قبل از آ نكه آن‌ها را به رسول خدا صلى الله عليه و آله بدهيم؟ و حال آنكه من نيز چنين اجازه اى

به تو نداده بودم؟ او پاسخ داد: از من خواستند كه با آن حله ها خود را آراسته سازند و در آن به احرام درآيند و سپس آن ها

را به من بازگرداننـد. امیرالمؤمنین علیه السـلام آن حله هـا را از مردم سـتاند و آن ها را به جوال بارها بست. بنابراین از این امر خشم و کینه او را در دل گرفتند و چون وارد مکه گشتند، شکایت هایشان از امیرالمؤمنین علیه السلام فزونی یافت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز به منادی فرمان داد و او در میان مردم بانگ برآورد : «زبان های خود را از علی بن ابی طالب بازداریـد. چرا که او به خاطر ذات پروردگار در خشم می گردد و در امر دین او مـدارا نمی کنـد». به این ترتیب آن قوم از بدگویی از او دست کشیدند و متوجه جایگاه او در نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله گردیدند و از خشم پیامبر صلی الله علیه و آله نسبت به کسـی که د ر صدد عیب جویی از او باشد، آگاه گردیدند. و امیرالمؤمنین علیه السلام به پیروی از رسول خدا صلی الله علیه و آله در احرام خویش باقی ماند. از سوی دیگر، بسیاری از مسلمانان بدون آوردن قربانی به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله خـارج گشـته بودنـد، بنابراین خداونـد این آیه را نازل فرمود: و أتمّوا الحَجَّ و العُمرهَ لِلّه»، {و برای خـدا حـج و عمره را به پایان رسانید.} – . سوره بقره/۱۹۶ – و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «تا روز قیامت عمره در حج داخل گشت» و یکی از انگشـتان دستش را در دیگری داخل کرد و فرمود: «اگر به گذشته برمی گشتم، هرگز قربانی‌ها را حرکت نمی‌دادم» سپس به منـادی خویش فرمـان داد که بانگ برآورد: «هر یک از شـما که قربانی نیاورده است، از احرام خارج گردد و آن را عمره قرار دهـد و هر آن کس از شـما که قربانی آورده است، بر احرام خود باقی بماند». و گروهی از مردم در این سـخن، از او اطاعت و گروهی دیگر مخالفت کردنـد و میان آنان گفتگوهایی در گرفت و برخی از آن ها گفتنـد: آیا هنگامی که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله ژولیده مو و غبار آلود است، ما جامه بر تن کنیم و با زنان نزدیکی کنیم و خود را بشوییم؟ و برخی دیگر گفتند: آیا شـرم نمی کنید که رسول خدا صـلی الله علیه و آله بر احرام خویش باقی باشد و شـما خارج شوید درحالی که قطرات آب حاصل از غسل از آن فرو چکـد؟ و رسول خدا صـلی الله علیه و آله بر کسانی که در این امر مخالفت ورزیدند، خرده گرفت و فرمـود: «اگر مـن نیز قربـانی نمی آوردم، بی تردیـد از احرام خـارج می گشـتم و آن را عمره قرار می دادم. پس هر که قربـانی نیـاورده است، بـایستی از احرام خـارج شود». در پی این سـخن، گروهی بازگشـتند و گروهی دیگر از جمله عمر بن خطاب بر مخـالفت خـود اصـرار ورزیدنـد. رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله او را فرا خوانـد و فرمود: «ای عمر! مرا چه می شود که تو را مُحرم می بینم؟ آیا قربانی آورده ای؟ » گفت: نیاورده ام. فرمود: «پس چرا از احرام خارج نمی گردی و حال آن که من فرمان دادم، هر که قربـانی نیاورده است، از احرام خارج گردد؟» گفت: ای رسول خـدا! به خـدا سوگنـد، از احرام خارج نمی گردم، درحـالی که تو در آن هستی. پیامبر صـلی الله علیه و آله نیز به او فرمود: «تو تا زمان مرگ، هرگز به آن ایمان نخواهی آورد تا آ نکه بمیری» به همین خـاطر او بر انکـار متعه حـج پایـدار مانـد تـا آنکه در ایام خلافتش بر منبر رفت و بار دیگر از آن نهی و تهدید به مجازات نمود.

و هنگامی که رسول خدا صـلی الله علیه و آله اعمالش را به جا آورد، علی علیه السـلام را در قربانی هایش شریک ساخت و با او، همراه مسـلمانان راهی مدینه شد و به مکان معروف غدیر خم رسید که در آن روزگار به دلیل نبود آب و چراگاه، منزلگاه مناسبی برای اقامت و اطراق نبود. ولی پیامبر صـلی الله علیه و آله به همراه مسلمانان در این مکان فرود آمد و علت توقف او در این مکان، نزول وحی آسـمانی بر وی درباره نصب امیرالمؤمنین، علی بن ابی طالب علیه السـلام به جانشـینی وی در میان امت بود و آن وحی، پیش از آن، بـدون معین کردن زمانی خاص برای این امر (انتصاب علی علیه السـلام به جانشـینی) نازل گشـته بود؛ ولی پیامبر صـلی الله علیه و آله آن را به زمانی موکول ساخت که امکان اختلاف در آن نباشـد و خداونـد متعال آگاه بود که اگر پیامبر صـلی الله علیه و آله از غدیر خم بگذرد، جمع بسـیاری از مردم از او جدا گشـته و به سوی شهرها و منزلگاه ها و

بادیه های خود روان می گردنـد. و خداونـد اراده نمود که برای شـنیدن حکم انتصاب امیرالمؤمنین علیه السـلام و اتمام حجت در این بـاره، آنـان را گرد آورد. بنابراین این آیه را نازل فرمود: «یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَیْکَ مِن رَّبِّکَ»، {ای پیامبر، آنچه از جـانب پروردگارت به سوی تو نازل شـده را ابلاغ کن و اگر نکنی پیامش را نرسانـده ای و خـدا تو را از [گزنـد] مردم نگاه می دارد.} - . مائـده/۶۷ - یعنی آنچه دربـاره جانشـینی علی علیه السـلام و امر امـامت او بر تو نـازل گردیـده است را به مردم برسان. «وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ»، {و اگر نکنی، پیامش را نرسانـده ای و خـدا تو را از [گزنـد] مردم نگاه می دارد.}. - . مائده/۶۷ - بنابراین پروردگار با این آیه بر وجوب به انجام رساندن آن تأکید نمود و پیامبر صلی الله علیه و آله را از به تأخیر افکنـدن آن برحـذر داشت، و امنیت او در برابر مردمان را تضـمین نمود. بنابراین رسول خدا صـلی الله علیه و آله در همان مکانی که گفتیم (غدیر خم) و توصیفی که از کیفیت این امر ارائه دادیم، فرود آمد و مسلمانان گراگرد او را گرفتند و از آنجا که آن روز بسیار گرم و سوزان بود، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمان داد تا سایبان هایی به پا داشتند و زیر آن ها را جارو کردنـد. و فرمان داد تا جهاز شتران را در آن مکان گرد آوردند و بر روی یکدیگر قرار دادند. سـپس به منادی خویش فرمـان داد تا در میان مردم بانگ: الصـلاه جامعه: (نماز جماعت برقرار است) را برآورد. پس آن ها از زیر جهاز شتران به در آمدنـد و در نزد او گرد آمدنـد و بیشتر آن ها از شـدّت گرما ردای خویش را بر دو پای خود پیچیده بودند. هنگامی که مردم جمع گشـتند، رسول خـدا از جهاز شتران بالا رفت و بر بالای آن ایسـتاد. و امیرالمؤمنین علیه السـلام را فرا خواند و او نیز همراه وی بالا رفت و در سـمت راست وی ایستاد. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله برای مردم خطبه خواند و حمد و ثنای الهی را به جـای آورد و مردمـان را بسـیار موعظه نمود و آنـان را از در پیش بودن مرگ خود، آگـاه ساخت و فرمود: «من (از سوی پروردگار) فرا خوانده شده ام و به زودی (دعوت حق را) اجابت خواهم نمود و زمان غیبت من از میان شـما فرا رسیده است. و من در میان شـما چیزی باقی می گـذارم که اگر به آن تمسک جوییـد، هرگز بعـد از من گمراه نخواهیـد شـد (و آن دو چیز): کتاب خـدا و عترت و اهل بیت من هسـتند که هرگز از یکـدیگر جـدا نخواهنـد گشت تا آ نکه در حوض بر من وارد گردند». سپس با صدای بلند بانگ برآورد: «آیا نسبت به شـما، از خود شـما سزاوارتر نمی باشم؟» گفتند: صد البته که این گونه است. پیامبر صـلی الله علیه و آله نیز بدون آن که در کلامش فاصـله ایجاد کند، بازوان امیرالمؤمنین علیه السلام را گرفت و به قدری آن ها را بالا برد که سفیدی زیر بغل آن ها دیده می شد و فرمود: «هر که من مولای او بودم، این علی مولای اوست. بارالها، با دوسـتان او دوستی کن و با دشـمنانش دشـمن باش، هر که یاورش بود، یاری اش کن و هرکه یاری اش را واگذاشت، او را وا بنه». سـپس رسول خدا صـلی الله علیه و آله در نزدیکی ظهر پایین آمد و دو رکعت نماز گزارد. سپس خورشید به میانه آسمان رسـید و مؤذن او اذان ظهر را گفت و پیـامبر صـلی الله علیه و آله بـا آنـان نمـاز گزارد و در خیمه خـود نشـست و به علی علیه السـلام نیز فرمان داد که در خیمه اش که روبه روی خیمه او قرار داشت، بنشـیند و به مسـلمانان فرمان داد که گروه گروه بر او وارد گردند و به خاطر این مقام به اوتبریک گویند و به عنوان امیرمؤمنان بر او سـلام گویند. همه مردم نیز چنین کردند. سپس به همسـران خود و سایر همسـران مؤمنین که همراه وی بودنـد، فرمان داد که بر علی علیه السـلام وارد گردنـد و به او به عنوان امیرمؤمنان سلام گویند. آنان نیز چنین کردند و از جمله کسانی که در تبریکات خویش زیاده روی کرد، عمر بن خطاب بود و برای او، به خاطر این امر، شادی بسیاری بروز داد و گفت: به به (چه نیکو مناسبتی است) ای علی که تو مولای من و مولای هر مرد و زن مؤمنی گشتی.

در این هنگام حسان بن ثابت به نزد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای رسول خدا! آیا مرا رخصت می دهی که

در این باره شعری گویم که پروردگار از آن خشنود گردد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای حسان! به نام پروردگار بگو». او نیز بر نقطه ای بلند ایستاد و مسلمانان مشتاقانه به شنیدن کلام وی ایستادند و او زبان به سخن گشود و گفت:

- پیامبرشان در روز غدیر در منطقه خُم آنان را صدا زد و چه نیکو ندای خود را به گوش همگان رسانید - چه ندا دهنده گرانقدری! -.

- و فرمود: کیست که مولا و ولی شماست؟ پس همگی بی هیچ اختلافی گفتند:

- پروردگارت مولای ما و تو نیز ولی ما هستی. و امروز هرگز کسی از ما را نخواهی یافت که از تو نافرمانی کند.

- پس او به (علی) فرمود: «ای علی، برخیز که من بعد از خود تو را به عنوان امام و هدایت گر مردم، برگزیدم».

- (و به مردمان فرمود): هرکه من مولای او بودم، این (علی) ولیّ اوست. پس برای او پیروانی راستین و فرمانبردار باشید.

- و در اینجا دعا فرمود: «پروردگارا، با دوستان او دوستی کن و با هر که به دشمنی علی برخاست، دشمنی کن».

رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای حسان! تا زمانی که با زبانت ما را یاری می کنی، روح القدس یار و پشتیبان تو باد.» و رسول خدا صلی الله علیه و آله تنها از این رو دعای خود برای او را مشروط ساخت که از عاقبت کار او و در نافرمانی آگاه بود. و اگر یقین به نیکی احوال او در آینده داشت، بی تردید بی هیچ قید و شرطی او را مشمول دعای خود می ساخت. و این همانند همان مدح مشروط همسران پیامبر صلی الله علیه و آله از جانب پروردگار است که آنان را بی قید و شرط مدح ننمود. چرا که پروردگار آگاه بود که در آینده برخی از آن ها از راه نیکی که به خاطر آن سزاوار مدح و اکرام گشته بودند، منحرف خواهند گشت. به همین خاطر فرمود: «يَا نِسَاء النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاء إِنِ اتَّقَيْتُنَّ »، {ای همسران پیامبر، شما مانند هیچ یک از زنان [دیگر] نیستید، اگر سر پروا دارید. - . احزاب/۳۲ - } و آنان را همانند اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله که روزی خود را به یتیم و مسکین و اسیر بخشیده بودند، مورد حمد و ستایش قرار نداد. چرا که خداوند سبحان درباره علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام که با وجود نیازشان، دیگران را بر خود ترجیح داده بودند، این آیات را نازل نمود: «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا *إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاء وَلَا شُكُورًا *إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا *فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا *وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا»، {و به [پاس] دوستی [خدا] بینوا و یتیم و اسیر را خوراک می دادند ، ما برای خشنودی خداست، که به شما می خورانیم و پاداش و سپاسی از شما نمی خواهی، ما از پروردگارمان از روز عبوسی سخت هراسناکیم، پس خدا [هم] آنان را از آسیب آن روز نگاه داشت و شادابی و شادمانی به آنان ارزانی داشت، و به [پاس] آنکه صبر کردند، بهشت و پرنیان پاداششان داد.} - . انسان/۱۲-۸ -

و پاداش آنان را قطعی دانست و همانند سایرین که از دگرگونی حال آنان آگاه بود، پاداش آنان را مشروط نساخت. - . إرشاد: ۹۳-۸۹، إعلام الوری: ۸۰ -

**[ترجمه]

بیان

ضاحیه کل شی ء ناحیته البارزه و قال الجزری رمل یرمل رملا أسرع فی السیر و هز منکبه و قال النسل و النسلان الإسراع فی المشی و خفق النجم خفوقا غاب و الضبع العضد و النشز بالفتح المرتفع من الأرض قوله و أسمع صیغه تعجب کقوله تعالی أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ (۳).

**[ترجمه]«ضاحیه کل شیء»: بخش آشکار آن. و جزری گفت: «رمل، یرمل، رملًا»: با سرعت حرکت کرد و شانه هایش را به لرزه انداخت. و گفت: «النسل و النسلان»: سرعت در راه رفتن. «خفق النجم، حفوقاً»: ستاره ناپیدا شد. و «الضبع»: بازو. و «النشز» با فتحه: زمین بلند. و سخنش «أسمع بالرسول»: صیغه تعجب است. مانند این سخن خداوند متعال که فرمود: «أسمع بهم و أبصِر»، چه اندازه شنوا و بینایند - . مریم/۳۸ - .

**[ترجمه]

«۱۱»

سر، السرائر قال ابن محبوب فی کتابه: خرج رسول الله صلی الله علیه و آله من المدینه لأربع بقین من ذی القعده و دخل لأربع مضین من ذی الحجه و دخل من أعلی مکه من عقبه المدنیین و خرج من (۴) أسفلها.

**[ترجمه]سرائر: ابن محجوب در کتابش گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در فاصله چهار روز مانده به پایان ذی القعده از مدینه خارج گشت و چهار روز بعد از ذی القعده به آن (مکه) وارد شد و از بالای مکه از گردنه مدنیین وارد و از پایین آن خارج گردید. - . السرائر:۴۷۷ -

**[ترجمه]

«۱۲»

عم، إعلام الوری: خرج رسول الله صلی الله علیه و آله من المدینه متوجها إلی الحج فی السنه العاشره لخمس بقین من ذی القعده و أذن فی الناس بالحج فتجهز الناس للخروج معه و حضر المدینه من ضواحیها و من جوانبها خلق کثیر فلما انتهی إلی ذی الحلیفه ولدت هناک أسماء بنت عمیس محمد بن أبی بکر فأقام تلک اللیله من أجلها و أحرم من ذی الحلیفه و أحرم الناس معه و کان قارنا للحج بسیاق الهدی ساق معه ستا و ستین بدنه و حج علی علیه السلام من الیمن و ساق معه أربعا و ثلاثین بدنه.

وَ قَدْ رُوِیَ أَیْضاً عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَاقَ فِی حَجِّهِ مِائَهَ بَدَنَهٍ فَنَحَرَ نَیِّفاً وَ سِتِّینَ ثُمَّ أَعْطَی عَلِیّاً فَنَحَرَ نَیِّفاً وَ ثَلَاثِینَ.

١- الإنسان ٨- ١٢.

٢- الإرشاد: ٨٩- ٩٣. إعلام الورى: ٨٠.

٣- مريم: ٣٨.

٤- السرائر: ٤٧٧.

أقول: و ساق الخبر بتمامه من قصه الجيش و الأمر بالعدول إلى العمره و إنكار عمر ذلك و قصه الغدير مثل ما ساقه المفيد رحمه الله إلى أن قال و لم يبرح رسول الله صلى الله عليه و آله من المكان حتى نزل الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلاٰمَ دِيناً (۱) فقال الحمد لله على كمال الدين و تمام النعمه و رضا الرب برسالتى و الولايه لعلى من بعدى (۲).

**[ترجمه]إعلام الورى: رسول خدا صلى الله عليه و آله براى اقامه مراسم حج در فاصله ۵ روز مانده از ماه ذى القعده سال دهم از مدينه خارج گرديد و مردم را به حج فرا خواند. مردم نيز براى خروج با او آماده گشتند و از اطراف و مناطق دور و نزديك مدينه، مردم بسيارى در آن گرد آمدند. هنگامى كه پيامبر صلى الله عليه و آله به ذى الحليفه رسيد، در آنجا اسماء بنت عميس، محمد بن ابى بكر را به دنيا آورد و آن شب به خاطر او توقف كرد و به همراه مردم از ذى الحليفه محرم گرديد. پيامبر صلىاللّه عليه و آله براى مراسم حج قربانى آورده بود كه شامل شصت و شش شتر بود. از آن سو على عليه السلام نيز از يمن عزم حج نمود و همراه خود سى و چهار شتر قربانى آورد. از امام صادق عليه السلام نيز روايت شده است كه رسول خدا صلى الله عليه و آله در حج خويش صد شتر آورد كه از آن ها شصت و اندى شتر را قربانى كرد و سپس باقى را به على عليه السلام بخشيد و او نيز سى و اندى شتر قربانى كرد.

مؤلف: تمام خبر شامل جريان سپاه و فرمان عدول به عمره و انكار آن توسط عمر و داستان غدير را همانند شيخ مفيد رحمه... اللّه عليه آورده و گفته است: رسول خدا صلى الله عليه و آله از آن مكان حركت نكرده بود كه اين آيه نازل گشت: «اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتي و رضيت لكم الاسلام ديناً»، {امروز دينتان را كامل نمودم و نعمتم را بر شما تمام گردانيدم و اسلام را به عنوان دين شما برگزيدم.} - . مائده/۲ - و رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: «خداى را به خاطر تكميل دين و اتمام نعمت و رضايتش از رسالتم و ولايت على بعد از من، حمد و سپاس مى گويم». - . إعلام الورى: ۸۲-۸۰، ط ۱، ۱۴-۱۳۷، ط ۲ -

**[ترجمه]

«۱۳»

كا، الكافي عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَقَامَ بِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجالًا وَ عَلى كُلِّ ضامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (۳) فَأَمَرَ الْمُؤَذِّنِينَ أَنْ يُؤَذِّنُوا بِأَعْلَى أَصْوَاتِهِمْ بِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ يَحُجُّ فِي عَامِهِ هَذَا فَعَلِمَ بِهِ مَنْ حَضَرَ الْمَدِينَةَ وَ أَهْلُ الْعَوَالِي وَ الْأَعْرَابُ وَ اجْتَمَعُوا لِحَجِّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ إِنَّمَا كَانُوا تَابِعِينَ يَنْظُرُونَ مَا يُؤْمَرُونَ بِهِ وَ يَتَّبِعُونَهُ (۴) أَوْ يَصْنَعُ شَيْئاً فَيَصْنَعُونَهُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي أَرْبَعٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى ذِي الْحُلَيْفَةِ زَالَتِ الشَّمْسُ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ خَرَجَ حَتَّى أَتَى الْمَسْجِدَ الَّذِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ فَصَلَّى فِيهِ الظُّهْرَ ثُمَّ عَزَمَ بِالْحَجِّ مُفْرِداً (۵) وَ خَرَجَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْبَيْدَاءِ عِنْدَ الْمِيلِ الْأَوَّلِ فَصُفَّ لَهُ سِمَاطَانِ فَلَبَّى بِالْحَجِّ مُفْرِداً وَ سَاقَ الْهَدْيَ سِتّاً وَ سِتِّينَ أَوْ أَرْبَعاً وَ سِتِّينَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَكَّةَ فِي سَلْخِ أَرْبَعٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ (۶) فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ ثُمَّ صَلَّى

رَكْعَتَيْنِ خَلْفَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ عليه السلام ثُمَّ عَادَ إِلَى الْحَجَرِ فَاسْتَلَمَهُ وَ قَدْ كَانَ اسْتَلَمَهُ فِي أَوَّلِ طَوَافِهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَأَبْدَأُ (٧) بِمَا بَدَأَ اللَّهُ

ص: ٣٩٠

١- المائده: ٣.

٢- إعلام الورى: ٨٠- ٨٢ (ط ١) ١٣٧- ١۴٠ (ط ٢) راجعه.

٣- الحجّ: ٢٧.

۴- فيتبعونه خ ل.

۵- ثم عزم على الحجّ منفردا.

۶- أي في آخر اليوم الرابع من ذي الحجه.

٧- فابدءوا خ ل.

عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ وَ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا يَظُنُّونَ أَنَّ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَهِ شَيْ ءٌ صَنَعَهُ الْمُشْرِكُونَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَهَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما (۱) ثُمَّ أَتَى الصَّفَا فَصَعِدَ عَلَيْهِ وَ اسْتَقْبَلَ الرُّكْنَ الْيَمَانِيَّ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ دَعَا مِقْدَارَ مَا يُقْرَأُ سُورَهُ الْبَقَرَهِ مُتَرَسِّلًا ثُمَّ انْحَدَرَ إِلَى الْمَرْوَهِ فَوَقَفَ عَلَيْهِمَا كَمَا وَقَفَ عَلَى الصَّفَا ثُمَّ انْحَدَرَ وَ عَادَ إِلَى الصَّفَا فَوَقَفَ (۲) عَلَيْهَا ثُمَّ انْحَدَرَ إِلَى الْمَرْوَهِ حَتَّى فَرَغَ مِنْ سَعْيِهِ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ سَعْيِهِ وَ هُوَ عَلَى الْمَرْوَهِ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ هَذَا جَبْرَئِيلُ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى خَلْفِهِ يَأْمُرُنِي أَنْ آمُرَ مَنْ لَمْ يَسُقْ هَدْياً أَنْ يُحِلَّ وَ لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا أَمَرْتُكُمْ وَ لَكِنِّي سُقْتُ الْهَدْيَ وَ لَا يَنْبَغِي لِسَائِقِ الْهَدْيِ أَنْ يُحِلَّ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ قَالَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ (۳) مِنَ الْقَوْمِ لَنَخْرُجَنَّ حُجَّاجاً وَ رُءُوسُنَا وَ شُعُورُنَا تَقْطُرُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ أَمَا إِنَّكَ لَنْ تُؤْمِنَ (۴) بِهَذَا أَبَداً فَقَالَ لَهُ سُرَاقَهُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ الْكِنَانِيُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ عُلِّمْنَا دِينَنَا كَأَنَّا (۵) خُلِقْنَا الْيَوْمَ فَهَذَا الَّذِي أَمَرْتَنَا بِهِ أَ لِعَامِنَا هَذَا أَمْ لِمَا يَسْتَقْبِلُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَلْ هُوَ لِلْأَبَدِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ ثُمَّ شَبَّكَ أَصَابِعَهُ وَ قَالَ دَخَلَتِ الْعُمْرَهُ فِي الْحَجِّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ قَالَ وَ قَدِمَ عَلِيٌّ عليه السلام مِنَ الْيَمَنِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هُوَ بِمَكَّهَ فَدَخَلَ عَلَى فَاطِمَهَ عليها السلام وَ هِيَ قَدْ أَحَلَّتْ فَوَجَدَ رِيحاً طَيِّباً وَ وَجَدَ عَلَيْهَا ثِيَاباً مَصْبُوغَهً فَقَالَ مَا هَذَا يَا فَاطِمَهُ فَقَالَتْ أَمَرَنَا بِهَذَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَخَرَجَ عَلِيٌّ عليه السلام إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُسْتَفْتِياً فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَأَيْتُ فَاطِمَهَ قَدْ أَحَلَّتْ وَ عَلَيْهَا ثِيَابٌ مَصْبُوغَهٌ

۱- البقره: ۱۵۸.

۲- و وقف خ ل.

۳- هو عمر بن الخطّاب، على ما ورد فى غيره من الروايات، و هو لم يؤمن بذلك حتّى مات قال فى خطبته: متعتان محللتان فى عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم و أنا احرمهما و اعاقب عليهما.

۴- لم تؤمن خ ل.

۵- كاننا خ ل.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَا أَمَرْتُ النَّاسَ بِذَلِكَ فَأَنْتَ يَا عَلِيُّ بِمَا أَهْلَلْتَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِهْلَالٌ (۱) كَإِهْلَالِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قِرَّ عَلَى إِحْرَامِكَ مِثْلِي وَ أَنْتَ شَرِيكِي فِي هَدْيِي قَالَ وَ نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَكَّةَ بِالْبَطْحَاءِ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ وَ لَمْ يَنْزِلِ الدُّورَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَهِ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ أَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَغْتَسِلُوا وَ يُهِلُّوا بِالْحَجِّ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الَّذِي أَنْزَلَهُ عَلَى نَبِيِّهِ صلی الله علیه و آله فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْراهِيمَ- (۲) فَخَرَجَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله وَ أَصْحَابُهُ مُهِلِّينَ بِالْحَجِّ حَتَّى أَتَوْا (۳) مِنًى فَصَلَّى الظُّهْرَ وَ الْعَصْرَ وَ الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ وَ الْفَجْرَ ثُمَّ غَدَا وَ النَّاسُ مَعَهُ وَ كَانَتْ قُرَيْشٌ تُفِيضُ مِنَ الْمُزْدَلِفَهِ وَ هِيَ جَمْعٌ وَ يَمْنَعُونَ النَّاسَ أَنْ يُفِيضُوا مِنْهَا فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قُرَيْشٌ تَرْجُو أَنْ تَكُونَ إِفَاضَتُهُ مِنْ حَيْثُ كَانُوا يُفِيضُونَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ (۴) يَعْنِي إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ فِي إِفَاضَتِهِمْ مِنْهَا وَ مَنْ كَانَ بَعْدَهُمْ فَلَمَّا رَأَتْ قُرَيْشٌ أَنَّ قُبَّهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ مَضَتْ كَأَنَّهُ دَخَلَ فِي أَنْفُسِهِمْ شَيْءٌ لِلَّذِي كَانُوا يَرْجُونَ مِنَ الْإِفَاضَهِ مِنْ مَكَانِهِمْ حَتَّى انْتَهَى إِلَى نَمِرَهَ وَ هِيَ بَطْنُ عُرَنَهَ بِحِيَالِ الْأَرَاكِ فَضُرِبَتْ قُبَّتُهُ وَ ضَرَبَ النَّاسُ أَخْبِيَتَهُمْ عِنْدَهَا فَلَمَّا زَالَتِ الشَّمْسُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَعَهُ قُرَيْشٌ وَ قَدِ اغْتَسَلَ وَ قَطَعَ التَّلْبِيَهَ حَتَّى وَقَفَ بِالْمَسْجِدِ فَوَعَظَ النَّاسَ وَ أَمَرَهُمْ وَ نَهَاهُمْ ثُمَّ صَلَّى الظُّهْرَ وَ الْعَصْرَ بِأَذَانٍ وَ إِقَامَتَيْنِ ثُمَّ مَضَى إِلَى الْمَوْقِفِ فَوَقَفَ بِهِ فَجَعَلَ النَّاسُ يَبْتَدِرُونَ أَخْفَافَ نَاقَتِهِ يَقِفُونَ إِلَى جَانِبِهَا فَنَحَّاهَا فَفَعَلُوا مِثْلَ ذَلِكَ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ لَيْسَ مَوْضِعُ أَخْفَافِ نَاقَتِي بِالْمَوْقِفِ وَ لَكِنْ هَذَا كُلُّهُ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى الْمَوْقِفِ فَتَفَرَّقَ النَّاسُ وَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ بِالْمُزْدَلِفَهِ (۵)

۱- قلت: اهلالا.

۲- فاتبعوه خ ل. أقول: هكذا فی الكتاب، و فی المصدر: فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ ابيكم إبراهيم و فيهما وهم و لعله من الراوی او نساخ المصدر، و الصحيح كما فی المصحف الشريف: آل عمران: ۹۵ «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً»

۳- حتی أتی خ ل.

۴- البقره: ۱۹۹.

۵- فی المزدلفه خ ل.

فَوَقَفَ النَّاسُ حَتَّى وَقَعَ الْقُرْصُ قُرْصُ الشَّمْسِ ثُمَّ أَفَاضَ وَ أَمَرَ النَّاسَ بِالدَّعَةِ (۱) حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْمُزْدَلِفَهِ وَ هُوَ الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَ إِقَامَتَيْنِ ثُمَّ أَقَامَ حَتَّى صَلَّى فِيهَا الْفَجْرَ وَ عَجَّلَ ضُعَفَاءَ بَنِی هَاشِمٍ بِلَيْلٍ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ لَا يَرْمُوا الْجَمْرَهَ جَمْرَهَ الْعَقَبَهِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَلَمَّا أَضَاءَ لَهُ النَّهَارُ أَفَاضَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مِنًى فَرَمَى جَمْرَهَ الْعَقَبَهِ وَ كَانَ الْهَدْیُ الَّذِی جَاءَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَرْبَعَهً وَ سِتِّينَ أَوْ سِتَّهً وَ سِتِّينَ وَ جَاءَ عَلِیٌّ عليه السلام بِأَرْبَعَهٍ وَ ثَلَاثِينَ أَوْ سِتَّهٍ وَ ثَلَاثِينَ فَنَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سِتَّهً وَ سِتِّينَ وَ نَحَرَ عَلِیٌّ عليه السلام أَرْبَعاً وَ ثَلَاثِينَ بَدَنَهً وَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ كُلِّ بَدَنَهٍ مِنْهَا جَذْوَهٌ مِنْ لَحْمٍ ثُمَّ تُطْرَحَ فِی بُرْمَهٍ ثُمَّ تُطْبَخَ فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِیٌّ وَ حَسَيَا مِنْ مَرَقِهَا وَ لَمْ يُعْطِيَا الْجَزَّارِينَ (۲) جُلُودَهَا وَ لَا جِلَالَهَا وَ لَا قَلَائِدَهَا وَ تَصَدَّقَ بِهِ وَ حَلَقَ وَ زَارَ الْبَيْتَ وَ رَجَعَ إِلَى مِنًى وَ أَقَامَ بِهَا حَتَّى كَانَ الْيَوْمُ الثَّالِثُ مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ثُمَّ رَمَى الْجِمَارَ وَ نَفَرَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْأَبْطَحِ فَقَالَتْ لَهُ عَائِشَهُ أَ تَرْجِعُ (۳) نِسَاؤُكَ بِحَجَّهٍ وَ عُمْرَهٍ مَعاً وَ أَرْجِعُ بِحَجَّهٍ فَأَقَامَ بِالْأَبْطَحِ وَ بَعَثَ صلى الله عليه و آله مَعَهَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِی بَكْرٍ إِلَى التَّنْعِيمِ فَأَهَلَّتْ بِعُمْرَهٍ ثُمَّ جَاءَتْ وَ طَافَتْ بِالْبَيْتِ وَ صَلَّتْ رَكْعَتَيْنِ عِنْدَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ وَ سَعَتْ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَهِ ثُمَّ أَتَتِ النَّبِیَّ صلى الله عليه و آله فَارْتَحَلَ مِنْ يَوْمِهِ وَ لَمْ يَدْخُلِ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَ لَمْ يَطُفْ بِالْبَيْتِ وَ دَخَلَ مِنْ أَعْلَى مَكَّهَ مِنْ عَقَبَهِ الْمَدَنِيِّينَ وَ خَرَجَ مِنْ أَسْفَلَ مَكَّهَ مِنْ ذِی طُوًى (۴).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله ده سال در مدینه ماند، بی آنکه حج گزارد. سپس خداوند عزوجل بر او این آیه را نازل فرمود: «وَأَذِّن فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ»، {و در میان مردم برای [ادای] حج بانگ برآور تا [زائران] پیاده و [سوار] بر هر شتر لاغری - که از هر راه دوری می آیند - به سوی تو روی آورند.} - . حج/۲۷ - بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله به جارچیان فرمان داد که با صدای بلند اعلام کنند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در این سال رهسپار حج خواهد گشت. و اهل مدینه و ساکنان مناطق مرتفع کوهستانی مدینه و اعراب بادیه از آن آگاه گردیدند و برای حج رسول خدا صلی الله علیه و آله جمع گردیدند. در این حج، آنان تنها تقلید می نمودند. یعنی منتظر می ماندند تا رسول خدا صلی الله علیه و آله دستوری به آنان دهد تا در آن از او تبعیت کنند، یا آنکه او کاری کند تا آنان نیز همانند آن را به انجام رسانند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله در چهار روز مانده به پایان ذی القعده خارج گردید و هنگامی به ذی الحلیفه رسید که خورشید به میانه آسمان رسیده بود. پس غسل نمود و خارج شد و به مسجدی که در کنار شجره بود آمد و در آن نماز ظهر را اقامه نمود. سپس عزم بر حج عمره نمود و خارج شد تا آ نکه در بیابان در کنار نخستین توده ریگ توقف نمود و برای او دو صف تشکیل شد و لبیک گویان عازم حج عمره گردید. و او به همراه خود شصت و شش یا شصت و چهار شتر قربانی حرکت داد تا آنکه در ساعات پایانی روز چهارم ذی الحجه به مکه رسید و ۷ دور بر گرد کعبه طواف نمود. سپس در پشت مقام ابراهیم علیه السلام دو رکعت نماز خواند. سپس به سوی حجرالاسود بازگشت و آن را که در ابتدای طوافش استلام کرده بود، بار دیگر استلام کرد. سپس فرمود: «(سعی) صفا و مروه از شعائر خدا هستند. پس به آن چه که خداوند عزوجل به آن آغاز نمود، آغاز می کنم».

از آنجا که مسلمانان گمان می بردند که سعی میان صفا و مروه از ساخته های مشرکان است، خداوند عزّوجل این آیه را نازل فرمود: «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَهَ مِن شَعَآئِرِ اللّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا»، {در حقیقت، «صفا» و «مروه» از شعایر خداست [که یادآور اوست]، پس هر که خانه [خدا] را حج کند، یا عمره گزارد، بر او گناهی نیست که میان آن دو

سعی به جای آورد.} - . بقره/۱۵۸ - سپس پیامبر صلی الله علیه و آله به صفا آمد و از آن بالا رفت و در برابر رکن یمانی قرار گرفت و حمد و ثنای الهی به جای آورد و به همان میزانی که قرائت آرام سوره بقره طول می کشد، به دعا ایستاد. سپس به سوی مروه پایین رفت و همانند صفا، در آنجا نیز توقف نمود. سپس از آن پایین آمد و به سوی صفا بازگشت و برآن ایستاد. سپس بار دیگر به سوی مروه پایین رفت تا آنکه سعی خود را به اتمام رساند و هنگامی که سعی خود را در بالای مروه به پایان رساند، رو به مردم نمود و بعد از حمد و ثنای الهی، درحالی که با دستش به پشت سر خود اشاره می نمود، فرمود: «این جبرئیل است که به من فرمان می دهد، کسانی که قربانی نیاورده اند را به خروج از احرام امر کنم و اگر زمان به عقب برمی... گشت، بی تردید همان می کردم که شما را به آن فرمان دادم، ولی من قربانی آورده ام و شایسته نیست که آورنده قربانی، تا زمان رساندن قربانی به محل خود، از احرام خارج گردد». در این حین مردی - . بنا به آنچه در سایر روایات آمده است، او عمربن خطاب بوده است که تا زمان مرگ به آن ایمان نیاورد و در خطبه اش گفت: «دو متعه در زمان رسول خداصلی الله علیه و آله حلال بودند که من آن ها را حرام و مرتکبین آن ها را مجازات می کنم». -

به او گفت: چگونه به عنوان حاجی خارج شویم درحالی که از سرها و موهایمان آب فرو می ریزد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله به او پاسخ داد: «بدان که تو هرگز به این امر ایمان نخواهی آورد». در این هنگام سراقه بن مالک بن جعشم کنانی به او گفت: ای رسول خدا، دین خود را آموختیم، گویی که امروز ما را آفریده اند. ولی آیا این موضوع که ما را به آن فرمان دادی تنها برای امسال است یا آ نکه برای آینده نیز می باشد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «بلکه آن ابدی و تا روز قیامت است» سپس انگشتانش را در هم گره زد و فرمود: «تا روز قیامت، عمره داخل در حج است»

گفت: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در مکه بود، علی علیه السلام از یمن بازگشت و بر فاطمه سلام الله علیها که از احرام خارج گشته بود، وارد گردید و او را معطّر و با لباس رنگین یافت و به او فرمود: ای فاطمه، این چه کاری است که کرده‌ای؟ عرض کرد: رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را به این کار امر نمود. علی علیه السلام نیز برای پرسش در این باره به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت و عرض داشت: ای رسول خدا! من فاطمه را دیدم که از احرام خارج گشته و لباس های رنگین به تن نموده است. رسول خدا پاسخ داد: «من مردم را به آن امر کردم و تو ای علی، چگونه شروع کردی و احرام بستی؟» عرض کرد: ای رسول خدا! مانند (نیت) پیامبر شروع کردم و احرام بستم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «همانند من بر احرامت باقی بمان و در قربانی شریک من باش».

گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله با اصحابش در مکه در بطحاء (سیلگاه فراخ) فرود آمد و وارد منازل نگردید و هنگامی که خورشید در روز ترویه به میانه آسمان رسید، به مردم فرمان داد که غسل کنند و حج را آغاز نمایند و این همان سخن خداوند عزوجل است که بر پیامبرش نازل نمود: «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ أَبِيكُم إبرَاهِيمَ»، {و از آیین پدرتان ابراهیم پیروی کنید.} پس رسول خدا صلی الله علیه و آله به همراه اصحابش حج را آغاز نمودند و چون به منا رسیدند، پیامبر در آن مکان نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء و صبح را اقامه نمود و چون سپیده صبح دمید، به همراه مردم از آن مکان حرکت نمود. و این در حالی بود که در روزگار جاهلیت، قریش از مزدلفه که همان جمع است خارج می گشتند و مانع خروج مردم از آن مکان می گشتند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله پیش آمد، درحالی که قریشیان امید داشتند از همان مکان که آنان خارج می گشتند، خارج گردد. و خداوند در این باره فرمود: «ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ»،

{پس، از همان جا که [انبوه] مردم روانه می شونـد، شـما نیز روانه شوید و از خداوند آمرزش خواهید که خدا آمرزنده مهربان است.} - . بقره/۱۹۹ -

و مقصودش از مردم، ابراهیم و اسـماعیل و اسـحاق و مردمان بعـد از آن ها در خروج از آن بود. و هنگامی که قریش مشاهـده نمود که خیمه گاه رسول خـدا صـلی الله علیه و آله حرکت کرده است، امیـدشان در خروج رسول خدا صـلی الله علیه و آله از مکان مورد نظرشان، به یأس گراییـد، تا آ نکه رسول خدا صـلی الله علیه و آله به «نمره» که بطن عرنه بود و در حیال الاراک - در برابر درختچه هـای اراک - قرار داشت، رسید و خیمه گاهش را در آ نجا برافراشت و مردم نیز در کنار آن چادرهای خود را به پـا ساختنـد. چون خورشـید برآمـد، رسول خـدا صـلی الله علیه و آله به همراه قریش خـارج گردیـد و غسل نمود و لبیک گفتن را قطع نمود، تا آنکه در مسجد ایستاد و مردم را موعظه و امر و نهی نمود.

سپس با یک اذان و دو اقامه، نماز ظهر و عصـر را به پا داشت و بعـد از آن به سوی موقف رهسـپار گردید و در آنجا ایسـتاد و مردمان به سوی گام های شتر او پیشی می جستند و در کنار آن می ایستادند، بنابراین رسول خدا صلی الله علیه و آله شتر خود را رانـد و دور سـاخت، ولی آنان دوباره چنین کردنـد. به همین خاطر، رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: «ای مردم، جای سم شتر من موقف نیست، بلکه همه آن، این است» و بـا دسـتش به سوی موقف اشـاره نمود. در نتیجه مردم پراکنـده گشـتند و همانـنـد آن را در مزدلفه نیز انجام داد. و مردم توقف کردنـد تا آ نکه خورشـید برآمـد. سـپس از آن مکان خارج گردیـد و به مردم فرمان داد که با آرامش و شـکیبایی حرکت کنند تا آنکه به مزدلفه (مشـعر الحرام) رسید و با یک اذان و دو اقامه، مغرب و عشاء را در آن اقامه نمود. سـپس در آن مکان اقامت کرد تا آ نکه نماز صـبح را به پا داشت. و او ضـعفای بنی هاشم را یک شب جلوتر حرکت داد و به آنـان فرمـان داد که در عقبه، رمی جمرات نکننـد تـا خورشـید برآیـد. و چون روز برآمـد، خـارج گردید تا آنکه به منا رسید و رمی جمرات را در عقبه به جای آورد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله شصت و چهار یا شصت و شـش شتر قربانی، و علی علیه السـلام نیز سـی و چهار یا سـی و شش شتر قربانی به همراه آورده بودند و رسول خدا صلی الله علیه و آله شصت و شش قربانی و علی علیه السلام سی و چهار قربانی، سر بریدند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد که از هر یـک از آن قربـانی هـا پاره ای گوشت برگرفته و در دیگ پخته شود و بعـد از آن رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و علی علیه السـلام از آن خوردند و از آب گوشت آن نوشـیدند و از پوست و جلّ و قلاده آن ها، چیزی به قصاب ها نداد، بلکه آن ها را صدقه داد و بعد از آن سـر خود را تراشـید و کعبه را زیارت نمود و به منا بازگشت و تا روز سوم از اواخر ایام تشریق در آن اقـامت نمود. سـپس رمی جمرات نمود و به سوی مکه حرکت کرد تا آنکه به ابطـح (سـیلگاه فراخ) رسـید. عایشه به او گفت: آیا زنان تو با یک حـج و یک عمره باز گردند، ولی من تنها با یک حج بازگردم؟ با این سـخن، پیامبر صـلی الله علیه و آله در ابطـح اقـامت نمـود و عبـدالرحمن بن ابی بکر را همراه او به سـوی تنعیم روانه داشت و عـایشه عمره اش را آغـاز نمود، سپس آمـد و بر گرد کعبه طواف سـاخت و در کنـار مقـام ابراهیم دو رکعت نماز گزارد و سـعی میان صـفا و مروه را به انجام رسانـد و آنگـاه به نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله بازگشت. و پیامبر صـلی الله علیه و آله همان روز از آن مکان حرکت نمود و وارد مسـجدالحرام نگردیـد و برگرد کعبه طـواف ننمـود و از بالاـی مکه از گردنه مـدنیین وارد و از پـایین مکه از ذوی طـوی خارج گردید.

**[ترجمه]

بيان

العوالى أماكن بأعالى أراضى المدينه و أدناها من المدينه على أربعه أميال و أبعدها من جهه نجد ثمانيه قوله منفردا أى عن العمره و سماط القوم بالكسر صفهم قوله أو أربعا الترديد باعتبار اختلاف الروايات كما أومأ إليه فى السند قوله فاتبعوا مله أبيكم أقول ليس فى القرآن هكذا

ص: ۳۹۳

۱- بالدعاء خ ل. أقول: الدعه. السكينه و الوقار.

۲- فى المصدر: الجزارين.

۳- فى المصدر: فقالت له عائشه: يا رسول اللّه أ ترجع.

۴- الفروع ۱: ۲۳۳ و ۲۳۴.

بـل فی آل عمران فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ (۱) إلى آخر آيات الحج و فی سوره الحج وَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْراهِيمَ (۲) الآيه فيمكن أن يكون فی مصحفهم عليه السلام الآيه الأولى هكذا أو تكون زياده أبيكم من النساخ أو يكون نقلا بالمعنى جمعا بين الآيتين و فی بعض النسخ فاتبعوه فيكون إشاره إلى قوله تعالى وَ أَنَّ هذا صِراطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ (۳) أو إلى قوله وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ (۴) و ما بعده إلى آيه الحج (۵) أو هو بصيغه الماضی عطفا على أنزله من كلامه صلى الله عليه و آله و سلخ الشهر مضى كانسلخ قوله صلى الله عليه و آله بالدعه أی بالسكون و التأنی و ترک الإيجاف و الجذوه مثلثه القطعه و البرمه بالضم قدر من الحجاره و حسا المرق شربه شيئا بعد شی ء.

**[ترجمه]«العوالی» - . الفروع ۱: ۲۳۴-۲۳۳ - : مناطقی در بالای زمین های مدینه که نزدیکترین آن ها چهار میل و دورترین آن ها از جانب نجد، هشت میل فاصله دارد. سخنش: «منفرداً»: یعنی از عمره. و «سماط القوم» با کسره: صف آن ها. «أو أربعاً»: این تردید بنا به اختلاف روایات است، همان طور که در سند روایی به آن اشاره کرده است. سخنش: «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ أَبِيكُم» می گویم: در قرآن چنین نیامده است و این آیه در آل عمران چنین ذکر شده است: «قُلْ صَدَقَ اللّهُ فَاتَّبِعُواْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ*إنّ أول بيت وضع للنّاس»، {بگو: خدا راست گفت. پس، از آیین ابراهیم که حق گرا بود و از مشرکان نبود، پیروی کنید و اولین خانه‌ای که برای مردم بنا شد.} - . آل عمران/۹۵ -

تا آخر آیات مربوط به حج و در سوره حج نیز آمده است. «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ »، {و اوست که شما را [برای خود] برگزیده و در دین بر شما سختی قرار نداده است. آیین پدرتان ابراهیم [نیز چنین بوده است]} - . حج/۷۸ -

و امکان دارد که در مصحف ائمه اطهار علیهم السلام این گونه بوده باشد یا آنکه نسخه نویسان واژه «ابیکم» را افزوده باشند، یا این احتمال وجود دارد که به عنوان نقل معنی، دو آیه آمده باشد و در برخی نسخه ها «فَاتّبِعُوه» آمده است که اشاره ای به این سخن پروردگار است که می فرماید : «وَأَنَّ هَـذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ »، {و [بدانید] این است راه راست من، پس از آن پیروی کنید. » - . انعام/۱۵۳ -

یا این کلام خداوند که می فرماید: «وَهَـذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ»، {و این، خجسته کتابی است که ما آن را نازل کردیم، پس از آن پیروی کنید.} - . انعام/۱۵۵ -

و آنچه بعد از آن تا آیه حج آمده است. یا آنکه آن به صیغه ماضی به عنوان عطف بر «أنزله» در کلام پیامبر صلی الله علیه و آله باشد. و «سلخ الشهر» مانند «انسلخ»: یعنی ماه به پایان رسید و سپری شد. فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله «بالدعه»: یعنی با آرامش و درنگ و عدم شتاب. و «الجَذوَه»: قطعه، پاره. «البُرمه» با ضمّه: دیگ سنگی. و «حسا المرق»: شوربا را اندک اندک نوشید.

**[ترجمه]

کا، الکافی الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ سَعِیدٍ الْأَعْرَجِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَجَّلَ النِّسَاءَ لَیْلًا مِنَ الْمُزْدَلِفَهِ إِلَی مِنًی وَ أَمَرَ مَنْ کَانَ مِنْهُنَّ عَلَیْهَا هَدْیٌ أَنْ تَرْمِیَ وَ لَا تَبْرَحَ حَتَّی تَذْبَحَ وَ مَنْ لَمْ یَکُنْ عَلَیْهَا مِنْهُنَّ هَدْیٌ أَنْ تَمْضِیَ إِلَی مَکَّهَ حَتَّی تَزُورَ (۶).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله زنان را یک شب زودتر، از مزدلفه به منا فرستاد و به آن دسته از آنان که باید قربانی می کردند، فرمان داد که رمی جمرات کنند و تا زمانی که قربانی نکرده اند، حرکت نکنند و به زنانی که قربانی کردن بر آن ها واجب نبود، فرمان داد برای زیارت کعبه راهی مکه گردند - . فروع الکافی ۱: ۲۹۵ - .

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِیدٍ الْأَعْرَجِ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَرْسَلَ مَعَهُنَّ أُسَامَهَ بْنَ زَیْدٍ (۷).

**[ترجمه]کافی: عده، از احمد بن محمد، از علی بن نعمان، از سعید اعرج، از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله، اُسامه بن زید را همراه آن زنان فرستاد - . فروع الکافی ۱: ۲۹۶ - .

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ (۸) وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ وَ صَفْوَانُ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِینَ

ص: ۳۹۴

۱- آل عمران: ۹۵.

۲- الحجّ: ۷۸.

۳- الأنعام: ۱۵۳.

۴- الأنعام: ۱۵۵.

۵- لم نعرف مراده من ذلک لان آیه الحجّ مذکوره فی سوره آل عمران، و لیس فی سوره الأنعام آیه تناسب ذلک.

۶- فروع الکافی ۱: ۲۹۵.

٧- فروع الكافى ١: ٢٩٦.

٨- فى المصدر: على عن أبيه عن ابن أبى عمير.

نَحَرَ أَنْ يُؤْخَذَ (۱) مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ جَذْوَةٌ مِنْ لَحْمِهَا ثُمَّ تُطْرَحَ فِی بُرْمَةٍ ثُمَّ تُطْبَخَ وَ أَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِيٌّ مِنْهَا وَ حَسَيَا مِنْ مَرَقِهَا (۲).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که قربانی نمود، فرمان داد که تکه ای از گوشت هر قربانی برداشته و در دیگ سنگی انداخته گردد تا پخته شود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام از آن خوردند و از آب گوشت آن نوشیدند. - . فروع الکافی ۱: ۳۰۲ -

**[ترجمه]

«۱۷»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِينَ غَدَا مِنْ مِنًى فِي طَرِيقِ ضَبٍّ وَ رَجَعَ مَا بَيْنَ الْمَأْزِمَيْنِ وَ كَانَ إِذَا سَلَكَ طَرِيقاً لَمْ يَرْجِعْ فِيهِ (۳).

**[ترجمه]کافی: اباالحسن علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که صبحدم از منا حرکت کرد، راه ضبّ را در پیش گرفت و از بین المأزمین - راه باریک میان دو کوه - بازگشت، و هرگاه از راهی می‌رفت، از همان راه باز نمی گشت - . فروع الکافی ۱: ۲۳۴ - .

**[ترجمه]

«۱۸»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِينَ حَجَّ حَجَّةَ الْإِسْلَامِ خَرَجَ فِي أَرْبَعٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ حَتَّى أَتَى الشَّجَرَةَ فَصَلَّى بِهَا ثُمَّ قَادَ رَاحِلَتَهُ حَتَّى أَتَى الْبَيْدَاءَ فَأَحْرَمَ مِنْهَا وَ أَهَلَّ بِالْحَجِّ وَ سَاقَ مِائَةَ بَدَنَةٍ وَ أَحْرَمَ النَّاسُ كُلُّهُمْ بِالْحَجِّ لَا يَنْوُونَ عُمْرَةً وَ لَا يَدْرُونَ مَا الْمُتْعَةُ حَتَّى إِذَا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَكَّةَ طَافَ بِالْبَيْتِ وَ طَافَ النَّاسُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ عِنْدَ الْمَقَامِ وَ اسْتَلَمَ الْحَجَرَ ثُمَّ قَالَ ابْدَءُوا بِمَا بَدَأَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ فَأَتَى الصَّفَا فَبَدَأَ بِهَا ثُمَّ طَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ سَبْعاً فَلَمَّا قَضَى طَوَافَهُ عِنْدَ الْمَرْوَةِ قَامَ خَطِيباً فَأَمَرَهُمْ أَنْ يُحِلُّوا وَ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً وَ هُوَ شَيْ ءٌ أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ فَأَحَلَّ النَّاسُ وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَوْ كُنْتُ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَفَعَلْتُ كَمَا أَمَرْتُكُمْ وَ لَمْ يَكُنْ يَسْتَطِيعُ أَنْ يُحِلَّ مِنْ أَجْلِ الْهَدْيِ الَّذِي كَانَ مَعَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ (۴) مَحِلَّهُ فَقَالَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ الْكِنَانِيُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنَا كَأَنَّا خُلِقْنَا الْيَوْمَ أَ رَأَيْتَ هَذَا الَّذِي أَمَرْتَنَا بِهِ لِعَامِنَا هَذَا أَوْ لِكُلِّ عَامٍ (۵) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا بَلْ لِلْأَبَدِ الْأَبَدِ (۶) وَ إِنَّ رَجُلًا (۷) قَامَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَخْرُجُ حُجَّاجاً وَ رُءُوسُنَا تَقْطُرُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

١- فی المصدر: أن تؤخذ.

٢- فروع الكافی ١: ٣٠٢.

٣- فروع الكافی ١: ٢٣۴.

۴- البقره: ١٩۶.

۵- ام لكل عام خ ل.

۶- المصدر خال عن كلمه: الابد.

٧- هو عمر بن الخطّاب على ما فی غيره من الروايات.

إِنَّکَ لَنْ تُؤْمِنَ بِهَذَا (۱) أَبَداً قَالَ وَ أَقْبَلَ عَلِيٌّ علیه السلام مِنَ الْيَمَنِ حَتَّى وَافَى الْحَجَّ فَوَجَدَ فَاطِمَةَ علیها السلام قَدْ أَحَلَّتْ وَ وَجَدَ رِيحَ الطِّيبِ فَانْطَلَقَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُسْتَفْتِياً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَا عَلِيُّ بِأَيِّ شَيْءٍ أَهْلَلْتَ فَقَالَ أَهْلَلْتُ بِمَا أَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَا تُحِلَّ أَنْتَ فَأَشْرَكَهُ فِي الْهَدْيِ وَ جَعَلَ لَهُ سَبْعاً (۲) وَ ثَلَاثِينَ وَ نَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثَلَاثاً (۳) وَ سِتِّينَ وَ نَحَرَهَا بِيَدِهِ ثُمَّ أَخَذَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بَضْعَةً فَجَعَلَهَا فِي قِدْرٍ وَاحِدٍ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَطُبِخَ فَأَكَلَ مِنْهُ وَ حَسَا مِنَ الْمَرَقِ وَ قَالَ قَدْ أَكَلْنَا مِنْهَا الْآنَ جَمِيعاً وَ الْمُتْعَةُ خَيْرٌ مِنَ الْقَارِنِ السَّائِقِ وَ خَيْرٌ مِنَ الْحَاجِّ الْمُفْرِدِ قَالَ وَ سَأَلْتُهُ لَيْلًا أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمْ نَهَاراً فَقَالَ نَهَاراً قُلْتُ أَيَّ سَاعَةٍ (۴) قَالَ صَلَاةَ الظُّهْرِ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله قصد اقامه حج حجه الاسلام را نمود، در چهار روز مانده به پایان ذی القعده حرکت نمود تا به شجره رسید و درآن نماز گزارد. سپس شترش را حرکت داد تا آنکه به بیداء درآمد و از آنجا محرم گردید و حج را آغاز کرد و صد شتر قربانی همراه خود حرکت داد و همه مردم بی آنکه نیت عمره کنند یا اطلاعی از متعه داشته باشند، مُحرم گردیدند؛ تا زمانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد مکه گردید و مردم به همراه او بر گرد کعبه طواف نمودند. سپس در کنار مقام دو رکعت نماز گزارد و حجر الاسود را استلام نمود و فرمود: «با آنچه خداوند عزوجلّ بدان آغاز نمود، آغاز کنید» و به صفا درآمد و از آن آغاز نمود. سپس فاصله میان صفا و مروه را هفت بار طی کرد و هنگامی که سعی خود را در مروه به پایان رساند، در میان مردم به خطبه برخاست و به آنان فرمان داد که از احرام خارج گردند و آن را عمره قرار دهند و آن موضوعی بود که خداوند به آن فرمان داده بود. بنابراین مردم از احرام خارج گردیدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر زمان به عقب باز می گشت، همان طور رفتار می... کردم که شما را به آن فرمان می‌دهم» . و این سخن را از آن رو گفت که او به خاطر قربانی هایی که به همراه آورده بود، نمی توانست از احرام خارج گردد که خداوند متعال می فرماید: «وَلاَ تَحْلِقُواْ رُؤُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ»، {تا قربانی به قربانگاه نرسیده سر خود را مَتراشید.} - . بقره/۱۹۶ -

و سراقه بن مالک جعشم کنانی گفت: ای رسول خدا! آگاه گشتیم، گویی که امروز آفریده گشتیم (امروز متولد شدیم)، آیا این امری که ما را بدان امر می کنی برای امسال است یا آنکه برای همه سال ها می‌باشد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «نه، بلکه برای ابد است». و مردی - . بنا به آنچه در سایر روایات آمده است، او عمربن خطاب بوده است. -

برخاست و گفت: ای رسول خدا، درحالی که آب از سرمان فرو می چکد، چگونه به عنوان حاجی خارج شویم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «تو هرگز به این امر، ایمان نخواهی آورد».

گفت: و علی علیه السلام از یمن حرکت کرد تا آنکه به حج درآمد و فاطمه علیها السلام را دید که از احرام خارج گردیده و خود را معطر ساخته بود. بنابراین برای پرسش در این باره به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ای علی، به چه چیزی بانگ اهلال برآوردی؟» عرض داشت: با همان نیتی که پیامبر صلی الله علیه و آله به آن اهلال کرد، اهلال را انجام دادم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «تو از إحرام خارج نشو» و او را در قربانی شریک ساخت و سی و هفت قربانی به او اختصاص داد و رسول خدا صلی الله علیه و آله به دست خود شصت و سه قربانی سر برید. سپس از هر شتر قربانی تکه ای گوشت برگرفت و آن ها را در یک دیگ قرار داد و فرمان داد که آن را بپختند و او از آن خورد و از

آب گوشت آن نوشید و فرمود: اکنون همگی از آن خوردیم و متعه از قارن سائق و حاجی مفرده بهتر است». – گفت: – از او پرسیدم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله شبانه مُحرم گردید یا آنکه این امر در روز واقع شد؟ فرمود: در روز. گفتم: کدام ساعت؟ فرمود: به هنگام نماز ظهر. – . فروع الکافی ۱: ۲۳۴ –

**[ترجمه]

«۱۹»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام ذَکَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْحَجَّ فَکَتَبَ إِلَی مَنْ بَلَغَهُ کِتَابُهُ مِمَّنْ دَخَلَ فِی الْإِسْلَامِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُرِیدُ الْحَجَّ یُؤْذِنُهُمْ بِذَلِکَ لِیَحُجَّ مَنْ أَطَاقَ الْحَجَّ فَأَقْبَلَ النَّاسُ فَلَمَّا نَزَلَ الشَّجَرَهَ أَمَرَ النَّاسَ بِنَتْفِ الْإِبْطِ وَ حَلْقِ الْعَانَهِ وَ الْغُسْلِ وَ التَّجَرُّدِ فِی إِزَارٍ وَ رِدَاءٍ أَوْ إِزَارٍ وَ عِمَامَهٍ وَ یَضَعُهَا (۶) عَلَی عَاتِقِهِ لِمَنْ لَمْ یَکُنْ لَهُ رِدَاءٌ وَ ذَکَرَ أَنَّهُ حَیْثُ لَبَّی قَالَ لَبَّیْکَ اللَّهُمَّ لَبَّیْکَ لَبَّیْکَ لَا شَرِیکَ لَکَ لَبَّیْکَ إِنَّ الْحَمْدَ وَ النِّعْمَهَ لَکَ وَ الْمُلْکَ لَا شَرِیکَ لَکَ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُکْثِرُ مِنْ ذِی الْمَعَارِجِ وَ کَانَ یُلَبِّی کُلَّمَا لَقِیَ رَاکِباً أَوْ عَلَا أَکَمَهً أَوْ هَبَطَ وَادِیاً وَ مِنْ آخِرِ اللَّیْلِ وَ فِی أَدْبَارِ الصَّلَوَاتِ فَلَمَّا دَخَلَ مَکَّهَ دَخَلَ مِنْ أَعْلَاهَا مِنَ الْعَقَبَهِ وَ خَرَجَ حِینَ خَرَجَ مِنْ ذِی طُوًی فَلَمَّا انْتَهَی إِلَی بَابِ الْمَسْجِدِ اسْتَقْبَلَ الْکَعْبَهَ وَ ذَکَرَ ابْنُ سِنَانٍ أَنَّهُ بَابُ بَنِی شَیْبَهَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ صَلَّی عَلَی أَبِیهِ إِبْرَاهِیمَ ثُمَّ أَتَی الْحَجَرَ فَاسْتَلَمَهُ فَلَمَّا

۱- بها خ ل.

۲- فی المصدر: و جعل له سبعه و ثلاثین.

۳- فی المصدر: ثلاثه.

۴- فی المصدر: آیه ساعه؟.

۵- فروع الکافی ۱: ۲۳۴.

۶- خلی المصدر عن العاطف.

طَافَ بِالْبَيْتِ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَلْفَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ علیه السلام وَ دَخَلَ زَمْزَمَ فَشَرِبَ مِنْهَا ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی أَسْأَلُکَ عِلْماً نَافِعاً وَ رِزْقاً وَاسِعاً وَ شِفَاءً مِنْ کُلِّ دَاءٍ وَ سُقْمٍ فَجَعَلَ یَقُولُ ذَلِکَ وَ هُوَ مُسْتَقْبِلُ الْکَعْبَهِ ثُمَّ قَالَ لِأَصْحَابِهِ لِیَکُنْ آخِرُ عَهْدِکُمْ بِالْکَعْبَهِ اسْتِلَامَ الْحَجَرِ فَاسْتَلَمَهُ ثُمَّ خَرَجَ إِلَی الصَّفَا ثُمَّ قَالَ أَبْدَأُ (۱) بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ ثُمَّ صَعِدَ عَلَی الصَّفَا (۲) فَقَامَ عَلَیْهِ مِقْدَارَ مَا یَقْرَأُ الْإِنْسَانُ سُورَهَ الْبَقَرَهِ (۳).

**[ترجمه]کافی: از عبدالله بن سنان روایت کرده است که گفت: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از حج یاد نمود و به آن گروه از مسلمانان که نامه اش به آنان رسید، نوشت که رسول خدا صلی الله علیه و آله قصد حج نموده است و آنان را از آن آگاه ساخت تا هر که را یارای رفتن به حج باشد، حج گزارد. و مردم برای حج آمدند و چون پیامبر صلی الله علیه و آله در شجره فرود آمد، مردم را به زدودن موهای زیربغل و موهای زائد زهار و غسل و پوشیدن لنگ و رداء فرمان داد و کسانی که رداء نداشتند را امر نمود که لنگ و عمامه ای بر دوش افکنند. - و گفت - او در هنگام لبیک گفتن فرمود: «لبیک اللهم لبیک لبیک لا شریک لک لبیک إنّ الحمد و النعمه لک و الملک لا شریک لک» و رسول خدا صلی الله علیه و آله بسیار «من ذی المعارج» را تکرار می کرد و در همه حالات که سواره بود، و یا از بلندی بالا می رفت و یا از دره ای سرازیر می‌شد و در اواخر شب و بعد از نماز، لبیک می گفت. و هنگام ورود به مکه، از بالای آن از عقبه وارد و هنگام خروج از ذی طوی خارج گردید و چون به در مسجد الحرام - که بنا به قول ابن سنان در بنی شیبه بود - رسید، رو به کعبه نمود و حمد و ثنای الهی را به جای آورد و بر پدرش ابراهیم درود فرستاد. سپس به نزد حجرالاسود آمد و آن را استلام نمود. و هنگامی که بر گرد کعبه طواف گزارد، در پشت مقام ابراهیم دو رکعت نماز خواند و وارد زمزم گردید و از آن نوشید، سپس فرمود: «خدایا! من علمی سودمند و روزی فراوان و شفا از هر درد و بیماری را از تو خواستارم» و درحالی که رو به کعبه کرده بود، شروع به گفتن آن نمود. سپس به یکی از اصحابش فرمود: «استلام حجرالاسود آخرین اعمالتان در کعبه باشد» و بعد از آ نکه آن را بوسید، به سوی صفا خارج گردید و سپس فرمود: «به آنچه خداوند بدان آغاز نمود، آغاز می... کنم.» سپس از صفا بالا رفت و به مقدار زمانی که انسان سوره بقره را تلاوت کند، در آن ایستاد - . فروع کافی ۱: ۲۳۵-۲۳۴ .-

**[ترجمه]

«۲۰»

کا، الکافی الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّی بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ نَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِیَدِهِ ثَلَاثاً (۴) وَ سِتِّینَ وَ نَحَرَ عَلِیٌّ علیه السلام مَا غَبَرَ قُلْتُ سَبْعاً (۵) وَ ثَلَاثِینَ قَالَ نَعَمْ (۶).

**[ترجمه]کافی: از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به دست خود، شصت و سه قربانی سر برید و باقی آن ها را علی علیه السلام قربانی نمود. گفتم: [آن‌ها] سی و هفت قربانی بود؟ فرمود: آری. - . الفروع ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

لعل الاختلاف الواقع فی عدد هدیهما صلوات الله علیهما من الرواه أو ورد بعضها تقیه أو موافقه لروایات العامه إلزاما علیهم و أما الاختلاف فی سیاق أمیر المؤمنین علیه السلام و عدمه فیحتمل ذلک و یحتمل أن یکون المراد بالسیاق من مکه إلی المواقف و بعدمه عدم السیاق من الیمن أو أنه علیه السلام جاء بها معه و لکن لم یشعرها عند الإحرام لعدم علمه علیه السلام بنوع الحج فلذا أشرکه صلی الله علیه و آله فی هدیه و کذا الاختلاف فی عدد ما ساقه النبی صلی الله علیه و آله من المائه و بضع و ستین فیمکن أن یکون المراد بالمائه جمیع ما ساقه و بالستین ما ساقه لنفسه لأنه صلی الله علیه و آله کان یعلم أن أمیر المؤمنین علیه السلام یهل کإهلاله فساق البقیه لأجله.

**[ترجمه]احتمالاً اختلاف اختلاف درباره عدد قربانی پیامبر علیه السلام و علی علیه السلام توسط راویان به وجود آمده باشد، یا آنکه برخی از آن ها به عنوان تقیه یا برای همراهی با روایات عامه و از روی اجبار ذکر شده باشد. اما اختلاف موجود درباره اینکه امیرالمؤمنین علیه السلام به همراه خود قربانی آورد یا نه، امکان دارد که به خاطر دلایلی که به آن اشاره کردیم باشد. هر چند این احتمال هم وجود دارد که منظور از آوردن قربانی، آوردن آن از مکه به موقف و منظور از نیاوردن آن، نیاوردن آن از یمن باشد. یا آنکه آن حضرت قربانی ها را همراه خود آورده است ولی از آن جا که از نوع حج بی اطلاع بوده است، در هنگام احرام، آن ها را اشعار نکرده است و از همین رو پیامبر صلی الله علیه و آله او را در قربانی خویش شریک ساخت. و نیز اختلاف درباره تعداد قربانی هایی که پیامبر صلی الله علیه و آله به همراه آورده بود و این که تعداد آن ها صد یا شصت و اندی بوده است، احتمالاً به این موضوع برمی گردد که مقصود از صد قربانی، همه قربانی هایی است که همراه خود آورد و مقصود از شصت قربانی، آن قربانی هایی است که برای خود آورده بود. چرا که پیامبر صلی الله علیه و آله می دانست که امیرالمؤمنین علیه السلام همانند نیت او اهلال را به جا می‌آورد و از همین رو بقیه قربانی ها را به خاطر او همراه خود آورد.

**[ترجمه]

«۲۱»

ل، الخصال ابْنُ بُنْدَارٍ عَنْ أَبِی الْعَبَّاسِ الْحَمَّادِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِیِّ عَنْ عَمِّهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَهَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله اعْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمَرٍ عُمْرَهَ الْحُدَیْبِیَهِ وَ عُمْرَهَ الْقَضَاءِ مِنْ قَابِلٍ وَ الثَّالِثَهَ مِنَ الْجِعْرَانَهِ وَ الرَّابِعَهَ مَعَ حَجَّتِهِ (۷).

۱- ابدءوا خ ل.

۲- إلی الصفا خ ل.

۳- فروع الکافی ۱: ۲۳۴ و ۲۳۵.

۴- فی المصدر: ثلاثه.

٥- فى المصدر: سبعه.

٦- الفروع ١: ٢٣٥.

٧- الخصال ١: ٩٣.

**[ترجمه]الخصال: ابن عباس گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله چهار بار عمره گزارد: عمره حدیبیه، عمرهالقضاء در سال بعد، عمره سوم از جعرانه و چهارمی را به همراه حج خود به انجام رساند. - .الخصال ۱: ۹۳ -

**[ترجمه]

«۲۲»

ع، علل الشرائع السِّنَانِيُّ وَ الدَّقَّاقُ وَ الْمُكَتِّبُ وَ الْوَرَّاقُ وَ الْقَطَّانُ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانِ عَنِ ابْنِ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَبْدِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: قُلْتُ لِجَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام كَمْ حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ عِشْرِينَ حَجَّةً مُسْتَسِرّاً (۱) فِي كُلِّ حَجَّةٍ يَمُرُّ بِالْمَأْزِمَيْنِ فَيَنْزِلُ فَيَبُولُ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ لِمَ كَانَ يَنْزِلُ هُنَاكَ فَيَبُولُ قَالَ لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَوْضِعٍ عُبِدَ فِيهِ الْأَصْنَامُ وَ مِنْهُ أُخِذَ الْحَجَرُ الَّذِي نُحِتَ مِنْهُ هُبَلُ الَّذِي رَمَى بِهِ عَلِيٌّ علیه السلام مِنْ ظَهْرِ الْكَعْبَةِ لَمَّا عَلَا ظَهْرَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَمَرَ بِدَفْنِهِ عِنْدَ بَابِ بَنِي شَيْبَةَ فَصَارَ الدُّخُولُ إِلَى الْمَسْجِدِ مِنْ بَابِ بَنِي شَيْبَةَ سُنَّةً لِأَجْلِ ذَلِكَ الْخَبَرَ .(۲)

**[ترجمه]علل الشرائع: سلیمان بن مهران گفت: به جعفر بن محمد علیه السلام گفتم: رسول خدا صلی الله علیه و آله چند بار حج گزارد؟ فرمود: به صورت پنهانی بیست بار حج گزارد که در هر حجی از تنگه میان جمع و عرفه و تنگه مکه و منا گذر می نمود و فرود می آمد و بول می کرد. گفتم: ای پسر رسول خدا!

برای چه آ نجا فرود می آمد و بول می کرد؟ فرمود: زیرا آنجا، نخستین مکانی است که در آن بت ها پرستش شدند و هبل نیز که علی علیه السلام بعد از بالا رفتن از پشت رسول خدا صلی الله علیه و آله، آن را از پشت کعبه به زیر انداخت، از سنگی ساخته شده بود که از آن مکان آورده شده بود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز فرمان داد که هبل را در کنار درِ بنی شیبه دفن کنند و به همین خاطر ورود به مسجدالحرام از در بنی شیبه به عنوان یک سُنّت پایه ریزی شد... - . علل الشرائع: ۱۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

لعل الاستسرار بالحج من قومه مع أنهم كانوا لا ينكرون الحج للنسيء لأنهم كانوا يحجون في غير أوانه أو لمخالفه أفعاله لأفعالهم للبدع التي أبدعوها في حجهم و الأول أظهر.

**[ترجمه]شاید علت آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله با وجود پذیرش حج از جانب قومش، حج خود را از آنان پنهان می داشت، به خاطر به تأخیر انداختن زمان آن بوده است. چرا که آن ها در غیر زمان خود حج می کردند و یا آنکه این امر به خاطر در تضاد بودن اعمال او با اعمال آنان به خاطر آن دسته از بدعت هایی بود که آنان در حج پدید آوردند. ولی نظر اول صحیح تر به نظر می رسد.

**[ترجمه]

«۲۳»

قب، المناقب لابن شهرآشوب الْبُخَارِيُّ حَجَّ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله قَبْلَ النُّبُوَّهِ وَ بَعْدَهَا لَا یُعْرَفُ عَدَدُهَا وَ لَمْ یَحُجَّ بَعْدَ الْهِجْرَهِ إِلَّا حَجَّهَ الْوَدَاعِ.

وَ عَنْ جَابِرٍ الْأَنْصَارِیِّ أَنَّهُ حَجَّ ثَلَاثَ حِجَجٍ حَجَّتَیْنِ قَبْلَ الْهِجْرَهِ وَ حَجَّهَ الْوَدَاعِ.

الْعَلَاءُ بْنُ رَزِینٍ وَ عُمَرُ بْنُ یَزِیدَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عِشْرِینَ حَجَّهً.

الطَّبَرِیُّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ اعْتَمَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَرْبَعَ عُمَرٍ الْحُدَیْبِیَهَ وَ الْقَضَاءَ وَ الْجِعْرَانَهَ وَ الَّتِی مَعَ حَجَّتِهِ.

مُعَاوِیَهُ بْنُ عَمَّارٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثَلَاثَ عُمَرٍ مُتَفَرِّقَاتٍ ثُمَّ ذَکَرَ الْحُدَیْبِیَهَ وَ الْقَضَاءَ وَ الْجِعْرَانَهَ وَ أَقَامَ بِالْمَدِینَهِ عَشْرَ سِنِینَ ثُمَّ حَجَّ حَجَّهَ الْوَدَاعِ وَ نَصَبَ عَلِیّاً إِمَاماً یَوْمَ غَدِیرِ خُمٍّ (۳).

۱- مستترا خ.
۲- علل الشرائع: ۱۵۴.
۳- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۵۲.

**[ترجمه]مناقب ابن شهرآشوب: بخاری گفته است: تعداد حج هایی که قبل و بعد از نبوت به انجام رساند مشخص نیست و بعد از هجرت، تنها در حجهالوداع بود که حج گزارد.

و از جابر انصاری روایت کرده است که پیامبر صلی الله علیه و آله سه بار حج گزارد: ۲ بار قبل از هجرت، و حجه الوداع (بعد از هجرت).

علاء بن رزین و عمر بن یزید از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده اند که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله بیست بار حج گزارد.

طبری از قول ابن عباس آورده است که پیامبر صلی الله علیه و آله چهار بار عمره گزارد: حدیبیه، قضاء (عمره القضاء)، جعرانه، و عمره ای که به همراه حجّش به پا داشت.

معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام

روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله به صورت جداگانه سه بار عمره گزارد. سپس عمره های حدیبیه، قضا، و جعرانه را ذکر کرد (و فرمود): پیامبر ده سال در مدینه اقامت نمود و بعد از آن در حجه الوداع، حج گزارد و در روز غدیرخم علی علیه السلام را به امامت منصوب نمود. - . مناقب آل ابی طالب ۱: ۱۵۲ -

**[ترجمه]

«۲۴»

سر، السرائر مِنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ وَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام (۱) يَقُولَانِ حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عِشْرِينَ حَجَّهً مُسْتَتِراً مِنْهَا عَشْرَهُ حِجَجٍ أَوْ قَالَ سَبْعَهٌ (۲) الْوَهَمُ مِنَ الرَّاوِی قَبْلَ النُّبُوَّهِ وَ قَدْ كَانَ صَلَّى قَبْلَ ذَلِكَ وَ هُوَ ابْنُ أَرْبَعِ سِنِينَ وَ هُوَ مَعَ أَبِی طَالِبٍ فِی أَرْضِ بُصْرَى وَ هُوَ مَوْضِعٌ كَانَتْ قُرَيْشٌ تَتَّجِرُ إِلَيْهِ مِنْ مَكَّهَ (۳).

**[ترجمه]السرائر: از جامع بزنطی از زراره روایت است که گفت: از امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهماالسلام شنیدم که فرمودند: رسول خدا صلی الله علیه و آله بیست بار، به صورت پنهان حج گزارد که ده حج - یا هفت - . در منبع ۹بار ذکر شده است. -

(تردید از جانب راوی است) - مربوط به قبل از نبوت بود و او قبل از آن، در زمانی که چهار ساله بود و به همراه ابوطالب در سرزمین بصری بود، نماز گزارده بود. و بصری مکانی بود که قریش جهت تجارت از مکه به سوی آن روان می گشتند.

**[ترجمه]

«۲۵»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ غِیَاثِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ جَعْفَرٍ (۴) علیه السلام قَالَ: لَمْ یَحُجَّ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بَعْدَ قُدُومِهِ الْمَدِینَهَ إِلَّا وَاحِدَهً وَ قَدْ حَجَّ بِمَکَّهَ مَعَ قَوْمِهِ حَجَّاتٍ (۵).

**[ترجمه]کافی: ابو جعفرعلیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله بعد از آمدن به مدینه تنها یک بار حج گزارد و این در حالی بود که او به همراه قومش در مکه، چندین بار حج گزارده بود. - . الفروع ۱: ۲۳۳ -

**[ترجمه]

«۲۶»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عِیسَی الْفَرَّاءِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَشْرَ حَجَّاتٍ مُسْتَسِرّاً فِی کُلِّهَا یَمُرُّ بِالْمَأْزِمَیْنِ فَیَنْزِلُ وَ یَبُولُ (۶).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله ده حج را مخفیانه انجام داد و در هر یک از آن ها به تنگه میان جمع و عرفه، و تنگه میان مکه و منی می گذشت و درآن فرود می آمد و بول می کرد. - . الفروع ۱: ۲۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أنه کان عشرین فوقع التصحیف من النساخ أو الرواه کما روی هذا الخبر بعینه ابن فضال عن هذا الراوی بعینه و فیه عشرین علی أنه یمکن أن یکون العشرون الحج و العمره معا تغلیبا أو یکون المراد بالعشر ما کان بکلها مستسرا بسبب النسی ء و بالعشرین أعم منها و مما کان ببعض أعمالها مستسرا بسبب البدع.

**[ترجمه]به نظرمی رسد که تعداد حج هایی که پیامبر صلی الله علیه و آله مخفیانه به جا آورد، بیست حج بوده است و این خطا از جانب نسخه برداران و یا راویان صورت گرفته باشد. همچنان که ابن فضال در نقل این خبر از همین راوی، عدد بیست حج را ذکر کرده است. و ممکن است که بیست، تعداد کل حج و عمره های رسول خدا صلی الله علیه و آله بوده باشد و به جهت تغلیب، همه آن بر حج او اطلاق شده است. یا آ نکه مقصود از ده، آن حج هایی باشد که رسول خدا صلی الله علیه و آله به جهت تأخیر افکندن، آن ها را مخفیانه انجام می داد و بیست، شامل تمام آن حج ها و اعمالی باشد که به سبب بدعت گذاری ها، مخفیانه انجام می داد.

**[ترجمه]

«۲۷»

كا، الكافى الْعِـدَّهُ عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عِشْرِينَ حَجَّةً (۷).

**[ترجمه]کافى: امام صادق عليه السلام كه فرمود: رسول خدا صلى الله عليه و آله بيست بار حج گزارد. - .الفروع ۱: ۲۳۳ -

**[ترجمه]

«۲۸»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ ابْنِ أَبِى عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: الَّذِى كَانَ عَلَى بُدْنِ

ص: ۳۹۹

۱- فى المصدر: و أبا عبد اللّه من بعده.

۲- فى المصدر: تسعه.

۳- سرائر الاحكام: ۴۶۹.

۴- عن أبى جعفر عليه السلام خ.

۵- الفروع ۱: ۲۳۳.

۶- الفروع ۱: ۲۳۳.

۷- الفروع ۱: ۲۳۳.

رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَاجِیَهُ بْنُ جُنْدَبٍ الْخُزَاعِیُّ الْأَسْلَمِیُّ وَ الَّذِی حَلَقَ رَأْسَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی حَجَّتِهِ مَعْمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَرَابَهَ (۱) بْنِ نَصْرِ بْنِ غَوْثِ بْنِ عَوِیجِ بْنِ عَدِیِّ بْنِ کَعْبٍ قَالَ وَ لَمَّا کَانَ فِی حَجِّهِ رَسُولِ اللَّهِ وَ هُوَ یَحْلِقُهُ قَالَتْ قُرَیْشٌ أَیْ مَعْمَرُ أُذُنُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی یَدِکَ وَ فِی یَدِکَ الْمُوسَی فَقَالَ مَعْمَرٌ وَ اللَّهِ إِنِّی لَأَعُدُّهُ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا عَظِیماً عَلَیَّ قَالَ وَ کَانَ مَعْمَرٌ هُوَ الَّذِی یَرْحَلُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا مَعْمَرُ إِنَّ الرَّحْلَ اللَّیْلَهَ لَمُسْتَرْخًی فَقَالَ مَعْمَرٌ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی لَقَدْ شَدَدْتُهُ کَمَا کُنْتُ أَشُدُّهُ وَ لَکِنْ بَعْضُ مَنْ حَسَدَنِی مَکَانِی مِنْکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَرَادَ أَنْ تَسْتَبْدِلَ بِی فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَا کُنْتُ لِأَفْعَلَ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: ناجیه بن جندب خزاعی اسلمی مسئول قربانی رسول خدا صلی الله علیه و آله بود و معمّر بن عبدالله بن حرابه بن نصر بن غوث بن عویج بن عدی بن کعب، سر پیامبر صلی الله علیه و آله را تراشید. فرمود: هنگامی که او (معمّر بن عبدالله) در حج رسول خدا صلی الله علیه و آله مشغول تراشیدن سر او بود، قریش گفتند: ای معمّر، گوش رسول خدا و تیغ را در دستت گرفته ای. و معمّر پاسخ داد: به خدا سوگند که من آن را فضلی بزرگ از جانب خدا می دانم که نصیب من شده است. و معمّر کسی بود که جهاز شتر رسول خدا صلی الله علیه و آله را می بست. و (یک بار) رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمود: «ای معمّر! امشب جهاز شتران سست بسته شده است». معمّر گفت: پدر و مادرم به فدایت! من آن را همان گونه که قبلاً می بستم، بسته ام ولی یکی از کسانی که بر من به خاطر جایگاهم در نزد تو رشک ورزیده است، (با انجام این کار) درصدد برآمده است تا تو شخص دیگری را جایگزین من سازی. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «هرگز چنین نمی کنم». - . فروع الکافی ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

موسی کفعلی ما حلق به و رحل البعیر أصغر من القتب و رحلت البعیر أرحله رحلا شددت علی ظهره الرحل.

**[ترجمه]«موسی» بر وزن فعلی: آنچه با آن موی سر یا ریش تراشیده شود. و «رحل البعیر»: جهاز شتر که کوچکتر از «القتب» است. و «رحلتُ البعیر، ارحله، رحلاً»: بر پشت شتر جهاز بستم.

**[ترجمه]

«۲۹»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثَلَاثَ عُمَرٍ مُتَفَرِّقَاتٍ عُمْرَهً فِی ذِی الْقَعْدَهِ أَهَلَّ مِنْ عُسْفَانَ وَ هِیَ عُمْرَهُ الْحُدَیْبِیَهِ وَ عُمْرَهً أَهَلَّ مِنَ الْجُحْفَهِ وَ هِیَ عُمْرَهُ الْقَضَاءِ وَ عُمْرَهً أَهَلَّ مِنَ الْجِعْرَانَهِ بَعْدَ مَا رَجَعَ مِنَ الطَّائِفِ مِنْ غَزْوَهِ حُنَیْنٍ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به صورت جداگانه سه بار عمره گزارد:

عمره ای در ذی القعده که اهلال آن را از عسفان انجام داد که همان عمره حدیبیه بود. و عمره ای که از جحفه اهلال آن را انجام داد که همان عمره القضاء بود، و عمره ای که اهلال آن را از جعرانه انجام داد که بعد از غزوه حنین و در زمان بازگشت از طائف صورت گرفت. - .

فروع الکافی ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

المراد هنا العمر التی لم یکن مع الحج لکن ظاهر أکثر أخبارنا أنه صلی الله علیه و آله لم یعتمر فی حجه الوداع و خبر الأربع عامی و رووه أیضا عن عائشه و رووا موافقا لهذا الخبر أیضا بأسانید.

**[ترجمه]اینجا، مقصود از عمره، عمره هایی است که همراه حج صورت نگرفت. ولی ظاهر بیشتر اخبار ما، بر این امر دلالت می کند که پیامبر صلی الله علیه و آله در حجه الوداع عمره نگذاشت. و خبر عمره چهارم او در حجه الوداع، کلامی عامی است و آن را از عایشه نیز روایت کرده اند و سلسله سندهای روایی در تایید این خبر آورده اند.

**[ترجمه]

«۳۰»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِینٍ عَنْ

ص: ۴۰۰

۱- حرام خ ل. أقول: فی أسد الغابه: معمر بن عبد اللّه بن نضله بن عبد العزی بن حرثان ابن عوف بن عبید بن عویج بن عدی بن کعب و قال ابن المدینی هو: معمر بن عبد اللّه بن نافع ابن نضله.

۲- فروع الکافی ۱: ۲۳۵.

۳- فروع الکافی ۱: ۲۳۵.

عُمَرَ بْنِ یَزِیدَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَ حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله غَیْرَ حَجَّهِ الْوَدَاعِ قَالَ نَعَمْ عِشْرِینَ حَجَّهً (۱).

**[ترجمه]کافی: از عمر بن یزید روایت کرده اند که گفت: به امام جعفر صادق علیه السلام عرض کردم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله به جز حجهالوداع، حج دیگری هم گزارد؟ فرمود: آری، بیست مرتبه حج گزارد. - . فروع الکافی ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

«۳۱»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عِیسَی الْفَرَّاءِ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عِشْرِینَ حَجَّهً مُسْتَسِرَّهً كُلَّهَا یَمُرُّ بِالْمَأْزِمَیْنِ (۲) فَیَنْزِلُ فَیَبُولُ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله بیست مرتبه به صورت پنهان حج گزارد که در همه آن ها بر تنگه میان جمع و عرفه و تنگه میان مکه و منی گذر می نمود و فرود می آمد و در آن جا بول می کرد. - . فروع الکافی ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

«۳۲»

کا، الکافی حُمَیْدُ بْنُ زِیَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَهَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سَمَاعَهَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَكَمِ جَمِیعاً عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عُمْرَهَ الْحُدَیْبِیَهِ وَ قَضَی الْحُدَیْبِیَهَ مِنْ قَابِلٍ وَ مِنَ الْجِعْرَانَهِ حِینَ أَقْبَلَ مِنَ الطَّائِفِ ثَلَاثَ عُمَرٍ كُلُّهُنَّ فِی ذِی الْقَعْدَهِ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله عمره حدیبیه را به جای آورد و قضای آن را بعد از بازگشت از طائف، سه بار از قابل و جعرانه به پا داشت که همگی آن ها در ذی القعده صورت پذیرفت. - . فروع الکافی ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

«۳۳»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ذُكِرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اعْتَمَرَ فِی ذِی الْقَعْدَهِ ثَلَاثَ عُمَرٍ كُلَّ ذَلِكَ یُوَافِقُ عُمْرَتُهُ ذَا الْقَعْدَهِ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در ذی القعده سه عمره گزارد که هر یک از آن ها همانند عمره ذی القعده او بود. - . فروع الکافی ۱: ۲۳۵ -

**[ترجمه]

«۳۴»

یب، تهذیب الأحکام أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ یَعْقُوبَ عَنْ أَسْلَمَ الْمَکِّیِّ عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ أَنَّهُ قِیلَ لَهُ کَمْ حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ عَشْراً أَ مَا سَمِعْتُمْ بِحَجَّهِ الْوَدَاعِ فَهَلْ یَکُونُ وَدَاعٌ إِلَّا وَ قَدْ حَجَّ قَبْلَهُ (۶).

**[ترجمه]التهذیب: از عامر بن واثله روایت کرده است که به او گفته شد: رسول خدا صلی الله علیه و آله چند بار حج گزارد؟ پاسخ داد: ۱۰ بار، آیا حجه الوداع به گوشتان نخورده است؟ و آیا می توان آن را آخرین حج نامید، مگر آنکه قبل از آن هم به حج رفته باشد - . تهذیب الاحکام - ؟

**[ترجمه]

«۳۵»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ بَعْضِهِمْ علیهم السلام قَالَ: أَحْرَمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی ثَوْبَیْ کُرْسُفٍ (۷).

**[ترجمه]کافی: یکی از ائمه علیهم السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در دو جامه پنبه ای به احرام درآمد. - . فروع الکافی ۱: ۲۵۹ -

**[ترجمه]

«۳۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ ثَوْبَا رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الَّذِی أَحْرَمَ فِیهِمَا یَمَانِیَّیْنِ عِبْرِیٌّ وَ أَظْفَارٌ وَ فِیهِمَا کُفِّنَ (۸).

۱- فروع الکافی ۱: ۲۳۵.

۲- المأزمان: مضیق بین جمع و عرفه، و آخر بین مکّه و منی.

۳- فروع الکافی ۱: ۲۳۵. فیه: و یبول.

۴- فروع الکافی ۱: ۲۳۵.

۵- فروع الکافی ۱: ۲۳۵.

۶- تهذیب الأحکام.

۷- فروع الکافی ۱: ۲۵۹.

۸- فروع الکافی ۱: ۲۵۹.

**[ترجمه]کافی: یکی از ائمه علیهم السلام فرمود: دو جامه سول خدا صلی الله علیه و آله که با آن ها مُحرم گردید، دو برد یمانی عبری و اظفار بودند که با آن ها نیز کفن گردید. - .فروع الکافی ۱: ۲۵۹ -

**[ترجمه]

«۳۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی کَعْبِ بْنِ عُجْرَهَ وَ الْقَمْلُ تَتَنَاثَرُ مِنْ رَأْسِهِ وَ هُوَ مُحْرِمٌ فَقَالَ لَهُ أَ یُؤْذِیکَ هَوَامُّکَ فَقَالَ نَعَمْ فَأُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ بِهِ أَذیً مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْیَهٌ مِنْ صِیام أَوْ صَدَقَهٍ أَوْ نُسُکٍ (۱) فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ یَحْلِقَ رَأْسَهُ وَ جَعَلَ الصِّیَامَ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ وَ الصَّدَقَهَ عَلَی سِتَّهِ مَسَاکِینَ لِکُلِّ مِسْکِینٍ مُدَّیْنِ وَ النُّسُکَ شَاهً (۲).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله بر کعب بن عجزه که در حال احرام، از سرش شپش فرو می ریخت، گذر نمود و به او فرمود: «آیا این حشرات تو را می آزارند؟». او پاسخ داد: آری. و این آیه نازل گردید: «فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضاً أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَام أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ» ،{ و هر کس از شما بیمار باشد یا در سر ناراحتی‌ای داشته باشد [و ناچار شود در احرام سر بتراشد] به کفّاره [آن، باید] روزه ای بدارد، یا صدقه ای دهد، یا قربانی... ای بکند.} - . بقره/ ۱۹۶ -

بعد از نزول این آیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله به او فرمان داد که سر خود را بتراشد و روزه را سه روز، و صدقه را پرداخت دو مدّ به شش مسکین و قربانی را یک گوسفند قرار داد. - . فروع الکافی ۱: ۲۶۴-۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۳۸»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الْکَاهِلِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: طَافَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی نَاقَتِهِ الْعَضْبَاءِ وَ جَعَلَ یَسْتَلِمُ الْأَرْکَانَ بِمِحْجَنِهِ وَ یُقَبِّلُ الْمِحْجَنَ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله سوار بر ماده شتر گوش بریده اش طواف کرد و عصای سر کج خویش را بر ارکان می مالید و آن عصا را می بوسید. - .فروع الکافی ۱: ۲۸۴-۲۸۳ -

**[ترجمه]

بیان

المحجن کمنبر عصا معوجه الرأس.

**[ترجمه]«المحجن» بر وزن منبر: عصای سرکج.

**[ترجمه]

«۳۹»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ وَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِينَ فَرَغَ مِنْ طَوَافِهِ وَ رَكْعَتَيْهِ قَالَ أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ مِنْ إِتْيَانِ الصَّفَا إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ (۴) وَ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَانَ يَقِفُ عَلَى الصَّفَا بِقَدْرِ مَا يُقْرَأُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ مُتَرَسِّلًا (۵).

أقول: سيأتي سائر الأخبار في كتاب الحج و باب نص الغدير إن شاء الله تعالى.

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه‌السلام فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله طواف و دو رکعت نمازش را به پایان برد، فرمود: «با آنچه خداوند از آمدن به صفا آغاز کرد، آغاز می کنم که خداوند عزوجل می فرماید: «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ اللّهِ»، { در حقیقت، «صفا» و «مروه» از شعایر خداست [که یادآور اوست].} - . بقره/۱۵۸ -

و فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به میزان زمانی که درآن سوره بقره به آرامی قرائت شود، بر صفا می‌ایستاد. (توقف می کرد). - . فروع الکافی ۱: ۲۸۴ - می گویم: إن شاءالله باقی اخبار در کتاب حج و باب نصّ غدیر خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۴۰»

وَ رَوَى فِي الْمُنْتَقَى بِإِسْنَادِهِ إِلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ أَبِي جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا قَالَ: دَخَلْتُ (۶) عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ فَسَأَلَ عَنِ

۱- البقره ۱۹۶.

۲- فروع الکافی ۱: ۲۶۳ و ۲۶۴. فيه: لكل مسكين مدان. و للحديث ذيل يأتي في كتاب الحجّ.

۳- فروع الکافی ۱: ۲۸۳ و ۲۸۴.

۴- البقره: ۱۵۸.

۵- فروع الکافی ۱: ۲۸۴.

۶- في المصدر: دخلنا.

الْقَوْمِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيَّ فَقُلْتُ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ فَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى رَأْسِي فَنَزَعَ زِرِّيَ الْأَعْلَى ثُمَّ نَزَعَ زِرِّيَ الْأَسْفَلَ ثُمَّ وَضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ ثَدْيَيَّ وَ أَنَا يَوْمَئِذٍ غُلَامٌ شَابٌّ فَقَالَ مَرْحَباً بِكَ يَا ابْنَ أَخِي سَلْ عَمَّا شِئْتَ فَسَأَلْتُهُ وَ هُوَ أَعْمَى وَ حَضَرَ وَقْتُ الصَّلَاةِ فَقَامَ فِي النِّسَاجَةِ مُلْتَحِفاً بِهَا كُلَّمَا وَضَعَهَا عَلَى مَنْكِبِهِ رَجَعَ طَرَفُهَا (۱) إِلَيْهِ مِنْ صِغَرِهَا وَ رِدَاؤُهُ عَلَى الْمِشْجَبِ (۲) فَصَلَّى بِنَا فَقُلْتُ أَخْبِرْنِي عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ بِيَدِهِ فَعَقَدَ تِسْعاً فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَكَثَ تِسْعَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ ثُمَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ فِي الْعَاشِرَةِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَاجٌّ فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ بَشَرٌ كَثِيرٌ كُلُّهُمْ يَلْتَمِسُ أَنْ يَأْتَمَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ يَعْمَلَ مِثْلَ عَمَلِهِ فَخَرَجْنَا مَعَهُ حَتَّى إِذَا أَتَيْنَا ذَا الْحُلَيْفَةِ فَوَلَدَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ مُحَمَّدَ بْنَ أَبِي بَكْرٍ فَأَرْسَلَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَيْفَ أَصْنَعُ قَالَ اغْتَسِلِي وَ اسْتَثْفِرِي بِثَوْبٍ وَ أَحْرِمِي فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَكْعَتَيْنِ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ رَكِبَ الْقَصْوَاءَ حَتَّى اسْتَوَتْ (۳) نَاقَتُهُ عَلَى الْبَيْدَاءِ نَظَرْتُ إِلَى مَدِّ بَصَرِي بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ رَاكِبٍ وَ مَاشٍ وَ عَنْ يَمِينِهِ مِثْلُ ذَلِكَ وَ عَنْ يَسَارِهِ مِثْلُ ذَلِكَ وَ مِنْ خَلْفِهِ مِثْلُ ذَلِكَ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَيْنَ أَظْهُرِنَا وَ عَلَيْهِ يَنْزِلُ الْقُرْآنُ (۴) وَ هُوَ يَعْرِفُ تَأْوِيلَهُ وَ مَا عَمِلَ بِهِ مِنْ شَيْءٍ عَمِلْنَا بِهِ فَأَهَلَّ بِالتَّوْحِيدِ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَ النِّعْمَةَ لَكَ وَ الْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ وَ أَهَلَّ النَّاسُ بِهَذَا الَّذِي يُهِلُّونَ فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله شَيْئاً (۵) مِنْهُ وَ لَزِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَلْبِيَتَهُ قَالَ جَابِرٌ لَسْنَا نَنْوِي إِلَّا الْحَجَّ لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ حَتَّى إِذَا أَتَيْنَا الْبَيْتَ مَعَهُ اسْتَلَمَ الرُّكْنَ فَرَمَلَ ثَلَاثاً وَ مَشَى أَرْبَعاً ثُمَّ نَفَذَ إِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ فَقَرَأَ وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَقامِ إِبْراهِيمَ مُصَلًّى (۶) فَصَلَّى فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْبَيْتِ

۱- فی المصدر: طرفاها.

۲- فی المصدر: و رداؤه إلی جنبه علی المشجب.

۳- فی المصدر: حتی إذا استوت به ناقته.

۴- فی المصدر: نزل القرآن.

۵- فی المصدر: یهلون به. فلم یرد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علیهم شیئا منه.

۶- البقره: ۱۲۵.

فَکانَ أَبِی یَقُولُ وَ لَا أَعْلَمُهُ ذَکَرَهُ إِلَّا عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله کَانَ یَقْرَأُ فِی الرَّکْعَتَیْنِ قُلْ یَا أَیُّهَا الْکَافِرُونَ وَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ رَجَعَ إِلَی الرُّکْنِ فَاسْتَلَمَهُ ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ إِلَی الصَّفَا فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَهَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ (۱) أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ فَبَدَأَ بِالصَّفَا فَرَقِیَ عَلَیْهِ حَتَّی رَأَی الْبَیْتَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَهَ فَوَحَّدَ اللَّهَ وَ کَبَّرَهُ وَ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ لَهُ الْمُلْکُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ أَنْجَزَ وَعْدَهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ هَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ ثُمَّ دَعَا بَیْنَ ذَلِکَ قَالَ مِثْلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ نَزَلَ إِلَی الْمَرْوَهِ حَتَّی انْصَبَّتْ قَدَمَاهُ فِی بَطْنِ الْوَادِی حَتَّی إِذَا صَعِدَتَا مَشَی حَتَّی أَتَی الْمَرْوَهَ فَفَعَلَ عَلَی الْمَرْوَهِ کَمَا فَعَلَ عَلَی الصَّفَا حَتَّی إِذَا کَانَ آخِرُ طَوَافِهِ (۲) عَلَی الْمَرْوَهِ قَالَ لَوْ أَنِّی اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِی مَا اسْتَدْبَرْتُ لَمْ أَسُقِ الْهَدْیَ وَ جَعَلْتُهَا عُمْرَهً فَمَنْ کَانَ مِنْکُمْ لَیْسَ مَعَهُ هَدْیٌ فَلْیُحِلَّ وَ لْیَجْعَلْهَا عُمْرَهً فَقَامَ سُرَاقَهُ بْنُ جُعْشُمٍ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ لِعَامِنَا هَذَا أَمْ لِلْأَبَدِ فَشَبَّکَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَصَابِعَهُ وَاحِدَهً فِی الْأُخْرَی وَ قَالَ دَخَلَتِ الْعُمْرَهُ فِی الْحَجِّ مَرَّتَیْنِ لَا بَلْ لِأَبَدِ أَبَدٍ وَ قَدِمَ عَلِیٌّ مِنَ الْیَمَنِ بِبُدْنٍ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَوَجَدَ فَاطِمَهَ مِمَّنْ أَحَلَّ وَ لَبِسَتْ ثِیَاباً صَبِیغاً وَ اکْتَحَلَتْ فَأَنْکَرَ ذَلِکَ عَلَیْهَا فَقَالَتْ أَبِی أَمَرَنِی بِهَذَا قَالَ فَکَانَ عَلِیٌّ یَقُولُ بِالْعِرَاقِ فَذَهَبْتُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُحَرِّشاً عَلَی فَاطِمَهَ لِلَّذِی صَنَعَتْ وَ مُسْتَفْتِیاً لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِیمَا ذَکَرَتْ عَنْهُ فَأَخْبَرْتُهُ أَنِّی أَنْکَرْتُ ذَلِکَ عَلَیْهَا فَقَالَ صَدَقَتْ صَدَقَتْ مَا ذَا قُلْتَ حِینَ فَرَضْتَ الْحَجَّ قَالَ قُلْتُ اللَّهُمَّ إِنِّی أُهِلُّ بِمَا أَهَلَّ بِهِ رَسُولُکَ قَالَ فَإِنَّ مَعِیَ الْهَدْیَ فَلَا تُحِلَّ قَالَ فَکَانَ جَمَاعَهُ الْهَدْیِ الَّذِی قَدِمَ (۳) بِهِ عَلِیٌّ مِنَ الْیَمَنِ وَ الَّذِی أَتَی بِهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِائَهً قَالَ فَحَلَّ النَّاسُ کُلُّهُمْ وَ قَصَّرُوا إِلَّا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَ مَنْ کَانَ مَعَهُ هَدْیٌ فَلَمَّا کَانَ یَوْمُ التَّرْوِیَهِ تَوَجَّهُوا إِلَی مِنًی فَأَهَلُّوا بِالْحَجِ

۱- البقره: ۱۵۸.

۲- فی المصدر: آخر طواف.

۳- فی المصدر: قدم به علی.

وَ رَكِبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَصَلَّى بِهَا الظُّهْرَ وَ الْعَصْرَ وَ الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ وَ الْفَجْرَ ثُمَّ مَكَثَ قَلِيلًا حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَ أَمَرَ بِقُبَّةٍ مِنْ شَعْرٍ تُضْرَبُ لَهُ بِنَمِرَةَ فَسَارَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ لَا تَشُكُّ قُرَيْشٌ إِلَّا أَنَّهُ وَاقِفٌ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ كَمَا كَانَتْ قُرَيْشٌ تَصْنَعُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَأَجَازَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَتَّى أَتَى عَرَفَةَ فَوَجَدَ الْقُبَّةَ قَدْ ضُرِبَتْ (۱) بِنَمِرَةَ فَنَزَلَ بِهَا حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ فَرُحِلَتْ لَهُ فَأَتَى بَطْنَ الْوَادِي فَخَطَبَ النَّاسَ وَ قَالَ إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَ أَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا أَلَا كُلُّ شَيْ ءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ وَ دِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ وَ إِنَّ أَوَّلَ دَمٍ أَضَعُ فِي دِمَائِنَا (۲) دَمُ ابْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ كَانَ مُسْتَرْضِعاً فِي بَنِي سَعْدٍ فَقَتَلَهُ هُذَيْلٌ وَ رِبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ وَ أَوَّلُ رِباً أَضَعُ رِبَانَا رِبَا عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانِ اللَّهِ وَ اسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ (۳) وَ لَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَداً تَكْرَهُونَهُ فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْباً غَيْرَ مُبَرِّحٍ وَ لَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ إِنِ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ كِتَابَ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَسْأَلُونَ عَنِّي فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ قَالُوا نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ وَ أَدَّيْتَ وَ نَصَحْتَ فَقَالَ بِإِصْبَعِهِ السَّبَّابَةِ يَرْفَعُهَا إِلَى السَّمَاءِ وَ يَنْكُتُهَا إِلَى النَّاسِ اللَّهُمَّ اشْهَدْ اللَّهُمَّ اشْهَدْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ أَذَّنَ ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الظُّهْرَ ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْعَصْرَ وَ لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئاً ثُمَّ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَتَّى أَتَى الْمَوْقِفَ فَجَعَلَ بَطْنَ نَاقَتِهِ الْقَصْوَاءَ إِلَى الصَّخَرَاتِ وَ جَعَلَ حَبْلَ الْمُشَاةِ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفاً حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ (۴) وَ أَرْدَفَ أُسَامَةَ خَلْفَهُ وَ دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَدْ شَنَقَ لِلْقَصْوَاءِ الزِّمَامَ حَتَّى إِنَّ رَأْسَهَا لَيُصِيبُ مَوْرِكَ رَحْلِهِ وَ يَقُولُ بِيَدِهِ الْيُمْنَى أَيُّهَا النَّاسُ السَّكِينَةَ السَّكِينَةَ كُلَّمَا أَتَى حَبْلًا مِنَ الْحِبَالِ أَرْخَى لَهَا قَلِيلًا حَتَّى أَتَى الْمُزْدَلِفَةَ (۵) فَصَلَّى

۱- فی المصدر: قد ضربت له بنمره.

۲- فی المصدر: من دمائنا.

۳- فی المصدر: بکلمه اللّه.

۴- فی المصدر: حتی غربت الشمس و ذهبت الصفره قلیلا حتّی غاب القرص.

۵- فی المصدر: ارخی لها قلیلا حتّی تصعد حتّی اتی المزدلفه.

بِهَا الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَ إِقَامَتَيْنِ وَ لَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا شَيْئاً ثُمَّ اضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِأَذَانٍ وَ إِقَامَةٍ ثُمَّ رَكِبَ الْقَصْوَاءَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَدَعَاهُ وَ كَبَّرَهُ وَ هَلَّلَهُ وَ وَحَّدَهُ فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفاً حَتَّى أَسْفَرَ جِدّاً فَدَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَ أَرْدَفَ الْفَضْلَ بْنَ الْعَبَّاسِ وَ كَانَ رَجُلًا حَسَنَ الشَّعْرِ أَبْيَضَ وَسِيماً فَلَمَّا دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَرَّتْ ظَعْنٌ يَجْرِينَ فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهِنَّ فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَدَهُ عَلَى وَجْهِ الْفَضْلِ فَحَوَّلَ الْفَضْلُ وَجْهَهُ إِلَى الشِّقِّ الْآخَرِ يَنْظُرُ فَحَوَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَدَهُ مِنَ الشِّقِّ الْآخَرِ عَلَى وَجْهِ الْفَضْلِ فَصَرَفَ وَجْهَهُ مِنَ الشِّقِّ الْآخَرِ يَنْظُرُ حَتَّى أَتَى بَطْنَ مُحَسِّرٍ فَحَرَّكَ قَلِيلًا ثُمَّ سَلَكَ الطَّرِيقَ الْوُسْطَى الَّتِي تَخْرُجُ عَلَى الْجَمْرَهِ الَّتِي عِنْدَ الشَّجَرَهِ (۱) فَرَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ مِنْهَا حَصَى الْخَذْفِ رَمَى مِنْ بَطْنِ الْوَادِي ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمَنْحَرِ فَنَحَرَ ثَلَاثاً وَ سِتِّينَ بَدَنَةً بِيَدِهِ ثُمَّ أَعْطَى عَلِيّاً فَنَحَرَ مَا غَبَرَ (۲) وَ أَشْرَكَهُ فِي هَدْيِهِ ثُمَّ أَمَرَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبَضْعَةٍ فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ فَطُبِخَتْ فَأَكَلَا عَنْ لَحْمِهَا وَ شَرِبَا مِنْ مَرَقِهَا ثُمَّ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَفَاضَ إِلَى الْبَيْتِ وَ صَلَّى (۳) بِمَكَّهَ الظُّهْرَ فَأَتَى عَلَى بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَسْقُونَ عَلَى زَمْزَمَ فَقَالَ انْزِعُوا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَوْ لَا أَنْ يَغْلِبَكُمُ النَّاسُ عَلَى سِقَايَتِكُمْ لَنَزَعْتُ مَعَكُمْ فَنَاوَلُوهُ دَلْواً فَشَرِبَ مِنْهُ (۴).

lt;meta info=". در المنتقی بـا اسـناد روایی از جعفر بن محمـد حضـرت صـادق علیه السـلام، و او هم از پـدرش ابوجعفر حضـرت باقر علیه السـلام روایت کرده است که فرمود: بر جابر بن عبدالله انصاری وارد گشـتم و او درباره افراد حاضـر پرس و جو کرد تا آنکه به من رسـید و گفتم: من محمد بن علی بن حسـین هستم. او دستش را بر سرم کشید، دکمه بالایی ام و بعد از آن دکمه پایین ام را باز کرد و دسـتش را بر میان سـینه من که آن روز پسری جوان بودم قرار داد وگفت: ای برادرزاده، خوش آمـدی، آنچه می خواهی از من بپرس. و من از او که فردی نابینـا بود سؤال کردم تـا آنکه هنگـام نمـاز شـد و او با پارچه بافته شـده‌ای که خود را در آن پیچیده بود، برخاست و هر بار که آن را بر دوش خود قرار می‌داد، دو سوی ردا به‌خاطر کوچکی به سوی او بـاز می‌گشت و این درحـالی بود که ردای او بر روی رخت آویز قرار داشت، و او بـا ما نماز گزارد. گفتم: مرا از حج رسول خـدا صـلی الله علیه و آله آگـاه ساز. او با دسـتش عـدد نُه را نشان داد و گفت: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله نُه سال درنگ نمود بی آنکه به حـج رود. سـپس در سال دهم در میان مردم اعلام نمود که رسول خدا صـلی الله علیه و آله عازم حج است. در نتیجه مردمان بسـیاری به مدینه سرازیر گشتند که همگی خواهان اقتدا به رسول خدا صلی الله علیه و آله و تقلید از او در اعمال بودنـد. ما به همراه او خارج گشتیم تا به ذا الحلیفه رسـیدیم. و آنجا اسـماء بنت عمیس، محمـد بن ابی بکر را به دنیا آورد و فردی را به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله فرستاد و پرسید: اکنون من چه کنم؟ فرمود: «غسل نما و با جامه ای خود را بپوشـان (تـا خـون از آن خـارج نگردد) و در احرام شو». سـپس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله دو رکعت نمـاز در مسـجد گزارد و آنگـاه بر مـاده شتر بریـده گوش خود سوار گشت و هنگـامی که شترش در میانه بیابان قرار گرفت، تا آنجا که چشـم کـار می کرد، در پیش رو و پشت سـر و جـانب راست و چپ پیامبر، سوارگان و پیادگان را می دیـدم و رسول خـدا صـلی الله علیه و آله نیز در میـان ما قرار داشت و قرآن بر او نازل می گشت و او تأویل آن را می دانست و هر عملی که او انجام می داد، مـا نیز هماننـد آن به انجام می رسانـدیم. و او با توحیـد، حـج خود را آغاز کرد و فرمود: «لبیک اللهم لبّیک، لبّیک لا شـریک لـک لبّیـک، إنّ الحمـد و النعمه لک و الملک لا شـریک لک » و مردم نیز با همین سـخن که اکنون حاجیان می گوینـد، حج خود را آغاز کردند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله چیزی از آن را تغییر نداد و به تلبیه خود پایبند ماند.

جابر گفت: ما تنها نیت حج کرده بودیم و از عمره بی خبر بودیم تا آنگاه که همراه او به کعبه درآمدیم و او رکن را استلام نمود و سه بار به شتاب دوید و چهار بار راه رفت، سپس به سوی مقام ابراهیم رفت و این آیه را قرائت کرد: «وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى»، {[و فرمودیم:] در مقام ابراهیم، نمازگاهی برای خود اختیار کنید.} - . بقره/۱۲۵ - و او نماز گزارد و مقام را میان خود و کعبه حد فاصل قرار داد.

و پدرم - تا آ نجا که می دانم سخنش تنها در باره پیامبر صلی الله علیه و آله بود - می گفت: او در دو رکعت نماز خود «قُل يا أيُّهَا الكَافِرونَ» و «قُل هُوَ اللهُ أحَدٌ» را قرائت کرد. سپس به سوی رُکن بازگشت و آن را استلام نمود، سپس از در [مسجد] به سوی صفا خارج گردید. هنگامی که به نزدیکی آن رسید، آیه: «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ اللّهِ»، {در حقیقت، «صفا» و «مروه» از شعایر خداست [که یادآور اوست].} - . بقره/۱۵۸ - را قرائت نمود و فرمود: «به آنچه که خداوند به آن آغاز کرد، آغاز می کنم». بنابراین از صفا شروع کرد و از آن بالا رفت تا آنکه کعبه را مشاهده نمود و رو به قبله ایستاد و خدا را به یگانگی و بزرگی خواند و فرمود: «هیچ خدایی، جز خدای یگانه نیست. او را هیچ شریکی نیست، پادشاهی و ثنا مخصوص اوست و او بر هر امری قادر و تواناست، خدایی جز خدای یگانه نیست، وعده اش را محقق ساخت. و بنده اش را یاری نمود و به تنهایی همه احزاب را مغلوب ساخت.» سپس میان آن دعا فرمود و همانند این گفته را ۳ بار تکرار نمود. سپس به سوی مروه پایین رفت تا آنکه پاهایش از سرازیری به مکان صاف و هموار در میان درّه رسیدند و سپس از بلندی بالا رفت تا آنکه به مروه رسید و آنچه در صفا انجام داده بود را در مروه نیز به انجام رساند تا آ نکه در آخرین طوافش بر مروه فرمود: «اگر زمان به عقب بازمی گشت، من نیز قربانی نمی آوردم و آن را عمره قرار می دادم. پس هر یک از شما که قربانی به همراه نیاورده است، از احرام خارج گردد و آن را عمره قرار دهد». سراقه بن جعشم برخاست و گفت: ای رسول خدا، آیا (آیا این حکم تو) برای این سال ماست، یا آنکه همیشگی است؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله انگشتانش را در یکدیگر گره زد و فرمود: «عمره دو بار در حج داخل شد و این حکم تا ابد پا برجاست». و علی با شتران قربانی پیامبر صلی الله علیه و آله از یمن آمد و فاطمه سلام الله علیها را دید که از احرام خارج گردیده و لباس رنگی بر تن نموده و سرمه کشیده است. علی علیه السلام به خاطر این کار بر او خرده گرفت، ولی فاطمه سلام‌اللّه علیها فرمود: پدرم مرا به این کار فرمان داد. علی علیه السلام در عراق می فرمود: من به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتم درحالی که فاطمه را به خاطر کرده اش شایسته سرزنش می دانستم و درباره آنچه درباره او گفتم، از رسول خداصلی الله علیه و آله کسب تکلیف کردم و او را آگاه ساختم که من بر او به خاطر آن کار خرده گرفتم. پیامبر فرمود: «(فاطمه) راست گفته است، راست گفته است. آن گاه که درصدد حج برآمدی، چه گفتی؟» عرض کرد، گفتم: «پروردگارا من با همان نیت پیامبرت اهلال می‌کنم». پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «من همراه خود قربانی دارم، پس از احرام خارج مشو». و مجموع قربانی هایی که علی علیه السلام از یمن و پیامبر صلی الله علیه و آله (از مدینه) به همراه آورده بودند، صد قربانی بود. به این ترتیب جز پیامبر صلی الله علیه و آله و آنان که قربانی آورده بودند، همه مردم از احرام خارج گردیدند و تقصیر کردند. چون روز ترویه در رسید، رهسپار منا گشتند و صدای خود را به نشانه اهلال حج بالا آوردند و پیامبر صلی الله علیه و آله بر شتر خود سوار گشت و نماز ظهر و عصر و عشاء را درآن مکان اقامه نمود. سپس تا طلوع خورشید اندکی درنگ فرمود و فرمان داد تا خیمه گاهی از کرک برای او در نمره برپا کنند. و آنگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله حرکت کرد. قریش هیچ تردیدی نداشت که پیامبر صلی الله علیه و آله نیز همانند رفتار آنان در روزگار جاهلیت، در کنار مشعر الحرام توقف می نماید. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله از آن مکان عبور نمود تا آنکه به

عرفه رسید و مشاهده نمود، خیمه گاهی که به برپایی آن فرمان داده بود، در نمره برپا گشته است. و درآن مکان فرود آمد و هنگامی که خورشید رو به میانه آسمان نهاد، فرمان داد که شترش را آماده ساختند و او سوار بر آن، به میانه وادی درآمد و در برابر مردم به سخن برخاست و فرمود: «خون ها و اموالتان به مانند حرمت این روزتان، در این ماه و در این شهرتان بر شما حرام است. بدانید که هر آنچه مربوط به امور روزگار جاهلیت بود، به زیر گام های من، لغو می گردد و خون های روزگار جاهلیت بی اعتبار است و اولین خونی که از میان خون هایمان باطل می سازم، خون پسر ربیعه بن حارث است - که او در میان بنی سعد شیر خورده بود و قبیله هذیل او را به قتل رساند - و ربای جاهلیت باطل می گردد و اولین ربایی که از ربایمان باطل می سازم، ربای عباس بن عبدالمطلب است که به صورت کامل باطل و بی اعتبار می گردد. درباره زنان، پروای الهی پیشه کنید که شما آنان را به امان پروردگار در برگرفته اید و با کلمات پروردگار، آمیزش با آنان را بر خود حلال ساخته اید و از حقوق شما برآنان، آن است که در بستر شما با کسی که از او بیزارید، همبستر نگردند و اگر چنین کردند، آنان را به آرامی بزنید و از حقوق آنان بر شما، تأمین رزق و پوشش آنان به شیوه ای نیک و پسندیده است. من در میان شما چیزی باقی گذاشته ام که اگر به آن چنگ در زنید، بعد از من هرگز گمراه نخواهید گشت (و آن) کتاب خداست. و از شما درباره من پرسش خواهد شد، در پاسخ، شما چه خواهید گفت؟» گفتند: گواهی می دهیم که تو پیام خدا را ابلاغ نمودی و مأموریت الهی را به انجام رساندی و خالصانه پند و اندرز دادی. آنگاه درحالی که انگشت سبابه اش را به سوی آسمان بالا برده و با آن به مردم اشاره می نمود، سه بار فرمود: «خدایا تو شاهد باش، خدایا تو شاهد باش». سپس اذان گفت و برخاست و نماز ظهر و بعد از آن، نماز عصر را به پا داشت و در میان آن دو، نماز دیگری نخواند. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله بر مرکب خود سوار گردید و چون به موقف رسید، شکم ماده شتر گوش بریده‌اش را به سوی صخرات قرار داد و پیش روی خود، راهی که در میان شن ها می پیمودند را قرار داد و رو به قبله ایستاد و همچنان متوقف باقی ماند تا آنکه خورشید غروب نمود. و اسامه در پشت سر او سوار شد و رسول خدا صلی الله علیه و آله شترش را حرکت داد، درحالی که افسار آن را چنان به عقب می کشید که سر شتر به جلوی جهاز برخورد می کرد و با دست راست خود اشاره می کرد و می فرمود: «ای مردمان، آرام باشید، آرام باشید». و هرگاه به تپه ای از تپه های دراز و کشیده شنی می رسید، زمام شتر را اندکی سست می ساخت. تا آنکه به مزدلفه رسید و در آنجا با یک اذان و دو اقامه، نماز مغرب و عشاء را اقامه نمود و درمیان آن ها ذکر و تسبیحی نگفت. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله به بستر رفت تا آنکه سپیده صبح دمید. و چون صبح بر او آشکار گردید، با یک اذان و اقامه، نماز صبح را خواند. سپس بر ماده شتر بریده گوشش سوار گردید و به مشعرالحرام رسید. و روبه قبله ایستاد و نام خدا بر زبان راند و او را به بزرگی و یگانگی و توحید خواند و همچنان ایستاده باقی ماند تا آنکه سپیده صبح برآمد و قبل از آنکه خورشید طلوع کند، شتر خود را حرکت داد و فضل بن عباس را که مردی با موهایی آراسته و چهره ای سپید و زیبا بود، پشت سر خود سوار ساخت. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله حرکت نمود، زنان به حرکت درآمدند و فضل شروع به نگاه به آنان نمود. رسول خدا صلی الله علیه و آله دستش را بر چهره او قرار داد، ولی فضل چهره اش را به جانبی دیگر بازگرداند تا(بر زنان) نظر افکند و رسول خدا صلی الله علیه و آله دستش را از آن سو به سوی چهره فضل بازگرداند، ولی فضل نگاهش را به سوی دیگر دوخت تا زنان را مشاهده کند. تاآنکه به وادی محسّر رسید و اندکی شترش را حرکت داد. سپس راه میانی را که بر جمره کنار شجره می گذشت، در پیش گرفت و هفت سنگریزه به سوی آن پرتاب کرد و با پرتاب هر یک از آن سنگریزه‌ها تکبیر می‌گفت و آنها را از بطن الوادی پرتاب کرد. سپس به سوی قربانگاه بازگشت و با دست خود شصت و سه شتر قربانی سر برید و باقی قربانی ها را به علی علیه السلام بخشید تا او آن ها را قربانی کند. و پیامبر صلی الله علیه

و آله او را در قربانی خویش شریک ساخت. سپس فرمان داد که از هر شتر قربانی تکه ای گوشت برگرفتند و آن را در دیگ پختند و او و علی

علیه السلام از گوشت آن خوردند و از آب گوشت آن نوشیدند. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله بر شتر خود سوار گردید و به سوی کعبه حرکت کرد و نماز ظهر را در مکه اقامه نمود و آ نگاه به نزد بنی عبدالمطلب که در کنار زمزم مشغول سقایی حُجاج بودند آمد و فرمود: «ای بنی عبدالمطلب، آب برکشید، که اگر مردم شما را بر سقایی تان غلبه نمی کردند، بی تردید به همراه شما آب می کشیدم». پس به او دلوی از آب دادند و او از آن نوشید - . المنتقی فی مولد المصطفی: باب دهم درباره سال دهم هجری. مسلم نیز آن را در جلد چهارم صحیحش، صفحه ۳۶ آورده است. - .

**[ترجمه]

بیان

قال الکازرونی النساجه الطیلسان و فی بعض الروایات الساجه قوله و استثفری مأخوذ من ثفر الدابه و هو الذی یشد تحت ذنبها قوله

ص: ۴۰۶

۱- فی المصدر: تخرج علی الجمره الکبری حتّی اتی الجمره التی عند الشجره.
۲- أی ما بقی.
۳- فی المصدر: فصلی.
۴- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب العاشر فیما کان سنه عشر من الهجره. و رواه أیضا مسلم فی صحیحه ۴: ۳۶. قال: حدّثنا أبو بکر بن أبی شیبه و إسحاق بن إبراهیم جمیعا عن حاتم قال أبو بکر: حدّثنا حاتم بن إسماعیل المدنیّ عن جعفر بن محمّد عن أبیه قال: دخلنا علی جابر ابن عبد اللّه ثمّ ذکر تمام الحدیث. و اخرج النسائی أیضا قطعات من الحدیث باسانیده إلی جعفر ابن محمّد عن أبیه علیهما السلام فی کتاب الحجّ من سننه.

انصبت أی انحدرت أی حتی إذا بلغ إلی موضع مستو یستوی قدماه علی الأرض بعد ما انحدر من العلو إلی الحدور قوله دم ابن ربیعه قیل هو ابن الحارث بن عبد المطلب أخو أبی سفیان بن الحارث ابن عم النبی صلی الله علیه و آله کان مسترضعا فی بنی سعد کما کان رسول الله صلی الله علیه و آله مسترضعا فیهم و هو حارثه بن ربیعه و قیل إیاس بن ربیعه و إنما بدأ بإبطال الدم و الربا من أهله و قرابته لیعلم أن لیس فی الدین محاباه و النکت الضرب علی الوجه بشی ء یؤثر فیها و کأنه یرید به هاهنا الإشاره و قال الجزری حبل المشاه أی طریقهم الذی یسلکونه فی الرمل و قیل أراد صفهم و مجتمعهم فی مشیهم تشبیها بحبل الرمل قوله شنق أی جذب زمامها إلیه و المورک ثوب أو شی ء یجعل بین یدی الرحل یوضع علیه الرحل و الحبل بالحاء المهمله و الباء الموحده المستطیل من الرمل و الضخم منه و الظعن النساء واحدتها ظعینه.

**[ترجمه]کازرونی گفت: «النساجه»: طیلسان (جامه سبز) و در برخی روایات: «الساجه» (طیلسان سبز و گشاد که علماء پوشند) آمده است. سخنش: «إستثفری»: برگرفته از «ثفرالدابه»: پارچه‌ای که زیر دم ستور قرار می گیرد. سخنش: «إنصبّت» یعنی از سرازیری پایین آمد. یعنی بعد از آ نکه از مکان بلند به سوی مکان پست سرازیر شد، به مکانی صاف و هموار رسید که پاهایش بر آن ثابت و استوار گردید . سخنش: «خون ابن ربیعه»، گفته شده است: او فرزند حارث بن عبدالمطلب برادر ابوسفیان بن حارث پسرعموی پیامبر صلی الله علیه و آله بود که همانند رسول خدا در میان بنی سعد شیر خورد، و او حارثه بن ربیعه نام داشت. و گفته شده است : نام او ایاس بن ربیعه بود. و پیامبر صلی الله علیه و آله تنها به این دلیل ابطال خون و ربا را از خاندان و خویشان خود آغاز نمود که به همگان اعلام دارد، جانبداری (از خویشان و نزدیکان) در دین جایی ندارد. «النکت»: ضربه وارد ساختن با چیزی بر صورت، به گونه ای که اثرش در آن هویدا گردد و به نظر می رسد که اینجا مقصودش از آن، اشاره کردن، باشد. و جزری گفت: «حبل المشاه»: یعنی راهی که در میان شن ها می پیمایند و گفته شده است: مقصودش تشبیه صف و اجتماع آنان در حین حرکت به تپه های دراز و کشیده شنی است . سخنش: «شنق»: یعنی زمام شتر را به سوی خود کشید.«المورک»: پیراهن یا چیزی که در برابر جهاز شتر قرار داده می شود و جهاز بر روی آن گذاشته می شود. و «الحبل» با حاء مهمله و باء موحده: تپه شنی کشیده و برآمده. و «الظعن»: زنان، مفرد آن: «ظعینه» است.

**[ترجمه]

«۴۱»

و قال الکازرونی فی حجه الوداع جی ء بصبی إلی رسول الله صلی الله علیه و آله یوم ولد فقال من أنا فقال رسول الله فقال صدقت بارک الله فیک ثم إن الغلام لم یتکلم بعدها حتی شب و کان یسمی مبارک الیمامه.

ثم قال فی حوادث السنه العاشره و فیها مات باذان والی الیمن ففرق رسول الله صلی الله علیه و آله عملها بین شهر بن باذان (1) و عامر بن شهر الهمدانی و أبی موسی الأشعری و خالد بن سعید بن العاص و یعلی بن أمیه و عمرو بن حزم و زیاد بن لبید البیاضی علی حضرموت و عکاشه بن ثور علی السکاسک و السکون و بعث معاذ بن جبل لأهل البلدین الیمن و حضرموت و قَالَ لَهُ یَا مُعَاذُ إِنَّکَ تَقْدَمُ عَلَی قَوْمٍ أَهْلِ کِتَابٍ وَ إِنَّهُمْ سَائِلُوکَ عَنْ مَفَاتِیحِ الْجَنَّهِ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ مَفَاتِیحَ الْجَنَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّهَا تَخْرِقُ کُلَّ شَیْ ءٍ حَتَّی تَنْتَهِیَ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَا تُحْجَبُ دُونَهُ مَنْ جَاءَ بِهَا یَوْمَ الْقِیَامَهِ مُخْلِصاً رَجَحَتْ بِکُلِّ ذَنْبٍ فَقُلْتُ (2) أَ

رَأَیْتَ مَا سُئِلْتُ عَنْهُ وَ اخْتُصِمَ

۱- باذام خ ل أقول: یوجد ذلک فی المصدر، و المروی باذان و باذام کلاهما.

۲- فی المصدر: فقال.

إِلَيَّ فِيهِ مِمَّا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَ لَمْ أَسْمَعْ مِنْكَ سُنَّةً فَقَالَ تَوَاضَعْ لِلَّهِ يَرْفَعْكَ اللَّهُ وَ لَا تَقْضِيَنَّ إِلَّا بِعِلْمٍ فَإِنْ أَشْكَلَ عَلَيْكَ أَمْرٌ فَسَلْ وَ لَا تَسْتَحْيِ وَ اسْتَشِرْ ثُمَّ اجْتَهِدْ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِنْ يَعْلَمْ مِنْكَ الصِّدْقَ يُوَفِّقْكَ فَإِنِ الْتَبَسَ عَلَيْكَ فَقِفْ حَتَّى تَتَبَيَّنَهُ أَوْ تَكْتُبَ إِلَيَّ فِيهِ وَ احْذَرِ الْهَوَى فَإِنَّهُ قَائِدُ الْأَشْقِيَاءِ إِلَى النَّارِ وَ عَلَيْكَ (۱) بِالرِّفْقِ.

أقول: هذا الخبر حجتهم في الاجتهاد و أنت ترى عدم صراحته فيه فإنه يحتمل أن يكون المراد السعي في تحصيل مدرك الحكم مع أن الخبر ضعيف تفردوا بروايته.

ثم قال و فيها بعث رسول الله صلى الله عليه و آله جرير بن عبد الله البجلي إلى ذي الكلاع بن ناكور بن حبيب بن مالك بن حسان بن تبع فأسلم و أسلمت امرأته ضريبه بنت أبرهه بن الصباح.

و روى الرياشي عن الأصمعي قال كاتب رسول الله صلى الله عليه و آله ذا الكلاع من ملوك الطائف على جرير بن عبد الله يدعوه إلى الإسلام و كان قد استقل أمره حتى ادعى الربوبيه (۲) فأطيع.

و مات النبي صلى الله عليه و آله فوفد على عمر و معه ثمانيه عشر آلاف عبد فأسلم على يده و أعتق من عبيده أربعه آلاف.

و فيها أسلم فروه الجذامي.

روى عن راشد بن عمرو الجذامي قال كان فروه بن عمرو الجذامي عاملا للروم فأسلم و كتب إلى رسول الله صلى الله عليه و آله بإسلامه و بعث به مع رجل من قومه يقال له مسعود بن سعد و بعث له بغله بيضاء مع فرس و حمار و أثواب و قباء سندس مخوص (۳) بالذهب و كَتَبَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى فَرْوَةَ بْنِ عَمْرٍو أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ قَدِمَ عَلَيْنَا رَسُولُكَ وَ بَلَّغَ مَا أَرْسَلْتَ بِهِ وَ خَبَّرَ عَمَّا قَبْلَكُمْ وَ أَتَانَا بِإِسْلَامِكَ وَ أَنَّ اللَّهَ هَدَاكَ بِهُدَاهُ. (۴)

۱- و لا عليك ز ظ.

۲- في المصدر: و كان قد استعلى امره حتّى إذا ادعى الربوبيه.

۳- أي منسوج به منه رحمه اللّه.

۴- زادت في بعض المصادر زياده في ذيله هي: ان اصلحت و اطعت اللّه و رسوله و اقمت الصلاه و آتيت الزكاه.

و أمر بلالا فأعطى رسوله اثنتى عشره أوقيه و نشا (۱) و بلغ ملك الروم إسلام فروه فدعاه فقال له ارجع عن دينك نملكك قال لا أفارق دين محمد فإنك تعلم أن عيسى قد بشر به و لكنك تضن بملكك فحبسه ثم أخرجه فقتله و صلبه..

و فيها توفى إبراهيم بن رسول الله صلى الله عليه و آله ولد فى ذى الحجه من سنه ثمان و توفى فى ربيع الأول من هذه السنه و دفن بالبقيع و انكسفت الشمس يوم موته

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا (۲) فَعَلَيْكُمْ بِالدُّعَاءِ حَتَّى تُكْشَفَ (۳).

و قال فى وقائع السنه الحاديه عشر فى هذه السنه قدم على رسول الله صلى الله عليه و آله وفد النخع من اليمن للنصف من المحرم و هم مائتا رجل مقرين بالإسلام و قد كانوا بايعوا معاذ بن جبل باليمن و هم آخر من قدم على رسول الله صلى الله عليه و آله من الوفد. (۴) و فى هذه السنه استغفر رسول الله صلى الله عليه و آله لأهل البقيع.

روى عن أبى مويهبه مولى رسول الله صلى الله عليه و آله قال أهبنى رسول الله صلى الله عليه و آله فى المحرم مرجعه من حجه و لم أدر ما مضى من الليل أو ما بقى (۵) فقال انطلق فإنى أمرت أن أستغفر لأهل هذا البقيع فخرجت معه فاستغفر لهم طويلا ثم قال لِيَهْنِكُمْ مَا أَصْبَحْتُمْ فِيهِ أَقْبَلَتِ الْفِتَنُ كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ يَتْبَعُ آخِرُهَا أَوَّلَهَا الْآخِرَهُ شَرٌّ مِنَ الْأُولَى يَا بَا مُوَيْهِبَهَ أُعْطِيتُ خَزَائِنَ الدُّنْيَا وَ الْخُلْدَ فِيهَا ثُمَّ الْجَنَّهَ فَخُيِّرْتُ بَيْنَ ذَلِكَ وَ الْجَنَّهِ وَ بَيْنَ لِقَاءِ رَبِّى وَ الْجَنَّهِ فَقُلْتُ بِأَبِى أَنْتَ وَ أُمِّى خُذْ خَزَائِنَ الدُّنْيَا وَ الْخُلْدَ فِيهَا ثُمَّ الْجَنَّهَ

۱- النش: النصف من كل شى ء.

۲- فى المصدر: رايتموها.

۳- قاله صلّى اللّه عليه و آله عند قول أصحابه: انكسفت الشمس لموت إبراهيم. و ذلك دليل على أنّه صلّى اللّه عليه و آله كان يتحرى الحقيقه أشد ما يمكن حتّى كان لا يسكت عما يقال عنده و لا يقرره إن كان خلاف الحق و لو كان فيه نفعه.

۴- فى المصدر: من الوفود.

۵- فى المصدر: مرجعه من حجه الوداع و ما ادرى ما مضى من الليل أكثر أو ما بقى.

فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ یَا بَا مُوَیْهِبَهَ لَقَدِ اخْتَرْتُ (۱) لِقَاءَ رَبِّی وَ الْجَنَّهَ و اشتکی بعد ذلک بأیام.

و فی روایه عنه أیضا فما لبث بعد ذلک الاستغفار إلا سبعا أو ثمانیا حتی قبض.

و فی هذه السنه کانت سریه أسامه بن زید و ذلک

أن رسول الله صلی الله علیه و آله أمر الناس بالتهیؤ لغزو الروم (۲) لأربع لیال بقین من صفر سنه إحدی عشره فلما کان من الغد دعا أسامه بن زید فَقَالَ سِرْ إِلَی مَوْضِعِ مَقْتَلِ أَبِیکَ وَ أَوْطِئْهُمُ الْخَیْلَ فَقَدْ وَلَّیْتُکَ هَذَا الْجَیْشَ فَأَغِرْ صَبَاحاً عَلَی أَهْلِ أُبْنَی وَ حَرِّقْ عَلَیْهِمْ فَإِنْ أَظْفَرَکَ اللَّهُ بِهِمْ فَأَقْلِلِ اللَّبْثَ فِیهِمْ خُذْ مَعَکَ الْأَدِلَّاءَ وَ الْعُیُونَ (۳) وَ الطَّلَائِعَ أَمَامَکَ فَلَمَّا کَانَ یَوْمُ الْأَرْبِعَاءِ بَدَأَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَحُمَّ وَ صُدِعَ فَلَمَّا أَصْبَحَ یَوْمَ الْخَمِیسِ عَقَدَ لِأُسَامَهَ لِوَاءً بِیَدِهِ ثُمَّ قَالَ اغْزُ بِسْمِ اللَّهِ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَقَاتِلْ مَنْ کَفَرَ بِاللَّهِ فخرج و عسکر بالجرف فلم یبق أحد من وجوه المهاجرین و الأنصار إلا انتدب فی تلک الغزاه فیهم أبو بکر و عمر و سعد بن أبی وقاص و سعید بن زید و أبو عبیده و قتاده بن النعمان فتکلم قوم و قالوا یستعمل هذا الغلام علی المهاجرین الأولین فغضب رسول الله صلی الله علیه و آله غضبا شدیدا فخرج و قد عصب علی رأسه عصابه و علیه قطیفه فصعد المنبر فحمد الله و أثنی علیه ثم قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَیُّهَا النَّاسُ فَمَا مَقَالَهٌ بَلَغَنِی عَنْ بَعْضِکُمْ فِی تَأْمِیرِ أُسَامَهَ (۴) وَ لَئِنْ طَعَنْتُمْ فِی تَأْمِیرِی أُسَامَهَ فَقَدْ طَعَنْتُمْ فِی تَأْمِیرِی أَبَاهُ قَبْلَهُ وَ ایْمُ اللَّهِ إِنْ کَانَ لِلْإِمَارَهِ خَلِیقاً وَ إِنَّ ابْنَهُ مِنْ بَعْدِهِ لَخَلِیقٌ لِلْإِمَارَهِ وَ إِنْ کَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَیَّ فَاسْتَوْصُوا بِهِ خَیْراً فَإِنَّهُ مِنْ خِیَارِکُمْ ثم نزل فدخل بیته و ذلک یوم السبت لعشر خلون من ربیع الأول و جاء المسلمون الذین یخرجون مع أسامه یودعون رسول الله صلی الله علیه و آله و یمضون علی العسکر (۵).

۱- لقد أخذت خ ل.

۲- زاد فی المصدر: فی یوم الاثنین.

۳- فی المصدر: خذ معک ادلاء و قدم العیون.

۴- فی المصدر: بلغتنی عن بعضکم فی تأمیری أسامه.

۵- فی المصدر: إلی العسکر.

ثم ذكر تخلف القوم على ما سيأتى بيانه.

قال فلما بويع لأبى بكر أمر بريده باللواء إلى أسامه ليمضى لوجهه فمضى بريده إلى معسكرهم الأول فلما كان هلال ربيع الآخر سنه إحدى عشره خرج أسامه فسار إلى أهل أبنى عشرين ليله فشن عليهم الغاره فقتل من أشرف (۱) له و سبى من قدر عليه و قتل قاتل أبيه و رجع إلى المدينه فخرج أبو بكر فى المهاجرين و أهل المدينه يتلقونهم سرورا لسلامتهم و فى مده مرضه صلى الله عليه و آله جاء الخبر بظهور مسيلمه و العنسى و كانا يستغويان أهل بلادهما إلا أنه لم يظهر أمرهما إلا فى حال مرض رسول الله صلى الله عليه و آله و كان صلى الله عليه و آله قد لحقه مرض بعيد عوده من الحج ثم عوفى ثم عاد فمرض مرض الموت قال أبو مويهبه لما رجع رسول الله صلى الله عليه و آله من حجه طارت الأخبار بأنه قد اشتكى فوثب الأسود باليمن و مسيلمه باليمامه فأما الأسود العنسى فاسمه عهيله (۲) بن كعب و كان كاهنا يشعبذ و يريهم الأعاجيب و يسبى منطقه قلب من يسمعه و كان أول خروجه بعد حجه رسول الله صلى الله عليه و آله فسار إلى صنعاء فأخذها فكتب فروه بن مسيك إلى رسول الله صلى الله عليه و آله بخبره و كان عامل رسول الله صلى الله عليه و آله على مراد و خرج معاذ بن جبل هاربا حتى مر بأبى موسى الأشعرى و هو بمارت (۳) فاقتحما حضرموت و رجع عمرو بن خالد إلى المدينه و قتل شهر بن باذام (۴) و تزوج امرأته و كانت ابنه عم فيروز فأرسل رسول الله صلى الله عليه و آله إلى نفر من الأبناء رسولا و كتب إليهم أن يحاولوا الأسود إما غيله و إما مصادمه و أمرهم أن يستنجدوا رجالا سماهم لهم ممن حولهم من حمير و همدان و أرسل إلى أولئك النفر أن ينجدوهم فدخلوا على زوجته فقالوا هذا قد قتل أباك و زوجك فما عندك قالت هو أبغض خلق الله إلى و هو مجرد و الحرس محيطون بقصره إلا هذا البيت فانقبوا عليه فنقبوا و دخل فيروز الديلمى فخالطه فأخذ برأسه فقتله فخار خوار ثور فابتدر الحرس الباب فقالوا ما هذا فقالت النبى

۱- اشرق خ ل.

۲- فى المصدر: عيهله.

۳- فى المصدر: و هو بمآرب.

۴- باذان خ ل.

يوحى إليه (۱) ثم خمد و قد كان يجى ء إليه شيطان فيوسوس له فيغط و يعمل بما قاله فلما طلع الفجر نادوا بشعارهم الذى بينهم ثم بالأذان و قالوا فيه أشهد أن محمدا رسول الله و أن عهيله (۲) كذاب و شنوها غاره و تراجع أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله إلى أعمالهم و كتبوا إلى رسول الله صلى الله عليه و آله بالخبر فسبق خبر السماء إليه

فخرج رسول الله صلى الله عليه و آله قبل موته بيوم أو بليله فأخبر الناس بذلك فَقَالَ قُتِلَ الْأَسْوَدُ الْبَارِحَهَ قَتَلَهُ رَجُلٌ مُبَارَكٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ مُبَارَكِينَ قيل و من هو قال فيروز فاز فيروز.

و وصل الكتاب و رسول الله صلى الله عليه و آله قد مات إلى أبى بكر و كان من أول خروجه إلى أن قتل نحو أربعه أشهر و فيروز قيل إنه ابن أخت النجاشى و قيل هو من أبناء فارس.

و أما مسيلمه بن حبيب الكذاب فكان يقال له رحمان اليمامه لأنه كان يقول الذى يأتينى اسمه رحمان و قدم على رسول الله صلى الله عليه و آله فيمن أسلم ثم ارتد لما رجع إلى بلده و كتب إلى رسول الله من مسيلمه رسول الله إلى محمد رسول الله أما بعد فإن الأرض لنا نصف و لقريش نصف و لكن قريش قوم يعتدون (۳) و بعث الكتاب مع رجلين فقال لهما رسول الله صلى الله عليه و آله أ تشهدان أنى رسول الله قالا نعم قال أ تشهدان أن مسيلمه رسول الله قالا نعم إنه قد أشرك معك فقال لو لا أن الرسول لا يقتل لضربت أعناقكما ثُمَّ كَتَبَ إِلَيْهِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُسَيْلَمَهَ الْكَذَّابِ أَمَّا بَعْدُ فَ إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ وَ قَدْ أَهْلَكْتَ أَهْلَ حِجْرٍ أَبَادَكَ اللَّهُ وَ مَنْ صَوَّبَ مَعَکَ. (۴)

و ادعى مسيلمه أنه قد اشترک مع محمد صلى الله عليه و آله فى النبوه فأتته امرأه فقالت ادع الله لنخلنا و لمائنا فإن محمدا دعا لقومه فجاشت آبارهم قال و كيف صنع

ص: ۴۱۲

۱- فى المصدر: فقالت المرأه: النبىّ يوحى إليه فاليكم.

۲- فى المصدر: عيهله.

۳- فى تاريخ اليعقوبى: انى اشركت معك فلك نصف الأرض ولى نصفها و لكن قريش قوم لا يعدلون.

۴- فى المصدر: و من صوت معك.

قالت دعا بسجل فدعا لهم فيه ثم تمضمض و مجه فيه فأفرغوه فی تلك الآبار ففعل هو كذلك فغارت تلك المياه و قال رجل برك على ولدى فإن محمدا يبرك على أولاد أصحابه فلم يؤت بصبى مسح رأسه إلا قرع (۱) و توضأ مسيلمه فی حائط فصب وضوءه فيه فلم ينبت و وضع فی الآخر عنهم الصلاه و أحل لهم الخمر و الزنا و نحو ذلک فاتفقت معه بنو حنيفه إلا القليل و غلب على حجر اليمامه و أخرج ثمامه بن أثال و كتب ثمامه إلى رسول الله صلى الله عليه و آله بخبره و كان عامل رسول الله صلى الله عليه و آله على اليمامه فلما مات رسول الله صلى الله عليه و آله أرسل أبو بكر خالد بن الوليد إلى مسيلمه فلما بلغ اليمامه تقاتلوا و كان عدد بنی حنيفه يومئذ أربعين ألف مقاتل فقتل من المسلمين ألف و مائتان و من المشركين نحو عشرين ألفا و كانت بنو حنيفه حين رأت خذلانها تقول لمسيلمه أين ما كنت تعدنا فيقول قاتلوا عن أحسابكم و قتل الله عز و جل مسيلمه اشترک فی قتله وحشی و أبو دجانه فكان وحشی يقول قتلت خير الناس و شر الناس حمزه و مسيلمه. (۲)

**[ترجمه]کازرونی. گفت: در حجه الوداع پسربچه ای را در روز تولدش به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آوردند. فرمود: «من کیستم؟» پسرک گفت: تو رسول الله هستی. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «راست گفتی. خدا تو را مبارک و پربرکت گرداند». و آن پسر بعد از آن زبان به سخن نگشود تا آنکه به جوانی رسید و مبارک الیمامه نامیده می شد.

سپس درباره حوادث سال دهم هجری گفت: و درآن سال باذان حاکم یمن درگذشت و رسول خدا صلی الله علیه و آله، اداره آن را در حضرموت میان شهر بن باذان، عامر بن شهرهمدانی، ابوموسی اشعری، خالد بن سعید بن عاص، یعلی بن امیه، عمرو بن حزم و زیاد بن لبید بیاضی تقسیم نمود و عکاشه بن ثور را مسئول قبایل سکاسک و سکون نمود و معاذ بن جبل را به سوی مردم دو سرزمین یمن و حضرموت روانه داشت و به او فرمود: «ای معاذ! تو بر مردمی اهل کتاب وارد خواهی شد و آن ها از تو درباره کلیدهای بهشت پرسش خواهند نمود. پس تو آنان را آگاه ساز که کلیدهای بهشت جمله: «لا الله الّا الله» است و این جمله هر چیزی را می شکافد تا آنکه به درگاه خداوند عزّوجلّ می رسد و از او پنهان و مستور نمی ماند. و هر که در روز قیامت با اخلاص آن را به همراه داشته باشد، آن بر هر گناهی برتری و سنگینی خواهد یافت». گفتم: اگر از من درباره چیزی که در کتاب خدا نیامده است و به عنوان سنت نیز از تو نشنیده ام، سؤال پرسیدند و درباره آن با من به مخاصمه برخاستند، چه کنم؟ فرمود: «برای خدا تواضع و فروتنی پیشه کن، تا خدا تو را بالا ببرد و تنها از روی علم حکم نما، و اگر مسأله ای برای تو دشوار و پیچیده گشت، سؤال کن و (از سؤال) شرم مکن، و مشورت کن. سپس اجتهاد کن که اگر خداوند عزّوجلّ راستی و صداقت تو را مشاهده کند، تو را موفق می سازد. و اگر امری برای تو پیچیده و نامفهوم شد، درنگ کن تا آ نکه گره از آن بگشایی یا در آن مورد با من نامه نگاری کنی. و از هوی و هوس حذر کن که آن کِشنده گمراهان به سوی آتش است و در امور به نرمی و مهربانی رفتار کن» .

مؤلف: این خبر، حجت و دلیل آن ها (اهل سنت) درباره اجتهاد است. و خود خواننده می تواند متوجه عدم صراحت این روایت در این باره گردد و این احتمال وجود دارد که مقصود، کوشش در به دست آوردن مدرک جهت صدور حکم است. علاوه بر ا ینکه این خبر ضعیف است و تنها توسط آنان روایت شده است.

سپس گفت: و در آن سال، رسول خدا صلی الله علیه و آله جریر بن عبدالله بجلی را به سوی ذی کلاع بن ناکور بن حبیب بن مالک بن حسّان بن تبع روانه داشت که در پی آن، او و همسرش ضریبه دختر ابرهه بن صباح اسلام آوردند. و ریاشی از

اصمعی روایت کرده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله به همراه جریر بن عبدالله نامه ای برای یکی از پادشاهان طائف به نام ذوالکلاع فرستاد و او را به اسلام فراخواند. این فرد در کار خویش چنان مستقل و خود مختار گشته بود که ادعای خدایی نمود و مردمان نیز در برابر او سر تسلیم فرود آوردند و بعد از آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله درگذشت، او به همراه ۱۸ هزار برده به نزد عمر آمد و به دست او اسلام آورد و چهار هزار نفر از بردگانش را آزاد نمود.

و در آن سال فروه جذامی اسلام آورد. از راشد بن عمرو جذامی روایت شده است که گفت: فروه بن عمرو جذامی کارگزار روم بود و اسلام آورد. و درباره اسلام آوردن خود نامه ای به رسول خدا نگاشت و آن نامه را همراه مردی از قومش به نام مسعود بن سعد روانه داشت و برای پیامبر صلی الله علیه و آله قاطری سفید به همراه اسب و الاغ و چندین جامه و قبایی زربافت از جنس سندس، پیشکش فرستاد و رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز برای او این نامه را نگاشت: «از محمد فرستاده خدا به فروه بن عمرو، اما بعد ... فرستاده تو به نزد ما آمد و نامه تو را به ما ابلاغ کرد و از گذشته تان آگاهمان ساخت و خبر اسلام تو را به ما رسانید. خداوند با هدایت خود، تو را هدایت سازد».

و به بلال دستور داد که دوازده و نیم

اوقیه به فرستاده او ببخشد. و چون خبر اسلام آوردن فروه به پادشاه روم رسید، او را فرا خواند و به او گفت: از دینت بازگرد تا تو را حکومت و فرمانروایی دهم. فروه گفت: از دین محمد دست نمی کشم. چه خود می دانی که عیسی بشارت آمدن او را داده است، ولی مسأله آن است که تو نگران از کف دادن پادشاهی ات هستی. در پی این سخن، پادشاه روم او را محبوس کرد و سپس او را از زندان خارج ساخت و او را کشت و به صلیب کشید.

و در ربیع الاول آن سال، ابراهیم پسر رسول خدا صلی الله علیه و آله که در ذی الحجه سال هشتم هجری متولد گشته بود، درگذشت و در قبرستان بقیع به خاک سپرده شد. و در روز وفات او خورشید گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «خورشید و ماه دو نشانه از نشانه های پروردگار هستند که به خاطر مرگ کسی، گرفته نمی شوند. پس اگر خورشید را در حال کسوف دیدید، به دعا مشغول شوید تا آ نکه آشکار گردد».

و درباره حوادث سال یازدهم هجری گفت: در نیمه محرم این سال، نمایندگان نخع از یمن به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند و آنان شامل دویست مرد بودند که اسلام را پذیرفته و در یمن با معاذ بن جبل بیعت کرده بودند و آنان آخرین هیات نمایندگان بودند که به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله رسیدند.

و در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله برای اهل بقیع استغفار و درخواست آمرزش الهی نمود. از ابومویهبه غلام رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است که گفت: رسول خدا در ماه محرم و بعد از بازگشت از حجّش (حجه الوداع) مرا از خواب بیدار نمود – ولی دقیق نمی دانم که چه هنگام از شب بود – و به من فرمود: «راه بیفت، که به من امر شده است برای اهل بقیع استغفار کنم» من نیز همراه او خارج شدم و او زمانی طولانی برای آنان استغفار نمود. سپس فرمود: «آنچه در آن آرمیده اید بر شما گوارا و مبارک باد، فتنه هایی که در پس می آیند از فتنه های پیش از خود شدیدترند. ای ابامویهبه! همه خزائن دنیا و جاودانگی در آن و در پی آن، بهشت به من بخشیده شد و من میان آن و بهشت و میان پروردگارم و بهشت

مخیّر گردیدم». گفتم: پدر و مادرم به فدایت باد، خزائن دنیا و جاودانگی در آن و سپس بهشت را انتخاب کن. فرمود: «نه ای ابامویهبه، به خدا سوگند که دیدار پروردگارم و بهشت را برگزیدم. » و چند روز بعد از آن، بیمار گردید.

و در روایتی دیگر از او (ابومویهبه) نقل شده است: پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از آن استغفار (برای اهل بقیع)، تنها هفت یا هشت روز زنده بود و بعد از آن درگذشت.

و سریه اسامه بن زید در این سال واقع گردید و جریان آن به این ترتیب بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله در فاصله چهار شب مانده به پایان ماه صفر سال یازده هجری، به مردم فرمان داد که برای نبرد با رومیان آماده گردند. و فردای آن روز، اُسامه بن زید را فرا خواند و به او فرمود: «به سوی قتلگاه پدرت حرکت کن و آنان را بر اسبان جنگی سوار کن، که من تو را بر فرماندهی این سپاه گماشته ام. پس به هنگام صبحدم بر اهل ابنی بتاز و برآنان آتش فرو ریز. اگر پروردگار تو را بر آنان برتری داد، در میان آنان مدتی طولانی توقف مکن، راهنمایان راه و جاسوسان را همراه خود ساز و پیشقراولان سپاه را پیشاپیش خود حرکت ده»

و چون روز چهارشنبه فرا رسید، رسول خدا صلی الله علیه و آله به تب و سر درد مبتلا گردید و در صبح روز پنج شنبه، با دست خویش بیرق فرماندهی سپاه را به اسامه سپرد و فرمود: «با نام خدا، در راه خدا یورش ببر و با هر کسی که به خداوند کافر است پیکار کن». در پی این سخن، اُسامه خارج شد و در جُرف (آبکند رود) اردو زد. و همه چهره های سرشناس مهاجرین و انصار، از جمله: ابوبکر، عمر، سعد بن أبی وقاص، سعید بن زید، ابو عبیده، و قتاده بن نعمان برای شرکت در این جنگ، ماموریت یافتند. ولی گروهی از مردم به سخن درآمدند و گفتند: آیا پیامبر صلی الله علیه و آله این جوانک را بر فرماندهی مهاجرین نخستین می گمارد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله با شنیدن این سخن به سختی به خشم آمد و درحالی که بر سرش دستمالی بسته بود و بر روی خود انداخته بود، (از خانه) خارج شد و از منبر بالا رفت و بعد از حمد و ثنای الهی فرمود: «اما بعد، ای مردم، این چه سخنی است که از برخی از شما درباره انتخاب اسامه به فرماندهی من رسیده است؟ بی تردید اگر درباره اقدام من به گماشتن اسامه به فرماندهی سپاه بدگویی کنید، یقیناً درباره اقدامم در گماردن پدرش قبل از او به فرماندهی نیز بدگویی کرده اید، و به پروردگار سوگند، اگر او (پدر اسامه) شایسته امیری بود، بعد از او پسرش نیز به این مقام شایسته و سزاوار است. و اگر او از محبوب ترین مردمان نزد من بود (پسرش اسامه نیز از چنین منزلتی برخوردار است). پس درباره او اراده خیر کنید که او از برگزیدگان شماست». سپس از منبر فرودآمد و داخل منزلش گردید. و این واقعه در روز یکشنبه، دهم ربیع الاول به وقوع پیوست و مسلمانانی که قصد همراهی اسامه در خروج به سوی جنگ را داشتند، به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله می آمدند و با او وداع کرده، راهی اردوگاه سپاه می شدند. سپس جریان تخلف و سرپیچی مردم را به نحوی که خواهد آمد، آورده است.

گفت: هنگامی که با ابوبکر بیعت شد، او به بریده فرمان داد که پرچم را به نزد اُسامه بَرَد تا او رهسپار جنگ گردد. و بریده راهی اردوگاه اولیه شان شد و در ماه ربیع الاخر یازده هجری اَسامه خارج گردید و مدت بیست شب به سوی اهل اُبنی راه سپرد و برآنان شبیخون زد و هر که در برابرش مقاومت نمود را به قتل رساند و هر که را که توانست، به بند کشید و قاتل پدرش را کشت و آنگاه به مدینه بازگشت. و ابوبکر و مهاجران و اهل مدینه نیز خارج گشتند تا برای ابراز شادی و خرسندی

از سلامتی شان، از آنان استقبال کنند.

در مدت بیماری پیامبر صلی الله علیه و آله، خبر ظهور مسیلمه و عنسی به او رسید. آن دو به گمراه ساختن مردمان سرزمین هایشان مشغول بودند، ولی حقیقت کار آن ها تنها در زمان بیماری رسول خدا صلی الله علیه و آله برملا شد. و پیامبر صلی الله علیه و آله اندک زمانی بعد از بازگشتش از حج بیمار گشت و سپس بهبود یافت، ولی دوباره به این بیماری مرگبار مبتلا گردید. و ابومویهبه گفت: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله از حج خود بازگشت، اخباری منتشر گردید که او بیمار گشته است. در پی انتشار این خبر، اسود در یمن و مسیلمه در یمامه سر به طغیان نهادند. درباره اسود عنسی باید گفت که عمیله بن کعب نام داشت و کاهنی بود که به شعبده بازی می پرداخت و به مردمان چیزهای غریب و شگفت انگیز نشان می داد و گفتار او قلب شنوندگان را تسخیر می ساخت. و اولین طغیان او بعد از حج رسول خدا صلی الله علیه و آله به وقوع پیوست که به سوی صنعاء حرکت کرد و آن را فتح نمود و فروه بن مسیک که فرماندار رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان قبیله مراد بود، درباره تحرکات او نامه ای به رسول خدا صلی الله علیه و آله نگاشت و معاذ بن جبل نیز گریخت و خارج شد و به ابوموسی اشعری که در مارت بود ملحق گردید که با هم به حضرموت یورش بردند و عمرو بن خالد به مدینه بازگشت و اسود عنسی، شهر بن باذام را به قتل رساند و همسر او را که دخترعموی فیروز بود به ازدواج خود درآورد. و رسول خدا صلی الله علیه و آله پیکی را به سوی قوم ابناء روانه داشت و به آنان چنین نگاشت که یا اسود را ترور کنند و یا آنکه بر او شبیخون زنند. و به آنان فرمان داد، از اطرافشان مردانی حمیری و همدانی که نامشان را ذکر نمود، به یاری بخوانند و برای آن گروه (افراد حمیر و همدان) نیز پیام فرستاد که به یاری آنان (قوم ابناء) برخیزند. سپس آنان بر همسر اسود وارد شدند و گفتند: این مرد پدر و شوی تو را کشته است، و با این وصف چه توجیهی برای زندگی با او داری؟ آن زن گفت: او دشمن ترین مردمان نسبت به من است و او اکنون برهنه است و نگهبانان جز این خانه، در اطراف قصر او به نگهبانی مشغولند. پس به سوی او نقبی بزنید. آنان نیز نقبی حفر نمودند و فیروز دیلمی داخل گردید و بر او هجوم برد و سرش را در دست گرفت و او را کشت. و از او صدایی همانند بانگ گاو برآمد و نگهبانان از آن صدا، به سوی در شتافتند و گفتند: این صدای چیست؟ همسر اسود پاسخ داد: بر پیامبر وحی نازل می گردد، سپس آرام شد. گاهی بر او شیطانی وارد می گشت و به وسوسه او می پرداخت و به دنبال آن اسود خر خر می کرد و به آنچه که آن شیطان گفته بود، عمل می نمود. هنگامی که سپیده صبح دمید، آنان به علامتی که میان خود قرار داده بودند، بانگ برآوردند و سپس اذان گفتند و در حین آن اعلام کردند: شهادت می دهیم که محمد رسول خداست، شهادت می دهیم که عمیله دروغگو است و بر او شبیخون زدند و اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله به سوی مناطق فرمانروایی خود بازگشتند و نامه ای درباره کشته شدن اسود برای رسول خدا صلی الله علیه و آله فرستادند. ولی وحی الهی پیش از رسیدن آن نامه، رسول خدا صلی الله علیه و آله را از این امر مطلع ساخت و رسول خدا صلی الله علیه و آله یک روز یا یک شب قبل از وفاتش از خانه خارج گردید و مردم را از این حادثه آگاه ساخت و فرمود: «دیشب اسود کشته شد، او را مردی مبارک از خاندانی مبارک به قتل رساند. فیروز پیروز گشت». و آن نامه بعد از درگذشت رسول خدا صلی الله علیه و آله به دست ابوبکر رسید. و طغیان اسود از ابتدای خروجش تا زمان هلاکتش حدود چهار ماه به طول انجامید و درباره فیروز گفته شده است که او خواهر زاده نجاشی بود. ولی بنا به قول دیگر، او را از ایرانیان می دانند.

و اما درباره مسیلمه بن حبیب کذاب باید گفت که به او رحمان یمامه گفته می شد؛ چرا که او می گفت: آن کسی که

به نزد من می آید، نامش رحمان است.

مسیلمه در میان گروندگان به اسلام به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید. ولی بعد از بازگشت به سرزمین خود، مرتد گردید و به رسول خدا چنین نگاشت: «از مسیلمه رسول خدا، خطاب به محمد رسول خدا، اما بعد ... پس زمین میان ما تقسیم گشته است و نیمی از زمین، از آن قریش است. ولی قریش قومی تجاوز پیشه اند.» و آن نامه را همراه آن دو مرد فرستاد و رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن دو فرمود: «آیا به اینکه من رسول خدایم، شهادت می دهید؟» گفتند: آری. فرمود: «آیا به رسالت مسیلمه نیز شهادت می دهید؟» گفتند: آری، او در این امر با تو شریک گشته است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر در امان بودن رسولان از مرگ نبود، بی هیچ تردیدی گردن شما دو نفر را قطع می کردم». سپس به مسیلمه چنین نگاشت: «از محمد رسول خدا به مسیلمه کذاب، اما بعد.... به راستی که زمین تنها از آن خداست که آن را میراث هر یک از بندگانش که خواهد، می سازد و فرجام نیک از آن متقین و پرهیزکاران است. مردمان حجر را هلاک ساخته ای. خدا تو و تأییدکنندگانت را هلاک سازد».

و مسیلمه را مدعا بر آن بود که در امر رسالت با محمدصلی الله علیه و آله شریک گشته است. بعد از این ادعا، زنی به نزد او آمد و گفت: خدا را بخوان تا نخل ها و آب ما را برکت و فزونی دهد، چرا که محمد برای قومش دعا نمود و چاه های آنان لبریز از آب گردید. گفت: او چگونه، چنین کاری کرد؟ زن پاسخ داد: دستور داد تا دلو بزرگ پرآبی برای اوحاضر سازند و برای آنان در آن دعا نمود، سپس مقداری از آب را در دهان خود گردانید و درآن دلو فرو ریخت و آب دلو را در آن چاه ها ریختند. (و این گونه چاه هایشان پرآب شد). مسیلمه نیز چنین کرد، ولی آب هایشان فرو خشکید. و مردی گفت: با دست کشیدن بر سر پسرم دعا کن تا پر خیر و برکت گردد که محمد فرزندان اصحابش را با مسح خویش متبرّک و پر خیر و برکت می سازد. ولی هر کودکی را که به نزد او آوردند تا بر سرش مسح کشد، دچار ریزش مو گردید. و مسیلمه در بوستانی وضو ساخت و آب وضویش را بر آن ریخت، ولی دیگر در آن بوستان چیزی رویش نکرد. و در نهایت نماز را نیز از دوش پیروان خود برداشت و شراب و زنا و همانند این کارها را بر آنان حلال ساخت و همه بنی حنیفه به جز معدودی، به او گرویدند و ثمامه که فرماندار رسول خدا صلی الله علیه و آله در یمامه بود، درباره تحرکات او نامه ای برای رسول خدا صلی الله علیه و آله نگاشت و بعد از درگذشت رسول خدا صلی الله علیه و آله، ابوبکر، خالد بن ولید را به سوی مسیلمه گسیل نمود. هنگامی که خالد به یمامه رسید، سپاهیان آن دو با یکدیگر درگیر شدند و درآن روز جنگجویان بنی حنیفه ۴۰ هزار نفر بودند و در این جنگ از مسلمانان ۱۲۰۰ نفر و از مشرکان حدود ۲۰ هزار نفر کشته شدند. و مردمان بنی حنیفه هنگامی که شکست خود را ملاحظه کردند، به مسیلمه می گفتند: پس آنچه وعده اش را به ما می دادی، چه شد؟ و مسیلمه می گفت: برای دفاع از افتخارات نیاکانتان پیکار کنید. و خداوند عزوجل مسیلمه را هلاک ساخت و وحشی و ابودجانه با هم او را به قتل رساندند. و وحشی می گفت: من بهترین و بدترین مردمان یعنی حمزه و مسیلمه را کشتم. - . المنتقی فی مولد المصطفی: باب یازدهم درباره وقایع سال ۱۱ هجری. -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس السکاسک حی بالیمن و قال الجوهری السکون بالفتح حی من الیمن و فی النهایه فی حدیث أسامه أغر علی أبنی صباحا هی بضم الهمزه و القصر اسم موضع من فلسطین بین عسقلان و الرمله و یقال لها یبنی بالیاء و العنس بالعین المهمله و النون أبو قبیله من الیمن و بالباء الموحده أیضا أبو قبیله و کذا فی أکثر النسخ لکن ابن الأثیر ضبطه بالنون و باذام فی أکثر النسخ بالمیم معرب بادام و صححه الفیروزآبادی بالنون و قال الأبناء قوم من العجم سکنوا الیمن و قال الجوهری صوبت الفرس إذا أرسلته فی الجری و صوبه أی قال له أصبت و استصوب فعله.

۱- فی المصدر: مسح رأسه او حنکه إلّا لثغ و قرع.

۲- المنتقی فی مولد المصطفی: الباب الحادی عشر فیما کان سنه احدی عشره من الهجره.

**[ترجمه]در قاموس آمـده است: «السـکاسک»: قبیله ای در یمن است. و جوهری گفت: «السکون»: با فتحه، قبیله ای در یمن است. و در النهـایه آمـده است: در حـدیث اُسامه، پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: «صـبحدم بر ابنی شبیخون بزن». و «اُبنی» با ضمّ همزه و قصـر، نـام مکانی در فلسـطین میان عسـقلان و رمله است و به آن «یبنی» با یاء نیز گفته می شود. و «العنس» با عین مهمله و نون: سـرشاخه (قبیله ای بزرگ) قبیله ای در یمن است و با باء موحده «عبس» نیز به معنی قبیله بزرگ (سـرشاخه قبیله) است. و در بیشتر نسـخه هـا به این شـکل آمـده است. ولی ابن اثیر آن را بـا نون «عنس» ذکر کرده است. و «بـاذام» که در اکثر نسـخه ها با میم ذکر شـده است، در واقع معرب «بادام» می باشد و فیروزآبادی آن را با نون «باذان» ذکر کرده است. و «الابناء»: قومی از عجم بودنـد که در یمن سـکونت داشـتند. و جوهری گفت: «صوبتُ الفرس»: آنگـاه که آن را رهـا کنم، تا تیز جولان کند. و «صوّبه»: یعنی به او گفت: کاری نیکو به انجام رساندی و کار او را نیک و پسندیده شمرد.

**[ترجمه]

مراجع التصحیح و التخریج

بسم اللّه الرحمن الرحیم و الحمد للّه ربّ العالمین و الصلاه علی سیّدنا محمّد و آله الطاهرین

اما بعـد: فقـد وفّقنا اللّه تعالی- و له الشـکر و المنّه- لتصـحیح الکتاب و تنمیقه و تحقیق نصوصه و أسانیـده و مراجعه مصادره و مآخذه، مزداناً بتعالیق مختصـره لا غنی عنها و کان مرجعنا فی المقابله و التصـحیح مضافاً إلی أصول الکتاب و النسـخه المطبوعه المشهوره بطبعه أمین الضرب، الطبعه الحروفیّه عدّه نسخ مخطوطه جیّده فی غایه الدقّه و الإتقان:

منهـا النسـخه الثمینه الأصلیّه التی هی بخطّ المؤلّف رضوان اللّه علیه تفضّل بها العالم العامل حجّه الإسـلام الحاجّ السیّد مهـدیّ الصـدر العـاملیّ الأصـبهانیّ صـاحب الوعـظ و إمـام الجماعه فی عاصـمه طهران و هی ممّا ورثه من أبیه الفقیـد السـعید الخطیب المشهور الحاجّ السیّد صدر الدین العاملیّ رحمه اللّه علیه.

و منها نسخه مخطوطه بخطّ نعمه اللّه بن محمّد مهدیّ الإصطهباناتیّ استکتبها عام ۱۲۷۸ ه و قد رمزنا إلیها ب «ألف».

و منها نسخه مخطوطه أخری مصحّحه بتصحیح محمّد محسن ابن أبی تراب مؤرّخه بعام ۱۲۲۶ و قد رمزنا إلیها ب «ب»

تفضّل بهما الفاضل البارع الأسـتاذ المعظّم السـیّد جلال الدین الأرمویّ الشـهیر بالمحدّث و یأتی مزید توضیح بالنسبه إلی هاتین النسختین فی الجزء الثانی و العشرین الذی یتمّ به تاریخ نبیّنا الأکرم صّلی اللّه علیه و آله إنشاء اللّه تعالی.

و کان مرجعنا فی تخریج أحادیثه و تعالیقه کتباً أوعزنا إلیها فی المجلّدات السابقه

قم المشرفه- عبد الرحیم الربانیّ الشیرازیّ

ص: ۴۱۴

**[ترجمه]ص: ۴۱۴

**[ترجمه]

كلمه المصّحح رحمه اللّه

بسمه تعلى و له الحمد

إلى هنا انتهى الجزء الحادى و العشرون من كتاب بحار الأنوار من هذه الطبعه النفيسه و هو الجزء السابع من المجلّد السادس فى تاريخ نبيّنا الأكرم صّلى اللّه عليه و آله حسب تجزئه المصنّف أعلى اللّه مقامه.

و قد قابلناه و صحّحناه عند طبعها طبقاً للنسخه التى صحّحها الفاضل المكرّم الشيخ عبد الرحيم الربّانىّ المحترم بما فيها من التعليق و التنميق و اللّه ولىّ التوفيق.

محمد باقر البهبودىّ من لجنه التحقيق و التصحيح لدار الكتب الإسلاميّه

ص: ۴۱۵

**[ترجمه]ص: ۴۱۵

**[ترجمه]

فهرست ما فی هذا الجزء

الموضوع/ الصفحه

**[ترجمه]ص: ۴۱۶

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ٩

المقدمة:

تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية فى أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامى عام ١٤٢٦ الهجرى فى المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين فى الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر فى العلوم الإسلامية وتبعثرها فى أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية فى أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين فى العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهى منظمة فى برامج إلكترونية وجاهزة فى مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوى تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبىّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ فى المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة فى الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين فى الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها فى ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمى البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات

من الواضح أن یتحمل المؤلف مسؤولیة العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الکتب والملزمات والدوریات

إقامة المسابقات فی مطالعة الکتب

إقامة المعارض الالکترونیة: المعارض الثلاثیة الأبعاد، أفلام بانوراما فی الأمکنة الدینیة والسیاحیة

إنتاج الأفلام الکرتونیة والألعاب الکمبیوتریة

افتتاح موقع القائمیة الانترنتی بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافیة وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمی لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدینیة والأخلاقیة والاعتقادیة والردّ علیها

تصمیم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ویب کیوسک kiosk، الرسالة القصیرة ((sms

إقامة الدورات التعلیمیة الالکترونیة لعموم الناس

إقامة الدورات الالکترونیة لتدریب المعلمین

إنتاج آلاف برامج فی البحث والدراسة وتطبیقها فی أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ویمکن تحمیلها علی ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلکترونیة للکتاب علی موقع القائمیة ویمکن تحمیلها علی الأنظمة التالیة

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فی الموقع بثلاث اللغات منها العربیة والانجلیزیة والفارسیة

الکلمة الأخیرة

نتقـدم بكلمـة الشـكر والتقـدير إلى مكاتب مراجع التقليـد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسـسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فى تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزى

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده اى، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلى، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولى.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونى : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزى ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المكتب فى طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.

مركز القائمية اصبهان للبحوث والتحريات الكمبيوترية
www
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاءِ من فضلكم
٠٩١٣ ٢٠٠٠ ١٠٩